

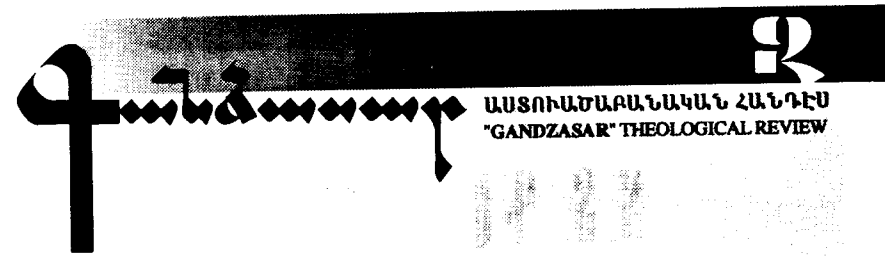
Նախընտանի

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

զաւարճանքով և օգուտով
ստեղծելու արարչական զորութիւն

ՀԱՅ ԱՊՈՍՏՈՒԿԱՆ ԵՎԵՐՍՏՈՒ
ԱՐԹԱՍԻ ԹԵՄ
«ԳԱՆԶԱՍԱՐ»
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

DIOCESE OF THE ARMENIAN APOSTOLIC
CHURCH OF ARTSAKH
"GANDZASAR"
THEOLOGICAL CENTER

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՄ
"GANDZASAR" THEOLOGICAL REVIEW

Գլխավոր խմբագիր
Մեսրոպ քահանայ
Արամեան

Պատասխանատու
քարտուղար
Տիգրան Խաչատրեան

Տեխնիկական խմբագիր
Յովհաննէս Կիզողեան

Գեղարուեստական
խմբագիր
Արեգ Ասատրեան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
REPUBLIC OF ARMENIA
ԵՐԵՎԱՆ 1998 YEREVAN

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ.Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ Ա

ՍՐԱԿԱՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. ԳԱՐԳԵԻԻ

ՍՐԱԿԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԱՌԱՋՆՈՐՈՒՆ ԱՐՑԱՄԱՆՑ

Սոյն Հարստը
պայանքաւոր է

ԱՏՏԻՍ

ընկերութեան

ձեկեմանութեանը

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹԻՒՆ

7 Սուտք

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 11 ԱԼՕՅԱ ՉՐԻԼՄԱՅԵՐ
Քաղկեդոնի ժողովը. ընդհարման մի վերլուծություն
  - 44 ՄԵՍՐՈՊ ՔԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Յովհաննես Սարկալազի «Յաղագս Նշանակի հաւատոյ Նիկիականն ՅժԸ-իցն» ժողովածուն
  - 79 ԱՆՂՐԵԱ ԲԱՐԲԱՐԱ ՇՄԻՂՏ
Հայոց թաղման ծեսը մահացածների պաշտամունքի հին քրիստոնեական հաւատալիքների շրջանակում
  - 110 ԱՐՏԱԿ ԱԲԵՂԱՅ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ
Խաչվերացի տօնի ավանդությունները
  - 132 ԱԶԱՏ ԲՈՋՈՅԵԱՆ
Հայ եկեղեցին տիեզերական նուիրապետութեան աստիճանակարգում
  - 148 ՅԱԿՈՒ ՔԵՈՍԵԵԱՆ
Ս. Եպիփան Կիարացու Աւետարանի մեկնութեան հայերէն թարգմանությունը
  - 160 ՇԱՈՒ ՌԸՆՈՒ
Աստուածայայտութեան տօնը Երուսաղէմում Դ եւ Ե դարերում՝ ըստ Երուսաղէմի հայկական ճաշոց գրքի
  - 180 ՉԼԻԱ ԲԱՆԱՏԵԱՆՈՒ
Ռոմանակարը հին եւ միջնադարեան Հայաստանում
- ԲԱՎՈՐԵՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- 203 Ս. ԿՂԵՍԵՍ ՀՈՈՄԵԱՅԻ
Կղենեսի առաջին նամակը կորնթացիներին
  - 228 ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՅՆԵՑԻ
Անանիայի հայոց վարդապետի՝ ի խնդրոյ... (շարունակություն)
  - 278 ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱԼԱԶ
Յաղագս Նշանակի հաւատոյ Նիկիականն ՅժԸ-իցն
  - 298 ՏՐԴԱՏ ՔԱՅԱՆԱՅ ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ
Յովհաննես Սարկալազ վարդապետ
  - 308 ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱԼԱԶ ՎԱՐՂԱՊԵՏ
Հարցումն վասն գայթակղութեան
Հարցումն վասն մեղաց եւ հանդերձելոց
Նորին խրատք մանկանց
Յաղագս կուսութեան
Եթէ արժան իցէ թողուլ զեղբարս
  - 336 ՊԱՐՈՅՐ ՍՈՒՐԱՂԵԱՆ
Մխիթար Գոշի՝ վրացիներին ուղղուած դաւանական թուղթ
  - 137 ՄԽԻԹԱՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԳՈՇ
Թուղթ առ Վրացիսն

- 403 ՄԽԻԹԱՐ ՍԿԵՒՈԱՅԻ
Մխիթար քահանայ Սկեւռացու Հակաճառութիւնները տասներկու առաքելների համապատուութեան մասին
- 421 ԱՐՄԵՆՈՒՅԻ ՍՐԱՊԵԱՆ
Յովհաննես Երզնկացի-Պլուզ
- 426 ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ
Յաւուր Ծննդեան եւ Սկրտութեան Քրիստոսի
- 454 ԷՂՈՒԱՐԴ ԲԱՂՂԱՍԱՐԵԱՆ
Յովհաննես Պլուզ-Երզնկացու «Յաղագս միաբանութեան եղբարց» խրատական թուղթը
- 459 ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ
Յաղագս միաբանութեան եղբարց
- 473 ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ
Ամանորեայ օրհնություն եւ խրատք առ բնակիչսն Եկեղեցազաւառի
- 478 ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ
Ներսէս Լամբրոնացու «Յովհաննես ավետարանչի Ննջման պատմութեան» մեկնությունը
- 482 Սուրբ Յովհաննես առաքելի եւ ավետարանչի ննջումը
- 487 ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ
Յովհաննես Աստուածաբան ավետարանչի ննջման պատմութեան աղօթքի խօսքերի մեկնությունը
- 550 ԱԵՏԻՍ ՔԱՅԱՆԱՅ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
Կիրակոս Երզնկացի
- 557 ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ
Թուղթ առ Կարմեցիս

ՅԱԼԵՆՈՒԾ

- 587 Ղպտի եկեղեցի
- 616 ՅԱԿՈՒ ՔԵՈՍԵԵԱՆ
Չաքարիա կաթողիկոս Չագեցի, «Ճառք» (աշխատ. հ. Պօղոս Անանեանի)
- 623 ՄԵՍՐՈՊ ՔԱՅԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Հայ աստուածաբանական մատենադարան

© «ԳԱՆՁԱՍԱՐ» աստուածաբանական կենտրոն
Շարուածքը՝ «ԳԱՆՁԱՍԱՐ» աստուածաբանական կենտրոնի համակարգչային ծառայութեան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ 375009,
ԵՐԵՒԱՆ, ՏԷՐԵԱՆ 91
91, TERIAN, YEREVAN, 375009,
REPUBLIC OF ARMENIA
Հեռ./Tel. 58.12.32, 58.14.21 • Հեռապատճէ/ Fax 56.59.16
Էլեկտրոնային փոստ/E-mail root@ganzasar.arminco.com

ՄՈՒՏՔ

«Գանձասար» հանդէսի այս հատորը լոյս է տեսնում զգալի կառուցումաձեւով և բովանդակային փոփոխութիւններով: Յետայսու հանդէսը բաղկացած է լինելու երկու հիմնական բաժիններից՝ «Ուսումնասիրութիւններ», «Բնագրեր և թարգմանութիւններ»: Նախկին «Սուրբ Գրոց մեկնութիւններ», «Վարք սրբոց», «Հայոց նոր վկաները», «Հոգեւոր մշակոյթ» բաժինների նիւթերը ամփոփուած են լինելու վերը նշուած բաժիններում: Սակայն վարքագրական ժանրի ծաւալը խիստ սահմանափակ է լինելու. ներկայացուելու են միայն այնպիսի վարքեր և վկայաբանութիւններ, որոնց բնագրերը ցարդ չեն հրատարակուած:

Այս հատորից սկսեալ՝ «Գանձասար» հանդէսը դառնում է հայ հոգեւոր ժառանգութեան վերհանմանը նուիրուած ուսումնասիրական-բնագրագիտական մի ժողովածու, որը լոյս է տեսնելու տարին մէկ անգամ: Նախկին հատորներում առկայ քարոզխօսական տարրը պատշաճ նկատուեց զետեղել առաւել մատչելի հրատարակութիւնների մէջ, որոնք կարող են կատարուել թէ՛ «Գանձասար» կենտրոնի, թէ՛ այլ հրատարակչութիւնների կողմից:

Այս փոփոխութիւնները պատահական չեն և արդիւնք են «Հայ աստուածաբանական մատենադարան» շարքի հրատարակման պատմական ծրագրի, որի իրականացմանը ձեռնամուխ է եղել «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոնը: Այս մատենաշարը պիտի ներառի Հայ Առաքելական Եկեղեցու ողջ աստուածաբանական ժառանգութիւնը՝ ըստ ժամանակագրական կարգի: Այժմ կենտրոնը հիմնականում աշխատում է այդ ծրագրի առաջին փուլի վրայ, որն ընդգրկում է Գրիգոր Լուսաւորչից մինչև Յովհաննէս Սարկաւազ (1129 թ.) ժամանակաշրջանը:

Նկատի ունենալով այս «Գանձասար» հանդէսը փաստօրէն վերածում է այս աշխատանքներին նուիրուած տարեգրքի, որտեղ արտացոլուելու են նշուած ծրագրի ընթացիկ աշխատանքների արդիւնքները: Սակայն հանդէսում կարող են տեղ գտնել նաեւ այլ ուսումնասիրութիւններ և բնագրեր, որոնք կարելու է կնկատուեն Հայ Ե-

կեղեցու աստուածաբանութեան եւ հոգեւոր աւանդութեան ճանաչման տեսանկիւնից:

Անշուշտ, այսօրինակ փոփոխութիւնների պատճառով հանդէսը դառնում է անելի ծաւալուն եւ ոչ այնքան դիրամատչելի իր բովանդակութեամբ: Ընթերցողից կպահանջուեն անելի մեծ ջանքեր եւ իմացական մակարդակ՝ ընկալելու համար առաջադրուող նիւթերը:

Հոգեւոր գրականութեան ուսումնասիրութիւնը եւ արդիականացումը (ոչ պարզունակացումը) միանգամայն անխուսափելիօրէն յանգեցնում են անելի գիտական եւ լրջմիտ մօտեցման: Եւ ահա թէ ինչու: Հոգեւոր կեանքի անկման հետեւանքով մենք մի կողմից՝ օտարացել ենք մեր հոգեւոր ժառանգութիւնից, միւս կողմից՝ այդ ժառանգութեան փոխանցման ոչ բարարար մակարդակի պատճառով այն կրել է երբեմն զգալի աղաւաղումներ: Ուստի, երբ մենք փորձում ենք հաղորդակցութիւն հաստատել այն հոգեւոր արժէքների հետ, որոնք անջրպետուած են մեզանից ճանաչողական, ժամանակային, մշակութային, լեզուական զանազան պատճէշներով, պէտք է ծայրաստիճան զգուշութիւն ցուցաբերենք... որպէսզի աղաւաղումները սխալ պատկերացումների առիթ չհանդիսանան, եւ մակերեսային մօտեցմամբ չվրիպենք էական գիտելիքից: Հետեւաբար քննական բնագրերի, գիտական թարգմանութիւնների եւ ծաւալուն ուսումնասիրութիւնների մէջ պէտք է նկատել ոչ թէ արհեստական եւ անիմաստ բարդացումներ, այլ նախ եւ առաջ մատուցման մաքրութեան, աւանդութեան անաղարտ փոխանցման ճիգեր: Այսպիսի քննական մօտեցումը բնորոշ է եղել մեր հայրերին, որոնք իրենց գրուածքներում մշտապէս դիմել են զանազան սրբագրութիւնների եւ ստուգաբանութիւնների, անգամ՝ Սուրբ Գրքի թարգմանութեան խնդրում:

Յուսով ենք, որ մեր այս համեստ ճիգերը օգտակար կլինեն նրանց համար, ովքեր փորձում են մերձաւորուել մեր հոգեւոր ժառանգութեան ակունքներին եւ վերահաստատուել մեր հայրերի լուսաւոր աւանդութեան ծիրի մէջ:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱՍԻՐ ՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ ԺՈՂՈՎԸ. ՈՆԴՅԱՐՍԱՆ ՄԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

431 թ. Եփեսոսի ժողովի պէս Քաղկեդոնի ժողովն էլ սկիզբ դարձաւ առ այսօր շարունակուող պառակտումների. այս բաները պէտք է ծանրակշիռ ազդեցութիւն թողնեն մեր գիտակցութեան վրայ: Բոլոր Եկեղեցիները չարչարուել են [այս պառակտումներով, ուստի] բոլոր քրիստոնեաները պէտք է սուր հետաքրքրութիւն ցուցաբերեն դրանց յաղթահարման փորձով: Մեզ բաժանող գործօնները թուագրուած են 1500 տարի առաջ ժամանակաշրջանին: Այսպիսով, հրամայական է դարձել կանգ առնել «հիւանդութեան պատմութեան» վրայ, որը պէտք է ներառի այս, ինչպէս նաեւ քրիստոնէական աւանդութեան նախընթաց ժամանակաշրջանը՝ յայտնաբերելու բոլոր այն գործօնները, որոնք սիստեմատիկօրէն խանգարում են մեր հաղորդակցութեանը: Սակայն այս գործօնների ցուցադրումը համընդհանուր դեղամիջոցը չէ. աւելին՝ անհրաժեշտ կլինի քննադատել եւ մանրամասնօրէն քննել մեր աւանդութիւնների եւ բանաձեւերի այն կողմերը, որոնք նպաստում են պառակտմանը՝ բարի հաւատի մղումով երկու կողմերում: Երբ էլ որ հերձուածները ծագէին «բարի հաւատից», անշուշտ գոյութիւն ունէին նաեւ անյաջող հակազդեցութիւններ, թիւրիմացութիւններ, դիմացինի սխալ քննադատում, տեղեկութեան սակաւութիւն, վատ կամ անբաւարար մեկնաբանութիւն եւ այլն:

Միութեան հիմքը, սակայն, թաղուած է բաժանման ակնյայտ պատճառների տակ: Որովհետեւ բոլոր նրանք, ովքեր խզեցին հաղորդակցութիւնը 431-ին կամ 451-ին, դա արեցին՝ պաշտպանելու եւ հաստատելու Քրիստոսի իրենց մեկնաբանութիւնը եւ մասնաւոր խոստովանութիւնը, որը նրանք համարում էին միակ ճշմարիտը: Ուստի աւելի կարեւոր կլինի փորձել ու բացայայտել թաքնուած միաւորող գործօնները, որոնք խոր նստած են մեր գիտակցութեան եւ ենթագիտակցութեան մէջ: Այսուհանդերձ մեր խնդիրը պիտի լինի դարձեալ երեւան հանել այն իրականութիւնը, որ Քրիստոսի սէրն ընդհանուր է բոլորի համար, որովհետեւ հէնց այս հաւատի եւ այս Սիրոյ մէջ ենք

մենք միշտ միաւորուած եղել: Մեզ բաժանող գործօնները այլ ոլորտի են պատկանում, այսինքն՝ լեզուի, բանական խոհման եւ խորհրդածութեան՝ իր յղացքներով եւ ծրագրերով: Քանի որ մենք չպէտք է կանգ առնենք մեր ի Քրիստոս հաւատի բուն միջուկի եւ անբացատրելի լիութեան վրայ, մենք պէտք է բարձրացնենք մէկ հարց, որո՞նք էին այն տարրերը մեր լեզուի եւ բանաձեւման մէջ, որոնք թիրիմացութիւն էին առաջացնում: Ձեա՞յ պատճառի արտայայտման այլ ճանապարհ, որն ի վերջոյ իսկապէս միաւորում է մեզ: Կամ աւելի լաւ է՝ չե՞նք կարող մենք բոլորիս համար ընդհանուր եզրերով խօսել մեր Տիրոջ մասին, Ում մենք միանաբար խոստովանում ենք որպէս Առյուծ:

Թերեւս նոյնիսկ աւելի հեշտ է բովանդակութեան եւ արտայայտութեան հաղորդակցութիւն հիմնել նրանց միջեւ, ովքեր դեռեւս հասկանում են 431-ի եւ 451-ի լեզուն, լինեն նրանք քաղկեդոնական կամ ոչ, քան՝ միեւնոյն Եկեղեցով միաւորուածների միջեւ, որոնք հակադրւում են իրենց պահպանողական կամ առաջադիմական կեցուածքներով: Բողոքականութեան ազդեցութեան ներքոյ Արեւմտեան Եկեղեցին աւելի հակուեց զարգացնելու կամ քննելու իր աստուածաբանութիւնը, քան Արեւելեան Եկեղեցիները, որոնք շատ թոյլ հաղորդակցութիւն ունեցան քրիստոնեական, լուսաւորութեան եւ ազատականութեան հետ, եւ որոնք աւելի զբաղուեցին քարոզութեամբ եւ հայեցողութեամբ, քան խորհրդածութեամբ*: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի այս տարամէտ զարգացման պատճառով էկումենիկ շփումները յատուկ նշանակութիւն են ստանում այսօր: Արեւմուտքում տիրող յարածուն քննադատութեան հետ Արեւելքի վկայութիւնը յատկապէս անհրաժեշտ կլինի: Միւս կողմից՝ մենք այսօր կարող ենք տեսնել, որ անհանգստութիւնը ծագում է հէնց այնտեղ, որտեղ եղել են զօրեղ աւանդութիւններ: Աշխարհում ամէնուրեք խառնաշփոթ է տիրում՝ իսլամում, ինչպէս նաեւ քրիստոնէութեան մէջ, ինչը կարող է անկառավարելի արտայայտութիւն ստանալ Արեւմուտքում, մոխիրներում ժողովրդ կրակների տեսք կարող է ստանալ արեւելեան բլուկի երկրներում: Այսպիսով, Արեւելքի Եկեղեցիները կարող են նոյնպէս սովորել արեւմտեան փորձառութիւնից, որպէսզի պատրաստ լինեն համարձակօրէն դիմաւորելու գալիք ճգնաժամերը:

* Նախադասութիւնը հրատարակիչների կողմից թիրիմացաբար բաժանուած էր երկու առանձին նախադասութիւնների, ինչն անորոշ էր դարձնում նրա իմաստը (թարգմ.):

Մօտենալու համար մեր ժամանակներին՝ եկէք փորձենք ցոյց տալ, թէ ինչն է միաժամանակ մեզ միաւորում եւ ինչը՝ բաժանում Քաղկեդոնի ժողովի կապակցութեամբ՝ այնուամենայնիւ որոշ չափով նկատի ունենալով Քաղկեդոնի նախորդող եւ յաջորդող պատմութիւնը:

Ա. ԵՓԵՍՈՍԻՆ ԵՒ ԶԱՂԿԵՂՈՆԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒԱԾ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԹԱՔՆՈՒԱԾ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Դ դարը աստուածաբանական մտքի մեծ դպրոց դարձաւ Եկեղեցու առաջնորդների համար: Նիկիոյ ժողովի (325) շուրջ ծառայուած վիճաբանութիւնը որոշակիօրէն ցաւալի եւ աղէտալի էր Եկեղեցու համար: Ներքին վէճերը ծաղրանքի առարկայ էին դառնում հեթանոսների համար: Այս վէճերը, սակայն, Եկեղեցու եւ աստուածաբանութեան համար ընդհանուր առմամբ աւելի օգտակար էին, քան վնասաբեր: Այս օգտակարութիւնը երկու նիստ ունէր.

- ա) Նիկիոյ ժողովն ազատագրում էր միջին-պատրիստական մտածողութիւնից, որ խիստ անխտրաբար ընդունուել էր քրիստոնեայ աստուածաբանների կողմից իրենց վէճերում ընդդէմ հեթանոսութեան:
- բ) Նիկիոյ ժողովի գլխաւոր եզրի՝ համազոյութեան (ὁμοουσία) համար պայքարի ընթացքում քրիստոնէութեանը հարազատ Աստուծոյ պատկերը, մինչեւ իր յետագայ արտայայտութիւնը Եկեղեցու դաւանութեան եւ քարոզութեան մէջ, աւելի բնականօրէն ըմբռնուեց, աւելի խոր նշանակութիւն ձեռք բերեց իր բովանդակութեան մէջ եւ ձեւակերպուեց բանաձեւով:

1. Քրիստոնէութեան ապահելլեմացումը

Սա Նիկիայի գլխաւոր նուաճումն էր, որը, սակայն, ակնյայտ էր դառնում միայն աստիճանաբար: Այս բանի վրայ մեծապէս ազդեց նաեւ Արիոսը, որ Ալեքսանդրիայի երէցներից էր: Նա ցանկանում էր պաշտպանել Աստուծոյ միակութիւնը եւ եղակիութիւնը: Նա ծանօթ էր Եկեղեցու քարոզութեանը Հօր եւ Որդու (եւ Սուրբ Հոգու) մասին, սակայն զուգահեռ է անցկացնում այս քարոզութեան եւ միջին-պատրիստականների տիեզերաբանական (կոսմոլոգիա) սխեմայի (նախապատ-

կեր) միջեւ եւ յանգում եզրակացութեան, որ Որդին պէտք է դուրս հանուի աստուածային ոլորտից եւ վերագրուի միակի եւ հիլէի (ՅՆՊ) միջեւ գտնուող միջին-պլատոնական ոլորտին: Սա կարելի է լուսաբանել հետեւեալ կերպ.

Աստուածաշնչային.	Արիոսական - միջին-պլատոնական.
Հայրը	Միակը (Μονάς, Μονάδος)
Մարմնաւորուած Որդին	(միջանկեալ ոլորտ)
Հօր եւ Որդու Հոգին	Բանը (Λόγος), Միտքը (Νοῦς)
Արարուած աշխարհը	(Հոգին (Πνεῦμα))
	Հիւլէն (°Υλη)

Հարցը հետեւեալն էր. որտեղո՞վ պէտք է քաշուի այն գիծը, որը բաժանում է անստեղծը ստեղծուածից: Աստուծոյ միակութիւնը պահպանելու համար Աստուծոյ քրիստոնէական պատկերացման մէջ, ինչպէս ալն հասկացւում էր միջին-պլատոնական իմաստով, Արիոսը Որդուն (Բան, Միտք) վերագրում էր արարուած միջանկեալ ոլորտին՝ որպէս միջնորդ բացարձակ միակութեան եւ բազմակիութեան սկզբունքի՝ հիլէի միջեւ: Արիոսի կենտրոնական միտքը յստակօրէն ակնյայտ է Աստերիոսի (մազ. 341 թ.) հետեւեալ հաստուածից.

«Նա (Բանը) առաջինն է արարուածների մէջ եւ մէկը՝ ճանաչելի բնութիւններից: Եւ ճիշտ այնպէս, ինչպէս արեւը միայն մէկն է լուսաւոր մարմիններից տեսանելի ոլորտում, մինչդեռ լուսաւորում է ողջ աշխարհը համաձայն Իր Արարչի կարգաւորութեան, այնպէս էլ Որդին, Ով մէկն է ճանաչելի բնութիւններից, ճառագայթում եւ լուսաւորում է բոլոր նրանց, ովքեր իմանալի տիեզերքում (νοετός κόσμος) են»¹:

Թէպէտ Որդին (եւ Հոգին) գերակայ է Իրենից բացի բոլոր արարածների նկատմամբ, որովհետեւ Նա առաջին եւ կատարեալ արարածն է, Նա դեռեւս մէկն է արարածներից (եւ նմանապէս Հոգին՝ Իր համապատասխան մակարդակում): Արիոսականները նորից ու նորից

¹ Մէջբերում է ըստ՝ Fr. Ricken, Nikaia als Krisis des altchristlichen Platonismus, "Theologie und Philosophie" 44 (321-341), 331:

դիմում էին [Առակ. Ը 22] եւ [Կող. Ա 15] տեղիներին, որոնց խօսքերը, ինչպէս նրանք կարծում էին, արտայայտում են Որդու արարած լինելը: Արդիւնքում Արիոսը եւ նրա հետեւորդները Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն առաջող Հօր քրիստոնէական քարոզութիւնը մեկնաբանում էին ըստ միջին-պլատոնական պատկերացման աշխարհի մասին՝ իր զանազան մակարդակներով. այս աշխարհի, որը ծաւալուել է գերագոյն, անիմանալի, անբաժանելի, անեղ եւ նոյնիսկ Բանի համար անիմանալի Միակից՝ միջանկեալ ոլորտով դէպի ներքեւ՝ դէպի անձեւ հիւլէն՝ նիւթը: Թէպէտ խիստ մէկաստուածութիւնը պահպանւում էր, սակայն այս մէկաստուածութիւնը ծագում էր յունական տիեզերաբանութիւնից (կոսմոլոգիա) եւ ոչ թէ քրիստոնէական քարոզութիւնից եւ նրա փրկարանութիւնից (սոսերոլոգիա):

Նիկիան Կ. Գուլի ժողովի (381) հետ միասին միւս կողմից ներկայացնում էր Աստուծոյ մասին Արիոսի տիեզերաբանական պատկերացման մերժումը: Որդին (Բանը) ծնունդ է Հօրից, ոչ թէ արարուել: Նա համապոյ է (ὁμοούσιος) Հօրը: Նա յաւիտեաններից պատկանում է Աստուծու եւ որոշակիօրէն մէկ մասն է աստուածային էութեան: Այսպիսով, Աստուծոյ մէջ միութեան եւ տարբերութեան հարցը ներկայացւում է անլի նոր եւ զօրեղ կերպով: Սակայն քրիստոնէութիւնը պահեց իր սեփական աւանդութիւնը, քանի որ նա իր աշխարհընկալումից օտարում էր միջին-պլատոնական միջանկեալ ոլորտը, թէպէտ վերջինիս վերակենդանացման փորձութիւնը երեւան էր գալիս նորից ու նորից (այս միտումը ամենացայտուն կերպով առկայ է Եւագրիոսի որոգիչականութեան մէջ, ինչն Արեւմուտքում: յայտնի դարձաւ Ապոնիոսի միջոցով): Մի կողմից՝ գոյութիւն ունի Արարիչը (Հայրը Որդու եւ Սուրբ Հոգու միութեամբ), միւս կողմից՝ գոյութիւն ունի արարուած ոլորտը:

2. Աստուծոյ քրիստոնէական պատկերը

Ապահելլենացման գործընթացը իր զարգացման վճռորոշ փուլին հասաւ Դ դարում, մասնաւորապէս՝ Գրիգոր Նիւսացու օգնութեամբ, ով, որպէս առաջին մտածողներից մէկը, ապացուցեց Աստուծոյ անսահմանութիւնը՝ հակառակ պլատոնա-արիստոտելեան փիլիսոփայութեան, եւ ներմուծեց այս գաղափարը աստուածաբանութեան պատմու-

թեան մէջ: Այսպիսով, Նիւացու՝ Աստուծոյ մասին տեսական պնդումներն ի յայտ եկան կատարելապէս այլ լոյսի ներքոյ: Յունական բնագանցութեան (մետաֆիզիկա) գիտելիքը փոխարինուեց հաւատի լարումով: Դրանից յետոյ միայն Աստուածաշնչի արարչական դադափարը, արդէն ենթարկուած լինելով Նիկիոյ ժողովի ազդեցութեանը, ճշմարիտ Հոռանկար ստացաւ, քանի որ այն այլեւ չէր բնութագրուած անսահմանութեամբ (ἄπειρον), որը, չսահմանուած լինելով, աւելի անվստահութիւն, քան վստահութիւն էր յարուցում յունական փիլիսոփայութեան այդ մասի նկատմամբ:

Այնուամենայնիւ առաւել նշանակալից է այն, որ մեծ կազադոփեան՝ աստուածաբանները, մասնաւորաբար՝ Ալեքսանդրինէսի, Որոզինէսի եւ Դիդիմոսի կատարած նախապատրաստութիւնից յետոյ, ի վիճակի էին բառային ձեւակերպումներով արտայայտել Մի Աստուծոյ՝ որպէս Հօր եւ Որդու եւ Սուրբ Հոգու քրիստոնէական քարոզութիւնը (ինչպէս այն տեսանելի էր փրկաբանական տեսանկիւնից). սա, այսինքն՝ «Մի Աստուծոյ մէջ կան Երեք Անձեր (Ռիպոսթասիս, պրոստապոն) մի բնութեան կամ էութեան մէջ (Փիսիս, ուսիս)» բանաձեւը, արտայայտում էր այն մակարդակը, որի վրայ իրական էր դառնում Աստուծոյ միութիւնը, եւ այն մակարդակը, որի վրայ ըմբռնելի էր դառնում տարբերութիւնը: Գրիգոր Նիւացիին եւ Գրիգոր Նազիւնզացիին առաջինն էին, որ Համարձակուեցին կատարել որոշ տեսական դաստիարակութիւններ, որքանով որ դա Հնարաւոր էր ընդհանրապէս: Մասնաւորաբար Հէնց Գրիգոր Նիւացիին էր, որ փորձում էր սահմանել, թէ որտեղ է վերջանում Ռիպոսթասիսը (անձ) եւ սկսում ֓իսիսը (բնութիւն): Սա առաջնորդում էր (թէպէտ պարզապէս առաջին քայլն էր) անձի գաղափարի բացայայտմանը, որը պէտք է առանձնայատուկ նշանակութիւն ունենար մարդկային մտքի պատմութեան, ինչպէս նաեւ մարդկային իրաւունքի² պատմութեան համար: Մենք հակիրճ

2 Հմտ. E. Mühlberg, Die Unendlichkeit Gottes bei Gregor von Nyssa, Gregors Kritik am klassischen Gottesbegriff der Metaphysik, Forschungen zur Kirchen - und Dogmengeschichte, 16 (Göttingen, 1966), 202; Հիմա Ռ. Ս. Ժ. Մակդերմտը պատրաստում է ապացոյցել, որ Աստուծոյ անսահման բնութեան այս ըմբռնումն առկայ է ս. Հիլարի Պոստիի մօտ (պատրաստում է հրատարակութեան):
3 Հմտ. A. Halder-A Grillmeier, յօդուած "Person", Lexicon f. Theologie u. Kirche 5 (1961), 230-235; M. Müller-A. Halder, յօդուած "Person", Sacramentum Mundi 3 (Freiburg, 1969), 1115-1127:

կանդրադառանանք սրան, որպէսզի հասկանանք Նեստորին եւ Եփեսոսի ժողովի ժամանակների ճշմարտութիւնը:

Գրիգոր Նիւացիին, Հետեւաբար, տեսնում էր, որ անհրաժեշտ է սահմանել Ռիպոսթասիսի եւ Փիսիսի առնչակցութիւնը, եթէ թրելս Ռիպոսթասիս* (երեք անձեր) բանաձեւն իսկապէս պէտք է պաշտպանուէր ընդդէմ իր հակառակորդների: Յերոնիմոսը, օրինակ, մեծապէս բարկացած էր՝ դրանում եռաստուածութեան խոստովանութիւն տեսնելով: Դժբախտաբար, Նիւացիին անյաջող ուղով շարժուեց առաջ: Նա բաւականին անխոհեմ գտնուեց՝ Հիմնաւորելով իր վերլուծութիւնները ens phisicum concretum-ի վրայ, ինչպէս հասկացուած էր ստոիկների կողմից: Այստեղ յունական Փիսիս ըմբռնման դեռեւս գերիշխող ազդեցութիւններն ակնյայտ դարձան: Ի՞նչ է Ռիպոսթասիսը: Ens phisicum concretum-ը նախ եւ առաջ ունի իր մէջ անորոշ Էստրոթիւն՝ ուսիս Ռիսիւ, որը մաքուր գոյացութիւն է առանց սահմանիչ յատկութիւնների (մի սթոքեւմեոն եւ ուրիշ ոչինչ): Այս գոյացութեանը գումարում են ընդհանուր որակները (κοινῆ ποιότης), օրինակ՝ մարդեղութիւնը՝ ընդհանրապէս բոլոր մարդկային էակներին: Այսպիսով, գոյութեան եկող ens concretum-ի վերջնական կազմաւորումն ամբողջանում է, Հէնց որ գումարում են առանձնայատուկ (մասնաւոր) որակները (ἰδία ποιότης կամ ἰδιότητες կամ χαρακτῆρες): Արդիւնքը անշփոթելի ինդիւիդուումն է կամ Ռիպոսթասիսը: Եթէ մինչ այդ Ռիպոսթասիսը նաեւ նշանակել է գոյութիւն եւ այդպիսով Նիկիոյ ժողովին կարող էր համարժէք լինել ուսիսիւն, ապա յետոյ զանազանութիւն կատարուեց այս երկու գաղափարների միջեւ:

Այնուհետեւ Գրիգոր Նիւացիին կիրառեց այս փիլիսոփայական վերլուծութիւնները՝ Մի Աստուածութեան մէջ զանազանելու Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն: Նա պնդում էր, որ «Աստուծոյ մէջ կան երեք Ռիպոսթասիսներ, սակայն՝ միայն մէկ ուսիս»: Ուստի Հետեւում է, որ Հայրը մէկ ուսիսն է որոշակի յատկութիւններով, մինչդեռ Որդին նոյն ուսիսն է այլ խարակտերներով, եւ վերջապէս՝ Սուրբ Հոգին միեւնոյն (բնութիւնն է) մէկ այլ խարակտերներով: Գրիգոր Նիւացիին իր կողմից գրուած մի նամակում, որը թէպէտ Մինի Հրատարակութեան մէջ յայտնուել է որպէս Բարսեղի նամակների ԼԸ թուղթ, բե-

* Ծոգնակի ձեւն է Ռիպոսթասիս:

րում է մէկ արեւի եւ բազմադոյն ծիածանի օրինակը՝ ցույց տալու Համար. որ Աստուծոյ մէջ կարող է մէկ բնութիւն լինել, մինչդեռ այնտեղ կան այնուամենայնիւ երեք հիպոթաւսիսներ (PG 32, 328C, 333B-336A): Անկասկած, Նիւսացին առաջնորդուած էր ներքմբռնմամբ՝ բաւականին ճշտօրէն ասելու, որ Աստուծոյ մէջ միութեան եւ տարբերութեան դոյակերպերի զանազանութիւն պէտք է կիրարկուէր: Որոգինէսն արդէն ցոյց էր տուել սա Հերակլիդէսի հետ իր երկխօսութեան մէջ (յայտնաբերուած Տուրայի մօտ, հրատ. Scherer, Paris, 124, 7-126, 11): Սակայն տեսութիւնը ներդաշնակ չգտնուեց այս ներքմբռնմանը: Այստեղ վճռորոշ սխալն այն էր, որ Նիւսացին հիպոթաւսիսը սահմանելիս չափից շատ կենտրոնանում էր ֆիսիսի վրայ: [Նիւսացու մօտ] հիպոթաւսիսը դեռեւս ընդհանուր ուսիայի մի որակական սահմանում է: Այս վերլուծութիւններում չափից անլի կարեւորութիւն տրուեց «բնութեան նիւթական իրողութեանը», թէպէտ Նիւսացին անհատական յատկութիւնների միջեւ (τὰ τοῦ ἕθους γωρισματα) ներդրեց նաեւ իմացական-բարոյական ներգործութիւնները: Այսպիսով, ֆիսիսից առանձնացումը միայն մասնակիօրէն իրագործուեց:

Գրիգոր Նիւսացին եւ Գրիգոր Նազիանզացին առաջինները եղան, ովքեր Երրորդութեանը վերաբերող աստուածաբանական եզրաբանութիւնը փոխանցեցին Քրիստոսին վերաբերող եզրաբանութեանը: Այս ենթատեքստի մէջ Գրիգոր Նիւսացին պէտք է իսկապէս նկատէր, որ իր վերլուծութիւնների դիտաւորութիւնը սկզբունքօրէն ճիշտ էր, սակայն յաջող ելքը դեռեւս ապահովուած չէր: Այս առումով մենք քննարկում ենք քրիստոսաբանական խնդիրը, որը պէտք է վճռական կէտի հասնէր Նեստորի պատճառով. եւ կապաղովկացիները, յատկապէս Նիւսացին եւ նրա հիպոթաւսիսի վերլուծութիւնները, մեծ ներդրում կատարեցին այս խնդրի մէջ:

Հետեւաբար Աստուծոյ քրիստոնէական պատկերի հիմնական տարրերը արդէն գոյութեան էին կոչուած Դ դարում: Դա եռամի Աստուծոյ պատկերն է, որն այսպէս ըմբռնուեց աստուածաբանութեան մէջ, այսինքն՝ ինչպիսին է Աստուած Իր մէջ, սակայն ինչպէս է ներդաշնակուած տնօրինութեան հետ: Իր «Մեծ երախայից վարդապետութեան ճառում» (PG 45, 9-105) Գրիգոր Նիւսացին իր դարաշրջանի համար ի մի բերեց այն, որը հէնց արիսական շփոթի յաղթահարու-

մից յետոյ պարզուեց, որ կազմում է Հաւատի [ուսուցումը] ինչպէս Արեւելեան, այնպէս էլ Արեւմտեան Եկեղեցիների համար: Բացառութեամբ արիսականների փոքրաթիւ «երկրորդ սերնդի», բոլորը խոստովանեցին այն, ներառեալ ապոդիտարականները, որոնք պէտք է համարուեն իսկական հերետիկոսներ, եթէ քրիստոսաբանութիւնը դիտոււմ է իր ստոյգ իմաստով, Նեստորի հետ միասին, որը վերջերս (սակայն, իհարկէ, փոքր-ինչ արդարացումով) մեղադրուեց «եռաստուածութեան»⁴ պաշտպանութեան մէջ: Յոյց տալու համար Եկեղեցութեանը միութիւնը Դ դ. վերջին՝ մենք կներկայացնենք մի հակիրճ ամփոփում այն զարմանալի Երախայից վարդապետութեան (նկատի ունի Նիւսացու վերջ նշուած երկը - խմբ.), որը պէտք է գործածուէր հովուական փորձառութեան մէջ՝ ուսուցանելու ճշմարիտ քրիստոնէական հաւատը հրեաներին, հեթանոսներին եւ հերետիկոսներին, ինչպէս նաեւ՝ պաշտպանելու հաւատը:

Ա Գոյութիւն ունի Մի Աստուած Երեք Անձերով: Այս Աստուածութեան մէջ Որդին համագոյ է Հօրը, եւ Հօգին Մի Աստուած է Հօր եւ Որդու հետ միասին: Աստուածային խորհուրդը մեկնաբանելիս եւ սահմանելիս պէտք է դիմել մարդկային համաբանութիւնների, ինչպէս օրինակ՝ արտասանուող խօսքը եւ արձակուող շունչը (Ա-Դ գլուխներ):

Բ. Փրկութիւն եւ սրբացում (Ե-Խ գլուխներ)՝ «Մեծ երախայից ճառի» հիմնական մասից:

1. Արարչութեան մասին, մարդկութեան մասին՝ նախաստեղծ վիճակում եւ մեղքի մէջ (Ե-Ը գլուխներ). այս գլուխները պատասխանում են այս հարցին՝ ինչո՞ւ է Աստուած մարդ:

2. Մարմնաւորումը, որը լուսաբանուած է մարդու մէջ հոգու եւ մարմնի միութեան այլաբանութեամբ, ինչպէս նաեւ Քրիստոսի ծնունդը եւ մահը ամենեւին էլ անվայել է են Աստուծոյ: Աստուած որոշում է խաչելութեան միջոցով գնալ փրկութեան առանց որեւէ խնայողութեան նշոյլի: Աստուած յայտնուած է որպէս արդար, բարի, իմաստուն

4 Ինչպէս ցոյց է տրուած Գ. Ս. Քերեսի (Մփեմփես)՝ Գեստորական հակաճառութեան մասին (Աթէնք. 1964) Գերկայացուած դիստրուացիայում: Հմմտ. Լուիս Արքամովկուսի ակնարկի հետ՝ "Byzantinische Zeitschrift", 63 (1970), 338-340: "Liber Heraclidis"-ից մէջերուում հաստատմանը յստակօրէն ցոյց են տալիս Նեստորի տրորոյաբանական ուսմանի յղղապատութիւնը:

եւ հզօր, որովհետեւ նա որպէս փրկագին Քրիստոսին մահուան չար-
չարանքների է տալիս սատանայի ձեռքը՝ այդպիսով պարտութեան
մատնելով սատանային Քրիստոսի փառաւորման մէջ (Ե-ԼԲ գլուխ-
ներ):

3. Դէպի փրկութիւն «ճանապարհը» (ԼԳ-Խ գլուխներ) ընդգրկում
է.

ա) Քրիստոնեայ դառնալու ուսուցումը (ԼԳ-ԼԶ գլուխներ), որը
Քրիստոսի հետ կապուած իրադարձութիւնների նշանական պատկերն
է. «Հաւատը եւ ջուրը» առաջնորդում են մեզ Աստուծոյ հետ հաղոր-
դակցութեան (ԼԷ գլուխ):

բ) Հաղորդութիւնը. սա համապատասխանում է մարդու հոգե-
մարմնաւոր բնութեանը եւ նրա կախուած լինելուն ուսելուց եւ ըմպե-
լուց (ԼԷ գլուխ):

գ) Հաւատը եռամի Աստուծոյ՝ միակ անեղ Գոյութեան նկատմամբ
(ԼԸ-ԼԹ գլուխներ):

դ) Հոգին կեանքի գլխաւոր աղբիւրն է: Որովհետեւ վերամարմնա-
ւորումը (մեռելների յարութիւն) եզրափակուած է Հոգու տիրապետու-
թեան վերահաստատմամբ եւ բարոյական վերափոխմամբ՝ Արքայու-
թեան եւ Դժոխքի շօշափելի ճանաչման միջոցով (Խ գլուխ):

Քրիստոսաբանական վէճերը տեղի էին ունենում այս միութեան
մէջ, որոնք կատարուեցին դժուարին ընդդիմակայութիւնների ուղեկ-
ցութեամբ Դ դարի ընթացքում: Սա քարոզութեան եւ դաւանութեան
միութիւն է, արդիւնքն է խորհրդածութեան յատուկ տեսակի, սակայն
դժբախտաբար՝ նաեւ հերձուածողական պառակտումների: Սա նաեւ
Քրիստոսի մէջ ապրելու խորհուրդների հայեցողական սիրոյ միու-
թիւն է⁶, որն աւելի ուշ ցայտուն կերպով արտայայտուեց Արեւելքի
պատկերագրութեան մէջ: Սա նաեւ միութիւն է ծէսի եւ խորհուրդնե-
րի եւ առհասարակ ազօթքի⁷: Սա իր արտայայտութիւնն է գտնում

5 Հմմտ. A. Grillmeier, Vom Symbolum zur Summa, Kirche und Überlieferung, J. Betz
und H. Fries (ed.), (Herder, 1960), (119-169), 150-152:
6 Հմմտ. A. Grillmeier, Geschichtlicher Überblick über die Mysterien Jesu im
allgemeinen, Mysterium Salutis III 2 (Einsiedeln, 1969), 3-22:
7 Հմմտ. A. Grillmeier, Die Herrlichkeit Gottes auf dem Antlitz Jesu Christi, Zur
Bildtheologie der Väterzeit. Christus und die Heiligen im künstlerischen Ausdruck

Քրիստոսի՝ Աստուծոյ մարմնաւորուած Որդու խորհրդի դաւանու-
թեան մէջ: Մենք հարկ կուենանք աւելի մանրագնին կերպով բացա-
յայտել այդ, որպէսզի խուսափենք Եկեղեցիները բաժանող տարրերի
գերագնահատումից:

3. Քրիստոսից խոստովանելու հիմքում ընկած միութիւնը

Հէնց Դ դարի երկրորդ կէսին էր, որ քրիստոսաբանական խնդիր-
ները իսկապէս դարձան ճնշող: Մինչ այդ քննարկուած էին նիկիական
հարցերը, այսինքն՝ համագոյութեան գաղափարը, Որդու եւ Սուրբ
Հոգու Աստուածութիւնը: 350 թ. անմիջապէս յետոյ (Եթէ մենք որպէս
մեկնակէտ ընդունենք այս ժամանակը) մէկ այլ հարց բարձրացուեց.
ո՞րն է Յիսուս Քրիստոսի՝ Աստուծոյ մարմնաւորուած Որդու առանձ-
նայատկութիւնը: Նիկիոյ ժողովի բոլոր պաշտպանները հաւատում
էին մի Տէր Յիսուս Քրիստոսի՝ որպէս կատարեալ Աստուծոյ եւ կա-
տարեալ մարդու: Նրանց համար նիկիոյ նշանակը ներկայացնում էր
ուղղափառ հաւատը Հօր միակ Որդու՝ Աստուծոյ եւ մարդու հանդէպ:
Պնդելով միի աստուածային, ինչպէս նաեւ մարդկային տարրը՝ այս
նշանակը կարող էր ընդունուել որպէս ուղղափառ փորձանշան (չիբո-
լեթ) նոյնիսկ իրենց քրիստոսաբանութեան մէջ, ինչպէս ցուցադրուեց
431 թ. Եփեսոսի ժողովում: Նեստորը դատապարտուեց՝ նկատի ունե-
նալով այս նշանակը, եւ բացայայտուեց որպէս հերետիկոս. նա չէր
ընդունում, որ Յիսուս Քրիստոս մի եւ նոյնն է՝ ճշմարիտ Աստուած եւ
ճշմարիտ մարդ: Ընդհակառակը՝ պարզուեց, որ նա այս Մի Քրիստո-
սին Աստուծոյ Որդու եւ մարդու որդու բաժանել է ջատագովում:
Նեստորն այնուամենայնիւ պնդում էր, որ ինքը կատարելապէս
պաշտպանում է նշանակը եւ նրա սահմանումը: Եկէք առայժմ համա-
րենք, որ նա լուրջ էր՝ իրեն նշանակն ընդունել ցանկացող յայտաբա-
րելու մէջ: Եկէք նաեւ համարենք՝ Քրիստոսի մէջ միութեան բնոյթի
հարցը ոչ մի դաւանական պատշաճութիւն չունէր սկզբում, թէպէտ
կային այս խնդրի լուծման որոշակի գաղափարներ, ինչպէս մենք
կտեսնենք անմիջապէս: Հետեւաբար մենք գալիս ենք եզրակացու-
թեան, որ նիկիական նշանակը կարող է համարուել միաւորող տարրը

der Gegenwart. Studien und Berichte der Katholischen Akademie in Bayern, Heft
22 (Würzburg, 1963), 55-83:

մինչեւ Կ. Պոլսի ժողովը (381) եւ նոյնիսկ մինչեւ Եփեսոսի ժողովը (431): Գոյութիւն ունէր մարմնաւորման՝ բոլորի համար ընդհանուր մեկնաբանութիւն. Հօրից ծնուած եւ Նրա հետ համադոյ Որդին նոյն Նա է, Ով ժամանակի մէջ մարմին դարձաւ Կոյս Մարիամից: Այս նշանակը Եփեսոսին եւ Քաղկեդոնին համարուած էր Եկեղեցու ամենակարեւոր փաստաթուղթը Քրիստոսի վերաբերեալ, որն իր հերթին միայն արտացոլում է ս. Աթանասի կողմից հաստատուած աւաճողութիւնը (παράδοσις): Յետագայում Սեւերիոս Անտիոքացու Հետեւորդները «Նիկիոյ-Կ. Պոլսեան նշանակը» ներածեցին պատարագի մէջ՝ ցոյց տալու իրենց նիկիական հաւատը, եւ քաղկեդոնականները դրանից անմիջապէս յետոյ պատասխանեցին՝ նոյնը կատարելով⁸: Ինչպէ՞ս կարող էր այսպիսի հիմնարար միութիւնը պառակտուել: Այժմ մենք կ'ըննարկենք այս հարցը:

**Բ. ՅԻՍՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՄԱՍԻՆ ԱԿՆՅԱՅՏ
ԹԻՌԻՄԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ Դ-Ե ԴԱՐԵՐՈՒՄ**

Ճշմարիտ է, որ Բ-Գ դարերում գնոստիկները եւ դոկետները (երեւութականներ) արդէն հիմնել էին իրենց քրիստոսաբանական դիրքորոշումները՝ իրենց դուալիստական (երկուատական) սկզբունքների պատճառով կասկածի տակ դնելով Քրիստոսի մարմնաւորման իսկութիւնը կամ Նրա մարդկային էակ լինելը: Բանի Աստուածութեան արիոսական ժխտումը նոյնպէս ներկայացնում է մի նախնական եզրայանգում Յիսուս Քրիստոսի անձի մասին: Բուն քրիստոսաբանական վէճը, որը մեծապէս ազդել է Եկեղեցու վրայ՝ սկսած Դ դ. վերջից, յարուցուել է Քրիստոսի մէջ Աստուծոյ եւ մարդու միութեան հարցով: Այս միութեան բնոյթի հարցն այնուհետեւ տարածայնութիւն առաջացրեց եւ ի վերջոյ բերեց Եկեղեցիների բաժանման: Հնարաւոր չէ՞ր լինի չկառչել այն պարզ եւ սակայն յարմար ձեւակերպումից, որ պարունակուած է սխալմամբ ս. Աթանասին վերագրուած «Ընդդէմ Ապոդիանարի» երկում: Այստեղ կարող է վկայակոչուել.

Ե՛ւ մարդն է կոչուած Քրիստոս,

⁸ Հմտ. Th. Schnitzler, Chalkedon und die westliche Liturgie, Das Konzil von Chalkedon II, A. Grillmeier-H. Bacht (ed.), (Würzburg, 1952); 748/749: Այս աշխատութիւնը յետայսու կվկայակոչուի որպէս Chalkedon:

Ե՛ւ Աստուած է կոչուած Քրիստոս,
Ե՛ւ Աստուած, Ե՛ւ մարդ է Քրիստոս,
Ե՛ւ մի է Քրիստոս (Ps. Athanasius, Contra Apoll., PG 26, 1116B):

Այս բանաձեւը փաստորէն պարունակում է ամէն ինչ, որ պէտք է պնդուի Յիսուս Քրիստոսի անձի մասին՝ ըստ վաղ Եկեղեցու հաւատամքի: Դոկետիզմը, արիոսականութիւնը, շիթութեան վարդապետութիւնը, բաժանութեան ուսուցումը՝ ամէն ինչ, որ հակուած է աղաւաղելու Քրիստոսի կերպարը, այսպիսով մերժում է: Քարոզական տեսանկիւնից սա, անկասկած, Հմուտ ձեւակերպման տպաւորութիւն է թողնում: Սակայն նրանում պարունակուող հաւատը պահանջում է այս քարոզութեան արդարացում Եկեղեցու աստուածաբանական մտքի մէջ եւ ընդդէմ Հեթանոսական քննադատութեան: Եկեղեցին չէր կարող շրջանցել այս խնդիրը: Աստուածաբանական խորհրդածութեան գործընթացն այնուամենայնիւ հիմք էր դնում դալիք հերձուածների համար: Սակայն ըստ երևոյթիին հնարաւոր է դիրքորոշումների մի հակիրճ եւ ուրուագծային բնութագրում կատարել այս ենթատեքստում: Դրանք հասկանալու համար Եկեղեցու ընդհանուր քարոզութիւնը պէտք է ընդունուի որպէս *regula fidei*, ինչպէս յստակօրէն շեշտում էր Տերտուլիանոսի եւ Որոգինէսի կողմից: Նմանապէս էլ մենք միշտ պէտք է նկատի ունենանք այն, որ մեր փրկութեան մեկնաբանութիւնն այս գործընթացի մէջ է մտնում, քանի որ հայրերը անվերապահօրէն որդեգրեցին փրկաբանական տեսակէտը:

Հաւատի իսկութիւնը մեկնաբանելիս մենք սովորաբար սկսում ենք մեզ հարազատ ըմբռնումներից, որպէսզի հաստատումների եւ բացասումների գործընթացի կիրառումով հասնենք Յայտնութեան խորհրդին: Այսպիսի աստուածաբանութիւնն ապոֆատիկ (անճառելի) տարրի պարունակութիւն ունի, որն, ընդհանուր առմամբ, որոշակիօրէն աւելի զօրեղ էր արեւելեան աստուածաբանութեան մէջ: Սակայն Արեւելքում նոյնպէս կարծիքների տարբերութիւններ կային, ինչ ակնյայտ էր քրիստոսաբանական հակաճառութիւնից: Ընդհանրապէս համարուած է, որ անտիոքեան աստուածաբանները ռացիոնալիստական (խելակարգական) տեսակէտն էին պաշտպանում⁹, մինչդեռ ալեքսանդրեան աստուածաբանները աւելի շեշտադրում էին

⁹ Նոյն կերպով արտայայտուած է G. S. Bebes-ի կողմից (տե՛ս 4):

խորհրդակալան տարրը: Սակայն այս դասակարգումը չի կարող բացատրել նրանց համապատասխան վարդապետութիւնների ողջ տարբերութիւնը, եւ տարբեր մեկնաբանակալան մեթոդների վրայ յղելը բաւարար չէ: Կլեքսանդրացիները աւելի այլաբանական մեկնաբանութիւն էին կիրառում, մինչդեռ անտիոքացիները դիմում էին փիլիսոփայական-ուսացիոնալիստական մեթոդների: Վճռորոշ գործօնը հնարաւոր է գտնել Քրիստոսի անձի մեկնաբանութեան էական տարբերութիւնների մէջ: Գոյութիւն ունի որոշակի համաձայնութիւն ուսումնասիրական մարզում, որ Դ գարում կային քրիստոսաբանական մօտեցումների երկու գլխաւոր սխեմաներ, որոնք կոչւում են «Բան-մարմին սխեմա» եւ «Բան-մարդ սխեմա»¹⁰: Թէպէտ ամբողջական պատմական զարգացումը կարելի չէ ցուցադրել այս վերլուծութիւնների շրջանակներում: Այն, ինչ ցանկանում ենք քննարկել, երկու սխեմաների ներյատուկ միտումներն են, ինչպէս նաեւ հերձուածների պատմութեան մէջ նրանց խաղացած դերերը:

1. Բան-մարմին սխեման

268 թ.-ից (Անտիոքի ժողով՝ ընդդէմ Պողոս Սամոսատացու) յետոյ նշմարուելի է այսպէս կոչուած Բան-մարմին քրիստոսաբանութիւնը: Նրա գլխաւոր կէտերն են. Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միութիւնը Յիսուս Քրիստոսի մէջ պէտք է մեկնաբանուի համաձայն հոգու եւ մարմնի միութեան մարդու մէջ: Յունական ուսմունքը հոգու եւ մարմնի մասին պէտք է ընդունուի այս ենթատեքստի մէջ: Բայց այնտեղ մարմնի եւ հոգու միութիւնը համարւում է երկու տարբեր եւ առանձին բնական սկիզբների միութեան բարձրագոյն իրականացումը: Հետեւաբար, եթէ Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միութիւնը կարելի է «լուսաբանել» որեւէ իրադործելի կերպով, այս համեմատութիւնը պէտք է որպէս հիմք գործածուի: Սա ըստ երեւոյթին օրինական է, առնուազն քանի դեռ խօսքը վերաբերում է յունական հոգեբանութեանը¹¹: Ներքին տարբերութիւնները սկսւում են այն պահից,

¹⁰ St'v Chalkedon III, Index Christus-Lehre (Christologie), nr. 6: Աւելի մանրամասն քննութիւն տե՛ս Chalkedon I, 67-202, 709-711:
¹¹ Հմտ. R. A. Norris Jr., Manhood and Christ, A study in the Christology of Theodore of Morsuestia (Oxford, 1963):

երբ աստուածաբանական խորհրդածութեան մէջ են ընդգրկուած յունական հոգեբանութեան տարբեր ուղղութիւններ (պլատոնական, նորպլատոնական, արիստոտելեան ուսմունքը հոգու մասին, ստոիկեան ուսմունքը պնեւմայի մասին): Որքան աւելի է այս մարմին-հոգի համեմատութիւնը միօրինակօրէն կիրառոււած Քրիստոսի անձի նկատմամբ, այնքան աւելի վեժ է դառնում վերը նշուած տարբերութիւնների արդիւնքը: Սա Բան-մարմին քրիստոսաբանութեան շատ իրապաշտական մի տարբերակի հետ առնչուած այն դէպքն է, որը պնդում է, թէ Բանը կատարելապէս փոխարինում է մարդկային հոգուն Քրիստոսի մէջ. Յիսուս Քրիստոս սոսկ Բան է եւ մարմին: Հետաքրքիր է այս վարդապետութեան հետքեր յայտնաբերել արիոսականների եւ կիսարիոսականների ուսմունքում, ինչպէս նաեւ նիկիականների մի մասի մէջ, օրինակ՝ ս. Աթանասի եւ յատկապէս Ապողինար Լաոզիկէացու եւ իր հետեւորդների մօտ: Վերջինս յստակօրէն ժխտում էր մարդկային հոգու գոյութիւնը Քրիստոսի մէջ, որը Աթանասը երբէք չէր արել:

Հետեւաբար Քրիստոսի պատկերի հելլենացումը չի կարող ապահովաբար ընդունուել: Որքան աւելի է այս հելլենացումը հեռանում Բան-Աստուծոյ անդրանցականութիւնից, այնքան աւելի վտանգաւոր է այն դառնում: Իրականում արիոսականներն ըստ երեւոյթին ծանօթ են եղել այս եզրայանգմանը, եւ նրանք, կարող է, նոյնիսկ օգտագործել են այն որպէս փաստարկ՝ ժխտելու Բանի Աստուածութիւնը: Համաձայն Աթանասի՝ արիոսականները մի անգամ բարձրացրել էին հետեւեալ հարցը. «Եթէ Նա (Բանը) ճշմարիտ Աստուած է Աստուծոց, ապա կարո՞ղ էր Նա դառնալ մարդ» (Athan., Ctr. Arianos, III, 27, PG 26, 381): Հարցն ըստ երեւոյթին իսկապէս զաղտնիքի բացման բանալին է: Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսի ընդդիմախօսներն ակնյայտօրէն այն տեսակէտն ունէին, որ ճշմարիտ մարմնաւորումը կարող էր տեղի ունենալ, եթէ երկնքից եկած Բանն իրապէս եւ էապէս միաւորուել է մարմնի հետ: Արիոսականները նաեւ ասում էին. «Ինչպէ՞ս էք դուք համարձակուած ասել, որ Բանը էակից է Հօրը, այնուհետեւ՝ Բանը մարմին ունի, այսինքն՝ Բանը կրում է այդ մարմինը» (PG 26, 381AB): Նրանց հարցն ըստ երեւոյթին իրաւացի է, այսինքն՝ այն պայմանով, որ Բանն այնքան սերտօրէն է միաւորոււած մարմնի հետ, որ ֆիզիկական միութիւն (ո՛չ շփոթ) իրազործի այնպէս, ինչպէս մարմնի եւ հոգու միութիւնն է: Այլ խօսքով՝ Բանը չի կարող լինել ճշմարիտ Որդին՝

Համագոյակից (δμοσούσιος) Հօրը, եթէ այսպիսի միութիւն կարող է կատարուել: Քաջ յայտնի է, որ Արիստը ջատագով էր այնպիսի խիստ ապոֆատիկ (անճառելի) աստուածաբանութեան, որ նա մերժում էր Բանին (Λόγος, Νοῦς) Միակը (Մոնադը) ըմբռնելու կարողութիւն վերադրել: Հետեւաբար, եթէ Բանը կարող է մարմին եւ մարդ լինել, ապա Հնարաւոր է է, որ Բանը համազոյ լինի անդրանցական Մոնադի հետ:

Ուրեմն, ըստ Արիստի, մարմնաւորումն անհամատեղելի է աստուածային անդրանցականութեան հետ, որովհետեւ այն համարում է Բանի ֆիզիկական միութիւն մարդկային բնութեան հետ: Ապոդիւնար Լատդիկէացիին այսպէս հետեւողական էէր իր Հայեացքներում: Նա մտնում էր որպէս Նիկիոյ Հետեւորդ, սակայն միանգամայն խորհում էր Բանի եւ մարմնի ֆիզիկական միութեան մասին ոչ պակաս հետեւողականութեամբ: Բանը (կամ Աստուածային Հոգին) շարունակում է լինել անդրանցական, սակայն դառնում է Քրիստոսի բնութեան շարժիչ ուժը մարմնի մէջ: Բանը եւ մարմինը ձեւաւորում են կեանքի եւ գոյութեան միութիւն: Աստուած-մարդկային միութեան մէջ բոլոր կենսական ներգործութիւնները կենտրոնացուած են Բանի մէջ՝ որպէս այդպիսին: Եթէ մարդկային Հոգին միջադրուէր Բանի եւ մարմնի մէջ, Քրիստոս էէր լինի Բանի ճշմարիտ մարմնաւորումը. «Եթէ մենք բացի Աստուծոյ, Որը բանականութիւնն է, նաեւ մարդկային բանականութիւն ենք ընդունում Քրիստոսի մէջ, մարմնաւորումը չի հասել ամբողջութեան Նրա մէջ» (Fragment 74, in Lietzmann, p. 222, 6-8): Այստեղ կայ թաքնուած քրիստոսաբանական հետաքրքրութիւն¹²: Մարդկութեան փրկութիւնը կախուած է անսխալական աստուածային մտքի, անփոփոխ կամքի եւ աստուածային զօրութեան առկայութիւնից, որը կենսագործում է մարդկային մարմինը Քրիստոսի մէջ: Այս ազդեցութիւնը չպէտք է գայ դրսից, այլ պէտք է Հէնց այնքան ներյատուկ լինի, որքան կեանքի ներգործութիւններն են մաքուր մարդկային բնութեան մէջ: Քրիստոս փրկում է մեզ՝ իր աստուածամարդկային միութեան մէջ բացառապէս իր Աստուածութեան միջոցով ակտիւացնելով իր մարդեղութիւնը: Ապոդիւնարը եղնում էր այն հիմնադրոյթից, որ փրկութիւնը մի կողմից՝ իրագործուում է մարդ-

կային գոյութեամբ, մինչդեռ միւս կողմից՝ Հնարաւոր է դառնում, երբ այդ գոյութիւնն ուղղորդուած է մաքուր կամքով, որը ենթակայ էէ մարմնական եւ հոգեկան ազդեցութեան: Մենք վկայակոչում ենք "Κοτὰ μέρος Πίστας" երկից (տե՛ս Lietzmann, 178b, 10-197b, 4).

«Բանի որ, ըստ Սուրբ Գրքի, իրական մարդն իր կեանքում երբէք ազատ չէ մեղքից, որովհետեւ նա չի կարող իր սեփական կամքի ուժը ներդաշնակել աստուածային կամքի հետ, ուստի եւ ազատ չէ մահուան դատապարտուածութիւնից, Աստուած, որպէս հոգեկան եւ մարմնական ազդեցութիւններից ազատ բանականութիւն, միաւորուելով մարդկային մարմնի հետ, կատարելապէս գործի է դնում իր սեփական ներգործութիւնը՝ ուղղելով իր սուրբ Մարմինը եւ իր ներգործութիւնները աստուածային կերպով, ազատ մեղքից. Հետեւաբար ոչ միայն ենթակայ չէ մահուան, այլ նաեւ վերացնում է մահը»:

Այս տեսանկիւնից դիտելով՝ ակնյայտ է դառնում Ապոդիւնարի կողմից բնութեան գաղափարին վերագրուող նախնական նշանակութիւնը եւ յայտնի մի բնութիւն բանաձեւը: Դիոնեսիոսին ուղղած մի նամակում Ապոդիւնարը պնդում է հետեւեալը. նա, ով խօսում է երկու բնութիւնների մասին, հոյակապ Հնարաւորութիւն է ընձեռում նրանց, ովքեր հակուած են բաժանել միութիւնը Քրիստոսի մէջ: Քանի որ բաժանումը կախուած է երկուութեան առկայութիւնից: Երբ Քրիստոսի բուն էութեանը իսկապէս իրազեկ ենք լինում, ապա այսպիսի երկուութիւն չկայ: Քանի որ մարմինը, որպէս այդպիսին, բնութիւն չէ, քանի որ այն չի կարող կեանք տալ ex se (ինքնըստինքեան): Այն չի կարող զատուել կենսատու Բանից, եւ Բանը, որպէս այդպիսին, այլեւս զատուած չի համարում: Բանն այլեւս չի գոյատեւում սոսկ մարմնից ազատ նախագոյ վիճակում, այլ այս աշխարհում է՝ միաւորուած մարմնի հետ: Հետեւաբար երկու բնութեան որեւէ ակնարկ անտեղի է: «Ո՛չ եղական մարմինն է անեղ Աստուածութիւնից առանձին ապրում, այնպէս, որ եղականը կարող լինէր առանձնանալ Նրանից, ո՛չ էլ անեղ Բանն է այս աշխարհում գոյատեւում մարմնից ազատ, այնպէս, որ Անեղի բնութիւնը Հնարաւոր լինէր բաժանել» ("Ep. ad Dionysium", A. B.,

¹² Հմտ. E. Mühlberg, Apollinaris von Laodicea (Göttingen, 1969), որ ընդգծում է սապոդիւնարեան քրիստոսաբանութեան փրկաբանական ըմբռնումը:

ed. Lietzmann, 259): Այստեղ մենք գալիս ենք* մի բնութիւն բանաձեւի ծագմանը եւ նրա հետ նախապէս կապուած Ապողինարի գաղափարին:

Այսպիսով, մարմնի եւ հոգու մարդկային միութիւնը միօրինակօրէն կիրառուած է Քրիստոսի անձի մեկնաբանութեան համար: Քրիստոս մի բնութիւն է, «քանի որ ո՛չ մարմինն է առանձին բնութիւն, ո՛չ էլ Աստուածութիւնը՝ մարմնաւորումից յետոյ, բայց մարդկային կերպարանքով յայտնուած Քրիստոս մի բնութիւն է այնպէս, ինչպէս մարդը» ("Letter to Dionysius", ed. Lietzmann, 257, 15-19): Մենք որպէս բնութիւն կարող ենք նկարագրել այն, ինչը ինքնաշարժ (αὐτοκίνητον) է, ինչն իր մէջ ունի կեանքի ինքնավար զօրութիւն, որը կարող է որպէս իրական կենսատու բնութագրուել մէկ գոյակերպի մէջ: Ուրեմն, եթէ կեանքի ողջ զօրութիւնը տրուած է Բանի միջոցով, մարմինը, որպէս այդպիսին, արժանի չէ ինքնին կոչուել բնութիւն: Սա ինքնաբերաբար բերում է մի բնութիւն բանաձեւին:

Այս խնդրում հելլենիզմը տիրում էր քրիստոնէական մտքի վրայ: Գերիշխում էր բնութեան գաղափարը: Մասնաւորապէս հէնց Բանի աստուածային անդրանցականութիւնն էր, որ վտանգուած էր մարմնի հետ այսպիսի սիմբիոզով: Ապողինարը եւ այս քրիստոսաբանութեան բոլոր նիկիական համախոհները չկարողացան հասկանալ, որ իրենք մոռացել են 325 թ. ժողովի իմաստն ու նշանակութիւնը: Աստուած եւ աշխարհը մի սիմբիոզ են կազմել: Թէպէտ Քրիստոսի մարդկային մարմինը Բանի գործիք դարձնելու գաղափարը բարեպաշտական էր՝ այս խիստ ապողինարեան ըմբռնումով, այն մեծապէս վտանգեց Բանի անդրանցականութեան յղացքը:

2. Բան-մարդ կամ Բան-մարմին քրիստոսաբանութեան ուեակցիան

Ովքեր ցանկանում են հետեւել Նիկիոյ ուսմունքին, պէտք է բացառեն ամէն տեսակ սիմբիոզ Բանի եւ մարմնի միջեւ: Եւստաթիոս Անտիոքացին առաջիններից մէկն էր, որ նկատեց այս թոյլ տեղը արիոսական Բան-մարմին քրիստոսաբանութեան մէջ:

* Նախադասութեան սկիզբը քերականօրէն սխալ է կամ ակնյայտ վրիպակ ունի. ընդօժուած Ռատուածը թարգմանուած է ենթադրաբար (թարգմ.):

«Ինչո՞ւ են նրանք (արիոսականները) խիստ յամառօէն նշում, որ Քրիստոս անհոգի մարմին է վերցրել՝ սրանով երկրաւոր պատրանքներ յօբինելով: Եթէ նրանց յաջողուած է համոզել որոշ մարդկանց նոյն վնասակարութեան մէջ, թէ այս ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա նրանք աստուածային Հոգուն (Բանին) կրքերի (πρόθη) փոխարկում են վերագրում եւ սրանով կարող են հեշտօրէն համոզել նրանց, որ փոփոխականը չի ստեղծուել անփոփոխ բնութեամբ» (Եւստաթիոս, Fragment 15, De anima adv., Arianos, ed. Spanneut 100, 2-6):

Թէպէտ նիկիական Բան-մարմին քրիստոսաբանութիւնը փորձում էր խուսափել հէնց այս եզրայնագումներէ, նիկիականներն իրականում յանցաւոր էին նոյն սխալի համար: Ուստի, ի պատասխան այս քրիստոսաբանութեանը, անշուշտ տեղին էր ընդգծել Յիսուս Քրիստոսի կատարեալ մարդկայնութիւնը: Բան-մարմին քրիստոսաբանութիւնը այժմ հակապատկերի մէջ էր մտնում Բան-մարդ քրիստոսաբանութեան հետ: Պահանջուած էր, որ վերջինս պէտք է բացատրէր Աստուծոյ եւ մարդու գոյաբանական միակցութիւնը (fusion), ինչը համոզիչ կերպով հասանելի էր դարձել միւս համակարգում: Միւս կողմից՝ երկու բնութիւն ըստ երեւոյթին յստակօրէն ակնարկում էր երկու ռիպոսթասիս կամ երկու անձ, երկու որդիներ Քրիստոսի մէջ: Երբ Ապողինարը դատաւարտուեց 381 թ. Կ. Պոլսի ժողովում, թւում էր, թէ այլեւ անհնար է հետեւել հնացած մի բնութիւն բանաձեւին. սակայն չնշուեց որեւէ այլընտրանք, որ կարողանար շարունակաբար իրական միութիւն վկայակոչել Քրիստոսի մէջ: Գրիգոր Նիւսացին առաջինն էր, որ փորձեց մի նոր ճանապարհ բացել: Այնուամենայնիւ մի բնութիւն բանաձեւը կարողացաւ շատ աւելի երկար պատմութիւն ունենալ այսպէս կոչուած «ապողինարեան կեղծարարութիւնների» պատճառով: Ընդամին, մենք ցոյց տուցինք յետագայ տրամախօսութեան մէջ առկայ քրիստոսաբանական մտքի երկու գլխաւոր ուղղութիւնները, որն ի վերջոյ գագաթնակէտին հասաւ 431-ի եւ 451-ի բուռն վեճերում: Սակայն մենք պէտք է նկատի ունենանք, որ երկու քրիստոսաբանական տեսութիւնների այս ընդդիմակայութիւնը ծագեց Բան-մարդ քրիստոսաբանութեան շրջանակներում: Երբ Կ. Պոլսում Ապողինարը դատաւարտուեց, Տիեզերական Եկեղեցին պէտք է հրաժար

բուհի Բան-մարմին քրիստոսաբանութիւնից՝ իր ծայրայեղ տեսքով¹³, թէպէտ՝ ոչ իր չափաւոր նոր մեկնաբանութիւնից, որի գլխաւոր ջատագովն էր ս. Կիւրեղ Ալեքսանդրացին, եւ որը աւելի ուշ պաշտպանուեց միաբնականների կողմից: Քանի որ քրիստոսաբանական հարցադրման երկու ուղղութիւնները դեռեւս զգալի թուլութիւն էին ցուցադրում, մենք հակուած ենք կարծելու, որ սա էր քաղկեդոնական հակաճանութեան իրական պատճառը: Սա աւելի մանրամասնօրէն կրացատրուի շուտով:

3. Թերի փոխազիջումներ

Եթէ մենք բացառում ենք որոգինէսականութեան վերածնունդը Եւագրիոսի Հայեացքներում, մենք հարկադրուած կլինենք պնդել, որ 381 թ. յետոյ Եկեղեցիների քրիստոսաբանութիւնը միաւորուեց այն ճանապարհի շուրջ, որ տանում է Քրիստոսի մէջ Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միութեան աւելի խոր մեկնաբանութեան: Մենք պէտք է ջանանք բնութագրել Հիմնական փորձերը մինչեւ 451 թ.:

ա) Գրիգոր Նիսացու եւ անտիոքացիների պաշտպանած գլխաւոր գիծը

Գրիգոր Նիսացին փորձեց տարածել Որոգինէս Ալեքսանդրացու տեսութիւնը, որն արդէն մենք վկայակոչեցինք: Նա փորձում է ցոյց տալ այն մակարդակը, որի վրայ Աստուծոյ մէջ տարբերութիւնը Հնարաւոր էր ընդունել, եւ այն մակարդակը, որի վրայ Հնարաւոր էր պնդել միութիւնը, եթէ ճշմարտապէս Մի Աստուած է Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին: Նա առաջինն էր, որ սահմանադատեց հիպոթաւսիս եւ ուսիա գաղափարները: Նիսացին հիպոթաւսիսի գաղափարը սահմանեց բնութեան առարկայի ստորկեան վերլուծութիւնների համա-

13 J. Meyendorff, Le Christ dans la théologie byzantine ("Bibliothèque Occumenique", 2), Paris, 1969, 14. Բամամիտ է այն մտքին, որ եւ կիրառել եմ Բան-մարմին քրիստոսաբանութեան համակարգը Դ-Ե դարերում գրեթէ բոլոր քրիստոսաբանական հերձուածների նկատմամբ "Christ in Christian Tradition" (London, 1965) աշխատասիրութեան մէջ: Այնուամենայնիւ եւ հակում եմ կարծելու, որ յստակօրէն ճշել էմ մօտեցման փոփոխութիւնը Դ-ից Ե դ. անցնելիս. տե՛ս էջ 367 "The pattern by which we attempted to interpret fourth century developments. "Logos-anthropos" against "Logos-sarx", is no longer applicable, clear as the lines which lead back to it still are":

ձայն, եւ այսպիսով պարզ է դառնում, թէ նա նոյնիսկ ինչ աստիճանի էր սահմանափակուած յունական Փիսիսի ըմբռնմամբ: Մենք կ'մէջբերենք մի լուսաբանող հատուած լատիներէնով՝ Հրատարակուած Մինի կողմից.

"Quare Filii hypostasis quasi forma (μορφή) ac facies (πρόσωπον) est, qua Pater cognoscitur; et Patris hypostasis in forma Filii agnoscitur, manente quae in illis consideratur proprietate (ιδιότητος) ad clarm hypostaseon distinctionem" (PG 32, 339-340C).

Հիպոթաւսիսը տեսանելի եւ ճանաչելի է, ինչպէս դէմքը՝ պրոսպիրը: Սա է պատճառը այն եզրերի կուտակման, որոնք թոյլ են տալիս ըմբռնել հիպոթաւսիսը որպէս սփերա եւ նմանապէս՝ որպէս ճառագայթող սփերա. հիպոթաւսիսը սահմանուած է դոքսայի (δόξα), խարակտերի (χαρακτήρ), ապաուգասմայի (ἀπαύγασμα) միջոցով (Հմտ. Basilius, hom. 24; PG 31, 608B) կամ էյկոնի (εἰκών), խարակտերի (χαρακτήρ), իդիոնի (ἴδιον), իդիագոնի (ἰδιόζων) միջոցով (Հմտ. Basilius, ep. 236, 6; PG 32, 884A-C): Բոլոր այս իդիոթետները (ιδιότητες) ըստ երեւոյթին կարող են զատելի լինել ուսիայից, որին նրանք կապուած են: Սա թոյլ տուեց Նիսացուն հիպոթաւսիսի իր սահմանումը տանել Երրորդութեան ուսմունքից դէպի քրիստոսաբանութիւն, այսինքն՝ դէպի Քրիստոսի Աստուածութեան եւ մարդեղութեան մեկնաբանութիւն: Նա տեղեակ էր ապողինարականների այն մասի դէմ ուղղուած մեղադրանքին, որոնք պնդում էին, որ հիպոթաւսիսի այսպիսի սահմանումը բերում է երկու հիպոթաւսիսների ընդունման Քրիստոսի մէջ եւ Հետեւաբար՝ երկու Որդիների: Եթէ Բանի հիպոթաւսիսը ամբողջովին ներառուած է Քրիստոսի մէջ, եւ եթէ Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը ուսիա է իր բոլոր առանձնայատկութիւններով, ապա պէտք է գոյութիւն ունենային երկու հիպոթաւսիսներ: Նիսացին այս դժուարին կացութեան մի տարակուսելի ճանապարհ գտաւ, որը նա ցոյց է տալիս Թէոփիլոս Ալեքսանդրացուն ուղղած իր նամակում.

«Այնուամենայնիւ մարդկային բնութեան երախայրիքը (ἄσπερὸν) - ինչն առաջինն է, լաւագոյնը կամ ներկայանալին), որն ամենակարող Աստուած ընդունեց, նման է քացախի մի կաթիլի անծայրածիր ծովում. այն (երախայրիքը՝ Քրիստոսի մարդեղութիւնը) ներառուած է Աստուածութեան մէջ, բայց ոչ՝ նրա յատկութիւնների (οὐ μὲν τῶς

ἰδιόως αὐτῶς ἰδιώματα): Այս ուղով մենք հարկադրուած կլինէինք գալ երկու որդիների առկայութեանը, եթէ Որդու անճառելի Աստուածութեան մէջ Հնարաւոր լինէր պնդել մէկ այլ բնութեան [գոյութիւնը] իր առանձնայատկութիւններով հանդերձ, այնպէս որ այս մէկը (մարդեղութիւնը) լինէր թոյլ կամ փոքր կամ ապականացու կամ ժամանակաւոր, սակայն այն մէկը (այսինքն՝ Աստուածութիւնը) լինէր հզօր եւ մեծ եւ անապական եւ յաւիտենական (Gregory of Nyssa, *To Theophilus*, ed. Jaeger [Mueller], 126, 17-127, 4; PG 45, 1276CD):

Ուրեմն Քրիստոսի մէջ կայ մարդկային ուսիւ, սակայն՝ առանց մարդկայնօրէն սահմանափակող իղիմատաւայի. ընդհակառակը՝ տեղի էր ունեցել փոխանակութիւն՝ "quod humanum est, non in proprietatibus naturae esse ostenditur" (նոյն, p. 128; PG 45, 1277BC): Այս իղիմատաւան փոխարինուած է աստուածային յատկութիւններով: Ամէն ինչ լցուած է Աստուծոյ փառքով: Սակայն Նիւսացիին կարող էր պահել այս դիրքորոշումը՝ Քրիստոսին իր փառքի մէջ միայն նկատի ունենալով: Թէպէտ իր չարչարանքների մէջ Քրիստոս ծածկում է իր ճշմարիտ փառքը:

Նիւսացիին հաւատում էր, որ սա Քրիստոսի մէջ Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միութեան եւ հիպոսթասիսի եզակիութեան բացատրութիւնն է. միայն Աստուածութիւնն է Քրիստոսի մէջ ներկայացուած իր բուն իղիմատաւայով, մինչդեռ մարդկային բնութիւնը չի արտայայտում մարդկային ցածր յատկութիւնները, այլ աչքի է ընկնում աստուածային որակութիւններով: Այս բացատրութիւնը Նեստորի կողմից առաջ քաշուած մեկնաբանութեան հիմքն է: Նա նոյնպէս որդեգրեց հիպոսթասիսի այս կապադոպիական գաղափարը եւ ձգտում էր բացատրել այն, ինչ բացատրել էր Նիւսացիին. Քրիստոսի մէջ կայ միայն մէկ հիպոսթասիս, սակայն՝ երկու ամբողջական բնութիւններ. քանի որ Աստուածութիւնը կիսում է ողջ իղիմատաւան Քրիստոսի մարդկային բնութեան հետ, այնպէս որ վերջինս գոյութիւն չունի իր սեփական իղիմատաւայի մէջ, այլ՝ Աստուծոյ իղիմատաւայի մէջ: Իղիմատաւայի այս փոխանակութեան միջոցով Նեստորը ցանկանում էր ապացուցել ճշմարիտ միութիւնը Քրիստոսի մէջ, սակայն նա, ինչպէս նաեւ Նիւսացիին ձախողուեցին:

Այլ խօսքով՝ հիպոսթասիսի եւ ֆիսիսի զանազանութեան լուծում գտնելու այս առաջին փորձն անյաջող էր: Այսպիսի հիմնաւորումով

Քրիստոսի մէջ մի հիպոսթասիսի բացատրութիւնը չի կարող յաջող լինել: Սակայն գոյութիւն ունի մէկ փաստ, որը պէտք է ընդունենք. նոյնիսկ այս անկատար փորձը երեւան հանեց Քրիստոսի մէջ ճշմարիտ միութիւնը պնդելու սուր ցանկութիւնը:

Ծիշտ է, որ ինքը Նեստորը, զանազանելով բնութիւնները, ջանում էր ճշմարիտ միութիւն ցոյց տալ Քրիստոսի մէջ: Նա փորձեց սա անել երկու ճանապարհով. առաջինը Գրիգոր Նիւսացու ճանապարհն էր՝ պրոսոպայի փոխանակումը: Մարդեղութեան իղիմատաւան ընդունուել է Աստուածութեան կողմից, իսկ Աստուածութեան իղիմատաւան ընդունուել է Քրիստոսի մարդեղութեան կողմից*: Միայն Նիւսացու *ens concretum*-ի վերլուծութիւնների ընդունման նախապայմանով կարող է մի բացատրութիւն տրուել հետեւեալ նախադասութեանը, որ վերցուած է Նեստորի "Liber Heraclidis" երկից.

«Եւ քանզի նմանապէս մէկի պրոսոպոնը միւսինն է, իսկ միւսինը՝ մէկինը, եւ մէկը [գալիս է] միւսից, եւ միւսը՝ մէկից, կամքը պատկանում է նրանցից իւրաքանչիւրին» (Bedjan 239; Nau 144, Driver-Hodgson 163):

«Նա վերցրեց ծառայի նմանութիւնը. եւ ծառայի նմանութիւնը մարդու ուսիւ չէր, բայց Նա, Ով վերցրեց այն, դարձրեց այն [իր] նմանութիւն եւ իր պրոսոպոն: Եւ Նա դարձաւ մարդու նմանութիւն, սակայն չդարձաւ մարդու բնութիւն, թէպէտ Նա հէնց մարդու բնութիւնը վերցրեց: Նա, Ով վերցրեց այն, եկաւ՝ լինելու մարդու նմանութիւն, միաժամանակ Նա, Ով վերցրեց եւ չէ այն, ինչ վերցրեց, յայտնուեց կատոյցի մէջ որպէս մարդ, որովհետեւ այն, ինչ վերցրուած էր, մարդու ուսիւ եւ բնութիւն էր, մինչդեռ Նա, Ով վերցրեց, յայտնուեց կատոյցի մէջ որպէս մարդ՝ առանց մարդու բնութիւն լինելու» (Bedjan 241; Nau 156; Driver-Hodgson 165):

Եթէ իղիմատաւան է, որ ուսիւն վերածում է հիպոսթասիսի, ապա Նեստորը նոյնպէս ձգտում էր հիպոսթասիսի միութեան եւ ոչ՝ Աստուծոյ Որդու եւ մարդու Որդու սոսկ պատահական միակցման: Սա դառնում է նոյնիսկ աւելի ակնյայտ, երբ մենք դիտարկում ենք Նեստորի

* Այս միտքը կարող է սխալ հասկացուել: Նիւսացու աստուածային եւ մարդկային իղիմատաւայի փոխադարձ գործածութիւնը բնորոշ է Նեստորից, սակայն ոչ՝ Նիւսացու, ինչն արդէն ցոյց է տրուել այս ենթազիխում (սմբ.):

տորի ձևաբանական երկրորդ ուղին՝ Քրիստոսի մէջ Աստուծոյ եւ մարդու ճշմարիտ միութեան հասնելու համար: Ինչպէս ցոյց է տուել Լ. Ի. Սիպրոնին¹⁴, սա կատարուեց ստորիկեան շփոթութեան ուսմունքի միջոցով, որը նեստորը բուռն կերպով կատարելագործում էր՝ վերածելով պերիխորեսիսի (περιχωρησις - շրջադարձութիւն) մի տեսակ քրիստոսաբանական ուսմունքի՝ Երրորդութեան վարդապետութեան համանմանութեամբ:

«Ապա խոստովանել՝ր Վերցնողին, ինչպէս նա վերցրել է, եւ վերցրածին, ինչպէս նա վերցուած էր, որի մէջ [իւրաքանչիւրը] մի է եւ միւսի մէջ է, եւ որի մէջ գոյութիւն ունի մի եւ ոչ երկուս՝ այնպէս, ինչպէս Երրորդութիւնն է» (Bedjan 289; Nau 183; Driver-Hodgson 207):

Լ. Ի. Սիպրոնին ցոյց է տուել, որ գոյութիւն ունի շփոթութեան մի ստորիկեան ուսմունք, որը թոյլ է տալիս տարբեր տարբերի իրական միութիւն՝ առանց այս տարբերին փոփոխութիւն պատճառելու: Ըստ նեստորի՝ այս կերպով Քրիստոսի մէջ Աստուածութիւնը եւ մարդեղութիւնը ներթափանցում են միմեանց մէջ այնպիսի կերպով, որ առաջացնեն մէկ պրոսոպոն՝ առանց բնութիւնների շփոթութեան: Հետաքրքրական է նշել, որ նեստորը պէտք է գործածէր մի այլաբանութիւն, որը գործածել է ինքը Կիւրեղ Ալեքսանդրացիի մարմնաւորումը մեկնաբանելիս՝ «այրուող մորենու» օրինակը [Ել. Գ 1-5]:

«...ինչպէս կրակը մորենու մէջ էր, եւ մորենին կրակ էր, եւ կրակը՝ մորենի, եւ նրանցից իւրաքանչիւրը մորենի էր եւ կրակ եւ ոչ՝ երկու մորենիներ, ոչ էլ՝ երկու կրակներ, քանի որ նրանք երկուան էլ կրակի մէջ էին, եւ նրանք երկուան էլ մորենու մէջ էին՝ իսկապէս ոչ թէ բաժանման, այլ միութեան մէջ» (Bedjan 234/235; Nau 141; Driver-Hodgson 160):

Սա կարող է համեմատուել մի հաստատու հետ Կիւրեղի Ժէ «Զատկական ճառից» ('Ομιλία πιασχαλός) (PG 77, 78; C-784B), «ձիշտ

¹⁴ L. I. Scipioni, Ricerche sulla cristologia dell' "Libro di Eraclite" di Nestorio. La formulazione teologica e il suo contesto filosofico (Paradosis, 11), (Fribourg, 1956). Բնմտ. A. Grillmeier, Das Scandalum oecumenicum des Nestorius in kirchlich-dogmatischer und theologie-geschichtlicher Sicht, in Scholastik 36 (1961), 321-356. Գնդը՝ Christ in Christian Tradition, 369-452, 496-505 (research report):

այնպէս, ինչպէս մորենին կարող էր կրել կրակը, այնպէս էլ [Քրիստոսի մէջ] մեր բնութիւնը [կարող էր կրել] Աստուածութեան մեծութիւնը: Քանի դեռ դիմում ենք մեր բանականութեանն ու ներըմբռնմանը, ապա իրագործելի է աստուածային բնութեան եւ մարդկային բնութեան որեւէ Ֆիզիկական միութիւն (εὐς ἐνόητα φύσικῶν): Եւ սակայն նրանք միաւորուած են, քանի որ Քրիստոսի մէջ գոյութիւն ունի էմմանուէլ, որ ընդգրկում է երկու բնութիւնները»:

Այսպիսով, ե՛ւ նեստորը, ե՛ւ Կիւրեղը անկասկած ընդունում էին հետեւեալը. Քրիստոսի մէջ Աստուածութիւնը թափանցում է մարդեղութեան մէջ այն աստիճանով, որ գոյութիւն ունի միայն մէկ իրականութիւն՝ առանց աստուածութեան, ինչպէս նաեւ մարդեղութեան գոյութեան երբեւէ դադարեցման: Սա որոշակիորէն ապացուցում է նեստորի ձգտումը՝ խոստովանել Քրիստոսին որպէս մի՝ ճշմարիտ Աստուածութեան եւ ճշմարիտ մարդեղութեան մէջ: Նրա գաղափարները, նրա եզրաբանութիւնը, նրա փիլիսոփայութիւնը, սակայն, բաւականաչափ ազդու չգտնուեցին՝ համոզիչ կերպով ներկայացնելու նրա հայեացքները:

բ) Կիւրեղ Ալեքսանդրացու պաշտպանած գլխաւոր գիծը

Երբ Կիւրեղը 429 թ. սկսեց հակաճառութիւնը նեստորի դէմ, պատահականորէն հանդիպեց բնագրերի, որոնք կոչւում են Ապողինարեան կեղծարարութիւններ: Այս բնագրերը ս. Աթնասիս, Յովիոս եւ Տելիքս պապերին են վերադրում հետեւեալ բանաձեւը. Քրիստոսի մէջ գոյութիւն ունի «Մարմնաւորուած Բան-Աստուծոյ մէկ բնութիւն» (μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένου կամ σεσαρκωμένη)¹⁵: Սա բազում թիւրիմացութիւնների պատճառ դարձաւ: Թէպէտ Կիւրեղն ընդունեց այս ապողինարեան բանաձեւը եւ դարձրեց այն իր քրիստոսաբանութեան կենտրոնական պնդումը, նա ինքը ապողինարական չէր, քանի որ իր Թեաւարոս (PG 75, 9-656) եւ Դիալոգոս (PG 75, 657-1124) աւելի վաղ շրջանի երկերում Կիւրեղն արդէն խոստովանել էր Քրիստոսի կատարեալ մարդեղութիւնը՝ մարմնով եւ հոգով: Ուստի մի բնութիւն բանաձեւը կատարելապէս խորթ էր այն բանին, ինչն այլ կերպով արտայայտուած էր իր վարդապետութեան մէջ: Այնուամենայնիւ,

¹⁵ «Մի բնութիւն» բանաձեւի ծագման մասին Բնմտ. A. Grillmeier, Chalkedon I, 170, լղիւմ 15, J. Lebon, La christologie du monophysisme syrien, Chalkedon I, 425-580:

նայնիւ Կիւրեղն այս բանաձեւով էր պատկերացնում Քրիստոսի միութիւնը, եւ դրանով նա յանգեց Քրիստոսի մի պատկերի, որը համապատասխանում էր «այրուղ մորենու» այլաբանութեանը. ամէն ինչ ըմբռնւում է Բանի մէջ միութեան լոյսի ներքոյ:

Սակայն Քրիստոսի կիւրեղեան պատկերի առանձնայատկութիւնը դառնում է ակնյայտ միայն այն ժամանակ, երբ մենք այն համեմատում ենք Քրիստոսի ապողինարեան պատկերի հետ: Քրիստոսի ապողինարեան պատկերը հիմնուած է այն ենթադրութեան վրայ, որ Բանը կեանքի ողջ գործունէութեան աղբիւրն է Քրիստոսի մէջ: Հետեւաբար Բանը եւ մարմինը միացած են հոգու եւ մարմնի պէս: Ներգործութիւնն ու գորութիւնը Բանից դէպի մարմին են հոսում: Բանը աղբիւրն է բոլոր ներգործութիւնների, որը նաեւ ընդգրկում է Քրիստոսի մարդկութեան ողջ ֆիզիկական-բնական ոլորտը: Հետեւաբար Բանը եւ մարմինը մէկ բնութիւն (μία φύσις) են: Կիւրեղն ուղղում է այս պատկերը որոշ էական կէտերով: Նա պնդում էր, որ Քրիստոս ունէր իսկապէս մարդկային հոգեբանութիւն: Ծիշտ այնպէս, ինչպէս չարչարանքը փոխանցւում է մարմնին, այնպէս էլ փոխանցւում է հոգուն, եթէ մենք ցանկանում ենք հետեւել յունական համակարգին: Ամենից առաւել նա գիտակցում էր Քրիստոսի սուբորդինացիայի (ստորադասութիւն) եւ զոհարարութեան գործերի նշանակութիւնը: Սուկենսոսի հետ իր հակաձառութիւններում Կիւրեղը կարողացաւ ընդունել այն, որ Քրիստոսի մէջ Աստուածութիւնը մէկ բնութիւն է, եւ այն, որ մարդկութիւնը նոյնպէս բնութիւն է: Նա նաեւ աւելի մանրամասն բացատրում էր երկու բնութիւնների այս վարդապետութիւնը (Հմմտ. PG 75, 1381A, 1385C). այստեղ նա երկու բնութիւնների առնչութեամբ նշում էր, որ նրանք անշփոթ են մի եւ նոյն Քրիստոսի մէջ, եւ շեշտում էր նրանց զանազանութիւնը նոյն Քրիստոսի մէջ: Այն փաստը, որ նա մարմին եզրը նախընտրում էր մարդ եզրից, կարող էր պայմանաւորուած լինել Նոր Կտակարանի եզրաբանութեամբ, ինչպէս նաեւ նրա մեծ վախով նեստորական բաժանութեան գաղափարից, որը, նա կարծում էր, հիմք է գտել Նեստորի ուսմունքի մէջ: Այնուամենայնիւ Կիւրեղը շարունակում էր խոստովանել միութիւնը տարբերութեան մէջ:

Տարբերութեան վրայ շեշտադրումը չէր, որ պէտք է վճռորոշ ազդեցութիւն ունենար յետկիւրեղեան քրիստոսաբանութեան զարգաց-

ման վրայ. Քրիստոսի պատկերի ողջ ըմբռնումը հիմնուած էր միութեան գաղափարի վրայ: Նախ եւ առաջ՝ Կիւրեղը մեկնաբանում էր Քրիստոսին որպէս Բան-Աստուծոյ ֆիսիս կամ հիպոսթասիս: Լոգոսը (Բանը) է եւ մնում է Քրիստոսի միջուկը: Սոսկ մարմնացեալի (սեսարկոմենէ) յաւելումով մարմնաւորումը տարւում է *actu secundo*-ի մէջ: Նոյնիսկ եթէ Քրիստոսի մէջ կայ հոգու եւ մարմնի իսկական մարդկային միութիւն եւ իսկական մարդկային հոգու գործունէութեան սկզբունք, սա էֆեկտիւ չի դառնում *ex se* (ինքնըստինքեան): Յանուն միութեան Կիւրեղը ողջ ներգործութիւնը եւ նախաձեռնութիւնը վերագրում էր Բանին: Այսպիսով, նա արգէն խօսել էր մի Անրգործութեան մասին. մի վարդապետութիւն, որը յետագայում մշակւում է կեղծ-Դիոնեսիոսի Հետեւորդների կողմից եւ ապա Հետեւորդականորէն կիրաւուում «միաներգործականների» կողմից է դարձում: Յայրոսի դասեր եւ նայինցի պատանու՝ մեռելներից յարութիւն առնելը [տե՛ս Մարկ. Ե 35-42, Ղուկ. Է 11-15] մեկնելիս Կիւրեղը յատուկ շեշտադրում էր Յիսուսի դիպչելը մեռած աղջկան կամ դագաղին (նայինցի պատանու դէպքում): Այստեղ Հէնց Քրիստոսն է մարմնի մէջ, որ կենսատու աստուածային գորութիւնը հաղորդում է այս մեռեալներին. «Նա կենսատու է որպէս Աստուած Իր ամենազօր հրամանով («Աղջիկ, քեզ եմ ասում, վե՛ր կաց»)». Նա նաեւ կենսատու է սուրբ Մարմնի հաղորդակցութեան միջոցով, եւ սրանով նա ցոյց է տալիս մի գործունէութիւն, ուր Աստուածութիւնը եւ մարմինը միասնաբար են գործում (*μίαν τε καί συγγενή δι' ἄµφοίν ἐπαδεικνυσσι τήν ἐνέργειαν*)» (*In Joannem, IV; PG 76, 577C*):

Քրիստոսի այս պատկերի մէջ, որը նոյնիսկ աւելի յատակօրէն է հասկանալի դառնում ըստ Սեւերիոս Անտիոքացու մի բնութիւն բանաձեւի, Բանը մշտապէս ազդեցութիւն է գործադրում Քրիստոսի մարդկային կարողութիւնների վրայ: Իւրաքանչիւր գործունէութիւն, իւրաքանչիւր շարժում սկզբնաւորւում է Բանի մէջ, նոյնիսկ եթէ խօսքը մարդկային կարողութիւնների մասին է: Յիսուս մարդը այլեւս ինքնավար մարդկային անհատականութիւն չէ. նրա հոգեւոր եւ հոգեկան կեանքը այնքան խոր արմատացած է ընկալւում Աստուածութեան մէջ, որ Յիսուս մարդու հոգեկան եւ նիւթական ֆիսիսը դառնում է պարզապէս Բանի գործիք: Սեւերիոս Անտիոքացին եւ իր Հետեւորդներն այնքան հեռու գնացին, որ նոյնիսկ չէին համարձակւում

գործածել երկու թիւը Քրիստոսի վերաբերեալ: Երբ Քրիստոս գործում է, նրա մէջ գոյութիւն ունի միայն մէկ հիպոսթասիս, մէկ ֆիւսիս, մէկ Անդրործութիւն եւ մէկ կամք: Քրիստոսի մէջ այդպիսի (այսինքն՝ աստուածային - խմբ.) գործունէութիւնից տարբեր գործունէութեան դէպքում է միայն, որ նրանք համարձակւում են խօսել երկուութեան մասին, այսինքն՝ Յիսուս Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային գործերի դէպքում:

Քրիստոսի այս պատկերը, որն ամբողջովին ընկալւում է Բանից, յետագայում ընդունւում եւ ամբողջացւում է քաղկեդոնական Թէոդորոս Փառանացու կողմից, միակամեաց հակաճառութեան ընթացքում: Ստորեւ մենք կենդանացնենք մի քանի պատահիկներ, որոնք վկայակոչուել են նրա գործերից Լատերանի Ա ժողովի (649) առիթով, որպէսզի բնութագրենք նրա վարդապետութիւնը.

«Այսպիսով, առանց երկիմաստութեան մենք սովորում ենք, որ ամէն բան, ինչ ասուած է փրկական իկոնոմիայի (οἰκονομία - տնօրէնութիւն, տնտեսութիւն) առնչութեամբ, լինի այն աստուածային կամ մարդկային՝ մեր Տիրոջ մասին, նախ եւ առաջ թելադրուած եւ յարուցուած է Աստուածութեամբ եւ իրագործուած մարմնի հոգեւոր շնչի (spiritual soul) միջոցով, լինի այն հրաշքներ գործելը, լինի այն մարդկային կեանքի բնական գործերը, ինչպէս կերակրի եւ քնի ցանկութիւնը, յոգնելը, ցաւի կրելը, տխրութիւնը եւ երկիւղը: Այս ամէնը սովորաբար այլաբանօրէն կոչւում է կրքեր, թէպէտ այն իրականում հոգի եւ զգացումներ ունեցող կենդանի գոյութեան սոսկ բնական ֆունկցիան է: Բայց նաեւ այն, ինչը ճշմարիտ եւ այսպէս կոչուած տառապանք է, չարչարանքը, խաչը, մահապատժի ենթարկուելը, խաւազանուելը, վերքերը եւ խաչի վրայ գամուելը, թքի եւ հայհոյանքի մատնուելը՝ այս ամէնը իրաւացիօրէն եւ ճշմարտացիօրէն կոչւում է մի եւ նոյն Քրիստոսի մէկ Անդրործութիւն»:

«Բայց մեր հոգիները չունեն նոյն բնածին զօրութիւնը, որը կարողանար հեռացնել մարմնի բնական յատկութիւնները մարմնից եւ իրենցից: Այնուամենայնիւ բնական հոգին ըստ երեւոյթի նոյնիսկ չունի այնպիսի մի տիրապետութիւն մարմնի վրայ, որ այն իշխէր ողջ բնական զանգուածի վրայ, նաեւ ծանրութեան եւ գոյնի վրայ, եւ որ այն կարողանար անջատել մարմինը դրանցից»:

«Սակայն, ըստ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի տնօրէնութեան, այս ամէնն ասուած է աստուածային եւ կենսատու Մարմնի մասին եւ տեղի է ունեցել: Եւ նա դուրս եկաւ որովայնից առանց զանգուածի, աննիւթական, որպէս էր, ազատ տարածականութիւնից. ճիշտ այնպէս, ինչպէս նա ելաւ գերեզմանից եւ անցաւ դռների միջով. ճիշտ այնպէս, ինչպէս քայլեց ծովի վրայով այնպէս, որպէս թէ այն պինդ մակերեսոյթ էր»:

«Հետեւաբար մենք պէտք է մտածենք եւ խօսենք այնպէս, որ ամէն ինչ, որ ասուած է մեր Փրկիչ Քրիստոսի մարմնաւորման մասին, կարող է ըմբռնուել Անդրործութեան միջոցով: Նա, Ով ներգործում եւ արարում էր այս ամէնը, Աստուած է (= Բանը Քրիստոսի մէջ). սակայն գործիքը [Քրիստոսի] մարդեղութիւնն է: Ինչպէս էլ որ աստուածային եւ մարդկային ասպեկտները (նիւտերը) ասուեն նրա մասին, [դրանք] Բանի Աստուածութեան ներգործութիւններն են» (Հմմտ. Mansi XI 568E-569C, 570CE-527A):

գ) Լեոն Ա Հոմիլացու մեկնաբանութիւնը Փլաքիանոսից ուղղուած իր տոմարի մէջ ("Tomus ad Flavianum")

«Փլաքիանոսին ուղղուած Լեւոնի տոմարը» ներկայացնում է ուրուանշուած տեսութեան հակառակ տեսանկիւնը: Լեւոն Ա-ը կասկածում էր, որ Եւտիքէսը մի տեսակ երեւութականութիւն (Docetism) եւ մանիքէականութիւն է ուսուցանում, այսինքն՝ ժխտում է Քրիստոսի ճշմարիտ մարդկային բնութիւնը եւ դրանով՝ մարմնաւորումը որպէս աղպիսին: Հետեւաբար Լեւոնն ընդգծում էր Քրիստոսի Աստուածութեան եւ մարդեղութեան տարբերութիւնը հռոմէական աւանդութեան մէջ: Քաղկեդոնեան հակաճառութեան ամենակարեւոր արտայայտութիւնը կարող էր համարուել հետեւեալը. "Agit enim utraque forma cum alterius communionem quod proprium est: Verbo scilicet operante quod Verbi est, et carne exsequente quod carnis est. Unum horum coruscat miraculis, aliud succumbit iniuriis. Et sicut Verbum ad aequalitate paternae gloriae non recedit, ita caro naturam nostri generis non relinquit" (ACTA CONCILIORUM OECUMENICORUM II 21, p. 29): Հակառակ կիւրեղ-սեւերիոսեան յղացքին, Լեւոնը մարմինը՝ caro-ն, այսինքն՝ Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը, դարձնում է ինքնավար ներգործութիւնների կենտրոն: Անշուշտ, Լեւոնը երբէք չէր ցանկանում մտածել Անտորական վարդապետութեան համաձայն եւ

այդպիսով անկախ անձնաւորութիւն է դարձնում մարդուն Յիսուսի մէջ*։ Այնուամենայնիւ Քրիստոսի անձի միութեան մէջ մարդկային բնութիւնը պահպանուած է որպէս ներգործականութեան (activity) սկզբունք. "Salva igitur proprietate utriusque naturae et in unam coenunte personam..." (այսինքն՝ բնութիւններից իւրաքանչիւրը պահպանում է իր յատկութիւնները, մինչդեռ միեւնոյն ժամանակ միաւորուած է մէկ անձի մէջ),- ինչպէս գրում էր Լեւոնը նոյն նամակի մէջ։

Հետեւաբար Քաղկեդոնի ժողովի ընթացքում Քրիստոսի Անձի մէկ հաւատի մի շարք տարբեր մեկնաբանութիւններ եղան։ Մենք դիտարկեցինք կապադովկիան-անտիոքեան եւ կիւրեղեան-ալեքսանդրեան մեկնաբանութիւնները, ինչպէս նաեւ Լեւոնի հոռոմէական մեկնաբանութիւնը։ Նրանք բոլորը ընդունում են վերը նշուած կեղծ-աթաւանակի բանաձեւը։ Նրանք բոլորը խոստովանում են մի Քրիստոսի ճշմարիտ Աստուածութեան եւ մարդեղութեան մէջ։ Եւ սակայն, 431 թ. սկսած, ողջ Եկեղեցին ըստ երեւոյթի անհանգստացած էր մեծագոյն հերետիկոսութիւնների վախով։ Սա ընդհանուր անվստահութիւն էր. կարծուած էր, թէ ամէն ոք ժխտում է մարմնաւորման ճշմարիտ տնօրէնութիւնը։ Նեստորը մեղադրում էր ալեքսանդրացիներին բնութիւնների շփոթ ուսուցանելու մէջ, մինչդեռ ալեքսանդրացիները մեղադրում էին նրան բաժանութիւն ջատագովելու մէջ։ Լեւոնը համարում էր, որ եւտիքէսը, Դիոսկորոսը եւ բոլոր ալեքսանդրացիները մանիքէական հերձուած են պաշտպանում, որից նա խորշում էր ճշմարիտ մարմնաւորումը ժխտելու պատճառով։ Իրենց հերթին նրանք դատապարտում էին Լեւոնին իբրեւ Աեստորակաւնի։ Թէպէտ այն ժամանակի աստուածաբաններն ի վիճակի չէին այնպէս մեկնաբանել իրենց սեփական հաւատը, իրենց պնդումները, որոնք ընդհանուր էին բոլորի համար, որ վերացնէին թիւրիմացութիւնները։ Սակայն անհնար է մի քանի խօսքով բնութագրել այս թիւրիմացութեան պատճառը։ Ուստի մենք կփորձենք կատարել մի քանի պարզաբանող պնդումներ.

1) 431 թ. եւ 451 թ. ժամանակաշրջանում Ալեքսանդրիայի, Անտիոքի, Կ. Պոլսի եւ Հռոմի Եկեղեցիներում Յիսուս Քրիստոսի՝ Հօր

* Ըստ երեսոյթի անգլերէն բնագրում վրիպակ կայ. man Jesus պէտք է հասկանալ man in Jesus: Այնուամենայնիւ տարակուսելի է նախադասութեան իմաստի ճարգատութիւնը Լեւոնի տեսութեանը (թարգմ.):

ճշմարիտ Որդու, Որը ճշմարիտ ժարդ դարձաւ, մէկ քարոզութիւն գոյութիւն ունէր։

2) Սակայն այս մէկ քարոզութիւնը մեկնաբանուած է զանազան քրիստոսաբանութիւններով կամ աստուածաբանութիւններով, որոնցից իւրաքանչիւրն ունէր իր սեփական վաղեմի աւանդութիւնը։ Աստուածաբանութիւններով նկատի ունենք այս մէկ քարոզութեան մեկնաբանութեան փորձերը.

ա) որոշակի գաղափարների եւ ըմբռնումների միջոցով, որոնք Յունական եւ Հռոմէական Եկեղեցիները զարգացրել էին մինչեւ Գ դ.

բ) որոշակի սխեմաների միջոցով (Բան-մարմին սխեման, Բան-մարդ սխեման), որոնք շեշտադրում էին կատարում Քրիստոսի պատկերի որոշակի նիւտերի վրայ, ինչը հիմնականում նոյնն էր՝ բարձր քրիստոսաբանական մօտեցում, ցածր քրիստոսաբանական մօտեցում, միութեան քրիստոսաբանութիւն, բաժանութեան քրիստոսաբանութիւն։

3) Այնուամենայնիւ այդ ժամանակ Եկեղեցին այնքան էլ լաւ փորձուած չէր աստուածաբանական եզրաբանութեան (ի տարբերութիւն քարոզութեան լեզուի) եւ մտքի մէջ, որ ի վիճակի լինէր տրամաբանօրէն վերլուծել առանձին գաղափարները եւ սխեմանները կամ խորհրդածել (reflect) նրանց շուրջ։ Միայն այս ճանապարհով կարող էին ըմբռնման տարբերութիւնները եւ համաձայնութիւնները հիմնաւորուած եւ բացատրուած լինել։ Ուրիշներին դատելիս ամէն մէկն իր քննադատութիւնը հիմնում էր իր սեփական գաղափարների, սխեմաների եւ եզրաբանութեան վրայ՝ առանց ուշադրութիւն դարձնելու, որ ուրիշներն իրականում այլ գաղափարներ եւ ըմբռնումներ ունէին։ Մենք մի օրինակ գիտենք, երբ ուրիշների եւ սեփական եզրաբանութիւնները խորհրդածութեան ենթարկուեցին, եւ այդպիսով մտածողութեան ընդհանուր գիծ հիմնուեց տարբեր եզրաբանութիւնների միջեւ սա պատահեց 362 թ. Ալեքսանդրիայի ժողովի ժամանակ, որի սեւեռակէտն էր երրորդաբանական բանաձեւը, այսինքն՝ պէտք է խօսել մի՞ հիպոսթասիսի, թէ՞ երեք հիպոսթասիսների մասին։ Աթանասը պնդում էր, որ այն կախուած է հիպոսթասիսի գաղափարի գործածումից։ Թէպէտ եզրաբանական տարբերութիւններ կային, ամէն մէկի համար հնարաւոր եղաւ Հէնց նոյն բանը նկատի ունենալ (Հմմտ. Tomus ad Antiochenos; PG 26, 796A-809C)։ Նաեւ խաղաղ քննութեան

ենթարկուեցին զանազան քրիստոսաբանական մտեցումները: Այեք- սանդրիայի ժողովը որպէս օրինակ պէտք է ծառայէր Եփեսոսի եւ Քաղկեդոնի Հայրերի Համար: Եկեղեցին դեռեւս պէտք է աւելի հասուն դառնար իր աստուածաբանական մտքի մէջ՝ իր քարոզութիւնը աւելի յստակ մեկնաբանելու համար:

4) Դժբախտաբար այդ ժամանակներում Եկեղեցին սաստիկ խանգարուած էր յախտուէն եւ խանդոտ կեցուածքով՝ այսպիսի հասունութիւն ձեռք բերելու համար, այսինքն՝ յաղթահարելու տարբերութիւնները Հանդարտ տրամախօսութեան միջոցով: Մենք տեղեակ ենք մեծ թեմերի միջեւ մրցակցութեան մասին, եւ մեծ թուով վանականներ չափազանց անխուհեմ գտնուեցին աստուածաբանական ընդդիմախօսութիւնները «սրբազան պատերազմի» վերածելու մէջ¹⁶: Այսպիսով, անյաջող գործողութիւնները բերում էին համարժէք հակագործողութիւնների, ինչը գագաթնակէտին հասաւ երկու անհաշտ կուսակցութիւնների ընդդիմակայութեան մէջ:

5) Վերջին, բայց ոչ նուազագոյն կէտն այն է, որ քաղաքական խմբաւորումներն ըստ երեւոյթին վճռորոշ դեր են խաղացել Քաղկեդոնի պատմութեան մէջ: Սակայն ոչ մէկը չի կարող պնդել, որ քաղաքական գործիչները գերիշխել են աստուածաբանութեան պատմութեան մէջ այնպէս, որ աստուածաբանութիւնն այլեւս չկարողանար հետեւել իր սեփական օրէնքներին: Որքան աւելի շատ ենք պատկերացնում, որ բոլոր տրամախօսութիւնները կենտրոնացած էին բոլորի համար հիմնականում ընդհանուր Հաւատի աստուածաբանական մեկնաբանութեան շուրջ, ինչը նաեւ պաշտպանում էր բիւզանդական կայսրի կողմից, այնքան աւելի քիչ կարող ենք պնդել, որ Քաղկեդոնի դաւանութիւնն առաջ էր մղում քաղաքական նկատառումներով: Ընդդէմ է, որ կայսերական հեղինակութիւնը պատահականօրէն օժանդակում կամ մերժում էր այս կամ այն կուսակցութիւնը, բայց սա չնչին նշանակութիւն է ունեցել աստուածաբանութեան զարգացումը կամ մարմնաւորման հաւատը իրեն ենթարկելու համար: Սա մասնաւորապէս ակնյայտ է դառնում յետքաղկեդոնեան պատմութեան մէջ. աստուածաբանների (որոնք նուիրում էին իրենց մի բնութիւն եւ երկու

16 Հմտ. H. Bacht, Die Rolle des orientalischen Mönchtums in den kirchenpolitischen Auseinandersetzungen um Chalkedon (431-519), Chalkedon II, 193-314:

բնութիւն ընդդիմադրու բանաձեւերի մանրազնին քննութեանը) դիպլոմատիկական ճիգերն ամբողջացրին այն գաղափարի եւ ըմբռնումների միասնութիւնը, որոնք կարող էին մի հիմք ապահովել Եկեղեցիների վերահաշտեցման համար: Հետեւաբար էկումենիկ երկխօսութիւնը պէտք է մեկնարկուի ոչ թէ 451 թ. շուրջ ծաւալուած աստուածաբանական դիրքորոշումներից, այլ աւելի՝ Մաքսիմոս Խոստովանողի մեծ կերպարից: Հէնց նա էր, որ յունական աստուածաբանութեան շրջանակներում մեկնաբանեց Քաղկեդոնի ժողովի հիմնարար գաղափարները այնպիսի կերպով, որը շատ աւելի գերազանցեց 451-ին ձեռք բերած գիտելիքի մակարդակը: Նա, ըստ քաղկեդոնեան Անրաթաւնէի եւ Անշիոթելի եզրերի, ըմբռնեց, որ Հնարաւորին չափ խոր պէտք է խոկալ Քրիստոսի մէջ միութեան, ինչպէս նաեւ տարբերութեան վրայ: Քրիստոսի միութիւնը չպէտք է խարխուլի Աստուծոյ եւ մարդու տարբերութեան շեշտադրմամբ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միջեւ տարբերութիւնը չպէտք է վերացուի միութեամբ. «Ակնյայտօրէն գոյութիւն ունի իրերի միութիւն, քանի դեռ նրանց Ֆիզիկական տարբերութիւնը պահպանուում է» (Maximus Conf. Opuscula theol. et polem. 8; PG 91, 97A):

Քաղկեդոնի պատճառով բաժանուած առանձին Եկեղեցիներն անում են Հնարաւոր ամէն ինչ յանուն աստուածաբանական տրամախօսութեան, նրանք բոլորը կկարողանան բացայայտել Քրիստոսի այնպիսի մի պատկեր, որը կարող է ունենալ աւելի խոր եւ աւելի արժէքաւոր նշանակութիւն, քան երբեւէ:

Անգլերէնից թարգմանեց
Մեսրոպ քահանայ Արամեանը

ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ «ՅԱՂԱԳԱ ՆՇԱՆԱԿԻ ՀԱՒԱՏՈՅ ՆԻԿԻԱԿԱՆ ՅԺԸ-ԻՅՆ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

Մուտք

Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիները¹ Հոգեւոր ժառանգութիւնն այսօր աննախադէպ ուշադրութեան առարկայ է դարձել աստուածաբանական շրջանակների համար: Մէկը միւսի ետեւից գումարւում են խորհրդածողովներ², կատարւում են ուսումնասիրութիւններ, լոյս են տեսնում բնագրեր: Այս ամենի շնորհիւ Հնարաւորութիւն է ստեղծւում առաւել ստոյգ եւ չմիջնորդաւորուած պատկերացումներ ձեռք բերել քրիստոնէական Արեւելքի մասին, որը հսկայական ազդեցութիւն է թողել համաքրիստոնէական քաղաքակրթութեան ձեւաւորման վրայ: Առանձնակի Հետաքրքրութիւն են ներկայացնում յատկապէս դաւանական բնագրերը, քանի որ Հէնց նրանցում են անթեղուած այս կամ այն Եկեղեցուն ներյատուկ տարբերութիւնները եւ նմանութիւնները: Ահա թէ ինչու դաւանական բնագրերի ուսումնասիրութիւնն ու լոյսընծայումը դարձել է արդի աստուածաբանական մտքի կարեւորագոյն խնդիրներից մէկը:

1 Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների (Oriental Orthodox Churches) ընտանիքը ներառում է Հայ, Ղպտի, Ասորական (ճերառեալ Հնդիկ Մալաբար) եւ Եթովպական Եկեղեցիները, որոնք վերը նշում միասնական անուան տակ հաճախ են գալիս միջազգային ժողովներում:
2 Յատկապէս յիշատակութեան են արժանի Վիեննայի հինգ ոչ պաշտօնական խորհրդածողովները (1971, 1973, 1976, 1978, 1988) Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների եւ Կաթողիկէ Եկեղեցու միջեւ, ինչպէս նաեւ Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների միջեւ ոչ պաշտօնական չորս խորհրդակցութիւնները (1964, 1967, 1970, 1971) եւ երեք պաշտօնական հանդիպումները (Ս. Բիշօյի վանք, 1989. Շամբեսի, 1990. Ժճեւ, 1993): Այս խորհրդածողովների որոշ փաստաթղթեր տե՛ս «Գամմասար» Ե. Երեւան, 1994. էջ 48-53: Աւելի մանրամասն տե՛ս "Five Vienna Consultations", ed. by Pro Oriente, Vienna, 1993:

Դաւանական բնագրերով յատկապէս առատ է Հայ Առաքելական Եկեղեցու աստուածաբանական ժառանգութիւնը, ինչն արդիւնք է դաւանական լարուած պայքարի, որ մշտապէս ուղեկցել է մեր Եկեղեցու պատմութեանը: Սակայն եթէ Հայ Եկեղեցու ներդրումը քրիստոնէական մշակոյթի (երաժշտութիւն, ճարտարապետութիւն, մանրանկար եւ այլն) զարգացման մէջ որոշ չափով պատկերացնելի է այսօր, ապա Հայ աստուածաբանական (յատկապէս դաւանական) միտքը եւ նրա զարգացման օրինաչափութիւնները ծածկուած են անյայտութեան մէջով: Արդէն իսկ Հայ դաւանաբանութեան հպանցիկ ուսումնասիրութիւնը ակնհերեւ է դարձնում այն, որ ուսումնասիրողը գործ ունի մի ուրոյն դաւանական դպրոցի հետ՝ իր զարգացման փուլերով եւ առանձնայատկութիւններով: Դժբախտաբար, մի կողմից՝ դարեր շարունակուող դաւանական պայքարի պատճառով այդ գրականութիւնը արհամարհուած է եղել մեր ընդդիմախօսների կողմից, միւս կողմից՝ աւանդութեան խզումների հետեւանքով նոյն այդ գրականութիւնը մեզ համար դարձել է անմատչելի եւ անհասկանալի: Մեր այս ուսումնասիրութիւնը մէկ փորձ է՝ անյայտութեան խաւարից դէպի լոյս բերելու Հայ դաւանական մտքի խոշորագոյն դրսևորումներից մէկը՝ Յովհաննէս Սարկաւագի¹ «Յաղագս նշանակի նիկիական հաւատոյ ՅԺԸ-իցն» նշանաւոր ժողովածուն:

Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի «Յաղագս նշանակի հաւատոյ...» ժողովածուն եզակի արժէք ունի Հայ դաւանական մտքի օրինաչափութիւնները վերհանելու տեսանկիւնից: Մշակութաբանական, գիտական, պատմական լայն անդրադարձները ժողովածուն դարձնում են ընդհանրապէս ԺԱ-ԺԲ դդ. արեւելաքրիստոնէական մշակոյթի կարեւորագոյն կոթողներից մէկը: Յոյս ունենք, որ ներկայացուող ու-

1 Յովհաննէս Սարկաւագի կեանքի եւ գործունէութեան մասին տե՛ս Բ. Ղեւոնդ Ալիշան, Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետ, «Բագմավէպ», Ս. Ղազար, 1847. էջ 214-225. «Սարկաւագ Սոփիստէս», «Յուշիկը հայրենաց Բայոց», ԻԳ, Ս. Ղազար, 1870. էջ 279-307. Բ. Գարեգին Չարբահաւելեան, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Ս. Ղազար, 1886, էջ 588-597. Բ. Համազասպ Ոսկեան, Յովհաննէս Սարկաւագ, մատենագրական քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 1-64. Երուանդ Տէր-Միքայէլեան, Հարբատի դպրոց եւ Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետ, «Արարատ», 1902, էջ 340-344. Մանուկ Աբեղեան, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն. Գիրք երկրորդ, Առաջին յաւելում, «Սարկաւագ վարդապետի կենսագրութիւնը», 1946. Աշոտ Արքայապետեան, Յովհաննէս Իմաստաւերի մատենագրութիւնը, Երեւան, 1956. Կառլեմ Միրումեան, Յովհաննէս Իմաստաւերի աշխարհայեացքը, Երեւան, 1984:

սուսնատիրութեամբ կկարողանանք փոքր-ինչ լոյս սփռել մեր մատենագրութեան այս մեծարժէք ժողովածուի վրայ:

Ա. Յովհաննէս Երզնկացու ժողովածուն

Սարկաւազի այս երկը մեզ է հասել Յովհաննէս Երզնկացու նշանաւոր ժողովածուի միջոցով, որը, բացի դիտարկուող երկից, ներառում է նաեւ Խոսրովիկ Թարգմանչի եւ Անանիա Սանահնեցու յայտնի Հակաճառութիւնները: Այն, որ Երզնկացին անձամբ հաւաքել է այս երկերը մէկ ժողովածուի մէջ, վառ վկայութիւնն է վերջիններիս բացառիկ կարեւորութեան հայ դաւանական գրականութեան մէջ, ինչը նա մասնաւորապէս շեշտում է իր առաջադրութեան մէջ¹. «Նախ քան զմտանել քո ի դրունս ընթերց[ման]՝ գրոցս, պարտ է մեզ ցուցանել զգիւտ այս պատուական եւ բարեւի գանձուց: Նուաստ եւ տկարագի Յոհաննէս Ե[ր]զնկայ եպիսկոպոս² սպասաւոր բանի եւ իմաստից Գրոց Սրբոց ծարաւի, յուրով ժամանակաւք եւ աշխատութեամբ բազմաւ զսա⁴ երեք գիրքս, որ են հիմունք հաւատոյ ուղղափառութեանն: Եւ թէ զմին մի ի սոցանէ գտանէ ոք, բարեբախտութիւն մեծ եւ փարթամութիւն անկշիռ համարիմ նմա, մանաւանդ զճաշակ քաղցրութեան գիտաւորի: Զոր եւ գտի ես յայլ եւ յայլ տեղի եւ ժամանակի եւ ստացա[յ] զերիս գիրսն եւ ի նոցունց դարձեալ ետու գրել եւ առ միմեանս եղի եւ արարի մի գիրք: Առաջին զԱնանիային զհայոց վարդապետի, երկրորդ զԽոսրովկայ Թարգմանչի եւ հզար գիտնականի, երրորդ զՍարկաւազ վարդապետին [եւ] զմեծ[ի]ն իմաստասիրի զհաղբատեց[լ]ոյ: Եւ թողում զսա [որք յ] ետ իմ ժառանգէք յոգնազան բարեաց ճոխութիւն [եւ]՝ ամէնառատ գանձուց փարթամութիւն: Աստուածաբանական հանճարով յերկինս թուոցելոց սա թեւք զաւրաւոր եւ վերացուցիչ, յաշխարհիս ծովիս նաւելոց ղեկք վարիչք եւ ուղղիչք, ի մարտս խմբից հերձուածողականացն [...]»⁵ զէնք սրեալք յաւողակ ձեռաց քա-

1 Բնագիրը ներկայացնում ենք այնպէս, ինչպէս գրչագրում է՝ ընդգծելով տառափառները եւ ուղիղ փակագծերի մէջ առնելով անհրաժեշտ լատինացումները:
2 Գրչագրում չորս տառ ընկած է, որը յետագայում անհաւաստի լրացման է ենթարկուած այսպէս՝ ըմդհացման:
3 Բառը լաւ չի ընթերցում:
4 Բառը լաւ չի ընթերցում:
5 Անընթեռնելի երկու տառ

ղամարտից: Ի խաղաղական ժամու ժողովոց սեղանք երկնաւորք եւ քաղցրաճաշակ լցեալ կերակրովք: Վաճառականաց հ[...]¹արոյ եւ հմտագունից, մարգարիտ անգիւտ եւ աշխարհաւ ամենայնիւ գնեալ: Աղքատաց անձաց եւ նիւթականաց անձեռնհասից սա ճոխութիւն երկնաւոր եւ անհամեմատելի: Իմաստութեամբ լուսաւոր անձանց արփի լուսաբու[ղ]իս եւ բազմանշոյլ: Անգիտութեան մթով պատելոց ճրագ լուսատու եւ խաւարափարատ: Սա ձեզ յուրով բարեաց բղխմունս աղբերաց եւ մեզ նիւթ յիշատակի եւ բարբառ եւ ձայն առ ձեզ մաղթանաց: Զի որք աւգտիք եւ զուարճանայք, զողորմելի Յոհաննէս յիշեալիք եւ մեղուցեալոյս անձին եւ վարդապետին իմոյ եւ ծնաւորաց ողորմութիւն ի Քրիստոսէ հայցեալիք»²:

Երզնկացու ժողովածուն մեզ է հասել հինգ գրչագրերով՝ N 504 (ՍՂՄ), N 436* (ՄՄ), N 567 (ՄՄ), N 6453 (ՄՄ), N 2751 (ՄՄ): Խոսրովիկի եւ Սանահնեցու հրատարակիչները նկատի են ունեցել միայն վերջին երկու գրչագրերը: Մինչդեռ առաջին գրչագիրը պէտք է նկատել որպէս Երզնկացու ինքնագիր³, եւ ահա թէ ինչու: Նախ եւ առաջ՝ N 504 գրչագրում զետեղուած երեք բնագրերը ակնյայտօրէն գրուած են երեք տարբեր գրիչների կողմից: Այս մասին իր նախագրութեան մէջ ծանուցում է ինքը Երզնկացին. «Զոր եւ գտի ես յայլ եւ յայլ տեղի եւ ժամանակի եւ ստացա[յ] զերիս գիրսն եւ ի նոցունց դարձեալ ետու գրել եւ առ միմեանս եղի եւ արարի մի գիրք»: Ուրեմն Երզնկացին նախ հաւաքել է այս երեք գրքերը եւ տուել է ընդօրինակելու (հաւանաբար՝ իր աշակերտներին) եւ ապա համադրելով՝ կազմել իր այս ժողովածուն: Մինչդեռ եթէ N 504 գրչագիրը Երզնկացու ժողովածուի սոսկ մի ընդօրինակութիւն լինէր, ապա մեծ հաւանականութեամբ գրուած կլինէր մէկ գրչի կողմից, ինչպիսիք են, օրինակ, ՄՄ NN 567, 6453 եւ 2751 գրչագրերը:

Սկզբնագիր յիշատակարանը կամ նախագրութիւնը եւ Սանահնեցու Հակաճառութիւնը, որը հերթականութեամբ առաջինն է, ակնյայ-

1 Անընթեռնելի չորս տառ
2 Այս մախաղորութիւնը հրատարակել է Գաեռ Գարեգին Յովսէփեանը (տե՛ս «Ժողովիկ Թարգմանիչ», Ս. Էշմիածին, 1899, Մաս Բ, «Երկասիրութիւնը Խոսրովկայ Թարգմանչի», էջ 1-2):
* Այս գրչագիրը չունի Սարկաւազի ժողովածուն:
3 Այստեղ ինքնագիրը ւառի շուտ պէտք է հասկանալ իր կողմից կազմուած:

տորէն գրուած են միեւնոյն գրչի կողմից: Նախագրութեանը կցուած է Հետեւեալ մանրատառ գրութիւնը. «Եւ ինձ մեղուցեալ գրչիս Յովհաննու քահանայի», որի գրչութիւնը Համբնկնում է նախագրութեան եւ Սանահնեցու բնագրի գրչութեան հետ: Յովհաննէս գրիչը կարող է լինել ինքը Երզնկացին կամ նրա աշակերտներից մէկը: Սանահնեցու բնագիրը չունի վերջի յիշատակարան, ինչը նորից խօսում է այն մասին, որ գրիչը թերեւս Երզնկացին է եւ բաւարարուել է միայն նախագրութեամբ: Խոսրովիկի բնագիրը, որը հերթականութեամբ երկրորդն է, վերջում ունի գրչի ընծայական-յիշատակարան. «Փառք Սուրբ Երրորդութեանն յաւիտեանս. ամէն: Պատուելի եւ ընգրեալ եւ աստուածային շնորհաւքն լցեալ սուրբ վարդապետ Յովհաննէս, ընգա՛լ զսակաւ գծիկս ի նուաստ յանարժան քահանայի Յովհանիս է եւ յիշեա՛ զիս անոռաց յիշմամբ յաղաւթս քո եւ խոշորութեան եւ սղալանաց, որ ի սմա, մի՛ մեղադրեր, զի աւրինակն գրապակաս էր, եւ իմ կարն այսչափ, եւ դու յիշեալ լիցիս ի Տուողէն արարածոց, եւ նմա փառք յաւիտեանս»: Թէպէտեւ գրիչների անունները Համբնկնում են, այսուհանդերձ գրչութեամբ խիստ զանազանում են իրարից: Ս. Ղազարի N 504 գրչագրի վերջից կրկու թերթ ընկած լինելու պատճառով Սարկաւագի բնագիրը վերջից թերի է, ուստի եւ ոչ մի պատկերացում չենք կարող ունենալ գրչի անուան եւ ընդօրինակութեան տեղի եւ ժամանակի մասին: Խոսրովիկի բնագրի վերջում կայ նաեւ յետագայի յիշատակարան. «Արդ, յերեսս անկեալ պաղատիմ մանկանցդ սուրբ Եկեղեցոյ, որք Հանդիպիք աստուածային կտակիս, յիշես՛իք զվերջին ստացաւըս զնուաստ վարդապետս Սարգիս եւ զՀոգեւոր եւ զմարմնաւոր ծնաւալքն իմ: Եւ ետու զսա Թովմա վարդապետի, որ Հանապազ ընթեռնու եւ յիշէ զմեզ յաղաւթս իւր: Եւ Քրիստոս Աստուած, որ առատն է ի տուր բարեաց, զձեզ յիշէ ի փառս եւթնալիբ աւրհնութեան. ամէն: Ի թուականիս ՊՂԴ ամի Հայկազեանս տումարի»: Փաստորէն յետագայի յիշատակարանը գրուած է 1425 թ.՝ Երզնկացու մահուանից ընդամէնը 132 տարի յետոյ:

Այսպիսով, երեք տարբեր գրիչների կողմից գրուած լինելու պարագան եւ Խոսրովիկի ընդօրինակող գրչի յիշատակարանը յուշում են, որ Վենետիկի N 504 գրչագիրը հէնց Երզնկացու կողմից կազմուած ժողովածուն է, որը մեզ յայտնի է նաեւ ուշ շրջանի մի քանի

այլ ընդօրինակութիւններով¹:

Բարեբախտաբար, այսօր Հնարաւոր է կատարել նաեւ գրչութեան քննութիւն, ինչը այլեւս կասկած չի թողնում, որ ժողովածուն հէնց Երզնկացու կողմից կազմուածն է: Էդուարդ Բաղդասարեանը իր «Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը» ուսումնասիրութեան մէջ ներկայացնում է ՍՅՄ N 1796 գրչագրի 2ա երեսին զետեղուած Երզնկացու ինքնագիր յիշատակարանը, որի գրչութեան համեմատութիւնը ՄՂՄ N 504-ի նախագրութեան եւ Սանահնեցու Հակաճառութեան գրչութեան հետ ցոյց է տալիս, որ դրանք գրուած են միեւնոյն գրչի կողմից:

Դժուար է պատկերացնել, թէ ինչ կպատահէր այս կարեւորագոյն դաւանական բնագրերի հետ, եթէ Յովհաննէս Երզնկացու կողմից չկազմուէր այս նշանաւոր ժողովածուն: Փաստորէն, այս ժողովածուից զատ, միայն այս կամ այն գրչագրերում սփռուած պատառիկներ են մեզ հասել եւ Սանահնեցու Հակաճառութեան երկու այլ համառօտ խմբագրութիւններ, որոնցից մէկը ակնյայտ ազդեցութիւններ է կրում Դաշանց թղթից²: «Յաղագս նշանակի Հաւատոյ...» ժողովածուից այլ ընդօրինակութիւններով մեզ են հասել մի քանի պատառիկներ, որոնցից ամենաարժէքաւորը ՄՄ N 777 գրչագրով մեզ հասած հատուածն է: Այս հատուածի հետ համեմատութիւնը լոյս է սփռում մի շարք լեզուական խնդիրների վրայ, ինչին կանդրադառնանք «Լեզուածական առանձնայատկութիւններ» ենթագլխում:

Բ. Ժողովածուի կառուցումը

«Յաղագս նշանակի Հաւատոյ...» կազմուած է ԺԴ դաւանական թղթերից, որոնք, բացի դաւանական խնդիրներից, հարուստ նիւթ են պարունակում քրիստոնէական մշակոյթի, պատմութեան եւ աւանդութիւնների մասին: Սակայն անյայտ է մնում, թէ այս ժողովածուն ինքը Սարկաւագն է կազմել, թէ՞ յետագայում ի մի բերուած թղթեր են,

1 Տե՛ս ՄՄ NN 567, 2751, 6453 եւ մասամբ N 436 (առանց Սարկաւագի ժողովածուի) գրչագրեր:
 2 Տե՛ս Յ. Ամասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, էջ 781: Միւս խմբագրութիւնը, որի մասին խօսում է Ամասեանը, մեր կարծիքով Ամասիա նարեկացու «Հաւատարմատի» մէկ մասն է: Այս մասին՝ «Ժողովածուի աղբիւրները եւ ստեղծման դրոյապատճառը» ենթագլխում:

քանի որ այդ թղթերը գրուել են այլևայլ ժամանակներում եւ զանազան պատճառներով: Թղթերի հեղինակային պատկանելութեան հարցերը նոյնպէս հարկ է մանրազնին քննութեան ենթարկել: Քանի որ Երզնկացու ժողովածուում այն ներկայացուած է «Յովհաննու քահանայի յաղագս նշանակի հաւատոյ նիկիականն ՅԺԸ-իցն» վերտառութեամբ, եւ այնքան էլ ակնյայտ չէ, թէ Յովհաննէս քահանան նոյն ինքը Յովհաննէս Սարկաւա՞գն է, թէ՞ ոչ: Օրինակ՝ Արիստակէս Լաստիվերտցին իր Պատմութեան մէջ գրում է. «Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք... եւ Յովհաննէս ի նոյն դաւառէ, զոր վերագիր անուամբ Կոզեռն կոչէին, որ զՀաւատոյ գիրսն գրեաց...»¹: Յովհաննէս Կոզեռնի անունով մեզ ոչ մի «Գիրք հաւատոյ» չի հասել, սակայն կարող էր աւանդուած լինել Յովհաննու քահանայի անունով: Հեղինակային պատկանելութեան խնդրին մանրամասնօրէն կանգնող դառնանք յաջորդ գլխում:

Ստորեւ ներկայացնում ենք այդ թղթերի վերտառութիւնները իրենց հակիրճ բովանդակային նկարագրութիւններով:

Ա. Յովհաննու քահանայի յաղագս նշանակի<ի> հաւատոյ
նիկիականն ՅԺԸ-իցն

Հայ եկեղեցու երրորդաբանութեան, քրիստոսաբանութեան եւ Սուրբ Հոգու աստուածաբանութեան համակարգուած շարադրանք է: Քննութեան են առնուած կամ յիշատակուած մի շարք աղանդաւորական եւ հերձուածողական ուսմունքներ, ինչպիսիք են՝ արիոսականութիւն, սաբելիոսականութիւն, վալենտիանոսականութիւն, մանքէականութիւն, ապոլինարիզմ, մակեդոնականութիւն, նեստորականութիւն եւ այլն: Սուր քննադատութեան են ենթարկուած Քաղկեդոնի ժողովը եւ Թէոզորիտի եւ Լեւոն պապի քրիստոսաբանական հայեացքները: Այս թղթի վերտառութեամբ էլ պայմանականօրէն կոչում ենք ամբողջ ժողովածուն:

1 «Պատմութիւն Արիստակէայ վարդապետի Լաստիվերտցոյ», Ս. Ղազար, 1844, էջ 6-7

2 Սարկաւագի մի շարք յայտնի գործեր (օրինակ՝ աղօթքները) ասանդուած թէ՛ Յովհաննէս քահանայի, թէ՛ Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի կամ Սարկաւագ վարդապետի անուններով: Նոյնը կարող էր պատահել մէկ այլ Յովհաննէսի հետ:

Բ. Նորին Յովհաննու քահանայի ի խնդրոյ Գազկայ
կրաւնատրի յաղագս քաղկեդոնականացն գլուխ ԺԸ

Կազմուած է ԺԸ ենթադրութիւններից: Դաւանական խնդիրներից գատ, արժէքաւոր տեղեկութիւններ է պարունակում եկեղեցական տոների, սուրբերի յարգանքի, պատկերայարգութեան, ծիսական խնդիրների մասին: Եզրափակուած է որոշ թուերի խորհրդաբանութեան համառօտ տեսութեամբ: Թղթի ամբողջականութիւնը կասկածելի է. մեր կատարած որոշ ստորաբաժանումներ պայմանական բնոյթ են կրում:

Գ. Նորին վասն մասանց պատուոյ, յորում եւ վասն
պատկերաց դարձեալ

Մանրամասն շարադրանք է Հայ եկեղեցու վերաբերմունքի պատկերների եւ սրբոց նշխարների նկատմամբ: Այս մասին անդրադարձներ կան նախորդ եւ յաջորդ գլուխներում: Աստուածաբանական խորհրդածութիւնները ուղեկցուած են որոշ աւանդապատումների վկայակոչութեամբ: Թուղթն ընդհանուր առմամբ ջատագովական բնոյթ ունի՝ ընդդէմ ԺԱ-ԺԲ դդ. Հայաստանում աշխուժացած օտարամուտ աւանդութիւնների:

Դ. Նորին Յովհաննու քահանայի առ որս պիղծ գմիս
վարկանին եւ զանձինս ոչ արգլուն

Ջատագովական բնոյթի գործ է՝ ընդդէմ ուտելիքների եւ ըմպելիքների գործածութեան հետ կապուած մեղադրանքների: Հակաճառութիւնն ըստ երեւոյթին սկիզբ է առել վանական միջավայրում, որի մասին հետաքրքիր տեղեկութիւններ կան թղթում: Քննութեան են առնուած մի շարք ծիսական խնդիրներ: Նորից բարձրացնում է ս. խաչի եւ սրբապատկերների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցը: Թղթին բնորոշ հակաճառական խիստ ոճը երբեմն բարեխառնուած է զարմանալի հանդուրժողականութեան եւ եղբայրասիրութեան երանգներով: Լեզուն ակներեւ խրթնութիւններ ունի:

Ե. Նորին յաղագս, եթէ ոչ է արժան ըստ մասին բաժանել
զաստուածայնոց ձայնս ի վերայ Տեսուն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի եւ ոչ գ'առ ի յիճքնէ գործս կամ կիրս

Հայ եկեղեցու քրիստոսաբանական համակարգի շարադրանք է՝ գրուած ընդդէմ քաղկեդոնականների: Անդրադառնում է ապականու-

թեան խնդիրներին: Հերքում են Դիողորոս Տարսոնացու, Նեստորի եւ Եւտիքէսի տեսութիւնները: Ոչ ընդհանրացած մտեցում է ցույց տալիս ապողինարականութեան նկատմամբ, որը մերժում է անապականութեան վարդապետութեան տեսանկիւնից: Հետաքրքիր զուգահեռներ է Հին եւ Նոր Կտակարանների միջեւ՝ փաստելու Քրիստոսի մարդկային կիրճնդունակութեան կամովի լինելը: Միանգամայն անընդունելի է համարում մեզ Եւտիքէսականութեան մէջ մեղադրելը: Կոչ է անում միմեանց նկատմամբ արդարացի եւ ոչ թշնամական վերաբերմունքի, որը աւարտում է մի զարմանալի գեղեցկութեան աղօթքով Եկեղեցու միութեան համար:

Ձ. Յաղագս, եթէ որք յետ միանալոյն երկուս ասեմ բնութիւնս ի Քրիստոս, ի հարկէ հետեւին Գեստորականաց մտաց

Ամենակարճ գլուխն է, ուր քննարկում են նեստորականութեան ակունքները քաղկեդոնեան վարդապետութեան մէջ: Քաղկեդոնի ժողովը նմանեցնում է երկրորդ ջրհեղեղի՝ ընդգծելով կայսերական իշխանութեան չարաշահումները եւ մարդահաճոյութեան տարրը այդ ժողովի որոշումներն ընդունելիս:

Է. Թէ զիա՞րդ չարչարեալ Բանն մարմին եղեալ եւ անչարչարելի մնացեալ, եւ կամ որպէ՞ս դարձեալ ձայնակցեն չարափառքն

Հակիրճ եւ կուռ շարդրանք է անապականութեան վարդապետութեան: Այդ տեսանկիւնից քննութեան է առնուած քաղկեդոնեան համակարգը: Գործածում է մի շարք կարեւոր աստուածաբանական եզրեր՝ բնորոշելու համար Քրիստոսի մարդկային կրքերը որպէս փրկական եւ տնօրինական գործեր: Աստուածութեանը այլայլելիութիւն եւ չարչարականութիւն չվերագրելու համար պէտք է զանազանել տնօրինական եւ բնութեան նիստերը:

Ը. Յարացոյցք յաղագս մի գՔրիստոս ասելոյ եւ անբաժանելի

Բնութիւնից վերցրած օրինակներով ցոյց է տալիս, որ «մի բնութիւն» բանաձեւի գործածումը արդարացի է նաեւ բնափոսական տեսանկիւնից: Դիմում է նաեւ արարչագործութեան պատմութեանը Մենդոց գրքից՝ լոյսի եւ նիւթի միութիւնը որպէս օրինակ դիտելով աստուածամարդկային միութեան համար: Հետաքրքիր են անհիւսա-

կան (սակայն զգալի) եւ ցիրթական լոյս ըմբռնումները, որոնք վկայում են Սարկաւագի բարձր բնագիտական պատկերացումների մասին:

Թ. Նորին հակաբանութիւն հնագիտական ընդդէմ անգիտակաց ոմանց յիրս գիտութեան, որք ստայաւոյ ճառիք հաւանեցուցին զոմանս ի վայրագաց եւ պարզամտաց հաւատալ անհաւատի իրեանց կարծեաց

Պատմական ակնարկով անդրադառնում է նեստորականութեանը եւ Քաղկեդոնի ժողովին՝ ցոյց տալով մարդաբանական մաքսիմալիզմի վաղնջական ակունքները Արտեմոնի հերձուածի մէջ: Հիմնականում օգտուում է Եւսեբիոս Կեսարացու «Եկեղեցական պատմութիւնից»՝ մէջբերելով Ե դպրութիւնն ամբողջութեամբ: Յիշատակում է Կղեմէս Աղեքսանդրացու, Իրենէոսի, Յուստինոսի, այլ վաղ եկեղեցական հայրերի երկերը, որոնք «քարոզեն վասն Քրիստոսի, թէ Աստուած է եւ մարդ»: Գլուխը եզրափակում է Քաղկեդոնի ժողովի եւ նախընթաց դաւանական շարժումների հակիրճ ամփոփումով:

Ժ. Նորին յաղագս բնութեանն Բանի եւ միատրութեան

Գեղեցիկ ոճով գրուած ամփոփում է Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանութեան: Շեշտադրում է կատարեալ աստուածային եւ կատարեալ մարդկային իրականութիւնը Քրիստոսի մէջ, միաժամանակ՝ Աստուծոյ եւ մարդու միութեան անճառելիութիւնը՝ ընդդէմ քաղկեդոնականների:

ԺԱ. Նորին, եթէ զիա՞րդ ասի մի բնութիւնն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ ըստ ճշմարտութեան

Խաղաղութեան եւ ներողամտութեան կոչով սկսուող այս ընդարձակ թուղթը հիմնարար շարադրանք է Քրիստոսի աստուածամարդկային բնութեան մասին: Ներկայացուած են եկեղեցական մարդաբանութեան մի շարք կարեւոր ըմբռնումներ: «Մի բնութիւն Աստուծոյ Բանին մարմնացելոյ» եզրակերպումը դիտուում է կամքի եւ ներգործութեան տեսանկիւնից: Հայնօրէն գործածուում են արտաքին իմաստասիրական մեթոդները, վկայակոչում է Պլատոնին: Ակնյայտ ազդեցութիւններ է կրում Դաւիթ Անյաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» նշանաւոր երկից:

ԺԲ. Նորին յայտարարութիւն զանազան հերձուածաց յայլ եւ յայլ ժամանակս արանց բղջախոհաց

Ընդարձակ շարադրանք է անապականութեան վարդապետութեան: Քննարկուած են զանազան ժամանակներում սկզբնաւորուած աղանդաւորական-հերձուածողական ուսմունքներ աստուածաբանական կարեւոր վերլուծութիւններով: Նկարագրուած է Սեւերիոս-Յուլիանոս Հակաճառութիւնը՝ սուր քննադատութեան ենթարկելով երկու կողմին էլ: Մեծապէս ազդուած է Խոսրովիկ Թարգմանչից:

ԺԳ. Նորին դարձեալ

Թուղթն ըստ երեւոյթին գրուած է միեւնոյն անձնաւորութեան խնդրանքով, որին Հասցէագրուած է առաջին թուղթը: Առաջին մասում Համառօտ կերպով ամփոփուած են Սարկաւազի բրիստոսաբանական Հայեացքները: Երկրորդ մասը արժէքաւոր վկայակոչութիւններ է զանազան Հերձուածողներից:

ԺԴ. Վկայութիւնք սրբոցն, եթէ մի բնութիւն է Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ

Վկայակոչութիւններ եկեղեցու Հայրերից (Յուլիոս Լոռնէացի, Աթանաս Աղեքսանդրացի, Գրիգոր Նէոկեսարացի, Գրիգոր Աստուածաբան, Յովհանն Ոսկեբերան, Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Տիմոթէոս Կոլզ):

Գ. Վաւերականութեան խնդիրը

Այս ժողովածուն առաջին անգամ աղբիւրագիտական քննութեան է ենթարկել Գարեգին վրդ. Յովսէփեանը իր «Խոսրովիկ Թարգմանիչ»¹ պատմամատենագրական ուսումնասիրութեան մէջ, ուր նա ցոյց է տալիս, որ.

ա) Յովհաննու քահանայի երկի ժԲ գլուխը՝ «Նորին յայտարարութիւն զանազան Հերձուածոց յայլ եւ յայլ ժամանակս արանց բղջախոհաց» վերտառութեամբ, «ամբողջապէս Համառօտութիւն կամ բանաբացութիւն է Խոսրովիկի Ա, Դ եւ Ե գլուխներից»²:

¹ Տե՛ս Գարեգին վրդ. Յովսէփեան, Խոսրովիկ Թարգմանիչ, Վաղարշապատ, 1899 (=ԽԹ):

² ԽԹ, էջ 37

բ) Դ գլխից՝ «Նորին Յովհաննու քահանայի առ որս պիղծ զմիս վարկանեն եւ զանձինս ոչ արգելուն», մի Հատուած է մեզ հասել ՄՄ N 777 գրչագրով, որն ընդօրինակուած է Սարկաւազի ինքնագրից: Այսինքն՝ այս գլխի հեղինակն անկասկած Յովհաննէս Սարկաւազն է՝:

գ) Սարկաւազի յայտնի երկերը աւանդուած են մե՛րթ Յովհաննէս Սարկաւազի, մե՛րթ Յովհաննու քահանայի անունով²:

դ) Բ գլխի՝ «Նորին Յովհաննու քահանայի ի խնդրոյ Գազկայ կրանաւորի յաղագս քաղկեդոնականաց գլուխ ժԸ» վերտառութեամբ, V ենթագլխում յիշատակուած է Սարկաւազի «Յաղագս քահանայութեան»³ ճառը⁴:

ե) Գ գլուխը՝ «Նորին վասն մասանց պատուոյ, յորում եւ վասն պատկերաց դարձեալ» վերտառութեամբ, եզրափակուած է ուշագրաւ արտայայտութեամբ. «Աղաչեմ, զասացող բանից գերանելի վարդապետն Սարկաւազ եւ զՀայցողն ի նմանէ յիշեալ», որով ակնյայտ է դառնում, որ այս գլխի հեղինակը Յովհաննէս Սարկաւազն է⁵:

Ցաւօք, Գարեգին վրդ. Յովսէփեանը այսքանով բաւարարուած է՝ ասելով. «Մեր փաստերը չեն սպառուել, բայց կարծում ենք՝ բերածներս էլ բաւական էր՝ ընթերցողներին Համոզելու, թէ արդարեւ Յովհաննէս քահանան՝ Խոսրովիկի գրքից օգտուողը, Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետն է»⁶: Չնայած մեծանուն մատենագէտի այս եզրայանգմանը, մնում է մէկ կարեւոր չլուծուած Հարց. արդեօ՞ք բոլոր թղթերի հեղինակը միեւնոյն անձնաւորութիւնն է: Առայժմ մենք գիտենք, որ Գ եւ Դ գլուխների հեղինակը Յովհաննէս Սարկաւազն է: Ինչ վերաբերում է Բ գլխին, ապա Հարկ է նշել, որ «Յաղագս քահանայից» ճառը մեզ յայտնի է միայն մէկ ընդօրինակութեամբ եւ այն էլ՝ Յովհաննու քահանայի անունով (ՄՂՄ ձեռ. N 828, էջ 642): Այն-

1 ԽԹ, էջ 53-54
2 Տե՛ս ԽԹ, էջ 54-56: Այս բանի իրաւացիութեան մասին կարելի է բազում այլ ապացոյցներ բերել ի թիւս Գարեգին վրդ. Յովսէփեանի բերածների:
3 «Սոփեոք հայկականք», հտ. Գ
4 ԽԹ, էջ 56
5 ԽԹ, էջ 57
6 Նոյն տեղում

պէս որ, այս փաստարկը բաւարար է այս գլուխը Սարկաւագին վերագրելու համար:

Այժմ փորձենք շարունակել փաստերը, որոնք Գարեգին վրդ. Յովսէփեանը սպառուած էի նկատում: Նախ տեսնենք, թէ ինչ փոխադարձ կապեր կան առանձին գլուխների միջեւ:

ա) Սրբոց մասունքների, ս. խաչի, պատկերների յարգանքի եկեղեցական վարդապետութեան մասին ամենակնայատ ընդհանրութիւններ կան [Բ III, VIII, IX, XVII]¹ ենթագլուխ-պարբերութիւնների, [Դ XIV 8-9, 12-13, 22] հատուածների եւ Գ գլխի միջեւ:

բ) [Բ XIII 3]-ում անկասկած խօսուած է Դ գլխի մասին, որը հաղորդութեան ժամանակ գինուն ջուր խառնելու եւ թթխմորով հաց գործածելու հարցերին շատ մանրամասնաբար է անդրադառնում. «Քանզի բազումք ի նոցանէ զջուր եւ զխմոր զապականութեան տարացոյցս ի մեծ խորհուրդն վնաս եւ հերձուած ոչ համարին, յորոց աւտարանալ պարտ է՝ որպէս ի հրէից, քանզի եւ նոքա անապական եւ կենդանարար զՄարմին եւ զԱրիւնն Տեսառն ոչ համարին, ընդ որս հաղորդել եւ սիրով անգամ անպատեհ է, որպէս եւ յայլում ցուցաք մատենի վասն նոցա եւ վասն խորամանկ խորհրդոցն նոցա առատագոյն»:

գ) Հետեւեալ երկու մէջբերումներում Սարկաւագը պատուիրում է լուութիւնը գերադասել տգէտ պատասխանից:

1. «Թէ իցէ ի քեզ բան, տո՛ւր պատասխանի, ապա թէ ոչ՝ ափ քո ի վերայ բերանոյ քոյ լիցի» [Բ XV 2]:

2. «Եթէ իցէ ի քեզ բան իմաստութեան, տո՛ւր զպատասխանի, ապա թէ ոչ՝ ափ քո եղիցի ի վերայ բերանոյ քո» [Դ XI 27]:

դ) Սարկաւագը, անդրադառնալով քաղկեդոնականների մի դէմք եւ երկու բնութիւն բանաձեւմանը, նշում է, որ նրանք դրանով փորձում են ծածկել իրենց քողարկուած նեստորականութիւնը եւ խաբել պարզամիտ, անվարժ եւ անուսում մարդկանց: Այս միտքը տարբեր եղանակներով ներկայացուած է ժողովածուի զանազան թղթերում: Ահա

¹ Բնագրային յղումներ կատարելիս մենք յղում ենք մեր կողմից արդէն հրատարակութեան պատրաստուած բնագրի վրայ, ուր իւրաքանչիւր գլուխ հոռմէական թուերով բաժանուած է պարբերութիւնների, իսկ իւրաքանչիւր նախադասութիւն համարակալում է ըստ պարբերութիւնների:

դրանցից մի քանիսը.

1. «Կեղծաւորին ոմանք՝ մի ասել դէմ, եւ զնոյն բաժանեն յերկու բնութիւնս՝ խաբելով զպարզամիտս...» [Ա VI 4]:

«Քանզի երկուս դէմս ասաց՝ Հաղորդեալս ի միմեանց եւ զսուրբ Կոյսն՝ ոչ Աստուածածին, այլ՝

2. Քրիստոսածին՝ խորամանկեալ գողանալ զպարզամիտս եւ զանուամուռնս...» [Ա IX 4]:

3. «Ի դէպ ժամանակի տեսցուք զՆեստորին եւ զերկուց ասացողացն բնութիւնս՝ ընդ միմեանս դատելով, զի գիտասցես ամենեցունց նոցա զմի զգայուեալ հայհոյութիւն, թէ պէտ հայթայթին սիրողբայիւքն գողանալ զթեթեւամիտսն եւ զանուամուռնս» [Ե V 8]:

4. «Նորին հակաբանութիւն հնագիտական ընդդէմ անգիտակաց ոմանց յիրս գիտութեան, որք ստայաւդ ճառիւք հաւանեցուցին զոմանս ի վայրագաց եւ պարզամտաց հաւատալ անհաւաստի իւրեանց կարծեաց» [Թ վերն.]:

5. «Ոչ դանդաղին Հոմանունութիւն որդւոց երկուց ամենեքեան ի զանազան ժամանակս բուսեալք հերձուածք զՔրիստոսէ, ի ներքս մուծանեն եւ մի դէմն ստեղծաբանելով՝ գողանան զանվարժից միտսն» [Ժ I 3]:

6. «Տեսանե՞ս, զի երկու բնութիւնդ ասել տարբերս յետ միաւորութեանն ի Նեստորէ սերմանեցաւ, եւ որք այժմ, զնոյն ասելով, պատրուակաւ իմն այլազգաբար գողանան զմիտս անուամանց» [ԺԱ II 23]:

7. «Զի թէ պէտ եւ բազում անգամ հնարիւք խաբէութեան մի դէմն ասելով՝ ջանացեն պատրել զգիրաւհաւան անձինս...» [ԺԱ IX 16]:

8. «Զի թէ պէտ եւ խաբելով զպարզամիտս եւ զանուամուռնս...» [ԺԲ II 2]:

ե) Հետեւեալ երկու տեղերում Սարկաւագը խօսում է մարմնաւորման խորհրդի անճառելիութեան մասին.

1. «Սակայն զի մարմին եղեւ անփոփոխելին եւ անայլայլելի^ե, նմա ասին ամենայնք իւրոյ մարմնոյն կիրք, քանզի եթէ ինքն մարմնացաւ, եւ Նորա է մարմինն անձնաւոր եւ բանական, Նորա են եւ կիրք մարմնոյն, այսինքն՝ Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ. դժուարա-

տես է եւ նուրբ ամենեւին բանդ է, նաեւ անհաս ոչ միայն մարդկային մտաց, այլեւ անմարմին զաւրուքեանց» [Ա VIII 2]:

2. «Եւ է իրս յոյժ դժուարատես եւ նուրբ, մանաւանդ թէ անճառելի եւ առանց քննութեան, չարչարեալ ասել եւ անչարչարելի զոյն եւ զերկոսեան առանց երկբայութեան, մի՛ յայսմիկ զմեզ բանբասիցէք. քանզի աստուածային է տեսչութեանս յեղանակ եւ ոչ մարդկան միայն, այլ եւ իմանալի մաքուր բնութեանն վերնոցն բանականաց անհաս» [է II 14]:

զ) Զ եւ ԺԲ գլուխների հետեւեալ Հատուածներում Քաղկեդոնը Համեմատում է ջրհեղեղի հետ:

1. «Եւ այսպէս ջրհեղեղն երկրորդ ազականեաց զերկիր, եւ այլ ազգի հուրն եկեզ ոչ սակաւ քաղաքս եւ նուազս ազգս, այլ փոքր ինչ եւ զամենայն տիեզերս, թէպէտ եւ ապրեցան, որք էին գրեալ ի կեանս, ոմանք տապանակաւ եւ ոմանք ի լեռն փախստեամբ» [Զ I 17]:

2. «Սակայն պահեցաւ նշխար ի ջրհեղեղէն հաւատոյ, յուսամ թերեւ յաճումն Համազգի ժողովրդոց...» [ԺԱ XI 10]:

է) Տրամատել հագուազիւտ բառը, որ խորովիկ Թարգմանիչը ընդամէնը մէկ անգամ է գործածում, իսկ Սանահնեցին՝ ամենեւին ոչ, Սարկաւազը գործածում է հետեւեալ երկու տեղիներում՝ [Ա XI 12] եւ [Ը II 1]:

ը) Դաւանական Հանդուրժողականութեան մասին հետեւեալ արտայայտութիւնները վկայում են Դ եւ Ե գլուխների՝ մի հեղինակի կողմից գրուած լինելը:

1. «Այլեւ սիրեմք եւ բաղձամք զմիաւորութիւն Հոգւոյ, ողբամք դառնութեամբ լցեալք զժակեցութեանն բաժանումն, արտասուաւք թացեալ լինիմք...» [Դ XVI 9]:

2. «Վասն զի ողբամք դառնապէս զ՝առ ի միմեանց վարատմանն պատճառս եւ զվա[ր]ատումնն եւ աղաւթեմք ջերմապէս զհաւաքումնն...» [Ե VII 2]:

թ) ԺԳ գլխի սկզբում ակնարկւում է Ա եւ ԺԴ գլուխների մասին:

«Յառաջնում քան զայս, զոր խնդրեցեր մատենի, ըստ կարողութեան ազարի՝ ըստ բան բանին հաւատոյ, ըստ սրբոց հարցն աւան-

դութեան ժողովումն: Բայց զի վասն չարափառացն դժնէութեան զվկայութիւն Սրբոց Գրոց, որ յաղագս խաչելութեանն փրկական Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի հրամայեցեր սակաւուք տալ առ ի յանդիմանութիւն անհանճարութեան նոցա, առաքեցի ձեզ Համառատագոյն՝ մերձ եղեալ եւ զհարցն ուղղափառաց, որքան դիպողագոյն ժամուս եւ ձեր խնդրոյ էր բան: Բայց կարեւոր է նախ զկարծեաց նոցա յայտնել դարձեալ զամբարշտութիւն...» [ԺԳ I 1-3]:

Նախ եւ առջ Ա գլուխը ամենամբողջական դաւանական գլուխն է, որը նուիրուած է ոչ թէ մէկ մասնաւոր խնդրի (անապականութիւն, բնութիւնների միութիւն, պատկերայարգութիւն եւ այլն), այլ նիկիոյ Հանգանակի կամ Հաւատոյ նշանակի Հանգամանալից վերլուծութեանը՝ ըստ սուրբ Հայրերի աւանդութեան. «Արդ, ըստ Աստուածաշունչ Գրոց եւ ըստ Հարցն աւանդութեան» [Ա I 1], «...զոր ի հարցն ընկալաւ Եկեղեցի» [Ա VII 6], «Դարձեալ, սրբոց հարցն հետեւելով...» [Ա IX 1]:

Ըստ երեւոյթին Ա, ԺԳ եւ ԺԴ գլուխները գրուած են միեւնոյն անձնաւորութեան խնդրանքով, որին Սարկաւազ վարդապետը դիմում է «պատուականք քաջ արանց» [Ա VIII 1] ձեւով:

Այսպիսով, դժուար է նկատել վերը նշուած փաստերի Համադրութեամբ բոլոր թղթերը փոխադարձ շարկաւալում են, եւ ակնյայտ է դառնում, որ նրանց հեղինակը Յովհաննէս Սարկաւազն է:

Դ. Ժողովածուի աղբիւրները եւ ստեղծման դրդապատճառը

Հայ Եկեղեցու պատմութիւնը մշտապէս ուղեկցուել է դաւանական մտքի իւրորինակ վերելքով: Ներքին եւ արտաքին հերձուածները արտորոշելու եւ հոգեւոր գիտակցութիւնն ամրացնելու անհրաժեշտութիւնը եղել է Հայ Եկեղեցու տեւական հոգածութեան առարկան. ահա թէ ինչու դաւանական խնդիրները լայն արծարծում են գտել Հայ մատենագրութեան մէջ: Հայ մատենագրութեան մէջ թերեւ չի կարելի ցոյց տալ մի երկ, որը այս կամ այն կերպով առնչութիւն չունենայ դաւանական խնդիրների հետ:

Ե-ԺԲ դդ. ընթացքում Հայ Հայրերի եւ վարդապետների կողմից ստեղծւում է հսկայածաւալ դաւանական գրականութիւն, որը, յե-

նուած իննելով տիեզերական հայրերի՝ Աթանաս Մեծի, Յովհան Ոսկեբերանի, Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նիւսացու, Գրիգոր Աստուածաբանի, Կիւրեղ Աղեքսանդրացու եւ այլոց գրուածքների վրայ, ունի ինքնուրոյն դիմագիծ եւ զարգացման օրինաչափութիւններ: Հայ դաւանական մտքի զարգացումը մի իւրօրինակ եւ ըստ էութեան անկրկնելի բարձունքի հասաւ Ը դարում Խոսրովիկ Թարգմանչի եւ Յովհաննէս Օձնեցու աշխատանքների շնորհիւ: Իսկ 726 թ. Մանագկերտի ժողովը առանցքային իրադարձութիւն է ոչ միայն Հայ դաւանական մտքի պատմութեան տեսանկիւնից: Սարկաւազի այս ժողովածուն, ինչպէս արդէն նշեցինք, զգալի ազդեցութիւններ է կրում Խոսրովիկից, իսկ Օձնեցու ազդեցութիւնների մասին կարելի է միայն խօսել ոչ ուղղակի իմաստով¹:

Հայ դաւանական մտքի զարգացման որպէս երկրորդ կարեւոր փուլ պէտք է նկատել Ժ դ. երկրորդ կէսից մինչեւ ԺԲ դարի սկիզբը ընկած ժամանակաշրջանը, երբ դաւանական մտքի ասպարէզ են մտնում այնպիսի մեծութիւններ, ինչպիսիք են Անանիա Նարեկացին², Սամուէլ Կամրջանորեցին, Անանիա Սանահնեցին, Պօղոս Տարօնացին³, Յովհաննէս Սարկաւազը: Դաւանական մտքի այս աննախադէպ վերելքը պայմանաւորուած էր Հայ-բիւզանդական եւ մասամբ Հայ-վրացական դաւանական շփումների զգալի աշխուժացմամբ: Եթէ, օրինակ, Պօղոս Տարօնացու (որ Սարկաւազի ժամանակակիցն է) հակաճառական գրուածքները արդիւնք են Հայ-բիւզանդական միջեկեղեցա-

1 Խոսրովիկ-Օձնեցի գուգաճեղների մասին տե՛ս ԽԹ, էջ 86-98:
 2 Անանիա Սանահնեցու ամուսնով մեզ հասած Հակաճառութեան մեծ մասի հեղինակը Անանիա Նարեկացին է (տե՛ս Հ. Թամրազեան, Անանիա Նարեկացի, Երեւան, 1968, էջ 117-150): Յատկապէս այդ երկի առաջին գլուխը, որ աչքի է ընկնում առանձնալատուի աստուածաբանական խորութեամբ, գրուած է Ա. Նարեկացու կողմից: Այն մեզ է հասել մի շարք գրչագրերով (վերջից մի փոքր հատուածի բացակայութեամբ): Տե՛ս, օրինակ, ՄՄ N 568, էջ 2ա-54ա:
 3 Պօղոս Տարօնացու մասին սխալ կարծիք է տարածուած հայագիտութեան մէջ, թէ ծայրայեղ դաւանական հայեացքներ է ունեցել: Այս կարծիքի ձեւատրման հիմնական պատճառը «Ընդդէմ Թեոփիստեայ» թուղթն (համառօտ տարբերակ) է, որն, ըստ մեզ, անվաւեր գրուածք է՝ լի յետագայ ընդմիջարկութիւններով: Պօղոս Տարօնացու «Ընդդէմ Թեոփիստեայ» ընդարձակ դաւանաբանական գրուածքի եւ «Ընդդէմ Ռերձուածողաց» երկի նոյնիսկ հպանցիկ ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա հայ դաւանական մտքի կարեւորագոյն դէմքերից մէկն է: Նշուած գործերի քննական բնագրերը պատրաստուած են հրատարակութեան:

կան փոխյարաբերութեան, ապա Սարկաւազի ժողովածուի ստեղծման դրդապատճառն ըստ երեւոյթին Հայ-վրացական փոխյարաբերութիւններն են¹: Պէտք է նաեւ նշել, որ փոխադարձ ազդեցութեան որեւէ հետք չի նշմարուում Պօղոս Տարօնացու եւ Յովհաննէս Սարկաւազի միջև:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, Սարկաւազի դաւանական գրուածքները տարբեր ժամանակներում ստեղծուած եւ տարբեր անձանց հասցէագրուած թղթեր են: Օրինակ՝ եթէ Բ գլուխը գրուած է ոմն Գագիկ կրօնաւորի (վերնագիր), իսկ Ե գլուխը՝ եղբայրների [Ե VII 8] խնդրանքով, ապա Ա, ԺԳ եւ ԺԴ գլուխները ուղղուած են ինչ-որ իշխանական հեղինակութեան, որին նա դիմում է պատուականօք քաջ արաւնց [Ա VIII 1] ձեւով, որը ոչ միայն խնդրել է [ԺԳ I 1] նրանից այդ գրութիւնները, այլ նաեւ հրամայել է [ԺԳ I 2] գրել: Թ՝ եւ ԺԲ գլուխներում նա դիմում է ոմն սիրելիի [Թ I 2, ԺԲ I 4, VIII 1]: Իսկ [ԺԲ VIII 1]-ում ակնարկում է ԺԴ գլխի մասին². «Որպէս յառաջնում քան զայս թղթին ցուցաք, ուր եւ զԿիւրղի զերկոտասան գլուխան յաղագս այդորիկ գրեալ առ Նեստոր կարգեցաք», որտեղից ակնյայտ է դառնում՝ այդ սիրելի անձնաւորութիւնը նոյն իշխանական հեղինակութիւնն է:

Վարդան Արեւելցու պատմութեան մէջ կայ մի ուշագրաւ վկայակոչութիւն. «էին եւ կանայք Թագաւորազունք կրօնաւորեալք կուսութեամբ ի Քորայրն, Խորասու եւ Մարիամ, առ որս գրէր սուրբ վարդապետն Սարկաւազն զգուշական խրատս»³, որը կարող է որոշ լոյս սփռել Սարկաւազի հաղորդակցութեան շրջանակների վրայ: Սակայն մեզ թւում է, որ այստեղ խօսքը աւելի նրա ներանձնական-խրատական

1 Այս ենթադրութեան պատճառը նախ եւ առաջ Հաղբատի վանքի դիրքն է, որ ասրել եւ ստեղծագործել է Յովհաննէս Սարկաւազը: Նա մեծ հոշակ է վայելել վրացական միջավայրում, որի մասին վկայում են նաեւ վրացական աղբիւրները: Պահպանուել է նաեւ մէկ թուղթ՝ հետեւեալ սկսուածքով. «Հարցնուց Վրաց եպիսկոպոսի ի Հայոց վարդապետէ Սարկաւազէն...» (տե՛ս Ա. Աբրահամեան, Յովհաննէս Իմաստասերի մատենագրութիւնը, Երեւան, 1956, էջ 302), որը վկայում է Սարկաւազի բացառիկ հեղինակութեան մասին Վրաց Եկեղեցու շրջանակներում:
 2 Այստեղից ենթադրում ենք, որ այդ թուղթը չի պահպանուել իր ամբողջական տեսքով, քանզի որ Կիւրեղի տասներկու ճգովքներից ընդամենը մի քանիսն են առկալ ԺԴ գլխում:
 3 «Հասարկումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի», Ս. Ղազար, 1862, էջ 122

գրուածքների¹ մասին է, քան դաւանական թղթերի:

Ինչ վերաբերում է ժողովածուի աղբիւրներին, ապա նրանց մէջ պէտք է առանձնացնել Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութիւնը² եւ «Կնիք Հաւատոյ»³ ժողովածուն, որոնցից հիմնականում օգտուում է Սարկաւազը մէջբերումներ կատարելիս (յատկապէս ԺԳ եւ ԺԴ գլուխներում): Սարկաւազի վկայակոչութիւնները Եկեղեցու Հայրերից երբեմն խմբագրութիւններ են, որոնք որոշակի տարբերութիւններ ունեն սկզբնաղբիւրներից: Խոսրովիկի զգալի ազդեցութիւնների կողքին Սանահնեցու Հակաճառութեան որեւէ ազդեցութիւն չյաջողուց բացայայտել: Ամենայն Հաւանականութեամբ Սարկաւազը ծանօթ էր եղել այս Հակաճառութեանը⁴:

Ընդհանրապէս, նշուած ժամանակաշրջանի դաւանական բնագրերի ուսումնասիրութիւնը շատ կարեւոր է Հայ քրիստոսաբանական մտքի առանձնայատկութիւնների բացայայտման տեսանկիւնից, որովհետեւ անմիջապէս յաջորդում է Կիլիկեան դարաշրջանը, որն ընդհանուր առմամբ մեծ անկում էր Հայ դաւանական մտքի համար, երբ փոսգիջումների փնտրտուքի յորձանուտում գրեթէ մոռացութեան էին մատնուած Մայրագոմեցու, Խոսրովիկի, Օձնեցու, Անանիա Նարեկացու, Սարկաւազի փառայեղ աւանդները:

Ե. Լեզուատճական առանձնայատկութիւնները

Սարկաւազի ժողովածուի լեզուի առաջին գնահատականը խիստ միակողմանիօրէն սրուած է «Նոր Հայկազեան բառգրքի» Հեղինակների կողմից. «...է գործ խառնակ, զի ընդ Հանճարաւոր բանիս խառ-

1 Տե՛ս Գրիգոր սարկաւազ (այժմ տ. Տրդատ քառամայ) Ուզունեան, Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետի մատենագիտութիւնը եւ խրատական գործերը (աւարտաճառ), Ս. Էջմիածին, 1995 (=Աւարտաճառ):
2 Տե՛ս «Տիմոթէոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի», Ս. Էջմիածին, 1908: Ի դէպ, Սարկաւազի վերապրոջում քաղուած քաղուածքներով լրացում-վերականգնում են Տիմոթէոսի Հակաճառութեան եղծուած մասերը:
3 Տե՛ս «Կնիք հաւատոյ», Ս. Էջմիածին, 1914:
4 Այս հանգամանքը փոքր-իճ տարօրինակ է, քանի որ Սարկաւազը քաջաճանօթ է եղել Սանահնեցու ժառանգութեանը եւ անգամ խմբագրել դրանք (տե՛ս Յակոբ Քեռաւեան, Անանիա Սանահնեցու «Մատթէի մեկնութիւնը», «Գանձասար» Դ, Երեւան, 1993, էջ 216-217):

նեալ է ի յետնոց ոճ իմաստակութեան եւ խստութեան Խոսրովկայ եւ Սանահնեցու, եւ այն՝ խռկեալ անհեթեթ բարդութեամբ բառից...»: Հարկ է նկատել, որ որեւէ աստուածաբանական երկի լեզուատճական առանձնայատկութիւնների մասին պատկերացում կազմելու համար նախ եւ առաջ պէտք է պարզել տուեալ երկի ժանրային բնոյթը եւ միայն տուեալ ժանրի ծիրի մէջ քննութեան առնել նրա ոճն ու լեզուն: Բարոյախրատական երկերի լեզուն խիստ տարբերում է դաւանաբանական երկերի լեզուից, մեկնաբանական լեզուն այլ ոճ ունի, վարքագրականը՝ այլ... Նոյնիսկ միեւնոյն Հեղինակի՝ տարբեր ժանրերի պատկանող գործերը կարող են այնպիսի լեզուատճական տարբերութիւններ ունենալ, որ նոյնիսկ տարակուսելի թուայ նրանց՝ նոյն Հեղինակի կողմից գրուած լինելը: Աւելի յստակ պատկերացնելու համար ասուածը՝ կարելի է համեմատել, օրինակ, Նարեկացու «Ողբերգութեան մատեանը» եւ «Երգ Երգոցի մեկնութիւնը», կամ Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնութիւնը» եւ «Ատենաբանութիւնը», կամ Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը» եւ «Մատթէոսի մեկնութիւնը»: Եւ այստեղ տառացի համեմատութիւնները կարող են ոչ մի լոյս չսփռել նրանց Հեղինակային պատկանելութեան խնդրի վրայ: Որեւէ աստուածաբանական երկ ստեղծելիս Հեղինակը պէտք է հետեւէր որոշակի ձեւաորուած ժանրային եզրերի եւ ոճի՝ Հարազատ մնալու Եկեղեցու աստուածաբանական մտքի սրբազան աւանդութեանը:

Սարկաւազի այս երկը, լինելով դաւանական թղթերի ժողովածու, բնականաբար ունի ակնառու լեզուական եւ եզրաբանական ընդհանրութիւններ դաւանական բնոյթի երկերի հետ: Սակայն մեր խնդիրն այստեղ ոչ թէ այդ ընդհանրութիւնների քննութիւնն է (այս մասին աւելի կիսուենք աստուածաբանական վերլուծութիւնների մէջ), այլ աւելի որոշ լեզուական առանձնայատկութիւնների վերհանումը:

Ինչպէս արդէն նշուեց, այս թղթերը գրուել են տարբեր ժամանակներում եւ տարբեր պատճառներով, ուստի եւ չունեն միօրինակ լեզու եւ ոճ: Թղթերին բնորոշ են լեզուական խրթնութիւնները, որոնք առաւել ակնառու են յատկապէս «Նորին վասն մասանց պատուոյ, յորում եւ վասն պատկերաց դարձեալ» եւ «Նորին Յովհաննու քահանա-

1 ՆԲՀԼ, էջ 18: Այստեղ նկատենք, որ ոչ պատահականօրէն նոյնպիսի որակման քախտին են արժանացում նաեւ Խոսրովիկի եւ Սանահնեցու Հակաճառութիւնները, որոնք գրուած են Քաղկեդոնի ժողովի ուժով:

յի առ որս պիղծ զմիս վարկանին եւ զանձինս ոչ արգելուն» վերտառութիւններով թղթերին: Սարկաւազը յաճախ վկայակոչում է Սուրբ Գիրքը եւ կատարում համեմատութիւններ նիւթական աշխարհի օրինակների հետ՝ դիմում այսպէս կոչուած բնախաւուրթեան (յատկապէս Ը գլխում): Երբեմն Սարկաւազի լեզուի դաւանական կուռ կերտուածքի մէջ յուզական տարր է յայտնուում, երբ նա եղբայրական սիրով եւ մեծ հանդուրժողականութեամբ խօսում է Հայ Եկեղեցու ընդդիմախօսների մասին (տե՛ս Դ XVI 9-11, Դ XVII 3-7, Ե VII 2-8, ԺԲ I 1-4): Մերթ ընդ մերթ հանդիպում են գեղեցիկ եւ բարձրաոճ արտայայտութիւններ, որոնք առանձնայատուկ երանգ են հաղորդում լեզուին. օրինակ՝ «...զճառս լուսոյ ստուերացուցանեն խաւարաւ» [Բ IX 1], «Յանտեղիսն ճարտարագոյնք եւ հանճարեղք յանբանութիւն...» [Գ I 1], «արուեստաւոր ճոռճմաբանութեամբ» [Դ III 5], «յամենազան եւ ի բիւրապատիկ ձիրս» [Դ XVI 5], «Ճարտարեն բանիւք պակասեալք յարդեանցն ազնուականութենէ...» [Ժ I 1], «ախորժելով զհոգեւոր թովչութեան զճայնս եւ զիմաստուն դեղատուութիւնն» [ԺԱ I 3]:

Սարկաւազի լեզուի բնորոշիչ առանձնայատուկութիւններից է նաեւ նախդիրների բարդութիւններ գործածելը, օրինակ՝ ընդ առ [Գ V 1], գի [Ե III 5, Ե VIII 12, Ե X 7], գ'առ [Ե VII 2, Թ II 4, Ժ I 2], գ'ըստ [Ե VIII 12, ԺԱ X 6], գ'ընդ [Է II 1], յ'առ [ԺԲ I 24], առ եւ գ(...) [Դ VII 8], գ'առ ի [Ը II 1]: Առհասարակ նախդիրների բարդութիւնների խնդիրը գրաբարում լուրջ ուսումնասիրութեան կարիք է զգում:

Սարկաւազի կողմից գործածուում են նաեւ որոշ բառեր, որոնք չկան «Նոր Հայկազեան բառգրքում». օրինակ՝ սկզբնահոգ [Դ XIV 2], բացասահմանեմ [Դ VI 7], նախահաւաք [Ը I 2], արտուղեալ [ԺԲ VII 21]:

Վերջապէս հարկ է անդրադառնալ մեզ հասած բնագրի խմբագրութեան աստիճանին, այսինքն՝ պարզել, թէ Երզնկացու ժողովածուով պահպանուած բնագիրը որքանով է Հարազատ Սարկաւազի ինքնագրին: ՄՄ N 777 (ԺԲ դ.) գրչագրով մեզ է հասել մի հատուած «Նորին Յովհաննու քահանայի առ որս պիղծ զմիս վարկանին եւ զանձինս ոչ արգելուն» թղթից (1ա-51բ)¹ երկաթագիր գրչութեամբ, որը, ըստ գրչի յիշատակարանի, ընդօրինակուած է Սարկաւազի ինքնագրից: Ահա այդ մեծարժէք յիշատակարանը. «Այս բանք քերդողականք՝ ասացեալ մեծի պուետիկոսին Սարկաւազին, որ ի տիեզերա-

հռչակ ուխտին Հաղբատ, գտի ես՝ նուաստ ոմն ի մանկունս Եկեղեցւոյ: Արդ, մի՛ ոք յանդգնեալ իշխեսցէ յաւելուլ կամ պակասեցուցանել ի բանից կամ ի տանց եւ յարուեստից: Զի եւ մեք ոչ իշխեսցաք յաւելուլ եւ պակասեցուցանել զոր ինքնին իւրով ձեռամբն գրեալ էր, եւ ըստ այսմ արինակի էր կտակն, յորում էր սա՛ սկիզբն եւ կատարածն եղծեալ: Եթէ գտցես ուրեք զբովանդակն, գրեա՛: Եւ զմեզ յիշեա՛ ի Տէր»:

Համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ Երզնկացու ժողովածուով աւանդուած բնագիրը տեղ առ տեղ զգալի լեզուական (ո՛չ իմաստային) խմբագրութիւններ է կրել, որի պատճառը կա՛մ ձեռքի տակ եղած ընդօրինակութիւնների թերութիւններն են եղել, կա՛մ այդ ընդօրինակութիւններն արդէն իսկ փոփոխութիւններ էին կրել: Համեմատութեան արդիւնքներն, անշուշտ, շատ կարեւոր են բնագրի վերականգնման խնդրում, եւ մենք նկատի ենք ունեցել դրանք՝ մեր կողմից պատրաստուած բնագրի մէջ խմբագրական միջամտութիւններ կատարելիս՝:

Զ. Յովհաննէս Սարկաւազի դաւանական հայեացքները

Սարկաւազի աստուածաբանական Հայեացքների մասին լիակատար պատկերացում կազմելու համար անշուշտ պէտք է նկատի ունենալ ոչ միայն այս ժողովածուն, այլ նաեւ նրա աղօթքները եւ բարոյախրատական երկերը²: Սակայն այստեղ մենք կսահմանափակուենք Սարկաւազի դաւանական Հայեացքների դիտարկմամբ: Ուստի այս

1 Տեղի սահմանափակութեան պատճառով այդ համեմատութեան արդիւնքները կներկայացնենք մեր կողմից պատրաստուող նյութում ավելի ընդարձակ ուսումնասիրութեան մէջ, որին կից ներկայացուելու է նաեւ ժողովածուի գիտական բնագիրը:
 2 Սարկաւազի աղօթքների մի մասը լոյս է տեսել «Սոփերք հայկականք» շարքով (ԺԷ, 1854): Այժմ ամբողջական հրատարակութեան է պատրաստում տ. Տրդատ քահանայ Ուզունեանի կողմից, որը վերջերս, առաջին անգամ հայագիտութեան մէջ, ներկայացրեց Սարկաւազի բարոյախրատական երկերի բնագիրը՝ համապատասխան ուսումնասիրութեամբ (տե՛ս Աւարտաճառ): Մէկ ճառ հրատարակուել է «Սոփերք հայկականք» շարքով՝ «Յովհաննու Սարկաւազ վարդապետի Յաղագս քահանայութեան եւ քահանայից եւ գլխոց նոցին» (Գ, 1853), մէկ ճառ էլ հրատարակել է Աշոտ Աբրահամեանը՝ «Յովհաննու քահանայի Յաղագս խրատու մանկանց սուղ ինչ բնախաւուրթեամբ» (տե՛ս «Յովհաննէս իմաստաւերի մատենագրութիւնը», էջ 306-315): Վերջիցիս վաւերականութեան հարցը կասկածի տակ է առել Ս. Արեւշատեանը (տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», 1974, հտ. 11):

ժողովածուում արժարժուած ծիսական աստուածաբանութեան¹ մի շարք կարեւոր հարցերի քննութիւնը թողնում ենք ապագային: Այս խնդիրներին մասամբ անդրադարձել է Յակոբ Քնոսէեանը իր «Յովհաննէս Սարկաւազի «Վասն պատկերաց» եւ «Վասն մասանց պատուոյ» աշխատութիւնները» յօդուածում²:

Սարկաւազի ժողովածուն սկսում է երրորդ արանական խնդիրներին ամփոփ ներկայացումով՝ Սուրբ Երրորդութեան աստուածաբանութեան այն բոլոր հիմնարար սկզբունքները, որոնք արդէն բիւրեղացել էին եկեղեցական վարդապետութեան մէջ:

«Մի բնութիւն եւ Երեք Անձեր» (μία ὄυσια, τρεῖς ὑποστάσεις) կապաղովկիական եզրակերպումը դիտւում է ներաստուածային եւ տնօրինական մակարդակներում: Ներաստուածային խորհրդական կարգը բնորոշւում է Համագոյութիւն (ὁμοούσια) կարեւոր եզրով, որը աստուածաբանական կիրառութեան մէջ մտաւ Նիկիոյ Ա տիեզերական ժողովով (325 թ.) եւ նշանաւորեց քրիստոնէութեան յաղթանակը Հրէական³ եւ միջին-պատոնական⁴ մտքի վրայ:

Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին զանազանւում են անձերով եւ նոյնանում բնութեամբ՝ Համագոյակից են Միմեանց: Երրորդութեան Անձերի բնութենական նոյնութիւնը արտայայտելու համար Սարկաւազը գործածում է նաեւ այլ եզրեր՝ բնութենակից, էակից, փառակից, երկրպագակից, տիրակից, համագոր, նոյնապատիւ, հաւասարապատիւ, համապատիւ, համաբուն, նոյնագոյ: Համագոյութիւնը բացառում է որեւէ ժամանակային պատճառականութիւն Երրորդութեան Անձերի միջեւ: Հայրը անժամանակ պատճառն է Որդու՝ ծննդեամբ եւ Սուրբ Հոգու բխմամբ: Մնուները եւ բխումը ներբնութենական ակտեր են եւ ոչ թէ աստուածային բնութիւնից դուրս ժամանակային առաջա-

1 Միսական աստուածաբանութեամբ (liturgic theology) այստեղ նկատի ունենք ոչ միայն եկեղեցական ծէսի եւ սօցերի հետ առնչուած աստուածաբանական հարցերը, այլ նաեւ *Օշանական աստուածաբանութիւնը* (symbolic theology) այնքանով, որքանով խօսքը վերաբերում է եկեղեցական ծէսի եւ պաշտամունքի Օշաններին կամ խորհրդաճշմաններին (օրինակ՝ պատկերներ, ս. խաչ եւ այլն):

2 «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1979, N 4, էջ 127-134

3 Մէսրոպ քահանայ Արամեան, Երեք տիեզերական ժողովների դասաւորութիւնը. «Գանձասար» Ա, Երեւան, 1992, էջ 110

4 St' u Aloys Grillmeier, The Council of Chalcedon - an analysis of a conflict, "Five Vienna Consultations": Թողածը թարգմանաբար ներկայացրեալ է այս հատորում:

ցումներ (ընդդէմ Արիոսի) կամ միեւնոյն Աստուածային Անձի տարակերպութիւններ (ընդդէմ Սաբելիոսի):

«Ոչ երեք աստուածներ՝ բնութեամբ օտար միմեանցից, եւ ոչ մէկ անձ՝ տկար առատութեան մէջ, այլ Մի Աստուած՝ ըստ բնութեան նոյնութեան, եւ Երեք Անձեր՝ ըստ ամէնառատութեան եւ անճառելի խորհրդի: Դարձեալ՝ ոչ երեք անսկիզբներ, քանզի միայն Հայրն է անսկիզբը՝ ոչ մէկից չծնուած, իսկ Որդին Նրա ծնունդն է, եւ Սուրբ Հոգին ելնում է Նրանից, բայց ըստ ժամանակի՝ անսկիզբ են Հօր պէս, եւ Երեքը սկիզբ չեն Միմեանց համար: Քանզի Հայրն է սկիզբը Որդու՝ ծննդեամբ եւ Հոգու՝ ելողութեամբ, ոչ մէկ անձ՝ երեք լինելով, եւ ոչ երեք աստուած՝ մի բնութեամբ, ուստի եւ անբաժանելի ենք խոստովանում: Եւ պէտք չէ կարծել մէկ անձ երեք անուններով, ինչպէս Սաբելիոսը, եւ ոչ՝ երեք տարբեր բնութիւններ, ինչպէս Արիոսը, այլ՝ մի բնութիւն եւ Երեք Անձեր»¹ [Ա 12-5]:

«Արդ, ոչ մի կերպ չեն զանազանւում Մնողի Համագոյ Մնունդը, բայց միայն՝ որ Հայր չէ եւ չի ասւում եւ չի զատւում Սուրբ Հոգուց, պատուակից է եւ կարողակից... Որի սկիզբը ոչ թէ ժամանակ է, այլ իր Հայրը, Նրա հետ է անսկզբնաբար եւ Նրա մէջ կատարեալ ամէն ինչում՝ որպէս Հօր նոյն զօրութիւն եւ իմաստութիւն, անվրէպ պատկեր, փառքի ծագում եւ Նրա էութեան նկարագիր, պատկեր, Միածին Որդի, Բան, խորհուրդ... Եւ քանզի անբաժանելի է Հօրից, ասում է. «Ես Հօր մէջ եմ, եւ Հայրը՝ Իմ»*. եւ դարձեալ՝ Իր սուրբ եւ փրկական աղօթքում ասում է. «Դու, Հայր, Իմ մէջ ես, եւ Ես՝ Քո»**... Բայց դու երբ լսում ես այս, մի՛ կարծիր, թէ Մէկը Միւրի մէջ է ընկղմւում, որ անմարմին եւ անճառելի էութիւն է եւ կատարելապէս առանց Թանձրութեան եւ նիւթի, քանզի երկրպագելի եւ Ամենասուրբ Երրորդութիւնը զանազանւում է անձերով եւ դէմքերով: Այլ ըստ բնութեան նոյնութեան եւ անվրէպ նմանութեան իմացանք, որ Հայրը Որդու մէջ է, եւ Որդին՝ Հօր...» [Ա 4-19]:

Երրորդութեան Անձերը ունեն իրենց ներյատուկ արարչագործա-

1 Այս եւ յետագայ բոլոր բնագրային մէջբերումները ներկայացնում ենք թարգմանաբար՝ շարադրանքը անելի դիտարկաւ դարձնելու համար:

* Յովհ. ԺԳ 11

** Յովհ. ԺԷ 21

կան եւ տնօրինական նիստերը, որոնք աւելի բացայայտուած են քրիստոսաբանութեան եւ Սուրբ Հոգու աստուածաբանութեան մէջ: Սուրբ Հոգու աստուածաբանութեանն է յատկացուած Ա գլխի եզրափակիչ մասը: Սուրբգրային բազմաթիւ վկայակոչութիւններով հաստատուած է Սուրբ Հոգու համադրութիւնը Հօր եւ Որդու հետ: Ուշագրաւ է Սարկաւազի ծաւալումն անճառելի արտայայտութիւնը Սուրբ Հոգու մասին [Ա XXII 2], որ «կատարելապէս ունի Աստուածութեան էութիւնը եւ պատիւը, ուստի, իշխանութեամբ գալով, յանդիմանեց աշխարհը եւ պատիւը, ուստի, իշխանութեամբ գալով, յանդիմանեց աշխարհը մեղքի պատճառով» [Ա XIII 12]: Հոգեգալուստով սկսուած է Սուրբ Հոգու տնօրինական նախախնամութեան դարաշրջանը: Ով չի ընդունում Սուրբ Հոգուն, նա չի ընդունում Հօրը եւ Որդուն: Ուստի ճշմարիտ դաւանութեան եւ աստուածապաշտութեան հիմքը Սուրբ Հոգու ընդունելութիւնն է, որով մենք դառնում ենք Սուրբ Երրորդութեան տաճար: Որի համար Սուրբ Հոգու կենդանի ուսուցմամբ եւ մխիթարութեամբ պէտք է հեռանալ ամէն տեսակ աղանդաւորական եւ հերձուածողական ըմբռնումներից եւ կանգնել Բանի մարդեղութեամբ հաստատուած սրբազան աւանդութեան հիմքի վրայ [Ա XIII 1-6]:

Բնականաբար, քրիստոսաբանութիւնը սոյն ժողովածուի կենտրոնական թեման է: Սարկաւազը հետեւողականօրէն բացայայտում է Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական համակարգը՝ սուր քննադատութեան ենթարկելով Քաղկեդոնի ժողովը եւ նախընթաց հերետիկոսական-հերձուածողական շարժումները (ապողինարիզմ, նեստորականութիւն, եւտիքէսականութիւն եւ այլն): Ժողովածուում առանձնայատուկ տեղ են գրաւում անապականութեան խնդիրները, ինչը մենք կդիտարկենք առանձին ենթագլխում: Սարկաւազի քրիստոսաբանական հայեացքները փրկաբանական ուղղորդուածութիւն ունեն: Բանն Աստուած մարդացաւ մեր մարդկային ընկած բնութիւնը փրկագործելու համար: Աստուած կատարելապէս մարդացաւ, այսինքն՝ միաւորուեց մարդկային բնութեան ամբողջականութեան հետ [Ա V 2, Ե VIII 5]: Եթէ Քրիստոսի մարդեղութիւնը կատարեալ կամ իրական չէ, ապա մեր փրկութիւնը իրական չէ. ահա թէ ինչու մերժելի են ապողինարիզմը եւ եւտիքէսականութիւնը. իւրաքանչիւր մարդաբանական թերացում կամ վերացարկում փլուզում է մեր փրկութեան իրականութիւնը (մարդաբանական մինիմալիզմ) [Ե VIII 1-2, Ե X 1-5]:

Հաւասարապէս պէտք է հեռու մնալ մարդաբանական չափազան-

ցումներից եւ աւելորդ շեշտադրումներից, որով գայթակղուած էր ողջ անտիոքեան դպրոցը՝ Թէոդորոս Մոպսուեստացուց եւ Դիոդորոս Տարսոնացուց մինչեւ Նեստոր: Սարկաւազը անընդհատ շեշտադրում է Աստուծոյ եւ մարդու գոյաբանական եւ էական (բնութեանական) միութիւնը Քրիստոսի մէջ, առանց որի խախտուած է մեր փրկաբանական իդեալը [Ա V 1-4]:

Սարկաւազը յատկապէս զգուշացնում է քաղկեդոնեան համակարգում քողարկուած վտանգներից, որոնք, ըստ նրա, «ծածկուած են պարզամիտներից եւ անուսումներից»: Քաղկեդոնեան համակարգում միանգամայն ակնյայտ է նոյն անտիոքեան թթիւմորը, որը նեստորականութեան անկման պատճառը հանդիսացաւ: Անտիոքեան այս անլուծելի երկուութիւնը նեստորը փորձեց յաղթահարել միացութեան դէմք (πρόσωπον τῆς ἐνώσεως) արհեստական եզրով, սակայն արդիւնքում Քրիստոսի մէջ սկսեց միայն աստուածացած մարդ տեսնել: Քաղկեդոնի հետեւորդները փորձում էին այս անլուծելի երկուութիւնը յաղթահարել հիպոսթասիսի միութեամբ, որն աւելի ճիշտ կլինի անուանել հիպոսթասիկ սերտաճում, քանզի այդ համակարգում մարդկային բնութիւնն անանձ է եւ անձնաւորուած Բան-Աստուծոյ անձով: Աւելի ստոյգ այս համակարգը առաջադրուեց Քաղկեդոնի ժողովից շուրջ մէկ դար յետոյ Ղեւոնդէոս Բիւզանդացու կողմից եւ ընդհանրացաւ քաղկեդոնական վարդապետութեան մէջ: Այս արհեստական համակարգը սուր քննադատութեան ենթարկուեց Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների կողմից: Եւ երբ խօսուում է հակաքաղկեդոնական հակաճառութեան մասին, աւելի պէտք է նկատի ունենալ Ղեւոնդէոս Բիւզանդացու համակարգի մերժումը, քան թէ «մի բնութիւն» եւ «երկու բնութիւն» բանաձեւերի տառացի հակադրումը: Այս լուծումը փաստօրէն յիշեցնում է ապողինարեան-նեստորական մի սինթեզ:

Աստուծոյ եւ մարդու միութիւնը մեր հաւատքի եւ փրկութեան կիզակէտն է: Այն նախ եւ առաջ խորհուրդ է՝ անպատմելի բանի եւ անհասանելի մտաց [Ա V 4], դժուարատես եւ նուրբ [Ա VIII 2], վերագոյն մտաց եւ անճառելի բանի [Ա IX 2]: Երբ հաւատքի խորհուրդը վերածուում է մտաւճարանի մեխանիզմի, վտանգուում է մեր փրկութեան խկութիւնը: Ուստի հաւատքի խորհրդական ճշմարտութիւնները պէտք է արտայայտել աւելի բացասումների, քան պնդումների միջոցով: Աս-

սուածոյ եւ մարդու միութիւնը Սարկաւազը բնորոշում է անշփոթ, առանց խառնակութեան [Ա VI 1], անփոփոթ, առանց յեղման, առանց աշխարհական [Ա V 3] կարեւոր եզրերով, այսինքն՝ Աստուծոյ մարդացման տնտեսութեան մէջ չկայ որեւէ փոխակերպութիւն: Միաժամանակ Քրիստոսի մէջ աստուածամարդկային միութիւնը ոչ թէ բնութիւնների յարակցութիւն [է 1 2] կամ շարայարութիւն [ժ II 2] կամ վերաբերութիւն [է 1 9] է, այլ էական, գոյաբանական եւ բնութենական միութիւն, որի մէջ Հնարաւոր չէ ներմուծել որեւէ բաժանում կամ լուծարում: «Բայց երբ մեզ վրայ առատապէս Հեղեց մարդասիրութեան անբաւութիւնը մարդանալ կամենալու միջոցով, որ ճշմարիտ Աստուած է ճշմարիտ Աստուծոց, բնութեան զանազանութիւնները միացան անփոխադրապէս եւ առանց լուծարման, որպէսզի այն, ինչ մարդկային բնութեամբ է, աստուածային խոստովանենք՝ ըստ միաւորութեան, եւ նոյն [Իրեն]՝ Աստուած եւ մարդ միաժամանակ» [ժ II 1]:

Է. Անապականութեան վարդապետութիւն

Ինչպէս արդէն նշեցինք, անապականութեան խնդիրներն ամենալայն արձարծումն են գտել սոյն ժողովածուում: Փաստորէն այս ժողովածուն անապականութեան վարդապետութեանը նուիրուած մի հիմնարար եւ եզակի երկասիրութիւն է Հայ դաւանական գրականութեան մէջ²: Պարզում է, որ քրիստոսաբանութեան ներքին դինամիզմը կարելի է ընկալել միայն անապականութեան վարդապետութեան միջոցով, որը զարգացել է միայն Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների դաւանական համակարգում: Ահա թէ ինչու այսօր յարածուն Հետաքրքրութիւն է նկատուում այս խնդիրների նկատմամբ:

Անապականութեան վարդապետութիւնը արդիւնք է Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի Հետեւողական զարգացման: Եթէ մենք քրիստոսաբանութեանը մօտենում ենք փրկաբանական տեսանկիւնից, եթէ մենք խոստովանում ենք, որ կատարեալ Աստուած դարձաւ կատարեալ մարդ, որպէսզի փրկագործի եւ աստուածացնի մարդկային

ընկած բնութիւնը, ապա Բան-Աստուծոյ մարդեղութեան խորհուրդը դառնում է քրիստոսաբանութեան անխուսափելի մեկնակէտը: Եւ պատահական չէ, որ արիոսական Հերձուածի յաղթահարումից յետոյ Եկեղեցու քրիստոսաբանական միտքն ըստ էութեան սեւեռուած է եղել մարդաբանական խնդիրների վրայ, այսինքն՝ ինչպէս պէտք է դաւանել Բան-Աստուծոյ ճշմարիտ մարդեղութեան խորհուրդը: Ի՞նչ է նշանակում, որ Հօր Միածին Որդին՝ նախայաւիտեան Բանը, դարձաւ ճշմարիտ եւ կատարեալ մարդ՝ ամէն ինչում նման մեզ (այսինքն՝ համագոյակից է մեզ՝ ըստ մարդեղութեան), բացի մեղքից: Ինչպէ՞ս է նա անցնում այսպէս կոչուած անմեղ կրքերի միջով (քուն, ծարաւ, յոգնութիւն...), որոնք մարդկային բնութեան մէջ են ներմուծուել մեղքի անկման Հետեւանքով: Ինչպիսի՞ն է մարդկային բնութեան ազատութեան եւ ներգործականութեան աստիճանը Աստուած-մարդ փրկական տնտեսութեան մէջ: Ահա այս եւ մեր փրկաբանական իրեւելի Հետ աղերսուած մի շարք այլ կարեւոր հարցերի է պատասխանում անապականութեան վարդապետութիւնը:

Անապականութեան խնդիրը ծագել է Սեւերիոս Անտիոքացու եւ Յուլիանոս Հալիկառնացու նշանաւոր Հակաճառութիւնից Տիրոջ մարմնի անապականութեան շուրջ¹: Հարցն այն մասին էր, թէ որքանով են Քրիստոսի բնորոշ մարդկային կրքերը (ὄνθροῶπινα πλάθη), եթէ խոստովանում ենք, որ Քրիստոս ամէն ինչով նման է մեզ, բացի մեղքից: Ուրեմն Քրիստոսի մարմնի կիրճնդունակութեան մասին խօսելիս պէտք է նկատի ունենալ բացառապէս անմեղ կրքերը (πλάθη ὀδίαβλήτα)՝ տիրութիւն, երկիւղ, սով, ծարաւ եւ այլն, որոնք դիտարկուած են որպէս մեղքի անկման Հետեւանքային վիճակներ:

Սեւերիոսը պնդում էր, որ Քրիստոս բոլոր մարմնական կրքերը կրում է Հարկադրաբար (ակամայ, ստիպուած, անհրաժեշտօրէն)՝ սովորական մարդկանց պէս: Հակառակ դէպքում նրան թւում էր, թէ Քրիստոս իսկապէս մարդացած չէր լինի: Նա ասում էր, որ Քրիստոսի մարմինն ապականացու է բոլոր մարդկանց մարմինների պէս: Սեւերիոսի այս «ապականութեան» ուսմունքը կտրականապէս մերժուել

1 Անապականութեան վարդապետութեան մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Մեսրոպ քահանայ Արամեան, Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (Դ-Ը դդ.), «Գանձասար» Բ, Երեւան, 1992, էջ 106-121:

2 Ինչ որ իմաստով՝ նաեւ աոխասարակ դասական գրականութեան մէջ:

1 Պէտք է նկատի ունենալ, որ «ապականութիւն» (φθορά) եւ «անապականութիւն» (ἀφθαρσία) եզրերը այստեղ գործածուում են ոչ թէ քայքայման կամ ոչ քայքայման իմաստով, այլ Քրիստոսի մարդկային կիրճնդունակութեան կամուրջի կամ ակամայ լիճելու իմաստով:

է Հայ Եկեղեցու կողմից: Սակայն Տիրոջ մարմնի անապականութեան վարդապետութիւնը վերոյիշեալ հակաճառութեամբ ծագած մի նորաստեղծ երեւոյթ էր աստուածաբանական մտքի պատմութեան մէջ, այլ Եկեղեցու տիեզերական հայրերի գրուածքներում բիւրեղացած մի դաւանական ուսմունք էր: Հայ հայրերը եւ վարդապետները սոսկ շարունակել եւ զարգացրել են այն, ինչ աւանդուած է եղել ս. Աթանաս Մեծի, ս. Եփրեմ Ասորու, ս. Բարսեղ Կեսարացու, ս. Գրիգոր Աստուածաբանի եւ միւս մեծ ուսուցիչների կողմից: Սրա լուսագոյն վկայութիւններից մէկը թերեւ «Կնիք հաւատոյ» նշանաւոր ժողովածուի ստեղծումն է, որի զգալի մասը նուիրուած է Տիրոջ մարմնի կիրճնդունակութեան եւ անապականութեան խնդիրներին¹: Զ-Ը դդ. սուր պայքար է ծաւալուած «ապականութեան» վարդապետութեան հետեւորդների դէմ, որը եզրափակուած է 726 թ. Մանազկերտի նշանաւոր ժողովով: Այդ ժողովը եւ նրա կողմից ընդունուած նզովքները բացառիկ դեր են խաղացել քրիստոսաբանական մտքի պատմութեան մէջ²:

Մեր Եկեղեցու հայրերը որքան որ խորշում էին Սեւերիոսի «ապականութեան» վարդապետութիւնից, նոյնքան էլ զգուշանում էին Յովհաննոսի «անապականութեան» մէջ քողարկուած երեւութականութիւնից (դոկետիզմ): Սակայն հայրերը վիճում էին ոչ այնքան Յովհաննոսի, որքան նրա ծայրայեղ հետեւորդների հետ: Յամենայն դէպս, Յովհաննոսի գրուածքներում³ չկայ այն կոպիտ երեւութականութիւնը, որի մասին յաճախ խօսում էին նրա հակառակորդները՝ մեղադրելով նրան այն բանի մէջ, որ Տիրոջ մարմնի անապականութեան իր ուսմունքով նա փրկութեան խորհուրդը վերածում է ինչ-որ «երեւութականութեան եւ անըջական պատրանքի» (այստեղից էլ՝ «երեւութա-

1 Տե՛ս «Կնիք հաւատոյ», Բան Գ-Թ, էջ 243-371:

2 Տե՛ս Մեսրոպ քահանայ Արամեան, Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (Դ-Ը դդ.), էջ 86-122: Այս խնդիրներին է նաեւ անդրադարձել Գարեգին Յովսէփեանը (տե՛ս խօսք, Նախաբան): Ծատ արժեքաւոր, բայց խիստ միակողմանի եւ եզրայանգումների մէջ միանգամայն անընդունելի է Սրուանդ Տէր-Միճասեանի «Հայոց Եկեղեցու յարաբերութիւնը ասորաց Եկեղեցիներու հետ» ուսումնասիրութիւնը (Ս. Էջմիածին, 1908):

3 Հիմնական աշխատութիւնն այս մասին՝ R. Dragnet, Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ, Louvain, 1924:

կաններ» անունը)¹:

Տիրոջ մարմնի անապականութեան վարդապետութիւնը, ինչպէս արդէն ասուեց, առանձնայատուկ զարգացում է ապրել եւ բիւրեղացել է Հայ Եկեղեցու դաւանական համակարգում, որը զերծ է թէ՛ սեւերիոսեան, թէ՛ յովհաննոսեան ծայրայեղութիւններից: Մեր հայրերը Տիրոջ մարդեղութեան որեւէ դրուագի մօտեցել են միմիայն փրկաբանական տեսանկիւնից: Քրիստոսի երկրաւոր կեանքը փրկական տնտեսութիւն է եւ զերծ է պատահականութիւններից: Հետեւաբար Քրիստոսի մարդկային կեանքի ամէն մի պահ, սկսած սուրբ Յղութիւնից մինչեւ հրաշափառ Յարութիւն, ունի բարձրագոյն եւ փրկաբանական նշանակութիւն:

Ինչպէս արդէն նշուեց, Քրիստոսին բնորոշ են այսպէս կոչուած անմտղ կրքերը, որոնք Յովհաննէս Սարկաւազը անուանում է նաև անպարստելի [Ա VIII 8], անըստգտանելի [է II 9], անանգոսնելի [ԺԱ III 2] կրքեր: Այս կրքերը, զերծ լինելով մեղքից, բնաւորուել են մարդկային բնութեան մէջ մեղքի անկումից յետոյ, այսինքն՝ յատուկ են մահկանացու եւ չարչարական մարդկային բնութեանը, ոչ թէ՛ աղամական նախաստեղծ բնութեանը: Ուստի Սարկաւազը կոչում է դրանք նաեւ միաժամանակ ե՛ւ բնատրական [ԺԲ I 6], ե՛ւ տրտմական [է II 3] կրքեր: Քրիստոս անցնում է մարդկային կրքերի միջով կամատրապէս եւ ոչ ի հարկէ, առանց բնութեան բռնադատուածութեան [Ա VII 1-2, Ե I 11], հետեւաբար այդ կրքերը կամատր են [Ա VII 5]: Աստուած կատարելապէս մարդացաւ, այսինքն՝ վերցրեց մարդկային բնութեան ամբողջականութիւնը մեր փրկութեան համար. ուստի Տիրոջ մարդկային կրքերը փրկական են [ԺԲ I 5], ինչպէս նաև՝ տնօրինական [Ա XI 10] կամ տնտեսական [ԺԱ II 12]:

Քրիստոս փրկական տնօրինութեամբ կրում է բոլոր մարդկային տկարութիւնները, ազատօրէն անցնում մարդկային կրքերի միջով՝ դատապարտելով դրանց մէջ մեղքի թթխմորը եւ ազատագրելով մեզ մեղքի դատապարտուածութիւնից: Հետեւաբար տնօրինական գործեր են ոչ միայն աստուածավայելուչ հրաշքները, այլ նաեւ մարդավայե-

1 Յովհաննոսի դասական հայեացքների համառոտ շարադրանքը տե՛ս Մեսրոպ քահանայ Արամեան, Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (Դ-Ը դդ.), էջ 110-112:

լուչ տկարութիւնները [Ա VII 7-25].

«...ինչպէս ծնուեց առանց բնութեան Հարկադրուածութեան եւ բռնադատութեան, այնպէս էլ կրեց մարդկային կրքերը առանց մեղքի: Կամաւոր էր ծնունդը, կամաւոր էին նաեւ բոլոր կրքերը. ոչ ոք թող չհամարձակուի կամաւոր կրքերը ապականութիւն կոչել, քանզի ամէն ինչը տնօրինաբար էր կրում մեր փրկութեան համար, կարող էր չկրել, քանզի Աստուած էր եւ հանդերձ մարմնով, բայց [կրում էր], քանի որ առաջօք չէր մարդեղութիւնը, ինչպէս թուաց մանիքեցիներին եւ Եւտիքէս վանահօրը: Կրել հաճեց, հէնց դրա համար էլ մարդեղաւ, որ ի սկզբանէ Աստուած էր, որպէսզի կրի մերը մեզ համար՝ մեզ հետ լինելով: «Աստուած առաքեց Իր Որդուն մեղքի մարմնի նմանութեամբ եւ մեղքի պատճառով եւ դատապարտեց մեղքը մարմնի մէջ»*, - ասում է առաքելը: Արդ, ինչպէս դատապարտեց մեղքը՝ չմեղանչելով, [այնպէս] էլ դատապարտեց ապականութիւնը՝ չկրելով այն, եւ որպէս փրկագնեց մեզ օրէնքի անէծքից՝ մեզ համար անէծքի մէջ մտնելով, որ հեռու էր անէծքից եւ բաշխիչ էր օրհնութեան, [այնպէս էլ] կամեցաւ փրկել մեզ ապականութիւնից դէպի յոյս՝ Իր անապականութիւնը որպէս առհասարակ տալով մեզ» [ԺԲ III 10-14]:

Սարկաւազը սոսկ չի համակարգում իրեն հասած դաւանական գրուածքները՝ անապականութեան խնդրի շուրջ, այլ վերջինս էապէս մի նոր աստիճանի վրայ է բարձրացնում՝ բացայայտելով մի շարք սկզբունքային ըմբռնումներ, որոնք չկան իր նախորդների մօտ: Տիրոջ մարմնի անապականութեան ըմբռնումը Սարկաւազի քրիստոսաբանական հայեացքներում վերածուած է մի ունիվերսալ սկզբունքի եւ փորձագործի, որով կարելի է ներկայացնել Բանի մարդեղութեան ամենամբողջական պատկերը եւ արտորոշել ամէն տեսակ Հերձուածողական տեսութիւն: Ուշագրաւ է, որ Սարկաւազը անապականութեան վարդապետութեան տեսակէտից քննութեան է առնում այնպիսի Հերձուածողական ուսմունքներ, որոնք աստուածաբանական մտքի պատմութեան մէջ ծագել են շատ աւելի վաղ, քան անապականութեան խնդիրը: Այսպէս օրինակ՝ նա մերժում է ապոլինարիզմը ոչ այն դա-

* Հոմ. Ը 3

1 Այստեղ պէտք է յատկապէս նկատի ունենալ Խոսրովիկ Թարգմանչի Հակաճառութիւնը, որը ամենակազմառու ազդեցութիւնն է թողել Սարկաւազի դաւանական հայեացքների ձևատրման վրայ:

սական տեսանկիւնից, որ առաջադրուել է ս. Բարսեղ Կեսարացու «Ընդդէմ Ապոլինարի» հանրայայտ երկով եւ ընդհանրացել եկեղեցական աստուածաբանութեան մէջ: Ըստ Սարկաւազի՝ եթէ Քրիստոսի մէջ մարդկային բնութիւնը բանական հոգի չունի, ինչպէս պնդում էր Ապոլինարը, ապա դրանով չարչարականութիւն եւ կիրճնդունակութիւն է ներմուծուած աստուածային անչարչար եւ անկրական բնութեան մէջ, քանի որ մարդու մէջ բանական հոգին հասարակապէս հաղորդակից է մարմնական կրքերին: Մէջբերենք երկու յատկանշական հատուած այս մասին.

«Քանզի ոչ թէ ըստ Ապոլինարի՝ Բանը անանձ մարմին միաւորեց իրեն, քանզի այդպիսի խոստովանութիւնը չարչարանքների տակ է մտցնում անչարչարելի բնութիւնը, այլ՝ բանական անձ ունեցող մարմին, որպէսզի բանական անձի միջոցով զգայակից լինի մարմնի չարանքներին, ոչ թէ Բանը ըստ Իր [բնութեան], այլ Իր բանական անձով մարմնի միջոցով ստանայ: Ինչպէ՞ս է Ինքը չարչարուած, որը համառօտելով՝ ասում ենք, թէ նոյն Ինքը Բանն Աստուած՝ Անչարչարելին, ճշմարտապէս չարչարուեց Իր բանական անձ ունեցող մարմնով, եւ Անմահը մեռաւ Իր մարմնով, քանզի Աստուած էր ճշմարիտ, որ կրում էր ամէն ինչը մեր բնութեամբ, որպէսզի ազատի մեզ մեղքի ծառայութիւնից եւ ըստ շնորհի Իր Հօր որդիներ դարձնի եւ անուանի Իր եղբայրներ...» [Ա VIII 5-6]:

«...անանձ մարմինը ինչպէ՞ս կարող է զգալ չարչարանքները: Եւ եթէ Բանը անանձ մարմին ունէր, ինչպէս թուում է Ապոլինարին, ապա Բանը, որ ամենեւին դուրս է չարչարանքներից, ընդունում էր ցաւերի զգայութիւնը, որը քաւ լիցի կարծել անգամ ճշմարտութեանը ծանօթութիւն ունեցողներին: Բայց երբ ասում ենք՝ Բանը անձնաւոր մարմին ունի, ինչպէս եւ է, այսպէս չի իմացուած, քանզի թէպէտեւ մարդկային անձը անհաղորդ է մարմնական չարչարանքներին եւ առանձին է ինքնին, սակայն, մարմնի մէջ լինելով, զգայակից է լինում բոլոր բնաւորական կրքերին եւ արտաքին պատահմունքներին, ուստի բոլորը նաեւ կոչւում են անձնաւորականներ: Այլեւ անձնական են կոչւում ախտակրութեան մասերից ոմանք՝ ցասումը, ցանկութիւնը... Ուստի այս ամենից հասկանում ենք, որ հոգին զգայակից է մարմնի բոլոր բնաւորական եւ արտաքին ախտերին, եւ ահա թէ ինչու խոստովանում ենք, որ Բանն Աստուած ոչ միայն մարմին, այլեւ մտաւոր անձ

առաւ Աստուածածին Կոյսից, այսինքն՝ մարդ եղաւ՝ ըստ Գրքի» [Ե VIII 1-5]:

Այսպիսով, Քրիստոսի մարմինը չարչարելի է եւ մահկանացու, սակայն ո՛չ ապականացու (ապականութիւնն այստեղ դիտուում է որպէս մեղքին (մեղանչման) զուգակցուած մարմնական վիճակ, որը հակարնական է, քայքայում է բնութիւնը): Բանն Աստուած ոչ թէ առաւ Ադամի նախաստեղծ բնութիւնը, այլ մեր ապականացու բնութիւնը՝ ապականակիր մարմինը եւ մեղանչական հոգին եւ միտքը, եւ, միաւորելով իրեն, գատեց մեղքը հոգուց եւ ապականութիւնը՝ մարմնից: Տիրոջ մարմնի աճն ու զարգացումը վկայում են ոչ թէ ապականացու լինելը, այլ ընդհակառակը, քանզի սրանք կատարելագործում են մարմնի զգայական համակարգը, իսկ ապականութիւնը՝ քայքայում: Տէրը կրեց կամատր եւ անանգոսնելի կրքերը եւ ոչ թէ ակամաները եւ անգոսնելիները, որոնք հարկադիր են, ծառայական եւ մեղանչական: Սրանով չի թուանում Տիրոջ մարդեղութեան կատարելութիւնը եւ համագոյութիւնը մեզ հետ, քանզի բանական մարդը կամաւորներով եւ անմեղութեամբ է մարդ: Այն, ինչ ակամայ է եւ մեղանչական, գործում է ոչ թէ ըստ բնութեան, այլ հակառակ բնութեան, եւ բնութեան մէջ օտար եւ ներմուծուած բան է:

Ը. Դաւանական հանդուրժողականութիւնը

Դաւանական հանդուրժողականութեան խնդիրը, որը վերջերս բարձրացրեց Պ. Մուրադեանը իր «Դաւանական հանդուրժողականութեան եւ ազգամիջեան համերաշխութեան գաղափարը ԺԲ-ԺԳ դդ. Հայաստանում» վերնագիրը կրող յօդուածում¹, պարզում է, որ հայ հակաճառական մտքի յատկորոշ կողմերից մէկն է: Այս առումով բացառութիւն է Սարկաւազը, որը նախորդում է Մխիթար Գոշին եւ Վարդան Այգեկցուն: Խօսելով դաւանական տարաձայնութիւնների եւ Եկեղեցիների հաղորդական պառակտման մասին՝ Սարկաւազը խոր ցաւով գրում է. «...սիրում եւ բաղձում ենք Հոգու միաւորութիւնը, դառնօրէն ողբում ենք լծակցութեան բաժանումը, արտասուքներով թրջում՝ յիշելով երբեմնի լծակցութիւնը, նաեւ այժմ իսկ փարւում ենք որպէս Հարազատ եղբայրների, որ հեռացել են [մեզանից], Հե-

1 Տե՛ս «Գանձասար» Դ, էջ 95-109

ռուից ողջունում ենք համաշնչութիւնը, եւ լսելով այսքան չափազանցութիւններ եւ բամբասանքներ մեր մասին, էնք ցանկանում նոյն կերպ պատասխանել նրանց՝ [ասելով]. «Տէ՛ր, սա նրանց մեղք մի՛ համարիր»» [Դ XVI 9]: Իսկ ընդդիմախօսները, ըստ Սարկաւազի, չունեն այդ զոհողութեան եւ հանդուրժողականութեան հոգին, այլ «զզւում են, երբ որեւէ տեղ հանդիպում են [մեզ], եւ հեռանալով՝ հայհոյում...» [Դ XVI 11]: Այսպիսի վերաբերմունքը կարող է նմանօրինակ հակազդեցութիւն յարուցել, ինչը խորթ է ճշմարիտ քրիստոնեայի պատկերին: Ուստի Սարկաւազ վարդապետը յորդորում է. «Սակայն մենք միայն համբերենք գոհութեամբ՝ որպէս անիրաւ նախատինքի եւ թշնամանքի արժանացածներ, այլեւ օրհնենք նրանց, քաղցած տեսնելով՝ կերակրենք, ծարաւած հանդիպելով՝ յագեցնենք, հագցնենք, երբ մերկ են. բարեգործ լինենք ատելիների նկատմամբ, ինչպէս Հեզի եւ Մարդասէրի աշակերտները, սոսկ անուամբ եւ ճշմարիտ դաւանութեամբ մեզ քրիստոնեայ ցոյց չտանք, այլ՝ այս պատուիրանների հնազանդութեամբ եւ կատարմամբ, քանզի ամէն ծառ իր պտղից է ճանաչուում» [Դ XVII 3]: Ե գլխում Սարկաւազը, նորից մեծ վշտով անդրադառնալով Եկեղեցիների բաժանութեան խնդրին, այս անգամ մի զարմանալի հոգեշունչ աղօթական հայցուածով դիմում է Տիրոջը՝ վերականգնելու Եկեղեցու երբեմնի միութիւնը [Ե VII 2-7]: Այս աղօթքը կամ մաղթանքը իրաւամբ կարելի համարել հայ աղօթական գրականութեան ամենագեղեցիկ նմուշներից մէկը:

Ճշմարիտ քրիստոնեան, ըստ Սարկաւազի, կոչուած է այս աշխարհում խաղաղութիւն սերմանելու, որովհետեւ Քրիստոս խաղաղութեան Աստուած է: Հետեւաբար ոչինչ այնքան խորթ է քրիստոնեայի պատկերին, որքան դիւային խռովութիւնները եւ պառակտումներից: «Պարտ եւ պատշաճ էր խաղաղութեան աշակերտներին պատերազմ չյարուցել նոյն խաղաղութեան համար, քանզի եթէ խաղաղութեան կանչուեցինք նրանից, որ խաղաղութեան Աստուած է եւ ոչ խռովութեան, ուրեմն սիրում եւ գործում ենք ոչ այն, ինչ կամենում է, այլ այն, ինչ չի կամենում, երբ շատ անգամ անօգուտ վիճում ենք ի կործանում լսողների եւ մեր իսկ անձերի» [ԺԱ I 1]: Սակայն Սարկաւազը չի յորդորում կրաւորական անտարբերութեան, այլ երբ ստիպուած ես լինում պատասխան տալ յանուն ճշմարտութեան, պէտք է այդ անել ոչ թէ սրտի դառնութեամբ, այլ ներքին հանդարտութեամբ՝

«Հաւաստի եւ փափուկ խօսքով վարդապետելով ճշմարիտը, որպէսզի լսեն՝ ախորժելով հոգեւոր թովչութեան ճայնը, եւ համաձայնեն ընդունել իմաստուն բժշկութիւնը»: Որովհետեւ այս կեանքի ժամանակն Աստուծոց տրուած է հոգեւոր պտղաբերութեան համար, ուստի «պէտք է միշտ սպասել պտղին եւ ջանալ գործել կարելին եւ առաւել քան կարելին» [ԺԱ 12-4]:

***

Մենք խիստ ուրուագծօրէն ներկայացրինք Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի «Յաղագս նշանակի միկիական հաւատոյ ՅԺԸ-իցն» նշանատր ժողովածուն՝ ստիպուած լինելով ամփոփուել յօդուածին պատշաճ սահմաններում: Մօտ ապագայում հրատարակութեան ենք պատրաստում աւելի ծաւալուն մի ուսումնասիրութիւն եւ ժողովածուի գիտական բնագիրը: «Բնագրեր եւ թարգմանութիւններ» բաժնում ներկայացնում ենք ժողովածուի առաջին գլուխը կամ թուղթը, որի վերտառութեամբ էլ անուանուած է սոյն ժողովածուն: Այս թղթի ընտրութիւնը պայմանաւորուած է նրա առաւել ընդգրկուն եւ մատչելի դաւանաբանական բովանդակութեամբ:

Անդրէա Բարբարա Օմիրտ

ՀԱՅՈՑ ԹԱՂՄԱՆ ԾԷՍԸ ՄԱՅԱՑԱԾՆԵՐԻ ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔԻ ՀԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ՇՈՋԱՆԱԿՈՒՄ

Ա

Մարդկային կեանքը բազմիցս ենթարկուած է խորքային փոփոխութիւնների: Բոլոր այլափոխութիւնների ընթացքում հաստատուն է մնում մի բացառիկ երեւոյթ. երբէք մարդը չի համակերպուած մահուան վախճանական բնոյթի հետ, այնուհանդերձ մահը կատարուած է իր անփոփոխ վճիռը եւ տանում մարդկային կեանքը ծննդից մինչեւ վախճան: Մահը վրայ է հասնում անսպասելիօրէն եւ բացայայտուած մարդկային իրականութեան սահմանափակութիւնը: Մարդը ենթարկուած է մահուանը՝ որպէս դրսից պարտադրուած բռնի ընդհատման, իբրեւ կեանքն ամենահիմնական իշխանութիւնից զրկողի: Անըմբռնելութեամբ հանդերձ մահը թոյլ չի տալիս մարդուն երբեւէ անտարբեր լինել: Մահուան խորհուրդն ընդհատուած է մինչ այդ մարդու կրած փորձութիւնների շարքը եւ հարկադրուած ճանաչել կեանքի իմաստի եւ էութեան խնդիրը աւելի խորամիտ որոշակիութեան մէջ, քան այդ թոյլ են տալիս սիրոյ եւ ծննդեան երեւոյթները: Ամենից առաջ, անշուշտ, մահը ճանաչուած է ուրիշի վախճանով, թէեւ չկայ սեփական մահից աւելի անկասելի եւ անխուսափելի երեւոյթ:

Թաղման ծէսը կեանքի ընդհատման, վախճանականութեան յաղթահարման որոշակի վարուելակերպ է: Դա բոլոր մշակոյթների եւ կրօնների ընդհանուր ներդրումն է: Թաղումը երբէք չի ընկալուած սոսկ դիակից բաժանուելու միջոց: Միշտ էլ խայտառակութիւն է համարուել առանց արարողակարգի մահացածին հողին յանձնելը: Անօգնական վախճանուողին սատար կանգնելու եւ անշունչ դիակին յարգալից վերաբերուելու պահանջմունքի շնորհիւ տարբեր մշակոյթներ

րում ստեղծում են յուզարկաւորութեան սովորոյթները և անհոգիները եւ թաղման կարգեր, որոնք խնամքով փոխանցուած են սերնդէսերունդ: Միսական ձեւի մէջ փնտրուած է այդ երեւոյթի պատասխանը, որը յայտնի է, սակայն օտար է մնում, որը վանուած է, այնուամենայնիւ ամենադատան ձեւով դիմացդ է կանգնում: Կեանքի փոխանցման իմաստով վճռորոշ կայեաններ են նաեւ ծնունդն ու ամուսնութիւնը, որոնք նոյնպէս ենթարկուած են ծիսակարգման: Սակայն թաղման ծէսը նոյն տրամաբանութեամբ երբէք չի ընդունուած որպէս կեանքի վերջին կայեան: Այն արտայայտուած է ապրողի վերաբերմունքը մահացողի նկատմամբ, եւ նրանում արտացոլուած են մահուան եւ կեանքի մասին կուտակուած տեսակէտները: Ընդ որում, ծէսը կապուած է երկու սկզբունքային տեսակէտի հետ. մի կողմից՝ հանգուցեալի նկատմամբ առաջացած սիրոյ եւ յարգանքի զգացումները, յատկապէս՝ վշտի, որը խորհրդանշում է նրա հետ յարաբերութիւնը, իսկ միւս կողմից՝ մահուան՝ որպէս կեանքի դէմ ուղղուած կոպիտ ուժի անջնջելի գորշութիւնը եւ մահացողի հետ շփումից առաջացած գարշանքը:

Մահուան առեղծուածային գաղտնիքի պատասխանը տրուած է քրիստոնէութեան մէջ՝ Քրիստոսի փրկագործութեան եւ Յարութեան հաւատի միջոցով¹: Քրիստոնեայի յարութեան յոյսը, ըստ որի՝ մահը վերջին հանգրուանը չէ, ամրապնդուած է Քրիստոսի կողմից մահուան յաղթահարման հաւատով: Քրիստոսի շնորհիւ ոչնչացուած է մահուան զօրութիւնը: Մահկանացուների աշխարհ Նրա գալստեամբ ընդհատուեց նաեւ մահուան տիրապետութիւնը քրիստոնեայի համար: Այդ ժամանակուանից ի վեր ամէն ինչ ձեւափոխուեց: Այն, ինչ մինչ այդ սարսափի առարկայ էր, վերածուեց սուրբ խորհրդի, որի մէջ քրիստոնեայի վախճանը մասնիկն է Քրիստոսի մահուան եւ յարութեան: Այլեւ մահը չի ընկալուած իբրեւ կեանքի անզօր ընդհատում, այլ՝ որպէս համբարձում եւ վերադարձ մի նոր, ակելի բազմախոստում կեանքի Աստուծոյ ներկայութեան մէջ: Հետեւաբար ինչի՞ց պէտք է տխրել, ինչի՞ց երկիրդել: Այդ պատճառով մահացածի վրայ քրիստոնեան չպէտք է հեթանոսի նման ողբայ, այլ պէտք է գոհութեամբ եւ օրհնութեամբ նրան գերեզման ուղարկել, որովհետեւ հանգուցեալը

¹ Հմտ. P. Meinhold, *Leben und Tod im Urteil des Christentums*, տե՛ս G. Stephenson (հրատարակիչ), *Leben und Tod in den Religionen. Symbol und Wirklichkeit*, Darmstadt, 1985, էջ 144-164:

սպասում է Աստուծոյ շնորհիւ կատարեալ նորացման: Այս գաղափարը վաղ քրիստոնէական եկեղեցին հակադրում է հեթանոսական սգին: Այն Գրիգոր Նիւսացին արտայայտում է լիայոյս սաղմոսերգութեամբ, որը հնչել է իր վախճանուած քրոջ՝ Մակրինայի մահուան մահճի մօտ¹: Այդ պատճառով վաղ շրջանի եկեղեցու քրիստոնեաները իրենց հանգուցեալներին հազցնում էին սպիտակ հագուստներ, ճակատին յաղթանակի պսակ դնում, ապա հանդիսաւոր արարողական թափօրով, անհամար ճրագներով եւ ներբողներով դէպի գերեզման ուղեկցում: Սպիտակ գոյնը, իբրեւ կեանքի եւ ուրախութեան խորհրդանշիչ, վաղ քրիստոնէական թաղման ծէսի մէջ հակադրում է հեթանոսական սգի կարմիր եւ սեւ հագուստին: Տիրապետում էր այն պատկերացումը, որ մահացողի հոգին յաւիտենական կեանքում ճամփորդելիս սպիտակ զգեստ է հագնում²: Սպիտակը համարուած է նաեւ խորհրդանշիչը վախճանաբանական հարսանիքի, որը մահուան միջոցով հոգին կապում է Քրիստոսի հետ:

Քրիստոնէական գունային խորհրդապաշտութեան մէջ մէկ այլ գաղափար էր ներկայացնում հոգու ընծայումը մկրտութեան ժամանակ: Մկրտութեան աւազանից դուրս գալու ժամանակ սրբագործուած քրիստոնեան, իբրեւ նորածին եւ Սուրբ Հոգին ընդունած, հագնում էր սպիտակ զգեստ: Ինչպէս մի ժամանակ մկրտուածի մէջ ընակուող Սուրբ Հոգով է յարութիւն առել Քրիստոս, այդպէս էլ այժմ նոյն Հոգին կեանքի է կոչում մահացողին: Աւելի ուշ մկրտութեան հաւատի հաստատումը կարմիր թելի նման անցնում է հայկական թաղման՝ հետոսում իբրեւ յարութեան գրաւական:

Թաղման արարողութեան ամբողջական կանոններ յայտնի չեն վաղ քրիստոնէութեան ժամանակներից: Գիտենք, որ թաղման ընթացքում շուտով սկսեցին գործածել յատուկ սաղմոսներ: Սաղմոսերգութեանը զուգահեռ կարեւորութիւն ստացաւ բարեխօսութեան աղօթքը, որով եկեղեցին Աստուծուն էր յանձնում մարմնին հրաժեշտ տուած հո-

¹ PG 46, էջ 992D: Հայրաբանական գրականութեան մէջ անցեցալիսն անիրուած սաղմոսերգութեան մասին տե՛ս R. Kaczynski, *Die Psalmodie bei der Begräbnisfeier*, H. Becker (հրատ.), *Liturgie und Dichtung. Ein interdisziplinäres Kompendium*, St. Ottilien, 1983, էջ 798-819; A. C. Rush, *Christian Burial in Christian Antiquity*, Washington, 1941, էջ 170-174:
² A. C. Rush, *նշ. աշխ.*, էջ 216-219

գին: Սրանով դրւում էին քրիստոնէական թաղման ծէսի սկզբնաւորման ամենակարեւոր հիմքերը, որով ծէսը հետզհետէ հեռանում էր Հանգուցեայի պաշտամունքի ուշ անտիկ շրջանի հզօր ժառանգութիւնից, եւ որի հիմնաշեշտը դրւում էր յարութեան հաւատի վրայ: Քրիստոնէական յուղարկաւորութեան սկզբնական շրջանից յայտնի են նաեւ տապանաքարերի վրայ արձանագրուած պատառիկային արտայայտութիւններ¹, ինչպէս նաեւ ննջեցեայի համար գրուած աղօթքներ Սերապիոն Թմուխացու աղօթագրքում² եւ Առաքելական սահմանադրութեան մէջ³: Մօտաւորապէս Դ դարից յետոյ ծիսական արարողութեան մէջ վաղ քրիստոնէական այս աւանդութեան կողքին սովորական է դառնում աղօթքների յօրինումը եւ ազատ խօսքը: Ընդհանրապէս Դ-Ը հարիւրամեակները համարւում են եկեղեցական ծէսի արարողական ձեւափոխութիւնների դարաշրջան: Այդ ժամանակաշրջանում դեռեւս չկային մէկընդմիջտ սահմանուած բնագրեր: Հաստատուն արարողական ձեւերը ծէսի եւ արարողակարգի մէջ դեռ նոր էին հիմնաւորւում: Քահանան հնարաւորութիւն ունէր սեփական հայեցողութեամբ ձեւաւորել արարողակարգը:

Թաղման ծէսի ամրագրուած արարողութեան հնագոյն աւանդոյթը պատկանում է Զ դարի վերջին՝ Դիոնեսիոս Արեոպագացուն, որն իր «Եկեղեցական նուիրապետութեան» ("Ecclesiastica Hierarchia") մէջ նկարագրում է անտիոքեան Եկեղեցու ծէսը⁴: Հզօր ներուժով քրիստոնէական ոգեղինութեանը նուիրուած իր այս հիմնարար երկում, որը վաղ է մուտք գործել Հայկական Եկեղեցի⁵, Արեոպագացին բացատրում է Եկեղեցու ծէսը որպէս բարձրագոյն գերբնական գաղտնիք⁶ վերարտացող «խորհուրդներ»: Թաղման ծէսը, որը ղեկավարում է քրիստոնեայի՝ աշխարհիկ կեանքից Աստուծոյ աշխարհը ճշտորէն անցնելու կերպը, բացատրում է անդրշիրիմեան կեանքի աստուածային գաղտնիքը: Թէպէտ յուղարկաւորութիւնը աստուածաբանական իմաստով ընդգծուած խորհուրդ է, սակայն թաղումն ունի բաւական խոր հոգեւոր իմաստ, այնպէս որ Արեոպագացին «սուրբ ննջեցեայների արարողութիւնը» նոյնիսկ դնում է Հաղորդութեան եւ մկրտութեան խորհուրդների հետ նոյն շարքում: Թէեւ Եկեղեցին մկրտութեան միջոցով Քրիստոսին հետեւելը որպէս սկիզբ դրեց այս երկրաւոր կեանքում, ուր Հաղորդութեան խորհուրդն ամրացնում է քրիստոնեայի հաւատը, այնուամենայնիւ Եկեղեցին իր թաղման արարողութեան միջոցով անցում է կատարում դէպի անդրշիրիմեան աշխարհ՝ հաւատացեայի կատարեալ գոյութիւնը Աստուծոյ հետ: Մարդու մահը նուիրագործուած է. նա, որպէս Քրիստոսի հետեւորդ, մասնակցում է փրկագործ խորհուրդին, ըստ որի՝ մարդը, զօրանալով Քրիստոսի Մարմնի Հաղորդութեամբ, Նրա հետ անդունդ է իջնում՝ Նրա հետ անդունդը յաղթահարելու համար:

Ուշ անտիկ շրջանի հեթանոսական մտայն եւ մեկամաղճոտ պատկերացումներին քրիստոնէական հաւատը հակադրում էր մի այնպիսի մահուան գաղափար, որը լիակատար յոյս էր տալիս ապագայ յարութեան նկատմամբ: Մահուան անցողիկութեան մասին հաւատը ստանում է մխիթարական արտայայտութիւն, երբ Հանգուցեային սկսում են կոչել ննջեցեայ (ὁ κεκοιμημένος)՝ եւ ոչ թէ մեռեալ (ὁ νεκρός): Գերեզմանի Հանգիստը մինչեւ յարութիւն ժամանակաւոր քուն (ἡ κοίμησις) էր, իսկ մահացողը՝ ննջեցեայ²: Գերեզմանի հետ է կապուած փրկաբանական այն գաղափարը, որ այն ինչ-որ ժամանակ յարութեան վայր է դառնալու: Յուդեոսական մահաքնի փոխարէն այն միայն ժամանակաւոր ապաստան էր դիակի համար: Այդ մասին է վկայում ԿՈՒՄԻՏՆԻՍ անուանումը՝ որպէս Հանգուցեայի Հանգստեան տեղ: Այդ բարեհունչ հասկացութիւնները յունարեւոյ լատինալեզու քրիստոնեաների մօտ դաւանաբանորէն սահմանազատուած էին գերեզմանի՝ մահացածի մշտական եւ անփոփոխ հանգրուանի հեթանոսական ըմբռնումից: Յոյն քրիստոնեաների բառագործածութեանը համանման Հայաս-

1 Հմմտ. H. Leclercq, Âme, "Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie", I (1907), էջ 1527-1535:
 2 F. X. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum, II, Paderborn, 1905, էջ 192 եւ յետ.
 3 "Apost. Konst.", VIII 8. 41 (F. X. Funk, 62. աշխ., I, էջ 552 եւ յետ.)
 4 PG 3, էջ 569-584
 5 Հմմտ. R. W. Thomson, The Texte of the Armenian Version of Pseudo-Dionysius the Areopagite. տե՛ս «Միջագային հայրեցազգիտական գիտածողութիւն», Երեւան, 1982, «Զեկուցումներ», Երեւան, 1984, էջ 307-315:
 6 Հմմտ. W. de Vries, Sakramententheologie bei den syrischen Monophysiten, Rom, 1940, էջ 29-32:

1 Հմմտ. Ա. Թեւ. Դ 13:
 2 Հայրաբանական վկայութիւնների համար հմմտ. Lampe, Patristic Greek Lexicon, Oxford, 1984, էջ 759-760:

տանում քրիստոնէութեան ներմուծումով կատարուեցին անուանումների փոփոխութիւններ: Հայկական Եկեղեցին գերեզմանի համար սկսում է օգտագործել հանգստարան, հանգիստ կամ հանգստակայան քրիստոնէական հասկացութիւնները¹: Մինչդեռ գերեզման կամ շիրիմ ասանդակն անունը գործածւում է Հեթանոսական գերեզմանաթմբի համար, ինչը համապատասխանում է յունական տարբերակմանը. κομητήριον-ի փոխարէն ասում են τειφί, μνημείον, μνημα²: Մինչքրիստոնէական թագաւորական դամբարանները Անիում կոչւում էին գերեզման³, ի հակադրութիւն սուրբերի եւ մարտիրոսների հանգստարանի: Գերեզմանը, որպէս նախնական հանգստարան, հանդիպում է Աւետարանի սկզբունքային վկայութեան մէջ. մահը վերջնական վախճան չէ քրիստոնեայի համար, որը հաւատում է մեռելների յարութեանը⁴: Այդ պատճառով Հայ Եկեղեցին թաղման ծէսի միջոցով լուսաբանում է յաւիտենական կեանքի հաւատը՝ քրիստոնէական ասանդութեան այդ էական կէտը: Ճշմարիտ հաւատի փոխանցումը մահուան խաբուսիկ էութեան միջոցով պարզաբանուած է Հէնց թաղման կարգի անուանման մէջ, ինչով Հայ Եկեղեցին շատ վաղուց բնորոշել է իր թաղման ծէսը՝ «Կանոն զամենայն ննջեցեալս թաղմամբ ի Քրիստոս յուղարկելոյ»: Հին թաղման աղօթքներում ոչ մի տեղ չի գործածւում մեռած հասկացութիւնը: Բնագրերը թեմատիկորէն կենտրոնացուած են հեռացած հոգու հանգստութեան եւ դէպի անդրշիրիմեան աշխարհ նրա ճանապարհի շուրջ, իսկ մարմինը յանձնւում է հողին, որից այն ստեղծուել է: Նրանք ներառում են նաեւ հոգու ընդունման համար բարեխօսութիւնն առ Աստուած: Սաղմոսներն արտայայտում են հաւատի վստահութիւնն Աստուծոյ նկատմամբ եւ Նրա փրկարար պահպանումը անդրշիրիմեան մահից: Թշուառութիւնը եւ մահուան անխուսափելիութիւնը թէեւ լուռութեան չեն մատնւում, սակայն հիմնականում ողբը փոխւում է յոյսով:

1 Հմմտ. «Ագաթանգեղոս» (Ռրատ. R. W. Thomson, Albany, 1976), էջ 769, 841, 881, «Մովսէս Խորենացի» (Ռրատ. Գ. Տէր-Մկրտչեան, Ստ. Մայիսսեան, Թիֆլիս, 1913), Գ 2, Գ 27, «Կորիմ» (Նրեւան, 1941), էջ 26, «Փաստոս» (Ռրատ. N. Garsoian, Delmar/New York, 1984), III 2:

2 Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 27, ԻԷ 61-64, Մարկ. ԺԶ 2, 3, 5, Գործ. Բ 24 եւ այլն:

3 «Ագաթանգեղոս», էջ 785, «Փաստոս», Գ 24

4 Այստեղ հաւանաբար նկատի ունի Ղազարոսի յարութեան դէպքը եւ Մարթայի յօսքերը [տե՛ս Յովն. ԺԱ 20-44] (խմբ.):

Հայաստանում այդ ազատագրուած քրիստոնէական վերաբերմունքը մահուան նկատմամբ պէտք է բերէր Հեթանոսական սովորոյթների արմատական փոփոխութիւն: Հէնց մահուան վրայ հասնելու պահին եւ մահացողի համար տեղի ունենալիք սպասուողութեան ժամանակ կարող էր ազդու կերպով ծանուցուել Հեթանոսական հաւատին օտար քրիստոնէական պատգամը՝ Քրիստոսի վերադարձի եւ մեռելների յարութեան մասին: Այդ պատճառով Հայաստանում քրիստոնէութեան ընդունումից անմիջապէս յետոյ թաղման ծէսը Եկեղեցու կողմից արարողապէս ձեւաւորուեց եւ ձեւափոխուեց: Թէեւ Հեթանոսութեան դարաշրջանում մահացածի յուղարկուողութիւնը ամբողջովին մերձաւորի գործն էր, քրիստոնէութեան շրջանում կազմակերպումն անցաւ մասնաւոր ոլորտից Եկեղեցու եւ ողջ համայնքի ձեռքը եւ այսպիսով սկսեց ուղեկցուել արարողութեամբ:

Հայաստանում քրիստոնէական թաղման ծէսի ծագման սկզբնաղբերները մեզ չեն հասել: Նրանց ծիսական ակունքները գտնւում են մշուշի մէջ: Օրինակելի կապող օղակները բացակայում են Հայ Հին մատենագրութեան եւ ծէսի ցրուած, աղքատիկ նմուշներում, սակայն դրանք առաջին անգամ ներկայացուած են Ժ դարի հնագոյն ձեռագրերում: Աղքատիկ տեղեկութիւնները, որոնք պահել է Հայ մատենագրութիւնը, կապուած են այնպիսի երեւելի անհատականութիւնների հետ, որոնք բաժին է ընկել յատկապէս հանդիսաւոր թաղում: Կորիւնը պատմում է կաթողիկոս Սահակի եւ իր հանճարեղ ուսուցիչ (Adlatius) Մեսրոպ Մաշտոցի մահուան եւ թաղման արարողութեան մասին¹: Կաթողիկոսական գահի ժառանգորդ Վրթանէսի համար կազմակերպուած թաղման ճոխ թափօրը դէպի Թորդան՝ բնութագրական ձեւով, առանց յատուկ մանրամասնութիւնների վկայակոչման նկարագրում է Փաւստոսը²: Սակայն լուռութեան են մատնւում հասարակ քրիստոնեաների թաղումները: Հայկական պատմագրութիւնն, այսպիսով, թերի տեղեկութիւններ է պահպանել, որոնք Հայաստանի առաջին Հին քրիստոնէական դարերի համար չեն կարող լրացուել թաղման ծէսի զարգացման տարբեր փուլերի մասին որեւէ կապակցուած շարադրանքով: Կարելի է միայն կուսակ, որ Հայ Եկեղեցին քրիստո-

1 «Կորիմ», էջ 24, 26

2 «Փաստոս», Գ 11

նէական ընկալումների մէջ ներմուծել էր հեթանոսական ժամանակների տարբեր սովորութիւններ, որոնք յայտնապէս չէին հակադրուում քրիստոնէական մահուան ըմբռնումներին: Սաղմոսներգութիւնն ու հիմներգութիւնը, բարեխօսական աղօթքը հանգուցեալի համար եւ գերեզմանի օրհնութիւնը, ինչպէս նաեւ հանգուցեալի յիշատակի տարեդարձը տարրական ծիսական արարողութիւններ էին, որոնք եկեղեցականների կողմից աւելացուել էին ժառանգուած աւանդոյթին: Չորրորդ դարում դրանք դնում էին քրիստոնէական թաղման ծէսի յետագայ զարգացման պատմական հիմքը Հայաստանում: Եռամսա ծէսի յետագայ ձեւաւորման առաջին քայլերը յստակօրէն ուրուագծուած են: Սկզբնական շրջանում արարողութեան (Exsequien) շեշտը դրուում էր ամենից առաջ գերեզման ուղեկցող թաղման թափօրի վրայ: Ըստ երեսոյթի Prothesis-ը¹, Virgil-ը² եւ պատարագը Եկեղեցում այս վաղ ժամանակներում դեռեւս չէին դարձել ծիսակարգի ձեւաւորման բաղադրամաս: Ընդհանրապէս աղօթքը կատարուում էր եկեղեցում, ուր միայն ժ դարում պէտք է աւելանային եկեղեցու առջեւ կարճ դադարը եւ դրա հետ կապուած աղօթքի կանոնը, որը վաղ շրջանում որեւէ նշանակութիւն չունէր: Քրիստոնեաները ժառանգում էին հին բարքերը. ննջեցեալի դին հեռու էին պահում սուրբ վայրից եւ նրան եկեղեցի չէին տանում: Թաղման հին սովորոյթում բացառուում էր դիակը տաճար տանելը, քանի որ նրա ներկայութիւնը ապականում էր նուիրագործուած վայրը: Թաղման ծէսի ձեւաւորման հիմնական շեշտն ընկնում էր սգոյ թափօրի (Pompa funebra) վրայ, որը շարժուում էր դէպի բնակավայրերից դուրս տեղադրուած գերեզմանները: Թափօրի երթը գերեզմանատուն կազմել է անտիկ ժամանակաշրջանում վերջին տեղափոխութեան (Fumus translaticum) արարողութեան կարեւորագոյն եւ ամենատեւական մասը: Քրիստոնեաները եւս մեծ նշանակութիւն են տուել մեռելատնից դէպի գերեզմաններն ընթացող թաղման

1 Լատիներէն այս բառը գալիս է յունարէն πρόθεσις բառից, որը հին յունարէնում տառացիօրէն նշանակել է նախադրութիւն, ցուցադրութիւն, համընդհանուր ծանուցում, յայտարարութիւն (մասնատրաբար՝ մասնացածի մասին): Քրիստոնէական շրջանում πρόθεσις-ը նշանակել է նաեւ աւանդատան այն սեղանը, որի վրայ պատրաստուել են ս. պատարագի ընծաները: Այստեղ նշանակում է հանգուցեալի դիակի լուացումը, զգեստաւորումը եւ գետեղումը սեղանի վրայ հանդիսատար հրաժեշտի համար (սմբ.):

2 Virgil - գիշերային հսկում

թափօրին, որը խորհրդանշանաբար պատկերացրել են իբրեւ տեղափոխութիւն առ Տէր (Migratio ad Dominum)¹: Նրանց մօտ աւելի ուշ է յայտնուում հանգուցեալին յուղարկաւորումից առաջ հանդիսաւոր հսկման համար եկեղեցի բերելու սովորոյթը²: Հին սգոյ թափօրից է գալիս նաեւ արարողութեան ընթացքում մոմերի, ջահերի եւ խունկի առատ օգտագործումը: Հեթանոսական շրջանում հրավառութեան ապօթրոպիկ (դժբախտութիւն հեռացնող) նպատակը քրիստոնէութեան օրօք ստանում է նոր հոգեւոր երանգ՝ իբրեւ Քրիստոսի՝ աշխարհի յաւերժական Լոյսի (Lux perpetua) նշանակ³: Հայաստանում հին ժամանակներից եկած հանգուցեալների պաշտամունքային արարողութիւնից⁴, որպէս առաջին քրիստոնէական վերափոխում, եկեղեցին հետեւողականօրէն արգելում էր դիւրագրգիռ ողբերգները, մահացածի վրայ լացուկոծին ուղեկցող արնաշաղախ հաշմացումները, թաղման թափօրն առաջնորդող պարողներին եւ երաժիշտներին⁵: Նման վարուելակերպը խոր արմատ էր նետել ժողովրդի մէջ՝ պահպանուելով որպէս հեթանոսական ժամանակների մահացածների պաշտամունքի կենդանի հետք: Եկեղեցու բազմաթիւ կանոնական որոշումները փորձում էին արգելել այդ սովորոյթները⁶: Հայկական եկեղեցին սպառնում էր բանադրանքով եւ այլ պատժամիջոցներով: Սահմանափակումներն ուղղուած են եղել սուր վշտի ամէն տեսակ պոռթկումների

1 A. C. Rush, Գշ. աշխ., էջ 193-196, 203-208, 231-235: Եկեղեցական թափօրների գործառական իմաստի մասին ընդհանրապէս հմմտ. I. H. Dalmais, Note sur la sociologie des processions, "Maison de Dieu", 1955, էջ 37-42:

2 A. C. Rush, Գշ. աշխ., էջ 160-162

3 Յովհ. Ը 12

4 Հմմտ. Մովսէս Խորենացու մօտ Արտաշէս թագաւորի թաղման արարողութեան նկարագրութիւնը (Բ 60):

5 «Փաստոս», Ե 31

6 Հմմտ. «Կանոնագիրք Հայոց», Ա, էջ 247, 385, 443 եւ յետ., Բ, էջ 96: Հմմտ. նաեւ Յովհաննէս Մանգակունի, Թուղթ միութարութեան վախճանելոց յաշխարհէս. «Մառք», Վննետիկ, 1860, էջ 175-176, 180 եւ յետ.: Յոյն եկեղեցական հայրերի քննադատութեան մասին հմմտ. J. Quasten, Musik und Gesang in den Kulturen der heidnischen Antike und christlichen Frühzeit, Münster, 1973, էջ 219-224; A. C. Rush, Գշ. աշխ., էջ 176-184: Ասորիների շրջապատում արմատաւորուած՝ անշեղատի վրայ ողբի դէմ Ասորական եկեղեցու որոշումների մասին հմմտ. J. B. Chabot, Synodicon Orientale ou Recueil des Synodes Nestoriens, Paris, 1902, էջ 117, 221 եւ յետ., 225, 489; Bar Hebraeus, "Nomokanon", VI, 2 (Ed. A. Mai, Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita, Rom, 1832-1838, X 2. 3-268):

գէմ, որոնք կարող էին հասցնել ընդհուպ մինչև ինքնախեղման եւ անձնասպանութեան¹: Վերացնելով մահացածի վրայ ողբը՝ Եկեղեցին յետագայ թաղման արարողութեան մէջ մի խոր իմաստ դրեց: Ըստ քրիստոնէական յետմահու կեանքի հաւատի՝ յուղարկաւորութիւնը պէտք է ընթանար գոհութեամբ, գրեթէ հանդիսաւոր կերպով: Որպէս քրիստոնէական յարուցեան գաղափարի արտայայտութեան աւելի չափաւոր ձեւ՝ սգոյ ողբին փոխարինում է սաղմոսերգութիւնը: Այն այլեւս որեւէ համեմատութեան եզր չունէր ինքնամոռացութեան հասցնող ողբի հետ: Թէ ինչպիսին պիտի լինէր կատարեալ քրիստոնէական յուղարկաւորութիւնը, գտնում ենք Փաւստոսի մօտ Ներսէս կաթողիկոսի մտայղացումների նկարագրութեան մէջ: Աշտիշատի ժողովի ընկերական բարեփոխումների շարքում նա փոփոխութիւններ է մտցնում նաեւ մահացածներին հրաժեշտ տալու վարուելակերպի մէջ. «Եթէ յանկարծ մեռանէր ոք, ոչ ոք իշխէր անյուսութեամբ արտաքոյ կարգի կանոնի Եկեղեցւոյ լալ զմեռեալն, եւ ոչ կոծ ոք դնէր կամ աշխարանս մեռելոյն, եւ ոչ ձայնս ոք արկանէր ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի, այլ լոկ արտասուաւք եւ ըստ արժանի սաղմոսիւք եւ աւրհնութեամբ, կանթեղաւք եւ մոմեղինաւք լուցելովք զմեռեալսն յուղարկէին»²:

Սակայն տեսութիւնն ու գործը յաճախ հեռանում են միմեանցից: Ձնայած համընդհանուր սուր պայքարին, Հայ Եկեղեցին չկարողացաւ ամբողջովին արմատախիլ անել հինաւուրց սովորութիւնները: Քրիստոնէութեան շրջանում մեռելատանը եւ թաղման արարողութեան ժամանակ ծիսական ողբը դեռ երկար պահպանեց իր աւանդական ուժը: Արգելքների յաճախակիութիւնը եւ շարունակ թարմացումը աներկիմաստօրէն ճնշող բնոյթ ունէին: Ողբերգերին փոխարինող սաղմոսներն ընդհանուր առմամբ առանձնայատուկ դեր խաղացին եկեղեցական աղօթքների գոյացման ճանապարհին եւ հնուց եկած աւանդոյթի հետ միասին կազմեցին հայկական թաղման ծէսի կանոնակարգը: Յուղարկաւորութեան ժամանակ առանձին սաղմոսների կիրառման կարգին կանդրադառնանք յետագայում: Սաղմոսերգութեան հետ միասին Հայաստանում կատարւում էր նաեւ մէկ այլ հին քրիս-

1 «Մովսէս Խորենացի», Բ 20, «Փաստոս», Դ 4
2 «Փաստոս», Ե 31

տոնէական սովորութիւն՝ գերեզմանում խուճկ ծխելը: Հանգուցեալին հողին յանձնելուց, քահանայի կողմից գերեզմանը խաչակնքելուց եւ համապատասխան աղօթքից յետոյ գերեզմանը համարւում էր կնքուած: Այժմ էլ թաղման կարգը եզրափակւում է գերեզմանի կնքումով. նախ կնքում է գերեզմանի արեւմտեան կողմը (գլխի կողմը), ապա՝ արեւելեան կողմը (նոքերի կողմը), յետոյ՝ գերեզմանի սիրտը (մէջտեղից մի փոքր վերեւ՝ ննջեցեալի կրծքավանդակի տեղագրութեան վայրում)²: Համապատասխանաբար հետեւեալ բանաձեւերով. «Օրհնեսցի եւ կնքեալ պահեսցի գերեզման եւ ոսկերք ծառայիս Աստուծոյ նշանաւ սուրբ խաչիս եւ բանիւ սուրբ Աւետարանիս յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Օրհնեսցի եւ կնքեալ պահեսցի շիրիմ եւ ոսկերք...: Օրհնեսցի եւ կնքեալ պահեսցի դամբարան եւ ոսկերք...»: Վերջում քահանան ննջեցեալի գլխավերեւում ասում է հետեւեալ եզրափակիչ բանաձեւը³. «Անշարժ եղիցի կնիք տէրութեան ի վերայ գերեզմանի ծառայիս Աստուծոյ մինչև ի գալուստն Քրիստոսի, որ եկեալ միւսանգամ՝ նորոգեսցէ փառօք ի փառս Հօր եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն»: Կնիք դնելու խորհրդանշանը ուշ անտիկ մշակոյթներում ունէր արտակարգ կրօնական նշանակութիւն: Անտիկ ժամանակներում գերեզմանի կնքման սովորութիւնը համընդհանուր բնոյթ է կրել, որ օգնում էր որոշել մահացածի պատկանելութիւնը եւ խուսափել օտարների անակնկալ յարձակումից: Յիսուսի գերեզմանը կնքուել էր Պիղատոսի կարգադրութեամբ, որպէսզի դիակը չգողանան⁴: Քրիստոնեաները խորհրդականօրէն կնքում էին մահացածների շիրիմները՝ այդպէս ապահովելով նրանց գերեզմանների հանգիստը դիւային ուժերի հնարքներից, ճանաչել տալով մահացածին որպէս Աստծուն ենթակայ⁵:

Կնիքի խորհրդանշանը մեծ կարեւորութիւն ունի նաեւ մկրտութեան ծէսի ժամանակ (կնունք): Ջրից նոր հանած նորածին քրիստո-

1 Հմմտ. «Կորին», էջ 24, «Ագաթանգեղոս», էջ 760:
2 D. Dan, Glaube und Gebrauch der Armenier bei Geburt, Hochzeit und Beerdigung, "Zeitschrift für österreichische Volkskunde", 10 (1904), էջ 106:
3 «Մաշտոց», Էջմիածին, 1894, էջ 537-539
4 Մատթ. ԻԷ 66
5 F. J. Dölger, Sphragis. Eine altchristliche Taufbezeichnung in ihren Beziehungen zur profanen und religiösen Kultur des Altertums. Paderborn, 1911

նեային օծում էին միւռոնով. դրանով «կնքում էին» նրան չար ուժերի դէմ¹: Այս նախնական իմաստն է թաքնուած թաղման ամենահին կարգում գործածուող աղօթքի մէջ, որ մեզ է հասել Ժ դարի Հայ հնագոյն Մաշտոց-ծիսարանի միջոցով: «Կնուք» վերնագիրը կրող այս եզրափակիչ աղօթքով քահանան հողին յանձնուած դիակի մօտ Աստուծոն խնդրում է Հոգեւոր կնիքներով պապական շահագրգռելու հանդիսատը մինչեւ նրա յարուցիւնը. «Եւ այժմ, Տէ՛ր Աստուած մեր, ձգեա՛՛ր զպահպանական աջ Քո եւ աւրհնեա՛՛ր եւ կնքեա՛՛ր զտեղի Հանգստեան սորա, եւ զի եղիցի ի զգուշութեան եւ ի պահպանութեան նշխարք ոսկերաց սորա՝ իբրեւ զգանձա պատուականս առաջի Աստուածութեանդ Քո. եւ մի՛ իշխեսցէ գրծել զսա թշնամի երեւելի կամ աներեւոյթ»²:

Յաջորդ օրն առաւօտեան գերեզմանատանը ննջեցեալի յիշատակման արարողութեան ժամանակ հնչում է նման, թէեւ մկրտութեան աստուածաբանութեամբ սուգորուած աղօթք. «Պահեա՛՛ր, ամենակարող եւ ամենազաւր Տէ՛ր, զհոգի սորա առ ամենայն սրբոց եւ սիրողաց անուան Քո. եւ զգերեզման ծառայիս Քո կնքեալ պահեսցես, որ փակես զխորս եւ կնքես ամենազաւր աշովդ Քո երկինք եւ երկնից երկինք, եւ ամենայն տարերք եւ երկիրս Հաստատեալ կան բանիւդ Քո: Այսպէս անշարժ եղիցին կնիք Տէրութեանդ ի վերայ բնակութեան նորա ի պահարան ծառայիս Քո, եւ մի՛ իշխեսցէ մերձենալ ի սա պիղծ եւ անմաքուր դեւն որպէս ի մարմին եւ յոգի Հեթանոսաց, որք ոչ ունին զծնունդ սուրբ աւազանին եւ զկնիք աստուոր ի վերայ գերեզմանացն»³:

Վաղ քրիստոնէական շրջանի Հայաստանում մահացածի պաշտամունքի կայուն բաղադրամասն էր կազմում մահուան տարեդարձի յիշատակումը: Սահակի եւ Մեսրոպի գերեզմանների վրայ ամէն տարի տեղի էին ունենում յիշատակման հանդիսութիւններ⁴: Ամէն տարի տօնուում էր նաեւ Գրիգոր Լուսաւորչի, Տրդատ Թագաւորի եւ Հռիփ-

1 Հմմտ. G. Winkler, Zur frühchristlichen Tauftradition in Syrien und Armenien unter Eibeziehung der Taufe Jesu. "Ostkirchliche Studien", 27 (1978), էջ 281-306:
 2 ՄՄ ձեռ. N 1001, էջ 151ա-151բ
 3 Նոյն, էջ 157բ-158ա
 4 «Ղազար Փարպեցի», Վեճեոյիկ, 1933, էջ 112-113

սիմէ ու Գայիանէ նահատակների յիշատակը¹: Հայ քրիստոնեաները մեռելայիշատակումով տուրք էին տալիս Հին Եկեղեցիներում տարածուած յարգալից սովորոյթին: Ուշ անտիկ շրջանից մահացածների ամէնամեայ յիշատակութիւնն ամէնուր եղել է ընդունուած պարտաւորութիւն: Բայց Եկեղեցին ընդունել էր տարեդարձը մէկ էական տարբերութեամբ. նա նշում էր մահացածների ամէնամեայ յիշատակումը ոչ թէ ժամանակաշրջանի Հեթանոսների նման մահացողի ծննդեան, այլ նրա մահուան օրը, քանի որ, ըստ իր ուսմունքի, մահուան օրը Աստուծոյ տիրապետութեան մէջ Համարուում էր իսկական ծնունդ: Մահը դառնում էր ծննդեան օր (γενεσῆα) Քրիստոսի մօտ՝ նոր կեանքում²:

Ննջեցեալի յիշատակութեան հետ սերտօրէն առնչուած է բարեխօսութեան աղօթքը, որը հայկական ծէսում հաստատուել է Վրթանէս կաթողիկոսի կողմից: Վերջինս պատարագի մէջ է մտցրել ննջեցեալների Համար աղօթքը ի յիշատակ պարսկական պատերազմների նահատակների³: 447 թ. Շահապիվանի ժողովը հաստատեց ննջեցեալի յիշատակումը պատարագի ժամանակ⁴: Մանդակունին պատգամում էր ննջեցեալների բարեխօսութեան աղօթքի անհրաժեշտութիւնը⁵: Բարեխօսութեան աղօթքին չափազանց մօտ են ծաւալուն քահանայական երկարաշունչ աղօթքները աւելի ուշ շրջանի թաղման կանոնակարգի ձեւազերբերում: Այդ Հին տեղեկութիւններից գրեթէ Հնարաւոր է է ամփոփիչ տուեալներ առանձնացնել ննջեցեալի Համար բարեխօսական աղօթքի բնոյթի եւ իմաստի մասին: Եւ միայն Ժ դարում խոսքով Անձեւացիի իր պատարագի մեկնութեան մէջ աւելի մանրամասնօրէն է յիշատակում ննջեցեալի Համար բարեխօսական աղօթքի կարեւորութեան եւ այն սփոփանքի մասին, որ շնորհւում է նրա միջոցով բոլոր

1 Հմմտ. A. Renoux, Les premieres manifestation liturgiques du culte des saints en Arménie, տե՛ս A. M. Triacca/A. Pistoia (Ռիւստ.), Saints et Sainteté dans la liturgie, Rome, 1987, էջ 292:
 2 Հայաստանում յիշատակման այլ օրերի վերաբերեալ, որոնք մեծ մասամբ համընկնում են Արեւելքի Եկեղեցիներում ընդունուած օրերի հետ, ինչպէս նաեւ որոնց հիմնադրումը Աստուածաշնչի ժամանակագրական սահմաններում, հմմտ. E. Freistedt, Altchristliche Totengedächtnistage und ihre Beziehung zum Jenseitsglauben und Totenkultus der Antike, Münster, 1928, էջ 2-9:
 3 «Փաստոս», Գ 11
 4 «Կանոնագիրք Հայոց», Ա, էջ 443 եւ յետ.
 5 Նոյն, էջ 177, 179

մահացած հոգիներին¹: Նախաքրիստոնէական շրջանի Հայկական մեռելապաշտամունքի մէջ գերիշխող՝ նախնիների հանդէպ յարգանքի տուրքն ընդօրինակուեց Եկեղեցու կողմից՝ փոխարինուելով Հանգուցեալների յիշատակման օրերով: Այդ օրերին գերեզմանի մօտ տեղի էին ունենում ճաշկերոյթներ հանգուցեալի հոգու հանգստութեան համար: Դրանց հետ է կապուած նաեւ մատաղի Հասկացութիւնը²: Մատաղի ակունքները գալիս են նախաքրիստոնէական շրջանից: Գրիգոր Լուսաւորիչը գիտակցօրէն այն կապեց քրիստոնէական կանոնակարգի հետ³: Հակառակ նրան, որ երկար ժամանակ յոյները այս սովորութիւնը կապում էին հրէականութեան հետ, Ներսէս Շնորհալին պաշտպանեց նրա քրիստոնէական ուղղափառութիւնը⁴: Հայերի հոգեհացի ծագումը կարելի է գտնել հին եկեղեցական ազգայէի իրիկնահացի մէջ, որը քրիստոնեաները նշել են հաղորդութեան երրորդ օրը՝ շիրմի մօտ⁵: Իր հերթին, այն անմիջականօրէն կապուած է եղել հեթանոսական զոհաբերութիւնների հետ: Անտիկ շրջանում հոգեհացը տեղի էր ունենում գերեզմաններում՝ մահից յետոյ որոշակի օրերի եւ այնուհետեւ՝ մահուան տարեդարձի օրը, ընդ որում ենթադրուում էր հանգուցեալի ներկայութիւնը: Հոգեհացի ընթացքում կատարւում էր զոհաբերութիւն, որը պիտի բաւականութիւն պատճառէր հանգուցեալի հոգուն: Հեթանոսական հոգեհացի հիմքում ընկած էր այն գաղափարը, որ մահացածն իր գերեզմանի շրջակայքում վարում է թէեւ ստուերային, բայց նիւթականի եւ երկրայինի նմանուող կեանք: Հելլենիզմի ազդեցութեան տակ հոգեհացը վերաիմաստաւորւում է իբրեւ հանգուցեալի հոգեւոր յիշատակութիւն (memoria, ἀνάμνησις), որը համակեցութիւն-ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ի տեսանկիւնից իրար էր կապում կենդանի եւ մեռած մարդկանց: Այստեղ արդէն նշմարւում է քրիստոնէական աստուածաբանութեան յոյժ կարեւոր գաղափարը ողջերի եւ մեռածների

1 «Մեկնութիւն աղօթից պատարագին», Վեներիկ, 1869, էջ 42-43
 2 Հասկացութիւնը ծագում է Հին Կտակարանի νησιος, νεος-ից. հմմտ. ՄՃ. ԼԳ. 13, ԲՕր. Ա. 39, Դ. Թագ. Ե 14, Եբր. ԺԱ. 18 եւ այլն:
 3 Հմմտ. F. C. Conybeare, The Survival of Animal Sacrifices in the Christian Church, "American Journal of Theology", 7 (1903), էջ 80; A. Sharf, Animal Sacrifice in the Armenian Church, տե՛ս REA n. s. 16 (1982), էջ 417-449:
 4 J. Cappelletti, Sancti Nersesis Armenorum Catholici Opera, Venedig, 1833, էջ 39, 269-271
 5 Հմմտ. "Apost. konst.", VIII 44:

Համակեցութեան մասին, որը մեղմացնում է հոգեհացի անցումը դէպի քրիստոնէական ծէսը: Հաղորդութեան ներմուծման եւ հոգեհացը հասարակական սիրոյ ընթրիքի վերափոխելու շնորհիւ նախկին հեթանոսական սոնակատարութիւնն ամբողջովին քրիստոնէական օրինակաւորութիւն է ստանում¹: Հայկական եկեղեցում նախաքրիստոնէական սովորոյթներից եկող մատաղը ստացաւ քրիստոնէութեանը յարմարեցուած մեկնաբանութիւն՝ իբրեւ ազգայէ: Այս ըմբռնումն է ընկած Մանդակունուն վերագրուող ճառի հիմքում, ուր նա կոչ է անում ընթրիքի հրաւիրել աղքատներին, ծերունիներին, այրի կանանց եւ օտարներին: Հոգեհացին հանգուցեալի մեղքերը քաւելու իմաստը կվերանար, եթէ նրան մասնակցէին միայն հարազատները եւ ընկերները²: Զոհաբերութեան բուն իմաստը գնում է յետին պլան: Եկեղեցին ցանկանում է ընծայուող վերափոխուած տեսնել թշուառներին ողորմութիւն տալու մէջ: Հայկական աւանդոյթներին հետեւող եւ մեկնաբանող Գրիգոր Տաթեւացին իր «Գիրք հարցմանցի» մէջ բացատրում է ննջեցեալների հոգեհացը իբրեւ աղքատների հանդէպ սիրոյ եւ գթասիրութեան խորհրդանիշ³: Թէ սկզբնական շրջանի մահացածների կարգում Հայկական եկեղեցին որքան մեծ նշանակութիւն էր տալիս մատաղին եւ սիրոյ ընթրիքին, երեւում է այն խիստ արգելքից, որը հրահանգել էր Շահապիվանի ժողովը այն անձանց նկատմամբ, ովքեր չափից շատ կակիծով էին ճանապարհում իրենց հանգուցեալներին: Նման դէպքերում մատաղն արգելւում էր⁴:

Բ

Վերը նշուած տեղեկութիւնները, որոնք քաղել ենք Հայ հին մատենագրութիւնից, ընդամէնը ուրուագծում են Հայաստանում քրիստոնէութեան սկզբնաշրջանում կատարուող թաղման կարգի նախատիպի պատկերը: Եւ միայն ժ դարից յետոյ, երբ ի յայտ են գալիս թաղման կանոնակարգի ձեւաբեր, կարող ենք բաւարար չափով ապա-

1 Հմմտ. H. Leclercq, Défunts, տե՛ս DAEL IV, 1 (1921), էջ 441; E. Freistedt, Ըշ. աշխ., էջ 2:
 2 Յովհաննէս Մանդակունի, Վասն պտղոց եւ պատարագաց եւ ողորմութեան, «Մանգ», Վեներիկ, 1860, էջ 59-61
 3 Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, Թ, էջ 657
 4 «Կանոնագիրք Հայոց», Ա, էջ 443 եւ յետ.

Հովուած զգալ խոր արմատաւորուած թաղման աւանդոյթի ակունքներէ հարցում: Դրանցից ամենահինն են Վենետիկի մատենադարանի N 457 եւ ՄՄ N 1001 ձեռագրերը: Այստեղ ներկայացուած թաղման ծէսը կաթողիկոս Մաշտոց Եղիվարդեցու բարենորոգումներից յետոյ դարձաւ մէկ ընդհանուր արարողութիւն եւ ամբողջական տեսք ստացաւ: Այն ներկայացնում է ամփոփ, խորագրերով բաժանուած կանոնակարգ, ուր առանձին բանաձեւերով տարբերակուած է մահացողների կրօնական դրուժիւնը: Դրանց կառուցուածքում արտացոլուած են խմբագիրների պարբերական միջամտումները ծիսական առանձին հատուածներում: Այդ ժամանակաշրջանում արդէն Հայկական թաղման ծէսը, ինչպէս եւ դրացի Արեւելեան Եկեղեցիներում, ծաւալուել էր բազմաթիւ բանաձեւերով: Սակայն, Հակառակ Ասորական եւ Բիւզանդական Եկեղեցիների եւ յատկապէս ղպտիների եւ եգիպտացիների բանաձեւերի բազմաքանակութեանը, դրանց թիւը Հայկական Եկեղեցում ամենաքիչն էր, ինչն այդպէս էլ պահպանուեց: Հայկական Եկեղեցու թաղման ծէսի տարբերակները վերաբերում են կղերին (քահանայ, եպիսկոպոս, կաթողիկոս), վանականներին եւ աշխարհականներին (կին եւ տղամարդ): ԺԳ դ. վերջի ծիսական ձեռագրերում աւելանում է չկնքուած երեխաների թաղման արարողակարգը: Սակայն պարզ չէ, թէ երբ են առաջացել դրանց յատուկ բանաձեւերը: Ամէն դէպքում Հայկական Եկեղեցին այդ տարբերակումը կայացրել է բաւական վաղ՝ արդէն Ժ դարում: Գրեթէ Հայերի Հետ միաժամանակ, Թ դարից, արեւելեան եւ արեւմտեան ասորական ծիսական ձեռագրերը վկայակոչում են հոգեւորականի, վանականի, աշխարհականի եւ երեխաների թաղման տարբերակուած կարգ¹: Թաղման ծէսի այս բազմազանութիւնը Արեւելեան Եկեղեցին հաստատել է շատ աւելի վաղ, քան Բիւզանդականը, որտեղ համեմատաբար ուշ է զարգացել թաղման տարբերակուած կանոնակարգը: Մետրոպոլիտ Միմէնոն Թեսաղոնիկեցու (1429) վկայութեամբ, որը դեռեւս բոլոր ննջեցեալների համար միանման թաղման կարգ է նկարագրում, մինչեւ ԺԵ դարն ընդունուած արարողութիւնից դուրս գոյութիւն է ունեցել ընդամէնը մէկ

¹ Հմմտ. W. Wright, Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum, London, 1870-72, էջ 392-394; H. Zotenberg, Catalogue des manuscrits syriaques et sabéens de la bibliothèque nationale, Paris, 1874, էջ 40; A. Baumstark, Geschichte der syrischen Literatur, Bonn, 1922, էջ 340:

բանաձեւ, որտեղ ըստ պահանջմունքի եւ մահացողի եկեղեցական դիրքի փոխուած էր աղօթքների հերթականութիւնը¹: Որոշ ուշացումով հաստատուեց երեխաների, իսկ ԺԵ-ԺԶ դարերում՝ քահանայի եւ եպիսկոպոսի թաղման կանոնակարգը²: Թաղման կարգի տարբերակուած ձեւերը կապուած են Ջ դ. վերջում Անտիոքի Եկեղեցում կիրառուող պատկառազրու արարողութեան հետ: Թաղման արարողութեան Արեւուպագացու նկարագրութեան համաձայն՝ քահանայի կամ աշխարհականի յարաբերութիւնը Եկեղեցու հանդէպ ճանաչուած էր նրանից, թէ Եկեղեցում որտեղ է տեղադրուած դիակը հսկման համար. մահացած քահանային դնում էին բեմի վրայ՝ սեղանի առջեւ, մինչդեռ վանականին եւ աշխարհականին պահում էին խորանից դուրս: Սակայն թաղման արարողութեան բուն բովանդակութիւնը դեռեւս անփոփոխ էր մնում³: Սկսած Արեւուպագացուց՝ Հայկական Եկեղեցում հիմնաւորում է կղերի եւ աշխարհականի թաղման կարգի տարբերակումը:

Վանականի կամ կրօնաւորի թաղման կանոնակարգն ընդհանուր առմամբ զարգացել է աշխարհականի թաղման կարգի հիման վրայ: Դրա անուղղակի վկայութիւնը պահպանուել է կաթողիկոս Եղիվարդեցու վարքում, ըստ որի՝ իր կողմից կատարուած ծիսական բարեփոխումները պէտք է վերաբերել միայն քահանայի եւ աշխարհականի թաղմանը⁴: Վանականի թաղման կարգն իր բովանդակային կառուցուածքի հիմնական գծերով նմանուած է աշխարհականի թաղման կարգին, որն էլ իր համակարգուած կառուցուածքով ներկայացնում է ծէսի նախատիպը: Երկուսն էլ ունեն ընդհանուր կառուցուածք, որի հիմքում սաղմոսների, ընթերցուածքների, քարոզների եւ աղօթքների որոշակի ամբողջականութիւնն է: Երկու ծէսերի լիակատար նմանութիւնը յատկապէս ի յայտ է գալիս յաջորդ որը՝ ննջեցեալի յիշատակութեան ժամանակ: Երկու ծէսերն էլ ունեն միատեսակ կարգ: Վանականի եւ աշխարհականի թաղման ծէսի միակ աչքի ընկնող տարբերու-

¹ "De sacro ordine sepulturae" (PG 155, էջ 669-696)

² V. Bruni, I funerali di un sacerdote nel rito bizantino. Secundo gli eucologi manoscritti di lingua greca, Jerusalem, 1972, էջ 123-131

³ PG 3, էջ 556C

⁴ «Ժողովեաց զկարգեալսն յառաջին սրբոցն եւ զթերին ինքն էից յաստուածատուր շնորհաց իւրաց. եւ եղ ի միում տփի 7 գթաղմանն, զոգեմանգիտոն 7 եւ զքաճանայաթաղն 7» (Յ. Տաշեաճ, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց, Վիեննա, 1885, Ա, էջ 64. հմմտ. «Յայսմատուրք», Կ. Պոլիս, 1730, էջ 111):

Թիւնն այն է, որ Եկեղեցու կարգի ժամանակ վանականի դիակը դրոււմ է եկեղեցում (ոչ խորանում), մինչդեռ աշխարհականի դագաղը դրոււմ է եկեղեցու ճակատամուտքի առջեւ¹: Հակառակ դրան՝ քահանայի թաղման բանաձեւն ունի առաջացման ուրոյն պատմութիւն: Այստեղ անմիջապէս աչքի է ընկնում ոչ միայն շատ աւելի մեծ ծաւալը, այլև ծիսական մասերի իմաստային տարբերութիւնը: Կառուցուածքի տեսանկիւնից այն ամենաճոխն է: Աստուածաշնչային ընթերցումները եւ սաղմոսները աւելի ընդարձակ եւ առատ են, քան աշխարհականի արարողութեան կարգում: Աչքի ընկնող առանձնաշատութիւններից է Հին Կտակարանից վերցուած ընթերցումների մեծ ընտրանին: Քահանայաթաղում յատուկ աղօթքներ ու մաղթանքներ են ներմուծուած: Ծոխ ընթերցուածքներից գատ, այս արարողութիւնն առանձնանում է նաև խորանի առջեւ դրուած դիակի մօտ կատարուող ծէսի երկարատեւութեամբ: Այն իր գագաթնակէտին է հասնում հանդուցեալին թանկարժէք միւռոնախլղով օծելու պահին: Դիակի օծմանը հետեւում են խաղաղութեան համբոյրը եւ ննջեցեալի հանդիսաւոր հրաժեշտը Եկեղեցու եւ աշխարհի հետ, որը եղբայրակիցները կատարում են անհատապէս (Ex persona defuncti): Հրաժեշտի այդ հանդէսը խորապէս խորհրդանշական է: Սաղմոսների եւ աղօթքների ուղեկցութեամբ ննջեցեալին յաջորդաբար խոնարհում են խաչի եւ խորանի առջեւ, որտեղ եւ նրան վայր են դնում: Այստեղ օծում են ննջեցեալի ճակատը եւ ձեռքերը: Արարողութեանն առաջնորդում են քահանայի օծման աղօթքը եւ բովանդակութեամբ համապատասխանող սաղմոսը՝ «Օծեր իւղով զգլուխ իմ»²: Սրբազան արարողութեան վերջում քահանաները ի նշան հրաժեշտի համբուրում են հանդուցեալին³: Խաղաղութեան եւ հրաժեշտի համբոյրը խորհրդանշում է ի Բրիստոս ննջեցեալ եւ կենդանի մարդկանց մահից վեր կանգնած միութիւնը: Հակառակ հեթանոսների՝ դիակի նկատմամբ խուսափող վարմունքի, քրիստոնէական հաւատի համաձայն՝ ննջեցեալը, որը պիտի յարութիւն առնի՝ Աստուծոյ հետ միանալու համար, սուրբ է եւ

1 Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք Քարցմանց, էջ 672
 2 Սաղմ. ԻԲ 6
 3 «Եւ համբուրեն զսեղանն որպէս յեղեսաց վախճանեղոյն եւ զվախճանեալն եւ զխուսանն եւ զամենայն սրբութիւնս եւ զսուրբ աւետարանն, որ ի գիրկսն» (Վեցնետիկի մատենադարան (=ԼՄ), ձեռ. N 457, էջ 215բ):

մաքուր: Եւ նրանք գործում են հանդուցեալի փոխարէն ex persona defuncti, երբ հանդուցեալ քահանայի անունից Եկեղեցուն հրաժեշտ են տալիս ուխտագնացների սաղմոսով. «Ուրախ եղէ ես, ոյք ասէինցիս՝ ի տուն Տեսուն երթիցուք մեք»¹: Սաղմոսերգութեան այդ մեղեդին պատկանում է հայկական ծէսի պահպանած հնագոյն մեղեդիների թուի²: Աչքի է զարնում նրա նմանութիւնը ասորական թաղման աւանդութեան հետ: Բար Եբրէսը (1286) իր «Նոմոկանոնի» (Կանոնագրքի թարգմանութեան) վեցերորդ գլխում սաղմոսի գրեթէ նոյն հատուածն է նշում ասորիների թաղման ծէսից, որ կղերը երգում է մահացած քահանայի անունից³:

Խաղաղութեան համբոյրով եւ ննջեցեալի օծումով ուղեկցուող հրաժեշտի արարողութիւնը գալիս է Հին Համաքրիստոնէական աւանդութիւնից: Նախաքրիստոնէական շրջանում ննջեցեալին թանկարժէք քսուքներով օծելը նրա հանդէպ պատկառանքի եւ խնամքի արտայայտութիւնն էր: Միեւնոյն ժամանակ բալասանը Արեւելքի տաք երկրներում ծառայում էր դիակը արագ նեխումից պաշտպանելու նպատակին: Քրիստոնէաներն ընդօրինակեցին այդ սովորութիւնը՝ Հաղորդելով նրան ծիսական սրբազան վեհութիւն: Արեւելեան Եկեղեցիներում հանդուցեալի օծումը դարձաւ թաղման ծիսակատարութեան հիմնաքարերից մէկը: Կանոնակարգով այն ետ է տանում դէպի այն արարողական աւանդութիւնը, որը վկայակոչուած է արդէն Դիոնիսիոս Արեոպագոսը կողմից Եկեղեցու խորհուրդների իր մեկնութիւններում իրրեւ թաղման ծիսակարգի մշտական բաղադրամաս⁴: Հայկական Եկեղեցին իր թաղման կանոնակարգում յատկօրէն յղում է Դիոնիսիոս Արեոպագոսը վրայ՝ որպէս ննջեցեալի օծման հարցում հեզիակաւոր ուսուցչի. «Եւ առնու քահանայն սուրբ միրոնն եւ հեղու

1 Սաղմ. ԾԻԱ 1
 2 Ա. Ս. Արեւշատեան, Մաշտոց ժողովածուն որպէս Ռայ միջնադարեան երաժշտական մշակոյթի յուշարձան, Երևան, 1991, էջ 40
 3 "si fuerit episcopus aut sacerdos aut diaconus aut monachus in templum deducant eum... et postea introducant eum ad altare, et circumferant ter dicentes: "Mane in pace, altare sanctum. Mane in pace, ecclesia et clerus universus. In ecclesia, in qua ministravi, pas regnet in te" ("Nomokanon", VI, էջ 37).
 4 PG 3, էջ 556D. հմմտ. H. Ühlein, Mysterion an den heiligen Entschlafenen. Das Begräbnisritual bei Dionysius Areopagita, տե՛ս H. Becker (հրատ.), Im Angesicht des Totes. Ein interdisziplinäres Kompendium. St. Ottilien 1987, II, էջ 1076-1081:

նախ ի ճակատն, որպէս եւ սուրբ Դիոնիսիոս Աթենացի պատուիրէ՝ աշակերտ սուրբ առաքելոյն Պաւղոսի. քանզի կարգաւ մեկնէ զխորհուրդն, զոր մի՛ ի յայսպիսի կարգ քրիստոնէութեան Հեթանոսական պարսնաւք ազարտեցցէ, զի առաքելական է կանոնս»¹:

Օծումը, որը Հին ժամանակներում անխտիր կատարւում էր բոլոր հանգուցեալների համար, Արեւոպագացին մեկնում է մկրտութեան օժման հետ միեւնոյն աստուածաբանական ենթատեքստով: Մկրտուող երախան օժտւում էր միւտոնի իւղով՝ որպէս քրիստոնէական կեանքի հետ Հաղորդութեան խորհրդանիշ, որով քրիստոնեան յանուն հաւատի պիտի մտնէր «սուրբ պայքարի» մէջ: Եթէ մկրտութեան օծումը խորհրդանշում է կեանքի պայքարի մէջ մտնելու ունակութիւնը, ապա ննջեցեալին օծելը խորհրդանշում է նրա կեանքից հեռանալը: Ննջեցեալի կեանքն աւարտւում է «սուրբ պայքարից» յետոյ: Ննջեցեալի օծումով աւարտւում է մկրտութեան միւտոնով սկսուած քրիստոնեայի կեանքը: Ննջեցեալին օծելու համար Հայկական Եկեղեցին գործածում է միւտոնը՝ նոյն այն նիւթը, որով կատարւում է մկրտութեան օծումը: Նոյնն էր պահանջում Ասորական Եկեղեցին՝ որպէս «օծման իւղ» միւտոնը գործածելու համար²: Ննջեցեալի օծման նիւթի միջոցով, որը նոյն միւտոնով պատրաստուած մկրտութեան բալասանն է, անմիջականօրէն ստեղծւում է թէեւ նիւթական, բայց խորհրդաւոր հաղորդակցական յարաբերութիւն սուրբ մկրտութեան հետ:

Քրիստոնէական կեանքի սկիզբն ու վերջը առեղծուածօրէն շաղկապւում են միմեանց: Ըստ Ժ դարի թաղման կանոնակարգի՝ այլեւս չէր ընդունւում աշխարհականի օծումը: Այդ սովորութիւնը մոռացութեան մատուցեց եւ կիրաւուում է միայն մահացած քահանայի համար: Ասորական Եկեղեցում, որն այս հարցում եւս հետեւում է Արեւոպագացուն, ննջեցեալի օծման արարողութիւնը գործածութիւնից դուրս է գալիս ԺԳ դարում՝ աւելի ուշ, քան Հայկական Եկեղեցում: Ասորիներն այն կատարում էին ոչ թէ Եկեղեցում, այլ գերեզմանի վրայ: Բացի դրանից, այն ընթանում էր Հայկական ծէսին հակառակ հերթականութեամբ. սկզբից տրւում էր խաղաղութեան համբոյրը, եւ յետոյ՝ օծումը, ինչպէս այն Անտիոքի Եկեղեցուն յանձնարարում էր Արեւ-

1 R. W. Thomson, Գ2. աշխ.,
2 W. de Vries, Գ2. աշխ., էջ 212

պագացին: Բար Եբրէսը նախատում էր, որ արդէն իր ժամանակ ասորական թաղման արարողութեան մէջ անտեսւում էր այդ սովորութիւնը: Օծման իւղի փոխարէն Հող էին սփռում դիակի վրայ: Եւ նոյնիսկ օծման իւղն այլեւս անմիջականօրէն չէր դիպչում ննջեցեալ քահանային, այլ պարզապէս այն կաթեցնում էին տապանի վրայ¹: Սիմէոն Թեսաղոնիկեցին (ԺԵ դ.) իր վերը նշուած մահուան կանոնակարգում նշում է Բիւզանդական Եկեղեցում ննջեցեալի օծման մասին: Դիոնեսիոսի ազդեցութեան տակ նա էլ է դնում մկրտութիւնը եւ ննջեցեալի օծումը միեւնոյն աստուածաբանական շարքում: Ինչպէս եւ ասորիները մօտ, այն կատարուել է գերեզմանատանը²: Վրացական ծէսում էլ է առկայ դիակի օծումը, որի ակունքները գալիս են Ժ դարից: Հակառակ Հայկական սովորութեան՝ այն կատարւում էր ամբողջ մարմնի վրայ:

Ներածութեան մէջ ակնարկել ենք, որ Հայկական թաղման ծէսի ձագուճը, զարգացման փուլերը, տարբեր ձեւերն ու աւանդութիւնները ծածկուած են մշուշով: Մաշտոցի հարուստ ու բազմազան աղբիւրագիտական նիւթը, որն ընդհանրապէս վերաբերում է մահուան ծէսին, մինչեւ այժմ էլ ըստ արժանւոյն կարգաւորուած եւ գնահատուած չէ: Դեռեւս հրապարակում չկան Արեւելեան միւս Եկեղեցիների թաղման ծէսին վերաբերող բնագրերի քննական հրատարակութիւնները: Այդ է պատճառը, որ բոլորովին պարզաբանուած չէ դրանց կապը Հայկական թաղման ծէսի հետ: Նոյն պատճառով հնարաւոր չի եղել որեւէ գործնական քայլ ձեռնարկել Հայկական թաղման ծէսի արարողակարգի համեմատական ուսումնասիրութեան համար: Ինքնըստինքեան աշխատանքային կարեւոր բնագաւառ է ներկայացնում նաեւ թաղման աղօթքների, սաղմոսների եւ Հիմների թեմատիկ մոտիւների ընտրանին ըստ ասորական եւ բիւզանդական աւանդոյթների: Մեր ակնարկում մենք սոսկ նախնական քննութեան ենք առել եւ մատնանշել, որ քահանայի օծումը Հին եւ Համընդհանուր կենտրոնական դիծ է ներկայացնում բոլոր արեւելեան թաղման ծէսերում: Այդ արարողութեան արմատները գալիս են Հին քրիստոնէական թաղման ծէսից, որն ըստ երեւոյթին ծագում է ուշ անտիկ շրջանի ննջեցեալն-

1 "Nomokanon", VI, էջ 36-37. Բմմտ. W. de Vries, Գ2. աշխ., էջ 214; W. de Vries, Sakramententheologie bei den Nestorianern, Rom, 1947, էջ 251-252:
2 PG 155, էջ 687A. Բմմտ. V. Bruni, Գ2. աշխ., էջ 89. 139:

րի պաշտամունքի մաս կազմող դիպխանաձրի ձեւերից: Հայկական Եկեղեցին օծման կիրառումն ընդունել է Անտիոքի Ասորական Եկեղեցուց: Փոխանցման ժամկէտը հնարաւոր չէ ճշտել. հաւանաբար գալիս է շատ վաղ ժամանակներից: Այդ է վկայում Արեւոպագացու թաղման կանոնակարգի յստակ յղումը:

Ամփոփելով՝ անդրադառնանք ժ դարում աշխարհականի թաղման ծէսին, որն իր բովանդակութեամբ ամենաուսուումնասիրուածն ու համակարգուածն է: Այստեղ էլ կան համայն Արեւելքին բնորոշ դրուագներ, որոնք կամենում ենք առանձնացնել ծիսական հատուածների ամբողջութիւնից, քանի որ դրանք վկայում են աւելի հին ծագման մասին: Գործնական տեսակէտից օգտակար կլինէր սկզբից մի ընդհանուր հայեացք նետել ծէսի ողջ կառուցուածքի վրայ:

Թաղման ծէսը կազմուած է երեք փուլից: Մեռելատանը հարազատները յարգարում են դիակը (Prothesis): Նրանք լուանում եւ հագցնում են հանգուցեալին: Յետոյ դիակը տեղադրում են դիապատգարակի վրայ: Տեղի է ունենում հսկումը դիակի շուրջը: Այս վերջին սպասաւորութիւններն ուղեկցուած են հանգուցեալի վրայ կատարուող սաղմոսներով, աղօթքներով եւ սուրբգրային ընթերցումներով: Այնուհետեւ հանգուցեալին հանդիսաւոր թափօրով տանում են եկեղեցի եւ դնում եկեղեցու դռան առջեւ: Կատարում է Եկեղեցու կարգը, որից յետոյ թափօրն ուղղում է դէպի գերեզմանատուն, որտեղ եւ կատարում է բուն թաղումը, եւ քահանան կնքում է գերեզմանը: Հոգեւորականը եւ հարազատները վերադառնում են մեռելատուն եւ աւարտում թաղման արարողութիւնը սաղմոսերգութեամբ եւ աղօթքներով: Հանդիսութեան շարունակութիւնը մեռելատանը, ըստ Հայկական Եկեղեցու, ամիջականօրէն մտնում է թաղման արարողակարգի ընթացքի մէջ: Որպէս սփոփանքի եզրափակող փուլ՝ այն լիովին ուղղուած է մերձաւոր ազգականների հոգեկան մխիթարութեանը եւ վերելքին: Արեւելեան Եկեղեցիներից միայն Հայկականն է, որ ճանաչում է արարողակարգի այս յաւելուածը: Քանի որ Եկեղեցին ուսուցանում է կենդանի եւ ննջեցեալ մարդկանց միասնութիւնը, ուստի այդ կապը պէտք է պահպանուած լինի արարողութեան ժամանակ: Դրանով իսկ Հայկական Եկեղեցին կենդանի մարդկանց ներառում է թաղման կարգի մէջ՝ սգացող համայնքին յատուկ ծիսական մաս յատկացնելով: Դրանով հայկական թաղման ծէսում ոչ միայն վերջին հոգեկան

պարտքն է տրուած հանգուցեալին, այլեւ հոգու մխիթարութեան խօսքով դիմում են մնացեալներին: Թաղման արարողութեան մէջ ընդգրկուած է նաեւ երկրորդ օրուայ առաւօտեան թարմ գերեզմանի մօտ հանգուցեալի յիշատակութիւնը: Հին ձեռագրերում այս յիշատակումը կոչուած է «այգալացն»: Անկասկած, այս արտայայտութիւնն ակնարկում է Աւետարանի Յարութեան հատուածը, երբ կանայք այգաբացին գալիս են Քրիստոսի գերեզման՝ Նրան օծելու, եւ տեղը դատարկ են գտնում: Այս իմաստով է Գրիգոր Տաթեւացի մեկնաբանում յաջորդ առաւօտուայ յիշատակումը. «Որպէս իւղաբեր կանայքն նախ եկին ի գերեզմանն եւ տեսին յարուցեալ զՔրիստոս, եւ ապա առաքեալքն, նոյնպէս յերկրորդ օրն պարտ է գալ կանանց նախ ի գերեզմանն եւ ապա՝ արանց, եւ հոգեւոր տեսութեամբ ուրախանալ»: Շնորհիւ Աւետարանի վրայ հիմնուած այս նոր յիշատակման արարողութեան, Հայկական Եկեղեցին առանձնանում է միւս Արեւելեան Եկեղեցիներից: Վերջիններս ընդունում են միայն երրորդ օրուայ յիշատակումը, ինչն ընդհանրապէս պատկանում է քրիստոնէական հնագոյն աւանդոյթների թուին եւ հնում կապակցուել է գերեզմանի մօտ տեղի ունեցող ազապէ խնջոյքների եւ հաղորդութեան հետ³:

Ինչ վերաբերում է աշխարհականի թաղման ծէսին, ապա այստեղ աչքի է ընկնում երեք սաղմոս: Ննջեցեալների յիշատակման քրիստոնէական կարեւորագոյն յատկանիշներից է առատ սաղմոսերգութիւնը: Իբրեւ թաղման արարողութեան կարեւոր բաղադրամաս՝ սաղմոսները երգւում են նախ մահացածի մահճի մօտ. նրանցով է ուղեկցուած է նաեւ դիակը լողացնելը եւ դազազ դնելը, այնուհետեւ՝ թաղման թափօրը եւ թաղումը: Հայրաբանական գրականութիւնը մեծարում է սաղմոսերգութիւնը՝ նրա էական յատկանիշը համարելով քրիստոնէական թաղման ծէսի անջատուածը հեթանոսական վայնասունից: Քրիստոնէութեան տարածման վաղ ժամանակներից առանձնանում են որոշա-

1 Մարկ. ԺԶ 1-11
 2 Ժ 680
 3 ԺԳ դարից Հայկական Եկեղեցում անցեցեալների յիշատակման այդ օրերը ծիսական ձեռագրերում նշուած են առանձին կանոններով: Ռուսաց հաստատման ժամկէտների կապակցումը ընդհանուր եկեղեցական աւանդոյթի եւ սուրբգրային հիմնատրուցերին տե՛ս իմ թեզում՝ "Kanon der Entschlafenen. Das Begräbnisritual der armenischen Kirche", Osnabrück, 1995:

կի սաղմոսներ՝ թաղման արարողութեանը համապատասխանող բնագրերով: Հուսօքոյն թաղման աւանդոյթին է պատկանում ՃԺԴ (ՃԺԶ) սաղմոսը: Հագիւ: Թէ գտնուի մէկ այլ սաղմոս, որն այդքան տարածուած լինէր թէ՛ Արեւմտեան, թէ՛ Արեւելեան Եկեղեցիներում: Նրա բովանդակային հարազատութիւնը յուղարկաւորութեան ծէսին անժխտելի է: Դ դարի վերջին այն կայուն տեղ է գրաւում Արեւմտեան եւ Արեւելեան Եկեղեցիների ննջեցեալների յիշատակման արարողութեան մէջ: Անտիոքի աթոռի շրջանակում ստեղծուած առաքելական կանոնները, որոնք հրահանգում են սաղմոսերգութիւնը դիակը գերեզմանատուն տանելու ժամանակ, նշում են այն որպէս մահուան սաղմոս եւ մէջբերում են այնտեղից 7 («Դարձ, ա՛նձն իմ, ի հանգիստ քո, զի Տէր օգնեաց քեզ») եւ 15 («Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց Իւրոց»)՝ տները: ԻԲ եւ ԼԱ սաղմոսների հետ միասին այն դասւում է հին քրիստոնէական թաղման սաղմոսների շարքին, որոնց մասին Անտիոքում եւ Կոստանդնուպոլսում քարոզող Յովհան Ոսկեբերանը տեղեկացնում է, որ դրանք երգուել են Զատիկի տօնին՝ Տիրոջ Յարութեան ուրախութիւնը թաղման ժամանակ արտայայտելու համար²: Այդ արարողութեան ժամանակ առաջնային է համարւում «Դարձ, ա՛նձն իմ, ի հանգիստ քո, զի Տէր օգնեաց քեզ» տունը՝ իբրեւ ամենատարածուած փոխը սաղմոսերգութեան մէջ: Ըստ երեւոյթին մահուան տառապանքներից եւ սարսափից ազատութիւնը գովերգող սաղմոսը վաղ ժամանակներից է մուտք գործել հայկական թաղման ծէսի մէջ: Արդէն Ե դարում Յովհան Մանդակունին իր «Թուղթ մխիթարութեան վախճանելոց յաշխարհէս» ճառում վկայակոչում է այդ սաղմոսի 7-րդ տունը՝ ընդդէմ հեթանոսական ողբի եւ որպէս մահուան նկատմամբ քրիստոնէական ինքնատիրապետման արտայայտութիւն³:

Նոյն ժամանակաշրջանին է վերագրւում իշխան Ատոմ Գնունու եւ նրա հետեւորդների մարտիրոսութեան վարքագրութիւնը, որտեղ նկարագրւում է, թէ ինչպէս նրանք յանուն հաւատի զրկուեցին կեանքից պարսից թագաւոր Հագկերտ Բ-ի (438-457) իշխանութեան ժամանակ: Նաւասարդի 9-ին յիշատակւում է նրանց մարտիրոսութիւնը, որին

1 "Apost. konst.", VI 30, 2-3
 2 Hom. de Ss. Mart. Bernicae, Prosdocae et Domina (PG 50, 634); Hom. in Epist. ad Hebr. 4, 5 (PG 63, 43)
 3 Յովհաննէս Մանդակունի, Գ2, աշխ., էջ 172

պատմականօրէն մեծ նշանակութիւն է տրւում¹: Վարքում նկարագրւում է, թէ ինչպէս հաւատի հայ վկաները նահատակութիւնից առաջ երգում էին ՃԺԴ սաղմոսի սկիզբը: Քանի որ վարքագրական գրականութեան մէջ ընդունուած է ստեղծարարային գրական ուրուագծի մէջ ներմուծել իրական կառուցուածքային դրուագներ, կարելի է ամենայն հաւանականութեամբ ենթադրել, որ սաղմոսը այս տեղում հին հայկական թաղման ծէսի ինչ-որ աւանդութեան արտացոլումն է: Այդպիսով, մենք կարող ենք պնդել, որ ՃԺԴ սաղմոսը Հայաստանում թաղման արարողութեան ամենահին կտորներից մէկն է: Վանականի եւ աշխարհականի թաղման արարողութիւնը սկսւում է դրանով՝ իբրեւ երախտագիտութեան սաղմոս²: Մէկ անգամ էլ այն հնչում է գերեզմանի կարգի ժամանակ: Քահանայի թաղման ժամանակ այն հնչում է հսկման ժամանակ³:

Արեւելքի եւ Արեւմուտքի Եկեղեցիների թաղման ծէսերում նոյնպիսի նշանաւոր տեղ է զբաղեցնում Սաղմոսագրքի ամենաերկար՝ ՃԺԸ (ՃԺԹ) սաղմոսը⁴: Այն երգւում է նաեւ հրէական թաղման արարողութեան ժամանակ: Հայ աշխարհականի թաղման կարգում այն ունի իր կայուն տեղը եւ կատարւում է դէպի գերեզմանատուն թաղման թափօրի ճանապարհին⁵: Վանականի թաղման դէպքում այն երգւում է հսկման ժամանակ: Այնուհետեւ այն յայտնւում է երեխաների թաղման կարգում⁶: ՃԺԸ սաղմոսը փառաբանում է Տիրոջ խօսքը, իմաստութիւնը, նրա պատգամների նշանակութիւնը մարդու կեանքում: Հնչելով գերեզմանի ճանապարհին՝ այն խորհրդաւոր ուժ է ներշնչում թաղման թափօրին՝ դրսեւորելով մարդու կեանքի ուղին, որը նա անց-

1 L. H. Gray, Two Armenian Passions of Saints in the Sasanian Period. The Martyrdom of St. Atom and his Son and of Vars and of Nerseh and of Vardzawar, "Analecta Bollandiana", 67 (1949), էջ 362:
 2 Հեղինակը ճաւանքաբար Ալատի ունի գոյգ երկաթագիր Մաշտոցների (ՎՄ ձեռ. N 457, ՄՄ ձեռ. N 1001) արարողութիւնը: Հրատարակուած Մայր մաշտոցում (Կ. Պոլիս, 1807) ԸԺԴ սաղմոսը երգում է միայն գերեզմանի կարգի ժամանակ (սմբ.):
 3 Տե՛ս նախորդ դիտողութիւնը (սմբ.):
 4 Հմմտ. R. Kaczynski, Գ2, աշխ., էջ 812-819; D. H. Touliatos-Banker, The Byzantine Amonos Chant of the 14th and 15th Centuries, Thessalonike, 1984, էջ 109 եւ յետ.:
 5 Մայր մաշտոցում ԸԺԸ սաղմոսով սկսում է Ալգուցի կարգը (սմբ.):
 6 Տե՛ս նախորդ դիտողութիւնը (սմբ.):

նուժ է Աստուծոյ օրէնքին Հնազանդ՝ ի վերջոյ տեղափոխուելով երկրային աշխարհից երկնայինը: Հին Եկեղեցում այդ սաղմոսը պէտք է որ Հասկացուէր իբրև Քրիստոսին ուղղուած Հաւատարմութեան աղօթք Նրան ամէն ինչում Հետեւողի կողմից: Քրիստոնեայի վարքազմին նուիրուած այս քարոզախրատական սաղմոսի աստուածաբանական եւ բարոյագիտական մեկնաբանութիւնը մեծ ազդեցութիւն է թողել Եկեղեցու վարդապետութեան վրայ: Հին Եկեղեցու Հայրերի կողմից այն ենթադրուել է մանրակրկիտ մեկնողական պարզաբանումների եւ ծանօթագրութիւնների¹: Բիւզանդական թաղման ծէսում եւս այս սաղմոսն ունեցել է նոյն կարեւորութիւնը, ինչ որ Հայկականում: Այնտեղ նա կատարուել է եկեղեցում՝ երեք մասի բաժանուած: Ենթադրուած է, որ այն բիւզանդական թաղման ծէս է անցել Աւագ շաբաթի կանոնից²: Հաւանաբար Արեւոպագացու ժամանակաշրջանում այն երգուել է մեռելատանը՝ Հսկման ժամանակ: Հայկական թաղման արարողութիւնն ընդգրկում է նաեւ ՁԳ սաղմոսը, որը նոյնպէս Հին քրիստոնէական թաղման սաղմոսներից մէկն է: Աստուծոյ Հանգէպ կարօտի մոտիւով այս ուխտանուէր սաղմոսը եկեղեցում բացում է աշխարհականի թաղման կարգը: Քահանայի թաղման ժամանակ այն Հնչում է երկար տեւողութիւն ունեցող Հսկման ժամանակ³: Բիւզանդական Հնազոյն թաղման արարողութեան Հսկման ժամանակ այն երգուում էր որպէս փոխ ԻԲ եւ ԻԳ սաղմոսների⁴:

Թաղման արարողութեան անբաժանելի մասն են աղօթքները: Քարոզների Հետ միասին դրանք սկզբից եւեթ պատկանում են քրիստոնէական թաղման ծէսի Հիմնական տարրերին: Արդէն նշուեց, որ Հայկական ծէսում սաղմոսների գործածութիւնն աւանդաբար սերտօրէն աղերսուած է Արեւելեան Եկեղեցիների ծէսում սաղմոսների կիրառութեան Հետ⁵: Ակնբերեւաբար կարիք է առաջանում մօտիկից լուսաբանել թաղման կարգի աղօթքների առնչակցութեան խնդիրը տարբեր Ե-

1 Հմտ. M. Harl/G. Dorival, La chaine palestinienne sur le Psaume 118, Paris, 1972 (Sources Chrétiennes 189/190):
 2 V. Bruni, Գ2. աշխ., էջ 171 եւ յետ.
 3 Մաքր մաշտոցն այս մասին որեւէ ցուցում չի տալիս (սւր.):
 4 V. Bruni, Գ2. աշխ., էջ 119, 173
 5 Հմտ. B. Botte, Les plus anciennes formules de prière pour les morts, "La maladie et la mort du chrétien dans la liturgie", Rom, 1975, էջ 83-99:

կեղեցիների աւանդութեան մէջ: Այս բազմաբնոյթ նիւթից պէտք է առանձնացնել մէկ աղօթք, որն ընդհանրացած է քրիստոնէական Համընդհանուր աւանդութեան մէջ: Այդպիսին է «Աստուած Հոգւոց եւ ամենայն մարմնոց» աղօթքը, որն, ըստ Հայկական ծիսարանի, ասում է տան կարգի ժամանակ: Դա քրիստոնէութեան աղօթական մշակոյթի եւ արեւելաքրիստոնէական թաղման կարգի ընդհանուր աւանդութեան Հնազոյն նմուշներից է¹: Հազիւ թէ գտնուի քրիստոնէական Արեւելքում աւելի Հին կամ նման լայն տարածում ունեցող աղօթք: Այն առկայ է եթովպական², ղպտական³, ասորական⁴ եւ բիւզանդական⁵ ծէսերում: Ննջեցեալների կարգի Հին եկեղեցական ծիսական բնագրերում, մինչ այս աղօթքի վերջնական ձուլումը Արեւելեան Եկեղեցիների թաղման կանոնակարգի Հետ, զգացուում են աղօթքի նախօրինակից որոշ կառուցուածքային շեղումներ: Սերապիոն Թմուխացու Աղօթագրքում, Առաքելական կանոններում եւ Արեւոպագացու թաղման Հրահանգներում այն դիտուում է որպէս աղօթքի Համընդհանուր ձեւ: Բացի այդ, այս աղօթքի Հետ վաղ ծանօթութեան մասին են վկայում Նուբիայի եւ Եգիպտոսի տարածքում գտնուած բազմաթիւ քրիստոնէական տապանագրերը: Դրանք թոյլ են տալիս այն տանել մինչեւ Գ դար⁶: Այս աղօթքը ծագումով պատկանում է ասորա-անտիոքեան ծէսին⁷, բայց այն ննջեցեալների թաղման կարգի բիւզանդական աւանդութեան մասն է կազմում: Ը-Թ դարերից սկսած՝ այն շարունակ գրեթէ առանց բնագրային փոփոխութեան փոխանցուում է բիւզանդական Հսկման արարողութեանը⁸: Եւ այս աղօթքը Հայկական ծէս է փո-

1 Հմտ. A. Baumstark, Ein frühchristliches Totengebet des griechischen Ostens, "Hochland", 14 (1916), էջ 129-140:
 2 J. Guidi, Due antiche preghiere nel rituale abissino dei defunti, "Oriens Christianus", 9 (1911), էջ 22-23
 3 O. H. E. Burmester, The Egyptian or Coptic Church, Kairo, 1967, էջ 203
 4 Rowell, Գ2. աշխ., էջ 56
 5 V. Bruni, Գ2. աշխ., էջ 146 եւ յետ.
 6 H. Junker, Die christlichen Grabsteine Nubiens, "Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde", 60 (1925), էջ 128-134, 139-143:
 7 V. Bruni, Գ2. աշխ., էջ 157
 8 Աւելի ուշ է որոշուել Գրա ճշգրիտ տեղը պաշտօնական թաղման կանոնակարգում (M. Arranz, Les prières presbyterales de la Pannychis de l'ancien Euchologe byzantin et la Panikhida des défunts, "Oriens Christianus Periodica", 41, 1 (1975), էջ 127, 138):

խանցուել հէնց բիւզանդական ծէսից: Այս աղօթքի ընտրութիւնը Հայկական ծէսում բիւզանդական աւանդութիւնից պայմանաւորուած է նրա հնութեամբ եւ Արեւելքում ննջեցեալների համար կատարուող աղօթքների մէջ ունեցած արտօնեալ դիրքով: Դա է եղել թաղման կարգի ամենաճանաչուած աղօթքը գրեթէ ամէնուր, ուր իր ազդեցութիւնն է թողել բիւզանդական աւանդութիւնը: Այսպիսով, Հայերը եւ բիւզանդացիները ընդգրկուած են միեւնոյն աւանդութեան ծիրի մէջ: Հայկական ծէսի մէջ այս աղօթքն առաջին անգամ հանդիպում է աշխարհականի թաղման կանոնակարգում: Այլ վկայութիւններ այս հին աղօթքի տարիքի, փոխառման կամ որեւէ այլ գործածման վերաբերեալ չունենք: Այսպիսով, հնարաւոր չէ որեւէ եզրակացութիւն անել թաղման ծիսակատարութեան մէջ նրա ներգրւածման ժամանակի մասին: Ստորեւ համեմատութեան համար բերում ենք աղօթքի ամենահին ու լրիակատար յունարէն բնագիրը (Cod. Vat. Barber. gr. 336, Ը-Թ դդ.)¹ եւ նրա զուգահեռ ամենահին Հայկական թաղման կանոնակարգից (Ժ դ.)²:

«Աստուած հոգւոց եւ ամենայն մարմնոց, որ զմահ խափանեցեր եւ զսատանա[յ] կոխեցեր եւ աշխարհի կեանս պարգեւեցեր, Հանգո՛ղ հոգիս ծառայիս Քո ի տեղւոջ լուսոյ եւ ի տեղւոջ Հանգստեան, ուստի ի բաց մերժեալ են ցաւք եւ տրտմութիւնք եւ հեծութիւնք: Եւ ամենայն մեղաց առ ի սմանէ գործելոց՝ եթէ բանիւ եւ կամ գործով եւ կամ մտածութեամբ, Դու, որպէս բարբար եւ ողորմած Աստուած, թողութի՛ւն շնորհեա սմա, վասն զի ով է մարդ, որ կեցցէ եւ ոչ մեղիցէ: Ձի Դու միայն ես առանց մեղաց, եւ արքայութիւն յաւիտենից եւ բանք Քո ճշմարիտ են, զի Դու ես կեանք եւ յարութիւն ամենայն ննջեցելոց, եւ Քեզ վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս [յաւիտենից. ամէն]»:

Օ theos tōn pneumatōn kai pāsēs saρκός ὁ τὸν θάνατον καταργήσας καὶ τὸν διάβολον καταπατήσας καὶ ζωήν τῷ κόσμῳ χαρισάμενος ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου ἐν τόπῳ φωτεινῷ ἐν τόπῳ ἀναψύξεως ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη λύπη καὶ

1 Հմտ. J. Goar, Euchologion sive Rituale Graecorum, Venedig, 1730 (Reprint Graz 1960), էջ 424:
2 ՎՄ ձեռ. N 457, էջ 88ա-88բ

στεναγμός πᾶν ἀμάρτημα παρ’ αὐτοῦ προαχθὲν ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ ἢ κατὰ διάνοιαν ὡς ἀγαθός καὶ φιλόανθρωπος συγχώρησον ὅτι οὐκ ἔστι ἄνθρωπος ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ἀμαρτήσῃ σὺ γὰρ μόνος πάσης ἁμαρτίας ἐκτὸς ὑπάρχεις καὶ ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, κύριε καὶ ὁ λόγος σου ἀλήθεια ὅτι σὺ εἶ ἡ ζωὴ καὶ ἀνάστασις τῶν κεκοιμημένων καὶ σοῦ τὴν δόξαν.

Երկու Եկեղեցիների թաղման ծեսերում նման սերտ ազգակցութիւնը գրեթէ բառացի ներդաշնակութեամբ՝ թերեւս բացառութիւն է: Կառուցուածքային եւ իմաստային տեսանկիւնից՝ նրանք հիմնովին տարբերում են միմեանցից: Արդէն նշուած թաղման զանազան կանոնակարգերի առաջացման ժամանակագրական տարբերութիւնից բացի, ուշագրաւ է նաեւ, որ Հայկական ծէսը շատ աւելի մեծ թուով ընթերցումներ եւ սաղմոսներ ունի, քան բիւզանդականը: Եւ որպէս ակնյայտ իւրայատկութիւն պէտք է նշել, որ Հայկական թաղման ծէսը պարունակում է մահուան տարբեր աղօթքների մի ամբողջ շարք: Վկայակոչուած աղօթքն ընդամէնը շատերից մէկն է: Ընդհակառակը՝ բիւզանդական ծէսում այն գլխաւորում է մահուան աղօթքների կանոնը: Յաճախ աղօթքն ինն անգամ կրկնւում է ժամանակակից յունական թաղման արարողութեան ժամանակ:

Թաղման կարգն ուշագրաւ է նաեւ քննել սուրբարային ընթերցուածքների տեսանկիւնից: Էական հրահանգներ է տալիս Պողոս առաքեալը մահուան եւ յարութեան վերաբերեալ¹: Յովհաննու Աւետարանի Ե 24-30 գրուագի հետ միասին այն առանձին ընթերցուածք է կազմում թաղման կարգի մէջ: Մենք կամենում ենք մատնանշել այս ընթերցուածքը որպէս հին եկեղեցական աւանդութեան երրորդ տարր: Որքան հին են գրուագները, այնքան աւելի լայն տարածում են գտել ննջեցեալների կարգի մէջ: Դրանց ընտրութիւնը Հայկական Եկեղեցում կապուած է վաղ քրիստոնէական մի շարք Եկեղեցիներում ընդունուած աւանդութեան հետ: Այս միասնական ընթերցուածքը, որը համընդհանուր տարածում է գտել ԺԲ դարին վերաբերող աշխարհականի թաղման Հայկական կանոնում², մտնում է նաեւ Սիմէոն Թեսա-

1 Տե՛ս Ա ԹԵՍ. Դ 13-18:
2 Հնագոյն ձեռագրերում յղում է Յովհ. Ե 19-30 անտարամական հատումը:

դոնիկեցու բիւզանդական Հսկման աւանդական ընթերցումների կարգի մէջ¹: Միաժամանակ այն բիւզանդական ննջեցեալների կարգի Հնագոյն ընթերցում-միաւորն է: Եւ թէպէտ բիւզանդական թաղման կանոնախմբերը առատ աստուածաշնչային ընթերցուածքներ են պարունակում, այն իր կայուն տեղն ունի²:

Երկու տեղիներն էլ պատկանում են ննջեցեալների արեւելաքրիստոնէական կարգի սկզբնապաշարին: Ը դարում Երուսաղէմը դրանցով էր յիշատակում իր ննջեցեալներին՝ պահքի սկզբին՝ շաբաթ օրը մսի արգելմամբ (τῆς τυροφάγου): Նման ընթերցումները, որպէս իրար կապակցուած միասնութիւն, կարդացուել են արդարների եւ մեղաւորների յիշատակման ժամանակ³: Այս ընթերցումները, սակայն, աւելի վաղ ժամանակներում եւս ծառայել են ննջեցեալների յիշատակմանը: Ե գ. սկզբների Հայկական ճաշոցը վկայում է ծիսական ընթերցումների գործածումը Երուսաղէմում: Հայերին ձգում էր քրիստոնէութեան Սրբազան քաղաքը, եւ այնտեղից էին վերցնում կարեւոր ծիսական ազդակները: Այսպէս՝ Թեսաղոնիկեցիների թղթի ընթերցուածքը կարդացւում է Աւագ շաբաթին նախորդող վերջին շաբաթ օրը՝ Ղազարոսի յարութեան տօնին, երբ Ղազարոսի յարութեան նախօրինակի Հետ միասին յիշատակւում են նաեւ ննջեցեալները⁴: Այս աւանդոյթն ընդունել է նաեւ վրացական թաղման ծէսը՝ ԺԱ դարից Հետեւելով Երուսաղէմի թաղման կարգին: Հետեւաբար զարմանալի չէ, երբ ննջեցեալների յիշատակման այս Հնագոյն եւ ծանրակշիռ աւանդութեանը Հանդիպում ենք նաեւ ասորական եւ դպտական ծէսի մէջ:

Հայկական թաղման ծէսը ինքնածին ծիսական ճորութիւն չէ: Մագումով այն կապուած է Հնագոյն քրիստոնէական ծէսի Հետ եւ բազմաշերտանոց մի աւանդութիւն է ներկայացնում: Նրա զարգացման պատմութեան մէջ իւրովի նշանակութիւն է ունեցել երկու գործոն՝ թաղման ծէսի տեղական ձեւերի շարունակութիւնը քրիստոնէական կրօնի մեկնաբանութեամբ եւ այնուհետեւ՝ եկեղեցական արարողութեան Հանրապաշարից ժառանգուած ու Նոր Կտակարանի վրայ

1 PG 155, էջ 681-683
 2 Հմմտ. V. Bruni, 62, աշխ., էջ 119, 167 եւ յետ.:
 3 M. Tarchnischvili, Le grande lectionnaire de l'église de Jerusalem (V-VIII siècle), Louvain, 1959, I, էջ 45, II, էջ 70
 4 A. Renoux, Le Codex Arménien Jerusalem, 121, II, Turnhout, 1971, էջ 255

յննուղ ննջեցեալների կարգի ընդունումը: Այդպիսով, բուն Հայկական թաղման արարողութիւնը, իրեն բնորոշ ինքնատիպ գծերով շաղկապուելով դրացի քրիստոնէայ ժողովուրդների թաղման ծէսում ընդհանրացուած ձեւերի Հետ, ստացել է իր վերջնական եւ անկրկնելի նկարագիրը:

Մէսի պատմութեան ուսումնասիրութիւնն ամենից առաջ իր ուշադրութիւնը բեւեռել է Հաղորդութեան խորհրդի ծիսակարգի վրայ: Սակայն Հայկական ննջեցեալների կարգի Հարուստ եւ բազմազան աւանդոյթը ցարգ մնացել է անտեսուած: Հոգեւոր բեկման արդի պատմաշրջանում, երբ աթէիստական ուսմունքին պարտաւորուած իշխանութիւնները ետ են մղուած, Հնարաւորութիւն է ստեղծուել եկեղեցական աւանդութեան նորովի ընկալման Համար: Այսօրուայ մտաւոր եւ Հոգեւոր շրջադարձի շնորհիւ աստուածաբանութեան մէջ իր տեղը գտաւ նաեւ Հայկական Հարուստ ծէսը, որից մենք ընդամէնը մի քանի դրուագ լուսաբանեցինք՝ փորձելով այն Հանել մոռացութիւնից եւ խթանել նրա գործնական վերապրումը:

Գեորգիանթեանի թարգմանեցին
 Ազատ Բողոյեանը,
 Ժասմեն Մեհրաբեանը

Արևուկ արեղայ Տիգրանեան

ԽԱՉԿԵՐԱՑԻ ՏՕՆԻ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՍՈՒՏԶ

Արբազան աւանդութիւնը Եկեղեցու գաղափարաբանական ու աստուածաբանական հիմքերից մէկն է: Այն բովանդակում է բազում դասանաբանական դիրքորոշումներ ու վերջնական ձեւակերպումներ եւ որպէս այդպիսին, ներկայ է Եկեղեցու կեանքում ինչպէս անցեալում, այնպէս էլ այժմ: Հնարաւոր չէ ընկալել Եկեղեցու ամբողջական նկարագիրը՝ առանց ճանաչելու նրա սրբազան աւանդութիւնները, քանզի նրանք իրենց մէջ պարունակում են այն պատմական հիմքերն ու ստորին շերտերը, որոնց վրայ է բարձրանում Եկեղեցու վերնաշէնքը:

Արբազան աւանդութեան վրայ հիմնուած դիւստր ծիրերից մէկը եկեղեցական պաշտամունքն է, մասնաւորապէս՝ սոնազիտութիւնը: Եկեղեցում նուիրագործուած բազմաթիւ սոներ ունեն աւանդական հիմք, որոնց ետեւում թաքնուած պատմական յենքն անշուշտ չի կարելի անտեսել: Ըստ այդմ՝ մեծ կարեւորութիւն ու անհրաժեշտութիւն ունի, այս խնդրին այսօրուայ նորագոյն մօտեցումներով եւ նորովի մեկնաբանութիւններով մօտենալով Հանդերձ, Հիմնականում պահպանել այն կարեւորն ու աւանդականը, որը փոխանցուել է Եկեղեցու միջոցով եւ դիմացել դարերի փորձութիւններին: Հայ Եկեղեցուն բաժին ընկած ծանր ճակատագրի բերումով բազմաթիւ աստուածաբանական, ծիսագիտական, սոնագիտական շերտեր կրել են զգալի ձեւափոխումներ ու խեղումներ, ենթարկուել են անտեղի կրճատումների կամ չպատճառաբանուած ծանրաբեռնումների, որոնք զգալիօրէն ազդել են գաղափարների ճիշտ ընկալման եւ ընդունման վրայ: Եւ նման երեւոյթը միայն այս վերջին հարիւրամեակով չի պատճառաբանուած, այլ իր արմատներով հասնում է շատ աւելի վաղ դարաշրջանների, քանզի Հայ Եկեղեցին, իր գոյութեան ողջ ընթացքում կենաց-մահու կռիւ մղելով, ստիպուած էր դիմագրաւել զանազան բացայայտ ու թաքուն յարձակումներին, որոնք չէին կարող իրենց բացասական ազդե-

ցութիւնը չթողնել:

Մենք այստեղ փորձելու ենք կատարել Հայ Եկեղեցու տաղաւար տօներէ մէկի՝ Խաչվերացի աւանդական հիմքի քննական վերլուծութիւնը մատենագրական տուեալների ու բանասիրական հետազոտութիւնների հիման վրայ: Այս աշխատութեան գրութեան շարժառիթը եկեղեցականների շրջանում սօնի վերաբերեալ զանազան իրարամերձ կարծիքների առկայութիւնն է, որոնք երբեմն ընդունում են բացայայտ վիճաբանական կեցուածք: Իւրաքանչիւր կողմն իր տեսակէտը ձգտում է հաստատել այս կամ այն մատենագրի կամ եկեղեցական հեղինակութեան գրաւոր վկայութեամբ, որն առաւել եւս դժուարացնում է օբյեկտիւ մօտեցումը այս հարցին: Ուստի, եթէ որեւէ մէկը փորձում է ծանօթանալ Խաչվերացի պատմութեանն ու դրան վերաբերող տարբեր հեղինակների կարծիքներին, անպայմանօրէն շփոթութեան ու երկընտրանքի մէջ է ընկնում: Հարցը Խաչվերացի սօնի ծագման կամ այդ սօնի ետեւում թաքնուած պատմական անդրադարձն է, որի նկատմամբ միանշանակ կեցուածք չկայ ո՛չ ներկայումս, ո՛չ անցեալում, ո՛չ էլ անգամ Ընդհանրական Եկեղեցու միւս յարանուանութիւններում: Ուստի այստեղ մենք փորձելու ենք ցոյց տալ Խաչվերացի սօնի մասին Հայ մատենագրութեան մէջ գոյութիւն ունեցող տարբեր աւանդութիւնները, ապա՝ քննական մօտեցման ձգտումով Հանդէս գալ մի ընդհանուր եզրակացութեամբ, որը գուցէ շատերի համար ընդունելի չի լինի, սակայն, թուում է, օգտակար կլինի այս կամ այն կարծիքն ընդունելու կամ մերժելու խնդրում: Ըստ այդմ՝ մեր ընտրած նիւթը թերեւս չի կարող լայն էջեր ընդգրկել, սակայն մեր նպատակը ոչ թէ ծաւալուն նիւթ ներկայացնելն է, այլ փորձել այս հարցի վերաբերեալ սպառիչ ու վերջնական պատասխան տալ համապատասխան քննութեամբ ու վերլուծութեամբ: Առաւելագոյնս փորձել ենք խուսափել կրկնութիւններից ու այն փաստերի սուսկական մէջբերումներից, որոնք վաղուց անտի յայտնի են բանասիրութեանն ու եկեղեցագիտութեանը:

Մեր աշխատանքի ընթացքում ուսումնասիրել ենք այս հարցին վերաբերող աւանդութիւններ ու կարծիքներ պարունակող մեզ յայտնի բոլոր ձեռագիր ու տպագիր աշխատութիւնները, որոնց հիման վրայ էլ դասակարգել ենք աւանդութիւնների մի քանի շերտեր:

ԽԱՉԿԵՐԱՅԻ ՏՕՆԻ ԱԲԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈ

Մենք մեր ուսումնասիրութեան ընթացքում հայկական ձեռագիր ու տպագիր աղբիւրներում Խաչվերացի տօնակատարութեան մասին հանդիպեցինք ընդհանուր թուով չորս ականդապատումների, որոնք թէեւ միմեանցից տարբերում են իրենց պատմական հիմքով, սակայն մօտ են իրենց խորհրդական բովանդակութեամբ: Սոյն ականդութիւնները ներկայացնում ենք ըստ ժամանակագրական յաջորդականութեան:

Ա. Պատրոնիկէ թագուհու եւ Յակոբոս Տեառնեղբոր հետ կապուած աւանդութիւնը

Հայ մատենագրական աղբիւրներում Խաչվերացի տօնակատարութեան ականդութեան մասին կայ հետեւեալ հետաքրքիր պատմութիւնը, որին չենք հանդիպում ո՛չ Օրթոդոքս, ո՛չ էլ Կաթոլիկ Եկեղեցու ականդապատումների մէջ: Սոյն պատմութիւնը մի քանի ձեռագրերի համեմատութեամբ հրատարակել են Մխիթարեան հայրերը հետեւեալ վերտառութեամբ. «Սուրբ առաքելոյն Թադէոսի յաղագս առաջին գիւտի սուրբ խաչին, որ յաւուրս Յակոբու առաքելոյն ի ձեռն թագուհւոյն Պատրոնիկէ, որ էր կին Կղաւթայ կայսեր Հռովմայեցոց»¹: Մի շարք ձեռագրերի հիման վրայ լրացրել ենք նաեւ որոշ հատուածներ, որոնք բացակայում են Մխիթարեանների հրատարակած բնագրում: Աւանդութիւնը իր հիմնական գծերով հետեւեալն է:

Յիսուսի հրաշափառ Համբարձումից յետոյ Քրիստոսի կենարար խաչափայտը գտնուում էր Գողգոթայում՝ անխնամ, լքուած ու մոռացուած: Յակոբոս Տեառնեղբոր՝ Երուսաղէմի անդրանիկ եպիսկոպոսի օրօք, զարնանային մի օր, մանկական խաղի ժամանակ մի կաղ մանուկ պատահաբար դիպչում է Քրիստոսի խաչափայտին եւ բժշկւում: Պատահարի մասին շուտով իմանում է ողջ Երուսաղէմը, եւ ամէն կողմից կաղեր, կոյրեր ու բորոտներ են գալիս Գողգոթա եւ բժշկւում: Ապա Յակոբոս Տեառնեղբայրը իր խնամքի տակ է վերցնում խաչափայտերը, սակայն հրեաները յափշտակում են դրանք եւ տեղադրում տաճարի «Գեղեցիկ» կոչուած դռան մօտ: Այստեղ եւս շարունակւում

¹ Տե՛ս «Թանգարան հայկական հից եւ նոր դպրութեանց», Գ. «Անկանոն գիրք առաքելականք», Վեներիկ, 1904, էջ 453-461:

են բժշկութեան հրաշքները²:

Հրեաներից ոչ ոք չէր հասկանում, թէ խաչափայտերից որ մէկն է հրաշագործում: Գուցէ սա է դառնում պատճառը, որ նրանք երեք խաչերն էլ տանում եւ թաքցնում են Քրիստոսի յարութեան այրի մէջ, որտեղ «լոյս հրաշալի ելանէր ընդ ծերպ վիմին»³: Ապա նոյն հրեաները Տիրոջ գերեզմանի մուտքի մօտ կանգնեցնում են Աֆրոդիտէի արձանը, որպէսզի պատահած բոլոր հրաշքները վերագրեն նրան:

Այս ընթացքում Հռոմի կայսր Կլաւդիոսի կինը՝ Պատրոնիկէն, Հռոմում Պետրոս առաքեալի շնորհիւ քրիստոնեայ է դառնում՝ կուսպաշտութիւնից հրաժարուելով եւ մկրտութիւն ընդունելով: Ապա Պետրոսի յորդորներով Հռոմից Երուսաղէմ է գալիս իր երեք որդիների եւ երկու դուստրերի հետ՝ երկրպագելու տէրունական վայրերին: Սուրբ քաղաքում թագուհին հանդիպում է Յակոբոս Տեառնեղբորը եւ մեծ ցնծութեամբ տէրունական վայրերը շրջելուց յետոյ մտահոգւում է խաչափայտի տեղով: Յակոբոսը թագուհուն գեկուցում է բոլոր անցուղիները մասին՝ վկայելով հրեաների կողմից բացայայտ թշնամանքի մասին⁴: Առաքեալի պատմութիւնից վշտացած՝ թագուհին իր մօտ կանչել է տալիս հրեայ մեծամեծներին ու քահանաներին եւ պատուիրում. «Տո՛ւք ի ձեռս Յակոբայ եւ ընկերաց նորա գճողգոթայն եւ զգերեզմանն եւ զխաչափայտ նորա, եւ մի՛ ոք իշխեսցէ արգելով գնոսա ըստ պաշտման սպասաւորել տեղեացն սրբութեան»⁵: Ապա թագուհին իր ողջ շքախմբով գնում է դէպի Տիրոջ գերեզմանը, որտեղ հրեաները մաքրում ու բաց են անում շիրիմը եւ այնտեղ գտնում երեք խաչափայտերը: Եւ մինչ խորհում էին, թէ որ մէկը կարող է լինել Քրիստոսի խաչափայտը, թագուհու դուստրերից մէկը յանկարծամահ է լինում: Եւ մինչ թագուհին ծնկաչոք աղօթում էր իր մահացած դստեր համար, թագուհու աւագ որդին այն միտքն է արտայայտում, թէ այս մահը աստուածային նախախնամութեամբ էր, որպէսզի յայտնի դառնայ Տիրոջ խաչափայտը:

Արքայազնի խօսքերը հաճելի են թւում թագուհուն ու Յակոբո-

2 «Թայմատրք», Կ. Պոլիս, 1706, էջ 305
3 ՄՄ ձեռ. N 5228, «Պատմութիւն վերացման խաչին»
4 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 275բ
5 «Թանգարան...», էջ 455

սին, եւ մահացած արքայադստեր վրայ յաջորդաբար դնում են խաչափայտերն ու աղօթում: Առաջին խաչափայտը ոչ մի ազդեցութիւն չի թողնում⁶: Իսկ երկրորդ խաչափայտի դէպքում արքայադուստրը կենդանութեան նշաններ է սկսում ցոյց տալ, որով հասկանում են, որ սա աջակողմեան աւազակի խաչափայտն էր⁷: Այնուհետեւ արքայադստեր վրայ են դնում երրորդ խաչափայտը: Եւ մինչ կամենում էին աղօթել, խաչի յանկարծակի հպումից աղջիկը յարութիւն է առնում, որը տեսնելով՝ ամէնքը խոնարհւում ու երկրպագում են կենարար խաչափայտին: Ապա թագուհին խաչափայտը յանձնում է Յակոբոս Տեառնեղբորը եւ պատուիրում եկեղեցիներ կառուցել Գողգոթայում, գերեզմանի վայրում եւ այլ տեղերում:

Հուսկ յետոյ թագուհին վերադառնում է Հռոմ՝ խաչափայտից մասունք տանելով իր հետ⁸: Իսկ Յակոբոս առաքեալը խաչափայտը տեղադրում է եկեղեցում եւ, Մաղկազարդից սկսած մինչեւ սեպտեմբերի 14-ը, ամէն կիրակի առաւօտեան ու երեկոյեան այն համարձակօրէն դուրս էր հանում եւ բարձրացնում: Եւ այդ «վերացման» ժամանակ Յակոբոսն արտասանում էր «Խաչի Քո Քրիստոս...» փառաբանութիւնը, որն էլ յետագայում մտաւ ծէսի մէջ⁹: Դրանից յետոյ խաչափայտը դրւում է եկեղեցու սրբարանում մինչեւ յաջորդ Մաղկազարդ:

Իսկ Քրիստոսի խաչելութիւնից 38 տարի յետոյ, երբ Կլաւդիոս կայսրն ու Պատրոնիկէ թագուհին մահացել էին, հրեաները, օգտուելով ներոնի հալածանքներից, սպանում են Յակոբոսին, իսկ խաչափայտն էլ կրկին նետում են Գողգոթայի աղբերի մէջ եւ այդ տեղը վերածում աղբանոցի: «Եղև կատարումն սրբոյն Յակոբայն առաքելոյ եղբոր Տեառն յամի Տեառն 60՝ յերեսներորդ ամի եպիսկոպոսութեան իւրոյ»¹⁰: Փրկչի խաչափայտը մնում է աղբերի մէջ շուրջ 300 տարի, մինչեւ որ Կոստանդիանոս բարեպաշտ կայսեր օրօք վերստին

6 ՄՄ ձեռ. N 2756 ժողովածուի մէջ կայ մի երկարաշունչ աղօթք, որը բացակայում է միւս ձեռագրերում: Վերջինս ճետաքրքիր է իր տեսակի մէջ:
 7 ՄՄ ձեռ. N N 4716, 2756
 8 ՄՄ ձեռ. N 5228
 9 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 276ա-277ա
 10 «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց», Վեներտիկ, 1810 (=«Վարք սրբոց»), էջ 1006:

գտնւում է այն:

Խնայվերացի տօնակատարութիւնն, ըստ այս աւանդութեան, հաստատուած է Յակոբոս Տեառնեղբոր կողմից եւ յետագայում միայն վերականգնուել է:

Բ. Կոստանդիանոս կայսեր տեսիլքը

Հռոմի Կոստանդիանոս կայսրը գոթերի դէմ պատերազմելու եւ Մաքսիմիանոսի բռնակալութեանը վերջ դնելու նպատակով զօրաժողով է գումարում: Կոստանդիանոսը, որ կիսում է իր հօր՝ Կոստասի բարեհաճութիւնը քրիստոնեաների նկատմամբ, ընդհանրապէս անտարբեր էր կրօնական հարցերի վերաբերեալ: Եւ մինչ երթի ընթացքում խորհում էր պատերազմի վախճանի ու ելքի մասին, յանկարծ մայրամուտից առաջ յայտնապէս երկնքում երեւում է խաչի լուսեղէն նշանը՝ «Սովաւ յաղթեսցես» մակադրութեամբ: Այս տեսիլքը երեւում է ոչ միայն կայսրին, այլեւ ողջ զօրքին: Ըստ Եւսեբիոս Կեսարացու՝ այս դէպքը տեղի է ունեցել 312 թ. հոկտեմբերին¹¹: Աւանդութեան համաձայն՝ նոյն գիշեր Քրիստոս երազում յայտնւում է կայսրին եւ պատուիրում նրան՝ ասելով. «Արա՛ զմանութիւն տեսնալ նշանիդ եւ ընդդէմ թշնամեացն կալ իբրև զդրօշ անպարտելի»¹²: Արթնանալով՝ Կոստանդիանոսն իր մօտ է հրաւիրում ոսկեգործ արհեստաւորների եւ բացատրում նրանց պատրաստուելիք դրօշի ձևը, որն ամբողջովին պէտք է պատրաստուէր ոսկով ու թանկարժէք քարերով¹³: Ապա այդ դրօշի ներքոյ Կոստանդիանոսը պարտութեան է մատնում Մաքսենտիոսին, որից յետոյ «զքրիստոնէութիւնն յամենայնի վարէր քրիստոնէաբար»¹⁴:

Ըստ ոմանց՝ Խնայվերաց տօնի հիմքը Կոստանդիանոս կայսեր այս տեսիլքն է¹⁵:

11 «Եւսեբիոսի Կեսարացոյ Պատմութիւն Եկեղեցոյ», Վեներտիկ, 1877, էջ 652-653
 12 Սոկրատ Սքոլաստիկոս, Եկեղեցական պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1897, էջ 4
 13 «Վարք սրբոց», էջ 275
 14 Սոկրատ Սքոլաստիկոս, Գ2. աշխ., էջ 7
 15 Գարրիէլ Աւետիքեան, Բացատրութիւն շարականաց, Վեներտիկ, 1814, էջ 503

Գ. Հեղինակ թագուհու կողմից խաչի գիւտը եւ Ս. Յարութեան տաճարի կառուցումը

«Քանզի Շապուհ աղաչեաց գյաղթողն Կոստանդիանոս խնդրել զհաշտութիւն եւ հաստատել խաղաղութիւն մշտնջենաւոր, զոր արարեալ սրբոյն Կոստանդիանոսի՝ յետ այնորիկ առաքեաց զՀեղինէ գմայր իւր Երուսաղէմ ի խնդիր պատուական խաչին»¹⁶:

Ուրեմն, ըստ Խորենացու վկայութեան, Կոստանդիանոսը հաշտութիւնից յետոյ իր մօրն է ուղարկում՝ Քրիստոսի խաչափայտը գտնելու: Թագուհին սուրբ երկիր է մեկնում զօրքով ու մեծ փառքով: Նրա նպատակը, սակայն, ոչ միայն խաչափայտը գտնելն էր, այլեւ «չինել սուրբ տեղիւն», ինչը նրան յայտնուել էր տեսիլքի միջոցով: Երուսաղէմ հասնելուն պէս աստուածասէր Թագուհին սկսում է խաչափայտի գրոնտմաները: Այս առիթով իր շուրջն է հաւաքում մօտ հինգ հազար հրեաների եւ պատուիրում. «Արդ, ընտրեցէ՛ք ի ձէնջ, որ քաջ գիտեն զօրէնս»¹⁷: Այդ անձնաւորութիւնը պէտք է ծանօթ լինէր պատմութեանը եւ կարողանար ցոյց տալ խաչերի թաղուած վայրը: Երկար փնտրտուքից յետոյ հրեաները գտնում են Յուդա անունով մէկին¹⁸, որը բաւական ծանօթ էր պատմութիւններին, սակայն հրաժարուած էր տեղը ցոյց տալ, որպէսզի չդաւաճանի հայրենի աւանդութեանը: Հրեաները, սակայն, երկիւղելով Թագուհուց, մատնանշում են Յուդային, որը սկզբում հրաժարուած է այն պատճառաբանութեամբ, թէ վայրի մասին չգիտէ, քանզի այդ ժամանակ ծնուած չի եղել: Այնուամենայնիւ վեց օր «անսուաղ» բանտարկութիւնից յետոյ նա Թագուհուն առաջնորդում է Գողգոթա, որտեղ աղօթքով դիմում է Աստծուն, որպէսզի իրենց յայտնուի «Թաքնուած գանձը»¹⁹: Աւանդութեան համաձայն՝ Յուդայի աղօթքի ժամանակ ցնցուած է երկիրը, եւ սկսում է խուճկի անուշ հոտ բուրել, ի տես որի Յուդան բացականշում է. «Դո՛ւ ես՝ Քրիստոս՝ Փրկիչ աշխարհի»:

16 Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երեւան, 1981, գիրք երկրորդ, էջ 288
17 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 278բ
18 Ըստ գրատր աւանդութիւնների՝ Յուդան սերում էր Ստեփանոս Նախավկայի տոհմից (ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 275, N 2756, էջ 38, ինչպէս նաեւ՝ «Վարդ սրբոց», էջ 198): Սակայն այստեղ ակնյայտ անախորհիզմ գոյութիւն ունի. քանզի Յուդայի եւ Ստեփանոսի միջեւ ընդամենը երեք սերունդ է տեղադրում:
19 ՄՄ ձեռ. N 2756, էջ 100բ

Հրեաներին ոգեւորելու համար Թագուհին հրամայում է ոսկեղբամներ նետել աղբի մէջ, որպէսզի դրանք հանելու հետ մէկտեղ մաքրուի նաեւ Գողգոթան երկար տարիների աղտոեղութիւններից: «Իբրեւ թիզս քանն» (չորս մետր) փորելուց յետոյ ի յայտ են գալիս երեք խաչափայտեր, որոնք ծածկուած էին անուշահոտ ունեան խոտով, որոնք բուսել էին հողի տակ եւ պարուրել խաչափայտերը՝ վերջիններիս գերծ պահելով հողից, աղբից ու փտումից²⁰: Ուրախութեանը յաջորդում է տարակուսանքը, թէ որը կարող է լինել Տիրոջ խաչափայտը: Այդ ժամանակ մօտով յուղարկաւորութեան թափօր էր անցնում, որը տանում էր մեռեալ մի պատանու: Փրկչական խաչը գտնելու համար Յուդան խաչափայտերը հերթով դնում է պատանու վրայ: Առաջինի պարագային ոչ մի փոփոխութիւն տեղի չի ունենում, երկրորդի ժամանակ մեռեալը կենդանութեան նշաններ է սկսում ցոյց տալ, իսկ երրորդի դէպքում պատանին յարութիւն է առնում եւ ոտքի կանգնում²¹:

Թագուհին հրամայում է Քրիստոսի խաչափայտը պատել ոսկով ու պատուական քարերով, ապա սկսում է տնօրինական տեղերում եկեղեցիներ կառուցել: Յուդան մկրտում է եւ վերանունանում Կիւրեղ կամ Կիրակոս, որից յետոյ քահանայ է ձեռնադրւում եւ ապա եպիսկոպոս դառնում Պաղեստինի վիճակներից մէկի վրայ²²:

Քրիստոսի ս. գերեզմանը, Գողգոթան կւ միւս մերձակայ սրբավայրերն իր մէջ ընդգրկող Ս. Յարութեան մեծաշուք տաճարի կառուցումից յետոյ Հեղինէ Թագուհին մեծաշուք հանդիսութեամբ տէրունական խաչափայտը բարձրացնում եւ տեղադրում է Գողգոթայի հատուածում կւ սոսն է հաստատում սեպտեմբերի 14-ին²³:

Դ. Խաչափայտի գերեվարութիւնը Պարսկաստան եւ վերադարձը Երուսաղէմ

Պարսից Սասանեան Որմիզդի սպանութիւնից յետոյ Թագաւորու-

20 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 280ա
21 Այստեղ ակնյայտ է անանութիւնը առաջին անգնապատումի հետ՝ Պատրոնիկ թագուհու հետ կապուած:
22 Թորոզմ արքեպս. Գուշակեան, Սուրբք եւ սուրբ. Ամբիլիաս, 1981, էջ 39
23 Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամատան հատոր. Կ. Պոլիս, 1741 (=«Ամատան»), էջ 535

թիւնը եւ գահը փոխանցւում են նրա մանկահասակ որդուն՝ Խոսրովին:

Այս Խոսրով արքայի թագաւորութեան տասնչորսերորդ տարում²⁴ Թրակիայի կողմերի բիւզանդական զօրքը Փոկաս անունով մէկի գլխաւորութեամբ ապստամբում է եւ, առաջանալով դէպի Կոստանդնուպոլիս, սպանում է Մորիկ կայսրին իր թագաւորութեան քսաներորդ տարում²⁵: Կայսերական ծիրանին հազնում է Փոկասը: Սպանուած Մորիկ կայսեր կնոջ՝ Չաֆրիանի միջոցով²⁶, որ Խոսրովի քոյրն էր, լուրը հասնում է պարսից արքային եւ ցնցում նրան: Խոսրովը վճռում է լուծել Մորիկ կայսեր վրէժը: Յունաց երկիր է ուղարկում իր զօրավար Խորենանին մեծ զօրքով հանդերձ, որն էլ, հասնելով Կոստանդնուպոլիս, մեծ աւերածութիւններ է հասցնում քաղաքին: Ապա այդ նոյն զօրքով մօտենում է Երուսաղէմին, հիմքից փորում եւ կործանում է պարիսպները, տասնինն օրուայ ընթացքում գրաւում է քաղաքը եւ երեք օրում սրի քաշում բնակչութեան մեծ մասին:

Ըստ Թովմա Արծրունու՝ այս ամէնը տեղի է ունենում «մարգաց ամսի 19-ին», Խոսրով թագաւորի գահակալութեան քսանհինգերորդ տարում²⁷, այսինքն՝ խաչափայտի գերեզմանութեան տարում, որն է 614 թ.²⁸: Քաղաքը հիմնայատակ կործանելուց եւ բնակչութեանը սրի քաշելուց յետոյ գերութեան է քշում Պարսկաստան նաեւ հազարաւոր մարդկանց, որոնց մէջ են լինում բազում քահանաներ եւ ժամանակի Չաքարիա հայոց պատրիարքը: Եւ, ինչպէս պատմիչն է վկայում, «ի նախատինս Հերակլի» գերում է նաեւ Փրկչի խաչափայտը եւ տեղադրում մեհանում²⁹:

Եւ քանի որ Խոսրով արքան յունական մասում բազում աւերածութիւններ էր կատարում, կայսրութեան գահ բարձրացած Հերակլ բարեպաշտ կայսրը հաշտութիւն կնքելու համար խաղաղութեան պատգամաւորներ է ուղարկում Պարսից երկիր: Իսկ Խոսրով արքան Հե-

24 Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն Արծրունեաց տան, Երեւան, 1985, էջ 141
25 Նոյն տեղում
26 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 281ա
27 Թովմա Արծրունի, նշ. աշխ., էջ 143
28 Միքայէլ Չամչեան, Հայոց պատմութիւն, Վեներտիկ, 1786, Գ, էջ 60, նաեւ՝ Թորոս արքեպս. Գուշակեան, նշ. աշխ., էջ 262
29 Միքայէլ Չամչեան, նշ. աշխ., Բ, էջ 324

րակին պատասխանում է այսպէս. «Ոչ կարեմ հաշտութիւն առնել ընդ քեզ, եթէ ոչ թողցես զխաւարս քրիստոնէութեան»³⁰: Խոսրովի վերաբերմունքից եւ նման պատասխանից զայրացած՝ Հերակլ կայսրը հրամայում է շուտափոյթ զօրք հաւաքել: Այդ զօրածողովին իրենց մասնակցութիւնն են բերում նաեւ Հայաստանի յունական մասից շատ Հայեր, որոնց զօրավար է նշանակւում Մծեծ Գնունին:

627-ի դեկտեմբերին Ջաբ գետի հովտում եւ Նինուէ քաղաքի մօտակայքում ճակատամարտ է տեղի ունենում³¹ Հերակլ կայսեր զեկավարած բանակի ու պարսից զօրքի միջեւ, որտեղ էլ Հերակլը վերջնական պարտութեան է մատնում պարսից բանակին: Երբ Խոսրովին հասնում է իր բանակի պարտութեան լուրը, նա, անմիջապէս փախուստի դիմելով, անցնում է Դիլաթ³² գետով եւ հաստատւում Վեհկաւտում³³: Յունաց բանակը, պաշարելով պարսից մայրաքաղաքը, աւերում է այն եւ հրկիզում արքունի պալատը: Այդ ժամանակ Խոսրով արքայի որդին՝ Կաւատը, իր հօր թագաւորութեան երեսունութերորդ տարում սպանում է նրան եւ որպէս պարսից արքայ բազմում գահին³⁴, սակայն՝ ընդամէնը վեց ամիս: Սրա մահից յետոյ գահը ժառանգում է իր մանկահասակ որդին՝ Արտաշէրը³⁵: Հերակլ կայսրը, տեղեկանալով պարսից արքունիքում տեղի ունեցած խառնաշփոթութիւնների մասին, պատգամաւորներ է ուղարկում Խորենան զօրավարի մօտ՝ առաջարկելով նրան պարսից գահը, հաշտութեան եւ գերութեան մէջ տասնչորս երկար տարիներ մնացած Քրիստոսի կենսատու խաչի վերադարձը: Համաձայնելով յունաց կայսեր առաջարկին՝ Խորենանը փնտրել է սկսում խաչափայտը եւ գտնելուն պէս անմիջապէս վստահելի մարդկանց միջոցով 628 թ. Պարսկաստանից Կարին քաղաքով ուղարկում է Կոստանդնուպոլիս³⁶:

30 Նոյն, էջ 325
31 Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Ազգապատում, Պէրոս, 1959, Ա, էջ 663
32 Տիգրիս գետի սեմական անունն է:
33 Կամ՝ Վեհկախաւտ. քաղաք Բաղդադից մօտ 18 կմ հարաւ՝ Սասանեանների մայրաքաղաք Տիգրանի դիմաց, Տիգրիս գետի համդիպակաց աջ ափին. տե՛ս Թովմա Արծրունի, նշ. աշխ., էջ 519:
34 Միքայէլ Չամչեան, նշ. աշխ., Բ, էջ 326, նաեւ՝ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Ազգապատում, Ա, էջ 664
35 Թովմա Արծրունի, նշ. աշխ., էջ 153, 519
36 Թորոս արքեպս. Գուշակեան, նշ. աշխ., էջ 262

Քրիստոսի կենսատու խաչափայտով թափօրը, որը Պարսկաստանից դէպի Կոստանդնուպոլիս էր ուղեւորում, դադար առնելու համար կանգ է առնում Արտազ գաւառում: Այդ միջոցին խաչափայտին երկրպագելու եւ ընծաներ մատուցելու նպատակով Արտազ է գալիս Սիւնեաց Բիւրեղ իշխանուհին: Հերակլ կայսրը, տեսնելով Սիւնեաց տիկնոջ հաւատն ու նուիրումը, ասում է. «Արդ, խնդրի՛ր ինձանից ինչ կկամենաս, եւ ես կհատուցեմ քեզ»: Իսկ Բիւրեղ տիկինը, որ Տիրոջ խաչափայտին երկրպագելու էր եկել, դիմելով արքային՝ ասում է. «Եւ արդ, ի՛մ արքայ, եթէ գտից զշնորհս առաջի քո, ի պարգեւացդ, զոր ունիս դու, տո՛ւր ինձ»³⁷: Կայսրը դժուարանում է կատարել տիկնոջ խնդրանքը: Ըստ աւանդութեան՝ այդ ժամանակ այնտեղ էր գտնուում ճգնազգեաց եւ փիլիսոփայ Յովհան Մայրավանեցին, որը Հերակլից պատուով է ընդունւում: Յովհան վարդապետի հարցին, թէ՛ «գիա՞րդ ոչ կարացեր տալ տիկնոջն զհատուածս նորա»³⁸, կայսրը պատասխանում է, թէ՛ չհամարձակուեցի սուր մօտեցնել կենսակիր խաչին: Եւ Յովհան վարդապետի միջոցով է, որ Բիւրեղ տիկինը ստանում է իր ցանկալի խաչի մասունքը:

Եւ իշխանուհին, ուրախութեամբ վերցնելով մասունքը, վերադառնում է տուն: Սուրբ խաչի եւ կայսեր պատուին նա զոհաբերում է երեք հարիւր երինջ, հարիւր ոչխար ու հարիւր նոխազ եւ կայսրին օգնելու համար տալիս երեք հարիւր սպառազինուած ձիաւորներ:

Եւ մինչդեռ տիկինը Հացունեաց կոչուած դաշտով իր բնակավայր՝ Սիւնեաց աշխարհ էր գնում, մի հրաշք է տեղի ունենում, որով հասկանում են, որ խաչի մասունքը պէտք է ամփոփուի Հացունեաց դաշտում եւ տաճար կառուցուի: Ապա տիկինը, հասնելով Սիւնեաց աշխարհ, պատմում է աստուածային հրաշքների եւ սուրբ խաչի զօրութիւնների մասին: Եւ ամէն տարի ի պատիւ այս իրադարձութեան խաչի տօն է կատարում:

Հերակլը այդ թանկագին սրբութիւնն անվնաս ստանալուց եւ երեք տարի Պոլսում պահելուց յետոյ, «632 թուականին անձամբ, յաղթական կառքի մէջ ծնկաչոք բռնած, Երուսաղէմ բերաւ եւ սեփական ուսերի վերայ մեծ հանդիսիւ Գողգոթայի գլուխը բարձրացնելով

37 ՄՄ ձեռ. N 4716, էջ 283ա

38 Նոյն տեղում

կրկին դրաւ («վերացրեց») Ս. Յարութեան վերանորոգուած տաճարի մէջ ի տես բոլոր քրիստոնեաների»³⁹: Այս ժամանակուանից սկսած՝ մեծ հանդիսութեամբ սկսուեց տօնուել խաչի վերացման յիշատակը ամէն տարի սեպտեմբերի 14-ին:

ՔՆՆԱԿԱՆ ՍՕՏԵՑՄԱՆ ՓՈՐՁ

Այժմ փորձենք քննել իւրաքանչիւր աւանդապատումն առանձին՝ առանձին:

1. Առաջին աւանդութիւնը, որը խարսխուած է Յակոբոս Տեառնեղբոր ու Պատրոնիկէ կայսրուհու անձերի վրայ, բացակայում է քոյր Եկեղեցիների աւանդապատումների մէջ: Յամենայն դէպս, ինչվերացի մասին մեզ հասանելի կաթողիկ եւ օրթոդոքս հեղինակների ուսումնասիրութիւնների մէջ մենք չհանդիպեցինք այդ մասին որեւէ ակնարկութեան⁴⁰: Սակայն, անշուշտ, հեռու ենք այս մասին վերջնական կարծիք յայտնելու յաւակնութիւնից:

Ինչ վերաբերում է Հայ Եկեղեցուն, արդէն իսկ տեսանք, որ այս աւանդութիւնն իր տիրական ներկայութիւնն է պահպանել դարերի ընթացքում եւ համարուել ինչվերացի տօնակատարութեան հիմքը: Ս. Գրիգոր Տաթևացին ինքը հակուած է ընդունելու այս աւանդութիւնը որպէս ամենաառաջնայինն ու հիմնականը ինչվերացման տօնի առնչութեամբ⁴¹: Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեանը վերապահուումով է յիշում այս աւանդութիւնը՝ աւելի հաւանական համարելով, որ թերեւս Յակոբոս Տեառնեղբայրը խաչի նմանութեամբ շինած քառաթեւով է կատարել օրհնութեան արարողութիւնը⁴²: Թորգոմ արքեպս. Գուշակեանը թէ՛ եւ յիշում է այս աւանդութիւնը, սակայն թերահաւատութեամբ է մօտենում այս խնդրին, քանզի, իր կարծիքով, «Հրէից կողմէ քրիստոնէից դէմ մղուած բուռն հալածանքներուն պատճառաւ Հնար

39 «Արարատ», 1895, էջ 324

40 Архиепископ Фадей Успенский, В день Воздвижения Животворящего Креста Господня, "Журнал Московской Патриархии" (ЖМП), 1990, сентябрь; В. Введенский, Тайна Креста, "The Oxford Dictionary of the Christian Church", Oxford, 1978

41 «Ամասուն», էջ 534

42 Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Միսալիան բառարան, Երևան, 1992, էջ 23

չէր բուն խաչափայտը հանել Գողգոթայի աղբիւաններէն»⁴³:

Սակայն նշուած վերապահումներն այնքան էլ իրական պատճառաբանութեամբ չեն արուած, քանի որ ոչ մի անհաւանական իրողութիւն չկայ այն փաստի մէջ, որ առաքեալները կարող էին տիրանալ Տիրոջ խաչափայտին, քանզի դժուար թէ այն հետաքրքրութիւն ներկայացնէր հրեաների համար: Հետեւաբար այս աւանդութեան վերաբերեալ թերահաւատութեան հիմքը այստեղ չէ, որ պէտք է փնտրել: Միւս կողմից՝ եթէ խաչափայտի որոնման աշխատանքները գլխաւորում էր Հռոմէական կայսրութեան տիրուհին, հրէական որեւէ ընդդիմութեան մասին խօսք անգամ լինել չի կարող:

Նախ քննենք աւանդութեան մէջ դեր խաղացող պատմական դէմքերին: Պատմագիտութեան մէջ յստակ է, որ Կլաւդիոս կայսրը Պատրոնիկէ անունով կին չի ունեցել: Կլաւդիոս կայսրը (41-54)⁴⁴ յաջորդաբար ամուսնացել է երեք կանանց հետ, որոնցից ոչ մէկի անունը Պատրոնիկէ չի եղել: Այս կանանց անունները՝ Էլիա Պետինա, Վալերիա Մեսսալինա, Ագրիպպինա Կրտսեր, որեւէ ձեւով կապուած չեն կարող համարուել Պատրոնիկէ անուն հետ: Բացի այդ, այս երեք կանանցից միայն վերջինն է գաւակներ պարգեւել Կլաւդիոսին՝ երկու դուստր եւ մէկ որդի, եւ ոչ թէ՛ երեք որդի եւ երկու դուստր, ինչպէս տեսնում ենք աւանդութեան մէջ⁴⁵: Ուստի Կլաւդիոս կայսրը Պատրոնիկէ անունով կին չի ունեցել, իսկ ունեցած կանայք էլ որեւէ ձեւով որեւէ տեղում չեն յիշուում որպէս քրիստոնէութեան յարած անձնաւորութիւններ, այլ ընդհակառակը՝ յայտնի են եղել իրենց անառակ վարքով: Ինքը Կլաւդիոսը նոյնպէս ոչ մի հակում չի ունեցել քրիստոնէութեան նկատմամբ:

Այնուամենայնիւ, արդեօ՞ք Պատրոնիկէ կայսրուհու անձի ետեւում թաքնուած է աւելի նուազ համբաւ ունեցող ժամանակակից իշխանուհիներից մէկը, թէ՞ այստեղ շփոթուած են Հեղինէ թագուհու հետ կապուած իրադարձութիւնները. դժուար է ասել: Սակայն խաչի գիւտի հետ կապուած որոշակի մանրամասնութիւնների (ինչպէս օրի-

43 Քորոմ արքեպս. Գուշակեան, Ոչ. աշխ., էջ 260-261
44 Проф. В. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, СПб., 1907, էջ 46
45 Սուեռոմիոս, Տասներկու կեսարների կեանքը. Կլաւդիոս, Սրեան, 1986, էջ 175-202

նակ՝ մեռեալի յարութեան հետ կապուած փոքրիկ դետալները) բացարձակ նմանութիւնը մեզ մղում է այն կարծիքին, որ, իրօք, այստեղ գործ ունենք երեք դար յետոյ կատարուած դէպքը Ա դարում՝ Յակոբոս Տեառնեղբար օրօք տեղի ունեցած իրողութեան հետ շփոթելու հետ:

Սակայն այստեղ հնարաւոր չէ անտեսել Հայ Եկեղեցու սրբազան աւանդութեան մաս կազմող մէկ այլ պատում: Խօսքը վերաբերում է ս. Հռիփսիմեանց հետ կապուած աւանդութեանը: Սրբազան աւանդութեան միանշանակ տեղեկութեամբ՝ «սուրբ տիկնայքն Գայիանէ եւ Հռիփսիմէ ի գալն իւրեանց յերկիրն Հայոց ունէին մասն ինչ ի Քրիստոսի խաչափայտէն, զոր տարաւ Պատրոնիկէ տիկինն ի Հռոմ՝ կինն Կղոզեա կայսեր. եւ զի էր սուրբն Հռիփսիմէ թոռն նորա, կապեցին զայն ի պարանոց նորա՝ պահապան կուսին»⁴⁶: Ըստ այլ աղբիւրների՝ ս. Գայիանէն նոյնպէս «էր ի նոյն ցեղէ»⁴⁷:

Ս. Հռիփսիմէն ու ս. Գայիանէն Հայաստան են եկել նախքան Հեղինէի կողմից խաչի գիւտը: Ըստ այդմ՝ եթէ նախապէս խաչի գիւտ տեղի չէր ունեցել, ուրեմն ս. Հռիփսիմէն չէր կարող իր հետ խաչի մասունք ունենալ: Սակայն ս. Հռիփսիմէի բերած մասունքը այնքան տիրական ներկայութիւն ունի Հայ Եկեղեցու ծիսակարգի ու տօնացոյցի մէջ (չմոռանանք, որ Վարագայ Ս. Խաչի տօնը նուիրուած է այս մասունքի գիւտի յիշատակին), որ վերջինիս մերժումը կարող է հարցականի տակ դնել Եկեղեցու սրբազործած մի շարք աւանդութիւններ: Ուստի մենք հակուած ենք ենթադրելու, որ կա՛մ մինչեւ Հեղինէ կայսրուհին խաչի մասնաւոր գիւտ տեղի էր ունեցել, կա՛մ առաքեալներից ոմանք իրենց հետ մասունքներ էին վերցրել խաչափայտից, որոնցից մէկն էլ այս կամ այն ճանապարհով հասել էր Հռոմ: Երկու տեսակէտներն էլ բացարձակապէս մերժելի չեն, եւ երկուսն էլ հաւանական են:

Աւանդութեան մէջ ներկայ միւս պատմական դէմքը՝ Յակոբոս Տեառնեղբայր առաքեալը, ժամանակակիցն է Կլաւդիոս կայսեր: Նա նահատակուել է մօտ 61 թ. հրեայ ընդդիմադիրների կողմից⁴⁸, որի ակնարկութեանը մենք հանդիպում ենք աւանդութեան մէջ: Ըստ

46 «Յայտնատոք», Կ. Պոլիս, 1834, էջ 96
47 «Վարք սրբոց», էջ 223
48 St' u Newman, A Manual of Church History, Philadelphia, 1910, էջ 110:

այդմ՝ աւանդութեան մէջ Յակոբոս Տեառնեղբոր առկայութիւնը Հնարաւոր էէ անախրոնիզմ համարել: Այստեղ միայն կարելի է շփոթ նկատել ժամանակների ու անձերի միջեւ, որն էլ հաւանական է, քանզի Պատրոնիկէ-Հեղինէ զուգահեռի հետ նկատելի է նաեւ Յակոբոս-Մակարիոս (վերջինս պատրիարքն էր Հեղինէի ժամանակ եւ խաչի բարձրացման գլխաւոր գործող անձն էր) զուգահեռի բացարձակ նմանութիւնը:

Օրմանեանի կարծիքն այն մասին, թէ բացարձակապէս անհրաժեշտ էէ մտածել, որ Յակոբոսը վեր բարձրացրեց բուն խաչափայտը, այլ այն կարող էր լինել սոսկ խաչի նշան, բացատրութիւն գտնելու փորձերից մէկն է⁴⁹: Հետեւաբար, եթէ մինչեւ իսկ խաչի գիւտի նկատմամբ մերժողական կեցուածք ընդունենք, միանշանակ կերպով չենք կարող մերժել այն հաւանականութիւնը, որ, իրօք, Յակոբոս Տեառնեղբայրը կատարած լինի մի որոշակի արարողութիւն՝ խաչի նշանի հետ կապուած, թէեւ ծիսական խորհրդանիշերի օգտագործումը Ա դարում այնքան էլ հաւանական չէ:

Ամփոփելով՝ կարելի է ասել, որ.

ա) Արժանահաւատ համարելով ս. Հռիփսիմեանց աւանդութիւնը՝ կարելի է եզրակացնել, որ նախքան Հեղինէի կողմից խաչի գիւտը մի մասնաւոր գիւտ է տեղի ունեցել, կամ էլ առաքելականի կողմից խաչից մասունքներ են վերցուել նախքան խաչի կորուստը:

բ) Յակոբոս Տեառնեղբորը վերագրուող խաչափայտի վերացման աւանդութիւնը մերժման այլ հիմք չունի, բացի յետագայում կատարուած իրական վաւերական դէպքի հետ ունեցած նմանութիւնից: Այնուամենայնիւ բացառուած չէ, որ խաչի նշանի նման բարձրացում տեղի ունեցած լինի նախքան խաչի գիւտը:

գ) Խաչվերացի տօնի ընթացքում երգուող «Խաչի քո Քրիստոս» մաղթանքն ուղղակիօրէն ակնարկում է այն մասին, որ Խաչվերացի ծիսական հիմքում իրօք ներկայ է մի այսպիսի աւանդութիւն:

դ) Այնուամենայնիւ մինչեւ խաչի գիւտը ոչինչ չի կարելի ասել նման տօնակատարութեան գոյութեան մասին: Աւելին, կարելի է գրեթէ վստահութեամբ ասել, որ նման տօն միայն խաչի գիւտից յետոյ է

49 Տե՛ս Մաղաքիա արքեպ. Օրմանեան, Միսակեան բառարան, էջ 23:

հաստատուած: Ուստի Խաչվերացի տօնը, առաջին դարին վերաբերող աւանդութեան հաւանական հիմքեր ունենալով հանդերձ, առաքելական շրջանին չի պատկանում:

2. Ակնարկութիւններ Կոստանդիանոսի կողմից խաչի տեսիլքի աւանդութեան մասին, որպէս Խաչվերացի տօնի հիմքի, բացակայում են: Այս մասին խօսում է միայն Հ. Գաբրիէլ վրդ. Աւետիքեանը: Վերջինիս համաձայն՝ Խաչվերացի տօնը ոմանց կարծիքով հաստատուել է այս դէպքի յիշատակութեան նպատակով⁵⁰: Այս մասին, սակայն, մատենագիրների մօտ ոչ մի ակնարկութիւն չկայ: Ոչ մի արտայայտութեան չենք հանդիպել նաեւ օտար հեղինակների մօտ: Ուստի միանշանակ կերպով կարող ենք ասել, որ Կոստանդիանոսի տեսիլքը որեւէ կապ չունի Խաչվերացի տօնի հաստատման հետ: Վերջինիս առնչութիւնը միայն այն է, որ այս դէպքը պատճառ դարձաւ, որպէսզի Հեղինէ կայսրուհին հետաքրքրութիւն ցուցաբերէր խաչափայտի նկատմամբ եւ մեկնէր Պաղեստին՝ գտնելու այն:

3. Հեղինէ թագուհու կողմից խաչափայտի գիւտի պատմական վաւերականութիւնը ոչ մի կասկած չի յարուցում: Այս մասին բազմաթիւ վկայութիւններ կան ժամանակակիցների մօտ: Խաչի գիւտի մասին վկայում են Սոկրատ⁵¹ եւ Սոզոմէն⁵² պատմիչները, Ռուփինոսը⁵³, ս. Կիրիլը Երուսաղէմացին⁵⁴, ս. Յովհան Ոսկեբերանը⁵⁵ եւ ուրիշներ: Այն տեղի է ունեցել մօտ 325-326 թթ.: Երուսաղէմի Մակարիոս պատրիարքի օրօք:

Օտար աւանդութիւնները միանշանակ կերպով վկայում են, որ խաչի գիւտը տեղի է ունեցել մայիսի 3-ին: Երկրպագութեան շտապող բազմահազար ժողովրդի խնդրանքով Մակարիոս պատրիարքը բարձրացրել է «վերացրել» է խաչը, մինչ ժողովուրդը միաբերան «Տէր, ողորմեա» է բացականչել: Օրթոդոքս աղբիւրները վկայում են, որ Խաչվերացի տօնի հիմքն այստեղ է, եւ այս ժամանակ է հաստատուել

50 Գաբրիէլ Աւետիքեան, Բացատրութիւն շարականաց, Վեմետիկ, 1814, էջ 503
 51 Սոկրատ Սքոլաստիկոս, Եկեղեցական պատմութիւն, Ա 17
 52 Սոզոմէն, Եկեղեցական պատմութիւն, Բ 1
 53 Ռուփինոս, Եկեղեցական պատմութիւն, Ժ 7-8
 54 Կիրիլ Երուսաղէմացի, Յաճախապատում ճառք, Դ. Ժ. ԺԳ
 55 Ս. Յովհան Ոսկեբերան, Եսայիտ գրքի մեկնութիւնը, տե՛ս "Творения", т. 6, էջ 169:

այն, որը տօնուել է մայիսի 3-ին⁵⁶:

335 թ. սեպտեմբերի 13-ին կատարուել է Ս. Յարութեան տաճարի մեծաշուք օծման հանդէսը, որի Գողգոթայի բաժնում վեհաշունչ արարողութեամբ բարձրացուել ու տեղադրուել է Քրիստոսի խաչափայտը: Ծուռով սեպտեմբերի 14-ը, որն ընդունուել է որպէս տօնական օր, դուրս է մղել մայիսի 3-ին, եւ այսուհետ Խաչվերացի տօնը սկսել է կատարուել սեպտեմբերի 14-ին⁵⁷:

Ասուածից պարզ է դառնում, որ, ըստ Օրթոդոքս Եկեղեցու տեսակէտի, Խաչվերացի տօնը հաստատուել է Մակարիոս պատրիարքի կողմից՝ Հեղինէ թագուհու գիւտից անմիջապէս յետոյ: Մինչդեռ տօնի կատարման ժամանակը վերջնականապէս ճշտուել է այդ գիւտից մօտ տասը տարի անց:

Ինչպէս խաչի գիւտը, այնպէս էլ Ս. Յարութեան տաճարի կառուցումը պատմական անժխտելի իրողութիւններ են, ուստի այստեղ վերապահուածութիւն կարող է լինել սոսկ Խաչվերացի տօնի հաստատման վերաբերեալ:

Հայկական աղբիւրներն իրենց աւանդապատումների մէջ չեն շեշտում Մակարիոս պատրիարքի կողմից խաչի բարձրացումը կամ Ս. Յարութեան տաճարի կառուցումը, սակայն տօնի հիմքը խաչի գիւտի հետ կապելով՝ դա ինքնըստինքեան հասկացում է:

Դաւիթ Անյաղթի «Բարձրացուցէք զՏէր Աստուած մեր» Խաչի ճառը հնուց անտի ընդունուել է որպէս վաւերական վկայութիւններից մէկը այն մասին, որ Խաչվերացի տօնը հաստատուած էր Հայ Եկեղեցում արդէն իսկ Դ դարում⁵⁸:

«Մանուէլի կանոնում», որի թուականը դժուար է որոշել, խօսուում է Կոստանդինոսի օրօք Խաչի տօնը սեպտեմբերի 14-ին հաստա-

56 В. Введенский, Праздник Воздвижения Креста Господня, ЖМП, 1958, т. 9, էջ 57
57 Այս մասին կարելի է տեսնել նաեւ **Диакон Владимир Ригин**, **Всемирное Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня**, ЖМП, 1978, т. 9, էջ 67, ինչպէս եւ **Архиепископ Фадей Успенский**, **Աշխ.** ЖМП, 1990, т. 9, էջ 56:
58 «Կարգ սրբոց», էջ 1089

տելու մասին⁵⁹:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին յիշում է Հեղինէի կողմից խաչի գիւտի մասին, որից յետոյ «աստուածասէր դշխոյն Հրամանաւ որդւոյն իւրոյ Կոստանդինոսի մեծափառ տենչանօք շինէ ի սուրբ տեղիսն Հրաշազան եկեղեցիս եւ կարգէ տօն նաւակատեաց խաչի եւ եկեղեցւոյ ի միասին ի սեպտեմբերի տասնեւչորս, զոր եւ տօնեմք, զոր եւ Խաչվերաց անուանեմք»⁶⁰: Սակայն, ինչպէս արդէն նշեցինք, նա հակուած է Խաչվերացի տօնի հաստատումը հասցնել մինչեւ Յակոբոս Տեառնեղբայր⁶¹:

Գարբիէլ վրդ. Աւետիքեանը նոյնպէս հպանցիկ յիշում է տաճարի կառուցման ու խաչի տեղադրման մասին՝ առանց քննական մօտեցման⁶²:

Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեանը խօսում է Ս. Յարութեան տաճարի կառուցումից յետոյ խաչի բարձրացման ու տեղադրման մասին, սակայն դարձեալ որեւէ քննական մօտեցում չի ցուցաբերում⁶³: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ Թորգոմ արքեպս. Գուշակեանի պարագային⁶⁴:

- Որպէս ամփոփում՝ կարելի է եզրակացնել, որ.
  - ա) Հաշուի առնելով օրթոդոքս աղբիւրների միաձայն վկայութիւնը՝ պէտք է ընդունել, որ խաչի գիւտից անմիջապէս յետոյ տեղի է ունեցել խաչի «վերացում»՝ ժողովրդին երկրպագելու հնարաւորութիւն տալու համար:
  - բ) Սա չի նշանակում, սակայն, որ այս ժամանակ խաչի գիւտի տօնից բացի մի առանձին տօն է հաստատուել՝ խաչի բարձրացմանը նուիրուած:
  - գ) Ս. Յարութեան տաճարի կառուցումից յետոյ Գողգոթայում խաչափայտի բարձրացումն ու տեղադրումը անվիճելի է:

59 «Կանոնագիրք Հայոց», Երեւան, 1971, Բ, էջ 294
60 «Ամստան», էջ 534
61 Նոյն, էջ 535
62 Գարբիէլ Աւետիքեան, **Բացատրութիւն շարականաց**, էջ 503
63 Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, **Միական բարարան**, էջ 23
64 Թորգոմ արքեպս. Գուշակեան, **Աշխ.**, էջ 261

դ) Ս. Յարութեան տաճարի օժման ու խաչվերացի տօնակատարութեան թուականների նոյնութիւնը աներկբայ կերպով վկայում է այն մասին, որ վերջինս եթէ չի Հաստատուել աւելի վաղ, ապա անպայման Հաստատուել է այս ժամանակ:

ե) Յետագայում խաչվերացի տօնակատարութիւնը դուրս է մղել Ս. Յարութեան տաճարի օժման յիշատակը:

զ) Հայ Եկեղեցում խաչվերացի թափօրի ժամանակ ս. խաչի նշանի զարդարումը ունեանի թարմ տերեւներով խօսում է այն մասին, որ խաչի գիւտի յիշատակը ներկայ է խաչվերացի տօնակատարութեան մէջ:

է) Շարակնոցում խաչվերացի տօնի կանոնում խաչի գիւտի բազմիցս յիշատակութիւնը, միւս կողմից՝ գերութեան ու դարձի մասին ակնարկութեան բացարձակ բացակայութիւնը հիմք են տալիս միանշանակ կերպով յայտարարելու, որ Հայ Եկեղեցում խաչվերացի տօնը արմատաւորուել է է դարից շատ առաջ: Այս մասին է վկայում նաեւ Դաւիթ Անյաղթի ճառը:

ը) Խաչի գիւտի մէկ այլ առանձին տօնի գոյութիւնը՝ մի կողմից, Մակարիոս պատրիարքի անուան ու Ս. Յարութեան տաճարի կառուցման մոռացութիւնը՝ միւս կողմից, առիթ են Հանդիսացել, որպէսզի Հեղինէի օրօք կատարուած դէպքերի արձագանքը կապուի առաքելական շրջանի Հետ եւ Հասցուի մինչեւ Յակոբոս Տեառնեղբայր:

4. Խաչի գերութիւնն ու վերադարձը պատմական վաւերական իրադարձութիւններ են: Խաչափայտի գերեզարձը պատմական մեծ իրադարձութիւն էր ոչ միայն կրօնական, այլեւ քաղաքական առումներով, քանզի Բիւզանդական կայսրութիւնը ջախջախիչ պարտութեան էր մատնուած Պարսից հզօր պետութեանը: Բնականաբար, խաչի գերեզարձն ընկալում էր որպէս ընդհանրապէս քրիստոնէութեան յաղթանակը անհաւատութեան դէմ եւ առհաւատչեայ այն իրողութեան, որ Աստուած չի լքել Իրեն Հաւատացողներին:

Այս իրադարձութեան արձագանքն այնքան մեծ էր, որ այն մի շարք եկեղեցական աւանդութիւնների մէջ գրեթէ դուրս մղեց իրեն նախորդող աւանդապատումները: Ուստի այսօր մեծ մասամբ խաչվերացի տօնակատարութեան ժամանակ յիշատակում է գերութիւնից

դարձը⁶⁵: Սա վերաբերում է ոչ միայն Կաթողիկ եւ Օրթոդոքս Եկեղեցիներին, այլեւ Հայ Եկեղեցուն: Մամուլի ու Հանդէսների էջերում սփռուած զանազան քարոզներում ու յօդուածներում մեծ մասամբ խաչի գերեզարձը նշում է որպէս խաչվերացի տօնակատարութեան առիթ ու պատճառ⁶⁶: Միայն Գաբրիէլ վրդ. Աւետիքեանն⁶⁷ ու Թորգոմ արքեպս. Գուշակեանն⁶⁸ են, որ դժուարանում են որեւէ Հաստատական պատասխան տալ այս մասին:

Անշուշտ, խաչի գերեզարձը աննշան դէպք չէր Հայ Եկեղեցու Համար: Արդէն իսկ վերելում յիշեցինք, թէ ինչպէս, աւանդութեան Համաձայն, Սիւնեաց Բիւրեղ իշխանուհին դիմաւորեց խաչափայտը եւ մասունքներ վերցրեց: Անկախ այդ փաստից, կասկածից վեր է, որ խաչի վերադարձի ճանապարհն անցնում էր Հայաստանի տարածքով, ուստի եւ այս իրադարձութիւնը, աւելի, քան խաչի Հետ կապուած որեւէ դէպք, յոյժ կարեւոր նշանակութիւն էր ձեռք բերում կրօնական տեսակէտից: Եղեզնածորի Ս. Խաչ վանքը, որտեղ, աւանդութեան Համաձայն, թաղուած է խաչափայտի մասունքներից մէկը, ընդամէնը մէկն է այդ արձագանքի խօսուն վկաններից:

Սակայն բոլոր Հայ պատմիչները (Յովհան Մամիկոնեան⁶⁹, Կիրակոս Գանձակեցի⁷⁰, Թովմա Արծրունի⁷¹, Սեբէոս⁷², Մովսէս Կաղանկատուացի⁷³, Ստեփանոս Ասողիկ⁷⁴), ովքեր խօսում են խաչի գերե-

65 Տե՛ս "The Oxford Dictionary of the Christian Church", էջ 489. Այդը կարելի է տեսնել նաեւ վերոյիշեալ ռուսական գրականութեան մէջ:
66 Տե՛ս «Խօսումակ Հայաստանեաց Եկեղեցոյ», Կ. Պոլիս, 1888, էջ 325, «Արարատ», էջ 323, Մաղաքիս արքեպս. Օրմնեան, Ազգապատում, էջ 686, «Էջմիածին», 1972, Թ, էջ 14-15, «Էջմիածին», 1960, Թ, էջ 7:
67 Գաբրիէլ Աւետիքեան, Բացատրութիւն շարականաց, էջ 504
68 Թորգոմ արքեպս. Գուշակեան, 62, աշխ., էջ 262
69 Յովհան Մամիկոնեան, Տարօնի պատմութիւն, Երեւան, 1989, էջ 109-111
70 Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմութիւն, Երեւան, 1982, էջ 51
71 Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, Պատմութիւն Արծրունեաց տան, Երեւան, 1978, էջ 115
72 «Պատմութիւն Սեբէոսի», Երեւան, 1979, էջ 131
73 Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Երեւան, 1969, էջ 98, 143
74 Ստեփանոս Տարօնցի Ասողիկ, Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 115-117

դարձի մասին, ոչինչ չեն ասում տօնի հաստատման մասին:

Նկատի ունենալով վերոյիշեալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ.

ա) Խաչի գերեզաճը բացառիկ նշանակութիւն ունէր Հայ Եկեղեցու եւ հայ ժողովրդի համար, քանզի տէրունական խաչափայտի հետ անմիջական շփման մէջ էին մտնում հայ ժողովուրդն ու Հայաստանը:

բ) Բնական է, որ այս իրադարձութիւնը պէտք է պանծացուէր Հայ Եկեղեցում:

գ) Այնուամենայնիւ ոչ մի իրական փաստ գոյութիւն չունի, որը հաստատի, որ Խաչվերացի տօնը հաստատուել է այս դէպքից յետոյ:

դ) Ընդհակառակը՝ Խաչվերացի տօնի շարականների կանոնի հեղինակ համարուող Սահակ Զորափորեցի կաթողիկոսը (677-703) ապրել է գերեզարձից յետոյ, սակայն նրա շարականներում գերեզարձի մասին որեւէ ակնարկութիւն չկայ:

ե) Ուստի Խաչվերացի տօնի հետ գերեզարձի յիշատակի առնչութիւնը աւելի ուշ շրջանի է վերաբերում եւ արդիւնք է արեւմտեան ազդեցութեան:

զ) Ամենայն հաւանականութեամբ, խաչի գերեզարձի խորհրդական յիշատակութեանն է նուիրուած Խաչվերացի երեկոյեան մեծաշուք թափօրը, որը պանծացնում է տէրունական խաչը Հայաստան աշխարհով անցկացնելու յիշատակը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

1. Խաչվերացի տօնը Հայ Եկեղեցում հաստատուել է Դ դ., ինչպէս եւ Ընդհանրական Եկեղեցում:

2. Սակայն, ի տարբերութիւն միւս Եկեղեցիների, Հայ Եկեղեցին իր ուշադրութիւնը աւելի շատ բեւեռել է խաչի գիւտի իրողութեան վրայ, քան Ս. Յարութեան տաճարում խաչափայտի բարձրացման:

3. Խաչվերացի տօնի առնչակցումը Յակոբոս Տեառնեղբոր հետ Եկեղեցու աւանդութեան մէջ մուտք է գործել աւելի ուշ՝ թերեւ Խաչվերացի տօնը առանձին գոյութիւն ունեցող Գիւտ խաչի տօնից զանազանելու ցանկութեամբ եւ որպէս արձագանք այն «վերացման» դէպքի, որը տեղի էր ունեցել Մակարիոսի կողմից:

4. Խաչվերացի տօնը գերեզարձի հետ կապելը առաջացել է այդ իրադարձութիւնից բաւական ժամանակ անց, ամենայն հաւանականութեամբ՝ կիլիկեան շրջանում, երբ Կաթողիկ ու Օրթոդոքս Եկեղեցիների հետ յարաբերութեան աշխոյժ շրջան էր:

5. Խաչվերացի տօնի խորհրդական բովանդակութիւնն ու պատմական հիմքը ներկայացնելիս պէտք է նախապատուութիւն տալ այս կամ այն աւանդութեանը, այլ անհրաժեշտ է վերոյիշեալ երեքն էլ նկատի ունենալ, քանզի երեքն էլ կարեւոր պատմական ու կրօնական իրադարձութիւններ են Հայ Եկեղեցու կեանքում:

Ազատ Բողոյեան

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ՆՈՒՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՐԳՈՒՄ

(Հռոմկլայի ժողովը եւ Աստիոքի պատրիարքական
աթոռի հարցը ԺԲ դարի հայ-բիւզանդական եկեղեցական
բանակցութիւններում)

Տիեզերական Եկեղեցու կառուցուածքի, պատրիարքական աթոռների եւ Համաշխարհային եկեղեցական կազմակերպութիւնների հետ Հայ Եկեղեցու փոխարարներութիւնների ուսումնասիրութեան համար հնագոյն սկզբնաղբիւրներ է տրամադրում Հայոց մատենագրութիւնը: Սակայն այդ բնագրերը շրջանառութեան մէջ են դրուել միմեանցից անկախ եւ գրականութեան մէջ չեն քննարկուել միասնական ժամանակաշրջանի շրջանի մէջ, քանի որ դրանցից մի քանիսն են միայն առանձին Հարցերի կապակցութեամբ գրուել մասնագէտների ուշադրութիւնը: Այս տեսանկիւնից մեզ հետաքրքրող սկզբնաղբիւրներին աւելի մասնագիտորէն եւ յաճախ են անդրադարձել նրանք, ովքեր զբաղուել են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի բնագրով եւ նրա սկզբնաղբիւրներով¹: Այս սկզբնաղբիւրների մի այլ խումբ² Գրիգոր

¹ «Մխիթարայ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց իրաւաբանական հետազոտութիւնը» հանդերձ ծանօթութեամբ Վահան Ծ. Վրդ. Բաստամեանց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 246-259, ծնթ. 247-259

Աւելի մանրամասն տե՛ս Աւետ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, աշխատ. Խոսրով Թորոսեանի, Երևան, 1979, էջ 135-137, 398-400, 585-599, ծնթ. 145-149: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այս յօդուածի սկզբնաղբիւրը բիւզանդաէտ Հրաչ Բարթիկեանը եմբարդարար համարում է ինչ-որ բիւզանդական գաղթականի (կիտորոլոցիոն) թարգմանութիւն, որը պէտք է կատարած լինէր Ներսէս Լամբրոնացիին (տե՛ս Ք. Մ. Бартикийн, О византийском клиторологии в Судебнике Мхитаря Гоша и его армянском переводчике. "Историко-филологический журнал", 1989, 3, с. 197-204, հմտ. Աւետ Hrach Bartikian, Буζαντινό κλητορολόγιο στον κώδικα τοῦ Ἀρμενίου νομοῦ Μχρητάρ Γόσ (†1213). in: Τό Βυζάντιο κατά τόν 12ο αἰῶνα. Κανονικό Δίκαιο, κράτος καί κοινωνία (Ἐταιρεία Βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μελετῶν, 3), Ἀθήνα, 1991, p. 239-259):

Լուսաւորչի տոհմի կաթողիկոսների գործունէութեանը նուիրուած Անանուհի վարքագրական երկու յուշարձանները, թուագրել եւ, Յովհաննէս Դրասխանակերտցու Պատմութեան Համապատասխան Հատուածի հետ Համեմատելով, բանասիրական քննութեան է ենթարկել Աշոտ Սարգսեանը²: Հայկական սկզբնաղբիւրների՝ պատրիարքական աթոռների թուին եւ Հերթականութեանը վերաբերող մատենագրական Հատակոտորները հաւաքել եւ արեւելեան միւս սկզբնաղբիւրների հետ Համեմատութեան մէջ է դրել Մ. Վան Էսբրոեկը վերջերս լոյս տեսած իր Հմտալի ուսումնասիրութեան մէջ³: Մեզ հետաքրքրող Հարցերը քննարկուել են նաեւ եւրոպական միջնադարագէտների կողմից, որոնք ուսումնասիրութեան ելակէտ են ընդունել կա՛մ Հռոմի⁴, կա՛մ էլ Կոստանդնուպոլսի⁵ Եկեղեցու դիրքորոշումը այս խնդրի կապակցութեամբ:

Եթէ հետեւենք մատենագրական երկերի ստեղծման ժամանակաշրջանը, յայտնի կդառնայ, որ ժամանակի ընթացքում փոփոխուել եւ սրբագրման են ենթարկուել պատկերացումները Տիեզերական Եկեղեցու կառուցուածքի, պատրիարքական աթոռների ու նրանց թուի եւ Համաշխարհային եկեղեցական նուիրաբանութեան սահմաններում Հայ Եկեղեցու տեղի ու դերի մասին: Նկատի ունենալով այս հիմնադրոյթային խնդիրների նկատմամբ Հայ Եկեղեցու դիրքի ու վերաբերմունքի փոփոխութիւնները եւ այս հարցի ուսումնասիրութիւնը աւելի

² Ա. Բ. Սարգսեան, Յովհաննէս Դրասխանակերտցու Հայոց պատմութիւնը եւ ինքուստ խորեհայկից, Երևան, 1991, էջ 117-136

³ St'u Michel van Esbroeck, Primauté, patriarchats, catholicossats, autocéphalies en Orient.-Il primato del vescovo di Roma nel primo Millennio: Ricerche e testimonienze (Ponyifico comitato di scienze storiche. Atti e documenti. 4), Città del Vaticano, 1991, p. 493-521: Նմանատիպ հարցերի մի այլ խմբի քննարկումը ուսումնասիրողն անդրադարձել է Աւետ Կալի վաղ գրուած իր աշխատութիւններից մէկում. Michel van Esbroeck, Rome l'ancienne et Constantinople vues de l'Arménie. - La nozione di Romano tra civiltadinanza e universalità [Atti del II seminario internazionale di studi storici "Da Roma alla terza Roma", 21-23 aprile, 1982, Documenti e Studi, studi II], p. 351-355:

⁴ Այդ ծովածաւալ գրականութեան մէջ նպաստակալարմար էմ գտնում մշել միայն հետեւեալ աշխատութիւնը. W. de Vries, Orient et Occident: les structures ecclésiiales vues dans l'histoire des sept premiers conciles œcuméniques, Paris, 1974:

⁵ Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցու տեսանկիւնից այս հարցերի քննարկումը եւ հիմնական գրականութեան յիշատակումը տե՛ս H. G. Beck, Kirche und theologische Litteratur im byzantinischen Reich, München, 1959, p. 27-37:

նպատակաուղղուած դարձնելու միտումով՝ յարմար ենք նկատում Հայոց մատենագրութեանը յայտնի սկզբնաղբիւրները բաժանել երեք ժամանակագրական խմբերի.

ա) Ե-է դարերի մատենագրական յուշարձաններ. այս խմբի հայերէն սկզբնաղբիւրներին դեռեւս յայտնի չէ Տիեզերական Եկեղեցու այն կողմ, աստիճանական կառուցուածքը, որը Հռոմի եւ Կոստանդնուպոլսի աթոռների համար վերջնականապէս ձեւաւորուած է Քաղկեդոնի ժողովում եւ տեսական հիմնաւորում է ստանում արդէն յետագայ դարերում:

բ) Ը-ԺԱ դարերի մատենագրական յուշարձաններում արդէն փորձ է արւում ներկայացնել Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան կառոյցը՝ ելնելով Դիոնեսիոս Արեոպագացու «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» երկում դասակարգուած ինը հրեշտակապետական աթոռներին վերաբերող տեսութիւնից:

գ) ԺԲ-ԺԳ դարերում, կապուած ժԲ դարի 60-70-ական թթ. հայրեւզանդական եկեղեցաքաղաքական բանակցութիւնների հետ, Ներսէս Լամբրոնացին մի նոր երանգ է աւելացնում Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան շրջանակում Հայ Եկեղեցու տեղի ու դիրքի նոր ընկալմանը՝ ելնելով տարածաշրջանում քաղաքական եւ եկեղեցական ուժերի նոր վերաբաժանումից:

Ա. Ե-է դարերի մատենագրական յուշարձանների աւանդոյթը

Նշուած ժամանակաշրջանի Հայոց մատենագրական երկերին իհարկէ ծանօթ են Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան պաշտօնէութեան տարբեր աստիճաններում գործիչներ եւ քաղմաթիւ եպիսկոպոսական թեմական աթոռներ, որոնք վճռորոշ դեր ունէին համաշխարհային եկեղեցական գործերում, սակայն դրանց փոխյարաբերութիւններում դեռեւս ամբողջովին չեն յստակուած նուիրապետական աստիճանները, դեռեւս բացակայում են նուիրապետութեան աստիճանները տեսականացնող երկեր⁶:

6 Այդ կառոյցը տեսականացնելու առաջին փորձերից մէկը Տիեզերական Եկեղեցու մէջ կատարուած է Սահմանք եւ կանոնք, զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցոյ արքայ յետ վերանալոյ Տեսանք՝ երկում (Քայերէն բնագիրը տե՛ս «Կանոնագիրք

Յայտնի է, որ Գ-Դ դարերում Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետական կառոյցը սերտ կապի մէջ էր Հռոմէական կայսրութեան վարչատարածքային բաժանման սկզբունքների հետ⁷: Հիմնական եպիսկոպոսական աթոռները տեղաբաշխուած էին դիօցեզների եւ պրովինցիաների մայրաքաղաքներում: Պէտք է նկատի ունենալ նաեւ այն հանգամանքը, որ արդէն վաղ քրիստոնէութեան շրջանից առանձին եպիսկոպոսական աթոռներ են յիշատակուում նաեւ Սասանեան Պարսկաստանի տարածքում: Վաղ քրիստոնէութեան շրջանի եպիսկոպոսական աթոռների թուի եւ աշխարհագրական տեղաբաշխուածութեան համար հիմնական սկզբնաղբիւրներն են տիեզերական եւ տեղական եկեղեցական ժողովների արձանագրութիւնների տակ պահպանուած ստորագրութիւնները եւ եկեղեցական կազմակերպութեան կառուցուածքի հնագոյն ուղղակի եւ անուղղակի նկարագրութիւնները⁸: Արդէն իսկ տիեզերական ժողովների առաջին կանոններում փորձ է արւում կանոնաւորել նաեւ եկեղեցական կառոյցը: Այդ վաւերագրերը ժամանակին թարգմանուել են նաեւ Հայերէն: Նիկիայի ժողովի 2 կանոնում Աղեքսանդրիայի, Հռոմի եւ Անտիոքի եպիսկոպոսական աթոռները նախադաս են համարուում, իսկ Է-ում Երուսաղէմի աթոռն իր պատուով հաւասարեցուում է մայրաքաղաքային աթոռներին⁹:

Հայոց, Ա, Երեւան, 1964, էջ 18-66):

- 7 Hans Grotz S. J., Die Hauptkirchen des Ostens von Anfängen bis zum Konzil von Nikaia (325), Roma, 1964, p. 4-5 (Orientalia christiana analecta, 169)
- 8 St' u B. G. Taubneri, Georgii Cyprii Descriptio Orbis Romani Accedit Leonis imperatoris diatyposis genuina adhuc inedita edidit Praefatus est Comentario instruxit Henricus Gelzer. Adiectae sunt Quatuor Tabulae Geographicae, Lipsiae in Aedibus, 1890, Patrum Nicaenorum Nomina Latine, Graece, Coptice, Syriaece, Arabice, Armeniace. Sociata opera ediderunt Henricus Gelzer, Henricus Hilgenfeld, Otto Cuntz, Lipziae, Aedibus B. G. Taubneri, 1898:
- Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռին վերաբերող մինչեւ ԺԵ դարը բոլոր ցանկերի հրատարակումը, ինչպէս նաեւ ամենավերջին գրականութեան լրումները տե՛ս "Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae", texte critique, introduction et notes par Jean Darrouzès, Paris, 1981:
- 9 «Ջ. Ասխնէաց սովորութիւն կացցէ յԵգիպտոսի, զի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ հռոմայեցոց եպիսկոպոսն այս սովորութիւն է, մոյսպէս եւ անտիոքացոց եւ այլ իշխանութիւն եւ պատիւ մեծութեան պահեսցի յԵկեղեցոյ: Է. Վասն զի սովորութիւն կալաւ եւ կարգի Ասխնէաց, զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի ըստ կարգին զպատիւն, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանին պահեսցի պատիւն իւր» (Քայերէն բնագրի վերջին հրատարակութիւնը տե՛ս

Ագաթանգեղոսի, Փաւստոս Բուզանդի, Մովսէս Խորենացու եւ միւս հեղինակների երկերում՝ մինչեւ Սեբէոս եւ վերջինիս ժամանակադրութեն մօտ պատմական սկզբնաղբերներում, յաճախ են հանդիպում եպիսկոպոս, մետրոպոլիտ, կաթողիկոս, պատրիարք, հայրապետ եւ քորեպիսկոպոս տերմինները, սակայն դրանք չեն դրւում կուռ աստիճանական համակարգում¹⁰: Եթէ այս տեսանկիւնից ենք դիտում խնդիրը, արձանագրման է արժանի այն փաստը, որ սկզբնաղբերներում մերթ ընդ մերթ առանձնանում է երկու մայրաքաղաքային աթոռների՝ սկզբում Հռոմի, ապա եւ Բիւզանդիոն-Կոստանդնուպոլսի թեմակալների նշանակութիւնը: Այս հարցում հայոց պատմագրական աւանդոյթը որոշակիորէն մօտենում է բիւզանդականին (կամ արեւելահռոմէական), որը, սակայն, եկեղեցական նուիրապետութեան ամբողջական կառոյցը տեսնում է միայն Հռոմէական-Բիւզանդական կայսրութեան տարածքներում: Հայոց մատենագրական աւանդոյթը, ազդուելով բիւզանդականից, ժամանակ առ ժամանակ ամրագրում է այս աւանդոյթը, սակայն բաւական ընդգծուած է նաեւ բիւզանդականից հեռացող այն դրոյթը, ըստ որի՝ Հայ եկեղեցին ամբողջական եկեղեցական կազմակերպութիւն է տեսնում նաեւ Սասանեան Պարսկաստանում¹¹:

Ի տարբերութիւն Տիեզերական եկեղեցու մասին հայոց մատենագրութեան մէջ պահպանուած հատուկնետ վկայութիւնների, համեմատաբար կուռ են պատկերացումները Հայ եկեղեցու նուիրապետութեան կառուցուածքի մասին: Ներառեալ մինչեւ Ներսէս Մեծը, բոլոր հայկական սկզբնաղբերները գրեթէ միաբերան պնդում են, որ հայոց կաթողիկոսները ձեռնադրուել են Կեսարիայի առաջնորդի կողմից, որը մեր սկզբնաղբերներում յաճախ անուանւում է նաեւ կաթողիկոս: Միւս կողմից, սկսած ս. Գրիգոր Լուսաւորչից, հայոց կաթողիկոսներ

«Կանոնագիրք Հայոց». Ա, էջ 120-121): Մինչեւ Նիկիայի ժողովը Տիեզերական եկեղեցում նախադաս արժանի առանձնացման սկզբունքների մասին տե՛ս H. Grotz, Die Hauptkirchen..., p. 11-18:

¹⁰ Իմ կարծիքով՝ սա առանձին խնդիր է եւ պահանջում է առանձին եւ մանրակրկիտ մօտեցում:

¹¹ Այդ տեսանկիւնից մեր պատկերացումները բաւական ընդարձակում են Ե դարի պատմական իրադարձութիւնները նկարագրող մեր երկու պատմիչները՝ Եղիշէն եւ Ղազար Փարպեցին:

ըր ձեռնադրում են երկու հարեւան ժողովուրդների՝ վրացիների եւ աղուանների հոգեւոր առաջնորդներին, որոնք կրում են երբեմն կաթողիկոս, երբեմն եպիսկոպոս կամ արքեպիսկոպոս անուանումը:

Ինչպէս տեսնում ենք, ի տարբերութիւն Հռոմէական, ապա եւ բիւզանդական պատկերացումների, ըստ որոնց՝ եկեղեցու նուիրապետութեան սահմանները գրեթէ ամբողջութեամբ համընկնում են Հռոմէական (կամ Բիւզանդական) պետութեան սահմաններին, Հայաստանում եկեղեցու նուիրապետութեան գաղափարը ազգայնանում էր, եւ դրա հետ կապուած՝ եկեղեցական կազմակերպութիւնը ինքնանկախ վիճակ էր ստանում: Այդ գործընթացի խորացմանը թափ հաղորդեց հայոց այբուբանի ստեղծումը, սակայն այն աւելի արմատական դարձաւ, երբ Հայաստանը 428 թ. ամբողջովին կորցրեց թագաւորական իշխանութիւնը: Այդ ժամանակաշրջանից սկսած՝ պետական կազմակերպութեանը յատուկ մի շարք բնորոշ յատկանիշներ ամբողջովին փոխանցուեցին եկեղեցուն: Չնայած այս առանձնայատուկութիւններին՝ Հայ եկեղեցին շարունակում էր հաւատարիմ մնալ «Քրիստոս եւ Նրա եկեղեցին միասնական են եւ պատկանում են բոլոր ազգերին» սկզբունքին, որը մէկընդմիջտ հաստատագրուած է Ագաթանգեղոսի Պատմութեան մէջ¹²:

Սկսած Ջ դարից՝ Հայ եկեղեցին, ինչպէս նաեւ Արեւելեան մի շարք ուրիշ եկեղեցիներ իրենց համար պարտադիր համարեցին միայն առաջին երեք տիեզերական ժողովների որոշումները: Երկար ժամանակ Հայաստանում եւ Արեւելքի ամենահզօր եկեղեցական թեմերում (Անտիօք, Աղեքսանդրիա եւ այլն) լուելեայն էր մերժւում Քաղկեդոնի ժողովը, որից անմիջապէս յետոյ պառակտման առջեւ կանգնած Բիւզանդական կայսրութիւնը քայլեր ձեռնարկեց՝ մեղմելու համար այդ ժողովից արեւելեան թեմերի հիասթափութիւնը: Արեւելեան եկեղեցիները ժողովի որոշումները դիտում էին իբրեւ նեստորականութեան վերածնում: Քաղկեդոնի ժողովի դաւանաբանական դրոյթներից էական նահանջ էր Ե դ. 80-ական թթ. Կոստանդնուպոլսում հրապարակուած Ջենոնի հենտիկոնը: Եկեղեցական կազմակերպութեան բնազաւառում Արեւելքի եկեղեցիներին կատարուած նմանատիպ զիջումները

¹² Այս միտքն ընդգծուած է ողջ վարդապետութեան մէջ (տե՛ս յատկապէս «Ագաթանգեղեայ Պատմութիւն Հայոց», աշխատ. Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ս. Կանայեանցի, Տիփլիս, 1909, էջ 312-313):

շարունակուեցին մինչեւ Հերակլ կայսեր իշխանութեան տարիները: Այս դարաշրջանում էր, որ Անտիոքի եւ Աղեքսանդրիայի օրթոդոքս-բիւզանդական (Մելիտո) աթոռներին զուգահեռաբար սկսում են ձեւաւորուել ուղղափառ զպտական եւ ասորական պատրիարքական աթոռներ՝ իրենց կատարեալ նուիրապետական կառուցով: Իհարկէ, դրանց հետ միասին սկսեց աստիճանական անկում ապրել նուիրապետական կառույցը Սասանեան Պարսկաստանում:

Սակայն Քաղկեդոնի ժողովի նշանակութիւնը Բիւզանդական Եկեղեցու համար էական էր ոչ միայն դաւանաբանական հարցերի տեսանկիւնից: Այդ ժողովից յետոյ է յստակւում եւ ամբողջական դառնում Բիւզանդական Եկեղեցու նուիրապետական կառույցը: Եթէ մինչ այդ Տիեզերական Եկեղեցու ժողովներում հաւասարների մէջ առաջին էին դիտուում Հռոմի, Աղեքսանդրիայի, Անտիոքի թեմերը եւ ըստ պատուի նրանց էին հաւասարեցնում Կոստանդնուպոլսի եւ Երուսաղէմի աթոռները, ապա Քաղկեդոնի ժողովում (ԻԸ կանոն) աննախադէպ կերպով, կայսեր անմիջական միջամտութեամբ, ի հակակշիռ Հռոմի, բարձրացւում էր Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոսական աթոռի դերն ու հեղինակութիւնը, քանի որ այդ քաղաքում էին կենտրոնացւում կայսրութեան կառավարման լծակները: Դրանով «ձեռնոց էր նետւում» կայսրութեան ներքին կեանքում իր նշանակութիւնը հետզհետէ կորցնող Հռոմին: Չնայած կայսրութեան հին մայրաքաղաքի Եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովում կարողացել էր անցկացնել Հռոմի Լեւոն Ա պապի դաւանաբանական դրոյթները, որոնք ստացել են «Լեւոնի տուժար» անունը, սակայն Եկեղեցական նուիրապետութեան շրջանակներում պարտութիւն էր կրել Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցական աթոռից, որին առանց ձեւակաւութիւնների հովանաւորում էր Բիւզանդական կայսրութիւնը: Պէտք է նաեւ նշել, որ եթէ մինչ այդ Եկեղեցական կազմակերպութեան շրջանակներում առաջնութեան համար պայքարին մասնակցում էին նաեւ Աղեքսանդրիայի եւ Անտիոքի եպիսկոպոսական աթոռները, ապա Քաղկեդոնի ժողովից յետոյ նրանց գերը սաստիկ նուազեց համաեկեղեցական կեանքում: Այդ պատրիարքութիւնների մելիտեան թեւերը դարձան Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցու կցորդը, իսկ Հռոմի Եկեղեցին իրեն ենթակայ նոյնանուն պատրիարքութիւններ ստեղծեց միայն ԺԲ դարի ընթացքում:

Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցական աթոռի գերակայ դիրքը իր նո-

վելներում վերջնականապէս հաստատագրեց Յուստինիանոս Մեծը¹³: Սակայն Կոստանդնուպոլսի Եկեղեցում շարունակում էր կիրառութեան մէջ մնալ չորս պատրիարքական աթոռների՝ Հռոմի, Աղեքսանդրիայի, Անտիոքի, Կոստանդնուպոլսի համագորութեան եւ Երուսաղէմի աթոռի համապատուութեան մասին աւանդոյթը, որը լայն տարածում էր ստացել նաեւ Արեւելեան միւս Եկեղեցիներում: Այդ աւանդոյթի մէկ այլ տարբերակ էլ գործավարում էր հայ մատենագրութեան մէջ Ը դարից յետոյ: Այդ առումով շահեկան է արեւելաքրիստոնէական մատենագրութիւնների գիտակ, պրոֆ. Միքայէլ Վան էսբրոնկի վերջերս հրատարակած յօդուածը:

Բ. Ը-ԺԱ դարերի մատենագրական յուշարձաններ

Ինչո՞վ էր պայմանաւորուած Ը դարում հայ մատենագրութեան մէջ Եկեղեցական նուիրապետութեան համակարգի տեսականացման ձգտումը:

Եկեղեցական նուիրապետութեան համակարգման ուսումնասիրութեան ճանապարհին սկզբունքային նշանակութիւն է ստանում Դիոնեսիոս Արեոպագացուն (Արիսպագացի՝ հայ մատենագրութեան մէջ) վերագրուած «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» աշխատութիւնը: Բիւզանդական մատենագրութեան մէջ այս աշխատութեան ստեղծման հնարաւոր ժամանակ է համարուում Զ դարը, այսինքն՝ այն դարաշրջանը, երբ աւարտւում էր Բիւզանդական կայսրութեան մէջ քրիստոնէական Եկեղեցու նուիրապետական կառույցի վերջնական ձեւաւորման դասական շրջանը, որն արդէն արձանագրուած է Յուստինիանոս Մեծի մի շարք նովելներում: Անշուշտ, հարց կտրուի, թէ ինչ կապ կայ երկնային քահանայապետութեան դասերի եւ Եկեղեցու նուիրապետութեան աստիճանների համակարգի ձեւաւորման սկզբբունքների մէջ: Դիոնեսիոս Արեոպագացուն վերագրուած վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ, մի շարք աստուածաշնչային յղումների համադրմամբ, մէկ անգամ եւ ընդմիջտ երկնային քահանայապետութեան շրջանակներում առանձնացւում են ինը երկնային դասեր, որոնք

13 Corpus iuris civilis, volumen tertium: Novellae /recognovit Rudolfus Schoell, opus Schoellii morte interceptum absoluit Guillelmus Kroll, Berolini, 1959, nov. CXXIII, cap. III, p. 597

բաշխում են հաւասարապէս երեք որակական խմբերի մէջ. ա) աթոռք, քերովքէք, սերովքէք, բ) տէրութիւնք, գօրութիւնք, իշխանու-
թիւնք, գ) պետութիւնք, հրեշտակապետք, հրեշտակք¹⁴:

Դիոնիսիոս Արեոպագոս այս երկը հայերէն թարգմանուել է Ը դարում մեր մատենագրութեան ամենաբեղուն թարգմանիչներից մէ-
կի՝ Ստեփանոս Սիւնեցու ձեռքով¹⁵: Այս մատենագրական երկը չա-
փազանց մեծ ազդեցութիւն է ունեցել Հայ մատենագրութեան, յատ-
կապէս ծիսադաւանաբանական երկերի ստեղծման վրայ եւ կարեւոր
հիմք է հանդիսացել երկնային, երկրային եւ եկեղեցական նուիրապե-
տութեան աստիճանները սահմանազատելու, բացատրելու եւ տեսա-
կան կառուցուածք ստեղծելու գործում:

Սկսած Թ դ.՝ արդէն յայտնի են հայերէն սկզբնաղբիւրներ, որոնք
եկեղեցական նուիրապետութիւնը եւս բաժանում են ինն աստիճաննե-
րի: Մեզ հասած բնագրերի մէջ առաջինը Մաշտոց Եղիվարդեցու
թուղթն է՝ ուղղուած Գէորգ Հայոց կաթողիկոսին, ուր եկեղեցական
նուիրապետութեան դասերը համապատասխանեցուած են երկնային
քահանայապետութեան դասերին եւ առանձնացուած են ինն աստի-
ճաններում՝ պատրիարք, արքեպիսկոպոս, մետրոպոլիտք, եպիսկո-
պոսք, քահանայք, սարկաւազունք, կէս սարկաւազունք, ընթերցողք
եւ փսալտք (երգեցողք): Եկեղեցական նուիրապետութեան այս կառոյ-
ցի տեսականացումը Հայաստանում կապուած էր այն հանգամանքի
հետ, որ Բիւզանդական Եկեղեցին հրաժարուում էր ընդունել Հայոց
եկեղեցական կազմակերպութեան նուիրապետութեան ամբողջականու-
թիւնը՝ համարելով, որ այն չունի պատրիարքական աստիճան: Այդ
խսկ պատճառով, ըստ օրթոդոքս-բիւզանդական հոգեւորականութեան,
Հայ Եկեղեցին պարտաւոր է ենթարկուել պատրիարքական աթոռնե-
րից որեւէ մէկին: Թ դ. բիւզանդական եկեղեցական եւ մատենագրա-
կան գործիչ, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Փոտի՝ Զաքարիա Հայոց
կաթողիկոսին ուղարկած թղթից կարելի է ենթադրել, որ Հայ Եկեղե-
ցու համար նման աթոռ էր դիտուում Կոստանդնուպոլսի պատրիար-
քութիւնը, որին այդ ժամանակ ենթարկուում էր նաեւ Կեսարիայի ար-

14 "The Armenian version of the works attributed to Dionysius the Areopagite", edited
by R. W. Thomson, Lovanii, 1987 (Corpus scriptorum christianorum orientali-
um, vol. 488, Scriptores Armeniaci, t. 17), p. 19-32
15 Տե՛ս Գ. Յ. Վրդ. Գրիգորեան, Ստեփանոս Սիւնեցի, Բէյրութ, 1858, էջ 30:

քեպիսկոպոսական աթոռը:

Թ-Ժ դարերում կաթողիկոսներ Մաշտոց Եղիվարդեցին եւ նրա
աշակերտ Յովհաննէս Դրասխանակերտցին փորձում էին ապացուցել,
որ արդէն Ներսէս Մեծի կաթողիկոսութեան տարիներից (Դ դ. երկ-
րորդ կէս) Հայոց կաթողիկոսական աթոռը հաւասարեցուել է պատրի-
արքական աթոռի աստիճանի¹⁶: Այդ իսկ պատճառով Հայ Եկեղեցու
նուիրապետական կառոյցը ամբողջական է եւ լիակատար: Մաշտոց
Եղիվարդեցու եւ Յովհաննէս Դրասխանակերտցու՝ Հայոց եկեղեցա-
կան նուիրապետութեան համակարգումը գրեթէ անփոփոխ օգտագոր-
ծում են Անանիա Մոկացին, Մովսէս Դասխուրանցին եւ ուրիշներ:

Տիեզերական Եկեղեցու կառուցուածքի համակարգուած կառոյցը
վերստին շարադրուած է նաեւ ԺԲ դ. Ներսէս Լամբրոնացու «Նորհըր-
դածութիւնք ի կարգս Եկեղեցւոյ» աշխատութեան մէջ, որը գրուել է
1176/7 թ.: Այնուհետեւ այդ բնագիրը որոշ էական տարբերութիւննե-
րով մուծուել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի «Յաղագս դատաս-
տանաց կարգաց Եկեղեցւոյ եւ տան թագաւորի» յօդուածի մէջ, որը Ա
եւ Գ խմբագրութիւններում ունի ՄԻԵ, իսկ Բ խմբագրութիւնում՝ ՃԺԳ
յօդուածահամարը: Այս տեսանկիւնից մեզ հետաքրքրող սկզբնաղ-
բիւրներից աւելի մասնագիտօրէն եւ յաճախ են անդրադարձել նրանք,
ովքեր զբաղուել են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի բնագրով եւ
նրա սկզբնաղբիւրներով: Ակնյայտ է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստա-
նագրում մեզ հետաքրքրող սկզբնաղբիւրը Ներսէս Լամբրոնացու
«Նորհրդածութիւնք ի կարգս Եկեղեցւոյ» աշխատութիւնն է: Այս
տեսքով եւ որոշ էական փոփոխութիւններով, որոնք բխում են Յով-
հաննէս Դրասխանակերտցու պատմութեան բնագրից, յիշեալ բնագի-
րը յետագայում եւս օգտագործուել է Հայ մատենագրութեան մէջ
Մխիթար Սկեւռացու (կամ Տաշրացու), Ստեփանոս Օրբելեանի եւ ու-
րիշների կողմից:

Տարտնի արքեպիսկոպոս Ներսէս Լամբրոնացու յիշատակուած
աշխատութեան մէջ մեզ հետաքրքրող հատուածն ունի «Որոշումն ինն
դասուց աստիճանաց Եկեղեցւոյ եւ յատկութիւն գործառնութեանց
նոցա. եւ զգեստուցն, ընդ որս եւ ընդգիմադրութիւն այսոցիկ

16 Այդ մասին տե՛ս Ա. Բ. Սարգսեան, Յովհաննէս Դրասխանակերտցու Հայոց պատ-
մութիւնը եւ Մովսէս Խորենացին, Երեւան, 1991, էջ 117-136:

խորհրդոց ունայնացուցանողաց» վերնագիրը: Այս բնագրի սկզբում հեղինակը, ելնելով երկնային քահանայապետութեան հրեշտակների եռեակ դասերի ինն աստիճաններից, հետեւեալ զուգահեռ աստիճաններն է տեսնում երկրային քահանայապետութեան կարգերի հետ.

ա) աթոռք, քերովբէք եւ սերովբէք դասին համատիպ է համարում արքեպիսկոպոս, եպիսկոպոս, քահանայ աստիճանները.

բ) տէրութիւնք, զօրութիւնք եւ իշխանութիւնք դասին՝ սարկաւազ, կէս սարկաւազ եւ սաղմոսերգու աստիճանները.

գ) պետութիւնք, հրեշտակապետք, հրեշտակք դասի պատճէնում է տեսնում կրօնաւոր, ժողովուրդ եւ երեխայք աստիճանների մէջ:

Այնուհետեւ հեղինակն անդրադառնում է մասնաւորապէս Եկեղեցու ինը նուիրապետական աստիճաններին, իսկ դրանից յետոյ՝ հազուատների այն տեսակներին, որոնք կրում է Եկեղեցու պաշտօնեաններից իւրաքանչիւրը: Այս վերջին հատուածում ներսէս Լամբրոնացու աշխատութիւնը չափազանց արժէքաւոր է յատկապէս նրանով, որ նկարագրում է նաեւ Հարեւան (Օրթոդոքս-բիւզանդական, Կաթոլիկ-հռոմէական եւ Յակոբիկ-ասորական) Եկեղեցիներում իւրաքանչիւր պաշտօնեայի օգտագործման համար թոյլատրուող զգեստները: Հետեւաբար ներսէս Լամբրոնացու «Խորհրդածութիւնք» աշխատութեան այս գլուխը կարելի է բաժանել երեք հատուածների, որոնց մէջ մեզ հատաքրքրում է Եկեղեցու նուիրապետութեան ինն աստիճաններին վերաբերող հատուածը:

Այստեղ ներսէս Լամբրոնացին, հետեւելով մինչ այդ արդէն ձեւաւորուած աւանդոյթին, որը տիրապետում էր ե՛ւ Յունական, ե՛ւ Հայկական Եկեղեցիներում, կրկին արձանագրում է Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան ինն աստիճանները, որոնք են. ա) պատրիարք, բ) արքեպիսկոպոս, գ) մետրոպոլիտ, դ) եպիսկոպոս, ե) քահանայ եւ երիցունք, զ) սարկաւազ, է) կէս սարկաւազ, ը) ընթերցողք, թ) երգեցողք: Ըստ ներսէս Լամբրոնացու՝ Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան այս սանդղակը լիովին համապատասխանում է Հայ Եկեղեցու պաշտօնէութեան աստիճանակարգին, որը, ինչպէս տեսանք, սկսած արդէն Թ-Ժ դարերից, համակարգուած ձեւով վկայուած է Հայ մատենագրութեան մէջ եւ շրջանառութեան մէջ է մինչեւ այսօր:

Գ. ԺԲ դարում ձեւաւորուած նոր հայեցակէտ

Այժմ անդրադառնանք այս խնդրին ժԲ դ. Հայ-բիւզանդական եկեղեցական բանակցութիւնների տեսանկիւնից: 1165-1178 թթ. փոխյարաբերութիւնները շօշափում էին երկու եկեղեցական կազմակերպութիւնների թէ՛ ծիսական, թէ՛ դաւանաբանական եւ թէ՛ կառուցուածքային շահերը: Բիւզանդական կայսրութիւնը սելջուկեան եւ Մերձաւոր Արեւելքի միւս մուսուլմանական եւ քրիստոնէական համայնքների եւ տէրութիւնների հետ փոխյարաբերութիւններում մեծ նշանակութիւն էր տալիս այդ տարածքներում բնակուող Հայ ազգաբնակչութեանը: Իսկ Բալկաններում ազգամիջեան եւ միջեկեղեցական փոխյարաբերութիւնները կառուցելիս յաճախ էր ստիպուած լինում հաշուի նստել Բալկանների եւ Փոքր Ասիայի Հայ Եկեղեցու պաշտօնէութեան եւ Հայ ազգաբնակչութեան հետ: Այդ իսկ պատճառով Բիւզանդական կայսրութեան արտաքին քաղաքական ծրագրերում ժԲ դ. 60-ական թթ. քաղաքական հրապարակի վրայ կրկին յայտնուեց Օրթոդոքս-բիւզանդական եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցիների միջեւ միութիւն հաստատելու հինաւուրց ծրագիրը¹⁷:

Իսկ ի՞նչ սկսեցինք նուէր այդ փոխյարաբերութիւններից Հայ Եկեղեցին, եւ ինչպէ՞ս է այն արտացոլուել այդ ժամանակաշրջանի սկզբնաղբերներում:

Ամենայն հայոց հոգեւոր հովիւր թէեւ կաթողիկոսական աթոռը հաստատել էր Հռոմկայում՝ բուն Հայկական տարածքներից դուրս, սակայն աւանդոյթի բերումով շարունակում էր կոչուել եւ մնալ «Հայոց մեծաց կաթողիկոս» եւ Հայրապետ, որին ենթարկուած էին Արեւելքում եւ Արեւմուտքում խարիսխ ձգած Հայոց ազգային Եկեղեցու գրեթէ բոլոր թեմերը եւ վանական կենտրոնները: Հայոց հոգեւոր իշխանութեան եկեղեցաքաղաքական շահերը եւ բազմաթիւ հարցերում խաչաձեւով էին բիւզանդականի հետ Կիլիկիայում, Հիւսիսային Ասորիքում, Փոքր Ասիայում եւ Բալկաններում: Հայ Եկեղեցին եւ բիւզանդական-օրթոդոքս եկեղեցական կազմակերպութեան հետ փոխյարաբերութիւններում փորձում էր հասնել իր համար առաջնակարգ

17 Այս բանակցութիւնների քաղաքական դրոյսապատճառների ուսումնասիրութեան համար տե՛ս Ա. Բոգոյեան, Բիւզանդիայի արեւելեան քաղաքակառուցութիւնը եւ Կիլիկիան Հալաւտսանը ժԲ դ. 30-70-ական թուականներին, Նրեւան, 1988:

նշանակութիւն ունեցող եկեղեցաքաղաքական հետեւեալ խնդիրները լուծմանը.

ա) Բիւզանդական կայսրութեան տարածքում եւ նրա ազդեցութեան ոլորտում գտնուող երկրներում Հայ Եկեղեցու եւ նրա թեմերի համար ստեղծել գործունէութեան տանելի պայմաններ.

բ) Հայոց եկեղեցական կազմակերպութիւնը քոյր Եկեղեցու կարգավիճակով ընդունելի դարձնել Բիւզանդական Եկեղեցուն եւ կայսրութեանը որպէս ուղղափառ քրիստոնէական համայնք.

գ) օգտագործել Բիւզանդական կայսրութեան հեղինակութիւնը եւ արտաքին քաղաքական հնարաւորութիւնները Հայոց կաթողիկոսարանի դիրքերը միջազգային յարաբերութիւններում ամրապնդելու գործում, որն անուղղակիօրէն նպաստելու էր ազգային պետականութիւն ստեղծելու գործընթացին:

1165-1178 թթ. Հայ-բիւզանդական բանակցութիւններն անարդիւնք աւարտուեցին: Այնուամենայնիւ, հէնց այդ բանակցութիւնների վերջնական փուլ հանդիսացող Հռոմկլայի ժողովում (1178) Ներսէս Լամբրոնացին ներկայացրել է մի վաւերագիր, ուր առաջարկուած էր դիմել Բիւզանդական կայսրութեանը՝ փոխելու համար Հայ Եկեղեցու տեղը Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետական համակարգում¹⁸:

Դա մի ծրագրային փաստաթուղթ է, ուր Տարսոնի արքեպիսկոպոսը պատասխանում է Բիւզանդական Եկեղեցու ինը պահանջներին: «Գլխակարգութիւնք Հռոմոց» աշխատութեան մէջ Ներսէս Լամբրոնացին բիւզանդական կայսր Մանուէլ Ա Կոմնէնոսի (1143-1180) եւ պատրիարք Միքայէլ Գ Անքիալոսի (1170-1178) ուղարկած ինը պահանջներից վերջինին, ուր պնդուած է ընդունել «զառաջարկութիւն կաթողիկոսին միայն ի թագաւորէն Հռոմոց» կէտը, Տարսոնի արքեպիսկոպոսը գրում է, որ այս գլուխը թէպէտեւ վերջում է դրուել, ընդգրկում է վերագրեալ բոլոր խնդիրները: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Հայոց եւ Բիւզանդական Եկեղեցիները, սկսած է դ., բաւական հեռացել են միմեանցից, չնայած երկուստեք բազմաթիւ փորձեր են կատարուել հաշտեցնելու Տիեզերական Եկեղեցու այս եր-

18 Տե՛ս Ն. Ակիճեան, Ներսէս Լամբրոնացի՝ արքեպիսկոպոս Տարսոնի (կեանքն եւ գրական վաստակները՝ հանդերձ ազգաբանութեամբ Պահլաւանեաց եւ Լամբրոնի Ներսէսաց), Վիեննա, 1956, էջ 198-199:

կու թեւերը, Ներսէս Լամբրոնացին խորհուրդ է տալիս Հռոմկլայի ժողովի մասնակիցներին հետեւեալ առաջարկով դիմել բիւզանդական կայսրը. «Եւ կալցէ զաթոռն Անտիոքայ կաթողիկոսն Հայոց. եւ զոր ինչ եկեղեցիք եւ սահմանք են ընդ իշխանութեամբ նորա յարեւելս եւ յարեւմուտս, եւ նոյն յաջորդեսցէ հրամանաւ թագաւորիդ զՀայոց սեռն, այլ մինչեւ ի սպառ»¹⁹:

Ըստ այս վաւերագրի՝ միայն այս կերպ կարող է «անքակ պնդութեամբ զսէրն նուաճել, այսինքն՝ հարսնացուցանել զաթոռն Անտիոքայ Հայրապետութեանս Հայոց, զի ի ձեռն ողջախոհ կուսին այնորիկ եւ անրիժ փեսայիս այսորիկ միաւորութեան հաւատամք լինել ի մէջ երկուց ազգացս անքակ սիրոյ խնամութիւն զամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց ընդ իշխանութեամբ թագաւորիդ Հռոմոց ածեալ կացուցէ եւ ի մեծ Եկեղեցիդ խառնեսցէ»²⁰: Ելնելով այս դրոյթներից՝ Ներսէս Լամբրոնացին նաեւ արձանագրում է. «Այսպէս յորժամ լիցի կաթողիկոսն Հայոց մի ի չորից աթոռոցդ, ընդ աջմէ թագաւորիդ Հռոմոց, պատրիարք աթոռոյն Անտիոքացուց, ամենայն Հայաստանեայցս յոյս եւ հաւատ եւ միաբանութիւն նովաւ առ ձեզ խարսխի. եւ ամենայն լուծ, զոր դնէք ի վերայ պարանոցի մեր այսու յուսով՝ թեթեւ ունելով միշտ զմիջնորդն զառաջինն փոխել եւ թագաւորական ընտրութեամբդ կոչեսցեալ: Ապա թէ ոչ, ծառայ գլով այլ ազգաց ըստ մեղաց մեր եւ ընդ իշխանութեամբ նոցին բնակեալ, զիտ՞րդ հնար է ձգտել առ թագաւոր Հռոմոց եւ առաջարկութիւն կաթողիկոսի պահանջել»²¹:

Հռոմկլայի ժողովում քննարկուելիք այս դրոյթին ապացոյցներ գտնելու միտումով է թերեւս, որ Ներսէս Լամբրոնացին Կոստանդին Հերապոլսեցու հետ համատեղ թարգմանում է Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետութեան համակարգի մասին Նեղոս Դոքսապատի եւ Եպիփան Կիպրացուն վերագրուող ու մի շարք անանուն հեղինակների երկերը²²: Գերմանացի հայագէտ Ֆ. Ն. Ֆինկի կատարած համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ մեզ հասած յունարէն բնագրերը պակաս-

19 Պալճեան, էջ 265
20 Նոյն տեղում
21 Նոյն, էջ 265-266
22 Այդ թարգմանութիւնների մասին տե՛ս Ն. Ակիճեան, նշ. աշխ., էջ 289-293:

ներ ունեն: Դրա հետ միաժամանակ կարելի է հաստատապէս պնդել՝ Նեղոս Դոքսապատոի եւ Եպիփան Կիպրացու աշխատութիւններում թարգմանիչներն աւելացրել են որոշ հատուածներ, որոնք, մեր կարծիքով, պէտք է բնէին Հռոմկլայի եկեղեցական ժողովի նախօրեակին Ներսէս Լամբրոնացու մշակած ծրագրից (որդեգրած սկզբունքից): Նման հատուածների թուին ենք դասում Եպիփան Կիպրացու երկում տեղ գտած «Իշխանութիւն Հայոց մեծաց» կտորը²³ եւ Նեղոս Դոքսապատոի երկում Անտիոքի պատրիարքական աթոռի եւ Հայոց կաթողիկոսարանի կարգավիճակը բանաձեւող հատուածները²⁴:

Եպիփան Կիպրացու երկ մուծուած «Իշխանութիւն Հայոց մեծաց» գլուխը համառօտ շարադրանքն է Նեղոս Դոքսապատոի հայերէն թարգմանուած երկի նոյն բովանդակութիւնն ունեցող հատուածի, ուր թարգմանիչները շեշտում են Հայոց եկեղեցական թեմի ինքնուրոյնութիւնը: Ե՛ւ Եպիփան Կիպրացու, ե՛ւ Նեղոս Դոքսապատոի երկերի հայերէն թարգմանութեան մէջ Հայոց կաթողիկոսարանի անկախ դիրքը համեմատուած է Կիպրոսի ինքնազլուխ աթոռի նոյնանման կարգավիճակի հետ՝ միայն այն տարբերութեամբ, որ Նեղոս Դոքսապատոի երկում վերոյիշեալ երկու ինքնազլուխ եկեղեցիների շարքում յիշատակուած է նաեւ Բուլղարիայի թեմը:

Հռոմկլայի Հայոց կաթողիկոսարանը Անտիոքի պատրիարքութիւն վերանուանելու այս ծրագրային դրոյթը ԺԳ դ. եւս մի քանի անգամ վերարծարծուեց Հայոց կաթողիկոսների կողմից, սակայն Կիլիկիայի հայկական պետութեան կործանումից յետոյ ամբողջովին դուրս մղուեց շրջանառութիւնից:

Ամփոփենք. մինչեւ Ը դարը Հայ մատենագրութեանը յայտնի չէ որեւէ աշխատութիւն, որը համապարփակ պատկերացում տար Տիեզերական Եկեղեցու նուիրապետական կառույցի մասին: Թ դարից մեզ են հասել այդ նիւթին վերաբերող առաջին աշխատութիւնները, որոնք նպատակ ունէին Բիւզանդական կայսրութեանը ցոյց տալ Հայ Եկեղեցու նուիրապետական կառույցի ամբողջականութիւնը: Այս համակար-

գը գրեթէ անխաթար աւանդուած է ողջ միջնադարի ընթացքում: ԺԲ դարում, կապուած եկեղեցական բանակցութիւնների նոր փուլի հետ, Ներսէս Լամբրոնացին եւ նրան համախոհ կիլիկեան հոգեւորականութիւնը փորձ են անում փոխել Հայ Եկեղեցու տեղը Տիեզերական Եկեղեցու կառուցուածքում: Նրանք պնդում էին Բիւզանդական կայսրութեանը՝ Հայոց կաթողիկոսին տալ Անտիոքի պատրիարքի իրաւասութիւն՝ Իհարկէ, նրա առաջադրման իրաւունքը վերապահելով բիւզանդական կայսրին:

23 Տե՛ս Եպիփան Կիպրացու "Εκθεσις πρωτοκλησιων πατριαρχων τε και μητροπολιτων", Ռուստ. Ֆ. Ն. Ֆիմկ, Թիֆլիս, 1902:

24 «Նեղոսի Դոքսապատոի կարգադրութիւն պատրիարքական աթոռոց», Ռուստ. Ֆ. Ն. Ֆիմկ, Վաղարշապատ, 1902, էջ 10

Յակոբ Բեռնեան

Ս. ԵՊԻՓԱՆ ԿԻՊՐԱՅՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳԱՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ս. Եպիփան Կիպրացին (310-403)¹ պատկանում է Տիեզերական եկեղեցու այն հայրերի շարքին, որոնց երկերը սկսել են հայերէն թարգմանուել Ե դարից ի վեր: Արդէն Մովսէս Խորենացին նրան յիշատակում է իրրեւ իրեն քաջ ծանօթ հեղինակութեան: Նա վկայակոչում է ս. Եպիփանի նշանաւոր «Յանդիմանութիւն հերձուածոց»² (յուճարէն՝ «Դեղատուփ») աշխատութիւնը³, թերեւ՝ հայերէն թարգմանութեամբ⁴: Եպիփան Կիպրացու այս աշխատութիւնից լայնօրէն օգտուել է Եզնիկ Կողբացին՝ հայերէն թարգմանելով եւ իր երկասիրութեան մէջ գետեղելով իրեն անհրաժեշտ հատուածները⁵: Հայ թարգմանական մատենագրութիւնը մեզ է հասցրել այս մեծահամբաւ եկեղեցականի ճառերի եւ մեկնութիւնների բազմաթիւ թարգմանութիւնները⁶: Հրատարակուած է դրանց միայն աննշան մասը⁷: Բազմա-

թիւ ճառեր եւ մեկնութիւններ տակաւին սպասում են իրենց հետազոտողին ու հրատարակողին: Այդօրինակ միաւորներից է ս. Եպիփանի Աւետարանի ճառական մեկնութիւնը, որ մեզ յայտնի է վեց ընդօրինակութեամբ՝ ՄՄ NN 4750, 949, 2873, 5541, 7312, 7314 ձեռագրերով: Ի դէպ, առաջինից զատ, միւս բոլոր ձեռագրերը թիւրիմացաբար ներկայացուել են իրրեւ ս. Եպիփանի «Ճառք»⁸: Հեղինակի այս աշխատութեան յուճարէն բնագիրը մեզ չի հասել⁹: Ուստի նրա հայերէն թարգմանութիւնն այսօր ունի բնագրի արժէք:

Մեկնութեան առանձին հատուածները՝ Մարդու արարչագործումը (թ. 1-28), Մելքիսեդեկի մասին (թ. 56-84), Մարիամի այցելութիւնը Եղիսաբեթին (թ. 85-95), Սուրբ մկրտութեան մասին (թ. 106-119, 184-186), 1750 թ. ընդօրինակուած վենետիկեան մի ձեռագրից քաղել եւ անգլերէն է թարգմանել F. Conybeare-ը¹⁰: Ելնելով հրէական աւանդազրոյցների առատ օգտագործման ու ըրբբիական իմաստութեան իրազեկութեան փաստից՝ նա ենթադրում է, թէ խնդրոյ առարկայ երկի հեղինակն իրապէս ս. Եպիփան Կիպրացին է¹¹, որ յայտնի էր իր երբայերէնի եւ երբայական մտքի քաջ իմացութեամբ: Լեզուի եւ ոճի դասական պարզութիւնը հիմք է տալիս մտածելու, որ երկը հայերէն է թարգմանուել Ե դարում: Թարգմանութեան վաղեմութեան մասին է վկայում եւ այն, որ նրանցից օգտուել է Մովսէս Խորենացին:

Ինչպէս նկատեցինք, Պատմահայրը, վկայակոչելով Եպիփան Կիպրացու «Հերձուածոցն յանդիմանութիւն» աշխատութիւնը, բերում է Քամի հետնորդներից Քուշի որդի Ներբովթի՝ Սեմի որդիների հան-

1 Վարքը տե՛ս Migne, PG, t. 41, col. 115-152. «Յայսմատրք», Կ. Պոլիս, 1834, էջ 212-214 (աշխարհ. թարգմ.). «Գանձասար» Բ, 1992, էջ 291-301:
2 «Պատմութիւն», 1913, գիրք Ա, գլ. 2, էջ 24-25
3 Adv. Haereses, գիրք Բ, մասն Բ, էջ 84. տե՛ս Migne, PG, t. 42:
4 Հ. Յակովբոս վ. Տաշեան, Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնը. Բեսազօտութիւնը եւ բնագիրը, Վիեննա, 1895, մասն Ա, էջ 90
5 Տե՛ս «Բազմավէպ», 1889, էջ 315-317, 386:
6 Դրանց մատենագիտութիւնը տե՛ս Բ. Գարեգին վ. Զարբհանլեան, Մատենադարանի հայկական թարգմանութեանց մասնագիտ. (Դ-ԺԳ դդ.), Վենետիկ, 1889, էջ 401-418. M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, Brepolis-Turnout, 1974, vol. II, p. 324-341:
7 «Արքայն Եպիփանու սասցեալ զանունս վասն ականց պատուականաց», «Բազմավէպ», 1856, փետրուար. «Յաղագս սուրբ եւ նկարագրեալ տերունական պատկերին ի դաստառակի սրբոյ», «Արարատ», 1869, էջ 185-190, 214-220, 1870, էջ 241-243. «Գիրք հերձուածոց», հրատ. Գ. Տէր-Մկրտչեան, Վաղարշապատ, 1892 (որ իրականում այդ ընդարձակածուալ գրքի գլուխների ցանկն է. տե՛ս Բ. Յ. Տաշեան, Աշխարհ, էջ 90). F. N. Finck, Des Epiphanius von Cypren armenisch und griechisch,

Marburd, 1902. M. Van Es Broeck, Archéologie d'une homelie sur la Paque attribuée a Chrysostome ou Epiphane de Chypre, "Armenian and Biblical studies", ed. by M. E. Stone, Jerusalem, 1976, p. 173-177:
8 Ձեռագրերի համառոտ նկարագրութիւնը տե՛ս «Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անունս Մատենադարանի», կազմ. Օ. Եղանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաթեան, Երեսան, 1965, հտ. Ա, էջ 445, 893, 1278, 1971, հտ. Բ, էջ 129, 505: Մեկնութիւնն առկայ է նաեւ Վենետիկի Մխիթարեան մատենադարանի ձեռագրերում. տե՛ս Բ. Գ. Զարբհանլեան, Աշխարհ, էջ 402-413:
9 Geerard, Աշխարհ, p. 338 (N 3785)
10 Տե՛ս F. Conybeare, The Gospel Commentary of Epiphanius, "Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der alteren Kirche". t. 7, 1906, p. 318-339, t. 8, 1907, p. 221-225:
11 Նոյն, p. 318

դէպ կատարած չարագործութիւնների, Պաղեստինից նրանց Հալածական անելու վերաբերեալ աւանդագրոյցը¹², որ Եպիփանը բաւական մանրամասն պատմում է Աւետարանի մեկնութեան «Յաղագս Մելքիսեդեկի գալոյն» ճառի վերջում¹³: Խորենացու՝ Եպիփանի մատենագրական ժառանգութեանը իրազեկ լինելու այս իրողութիւնը, ինչպէս իրաւացիօրէն նկատում է Հ. Գ. Զարբհանալեանը, «պատկառելի հնութիւն մը տալ կը թուի»¹⁴ մեծածամբաւ վարդապետի աշխատութիւնների Հայերէն թարգմանութեանը: Այսօրինակ փաստերի առկայութիւնը մեզ կարելիութիւն է ընծայում ս. Եպիփանի Աւետարանի մեկնութեան Հայերէն թարգմանութիւնը գոնէ վերապահօրէն կապել Մովսէս Խորենացու անուան հետ:

Մեկնութեան թարգմանութեան մէջ առկայ Հայաշունչ տարրերի առատութիւնը թոյլ է տալիս հաստատել, որ այն բնագրի տեղայնացուած տարբերակն է: Տեղայնացումը դրսեւորւում է երկու կարգի իրողութեամբ՝ բովանդակութեամբ եւ սուրբգրային վկայութիւնների բառաքերականական առանձնայատկութեամբ: Թէպէտ յունարէն բնագրի բացակայութեան պատճառով դժուար է դատողութիւններ անել տեղայնացման չափ ու ծաւալի մասին, այսուհանդերձ ներքոբերեալ օրինակների ընդգծուած հատուածները ենթադրել են տալիս, որ դրանք բացակայել են բնագրում: Այս նշանակում է, որ այդ հատուածները կարելիի սահմաններում յատկեցնում են տուեալ երեւոյթի ընդհանուր պատկերը: Բերենք առաւել բնորոշ թուացող հետեւեալ օրինակները, որոնք վերաբերում են բովանդակութեանը.

«Յովհաննէս» «Արհնութիւն» ըստ հերբայեցուցն թարգմանի, նմանապէս եւ՝ ի բարբառ Հայերէն»:

«Եւ ի պատճառ կնոջն յայրին բնակելոյ շինեցաւ քաղաք եւ եղաւ անուն նորայ ի մեծէն Յեսուայ «Տուն Եփրատայ», ուստի եւ ի Հայերէն բարբառ դարձուցանելով՝ զԵփրատն «Պտղարբրութիւն» յորջորջի»:

«Աստանաւր թիւ Ողոմպիադին, զոր կարգեալ էր Եբրայեցուցն, զոր իմաստունքն յունաց Բեստեքեստոն անուանեն, եւ Հայոց մեծաց

12 Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, էջ 24-25
 13 Հ. Գ. Վ. Զարբհանալեան, նշ. աշխ., էջ 403-404
 14 Նոյն, էջ 402

վարդապետքն Եկեղեցւոյ Նահանջ կոչեն»:

«Եւ նոյնժամայն երեւեցաւ Աստուած փառաւք մեծաւ Հայելով քաղցրութեամբ ի Աբէլ եւ ի պատարագն նորա, եւ զի նա էր ընդունակ, եւ ի Կայէն եւ ի գոհ նորա ոչ նայեցաւ, որ նուազագոյն է քան զՀայելն...»:

Եթէ նախորդ օրինակները ինքնին Հասկանալի են, ապա այս վերջինը ներկայացնում է լեզուաբանական եւ խորհրդաբանական Հայեցակէտ: Ընդգծուած հատուածը ցոյց է տալիս, որ «նայել» եւ «Հայել» բայերի այսօրինակ տարբերակում կարող էր միայն Հայ թարգմանիչը կատարել: Նրա ընկալումով՝ «նայել» բայն ունի նւթական, իսկ «Հայել»-ը՝ հոգեւոր իմաստ:

Տեղայնացման այլ սկզբունք է ներկայացնում յատուկ անունների բառախաղային ստուգաբանութիւնը, որ կարող էր կատարել միայն Հայ թարգմանիչը: Այդպիսի տեղայնացման օրինակներ են.

«Եւ ասէ Սեդեկ՝ մինչեւ ո՞ւր, Սէմ: Եւ կոչեցաւ տեղւոյն այնորիկ Երուաղէմ մինչեւ ցայսաւր»:

«Եւ Հասանէին յերկիրն Պաղեստին, որ թարգմանի տեղի ասպարիսի, մարտի եւ պատերազմի»:

«Ուստի եւ Յորդանան ի մերս դարձուցանելով՝ «էջ նորա» թարգմանի»:

Բովանդակութեան հետ կապուած տեղայնացման մէկ այլ դրսեւորում է ազգային աւանդութեան ներհիւսումը թարգմանութեան հետ: Բերենք առաւել յատկանշական օրինակներից մի քանիսը:

Արարչագործումից յետոյ Աստուած Ադամին եւ Եւային շրջեցնում է Գողգոթայի չորս կողմը, ապա «ի յերկրորդում Հինգշաբաթուն առաջնորդեալ Հանէ զնոսա ի սուրբ լեռնն Ձիթենեաց եւ յերրորդ ժամէն մինչեւ ի վեցերորդ ժամն աստուածային զարութեամբն անաշխատ հասուցանէր զնոսա յԱրարատեան գաւառն ի միջամուխ Հայաստանեաց աշխարհին յարեւելս կոյս ի լեռունն, յորում տապանն Նոյի այժմ հանգուցեալ կայ»:

Նոյի տապանը Այրարատեան նահանգի Համանուն լեռան վրայ հանդէջելու վերաբերեալ Հնագոյն վկայութիւններից է նաեւ Հետեւեալը:

«Յառաջնում ամսեանն, որ աւր մի էր, ըստ երբայեցւոց լուանաթիւ տոմարին, եւ նա կայր հաստատեալ ի վերայ լերինն Այրարատեան, որ է Մասիս»:

Նոյեան տապանի՝ Արարատ լեռան վրայ կանգնելու մասին վիպող վաղնջական այս աւանդութիւնը, որ տարբերում է Աստուածաշնչի ասորերէն «Պեղիտտո» բնագրից, ուր յիշուած է Կարգու լեռը¹⁵, համերաշխուած է Աստուածաշնչի յունարէն «Եօթանասնից» բնագրի հայերէն թարգմանութեան հետ¹⁶: Աստուածաշնչում Հայաստանի վերաբերեալ առկայ բոլոր յիշատակումները մէկտեղուած են հետեւեալ աշխատութեան մէջ՝ V. Inqlisian, Armenien in der Bille /Studien zur armenischen Gesch., VII/ Wien, 1935: Սակայն յատկանշականն այստեղ նոյն լեռան Արարատ=Մասիս անուանումի փաստն է, ինչն ինքնին դրսեւորում է ազգային այն գիտակցութիւնը¹⁷, որ ձգտում էր սուրբգրային տեղանունները կապել Հայաստանի հետ՝ մի կողմից՝ Աստուածաշնչի սրբութեամբ նուիրագործելով ազգային աւանդութիւնը, եւ միւս կողմից՝ տեղայնացնելով Աստուածաշնչուհի: Ազգային արժանապատուութեան այդ զգացումով են ներթափանցուած հետեւեալ տողերը.

«Եւ զլեռն Այրարատ հաւասարեալ լերինն Սիովնի պատուելով աւրէնսդրութեամբ, ուստի եւ յանչափական սիրոյ, զոր ունի առ արարածս իւր, զամենայն բարկութիւն դարձուցանէ ի բարութիւն...»:

Աստուածաշնչի մէջ յիշուող նշանաւոր Բաղասամը¹⁸ շրջել է բովանդակ Միջագետքը, Հայաստանը եւ Պարսկաստանը՝ աւելի քան 35 տարի շարունակ քարոզելով Միածնի աշխարհ գալու մասին¹⁹:

15 Vetus Testamentum Syriace. iuxta Simplicem syrorum versionem. Pars 1, Lugdun. Batavorum, 1977, № 13-14. Հ. Գ. Մելքոնեան, Հայ-ասորական յարաբերութիւնների պատմութիւնից, Երեւան, 1970, էջ 76-78

16 ԾԱ. Ը 4

17 Հմմտ. Գ. Վ. Աբգարեան, Մասիսի անուանադրութիւններն ըստ Մովսէս Խորենացու եւ Անանուհի, «Էջմիածին», 1971, N ԺԲ, էջ 28:

18 Թիւ. Ի Գ, Ի Դ

19 Բաղասամի այս առաքելութեան իմաստային բացատրութիւնն օգտագործուել է Ստեփանոս Սիւնեցու եւ Յովհանն Օսկեցու եկեղեցաբանական աշխատութիւններում. «Ժամակարգութեան մեկնութիւն ընդարձակ եւ համառոտ Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ նորին մտ ճիմարկութեան սրբոյ եկեղեցոյ», աշխատ. Սահակ վրդ. Ամատունու, Ս. Էջմիածին, 1917, էջ 13-16. «Յաղագս կարգաց Եկեղեցոյ», տե՛ս

Տեղայնացման բաւական ուշագրաւ օրինակ է երեք մոգերի եւ Աբգար թագաւորի վերաբերեալ պատմող զրոյցը: Մեսիայի ծննդեան մասին աւետող աստղին հետամուտ երեք մոգերի ճանապարհն անցնում է Ասորիքի տարածքով: Արքայանիստ Եդեսիային նրանց մօտենալու մասին ականջալուր է լինում այն ժամանակ տակաւին երիտասարդ «Աբգար թագաւոր Հայոց»: Եւ նա ել ընդառաջ նոսա, եւ էր մանուկ տիւաք եւ այնմ ամի ընկալեալ եւս էր զթագ պատուի թագաւորութեանն Հայոց մեծաց եւ բերեալ զնոսա մեծաւ պատուով եւ եմոյժ ի քաղաքն Ուրհայ փառաւորապէս հանդիսիւ մեծաւ եւ բազում երգաւք արուեստականաւք առ ի զբաւսանս լինելոյ: Եւ արար նոցա ընդունելութիւն մեծ եւ զիւրաքանչիւր ի թագաւորացն ընծայեաց, այլ եւ զնախարարս նոցա նմանապէս, եւ նոքա պարգեւս անգիւտ յականց պատուականաց շնորհեցին նմա, իսկապէս եւ նա կամէր արգելով զնոսա առ սրտին սիրոյ աւուրս բազումս եւ ոչ առին յանձն՝ շնորհ ունելով նմա, զի փութային գնալ եւ հասանել, որում ցանկային»:

Հայոց Աբգար թագաւորի անունը բերում է նաեւ մեկնութեան այն հատուածում, ուր ի շարս այլ արքաների, որոնց օրօք Օգոստոս կայսրն իրականացրեց Աւետարանից քաջ յայտնի առաջին մարդահամարը, յիշուած է նրա անունը եւս: Նորածին Մանկանը տեսնելու եկած մոգերը մարդահամարի կապակցութեամբ 18-րդ օրը թուղթ յղեցին Օգոստոս կայսրը՝ վերջինիս առաքելով նաեւ Աբգար թագաւորի հրովարտակը, «զի ընդ այն ժամանակն հնազանդեալ եւս էին Հայք եւ Պարսիկք եւ Ասորեստանեայք ընդ ձեռամբ Աւգոստոս արքայի Հռոմայեցւոց...»:

Մեկնողական այս երկը մէկ անգամ եւս հաստատագրում է Թադէոսի՝ Հայաստանում առաքելագործելու, Աղդէի՝ նրան աշակերտելու մասին կենցաղավարող վաղնջական աւանդագրոյցը, որ, մեկնիչի ասելով, յիշատակուած է «ի գիրս Կանոնաց»:

Պակաս հետաքրքրական չէ եւ այն տեղեկութիւնը, ըստ որի՝ Աբրահամ նահապետի եղբորորդու՝ Եմբանի սերնդից են պարսից եւ Հայոց Արշակունիները, ինչպէս նաեւ «սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն Հայոց մեծաց, որ գերազանց քան զամենայն սուրբս եւ ազգն Կամսարական, որով զանց արարեալ մեր առ այժմ կարճելով զերկայնութիւն

յաճախապատում տաւնին ի տաւնիս գալով ասպարէզ»:

Մեկնութեան մէջ յիշուած է նաեւ Աղքանազեան զօրքը, որ մասնակցում է Գոգի եւ Մոգի թագաւորների՝ դէպի Խուժիստան եւ Հընդկաստան կատարած արշաւանքներին:

Մեկնութեան Հայերէն թարգմանութեան մէջ պակաս ուշագրաւ երեւոյթ է գաւանարանական տեղայնացումը: Այսպէս՝ Մարիամին աւետիս տուող Գաբրիէլ հրեշտակապետի շուրթերով արտայայտուած է Հայ Եկեղեցու որդեգրած քրիստոսաբանական յայտնի տեսակէտը: Խօսքը Մարիամին ուղղելով՝ հրեշտակապետն ասում է.

«Եւ որքան մեծաւ զաւրութեամբ ճգնեալ ի մանկութենէ եղեր սուրբ, եւ սրբութեան սիրով եւս առաւել մաքրէ եւ տաճարացուցեալ յաւրինէ զքեզ եւ արժանաւորէ զքեզ լինել մայր Աստուծոյ Բանին, որ է ընդ Հաւր եւ Սուրբ Հոգւոյն յառաջ քան զյաւիտեանս՝ ծնեալ ի Հաւրէ ի փառս Հաւր եւ Հոգւոյն, եւ այժմ ի քէն մարմնանայ բնութեանցն միաւորութեամբ, միութեամբ, անձնաւորութեամբ, էութեամբ եւ ոչ փոփոխմամբ, այլ խառնմամբ: Արդ, որ շաւաղեցաւ, նոյն Ինքն է Աստուած Բանն՝ ծնեալ ի Հաւրէ անմայր յառաջ քան զյաւիտեանս եւ անժամանակ, եւ այսաւր ի սրբոյ Կուսէն՝ անհայր եւ ընդ ժամանակաւ»:

Դաւանաբանական նոյն այս տեսակէտն է ընկած նաեւ Հետեւեալ տողերի հիմքում.

«Այլ եւ գաւանի եւս յամենեցուն ծնեալն ի նմանէ Յիսուս միաւորութեամբ Բանին մի Տէր եւ Արարիչ յետ անճառ միաւորութեանն խառնմամբ եւ ոչ փոփոխմամբ»:

Մեկնութեան Հայերէն թարգմանութեան մէջ տեղ են գտել նաեւ Հայ Եկեղեցու մարեմաբանութեան Հետազոտմանը նպաստամատոյց գաղափարներ: Ահա դրանցից մէկը. ծննդաբերելուց յետոյ Տիրամօր կոյս մնալու վերաբերեալ Հայ Եկեղեցու դաւանած տեսակէտի Հնաւանդութեան մասին է վկայում Հետեւեալ պարբերութիւնը.

«Եւ սուրբ եւ աստուածային քո յղութիւնդ առանց Հեշտութեան եւ արտաքոյ բնութեանս: Ան անգր եւ սուրբ ծնունդ քո հրաշափառ եւ գերիվերոյ անճառ եւ անհաս իմաստից Հասանելոյ առ զաւրութիւնն, վասն զի կուտութեամբ ծնցիս առանց երկանց եւ ցաւոց եւ մնաս կոյս՝ ունեւով քո սեպհական զանապականութիւն Հանդերձ կու-

տութեամբ...»:

Տեղայնացման այլ կարգի իրողութիւն է ներկայացնում սուրբ-գրային քաղուածքների վկայաբերումն ըստ Աստուածաշնչի Հայերէն ընկալեալ թարգմանութեան: Ասուածը Հաստատագրենք Հետեւեալ օրինակներով.

«Եղիցի լոյս, եւ եղեւ լոյս, եւ ետես Աստուած զլոյսն, զի բարի է, եւ մեկնեաց Աստուած ի մէջ լուսոյն եւ ի մէջ խաւարին, եւ կոչեաց Աստուած զլոյսն տիւ եւ զխաւարն կոչեաց գիշեր» [Մն. Ա 3-4]:

«...իջումն քրտանցն յաստուածային մարմնոյն ոլոռն» [Ղուկ. ԻԲ 44] (վերջին բառերը բացակայում են յունարէն բնագրում):

«Ասէ ցնոսա՝ բարձին զՏէրն իմ [ի գերեզմանէ աստի], եւ ոչ գիտեմ՝ ուր եղին զնա» [Յովհ. Ի 13] (փակագծում եղած բառերը բացակայում են յունարէն բնագրում):

«Եւ ասէ Պետրոս ցՅիսուս՝ Տէր, եւ Դու զամենայն իսկ գիտես եւ ամենայն իսկ ճանաչես, եւ եթէ սիրեմ զՔեզ» [Յովհ. ԻԱ 17] (յունարէնն ունի այլ շարահիւսութիւն. «դու ճանաչես, եթէ...»):

«Ունիմք քահանայապետ զՅիսուս Քրիստոս, որ մի անգամ մտանելով ի սրբութիւնսն՝ յաւիտենական գտեալ զփրկութիւն» [Եբր. Թ 11-12] (յունարէնն ունի այլ շարահիւսութիւն. «յաւիտենական փրկութիւն գտեալ»):

Եպիփան Կիպրացու խնդրոյ առարկայ աշխատութեան Հայերէն թարգմանութիւնը խիստ կարեւոր է որպէս Հայոց լեզուի բառագանձի Հետազոտման սկզբնաղբիւր: Նրանում առկայ Հետեւեալ 43 բառամիաւորները բացակայում են Նոր Հայկազեան բառարանում. այլեցագործ, զեմ անբղէի, անկեմրանաբնակ, անյատկաբար, ամալթաֆեղ, առաջապատում, արտասարակոծ, բազմավայր, բանապահ ասանդութիւն, բանդակել, բանարկութիւն, բարեհեղ, բարձագահ, բնաբուն, բնասուրբ, բնափոր, գրկապիտ, ելմուղպա Աբելուրի, գաւհրանատես, իմաստահանճար, լաւուտ Կայեմուրի, ընդել, լուսուճակ, ծովապահ, կեղատես, կրծաբախ, հարցատրեղ, հնաբուն, համանդով, մանկաբան յանդիմանութիւն, մարմնահանճարիմաց, մտակոծ, յայտարկութիւնք, Անգախեռ, շուրջանեալ, սեղանամուտ, տիրան, տիրանաց, վերագահ, ցայգալթ, ուղղել, փորձատր, Քրիստոսեղէն:

Այս երկասիրութիւնը խիստ շահեկան սկզբնաղբիւր է սուրբգրային պարականոնների հետազոտման համար: Իրեն յատուկ քաջատեղեակութեամբ հեղինակը հին հրէական տարբեր աղբիւրներից հաւաքել եւ իր մեկնութեան մէջ գետեղել է զանազան աւանդազրոյցներ, որոնք իւրովի գալիս-լրացնում են աստուածաշնչական պատումի այս կամ այն դրուագը: Մասնաւոր հետաքրքրութիւն է ներկայացնում Մենդոց գրքի հետ կապուած պարականոն զրոյցների այն շարքը, որ բերուած է առաջին ճառում: Յատկապէս ուշագրաւ է Աբէլի եւ Կայէնի պատմութեանն առնչակից զրոյցը, որ բացակայում է մեզ յայտնի հինկտակարանային պարականոններում²⁰: Ըստ այդ զրոյցի՝ Աբէլն ու Կայէնը ծնւում են՝ իրենց զուգընկեր ունենալով Աբէլուհի եւ Կայէնուհի քոյրերին: Կայէնը ցանկանում է տիրել գեղեցկուհի Աբէլուհուն: Սակայն Աբէլը սաստելով արգելում է նրան: Սա պատճառ է դառնում այն խոր թշնամանքի, որ Կայէնը տածում է Աբէլի նկատմամբ: Աւանդազրոյցի այս տարբերակը պատմւում է նաեւ Midrasch-ի մէջ²¹:

Նորկտակարանային անվաւերներից ուշագրաւ է երեք մոգերի վերաբերեալ բերուած աւանդազրոյցը, որ բաւական տարբերում է մեզ յայտնի սուրբգրային անվաւերներից²²: Ըստ ս. Եպիփանի բերած տարբերակի՝ երեք մոգերը՝ Չահտունը, Աշթաւը եւ Աբելը (նորկտակարանային անվաւերների մէջ դրանք յայտնի են Գասպար, Մելքոն, Բաղդասար անուններով), սերում են Աբրահամ նահապետի երկրորդ կնոջից՝ Բետուրայից²³:

Նորկտակարանային անվաւերներից հետաքրքիր է նաեւ Մարկոս աւետարանչի մասին վիպող մանրադրուագը: Ըստ ս. Եպիփանի բերած պատմութեան՝ Յիսուսի ձերբակալութեան ժամանակ փախչողնե-

20 Տե՛ս «Թանգարան հին եւ նոր Ասիայի», Ա. «Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց», Վենետիկ, 1896, էջ 314-319:
 21 Տե՛ս "Еврейская энциклопедия", т. 1, СПб., с. 208. "Мифы народов мира. Энциклопедия", т. 1, М., 1991, с. 608: Առիասարակ այդ զրոյցների հնաւանդութեան մասին է վկայում այն փաստը, որ դրանք ի յայտ են գալիս տակաւին «Եօթանասնից» թարգմանութեան մէջ. էլ. ԻԲ 7, Ղե. ԻԳ 11, Բ Օր. ԻԾ 5. տե՛ս "Еврейская энциклопедия", т. 11, с. 31:
 22 Տե՛ս «Թանգարան հին եւ նոր Ասիայի», Բ, «Անկանոն գիրք Նոր Կտակարանաց», Վենետիկ, 1898:
 23 ՄԸ. ԻԾ 1-6, Ա. ՄԸ. Ա. 32

րի մէջ երեւացող մերկանդամ երիտասարդը²⁴ Մարկոս աւետարանիչն է: Նա Մարկոսի հետ է նոյնացւում նաեւ առաքելական հայրերի երկերում²⁵:

Եպիփան Կիպրացու Աւետարանի մեկնութիւնը շահեկան է նաեւ արեւելաքրիստոնէական ծէսի, մասնաւորաբար՝ սուրբ պատարագի եւ մկրտութեան վաղնջական փուլի հետազոտման համար: Այս տեսակէտից մասնաւոր հետաքրքրութիւն է ներկայացնում յատկապէս մկրտութեան ծէսի հետեւեալ նկարագրութիւնը.

«Եւ ապա [Պետրոս] հրամայէր Տիրամաւրն դառնալ յարեւմուտս եւ երիցս հրաժարել ի սատանայէ՝ ոչ ինչպէս ունելով առ այս, այլ զի առաջին էր մկրտութիւնն, եւ հարկ էր այսպէս լինել, զի ամենայն ազգ մարդկան ուսանին այսպէս առել, եւ ապա հրամայէ դառնալ յարեւելս եւ հաւատալ երիցս անգամ յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն ի Հայր եւ զՈրդի եւ Սուրբ Հոգի: Եւ արար այնպէս: Եւ հրամայեաց իւղաբերիցն առնուլ զնա առ իւրեանս եւ մերկացուցանել զնա: Եւ նոքա արարեալ՝ նախ արկին սփածանելի եւ ապա մերկացին զհանդերձն: Եւ ահա ոչ էր անդ պէտք սփածանելոյ, զի լոյսն համազոյ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ պահեալ ծածկէր զնա որպէս զնախամայրն ի դրախտին, մանաւանդ թէ միաւորեալ ընդ նմա: Եւ Յովհաննէս առեալ զձեռանէ նորա՝ կացոյց մերձ յաւազանն: Եւ Պետրոս առ զՂուրն, զոր պատրաստ ունէին, արկ յաւազանն: Եւ շարժեալ Հոգւոյն Սրբոյ երգէր եզանակաւ «Ձայն Տեառն ի վերայ Ղուրց»: Սոյնպէս եւ մետասանքն միաբան երգէին եւ երիցս անգամ զսուրբ միւռոնն խաչանման անցուցեալ ի Ղուրն՝ ասելով երիցս «Ալէլուիա»: Եւ առեալ Պետրոս զաջոյ ձեռանէ Տիրամաւրն եւ Յովհաննէս զձախոյն՝ եւ ի Ղուցին յաւազանն: Եւ առեալ Պետրոս ի գրոցն՝ արկանէր երիցս անգամ ի վերայ զազաթանն՝ ասելով. «Յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»:

Մեկնութիւնից իմանում ենք, որ Պետրոս առաքեալը «հրամայեաց իննուցն (առաքեալներից իննին - Յ. Բ.) փոխարկելով զմիմեանս մկրտել զնորահաւատ երկու հազարսն յանուն Հաւր եւ Որդւոյ

24 Տե՛ս Մարկ. ԺԴ 51:
 25 Տե՛ս Բիզանդ Եղիայեան, Բնական պատմութիւն սուրբգրային ժամանակների: Ներածութիւն Նոր Կտակարանային, Երուսաղեմ, 1972:

եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ աւժանդակէր Աստուածածինն եւ որ ընդ նմա, եւ եւթանասունքն մոմեղինաւք լուցելաւք կնքահայր կացուցանէին յերից հազարացն եւ երկրպագելով ողջունէին զսեղանն եւ զաւագանն եւ զգիրս Կանոնացն, զոր գրեաց Թովմաս...»:

Այս նշանակում է, որ ս. սեղանի եւ աւագանի օրհնութեան եւ մկրտութեան կանոնի նախասկզբնական տարբերակները գոնէ աւանդաբար կապուած են Թովմաս առաքեալի անուան հետ:

Մեկնութիւնը նուազ օգտակար չէ նաեւ միջնադարի քրիստոնէական կերպարուեստի մէջ գերիշխող թեմաների եւ յօրինուածքների ակունքների ուսումնասիրման առումով (Բեթղեհէմի մսուրը՝ Եւայի, իսկ Գողգոթան Ադամի գերեզմանն է): Սուրբ Մննդեան պատկերազրուութեան հետազոտման համար օգտակար է թւում հետեւեալ գրուաւքը.

«Եւ յերրորդ պահու գիշերոյն ծնեալ Բանն Աստուած մարդ ի Կուսէն ի վերայ աստուածաշէն բազկաց նախամաւրն Եւայի... Այլ մինչեւ ցայս վայր պահեալ կայր Մելքիսեդեկ կենդանի հրամանաւն Աստուծոյ եւ էր ընդ յայն ժամանակն ի լեառն Թաբօր... Եւ ի նմին ժամու բերեալ զնա հրեշտակացն կացուցին ի յայրն առաջի Բանին մարմնացելոյ, մինչդեռ եւա էր ի վերայ բազկացն Եւայի եւ ունէր ի ձեռին իւրում խնկանոց ոսկի եւ ծխանոց արծաթի եւ սուրբ եւ սպիտակ թաշկինակաւ երեք նկանակ հաց բաղարջեայս եւ պատուական բաժակաւ գինի անապական... Եւ ընծայեաց Զեռնագրողին իւր եւ Արարողին զաստիճան քահանայութեան եւ զպատիւ թագաւորութեան...»:

Վկայաբերուած տողերից տեղեկանում ենք, որ Մննդեան պատկերազրուութեան մէջ հրեշտակների կամ հրեշտակի առաջնորդութեամբ դէպի աստուածընկալ մուր գնացող լուսապսակով մարդը հինկտակարանային Մելքիսեդեկն է, որ մարմնացած Բանին պէտք է պարգևի Նրան իսկ պատկանող քահանայական եւ թագաւորական պաշտօնները²⁶, որոնք խորհրդանշւում են մոգերի ընծաներով եւ նիւթականացւում Քրիստոսի տնօրինական գործունէութեամբ:

Մասնաւորաբար Աստուածածնի եւ Մանկան պատկերազրուութեան

մէջ հաստատագրուած կանոնական յօրինուածքի ակունքների բացայայտման տեսակէտից հաշուառելի եւ խիստ հետաքրքիր է Եպիփան Կիպրացու բերած սուրբգրային այն անվաւերը, ուր պատմւում է Հերովդէսից հալածական սուրբ ընտանիքի՝ Եգիպտոսում անցկացրած օրերի մասին: Եգիպտացի մոգերն ու իմաստունները, Աստուծոյ ողորմութեամբ հաղորդակցուելով անհասանելի «եւ խորին խորհրդոց... փութանակի հրամայեցին ոսկեգործացն եւ արարին պատկեր ոսկի իրբեւ կանգնաւ միով երկայն եւ կիսով լայն ի դէմս Կուսին Մաւր եւ Մանուկ Տղայ ի գիրկս նորա: Եւ եդին փառաւորապէս ի վերայ կամարաց բարաւորին»:

Վկայաբերուած տողերով հաստատուած է ոչ միայն Աստուածածնի եւ Մանկան պատկերազրուութեան հնաւանդ լինելը, այլեւ մատնանիշ արւում պատկերը բարաւորի մէջ գետեղելու կանոնական սովորոյթի վաղ քրիստոնէական ծագումը:

²⁶ Տե՛ս թէկուզ «Հայկական մանրամկարչութիւն», Երևան, 1969, պատկեր N 25:

ԱՍՈՒԱԾԱՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ՝ ՏՕՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄՈՒՄ Դ ԵՒ Ե ԴԱՐԵՐՈՒՄ ՈՍՏ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇՈՅ ԳՐՔԻ**

Տօնական ծիսակարգի էութեան ճշմարիտ գնահատանքը սկսւում է ծիսական արարողութեան եւ նրա նախնական կառուցուածքի ստոյգ բնութագրումով, որոնք միշտ էլ ձեւաւորուած են եղել նպատակին համապատասխան: Ուստի Դ-Ե դարերում Երուսաղէմում Յայտնութեան տօնի խնդրոյ առարկան ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ ուսումնասիրել արարողութեան ընթացքում գործածուած ծիսակարգերը եւ տեքստերը: Փաստաթղթերը, որոնք պէտք է վկայակոչենք այդ ժամանակահատուածում տօնի ուսումնասիրման համար, երկուսն են՝ "Itinerarium Egeriae"¹ եւ Հայկական Հին Ճաշոցի² ներկայումս յայտնի ձեւագրերը: Այս տեքստերը, որոնք առանձնակի կարեւորութիւն ունեն Սուրբ քաղաքի ծիսակարգի պատմութեան համար, ընդգրկում են մի ժամանակաշրջան, որը սկսւում է 385-ին³ եւ վերջա-

* Տօնը կոչւում է Գաե Յայտնութիւն, որը հաւասարապէս վերաբերում է թէ՛ Տիրոջ Մանդեան եւ թէ՛ Մկրտութեան տօներին: Թարգմանութեան մէջ նախընտրել ենք «Յայտնութիւն» տարբերակը:

** Ձեկնուում կարդացուած Փարիզի Ուղղափառ ինստիտուտի՝ պատարագի ուսումնասիրութիւններին Գոփրուած 11-րդ սեմինարի ժամանակ (1964 յունիսի 30-յուլիսի 3):

1 "Itinerarium Egeriae", Editio critica, cura et studio Aet. Franceschini-Weber, Turin, 1958

2 Փարիզի ձեռագրի համար տե՛ս BN Arm 44, F. C. Conybeare, Rituale Armenorum being the administration of Sacraments..., Oxford, 1905, էջ 507-527: Երուսաղէմի Ա. Յակոբեանց մատենադարանի (=ՍՅՄ) ձեռագրի համար տե՛ս ձեռ. N 121, A. Renoux, Un manuscrit du Lectionnaire arménien de Jérusalem, "Le Muséon", LXXIV (1961), էջ 361-385, LXXV (1962), էջ 385-398:

3 "Itinerarium Egeriae"-ն Դ դարից աւելի ուշ գրուած համարելու բոլոր վարկածները պաշտպանութիւն չգտան: Աւելի մանրամասն տե՛ս C. Kretschmar, Die frühe Geschichte der Jerusalemer Liturgie, "Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie", II (1956), էջ 34-36:

նում մօտաւորապէս 440-ին⁴: Նշուած տեքստերն իրականում հանդիսանում են ամենաառաջին երկու վկայութիւնները, որոնց շնորհիւ մենք իրազեկ ենք այդ դարերի ծիսական կարգին՝ նախքան դեկտեմբերի 25-ը որպէս Ա. Մանդեան տօն ընդունելը: Այս տօնի ներմուծմանը յաջորդող ծէսերի եւ ծիսական տեքստերի ուսումնասիրութիւնը յաւակնում է մեզ տալ Երուսաղէմի մայր Եկեղեցու յունուարի 6-ի ծիսական արարողութեան ճշմարիտ նախնական պատկերը⁵:

Ա. ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 6-Ի ՏՕՆԻ ԾԻՍԱԿԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յունուարի 6-ի ծիսական արարողութեան կառուցուածքի ամբողջական վերականգնումը, որից մենք զրկուած էինք "Itinerarium Egeriae"-ի ձեւագրի բացերի պատճառով, հնարաւոր դարձաւ շնորհիւ Հայկական բազմաթիւ Ճաշոցների, որոնք Սուրբ քաղաքի յունարէն Տօնացոյցից արուած թարգմանութիւններ⁶ են: Այդ երկու Հին ձեւագրերի⁷ օգնութեամբ մենք ծիսական արարողութիւնները ճանաչում ենք այնպէս, ինչպէս որ դրանք կատարուել են Ե դարի առաջին քա-

4 Հայերէն տարբերակով պահպանուած երուսաղէմեան Ճաշոցը պէտք է որ աւելի շուտ կազմուած լինի, քան Իւլենալ եպիսկոպոսի կողմից դեկտեմբերի 25-ը որպէս Ա. Մանդեան տօն ընդունելը եւ ս. Էտիենի Գոփրուած մատուցի բացումը (439 թ. մայիսի 15): Բազմաթիւ փաստարկներ, որոնք պայքարում են յօգուտ այդ վարկածի, կներկայացունեն այլուր: Այստեղ բաւական է նշել, որ երուսաղէմեան ձեռագիրը, ըստ որի՝ Աւագ հինգշաբթի լոյս Աւագ ուրբաթ օրը քահանայապետի սրահում կատարուել է ծիսական արարողութիւն, վկայում է ի պաշտպանութիւն առաջարկուած ժամանակահատուածի: Բոլոր այն տեքստերը, որոնք գրուել են աւելի ուշ, քան քահանայապետի պալատի տարածքում 438-439 թթ. սկսուած եկեղեցու շինարարութիւնը, միշտ էլ յստակօրէն են խօսում եկեղեցու կամ սրահի մասին: Ընդհանրապէս գործածուած հայերէն սրահ բառը թարգմանում է յունարէն ձեւի բառը, որն Աւետարաններում գործածուել է քահանայապետի պալատը [Մատթ. ԻՁ 58] նշելու համար: Կոստանդինոսի եւ Հէղի-ճի կեանքը պատմող յունարէն տեքստը, որը գրուել է Ե դարում եւ որը սխալմամբ ս. Ռատրոսի Ուրացութեան եկեղեցու կառուցումը վերագրում է Կոստանդինոսի մօրը, մեզ հաղորդում է, որ ս. Հէղիոսն Կայիափայի սրահից (ձեւի) ոմն սուրբի տաճար (ναός) կանգնեցրեց, որն արծառի է բարեբանութիւնների... (F. Nau, Les constructions palestiniennes, "Revue de l'Orient Chrétien", 1905, էջ 162-168):

5 Մենք չենք վկայակոչի վրացական Ճաշոցը, որն ընդգրկում է այդ երկու տօնախմբութիւնները:

6 Տե՛ս ծնթ. 4:

7 Տե՛ս ծնթ. 2:

ուստուն տարիների ընթացքում Երուսաղէմ քաղաքում: Բայց քանի որ դրանք ամբողջական չեն, անհրաժեշտ է աւելացնել նաեւ Հայկական բազմաթիւ այլ, դեռեւս ձեռագիր վիճակում գտնուող Տօնացոյցներ⁸, որոնք, աւելի ուշ ժամանակաշրջանի պատկանելով Հանդերձ, պարու-նակում են երկու Հին Ճաշոցների ծէսերին եւ կանգառներին վերաբե-րող էջեր:

Յունուարի 5-ը Բեթղեմէում

Յայտնութեան տօնի ծիսական արարողութիւնները սկսւում են յունուարի 5-ին: Երուսաղէմի եւ Բեթղեմէի Հոգեւորականութիւնն ու Հաւատացեալները շատ կարճ մի արարողութեան Համար ցերեկը ժ. 16-ին Հաւաքւում են Հովանոց⁹ կոչուած կայեանում, որն, ըստ ա-ւանդութեան, Համարւում է Հովիւների աւետման եւ «Փառք ի բար-ձունս»¹⁰ երգի վայրը: Արարողութիւնը բացւում է ԻԲ սաղմոսի առա-ջին սկսուածքով, այնուհետեւ ալէլուիաներով Հանդերձ երգւում է ՀԹ սաղմոսը, իսկ վերջում ընթերցւում է Ղուկասի Աւետարանի Բ 8-20 Հատուածը¹¹: Երուսաղէմեան ծիսական արարողութիւնները, շա-

8 Երկու հին ձեռագրերից բացի, այստեղ կօգտագործուեն նաեւ հետեւեալ ձեռագրերը՝ ՍՅՄ ձեռ. NN 5 (1670), 12 (1379), 15 (1646), 122 (1369), 454 (1299), Փարիզի ձեռ. N 114 (1355), ՄՄ ձեռ. N 979 (1286). Ն. Աղոնց, Հայ Եկեղեցու տօները եւ սուրբերը (շարունակութիւն), "Revue de l'Orient Chrétien", 3ème série (1927-1928), էջ 225-278 (Ն. Աղոնցի օգտագործած ձեռագրերը, բացի BN 44-ից, գրուած են 1230-1670 թթ. միջեւ ընկած ժամանակահատուածում): Բազմաթիւ այլ ձեռագրեր, որոնք դեռեւս չենք կարողացել ուսումնասիրել, խօսում են երուսաղէմեան հին ծէսերի մասին: Մենք ուրախութեամբ քանականում ենք շնորհակալութիւն յայտնել «Գալուստ Գիլբերնկեան» հիմնադրամին, որի աջակցութեամբ սուրբ ունեցանք դէպի բազմաթիւ ձեռագրեր եւ մատենագրական այլ աղբիւրներ, ինչպէս նաեւ՝ օրհորդ Տէր-Ներսիսեանի⁸ ՄՄ N 979 ձեռագիրը մեզ տրամադրելու համար:

9 Հանդիսանում է յունարէն ποίμνιον բառի թարգմանութիւն: Սոյն կայեանի գոյութեան մասին տե՛ս C. Kopp, Die heiligen Stätten der Evangelien, Regensburg, 1959, էջ 55-56:

10 Ահա թէ ինչ են հաղորդում ձեռագրերը այս առաջին կանգառի մասին. «Յունուարի 5-ին հաւաքւում են Հովանոցն կոչուած վայրում տասներորդ ժամին եւ կատարում այսինչ կանոնը...» (Փարիզի BN 44, 144, ՍՅՄ ձեռ. NN 5, 12, 15, 122, 454, Ն. Աղոնց, մշ. աշխ.):

11 Կոնայքիոի ոչ ճիշտ ցուցումները եւ մշումները (տե՛ս F. C. Conybeare, մշ. աշխ., էջ 517) յունուարի 5-ի եւ 6-ի տեքստերի եւ ծէսերի կազմակերպման հարցում Բաւոս-ստարկին մոլորութեան մէջ զգեցին (A. Baumstark, Nocturna Laus, Typen frühchristlicher Vigilienfeier... Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen,

րունակելով Հետեւել նորկտակարանեան իրադարձութիւնների ընթաց-քին, Հոգեւորականութեանը եւ Հաւատացեալներին առաջնորդում են Բեթղեմէմ Ս. Մննդեան եկեղեցու քարայրը¹²: Տօնացոյցն այս կայեա-նում ունի նոյն կառուցուածքը, ինչ նախորդի Համար. Բ սաղմոսը՝ երգուող 7-րդ խօսքի սկսուածքով, եւս մէկ սաղմոս (ՃԹ)՝ ալէլուիա-յով, եւ աւարտին՝ Մատթէոսի Աւետարանի ընթերցումը Յիսուսի Մննդեան մասին, որին նախորդում է Հրեշտակի յայտնութիւնը Յով-սէփին¹³:

Այս երեկոյի ծիսական վերջին արարողութիւնը՝ ամենաերկարը, ընթանում էր անմիջապէս Ս. Մննդեան եկեղեցում, ուր բազմութիւնը մտնում էր քարայրից դուրս գալուց յետոյ¹⁴: Այդ ժամանակ սկսւում են երեկոյեան ժամերգութիւնը եւ Հսկումը: Այն ըստ երեւոյթին բաց-ւում էր ՃԼ Ա սաղմոսով¹⁵ եւ ներառում տասնմէկ ընթերցուածք: Այս Հատուածից սկսած՝ Հայկական Ճաշոցի ամենահին երկու ձեռագրերի տեքստն ազաւաղուած է (ընթանում է բացերով)¹⁶:

Hef 32, Münster, 1957, էջ 63-66): ՃԼ Ա. 10 եւ ՃԺԸ 176 սաղմոսները չեն մտնում Հովանոցն կոչուած վայրում կարդացուած տեքստերի մէջ: Դրանք Գ. Արշարունու ակնարկներն են ԻԲ սաղմոսի վերաբերեալ: Ինչ վերաբերում է Բ 7 սաղմոսին, Գ. Արշարունին յտակօրէն մշում է, որ դրանով է սկսում այդ երեկոյի ընթացքում կա-տարուած երկրորդ կանգառի այն արարողութիւնը, որը տեղի է ունենում քարայրում (Grigoris Archaruni, Commentaire du Lectionnaire, Venise, 1964, ch. XI, էջ 105-110):

12 «Դրանից յետոյ Հովանոցն կոչուած վայրից բարձրանում են ս. Բեթղեմէմ, հաւաքւում են քարայրի ներսում եւ կատարում այսինչ կանոնը» (ՍՅՄ ձեռ. NN 5, 15, Փարիզի ձեռ. N 114, Ն. Աղոնց, մշ. աշխ., էջ 106):

13 Արդեօք սաղմոսների այս ալէլուիան, որը հնչում է երկու կանգառների ընթացքում բացման սաղմոսից յետոյ, չի՞ խաղում Աւետարանի ընթերցանութեանը մախապատ-րաստող դեր:

14 «Աւետարանի ընթերցումից յետոյ բոլորն այդտեղից բարձրանում են եկեղեցի, որտեղ սկսում է երեկոյեան ժամերգութիւնը: Այնուհետեւ սկսում է ճրագալոյցը, որի ընթաց-քում կարդացւում է 12 ընթերցուածք» (ՍՅՄ ձեռ. N 454): «Աւետարանի ընթերցումից յետոյ սկսւում է ճրագալոյցը՝ 12 ընթերցուածքներով» (ՍՅՄ ձեռ. N 122): Գ. Արշա-րունին իր մեկնութեան մէջ չի մշում ո՛չ հսկման, ո՛չ էլ ճրա ընթերցուածքների մա-սին, այլ խօսում է միայն հայկական Ճաշոցի հին ձեռագրում մշտող ճրագալոյցի 11 ընթերցուածքների մասին (BN 44 եւ ՍՅՄ ձեռ. N 121):

15 ՍՅՄ ձեռ. NN 5, 454, Գ. Արշարունի, մշ. աշխ., էջ 107

16 A. Renoux, մշ. աշխ., n° 1 (այսուհետեւ այս մշանը փոխարինում է հայկական Ճա-շոցին): Նախորդ վերականգնումը, որն արուել է աւելի ուշ շրջանի հայկական ձե-ռագրերի հետ ընդհանրութիւններ ունենալու շնորհիւ, նցնու է գտնում վրացական

Ինչպէս եւ Յարութեան տօնի ժամանակ, գիշերային ժամերգութեանը յաջորդում է ս. պատարագը¹⁷, որի աւարտից յետոյ Սուրբ քաղաքի համայնքը, բաժանուելով Բեթղեհէմի համայնքից¹⁸, վերադառնում է Երուսաղէմ երգելով «Օրհնեալ, որ եկիր...» երգը¹⁹:

Վերադարձ Երուսաղէմ

Յունուարի 6-ի ծիսական արարողութիւնները նկարագրումը "Itinerarium Egeriae"-ում, որը մինչեւ այդ հատուածը վնասուած էր, սկսւում է Երուսաղէմ վերադարձի եւ այն ուղեկցող «Օրհնեալ, որ եկիր...» երգի յիշատակմամբ: Հակառակ դրան՝ հայկական երկու հին Ճաշոցները լուծւում են Սուրբ քաղաք վերադառնալու, Յարութեան տօնի նմանութեամբ նախօրեակին պատարագ մատուցելու եւ մինչեւ առաւօտ օրհնութեան երգեր վերառաքելու մասին²⁰: Պատճառն այն է, որ այս արարողութիւնները, որոնք, ըստ աւանդութեան, ներառել են նաեւ ս. պատարագը, չէին կարող մտցուած լինել մի Տօնացոյցի մէջ, որը նախատեսուած է միայն իւրաքանչիւր օրուայ կամ տօնի առանձին հատուածների համար: Ուստի հարկ չկայ զարմանալ հայկական ձեռագրերի այդ բացի համար եւ ոչ էլ՝ "Itinerarium Egeriae"-ում նոյն արարողակարգի նկարագրութիւնների համեմատութեամբ պակասութիւններ գտնելով, կասկածանքով վերաբերուել Դ-Ե դարերում ծիսակարգերը ներկայացնելու նրանց կարողութեանը:

Յունուարի 6-ը եւ նրա ութնօրեակը

Յայտնութեան տօնի արարողութիւնների վերջին հատուածը սկսւում է յունուարի 6-ի առաւօտեան՝ մատուռում²¹ մատուցուող ս. պատարագով: որը թուով երկրորդն է տօնական ծիսակատարութիւն-

Ճաշոցի կողմից (M. Tarchnichvili, Le grand Lectionnaire de l'Eglise de Jérusalem, CSCO, 188-189, 204-205, Louvain, 1959-1960, n° 2 et ss):

17 n° 1

18 "Itinerarium Egeriae", 62. աշխ., XXV, 12, էջ 72

19 Նոյն, XXV, 6, էջ 71: Խօսքն անկասկած վերաբերում է Եժի՛ սաղմոսին, որը երգում է սաղմոսի 26-րդ սկսուածքով: Այս սաղմոսը եւս երկու անգամ կուղեկցի Սուրբ քաղաք վերադարձը (n° 34, 41).

20 Նոյն, XXV, 7, էջ 71

21 Նոյն, XXV, 9, էջ 71, n° 2

ների ընթացքում²²:

Ծիսական արարողութիւնները տեւում են ութ օր՝ երուսաղէմեան ամէն սրբավայրում ամէն օր պատարագ մատուցելով՝ կառուցուածքային, այսինքն՝ կանգառների եւ տեքստային ընդհանրութիւններ²³ ունենալով զատկական ծիսակարգի հետ: Յայտնութեան խորհուրդն արժարժուում է յունուարի 5-ի լոյս 6-ի գիշերուայ սրտում՝ Քրիստոսի Գալստեանը նախորդող սպասման մէջ եւ ճրագալոյցի ժամանակ, որի աւարտին ս. պատարագ է մատուցւում: Մինչդեռ դրան յաջորդող ութ օրերը, ներառեալ յունուարի 6-ը²⁴, որոնք բոլորն էլ կոչւում են տօնակալան, բացայայտում են գիշերուայ այդ մեծ խորհրդի ողջ հարստութիւնը, որտեղից էլ թէ՛ "Itinerarium Egeriae"-ում եւ թէ՛ հայկական Ճաշոցում դրանք միեւնոյն անուան տակ են հանդէս գալիս ("Le canon des assemblées de la st. Epiphanie")²⁵:

Յայտնութեան տօնի ծիսական արարողութիւնների շարանի այս համառօտ ակնարկն արդէն ինքնին արժէքաւոր եւ նշանակալի է, քանի որ օգնում է ըմբռնել այն սկզբունքը, որից կ'ընկելով՝ Երուսաղէմի համայնքը տեսել է փրկչական խորհուրդը ամբողջ տարուայ ընթացքում: Եթէ, հետեւելով Ղուկասի Աւետարանին, համայնքը զննում է բոլոր այն վայրերը, որոնք որեւէ առնչութիւն ունեն Քրիստոսի աշխարհ գալու հետ, ապա դա արւում է միայն Նրա ս. Ծնունդը տօնելու համար, ինչպէս որ Աւագ հինգշաբթի լոյս Աւագ ուրբաթ օրուայ ըն-

22 Ս. պատարագը չի մատուցուել երեք անգամ: Այս խնդրի վերաբերեալ տե՛ս Օ. Helming, Die Entwicklung der Feier des 6 Januars zu Jerusalem im 5 und 6 Jh., "Jahrbuch für Liturgiewissenschaft", IX (1929), էջ 144-148:

23 "Itinerarium Egeriae", 62. աշխ., XXV, 10-11, էջ 71-72, n° 3-9: Ութնօրեակի կանգառներին առնչուող "Itinerarium Egeriae"-ի եւ հայկական Ճաշոցի միջեւ եղած տարբերութիւնները պատճառ են ս. Էտիենի պաշտամունքի ներմուծման, որը հաւանաբար պատկանում է աւելի վաղ շրջանի. քան 415 թ. Նախավկայի մասունքների յայտնաբերումը, քանի որ 411 թ. "Martyrologium Syriacum"-ը արդէն յիշատակում է «ստաքիմ վկայ Ստեփանոսին» (B. Mariani, Martyrologium Syriacum, "Recum Ecclesiasticorum Documenta", Series Minor 3, Romae, 1956, էջ 27):

24 "Itinerarium Egeriae", 62. աշխ., XXV, 12, էջ 72: "Quia episcopum necesse est hos dies semper in Jerusolima tenere" («Ձի պարտ է եպիսկոպոսին ութ անուր կալ յերուսաղէմ»): Տե՛ս A. A. R. Bastiaensen, Observations sur le vocabulaire liturgique dans l'Itinéraire d'Égérie, "Latinitas Christianorum Primaeva", 17, Nimègue, 1962, էջ 61-62:

25 n° 10

Թացքում տարբեր եկեղեցիներում յաջորդաբար արուած կանգառները նպատակ ունէին յիշատակել փրկչական խորհրդի վերջին փուլերը այն վայրերում, ուր Տէրն ապրեց:

Ուրեմն պէտք է բացառել Դոմ Բոտտի աշխատութիւնից²⁶ բխեցրած Կ. Հոլլի վարկածը, որը ցանկանում էր, որ "Itinerarium Egeriae"-ի այդ հատուածին վերաբերող պակաս էլը լինէր Յորդանան գետի ափին կատարուած ծիսական արարողութեան եւ ջրերի օրհնութեան ծէսի նկարագրութիւնը: Հայկական ճաշոցները, որոնք թոյլ են տալիս վերականգնել Յայտնութեան տօնի ծէսերի ամբողջական պատկերը, հերքում են այդ վարկածը:

Անհրաժեշտ է ժխտել նաեւ Կոնայրիուի այն կարծիքը, ըստ որի՝ Հայկական ճաշոցները, որոնք նշում են պատարագի ընթացքում ընթերցուած տեքստերը, ոչ մի տեղեկութիւն չեն տալիս Յորդանանի ափին կատարուող արարողութեան մասին²⁷: Շատ սխալ է պնդել, որ Հայկական ճաշոցները նշում են միայն պատարագի արարողութեանը ծառայող ընթերցուածքները. իրականում բաւական է կարդալ միայն Մեծ պահքի, Աւագ շաբաթի եւ զատկական շրջանի Տօնացոյցը, որ պէսզի հասկանալի լինի, որ Peregrinatio-ում նկարագրուած ծէսերը՝ առնչուեն դրանք պատարագին, թէ ոչ, ներկայացուած են Հայկական երկու հին ճաշոցներում:

Երուսաղէմեան Համայնքի՝ Բեթղեհէմի յիշարժան վայրերն այցելելու նպատակն առնչուած է միայն Քրիստոսի Մննդեան խորհրդի յիշատակման հետ:

26 B. Botte, Les Origines de la Noël et de l'Épiphanie, "Étude Historique", Louvain, 1932, էջ 14-16: Ամբրաժեշտ է Աշել, որ Յովն. Օձնցի կաթողիկոսը (650-729), որը ցանկանում էր երուսաղէմեան արմատներից բխեցնել հայկական ծէսերը, չի ասում, թէ շրերի օրհնութեան արարողակարգը Հայ Եկեղեցին փոխառել է Երուսաղէմից (Domini Johannis Ozniensis, Opera per J. B. Auher, Venise, 1834, էջ 30-33): Դուրիսի ժողովի (719) 30-րդ կանոնը, որը մշում է ս. Մանդեան եւ Մկրտութեան խորհուրդներին վերաբերող աւետարանական ընթերցուածքների մասին (դրանք ընդգրկուած են Արկայիս պատարագի ծիսական արարողութեան մէջ. տե՛ս «Տօնացոյց», Երուսաղէմ, 1915, էջ 10-13), չի համապատասխանում երուսաղէմեան հին ճաշոցի աւանդութիւն:

27 "Rituale Armenorum...", էջ 181

Բ. ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ՏԵՔՍՏԵՐԸ

Յայտնութեան արարողութիւնների ընթացքում գործածուած տեքստերն առատօրէն ներկայացնում են ծէսերի ողջ շարքը: Քանի որ "Itinerarium Egeriae"-ի պատմութիւնը, բացառութեամբ մի դէպքի²⁸, լուծ է յուճուարի 5-ից 13-ն ընթերցուող տեքստերի եւ երգերի մասին, ուստի Հայկական ճաշոցները, որոնց շնորհիւ այսուհետեւ մենք ունենք սաղմոսների եւ ընթերցուածքների ամբողջական Տօնացոյցը, առանձնակի նշանակութիւն են ստանում: Նրանց օգնութեամբ Յայտնութեան տօնի եւ նրա ութնօրեակի ընթացքում կատարուած ծիսական արարողութիւնների վերականգնումն ի յայտ բերեց ընթերցուածքների երկու կատեգորիա, որոնք, տօնի էութիւնը բացայայտելուց բացի, մեզ են մատուցում նաեւ երուսաղէմեան ճաշոցի կազմաւորման պատմութիւնը:

1. ՅԻՍՈՒՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Ա. ՄԱՆԴԵԱՆ ԱՊԱՏՄՈՒԹԻՆԱՅԵՐԸ

Յիսուսի Մննդեան պատմութիւնների եւ այն շրջապատող իրադարձութիւնների ընթերցումը գտնուած է երուսաղէմեան պատարագի հէնց սրտում:

Տօնը սկսող եւ այն բնութագրող երեք կանգառները²⁹, ի տարբերութիւն տօնին յաջորդող ութնօրեակի, իրականում ներառում են միայն ս. Մննդեան եւ նրան ուղղակիօրէն կապուած պատմութիւնների ընթերցումը: Ենորհիւ ստոյգ վայրի յիշատակման, Ղուկասի Աւետարանը մատուցում է Հովսեփի կոչուած կայանի ընթերցուածքը. «Եւ այդտեղ Հովիւներ կային, որ ապրում էին դաշտերում...»³⁰. մինչդեռ Մատթէոսի Աւետարանի «Եւ Յիսուս Քրիստոսի ծնունդն այսպէս

28 Դա «Օրհնել, որ եկիր անուամբ Տեառն...» երգն է, որն ուղեկցում է Երուսաղէմ վերադարձը: Տե՛ս "Itinerarium Egeriae", մշ. աշխ., XXV, 7, էջ 71:

29 Յայտնութեան օրուայ եւ նրա ութնօրեակի ընթացքում կատարուած կանգառների կազմակերպումն իրականում կառուցուած է զատկական արարողութիւնների ծիսակարգի վրայ:

30 Ղուկ. Բ 8-20

էր...»³¹ Հատուածն ընթերցւում է քարայրում արուած կանգառի ընթացքում. եւ վերջապէս՝ մոզերի այցելութեան հատուածով³², շարունակելով վերջին ընթերցանութիւնը, ամբողջանում է Ս. Մննդեան եկեղեցում գիշերային ժամերգութեանը յաջորդող պատարագի աւետարանական ընթերցումը: Իսկ Երուսաղէմում առաւօտեան մատուցուող պատարագի ընթացքում ընթերցւում է Մատթէոսի Աւետարանի ս. Մննդեանը վերաբերող հատուածը³³, միեւնոյն ընթերցուածքի այս կրկնութեամբ ցոյց տալով, որ արարողութիւնը բնութագրող իրադարձութիւնը ս. Մնուկն է:

Յայտնութեան եւ նրա ութնօրեակի տեքստերը

Երբ Յայտնութեան եւ նրա ութնօրեակի ընթացքում ընթերցուող տեքստերից մի կողմ դրուեցին այն հատուածները, որոնց ընտրութիւնը պայմանաւորուած է եղել կանգառներով³⁴, ապա մնացին երեք սաղմոսներ եւ Պօղոսի երեք թղթերը, որոնք էլ բոլորը միասին լուսաբանում են միայն մի իրադարձութիւն՝ Յիսուսի ս. Մնուկը: Բ, ՃԹ եւ ՀԱ սաղմոսների ընտրութիւնն ամբողջապէս ուղղուած է այդ խորհուրդը շեշտելուն, մի բան, որ Բ սաղմոսն անգագար յիշատակում է ողջ ութնօրեակի ընթացքում. «Տէրն ինձ ասաց. «Դու իմ Որդին ես, եւ ես այսօր Քեզ ծնեցի»»³⁵: Պօղոս առաքեալի թղթերից քաղուած երեք հատուածները եւս³⁶, ծառայելով իբրեւ առաջին ընթերցուածք, բոլորը միասին ազդարարում են Քրիստոսի՝ ժամանակի մէջ կատարուած Մննդեան մասին, Ով իր մարդեղութեամբ բացայայտեց աստուածային շնորհը:

31 Մատթ. Ա 18-25

32 Մատթ. Բ 9-12

33 Մատթ. Ա 18-25

34 Այստեղ ակոյա է երուսաղէմեան ծիսական արարողութիւնների բնորոշ մի առանձնայատկութիւն. յունուարի 5-ին Հովանոցն կոչուած վայրում ԻԲ եւ ՀԹ սաղմոսները Տիրոջն անուանում են Իսրայէլի Հովի: 2-7-րդ օրերի արարողութիւնները (այստեղ մի կողմ ենք թողնում 8-րդ օրուայ արարողութիւնը) կրկնում են բոլոր այն տեքստերը, որ գործածուած են Քայկական Մաշոցում, ամէն անգամ, երբ կանգառը կատարուում է նոյն վայրերում:

35 ո՞ 1, 2, 4, 5

36 Տիտ. Բ 11-15, Եբր. Ա 1-12, Գաղ. Դ 1-7

Յունուարի 6-ի ճրագալոյցի ընթերցուածքները

Բեթղեհէմում յունուարի 5-ի լոյս 6-ի գիշերային ժամերգութեան ընթերցուածքները իրենց խրթինութեան պատճառով առանձին ուսումնասիրութիւն են պահանջում:

Ճրագալոյցի կառուցուածքային նմանութիւնները զատկական միեւնոյն արարողութեան հետ միշտ էլ ուշագրաւ են եղել³⁷. բացումը կատարւում է, ինչպէս Ջատկի ժամանակ, մի սաղմոսի³⁸ սկսուածքի երգեցողութեամբ: Դրան յաջորդում է պատարագի մատուցման արարողութեանը նախորդող ընթերցուածքների մի շարք, որոնցից ութը լուսաբանում են տօնական արարողութեան նպատակը, մինչդեռ մնացած երեքը, Հանդիսանալով զատկական ճրագալոյցի ընթացքում ընթերցուող տեքստերի կրկնողութիւն, մատնանշում են, ինչպէս կտեսնենք, Յայտնութեան տօնի մէջ Ջատկի առկայութիւնը:

Նպատակը, որին համապատասխան կատարուել է ընթերցումների ընտրութիւնը, պարզորոշ կերպով բացայայտում է յունուարի 6-ի ծիսական արարողութիւնների էութիւնը: Տեքստերից եօթը վերցուած են Եսայու եւ Միքեայի մարգարէութիւններից՝ ընտրելով միայն այն հատուածները, որոնք ակնարկում են Մեսիայի Մննդեան եւ Նրա Հիմնած արքայութեան մասին³⁹:

Ջատկական երեք ընթերցուածքները

Յայտնութեան տօնի ճրագալոյցին ընթերցուող այն տեքստերը, որոնց առկայութիւնն այդ արարողութեան մէջ զարմանք է պատճառում, իրականում Հանդիսանում են զատկական ընթերցուածքների կրկնութիւն. առաջինը աշխարհի արարման պատմութիւնն է⁴⁰, երրորդը՝ կարմիր ծովում եգիպտացիների խեղճուելը եւ Իսրայէլի որդիներ-

37 A. Rahlfs, Die alttestamentlichen Lektionen der griechischen Kirche, Mitteilungen der Sepuaginta-Unternehmens, Heft 5, Berlin, 1915, էջ 74-75; A. Baumstark, Nocturna Laus, էջ 61-62; G. Kunze, Die gottesdienstliche Schriftlesung, Göttingen, 1947, էջ 91-92; K. Onasch, Das Weihnachtsfest im orthodoxen Kirchenjahr, Berlin, 1957, էջ 132-133

38 Երկու հինգ ձեռագրերը վնասուած են: ՍՅՄ N 454 ձեռագիրը նշում է ՄԱ սաղմոսը եւ նրա թիւ 1 սկսուածքը:

39 ո՞ 1: Առակաց գրքի Ա 19 ընթերցուածքը, որը կարդացում է նաեւ Ասագ երկուշաբթի (ն՞ 35), ընտրուել է, քանզի Բանը անձնատրուած Իմաստութիւնն է՝ ἀρχή σοφίας:

40 Մճ. Ա 1-9 20

րի յաղթական երգը⁴¹, եւ վերջապէս տասնմէկերորդը՝ Նարուզողոնոսոր արքայի ոսկէ արձանի կառուցումը եւ Հնոցում գտնուող երեք մանուկների օրհնութեան երգը⁴²:

Ստուգապէս չենք կարող հասկանալ, թէ ինչու են գատկական ճրագալոյցի այս երեք տեքստերը մտցուել Յայտնութեան տօնի ընթերցուածքների մէջ: Սակայն այն կապը, որ "Itinerarium Egeriae"-ն բազմիցս հաստատում է Ջատկի եւ Յայտնութեան տօների արարողակարգերի միջեւ⁴³, ինչպէս նաեւ այդ երկու տօներին յաջորդող ութնօրեակների գրեթէ միանման կառուցուածքը մեզ ցոյց են տալիս, որ այդ երեք ընթերցուածքների ընտրութիւնը այնուամենայնիւ ինքնանպատակ չէ: Ջատկը տօների տօնն է, եւ Հէնց նրա ծիսակարգի հիման վրայ են ցանկացել կառուցել Յայտնութեան տօնի ծիսական արարողութիւնները: Այդ իսկ պատճառով էլ առանց երկիւղի վերցուել են գատկական ճրագալոյցին բնորոշ երեք ընթերցուածքները, որոնք պատմում են աշխարհի արարման⁴⁴, եգիպտացիների ձեռքից Իսրայէլի ազատման եւ վառուող Հնոցի մասին:

Քրիստոսի Մնունդը, որը փրկչական խորհուրդների սկիզբն է, արդեօ՞ք սերմը չէ Յարութեան ողջ խորհուրդի⁴⁵: Անկասկած, այդ

41 Եւ. ԺԴ. 24-ԺԵ 21

42 Դան. Գ 1-90

43 "Itinerarium Egeriae", 62. աշխ., XXXIX, I, XLIX, 3

44 Այնուամենայնիւ գատկական ընթերցուածքը [Մն. Ա 1-Գ 24] Յայտնութեան տօնի ժամանակ ասարտում է հետեւեալ հատուածով. «Եւ Ադամն իր կնոջը Եւս կոչեց, քանզի նա եղաւ բոլոր կենդանեաց մայրը» [Մն. Գ 20]: Այս վերջին չորս կէտերի լուծարմամբ անկասկած ցանկացել են Եւայի ձեռքով խորհրդաբանօրէն ցոյց տալ Տիրամօրը, որի մասին խօսում է դրան յաջորդող ընթերցուածքը Եւայու մարգարէութիւնից. «Եւ ահա Կոյսը կոչանայ եւ մի Որդի կծնի» [Եւ. Է 10-17]: Այնուհետեւ ընթերցում է Ելից գրքի ԺԴ 24-ԺԵ 21 հատուածը, որը թուով երրորդն է Յայտնութեան տօնի ժամանակ, մինչդէռ Ջատկին այն հիմնգերոյն էր: Արդեօք այս հատուածի ընթերցումը չի՞ հետապնդում մկրտածների համար Տիրամօր դերը առաւել եւս յիշատակելու կամ էլ Ասարոնի քոյր Մարիամի միջոցով Աստուածամօր մասին մարգարէականու նպատակ:

45 Կարծում ենք, որ գատկական ճրագալոյցին ընթերցում այս տեքստի օգտագործումը Յայտնութեան ճրագալոյցի ժամանակ պատճառաբանուած է միայն մէկ նպատակով. այն ժամանակ, երբ Երուսաղէմի Եկեղեցին սկսեց տօնել Փրկչի ս. Մնունդը, տարուայ ընթացքում առաջնային տեղ գրառող գատկական տօնը պէտք է պարտադրէր, որ փրկչական խորհուրդը յիշատակող մասնատուած արարողութիւններն ընդգրկէին նաեւ այնպիսի տեքստեր, որոնք ընդգծէին, որ փրկչական խորհուրդը

միակ պատճառով է պայմանաւորուած այդ երեք ընթերցուածքներից իւրաքանչիւրի կրկնումը: Իրականում չի կարելի հաստատել, թէ գատկական ճրագալոյցից Ելից գրքի, ինչպէս նաեւ Կարմիր ծովում եգիպտացիների խեղդուելու եւ նրան յաջորդող Մովսէսի երգի հատուածների փոխառութիւնը կատարուել է Դ-Ե դարերի երուսաղէմեան ծիսական արարողութիւններում յունուարի 6-ի տօնի մէջ մկրտութեան խորհուրդի առկայութիւնը նշելու նպատակով⁴⁶:

Նման մեկնաբանութեանը բազմաթիւ փաստարկներ են հակադրուում: Նախ եւ առաջ՝ եթէ Ելից գրքի այդ հատուածի փոխառումը նպատակ ունի ընդգծել յունուարի 6-ի տօնական արարողութեան մէջ մկրտութեան խորհուրդը, ապա ինչո՞վ է բացատրուում այդ հատուածի Հետ նաեւ Մննդոց գրքի Ա 1-Գ 20 եւ Դանիէլի մարգարէութեան Գ 1-90 հատուածների կրկնումը: Ջատկական ճրագալոյցից փոխառուած այդ երեք տեքստերի ընթերցումը Յայտնութեան ճրագալոյցի ժամանակ նպատակ ունի բացայայտել Յայտնութեան եւ Ջատկի տօների միջեւ եղած սերտ կապը: Բացի այդ, անհասկանալի կլինէր, եթէ Բեթղեհէմի Ս. Մննդեան եկեղեցում ընթացող ճրագալոյցին միայն այդ տեքստն ընտրուած լինէր մկրտութեան խորհուրդն արծարծելու համար:

Սակայն դրանք յատկապէս այն ակնարկներն են, որ է դ. Հայկական Հայրաբանական ակադեմիան անում է տօնի եւ Յայտնութեան օրը մատուցուող պատարագի առնչութեամբ՝ ցոյց տալով, որ այդ ընթերցուածքը, որպէս Քրիստոսի Մկրտութեան խորհուրդն ակնարկող տեքստ, ընդգրկուած չէր ծիսակարգի մէջ Հայոց Եկեղեցու կողմից երուսաղէմեան Ճաշոցի ընդունումից դեռեւս երկու դար յետոյ: Գրիգոր Արշարունի եպիսկոպոսի (695-730) «Մեկնութիւն ընթերցուածոց» գիրքը, անդրադառնալով Ելից գրքի նշուած հատուածին, խօս

միշտ էլ յիշատակուել է իր ամբողջութեան մէջ (տե՛ս R. Berger, Ostern und Weihnachten, "Archiv für Liturgiewissenschaft", VIII/1 (1963), էջ 1-22): Այլ օրհնակներ՝ Ծաղկազարդի, Ջատկի, Ջատկին յաջորդող երկուշաբթի օրուայ եւ Համարձման ութօրեակի ընթերցուածքները ցոյց են տալիս, որ Դ եւ դեռեւս Ե դարերում երուսաղէմեան ծիսակարգի ուղիները եւ նպատակները հետո եւ պատմական բնոյթ կրելուց:

46 G. Kunze, 62. աշխ., էջ 92; K. Onasch, 62. աշխ., էջ 133

սուս է միայն մեր մկրտութեան մասին⁴⁷: Եպիսկոպոսը խօսում է նաև տեքստի այն բնորոշ գծերի մասին, որ նա ունէր Զատիկի Համար, եւ որոնք էջին կարող անհետանալ Յայտնութեան տօնին փոխանցուելիս: Յովհաննէս Օձնեցի կաթողիկոսի (718-729) վկայութիւնը, որի խնդրանքով էլ Գ. Արշարունին գրել է իր մեկնութիւնը, պակաս ձեւական էջ. երուսաղէմեան այն Ճաշոցը, որը գործածութեան մէջ էր Հայ Եկեղեցում, Քրիստոսի Մկրտութեանը վերաբերող տեքստեր չի պարունակում: Այլ այդ իրադարձութիւնը յիշատակելու Համար, որն աւանդաբար միաւորուած է եղել Ս. Մննդեան տօնի հետ, ընդունուած է յունուարի 6-ին եւ նրան յաջորդող ութնօրեակի ընթացքում Քրիստոսի ս. Մնունդն ազգաբարոյ Աւետարանների ընթերցանութեանը աւելացնել նաև Մկրտութեան խորհրդին վերաբերող աւետարանական տեքստերը⁴⁸: Քրիստոսի Մկրտութեան մասին պատմող այն ընթերցուածքները, որոնք այլեւս մտցուած են Յայտնութեան տօնի եւ նրա ութնօրեակի Տօնացոյցի մէջ⁴⁹, ի զարմանս Հայ Եկեղեցու (որը, ինչպէս եւ մնացած բոլոր Եկեղեցիները, Քրիստոսի Մկրտութեան օրը տօնում է յունուարի 6-ին), բացակայում են Երուսաղէմի Ճաշոցի մէջ, այլ միայն յաւելուել են ըստ Սուրբ քաղաքի ծիսական աւանդութեան⁵⁰:

*Ելից, Մննդոց գրքերի, ինչպէս նաև Դանիէլի մարգարէութեան*⁵¹

47 Յայտնութեան ճրագագոյցի ընթացքում ընթերցուած երկրորդ տեքստը (Ես. Է 10-17) մեկնաբանելուց յետոյ Գ. Արշարունից մեկնում է նաև Ելից գրքի ԺԴ 24-ԺԵ 21 հատուածը. «...և սկսում է մկրտութեան ընթերցուածքը՝ դաժան փարաւոնի խորտակումը, որը խելորում էր մանուկներին: Որպէսզի վերստին ծննդեամբ ուրախութիւն լինի մարդկանց որդիներին, և կանանց՝ երկունքի ցաւերի փոխարէն ուրախութիւն, որով հանդերձ Մարիամից յետոյ նրանք բարձրացան և երգում էին յաղթանակի երգը» (G. Archaruni, նշ. աշխ., էջ 97):

48 Domini Johannis Ozniensis, նշ. աշխ., էջ 30-33, 72-75

49 «Տօնացոյց», էջ 7-12

50 Ահա Խոսրովիկ Թարգմանի (Է դ.) շատ արժէքատու մի տեքստ՝ թարգմանուած Ֆ. Կոնայրիոի կողմից ("Dialogus de Christi die natali", "Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft", V (1904), էջ 327-334): "Nos epiphaniam et baptismum una die celebramus, epiphaniam e scriptis, baptismum vero e traditione" («Յայտնութիւնը եւ Մկրտութիւնը մենք միեւնոյմ օրն ենք տօնում. Յայտնութիւնը՝ ըստ գրքի, Մկրտութիւնը՝ ըստ սաւանդութեան»): Գրքերն ակնարկում են երուսաղէմեան Տօնացոյցը, որը Մկրտութեանը վերաբերող ընթերցուածք չէր պարունակում:

51 Երուսաղէմի հայկական հին մշակուած Դանիէլի մարգարէութեան ընթերցուածքը ոչ

ընթերցուածքները Յայտնութեան տօնի գիշերային ժամերգութեան ընթացքում, ինչպէս եւ կարելի է ենթադրել, միայն մէկ նպատակ ունեն. ցոյց տալ, ինչպէս եւ զատկական ճրագագոյցի ժամանակ, ի կատար ածուող փրկչական խորհրդի պատմութիւնը, նրա ընթացքը՝ Հասնելով մինչեւ ս. Մննդեան ամենափրկիչ իրադարձութեանը: Այն ժամանակ, երբ տօների տարեկան պարբերաշրջանը իր պատարագներով եւ ժամերգութիւններով պատմական բնոյթ էր ստանում, Յայտնութեան տօնի ծիսական արարողութիւններից գլխաւորի՝ ճրագագոյցի կառուցուածքը պարզորոշ կերպով ցոյց է տալիս, որ Տիրոջ երկրաւոր կեանքի որեւէ առանձին իրադարձութեան յիշատակումը չէր կարող զատուած լինել զատկական խորհրդից: Գ. Արշարունին, լաւ Հասկանալով այն Հարստութիւնը, որ իրենց հետ բերել էին Յայտնութեան տօնի ճրագագոյցին ընթերցուող այդ երեք տեքստերը, տօնական ընթերցուածքների այդ միահիւստումը նկարագրում է այն բառերով, որոնք մեծ արժէք ունեն տուեալ խնդրին առնչուող աստուածաբանական ժամանակակից հետազոտութիւնների Համար. «Քրիստոսի Եկեղեցին գերաշխարհիկ մի զուգակցութեամբ մեր փրկութեան խորհուրդը յիշատակում է երկու տօներով, որոնք են Քրիստոսի Ս. Մնունդը եւ Յարութիւնը, եւ որպէս այս երկու տօների հիմք է ընդունում Մննդոց գրքի ընթերցանութիւնը, որտեղից իբրև աղբիւր առատօրէն բխում է մարդու Համար նախասահմանուած Աստուծոյ կատարեալ արարչագործութիւնը»⁵²:

2. ԱԻՏՏՈՒՄԸ ԵՒ Ս. ԿՈՅՍ ՄԱՐԻԱՄԻ ԱՅՅԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄՈՒ

Մնում է միայն յիշատակել Յայտնութեան տօնի երուսաղէմեան ծիսակարգի վերջին Հատուածը:

Ութնօրեակի Աւետարանները

Ութնօրեակի 4-րդ եւ 5-րդ օրերի Տօնացոյցը, իբրև աւետարանական ընթերցուածքներ, ընդգրկում է Ղուկասի երկու պատմութիւնները՝

աստուածաշնչային իր կրկնորոշումը նոյնութեամբ կարդացում էր Զատիկի ժամանակ: Փարիզի ձեռագրի մէջ, ինչպէս կոեստենց, զատկական կրկնորոշումը փոխարինուել են Յայտնութեան տօնին աւելի բնորոշ տեքստերով:

52 G. Archaruni, նշ. աշխ., էջ 96

աւետումը⁵³ 4-րդ օրուայ, եւ ս. Կոյս Մարիամի այցը Եղիսաբեթին⁵⁴ 5-րդ օրուայ համար: Բայց եւ այնպէս, ո՛չ 4-րդ եւ ո՛չ էլ 5-րդ օրերի ծիսական արարողութիւններն ամբողջապէս կառուցուած չեն աւետման եւ այցի խորհուրդների յիշատակման նպատակով: Այդ երկու օրերից իւրաքաչիւրի ընթացքում այլ տեքստերի բովանդակութիւնը ցոյց է տալիս, որ ծիսակարգի գլխաւոր առարկան միշտ էլ Յիսուսի ս. Մննդեան խորհրդի յիշատակումն է⁵⁵: Երուսաղէմում, օգոստոսի 15-ի Աստուածածնի տօնից բացի, դեռեւս չկան ս. Կոյս Մարիամին նուիրուած այլ տօներ, որոնք յիշատակեն Աստուածամօր կեանքի այս կամ այն իրադարձութիւնը. ս. Աստուածածնի յիշատակը միաձուլուած է նրա Որդու ս. Մննդեան տօնահանդէսին, մի բան, որը նշուած էր նախքան Եփեսոսի ժողովը (431)⁵⁶:

Քանի որ, ինչպէս ցոյց են տուել բազմաթիւ նոր ուսումնասիրութիւններ⁵⁷, Յայտնութեան կամ դեկտեմբերի 25-ի տօնական արարողութիւնները մէջ աւետման եւ այցի իրադարձութիւններին վերաբերող ակնարկները տարբեր Եկեղեցիների կողմից մտցուել են միայն Եփեսոսի ժողովից յետոյ, ապա երուսաղէմեան Հին Ճաշոցը պէտք է որ պարունակի Տիրամօրը նուիրուած տօների յետեփեսոսեան զարգացման հետքեր: Այդ դէպքում Յայտնութեան տօնի ութնօրեակի ծիսակարգի կառուցուածքը, որը դեռեւս ընդհանուր շատ գծեր ունի զատկական ութնօրեակի հետ, աւետման եւ այցի իրադարձութիւնների առկայութեամբ եւ երուսաղէմեան պատարագի յետեփեսոսեան զարգացման նշաններով կարտայայտէր Աստուածամօրը նուիրուած պաշտա-

53 Ղուկ. Ա 26-39
 54 Ղուկ. Ա 39-55
 55 4-րդ օրը (n° 5) երգում է Եթ՝ սաղմոսը, սակայն արդէն՝ սաղմոսի 3ր սկսումքով: Գաղատացիներին ուղղուած թղթի ընթերցումաձրը [Գաղ. Դ 1-7] եւս մատուցում է ս. ՄԳնդեան խորհուրդը: Այլ լուրիսի եւ ԵԼԱ սաղմոսի ընտրութիւնն անկասկած պայմանաւորուած է կանգառի վայրով, որը ս. Սիոն լեռն է: 5-րդ օրուայ (n° 6) բոլոր տեքստերը, բացի Աւետարանից, ընտրուել են կանգառին համապատասխան: Այդ տեքստերը հանդիպում ենք զատկական Աւագ շաբաթուայ ընթացքում (n° 49):
 56 D. M. Montagna, La Liturgia mariana primitiva, "Marianum", XXIV, 1962, էջ 84-124, 453-543
 57 A. Fletcher, Three early Byzantine Hymns, "Byzantinische Zeitschrift", LI (1958), էջ 53-65, եւ Յոյն Տեղիմակի՝ "Celebrations at Jerusalem on March 25th in the 6th Century", "Studia Patristica", V (Papers presented to the third international Conference...), Oxford, 1959, Part III, էջ 30-34

մունքի մի նոր փուլ՝ օգոստոսի 15-ն ընդունելով իբրեւ Տիրամօր յիշատակը նշանաւորող առաջին տօնը, որը բովանդակում է ս. Կոյս Մարիամին նուիրուած խորհուրդների ամբողջութիւնը⁵⁸:

Աւետումը Յայտնութեան Գրագալոյցի մէջ

Եփեսոսի ժողովին յաջորդող տարիների ընթացքում երուսաղէմեան ծիսակարգը էլ աւելի մեծ տեղ յատկացրեց աւետման խորհրդին⁵⁹:

Փարիզեան Հին Ճաշոցի միակ ձեռագրում Յայտնութեան Գրագալոյցի վերջին ընթերցումաձրի⁶⁰ 34 եւ 35 խօսքերի մէջ եւ ընթեռնելի է վնասուած ձեռագրի պատճառով ցաւօք թերի վիճակում գտնուող Ղուկասի Աւետարանի մի հատուած՝ գրուած երեք տողի վրայ.

... [Հրեշտակ] Գաբրիէլը եւ նրան ողջոյն տուեց
 ... [Մարիամին], եւ ասաց. «Ուրախ լե՛ր,
 ...Տէրը քեզ հետ»⁶¹:

Ղուկասի փոքր-ինչ ձեւափոխուած այս տեքստը, առանց նշելու, թէ այն ընթերցուած էր, թէ երգուած, բացարձակապէս ոչ մի առնչութիւն չունի Դանիէլի մարգարէութեան Գ 34, 35 խօսքերի հետ: Հակառակ դրան՝ Հայկական Ճաշոցի երուսաղէմեան Հին ձեռագիրը նշուած հատուածում Յայտնութեան Գրագալոյցի համար պահպանել է նոյն այն կրկներգը, որն ընթերցուելով Յարութեան տօնի ժամանակ՝ յարմարեցուած էր վառուղ Հնոցի մէջ դրուած երեք մանուկների պատմութեան ընթերցանութեանը. «Տէրը ցօղ իջեցրեց՝ իր ողորմութեան ցօղը, որով նա Հանգրեցրեց բորբոքուած կրակը. քանզի միայն Ի՞նչ եմք Տէր ճանաչում»⁶²:

58 B. Botte, Le Lectionnaire arménien et la fête de la Théotokos à Jérusalem au V siècle, "Sacris Erudiri", II (1949), էջ 111-112; B. Capelle, La fête de la Vierge Marie à Jérusalem au Ve siècle, "Le Muséon", LVI (1943), էջ 1-33: Թիսիքիոսի (մահ. 451-ից յետոյ) երուսաղէմեան Եւրոպայի, որը սկսում է աւետման պատմութեան մեկնութեամբ, ըստ աւանդութեամբ՝ կարդացուել է օգոստոսի 15-ին (Montagna, նշ. աշխ., էջ 112):
 59 D. M. Montagna, նշ. աշխ., էջ 105-109
 60 Դան. Գ 1-90
 61 Ղուկ. Ա 28
 62 n° 1

Մինչդեռ փարիզեան ձեռագրում պահպանուած Տօնացոյցը փոքր-ինչ տարբերուած է երուսաղէմեան ձեռագրում Դանիէլի մարգարէութեան ընթերցանութեան գատկական կառուցուածքից⁶³՝ յօգուտ Աւետման խորհրդի, որը չի համապատասխանում այդ հատուածի ենթատեքստին:

Մենք, անկասկած, դեռեւս հեռու ենք կրկնուող չՕՒՐԵՏՄՈՒՅ-ից, որոնք բնորոշ են Տիրամօրը նուիրուած յետեփեսոսեան օրհներգերին⁶⁴, սակայն աւետման խորհուրդը յիշատակող այդ հատուածի օգտագործումն օգնում է ըմբռնել այն շարժումը, որն առաջացաւ երուսաղէմեան ծիսակարգի մէջ Եփեսոսի ժողովից յետոյ Տիրամօրը նուիրուած խորհուրդներին խնդրում: Այնուամենայնիւ ծիսակարգի զարգացումը, որն արտայայտուած է փարիզեան ձեռագրի վերոյիշեալ հատուածի ձեւափոխութեան մէջ Զատկից Յայտնութեան տօնին անցնելու ժամանակ, ցոյց է տալիս, որ Եփեսոսի ժողովին անմիջապէս յաջորդող երուսաղէմեան ծիսակարգը առաջնորդուել է միայն մարդեութեան խորհրդի յիշատակմամբ՝ դեռեւս չակնարկելով Քրիստոսի Մկրտութեան խորհուրդը:

Գ. ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ ՍՈՒՐԲ ՔԱՂԱՔՈՒՄ

Յայտնի ամենահին տեքստերը, որոնք նկարագրում են Դ դ. վերջում եւ Ե դ. սկզբում Սուրբ քաղաքում յունուարի 6-ին տեղի ունեցող ծիսական արարողութիւնները, մեզ են մատուցում մի ծիսակարգ, որն ամբողջովին ուղղուած է Տիրոջ երկրաւոր Մնունդի խորհրդի յիշատակմանը: Այդ իրադարձութիւնն են նշանաւորում աւետարանական ընթերցուածքները յունուարի 5-ի լոյս 6-ի ծիսակատարութիւններին ընթացքում թէ՛ Բեթղեհէմում եւ թէ՛ Երուսաղէմում:

Դեռեւս որեւէ բան չենք կարող ասել ութնօրեակի աւետարանական երեք ընթերցուածքների բազմաթիւ եւ բազմապիսի թեմաների (աւետում, ս. Կոյս Մարիամի այցը Եղիսաբեթին եւ թլփատութիւն), ինչպէս նաեւ մօզերի երկրպագութեան եւ Եգիպտոս փախուստի

63 Գանի որ փարիզեան ձեռագիրն այս հատուածում վնասուած է, ուստի պարզ չէ, թէ արդեօք Ղուկասի Աւետարանի այլ հատուածներ եւս օգտագործուել են Դանիէլի մարգարէութեան ընթերցուածքի ժամանակ:

64 D. M. Montagna, Գ2. աշխ., էջ 105-109

պատմութիւնները յիշատակող տեքստերի մասին⁶⁵: Այս ընթերցուածքները, որոնք կարող էին թերեւս առաջնորդուած լինել մէկ այլ՝ ոչ Տիրոջ ս. Մնունդեան խորհրդի յիշատակմամբ, անդադար միահիւսուած են սաղմոսների եւ Պօղոսի թղթերից քաղուած համապատասխան հատուածների ենթատեքստերին՝ երգելով կամ ազդարարելով Աւտուածորդու աշխարհ գալը: Փրկչական խորհրդի հէնց այս աւետումով էլ աւարտուած է 7-րդ օրուայ աւետարանական ընթերցուածքը⁶⁶՝ կասկածի ոչ մի տեղիք չտալով ութնօրեակի ծիսակարգի հետապնդած նպատակի վերաբերեալ. «Քանի դեռ նրանք այնտեղ էին (Բեթղեհէմում)... նա ծնեց իր անդրանիկ Որդուն, պատեց նրան խանձարուրներով եւ պառկեցրեց մսուրի մէջ, քանզի իջեկանում նրանց համար տեղ չկար»:

Բացառուած է, որ հայկական ձաշոցի կառուցուածքի օգնութեամբ բացայայտուած տօնի նպատակը հանդիսանայ Հայ Եկեղեցու կողմից արուած մի մշակում: Է-Ը դարերում Հայ Եկեղեցու բազմաթիւ վկայութիւնները ս. Մնունդեան եւ Քրիստոսի Մկրտութեան երկու խորհուրդները միաժամանակ տօնելը միշտ էլ բխեցնում են Հայ Եկեղեցու արմատներից⁶⁷: Քրիստոսի Մնունդը, ինչպէս որ իրենք են խոստովանում, տօնում են ըստ գրեթէ, մինչդեռ Մկրտութեան խորհրդի յիշատակումը՝ ըստ աւանդութեան⁶⁸:

Յովհ. Օձնեցի կաթողիկոսը եւս հաստատում է այն փաստը, որ կան այնպիսիները, որոնք յունուարի 6-ին ցանկանում են նշել միայն Ս. Մնունդեան տօնը՝ չյիշատակելով Յայտնութեան խորհուրդը՝ ամբողջովին հիմնուելով Երուսաղէմում գործածուող ընթերցուածքների վրայ⁶⁹: Այդ ժամանակաշրջանում Հայ Եկեղեցին կանգնած էր դրաւոր աւանդութեան⁷⁰ գործնական կիրարկման խնդրի առջեւ, որը վա-

65 n° 1, 4

66 Ղուկ. Բ 1-7

67 Տե՛ս Մովսէս Յուրտաեցու (Ձ դ. վերջ) տեքստը՝ վկայակոչուած Ն. Աղոնցի կողմից. տե՛ս Գ2. աշխ., էջ 265, G. Archaruni, Գ2. աշխ., IX, էջ 98-100; Domini Johannis Ozniensis, Գ2. աշխ., էջ 32-33

68 Տե՛ս Խոսրովի Թարգմանիչ. Գ2. աշխ., էջ 43:

69 Domini Johannis Ozniensis, Գ2. աշխ., էջ 30-33

70 Խօսքը վերաբերում է Ե դարում Սուրբ քաղաքից բերուած երուսաղէմեան ձաշոցին, որի մէջ չկալ Քրիստոսի Մկրտութեանը վերաբերող ոչ մի յիշատակում:

դուց ի վեր ընդհանուր էր Արեւելեան բոլոր Եկեղեցիների Համար, այն է՝ այդ իրադարձութիւնը տօնել յունուարի 6-ին: Յովհ. Օձնեցի կաթողիկոսը պաշտպան եւ կողմնակից էր Հէնց այս սովորոյթին՝ չվարանելով միջոցներ ձեռնարկել ժամանակի հետ Համաքայլ ընթանալու համար, Համատեղելով աւանդոյթը եւ զարգացումը⁷¹:

Ուրեմն յունուարի 6-ի ծիսական Տօնացոյցը Հայ Եկեղեցու պտուղը չէ. բաւական է միայն յիշատակել ս. Յերոնիմոսի յայտնի ճառերը, որոնք վերաբերում են Երուսաղէմի եւ Լատին Եկեղեցիների ընդունած Քրիստոսի Մննդեան ամսաթուփ տարբերութիւններին, տեսնելու Համար, որ Հայկական Ճաշոցի բովանդակութիւնը Համապատասխանում է Ե դ. սկզբին յունուարի 6-ի երուսաղէմեան ծիսակարգի բնոյթին⁷²:

Այն ամէնը, ինչ մեզ մատուցում եւ բացայայտում է Հայկական Հին Ճաշոցը, մեծ արժէք ունի յունուարի 6-ի երուսաղէմեան տօնի պատմութեան լուսարանման համար: Ուստի եւ նախքան եզրակացութեան յանգելը անհրաժեշտ է Համեմատել Քրիստոսի ս. Մննդեան խորհրդական նշանակութիւնը, որը Հանդիսանում է ծէսերի եւ տօնական ընթերցուածքների միակ նպատակը, եւ այն բառը, որի միջնորդութեամբ այն արտայայտուած է:

Երկու անգամ Ճաշոցը գործածում է յայտնութիւն բառը⁷³, որը Հայերէն Աստուածաշնչում յունարէն հետեւեալ չորս բառերի թարգմանութիւնն է՝ ἑπιφάνεια, φανέρωσις, παρρησία, ἑπαφάνεια: Ակնյայտ է, որ Հայերէն յայտնութիւն բառը փոխարինում է այս բառաշարքից վերջինին, քանզի յունուարի 6-ի տօնախմբութիւնը Յունական Եկեղեցու աւանդութեան մէջ երբէք չի արտայայտուել ἑπιφάνεια, φανέρωσις, παρρησία բառերով⁷⁴: Երուսաղէմի յունարէն Ճաշոցը, որից արուել է Հայերէն թարգմանութիւնը, ինչպէս եւ "Itinerarium Egeriae"-ը⁷⁵, յունուարի 6-ի տօնն անուանում էր ἑπαφάνεια: Այս բառի բովանդակութիւնը բացառիկ կերպով է արտա-

71 Domini Johannis Ozniensis, Գ2. աշխ., էջ 72-75, 26 եւ 30 կանոններ
 72 St'u B. Botte, Գ2. աշխ., էջ 16 եւ թիւ 3 նշումը:
 73 F. C. Conybeare, Գ2. աշխ., էջ 517 (Epiphany) եւ n° 10 (Epiphanie)
 74 St'u B. Botte, Գ2. աշխ., էջ 77-83:
 75 "Itinerarium Egeriae", Գ2. աշխ., XXXIX, 1, XLIX, 3

յայտում տօնի սրտում գտնուող խորհուրդը՝ Քրիստոսի մարմնով երեւալը՝ բոլոր այն իրադարձութիւններով հանդերձ, որ աւետարանիչները մատուցում են այդ խորհրդի հետ միասին:

Սա՞ է արդեօք երուսաղէմեան տօնի սկզբնական պատկերը: Այս Հարցին պատասխանել չենք կարող, որովհետեւ մեր տրամադրութեան տակ չունենք "Itinerarium Egeriae"-ից եւ Հայկական Ճաշոցից աւելի հին տեքստեր: Այնուամենայնիւ այդ տօնի մէջ նշանակալի զարգացում է նկատուում: Ե դ. վերջում դեկտեմբերի 25-ը որպէս Ս. Մննդեան տօն ընդունուելուց յետոյ միայն երուսաղէմեան Ճաշոցը վրացերէն իր տարբերակում Քրիստոսի Մննդեան խորհրդի հետ միասին ընդգրկեց նաեւ Տիրոջ Մկրտութեան յիշատակումը, որին Համապատասխան էլ այսուհետեւ ընտրուեց տեքստերի մեծ մասը⁷⁶:

Յունուարի 6-ի տօնի այս փոխակերպումը, որը Երուսաղէմի Եկեղեցի մուտք գործեց Ե դ. վերջում, մեծ արժէք է ներկայացնում այլ Եկեղեցիներում Յայտնութեան տօնի արմատների ուսումնասիրման համար: Աճման օրէնքը, որն ակնյայտօրէն առկայ է պատարագի ծիսական արարողութիւնների, խորհուրդների եւ ժամերգութիւնների ընթացքում, մի՞թէ չի վերաբերում նաեւ տարեկան պարբերաշրջանի տօների բնագաւառին:

Մենք ուսումնասիրեցինք ծիսակարգին վերաբերող փաստեր, որոնց նշանակութիւնը չի կարող անտեսուել: Նրանց բովանդակութիւնն ու զարգացումը ցոյց են տալիս, որ Դ դ. վերջում եւ Ե դ. սկզբում Յայտնութեան տօնի գլխաւոր առարկան Հարստացուել եւ զարգացում է ապրել՝ որպէս հիմք ունենալով միակ իրադարձութիւնը՝ Տիրոջ ս. Մնուդը:

Ֆրանսերէնից թարգմանեց
 Գեորգ Մելիքեանը

76 M. Tarchnichvili, Գ2. աշխ., էջ 188-189, 204-205, n° 83-116: Տե՛ս նաեւ Օ. Հայմիճի համապատասխան եզրակացութիւնները (տե՛ս ծնթ. 22):

ՈՐՄՆԱՆԿԱՐԸ ՀԻՆ ԵՒ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*

Արուեստաբանները մեծ վարպետութիւն եւ ինքնատիպութիւն են վերագրում Հայկական արուեստի ճարտարապետական եւ մանրանկարչական բնագաւառներին: Սակայն ինչ վերաբերում է որմնանկարին, ապա այդ նոյն արուեստաբանները, պատճառաբանելով Քաղկեդոնի ժողովի Հանդէպ Հայ Եկեղեցու որդեգրած մերժողական դիրքը, գտնում են, որ որմնանկարի արուեստն այդ պայմաններում չէր կարող նոյն յաջողութեան հասնել, ինչի որ հասան Հայկական մշակոյթի միւս բնագաւառները: Որմնանկարները նրանք համարում են սոսկ օտար ազդեցութիւնների արդիւնք: Թերեւս սրանով է բացատրւում Հայ արուեստի պատմութեան ուսումնասիրութեան մէջ որմնանկարչութեան բնագաւառի կատարել անտեսումը՝ զբաղուելով գլխաւորապէս եկեղեցու ճարտարապետութեամբ եւ մանրանկարչութեամբ: Ուստի դա է պատճառը, որ վերջին քսան տարիների ընթացքում միայն մէկ աշխատութիւն է հրատարակուել, որը նուիրուած է որմնանկարին. դա Լ. Դուրնովոյի "Древние фрески Армении"՝ զիրքն է, ուր ուսումնասիրուած են Թալիւնի, Արուճի եւ Եղվարդի եկեղեցիների որմնանկարները:

Միւս պատճառն այն է, որ Հայաստանում յայտնագործուած ամենահին որմնանկարները պատկանում են Ե դարին, մինչդեռ փոքրասիական այլ երկրներում կան աւելի վաղ շրջանի որմնանկարներ: Կարեւորութիւնը, որ ունէր արուեստի այս բնագաւառը քրիստոնէութեան վաղ շրջանում, ամբողջացած է յատկապէս փոքրասիական կատակոմքների քրիստոնէական որմնանկարներում, որոնք թեմատիկ առումով կրել են ոչ թէ հռոմէական, այլ փոքրասիական երկրների արուեստի ազդեցութիւնը: Այդ երկրներին յաջողուեց նկարչութեան

միջոցով արտայայտել քրիստոնէական նոր հաւատի ողջ վեհութիւնը: Եւ եթէ ընդունենք, որ կատակոմքների որմնանկարները կրել են փոքրասիական քրիստոնէական երկրների ազդեցութիւնը, ապա յաջողուած կարելի է համարել Անդրէ Գրաբարի գիտական այն աշխատութիւնը², ուր նա ընդունում է այդ ժամանակաշրջանում կապադովկիական եկեղեցիները զարգարող որմնանկարների գոյութեան փաստը: Այդ նոյն աշխատութեան մէջ կարելի է հանդիպել նաեւ տողեր, որոնք վերաբերում են սիրիական, Միջագետքի եւ կապադովկիական որմնանկարների ընդհանրութիւններին: Այստեղ պէտք է նշել, որ հէնց այդ երկրների անմիջական հարեւանութեամբ էր զարգանում Հայաստանի մշակոյթը՝ մի երկիր, որը քրիստոնէութիւնը որպէս պետական կրօն ընդունեց 301 թուին, եւ որի եպիսկոպոսները մինչեւ 374 թուականն օժուում էին Կապադովկիայում: Հետեւաբար Հայկական որմնանկարին վերաբերող գիտական աշխատութիւնն արդարացուած է:

Այն ընդունուել է նաեւ խորհրդային գիտնականների կողմից, որոնց թուին է պատկանում նաեւ Լ. Դուրնովոն՝ գտնելով, որ դեռեւս վաղ ժամանակաշրջանից որմնանկարչական արուեստը զարգացման բարձր մակարդակի էր հասել յատկապէս քրիստոնեայ այն պետութիւններում, որոնք սահմանակից էին Հայաստանին՝ վերջինիս հետ լինելով տնտեսական եւ մշակութային սերտ յարաբերութիւնների մէջ: Սակայն խորհրդային գիտնականն այն կարծիքին է նաեւ, որ առաջին դարերում Հայաստանում եւս գոյութիւն են ունեցել արուեստի որմնանկարչական եւ, աւելի մասնագիտօրէն արտայայտուած, մոնումենտալ նկարչութեան բնագաւառները՝ թէեւ որոշ չափով հանդէս գալով իբրեւ փոխառուած արուեստ: Այնուամենայնիւ, մենք ստոյգ վկայութիւններ ունենք, որոնք հաստատում են հին եւ յատկապէս արդէն քրիստոնեայ Հայաստանում թէ՛ Հոգեւոր եւ թէ՛ աշխարհիկ նկարչութեան գոյութեան փաստը: Այս ամէնը թոյլ է տալիս եզրակացնել, որ բոլոր այդ աւանդոյթները, այդ թւում եւ որմնանկարչութեան բնագաւառը, ձեւաւորուել են ժամանակի ընթացքում:

Հայաստանում սրբապատկերների գոյութեան մասին խօսում է Զ դարի կաթողիկոսական տեղապահ Վրթանէս Բերթոզը իր Թղթերից

* Թարգմանութիւնը ֆրանսերէց Աերկայացում է որոշ յայտնումներով՝ ըստ Տետեւեալ Ռատարակոյթեան. "Studia et acta orientalia", I, 1957, էջ 4963:

1 Տե՛ս "Очерки по истории искусства Армении", Москва, 1939:

2 Տե՛ս André Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1929:

մէկում: Նա յիշեցնում է, որ բազում եկեղեցիներում գոյութիւն են ունեցել ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, ս. Գայիանէին, ս. Լուիսիանէին ու նահատակուած այլ կոյսերին պատկերող նկարներ: Ս. Տէր-Ներսիսեանը, մէջբերելով այս հատուածը, աւելացնում է, որ եթէ Վրթանէսը յիշատակում է Հայ սուրբերին, ապա խօսքը միայն ու միայն Հայկական եկեղեցիների մասին է, ինչը որ այս գիտնականին թոյլ է տալիս եզրակացնել, որ մոնոստաստայ նկարչութիւնը ամենեւին էլ անծանօթ չէր Հայ եկեղեցուն³:

Միւս կողմից՝ եթէ վկայակոչենք Ե դարի Հայ պատմիչ Եղիշէին, ապա կտեսնենք, որ նա իր «Վարդանի եւ Հայոց պատերազմի մասին» գրքում խօսում է նախարարների կանանց մասին, որոնք ձեռքերում պահել էին պատերազմում զոհուած իրենց ամուսինների նկարները: Արանով Եղիշէն հաստատում է Ե դարում Հայաստանում աշխարհիկ նկարչութեան գոյութեան փաստը: Իսկ ինչ վերաբերում է Վրթանէսի թղթերին, ապա դրանք էլ արձանագրում են Զ դարում Հայաստանում լայն զարգացում գտած հոգեւոր նկարչութեան առկայութեան փաստը:

Սակայն ի՞նչ նպատակ է հետապնդում Հայկական որմնանկարին առնչուող խնդրի լուծման համար Հին պատմիչներին վկայակոչելը: Պատճառն այն է, որ Հայաստանի քրիստոնէացմանը յաջորդող առաջին դարերում կառուցուած ամենահին եկեղեցիների մեծ մասն աւերուած է, եւ պահպանուել են միայն դրանց պատերը ծածկող որմնանկարների սակաւաթիւ պատառիկներ, որոնք էլ համարում են Հարեւան քրիստոնեայ երկրների ազդեցութիւնների արդիւնք: Իսկ յայտնի մի քանի այն եկեղեցիները, որտեղ լայնօրէն օգտագործուել են որմնանկարներ, պատկանում են արդէն միջնադարին: Հարուստ մշակոյթ ունեցող Հայաստանում որմնանկարչական արուեստի «անհրաժեշտ եւ յարատեւ» զարգացման բացակայութիւնը արուեստաբանները պատճառաբանում են Հայ եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքով, քանզի նա չընդունեց Քաղկեդոնի ժողովի (451 թ.) որոշումները:

Բայց եւ այնպէս, որոշ հեղինակներ էլ պնդում են, որ Հայ եկեղեցին երբէք էլ թշնամաբար չի վերաբերուել նկարչութեանը, թէեւ ո՛չ Ե

դարում, ո՛չ էլ մնացած դարերում երբեւէ չեն կիրառուել այդ ժողովի որոշումները: Նրանց այս հայեցակէտը հիմնուած է Հայկական որմնանկարին առնչուող այն հին աւանդութեան վրայ, որը ձեւաւորուել է Վրթանէսի եւ Եղիշէի մեզ փոխանցած տեղեկութիւնների հիման վրայ: Սակայն կայ նաեւ մէկ այլ փաստարկ: Դուրնովոն ուսումնասիրել է Արուսի եկեղեցու որմնանկարների պահպանուած պատառիկները: Դրանք ականթի տերեւներ են, որոնք, թփերից բարձրանալով, կազմում են հիսսքանչ մի զարդանկար: Դուրնովոն ուշագրաւ նմանութիւն է գտել այդ զարդանկարի եւ Գառնիի հեթանոսական յայտնի տաճարի քիւի միջեւ: Այս փաստը ցոյց է տալիս, որ Հայաստանում գոյութիւն է ունեցել որմնանկարի հին աւանդոյթ, որը սկզբնական շրջանում կրել է հելլենական, ասորական, միջագետքեան կամ այլ ծագում ունեցող ազդեցութիւններ: Սակայն Դուրնովոն պնդում է, որ, Ե դարից սկսած, Հայկական որմնանկարը ձեռք է բերում իր ինքնատիպութիւնը: Ս. Տէր-Ներսիսեանը նշում է, որ եկեղեցիները բոլոր ժամանակներում էլ զարդարուած են եղել որմնանկարներով, որոնք, սակայն, աւելի բազմաքանակ էին յունադաւան, քան Հայադաւան եկեղեցիներում⁴: Իսկ ինչ վերաբերում է Ը-թ դարերում որմնանկարների կատարեալ բացակայութեանը, ապա դա բացատրում է արաբների զաւթողական քաղաքականութեամբ, որը խոչընդոտեց Հայ ժողովրդի մշակոյթի զարգացմանը:

Մենք եւս գտնում ենք, որ եկեղեցին բնաւ էլ չէր հակադրուած որմնանկարչական արուեստին. եկեղեցու ազդեցութիւնը տարբեր ժամանակներում կրել է փոփոխական բնոյթ՝ երբեմն էլ զիջելով արտաքին ուժերին:

Հայկական եկեղեցիների որմնանկարների «յարաբերական» ազդատուութիւնը՝ բացատրուում է նրանով, որ ժողովրդի ստեղծագործական հանճարը փորձում էր դրսեւորուել յատկապէս զարդապատկերային նկարչութեան եւ դեկորացիայի մէջ, որոնցում հմտանալով՝ Հայերը դառնում են իսկական վարպետներ՝ ոչնչով կախուած չլինելով Բիւզանդիայից, այլ ընդհակառակը՝ կրելով յատկապէս Արեւելքի ազ-

4 Տե՛ս S. Der-Nersissian, Manuscripts arméniens illustrés, Paris, 1937, էջ 168:

5 Ես գործածում եմ «գարաբերական» բառը, որովհետեւ մեզ յայտնի են միայն 30-ից անդի եկեղեցիներ, որ զարդարուած են որմնանկարներով:

3 Տե՛ս S. Der-Nersissian, Armenia and the Byzantine Empire, "Harvard University Press", 1947, էջ 110:

դեցուցիւնը: Բայց եւ այնպէս, զարդապատկերային արուեստի մէջ Հայերի վարպետութիւնը նրանց չխանդարեց մեզ թողնել նաեւ որմնանկարի հրաշալի յորինուածքներ, որոնց մասին կիսօսենք աւելի ուշ:

Ընդունուած է Հայկական որմնանկարի բնագաւառը բաժանել զարգացման երեք շրջանների:

Առաջինը համընկնում է Հայկական քրիստոնէական ճարտարապետութեան զարգացման առաջին շրջանի հետ (Ե-է դարեր), այսինքն՝ նախքան արաբական տիրապետութիւնը: Նկարչութեան այդ շրջանի նմուշների մենք հանդիպում ենք Աշտարակի, Տեկորի եւ Երբրոյքի Դ-Ե դարերի բազիլիկ եկեղեցիներում: Յ. Ստրժիգովսկին եւ Ս. Տէր-Ներսիսեանը նշում են, որ Տեկորի եկեղեցու պատերը պահպանել են որմնանկարների մի քանի պատառիկներ: Նման դժուար վերծանելի պատառիկներ կան նաեւ Երբրոյքի եւ Աշտարակի եկեղեցիներում, որոնցից վերջինը աւելի շատ յայտնի է Միրանաւոր անուկով:

1938 թ., երբ մաքրուեց Ե-Ձ դարերում կառուցուած Երեւանի Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցու պատերի վերին շերտը, երեւացին նոյն ժամանակաշրջանում արուած որմնանկարներ: Եթէ ուսումնասիրենք է դարի եկեղեցիները, որմնանկարների կհանդիպենք նաեւ Արուճի, Թալինի, Արթիկի, Զուարթնոցի, Լմբատավանքի եւ Մրէնի եկեղեցիներում: Մինչդեռ որմնանկար չենք գտնի այն եկեղեցիներում, որոնք կառուցուել են Ը-Թ դարերում՝ մի շրջան, որը համարում է Հայկական արուեստի ամբողջական լծացման ժամանակահատուած:

Հայկական որմնանկարի զարգացման երկրորդ փուլը համընկնում է Բագրատունիների կողմից Անիի գրաւման ժամանակաշրջանի հետ (Ժ-ԺԱ դարեր): Այս շրջանից յիշատակման են արժանի նաեւ Աղթամար կղզում կառուցուած եկեղեցու եւ պալատի որմնանկարները, ինչպէս նաեւ Անիում Բագրատունիների պալատի ներքին յարդարանքը: Ակնյայտ է, որ եթէ հետազոտութիւններն այդ ուղղութեամբ առաւել արդիւնաւէտ դառնան, ապա ամենայն Հաւանականութեամբ ի յայտ կգան այդ շրջանում արուած այլ որմնանկարներ:

ԺԱ դարի վերջից սկսած՝ Հայկական եկեղեցիներում որմնանկարները սկսում են պակասել: Արդեօ՞ք պատճառը Հայոց Եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշման առաւել ամրապնդումն էր կամ էլ՝ սելջուկների տիրապետութիւնը, որոնք զաւթեցին Հայերի երկիրը:

Հեշտ չէ պատասխանել այս հարցերին:

Որմնանկարներով հարուստ ԺԳ դարը մենք դիտում ենք իբրեւ որմնանկարի զարգացման երրորդ շրջան: Այդ դարում նկարագարուած եկեղեցիների թուին են պատկանում Անիի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ տաճարը, որի հիմնադիրն է Տիգրան Հոնենցը, Բախտաղեկի եկեղեցին, Աշտարակի Ս. Մարինէն, ինչպէս նաեւ Անիի ԺԱ դարի Ս. Փրկիչ եկեղեցին, որի որմնանկարները, սակայն, արուել են ԺԳ դարում: Յիշատակենք նաեւ Հաղպատի եւ Գեղարդի եկեղեցիները, որոնք թէեւ հին կառոյցներ են, սակայն, ինչպէս եւ նախորդը, ունեն ԺԳ դարին պատկանող որմնանկարներ: Բացառուած չէ նաեւ, որ լինեն այդ ժամանակ կառուցուած այլ եկեղեցիներ, որոնք պահպանել են իրենց որմնանկարները: Սակայն լիարժէք տեղեկութիւնների պակասի պատճառով մենք ի վիճակի չենք դրանք թուարկել:

Սահմանելով երեք տարբեր շրջաններ՝ այժմ կարող ենք անցնել այդ ժամանակահատուածներում արուած որմնանկարներին վերաբերող յարաբերական տուեալների ուսումնասիրմանը: Այս գործում անշուշտ կհանդիպենք որոշակի դժուարութիւնների, քանի որ մեր հաւաքած տեղեկութիւնները միշտ չէ, որ լիարժէք են, նոյնիսկ երբեմն էլ՝ անկատար: Պատճառն այն է, որ հեղինակները շատ յաճախ թուցիկ կերպով են անդրադառնում որմնանկարներին՝ առանց դրանք նկարագրելու եւ մանրամասնութիւնները յայտնելու: Այս նիւթի ուսումնասիրմանը խոչընդոտում է նաեւ գոյութիւն ունեցող որմնանկարների վերատպութիւնների պակասը: Կարծում ենք, որ ամենահինը Աշտարակի, Տեկորի եւ Երբրոյքի եկեղեցիները զարդարող որմնանկարներն են: Աշտարակի Միրանաւոր, այսինքն՝ Թագաւորական, բազիլիկ եկեղեցին կառուցուել է Ե դարում: Ինչպէս նշում է յայտնի ճարտարապետ Թ. Թորամանեանը, նրա որմնանկարները եւս արուել են Ե դարում: Տեկորի բազիլիկը Հայաստանի ամենահին եկեղեցիներից մէկն է, որը կարելի է համեմատել Երբրոյքի յայտնի բազիլիկի հետ, թէեւ վերջինս աւելի խոշոր կառոյց է: Վերոյիշեալ եկեղեցին կառուցուել է Ե դարի վերջին կամ Զ դարի սկզբին Սահակ Կամսարական իշխանի կողմից: Տեկորի որմնանկարների առիթով կարելի է վկայակոչել

6 Տե՛ս Թ. Թորամանեան, Նիսբեր Ռազկական ճարտարապետութեան պատմութեան, Երեւան, 1941-1948, I, էջ 112:

Ստրժիգովսկուն⁷ եւ Ն. Մառին⁸, որոնք այդ նկարների մասին խօսում են համառօտակի: Մառը յայտնում է, որ եկեղեցու աբսիդը ծածկուած է վնասուած որմնանկարների պատառիկներով, որոնք, ըստ երեւոյթին, իրենցից ներկայացնում են եկեղեցու մոզեր, ինչը որ հանդիպում ենք նաեւ Զուարթնոցի տաճարում: Մինչդեռ Ստրժիգովսկին որմնանկարով արտայայտուած տուեալ թեման մեկնաբանում է որպէս Ուխտի տապանակը ներկայացնող պատկեր, որից վերեւ նկատելի են դէպի սպիտակ-կապոյտ երկինք վեր խոյացած վեցթեւեան քերովբէները: Նա գտնում է, որ այստեղ խօսքը գնում է սուրբ սեղանը խորհրդանշող պատկերի մասին:

Ինչ վերաբերում է Ե կամ Զ դարերում կառուցուած Երեւանի Ա. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցուն, ապա նրա որմնանկարները ներկայացնում են ծաղկած թփերից կազմուած մի Ֆրիզ, որը զբաղեցնում է սիւնաշարի վերին մասը: Ներքեւում մարդու հասակի չափով մէկ այլ Ֆրիզ պատկերում է ծաղկած թփեր, արմաւենիներ, նոճիներ: Այս մոտիւները նմանութեան գծեր ունեն Երուսաղէմի հայկական խճանկարների թեմաների հետ, որոնք հաւանաբար արուել են Զ դարում: Մինչդեռ Դուրնովոն պնդում է, որ Երեւանի Ա. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցու որմնանկարները մեզ են մատուցում յատկապէս Գառնիի տաճարի հետ ունեցած ոճական նմանութիւններ⁹:

Աշխարհիկ թեմաներով արուած ամենահին որմնանկարները յայտնաբերուել են Դուրնի կաթողիկոսական պալատում 1937-1939 թթ. կատարուած պեղումների ժամանակ: Ըստ Կ. Ղաֆաղարեանի՝ սոյն պալատը կառուցուել է 461-485 թթ.¹⁰: Մինչդեռ Եակոբսոնը պնդում է, որ նրա շինարարութիւնն աւարտուել է Զ դարում¹¹: Կ. Ղաֆաղարեանը վկայում է նաեւ մի քանի որմնանկարների գոյութեան մասին՝ դրանք համարելով Ե-է դարերի աշխատանքներ¹²: Եակոբսոնը վերոյիշեալ իր գրքում յայտնում է մեզ, որ կաթողիկոսական

7 St' u J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien, 1918, I, էջ 298:

8 St' u N. I. Marr, Memoires de la Soc. russe d'archéologie, XIX, 1909, էջ 15:

9 St' u Георг Гоиан, 2000 лет армянского театра, Москва, 1952, II, էջ 54:

10 St' u Կ. Ղաֆաղարեան, Դուրն քաղաքը եւ նրա պեղումները, Երեւան, 1952, էջ 269:

11 St' u A. Якобсон, Очерк зодчества Армении в VXIII в., Москва, 1950, էջ 49:

12 St' u Կ. Ղաֆաղարեան, Գ. աշխ., էջ 274:

պալատի արեւելեան կողմում կառուցուած է մի աղօթատուն, որի պատերը եւ ծածկուած են եղել որմնանկարներով¹³: Մինչդեռ Վ. Յարութիւնեանը գտնում է, որ այդ աղօթատունը, որը վկայակոչում են հայ պատմաբանները, մի քանդուած բազիլիկ եկեղեցու մնացորդ է, որը, ըստ Յովհաննէս Դրասխանակերտցի կաթողիկոսի վկայութեան, կառուցուել է 553-554 թթ.¹⁴:

Եթէ Զ դարը մեզ որմնանկարներ չի մատուցում, ապա, հակառակ դրան, կարելի է թուարկել որմնանկարներով հարուստ է դարի եկեղեցիները: Յիշատակենք նախ եւ առաջ 645-660 թթ. Ներսէս Գ Շինող կաթողիկոսի կառուցած Զուարթնոցի վեհաքանչ եկեղեցին, որի սուրբ սեղանը պարուրող կիսաշրջանաձեւ աբսիդը ծածկուած է որմնանկարներով: Վ. Յարութիւնեանը Զուարթնոցին նուիրուած իր գրքում զբաղւում է այդ տաճարի որմնանկարների ուսումնասիրութեամբ¹⁵:

է դարում է կառուցուել նաեւ Արուճի եկեղեցին: Գրիգոր Մամիկոնեանը 662 թ. այս բնակավայրը դարձրեց իր աթոռանիստը՝ 667-668 թթ. սկսելով եկեղեցու շինարարութիւնը: Արուճի եկեղեցու աբսիդը ծածկուած է որմնանկարներով, որոնց մի մասը չի պահպանուել: Մինչդեռ չվնասուած հատուածները ներկայացնում են ականթի տեւրեւներից բաղկացած զարդանկարներ եւ մի քանի խամրած ֆիգուրներ¹⁶: Իրենց յստակութիւնը կորցրած այդ ֆիգուրները Ստրժիգովսկին մեկնաբանում է հետեւեալ կերպ. առաջին պլանում նկատելի է կապոյտ ֆոնի վրայ կերպաւորուած Բրիստոսի պատկերը, որի ոտքերի տակ գտնուում է հաւանաբար խոտ խորհրդանշող կանաչ տարածութիւն: Բրիստոս կրում է շագանակագոյն պատմուճան, վրան՝ սպիտակ քղամիդ: Ձեռքում նա պահել է հայատառ մի մագաղաթագալար: Եկեղեցու հարաւային կողմում տեղադրուած լուսամտի կողքին կարելի է նկատել 6 առաքելների ֆիգուրներ՝ ձախ ձեռքում գրքեր պահած, իսկ աջով՝ օրհնելիս: Բրիստոսի պատկերը մեծ չափեր ունի՝

13 St' u A. Якобсон, Գ. աշխ., էջ 51:

14 St' u Վ. Յարութիւնեան, Դուրնի 57-րդ դդ. ճարտարապետական յուշարձանները, Երեւան, 1950, էջ 113:

15 St' u Վ. Յարութիւնեան, Զուարթնոց, Երեւան, 1952:

16 St' u Վ. Յարութիւնեան, Արուճի եկեղեցու տարեթիւ, Երեւան, 1946:

մօտ 6մ բարձրությամբ¹⁷: Արուճի եկեղեցու ֆրիզը եւս չափազանց մեծ է՝ կենտրոնական պատի ներքեւի հատուածում գոյացնելով ակամօթի տերեւներ ներկայացնող գեղեցիկ մի զարդանկար, որի դրասանգը մերթ տարածւում է, մերթ սեղմւում: Լ. Դուրնովոն, ելնելով ակամօթի տերեւների այս մոտիւների եւ Գառնիի տաճարի զարդաքանդակների միջեւ եղած նմանութիւններից, եզրակացնում է, որ Հայաստանում մեծադիր որմնանկարները գոյութիւն են ունեցել սկսած առաջին իսկ դարերից՝ գտնելով, որ դրանք արուած են մեծ վարպետութեամբ, ինչպէս, օրինակ, Արուճի եկեղեցու որմնանկարները¹⁸: Նշենք նաեւ Արուճում մարմարէ, նկարազարդ մի ծեփածոյի գոյութեան փաստը:

Լաւ պահպանուած որմնանկարներ են յայտնաբերուել նաեւ Թալինի եկեղեցում՝ կառուցուած Ներսէս Կամսարականի կողմից 630-640 թթ.: Եկեղեցու պատերը, յատկապէս կենտրոնական խորանը ծածկուած են ս. Կոյսին եւ քրիստոնէական եկեղեցու սուրբ եպիսկոպոսներին պատկերող որմնանկարներով: Նրանք բոլորն էլ նկարուած են շրջանաձեւ ֆոնի վրայ եւ աւելի լաւ են պահպանուել, քան որմնանկարներով ծածկուած միւս հատուածները: Պէտք է ասել, որ ակամօթի տերեւներ եւ բաղեղներ ներկայացնող զարդանկարների վրայ տակաւին նկատելի է ասորական ազդեցութիւնը: Եկեղեցու գլխաւոր խորանը ծածկող որմնանկարներից բացի, զանազանում ենք նաեւ պատուհանի ամբողջ երկայնքով ձգուող մարդկային 12 ֆիգուր. դրանք Հաւանաբար 12 առաքեալներն են: Կենտրոնական խորանի պատին նկատելի է նաեւ երկնային Հրեղէն զօրքերով շրջապատուած գահը՝ աւետարանիչների խորհրդանիշը, որը պատկերուած է մանդորլայի մէջ: Գահի վրայ դրուած են մի բարձ եւ մի գիրք: Խորանի եւ կողմնային պատի միջեւ նկատելի է մի սուրբ ձիւղերի պատկեր, որը Հաւանաբար ներկայացնում է ս. Գեւորգին: Իսկ Նարտեքսի¹⁹ պատը պահպանել է «Քրիստոսի մուտքը Երուսաղէմ» տեսարանը ներկայացնող որմնանկարի պատառիկները: Դիմացի պատին տեսանելի են թերեւս սուրբերին պատկանող բազմաթիւ գլուխներ: Այդ պատկերների մէջ Ն. Մաւր վերծանել է ոմն Մովսէս նկարչի անունը²⁰: Թալինի որմնանկար-

ների առաւել մանրամասն արուած միակ նկարազրուութիւնը կայ Յ. Ստրժիգովսկու մօտ²¹ եւ Հաւանաբար Լ. Դուրնովոյի արդէն յիշատակուած աշխատութեան մէջ:

Եղվարդի եկեղեցում, որը կառուցուել է Գրիգոր Մամիկոնեանի կողմից Հաւանաբար նոյն ժամանակահատուածում, ինչ որ Արուճի եկեղեցին (660-670), Հանդիպում են վերծանման տքնաշան աշխատանք պահանջող բազմաթիւ զարդանկարներ: Եկեղեցին ամբողջովին ծածկուած է որմնանկարներով, որոնցից պահպանուել են միայն ծաղիկներ պատկերող հատուածները: Նկատելի են նաեւ մի քանի ֆիգուրներ:

Մրէնի գլխաւոր եկեղեցու կենտրոնական արսիզը եւս ծածկուած է որմնանկարներով, որոնց ներկայացրած թեմաները դժուարութեամբ են զանազանւում: Տաճարը կառուցուել է 639-640 թթ. Հաւանաբար Կամսարական տոհմի կողմից: Աբսիդի եզրագծերի վրայ նկատելի են ձուածեւ շրջանակներով պարուրուած մարդկային ֆիգուրներ, որոնց մէջտեղում պատկերուած է սուրբ սեղանը: Մինչդեռ լուսամուտի հատուածը ծածկուած է կանգնած սուրբեր կերպարանող որմնանկարներով²²:

Արթիկի մօտ է գտնուում Լմբատավանքի եկեղեցին՝ կառուցուած Հաւանաբար է դարում: Աբսիդի վրայ տեսնում ենք ամենակալ Քրիստոս ներկայացնող որմնանկարը: Նա պատկերուած է Հրեղէն մանդորլայի մէջ: Քիչ հեռւում նշմարւում են սպիտակ հագած քերովբէների որմնանկարները: Մինչդեռ սուրբերի նկարները եւ մի մեծ խաչ զարդարում են եկեղեցու արեւելեան պատերը²³:

Արթիկի Ս. Մարիամ եկեղեցին եւս պատկանում է այս ժամանակահատուածին եւ Հաւանաբար կառուցուել է 630 թ.: Նրա ձախ արսիզի վրայ երեւում են մեծադիր մի որմնանկարի պատառիկները, որոնք, ըստ Յ. Ստրժիգովսկու, ներկայացնում են սուրբ կանանց ողբի տեսարանը: Կանայք վեցն են՝ նկարուած ձախ կողմում, սպիտակ ֆոնի վրայ: Մինչդեռ աջում պատկերուած է ս. Կոյս Մարիամը, որը պահում է Քրիստոսի գլուխը: Որմնանկարի միջին մասում եւ ներքե-

17 Տե՛ս J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 192-193:

18 Տե՛ս "Древнеармянская миниатюра", Երևան, 1952:

19 Նարտեքս եկեղեցու ներսի արեւմտեան պատը:

20 Տե՛ս N. I. Marr, Oriens Christianus, N. F. V., 1915, էջ 93:

21 Տե՛ս J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 298:

22 Տե՛ս Այճ, I, էջ 184. Թ. Թորամանեան, Տեկոթ, էջ 47:

23 Տե՛ս J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, II, էջ 499:

ւում կանգնած է լուսապսակով պարուրուած մի մարդկային Ֆիգուր²⁴:

Նիւթի սակաւութեան պատճառով, ցաւօք, սրանով էլ աւարտուած է այն ամէնը, ինչ կարելի է ստել Ե-է դարերի որմնանկարների վերաբերեալ, որոնք ստեղծուեցին Հայաստանի քրիստոնէացմանը յաջորդող առաջին դարերում: Ուստի անհրաժեշտ է, որ մեր ունեցած տուեալների մի մասը վերանայուի եւ ստուգուի, որը կարուի միայն տեղում մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններ կատարելուց եւ ներկայումս դժուար վերծանելի որմնանկարների լուսացումից յետոյ:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, Ը-Թ դարերը բնութագրուած են որմնանկարների բացակայութեամբ, որի պատճառը աւելի շատ Հայաստանում արաբական տիրապետութեան հետեւանքով առաջացած մշակութային գործունէութեան լճացումն է, քան այլ հանգամանքներ: Մինչդեռ Ժ դարի սկզբում մենք վերստին ականատես ենք նոր որմնանկարների, այս անգամ արդէն՝ Աղթամարի Ս. Խաչ վեհաշուք եկեղեցում: Այս եկեղեցին կառուցուել է Գագիկ Արծրունի թագաւորի կողմից 915-921 թթ. եւ հարուստ է յատկապէս մոնումենտալ որմնանկարներով, որոնք կեանքի են կոչուած նոյն ոգով, ինչ որ նոյն այդ շրջանին պատկանող Հայկական մանրանկարները: Մոնումենտալութիւնը յատուկ է այս եկեղեցու որմնանկարչական բոլոր յորինուածքներին: Հայ վարպետները կենսական մեծ լիցք են հաղորդել այդ որմնանկարներին՝ անբռնազբօս կերպով օգտագործելով գունային հակադրութիւնները: Որմնանկարչական այդ յորինուածքները ներկայացնում են յատկապէս նորկտակարանեան տեսարաններ: Այսպէս օրինակ՝ Հարաւային արսիզը ծածկուած է Աւետման եւ Յիսուսի Մննդեան տեսարաններով, իսկ Ղազարոսի յարութիւնը, Մուշքը Երուսաղէմ, Կանայի Հարսանիքը, Քրիստոս Պիղատոսի առջեւ, Համբարձում եւ նորկտակարանեան այլ թեմաներ պատկերող որմնանկարները զարդարում են միւս խորանը: Սրանց մի քանիսի վերատպութիւնները գտնուած են Յ. Ստրժիգովսկու արդէն յիշատակուած աշխատութեան մէջ²⁵:

Այս նոյն շրջանին է պատկանում նաեւ Արծրունիների թագաւո-

րական պալատը: Այն կառուցուել է Աղթամար կղզում եւ նկարագրուած է Թովմա Արծրունու «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց» յայտնի գրքում²⁶: Ըստ այս պատմիչի՝ պալատի հիւրասենեակների պատերը ծածկուած են Հայ ժողովրդի կեանքից վերցուած թեմաներով ու ռազմի տեսարաններով: Ներկայումս պալատն ամբողջովին աւերուած է. կանգուն է միայն Ս. Խաչ եկեղեցին:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, ԺԱ-ԺԲ դարերում կառուցուած եկեղեցիներում որմնանկարներ չկան: Մինչդեռ ԺԳ դարում նկատուած ենք որմնանկարչական արուեստի նորօրինակ զարգացում եւ անսպասելի վերածնունդ, որը եւ հանդիսանում է Հայկական որմնանկարչութեան կատարեալ ծաղկման ժամանակաշրջան: Այդ դարը յատկանշական է նրանով, որ եկեղեցիները վերստին զարդարուեցին որմնանկարներով:

Այս եկեղեցիներից առանձնացնենք յատկապէս Հաղպատինը, որը 957 թ. կառուցել է Աշոտ Գ-ի կին Խոսրովանուշը: Թէեւ եկեղեցու շինարարութիւնն աւարտուել է Ժ դարի վերջին, սակայն նրա որմնանկարները, որոնք ունեն պատմական եւ մշակութային մեծ նշանակութիւն, ստեղծուել են ԺԳ դարում: Այդ որմնանկարներից մէկի վերատպութիւնը, որը ներկայացնում է ոմն Խուբուզուղա ազնուականի, գտնուած է Թ. Թորամանեանի արդէն յիշատակուած աշխատութեան մէջ:

ԺԳ դարում կառուցուած ճարտարապետական մէկ այլ կոթող է Աշտարակի Ս. Մարինէ եկեղեցին: Նրա արեւմտեան պատը ծածկուած է նոյն շրջանում արուած որմնանկարներով²⁷:

Երրորդ եկեղեցին, որը հարուստ է ԺԳ դարում արուած որմնանկարներով, Անիի Ս. Փրկիչն է՝ կառուցուած 1036 թ. Ապլարիպ Պահլաւունու պատուէրով: Դժբախտաբար, այդ եկեղեցու որմնանկարները չեն պահպանուել: Եակոբսոնը գտնում է, որ Ս. Փրկիչ եկեղեցու արտաքին յարդարանքը ոճական ընդհանրութիւններ ունի Բագրատունիների իշխանութեան օրօք կառուցուած շինութիւնների հետ՝ մի բան, որը հանդիպում ենք նաեւ Գագիկաշէն եկեղեցու ճակատամասում²⁸: Յ. Ստրժիգովսկին գտնում է, որ այդ եկեղեցու որմնանկարնե-

26 Տե՛ս Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Թիֆլիս, 1917, III, էջ 36:

27 Տե՛ս Թ. Թորամանեան, Աշ. աշխ., 1942, I, էջ 290, 374:

28 Տե՛ս А. Фкобзон, Աշ. աշխ., էջ 70:

24 Տե՛ս Այն, II, էջ 500:

25 Տե՛ս J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 299, II, էջ 538:

ը բիւզանդական ազդեցութեան արդիւնք են եւ պատկանում են աւելի ուշ ժամանակաշրջանի, քան ինքը եկեղեցին²⁹: Ինչ վերաբերում է որմնանկարների տարեթուին, մենք համամիտ ենք այս գիտնականին հետ՝ գտնելով, որ դրանք արուել են ժԳ դարում, մինչդեռ եկեղեցին կառուցուել է ժԱ դարում: Սակայն բիւզանդական ազդեցութեան հարցում համամիտ չենք Յ. Ստրժիգովսկու հետ:

Ուսումնասիրենք նախ եւ առաջ Ս. Փրկիչ եկեղեցու դեռեւս չվնասուած որմնանկարները: Գմբէթի ութ արտիզները ծածկուած են որմնանկարներով, որոնք գրեթէ ամբողջութեամբ աւերուած են: Եկեղեցու միւս զարդանկարները եւս վատ են պահպանուել: Աւագ խորագեւի մասում կանգնած են առաքելները: Հարաւարեւելեան եւ հիւսիսարեւմտեան որմնախորշերը ծածկուած են Հոգեգալուստը պատկերող որմնանկարով, որից ներքեւ պատկերուած են Յիսուս Քրիստոսի Մտունդը եւ Նաչելութիւնը: Մէկ այլ որմնախորշ ներկայացնում է Վերջին ընթրիքի տեսարանը, իսկ այս որմնանկարի եւ Յովհաննէս ու Ղուկաս աւետարանիչների ֆիգուրների ներքեւում պատկերուած տեսարանները ջնջուած են: Լաւ է պահպանուել Մարկոս աւետարանչի պատկերը, որից ներքեւ ներկայացուած է Այլակերպութեան տեսարանը: Տեսանելի են նաեւ Մատթէոս աւետարանչի եւ նրա ներքեւում Յարութեան տեսարանը պատկերող որմնանկարները: Մատթէոս աւետարանչի առջեւ պատկերուած է ծնկած Սարգիս Պարզկան անունով ոմն նկարիչ, որը թողութիւն է հայցում իր մեղքերի համար:

Ըստ Թ. Թորամանեանի³⁰, ժԳ դարում կառուցուած Գեղարդի եկեղեցու որմնանկարները եւս պատկանում են այդ ժամանակաշրջանին:

Վերջապէս, անդրադառնալու ենք այն որմնանկարներին, որոնք զարդարում են Անիի երկու եկեղեցիները՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը (կառուցուած Տրդրան Հոննցի կողմից), ինչպէս նաեւ սրանից աւելի փոքր մի եկեղեցի՝ կառուցուած նոյն շրջանում Բախտաղեկի տոհմի կողմից: Դրանցում Հին եւ Նոր Կտակարաններից փոխառուած թեմաներից եւ Թաղէոս առաքելի կեանքը ներկայացնող տեսարաններից

բացի, պատահում են նաեւ զուտ դեկորատիւ բնոյթի որմնանկարներ:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցու մասին մեզ յայտնի է տարբեր նկարագրութիւններից եւ վերատպութիւններից: Այս նկարագրութիւններից մէկը գետեղուած է Ն. Մառի «Անի՝ աւերակների հայոց քաղաք» աշխատութեան մէջ³¹: Իսկ վերատպութիւններ կարելի է տեսնել Յ. Ստրժիգովսկու, Թ. Թորամանեանի արդէն յիշատակուած աշխատութիւններում եւ Ա. Չոպանեանի «Հայաստանի վարդաստանները» գրքում³²:

Ե՛ւ Ա. Չոպանեանի, ե՛ւ Թ. Թորամանեանի վերատպութիւններում հանդիպում է շատ յայտնի մի որմնանկար. այնտեղ պատկերուած է հայոց արքայ Տրդատը, որը մկրտուած է իր արքունիքի հետ միասին ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի կողմից եւ այնուհետեւ յորդորում ժողովրդին ապաւինել քրիստոնէութեանը: Տրդատը պատկերուած է ձիու վրայ, որն, ընթանալով իբրբայցիների, աղուանների եւ արխազների առջեւից, գնում է ս. Գրիգորին ընդառաջ: Հայոց արքան շրջապատուած է իշխաններով եւ նախարարներով, որոնք կրում են այդ ժամանակաշրջանին բնորոշ հագուստներ: Տրդատի ձին ոտնատակ է անում մի խոզի, որը խորհրդանշում է հեթանոսութիւնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցում շատ են յատկապէս Հոգեւոր թեմաներով արուած որմնանկարները³³: Հաշուի առնելով դրանց մարման նկարագրութիւնների պակասը՝ կարող ենք թուարկել մի քանիսը միայն:

Գմբէթի Հարաւարեւելեան կողմում նկատելի են չորս հրեշտակներ, որոնք դէպի վեր են խոյացած եւ պահում են Քրիստոսի մանդրլան: Նրա շուրջը հաւաքուած են 12 առաքելները՝ կենտրոնից զատուելով ս. Կոստի պատկերով: Այս տեսարաններից բացի, ներկայացուած են նաեւ 4 աւետարանիչները եւ մի քանի մարգարէներ: Արսիդի լուսամտուտի աջ եւ ձախ կողմերում պատկերուած են Մննդեան, իսկ վերին մասում՝ Աւետման տեսարանները: Իսկ ներքեւի հատուածում գտնուած է Քրիստոսի մուտքը Երուսաղէմ պատկերող որմնա-

31 St'u N. I. Marr, Ani, la ville arménienne en ruines. "Revue des Etudes arméniennes", Paris, 1921, էջ 403, 404:

32 St'u A. Tchobanian, La Roseaie d'Arménie, III, էջ 60:

33 St'u J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 299:

29 St'u J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 298:

30 St'u Թ. Թորամանեան, Աշխ., 1942, I, էջ 346:

նկարը: Ամբողջ պատը բաժանուած է նկարազարդուած Հաստուածնե-
րի, որոնք երեք շարքով դասաւորուած են միմեանց վրայ: Հիւսիսա-
յին պատը աւելի շատ է վնասուած, սակայն վերեւի Հաստուածուած դե-
ռեա տեսանելի է Հոգեգալստեան տեսարանը, իսկ միջին մասում՝
Ղազարոսի յարութիւնը: Ներքեւի Հաստուածը վնասուած է ամբողջո-
վին: Որմնանկարներով ծածկուած արեւմտեան պատի վերին Հաստու-
ածուած կարող ենք տեսնել «Երեք մանուկները Հնոցի մէջ» թեման պատ-
կերող որմնանկարը, իսկ միջին մասում՝ «Յիսուսը ջրհորի մօտ» տե-
սարանը: Աբսիդն իր մէջ առել է սուրբերով եւ քերովքէներով շրջա-
պատուած Ամենափրկիչ Քրիստոսի պատկերը: Քրիստոսը նկարուած է
սուրբ սեղանի պատուհանից վեր: Նա իր աջ կողմում գտնուող 6
առաքեալներին ս. Հաղորդութիւն է տալիս Հացով, իսկ ձախ կողմում
կանգնած միւս 6-ին՝ գինով: Այս տեսարանից ներքեւ կարելի է նկա-
տել բազում Հայրապետների պատկերներ: Աստուածաշնչեան տեսա-
րաններ ներկայացնող այն որմնանկարները, որոնք ծածկում էին եկե-
ղեցու արեւմտեան պատի վերին երկու շարքերը, ամբողջութեամբ
վնասուած են, բացառութեամբ վերոյիշեալ մի քանի տեսարանների:
Ներքեւի շարքը ծածկուած է ս. Գրիգոր Լուսաւորչի վարքը ներկա-
յացնող որմնանկարներով, որոնք արդէն անդրադարձանք:

Խօսենք նաեւ այն մի քանի որմնանկարների մասին, որոնք զար-
դարում են գաւթի պատերը: Գաւթը փլուելուց յետոյ պահպանուել
են միայն մուտքի պատերը ծածկող մի քանի որմնանկարներ: Այդ
մուտքի վերին մասում պատկերուած է Քրիստոսը՝ շրջապատուած
հրեշտակներով: Քիչ աւելի վեր ներկայացուած է խաչից իջեցման
տեսարանը: Չախ կողմում գտնուում են Յովհաննէս աւետարանչի, իսկ
աջում՝ Աբրահամի, Իսահակի եւ այլ սուրբերի պատկերները: Յ.
Ստրժիգովսկին իր "Asiens bildende Kunst" աշխատութեան մէջ³⁴ ու-
սումնասիրում է Հետաքրքրաշարժ մի մոտիւ, որը նա Հանդիպել է վե-
րոյիշեալ եկեղեցու աջ արսիդից դէպի զանգակատուն տանող դռան
վերին մասում: Խօսքը վերաբերում է գորգածեւ մոտիւներին, որոնք
անմիջապէս գրաւում են դիտողի ուշադրութիւնը: Այդ որմնանկարնե-
րը ներկայացնում են թանձր սեւ գոյնի շրջանակներով պատկերուած
գորշ կարմրաւուն մի Ֆօն, որի մէջ նկարուած են կանաչ թեւեր եւ սի-

րամարդի պոչեր ունեցող դեւեր: Այս պատկերներից վերեւ տեսնում
ենք ծաղկէ մոտիւներով արուած որմնանկարներ: Յ. Ստրժիգովսկին
այն կարծիքին է, որ այս մոտիւները Հանդիսանում են աշխարհական
Հայերի պալատները գեղեցկացնող որմնանկարների նմանակում: Ըստ
նրա՝ դրանք կրում են պարթեւական ազդեցութիւն եւ կարող էին գո-
յութիւն ունենալ նախքան Հայաստանի քրիստոնէացումը, երբ մեծա-
տունների սենականները ծածկում էին մետաքսէ կտորներով: Յ.
Ստրժիգովսկին իր այս կարծիքը փաստարկում է նրանով, որ Ա. Գրի-
գոր Լուսաւորիչ եկեղեցու այդ մոտիւների եւ մետաքսէ այդ կտորնե-
րի զարդանկարների միջեւ կան որոշակի նմանութիւններ³⁵:

Այժմ փորձենք պարզաբանել, թէ՛ իրաւացի՞ են արդեօք այն
գիտնականները, որոնք պնդում են, թէ Հայաստանում որմնանկարչա-
կան արուեստը պատահական բնոյթ է կրել: Ինչպէս նաեւ՝ արդեօ՞ք
ստեղծուել են նպաստաւոր բոլոր պայմանները որմնանկարի՝ որպէս
ինքնատիպ արուեստի զարգացման համար:

Ամենից առաջ կարող ենք հաստատել այն փաստը, որ սկզբնա-
կան շրջանում, աւելի ստոյգ՝ Ե-է դարերում, արդէն ինքնատիպ զար-
ձած Հայկական մշակոյթը հասել էր զարգացման շատ բարձր աստի-
ճանի, որը Հայաստանը դատում է Մերձաւոր Արեւելքի հոգեւոր եւ
նիւթական մշակութային բարձր մակարդակ ունեցող երկրների շար-
քում: Նախ եւ առաջ նկատի ունենք նրա հոգեւոր մշակոյթը՝ իր պատ-
միչներով, փիլիսոփաներով, մաթեմատիկոսներով, աստուածաբաննե-
րով, եւ ապա՝ նիւթականը, որն ամբողջացած է ճարտարապետութեան,
պատկերաբանդակի, որմնանկարչութեան, մանրանկարչութեան մէջ:
Արուեստի վերոյիշեալ բնագաւառները հասան զարգացման այնպիսի
բարձրութեան, որ կարող էին հեշտութեամբ մեծ ծաղկում ապրել՝ Թե-
ւաւորուած լինելով Հայկական հանճարի ոգով, որը, սակայն, նրանց
չէր խանգարում կրել փոքրասիական քրիստոնեայ այլ երկրների
արուեստի ազդեցութիւնը:

Ինչ վերաբերում է Յ. Ստրժիգովսկու առաջ քաշած Հայկական
որմնանկարի ինքնատիպութեան խնդրին, ապա համաձայն չենք նրա
հետ: Մենք հաւատացած ենք, որ Հայերը, վարպետներ դառնալով
մանրանկարչութեան մէջ, նոյնպիսի հանճարներ են տուել նաեւ որմ-

34 St' u J. Strzygowski, Asiens bildende kunst, Wien, 1930, էջ 211:

35 St' u Այժ, էջ 211:

նանկարչական արուեստին, որը, սակայն, Հայաստանում նպաստա-
 ւոր պայմաններ չգտնելով, չկարողացաւ լայն զարգացում ապրել:
 Մինչդեռ ահա թէ ինչ է ասում Յ. Ստրժիգովսկին Հայկական որմնա-
 նկարի վերաբերեալ. «Հայաստանում երբեւէ գոյութիւն չի ունեցել
 հոգեւոր նկարչութեան այն տարբերակը, որը յատուկ է եղել Բիւզան-
 դիային»³⁶: Ըստ նրա՝ քրիստոնէութեան առաջին դարերում կառու-
 ցուած եկեղեցիներում մենք չենք հանդիպում մարդկային ֆիգուր
 պատկերող որմնանկարների: Իսկ եթէ նոյնիսկ հանդիպում ենք,
 ապա, ըստ Յ. Ստրժիգովսկու, դրանք անկասկած Հայաստան են բե-
 ռուել կա՛մ յոյների, կա՛մ էլ ասորիների կողմից: Նա գտնում է, որ
 արուեստի այս բնագաւառը չի կարող դիտուել իբրեւ ազգային, այ-
 սինքն՝ ինքնատիպ՝ պատճառաբանելով, թէ Հայոց Եկեղեցին թշնամա-
 կան վերաբերմանը ունէր մարդկային ֆիգուր ներկայացնող նկարնե-
 րի հանդէպ³⁷:

Ոչ ոք չի հերքի Յ. Ստրժիգովսկու ունեցած մեծ վաստակը: Նրան
 յաջողուել է գիտական աշխարհին մատուցել Հայ վարպետների հան-
 ճարը: Նրա ուսումնասիրութիւնները լոյս սփռեցին Հայկական
 արուեստներից գերագոյնի՝ ճարտարապետութեան վրայ՝ այն ճանա-
 չել տալով Արեւմուտքին: Այս գիտնականի աշխատութիւնները նրան
 դարձրին Հեղինակութիւն, որի կարծիքները երբէք չէին ենթարկուած
 քննարկման նոյնիսկ այն դէպքում, երբ նա կանգնած էր լինում սխալ
 ճանապարհի վրայ, ինչպէս, օրինակ, Հայկական որմնանկարին վերա-
 բերող խնդրում: Ոչ ոք չփորձեց հակադրուել Յ. Ստրժիգովսկուն, երբ
 վերջինս գտնում էր, որ Հայաստանում չէր կարող գոյութիւն ունենալ
 որմնանկարի ինքնատիպ արուեստ, եւ որ բոլոր այն որմնանկարները,
 որոնք հանդիպում են առաջին դարերում, ունեն կա՛մ յունական,
 կա՛մ էլ ասորական ծագում, իսկ ԺԳ դարի որմնանկարները կրում են
 վրացական դրոշմ: Հայկական որմնանկարի ինքնատիպ արուեստ իբ-
 րեւ թէ գոյութիւն չունենալու նրա տեսակէտի հետեւանքով գիտնա-
 կաններից եւ ոչ մէկը այլեւս չզբաղուեց այդ խնդրով:

Տեղին է խօսել նաեւ Յ. Ստրժիգովսկու այն սխալի մասին, որը նա
 թոյլ է տալիս մանրանկարչութեան առնչութեամբ՝ պնդելով, թէ գիտ-

36 Տե՛ս J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, I, էջ 455:

37 Տե՛ս Յոյձ, I, էջ 302:

նականներից ոչ ոք չպէտք է իրեն իրաւունք վերապահի խօսելու Ժ
 դարի Հայկական ինքնատիպ արուեստի գոյութեան մասին³⁸: Իսկ
 Մլքէ Թագուհու Աւետարանը եւ այն ծաղկող Հիասքանչ մանրանկար-
 ները նա համարում է ասորական օրինակի պատճէնում³⁹: Հայկական
 ճարտարապետութիւնն ուսումնասիրելուց յետոյ միայն նա սթափուեց
 եւ ընդունեց Հայկական ազգային մշակոյթի բարձր թոնիչը յատկա-
 պէս Ժ դարում⁴⁰, թէեւ մերժեց Հայկական արուեստի ինքնատիպ լի-
 նելը: Առաջին արուեստաբանը, որն այդ հարցում խստօրէն հակա-
 դրուեց Յ. Ստրժիգովսկուն, Լ. Դուրնովն է: Նա ապացուցեց, որ Հա-
 յաստանում որմնանկարչական արուեստը սկսել է զարգանալ Ե դա-
 րից սկսած:

Ինչ վերաբերում է Հայկական որմնանկարի կրած ազդեցութիւն-
 ների խնդրին, ապա արուեստի այս բնագաւառի վրայ իրենց հետքն
 են թողել թէ՛ բիւզանդական եւ թէ՛ քրիստոնեայ Արեւելքի երկրների
 մշակոյթները (Կապադովկիա, Ասորեստան), որոնք, ըստ Ա. Գրաբա-
 րի, որոշակի ընդհանրութիւններ ունեն Հայկական որմնանկարի հետ:
 Այսուհանդերձ, յատկապէս բիւզանդական ազդեցութեան հարցում Հ.
 Ֆոսիյոնը գտնում է, որ այն շատ աղօտ է արտայայտուել Հայկական
 արուեստի մէջ: Յ. Բալտրուշայտիսի «Ուսումնասիրութիւններ միջնա-
 դարեան Վրաստանի եւ Հայաստանի արուեստի մասին» գրքի իր նա-
 խաբանում Հ. Ֆոսիյոնը ինքն իրեն հարց է տալիս. «Ի՞նչ է տուել
 Բիւզանդիան Հայաստանին», եւ անմիջապէս պատասխանում. «Ոչ
 թէ Բիւզանդիան է տուել Հայաստանին, այլ ընդհակառակը՝ Հայաս-
 տանը՝ Բիւզանդիային, նոյնիսկ՝ հռչակաւոր կայսրեր, եւ Հայկական
 արուեստը Հայ նկարիչների, ճարտարապետների եւ իրաւաբանների
 միջնորդութեամբ տարածուել է բիւզանդական ողջ կայսրութեան
 մէջ»⁴¹: Ըստ այս գիտնականի՝ քանի որ Բիւզանդիային է փոխան-
 ցուել նաեւ Հայկական նկարչութիւնը, ապա այն պէտք է դիտել իբրեւ
 ինքնատիպ մի արուեստ, եւ անհրաժեշտ է, որ այսօր բոլորը Հայկա-

38 Տե՛ս "Das EtschmiadzinEvangeHar. Byzantinische denkmaler", Bd. I, Wien, 1891:

39 Տե՛ս "Byzantinische Zeitschrift", 1905, էջ 728:

40 Տե՛ս Kurt Weitzmann, Die armenische Buchmalerei des 10. und beginnenden 11 Jhd. (Istambuler Forschungen, Bd. IV, էջ 3):

41 Տե՛ս J. Baltruchaitis, Etudes sur l'art medievale en Géorgie et en Arménie, Paris, 1929, էջ XI:

կան մանրանկարչութեան մէջ միահամուռ կերպով տեսնեն մեծ իւրօրինակութիւն ունեցող արուեստի մի բնագաւառի արտայայտութիւն:

Անժխտելի է այն փաստը, որ Հայկական որմնանկարը եւս կրել է արտաքին ազդեցութիւններ: Դրանց թուին է պատկանում, ինչպէս արդէն ասացինք, բիւզանդական ազդեցութիւնը, որը, սակայն, չունեցաւ իշխող ներգործութիւն Հայկական որմնանկարի վրայ: Իրենց կնիքն են թողել նաեւ ասորական եւ կապադովկիական մշակոյթները: Վրացական արուեստը եւս կարողացաւ որոշակի ազդեցութիւն թողնել այս բնագաւառի վրայ Հայաստանում:

Հայկական ճարտարապետութիւնը եւս որոշակի ազդեցութիւններ է կրել: Այսպէս օրինակ՝ Հաղպատի գլխաւոր եկեղեցու ճակատամասին հանդիպում ենք Հնամենի շատ յօրինուածքներ, որոնք ներկայացնում են աքեմէնեան ճարտարապետութեանը բնորոշ առանձնայատկութիւններ⁴²: Իսկ Գառնիի տաճարի ճարտարապետական ոճի իւրայատկութիւնները յիշեցնում են Հին Ուրարտուն: Քրիստոնէական դարաշրջանում Հայկական ճարտարապետութիւնը կրեց նաեւ ասորական եւ կապադովկիական ազդեցութիւններ, որոնք, սակայն, ամբողջովին լուծուեցին Հայկական ճարտարապետական յօրինուածքների մէջ⁴³: Ակնյայտ է նաեւ, որ որմնանկարչութիւնը եւս իր Հերթին կրեց քրիստոնէադաւան մի շարք երկրների մշակոյթների ազդեցութիւններ, որոնք նոյնպէս, ինչպէս նախորդ դէպքում, շողկապուեցին Հայկական արուեստի ինքնատիպութեանը: Հայկական որմնանկարի այս բնագաւառն ունի միայն իրեն բնորոշ շատ առանձնայատկութիւններ, որոնք ինքնատիպ եւ տեսանելի կերպով իրենց արտայայտումն են գտել մեզ Հասած բոլոր որմնանկարների մէջ: Այդ առանձնայատկութիւնների թուին են պատկանում արտայայտչութեան ուժը, Հարուստ գոյների եւ գունային Հակադրութիւնների վարպետօրէն օգտագործումը եւ վերջապէս՝ նկարչութեան մոնումենտալ եւ դեկորատիւ բնոյթը: Հայ նկարիչներն իրենց որմնանկարներին հաղորդում էին բնականի խոր զգացողութիւն, իրականի շունչ, կեանքի ընթացք: Եթէ նշէինք, թէ Հայկական որմնանկարին բնորոշ է մոնումենտալ եւ դեկորատիւ իւրօրինակութիւն, ապա պէտք է Հասկանալ նաեւ այդ առանձնայատ-

կութեան բնածին լինելը, որը եւ առաջին իսկ Հայեացքից ուղղակի աչքի է զարնում: Այն որմնանկարներում, որոնք ներկայացնում են շարժման մէջ գտնուող կեանքը, աշխարհը, նկատելի է այդ ընթացքին աւելի շատ կենդանութիւն հաղորդելու նկարիչների վարպետութիւնը: Հայ նկարիչները երբէք չեն կեղծում եւ ոչ էլ ձեւափոխում իրենց շրջապատող կեանքը, մինչդեռ Արեւելքին բնորոշ է սրա հակադիր պատկերը:

Հայ արուեստը բնորոշող այս յատկանիշները կարող են իրենց ամբողջացումը գտնել այն եզրակացութեան մէջ, որը ես փոխարինաբար վերցնում եմ Ս. Տէր-Ներսիսեանից. «Հայկական նկարչութեան մէջ պարզորոշ կերպով նկատուում է նրա երկակի բնոյթը, որը հանդիսանում է Հնդեւրոպական մի ժողովրդի հանճարի արդիւնք: Հայկական արուեստը կրում է կրկնակի դրոշմ՝ հանդէս գալով իբրեւ երջանիկ մի միաձուլում, որն աւելի արեւելեան է, քան բիւզանդական արուեստը, եւ աւելի արեւմտեան, քան Արեւելքի մշակոյթը»⁴⁴:

Տրանսերէնից թարգմանեց
Գեորգ Մելիքեանը

42 St'ru A. Pkococm, Գ2. աշխ., էջ 50:

43 St'ru Գոյճ, էջ 12-14:

44 St'ru S. Der-Nersissian, Armenia and the Byzantine Empire, էջ 169:

ԲՆԱԳՐԵՐ
ԵՒ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿՂԵՄԷՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ՆԱՄԱԿԸ ԿՈՐՆԹԱՑԻՆԵՐԻՆ (շարունակութիւն)*

Գլուխ ԼԱ

Արդ, կապուենք նրա օրհնութեանը եւ տեսնենք, թէ որոնք են օրհնութեան ճանապարհները: Դարձեալ յիշենք սկզբից եղածները: Ինչի՞ շնորհիւ օրհնուեց մեր հայր Աբրահամը: Ո՞չ այն բանի համար, որ իր հաւատի համաձայն ճշմարտութիւն եւ արդարութիւն էր գործում: Իսահակը, վստահութեամբ ու կատարուելիքը լաւ իմանալով², յօժարութեամբ տարուեց զոհաբերութեան³: Յակոբը խոնարհաբար լքեց իր երկիրը եղբօր պատճառով, գնաց Լաբանի մօտ ու ծառայեց. եւ նրան տրուեցին Իսրայէլի տասներկու գաւազանները⁴:

Գլուխ ԼԲ

Եթէ մէկն ամէն ինչ անկեղծօրէն քննի, կճանաչի նրա տուած պարգեւների ողջ մեծութիւնը: Քանզի Յակոբից են սերել բոլոր քահանաներն ու ղեւտացիները, ովքեր ծառայում էին Աստուծոյ սեղանին: Նրանից է մարմնով սերել Տէր Յիսուսը⁵. Նրանից են Յուդայի թագաւորները, իշխանները, առաջնորդները. եւ նրա միւս գաւազանները եւս պակաս փառք չունեն, քանզի Աստուած խոստացաւ «Քո սերունդը կլինի երկնքի աստղերի նման»⁶: Արդ, նրանք բոլորը փառաւորուեցին ու մեծարուեցին՝ ո՛չ իրենք իրենց, ո՛չ իրենց կատարած

* Ակիգրը տե՛ս «Գանձասար» Ծ:

1 Հմմտ. Յակ. Բ 21:

2 Այսինքն՝ Իսահակը, իմանալով հանդերձ իրե՞ն պատուելիքը, կամատր լսե՞ն տաւ զոհաբերուել:

3 Տե՛ս Ծն. ԻԲ:

4 Այստեղ գաւազանն օգտագործուած է ցեղի իմաստով [հմմտ. Գ թագ. ԺԱ 31, 35], այսինքն՝ Յակոբը դարձաւ Իսրայէլի տասներկու ցեղերի հայրը:

5 Հմմտ. Հոմմ. Թ 5:

6 Հմմտ. Ծն. ԻԲ 17, ԻԸ 4:

գործերով, ո՛չ էլ իրենց գործողութիւնների արդարութեամբ, այլ Աստուծոյ կամքով: Ուստի եւ մենք, Նրա կամքով կոչուած լինելով ի Քրիստոս, արդարանում ենք ո՛չ ինքներս մեզանով, ո՛չ էլ մեր իմաստութեամբ կամ ողջախոհութեամբ կամ բարեպաշտութեամբ կամ մաքուր սրտով կատարած գործերով, այլ Հաւատի միջոցով, որով ամենակալն Աստուած ի սկզբանէ ամենքին արդարացրել է: Նրան վայել է փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գլուխ ԼԳ

Ուրեմն ի՞նչ անենք, եղբայրներ: Ե՞տ կանգնենք բարեգործութիւնից եւ լքե՞նք սէրը: Աստուած մի՛ արասցէ, որ նման բան պատահի մեզ հետ. այլ ամբողջ եռանդով ու պատրաստակամութեամբ շտապենք կատարել ցանկացած բարի գործ: Քանզի ինքը՝ ամէն ինչի Արարիչն ու Տէրը, ցնծում է իր գործերով: Նա իր գերազանց զօրութեամբ Հաստատեց երկիրքները եւ իր անմեկնելի իմաստութեամբ զարդարեց դրանք. Նա երկիրն անջատեց իրեն շրջապատող ջրից եւ այն Հաստատեց իր իսկ կամքի անշարժ հիմքի վրայ եւ նրա վրայ շարժուող կենդանիներին Հրամայեց ենթարկուել իր կամքին: Նա նաեւ արարեց ծովն ու նրա մէջ եղող կենդանիներին եւ սահման դրեց իր զօրութեամբ: Այս բոլորից վեր Նա իր սուրբ ու անբիծ ձեռքերով արարեց գերազանցագոյնին ու մեծագոյնին՝ մարդուն, իր իսկ պատկերով: Քանզի այսպէս ասաց Աստուած. «Ստեղծենք մարդուն Մեր պատկերով ու Մեր նմանութեամբ: Եւ արարեց Աստուած մարդուն. արու եւ էգ ստեղծեց նրանց»¹: Այս ամէնը կատարելուց յետոյ Նա Հաւանեց ու օրհնեց նրանց եւ ասաց. «Աճեցէ՛ք եւ բազմացէ՛ք»²: Տեսնում ենք, որ բոլոր արդարները զարդարուեցին բարի գործերով, եւ ինքը Տէրը³ եւս ուրախացաւ՝ բարի գործերով զարդարելով իրեն: Արդ, նման օրինակ ունենալով, անձանձիր Հետեւենք Նրա կամքին եւ ամբողջ ուժով ծառայենք արդարութեան գործին:

1 Տե՛ս Ծճ. Ա 26-27:
 2 Տե՛ս Ծճ. Ա 28:
 3 Ագիւնք՝ Քրիստոս:

Գլուխ ԼԴ

Բարի աշխատաւորը Համարձակ Հաց է ստանում իր աշխատանքի դիմաց, իսկ ծոյն ու անհոգը չի էլ Համարձակուած նայել իր գործատիրոջ դէմքին: Ուրեմն մենք պէտք է պատրաստ լինենք բարեգործութեան, քանզի ամէն ինչ Նրանից է¹: Քանզի [Գիրքը] նախազգուշացնում է մեզ. «ԱՀա Տէրը, եւ Նրա վարձն իր առջեւ է, որպէսզի իւրաքանչիւրին Հատուցի ըստ իր գործի»²: Այսպիսով, Նա մեզ թելադրում է ամբողջ սրտով վստահել Նրան³ եւ որեւէ բարի գործի Համար անհոգ ու ծոյլ չգտնուել: Նրանում թող լինի մեր փառաբանութիւնն ու յոյսը, Հնազանդուենք Նրա կամքին: Մտածենք իր Հրեշտակների ողջ բազմութեան մասին, թէ ինչպէս նրանք, կանգնելով Նրա առջեւ, ծառայում են Նրա կամքին: Քանզի Գիրքն ասում է. «Բիւր բիւրերով կանգնած էին Նրա առջեւ եւ Հազար Հազարներով ծառայում էին Նրան⁴ եւ գոչում էին՝ Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ Տէր Սաբաւովթ, ողջ տիեզերքը լի է Նրա փառքով»⁵: Այսպէս եւ մենք, միախորհուրդ Հաւաքուելով, միահոգի, միաբերան անդադար աղաղակենք Նրան, որպէսզի մեզ եւս մասնակից դարձնի իր մեծ ու փառաւոր խոստումներին: Քանզի ասում է [Գիրքը]. «Աչքը չի տեսել, եւ ականջը չի լսել, եւ մարդու սիրտը չի ընկել այն, ինչը Նա պատրաստեց իրեն յուսացողներին»⁶:

Գլուխ ԼԵ

Ի՞նչ երանելի եւ սքանչելի են Աստուծոյ պարգեւները, սիրելիներ: Կեանք՝ անմահութեան մէջ, պայծառութիւն՝ արդարութեան մէջ, ճշմարտութիւն՝ Համոզմունքի⁷ մէջ, Հաւատ՝ վստահութեան մէջ, Ժուժկալութիւն՝ սրբութեան մէջ. եւ այս ամէնը մատչելի է մեր իմացու-

1 Ագիւնք՝ Աստուծոց է բարիք գործելու կամքը:
 2 Հմմտ. Ես. Խ 10, Յայտ. ԻԲ 12:
 3 Այստեղ տեքստը կարծես աղասողուած է: Ոմանք թարգմանում են «Նա իր ողջ սրտով զգուշացնում է մեզ այս մասին»:
 4 Տե՛ս Դաճ. Է 10:
 5 Տե՛ս Ես. Զ 3:
 6 Հմմտ. Ա Կոր. Բ 9, Ես. ԿԴ 3-4:
 7 Ոմանք թարգմանում են «կատարեալ վստահութիւն»:

թեանը: Եւ տակաւին ինչպիսի՛ պարգեւներ են պատրաստուած սպասողներին: Յաւտեանների Արարիչն ու Հայրը, Ամենասուրբը՝ Նա ինքը միայն գիտէ դրանց թիւը եւ գեղեցկութիւնը: Արդ, ջանանք լինել նրան ապաւինածների թւում, որպէսզի հաղորդակից լինենք խոստացուած պարգեւներին: Իսկ այդ ինչպէ՞ս է լինելու, սիրելիներ՛: Եթէ մեր միտքը հաւատով հաստատուած լինի առ Աստուած, եթէ փնտրենք այն, ինչը հաճելի եւ ընդունելի է Իրեն, եթէ կատարենք այն, ինչը պատկանում է Իր սուրբ կամքին, եւ ընթանանք ճշմարտութեան ճանապարհով՝ մեզանից թօթափելով ամէն տեսակ անարդարութիւն եւ անօրէնութիւն, ընչաքաղցութիւն, խռովութիւն, չարաբարոյութիւն ու նենգութիւն, բամբասանք ու չարախօսութիւն, աստուածատեացութիւն, Հպարտութիւն ու ամբարտաւանութիւն, սնափառութիւն ու անհիւրընկալութիւն¹: Քանզի սրանք կատարողներն ատելի են Աստծուն, «եւ՝ ոչ միայն այդ անողները, այլեւ անողներին կամակից լինողները»²: Քանզի Գիրքն ասում է. «Ամբարշտին ասաց Աստուած. «Ինչո՞ւ ես դու իմ պատուիրանների մասին պատմում եւ իմ ուխտն ընդունում քո բերանով, մինչդեռ ատել ես խրատը եւ մերժել իմ խօսքերը: Եթէ գող էիր տեսնում, գնում էիր նրա ետեւից եւ բաժին էիր ունենում շնացողի հետ: Քո բերանը լի էր չարութեամբ, եւ քո լեզուն ստուփիւններ էր հիւսում: Նստելիս չարախօսում էիր քո եղբորը եւ բամբասում էիր քո մօր որդուն: Դու արեցիր այս ամէնը, եւ ես լուցի: Դու, անօրէ՛ն, կարծեցիր, թէ ես քեզ եմ նմանուելու: Սակայն յանդիմանելու եմ քեզ եւ քեզ կանգնեցնելու եմ քո առջեւ: Հասկացէ՛ք վերջապէս, Աստծո՛ւն մոռացողներ, որպէսզի չյօշոտուէք ինչպէս առիւծից³, եւ ոչ ոք չի փրկի ձեզ: Գոհութեան պատարագը կփառաւորի ինձ, եւ այնտեղ է ճանապարհը, որտեղ ցոյց կտամ նրան Աստուծոյ փրկութիւնը»⁴:

Գլուխ ԼԶ

Սա է ճանապարհը, սիրելիներ՛, որի մէջ գտել ենք մեր փրկութիւ-

1 Ընթերցումը կապակածի է. ոմանք թարգմանում են «Ռիդընկալ ոգու պակասութիւն»:
 2 Հոռմ. Ա 32
 3 «Ինչպէս առիւծից» արտագայտութիւնը չկայ ո՛չ Եօթանասնից, ո՛չ երրայակամ տեքստում:
 4 Սաղմ. խթ 16-23

նր՛՝ Յիսուս Քրիստոսին, մեր պատարագների Քահանայապետին², մեր տկարութեան մէջ մեր պահապանին ու օգնականին: Նրա միջոցով մենք նայում ենք երկինքների բարձրութեանը: Նրա միջոցով ինչպէս հայելու մէջ, տեսնում ենք Աստուծոյ անբիժ ու լուսաւոր դէմքը: Նրա միջոցով բացուեցին մեր սրտի աչքերը: Նրա միջոցով մեր անխոհեմ ու մթազնած միտքը վերափթթում է նրա լոյսի մէջ: Նրա միջոցով Տէրը կամեցաւ, որ մենք անմահ իմաստութիւն ճաշակենք: «Նա, լինելով նրա փառքի լոյսը, այնքան է գերազանցում հրեշտակներին, որքան գրուած. «Նա Իր հրեշտակներին հոգիներ դարձրեց եւ Իր պաշտօնեաներին՝ կրակի բոց»⁴: Իսկ Իր Որդու մասին⁵ այսպէս ասաց. «Դու իմ Որդին ես, Ես այսօր ծնեցի Քեզ. խնդրի՛ր ինձանից, եւ Հեթանոսներին Քեզ ծառանգութիւն կտամ եւ երկրի ծագերը՝ որպէս ստացուածք»⁶: Եւ դարձեալ ասում է նրան. «Նստի՛ր իմ աջ կողմում, մինչեւ որ Քո թշնամիներին Քո ոտքերին պատուանդան դարձնեմ»⁷: Իսկ ովքե՞ր են թշնամիները. արատաւորները եւ նրա կամքին հակառակուողները:

Գլուխ ԼԷ

Արդ, եղբայրներ՛, ողջ ուժով մարտնչենք նրա սուրբ պատուիրանների ներքոյ: Պատկերացնենք մեր առաջնորդների ուզմիկներին. ինչպիսի՛ կարգապահութեամբ, ջանասիրութեամբ ու հնազանդութեամբ են նրանք կատարում հրամանները: Ոչ բոլորն են եպարքոսներ⁸, ոչ բոլորն են հազարապետներ կամ հարիւրապետներ կամ յիսնապետներ եւ այլն, սակայն իւրաքանչիւրն իր աստիճանում կատարում է թագաւորի եւ առաջնորդների հրամանները: Ո՛չ մեծերն

1 Բառացի՝ «որը փրկում է մեզ»:
 2 Հմմտ. Եբր. Դ 15:
 3 Հմմտ. Եբր. Ա 3-4:
 4 Հմմտ. Սաղմ. ԾԳ 4, Եբր. Ա 7:
 5 Ոմանք թարգմանում են «Որդուն»:
 6 Սաղմ. Բ 7-8, հմմտ. Եբր. Ա 5:
 7 Սաղմ. ԾԹ 1, Եբր. Ա 13
 8 Այսինքն՝ արովիցիաների կառավարիչները, որոնք նաեւ ռազմական իշխանութիւն ունէին:

առանց փոքրերի, ո՛չ էլ փոքրերն առանց մեծերի գոյութիւն ունենալ չեն կարող: Նրանք բոլորը կարծես թէ միասին են կապուած, եւ դա օգտակար է: Վերջենք մեր մարմինը¹. Գլուխն առանց ոտքերի ոչինչ է, նոյնպէս եւ՝ ոտքերն առանց գլխի, եւ մեր մարմնի փոքրագոյն անդամներն անհրաժեշտ եւ պիտանի են ամբողջ մարմնին: Նրանք բոլորը ներդաշնակ են եւ միակամութեամբ ծառայում են ողջ մարմնի առողջութեանը:

Գլուխ ԼԸ

Արդ, թող մեր ողջ մարմինն առողջ լինի Յիսուս Քրիստոսով, եւ իւրաքանչիւրը թող Հնազանդուի իր մերձակորին ըստ այն աստիճանի, որին նա նշանակուած է նրա շնորհով²: Հզօրը թող Հոգայ թոյլին, իսկ թոյլը թող յարգի Հզօրին. Հարուստը թող տայ աղքատին, իսկ աղքատը թող գոհանայ Աստծուց, որ Նա նրա միջոցով տուեց իրեն՝ իր կարիքը լրացնելու նպատակով: Իմաստունը³ թող իր իմաստութիւնը դրսեւորի ոչ թէ խօսքերով, այլ բարի գործերով: Խոնարհը թող ինքն իր մասին չվկայի, այլ թոյլ տայ, որ ուրիշներն իր մասին վկայեն⁴: Մարմնով անարատը թող չհպարտանայ⁵ ու չպարծենայ՝ գիտենալով, որ ուրիշ Մէկն է, որ իրեն ժուժկալութիւն է շնորհել: Ուստի մտածենք, եղբայրնե՛ր, թէ ինչ նիւթից ենք մենք ծագել եւ ինչպէս ենք աշխարհ եկել, թէ ինչպիսի գերեզմանից ու խաւարից⁶ մեր Արարիչն ու Ստեղծիչը մեզ մտցրեց իր աշխարհը՝ կանխապէս, նախքան մեր ծնունդը պատրաստելով իր բարեգործութիւնները: Արդ, այս ամէնն ունենալով, մենք ամէն ինչի համար պարտաւոր ենք շնորհակալ լինել նրան, Ում վայել է փառք յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

1 Հմմտ. Ա Կոր. ԺԲ 12 եւ այլն:
 2 Ոմանք թարգմանում են «ըստ իր վրայ հեղուած յատուկ պարգեւի»:
 3 Այս խօսքերը մէշքերտում են Կղեմէս Ալեքսանդրացու կողմից (Յաճախապատում, Դ 17):
 4 Հմմտ. Առակ. ԻԷ 2:
 5 Այստեղ ձեռագիր բնագրում մէկ քատ պակասում է: Ոմանք սգմ լրացնում են «քող լրի» արտայայտութեամբ:
 6 Հմմտ. Սաղմ. ԸԼԷ 15:

Գլուխ ԼԹ

Անմիտները, անխոհեմները, յիմարներն ու տգէտները ծաղրում ու ծանակում են մեզ՝ ցանկանալով իրենք իրենց բարձրացնել իրենց մտքում: Սակայն ի՞նչ կարող է անել մահկանացուն, կամ ի՞նչ զօրութիւն կայ Հողածնի մէջ: Քանզի գրուած է. «Իմ աչքերի առջեւ կերպարանք չկար, այլ ես մեղմ սօսափիւն ու ձայն էի լսում: Արդ, մի՞թէ մահկանացուն կարող է մաքուր լինել Տիրոջ առջեւ կամ անարատ՝ իր գործերում, եթէ Նա իր ծառաներին չի վստահում եւ իր հրեշտակներին թերութիւններ է վերագրում¹: Երկինքն անարատ չէ նրա առջեւ², առաւել եւս՝ կաւէ բնակարաններում ապրողները, որից եւ ինքներս ենք՝ միեւնոյն կաւից: Ցեցն է կերել նրանց, եւ առաւօտից մինչեւ երեկոյ նրանք արդէն չկան. քանի որ չէին կարող օգնել իրենք իրենց, կործանուեցին: Փչեց նրանց վրայ, եւ ցամաքեցին, քանզի իմաստութիւն չունէին³: Արդ, կանչի՛ր. որեւէ մէկը կպատասխանի՞՝ քեզ արդեօք, կամ կտեսնե՞ս սուրբ Հրեշտակներից մէկին: Յիրաւի, անզգամին բարկութիւնն է սպանում, եւ մոլորեալին նախանձն է մեռցնում: Ես տեսել եմ արմատ դցած անզգամների, սակայն անմիջապէս բնաջնջուել են նրանց յարկերը: Նրանց որդիները Հեռու կլինեն փրկութիւնից եւ կարհամարհուեն⁴ աւելի նուազների դռների առջեւ, եւ ոչ ոք չի լինելու, որ փրկի նրանց: Քանզի այն, ինչ նրանք ժողովեցին, արդարներն են ուտելու, իսկ իրենք չարիքից չեն ազատուելու»⁵:

Գլուխ Խ

Այս ամենի մէջ Համոզուած լինելով եւ թափանցելով աստուածային գիտութեան խորքերը՝ մենք պարտաւոր ենք կարգ ու կանոնով կատարել այն ամէնը, ինչ Տէրը հրամայել է կատարել սահմանուած ժամանակներում⁶: Նա հրամայել է զոհաբերութիւններն ու պատա-

1 Հմմտ. Յոք Դ 16-18:
 2 Հմմտ. Յոք ԺԵ 15:
 3 Հմմտ. Յոք Դ 19-21:
 4 Ոմանք թարգմանում են «քող կործանուեն»:
 5 Հմմտ. Յոք Ե 1-5:
 6 Ոմանք «առհմանուած ժամանակներում» արտայայտութիւնը կապում են յաջորդ ցախադատութեան հետ:

րագները մատուցել ոչ թէ պատահականորէն ու առանց կարգի, այլ յատուկ ժամանակներում եւ որոշեալ ժամերի: Նաեւ՝ թէ որտեղ եւ ում կողմից պէտք է այն կատարուի, ինքն է սահմանել իր գերագոյն կամքով, որպէսզի ամէն ինչ տեղի ունենայ սրբութեամբ եւ ընդունելի ու հաճելի լինի իր կամքին: Ուրեմն Նրա համար հաճելի ու երանելի են նրանք, ովքեր սահմանուած ժամանակներում են մատուցում իրենց գոհերը, քանզի, հետեւելով Տիրոջ պատուիրաններին, նրանք չեն մեղանչում: Քանզի քահանայապետին առանձին ծառայութիւն է տրուած, քահանաների համար սահմանուած է իրենց գործը¹, եւ զեւտացիների վրայ են դրուած իրենց պարտականութիւնները, աշխարհական մարդը կապուած է ժողովրդի համար սահմանուած որոշումներով:

Գլուխ ԽԱ

Մեզանից իւրաքանչիւրը, եղբայրներ՝, թող գոհութիւն յայտնի Աստուծոյ իր սեփական դիրքի համար՝ պահելով բարի խիղճը եւ երկիւղածութեամբ չխախտելով իր ծառայութեան որոշակի կանոնները: Եղբայրներ՝, ոչ ամէն տեղ են մատուցուած ամէնօրեայ պատարագներ կամ խաղաղութեան պատարագներ կամ [պատարագներ] մեղքերի թողութեան կամ զանցանքների համար, այլ միայն՝ Երուսաղէմում. եւ այնտեղ էլ ամէնուր չի կատարուած զոհաբերութիւնը, այլ տաճարի առջեւ՝ զոհասեղանին, այն բանից յետոյ, երբ զոհը քննուած է քահանայապետի եւ վերոյիշեալ սպասաւորների կողմից: Ուստի նրանք, ովքեր որեւէ բան են կատարում ի հեճուկս Նրա կամքի, ենթակայ են մահապատժի: Տեսնում էք², եղբայրներ՝, որքան մեծ գիտելիքի ենք արժանացել, այնքան մեծ վտանգի տակ ենք:

Գլուխ ԽԲ

Առաքեալներն ուղարկուեցին աւետարանելու Տէր Յիսուս Քրիստոսի կողմից:

- 1 Բառացի՝ «տեղը»: Այս բառն օգտագործում է կոյուսի կամ աստիճանի իմաստով՝ յատուկ ծառայութեան ձեռ կապուած: Տե՛ս գլ. ԽԱ. Իգնատիոս Անտիոքացի, Առ Պողիկարպոս, Ա. Առ Զմիռնացիս. Զ. Պողիկարպոսի Առ Փիլիպեցիս, ԺԱ:
- 2 Այս գլոխը յաճախ մէքքերուել է՝ հաստատելու համար նամակի գրութեան անգլի վաղ թուականը: Սակայն Երուսաղէմի մասին ակնարկութիւնը կարող է սուկ իղեպական անբկայի իմաստ ունենալ:

տոսի կողմից, իսկ Յիսուս Քրիստոս՝ Աստուծոյ կողմից: Այսպէս Քրիստոս ուղարկուած էր Աստուծոց, իսկ առաքեալները՝ Քրիստոսից: Այս երկուսն էլ կատարուեցին Աստուծոյ կամքի սահմանած կարգով: Արդ, հրաման ստանալով, առաքեալները, բացարձակապէս համոզուած մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի յարութեան մէջ եւ հաւատացած Աստուծոյ խօսքին, Սուրբ Հոգով հաստատուած, դուրս եկան աւետելու Աստուծոյ գալիք արքայութիւնը: Ուստի, քարոզելով տարբեր երկրներում ու քաղաքներում, նրանք առաջին հաւատացեալների միջից Հոգեւոր փորձառութեամբ կարգեցին եպիսկոպոսներ¹ ու սարկաւազներ ապագայ հաւատացեալների համար: Եւ սա նոր կարգ չէ, քանզի շատ ժամանակներ առաջ գրուել է եպիսկոպոսների եւ սարկաւազների մասին: Քանզի Գրքում ինչ-որ տեղ այսպէս է ասուած. «Կնշանակեմ նրանց եպիսկոպոսներին արդարութեամբ եւ սարկաւազներին՝ հաւատով»²:

Գլուխ ԽԳ

Եւ ի՞նչ կայ զարմանալու, եթէ նրանք, որոնց Քրիստոսով այս գործն է յանձնարարուել Աստուծոց, կարգեցին վերոյիշեալներին: Նաեւ երանելի Մովսէսը՝ «Հաւատարիմ ծառան Աստուծոյ բովանդակ տան մէջ»³, ողջ իրեն կարգադրուածը նշեց Սուրբ Գրքերի մէջ: Նրան հետեւեցին նաեւ միւս մարգարէները՝ իրենց վկայութիւններով հաստատելով նրա օրինադրութիւնները: Քանզի երբ վէճ ծագեց քահանայութեան շուրջ, եւ Իսրայէլի ցեղերը տարաձայնութիւն ունէին այն մասին, թէ իրենցից ով պէտք է զարդարուէր այդ փառաւոր անուամբ⁴, Մովսէսը ցեղերի տասներկու իշխաններին հրամայեց իր մօտ բերել գաւազաններ, որոնց վրայ գրուած էր իւրաքանչիւր ցեղի

- 1 Այս անուան տակ Կղեմէսը նկատի ունի նաեւ երեցներին, ովքեր նշանակուած էին եպիսկոպոսների կողմից քահանայագործութեան եւ հովութեան նպատակով: Անգլի յետոյ Կղեմէսը խօսում է նոյն հովիների մասին՝ նրանց անուանելով երեցներ:
- 2 Տե՛ս Եւ. Կ 17: Այստեղ, սակայն, Կղեմէսը փոխում է Եօթանասնից տեքստը իր մտքին համապատասխան: Եօթանասնից բնագիրն է. «Տաց գիշխանս քո ի խաղաղութիւն եւ զայցելուս քո՝ յարարութիւն»:
- 3 Հմմտ. Թիւ. ԺԲ 7, Եբր. Գ 2, 5:
- 4 Ծարադելով այս դէպքը Թոմոց ԺԷ գլխից՝ Կղեմէսն անեպանում է որոշ մանրամասնութիւններ, որոնք չկան Սուրբ Գրքում, սակայն հաւանաբար վերցուած են հրեական ասանդութիւնից:

անունը, եւ վերցնելով դրանք, կապեց իրար, կնքեց ցեղերի իշխանների մատանիներով ու դրեց վկայութեան խորանում՝ Տիրոջ սեղանին: Եւ, փակելով խորանը, նմանապէս կնքեց բոլոր փականքները, ինչպէս եւ գաւազանները եւ ասաց նրանց. «Եղբայրներ, որ ցելի գաւազանը որ ծաղկի, Աստուած նրան է ընտրել քահանայութեան եւ Իրեն սպասաւորութեան»: Յաջորդ առաւօտեան նա հաւաքեց ողջ Իսրայէլին՝ վեց հարիւր հազար մարդու, կնիքները ցոյց տուեց ցեղերի իշխաններին եւ բացեց վկայութեան խորանն ու դուրս բերեց գաւազանները: Եւ ահա Ահարոնի գաւազանը ոչ միայն ծաղկել, այլեւ պողպակալել էր¹: Ի՞նչ էք կարծում, սիրելիներ, մի՞թէ Մովսէսը նախապէս չգիտէր, որ այդպէս է լինելու: Անշուշտ գիտէր, սակայն այդպէս վարուեց, որպէսզի անկարգութիւն չծագի Իսրայէլի մէջ, եւ որպէսզի փառաւորուի ճշմարիտ ու միակ Աստուծոյ² անունը: Նրան փա՛ռք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Գլուխ ԽԴ

Մեր առաքելները մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի միջոցով նոյնպէս գիտէին, որ տարածայնութիւն է ծագելու եպիսկոպոսական կոչման շուրջ: Նոյն այդ պատճառով նրանք, կատարեալ կանխատեսում ունենալով, նշանակեցին վերոյիշեալներին³ եւ ապա կարգ սահմանեցին⁴, որ երբ նրանք ննջեն, ուրիշ փորձուած այրեր ժառանգեն նրանց ծառայութիւնը: Ուստի մենք անարդար ենք համարում Աստուծոյ ծառայութիւնից զրկելը նրանց, ովքեր նշանակուած են առաքելների կող-

1 Տե՛ս Թիւ. ԺԷ:
 2 Հմմտ. Յովն. ԺԷ: 3:
 3 Այսինքն՝ եպիսկոպոսներին (յայն առումով) եւ սարկաագներին: Յատկանշական է, որ Կղեմէսը խօսում է առաքելների մասին ընդհանրապէս եւ Երանց անուանում է «մեր»՝ ոչ մի յատուկ հեղինակութիւն կամ իշխանութիւն չհատորդելով ս. Պետրոսին:
 4 Այս հատուածի իմաստը բաւական տարածայնութիւնների առիթ է եղել: Ոմանք թարգմանում են «թողեցին ուրիշ վստահելի անձերի ցանկը»: Ոմանք չէսոյս աճտովոր բառը թարգմանում են «կտակարանեան ցուցում», մինչ ուրիշներ այդ բառի տակ հասկանում են «օրէնքի յաւելում», այսինքն՝ առաքելները հետակայ որոշում ընդունեցին, որպէսզի իրենց նշանակած եպիսկոպոսների եւ սարկաագների մահից յետոյ Երանց պաշտօնը յանձնուի մնաց արժանատիների: Հետեւաբար յաջորդ նախադասութեան մէջ «երբ Երանց ննջեն»-ը վերաբերում է ոչ թէ առաքելներին, այլ Երանց յաջորդներին: Հետ այդմ էլ՝ շատերն այն թարգմանում են «երբ սրանք ննջեն»:

մից կամ էլ՝ իրենցից յետոյ ուրիշ մեծայարգ այրերի կողմից¹ ողջ եկեղեցու համաձայնութեամբ² եւ անբասիր ծառայել են Քրիստոսի հօտին խոնարհութեամբ, համեստութեամբ ու ազնւութեամբ, եւ որը երկար ժամանակ վկայութեամբ հաստատուել է բոլորի կողմից: Քանզի ոչ փոքր մեղք կլինի մեզ համար, եթէ ընծաները³ անբասիր ու սրբութեամբ մատուցողներին զրկենք եպիսկոպոսութիւնից: Երանելի են մեզ նախորդող երէցները, ովքեր մարմնից բաժանուեցին բազմադիւն ու կատարեալ կեանքից յետոյ, նրանք այժմ երկիւղ չուենն, թէ որեւէ մէկը կարող է զրկել նրանց իրենց զբաղեցրած տեղից: Քանզի մենք տեսնում ենք, որ դուք գովելի կեանք վարողներից ոմանց զրկել էք իրենց կողմից կատարուող անբասիր ծառայութիւնից:

Գլուխ ԽԵ

Դուք, եղբայրներ, կուռարար ու նախանձախնդիր էք փրկութեան վերաբերող հարցերում: Խորամո՛ւկս եղէք Սուրբ Գրքերի մէջ՝ Սուրբ Հոգու այդ ճշմարիտ խօսքերին: Իմացէ՛ք, որ այնտեղ անարդար ու կեղծ ոչինչ չի գրուած: Այնտեղ դուք չէք գտնի, որ արդարները հեռացուած լինեն սուրբ մարդկանց կողմից: Արդարները հալածուել են, սակայն՝ անօրէններից, զնդան են նետուել, սակայն՝ սրբապիղծներից, քարկոծուել են չարագործներից, սպանուել են պիղծ ու անարդար նախանձով լցուածներից: Այս բոլոր տառապանքները նրանք փառքով կրեցին:

Քանզի ի՞նչ ասենք, եղբայրներ: Մի՞թէ Դանիէլը աստուածա-

1 Օրինակ՝ Տիտոսի, Տիմոթէոսի եւ առաքելների ուրիշ գործակիցների կողմից, որոնց յանձնարարում էր նշանակել եպիսկոպոսներին, երէցներին ու սարկաագներին:
 2 Ժողովրդի մասնակցութիւնը եպիսկոպոսներ կամ այլ քահանայական սպասարներ նշանակելու մէջ, որը վերաբերում էր առաքելներին եւ Երանց յաջորդներին, այստեղ արտաբայտում է համաձայնութեամբ: Այս մասին տե՛ս նաեւ Կիպրիանոս, Թուղ՝ ՄԵ, ԿԸ. Որոգի՛նէս, Մեկնութիւն Դետացիս: Կիպրիանոսն ասում է՝ քահանան թող ընտրուի ի ներկայութիւն ժողովրդեան եւ ամենքի աչքի առաջ, եւ արժանատին ու կարողը պէտք է հաւանութեան արժանանայ ընդհանրական կարծիքով ու վկայութեամբ, որպէսզի ժողովրդի ներկայութեամբ բացապատ լինեն կա՛մ վատերի յանցանքները, կա՛մ բարեգործների ծառայութիւնները (Թուղ՝ ԿԸ):
 3 Այսինքն՝ հաղորդութիւնը: Տե՛ս Իգնատիոս, Առ Ջմիտնացիս, Է. Առաքելական սահմանադրութիւններ, Ը 12:

վախները կողմից նետուեց առիւծների գուրը¹: Մի՞թէ Անանիան, Ազարիան ու Միսայէլը Բարձրեայի մեծասքանչ ու փառաւոր կրօնը դաւանողների կողմից նետուեցին կրակի Հնոցի մէջ²: Քա՛ւ լիցի: Ուրեմն ովքե՞ր են եղել այդ անողները: Ջազրելի, ամէն տեսակ չարութեամբ լցուած մարդիկ Հասան այնպիսի մոլեգնութեան, որ Աստծուն սուրբ եւ անբիծ նուիրուածութեամբ ծառայողներին ենթարկեցին տանջանքների՝ չիմանալով, որ Բարձրեայը պաշտպանն ու հովանաւորն է նրանց, ովքեր մաքուր խղճով պաշտում են նրա ամենակատար անունը: Նրան փա՛ռք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Իսկ նրանք, Համբերութեամբ դիմանալով այդ բոլոր տանջանքներին, փառք ու պատիւ ժառանգեցին, բարձրացուեցին եւ արձանագրուեցին Աստուծոյ մատենում յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գլուխ ԽԶ

Ուստի, եղբայրներ՛, մենք նոյնպէս պէտք է նմանուենք նման տիպարներին, քանզի գրուած է. «Հաղորդակից եղէք սուրբերին, քանզի նրանց Հաղորդուողները կարթուեն»³: Եւ դարձեալ՝ մէկ այլ տեղում ասուած է. «Անբիծի Հետ անբիծ կլինես, ընտրեալի Հետ ընտրեալ կլինես, իսկ անառակի Հետ անառակ կդառնաս»⁴: Ուստի միանանք անմեղներին եւ արդարներին, քանզի նրանք են Աստուծոյ ընտրեալները: Ինչո՞ւ են մեր մէջ խռովութիւնը, դայրոյթը, տարածայնութիւնները, հերձուածները, պատերազմը⁵: Մի՞թէ մենք Մի Աստուած եւ Մի Քրիստոս չունենք, եւ Մի Հոգու շնորհ չի հեղուել մեզ վրայ, եւ մէկ կոչում չունենք ի Քրիստոս⁶: Ինչո՞ւ ենք մասնատում ու բաժանում Քրիստոսի անդամները եւ սպասամբում իր իսկ Մարմնի դէմ եւ այն աստիճան անմտութեան Հասնում, որ մոռանում ենք, թէ մէկս միւսի անդամներն ենք⁷: Յիշեցէ՛ք մեր Տէր Յիսուսի խօսքերը, քանզի Նա ասաց. «Վա՛յ այն մարդուն, [որի միջոցով կգայ գայթակղութիւնը].

1 Հմմտ. Դամ. Զ 16:
 2 Հմմտ. Դամ. Դ 20:
 3 Այս խօսքերը չկան Աստուածաշնչում: Տե՛ս Ծագախապատում, Ե 8:
 4 Տե՛ս Սաղմ. ԺԹ 26:
 5 Հմմտ. Թակ. Դ 1:
 6 Հմմտ. Եփես. Դ 4-6:
 7 Հմմտ. Հռոմ. ԺԲ 5:

նրա Համար աւելի լաւ կլինէր չծնուել, քան թէ գայթակղել իմ ընտրեալներից մէկին: Աւելի լաւ կլինէր նրա Համար, եթէ երկանաքար կապէր իրեն ու ծովը նետուէր, քան գայթակղէր իմ ընտրեալներից մէկին»¹: Ձեր հերձուածը շատերին է մոլորեցրել, շատերին նետել յուսահատութեան մէջ, շատերին երկմտանք ներշնչել, իսկ մեզ բոլորիս՝ տրամեցրել, եւ ձեր խռովութիւնը դեռ շարունակուած է:

Գլուխ ԽԷ

Վերցրէ՛ք երանելի Պօղոս առաքեալի թուղթը²: Ինչի՞ մասին էր նա առաջին Հերթին ձեզ գրել աւետարանման սկզբում³: Նա, Հոգուց ներշնչուած, ճշմարտապէս գրեց ձեզ ինչպէս իր, այնպէս էլ Կեփասի եւ Ապողոսի մասին⁴, որովհետեւ նաեւ այն ժամանակ ձեր մէջ վէճեր էին ծագել: Սակայն այդ վէճերը ձեզ աւելի նուազ մեղք էին բերում, քանզի դուք խոնարհուեցիք հեղինակաւոր առաքեալների եւ իրենց կողմից փորձուած մարդու կողմը: Իսկ այժմ մտածեցէ՛ք, թէ ինչպիսի մարդիկ են մոլորեցրել ձեզ եւ նուազեցրել ձեր յայտնի եղբայրասիրութեան գեղեցկութիւնը: Ամօթալի, սիրելիներ՛, չափազանց ամօթալի եւ քրիստոնէական կենցաղին ոչ արժանի վարմունքի մասին ենք լսում. կորնթացիների ամրադոյն ու հին Եկեղեցին մէկ կամ երկու մարդու պատճառով խռովութիւն է բարձրացրել իր երէցների դէմ: Եւ այս լուրը Հասել է ոչ միայն մեզ, այլեւ մեզ մօտ եղած այլադաւաններին, այնպէս որ ձեր անմտութեան Հետեւանքով Տիրոջ անունը Հայհոյութեան է ենթարկուած⁵, եւ ձեզ Համար եւս վտանգ էք պատրաստում:

Գլուխ ԽԸ

Արդ, շտապենք վերջ տալ սրան եւ ընկնենք Տիրոջ ոտքերի առջեւ ու արտասուելով աղաչենք նրան, որպէսզի Նա ողորմած լինի ու Հաշտուի մեզ Հետ եւ վերականգնի մեր մէջ եղբայրասիրութեան վրայ

1 Այստեղ Կղեմէսը Աւետարանների մի քանի մէջբերումներ միացրել է միմեանց՝ Մատթ. ԺԸ 6, ԻԶ 24, Մարկ. Թ 42, Դուկ. ԺԷ 2:
 2 Կորնթացիներից ուղղուած Ա. Գամակը:
 3 Հմմտ. Փլպ. Դ 15:
 4 Տե՛ս Ա Կոր. Գ 22, Դ 6:
 5 Հմմտ. Հռոմ. Բ 24, Ա Տիմ. Զ 1. Իգնատիոս, Առ Թրպալացիս, Ը:

հիմնուած նախկին գեղեցիկ ու մաքուր վարքը: Քանզի դա է արդարութեան դուռը, որ բացուած է դէպի կեանք, ինչպէս որ գրուած է. «Բացէ՛ք ինձ արդարութեան դռները. ես կմտնեմ այնտեղ եւ կփառաբանեմ Տիրոջը: Սա Տիրոջ դուռն է, եւ արդարներն են մանկու այնտեղ»¹: Արդ, բազում բացուած դռներից արդարութեան դուռը Քրիստոսի դուռն է, եւ երանելի են բոլոր նրանք, ովքեր մտնում են այդ դռնով եւ իրենց ընթացքը շարունակում սրբութեամբ ու արդարութեամբ՝ ամէն ինչ անելով առանց Հակառակութեան: Եթէ մէկն ամուր է Հաւատի մէջ կամ Հօգո՞ր իր իմացութեամբ կամ իմաստուն՝ խօսքերի քննութեան մէջ կամ մաքուր՝ իր արարքներում, առաւել եւս պարտաւոր է աւելի խոնարհամիտ լինել, քան թէ աւելի մեծ երեւար, եւ պարտաւոր է փնտրել ոչ թէ իր, այլ ընդհանուրի շահը:

Գլուխ ԽԹ

Ով ի Քրիստոս սէր ունի, նա պարտաւոր է կատարել Քրիստոսի պատուիրանները: Ո՞վ կարող է բացատրել Աստուծոյ սիրոյ միութիւնը: Ո՞վ կարող է, ինչպէս վայել է, արտայայտել նրա գեղեցկութեան վեհութիւնը: Անճառելի է այն բարձունքը, որի վրայ է բարձրացնում սէրը: Սէրը մեզ միացնում է Աստուծոյ հետ, սէրը ծածկում է մեղքերի բազմութիւնը², սէրն ամէն բանի դիմանում է, ամէն ինչի համբերում³: Սիրոյ մէջ ստոր ոչինչ չկայ, ոչինչ արհամարհական, սէրը թոյլ չի տալիս բաժանում, սէրը չի ըմբոստանում, սէրն ամէն ինչ կատարում է համերաշխութեամբ: Աստուծոյ բոլոր ընտրեալները սիրոյ շնորհիւ հասան կատարելութեան. առանց սիրոյ Աստուծոյ Հաճելի ոչինչ չկայ: Սիրով մեզ ընդունեց Տէրը. յանուն մեր Հանդէպ ունեցած սիրոյ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուծոյ կամքով իր արիւնը տուեց մեզ Համար եւ մարմինը՝ մեր մարմնի համար եւ Հոգին՝ մեր Հոգու համար⁴:

Գլուխ Ծ

Տեսնո՞ւմ էք, սիրելիներ՛, թէ որքան վեհ ու հրաշալի է սէրը, եւ

1 Սաղմ. ԾԺԷ 19-20
 2 Հմմտ. Յակ. Ե 20, Ա Պետ. Դ 8:
 3 Հմմտ. Ա Կոր. ԺԳ 4:
 4 Հմմտ. Իբնճէու, Ե 1, Թողո՞ւս առ Դիողմետոս, Թ:

անարտայայտելի՝ նրա կատարելութիւնը: Ո՞վ կարող է այն ունենար, եթէ Աստուած նրան չարժանացնի: Ուստի խնդրե՛ք Նրան եւ աղերսենք Նրա գթութիւնը, որպէսզի ապրենք սիրոյ մէջ անբօրէն՝ առանց մարդկային հակումների: Մարդկային բոլոր սերունդները՝ Ադամից սկսած մինչեւ օրս, անցան-գնացին, սակայն Աստուծոյ շնորհով սիրոյ մէջ կատարեալները գտնուում են բարեպաշտների վայրում: Նրանք կյայտնուեն Քրիստոսի արքայութեան գալստեամբ, քանզի գրուած է. «Որոշ ժամանակով մտէ՛ք ձեր անձանները, մինչեւ որ անցնի իմ բարկութիւնն ու ցասումը, եւ կյիշեմ բարի օրուայ մասին եւ ձեզ յարութիւն կտամ ձեր գերեզմաններից»¹: Երանի՛ մեզ, սիրելիներ՛, եթէ Տիրոջ պատուիրանները կատարենք սիրոյ միաբանութեամբ, որպէսզի սիրոյ միջոցով թողութիւն լինի մեր մեղքերին, քանզի գրուած է. «Երանի՛ նրանց, ում անօրէնութիւնները ներուեցին, եւ մեղքերը ծածկուեցին: Երանելի է այն մարդը, ում Տէրը մեղքեր չի վերագրում, եւ որի բերանում նենգութիւն չկայ»²: Այս երանութիւնը վերաբերում է նրանց, ովքեր Աստուծոյ ընտրեալներն են դարձել մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի միջոցով: Նրան փա՛ռք յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

Գլուխ ԾԱ

Արդ, Հակառակորդների ինչ-որ զրպարտութիւնների պատճառով մեր ունեցած բոլոր մեղանշումների համար մենք պարտաւոր ենք ներում խնդրել: Եւ նրանք եւս, ովքեր երկպառակութեան ու խռովութեան առաջնորդներ եղան, պէտք է նկատի ունենան ընդհանուր յոյսը: Քանզի երկիւղով ու սիրով կենցաղավարողները գերադասում են, որ իրենք ընկնեն տառապանքների մէջ, քան թէ իրենց մերձաւորները. գերադասում են դատապարտութիւնն ընդունել իրենց, քան թէ մեզ աւանդուած բարի եւ արդար Համերաշխութեան վրայ: Քանզի մարդու համար աւելի լաւ է խոստովանել իր մեղքերը, քան թէ խստացնել իր սիրտը, ինչպէս որ խստացաւ Աստուծոյ ծառայ Մովսէսի դէմ ըմբոստացածների սիրտը. նրանց դատաստանը տեղի ունեցաւ

1 Տե՛ս Ես. ԻԶ 20, հմմտ. Եզեկ. ԼԷ 12-13:
 2 Սաղմ. ԼԱ 1-2

ի տես ամենքի, քանզի նրանք ողջ-ողջ իջան դժոխք¹, եւ «մահը նրանց հովիւն է»²: Փարաւոնը, նրա գորքը, եգիպտական բոլոր իշխանները, նրանց կառքերն ու հեծեալները ուրիշ պատճառով չընկղմուեցին Կարմիր ծովում ու կորան³, այլ՝ որովհետեւ խստացան նրանց անխոհեմ սրտերը այնքան նշաններից ու հրաշքներից յետոյ, որոնք Եգիպտոսում կատարել էր Աստուծոյ ծառայ Մովսէսը:

Գլուխ ԾԲ

Նղբայրնե՛ր, ամենակալ Տէրը ոչ մի բանի կարիք չունի, ոչ մէկից ոչինչ չի պահանջում, բացի Իրեն խոստովանելուց: Քանզի ասել է ընտրեալ Դաւիթը. «Կխոստովանեմ Տիրոջը, եւ այդ նրան առաւել հաճելի կլինի, քան պարարտ զուարակը, որն ունի եղջիրներ ու կճղակներ: Թող տեսնեն աղքատները եւ ուրախանան»⁴: Եւ դարձեալ ասում է. «Աստծուն գոհութեան պատարագ մատուցիր եւ Բարձրեալին վճարի՛ր քո ուխտերը: Կանչի՛ր Ինձ քո նեղութեան օրերին, եւ կփրկեմ քեզ, եւ դու կփառաւորես Ինձ»⁵: Քանզի «Աստծուն ընդունելի պատարագը փշրուած հոգին է»⁶:

Գլուխ ԾԳ

Դուք գիտէք, սիրելիներ, եւ լաւ գիտէք Սուրբ Գիրքը եւ խորամտութիւն էք եղել Աստուծոյ խօսքերի մէջ: Արդ, ձեզ յիշեցնելու համար ենք այս ամէնը գրում: Երբ Մովսէսը բարձրացաւ լեռը եւ քառասուն օր ու քառասուն գիշեր անցկացրեց ծոմապահութեան ու խոնարհութեան մէջ, Աստուած նրան ասաց. «Մովսէ՛ս, Մովսէ՛ս, շտապ իջի՛ր այստեղից, քանզի անօրինացաւ քո ժողովուրդը, որին դու հանեցիր Եգիպտոսից: Նրանք շատ շուտ խոտորուեցին այն ուղուց, որ Ես նրանց պատուիրեցի, եւ իրենց համար կուռքեր կկերտեցին»⁷: Եւ Տէրը

1 Տե՛ս Թիւ. ԺԶ:
 2 Հմմտ. Սաղմ. ԽԸ 15:
 3 Տե՛ս Ել. ԺԴ:
 4 Տե՛ս Սաղմ. ԿԹ 32:
 5 Տե՛ս Սաղմ. ԽԹ 14-15:
 6 Տե՛ս Սաղմ. Ծ 19:
 7 Հմմտ. Ել. ԼԲ 7-8, Բ Օր. Թ 12:

նրան ասաց. «Ես քեզ Հետ խօսեցի մէկ եւ երկու անգամ՝ ասելով՝ Ես տեսայ այս ժողովրդին, եւ ահա նա խստապարանոց է. Թո՛յլ տուր Ինձ ոչնչացնել նրանց, եւ կբնաջնջեմ նրանց անունը երկնքի տակից, իսկ քեզ սրանից առաւել մեծ ու զարմանահրաշ ազգ կդարձնեմ»¹: Եւ Մովսէսն ասաց. «Ո՛չ, Տէ՛ր, ների՛ր այս ժողովրդի մեղքերը կամ Ինձ նո՛յնպէս ջնջիր Կենաց գրքից»²: Ո՛վ Հզօր սէր... Ո՛վ անգերազանցելի կատարելութիւն... Մառան համարձակօրէն խօսում է Տիրոջ Հետ, Թողութիւն է խնդրում ժողովրդի մեղքերի համար եւ կամ պահանջում է իրեն նոյնպէս բնաջնջել նրանց Հետ:

Գլուխ ԾԴ

Արդ, ձեզանից ո՛վ է ազնուական, ո՛վ է զթասիրտ, ո՛վ է սիրով առկեցուն: Թող նա ասի՝ եթէ իմ պատճառով է խռովութիւնը, վէճն ու հերձուածքը, ես կհեռանամ ու կգնամ այնտեղ, ուր դուք կամենաք, եւ կկատարեմ ժողովրդի հրամանները³, միայն թէ Քրիստոսի հօտը խաղաղութեան մէջ լինի՝ կարգուած երէցների հետ: Նա, ով այս կերպ կվարուի, մեծ փառք կունենայ ի Քրիստոս, եւ ամէն տեղ կընդունեն նրան, քանզի «Տիրոջն է երկիրը եւ նրա լիութիւնը»⁴: Այդպէս արել են ու կանեն բոլոր նրանք, ովքեր աստուածային գովելի կեանք են վարում:

Գլուխ ԾԵ

Օրինակներ բերենք նաեւ Հեթանոսներից: Շատ թագաւորներ ու իշխաններ մահտարածամի օրերին պատգամախօսի ներշնչումով իրենց անձը մահուան են մատնել, որպէսզի իրենց արեամբ փրկեն քաղաքացիների: Շատերը հեռացել են իրենց քաղաքներից, որպէսզի վերջ տրուի խռովութեանը: Եւ նաեւ մեզանից շատերին գիտենք, ովքեր իրենց յանձնել են կապանքների՝ ուրիշներին փրկելու համար:

1 Հմմտ. Ել. ԼԲ 9-10:
 2 Հմմտ. Ել. ԼԲ 32:
 3 Կղեմէսն այս խօսքերն ուղղում է կորնթացի երեցներին: Այս խօսքերը, սակայն, երբեմն մէջբերուել են՝ հաստատելու համար այն ենթադրութիւնը, ըստ որի՝ Կղեմէսը խոնարհաբար հրաժարուել է եպիսկոպոսութիւնից յօգուտ Լիմոսի եւ Կլեոսոսի:
 4 Հմմտ. Սաղմ. ԻԳ 1, Ա Կոր. Ժ 26:

Շատերն իրենց անձը տուել են ստրկութեան եւ իրենց գինը ստանալով¹, կերակրել են այլոց: Շատ կանայք, զօրացած Աստուծոյ շնորհով, բազում քաջագործութիւններ են կատարել: Երանելի Յուզիթը քաղաքի պաշարման ժամանակ աւագներից թոյլտուութիւն խնդրեց՝ գնալու այլազգիների բանակատեղին: Այսպիսով, նա գնաց՝ իրեն վտանգի ենթարկելով իր հայրենիքի եւ պաշարուած ժողովրդի հանդէպ ունեցած սիրուց, եւ Տէրը Յողովեռնէսին մատնեց կնոջ ձեռքը²: Իր անձը ոչ պակաս վտանգի ենթարկեց նաեւ հաւատի մէջ կատարեալ Եսթերը՝ սպառնացող կործանումից Իսրայէլի տասներկու ցեղերին փրկելու համար: Պահեցողութեամբ ու խոնարհութեամբ նա աղաչեց ամենատես Տիրոջը՝ յաւիտեանների Աստծուն, Ով, տեսնելով նրա հոգու խոնարհութիւնը, ազատեց ժողովրդին, յանուն որի նա իրեն վտանգի էր ենթարկել³:

Գլուխ ԾԶ

Արդ, եւ մենք աղօթենք նրանց համար, ովքեր գտնուում են մեղքի մէջ, որպէսզի նրանց հեղութիւն եւ խոնարհութիւն շնորհով, որպէսզի նրանք հնազանդուեն ոչ թէ մեզ, այլ Աստուծոյ կամքին: Քանզի այդպիսով գթութեամբ առատ, արգասաւոր ու կատարեալ կլինի նրանց յիշատակը Աստուծոյ եւ սուրբերի առջեւ⁴: Հնդուներք յանդիմանութիւնը, որի համար ոչ ոք իրաւունք չունի դժգոհելու, սիրելիներ: Միմեանց տուած փոխադարձ յորդորները լաւ են եւ միանգամայն օգտակար, քանզի դրանք մեզ միացնում են Աստուծոյ կամքին: Քանզի այսպէս է ասում սուրբ Խօսքը. «Նրատելով խրատեց ինձ Տէ-

1 Հմմտ. Հոմ. ԺԶ 3-4, Փլա. Բ 30:

2 Տե՛ս Յուդ. Ը 30-34:

3 Տե՛ս Եսթ. Է-Ը:

4 Այս գեղեցիկ եւ ցաւ դժուար տեղում «սուրբերի աղօթ» արտաբարտութիւնը ոմանք վերագրում են Եկեղեցուն, սակայն այդ մեկնաբանութիւնը անհամատեղութիւն է առաջացնում, քանզի Եկեղեցին Կղեմէսի կողմից հրահրուում է աղօթական միջնորդութեան (մեղատրների համար) Աստուծոյ եւ սուրբերի, այսինքն՝ Եկեղեցու աղօթ: Սակայն ուրիշներն անդի տրամաբանական են համարում այստեղ սուրբերի վկայակոչումը, ովքեր փառատրուեցին Աստուծոյ կողմից Նրա ամուսն խիզախ խտտովանութեամբ (տե՛ս Գլ. ԽԵ, ԽԶ): Քանզի որ սուրբերը դատելու են երկիրը (տե՛ս Ա Կոր. Զ 2, Յալտ. Ի 4), ուստի բնական է, որ քրիստոնեաները դիմեն սուրբերին, որպէսզի նրանք կանխեն կամ թերեւս անեն մեղքի մէջ ընկած մարդկանց պատիժը:

րը, սակայն մահուան չմատնեց¹: Ում որ սիրում է Տէրը, նրան յանդիմանում է. Նա տանջում է ամէն մի որդու, ում ընդունում է²: Արդարը թող խրատի ինձ եւ քննի, - ասում է, - սակայն մեղաւորների իւրը թող չօծի իմ գլուխը³»: Եւ դարձեալ ասում է. «Երանի՛ այն մարդուն, ում Տէրը խրատեց. եւ Ամենակալի խրատներից երես մի՛ դարձրու, քանզի Նա վիշտ է պատճառում եւ ապա դարձեալ հաստատում, հարուածում է, եւ Նրա ձեռքերը բժշկում են: Վեց անգամ կփրկի քեզ դժուարութիւններից, եւ եօթերորդ անգամ չարիքը քեզ չի դիպչի: Սովի ժամանակ կփրկի քեզ մահուանից, պատերազմի ժամանակ սրի ձեռքից կազատի, լեզուի խարազանից կպաշտպանի քեզ, եւ մի՛ երկնէլը գալիք չարիքներից: Դու կօծածաղես անիրաւների եւ անօրէնների վրայ ու չես վախենայ, քանզի Նա վայրի գազաններին կխաղաղեցնի քո առաջ: Ապա կիմանաս, որ քո տունը խաղաղութիւն է վայելելու, եւ քո վրանում պակասութիւն չի լինելու: Նաեւ կիմանաս, որ բազում է լինելու քո սերունդը, եւ քո որդիները՝ դաշտի խոտաբոյսերի պէս: Եւ գերեզման կիջնես, ինչպէս ժամանակին հնձուած հասուն ցորեն կամ ինչպէս կալում ժամանակին դիզուած խուրճ⁴: Տեսնում էք, սիրելիներ, որ Տիրոջ կողմից խրատուածներն իր պաշտպանութեան տակ են, քանզի, իբրեւ բարի Հայր, Նա խրատում է մեզ, որպէսզի մենք իր սուրբ խրատներով զգանք իր ողորմածութիւնը:

Գլուխ ԾԷ

Արդ, դուք, որ խռովութեան սկիզբն էք դրել, հնազանդուեցէ՛ք երէցներին⁵ եւ ապաշխարութեան խրա՛տ ընդունեցէ՛ք՝ խոնարհեցնելով ձեր սրտերի ծնկները: Սովորեցէ՛ք հնազանդուել՝ մի կողմ թողնելով լեզուի սնապարծ ու բարձրամիտ ինքնահաւանութիւնը, որովհետեւ ձեզ համար անլի լաւ է Քրիստոսի հօտի մէջ փոքր ու յարգուած

1 Սաղմ. ԾԺԷ 18
 2 Առակ. Գ 12, հմմտ. Եբր. ԺԲ 6:
 3 Տե՛ս Սաղմ. ԾԽԱ 5:
 4 Տե՛ս Յոթ Ե 17-26:
 5 Այստեղ «երէցներ» անուան տակ հասկացում են ընդհանրապէս Եկեղեցու իշխանատրները՝ առանց աստիճանի տարբերակման, ինչպէս յաճախ հանդիպում է ցաւ Հեղմասի «Հովուս»:

լինել, քան թէ, չափազանց բարձր երեւալով, զրկուել նրա յոյսից¹: Քանզի այսպէս է ասում ամենակատարեալ իմաստութիւնը². «Ահա ես իմ Հոգու պատգամը կհեղեմ ձեզ վրայ եւ կուուեցանեմ ձեզ իմ խօսքը: Որովհետեւ ես կանչում էի, եւ դուք չլսեցիք. ես երկարացնում էի խօսքերը, եւ դուք ուշադրութիւն չզարձրիք, այլ մերժեցիք իմ խորհուրդները եւ չանսացիք իմ խրատներին: Ուստի եւ ես կծիծաղեմ ձեր կորստեան վրայ եւ կցնծամ, երբ ձեր կործանումը վրայ հասնի, եւ երբ ձեզ վրայ դայ յանկարծազաս շփոթութիւնը: Իսկ կործանումը կյայտնուի փոթորկի նման, կամ երբ ձեզ վրայ թափուեն ողբն ու սարսափը: Այն ժամանակ կկանչէք Ինձ, բայց ես չեմ լսելու ձեզ. չարերն Ինձ փնտրելու են, բայց չեն գտնելու: Քանզի նրանք ատեցին իմաստութիւնը եւ չընդունեցին Տիրոջ երկիրւոյն ու չկամեցան անսալ իմ խորհուրդներին, այլ ծաղրում էին իմ յորդորները: Ուստի եւ նրանք ճաշակելու են իրենց ճանապարհների պտուղները եւ յագեցնալու են իրենց անպատուութեամբ³: Մանուկների հանդէպ կատարած անարդարութիւնների համար նրանք պիտի սպանուեն, եւ նրանց անհոգութիւնը պիտի կործանի իրենց, բայց Ինձ լսողն ապահով կբնակուի, եւ ամէն չարիքի նկատմամբ նա հանգիստ ու անվախ կլինի»⁴:

1 Ոմանք թարգմանում են «իր ժողովրդի յոյսից», ոմանք էլ գտնում են, որ տեքստն աղաւաղուած է, եւ պետք է լինի «իր ժողովրդի փարակից»:
 2 Ամենավաղ հեղինակների մօտ այս գիրքը յաճախ այսպէս է կոչւում:
 3 Young-ը, որ ուսումնասիրել է ձեռագիրը Ասիայում նրա հրատարակուելն այժմեան տեքստով, վկայում է, որ այստեղ ամբողջ մի թերթ պակաս էր: Անկասկած, որոշ հաստատածներ, որոնք ուրիշ հեղինակների կողմից մէջբերուել են որպէս կղեմէսեան մամակի հատուածներ, եւ որոնք այժմ չկան, գտնուել են այս կորած մասում: Այսպէս, Յուստինոսի գործերի ժողովածուի մէջ տեղ գտած մի աշխատութեան համաձայն («Հարց ու պատասխան ուղղափառների հետ», ՀՂ, հմմտ. Իրեմէոս, Ընդդէմ հերձուածողաց, Գ 3, 3)՝ Կղեմէսը կորնթացիներին յիշեցրել է նաեւ Սիբիլայի (հեթանոսական մարգարէական գրականութիւն) վկայութիւնը մեղատրների հրէ պատժի մասին: Սիբիլայի այսպիսի յիշատակութիւնը ներդաշնակ է Կղեմէսի մամակի բովանդակութեանը, քանզի հեղինակը չի խուսափում հեթանոսական դիցարանութեանը դիմելուց (գլ. 2): Կարծում է նաեւ, որ Բարսեղ Մեծի կողմից մէջբերուած («Սուրբ Հոգու մասին», ԻԹ) Կղեմէսի խօսքերը՝ «Կեանքի եւ Աստուած, եւ Տէր է Յիսուս Քրիստոս եւ Սուրբ Հոգին», վերաբերում են այս հատուածին: Ծարուակաւոր հատուածը տրուած է ըստ 1056 թ. ձեռագրի:
 4 Տե՛ս Առակ. Ա 23-33, հմմտ. Սիր. Դ 15:

Գլուխ ԾԸ

Արդ, հնազանդ լինենք նրա ամենասուրբ եւ փառաւորեալ անուանը՝ խուսափելով իմաստութեան միջոցով անհնազանդներին կանխադուշակուած սպառնալիքներից, որպէսզի «մեր վրանն ապահով խփենք նրա մեծափառութեան ամենասուրբ անուան վրայ»¹: Ընդունեցէ՛ք մեր խորհուրդները, եւ դուք չէք զղջայ: Քանզի կենդանի է Աստուած, եւ կենդանի է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս եւ Սուրբ Հոգին եւ ընտրեալների այն հաւատն ու յոյսը, թէ Աստուծոյ տուած պատուիրանները եւ հրամանները ջանադիր չեզուրթեամք ու հաստատակամօրէն կատարող մարդը պիտի ընդգրկուի եւ համարուի Յիսուս Քրիստոսով փրկուածների թուի մէջ, որի համար նրան վայել է փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գլուխ ԾԹ

Եթէ իր ասածներին, որ տրուեց մեր միջոցով, ոմանք անհնազանդ լինեն, ապա թող լաւ իմանան, որ սխալ են գործում եւ իրենց անձը ենթարկում ոչ փոքր վտանգի: Իսկ մենք անմեղ կլինենք այդ մեղքերից եւ անխոնջ կերպով կաղօթենք՝ պաղատելով ու աղաչելով, որպէսզի ամենքի Արարիչը իր ընտրեալների մէջ ընդգրկուածների թիւն ամբողջ աշխարհում հաստատուն պահի իր սիրելի Որդու՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի միջոցով, Ում միջոցով նա մեզ կոչեց խաւարից դէպի լոյս, անգիտութիւնից դէպի իր փառաւորեալ անուան գիտութիւնը, որպէսզի ապաւինենք համայն աշխարհը ստեղծած Քո անուանը՝ բացելով մեր սրտի աչքերը: Որպէսզի միայն Քեզ ճանաչենք որպէս Բարձրեալը երկնքի բարձրութեան մէջ, Սուրբ՝ սուրբերի մէջ բնակուող, գոռոզների ամբարտաւանութիւնը ստորացնող, Հեթանոսների խորհուրդները ոչնչացնող, ցածրերին բարձրացնող եւ բարձրերին ցածրացնող: Դո՛ւ, Հարստացնող եւ աղքատացնող, մեռցնող եւ կեանք պարգեւող, միակ բարեգործը Հոգիների եւ Աստուած բոլոր մարմինների: Դո՛ւ, որ տեսնում ես անդուռները, Հսկում մարդկանց գործերը, օգնում վտանգի մէջ եղողներին, փրկում յուսահատներին: Դո՛ւ, որ Արարիչն ես եւ Հսկիչը բոլոր Հոգիների, որ բազմացնում ես ազգերին երկրի վրայ եւ բոլորի միջից ընտրում Քեզ սիրողներին Քո

1 Հմմտ. Բ Օր. Լ Գ 12, 28:

սիրելի Որդի Յիսուս Քրիստոսի միջոցով, Ուս միջոցով մեզ կրթեցիր, սրբացրիր եւ պատուի արժանացրիր:

Խնդրում ենք Քեզ, ո՛վ Տէր, եղի՛ր մեր օգնականն ու խնամակալը, փրկի՛ր մեզանից նրանց, ովքեր վշտի մէջ են, բարձրացրո՛ւ ընկածներին, յայտնուի՛ր կարիքաւորներին, բժշկի՛ր հիւանդներին, վերադարձրո՛ւ Քո ժողովրդի մոլորեալներին, ազատի՛ր մեր բանտարկեալներին, զօրացրո՛ւ տկարներին, քաջալերի՛ր վհատուածներին: Թող Քեզ ճանաչեն բոլոր ազգերը, թէ՛ Դու ես միակ Աստուած, եւ Յիսուս Քրիստոս Քո Որդին է, եւ «մենք Քո ժողովուրդն ենք եւ Քո արօտի ոչխարները»¹:

Գլուխ Կ

Քանզի Դու Քո գործերով յայտնի դարձրիր աշխարհի յաւերժական կարգը: Դու, Տէ՛ր, ստեղծեցիր աշխարհը, Դու հաւատարիմ ես բոլոր սերունդների ընթացքում, արդար՝ Քո դատաստանների մէջ, զարմանահրաշ՝ Քո զօրութեամբ ու մեծափառութեամբ, իմաստուն՝ կառուցելիս եւ ողջամիտ՝ եղածները հաստատելիս, բարի՝ երեւացողների մէջ եւ օգտակար՝ Քեզ ապահովողների հանդէպ, ողորմած եւ գթասէր: Թո՛ղ մեզ մեր անօրէնութիւններն ու անարդարութիւնները, յանցանքներն ու զանցանքները: Մի՛ հաշուիր Քո ծառաների եւ աղախինների բոլոր մեղքերը, այլ մաքրի՛ր մեզ Քո ճշմարտութեան մաքրութեամբ. եւ ուղղի՛ր մեր քայլերը, որպէսզի ընթանանք սրտի մաքրութեամբ. ե՛ւ Քո առաջ, ե՛ւ մեր իշխանների առաջ կատարենք այն, ինչը բարի է եւ հաճելի:

Այո, Տէ՛ր, փայլեցրո՛ւ Քո երեսը մեզ վրայ խաղաղութեան մէջ՝ բարի գործերի համար, որպէսզի մենք ծածկուենք Քո հզօր ձեռքով եւ Քո բարձրեալ բազկով փրկուենք ամենայն մեղքից, եւ փրկի՛ր մեզ յանիրաւի մեզ ատողներից: Տո՛ւր մեզ եւ ամբողջ երկիրը բնակեցնողներին համերաշխութիւն ու խաղաղութիւն, ինչպէս տուել ես մեր հայրերին, որոնք մաքրութեամբ Քեզ են դիմել հաւատով եւ ճշմարտութեամբ՝ Հնազանդ լինելով Քո ամենազօր եւ ամենասուրբ անուանը, ինչպէս նաեւ երկրի վրայ՝ մեր իշխաններին ու առաջնորդներին:

¹ Հմտ. Սաղմ. ՀԸ 13:

Գլուխ ԿԱ

Դու, ո՛վ Տէր, Թագաւորական իշխանութիւնը նրանց ես տուել Քո մեծաքանչ եւ անպատմելի զօրութեամբ, որպէսզի իմանանք Քո կողմից նրանց տրուած փառքն ու պատիւը՝ նրանց հնազանդուելու համար, երբէք չհակառակուելով Քո կամքին: Տո՛ւր նրանց, Տէ՛ր, առողջութիւն, խաղաղութիւն, համերաշխութիւն, կայունութիւն, որպէսզի նրանք կարողանան Քո կողմից իրենց տրուած իշխանութիւնը անարգել վարել: Քանզի Դու, երկնայի՛ն Տէր, յաւիտեանների՝ Թագաւոր, որ երկրի վրայ եղած մարդկանց որդիներին տուել ես փառք, պատիւ եւ իշխանութիւն, Դու, Տէ՛ր, ուղղի՛ր նրանց խորհուրդները դէպի այն ամէնը, ինչը Քո առաջ բարի է եւ հաճելի, որպէսզի խաղաղութեան մէջ բարեպաշտութեամբ ու հեղութեամբ գործադրեն այն իշխանութիւնը, որին Դու նրանց ողորմածաբար արժանացրել ես: Միայն Դու կարող ես այս ամէնը եւ այլ բարիքներ գործել մեզ համար: Քեզ ենք խոստովանում մեր Քահանայապետի ու մեր հոգիների պահապան Յիսուս Քրիստոսի միջոցով: Քեզ փա՛ռք եւ պատի՛ւ այժմ եւ սերնդէսերունդ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գլուխ ԿԲ

Եղբայրներ, իսկ մեր կրօնին վերաբերող հարցերի, ինչպէս նաեւ առաքինի, բարեպաշտ եւ արդարամիտ կեանք վարել ցանկացողների համար ամենապիտանի բաների մասին մենք բաւական գրեցինք ձեզ: Քանզի շօշափեցինք բոլոր կէտերը, որ վերաբերում են հաւատին, զղջմանը, անարատ սիրուն, ժուժկալութեանը, խելամտութեանն ու համբերութեանը: Մենք ձեզ յիշեցրել ենք, որ պէտք է հաճելի լինել ամենակալ Աստծուն արդարութեամբ, ճշմարտութեամբ եւ մեծահոգութեամբ, անյիշաչար կերպով, ջանադիր խոնարհութեամբ համերաշխ լինել սիրոյ եւ խաղաղութեան մէջ, ինչպէս եւ մեր վերոյիշեալ հայրերը, որոնք իրենց խոնարհութեամբ հաճելի եղան Հայր Աստծուն եւ Արարչին եւ բոլոր մարդկանց Ստեղծողին: Այս ամէնը ձեզ յիշեցրինք այսպիսի հաճոյքով, քանզի լաւ գիտենք, որ գրում ենք հաւատացեալ ու երեւելի այրերի, ովքեր խորամուխ են եղել Աստուծոյ ուսման խօսքերի մէջ:

Գլուխ ԿԳ

Ուրեմն արդար է, որ այսպիսի եւ այսքան օրինակներ բերելուց յետոյ մեր պարանոցը խոնարհեցնենք եւ գրաւենք Հնազանդութեան տեղը, որպէսզի, վերջ տալով սին խոովութեանը, առանց որեւէ արատի յանգենք ճշմարտութեամբ մեր առջեւ կանգնած նպատակին: Քանզի մեզ ուրախութիւն եւ ցնծութիւն կպատճառէք, եթէ Սուրբ Հոգու միջոցով մեր կողմից գրուածներին դուք Հնազանդուէք եւ վերջ տաք ձեր նախանձի անընդունելի զայրոյթին՝ այն խնդրանքի համաձայն, որ յայտնել ենք այս թղթում, յանուն խաղաղութեան եւ համերաշխութեան: Մենք ուղարկել ենք Հաւատացեալ եւ ողջամիտ այրերի, որոնք մեզ մօտ երիտասարդ տարիքից մինչեւ ծերութիւն ապրել են անբիծ կեանքով, որոնք եւ վկաներ կլինեն մեր եւ ձեր միջեւ: Իսկ այդ արեցինք, որպէսզի իմանաք, որ մեր ամբողջ հոգսը եղել եւ մնում է այն, որ ձեզ մօտ շուտով խաղաղութիւն հաստատուի¹:

Գլուխ ԿԴ

Ուրեմն ամենատես Աստուած եւ հոգիների Տիրակալը եւ բոլոր մարմինների Տէրը, Ով ընտրեց Յիսուս Քրիստոսին եւ Նրա միջոցով մեզ սեփական ժողովուրդ դարձրեց², թող իր մեծափառ եւ սուրբ անունը կանչող հոգիներին շնորհի հաւատ, երկիւղ, խաղաղութիւն, համբերութիւն, ներողամտութիւն, ժուժկալութիւն, սրբութիւն եւ ողջախոհութիւն՝ իր անուան հաճութեան համար, մեր Քահանայապետ ու պաշտպան Յիսուս Քրիստոսի միջոցով, Որով Նրան՝ փառք, մեծութիւն, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Գլուխ ԿԵ

Իսկ մեր կողմից ուղարկուած Կլաւդիոս Եփեսոսին եւ Վազրիոս Բիտոնին Փորտունատոսի Հետ իսկոյն ե՛տ ուղարկէք մեզ մօտ խաղաղութեամբ ու ցնծութեամբ, որպէսզի նրանք շուտափոյթ մեզ Հաղորդեն փափագելի եւ ցանկալի խաղաղութեան ու համերաշխութեան մասին, որպէսզի մենք եւս շուտով կարողանանք ուրախանալ ձեր գործերի բարեկարգութեամբ: Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի շնորհը թող լինի ձեզ եւ բոլոր նրանց Հետ, ովքեր ամէնուրեք նրա միջոցով կոչուած են Աստծուց, եւ Ում միջոցով Նրան՝ փառք, պատիւ, իշխանութիւն եւ մեծութիւն, յաւերժական ամէն¹ յաւիտեանս եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Հին յունարէնից թարգմանեց
Սիմոն Գրքաշարեանը
Խմբագրեց եւ ծանօթագրեց
Միքայել ծ. վրդ. Աջապահեանը

1 Այս հատուածը (Ծ: գլխի վերջից մինչեւ ԿԴ) թարգմանութիւնների մեծ մասում բաց է թողնուած, քանզի այն շատերի կողմից անվաւեր է համարում: Սրա պատճառն այն է, որ Կաթողիկ Եկեղեցին այս հատուածում, մասնատրաբար՝ ԾԹ՝ եւ ԿԳ գլուխներում, փորձում է Հռոմի աթոռի գերազանդութեան յստակ ակնարկութիւն տեսնել: Ուստի հաւանական է, որ այս հատուածը ներմուծուել է յետագայում՝ մեծ հերձուածի շրջանում Կաթողիկ Եկեղեցուն հեղինակութիւն հաղորդելու միտումով:

2 Հմմտ. Տիտ. Բ 14:

1 Ոմանք թարգմանում են «իշխանութիւն»:

[Ա]ՆԱՆԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ՝ Ի
ԽՆԴՐՈՅ ՀԱԻՐ ԴԻՈՍԿՈՐՈՍԻ, ԶՈՐ ՅԵՏՈՅ ԻՄ
ԱՂԱԶԵԱԼ ԶԼՈՒՄԱԻՈՐԻՉ ՎԱՐ[ՂԱՊԵՏ]ՏՆ
ՍԱՐԿԱԲԱԳ ԸՍՏ ՄԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԼՈՒՄԱԻ[ՈՐԻՉ] ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ, ԵՒ ՅԱՂԱԳԱ
ՍԻՐՈՅՆ, ԶՈՐ ԷՐ ԱՌ ԻՄ ԱՆՊԻՏԱՆՈՒԹԻՒՆ,
[Բ]ԱԶՈՒՄ ԲԱՆ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԿՐԵԱՅ
ՅԱՂԱԳԱ ԱՅՍՐ ՏԱՌԻՍ

(Չարունակութիւն)*

Այսպէս եւ հրեայք յարբեցութենէ յանարէնութիւն ընկղմեցան: Վասն այսորիկ նա պահեաց զն աւր, զի գիրկութեան դեղն մեզ ցուցցէ: Եւ ոչ եւս յաւելու, զի մի՛ առաւելութիւն առնիցէ չհաւատալ զտնտեսութեան ճշմարտութիւնն, այլ որչափ Մովսէս եւ Եղիա կարացին երթալ ի կէտն՝ Աստուծոյ զաւրութեամբն ժոյժկալեալք: Եթէ յաւելիալ էր, հաւատայ ոք ոչ թէ ճշմարիտ մարդ եղեւ: Եւ զի յետ ն աւուր քաղցեալ, զի պատճառս թշնամւոյն տացէ մերձենալ ի մարտ, զի ցուցցէ մեզ, թէ որպէս պարտիցէ կռուել մեզ եւ յաղթել: Սոյնպէս եւ աստ. յորժամ կամեցաւ ի դիմի հարկանել, եւ զքաղցն եւս յայտնեաց, եւ ի դիմի յարեալ՝ միանգամայն երկիցս եւ երկիցս զգետնեաց՝ ըստ Իւրում պատշաճ զաւրութեանն: Եւ արդ, սկիզբն արարեալ յառաջին կարգէն ըստ միողէ, բայց յայտնեցուք առ ի յաւգուտ ձեզ: Եւ զի մատուցեալ փորձիչն ասէ. «Եթէ Որդի ես Աստուծոյ, ասա՛ քարանցս, զի հաց լինիցին»¹, քանզի լուաւ ի վերուստ, թէ՛ «Դա է Որդի Իմ սիրելի»², եւ լուալ զայնչափ վկայութիւնս ի Յովհաննէ, որ ի վերայ Նորա: Եւ ապա ետես եւս քաղցեալ եւ ի վարանս մտեալ այնուհետեւ, զի ոչ

մարդ լոկ հաւատայր վասն մեծամեծ վկայութեանցն ի վերայ Նորա, եւ ոչ Որդի Աստուծոյ յանձին ունէր վասն քաղցեալ տեսանելոյն զնա, եւ անհնարին վարանս մտեալ տարակուսանաց բարբառս արձակոյր, որպէս մատուցեալ առ Ադամ զառաջինն այլ ընդ այլոյ խաւաէր, զի ի նմանէ ստուգեցէ զիրսն: Նոյնպէս եւ աստ, զի չէր տեղեակ տնճառ խորհրդոյն տնտեսութեան եւ ոչ գիտէր, թէ [ով] իցէ, [որ եկնն,] յայլ վարմա՛ մտաբերէր անկանել, զի մարթացէ ճանաչել զծածկեալ խորհուրդն, որ չէր նմա յայտնի, ասէ. «Թէ Որդի ես Աստուծոյ, ասա՛, զի քարինքոս հաց լինիցին»: Եւ չասաց, եթէ՛ քաղցեալ ես, այլ՝ «Թէ Որդի ես Աստուծոյ»: Կարծէր յարգանաւք զմիտսն գողանալ, վասն որոյ զքաղցն լռեաց, զի մի՛ թուիցի, թէ նախատանս նմա յառաջ բերիցէ, զի չէր տեղեակ մեծի տեսչութեանն: Եւ այնպէս հնարիւք զպատուոյն իմն ճառէր: Իսկ առ այս Քրիստոս զինչ առնիցէ. կարճէր զհպարտութիւն եւ յայտ առնէ, թէ չէր ինչ ամաւթոյ գործն եւ ոչ անարժան ինչ իմաստութեան Նորա: Եւ զոր նա մեղմեխանաւք ծածկէր, Սա զնոյն ի մէջ բերեալ յայտնէր. «Ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ»²: Եւ արդ, մի՛տ դիր խարդախութեան չար եւ խորամանկ դիւրին եւ տե՛ս ուստի սկսանի կռիւ, եւ կամ զիրարդ չմոռանայ զիւր արուեստն, զի որով գառաջին մարդն եհան ի դրախտէն եւ զայլս բազումս կործանեաց, ի պէսպէս չարիս անդի նիւթէ եւ աստ զննդութիւնն առ ի յաւժարացուցանել ի կերակրոցն տենչանս, զի որպէս անդ յաճախեաց բարուրս, սոյնպէս եւ աստ նիւթէ վասն որովայնի, այլ Քրիստոս, զի յայտ արա[ս]ցէ, եթէ բռնաւորին ոչ կարէ հնազանդեցուցանել գործել զանպատշաճ իրս, այլ քաղցնուլ եւ հնազանդել կամացն Աստուծոյ: Եւ դարձեալ խրատէ եւս զմեզ, զի մի՛ իւրիք հնազանդեցուք հակառակորդին, քանզի առաջին մարդն այսպի[սի] իրաւք գտաւ հակառակ Աստուծոյ եւ անց զաւրինաւք Նորա: Եւ զի զմեզ առաւելագոյնս ասացցէ, թէպէտ եւ չիցէ զաւրինաւք անցանել, յորժամ ուտիցեմք, որ ինչ ի նմանէն է հրամայեալ, սակայն եւ այնպէս մի՛ հաւանիցիմք թշնամւոյն, եւ զինչ ասացից զաւրինաւքն անցանել, այլ թէպէտ եւ բարի ասիցեն դեւքն, մի՛ սակայն եւ այնպէս անասցուք նոցա, որպէս եւ ինքն իսկ ըմբերանէր զնոսա, որ քարոզէին Որդի Աստուծոյ գոլ: Եւ Պաւղոս սաստէր այսոցն, որ կոչէր զնա

* Սկիզբը տե՛ս «Գաճախար» Դ-Ե:
1 Տե՛ս Մատթ. Դ 3, Ղուկ. Դ 3:
2 Մատթ. Գ 17 .

1 Ձեռագրում վարանս:
2 Մատթ. Դ 4, Ղուկ. Դ 4

«ծառայ Աստուծոյ բարձրելոյ»¹, զի թէպէտ զոր ասէրն բարեւոք ասէր, սակայն յաճախ խոտէր զնա Պաւղոս եւ պարսպեալ ամբացուցէր ի նորա նենգութենէն, զի թէպէտ եւ զփրկութեան կրանսն քարոզէր, այլ նա կարկէլ զնոսա, վասն այնորիկ ոչինչ բանիւք պարտէր: Այլ զինչ ասէր Քրիստոս. «Ոչ միայն Հացիւ կեցցէ մարդ», այսինքն՝ թէ կարող է Աստուած եւ բանիւք կերակրել զբազցեալս: Բերեալ Հին վկայութիւն ի Գրոց՝ խրատէ. զի թէպէտ եւ սովամահ լինիցիմք կամ այլ ինչ իրաւք չարչարիցիմք, սակայն ի Տեառնէ մի՛ Հեռասցուք: Եւ զի առաջին մարդն մոռացաւ զպատուիրանն՝ զտուեալն յԱստուծոյ, եւ վասն այնորիկ ըմբռնեցաւ ի չարէն եւ կողեցաւ մեղաւքն, սորին վասն Տէրն յիշէ զպատուիրանն եւ ընդդէմ պարսաքարեալ ընգձէ զնա, որպէս Դաւիթ այն՝ զԳողիադ²: Այլ զի չէր տեղեակ նա, թէ Որդի իցէ Աստուծոյ, ոչ զի հաւատայցէ, այլ զի ի թերահաւատութիւն ածցէ եւ յանդիմանեցէ, ոչ որպէս զառաջին մարդն խաբեաց. եւ յորժամ թերահաւատեցին յԱստուծոյ, յանդիմանեաց եւ լի արար ամաւթով, զի այլ ընդ այլոյ խոստանայ, զի վրիպեալ արկցէ ի թերահաւատութիւն, եւ զոր ունիցին բարի, Հանցէ ի նոցանէ: Այլ Քրիստոս ոչ նմա եւ ոչ Հրէիցն, որ զխորհուրդս նորա ունէին, եցոյց նշանս, զի խրատեալս)ցէ զմեզ, զի թէպէտ եւ նեղիցիմք առն ինչ, մի՛ վայրապար հաւանեալ չարախաւսին, առնիցեմք ինչ արտաքոյ Հրամանացն Տեառն: Եւ տե՛ս զչար դեւն իբրեւ գիտաց, թէ չկարաց ոտն ունել նմա, որով խաւանեցան ինչ, զի արդ հնարէր այլ իմն ոճիրս: Մինչդեռ քաղցն ի վերայ գայր, ձգեալ յայլ ոմն փորձութիւնս ածէր. «Եթէ Որդի ես Աստուծոյ, ա՛րկ զՔեզ վերուստ ի վայր, զի գրեալ է, եթէ՛ «Հրեշտակաց Իւրոց պատուիրեալ է վասն Քո. զի ի բազուկս իւրեանց բարձ(ց)ին զՔեզ»³: Եւ ընդէ՞ր յամենայն փորձութիւնսն զայն դնէ, թէ՛ «Որդի ես Աստուծոյ»: Այլ որպէս յառաջնուան ամաց, սոյնպէս եւ աստ. զի որպէս յայնժամ չարախաւսեաց զԱստուծոյ ասելովն, թէ՛ «Գիտէր Աստուած, թէ յորում աւուր ուտիցէք ի նմանէ, բանայցեն աչք ձեր, ԿԷ լինիցիք իբրեւ զաստուածս»⁴, եւ այսու կամէր ցուցանել, թէ խաբեալ իցեն յԱստուծոյ եւ ոչ ինչ ունին մասն յԱստուծոյ բարեբարու-

1 Գործ. ԺԶ 17

2 Տե՛ս Ա. Թագ. ԺԷ 48-51:

3 Մատթ. Դ 6

4 ԾԳ. Գ 5

թենէն: Սոյնպէս եւ աստ ասէ ակնարկելով. թէ վայրապար կոչեաց զբեզ «Որդի» եւ խաբեաց այն անուամբ: Եւ թէ չիցէ այսպէս, ասէ, այլ ցո՛յց ինձ զհանդէս այն զաւրութեան եւ զի որոց խաւանեցաւ ընդ նմա: Եւ ի մարգարէէն երբեր զվկայութիւն: Եւ զիա՞րդ ոչ ցասեաւ նմա Քրիստոս կամ զայրացաւ, այլ մեծաւ Հանդարտութեամբ միւսանգամ եւս ընդ նմա ի Գրոց վիճէր. «Մի՛ փորձե(ս)ցես զՏէր Աստուած քո»¹, զի այսու եւս տացէ մեզ միտս, եթէ սատանայի ոչ նշանաւք ինչ, այլ Հանդարտութեամբ եւ Համբերութեամբ պարտ է յաղթել եւ ոչ ի ցոյց ինչ կամի պատիւ անձին Համարել զյաղթութիւնն: Եւ արդ, մի՛տ դիր, զի զվկայութիւնն զոր երբեր, անմտութեամբ երբեր, զի Քրիստոսի երկոքեան վկայութիւնքն ի դէպ էին, եւ նո(րայքն) վայրապար եւ յանդէպս եւ ոչ այնպէս ի [...]² նոցին ի դէպ ինչ, զի ոչ եթէ, որ գրեալն է, թէ՛ «Հրեշտակաց եւ Իւրոյ պատուիրեալ է վասն Քո», միտս ինչ տայցէ ընկենու զանձն եւ քարավրէժ առնել, զի եւ չէ իսկ պարտի առնուլ զբանն, այլ զայս ինչ այժմ ոչ յանդիմանեաց, թէպէտ եւ թշնամանաւք ասաց զբանն եւ կարի իսկ ընդդէմ, զի ոչ եթէ Որդւոյ Աստուծոյ իցեն այսպիսի իրք, այլ սատանայի եւ դիւաց ընկենու զամէնս ի խոնարհ: Իսկ Որդւոյ Աստուծոյ եւ զանգեալսն յարեալ. թէ պէտք ինչ չէին անդ զհանդէս զաւրութեանն ցուցանել, այլ ոչ զիւր անձն ընկենուլ եւ քարավրէժ առնել պիտոյ էին, այլ զայլս յարուցանել եւ կեցուցանել, զի զանձինս քարավրէժ ի խորխորատ ընկենուլ այնր բանարկուի է, զի ի նոսա թագաւորեալ է մոլորութիւն: Առ Քրիստոս, թէպէտ զայս ամենայն լուաւ, ոչ ինչ յայտնեաց իմա զանձն, այլ իբրեւ զմարդ տայր պատասխանի, զի ասելովն, եթէ՛ «Ոչ միայն Հացիւ կեց(ց)է մարդ» եւ միւսովն, եթէ՛ «Ոչ փորձեսցես զՏէր Աստուած քո», ոչ ինչ յայտ առնէր զանձն, թէ Աստուած իցէ, այլ եթէ ոք ի բազմաց իցէ: Եւ ընդ այն մի՛ զարմանար, թէ զիարդ կայր ընդդէմ զաւրութեան նորա մի անգամ եւ երկիցս, այլ զոր աւրինակ, որ կամիցին սաստիկ տանջանաց ժուժկալ լինել, թէպէտ եւ ամենեւին յարիւն եւ յապաժոյժ կայցեն, սակայն ժուժկալին՝ առ Հեստել նոցա, նոյնպէս եւ նա. թէպէտ եւ յառաջին եւ յերկրորդ վիրացն խաւարեալ ցնորէր, սակայն եւ միւսուան անձինն տուեալ քաջալերս բարբառէր:

1 Մատթ. Դ 7, Ղուկ. Դ 12

2 Լքառ

«Եւ եհան զՆա ի լեռուն մի բարձր, եցոյց Նմա զամենայն թագաւորութիւնս եւ ասէ՝ զայս Քեզ տաց, եթէ երկրպագեցես ինձ: Ասէր ցնա Յիսուս՝ ե՛րթ ի բաց, սատանայ՝, զի գրեալ է. Տեսուն Աստուծոյ քո երկիր պագցես»¹:

Եւ արդ, այնուհետեւ ի Հայր մեղանչէր. զՆորայն ամենայն իւր առնէր եւ զիւր անձն փութայր ցուցանել արարիչ ամենայնի: Յայնժամ սաստեաց, այլ մեղմով ասէ. «Ե՛րթ ի բաց, սատանայ՝, որ հրաման էր մանաւանդ եւ ոչ սաստ: Եւ անդէն ընդ ասելն լինէր Հալածական չարն եւ յայլ ոչ թէ յաւելոյր փորձութիւնս: Եւ ընդէ՞ր Ղուկաս² ասէ, թէ իբր «կատարեաց զամենայն փորձութիւնս»³: Ինձ այսպէս թուի, եթէ զգլխաւորացն յայտ առնէ «ամենայն» ասելով, որպէսզի այլքն ամենայն ընդ սոքաւ իցնն փակեալ, զի յորժամ որովայնի ոք ծառայիցէ, կամ ի սնտոի ոք փառասիրութիւն անգանիցի կամ ընչից յղփութեամբ, զոր եւ պղծոյն իմացեալ, զգաւրաւորագոյն յետոյ դնէ, զոր ի սկզբանէ երկնէր գայր, զի զայն ծնանիցի յետոյ, զի եւ կոտոյ սովորութիւն է զսաստիկ ինչ մեքենայս յետոյ ածել ի վերայ, որպէս եւ Յովբայ զսաստիկ Հարուածսն յետոյ ածէր ի վերայ: Սոյնպէս եւ աստի յայնցանէ, որք դիւրագոյն թուէին տկարք, սկսե[ա]լ գայր Հասանէր ի գաւրաւորն: Եւ արդ, զիարդ պարտ է յաղթել Նմա, որպէս եւ Քրիստոս խրատեաց յԱստուած ապաստան լինել, ոչ ի քաղցին նուաղիլ Հաւատացելոյն պարտ է, զի կարող է եւ բանիւ կերակրել, եւ ոչ ի բարիս ինչ, զոր առնուցումք, փորձել զՏուհչն, այլ շատանալ վերին Հաշուովն, եւ զմարդկան արհիւնաց չունել ինչ փոյթ յանձին, եւ զամենայն աւելորդս պիտոյիցն արհամարհել, զի չիք ինչ այնպէս, որ ընդ սատանայի կործանէ, քան զչատիցն ցանգանալ եւ ագահութեան տենչալ, զի եւ այժմ ասեն ոմանք. զամենայն ինչ քեզ տաց, եթէ անկեալ երկիր պագանիցես ինձ: Որ մարդիկ են բնութեամբ եւ եղնն նորա գործիք, եւ ոչ այլ ինքն մի այլ եւ այլովք եւս ածէր ի սերունդս փորձութիւնս: Զոր եւ Ղուկաս յայտ առնէ ասելովն, թէ՛ «Ի բաց եկաց ի Նմանէ առ ժամանակ մի»⁴: Եւ այսու ցուցանէ, եթէ յետ այսորիկ այլովք գործակցաւքն դիմեաց ի վերայ Նորա ի ժամ խաչին դպրաւք եւ

1 Մատթ. Դ 8-10
 2 Տողամիջում՝ աւ:
 3 Ղուկ. Դ 13
 4 Նոյմ տեղում.

փարիսեցաւք: «Եւ ահաւասիկ,- ասէ,- եկին Հրեշտակք եւ պաշտէին զՆա»¹: Մինչդեռ ի պատերազմին էր, ոչ ետ թոյլ Հրեշտակաց յայտնել, զի մի՛ իբրեւ նոցա յիս աւգնականութեամբն երեւեցի յաղթութիւնն, այլ զԹշնամին Հալածէր եւ ապա՛ յայտնէր զՀրեշտակսն, զի եւ դու ուսանիցիս, թէ ի քում փորձութեանն Հրեշտակք ընդունելոց են զքեզ եւ յարգեալ փառաւորեն, որպէս եւ զՂազար յետ Հնոցի աղքատութեանն եւ սովամահն լինելոյ եւ պէսպէս նեղութեանցն տարան Հրեշտակքն ի գոգն Աբրահամու: Եւ զի նախ ի կերակրոցն արար սկիզբն պատերազմի, զի սա է ախտ առաջին բնաւորեալ ի մեզ, զի քաղց ապականութիւն է, եւ ցանկութիւն՝ ախտ ոգւոց. զերկոսին յղացաւ Ադամ եւ սերմանեաց ի մեզ: Վասն որոյ եւ Տէր նախ զայս կրեաց կամաւորութեամբ, զի լուծցէ զկիրս կարեաց, որ Հարկեն զմեզ բռնաբար եւ բնաւորապէս քարշիլ զկնի պի[տ]ոյից մարմնոյ, որով կորոյս սատանայ զագգա՛ մարդկան: Եւ զայս կրեալ Տեսուն՝ հլոյծ գլուխութիւն նորա եւ յետ յաղթութիւն ամենայն առաքիւնեաց, որք ոչ ըստ մարմնոյ գնայցեն, այլ Հոգւով սպանցեն զգործ մարմնոյ: Եւ յորժամ յաղթէ ոք որկորստութեան, դարձեալ սկսանի ախտ Հպարտութեան, զոր սերմանեաց յԱդամ, մինչ եւ յաստուածային պատիւն ամբառնայ առ մահաբերեաց, զոր եւ ի վայր կործանեաց Տէրն խոնարհութեամբն: Եւ իբրեւ յայս երկուս ախտս ոչ կարէ դրդուել սատանայ, եւս ապա այնուհետեւ յընչասիրութիւն գրգռէ, զի արծաթասիրութիւն է մայր ամենայն չարեաց, զոր եւ կռապաշտութիւն կոչեաց առաքեալ², զի «ոչ ոք կարէ երկուս տերանց ծառայել»³: Յայնժամ զկսանի մեծարել ի թագաւորաց եւ պատուիլ ի մեծամեծաց եւ զփառս աշխարհի մատուցանէ ցանգալ[ե]ացն փառաց կենցաղոյս ընդ նմին պահանջէ զերկրքպագութիւն գողանալ ոմանս նոցա պատրանաւք փառաց կենցաղոյս: Եւ եթէ յայսմ եւս անշարժ մնայցէ նահատակն յամաւթ լեալ թէեւ անազանիցէ լի ամաւթով, եւ ի Հրեշտակաց ընկալցի եւ կատարի եւ յետ այնորիկ, իբր գնահատակ քաջ, մտցէ յառազատսն յուսոյ, որպէս Տէր ի Հարսանիսն Կանայ գաղեղիացուց՝ իբր յաղթող պսակեալ:

«Իբրեւ լուսւ Յիսուս, թէ մատնեցաւ Յովհաննէս, խոյս ետ եւ

1 Մատթ. Դ 11
 2 Հմմտ. Կող. Գ 5:
 3 Մատթ. Զ 24

գնաց ի կողմանս գաղիղեացոց»¹:

Եւ ընդէ՞ր ետ խոյս. զի այնու եւս ուսուցանէ զմեզ չխրոխտալ ընդդէմ փորձութեանց, այլ խորշել եւ տեղի տալ, զի այն ոչ վնասէ, յորժամ ոչ ոք յանդգնութեամբ տայցէ զա[ն]ձն ի նեղութիւնս, այլ յորժամ ըմբռնիցի եւ կայցէ Հաստատուն ի վիշտսն: Եւ դարձեալ զհրէական նախանձն ցածուցանէ: Գնաց ի Կամփառնայուսն, զի զմարգարէութիւնն եւս կատարիցէ եւ զվարդապետսն ամենայն աշխարհաց որսայցէ, զի անդ շրջէին: Զի թէպէտ ի Հեթանոսս երթալոց էր, սակայն ի հրէիցն կամէր առնուլ պատճառս երթալոյն ի Հեթանոսս, զի եւ աստ եւս նենգելով զվարդապետն եւ ի բանդ արկանելովն եւ զնա եւս մերժէին երթալ ի Գաղիղեայ Հեթանոսաց: Եւ զի ոչ միայն զմասնէ Յուդայեան, այլ զամենայն ցեղիցն արկնարկէ: Տե՛ս, զիարդ զատանէ գտեղին մարգարէն. «Երկիր Զաբողոմի եւ Նեփթաղեմի, ճանապարհ ծովուն յայնկոյս Յորդանանու Գաղիղէ Հեթանոսաց ժողովուրդ, որ նստէր ընդ խաւարի, ետես զլոյս մեծ գիտութեան»²: Իսկ խաւար՝ ոչ գերեւելի, այլ զմոլորութեանն կոչէ, զի ասէ ոք. «Նստէին յաշխարհի եւ ի ստուերս մահու լոյս ծագեաց նոցա»³, զի ուսցի, թէ լոյսն ոչ այս լոյս է, եւ ոչ խաւարն՝ երեւելի խաւար, զի ոչ պարզաբար լոյս ասէ, այլ թէ՛ «մեծ», որպէս այլուր, թէ՛ «Լոյսն ճշմարիտ»⁴: Եւ զխաւարն՝ ոչ դոյզն, այլ ստուեր [մահու], զի յայտ արասցէ, եթէ ոչ նոքա սիրեցին զնա եւ գտին, այլ Սա ի վերուստ եցոյց զԱնձն, ինքն ծագեաց եւ լուսաւորեաց: Եւ ոչ նոքա ընթացան առ լոյսն, քան զի յանհնարին չարիս կէին, զի ոչ ասաց գնացին, այլ թէ՛ «նստէին», որ էր նշանակ անյուսութեան, թէ՛ չէ ինձ Հնար ազատանալ ի խաւարէն, զի այնչափ պաշարեալ էին խաւարաւն, զի ոչ գնալ անգամ գիտէին:

«Յայնմհետէ սկսաւ Յիսուս քարոզել եւ ասել՝ ապաշխարեցէ՛ք, զի մերձեալ է արքայութիւնն երկնից»⁵:

«Յայնմհետէ», յորմէ արկին զՅովհաննէս ի բանդ: Եւ ընդէ՞ր ոչ

1 Մատթ. Գ 12
2 Եւ. Թ 1-2
3 Եւ. Թ 2
4 Ա Յովհ. Բ 8
5 Մատթ. Գ 17

ի սկզբանն ինքն քարոզէր, այլ կարաւտէր Յովհաննու վկայութեանն. զի վկայութիւն նշանացն բայցայայտ քարոզէր զՆմանէ: Այլ զի այսու եւս սլատիւ Նորա յայտ լիցի, զի որպէս Հայր, սոյնպէս եւ Սա ուսուցանէր զմարգարէսն, զոր եւ Զաքարիա եւ Հրեշտակն գուշակէին՝, թէ՛ «Դու մանուկ մարգարէ Բարձրելոյն կոչեսջիր»², զի մի՛ պատճառս ինչ տացէ անամաւթ ազգին հրէից, զոր եւ ինքն իսկ ասէր, եթէ՛ «Եկն Յովհաննէս, ոչ ուտէր եւ ոչ ըմպէր, եւ ասէին՝ դեւ գոյ ի նմա: Եկն Որդի մարդոյ, ուտէ եւ ըմպէ, եւ ասէին՝ ահա կերող եւ արբեցող»³: Եւ այն եւս զհարկէր այլու՞մ նախ ճառել զՆմանէն եւ ապա Իւր վասն Իւր. զի եթէ յետ այնչափ զվկայութեանն Յովհաննու եւ մատամբն ցուցանելոյ ասէին, թէ՛ «Դու վկայես անձին Գո, վկայութիւն Գո ոչ է ճշմարիտ»⁴, եթէ չէր այնչափ վկայեալ Յովհաննու, որչափ եւս ամբարշտագոյն խաւակէին: Վասն այնորիկ ոչ քարոզեաց զյառաջ քան զնա եւ ոչ նշանաբար, մինչեւ մատնեցաւ նա ի բանդ, զի այնու բաժանեցի ժողովուրդն: Սմին իրի եւ Յովհաննէս ոչ արար նշանս, զի առ Յիսուս պահեցին արուեստք նշանացն, քանզի զՅովհաննէս կարծէին, թէ՛ Քրիստոս իցէ. եթէ նշանս ինչ արարեալ էր, որչափ եւս առաւել կարծիքն Հաստատէին: Եւ վասն այնորիկ նշանակէ Մատթէոս, թէ՛

«Յայնմհետէ սկսաւ քարոզել Յիսուս»⁵:

Եւ զայս ինչ քարոզէր, զոր Յովհաննէս ուսուցանէր, եւ ոչ ինչ վասն Իւր ճառէր ի քարոզելն: Եւ այնպէս սիրելի առնէր զքարոզութիւնն, զի ոչ ինչ պատշաճ զՆմանէ իմանային: Վասն որոյ ոչ ինչ տաղտկալի առնէր զքարոզութիւնն որպէս զՅովհաննէս, եթէ՛ «Ահա ասիկ տապար առ արմին դնի»⁶. եւ՝ «Որ ոչ առնէ պտուղ, Հաստանի»⁷. եւ՝ «Որոյ Հեծանոցն ի ձեռին է»⁸, որ էր յիշատակ պատժոց եւ գեհեհնի, այլ ախորժելի առնէ զքարոզութիւնն, զի եւ զերկնից արքայութեանն ճառէ եւ զպարգեւաց անտիս տայ, որք լսեն նմա:

1 Ձեռագրում՝ գովես ասէին. յետոյ ուղղումս՝ գուշակէին:
2 Ղուկ. Ա 76
3 Մատթ. ԺԱ 18
4 Յովհ. Ը 13
5 Մատթ. Գ 17
6 Մատթ. Գ 10, Ղուկ. Գ 9
7 Մատթ. Գ 10
8 Մատթ. Գ 12

«Եւ մինչդեռ անցանէր Յիսուս առ ծովեզերքն գաղիղէացոց, ետես երկուս եղբարս՝ զՊետրոս եւ զԱնդրէաս, եւ կոչեաց զնոսա»¹:

Բայց Յովհաննէս այլ ազգ իմն ասէ զկոչումն նոցա, ուստի յայտ էր, թէ երկրորդ կոչումն էր այս, եթէ կամիցի որ իմանալ, յայտնի, զի անդ ասէ. թէ՛ «Չեւ եւս էր արկեալ զ[Յ]ովհաննէս ի բանդ, յորժամ կոչեաց զնոսա, եւ եկին»²: Եւ անդ ասէ՝ յետ մատնելոյն կոչեաց. անդ Անդրէաս կոչէ զՊետրոս, իսկ աստ զերկոսեանն՝ Յիսուս: Արդ, ասէ. «Իբրեւ ետես Յիսուս զՍիմովն, զի գայր, ասէ զնա՝ դու ես Սիմովն, որդի Յովնանու. դու կոչես իր Կեփաս, որ թարգմանի վէմ»³: Իսկ ասէ, թէ ի վաղուց կոչեալ էր զանուն. իբրեւ «ետես զՍիմովն, որ անուանեալն Պետրոս»⁴: Նաեւ ի տեղւոյն եւ յայլ բազում իրաց յայտ է եւ մանաւանդ յարագ յանձ առնելոյն, զի ամենայն ինչ վաղվադակի թողին, զի ի վաղուց Հետէ էին խրատեալք: Արդ, ասէ, թէ ի տուն իսկ չոգաւ [առ Յիսուս Անդրէաս] եւ [անդ] բազում ինչ լուաւ: Իսկ աստ լոկով բանիւ Հաւանեցան երթալ զկնի: Եւ յայտ է, զի յառաջին գալոյն մեկնեցան, իբրեւ տեսին զՅովհաննէս ի բանդ մտեալ, եւ սորա խոյս տուեալ՝ գնացին միւս անգամ յիւրեանց արուեստն: Եւ ապա անդ գտանէր զնոսա Յիսուս, զի որսային ձուկն, զի յորժամ մեկնիլն կամեցան ի Նմանէն, զառաջինն չարգել, բայց ոչ բնաւ եթող, այլ անսայր եւ այնմ, եւ դարձեալ միւս անգամ գայր եւ առնոյր եւ առնէր Իւր, որ եւ այս իսկ մեծի որսորդութեանն էր աւրինակ եւ մեծի Հնազանդութեան նշանակ. թողուլ զգործն եւ զհայրն իւրեանց եւ երթեալ զհետ Նորա, որպէս Եղիսէ զկնի Եղիայի⁵:

Եւ զի լուան աշակերտքն Յովհաննու, մինչդեռ խաւսէրն նա Տեառն մերոյ, եւ թողին զվարդապետն իւրեանց եւ գնացին զկնի Տեառն մերոյ, զի ոչ կարէր Չայնն առ ինքն ունել զաշակերտսն: Եւ վասն այնորիկ առ Բանն առաքեաց զնոսա: պարտ իսկ է յերեւել լուսոյ արեգականն՝ անցանել լուսոյ ճրագին: Նաեւ վասն այնորիկ իսկ կաց մնաց Յովհաննէս, զի սահմանեցէ զմկրտութիւնսն իւր մկրտութեան Տեառն մերոյ: Եւ մեռաւ, եւ ապա զի ի մեռեալ անդ, նա եղև

1 Մատթ. Դ 18
2 Յովն. Գ 24
3 Յովն. Ա 42
4 Մատթ. Դ 18
5 Տե՛ս Դ Թագ. Ա-Թ, ԺԳ 14-21:

առաքելի եւ քարոզ, որպէս եւ յորովայնն մաւրն իւրոյ՝ նշան դժոխոց: Եկին որսորդք ձկանցն եւ եղեն որսորդք մարդկան, որպէս եւ դրեալ է. «Ահաւասիկ առաքեմ զորսորդս եւ որսայցեն զնոսա յամենայն լերանց եւ յամենայն բարձանց»¹: Զի եթէ իմաստունս առաքեալ էր, կամ Հաւանեցուցին եւ կալան, կամ խարեցին եւ ըմբռնեցին. եւ եթէ մեծատունս դարձեալ առաքէր, կամ պարտեցին կերակրեցին, կամ կաշառեցին եւ տիրացուցին. եւ հզաւրս՝ դարձեալ նոյնպէս՝ կամ զարմացուցին զաւրութեամբ իւրեանց, կամ բռնադատեցին բռնութեամբ իւրեանց: Այլ առաքեալքն եւ ոչ մի յայսցանէ ունէին: Եմաւովնիւ լուսոյ ամենեցունց, զի տագնապեալ էր, զի ի ձայնէ աղախնոյ միոյ երկեաւ, աղքատ էր, զի եւ զհարկն անգամ ընդ անձին իւրոյ ոչ եղև բաւական տալ զկէս սատերին: «Եւ ոչ ոսկի, - ասէ, - եւ ոչ արծաթ իմ չգոյ»²: Եւ տգէտ էր, զի ոչ իբր ուրացաւ, գիտաց խորամանկութեամբ փախչել: Արդ, եկին որսորդքն եւ յաղթեցին հզաւրաց եւ մեծատանց եւ իմաստնոց: Զարմանք մեծ. զի իբրեւ զհզաւրս ձգէին յուսումն վարդապետութեան եւ ոչ բռնութեամբ. եւ իբրեւ աղքատք զմեծատունս ուսուցանէին. եւ իբրեւ տգէտք զիմաստունս եւ զխորագէտս աշակերտէին: Տեղի կտ իմաստութիւն աշխարհիս այնմ իմաստութեան, զի նա ինքն է իմաստութիւն իմաստութեանց:

«Եւ տեսեալ Յիսուսի ժողովորդ բազում էլ ի լեառն»³:

Նախ սկիզբն արար մարմնոյ բժշկութեան, զի ի ձեռն երեւելի բժշկութեանն, զոր աչաւք տեսանէին, բաց[ց]ին աչք ոգւոց կուրացելոցն, Հաւատայցեն եւ ոգւոցն բժշկութեան, զի յետ յանցանացն նախ ցաւք մարմնոյ մտին յանիծիցն ցաւովք եւ դառն Հեծութեամբ ծնանել եւ ի քիրտն երեսաց եւ ի մահ դատապարտել: Վասն որոյ նա ի մարմնոյն սկսանի բժշկութիւնն, եւ ապա գայ եւ ցաւոց բժշկութիւն: Եւ նախ ինքն շրջէր ընդ գաւառս եւ ընդ գեւղս եւ բժշկէր զցաւս եւ զվէրս մարմ[ն]ոց, եւ ոչ պահանջէր Հաւատս: Եւ իբրեւ լցան Հաւատովք, եւ ժողովցան անթիւ բազմութիւնք, յայնժամ Հանէ ի լեառն եւ յանապատ տեղիս, զի յամենայն կողմանց յապահովացեալք մտադիրութեամբ՝ ուշ դիցեն ընդունել եւ զոգւոցն բժշկութիւն, որպէս ի

1 Երեմ. ԺԶ 16
2 Գործ. Գ 6
3 Մատթ. Ե 1

սկզբանն արար. մինչ եհան յԵգիպտոսէ, յանապատին տայր նոցա զկենաց պատգամսն, որպէս որ զմանկտի ուսուցանեն, յանապատ տեղիս տանին, զի յամենայնս բազմաց ժողովեալ՝ զմիտս դիւրաւ ուսցին զողոցն փրկութիւն: Անդ ի լեառն հանեալ զնոսա խաւսէր այսու սաստկութեամբ ի խաւարէ եւ ի միգոյ, ըստ արժանի նոցա ստահակութեանն եւ կուրութեան: Իսկ աստ ի մարմնոյ անտի խաւսէր քաղցրութեամբ եւ վճիտ լուսով մաքրէր զմիտս նոցա եւ բժշկէր զոգիս ժողովելոցն: Եւ նստեալ բազմեցաւ նուախայարէն¹ առ ի բաշխել զկենաց կերակուրն ոգւոց՝ ըստ այնմ թէ՛ «Բանս կենաց յաւիտենականաց ունիս»² ընդդէմ մահարեբ երկանցն, զոր կրեաց ի բերանոյ աւձին՝ ի ձեռն ահանջաց ունկնդրութեամբ խորամանգ չարին»: Եւ բացեալ զբերանն՝ բոլորէր աղբիւրաբար զկենացն ջուր, զի խցցէ զբերան մահաշունչ աւձին: Եւ յայտ առնէր, թէ մինչ լուռն կայր, գործաւք ուսուցանէր, մինչ բանայր բանիւ: Եւ սկիզբն առնէր յերանութեանցն, որ է պարառութիւն ամենայն բարեաց, եւ ոչ պատուէր տայր ի հրաժարականացն հեռանալ, որպէս Ադամ եւ ապերախտիցն Իսրայէլի, զի սոքա կատարեալք էին եւ հրաժարեալք ի կրից կենցաղոյս, երանականաւքն յորդորէր զնոսա եւ յուսովք արդարութեանն հաստատէր ի գործս բարիս: Եւ իբր ի դիտանոցէ, մատամբն ցուցանէր զբերանական կեանսն անմահական դրախտին: Եւ մինչ մարմնոցն բժշկութեան էր սահման, ինքն շրջէր եւ բժշկէր, եւ մինչ բազում եղեն ժողովք, ի միում տեղուջ նստէր եւ կենարար բանիւն զոգիսն բժշկէր: Եւ զայն՝ ոչ ի շէնս, այլ անապատ տեղիս, զի մարդահաճութիւն մեծարգութեան ի բաց մաքրեսցէ ի մէնջ եւ յայտ արասցէ, թէ նա է Արարիչ մարմնոց եւ հոգւոց, զի երկոցունցն տանէր խնամս բժշկութեան. եւ ոչ ընդ ժողովրդեանն խաւսէր, այլ՝ ընդ աշակերտսն, զի մի՛ ծանր թուեսցի աշխարհասիրացն աղքատութեան աւրէնս, այլ զաշակերտսն երանէ, որք հրաժարեալ էին յամենայն յ[ը]նչից եւ աղքատութեամբ շրջէին, եւ նոքաւք յորդորէր զամենեսին ընդունել զաղքատութեան երանութիւնն: Որպէս եւ Դաւիթ յերանութենէն սկսանի զսաղմոսերգութիւնն³, առ ի յորդորել զլսողն յաւժարութեամբ զհետ երթալ երանականացն գործոց: Վասն որոյ եւ Տէրն հանէ զժողովուրդն ի լեառն

1 Ձեռագրում՝ Գուսայեղեմ:
 2 Յովն. 2 69
 3 Տե՛ս Սաղմ. Ա 1:

բարձր՝ առ ի յորդորել զնոսա զհետ երթալ երանութեանցն եւ նախ սկիզբն առնել նշանացն, զի լինիցին մօտաւորքն ահանատեալք: Եւ զայն հաստատէ Յովհաննէս, ապէ. «Մտանէր ստէպ ի ժողովուրդս եւ ուսուցանէր եւ առնէր նշանս»¹, զի եւ ի ժողովուրդսն ստէպ մտանելով ուսուցանէ, եթէ ոչ Աստուած ոք հակառակ Աստուծոյ է կամ մոլորեցուցիչ, այլ՝ Հաւան եւ միաբան Հաւր. եւ ստէպ նշանք յառաջնումն յայն սակս լինէին, քանզի յորժամ ինչ մի նոր եւ չքնաղ կամ առաքինութեանս ինչ աւրէնս կամիցի Աստուած յաշխարհի ցուցանել, նշանս սովոր է առնել, զի լինիցին առ հաւատչեայ Իւրոյ զաւրութեանն առ այնոսիկ, որք ընդունելոցն իցեն զաւրէնսն: Այսպէս եւ ի ժամանակի, յորժամ զմարդ առաջին առնելոց էր, նախ զաշխարհս ամենայն հաստատեաց, եւ ապա ետ նմա զաւրէնսն ի դրախտին: Եւ յորժամ նոյի ետ տալոց աւրէնս, եւ անդ նախ մեծամեծ սքանչելիս եցոյց, զի վերստին իմն դժոբողէին եւ նորոգէին արարածք: Եւ ահազին համատարած ծփեալ ծովն ունէր զտարի մի ողջոյն զաշխարհ: Եւ այսպէս մեծազբանչ նշանաւք ապրեցուցանէր ի ցուրտ ձմեռն ձմերայնոյն զարդարն: Եւ Աբրահամաւ բազում նշանս ցուցանէր. զյաղթութիւն, զոր յաղթեաց թագաւորացն ի պատերազմի, զհարուածսն, որ ամ վասն նորա ի վերայ փարաւովնի, զի բազում անգամ ի բազում վշտաց փրկեաց զնոսա: Եւ հրէիցն, յորժամ տալոց էր զաւրէնսն, մեծամեծ նշանս եւ զքանչելիս եցոյց եւ ապա ետ զաւրէնսն: Նոյնպէս եւ աստ, քանզի բարձրագոյն առաքինութիւնս մուծանէր յաշխարհ, զոր ոչ երբէք ուրեք լուեալ էր, պիտոյ էր եւ նշանացն ընծայութիւն, զի զոր ինչ բանիւքն ասիցէ, զնոյն եւ նշանաւքն հաստատեսցէ, քանզի զարքայութիւն երկնից քարոզէր, որ ոչ ուրեք երեւէր, վասն այնորիկ երևելի նշանաւքն զաներեւոյթսն հաստատէր: Եւ տե՛ս զաւետարանիչն, զհարդ ոչ զի մի նշանացն ուրոյն պատմէ, այլ սակաւ բանիւք զամենայն միանգամայն նշանակէ:

«Մատուցանէին. ասէ. առ նա զամենայն ախտաժէտք, որք ի պէսպէս ցաւս եւ հարուածս անդեալ էին, եւ դիւահարս եւ զլուսնոտս եւ զանդամալոյծս, եւ վաղվադակի բժշկեաց զնոսա»²:

Այլ զոր ինչ խնդրելն պարտ է, այս է, թէ ընդէ՞ր ոչ պահանջեաց

1 Յովն. 2 14
 2 Մատթ. 7 24

ի նոցանէ Հաւատս, որպէս եւ յետոյ ասէր ցայլսն, ասէ. «Հաւատա՞յք, եթէ կարող եմ ես առնել զայս ձեզ»¹, քանզի չեն յայնժամ գիւրոյ զարուժեանն ցուցեալ զՀանդէս: Եւ այլազգ եւս, զի եւ գալն իսկ եւ մերձենալ ոչ սակաւ ինչ Հաւատոյ ցուցանէր զնշանակ: Քանզի ի բացարձակ տեղեաց բերէին զՀիւանդս, զի եթէ ոչ մեծամեծս իմանային զՆմանէ, զիա՞րդ ի Հեռաւոր տեղեաց գային եւ բերէին առ Նա, եթէ ոչ մեծամեծս ինչ Հաստատեալ էին զՆմանէ: Վասն որոյ տանի զնոսա անապատ տեղիս եւ ի յորդոր ականացն սկսանի՝ ասելով այսպէս.

«Երանի աղքատաց հոգւով»²:

Աստ զխոնարհան կոչէ «աղքատ», զի ոչ պարզաբար ասաց «աղքատս», այլ յաւելուածովն, թէ՛ «Հոգւով». յայտ առնէ զխոնարհան սրտիւ: Եւ ոչ վայրապար խոնարհ, այլ Հոգւով եւ շնչով. զի են խոնարհք, որ ոչ կամաւ, այլ ի բռնութենէ: Թողեալ զայնպիսիսն, որ կամաւ եւ յաւժարութեամբ խոնարհին՝ երանէ: Եւ ընդէ՞ր ոչ խոնարհ ասէ, այլ՝ աղքատս. զի այս քան զնայն յողովագոյն էր, եւ աստ աղքատս, որ ի հրամանացն Աստուծոյ երկնչին, կոչէ, զոր եւ Եսայիաս յայտ առնէ, թէ՛ «Յո՞ Հայեցայց, թէ ոչ ի Հեզս եւ ի խոնարհս եւ որք դողան ի բանից Իմոց»³: Եւ ոչ զվայրապար զցածութիւն մտացն խնդրէ, այլ զյողովագոյն բեկումն սրտին: Վասն որոյ ասէ Դաւիթ, թէ՛ «Պատարագ Աստուծոյ՝ Հոգի բեկեալ»⁴: Եւ երեք մանգունքն ասէին. «Այլ անձամբք բեկելաւք եւ Հոգւովք խոնարհութեան»⁵ ընդունելի լիցուք»⁶: Զայնպիսիս Քրիստոս երանէ այժմ, քանզի յաճախութիւն չարեաց, որ զաշխարհս պակասեցին, յամբարհաւանութենէ մտին: Վասն զի սկիզբն չարին ամբառնայն էր, եւ վասն նորին բանասերկու կոչեցաւ, որ յառաջն չէր այսպիսի, զոր եւ Պաւլոս բայցայայտէ մեզ, թէ՛ «Հպարտացեալ ի դատաստան սատանայի անկցի»⁷: Քանզի առաջին մարդն ուսուցեալ սնտոի յուսովքն թշնամւոյն պատրանաւք՝

Հպարտացեալ լինէր, մահկանացու կարծէր լինել Աստուած, եւ որ ունէրն, կորոյս, զոր եւ Աստուծոյ դրսովեալ զանմտութիւնն ասէր Հենդենով. «Ահաւաղիկ Ադամ եղև իբրև զմի ի Մէնջ»¹: Եւ յետ այնորիկ, որք ամբարտաւանութիւն մտաբերեցին՝ կործանեցան, որք զուգական Աստուծոյ տենչացան լինել, զի այս է արմատն եւ բոխումն ամենայն չարեաց, վասն որոյ [եւ ըստ] իւրաքանչիւր խտրիցն զգեղս կազմէ, զի իբրև Հիմն ինչ Հաստատուն զայս նախ աւրինագրէ: Զի յորժամ սա Հաստատուն եւ զգուշութեամբ ի մէջ կայցէ, ապա եւ զայն ամենայն անխէթ ի վերայ դնէ շինողն: Իսկ եթէ սա ի միջոյ բառնայցէ, թէպէտ եւ մինչեւ յերկինս բարձրանայցէ առաքինութիւնն, ամենայն դիւրաւ քակուի եւ անկցի. թէպէտ պահք իցեն կամ աղաւթք եւ սրբութիւնք եւ ամենայն առաքինութիւնք, առանց սորա խարխաբեալ կորնչին: Որպէս փարիսեցոյն դիպեցաւ, զի յետ Հասանելոյն նորա, ամենայն գլուխ առաքինութեանցն կորուսեալ, զամենայն իջանէր յատակս չարութեանցն, զի որպէս աղբիւր ամենայն չարեաց ամբարտաւանութիւն է, նոյնպէս խոնարհութիւն սկիզբն եւ աղբիւր ամենայն բարութեանցն է: Վասն որոյ անտի սկիզբն առնէ արմատաքի խլել զամբարտաւանութիւն ի մտաց լսողացն: Եւ զի աշակերտքն թէպէտ եւ յայնժամ ոչ ունէին պատճառք Հպարտութեան, զի աղքատք էին, այլ ի դէպ էր յետոյ, յորժամ զմեծամեծ նշանս գործէին, Հպարտանալ. եւ նոքաւք զայլս եւս խրատէր, որք ի Նայն Հաւատալոցն էին, նաեւ բազմութիւն ժողով՝ այն, որ շուրջ վարդապետաւ էին, ածէր զնոսա ի մեծամտութիւն: Եւ յետ այս, յորժամ յամենայն աշխարհէ զպատիւ ընդունելոց էին: Վասն որոյ վաղվաղակի խլեց այսպիսի որոմն ի մտաց նոցա եւ ոչ ի կարգի խրատուց եւ հրամանաց ճառէ, այլ՝ զերանութեանցն, զի անտ աղտ սկզբանն առնիցէ եւ ամենեցուն Հորդէ ճանապարհ, զի ոչ ասէ, թէ այս անուն կամ այն, այլ թէ՛ ամենեքեան. եւ որ առնիցեն զայս, երանելիք են: Այնուհետեւ առաջ մատուցեալ ի միւս եւս պատուիրանն, որ իբր հակառակ իմն թուէր վճիռն համարէն ամենայն տիեզերաց, որք զուրախալիցսն երանելիս համարէին, եւ զայնոսիկ, որ ի տրամութեան եւ յաղքատութեան եւ ի սուղ իցեն Հեք եւ թշուառականս: Իսկ նա աւանիկ սոցա փոխանակ երանէ զսգաւորս.

1 Մատթ. Թ 28

2 Մատթ. Ե 3

3 Եւ. ԿՁ 2

4 Տե՛ս Սաղմ. Ծ 19:

5 Զնոազրում՝ ակոսպանովք փխ խոնարհութեան:

6 Տե՛ս Դաւ. Գ 39, Ա Տիմ. Գ 6:

7 Ա Տիմ. Գ 6

«Երանի,- ասէ,- սգաւորաց»¹:

Թէպէտ եւ ամենեքեան եղկելիս համարին, այլ նոքա երանելիք են: Եւ վասն այնորիկ յառաջն բազում նշանս արար, զի յորժամ այսպիսի արէնք առդնիցէ, հաւատալի լիցի: Եւ ոչ վայրապար սգաւորան երանէ, յայլ՝ որ վասն մեղացն իցեն ի սուգ. զի աշխարհի սուգ՝ Պաւղոս գործող մահու ասաց, իսկ ըստ Աստուծոյ տրտմութիւնն՝ ի փրկութիւն անզղջանալի ասաց²: Եւ սա այսպիսեացս տայ երանի, որք ոչ վայրապար, այլ յոյժ իցեն ի տրտմութեան եւ ի սուգ, զի այսպիսի պատուիրան զգաստութեան է վարդապետ: Եւ զփոխարէնսն յաւելու, թէ «նոքա մխիթարեսցին» ե՛ւ աստ իսկ, ե՛ւ անդ: Եւ զի տաղտուկ եւ ծանրագոյն պատուիրանն, որ կարողն էր թեթեւագոյնս առնել, զայն խոստանայր տալ, զի թէ մխիթարիլ կամիս, ի սուգ մտանիջիր, զի զոր Աստուած մխիթարէ, ամենայն տրտմութիւնք հալածեալ լինին յոգւոցն, զի յոյժ առաւելութեամբ քան զվաստակս տայ զփոխարէնն Աստուած: զի որք վասն մեղացն ի սուգ իցեն, ոչ միայն զմեղան թողու, այլ եւ երանելիս եւս առնէ եւ բազում մխիթարութեանց է արժանիս, եւ սգալ ոչ միայն վասն իւր մեղացն հրամայէ, այլ եւ վասն այլոց մեղաց, որպէս առաջին սրբոցն էր սովորութիւն:

«Երանի հեզոց, զի նոքա ծառանգեցն զերկիր»³:

Ոմանք իմանալի իմն «երկիր» ասեն. այլ չէ այնպէս, զի ոչ գտանի ի Գիրս իմանալի ասել «զերկիր», այլ ըստ բանին հատուցումն երեւելի՝ ըստ այնմ թէ՛ «Պատուեա՛ զհայր քո եւ մայր, զի քեզ լինիցի եւ երկայնակեաց իցես»⁴. Եւ Տէրն, թէ՛ «Այսաւր ընդ իս իցես ի դրախտին»⁵: Զի ոչ միայն հանդերձելաւքն, այլ եւ մաւտաւորաւքն յորդորէ զթանձրամիտսն, զի որպէս որ յանդուզն իցեն, աստէն տանջին եւ անդէն, սոյնպէս եւ հեզքն աստէն պատուին եւ անդէն, ըստ Տեսաւն բանի զհարիւրապատիկն աստէն առնուն եւ բիւրապատիկն՝ անդէն:

1 Մատթ. Ե 4

2 Տե՛ս Բ Կոր. Է 10:

3 Մատթ. Ե 5

4 Ել. Ի 12

5 Ղով. ԻԳ 43

«Երանի որ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան»¹:

Աստ կամ զամենայն առաքինութեանցն ասէ, կամ զմիոյ մասնէ, որ ընդդէմ ագահութեանն իցէ, զի վասն ողորմութեան պատուիրելոց էր, ցուցանէ, եթէ որպէս ողորմել պատշաճիցէ, ոչ յապշտակութենէ կամ յագահութենէ, այլ երանէ զայնոսիկ, ոյք արդարութեան փափագեալ իցեն, եւ ոչ վայրապար ինչ յաւժարել, այլ զի եւ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեանն, զի ագահք ոչ այնչափ կերակրոց եւ ըմբելաց ցանկան, որպէս ընչից եւ երեւելի հանդերձից: Արդ, զայսպիսի տենչանս ի բաց հրամայէ թաւթափել: Դարձեալ երեւելի հատուցմունս ասէ. «Զի նոքա յագեսցին»: Զայս վասն կարծեաց բազմաց ասեն, որք կարծեն, թէ ագահելն ընչաւէտս առնէ: Սա զնորին հակառակս դնէ, թէ արդարութիւն է, որ առնէ զայն: Եւ արդ, մի՛, յորժամ զարդարութիւնն գործիցես, յաղքատութենէ Երկնչիս, զի յապշտակողն է, որ յամենայնի անկանիցի: Եւ որ արդարութեան ցանկայ, այն է, որ զամենայն ինչ ունիցի զգուշութեամբ:

«Երանի,- ասէ,- ողորմաճաց»²:

Ինձ այնպէս թուի, թէ ոչ միայն, որ ընչիւքն ողորման [ասիցէ], այլ եւ որք իրաւք ինչ աւգնական լինին, զի բազմադիմի են ողորմութեանն արեւնակք, եւ ընդարձակ է պատուիրանս այս: Զի՞նչ է հատուցումն, ասէ. «Զի նոքա ողորմութիւն գտցեն»: Եւ թուի, թէ հասարակաց իցէ առաքինութեանն հատուցումն, բայց առաւել յոյժ մեծ է քան զուղղութիւնն, զի նոքա ողորմութիւն իբրեւ զմարդիկ առնեն, եւ ինքեանք ողորմութիւն գտանեն յամենեցունցն Աստուծոյ, որ անհամեմատ է մարդկային ողորմութեան, զի աստուածական է:

«Երանի ոյք սուրբ եմ սրտիք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն»³:

Ահա դարձեալ հոգեւոր հատուցումն. «սուրբ» զայն կոչէ, որ զամենայն առաքինութիւնս կատարեն եւ ոչ ինչ գիտիցեն խնդճ զանձնէ եւ որ ցածութեամբ եւ զգաստութեամբ վարիցին, զի չիք ինչ քան զայն պատշաճագոյն առ ի զԱստուած տեսանելոյ, իբր զայս առաքինութիւն: Որպէս Պաւղոս ասէ. «Զխաղաղութեան զհետ երթայք եւ

1 Մատթ. Ե 6

2 Մատթ. Ե 7

3 Մատթ. Ե 8

զարբութեան, զի առանց այսր ոչ ոք տեսանէ զԱստուած»¹: Իսկ երեսս աստ զմարդկեղէն կերպարանաց Նորա ասէ, զի ոչ ոք Աստուածութեանն կարէ տեսանել: Եւ զի բազումք ողորմութիւն առնեն եւ չգրկեն զոք եւ չյապշտակեն, բայց պոռնկին եւ պղծին, զի ցուցցէ, թէ չէ բաւական առաջինն միայն, յաւելու եւ զայն եւս, որպէս Պաւլոս մակեդոնացուցն վկայէր, թէ ոչ միայն ողորմութեամբն առատանան, «այլ եւ զանձինս եւս ետուն նախ Տեսուն եւ ապա՝ մեզ»²:

«Երանի խաղաղարարաց»³:

Աստ ոչ միայն զկռուելն արգելու, այլ զի եւ զայլս եւս, որք կռուեցին, ածել ի Հաշտութիւն: Դարձեալ եւ աստ եւս տրիտուր խոստանայ. «Զի նոքա,- ասէ,- որդիք Աստուծոյ կոչեսցին»: Նաեւ Միածին իսկ Որդւոյն Աստուծոյ սոյն գործ եղեւ, զի ժողովեցէ զցրուեալսն եւ ածցէ ի Հաշտութիւն զպատերազմողն: Եւ զի մի՛ կարծիցես, թէ ամենայն ուրեք խաղաղութիւնն բարեաւք իցէ, յարէ նոյն, թէ՛

«Երանի ոյք Քալաթեալ իցեն վասն արդարութեամբ»⁴:

Այն իսկ է, յորժամ վասն առաքինութեան կամ վասն այլոց վերակացութեան կամ վասն աստուածպաշտութեան ոք ճգնիցի, քանզի արդարութիւն միշտ զամենայն առաքինութիւնս ոգւոցն սովոր են կոչել Գիրք: Եւ աստ եւս Հոգեւոր Հատուցումն դնէ. «Զի նոցա է,- ասէ,- արքայութիւնն երկնից»: Ի ժամանակի իբրեւ տայր Տէր մեր զերանութիւնս ընդ աշակերտսն Հայէր.

«Բարձ,- ասէ,- Յիսուս զաչս իւր առ նոսա եւ սկսաւ ասել. երանի աղքատաց յոգիս իրեանց»⁵:

Աղքատք, որք թարթափեցան յ[ը]նչից իւրեանց եւ գանձեցին յոգիս իւրեանց: Իսկ սոքա միմեանց հակառակեն՝ ըստ առաքելոյ սահմանի, թէ յղփանայ մարմին ընչիւք, լնու զոգիսն ամենայն չարեաւք⁶: Իսկ յորժամ յաղթահարէ Հոգի զմարմին եւ թափուր առնէ յամենայն

1 Եբր. ԺԲ 14
 2 Բ Կոր. Ը 5
 3 Մատթ. Ե 9
 4 Մատթ. Ե 10
 5 Մատթ. Ե 2
 6 Հմմտ. Հոմ. Ը 6, ԺԳ 14, Գաղ. Ե 17:

յեշտութեանց եւ ի մարմնական զբաղմանց, աղքատանայ ինքն ի չարարգասեաց եւ փարթամանայ Հոգեւոր գանձիւք: Արդ, զայսպիսի աղքատս երանէ Տէրն, որոց ոգիքն են աղքատք յամենայն չարեաց եւ լի ամենայն արդարութեամբ, զի մարմնոյ փարթամութիւն ծանրացեալ ի վայր քարշէ յանդունդս կորստեան, որպէս կապար ի ջուրս սաստիկս, իսկ փարթամութիւն ոգւոցն ի վեր թռուցանէ իբր զամպս եւ իբրեւ զճագս աղանեաց: Վասն որոյ ոչ պարզաբար երանեաց զաղքատս, այլ յաւել՝ «զՀոգւովն», որոց ոգիքն աղքատ ի չարեաց են եւ փարթամք արդարութեամբ: Եւ զի մի՛ միայն միով առաքինութեամբ բարձրացին, յաւել եւ զմիւսն եւս.

«Երանի,- ասէ,- հեզոց»¹:

«Հեզ էր Մովսէս քան զամենայն որդիս ազգին իւրոյ»²: Եւ՝ «Յո՞յ Հայեցայց, եթէ ոչ ի Հեզս եւ ի խոնարհս սրտիւ»³. Եւ՝ «Յիշեա՛, Տէ՛ր, զԴաւիթ եւ զՀեզութիւն նորա»⁴. Եւ՝ «Ուսարո՛ւք յինէն, զի Հեզ եմ, եւ գտղիք Հանգիստ անձանց ձերոց»⁵: Զի բարկութիւն ակտ է բնական եւ ընդոյծին, որ իբր վառի, Հրդեհեալ ապականէ զամենայն բնութիւն՝ ամբոխեալ զաւրէն մրրկի, որ խոռովէ զծով: Որ ոք Հեզութեամբ շիջուցանէ զնա, պսակի ընդ երից մանկանցն, որ շիջուցին զբարեղովնական Հնոցն⁶: Եւ Հատուցումն, ասէ, ժառանգել զերկիր. աստէն զգուշացեալ կենաւք խաղաղականաւք կեց[ց]ին երանեալք յամենեցուն, եւ զերկիրն կենդանեաց յերկրորդումն ժառանգեսցեն⁷:

«Երանի որ սզայցեն այժմ»⁸:

Զի բոլոր աշխարհս անօգաբար ոչ գիտեն զինչ գործեն եւ յորպիսի յիմարութիւն ըմբռնեցան: Արդ, որ սզան⁹ զկեանս իւրեանց եւ զմտաւ ածեն, թէ յորպիսի բարձրութենէ խոնարհեցան եւ ապշեցան,

1 Մատթ. Ե 5
 2 Թիւ. ԺԲ 3
 3 Ես. 42 2
 4 Սաղմ. ԾԼԱ 1
 5 Մատթ. ԺԱ 29
 6 ՏԻՍ Դան. Գ 20-51:
 7 Հմմտ. Սաղմ. ԼԶ 11:
 8 Մատթ. Ե 4
 9 Ձեռագրում՝ զզան:

նոքա միշտ ի սուգ տխրութեան կան, եւ կատարի այն՝ «Թէ ընդ նմին չարչարիմք, ընդ նմին եւ փառաւորիմք»¹, զի չարք անզգաբար կեան աշխուս զաւրէն անասնոց ըստ Դաւթայ, թէ՛ «Մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, Հաւասարեաց անասնոց անզգայից»², իսկ իմաստունք զգացեալք ընդունին գերանութիւն ի Տեառնէ:

«Երանի,- ասէ,- որ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան»³:

Իբրև զայն, զի ասէ. ոչ քաղցեալ Հացի եւ ծարաւի ջրոյ, այլ՝ բանից Տեառն: Որպէս որք յոյժ սովեալ իցեն, մոռանան զոսկի եւ արծաթ եւ զամենայն փառս աշխարհի եւ բաղձան միայն ընու զպէտս քաղցին, սոյնպէս քաղցեալք արդարութեան պատուիրանին արհամարհեն զամենայն կեանս աշխարհի եւ ոչ երբէք յագին բարեպաշտութեամբ կենաւք, մինչ են յաշխարհի, այլ յորժամ Հասցեն ի կէտն եւ ընգալցին գերանութիւն ի Տեառնէ, թէ՛ «Նոքա յազեցին»:

«Երանի ողորմածաց»⁴:

Զի չիք այլ ինչ յառաքինութեանց, որ ի նմանս Աստուծոյ առնէ զմեզ, որպէս ողորմածութիւն, որ ի սրտէ լինի եւ ոչ յերեւելիս՝ ըստ Տեառն Հրամանի, թէ՛ «Եղբրո՛ւք նմանողք Հաւրն ձերոյ, որ Հասարակաբար եւ ոչ խրատանաւք ծագէ զարեգակն եւ ածէ անձրևւ չարաց եւ բարեաց, արդարոց եւ մեղաւորաց»⁵: Եւ յայսմիկ եղբրո՛ւք դուք կատարեալք, որպէս Հայրն ձեր կրկնաւոր, եւ գտչիք Հաստուցումն ողորմութեան Հանդիպեալ, զի նմա նման լինիցիմք, որպէս ասաց Յովհաննէս:

«Երանի որ սուրբ իցեն սրտիք, զի մոքա զԱստուած տեսցեն»⁶:

Այն իսկ է, զոր խնդրեաց Դաւիթ. «Սիրտ սուրբ Հաստ[ատ]եալ յիս, Աստուած»⁷: Արդ, որոց սիրտ իւրեանց սուրբ է, եւ նոքա զԱստուած տեսանեն, որպէս Մովսէս, զի սիրտն անդամ ոգւոյն է եւ ոչ զազարէ ի խլրտելոյ եւ ի կենաց: Եւ եթէ սուրբ իցէ, առաքէ զսրբու-

- 1 Հոմ. Ը 17
- 2 Սաղմ. ԽԸ 13
- 3 Մատթ. Ե 6
- 4 Մատթ. Ե 7
- 5 Մատթ. Ե 45
- 6 Մատթ. Ե 8
- 7 Սաղմ. Ծ 12

թիւն իւր ամենայն անդամոց: «Ի սրտէ,- ասէ,- ելանեն ամենայն չարութիւնք խորհրդոց»¹: Եւ Տէրն ասէ զարատ Հայեցողացն, թէ շնացաւ ոչ զգայարանաւքն, այլ՝ ի սրտին գործարանի², զի նա շտեմարան ընդունող ամենայն չարեաց արտաքուստ ի ձեռն տեսարանաց եւ աղբիւրաբար բղիթ զչարիսն, զոր ընկալաւ արտաքուստ: Եւ նոյն լինի աղբիւր կենաց՝ ընդունելով ի պատուիրանացն Աստուծոյ զշնորհս Հոգւոյն, եւ լինի խաղաղասէր առ ամենեւեան: Վասն որոյ յարէ ի նոյն, թէ՛ «Երանի խաղաղարարաց»³, զի նմանեն Որդոյն Աստուծոյ, զի նա արար խաղաղութիւն յերկինս եւ յերկրի ոչ դոյզն⁴ սգաբար, այլ՝ արեամբ խաչին Իւրոյ, որպէս երգէին Հրեշտակք. «Փա՛ռք ի բարձունս կրկնաւորաց եւ խաղաղութիւն մարդկան յԱստուծոյ»⁵: Եւ պատուէր տայր աշակերտացն. «Յոր տուն մտանիցէք, ասասչիք նախ, թէ՛ ողջո՛յն տանս այսմիկ»⁶: Արդ, խաղաղասէրք որդիք Աստուծոյ են, որպէս ռազմասէրք⁷, որդիք սատանայի, զի նա արկ զխուժութիւն ի մէջ մարդկան եւ բանսարկու անուանեցաւ: Եւ խուժասէրք որդիք սատանայի են եւ կատարիչք կամաց Հաւրն իւրեանց, որպէս որդիք Աստուծոյ կատարիչք են կամաց Հաւրն երկնաւորի՝ ըստ այնմ եթէ՛ «Որք Հոգւովն Աստուծոյ վարին, նոքա են որդիք Աստուծոյ»⁸: Եւ զի մի՛ կարծիցես, եթէ ամենայն ուրեք խաղաղասէրն լինել բարի իցէ, վասն որոյ յարէ ի սոյն, թէ՛

«Երանի իցէ, ոյք հալածեալ իցեն վասն արդարութեան»⁹:

Իբր զայն, զի ասէ. «Հալածիցեն զձեզ եւ մատնիցեն»¹⁰: Եւ ոյք կամիցին կեալ աստուածապաշտութեամբն Յիսուսի Քրիստոսի, եւ նոքա ի Հալածանս կայցեն: Վասն որոյ եւ առաքեալքն իբրև անարգեցան, ուրախ եղեն, ասէ, զի արժանի եղեն, ասէ, անարգանս կրել վասն

- 1 Մարկ. Է 21
- 2 Մատթ. Ե 28
- 3 Մատթ. Ե 9
- 4 Ձեռագրում՝ զուգն փխ դոյզն:
- 5 Ղուկ. Բ 14
- 6 Մատթ. Ժ 12, Ղուկ. Ժ 5
- 7 Ձեռագրում՝ խաղմասէրք փխ ռազմասէրք:
- 8 Հոմ. Ը 14
- 9 Մատթ. Ե 10
- 10 Մատթ. Ե 11

անուան Նորա: Որպէս պատուիրեաց նոցա, ասէ. «Յնծացէ՛ք եւ ուրախ լըրուք յայնմ ար, զի վասն Իմ անարգեցայք եւ ընդ Իս փառաւորիջիք»¹:

«Վա[յ] ձեզ մեծատանցդ»², - ասէ, եւ ոչ եկաց յայսմիկ, զի մի՛ մնացէ նա առ ամենայն մեծատունս, զոր արիւնակ իբրեւ ասաց. «Երանի աղքատաց»³, յաւել, թէ՛ «յոգիս իւրեանց», զի մի՛ ձգեսցի նա ի վերայ ամենայն աղքատաց: Սոյնպէս եւ յասելն. «Վա՛յ ձեզ մեծատանցդ», այս[ինքն]՝ որոց այս եւեթ իցեն խնդրուածք իւրեանց եւ միտք իւրեանց թաղեալ իցեն ի սմա: Արդ, ոչ եթէ անուամբք բարեաց եղեն խոստացեալ երանութիւնքն, այլ՝ առնելեաց երանութեանցն զանուանս ամենայն ոք կարէ ստանալ, որովք պատճառանաւք եւ իցէ, այլ գործ անուան առ այն մերձ է, որ ինչ կամի, եթէ իցէ ի վերայ նորա անուն առաւելութեան կարծեալք միայն եւ ոչ արդեամբք: Արդ, խոստացաւ նա միմիայն երանութիւն միոյ միոյ գործոց առնլոյ վարձ՝ աշխատութեամբ հանդերձ, եւ հատուցումն՝ գործաւք հանդերձ, եւ ցասումն՝ պակասութեամբ հանդերձ, եւ պատիժս՝ յանցանաւք հանդերձ:

«Երանի իցէ ձեզ, յորժամ նախատիցեն զձեզ եւ ասիցեն զամենայն բան չար զձէնց սուտ վասն Իմ»⁴:

Կամ կախարդս կամ մոլորեցուցիչս կամ ժանդազործս կամ այլ ինչ չարութիւն. երանի իցեն ձեզ: Զինչ կայցէ այլ ինչ այնպիսի նոր ընծայ Հրամանք, յորժամ որ սոսկալի իցէ, զայն տենչալի վարկանել աղքատանալ, ի սուգ մտանել, հալածական լինել, անարգանս ընդունել: Բայց սակայն ասաց եւ հաւանեցոյց ոչ զսակաւն, այլ՝ զամենայն տիեզերս, զի լսեն զժանրատաղտուկսն եւ զհակառակս սովորութեան կենցաղոյս եւ խնդութեամբ ընդունին: Որպէս եւ յայնժամ եւ զի զարմանային եւս ընդ վարդապետութիւն Նորա, զի բազում էր զարութիւն Ասողին, զի մի՛ կարծիցես, եթէ վայրապար չարաց բանից լսելոյ տացէ երանութիւն, երկուս կէտս դնեմք. յորժամ վասն Նորա իցէ, եւ միւս եւս՝ յորժամ սուտ իցեն բանքն: Ապա եթէ որ այսպէս

1 Մատթ. Ե 12
2 Դով. Զ 24
3 Մատթ. Ե 3
4 Մատթ. Ե 11

իցէ, եղկելի է քան ամենեսեան: Եւ ասէ զտրիտուրն.

«Վարձք ձեր, - ասէ, - բազում են յերկինս»¹:

Զի թէպէտ եւ այլ եւ այլ են զանազանեալ ի միմեանց պարգեւքն, այլ զամենայն յարքայութեանն ընդունին որպէս ի միում երկնի են լուսաւորք, այլ ոչ միով պայծառութեամբ. այլ յամեն զանազանեալք ի միմեանց՝ ըստ առաքելոյ ցուցման: Այսպէս եւ արդարքն, որք մի մի ընկալան գերանութիւն ըստ իւրաքանչիւր գործոց: Ածէ զսովիմբ եւ զմխիթարութիւն եւս.

«Զի այսպէս, - ասէ, - հալածէին զմարգարէսն, որ յառաջ քան զձեզ էին»²:

Եւ զի արքայութիւնն առյապա էր, եւ յուսով ակն ունել ի Հասարակաց վշտակից լինելոյն, ընդ մարգարէս տայ նոցա զմխիթարութիւնն: Մի՛ ինչ կարծիցէք, ասէ, թէ Հակառակս ինչ Աստուծոյ խաւսիցիք եւ աւտարտի պատուիրանս դնիցէք եւ վասն այնորիկ չարչարիցիք եւ չարաց կրաւնից իցէք վարդապետք եւ վասն այնորիկ Հալածիցիք ի հրէիցն, քանզի ոչ եթէ ի չարութենէ բանից ասողացն, այլ ի լսողացն չարութենէ գան ի վերայ ձեր նենգութիւնք եւ վիշաք: Վա[սն] որոյ ոչ զձեզ, այլ զնոսա, որ զչարչարանսն անիցեն, ի վերայ ձեր դատապարտիցին: Եւ վկայեն այդմ առաջին ժամանակքն, զի ոչ եթէ զանաւրէն կրաւնս կամ Աստուած ընդ Աստուծոյ փոխանակ մուծանէին եւ վասն այնորիկ բամբասէին, զի ոմանս հալածէին եւ զայլս քարկոծ առնէին եւ այլ բազում չարչարանաւք չարչարէին: Եւ արդ, մի՛ ինչ զձեզ խոռովեցուցէ, զի նովին մտաւք եւ այժմ զձեզ հալածեն: Տես՛ ուր տարաւ կացոյց՝ մաւտ առ Մովսէսի եւ Եղիայի: Որպէս Գաւղոս Թեազոնիկեցոյցն ասէր, թէ՛ «Դուք չարչարեցայք ի ձերոցդ, որպէս հրեայքն յիւրեանց ազգէն, որք եւ Տէր Յիսուս սպանին եւ զմարգարէսն եւ զմեզ հալածեցին եւ ամենայն մարդկան Հակառակ կան, զի մի՛ ապրեսցին»³, զոր եւ աստ իսկ յարիւնեաց Քրիստոս, զի յայլ երանութիւնսն Հասարակաբար երանեաց, թէ որք եւ իցէ աղքատ կամ ողոր[մ]ած, երանէ: Իսկ աստ յատկաբար առ աշակերտսն շրջէ զբանն եւ ասէ.

1 Մատթ. Ե 12
2 Նոյն տողում
3 Ա Թեւ. Բ 14-15

«Երանի է ձեզ, յորժամ նախատիցեն եւ ասիցեն քան չար զձեզ»¹:

Եւ այս առ նոսա առաւել [իմն էր այն եւ առ], այլ [առ] ամենայն վարդապետս սեպհական: Եւ զի[ւր իսկ] պա[տիւն] եւս ակնարկէ ընդ ծնողին զհանգիտապատիւ զուգականութիւնն: Զի որպէս մարգարէքն՝ վասն Հաւր, նոյնպէս եւ դուք վասն Իմ չարչարիցիք: Եւ յասելն, թէ՛

«Մարգարէքն, որ յառաջ քան զձեզն էին»²,

եցոյց, թէ եւ նոքա անդէն մարգարէք եղեն, եւ յայտնէր, թէ այս իսկ առաւել երանելի առնէ զձեզ: Ոչ ասաց, եթէ չստախաւեսցեն եւ հալածիցեն, եւ Ես արգելից չլսել ձեզ անարգանս, այլ ի լսելոյ զանարգանս եւ առաքիլութեամբ տանելոյ գործի լաւութիւն, զի ոչ չարչարելն միայն, այլ չարչարելն եւ ոչ լքանելն մեծի քաջութեան: Եւ ոչ միայն զբամբաստան վասն Աստուծոյ երանէ, այլ եւ զգովեալսն յամենեցունց եղկելի համարի եւ վայ տայ: Նաեւ զառաքեալսն գովէին, այլ ոչ ամենեքեան, զի ոչ ասաց պարզաբար, թէ՛ «Եւ յորժամ բարի ասացեն ձեզ», այլ յաւել, թէ՛ «ամենայն մարդիկ»³, զի չէ հնար առաքինեացն ամենայն մարդկան եւ գովեստ ընդունել: Եւ դարձեալ ասէ, թէ՛

«Յորժամ հանցիցեն զձեզն անուն չար, ցնծաւքիք»⁴,

զի ոչ միայն վասն ճգանցն, այլ եւ վասն բա[մ]բասանացն առնուցուք վարձս: Զի ոչ ասաց, թէ յորժամ հալածիցեն եւ սպանցեն զձեզ, այլ թէ՛ «Յորժամ նախատիցեն եւ ասիցեն զամենայն բան չար սուտ զձէնը», զի քան գտանջանսն չար բամբասանքն են⁵, զի ի ճգունսն բազում ինչ է, որ մխիթարէ. բազմացն խրախոյս տալ, մաւտակացացն՝ յարգանք, պսակացն յոյսն⁶, անուանի զքարոզելն, իսկ չարախաւսութեանն չիք ինչ մխիթարութիւն եւ չերեւի, թէ մեծ ինչ ուղղութիւն իցէ, եւ առաւել քան ճգունսն զկծեցուցանէ զպատերազմողն, զի եւ

1 Մատթ. Ե 11
2 Մատթ. Ե 12
3 Մատթ. Ե 11
4 Նոյն տեղում
5 Տողամիջում՝ Գ:
6 Տեղիմ ակնյայտօրէն աղաւաղուած է. Ոսկեքերանի մօտ՝ պապա Յմա մատուցանել (Էջ 220):

բազումք առ չժուժալ նախատանացն ի խեղդ [...]՝ մտաբերեսցեն, զի եւ զՅուդայ այնպիսի քար[ուականք] ամաւթն սխալանացն հանդիպեցոյց: Եւ Յովբ, որ աղամանդեայն էր, եւ զամենայն² զարմ եւ զկարասի [...]՝³ արհամարհեաց եւ զցաւս անձինն ի նախատել բարեկամացն զչարէր եւ զայրանայր նահատակն: Եւ Դաւթայ թողեալ զամենայն վիշտսն ընդ բա[մ]բասանացն վրէժխնդիր կոչէր զԱստուած. «Թո՛յլ տուր,- ասէ,- դմա անիծանել, զի Տէր այնպէս հրամայեաց դմա, զի տեսցէ զվիշտս իմ եւ հատուցէ ինձ բարի փոխանակ անիծից դորա այսր աւուր»⁴: Եւ Պաւղոս ոչ միայն զճգնեալսն, այլ եւ զբա[մ]բասեալսն յարգէ. «Յիշեցէք,- ասէ,- զաւուրսն առաջին, յորս բազում ճգանց համբերեցիք հալածանաց եւ նախատանաց»⁵: Վասն այսորիկ եւ Քրիստոս մեզ վարձս խոստացաւ ընդ նախատանացն: Եւ զի մի՛ կարծիցեն, թէ աստ վրէժ ոչ խնդրեաց, զիարդ անգիտայցէ վարձս, դնէ զմարգարէսն ի միջի. թէ ն՛ւ ոչ զնոցա վրէժ խնդրեաց Աստուած, զի թէ ուրանաւր առ ոտս խնդրէին վրէժք յաւրինացն, ի հանդերձեալսն կրթէր Աստուած զմարգարէսն՝ որչափ եւս առաւել աստ, յորժամ լուսաւորագոյն եւ մեծ եղեւ յոյսն, առաւել զգաստութիւն պահանջէ ի մէնջ: Եւ տե՛ս որչափ պատուիրանս ետ յառաջ եւ ասպ գայ յետոյ յայս, զի ցուցցէ, եթէ ոչ նախ կրթեսցի, այսու ամենայնիւ չէ հնար յայլ եւս նահատակութիւնս⁶ ելանել: Վասն այնորիկ յառէ մեն⁷ յայլս հորդէ ճանապարհ պատուիրանաց իբրեւ շատ ոսկի տողեալ զպատուիրանսն: Զի յորժամ խոնարհ ոք իցէ, յայտ է, թէ ի սուղ իցէ վասն մեղացն, իսկ որ սգաւոր իցէ եւ հեզ, յայտ է, եթէ արդար է եւ ողորմած: Իսկ ողորմածն եւ արդարն յայտ է, թէ մտախորհ⁸ եւ սուրբ իցէ սրտիւ: Իսկ այնպիսին պատշաճ է, եթէ խաղաղարար իցէ, իսկ որ զամենայն ուղղութիւնսն յանձին ցուցանիցէ, այնպիսին եւ առ ճգունս պատրաստագոյնս գտանիցի եւ ոչինչ խռովի, յորժամ բամբա-

1 1 բառ
2 վերին լուսանցքում՝ սգն:
3 1 բառ
4 Բ Թագ. ԺԶ 11-12
5 Եբր. Ժ 32
6 Ձեռագրում՝ նախաւատակութիւնս:
7 Ձեռագրում՝ այսպէս:
8 Տողամիջում՝ ր:

սանաց լուսից: Եւ ոչ ի բիւր չարչարանաց ինչ գանգատի: Եւ յորժամ կրթեաց պատշաճ խրատութեն, դարձեալ մխիթարէ գնոսս յարգանացն գովութեամբ: Եւ զի բարձրագոյն Հրամանք էին եւ մեծամեծ քան յառաջնոցն, եւ զի խոռվեսցեն ինչ եւ ասիցեն, թէ՛ գիտ՞ող կարիցեմք զայսպիսի ուղղութիւնս յանձին ցուցանել, լո՛ւր զինչ ասէ.

« Դուք էք, - ասէ, - աղ երկրի»¹:

Եւ զայսպիսի Հրամանս տայ ստէպ, զի ոչ միայն վասն անձին ինչ կենաց, այլ եւ վասն ամենայն աշխարհաց լինիցիք պիտանիք, զի ոչ մի ազգ կամ ի սակաւ քաղաքս առաքեմ զձեզ որպէս զմարգարէսն, այլ՝ ընդ ծով եւ ընդ ցամաք մինչ եւ յոլորտս աշխարհաց, որք յար ի յարմարի եւ ի չարիս եւեթ կայցեն: Նաեւ ասելովն, թէ՛ « Դուք էք աղ երկրի», յայտ առնէ, թէ՛ անհամեալ էր ամենեւին ամենայն բնութիւն մարդկան եւ փտեալ Հարեալ էր ի մեղացն Հարուածոց: Վասն այսորիկ զայսպիսի առաքինութիւնս ի ձէնջ պահանջեմ, որ մանաւանդ առ ի դարման կարող իցեն լինել պիտանացուք բազմաց: Զի յորժամ Հեզ եւ խոնարհ եւ ողորմած լինիցի, ոչ յիւր անձն միայն կորզիցէ զուղղութիւնսն, այլ առ ի բազմացն աւգուտ, զի գեղեցիկ զայսպիսի ազրիւրս պեղէր բղխել ջուր յստակ, զի յորժամ սուրբ եւ Հալածեալ իցէ, եւ առ Հասարակաց շահսն ուղղիցէ զիւր կեանսն: Մի՛ այնուհետեւ ի սակաւ ճգունս ձգեալ զձեզ Համարիցիք եւ մի՛ վասն դոյզն ինչ իրաց կարծիցէք, զոր պահանջեմք ի ձէնջ: Այլ «դուք էք աղ երկրի», ո՛չ զի զնեխութիւն աստէնից Համեմիցէք, զի չէ հնար նեխեալ ի մէջ աղի սա դնել, այլ որ ինչ նախ նոր աղիցէ: Եւ ի չար հոտոյն [սրբեցաւ] եւ աւանդիցի ձեզ, զայն յաղեալ ունիցէք, պիւնդ եւ պահիցէք, զի նորոգել ի փտութենէ մեղացն՝ Իմոյ զաւրութեան եւ ուղղութեան է գործ, եւ անդէն չգառնալ յապականութիւն մեղացն՝ ձերոյ փութոյ եւ տառապանաց է գործ, զի այսու ցուցանէ զնոսս ազնուականագոյնս քան զմարգարէսն, զի ոչ միայն Պաղեստինայ, այլ ամենայն աշխարհաց էին վարդապետք՝ ոչ վայրապար, այլ ահագինք: Եւ զարմանք այն էին, զի ոչ ողոքէին զոք: Եւ ոչ Հպատակէին ումեք, այլ եւ կսկծեցուցանէին եւս իբրեւ զաղ: Եւ նոյնպէս ցանկալի ամենեցուն լինէին: Եւ ընդ այն մի՛ զարմանայք, ասէ, զի զայլս թողեալ ընդ ձեզ եւեթ խաւսիւմ եւ ի մեծամեծ ճգունս Հանեալ տանիմ: Այլ ընդ այն զարմացա-

1 Մատթ. Ե 13

լուք, թէ՛ որչափ քաղաքաց եւ ազգաց առաքելոց եմ զձեզ վերակացուս եւ ոչ զայն կամիմ, թէ՛ դուք միայն եւեթ իցէք իմաստունք, այլ զի եւ զայլս եւս բազումս իմաստագոյնս առնիցէք, զի զայնպիսեացն պարտ է յոյժ իմաստունս լինել, զորոց փրկութիւնս այլոցն կայցէ կախեալ: Եւ այնպիսեացն յաճախագոյն պիտոյ է ունել յանձին զառաքիւնութիւն, զի յայլսն եւս փոփոխիցէ զշահսն, զի թէ՛ այնպիսիք ոչ լինիցիք, եւ ոչ անձանց իսկ կարիցէք աւգուտ գործել: Արդ, մի՛ դժուարիցիք, թէ՛ թախանձելիք իցեն բանքս, զի այլոց անհամեմոց մարթի գալ ձեւք ի Համաստութիւն: Բայց թէ՛ դուք այնպիսիք չլինիցիք, ընդ ձեզ եւ զայլս կորուսանէք, զի որչափ մեծ ինչ յանձն առնոյք, նոյնչափ փոյթ պարտիք յանձին ցուցանել: Վասն որոյ ի վերայ բերէ.

« Թէ՛ աղն անհամիցի, ի՞նչ յաղեսցի»¹:

Զի ոչ իմիք այնուհետեւ յաղթիցէ, բայց եթէ՛ ընկենուլ արտաքս եւ կոխան լինել ի մարդկանէ: Զի այլս թէպէտ եւ բիւր անգամ անկանիցին, կարեն Հասանել ներելոյ թողութեան: Իսկ վարդապետ ոք, որ զնոյն ախտ ախտանայցէ, յամենայն պատասխանեալ զրկեալ գտանիցի եւ զվերջին պատժոցն տուժեալ տայցէ տոկոսիս: Զի յորժամ լսիցի եւ զվերջին պատժոցն տուժեալ տայցէ տոկոսիս: Զի յորժամ լսիցին, թէ՛ իբրեւ նախատիցեն եւ Հալածիցեն եւ ասիցեն բան չար զձէնջ, մի՛ զանգիտիցէք ինչ ի մէջ առեալ, ասէ, զի եթէ՛ ոչ առ այս ամենայն պատրաստական գտանիցիք, ի զուր է ընտրութիւնն ձեր: Զի ոչ ի բամբասանաց ասաց պարտ է երկնչել, այլ զկեղծաւորակիցան գովելոյ, այն է՛ կասկածանաց: Եւ յայնժամ անհամիցիք, ասէ, եւ լինիցիք կոխան, ապա եթէ՛ կայցէք Հաստատուն առ ի կսկծեցուցանել իբրեւ զաղ: Յորժամ բանս չարս լսիցէք, ուրախ լերուք, զի այն իսկ է գործ աղի՛ կսկծեցուցանել զլոյծսն², որում Հարկ իսկ է ստէպ զհետ գալ բամբասանացն, որ ոչ ինչ կարեն ստաննել ձեզ, այլ եւ վկայիցեն իսկ Հաստատութեան ձերոյ: Ապա թէ՛ երկուցեալ ի ձեռս տայցէք զպատճառս առաքինութեան ձերոյ, եւս ահագին կրիցէք անարգանս, զի եւ բամբասիցիք եւ արհամարհեալք յամենեցունց լինիցիք, զի այն իսկ է կոխան լինել ի մարդկանէ: Ապա յայլ եւս բարձրագոյն աւրինակս Հանեալ՝ ասէ.

1 Եղմ տեղում
2 Զեռագրում՝ զլոյծսն:

« Դուք էք լոյս աշխարհի »¹:

Ոչ միում ազգի ասէ, այլ՝ ամենայն տիեզերաց լոյս իմանալի էք եւ առաւել պայծառագոյն քան արեգական ճառագայթս: Եւ զոր աւրինակ աղն հոգեւոր, նոյնպէս եւ լոյսն հոգեւոր. եւ նախ՝ աղ, եւ ապա՝ լոյս, զի ուսանիցիս, թէ որչափ լաւ իցէ բանիցն կսկծելեաց է աւզուտ ի լուսաւոր վարդապետութենէն, զի եւ պնդէ եւ չտայ ժողխել եւ լուսաւորէ եւ յառաքինութիւնս առաջնորդէ:

Վասն որոյ ասէ. « Դուք էք լոյս աշխարհի »: Եւ զոր աւրինակ Հաղորդութեամբ ականն արեգական երեւի ամենայն, որ ի մէջ երկնի եւ երկրի իցէ, այսպէս եւ Կենարարն Լոյս է կենդանեաց: Եւ յորժամ Հաղորդի նա ընդ միտս մեր, վերացուցանէ զնա ի բարձունս եւ ցուցանէ նմա գծածկեալսն եւ իջուցանէ զնա խորս եւ յայտնէ նմա զգաղտնիս: Եւ վասն այսորիկ ասէ՝ լոյս էք դուք աշխարհի եւ աղ էք դուք երկրի փոխանակ Ադամայ, որ եղեւ խաւար Հաղորդութեամբ ամբարձեցելոյ խաւարին: Եւ աղ էք դուք երկրի փոխանակ նախաստեղծ մարդոյն, որ եղեւ հող՝ կերակուր աւճին՝ իւրայ պատրողին: Արդ, արար Տէր մեր աղ զաշակերտսն Իւր կուրացուցիչ աւճին եւ մահացուցիչ ի ճաշակս նորա, զի եղեն նոքա ի նմանութիւն աղի ի վերայ պղծոց եւ ի նմանութիւն լուսոյ առ ի գտուրբս լուսաւորել:

« Ոչ կարէ,- ասէ,- քաղաք թաքչել, որ ի վերայ լեռին կայցէ: Եւ ոչ լուցանեն ճրագ եւ դձեն ընդ գրուանաւ »²:

Դարձեալ եւ այսուիկ առաջնորդէ նոցա ի վարուցն Հաստատութիւն եւ խրատէ կասկած կալ, որպէս թէ առաջի աչաց ամենեցուն կայցէ եւ ի մէջ ամենայն տիեզերաց կամ թատերաց պատերազմեալք, մի՛ յայս եւեթ Հայիցիք, զի այժմ աստ նստիմք ի միում անկեան աշխարհի, զի այնպէս լինելոց էք երանելիք, որպէս քաղաք, որ ի վերայ լեռին կայցէ, եւ իբրեւ ճրագ ի վերայ աշտանակի յայտնի: Տես [...] ³ յիւրեանց աշխարհին չէին ումեք ծանաւթ. ընդ ամենայն երկիր ել բարբառ նոցա ⁴ եւ ոչ միայն բարբառք, այլ եւ զաւրութիւնք շնորհաց նոցա. եւ ոչ թէ բարբառքն առնէին զնոսա յայտնիս, այլ գործոցն

1 Մատթ. Ե 14
2 Մատթ. Ե 14-15
3 Լքառ
4 Հոռմ. Ժ 18

Հանդէսք առաւել քան զարեգական ճառագայթս ընթացեալ՝ ընդ ամենայն տիեզերս սերմանէին զաստուածպաշտութեան լոյս, բայց եւ ի Համարձակութիւն իսկ կրթէ զնոսա այսուիկ՝ ասելովն, եթէ՝ « ոչ կարէ քաղաք թաքչել »: Եւ այսու գիւր զաւրութիւնն յայտ առնէ, զի որպէս քաղաքի անմարթ է թաքչել, սոյնպէս եւ քարոզութեանն անհնար է լուել: Բանզի ասաց բամբասանս եւ Հալածանս, զի մի՛ կարծիցեն, եթէ այն ինչ կասեցուցանել կարիցէ զնոսա: Բաջալերէ զնոսա եւ ասէ, թէ՝ ոչ միայն ոչ թաքչիցիք, այլ Հասեալ ժամանիցէք ընդ ամենայն տիեզերս. եւ այսու գիւր զաւրութիւնն յայտ առնէ, իսկ յաջորդաւն զնոցա Համարձակութիւնն պահանջէ: Ասէ. « Ոչ լուցանեն ճրագ եւ դնեն ընդ գրուանաւ, այլ ի վերայ աշտանակի, եւ լոյս տայ ամենեցուն, որ ի տանն իցեն »: Այսպէս լուսաւորեսցէ լոյս ձեր: Ես լուցի, ասէ, զճրագն, այլ պահել անշէջ՝ ձերում փութոյ գործ լիցի՝ ոչ վասն ձեր միայն, այլ եւ վասն այլոց, որ վայելելոց իցեն դովին լուսաւորութեամբ եւ առաջնորդելոց ի ճշմարտութիւն: Զի ոչ կարիցեն բամբասանք ծածկել զձեր լուսաւորութիւնն, թէ դուք իցէք ի ճշմարիտ վարս եւ այնպէս կարող լինիցիք դարձուցանել զտիեզերս, յորժամ արժանի շնորհացն ցուցանիցէք վարս, զի որպէս նա ընդհանուր քարոզիցէ, նոյնպէս ընդ նմին Համբարասանակ ընթացէ քարոզութիւնն ձեր: Ապա եւ այլ իմն շահ դնէ ի միջի. Հան[դ]երձ այլոց փրկութեամբն արկանէ կասկած ի միտս նոցա եւ յորգորէ ամենեւին ի փոյթ, զի ոչ միայն, ասէ, զտիեզերս ուղղիցէք ձերով լաւ կարգաւքն, այլ եւ Աստուծոյ փառաւորութեանն լինիցիք պատճառք: Որպէս յորժամ Հակառակագործ իցէք, ե՛ւ զմարդիկ կորուսանէք, ե՛ւ Աստուծոյ անուանն լինիք Հայհոյիչք: Ոչ զի [այդպէս] առնիցէք՝ զայս ասեմ, այլ յորժամ յաճախիցէ Հուրն եւ անչափ վառիցէ, յայ ձերոյ գործոցն չէ Հնար թաքչել, թէպէտ եւ բիւր անգամ կամիցի ծածկիլ. որ առնեն զնա անարատ, ցուցցին վարք, զի մի՛ յիմիք գտցեն պատճառք բամբասանաց, եւ բարեաւք իսկ կոչեաց լոյս, զի ոչ ինչ կարէ այնպէս նշանաւոր առնել զմարդ, որպէս առաքինութեանն Հանդէս, թէպէտ եւ ծածկել ջանայցէ. որպէս զճառագայթս զգեցեալ, այնպէս անթաքչելի է, զի ոչ յերկիր ծագէ, այլ եւ քան զերկիրնս ի վեր տարածանէ զճառագայթս, զի թէպէտ ի բազմաց բամբասիցիք, այլ եւ ի բիւրոց փառաւորեաց ի Հայ[ր]ն ձեր եւ յերկոցունց պսակիցիք փառաւորելովն զՀայրն ձեր եւ բամբասելովն ձերով վասն Նորա: Եւ զի մի՛ կարծիցեն, թէ վայրապար

բամբասելն վարձք ինչ իցեն, երկուս խտրոցս ի միջի դնէ. մի՛ զի սուտ իցէ բամբասանքն, եւ միւս եւ՝ զի վասն Նորա իցեն, զի ոչ իսկ կարողն են բամբասանք չարացն կուրացուցանել զտեսողսն առ ի չտեսանելոյ զձեր լոյսն, զի յորժամ անհամիցիք, յայնժամ կոխեն զձեզ, եւ ոչ յորժամ ուղղութիւնս ինչ գործիցէք, կարեն աղարտել զձեզ. այլ «զՀայրն ձեր փառաւորեն»¹, եւ ոչ ասաց, թէ զԱստուածն այսու հանդերձեալ ազնուականութիւնն անդրէն սերմանեսցէ ի սիրտս նոցա եւ զիւր հանգիտապատիւ գուգականութիւնն ընդ Հաւր ցուցանիցէ: Վերագոյնն ասաց, թէ՛ մի՛ տրտմիք, յորժամ վասն Իմ նախատիցիք, իսկ աստ զՀայր դնէ, զի այսու զիւր գուգականութիւնն ընդ Հաւր ցուցցէ. եւ զի Նորա եղեալ արէնսն եկն կատարել առ ի դպիրսն եւ փարիսացիսն, որք խնդրէին պատճառս գտանել, ասէ.

«Ես ոչ եկի առ ի լուծանել զարէնս կամ զմարգարէս, այլ՝ ի լնուլ»²

Եւ զստուերսն հանել ի ճշմարտութիւն ամենայն. որ ինչ մի անգամ արինակքն էին, կատարէ ցանժամանակք ազգէ յազգ, եւ բովանդակեցան առաջինն յԱզամայ ի Նոյ ուխտիւն. զոր հաստատեցին տունս Սեթայ, զի զատեալ որոշեալ էին ի տանէն Կայնի: Եւ միւս եւս ի տանէ Նոյի Աբրահամ, զի մի՛ կերիցեն արիւն: «Ետու ձեզ, - ասէ, - զամենայն իրբու բանջար վայրի, բայց միայն զարիւն շնչոյ եւ հեղձուցից մի՛ ուտիցէք»³: Եւ յԱբրահամէ ի Մովսէս թլփատութեամբ՝ առանց արիւնաց, եւ ի Մովսէսէ մինչեւ ի ծագել նորա՝ արիւնաւք: Եւ կատարեցան ամենայն, զի չիք այլ ոք, որ փոխէ եւ զանցուցանէ զայս: Ասի դարձեալ, թէ ժամանակք առաջին զպատարագ կամացն Աբելի մինչ ի Նոյ մխիթարեսցէ, ասէ, զմեզ պատարագաւք իւրովք: Եւ միւս եւս՝ ի Նոյի սեղանոյն, որ շինեցաւ ի լերինն Կորդուաց, եւ միւս եւս՝ Աբրահամուն, որ շինեցաւ ի լերինն Ամուրհացուց, եւ միւս եւս՝ Յակոբայն՝ ի Բեթէլ, եւ միւս եւս՝ Յեսովայն՝ յանցս Յորդանան գետոյն, եւ միւս եւս՝ ի Սեղովամ խորանն, որ բնակեալն [...] ⁴, եւ միւս եւս՝ Սողոմովինն՝ յետ խորանին վկայութեան՝ յԵրուսաղեմէ, եւ

1 Մատթ. Ե 16
 2 Մատթ. Ե 17
 3 Ծճ. Գ 18, Ղեւ. Է 26
 4 1 քառ

այս՝ Քրիստոսի՛, որ ուղղեաց յեկեղեցւոյ Իւրում մինչ ի վախճան կատարած, զի այլ ոչ եւս փոխի: Վասն այսորիկ կատարեալ են ժամանակք, եւ յայսմհետէ արքայութիւնն աւետարանի կամ կատարեալ են առաջինք ժամանակք Իսրայէլի: Արդ, մի՛ համարիք, եթէ եկի եւս լուծանել զառաջին զնշմարանսն, այլ՝ լնուլ: Որպէս զպատկեր թագաւորի զծրագրեալսն կապարաւ ի տախտակի, յորժամ ծիրանափառ զարդարեցն կայսերակերպ շքեղազարդ յաւրինեալ, ոչ առ առաջին ծրագրութիւնն ի բաց բառնի, այլ ընկղմի ի պայծառութեան զարդուել, եւ լինի կատարեալ պատկեր թագաւորի, այսպէս եւ նա՝ լնուլ² զթերութիւն տխրատեսիլ ստուերին ի պայծառակշիռ զարդ կատարելութեան: Եւ վասն այսորիկ ասէ. «Ոչ եկի ես լուծանել զարէնս, այլ՝ լնուլ»: Եւ զայս յառաջագոյն հորդէ ճանապարհ բանից Իւրոց, զի մի՛ յորժամ ասիցէ, թէ՛ լուարուք, զի ասացաւ առաջնոցն այս ինչ եւ այս, այլ՝ Ես ասեմ ձեզ, կարծիցեն, թէ լուծանէ զառաջինսն եւ հաստատէ զիւրսն հակառակ առաջնոցն: Արդ, ասէ՛ ոչ իմքս լուծիչ առաջնոցն, այլ՝ կատարիչ եւ լրումն ամենայն թերութեանց նոցա. զի աղքատն լինել, եւ հեղ, եւ ի սուգ մտանել, եւ կարաւտ արդարանալոյ, եւ ողորմած, սուրբ՝ սրտիւ, եւ խաղաղարար՝ նման Որդւոյն Աստուծոյ, եւ հալածեալ վասն աստուածաշտուութեան՝ որչափ բարձրագոյն եւ կատարելագոյն է քան առաջինն: Եւ զի մի՛ այս աւելորդ եւ աւտար թուեսցի, տանի յարէ յառաջինսն, թէ՛ լրումն է այս ամենայն առաջնոցն: Եւ նա ի սմա՝ ծածկեալ, եւ սա ի սմա՝ նկարագրեալ, զի ի նոյն եւ ի մի կատարումն ածեն զմարդն:

«Եւ արդ, լուարուք դուք, զի ասացաւ, թէ մի՛ սպանաներ, այլ Ես ասեմ ձեզ՝ մի՛ բարկանայք»³:

Եւ այսու զաստուածային եւ երկնաւոր առաքինութեան հորդէ ճանապարհ: Եւ զի մի՛ նորն ինչ խոսկեցուցէ զոգիս լսողացն, զի թէ՛ պէտ ոչ կատարէին զարէնսն, այլ խնամիսն ունէին, եւ զոր միշտ լուծանէին, զնորին նշանագիրսն անշարժ կամէին պահել, այլ եւ յաւելուածով աւանդութեամբ ծերոցն լուծէին զպատուիրան պատուոյ ծնողացն եւ զայլ բազում ինչ լուծանէին իւրեանց վայրապար ճոխու-

1 Ձեռագրում՝ Քրիստոսիս:
 2 Ձեռագրում՝ սնուլ:
 3 Մատթ. Ե 21-22

Թեամբն: Իսկ Բրիստոս, զի չէր ի քահանայական ցեղէն եւ զոր ուսուցանէր, բարձրագոյն էր քան զարէնսն, եւ այս երկոքեան խոռվեցուցանէին զնոսա, հանէ ի միջոյ զայն, որ զնոցա միտսն խաւարէր, զի կարծէին, թէ զոր ասէին այնուիկ զարէնս ի միջոյ բառնալոց է, եւ զի զՆա Աստուած Հակառակ Աստուծոյ կարծէին, զի զշաբաթն լուծանէր: Եւ արդ, զի բարձրէ զայսպիսի կարծիս, դնէ բազում պատասխանիս ի միջի զկէսն, որ Իւր իսկ պատշաճէին, յորժամ ասիցէ. «Հայր Իմ մինչեւ ցայժմ գործէ, եւ Ես գործեմ»¹, եւ զկէսն՝ վասն բազում զիջանելոյ ընդ նոսա, յորժամ զոչխար լուծեալ ի կապոյ ի շաբաթու ի մէջ բերիցէ եւ Հանեալ ի խորխորատէ²: Եւ Նորա փրկութեամբն ցուցանէ զարէնսն լուծեալ եւ զթլփատութիւնն յիշէ զնոյն գործեալ: Վասն որոյ խոնարհագոյն բանս խաւի, զի կարծիս Աստուած Հակառակ Աստուծոյ ի բաց բարձրէ: Վասն որոյ բազում մեռեալս բանիւ միայն յարոյց, եւ յորժամ զՂազար կոչէր եւ աղաւթս եւ առնէր, եւ զի միայնու նուագագոյն քան զծնողն կարծիցի, յարէ ի նոյն, թէ՛ «Ձայս վասն ժողովրդեանս առնեմ, զի Հաւատայցեն, թէ Դու առաքեցեր զիս»³: Եւ այսպէս ոչ ամենայն ուրեք իշխանութեամբ գործէ, զի զնոցա տկարութիւնն ուղղեցէ: Եւ ոչ ամենայն ուրեք աղաւթէ, զի մի՛չար պատճառս վերջնոցս թողուցու տկար գոլ զՆա կարծել: Այլ խառնէ ընդ միմեանս զբարձ[ր]ագոյնսն ընդ նուաստիցն, զի զմեծամեծն իշխանութեամբ գործէր, եւ վասն նուաստագունիցն ընդ երկիրնս Հայէր զմեղս թողու, զծածկեալսն յայտնել, զզրախտն բանալ եւ զդեւս յէր զմեղս թողու, զծածկեալսն յայտնել: Եւ բազում այլ ինչ Հալածել, զծով սանձել, զմեռեալս յարուցանել: Եւ բազում այլ ինչ այսպիսին Հրամանս միայն կատարէր, իսկ յորժամ զկարի փոքունս գործէր ի սակաւ Հացէ աճել եւ զիւրս կերակրել, ընդ երկիրնս Հայէր, զի ցուցցէ, թէ որ մեծամեծս իշխանութեամբ գործէր, [զիս՞րդ] փոքունս կարաւտանայր աղաւթից: Այլ զի զնոցա յանդգնութիւնն [ըմբերայ]նիցէ, առնէր զայն: Ձայն եւ բանիւքն ցուցանէր, զի զբազում բանից եւ գործոց այսպիսեաց այս են պատճառք, զի մի՛ աւտար կարծիցի Աստուծոյ, եւ մեզ զխոնարհութիւն ուսուցանէ: Եւ զի մարմին էր զգեցեալ, եւ չէր մարթ զամենայն ինչ հրէիցն ասել, եւ զի ուսուցէ մի՛ ինչ զանձնէ կարծել, վասն այսուիկ ինքն բազում բանս խոնարհա-

1 Յովհ. Ե 17
 2 Տե՛ս Մատթ. ԺԲ 11:
 3 Յովհ. ԺԱ 42

գոյնս զանձնէ խաւարէ: Իսկ յորժամ ընդ Հրեայնս խաւարէ՝ «Յառաջ քան զԱբրահամու լինելն եմ Ես»¹: Իսկ յորժամ աշակերտն զՆմանէ ճառէր. «Ի սկզբանէ էր,- ասէ,- Բանն եւ Աստուած էր Բանն»²: Եւ դարձեալ թէ՛՝ զերկիրնս եւ զերկիր եւ որ ի սմա են, Նորա է արարեալ³, զոր Ինքն յայտնապէս ոչ ճառեաց, իսկ աշակերտն մեծաւ Համարձակութեամբ ճառէր. այլ յաճախ ասէր, թէ՛՝ «Ամենայն Նովաւ եղեւ»⁴, իսկ Ինքն բանիւք ոչ յայտնէր, այլ արդեամբք ցուցանէր: Եւ զի զմարդն Իւր արարեալ էր կուրիւն, որ կաւովն ելից զպակասութիւնն աչացն, յայտ արար: Իսկ զմարդոյն յայտնապէս ոչ ասաց, թէ՛՝ «Ես արարի», այլ՝ «որ արարն»⁵: Ասէ. «Ի սկզբանէ արու եւ էգ արար»⁶, եւ զի զաշխարհսն, որ արարեալ էր ձկամբն եւ գինովն, որ ի ջրոյն, եւ Հացիւն, զոր բազմացոյց, եւ ալեաւք ծովուն, զոր կարկեացն, եւ ճառագայթիւքն արեգականն, զոր շիջոյց ի խաչին: Եւ բազում այսպիսի իրաւք յայտ արար, թէ Արարիչ է ամենայնի, իսկ բանիւքն ցուցին ինչ ոչ ճառեաց զԻնքեանէ: Այլ աշակերտք Համարձակ բարբառէին այսպիսի ինչ, զի եթէ աշակերտքն, որ այնչափ զաւրութիւնս տեսին եւ յանուն Նորա զգեւս Հալածէին եւ զմեռեալս յարուցանէին եւ յետ այնչափ զգաստութեան ոչ կարէին ամենայնի Հասու լինել, իսկ Հրեայքն, որ յամենայն իմաստութեանէ կուրացեալ էին, զիս՞րդ ոչ զՆա յամենեցունցն Աստուծոյ աւտար Համարէին, եթէ ոչ այնչափ ընդ նոսա զիջեալ էր նա եւ զշաբաթն լուծանելն պէսպէս եւ նա պատասխանիս յաւրէր: Իսկ եթէ զմի պատուիրան լուծանէր բազում անտնտեսութեան⁷ ի կիր արկանէր, զի մի՛ դայթ[ակ]ղեցուցէ զլսողսն: Որչափ եւս առաւել, յորժամ ամենայն աւրէնսն յաւելոյր կատարեալ աւրէնսդրութիւն, պարտ էր ազգի ազգի Հնարս Հնարել առ ողորբելոյ, զի մի՛ խոռվեցուցէ զլսողսն: Վասն այսորիկ եւ ոչ վասն Աստուածութեանն Իւրոյ ճառեաց ինչ, զի թէ աւրինացն յաւելուածն խոռվէր զնոսա, որչափ եւս՝ թէ Աստուած զԻնքն էր քարոզեալ: Վասն

1 Յովհ. Ը 58
 2 Յովհ. Ա 1
 3 Հմմտ. Գործ. Դ 24:
 4 Յովհ. Ա 3
 5 Տե՛ս Յովհ. Թ 1-8:
 6 ՄՃ. Ե 2
 7 Ձեռագրում՝ անտնտեսութեան:

որոյ բազում խոնարհագոյն բանս ճառէ զԻւրոյ աստուածական պատուոյն: Եւ զի յաւրինացն յաւելուած մերձ էր առնել բազում ինչ, յառաջագոյն Հորդէ ճանապարհ, զի ոչ մի անգամ ասաց, թէ՛ «Ոչ եկի լուծանել զաւրէնսն», այլ երկրորդէ զնոյն եւ ասէ. «Մի՛ համարիք, եթէ եկի լուծանել զաւրէնս, այլ՝ լնուլ»: Եւ այսու ոչ միայն զհրէիցն խնու գրեբանս, այլ եւ Հերձուածողացն, որք ի սատանայէ Համարին զՀին Կտակարանսն: Զի եթէ զսատանայ ի բռնութիւն եկն քակել Քրիստոս, զիա՞րդ ոչ լուծանէր զաւրէնս նորա, այլ եւ լնոյր եւս, զի ոչ ասաց՝ լուծանել, այլ՝ լնուլ, որ ցուցանէ զյոյժ միաբանութիւնն: Եւ թէ զիարդ ելից զմարգարէսն, ասեմք, որ վասն նորա ասացեալ էին, եւ նա Հաստատեաց զայն արդեամբք, զի եւ Աւետարանագիրքն ասէին, եթէ զի կատարեսցի բան մարգարէին, զծնունդն եւ զկոտորել մանկտոյն, զաղաղակիլն ի տաճարին եւ զնստելն յէջ եւ այլաւք բազմաւք, զորս կատարեաց գալստեամբն, զի թէ չէր եկեալ, բոլորն անկատար մնայր: Իսկ զաւրէնսն ոչ միով, այլ երկու եւ երեք աւրինակաւք կատարէր: Մի՛ զի ոչ իւրք անց զաւրինաւքն, որպէս ասէր զՅովհաննէս. «Այսպէս պարտ է մեզ լնուլ զամենայն արդարութիւնս աւրինացն»¹: Եւ ցհրեայսն ասէր. «Ո՞վ ի ձէնջ յանդիմանեսցէ զիս վասն մեղաց»²: Եւ ցաշակերտսն ասէ. «Գայ իշխան աշխարհիս այսորիկ եւ յիս ինչ ոչ գտանէ»³, եւ մարգարէն ի վաղուց հետէ աղաղակէ, թէ՛ մեզս ոչ արար, զի այսպէս ի կերպարանաւք ինքն կատարեաց եւ մեւք դարձեալ զնոյն առնէ, որպէս Պաւղոս ասէ, թէ՛ «Կատարումն աւրինացն Քրիստոս է՝ յարդարութիւն ամենայն Հաւատացելոց»⁴, եւ՝ «Զմեզս դատապարտեաց ի մարմնի, զի արդարութիւն աւրինացն կատարեսցի ի մեզ, որք ոչ ըստ մարմնոյ գնայցեմք»⁵: Եւ դարձեալ ասէ, թէ՛ «Զաւրէնս ինչ խափանե՞մք Հաւատովք. քաւ լիցի, այլ Հաստատեմք»⁶, զի եւ աւրէնքն իսկ ի նոյնս խոկան արդարս առնել զմեզ: Իսկ եթէ ինքն եկն եւ ընծայեցոյց զարդարութիւն Հաւատովք, յայտ, եթէ Հաստատեաց զկամս աւրինացն. զի զորն այն գրովս չկարաց ուղ-

1 Մատթ. Գ 15
 2 Յովհ. Ը 46
 3 Յովհ. ԺԴ 30
 4 Հոռմ. Ժ 4
 5 Հոռմ. Ը 3-4
 6 Հոռմ. Գ 31

ղել, սա զայն Հաւատովքն վճարեաց: Եւ վասն այնորիկ ասէ. «Ոչ եկի լուծանել զաւրէնսն, այլ՝ լնուլ»: Եւ եթէ Հաւատեալ քննեսցես երրորդ, զնոյն գտցես զհանդերձեալ արէնսդրութիւնն՝ ոչ խափանիք, այլ «լրումն», նոյնպէս եւ այլոցն ամենեցուն: Վասն որոյ յառաջագոյն ցանէ զսերմն, յորժամ յայտնագոյն ընդ միմեանս Հարկանելոց էր զառաջիկս եւ զվերջիկս: Եւ որ ինչ Հակառակն թուէր, յառաջագոյն բառնայ զկարծիան, զի թէպէտ առակ արինակաց էին, սակայն յառաջագոյն ընծայեցուցանէ զԻւրսն, զի ասելն թէ՛ «երանի՛ աղքատաց Հոգւով»՝ նոյն եւ չբարկանալն, զի խոնարհք հոգւով ոչ երբէք դրդին ի բարկութիւն. եւ հեզն լինել Հանգոյն է այնմիկ, թէ՛ «Լե՛ր իրաւախո՛հ ընդ ոսոխին քում»¹ վաղագոյն. եւ զգալ եւ Հալածական լինել Հանգոյն է այնմիկ, թէ՛ «Մտէ՛ք ընդ նեղ դուռն»². եւ՝ «Քաղցնուլ եւ ծարակիլ արդարութեան»³ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ասելն. «Զոր ինչ կամիք, թէ արացնն ձեզ մարդիկ, այնպէս արարէ՛ք եւ դուք նոցա»⁴. եւ «երանեալ զողորմածսն»⁵ Հանգոյն է այնմիկ, թէ՛ «Մի՛ գանձէք ձեզ գանձս յերկիր»⁶. եւ «սուրբ լինել սրտիւ»⁷ այն իսկ է՝ «ԶՀայկլ արատ ի կին մարդ»⁸. եւ «խաղաղարարն»⁹ լինել նոյն է, թէ՛ «Թո՛ղ զպատարագն եւ երթ նախ Հաշտեա՛ց ընդ եղբաւրն քում»¹⁰, եւ յառաջագոյն Հաշտել ընդ ոսոխին: Եւ անդ զհատուցմունս ուղղութեանցն խոստացաւ, իսկ աստ զպատիժս չառնել բացն սպառնայ: Զի անդ ասէ «Հեզքն ժառանգեսցեն զերկիր»¹¹, եւ աստ ի մորոսն կոչելոյ զեղբայրն ի գեհննն առաքէ¹²: Անդ ասէ զԱստուած տեսցեն սուրբքն սրտիւ¹³, եւ աստ, շնացող կատարեալս կոչեաց զարատ Հայե-

1 Մատթ. Ե 25
 2 Մատթ. Է 13
 3 Մատթ. Ե 6
 4 Մատթ. Լ 12
 5 Մատթ. Ե 7
 6 Մատթ. Զ 19
 7 Մատթ. Ե 8
 8 Մատթ. Ե 28
 9 Մատթ. Ե 9
 10 Մատթ. Ե 24
 11 Մատթ. Ե 5
 12 Մատթ. Ե 22
 13 Մատթ. Ե 8

ցողան: Անդ զխազազասէրն որդի Աստուծոյ կոչեաց եւ աստ, թէ՛ «Գուցէ մատնեսցէ զքեզ դատաւորին եւ դահճին, եւ արկանիցցիս ի բանդ»¹:

Եւ այսպէս զսգաւորսն, զհալածեալսն երանէ, իսկ աստ կորուստ սպառնայ, որք ոչ ընդ նոյն ճանապարհս գնայցեն, այլ՝ ընդ արձակն, եւ վրիպեցան ի կենաց:

«Եւ ոչ կարէք դուք Աստուծոյ ծառայել եւ մամոնայի»²:

Ընդդէմ ողորմածացն եւ քաղցելոցն արդարութեան: Եւ որ վերագոյնն ասացի, թէ յայտնագոյնս է ճառելոց, եւ քան զնոսա առաւելագոյնս, զի ոչ ողորմութիւնն միայն խնդրէ, այլ եւ ի պարեգաւտացն եւս մերկանալ³: Եւ ոչ հեզս միայն լինել, այլ եւ զծնաւտս եւս մատուցանել հարողացն⁴, զի որ ինչ ընդդէմ որու էր, այսու կամի զպատճառսն ի միջոյ բառնալ, զի ոչ միանգամ ասաց, այլ եւ երկրորդէ եւս զնոյնն. «Ոչ կկի,- ասէ,- լուծանել զարէնս, այլ՝ ընդ: Ամէն ասեմ ձեզ. մինչեւ անցնն երկինք եւ երկիր, յաւդ մի՛ գրախեցի ոչ անցցէ յարինաց եւ ի մարգարէից, մինչեւ ամենայն եղիցի»⁵, այսինքն՝ անհնար է, թէ անկատար մնայցէ, այլ եւ որ փոքրն⁶ իցէ, պարտ է եւ այնմ կատարել, զի եւ ինքն հաւաստեալ կատարեաց: Եւ աստի մեզ իմն առակէ, թէ եւ աշխարհս ամենայն կերպարանափոխ լինելոց է, եւ այլ իմն առաքինութիւն կատարեալ պահանջէ ի մէնջ, զի եւ արարածք ամենայն նորոգելոց են եւ ի բարձրագոյն պատիւ փոխելոց, պարտ է եւ նորընծայ վարս փոխել: Եւ եթէ ոք լուծցէ, ի փորձ պատուիրանաց սաստի եւ այնպէս ուսու[ս]ցէ զմարդիկ փոքր կոչեսցի յարքայութիւնն: Յորժամ զանձն ազատեաց ի չար կարծեաց եւ զհակառակորդսն ըմբերանեաց, ապա այնուհետեւ մեծամեծ սպառ[ն]ալիս [դնէ] վասն հանդերձեալ արէնսդրութեանն, զի ոչ զհնոց արինացն ասէ լուծանել, այլ զհանդերձեալսն, զոր ինքն դնելոց էր, զի յաջորդաւքն յայտ առնէ՝ ասելով:

1 Մատթ. Ե 25
2 Մատթ. Զ 24, Ղուկ. ԺԶ 13
3 Ղուկ. Զ 29
4 Մատթ. Ե 39, Ղուկ. Զ 29
5 Մատթ. Ե 18
6 Ձեռագրում՝ փորքն:

«Եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն ձեր քան զդպրացն»¹:

Եթէ զհին արինացն ասէր ոչ յաւելոյր ասել, թէ՛ ոչ առաւել իցէք, զի թէ զայնցանէ ասէր, չէր ինչ յորդորելոյ պէտք, զի առաւելն չբարկանալն է եւ չհայել յարատ: Եւ ընդէր փոքունս կոչէ զբարձրագոյնսն, այլ զինքն տալոց էր արէնսդրութեանցն: Եւ յորժամ ասէ, թէ՛ «փոքր կոչեսցի»², մի՛ այլ ինչ կարծիցես, այլ զգեհնէն ակնարկել, զի արքայութիւն ոչ զփառսն զոր առնելոցն՝ կոչէ, այլ եւ չարութեան ժամանակն եւ զահագին գալուստն, ապա եթէ՛ զիա՞րդ որ մորոսն կոչէ, ի գեհնս երթայ, եւ որ լուծանէ զպատուիրանն եւ զայլսն ի նոյնն դրդիցէ, յարքայութիւնն մտիցէ: Եւ արդ. ոչ ասաց, թէ յարքայութիւնն մտանիցէ, այլ եթէ ի ժամուն յայնմիկ փոքր, տարագիր եւ յետին գտանիցի եւ որդի գեհնին: Եւ քանզի գիտէր ի կանուխ գիտութեան Իւրում, թէ բազումք ծոյլայցեն յետոյ եւ ասիցն, թէ վասն մորոս կոչելոյ եւ յարատն հայելոյ ի գեհնն երթիցեն, ո՞ր կարիցէ ապրել, յառաջագոյն բառնայ զվհատութիւնն եւ մեծամեծ սպառնալիս դնէ երկոցունց կողմանցն, որք յանցանիցենն եւ զայլս եւս ի նոյնն դրդիցեն:

«Եւ որ արասցէ,- ասէ,- եւ ուսու[ս]ցէ, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեանն»³:

Զի ոչ միայն զանձինս, այլ եւ զայլս պարտիմք անել յուղղութիւն: Զի որպէս որ ուսուցանէ առանց գործով. գատապարտէ զանձն, սոյնպէս եւ՝ որ այլոց ոչ առաջնորդէ, կորուսանէ զվարձան: Եւ արդ. պարտ է յերկոցունց կողմանցն կատարեալ լինել, զի եւ ինքն իսկ նախ զառնելն քան զուսուցանելն դնէր, զի մի՛ լուիցէ, թէ՛ «Բժիշկ, բժշկեա՛ զանձն քո»⁴:

Իսկ որ յերկուսին կողմանս կատարեալ իցէ, «նա մեծ կոչեսցի յարքայութեանն երկինց: Բայց ասեմ ձեզ, եթէ ոչ առաւել իցիք, քան զդպիրսն արդարութեամբ, ոչ մտանէք յարքայութիւնն»⁵:

Արդարութիւնն աստ զամենայն առաքինութիւնս կոչէ, որպէս

1 Մատթ. Ե 20
2 Մատթ. Ե 19
3 Նոյն տեղում
4 Ղուկ. Դ 23
5 Մատթ. Ե 19-20

զՅոր Արդար կոչեն Գիրք: Եւ Պաւղոս այնպիսեացն ասէ, թէ՛ «ի վերայ արդարոց արէնք ոչ կան»¹: Եւ դու մի՛տ դիր, զի զնոր աշակերտսն քան զՀին վարդապետսն կամի կատարեալ առնել, զի դպիրս եւ փարիսացիս ոչ զվայրապար ոք, այլ զպիտանիսն կոչէ եւ ոչ զօչեսն ընդ էրն Համեմատէ: Եւ տե՛ս, զիարդ զմիմեանս Համեմատէ զՀինն եւ զնորն. զի ցուցցէ, եթէ Համացեղք եւ ազգականք միմեանց են: Եւ արդ, այնպիսի արդարութիւն չտանիցի՞՞ յարքայութիւնն. այժմ չտանի, յետ Քրիստոսի գալստեանս, որք ըստ աւրինացն կամին պատերազմել: Զի որք յայնչափ շնորհս վայելեցին, պարտին բազում ճգնութիւնս ցուցանել: Բայց զնոսս եւ զսոսս իբրեւ մախոխս² ի նոյն յանձանձիչ գողն տանի դամենեսեան՝ ըստ այնմ թէ՛ «Բազում յարեւելից եւ յարեւմտից եկեացեն եւ բազմեացեն ընդ Աքրահամու»³, որպէս եւ Ղազար ի գողն Աքրահամու կայր⁴: Եւ եթէ զՀին Կտակարանքն չէին կատարեալք եւ ի գալ Նորա խափանեցան, եւ վասն այնր զնաչար կոչեն, ապա եւ նորս զնոյն կրելոց են ի Հանդերձեալ գալլստեանն: Յորժամ եկեացէ, ասէ, կատարումն, փոքր ի շատէս խափանեցի, որպէս ի կատարեալ այրացելոյ տղայութիւնն խափանի: Սակայն մեծ պարգեւք են եւ յորդ զարութիւն Հոգւոյն շնորհաց, զոր ընկալաք, յիրաւի եւ մեծագոյն վարք պահանջին ի մէնջ, զի ոչ երկիր կաթին ըլխիչ եւ մեղու եւ ոչ որդւոց յաճախութիւնն եւ ոչ ծերութեան պարարտութիւն եւ ոչ խաշանց բազմութիւնք խոստացան մեզ, այլ՝ երկինք բարութիւնք եւ որդեգրութիւն եւ որ այլ եւ աստէն. իսկ արէնք Հոգւոյն կենաց ազատեցին զմեզ յարինաց մահու եւ մեղաց: Եւ արդ, իբրեւ սպառնացաւ յանցաւորաց եւ մեծամեծ պարգեւս խոստացաւ առաքինեացն եւ եցոյց, եթէ յիրաւի յուրվագոյն պահանջէ ի մէնջ ուղղութիւնս քան առաջնոցն է եւ սկիզբն առնէ այնուհետեւ արէնսդրութեանն, եւ ոչ վայրապար ինչ, այլ ըստ Համեմատութեան Հնոյ աւրինացն. եւ երկուս իրս ցուցանէ աստ, մի՛ զի ոչ Հակառակ, այլ յոժ միաբան ընդ առաջին արէնսն, եւ միւս եւս՝ զի ի դէպ ժամանակի զերկրորդսն յաւելոյր յառաջինսն: Եւ արդ, լո՛ւր ինչ ասէ.

1 Ա Տիմ. Ա 9
 2 Ձեռագրում՝ զամոխախս:
 3 Մատթ. Ը 11
 4 Տե՛ս Ղուկ. ԺԶ 23:

«Լուարուք զի ասացաւ առաջնոցն, թէ՛ մի՛ սպանաներ»¹:

Զի թէպէտ եւ Ինքն էր աւրինադիրն, այլ ոչ յայտնէ զդէմսն ոչ զիւրն եւ ոչ զՀաւր, զի թէ ասացեալ էր՝ լուարուք, զի ասացի դժուարընկալ եւ անխորժեկի լինէր լսողացն: Եւ թէ ասացեալ էր. «Լուարուք, զի ասացաւ առաջնոցն»՝ ի Հաւրէ, եւ ի նոյն յարեալ ասէր՝ «բայց Ես ասեմ ձեզ», առաւել ճոխութեան թուէր: Վասն որոյ խառնիխուռն ճառէ եւ ցուցանէ, թէ ի ժամանակի եկն պատշաճսն ուսուցանել, զի ասելն, թէ՛ «Ասացաւ առաքելոց», ցուցանէ, թէ բազում ժամանակք են, յորմէ Հետէ այն պատուիրանք տուան, եւ ոչ եկիք ի լուութիւն: Եւ այսու պատկառեցուցանէ զսողսն, որք դանդաղիցին ելանել ի բարձրագոյն Հրամանսն: Որպէս վարդապետ ոք, որ մեղադրիցէ աշակերտացն, թէ որչափ ժամանակս ծախեցեր ի նշանագիրսդ, սոյնպէս եւ սա մեղադիր լինի՝ եւ մինչեւ յե՞րբ ոչ առնոյք ի միտ զմեծամեծս Հրամանացն շատ է ձեզ ժամանակքն, զորս յայդմ ծախեցէք, պարտիք այսուհետեւ ի բարձրագոյնսն փութալ: Եւ արդ, տե՛ս, զի ոչ խարխարէ զհարդ պատուիրանացն, այլ յառաջմէն առնէ զսկիզբն, յորմէ եւ արէնքն սկսան, զի եւ այս ցուցումն միաբանութեան է:

«Բայց Ես ասեմ ձեզ, թէ որ բարկանայ եղբար իրում, պարտաւոր լիցի գեճեճիմ»²:

Տեսեր զկատարեալ իշխանութիւնն. ո՞ ոք ի մարգարէից կամ յարդարոցն այնպէս բարբառեցաւ (այլ ասէին, թէ՛ յայպէս ասէ Աստուած), բայց միայն Որդին: Նոքա զտերուհիսն պատմէին, եւ սա՛ զՀայրենական կամ թէ զիւրսն իսկ եւս. Ես՝ զլրումն առաջնոցն: Զի որ ի ցասումն չգայցէ, որչափ եւս ի սպանանելոյն խորշիցի. զի արմատ սպանմանն ցասումն է, որ զարմատ Հատանէ առաւել եւս զոստն կոճուպիցէ, զի եւ բուսոյն սկիզբն ոչ տայ առնուլ: Բայց ոչ ամենեւին ի միջոյ բառնայ զբարկութիւնն, զի չէ Հնար մարդոյ ի կարեաց ազալտալնալ, բայց կարճել մարթի. զի եւ յաւգուտ³ իսկ է ցասումն, եթէ ի պատշաճսն ոք վարիցէ եւ ի դէպ ժամանակի: Տե՛ս, որպիսի ինչ բարութիւնս գործեաց Պաւղոս ի բարկանալն Կորնթացւոցն, զի զնոսս ի չարեացն ազատեցէ եւ զԳաղատացիսն նոյն կանգնեաց: Յորժամ

1 Մատթ. Ե 21
 2 Մատթ. Ե 22
 3 Ձեռագրում՝ յազատ:

ոչ գանձանց վրէժ խնդրիցեմք, այլ զստահակս խրատիցեմք. բարեաւք է ցասուամն՝ ըստ այնմ թէ՛ «Մի՛ գանձանց վրէժ խնդրիցէք, այլ տո՛ւք տեղի բարկութեան»¹: Այլ մեք յորժամ զրկիմք, գազանիմք եւ յայլոց զրկանս Հանդարտեմք. եւ երկոքեան Հակառակ են աւետարանական հրամանացն: Եւ արդ, ոչ եթէ բարկա[նա]լն չար իցէ, այլ՝ յանդէպ ժամանակի: Վասն որոյ ասէ մարգարէն. «Բարկանայք, բայց մի՛ մեղանչէք»²:

«Որ որ բարկանայ, - ասէ, - պարտաւոր լիցի ժողովրդեանն»³:

Ժողովուրդ աստ զհերբայեցւոց ատեանն կոչէ, զի մի՛ աւտարտի վարդապետութիւն կարծիցի: Իսկ ոակա՛ յեծ իմն թշնամանք հերբայեցերէն է եւ արհամարհանաց, եւ որք զասորի լեզուն գիտեն, փոխանակ ընդ «այ դու» ասելոյն՝ ի սանգաստականաց⁴ տեղի զուակայն ասեն: Այլ մարդասէրն Աստուած եւս զմանուսն կարճեաց եւ սոքաւք զմեծամեծան խափանեաց. «Եւ որ ասիցէ ցեղբայր իւր մորոս, պարտաւոր լիցի գեհնին»: Ոմանց աւելորդ իմն թուի ասացեալն՝ իբր ահ ինչ արկանելոյ սակս: Եւ արդ երկնչիմ. գուցէ աստ խարիցիմք եւ անդ արդեանցն Հանդիպեցիմք: Ոչ ապաքէն բա[մ]բասանք եւ Հայհոյութիւնք ի բանից են, զի ի ժամ ցասմանն եւ փոքրն մեծ թուի եւ բորբոքէ զբոց ցասմանն: Ձի որպէս սպանութեան արմատ ցասուամն է, սոյնպէս եւ բարկութեանն պատճառք եւ արմատ թշնամանքն են, զի որ զցասուամն ոչ կարծէ, ի սպանութենէ ոչ ապրի, եւ որ թշնամանսն ոչ խափանէ, ի բարկութենէ ոչ սրբի: Եւ զոր աւրինակ ի Հաշտութեան ժամուն եւ ծանունքն փոքր թուին, սոյնպէս ի բարկութեանն եւ փոքունքն մեծ Հուր բորբոքեն եւ հրդեհեն զագգն եւ զբաղաքս. եւ որպէս գհուր սաստկացեալ ոչ միայն ցողուն, այլ եւ ջուր ցանեալ բորբոքէ զբոցն, սոյնպէս եւ դոյզն բանք ի ժամ ցասմանն վառէ զբոց բարկութեանն: Վասն որոյ եւ զբնաւն կամի ցածուցանել Քրիստոս զպատճառս բարկութեանն սպառնալով գեհնին: Վասն այսորիկ ասէ՝ եւ վայրացասուամն պարտաւոր լիցի գեհնին: Եւ զի նախ զարքայութենէն բազում ինչ ճառեաց, եւ ապա զգեհնէն յուշ առնէ, զի յայտ

1 Հոով. ԺԲ 19

2 Սաղմ. Դ 5

3 Մատթ. Ե 22

4 Ձեռագրում՝ սանգակաստանաց, Ընդհարու մօտ՝ սանգաստանաց. ընթերցումն՝ ըստ Ոսկեբերանի (Էջ 254):

արասցէ, թէ արքայութիւնն ի Նորա մարդասիրութենէն պատրաստեցաւ. իսկ գեհնն՝ ի մերմէ ծուլութենէ եւ ի չարեաց: Եւ տե՛ս, զի աղերսիւ յայտ առնէ, թէ Նա ոչ կամի այսպիսի ինչ սպառնալ, բայց մեք մեզէն ձգեմք ի մեզ զայսպիսի պատուհաս: Եւ արդ, միտ դիր. նախ ասէ, թէ՛ «Որ ասիցէ ոակայ, պարտաւոր է ատենի»: Իբրու այսու ոչ խրատեցաւ, ասէ. «Պարտաւոր ես դատաստանի ժողովրդեանն»: Եւ թէ զայս եւս արհամարհեցեր եւ ոչ խրատեցար, ապա անհնարին պատիժ գեհնին մտանելոց ես, զի գոնեայ ի սպանանելն եւս ոչ մտաբերեցես, զի չիք ինչ այնպէս անհնարին, որպէս թշնամանք զմարդկան միտս զայն ցուցանեն: Իսկ յորժամ թշնամանքն եւս կսկծելիք իցեն, անհնարին խարոյկ վառեն: Եւ մի՛ փոքր զմորոսն վարկանիցիս, զի որով ընդհատ յանասնոց եմք եւ իմաստութեամբ եմք մարդիկ, եւ յայնմանէ զրկիցես զեղբայրն, զի եւ Պաւղոս ընդ շունս եւ զբամբասողն տարագրէ յարքայութենէն¹: Եւ յիրաւի իսկ, զի թշնամանդն զսիրոյն աւրէնս որ մեծագոյնն է՝ լուծանէ, եւս պէսպէս ոճիրս² զբզռէ եւ միշտ ատելութիւն գործէ եւ զՔրիստոսի անդամսն քակտէ եւ զԱստուծոյ զցանկալի խաղաղութիւնն Հալածական առնէ, եւ բազում տեղի եւ մորոս տայ սատանայ ի թշնամանդն եւ եւս Հաւրագոյն առնէ զհակառակորդն: Վասն որոյ եւ Քրիստոս, զի զՂիւզս զաւրութեան նորա Հատցէ, յայն սակս տայ այնպիսի պատուիրան, եւ բազում իմն զսիրոյն պատուիրէ, զի մայր ամենայն բարութեան [է] եւ աշակերտացն ծանաւթ, եւ որ զմեր կեանս Հաստատուն ունիցի նա է, եւ զարմատ թշնամութեանն ապականէ: Եւ արդ, մի՛ ընդ վայր զբանսն Համարիցիս, այլ ի միտ առցես ուղղութիւնսն եւ զարմանայցես ընդ աւրէնս Նորա մեղմականս, զի ոչ այնպէս Աստուծոյ Հաճոյ ինչ է, որպէս միաբանել մեզ ընդ միմեանս: Վասն այնորիկ եւ անձամբ եւ աշակերտաւքն ի նորումս եւ ի հնումն զսմանէ ճառէ եւ յաճախ վրէժ-կերտաւքն ի նորումս եւ ի հնումն զսմանէ ճառէ եւ յաճախ վրէժ-խնդիր լինի յայնոցիկ, որ արհամարհեն զայսպիսի աւրէնս: Վասն որոյ ասէ, թէ՛ «Ի բազմանալ անարէնութեանն ցամաքեացի սէր բազմաց»³. որպէս կայէն եղբայրասպան գտաւ⁴ եւ Եսաւ՝ եղբայրա-

1 Տե՛ս Ա Կոր. Զ 9-10:

2 Ձեռագրում՝ աճիրս:

3 Մատթ. ԻԴ 12

4 Տե՛ս Ծճ. Դ 8:

տեաց¹, նոյնպէս եւ՝ եղբարքն Յովսեփոս²: Վասն որոյ եւ Տէրն զապականիչս սիրոյն յամենայն կողմանց ի միջոյ բառնայ, եւ յամենայն կողմանց փութացուցանէ ի նոյն. զի յետ սպառնալոյն, թէ պարտաւոր է այնպիսին ժողովրդեանն եւ դատաստանի եւ գեհննին, յարէ դարձեալ յառաջինսն եւ այլ եւս սոցին միաբան եւ ասէ.

«Եթէ հաճիցես զպատարագն ի սեղանն եւ յիշեսցես, թէ եղբայր քո ունի ինչ զքէն, թո՛ղ զպատարագն եւ երթ հաշտեա՛ ընդ եղբայր քում»³:

Ո՛վ մարդասիրութեան առաւելութիւն. զԻ՛ւր պատիւն արհամարհեալ տայ առ զընկերն սիրելոյ, զի յայտ արասցէ, թէ զառաջինն, զոր սպառնացաւ, ոչ առ ատելութեան է եւ ոչ զի տանջիցէ, այլ զառաւելութիւն խնամոցն յայտ առնէ. խափանեսցի, ասէ ի պաշտաւնն, զի քո սէրն հաստատեսցի, քանզի եւ հաշտելն ընդ եղբարն պատարագ Աստուծոյ է: Վասն որոյ ոչ ասաց, թէ յետ մատուցանելոյն կամ յառաջ քան զմատուցանելն, այլ մինչդեռ առաջի կայցէ պատարագն եւ յսկիզբն ընծային իցէ, առաքէ հաշտիլ ընդ եղբարն: Եւ վասն է՞ր արդեաւք. մի՛ զի զաւրէնսն պատուիցէ եւ լաւ եւս քան զպատարագն համարեալ: Եւ եթէ առանց սորա, եւ նա չէ ընդունելի: Եւ միւս եւս՝ յորժամ հարկն ի վերայ կայցէ, անհնար է չհաճել: Զի յորժամ չհրամայիցէ մատուցանել նախքան զհաճիլն, ի հարկէ ճեպի անել ի հաշտութիւն տրամելոյն եւ լուծանել զթշնամութիւնն: Եւ ասելովն, թէ «առաջի սեղանոյն», զի եւ տեղոյն արկցէ նմա արհաւիրի: Եւ երթ, նախ հաշտեա՛, ասէ, եւ ապա մատուցիլ զպատարագն, զի յայտ արասցէ, թէ ամենեւին իսկ չընդունի սեղանն զայնպիսին, որ ընկերին խեթ ինչ ունիցի: Լուիցեն զայս միջամուխք խորհրդոյն, որ թշնամութիւն ընդ ընկերին ունիցին, թէ յորպիսի սեղան մատչելոց է. լուիցեն եւ ժողովրդականք, զի եւ նոքա հաղորդութիւն ունին ընդ բանին, զի եւ նոքա մատուցանեն պատարագ զաղաւթս եւ զողորմութիւնս, զի եւ այն եւս պատարագ է: Լո՛ւր մարդարէին, որ ասէ իբրեւ յերեսաց Աստուծոյ, թէ՛ «Պատարագ արհնութեան փառաւոր արասցէ զիս»⁴: Եւ

դարձեալ թէ՛ «Մատո՛ Աստուծոյ պատարագ աւ[ր]հնութեան»¹, եւ թէ՛ «Համբարձումն ձեռաց իմոց՝ պատարագ երեկորի»², զի թէ աղաւթս մատուցանես, լաւ է նախ թողուլ զաղաւթսն եւ երթալ հաճել զեղբայրն եւ ապա աղաւթել: Վասն այսորիկ ամենայն ինչ եղեւ, յայն սակս եւ Աստուած մարդ եղեւ եւ զամենայն հնարս հնարեցաւ, զի զմեզ ժողովեսցէ ի միաբանութիւն սիրոյ: Եւ աստ զվնասակարն առ վնասեալն առաքէ, իսկ յաղաւթսն՝ զզրկեալն առ զրկիչն: Անդ ասէ. «Թողէ՛ք մարդկան գյանցանս նոցա»³, եւ աստ ասէ. «Թէ ունիցի ինչ ընդ քեզ խեղճ եղբայրն, ե՛րթ առ նա»: Զի եթէ սիրով, ասէ, ընդ ընկերին հաշտիցիս, ապա եւ զիս ընդ քեզ հաշտ առնես եւ մեծաւ համարձակութեամբ կարիցես մատուցանել զպատարագն. ապա եթէ զրդիցիս ի բարկութիւն, իմասջի՛ր, թէ եւս առաւել Ես արհամարհեմ, զի Ես ակործելով հրամայեցի զիմն արհամարհել զրգիւք միմեանց սիրելիք լինիցիք եւ զայն իսկ բաւական համարիցիք ի մխիթարութիւն ձեզ: Եւ ոչ ասաց, եթէ՛ յորժամ կարի մեծ ինչ վնաս գործեալ իցէ, հաշտեսջիք, այլ թէ՛ դոյզն ինչ խեղճ ունիցի ընդ քեզ, եւ զայն ինչ յաւել, թէ յիւրաւի իցէ կամ յանիրաւի, այլ թէ՛ զինչ եւ ունիցի խեղճ, թէպէտ եւ յիւրաւի իցէ, սակայն ոչ է պարտ թշնամութիւն ունել, զի Քրիստոս յիւրաւի ցասուցեալ էր մեզ, բայց սակայն ետ զԱնձն փոխանակ մեր ի սպանումն: Եւ չհամարեցաւ ինչ զայն ամենայն յանցանս մեր: Նաեւ Պաւղոս այլով արինակաւ անէ ի հաշտութիւն՝ ասելով թէ՛ «Արեգակն ի վերայ բարկութեան ձերոյ մի՛ մտցէ»⁴: Զի որպէս Քրիստոս ի պատճառս պատարագին անի հաշտութիւն, նոյնպէս եւ նա տուրնջեամբն յորդորէ ի նոյն, զի ամենեւին ինչ պատճառս դատապարտութեան գտանիցէ թշնամին առ ի բորբոքել զհնոց բարկութեան: Նոյնպէս եւ Քրիստոս ոչ սակաւ ինչ թոյլ տայ յապաղել, զի մի՛ մինչ պատարագն կատարիցի, ի վհատութիւն անկեալ ժամ ի ժամ արարեալ յապաղիցէ, քանզի գիտէ, թէ բազում երազութիւն պիտոյ է առ այնպիսի ատ: Արդ, արգելլովն կոչէ մորոս՝ յառաջին թշնամութիւնէն արգելու, եւ հրամայելովն հաշտել զայն, որ յետոյ թշնամութիւն մտանելոց իցէ՛ խափանէ: Եւ տե՛ս, զիարդ գերկոսինս սաստկութեամբ բարբաւի: Զի

1 Տե՛ս Ծճ. ԻԵ. ԻԷ:

2 Տե՛ս Ծճ. ԼԷ 18-30:

3 Մատթ. Ե 23-24

4 Սաղմ. ԽԹ 23

1 Սաղմ. ԽԹ 14

2 Սաղմ. ԸԽ 2

3 Մատթ. Զ 14

4 Եփես. Դ 26

անդ գեհնն սպառնաց եւ աստ զպա[տ]արա[գ]աւք իսկ¹ չընդունի, զի ցուցցէ, թէ որչափ ինչ չար իցէ ախտ բարկութեանն, եւ այսու ամենայնիւ զարմատն եւ զպտուղն կամի շնջել: Վասն այսորիկ եւ զդատատանէ ճառէ եւ ի ժողովրդեանն եւ ի գեհննին պատժապարտս առնէ, եւ զպատարագն ի սեղանն սպախտ առնէ յառաջ քան զհաշտելն: Ապա յաւելու ի նոյնն եւ զմիւսն, եթէ՝ յառաջագոյն հաշտեալի՛ր ընդ ոսոխին քուս վաղագոյն, մինչդեռ իցես ընդ մահ ճանապարհի, զի մի՛ ասիցես, թէ ընդէ՞ր զրկիցիմ եւ յապշտակութիւն մատնիցիմ: Եւ զայն եւս պատճառս ի միջոյ բառնաս, եւ հրամայէ այնպէս մի՛ թշնամութիւն ընդ ումեք ունել: Եւ այս մեծ հրաման է, եւ ի մերձաւորացս տայ խրատ, զի զթանձրամիտսն այլ աւելի քան զհանդերձեալսն սովոր է գրաւել: Եւ արդ, զի՞ ասիցես, թէ բուռն քան զիս է եւ եւս չար յադթահարէ: Եթէ՞ ոչ յառաջագոյն պաշտիցիս, եւ [հ]արկ իցէ քեզ ատեան մտանել, զի յառաջ քան զատեան մտանելն թէպէտ եւ յ[ը]նչից անկանիցիս, սակայն անձին տէր ես: Իսկ յորժամ ի ձեռս դատաւորի մատնիցիս, ե՛ւ ի կապանս եւս մտանես, ե՛ւ գլխտին պատիժս կրիցես: Վասն այնորիկ յառաջագոյն ստիպէ հաշտել ընդ ոսոխին եւ յարէ ի նոյն, թէ վաղագոյն եւ թէ մինչդեռ ի ճանապարհի իցես, եւ այսու ամենայնիւ ստիպէ փութագոյն լինել ի սէրն, զի ոչ այնչափ եղծանէ զմեր ոճս, իբրեւ զծուլութիւն ի գործս պատուիրանաց: Վասն որոյ եւ Պաւղոս յառաջ քան զմտանելն արեգականն խրատէ քակել զթշնամութիւնն: Եւ Տէրն յառաջ քան զմատուցանել պատարագին հրամայէ հաշտել, նոյնպէս եւ աստ. մինչդեռ իցես ընդ նմա ի ճանապարհի եւ մինչ չեւ մտեալ իցես յատեան, տէրն ես ամենայնի: Իսկ յորժամ ընդ հարկաւ մտանիցես, ոչ որպէս դուռն կամիցիս, այլ որպէս բռնութիւնն հրամայիցէ, ա՛յն լինի: Եւ արդ, զինչ իցէ բարի միտս ունել ընդ աւսոխին, կամ այն իսկ է բնաւ յանձին. ունել զվնասն կամ այնպէս տալ իրաւունս, որպէս թէ ընդ դատաւորաւն իսկ մտեալ իցէ եւ զարդարակշիռն կորովիցէ, զի մի՛ անձնսիրութեամբն զիրաւունս կորուցէ: Այլ որպէս զիւրն, նոյնպէս եւ զընկերին իրս վճարիցէ, եւ եթէ մեծ ինչ թուիցի այս ընդ այն, մի՛ զարմանար, զի վասն այնր ետ զայս ամենայն երանութիւնս՝ առ ի յորդորել եւ յերկրել զմիտս լսողացն, զի պիտանացու լիցի առ յ[ը]նդունել զայս ամենայն աւրէնսգրութիւնս: Իսկ ոմանք ասեն, եթէ զսատանայէ արկնար-

¹ Ձեռագրում՝ իսկ:

կէ ոսոխին անուամբ եւ հրամայէ ոչինչ ունել ի նորայոցն, զի այն է բարեմիտն լինել՝ հրաժարելն ի նմանէ, յորժամ աստի երթեալ ոչինչ գտանիցի նորա մասն ի սմա: Ապա եթէ ոչ այնպէս իցէ, անհրաժեշտ լինիցի տանջանքն: Բայց ինձ այս թուի, եթէ զայնմ դատաւորաց եւ զատեանէ եւ զբանդէ ասէ, որպէս Պաւղոս մերթ հանդերձելովքն եւ մերթ մաւտաւորաւքս յորդորէ զսողան: Վասն որոյ հարկէ հնազանդ լինել իշխանացն, զի Աստուծոյ պաշտաւենայք են ի նոյն կարգեալք: Սոյ[ն]պէս] եւ Բրիստոս ոչ միայն գեհննիւն, այլ եւ ատեանիւ եւ բանդիւ որ աստ դիպիցին՝ սպառնայ, զի այսու ամենայնիւ զարմատ սպանութեանն կոտորիցէ, զի որ ոչ բամբասիցէ եւ ոչ թշնամութիւն ընդ ումեք ունիցի, զիա՞րդ իցէ, զի սպանանել ժտիցի: Զի այսու յայտ լիցի, եթէ որ ընկերին յաւգուտ է, եւ մեզ աւգուտ գործէ՛, զի որ ընդ ոսոխին բարեաւք միտս ունիցի, որչափ եւս առաւել իւր շահ առնիցէ, զի յատեանից եւ ի բանդից եւ յամենայն տառապանաց զանձն ազատիցէ եւ զպատուիրանս նորա կատարիցէ եւ մեծութեան փառացն նորա հասանիցէ:

«Լուարոք, զի սասց առաջնցն, եթէ մի շնայցես, այլ Ես՝ անեմ ձեզ, թէ ամենայն մարդ, որ հայի ի կիմ մարդ առ ի ցանկալ, անդէմ շնացաւ ի սրտի իրում»³:

Յորժամ կատարեաց զառաջին պատուիրանն եւ ի գլուխ առաքիւնութեան տարաւ Հասոյց, ապա իբրեւ յուղի անկեալ գայ Հասանէ յերկրորդ պատուիրանն, զի գոնեայ այնու հաւանիցին մարդիկ աւրինացն, զոր չէ պարտ երկրորդ պատուիրան կոչել, այլ եր[ր]որդ, զի առաջին ոչ այն է, թէ՝ «Մի՛ սպանաներ», այլ այն է, թէ՝ «Տէր Աստուած քո Տէր մի է»⁴: Զոր եւ պարտ իսկ է խնդրել, եթէ ընդէր ոչ անդի արար սկիզբն, ուստի սկիզբն պարտ էր առնել եւ զնոյն աճեցուցանել եւ զիւր անձն ծանուցանել, այլ քանզի չէր ժամանակ զիւր անձն յայտնել, զի դեռ ի խրատականն կրթել կամէր եւ նշանաւքն հաւանեցուցանել, թէ արդարեւ Որդի Աստուծոյ է, զի թէ վաղվազակի ասացեալ էր, թէ լուարուք, զի ասացաւ, թէ՝ «Ես եմ Տէր Աստուած

1 Ձեռագրում՝ գործի:
 2 Ձեռագրում՝ մի շնայցես, այլ ես անեմ ձեզ, թէ՛ Մի շնայցես այլ ես փխ եթէ՛ մի շնայցես, այլ ես:
 3 Մատթ. Ե 27-28
 4 Բ Օր. Զ 4

քո»¹, եւ անդէն ասէր, թէ՛ «Եւ Ինձ եւս երկրպագէ՛ք»², զամենեւեան խրտուցանէր իբր ի մոլեկան հայել ի նա: Զի թէ յետ անչափ վարդապետութեանց եւ նշանաց եւ մինչ չեւ այնպիսի ինչ յայտնեալ էր, դիւաւհար կոչէին զնա, եթէ յառաջ այդպիսի ինչ յայտնեալ էր, զինչ ինչ ոչ կոչէին զնա: Իսկ ի դէպ ժամանակ պահելով՝ զայսպիսի ինչ վարդապետութիւն(ս) դիւրընկալ առնէր բազմաց զկրաւնսն: Վասն որոյ առ ժամանակ մի զանցուցանէր զայնու եւ զառուել վարդապետութիւնն յետոյ յայտ առնէր բանիւք, բայց նախ նշանացն հանդիսիւք եւ վարդապետութեանն աւրինակաւ առ սակաւ մեղմով ընդ նմին խառնեալ յայտնէր, զի իշխանութեամբ այնպիսի աւրէնս դնել եւ կարգել ուղղութիւնս զգաւշականս³ մտադիրս առ սակաւ մեղմով ի կրաւնս իսկ անեալ ձգէր, քանզի ասէ իսկ, եթէ զարմանային ընդ վարդապետութիւն նորա, զի ոչ իբրեւ զդպիրսն ուսուցանէր: Եւ սկսել յընդոյժին ակտիցն մերոց ի ցասմանէն եւ ցանկութենէն, քանզի եւ նոքա իսկ բռնաւորագոյնք իմն են ի մեզ եւ քան զայլս առուել բնակաւորք են ի մեզ, վասն որոյ բազում իշխանութեամբ անձ զայսպիսի⁴ ակտս յուղղութիւն եւ ամենայն հաստատութեամբ խափանեալ արգելոյր, զի ոչ ասաց, եթէ շնացողն միայն իցէ տանջելոց, այլ եւ զարատ հայեցողսն ի տանջանս հրաւիրէ, զի իմացիս, եթէ յաճախագոյն քան զպարացն ճառէ: Վասն որոյ ասէ, թէ՛

«Որ հայի ի կիմ մարդ ցանկութեամբ, անդէն շնացաւ ընդ անս ի սրտին»⁵:

Այսինքն՝ որ յայն հարեալ զայն եւեթ գործ առնիցէ իւր՝ զգեզեցիկ մարմինն նշմարելով հանապազ եւ զմիտսն կրթեալ յապուշ որսայցէ անհնարին ցանկութիւն ապականիչ զննելով անացն: Քանզի ոչ եթէ զմարմինս եւեթ եկն զերծուցանել ի չարեաց, այլ եւ զողիս նախ: Եւ քանզի ի սիրտն զշնորհս Հոգւոյն ընդունիմք վնաս, նախ սրբէ: Բայց աստ ոչ վայրապար զցանկութիւնն ի միջոյ բառնայ, այլ որ ի գեղեցիկ երեսաց զբաւութիւն ցանկութեան լինի: Վասն որոյ չասաց,

1 Մճ. ԺԵ 7. Ել. Ի 2, 5
 2 Ել. ԺԱ 8
 3 Ձեռագրում՝ զգաւշականս:
 4 Տողամիջում՝ սի:
 5 Մատթ. Ե 28

եթէ՛ որ ցանկայցէ՛ շնայ, այլ՝ «Որ հայիցի ցանկութեամբ»: Եւ որպէս ի բարկութեանն խտրոց ի միջի դնէ ասելովն, թէ՛ «Որ ի տարապարտուց եւ զուր բարկանայ»¹, սոյնպէս եւ աստ խտրոց ի միջի դնէ, եթէ՛ «Որ ցանկութեամբ հայիցի»: Եւ ոչ պարզաբար ասաց, եթէ՛ որ ոք ցանկայցէ. զի որք ի լերինսն նստիցին, չեն առանց ցանկութեան, քանզի երկրքեան ընդարտոյք եւ ի բարի պէտս հաստատեալ են ի մեզ ցասումն եւ ցանկութիւն, զի միովն չարսն խրատեմք եւ զստահակսն յուղղութիւն անմք եւ միւսովն որդիս ծնանիմք եւ պայազատ ժառանգ յետ մեզ թողումք: Վասն այսորիկ սրբէ յամենայն ակտից զայս երկու բոյս բարեաց, զոր հաստատեաց ի մեզ ի գործս բարեաց: Իսկ անելորդ ցանկութիւնն ոչ եթէ ի բնութենէ ինչ լինիցի, այլ ի քումմէ ծուլութենէ, զոր եւ հինն իսկ պատուիրէ անդուստ ի վերուստ, եթէ՛ մի՛ պշտուցու ընդ գեղ աւտար², զի որ մի անգամ զրոց ցանկութեան բորբոքէ, այնպիսին կանգնէ ի միտսն կուսս իրացն աղտեղութեան եւ բազում մուտ եւ ընդարձակ տեղիս տայ սատանայի: Եւ այնուհետեւ ոչ կարիցես մերժել զնա ի բաց, յորժամ ի ներքս ի խորհուրդն ընդունիցիս: Վասն որոյ ասէ իսկ, թէ՛ մի՛ շնայցես աչաւքդ, զի մի՛ եւ մտաւքդ եւս շնայցես:

Նաեւ ոչ վասն այն իսկ ետ քեզ Աստուած աչս, զի նոքաւք շնայցես, այլ զի տեսանիցես զարարածս եւ փառաւորիցես զԱրարիչն, եւ ոչ զի զննիցես զգեղ լկտի կանանց, որք պաճուեալ գեղով՝ մատուցանեն զբաժակ մահու, թէպէտ եւ ոչ ոք իցէ, որ ըմբիցէ, այլ ոչ ասեն, թէ առ կանայս ինչ իցէ արէնսդրութիւնն, այլ ես ցուցանեմ առ հասարակ առ արս եւ կանայս կարգեաց զաւրէնս, թէպէտ ընդ արս խաւսի գլխովն, առ ամենայն իսկ մարմինն կարգէ զխրատն, զի զայր եւ զկին մի ինչ երես դիտէ կոչել եւ ոչ ուրեք որոշէ ազգս ազգաց արէնսդրութեանն: Ապա թէ առանձինն կամիցիս զնոցա պատուհասն լսել, լո՛ւր Եսայիայ, որ յաճախ յերգ արկեալ հեզնէ [...] ³ զնոցա կերպարանս եւ զհայեցուածս եւ զբարշել ստորոտոցն այլովքն հանդերձ⁴: Եւ Գաւղոս յանդիմանէ եւ բազում արէնսդրութիւն կարգէ նոցա: Նաեւ Քրիստոս յաջորդաւքն իբրեւ առակաւ իմն զնոյն ճառէ, յոր

1 Մատթ. Ե 22
 2 Հմմտ. Սիր. ԻԵ 28, ԽԱ 26:
 3 1 քառ
 4 Հմմտ. Եւ. Գ 16:

ժամ ասիցէ՛ խլեա՛, ի բա՛ց ընկեա զմորեցուցիչն, ի նոսա իմն հայեցեալ ասէ զնոյն սաստիւ, քանզի յարէ ի նոյն.

«Թէ ակն քո աջ գայթակղեցէ զքեզ, խլեա՛ զնա եւ ընկեա՛ ի բաց»¹:

Ոչ զանդամոցն ինչ ասէ, քաւ լիցի, այլ ամենայն իրաւք զչար բանն բամբասէ, զի ոչ աչքն եւեթ տեսանեն, այլ միտքն են, որ տան աչացն տեսանել: Զի յորժամ միտքն զբաւեալ իցեն, աչքն ոչ տեսանեն զմերձաւորն, զի յայտ լիցի, եթէ ոչ ամենայն ինչ՝ աչացն ազդմանէ, այլ մտացն: Ապ[ա] եթէ ոչ, զիա՞րդ զալ ակն միայն տայ խլել, զի եւ ձախն զնոյն գործէ. զի յայտ լիցի, թէ ոչ վասն անդամոց ինչ իցեն բանքն, այլ վասն այնոցիկ, որ կարի ինչ ընտանութիւն ունիցին ընդ մեզ: Զի եթէ այնպէս զոք սիրիցես իբրեւ զաջոյ ակն, եւ կամ թէ այնպէս պիտանի ոք իցէ քեզ իբրեւ զաջ ձեռք, եւ ոգւոյդ վնաս ինչ առնիցէ, հաս՞ եւ ի բաց ընկեա: Եւ տե՛ս, զիարդ ոչ ասաց, եթէ մերժեաց ի նմանէ, այլ բազում որոշումն յայտ առնէ. խլեա՛, ասէ, եւ ի բաց ընկեա: Եւ քի համառատ իմն եւ ահագին ետ զհրամանն, ցուցանէ ի միւսմէ կոզմանէն զշահն ի բարութեանցն եւ զչարեացն զվնասն եւ յամէ յայլասացիկ յորձորմանն.

«Լաւ իցէ քեզ, - ասէ, - թէ մի յանդամոց քոց կորիցէ, քան թէ ամենայն մարմինդ անկաւեիցի ի գեհեմն»²:

Յորժամ ինքն ոչ ապրիցի, եւ զքեզ եւս կորուսանիցէ: Եւ եթէ երկոքեան ընկղմիցին, զի՞նչ շահ ի միաբանութենէ սիրոյն լինիցի: Վասն որոյ ոչ միայն ասէ, թէ՛ «խլեա» եւեթ, այլ թէ՛ «եւ ի բաց ընկեա». զի մի միւս անգամ անդրէն դարձցիտ, այնպէս զնա իսկ ի բազում պատուհասից փրկեացես եւ զքեզ ազատ ի կորստենէ առնիցես, զի թէ հարկ ինչ լինէր զմի յանդամոցդ հատանել եւ զայլ ապրեցուցանել կամ թէ զբոլորն կորուսանել, ոչ ապաքէն խտրժէր զհատումն միոյ անդամոյն, քան զկորուստ բոլորին: Տեսանես, որչափ զգաւնութեամբ եւ խնամով լի են Նորա պատուիրանքն: Եւ որ կարծէրն բազմաց սաստիկ գոլ, զոր [...]՝ թանդի երեւի Նորա առաւել մարգասիրութիւնն, զի յամէն կողմանց զքո աւգուտ խեղդէ: Վասն որոյ ասէ. «Ոչ

1 Մատթ. Ե 29
2 Նոյն տեղում
3 Իբատ

եկի Ես լուծանել զարէնս եւ զմարգարէս, այլ՝ կատարել»¹. Եւ կատարումն թերութեան լինի պիտոյ, եւ թէ զինչ է կատարումն մարգարէից, յայտ առնէ. «Ահաւասիկ,- ասէ,- կլանեմք յերուսաղէմ եւ կատարի ամենայն ինչ, որ մի անգամ գրեալ է վասն իմ»²: Եւ վասն նոցին թերութեան ասաց, թէ՛ անցեալ են առաջիինքն, այլ զայս, որ մկրտին ի կատարումն եւ ընկղմեցան ի յաւելուածն եւ նորոգեցան առաւելութեամբն: Ասէ. «Դիւրագոյն է երկնի եւ երկրի անցանել, քան յաւրինաց անտի միում նշանի անկանել»³, եւ ամենայն, որ լուծանիցէ, ասէ, ինչ մի ի պատուիրանաց Նորոց Կտակարանաց:

«Որ հարկանէ զծնաւտ քո, մատո՛ դու նմա զմիւս կողմն»⁴:

Եւ հաստատէ զայն, զի ասէ ապտակ ընդ ապտակի թերի է այն, որ հաստատեաց կացոյց ստուգութիւնն ի ժամանակ շնորհացն: «Եթէ ոչ,- ասէ,- առաւել գտանիցի արդարութիւն ձեր քան զդպրացն եւ փարիսեցւոցն, ոչ կարէք մտանել արքայութիւնն երկնից»⁵: Արդ, նոցա ասացաւ ոչ սպանանել, եւ ձեզ՝ ոչ բարկանալ, նոցա՝ ոչ շնալ, եւ ձեզ՝ ոչ ցանկալ, նոցա՝ ապտակ ընդ ապտակի, այլ աստ. «Որ հարկանէ զծնաւտ քո, մատո՛ դու նմա զմիւս եւս կողմն»: Եւ ուսուցանէ այլ կերպս. «Եթէ յորժամ մատուցեալ իցէ քո,- ասէ,- պատարագ ի վերայ սեղանոյ, թո՛ղ զպատարագն քո եւ ե՛րթ հաշտեաց»⁶. զի մի՛ կարծիս դիցէ ի վերայ ստուգութեանն, եթէ վասն պատարագին անփոյթ արար, եւ ոչ պահանջես գյանցաւորն. «Եթէ ոչ,- ասէ,- առաւել գտցի արդարութիւն ձեր քան զդպրացն եւ փարիսեցւոցն»: Քանզի հրամայեն աւրէնքն, ասէ. «Մի՛ լինիր հասկաքաղ զկնի հնձողացն յանդի բում»⁷, եւ՝ «Մի՛ առներ ճաքաղ զայգին քո, այլ աղքատ այս ասէ եղիցի այն»⁸: Եւ այն այնոցիկ, որ ընդ աւրինաւքն են: Իսկ արդ, այնոցիկ, որ քրիստոնեայք են, զինչ եւս ասացէ, որոց Տէրն մեր ասաց. «Եթէ ոչ առաւել գտցի արդարութիւն ձեր աւելի քան դպրացն եւ փա-

1 Մատթ. Ե 17
2 Հմմտ. Մատթ. Ի 18, Մարկ. Ժ 33, Ղուկ. ԺԸ 31:
3 Մատթ. Ե 18
4 Մատթ. Ե 39
5 Մատթ. Ե 20
6 Մատթ. Ե 23
7 Բ Օր. ԻԴ 20
8 Ղեւ. ԺԹ 10

րիսեցւոցն, ոչ կարէք մտանել յարքայութիւնն երկնից»։ «Զա՛յս լուարուք,- ասէ,- զի ասացաւ՝ մի՛ սպանաներ, զի որ սպանանէ, դատապարտէ. այլ ես ասեմ ձեզ՝ որ կարդայ եղբար իւրում յիմար»¹։ Եւ զի եւ այս եւս փոքրիկութեամբ գայթակղեցուցանէ զմարդկութիւնն. տգէտ զգնացս ժամու ճանաչէ, իսկ իմաստունն՝ զգնացս խորհրդոց։ Արդ, կատարեալս ի մէջ կատարելոց կամեցաւ մուծանել, այսինքն՝ կատարեալս ի մէջ Հրեշտակաց։ Առ Տէր մեր արդարք պարտաւոր են, սոյնպէս նոքա՝ յաչս միմեանց։ Ետ ազատութիւն մարդոյն լինել նմանողս Աստուծոյ, զի կամաւք ստացի զայն, ինչ զոր Աստուած բնութեամբ իւրով ունի։ Եւ հայեա՛ց դու, զի եւ նա իսկ թէպէտ եւ բնութեամբ ունէր, սակայն իբրեւ ազատութեամբ շրջեցաւ։

«Լուարուք,- ասէ,- զի ասացաւ, թէ՛ մի՛ շնար. այլ ես ասեմ ձեզ, թէ ամենայն, որ հայի եւ ցանկայ, շնացաւ»²,

քանզի էին, որ սիրէին զստացուածս եւ զփափկութիւնս գրգանաց եւ գրան չարութեան, ասէ Տէր մեր, զի եթէ ձեռն քո կամ ոտն քո, զի թէ մինչ յանդամս անգամ ասացի քեզ, զիս՝ որ անխայես դու ի վերայ ստացուածոց կամ ի վերայ փափկութեան գրգանաց. զի եթէ դադարեցուցանես ի քեզ անդամաւն հատանելով զանէծս եւ զհայհոյութիւնն եւ թշնամանս, ընդէ՞ր ոչ հատանես դու զլեզու քո, զի ի հարկէ միոյ անդամէ անտի հանգիստ ամենայն ցաւոց լինի, կամ թէ շարաչար գործեցեր, զի ոչ հատեր, կամ թէ բարեաւք ոչ լուար, կամ թէ չար հատեր զանդամն կամ անմտութեամբ լուար զպատուիրանն, զի այնու, որ ոչ հատեր զանձն քո, յանդիմանեցար, թէ չար գործեցեր, զի ոչ հատեր, զի ի չարչարանաց երկեսար դու եւ կամեցար լուծանել զպատուիրանն, զի մի՛ ապականեսցես զանդամն։

Բայց արդ, աղէ, տեսցուք, եթէ դադարե՞ն հա[յ]հոյութիւնք ի հատանել³ լեզուին. չարաչար գործեն այնոքիկ, որ ոչ հատանեն, ապա եթէ ոչ դադարեն, չարաչար լուան այնոքիկ, որ հատին։ Կամ ինքն Տէր մեր զիս՝ որ հրամայէր հատանել զանդամն այն, որ ի հատանել նոցա մարմինն ապականի, եւ կնճիւնն ոչ լալի։ Արդ, ոչ եթէ զանդամս գեղեցիկս, զոր յաւղեաց Աստուածութիւնն, արժան է հա-

1 Մատթ. Ե 21-22

2 Մատթ. Ե 27

3 Ձեռագրում՝ Բատատամել։

տանել, այլ զխորհուրդս չարս, զոր [յաւղէ ազա]տութիւն։ Եւ զայս դարձեալ եցոյց Տէր մեր, թէ մինչեւ յոր վայր պարտ է մեզ մարտնչել, զի մի՛ իցեմք յաղթահարեալ ի չարէն. իբրեւ զայն, զի ասէ՝ մի՛ պատուէք զհանդերձս, այլ՝ զսիրտս. զի մեծատանն մեծութիւն իւր աջ ձեռն էր։ Եւ գայթակղեցոյց զնա, զի ոչ հատ ընկեաց զնա։ Եւ Հերովդի՛ աջ ալն էր Հերովդիսդա, եւ փոխանակ խլելոյ ընկնլոյ զալն պիղծ, հատ ընկեաց զսուրբ կառափն Յովհանու։ Եմաւովն զամենայն անդամն հին մարդոյն հատ ընկեաց, զի մի՛ գայթակղեցուցէ զնա, ահաւասիկ ասէ. «Մեք թողաք զամենայն»²։

(Չարունակելի)

1 Ձեռագրում՝ Հերովդի։

2 Մատթ. ԺԹ 27

/200ա/ ՅՈՎՅԱՆՆՈՒ ՔԱՅԱՆԱՅԻ ՅԱՂԱԳՍ ՆՇԱՆԱԿ<Ի> ՀԱՒԱՏՈՅ ՆԻԿԻԱԿԱՆՆ ՅԺԸ-ԻՑՆ*

1. 1 Արդ, ըստ Աստուածաշունչ Գրոց եւ ըստ Հարցն աւանդութեան՝ «Մեզ մի է Աստուած Հայր, յՈրմէ ամենայն, եւ մեք ի Նա, եւ մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որով ամենայն, եւ մեք Նովա»[†]. յայտ է, թէ եւ մի Հոգի Սուրբ Աստուծոյ եւ Աստուած ճշմարիտ: 2 Ո՛չ երեք աստուածք՝ ըստ բնութեան աւտարք ի միմեանց, եւ ո՛չ մի անձն՝ տկար յառատութիւն, այլ Մի Աստուած՝ յաղագս նոյնութեան բնութեանն, եւ Անձինք Երեք՝ վասն ամէնառատութեանն եւ անճառելին խորհրդոյ: 3 Դարձեալ, ո՛չ երեք անսկզբունք, քանզի Հայր միայն է անսկիզբն, ո՛չ յուսեքէ ծնեալ, իսկ Որդի՝ ծնունդ Նորա, եւ Հոգին Սուրբ՝ յառաջ եկեալ ի Նմանէ, բայց ըստ ժամանակի՝ անսկզբունք իբրեւ զՀայր, եւ ոչ Երեքեան սկզբունք Միմեանց: 4 Վասն զի Հայր է սկիզբն Որդւոյ ծննդեամբ եւ Հոգւոյ՝ արտաքս առաքմամբ, ո՛չ մի անձն՝ վասն երեք գոյոյն, եւ ո՛չ երեք աստուածք՝ վասն միոյն բնութեան, վասն որոյ եւ անբարժանելի խոստովանիմք: 5 Եւ ոչ է կարծել մի գոլ անձն երեք անուամբք, վասն զի Սաբելի է այս, եւ ոչ երիս այլս ըստ բնութեան, քանզի արիոսը/200բ/եան է այս, այլ մի գոլ բնութեան զԵրիս Աւանձնաւորութիւնսն: 6 է ինչ, զոր Հասարակաբար խոստովանիմք Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, եւ է ինչ, զոր առանձնապէս: 7 ԶԱստուածն անունն եւ զգաւրութիւնն Աստուածուն

* Բնագիրը ներկայացում է ըստ Ս. Ղազար N 504 գրչագրի՝ անճշան ուղղագրակամ միջամտութիւններով. օրինակ՝ վերականգնուած են բաց թողնուած յ-երը եւ ի-երը՝ քահանայի-քահանայի, հոգոյ-հոգոյ եւ այլն, ուղղուած են տառափաղները՝ ելաւտելոյ, հոգիոյ-հոգոյ, տեղիոչ-տեղտոչ, սղալ-սղալ, զքանչելի-սքանչելի եւ այլն:

† Ա Կոր. Ը 6

թեանն, զիշխանութիւնն, զփառս, զմեծութիւնն, զարարչութիւնն, զպատիւ, զճոխութիւն Հասարակ Երրորդութեանն անճառելոյ խոստովանիմք: 8 Իսկ զՀայրն եւ զՈրդի եւ զՍուրբ զՀոգին շրթամբք խոստովանելով եւ սրտիւ հաւատալովն՝ առանձինն գոլ հաւատամք իւրաքանչիւր Ուսեք, զի յայտասիկ հաւասարութիւն տալ Երիցն ոչ ընդունի Եկեղեցի, այլ մի Հայր՝ պատճառ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, եւ մի Որդի՝ ծնունդ էութեան Նորա, եւ մի Հոգի Սուրբ՝ ելող ի Հաւրէ: 9 Դարձեալ եւ յանուանոց գտանեմք ի Գիրս՝ ոչ ինչ խտրելով ասել Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: 10 Նախ՝ Ինքն ասէ Փրկիչն յաղագս Հաւրն. «Հոգի է Աստուած»*, եւ ապա՛ Երեմիա մարգարէն վասն Որդւոյ. «Հոգի երեսաց մերոց Տէր Քրիստոս»[†]: 11 Այլ եւ լոյս եւ կեանք եւ ճշմարտութիւն, բարութիւն ամենայն, սէր, գթութիւն՝ Հանդերձ երկայնամտութեամբ եւ անոխակալութեամբ եւ՝ պարգեւասիրութեամբ եւ որ ինչ նման է այսոցիկ, ասել Հասարակաբար Սրբոյ Երրորդութեանն Գիրք ոչ արգ/201ա/եւուն, եւ խոստովանեալ է յամենեցունց նոյն Ինքն՝ առաջալայելի եւ անփոփոխելի, ժամանակի արտաքոյ, ամենեւին եւ՝ Հասման: 12 Զի այսոքիկ եւ որք նման սոցին՝ արարեալք առ ի նմանէ եւ ոչ Համագոյք Նորա եւ Համեմատք, պատճառ ամենայնի եւ պատճառաց երիցագոյն, Հաստիչ բնութեան եւ գոյացութեան, որ զամենայն բովանդակէ, եւ յիմիքէ Ինքն ոչ բովանդակի, միայն ճշմարիտ՝ վասն ոչ ի սկսմանէ զէութիւնն ժանելոյ եւ ոչ կատարածի ի ներքոյ անկեալ: 13 Քանզի այլքն ամենայն էութեան վիճակեալք վախճանի եւ սկսմամբ պարունակին, եւ ոմանք՝ ոչ երկուքումք ի նոցանէ, զի եւ՝ յարարածոց անմահ՝ որպէս մարդկային ոգի եւ Հրեշտակք: 14 Սակայն առանց սկսման եւ ոչ մի ոք, թէպէտ եւ արտաքոյ իմաստութեանն աշակերտքն ասասցեն յաւետակից Աստուծոյ զնիւթն կամ զԱստուած կարաւտ նիւթոյ, եւ ոմանք՝ ընտրութեամբ գոլ զամենայն եւ առանց Արարչի կամ ինքնամատուցիկ որպէս ասացին, զի զմանիքեցուցն եւ զվաղենտիանոսացն թողցուք զերեսուն յաւիտեանսն եւ զխաւար եւ զանդունդս:

* Յովն. Դ 24
† Գրչագիրը լատ չի ընթերցում:
‡ Ողբ. Դ 20

II. 1 Արդ, պարզից եւ խառնեցելոց մարմնոց եւ իմանալոյ էութեանն ինքն է Արար/201թ/իչ՝ միայն անյաւազական եւ պարզ գոլով, ըստ բնութեան՝ անորակ, անքանակ, ոչ ի տեղողջ, քանզի սոքա ի նիւթոյ եւ ի տեսակէ Հաստատելոց յարմարեալ տուան, իսկ ամենասուրբ բնութիւն Երրորդութեանն գեր ի վերոյ ամենայնի է, վասն որոյ միտք ամենայն եւ բան տկարանան իմանալ ինչ կամ ասել յաղազս Նորաստուգութեամբ: 2 Բայց զի մի՛ ի կատարեալ եւ ի միայն էապէս բարւոյ անտի գրկեսցի մարդկային բնութիւնս, չափաւորապէս եւ ըստ զիջանելոյ խաւեցաւ առաքելովք եւ մարգարէիւք ընդ մեզ, որոց եւ երեւեցաւ, որք անկար էին տեսանել, զի «ոչ ոք է,- ասէ,- որ տեսանէ գերեսս իմ եւ ապրէ»*: 3 Եւ մեծն Աբրահամ, յորժամ ընդ կերպարանեցելուան ի տեսիլ մարդոյ խաւէր ընդ Տեառն վասն սողոմացուցն, ծանուցեալ զեղականի բնութեանս տկարութիւն եւ զՆորա պատուոյն գերազանցութիւնն՝ ասէր. «Որովհետեւ սկսայ խաւել ընդ Տեառն, բայց ես Հոդ եմ եւ մոխիր»†: 4 Իսկ Դաւիթ առաւելութեամբ ասէ. «Ո՞ խաւեսցի զգաւրութիւնս Տեառն»‡. զի եթէ վասն զաւրութեան Նորա ոչ ոք է բաւական ըստ արժանի խաւել ինչ, վասն նորուն ինքեան, Որոյ զաւրութիւնն է, զի՞նչ ասասցուք: /202ա/ 5 Հիանայ եւ ամէնիմաստն Պաւղոս ոչ ընդ անհասութիւն բնութեանն, քանզի ոչ Համարձակէր, այլ ընդ մուտն Հեթանոսաց եւ ընդ տարագրութիւնն Իսրայիղի. «Ո՞վ խորք մեծութեան եւ իմաստութեան եւ գիտութեանն Աստուծոյ, որպէ՛ս առանց քննելոյ են դատաստանք Նորա, եւ առանց զննելոյ՝ ճանապարհք Նորա»§: 6 Աւնու եւ զմարգարէն ճայնակցել. «Ո՞ գիտաց զմիտս Տեառն, կամ ո՞ խորհրդակից եղև Նմա, կամ ընդ ո՞ւմ խորհեցաւ գտանել ի Նմանէ Հանճարոյ խելամտութիւն, կամ ո՞ ետ Նմա փոխ եւ Հատուցանիցէ Նմա»**: 7 Եւ զի ոչ զաւրէր սուրբն կատարելապէս իմաստասիրել վասն իրացն յԱստուծոյ մատակարարելոյ, կնքէ փառաւորութեամբ զբանն, զի «ի Նմանէ,- ասէ,- եւ Նովա եւ ի նոյն ամենայն»††, Նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»:

* Տե՛ս Ել. ԼԳ 20:
 † Տե՛ս Մձ. ԺԸ 27:
 ‡ Սաղմ. ԾԵ 2
 § Հոմմ. ԺԱ 33
 ** Տե՛ս Ես. Խ 13:
 †† Տե՛ս Բ Տիմ. Դ 18, Եբր. ԺԳ 21, Գաղ. Ա 4, Հոմմ. ԺԶ 36:

Յաղագս Որդոյ

III. 1 Որ ինչ ի վեր է քան զմեզ, Հրամայեցաւ եւ ոչ քննել: 2 Դարձեալ, ընկալաք պատուէր՝ քննել զԳիրս*: 3 Որպէս զի ի ձեռն առաջնոյն ուսցուք մի՛ մտացածին բանիւք յանդգնել յաղագս Աստուծոյ ինչ իմաստասիրել՝ աւելի քան զգրեալսն իմանալ կարծելով, իսկ ի ձեռն երկրորդին զծուլութիւն Հեղգութեան եւ զգանդաղանաց ի բաց ընկ/202թ/ենուլ եւ գործասիրաբար զաշխատասիրութենէ բուռն Հարկանել եւ կրթութեամբ Գրոց իմաստնանալ եւ երկիւղիւ մեծաւ զքննութիւնն յաղագս Աստուծոյ մատչել առնել:

IV. 1 Արդ, թէպէտ եւ զՀայր գիտեմք պատճառ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այլ զժամանակի միջնորդութիւն ոչ ընդունիմք ասել եւ ոչ երիցութիւն եւ կրտսերութիւն ի սուրբ խորհուրդ խոստովանութեան Երրորդութեանն իշխեմք մուծանել, վասն զի յաստուածաբանելն Յովհաննու լուաք ասել յաղագս Որդւոյ. «Ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն»†: 2 Զյանդուզն լրբութիւն մոլեգնեցելոյն Արիոսի ըմբերանելով՝ զարարածն ասող Բանին Աստուծոյ, քանզի «էրն ի սկզբանէն» ոչ պատշաճի արարածոց, եւ դարձեալ՝ «Նա էր ի սկզբանէ, եւ ամենայն ինչ Նովաւ եղև»‡: 3 Եւ զիա՞րդ Արարիչն ամենայնի արարած իցէ: 4 Ո՞վ շտեմարան չարութեան եւ ամենայն պղծութեան աղբեր, զի թէ Արարիչն արարած իցէ, ոչ ինչ արգելու եւ զՀայր Հայհոյել քեզ, որ ասացն ցԱրարչակիցն. «Արասցուք մարդ ըստ պատկերի Իւրում եւ ըստ նմանութեան»§: 5 Եւ ի մի պատկեր Աստուածութեանն Հաստատեաց զմարդն, վասն զի չեն ի Միմեանց ըստ բնութեան բաժանեալ Մնողն եւ Մնունդն, /203ա/ այլ ամենայնիւ նոյնք եւ նմանք: 6 «Ես եւ Հայր Իմ մի եմք, եւ որ ետեսն զիս, ետես զՀայր»**, եւ դարձեալ՝ «Ես ի Հայր, եւ Հայր՝ յիս»††, այսինքն՝ զնոյն յԵրկոսին տեսանել, բայց՝ յառանձ-

* Տե՛ս Յովթ. Ե 39:
 † Յովթ. Ա 1
 ‡ Տե՛ս Յովթ. Ա 2, 3:
 § Մձ. Ա 26
 ** Յովթ. ԺԴ 9
 †† Տե՛ս Յովթ. Ժ 38:

նաւորութեանցն: 7 Արդ, ոչ իւրք զանազանին Մնողին Մնունդն Հա-
մագոյ, բայց միայն, զի Հայր չէ՛ եւ ո՛չ ասի եւ ո՛չ զատանի ի Հոգ-
ւոյն Սրբոյ, պատուակից եւ կարողակից: 8 Որով ամենայն ինչ եղեւ՝
ըստ մեծին Պաւղոսի, որ ասէ, թէ՛ «Ամենայն ինչ Նովաւ եւ ի նոյն
Հաստատեցաւ եթէ՛ արժողք, եթէ՛ տէրութիւնք, եթէ՛ պետութիւնք,
եթէ՛ իշխանութիւնք»*: 9 Որոյ սկիզբն ոչ ժամանակ, այլ Հայր Իւր,
ընդ Նմա անսկզբնաբար եւ ի Նմա կատարեալ՝ յամենայնի՛ իբրեւ
զնոյն զաւրութիւն Հաւր եւ իմաստութիւն, պատկեր անվրէպ, ծա-
գումն փառաց եւ նկարագիր էութեան Նորա, կերպարան, Միածին
Որդի, Բան, խորհուրդ: 10 Անուանի եւ կեանք՝ ըստ ճշմարտութեան,
լոյս, ճանապարհ, ճշմարտութիւն եւ ամենայն, որ ինչ գերազանցեալ
բարութեան է նշանակիչ: 11 Այլ դու, եթէ կամեցիս զճշմարտութիւն
Որդւոյ առ Հայր տեսանել, մի՛ հեղգասցիս մտանել ի դպրոցն աս-
տուածային, ուր լուիցես նախ ի նոյն Ինքն Միածնէ Որդւոյն Աստու-
ծոյ. «Հայր իմ մինչեւ /203թ/ ցայժմ գործէ, եւ Ես գործեմ»†: 12 Տե-
սանե՞ս զանսխալապէս գործակցութիւնն: 13 Եւ դարձեալ, որպէս
Հայր յարուցանէ զմեռեալս եւ կենդանի առնէ, նոյնպէս եւ Որդի,
զորս կամի, կենդանի առնէ եւ չասէ՝ ըստ մասին գոյ Հաւր գործակից
զԻնքն կամ երկրորդ ի տալն կեանս, այլ ամենեւին ըստ Նմին եւ նոյն-
պէս: 14 Եւ զի անբաժանելի է ի Հաւրէ, ասէ. «Ես ի Հայր, եւ Հայր՝
յիս»§. եւ դարձեալ, ի սուրբ եւ փրկական յաղաթան Իւր. «Դու՛
Հայր, յիս, եւ Ես ի Քեզ»**: 15 Ոչ ինչ նեղեալ յընդունելն զՀայր,
քանզի չէ նուաստ քան զՆա, եւ ոչ ունայն ինչ եւ դատարկ՝ ի Հայր
թողեալ մասն յինքենէ, քանզի ոչ մեծ է, քան զՈրդի, Հայր: 16 Բայց
յորժամ լսես զայս, մի՛ կարծեր ընկզմել Միոյն ի Միւան զանմարմին
եւ զանճառելի էութիւնն եւ ամենեւին արտաքոյ թանճրութեան եւ
նիւթոյ, զի ըստ դիմաց եւ ըստ առանձնաւորութեանց զանազանի
երկրպագելի եւ Ամենասուրբ Երրորդութիւնն: 17 Այլ ըստ նոյնու-
թեան բնութեանն ուսաք զՀայր յՈրդի գոյ, եւ զՈրդի՛ ի Հայր, եւ
վասն անվրէպ նմանութեանն, եւ զի աստուածային եւ անպատմելի

* Տե՛ս Կող. Ա 16:
† Ըստ ձեռ. N 6453-ի: Բնագրում՝ կատարել:
‡ Յովթ. Ե 17
§ Յովթ. ԺԴ 11
** Յովթ. ԺԷ 21

բնութեանն տեղի տանելոյ ոչ այլ ինչ է, բայց Ինքն միայն: 18 Արդ,
նախ քան զմարմնանալ Բանին ոչ ան/204ա/ուանի Նորին մերկ Աս-
տուածութիւնն Յիսուս եւ Քրիստոս, այլ Աստուած եւ Բան եւ Որդի
Միածին եւ որ ինչ վայելուչ է եւ յարմարական աստուածայնոյ եւ
անմարմին էութեան Բանին: 19 Իսկ յորժամ զթացեալ ի մեզ՝ Հաճեցաւ
մարմնանալ, կոչեցաւ հրեշտակին յայտնութեամբ այսոքիւք
անուամբք, քանզի ասէ ցՄարիամ. «Մնցիս Որդի եւ կոչեսցես զանուն
Նորա Յիսուս»*, եւ ցՀովիւսն. «Մնաւ ձեզ այսաւր Փրկիչ, որ է Քրիս-
տոս»†:

V. 1 Եւ արդ, որքան է տկարութիւն մեր, սակաւուք եւ վասն ընդ
մարմնոյ խառնման Բանին ասասցուք: 2 Խոստովանիմք զՈրդին Աս-
տուծոյ ճշմարտապէս մարդ եղեալ, զբովանդակ բնութիւն մարդոյ
միացուցեալ ընդ Ինքեան՝ զհոգի եւ զմարմին եւ զմիտս: 3 Ո՛չ նախ
ստեղծեալ մարդոյն եւ ապա բնակեալ Բանին, այլ Ինքեան Բանին
եղեալ մարմին՝ ըստ Յովհաննու ձայնին, սակայն անփոփոխելի եւ
առանց յեղման եւ այլայլութեան կացեալ մնացեալ ըստ Իւրում բնու-
թեանն, որպէս նախ քան զմարմնանալն, զայլայլելի եւ զմահկանացու
բնութիւնն ընդ անմահին եւ անայլայլելոյ յորովայնի ամենամաքուր
կուսին խառնեալ յարմարի: 4 Եւ ըստ բնութեան աստարացեալսն Իւ-
րով անճառելի իմաստութեամբն խառնեալ /204թ/ միացոյց, վասն զի
անհնարինքն առ ի մարդկանէ Հնարաւորք են Աստուծոյ, իսկ զոր
Նայն առնէ, անհասանելի է մտաց մարդկան եւ հրեշտակաց եւ ան-
պատմելի բանի, մանաւանդ ըստ մարմնոյ տնաւրէնութեանն իրազոր-
ծութիւն՝ Աստուծոյ զծնունդն եւ զեղիւլութիւնն, խոստովանիմք եւ ո՛չ
լուկ մարդոյ, որպէս չարափառն Նեստորիոս եւ որք ըստ նմա: 5 Հա-
ւանիմ վարդապետին՝ անսայով ամէնիմաստին Պաւղոսի, որ ասէ. «Իբ-
րեւ եկն լրումն ժամանակին, առաքեաց Աստուած զՈրդին Իւր, որ
եղեւ ի կնոջէ եւ եմուտ ընդ արինաւք»‡: 6 Այսպէս զստեղծանելի
մարմնոյն եղելութիւնն անեղ բնութեանն գիտէ, ոչ եթէ զանսկզբնա-
կան էութիւնն այլայլեալ փոխադրեաց ինչ Բանն ի զգեհնու մարմին,

* Ղուկ. Ա 31
† Ղուկ. Բ 11
‡ Գաղ. Դ 4

այլ վասն զի աներկբայապէս մարդ եղեւ Որդին Աստուծոյ, Նմա դնէ զեղելութիւնն, զի մի՛ երկու դէմս ոք կարծեսցէ, կամ առանց միանալոյ երկուս բնութիւնս: 7 Զսոյն եւ այլուր ասէ. «Մեզ մի է Աստուած Հայր, յՈրմէ ամենայն, եւ մեք ի Նա, եւ մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որով ամենայն, եւ մեք Նովաւ»*: 8 Զի եթէ ոչ Բանն Ինքն մարմնով ծնաւ, այլ՝ պատկերն ծառայի, որպէս ասեն Հերձուածողք, ապա ոչ է աստուածածին սուրբ Կոյսն՝ ըստ նոցա, /205ա/ եւ երկուք ոմանք կատարեալք առանց միութեան, եւ ոչ այնուհետեւ ըստ նոցայն Հայհոյութեան՝ ամենակատար Երրորդութեանն ի նմին մնացեալ՝ զչորրորդին յաւելուած ընդունելով, եւ խառնակ խոստովանութիւնն Եկեղեցւոյ եւ պաշտաւնն յԱրարիչ եւ յարարած, ի Տէր եւ ի ծառայ:

VI. 1 Բայց մեք Հաւատամք զՈրդին Աստուծոյ բնութեամբ եւ ճշմարտապէս մարդ լինել, ո՛չ ի մարդ բնակեալ՝ որպէս ի սուրբս, այլ Ինքեան իսկ լինել կատարեալ մարդ՝ անշփոթ եւ առանց խառնակութեան մնալով, ո՛չ Աստուածութեանն ի մարմնոյ յեղեալ բնութիւն եւ ո՛չ մարմնոյն լուծեալ յանմարմնութիւն, այլ ի վեր քան զբան միացեալ ընդ մարմնոյ Բանին: 2 Վասն որոյ ոչ յերկուս բաժանեալ յետ միանալոյն իշխեմք զմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, այլ մի բնութիւն Աստուծոյ Բանին խոստովանիմք, թէպէտ եւ մարմին առ: 3 Եւ որպէս զմարդ եւ ոչ ոք ասէ այլ եւ այլ բնութիւնս, թէպէտ եւ յոգւոյ եւ ի մարմնոյ զգոյացութիւնն ունի, նոյնպէս եւ ի վերայ Տեսուն մերոյ ոչ երկակս պարտիմք իմանալ, զի Իւր եւ ոչ եթէ այլոյ ուրուք է մարմինն անճնաւոր եւ բանական, զնոյն Ինքն՝ Աստուած կատարեալ եւ զնոյն Ինքն՝ մարդ ճշմարիտ, Համագոյ Հաւր եւ Հոգւոյն Սրբոյ՝ ըստ Աստուածութեանն, եւ Համագոյ մեզ՝ ըստ մարդ/205բ/կայնոյն բնութեան, սակայն ոչ այլ եւ այլ, այլ մի՛ ըստ Գրոց Սրբոց: 4 Կեղծաւորին ոմանք՝ մի ասել դէմ եւ զնոյն բաժանեն յերկուս բնութիւնս՝ խաբելով զպարզամիտս, եւ որ ինչ խոնարհագոյնք թուին գրեալք յԱւետարանսն, մարդկութեանն տան, այսինքն լոկ մարդոյ՝ զքաղցն, զծարաւն, զաշխատութիւնն, զզանգիտելն, զննջելն, զմահն, զթաղումն, իսկ զմեծամեծսն եւ զհրաշափառագոյնս<ս>ն Աստուծոյ միայնոյ որոշեն՝ զբժշկութիւն աստիցն եւ զաճեցուցանել Հացիցն, ի վերայ ծովուն

* Ա Կոր. Ը 6

գնայն, զաստուածավայելուչ հրամանսն եւ խոստմունսն եւ զյարութիւնն, եւ չիմանան, թէ ի լոկ անուանէ միութեանն շահ ինչ ոչ է, յորժամ իրաւք յերկուս բաժանիցեն: 5 Զխաբէութիւն երկուութեանն իւրեանց թաքուցանեն ընդ մեզ՝ մի դէմն ասելով եւ յայտնեն՝ յերկուս բնութիւնսն անջատելով եւ յերկուս կամս եւ ներգործութիւնս եւ զայն Հարկաւորաբար զԱրարիչն Հարկի եւ բնութեան ընդ Հարկաւ առնել ոչ ամաչեն: 6 Քանզի կարողութիւն էր Նմա եւ Հնար՝ ոչ բնաւ ի նուաստագունիցն կրել ինչ, եթէ էր կամեցեալ, եւ վաղվադակի ընդ ծնանելն ի Կուէն յառն կատարելոյ գալ Հասակ եւ ոչ՝ աճմամբ եւ զարգանալով, /206ա/ բայց անվայելուչ էր չափոյ մարդկութեանն առանց կարգի, եւ անկարգս ինչ կամ անվայելուչս եւ առանց յարմարութեան լինել Աստուծոյ՝ ամբարշտութիւն է կարծելն: 7 Եւ ոչ ի նուաստագունիցն կրել ինչ Նմա ամենեւին դիւրին էր, վասն զի Աստուած էր մարմնացեալ, այսինքն՝ կատարեալ մարդ եղեալ, բայց ըստ որում ասացան վայելչականաւն մերոյս եւ բնաւորականաւն վարի<ւ>ր ի փրկութիւն մեզ: 8 Եւ վասն այնորիկ մարդ եղեւ, զի զայն ամենայն յանձն առցէ վասն մարդկան, ապա թէ ոչ, զի՞նչ Հարկ ի վերայ կայր Նմա լինիլ մարդ, եւ զի մի՛ ոք յանդգնեսցի առ աչաւք ասել զճշմարիտն մարդեղութիւն Բանին Աստուծոյ, որպէս մանիք եւ այլ բազումք, եւ զփրկութիւնն մեր ապախտ առնել:

VII. 1 Արդ, Ինքն, որ մարմնացաւն՝ Աստուած, յորժամ կամէր եւ ոչ եթէ ի Հարկէ ինչ կրէր զմարդավայելուչսն, որպէս եւ սուրբ Աւետարանն ուսուցանէ, թէ՛ «Ի կատարել աւուրցն քառասնից՝ ապա քաղցեաւ»*: 2 Զի եթէ ի Հարկէ բնութենէ լինէր բռնադատեալ, որպէս զմեզ, ոչ լնլոյ քառասնիցն, այլ կանխաւ քան զայն քաղցնոյր: 3 Յեղիաս եւ Մովսէս թէպէտ եւ պահեցին զուզաթիւ աւուրս ըստ Տեսուն, ոչ եթէ առանց քաղցնլոյ մնացին, վասն զի մա/206բ/րդիկ էին, թէպէտ եւ աստուածազգեսցք էին: 4 Իսկ Փրկիչն մեր յորժամ կամեցաւ, յայնժամ քաղցեաւ, քանզի Աստուած էր ճշմարիտ ի մարմնի միացեալ: 5 Եւ այսպէս եւ ըստ այսմ՝ մեք յերկուս ոչ բաժանեմք զմիոյ Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի կամաւորապէս կիրսն եւ զաստուածավայելուչ սքանչելիսն: 6 Վասն զի որք բաժանենն՝ է ինչ, զոր Աստուծոյ

* Տես Ղուկ. Դ 2:

տան, եւ է ինչ, զոր՝ մարդոյ, առանց երկբայութեան երկուս դէմս եւ երկուս որդիս ի ներքս մուծանեն՝ հակառակ ուղիղ վարդապետութեանն եւ առաքելական սուանդութեանն, զոր ի հարցն ընկալաւ Եկեղեցի: 7 Եւ է այսպէս՝ Աստուածն Բանն յաւիտենական, որ ոչն քաղցնու եւ ոչ երբէք ծարաւէ, որպէս ասէ մարգարէն Եսայի*, Իւրով մարմնովն քաղցնոյր եւ ծարաւէր, եւ նոյն Ինքն, որ ոչ ննջէ եւ ի քուն երթայ, ննջէր մարմնով Իւրով, անաշխատն եւ անվաստակն մարմնովն ի ճանապարհորդութեանն նստէր առ աղբերն վաստակեալ, բարձիչն արտասուեաց արտասուէր ըստ մարմնոյն, քաջալերիչն ամենեցուն զերկիւղ յանձն առնոյր մարմնովն, անչարչարելին չարչարէր, եւ անմահն մեռանէր, զի ազատեցէ զմահուն երկիւղիւ վտարանդեալսն ի ծառայութիւն: 8 Որպէս եղեւ որ ան/207/ա/եղն էր եւ առանց սկզբան, մարդ եղեւ Աստուածն, եւ բովանդակիլ յանձն էառ անբովանդակելին՝ անփոփոխ մնալով յԻւրումն առանց կարեաց, նոյնպէս եւ զամենայն կրեաց անպարսաւելի կիրս եւ սքանչելագործէր աստուածային մարմնովն, զոր առ ի Կուսէն: «Հայր Իմ, - ասէ, - մինչեւ ցայժմ գործէ, եւ Ես գործեմ»†: 9 Թքով բերանոյն կաւ արարեալ՝ զնոյն աչս ի ծնէ կուրին ստեղծանէր եւ ծանր մարմնովն զնայր ի վերայ ծովուն թեթեւապէս‡: 10 Այլ եւ <զ> Պետրոս վեր ածէր սուրբ ձեռամբն՝ Հանդերձեալ ընկղմիլ§, նովին ձեռամբ եւ զոքանչին Պետրոսի՝ ի մահաբեր շերմանն**, ապա բժշկութիւն եւ կարողութիւն սպասաւորել ինքեան եւ որոց ընդ նմայն, շնորհէր: 11 ԶՀամբրն լեզուոյ, բուռն հարեալ աստուածայնոյ մարմնոյն մատամբք, պարզախաւ քան զքաջալեզուան վաղվաղակի առնէր եւ լսելոյ զաւրութիւն ի խելսն եւ յականջսն դնէր խլին՝ արկեալ անդ զմատուսն: 12 Զժողովրդապետին դուստրն ձեռն տուեալ՝ ի մեռելութենէ յարուցանէր իբրեւ ի քնոյ եւ զբորոտն պիղծ ըստ արինացն մերձաւորութեամբ ձեռինն մաքրէր: 13 Եւ ոչ միայն աստուածարեալ մարմնովն սքանչելագործէր, այլ եւ Հանդեր/207/բ/ձիւ մարմնոյն, որով տեռատեսն քաջահաւատ կիւնն բժշկեցաւ, եւ բիւրք են լուեալք եւ ասացեալք սքանչելեացն, որք ի

* Հմմտ. Ես. Խթ՝ 10:
 † Յովն. Ե 17
 ‡ Հմմտ. Յովն. Թ՝ 6, Մատթ. ԺՊ՝ 26:
 § Հմմտ. Գոյն:
 ** Մատթ. Ը 14, Մարկ. Ա 30, Ղուկ. Դ 39

ձեռն մարմնոյն, զի զբաժանասէրսն ըմբերանեցէ եւ ցուցանէ յայտնապէս, թէ չիք անջրպետութիւն ինչ միացեալ բնութեանն: 14 Արդ, եւ զորս բանիւ միայն բժշկէր, մի՞թէ ոչ եւ այնոքիկ մարմնովն լինէին կատարեալք, որով եւ ամենայն հրաշագործութիւնքն: 15 Քանզի ոչ եթէ իմանալի ձայնքն եւ անմարմնապէս լինէին, որպէս ի տաճարին եւ առ մարգարէիւքն, այլ մարմնական շրթամբք եւ լեզուաւ եւ շնչերակաւք եւ այլովք ձայնական գործարանաւք Իւրով մարմնոյն Բանն Աստուած բարբառէր: 16 <Յ>թագաւորագիրն ասէր, եթէ՝ «Ե՛րթ, որդիին քո կենդանի է»*, եւ կնոջն քանանացւոյ՝ «Ո՛վ կի՛ն դու - ասէ, - մեծ են հաւատք քո, ե՛րթ եւ որպէս հաւատացերդ, եղիցի՛ քեզ»†, անդամալուծին՝ «Արի՛, ա՛ռ զմահիճս քո եւ շրջեա՛ց»‡, եւ բորոտացն տասանց՝ «Երթա՛յք, ցուցէ՛ք զանձինս քահանային»§, եւ ցորդի այրոյն, որ ի վերայ դագաղացն, այն, ինչ մեռեալ՝ «Պատանի՛ դու, քեզ ասեմ, արի՛»**, եւ աղաղակաւ մեծաւ ց՛Ղագար ասէր. «Արի՛, ե՛կ արտաքս»††: 17 Զի ուսցուք Աստուծոյ աղաղակել մարմնովն, բայց տես/208/ա/ցուք եւ զհոգեւոր պարգեւացն բաշխմունս, թէ իցէ ըստ միութեան եւ ոչ՝ ըստ մասին, որպէս հերձուածողքն ասեն: 18 Ո՛չ ապաքէն անմեղ մանկտիրոյն ձեռն եղ եւ աւրհնեաց եւ զոմն ի գիրկս ընկալաւ, զոմանց ասաց. «Թո՛յլ տուք մանկտիրոյդ գալ առ Իս, զի այդպիսեացդ է արքայութիւնն Աստուծոյ»‡‡: 19 Եւ առաքելոցն բանիւք բերանոյ Իւրոյ ետ իշխանութիւն թողով զմեղս եւ ունել իշխանութիւն արձակել եւ կապել, կոխել զաւճս եւ զկարիճս եւ զամենայն զաւրութիւն թշնամոյն: Եւ պոռնիկն, յոտսն մերձեցեալ, թողութեան մեղաց պարգեւ ընդունէր§§: 20 Եւ ցանդամայրոյժն ասէր. «Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո»***, եւ որոց դայթակղեցանն, ասէր. «Զի գիտասջի՛ք,

* Յովն. Դ 50
 † Մատթ. ԺԵ 28
 ‡ Յե՛ս Ղուկ. Ե 24:
 § Ղուկ. ԺԷ 14
 ** Ղուկ. Է 14
 †† Յովն. ԺԱ 43
 ‡‡ Մարկ. Ժ 14
 §§ Հմմտ. Ղուկ. Է 47:
 *** Մարկ. Բ 8

թէ իշխանութիւն ունի Որդի Մարդոյ յերկրի թողուլ զմեզս»*: 21 Եւ այնմ ի վկայութիւն Հաստատութեան ասէր. «Արի՛, ա՛ռ զմահիճս քո եւ երթ ի տուն քո»†: 22 Եւ այլն ամենայն եղեալք եւ ասացեալք ի Տեառնէ եւ ոչ մի ըստ մասին եւ առանձնակի բնութեան միոյ ուրուք, այսինքն՝ Աստուծոյ առանձինն կամ մարդոյ յատուկ երեւին ներգործութիւնք եւ բանք, քանզի նոյն է Աստուած եւ նոյն ինքն մարդ, եւ ո՛չ ոմն մարդ եւ ոմն Աստուած, զի մի՛ մարդպաշտք, այլ աստուածապա՛շտք/208թ/տք գտցուք եւ Երրորդութեանն, այլ ո՛չ չորրորդութեանն երկրպագուք: 23 Այսու պատճառաւ միոյ եւ նորին Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ զամենայն խոստովանիմք զաստուածավայելուչսն եւ զմարդավայելուչսն<ն>, զոր ասեն ներգործութիւնս եւ կիրս: 24 Վասն որոյ եւ Աստուծոյ զծնունդն ի Կուսէն, զաճելն ըստ մարմնոյ, զշնորհաւորիչն, զիմաստնանալն, զքաղցնուլն, զծարակելն, զխաչն, զթաղումն, զէջն ի դժոխս եւ գյարութիւնն: 25 Որպէս զի մի՛ ըստ Նեստորի եւ Թէոդորիտեայ եւ Ղեւոնի եւ ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ շնորհաւք աստուածացեալ զՔրիստոս եւ պատուակից Բանին, զոր ի գաւակէն Դաւթի եւ իշխանակից՝ ըստ նոցա, որպէս ոմն ուրումն, այլ Բանն Աստուծոյ մարմին եղեալ, այսինքն՝ մարդ ճշմարիտ եւ կատարեալ խոստովանեցուք՝ առանց շփոթութեան եւ խառնակութեան, զբնութիւնսն պահելով եւ անպական եւ զբաժանումն անջատման ի միաւորութեանն ոչ ընդունելով:

VIII. 1 Բայց զգուշացի՛ր, պատուականդ քաջ արանց, քանզի Բանն, որ եւ Միածին եւ նկարագիր էութեան Հաւր եւ պատկեր, զաւրութիւն եւ իմաստութիւն, անընդունակ կրից եւ չարչար/209ա/անաց է, վասն զի Աստուած է յաւիտենական: 2 Սակայն զի մարմին եղեւ անփոփոխելին եւ անայլայլելի<ն>, Նմա ասին ամենայնք Իւրոյ մարմնոյն կիրք, քանզի եթէ ինքն մարմնացաւ, եւ Նորա է մարմինն անձնաւոր եւ բանական, Նորա են եւ կիրք մարմնոյն, այսինքն՝ Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ. դժուարատես է եւ նուրբ ամենեւին բանդ է, նաեւ անհաս ոչ միայն մարդկային մտաց, այլ եւ անմարմին գաւրութեանց: 3 Բայց որոց ճշմարտութիւնն բաղձալի է եւ աշխատու-

* Տե՛ս Մատթ. Թ 6:
† Մատթ. Թ 6, Մարկ. Բ 9

թիւնն սիրելի, բարեպաշտ, ուղիղ խորհրդով, ոչ թաքուցանէ ի նոցանէ, որ ասացն, թէ. «Ոչ զՀայր ոք ճանաչէ, թէ ոչ Որդի, եւ ում Որդին կամիցի յայտնել»*: 4 Արդ, ոչ եթէ բնութիւն աստուածային գիտակ չարչարանացն ընդունէր յինքն եւ սգայր զչարչարանն, վասն զի գերազանց է եւ կարի յոյժ քան զչարչարելի բնութիւնն, բայց յաղագս ճշմարտապէս միանալոյն շարականիս բնութեան եւ մի լինելոյն նովաւ Նորա չարչարանքն եւ են եւ ասին: 5 Քանզի ոչ եթէ ըստ Ապողինարի անանձն մարմին ընդ ինքեան միաւորեաց Բանն, զի այսպէս խոստովանել ընդ չար/209բ/չարանաւք արկանէ զանչարչարելի բնութիւնն, այլ մարմին բանական՝ անձն ունող, որպէս զի ի ձեռն անձին բանականի, լինիցի զգայակից չարչարանաց մարմնոյ, ոչ Բանն ըստ ինքեան, այլ Իւրով անձամբն բանականաւ ի ձեռն մարմնոյն ստացի: 6 Ի՛ւ եղիցի չարչարեալ ինքն, զոր Համառուտելով ասացուք, թէ նոյն ինքն Բանն Աստուած՝ անչարչարելին ճշմարտապէս չարչարեցաւ Իւրովն մարմնով՝ բանական անձն ունողաւ, եւ ածմահն մեռեալ Իւրով մարմնովն, քանզի Աստուած էր ճշմարիտ, որ կրէր զամենայն մերով բնութեամբս, զի ազատեցէ զմեզ ի մեղացն ծառայութիւնէ եւ արասցէ որդիս ըստ շնորհի Հաւր Իւրում եւ անուանեցէ եղբայրս Իւր եւ ծանուցէ զճշմարտութիւնն, որ է նոյն ինքն Քրիստոս Աստուած մեր, Որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

IX. 1 Դարձեալ, սրբոց Հարցն Հետեւելով՝ ըստ որում խոստովանիմք մի Որդի Աստուծոյ զմարմնացեալ Բանն Աստուած եւ Տէր եւ Քրիստոս, զնոյն ինքն եւ Աստուած ճշմարիտ, աստուածային եւ զՆորա մարմնաւոր ծնունդն, քանզի Աստուած է Մենալն ի սրբոյ Կուսէ եւ ոչ որպէս Նեստորի թուեցաւ՝ մարդ սոսկ /210ա/ եւ ապա եղեալ ընդունող Բանին, քանզի այսպէս կարծիլ եւ ասել ամբարշտութիւն է: 2 Վասն այնորիկ եւ ասեմք, եթէ ոչ ի մարդ բնակեաց Բանն Աստուած, այլ մարդ եղեւ, եւ ոչ որպէս նոքայն ասեն՝ աստուածագրեաց մարդ էր Քրիստոս, որպէս նոքայն ասեն, այլ Աստուած մարմնացեալ եւ մարդացեալ, ոչ յարակցութիւն մարդոյ առ Աստուած Բանն եւ իշխանութիւն կամ պատուոյ Հաւասարութիւն, որպէս Նեստորն ասաց, զսուրբ եւ զաստուածային տնաւրէնութիւնն ասեմք, այլ միաւորու-

* Տե՛ս Ղուկ. Դ 23:

Թիւն ըստ ճշմարտութեան աննման բնութեանցն, եւ զխառնումն զայն վերագոյն մտաց եւ անճառելի բանի՝ Աստուծոյ միայն Հնարաւոր եւ վայելուչ եւ Ինքեան եւեթ Հասանելի: 3 Բայց որք միաւորութեանն զկնի դարձեալ յերկու քակտեն զբնութիւնս եւ զանազանութիւն ներգործութեանց եւ կրից եւ կամաց եւս ի վերայ բերեն՝ ըստ ժողովոյն Քաղկեդոնի, այլովք բառիւք եւ նոյն իմացուածովք զՆեստորի Հայհոյութիւնն անըջանան: 4 Քանզի երկուս դէմս ասաց՝ Հաղորդեալս ի միմեանց եւ զսուրբ Կոյնն՝ ոչ Աստուածածին, այլ Քրիստոսածին՝ խորամանկեալ գողանալ զպարզամիտս եւ զանուամուկս, եւ երկուց քրիստոսաց ժողովո/210բ/ւմն առնէ անաւթէնն՝ բազին անուանելով զայն, որ ի զաւակէն Դաւթի եւ բնակիչ զԲանն Աստուած: 5 Եւ սոքա երկու անջատելով յետ միութեանն զբնութիւնսն՝ մի դէմ ընդ մեզ ասեն նովին նենգութեամբ եւ բաժանեն զաւետարանական եւ զառաքելական ձայնս, զաստուածավայելուչ բանս եւ զգործս միայն Աստուածութեան Նորա տան եւ զմարդավայելուչ տնաւրինաբար կիրս եւ ձայնս մարդկութեան Նորա առանձնապէս որոշեն:

X. 1 Արդ, ի՞նչ իւրիք տարածայնեն միմեանց, կամ որո՞վք զատանին յիրերաց մտածութեամբք, քանզի երկուքին կողմանքն՝ զնուաստագոյնսն մարդկութեանն յարմարեն եւ զբարձրագոյնսն՝ Աստուածութեանն: 2 Բաժանելով յերկուս զմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զի՞նչ աւելի, քան զՆեստորին, իմանան սոքա կամ ասեն, քանզի չէ ինչ աւգուտ ասել զԲանն Աստուած ի Կուսէն ծնեալ եւ մի դէմ գՔրիստոս եւ ապա՝ անդրէն դառնալ եւ բաժանել յերկուս: 3 Նաեւ քան զՆեստորի աղճատանս դժնդակագոյն ունին զչարութիւնն այսպիսի պատրուակեալ բանք, զի նա յետ միաւորութեանն, զոր ինքն ասէ, կարծիս տայ ոչ բաժանել: 4 Բայց սոքա յայտնապէս որոշեն եւ /211ա/ զդէմն, զոր մի ասացին՝ զձայնս Գրոց Սրբոց բաժանելովն եւ վասն այսորիկ դառնագոյն զսոցայն, քան զՆեստորին, ասացի ունել, վասն զի նորայն Հայհոյութիւն առանց ծածկութեան* եւ յայտնի է, զի Բանն Աստուծոյ ոչ ասէ մարմին եղեալ, այսինքն՝ մարդ կատարեալ, այլ ի մարդում բնակեալ, եւ յայնպիսի ամբարշտութենէ դիւրին է զգուշանալ եւ պարզամտաց անգամ:

* Բնագրով՝ ծածկութիւն:

XI. 1 Իսկ նոքա պատրուակեալ ունին զիւրեանցսն եւ ոչ ամենեցուն յայտնի, բայց՝ Հմտագունից արանց, քանզի զծնունդն ըստ մարմնոյ ի Կուսէն՝ զՈրդոյն Աստուծոյ խոստովանել ասեն եւ մի դէմ մարմնացելոյ Բանին, որպէս եւ մեք, կարծիս տան գոլ եւ ոչ յայտնապէս, ըստ Նեստորի, յերկուս դէմս բաժանեն զՔրիստոս: 2 Բայց երկուս կամսն ասելով եւ յերկուս ներգործութիւնն ի միում դիմին՝ զնոյն նշանակեն զՆեստորին, զի առանձնաւորութիւն երկաքանչիւրոցդ՝ ներգործութեան եւ կամաց, եւ զնուաստագոյնս, այսինքն՝ զմարդկայինսն, մարդոյ առանձինն որոշել եւ զՀրաշափառագոյն գործսն՝ առանձինն Աստուածն Բանի տալ զի՞նչ այլ ցուցանէ, եթէ ոչ տա/211բ/բերութիւն երկուց դիմաց: 3 Թէպէտ եւ նենգութեամբ կեղծաւորեալ ուրեք ուրեք զճշմարտութիւնն խառնեն, ոչ այլ իրիք աղագաւ, այլ զի ստութիւնն Հաւանելի գոլ թուեսցի, բայց մեք ե՛ւ զծնունդն, ե՛ւ զչարչարանսն, ե՛ւ զամենայն խոնարհութեան կիրսն Աստուծոյ Բանին մարմնացելոյ խոստովանիմք, քանզի Իւր Ինքեան՝ Բանին էր մարմինն եւ ոչ եթէ այլոյ ուրուք: 4 Յայտ ուրեմն, եթէ եւ Իւրոյ մարմնոյն կիրքն Նորա են, եւ վասն այնորիկ ասեմք զԱստուած խաչեալ եւ չարչարեալ կամաւորապէս վասն մեր: 5 Չանչարչարութիւնն, որ է ըստ բնութեան Աստուծոյ, ամբողջ պահելով՝ որպէս վեբիւնն, որ է ըստ բնութեան Աստուծոյ, ամբողջ պահելով՝ որպէս վերագոյնդ ասացաւ սակաւուք եւ ըստ որում կրիցն մարդկայնոց եւ մահուն զԱստուածն Բան ասեմք կամաւ Հնազանդել Իւրով մարմնովն, նոյնպէս եւ զաստուածավայելուչսն Հաւատամք կատարեալ զգործսն: 6 Զի ճշմարտապէս եւ անանջատաբար խառնեաց Բանն ընդ Ինքեանն զԻւրն մարմին անձնաւոր եւ բանական, այսինքն՝ մտաւոր, եւ ամենայն, որ ինչ կատարեցաւ առ ի նմանէ յաշխարհի ի ծննդենէն ըստ մարմնոյ ի սուրբ եւ յԱստուածածին Կուսէն մինչեւ ի յ/212ա/արութիւնն եւ զոր ինչ այլ եւս Հանդերձեալն է կատարել զվայելուչս Իւրոյ անճառելի զաւրութեանն եւ իմաստութեանն, միոյ եւ Նորին խոստովանելի է ճշմարտապէս Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ: 7 Նա նոյն ինքն՝ Որդի Աստուծոյ, եւ նոյն ինքն՝ ի զաւակէ Դաւթի ըստ մարմնոյ: 8 Նա՝ յառաջ քան զյաւիտեանս, ի Հաւրէ ծնեալ անճառաբար, եւ նոյն ինքն՝ ի լրման ժամանակաց ի Կուսէ աստուածավայելչաբար մարմին զգեցեալ, այսինքն՝ ամենայնիւ, որ ինչ մարդ յերկրի երեւեալ, բայց ի մեղաց, ճշմարտապէս եւ առանց կարծեաց չարչարեալ, նոյն ինքն՝ մարմնացեալ Բանն, որ է Աստուած ճշմարիտ: 9 Մի՛ ամաչեսցուք զհերձուածողացն ընդդէմ բերեալ աստուածաչարչարութիւն

լսելով, այլ իմաստութեամբ զՍուրբ Գիրս ի մէջ բերեալ՝ պատասխանի տացուք նոցա: 10 Միոյ եւ Նորին գոլ զամենայն՝ Աստուծոյ մարմնացելոյ եւ մարդացելոյ, զաստուածավայելուչսն եւ որ ինչ ըստ տնաւրէնութեանն վասն մեր կիրք, եւ մի՛ հաւանակիցք եղեալք նոցա՝ բաժանեցուք զՔրիստոսն եւ որ ինչ վասն Նորա զասացեալսն յառաքելոց եւ ի մարգարէից եւ յաւետարանչաց՝ Աստուծոյ առանձինն եւ մարդոյ՝ ըստ /212ր/ յատկութեան: 11 Վասն զի մի ուսուցին մեզ հարքն բնութիւն Բանին Աստուծոյ, թէ եւ մարմին առ, եւ բազում ունի անտեղութիւնս յերկուս բաժանել բնութիւնս յետ միաւորութեանն զմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս եւ ըստ իւրաքանչիւրոցն՝ զձայնս Գրոց Սրբոց: 12 Եւ զ՛առ ի Տեսանէն եղեալս եւ կատարեալ գործս եւ բանս ըստ տնաւրէնութեանն՝ զտնաւրինականսն եւ զոր ինչ Աստուծոյ միայն վայելուչս եւ կարելիս, նմանապէս տրամատել:

Յաղագս Հոգոյն Արքոյ

XII. 1 Մի յերրորդութենէն գոլ, ըստ որում եւ էն իսկ, խոստովանի ուսաք եւ խոստովանիմք զՀոգին Սուրբ՝ փառակից եւ երկրպագակից Հաւր եւ Որդւոյ, բնութեամբ նոյն, իսկ անձամբ՝ այլ, կատարեալ ամենայնիւ՝ իբրեւ զՀայր եւ զՈրդի, համազաւր եւ նոյնապատիւ, ոչ իւրք բնաւ նուազեալ, արարչակից Որոց, նոյնագոյ եւ հաւասար: 2 Վասն բնութիւն զնոյն ունելոյ՝ ամենայնի պատճառ էիցս ընդ Հաւր եւ ընդ Որդւոյ, անեղ, Տէր Աստուած, թագաւոր, յաւիտենական, մշտնջենաւոր, լոյս, ճշմարիտ, ամենայնի լուսաւորիչ, բաւական բնութեան, ելող ի Հաւրէ եւ ոչ արարած, ճշմարտ/213ա/ութեան Հոգի, Միխթարիչ, ոչ Որդի եղեալ կամ ասացեալ, այլ ծաւալումն անճառելի, ըստ որում ասաց Փրկիչն. «Հոգին ճշմարտութեան, որ ի Հաւրէ ելանէ»*: 3 Ծճարտութեան Հոգի ասելով՝ վասն զի Իւր Հոգի եւ է եւ ասի, եւ ի Հաւրէ ելող, վասն զի ի Նմանէ ստուգապէս յառաջ գայ, զորմէ ասաց նոյն ինքն Փրկիչն. «Նա զիս փառաւորեսցէ, զի յիմմէ անտի առնու եւ պատմեսցէ ձեզ»†: 4 Տեսանե՞ս, զի եւ Որդւոյ Հոգի ասի՝ որպէս եւ Հաւր՝ Հոգին Սուրբ: 5 Ըստ որում եւ մեծն գրէ Պաւղոս. «Դուք

* Յովթ. ԺԵ 26
† Յովթ. ԺԶ 14

ոչ էք մարմնով, այլ՝ Հոգւով, եթէ իցէ Հոգին Աստուծոյ ի ձեզ բնակեալ, իսկ եթէ ոք զՀոգին Քրիստոսի ոչ ունի, սա չէ նորա, ապա եթէ Քրիստոս ի ձեզ է, մարմին մեռեալ է վասն մեղաց, եւ Հոգին կենդանի է վասն արդարութեան»*: 6 Մի՛տ դիր, ասաց՝ Հոգի Աստուծոյ, ասաց եւ՝ Հոգի Քրիստոսի. զնոյն դարձեալ եւ Քրիստոս անուանէ զՀոգին՝ ոչ զանձնաւորութիւնն խառնակելով եւ շփոթելով, որպէս եւ Սաբելիոսն այն, այլ յայտ առնելով ի Փրկչին էութենէ գոլ զՆա եւ ի Միողէ Աստուածութենէն ոչ աւտար: 7 Վասն այնորիկ Հոգի Աստուծոյ ասացեալ՝ անդէն եւ Հոգի Քրիստոսի կոչէ զՆա՝ ճշգրտապէս յայտ առնելով, թէ ամենայն, որ ինչ /213բ/ Հաւրէ, անցանէ եւ յՈրդի՝ ի բնաւորապէսն Իւր Մնունը: 8 Իսկ ասելովն, թէ Քրիստոս ի ձեզ է վասն Հոգւոյն, ցուցանէ բնութենակից Բանին զՀոգին Սուրբ գոլ: Թէպէտ եւ այլ է առանձնաւորութեամբ, բայց զի է յՈրդւոջ, եւ Որդի ի Նմա: 9 Այդպէս ասաց երանելին. «Սա խաւսեցաւ յաւրէնսն եւ ի մարգարէսն»†, եւ զի է Տէր, ասէին մարգարէքն յաճախ. «Այսպէս ասէ Տէր»‡, եւ թէ՛ «Նաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի»§: 10 Որում եւ աստուածայինն վկայէ Պաւղոս՝ ասելով. «Տէր Հոգին է»**, վասն որոյ իշխանութիւն ունի ընդ Որդւոյ եւ իբրեւ զնոյն զծառայս բնութեամբ ազատ առնել, քանզի «ուր Հոգին Տեսան է, անդ ազատութիւն է»††, վասն որոյ եւ Փրկիչն վասն Իւր ասէր ցհրեայսն, զորս յորդորէր ի հաւատս, եթէ՛ «Որդին զձեզ ազատս արասցէ»‡‡: 11 Արդ, եթէ որ առնէ զմեղս, ծառայէ մեղաց եւ ո՛չ մնայ ի տան Աստուծոյ, ո՛չ յեկեղեցւոջ եւ ո՛չ յերկնի, իսկ Հոգին Սուրբ ի ձեռն վերստին ծննդեան աւազանին Ինքեամբ ճշմարտութեամբ յազատութիւն ածեալ որդեգրութեան§§ Աստուծոյ արժանաւորէ: 12 Ուրեմն զնոյն ունի բնութիւն եւ զաւրութիւն զՈրդւոյ, յայտ է, թէ՛ եւ զՀաւր, վասն որոյ եւ Իւր որդիս առնէ, որպէս՝ Հայր, /214ա/ եւ՝ զԻւր անունն, որպէս եւ Քրիստոս. ի

* Հռոմ. Ը 9-10
† Հմմտ. Հաւատոյ Հանգանակ:
‡ Տե՛ս Երեմ. Բ 17, 19, Ե 18, Ա Թագ. Բ 27, Բ Թագ. ԺԲ 7:
§ Տե՛ս Ել. Զ 10, ԺԳ 1, ԺԴ 1, ԺԶ 11, ԻԵ 1, Լ 12, 17, ԼԱ 12, ԼԲ 7:
** Բ Կոր. Գ 17
†† Նոյն տեղում
‡‡ Հմմտ. Յովթ. Ը 36:
§§ Բնագրում որդեգրութեամբ:

վերայ կնքաւորացն կոչէ. «Զի ծնեալն ի մարմնոյ մարմին է,- ասէ Տէր,- եւ ծնեալն ի Հոգւոյն՝ Հոգի»*: 13 Եւ դարձեալ. «Հողմն ուր կամի, շնչէ, այլ ոչ գիտես՝ ուտի՞ր գայ կամ յո՞ երթայ, սոյնպէս եւ՝ ամենայն ծնեալն ի Հոգւոյն», եւ՝ «Որ ոչն ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյն, ոչ տեսցէ զարքայութիւն Աստուծոյ»†: 14 Եւ զիա՞րդ իշխէ Հոգեմարտն եւ աստուածամարտն զազատարարն եւ որդեգրող ծառայանուանել, որ եւ անբովանդակելին է բնութեամբ որպէս Աստուած եւ լնուլ բաւական զամենայն:

XIII. 1 Գրեալ է վասն Հաւր. «Ո՞չ գերկինս եւ գերկիր ես լնում»‡, ասէ Տէր իսկ վասն Հոգւոյն. «Հոգի Տեառն ելից զտիեզերս»§: 2 Առաքէ Հայր. «Եկ առաքեցից զձեզ առ փարաւոն»**, եւ՝ զո՞ առաքեցից, կամ ո՞ երթայցէ առ այն ժողովուրդ: 3 Առաքէ եւ Որդի. «Երթա՛յք,- ասէ,- աշակերտեցէ՛ք զամենայն Հեթանոսս»††, եւ ընտրեաց յաշակերտացն, զորս եւ առաքեալս անուանեաց: 4 Առաքէ եւ Հոգին Սուրբ, նոքա՝ առաքեալք ի Հոգւոյն Սրբոյ, որովք ուսանիմք մի գոլ եւ ազատ զբնութիւն Երրորդութեանն Սրբոյ: 5 Զոր կամեցեալ յայտ առնել առաքելոյն Պաւղոսի՝ զկարգ դասաւորութեանն անդրէն դարձուցանէ նա՝ /214բ/ զՀոգին Սուրբ անուանելով, ապա՝ զՈրդի, ապա՝ զՀայր, ոչ անգիտացել պատճառ զՀայր գոլ Որդւոյ եւ զՀոգւոյն Սրբոյ, այլ զի ցուցցէ զՀոգին Սուրբ հաւասար ըստ ամենայնի Որդւոյ եւ Հաւր, քանզի բազումք յուղակի գայթակղին յանուսումնութենէ՝ ի գիրն եւեթ հայելով եւ զզարութիւն անգիտանալով իրին եւ ճշմարտութեան: 6 Վասն զի մեծ է, ասեն, Հայր, վասն այնորիկ ամենայն ուրեք առաջին ի գիրս լինի կարգեալ եւ անուանեալ, զորոյ կարծիս բժշկելով՝ ասէ այսպէս. «Թէպէտ եւ բաժինք շնորհաց են, այլ Հոգի նոյն է. եթէ բաժինք պաշտամանց են, այլ Տէր նոյն է. եթէ բաժինք աշողութեանց են, այլ Աստուած նոյն է, որ աջողէ զամե-

* Յովհ. Գ 6
 † Տե՛ս Յովհ. Գ 3:
 ‡ Տե՛ս Երեմ. Ի Գ 24:
 § Իմաստ. Ա 7
 ** Ել. Գ 10
 †† Մատթ. ԻԸ 19

նայն յամենայնի»*: 7 Եւ ոչ աստ միայն, այլ եւ ի բազում տեղիս սոյնպէս ցուցանէ երանելին զՀոգւոյն Սրբոյ հաւասարապատուութիւնն առ Հայր եւ Որդի, եւ չէ ծածկեալ յուսումնասիրաց եւ իմաստուն ընթերցողաց: 8 Արդ, զամենայն ունի զՀաւր եւ զՈրդւոյ Հոգին Սուրբ, բայց միայն զի Հայր ոչ է եւ ոչ ասի, այլ եւ՝ ոչ Որդի, սակայն՝ Որդւոյ, ըստ որում ասէ Պաւղոս. «Եւ զի եմք որդիք, առաքեաց Աստուած զՀոգի Որդւոյն Իւրոյ ի սիրտս մեր, Որով ա/215ա/զաղակեմք՝ Աբբա՛ Հայր»†: 9 Եւ մեծն Պետրոս զմարգարէիցն առ հաւատացեալսն գրելով՝ ասէր. «Որք վասն որոյ ի ձեզ լինելոց էին շնորհք՝ մարգարէանային, յորում եւ յորպիսի ժամանակի գուշակէր ի նոսա Հոգին Քրիստոսի»‡, զոր եւ ինքն Տէր աւետիս անուանէ եւ Հաւր: 10 «Նստարո՛ւք,- ասէ ցաշակերտսն,- մինչեւ զգենուցուք զաւրութիւն ի բարձանց»§, զորմէ զաւրութենէ ասաց նախ, թէ՛ «Ես ա<հա>ւասիկ՝ առաքեմ զաւետիս Հաւր իմոյ ի ձեզ»**: 11 Արդ, եթէ զաւրութիւն է, որպէս եւ Քրիստոս՝ Աստուծոյ, եւ աւետիք նորա եւ Հոգի Որդւոյ, ոչ երկբայութիւն ինչ ունի՝ նորին բնութեան գոլ Հաւր եւ Որդւոյ զՀոգին Սուրբ: 12 Եւ եթէ այս, ապա ուրեմն կատարելապէս ունի զԱստուածութեանն էութիւն եւ զպատիւ, վասն որոյ իշխանութեամբ եկեալ՝ յանդիմանեաց զաշխարհ վասն մեղաց եւ վասն արդարութեան եւ վասն դատաստանի: 13 Որով ձայնիւ եւ Փրկիչն վարի ի դատաստան, ասէ. «Եկի յաշխարհս յայս, զի որք ոչ տեսանեն, տեսցեն, եւ որք տեսանենն, կուրացցին»††, եւ այսպիսի ձայնք զհամապատուութիւն եւ զտիրակցութիւն մեզ ուսուցանեն զՈրդւոյ եւ զՀոգւոյն: 14 Սաղուկեցիք ուրանան զՀոգին Սուրբ՝ ամենեւին ոչ գոլ կարծելով, /215բ/ իսկ արիանոսք եւ մակեդոնիտք նուաստեցուցանեն <քան> զՀայր. եւ զՈրդի՝ ի միմեանց բաժանեալք Հերձուածովք եւ միաբանեալք հայեցութեամբ, վասն զի որ զՄի Ոք յերրորդութենէն ուրանայ կամ նուաստ ասէ, աստուածապաշտ ոչ է, ըստ որում եւ ինքն վկայէ Փրկիչն՝ ասելով. «Որ գիս ընդունի, զԱռաքիչն իմ ըն-

* Ա կոր. ԺԲ 4
 † Հոմմ. Ը 15
 ‡ Ա Պետ. Ա 10
 § Տե՛ս Ղուկ. ԻԴ 49:
 ** Ղուկ. ԻԴ 49
 †† Տե՛ս Յովհ. Թ 39:

դուռնի»*, իսկ որ ոչ հաւատայ Որդւոյ, բարկութիւնն Աստուծոյ կացցէ ի վերայ նորա:

XIV. 1 Ուրեմն, որ զՀոգին Սուրբ ընդունի, գԱռաքելն նորա ընդունի. յայտ է, թէ՛ զՀայր եւ զՈրդի: 2 «Եթէ Ես ոչ երթայց,- ասէ,- Մխիթարիչն ոչ եկեսցէ առ ձեզ, ապա թէ երթամ, առաքեցից զՆա առ ձեզ»†, եւ դարձեալ. «Հոգին Սուրբ, զՈր առաքեսցէ Հայր յանուն իմ»‡, եւ որ ոք ոչ ընկալցի զՀոգին Սուրբ, ի բաց կացցէ՝ հրաժարեալ ի Հաւրէ եւ յՈրդւոյ՝ պարսկական աղաղոյն հետեւեալ եւ հրէականին: 3 Այլ մեք, որ ուղիղս փառաւորել ուսաք, ամբողջ գերկրպագութիւնն եւ զպատիւն պահել ուսաք Սրբոյ Հոգւոյն եւ գԱստուածութեանն խոստովանութիւն ընդ Հաւր եւ ընդ Որդւոյ, որպէս զի ի ձեռն այսպիսի ճշմարիտ խոստովանութեան եւ հաւատոյ ի Հոգին Սուրբ տաճար զմեզ առնիցեմք Սրբոյ Երրորդութեանն: 4 Քանզի որ թերի /216ա/ զխոստովանութիւնն առնիցէ ի Հոգին Սուրբ եւ անկատար, ի բաց պարսպէ զանձն ի բովանդակ Աստուածութենէն Սրբոյ Երրորդութեանն, եւ ոչ միայն տաճար նորա ոչ է աւթեվան, այլ եւ առանց թողութեան շեղձակուտ է, եւ ինքեան՝ զհայհոյութեանն դատապարտութիւն, քանզի «որ զՀոգին Սուրբ հայհոյեսցէ, մի՛ թողցի նմա՝ մի՛ յայսմ աշխարհի եւ մի՛ ի հանդերձելումն»§: 5 Եւ զի՞նչ այլ իցէ հայհոյութիւն մեծագոյն, քան զոչ խոստովանելն կատարեալ ամենայնիւ ընդ որում Հայր եւ Որդի եւ զՀոգին Սուրբ: Վասն որոյ հրաժարեալք յամենայն աղանդոյ եւ հերձուածոց՝ զճշմարիտն, զոր ուսաք ի նոյն Ինքն՝ ի Հոգւոյն Սրբոյ, եւ ուղիղ եւ հաստատուն պահեսցուք զխոստովանութիւն հաւատոյ, որ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հոգին Սուրբ, եւ համարձակութեամբ աղաղակեսցուք միոյ բնութեան գոլ գԱմենասուրբ Երրորդութիւնն՝ անբաժանելի, անփոփոխելի, անայլայլելի, անապական, անժամանակ, անեղանելի, անվախճան, անսահմանելի, անիմանալի, ամենայնի արարիչ՝ զգալեաց եւ իմանալեաց, անճառելի բանի եւ ի մտաց անհասանելի, որոյ տէրութիւն եւ թագաւորութիւն

* Մատթ. Ժ 40, Ղուկ. Թ 48

† Յովհ. ԺԶ 7

‡ Յովհ. ԺԴ 26

§ Տե՛ս Մատթ. ԺԲ 31, Մարկ. Գ 28:

/216բ/ նոյն, զաւրութիւն, պատիւ, կարողութիւն, Աստուածութիւն, իմաստութիւն, ճոխութիւն եւ ամենայն գեղեցիկ եւ իմանալի պայծառութիւն, վայելչական Ինքեան, Որում միայնոյ վայել է երկրպագութիւն եւ մշտնջենաւոր աւրհնաբանութիւն յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Բնագիրը պատրաստեց
Մեսրոպ քահանայ Արամեանը

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱԽԳ ՎԱՐՂԱՊԵՏ

Հայաստանեայց Առաքելական Ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ մեծագոյն դէմքերէն մէկն է Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետը, որ Ներսէս Լամբրոնացիի կողմէ անուանուած է Երկրորդ Ռսկեբերան¹:

Յովհաննէս Սարկաւագի կեանքի եւ գործունէութեան մասին հասած են բաւական սուղ եւ կցկտուր տեղեկութիւններ, որոնք կատարեալ պատկերացում մը կազմելու կարելիութիւնը չեն ընծայեր: Մինչեւ իսկ իր կենսագրութեան մէջ², բաւական տեղեկութիւններ գտնուելով հանդերձ, դեռեւս շատ բաներ ենթադրութեան մակարդակի վրայ կը մնան: Այն վկայութիւնները, որոնք հաղորդուած են նշանատր պատմագիրներու երկերու եւ քանի մը ձեռագրերու յիշատակարաններու մէջ, ուսումնասիրողներու կողմէ ենթարկուած են մանրակրկիտ քննութեան: Զանազան պարագաներու պատճառով եղած են տարաձայնութիւններ մինչեւ իսկ ամենաստոյգ կարծուած միութեան մէջ, ինչպիսին են Սարկաւագի ծննդեան թիւը, վայրը եւայլն: Նպատակ չունենալով քննուած տեղեկութիւնները նորէն քննելը՝ բարար կը համարենք համառօտ ներկայացնել Սարկաւագի կենսագրութեան առաւել հաւանական տուեալները:

Յովհաննէս Սարկաւագ՝ որդի քահանայի³, ծնած է Գանձակի Փարիսոս գաւառը⁴: Եղած են ենթադրութիւններ, որ ան ծնած է Անի

1 Տե՛ս Զմմտի Մայր ձեռագրացոցակ, էջ 345:
2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. N 2686, էջ 579ա-581բ, Ա. Աբրահամեան, էջ 119-124:
3 Մ. Աբեղեան կը մերժէ Սարկաւագի հօր քահանայ ըլլալը (Մ. Աբեղեան, էջ 48)¹ անբարար համարելով Վարդան Արեւելցիի «ի քահանայական ազգէ» տեղեկութիւնը (Արեւելցի-1861, էջ 159): Ա. Աբրահամեան, Սարկաւագի կենսագրութեան մէջ գտնուող «Աս... նուիրեալ Աստուծոյ եւ կուսութեան» յարեմէ եւ յարգանդէ քահանայից» (ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 579ա. Ա. Աբրահամեան, էջ 119) յիշատակման վրայ հիմնուելով, կը պնդէ, թէ Սարկաւագի ոչ միայն հայրը, այլ մօր կողմէն մեծ հայրերն ալ քահանայ եղած են (Ա. Աբրահամեան, էջ 21): Նոյն տեսակէտը նաեւ կը գտնենք Զամչեանի պատմութեան մէջ, որ Սարկաւագը կ'անուանէ «Ռոդի երիցու» (Մ. Զամչեան, էջ 40):
4 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 116, Արեւելցի-1861, էջ 159, Ա. Աբրահամեան, էջ 190, ՄՄ ձեռ. N 1680, էջ 579բ. «Յուշիկը», էջ 279, Լ. Ռսկեան, էջ 28: Բանասերներու մէջ անհամաձայնութիւն տեղի ունեցած է Փարիսոս գաւառի Գանձակի ամիրայութեան պատկանելու մասին: Մ. Աբեղեան Սարկաւագի ծննդավայրը ցոյց կու տայ

մայրաքաղաքի մէջ, որը շատ հաւանական չէ!: Իր ծննդեան թուականին մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն հասած է: Նկատի ունենալով տարբեր հանգամանքներ՝ կ'ենթադրուի, թէ Սարկաւագը ծնած է 1040-1050-ական թուականներուն²:

Իր առաջին ուսումը կը ստանայ այդ ժամանակաշրջանի նշանատր վանքերէն Հաղթատի վանքը՝ իր մօրեղբօր խնամքին տակ: Բայց երբ յայտնի կ'ըլլան իր ունակութիւնները, իր մօրեղբօր կողմէ կը տարուի Ուռնայեցի վարդապետի մօտ³: Թէեւ ան առաջին շրջաններուն կը սկսի ուսանիլ երաժշտութիւն, բայց, ինչպէս կ'ըսէ ս. Աւետարանը, «ոչ լուցանեն ճրագ եւ դնեն ընդ գրուանաւ» [Մատթ. Ե 15], այնպէս ալ Յովհաննէսի զանազան շնորհները չեն

Փարիսոսը եւ կը մերժէ գանձակեցի ըլլալը (տե՛ս Մ. Աբեղեան, էջ 48): Անհամաձայնութիւնը կը պարզէ Ա. Աբրահամեան ըսելով, թէ Փարիսոսը այդ ժամանակաշրջանին կը պատկանէր Արցախին եւ մաս կը կազմէր Գանձակի ամիրայութեան (Ա. Աբրահամեան, էջ 20-21):

1 Սարկաւագի ծննդավայրի մասին բանասերներու մեծ մասը կը միաբանին (տե՛ս նախ. ծնթ.): Միակ տարաձայնութիւնը կու գայ Ա. Աբրահամեանէն: Ան, Սարկաւագի կենսագրութեան մէջ գտնուող «ի քաղաք իւր եւ տեղի սննդեան» ի քաղաքամայրս Անի...» (ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 579ա. Ա. Աբրահամեան, էջ 119) յիշատակումին վրայ հիմնադրուելով, Սարկաւագի ծննդեան վայրը ցոյց կու տայ Անի քաղաքը (Ա. Աբրահամեան, էջ 120): Նոյն կասկածը յայտնած է Մ. Աբեղեան, բայց չ'պնդեր, այլ միայն կը թողու ենթադրութեան մակարդակի վրայ (Մ. Աբեղեան, էջ 533): Ապա ամմիշեպէտ յետոյ հակառակուելով ինքն իրեն՝ Սարկաւագի ծննդավայր կ'անուանէ Փարիսոս գաւառը (Ա. Աբրահամեան, էջ 121): Մենք վերոյիշեալ յիշատակութիւնը անբարար կը համարենք՝ Սարկաւագի ծննդավայրը տեղափոխելու Փարիսոսէն Անի:
2 Բոլորը կը համաձայնին այս թուականին վրայ հինգ տարի ուշ կամ կանոնի (Ա. Աբրահամեան, էջ 22, Կ. Միրումեան, էջ 284 եւայլն) հիմնուելով Զամչեանի «հասեալ ի բարուք ծերութիւն» վկայութեան (Մ. Զամչեան, էջ 40) եւ 1084 թուականին վրայ, երբ Յովհաննէս Սարկաւագ կազմեց անշարժ տոմարը («Ազգապատում», 1307): Անոնք կ'ենթադրեն, թէ Սարկաւագ վարդապետ այն ժամանակ առնուազն 30-40 տարեկան ըլլալու էր:
3 Ուռնայեցի վարդապետի ինքնութեան մասին ալ տարաձայնութիւններ տեղի ունեցած են: Ա. Աբրահամեան իր աշխատութեան մէջ Ուռնայեցի վարդապետը կը նշանակէ Սարկաւագի քերիին հետ (Ա. Աբրահամեան, էջ 20): Այս տեսակէտին հակասած են Կ. Մելիք-Օհանջանեան (Կ. Գանձակեցի, «Առաջաբան», էջ 2) եւ Կ. Միրումեան (Կ. Միրումեան, էջ 284), որոնք կը բաժնեն Յովհաննէս Սարկաւագի քերիին եւ Ուռնայեցի վարդապետը: Ետնազային Աբրահամեան ալ հրաժարած է իր այս տեսակէտէն՝ կրկնելով միւս բանասերներու կարծիքը (Աբր. Յով., էջ 235): Նաեւ Կ. Մելիք-Օհանջանեան Ուռնայեցի վարդապետը կը նշանակէ Գեորգ վարդապետ Ուռնայեցիի հետ, որ շատ հաւանական է (Կ. Գանձակեցի, էջ 2):

ուշանար իրենք զիրենք ցոյց տալ: Առաջին օրերէն իսկ ան ինքզինք յայտնի կ'ընէ իր ուսումնասիրութեամբ. կարդալու եւ սորվելու մեծ ծարաւով եւ կատարեալ հնազանդութեամբ: Իր տարեկիցներուն մանկական խաղերէն միշտ հեռու մնալով՝ ինքզինք կը նուիրէ ուսման: Իր ուսման տեսչի մասին կը պատմուի, թէ երբ ուրիշ վանականներու հետ միասին օր մը կ'երթայ վանքին գիրքերու պահեստը, գաղտնի կերպով ներսը կը մնայ: Վանականները, կարծելով, թէ ան աւելի առաջ դուրս ելած է, կը փակեն դուռը եւ կը վերադառնան վանք: Օրեր յետոյ (երբեմն աղբիւրներու մէջ՝ 8 օր), երբ դարձեալ կը մտնեն պահեստ, Յովհաննէսը կը գտնեն՝ ինքնամոռաց կերպով գիրք կարդալու տրուած: Երբ բոլորը զարմացած կը հարցնեն, թէ այդչափ օր ինչ կերած եւ խմած է, ան, ցոյց տալով պահեստին մէջ կարդացած գիրքերը, հետեւեալ կերպով կը պատասխանէ. «Ահա՛-ւասիկ, եղբա՛րք, ուտելիք եւ ըմպելիք իմ»¹:

Կ'ենթադրուի, որ շատ երիտասարդ տարիքէն սարկաւագ ձեռնադրուած է, որը ապագային կը դառնայ իր մականունը, մինչեւ իսկ իր քահանայ եւ վարդապետ դառնալէն յետոյ:

Երբ կ'աւարտէ իր ուսումը, կը ձեռնադրուի քահանայ: Ոչ մէկ յիշատակում կը գտնենք, թէ կուսակրօն եւ կամ ամուսնացեալ քահանայ եղած է: Բայց, նկատի ունենալով իր կենսագրութեան մէջ նշուած «Սա ի մանկական տիոց եւ ի խանձարոց, ըստ սրբոյն Սամուէլի, նուիրեալ Աստուծոյ եւ կուսութեան...»² վկայութիւնը, կ'ենթադրենք, որ ան պէտք է կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած ըլլայ:

Քահանայ ձեռնադրուելէ յետոյ կ'երթայ Անի մայրաքաղաքը, ուր կը հիմնէ դպրոց մը: Իր դասաւանդութեան մէջ տեղ կ'ունենան հին մեծ փիլիսոփաներու եւ աստուածաբաններու գիրքերը, որոնց զգալի մէկ մասը խմբագրուած էր Սարկաւագի կողմէ՝ Թահմիզեա-

1 Կ. Գանձակեցի, էջ 116, ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 579ա. Ա. Արքահամեան, էջ 119
 2 ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 579ա. Ա. Արքահամեան, էջ 120
 3 Այս գրքերն էին հետեւեալները՝ Դաթի «Սահմանքը» եւ «Էականց գիրքը», Պրոկոի «Վոմնուցը», Հերմէսի փիլիսոփայական աշխատութիւնը, Արիստոտելի «Տասը ստորոգութիւնքը», Պերի արմենիալը», «Առաջինութեանցնը», «Աշխարհացնը», «Վերլուծութեանցնը», Մովսէսի «Պիտոյից» գիրքը, Փիլոնի 9, Դիոնիսիոսի 5, Նիսացիի 7, Նազիանզացիի 4, Բարսեղի 4 եւ Եւագրի 2 գիրքերը, Եփեսիականի, Եփրեմի, Կիրիլ Աղեքսանդրացիի, Ոսկեբերանի զանազան գրուածքները եւայլն («Յուշիկք», էջ 287-288, Ա. Արքահամեան, էջ 112, «Մխիթար»):

նի կարծիքով՝ Սարկաւագ կը հետեւի Գրիգոր Մագիստրոսի ուսման ծրագրին եւ կը կատարելագործէ զայն¹:

Այս շրջանի մէջ է, որ ինք կը հասցնէ բազում աշակերտներ: Այս աշակերտներուն մէջ կարելի է մասնաւոր կերպով առանձնացնել Երեմիա Անձրեւիկը, որ մասնաւոր յիշատակման կ'արժանանայ Սարկաւագի կենսագրին կողմէ՝ իր հնազանդութեան պատճառով²: Միւս աշակերտներու թուին մէջ կարելի է յիշել Սամուէլ քահանայ Անեցի³, Սարգիսը⁴, Խաչատուր Անեցի⁵, Գրիգոր Անեցի⁶, հաննէս Անեցի⁵, Ստեփաննոս Չոմզոմա քահանան եւ Բարսեղը⁶:

Յովհաննէս Սարկաւագ ոչ միայն Անիի մէջ դպրոց մը հիմնելով կը բաւարարուի ուսուցողական գործունէութեամբ, այլ նաեւ, ըլլալով Անիի Մայր տաճարի աւագերէցը, կը լծուի հովուական գործին: Մեծ հաւանականութեամբ այս շրջանին տեղի կ'ունենայ հետաքրքիր դէպք մը: Ան եկեղեցիէն դուրս վտարելով կը պատժէ քահանայ⁷ մը վերջինիս անկարգութիւններուն պատճառով: Քահանան յիսակալու-

1 Աւելի մանրամասն տե՛ս Ն. Թահմիզեան, էջ 337, Ա. Մովսէսեան, էջ 410-414:
 2 Բացի Յովհաննէս Սարկաւագի կենսագրիէն, անոր մասին կը խօսի նաեւ Վարդան Արեւելցի (Արեւելցի-1861, էջ 160): Կենսագիրը կը յիշէ, թէ երբ Սարկաւագ օր մը Երեմիան կը յանդիմանէ՝ պարզապէս «լուռ լըր» ըսելով, ան ճիշտ երեք տարի անխօս կը մնայ: Նաեւ կեանքին 30 տարին ան կ'անցնէ չորաքեկ հացով եւ բաճարով (Ա. Արքահամեան, էջ 121, ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 580ա):
 3 Նշանաւոր ժամանակագիր, որուն՝ Սարկաւագի աշակերտն ըլլալու մասին կը յիշուի Վարդանայ պատմութեան մէջ (տե՛ս Արեւելցի-1861, էջ 160):
 4 Սարգիսին՝ Սարկաւագի աշակերտն ըլլալու մասին տեղեկութիւն մը կը գտնուի յիշատակարանի մը մէջ, որը մէջբերած է հ. Ղ. Այիշան («Հայապատում», էջ 371): Զարբհանալեանը Սարգիսը կը նույնացնէ Սարգիս Կունդ վարդապետի հետ, որ շաբաթրած է Ղուկասի եւ Յովհաննոս Աւետարաններու մեկնութիւնները: Ըստ Զարբհանալեանի՝ Սարգիս մասնաւոր յիշատակարանով կը յիշէ Սարկաւագ վարդապետին անունը այլ մեծ մեկնիչներու հետ, որոնց գործերէն օգտուած է (Գ. Զարբհանալեան, էջ 616): Մեծ հաւանականութեամբ Սարկաւագ իր «Առ Սարգիս վասն տաղիցն» (Ա. Արքահամեան, էջ 327) եւ ամիսներու անշարժութեան մասին «Նորին առ Սարգիս» գործերը (ՄՄ ձեռ. N 1971, Ա. Արքահամեան, էջ 261-264, «Լիակ. մատ.») ուղղած էր իր այս աշակերտին:
 5 Այս երեքին մասին տե՛ս «Սամուէլ», էջ 128, Գ. Զարբհանալեան, էջ 615:
 6 Արքահամեան այս վերջին երկուքին մասին, հիմնուելով այն հանգամանքի վրայ, որ կենսագրի եւ Գանձակեցիի մէջ այս անձերու հետ կատարուած դէպքերը բոլորովին նոյնն են, բացի անուններէն, «Արդեօ՞ք նոյն անձերը չեն» (Ա. Արքահամեան, էջ 124) կ'ըսէ: Մենք ալ կ'ենթադրենք, որ այդ երկուքը նոյն անձերն են:
 7 Այս է Սարկաւագի այն աշակերտը, որուն մասին գրեցինք վերեւ (տե՛ս նախ. ծնթ.):

թեամբ անապատ տեղ մը կը յարձակի Յովհաննէս Սարկաւագի վրայ եւ կ'ուզէ սպաննել զայն: Յովհաննէս Սարկաւագ իր մեծ իմաստութեամբ կ'ազատի անոր ձեռքէն եւ նաեւ զայն կը պատժէ անելի խիստ կերպով¹:

Սարկաւագ նաեւ 1084 թուին եւ հաւանաբար երբ Անի կը գտնուէր, բարեկարգելով հայոց շարժական տոմարը, զայն կը վերածէ անշարժի²: Ապա շարունակելով իր աշխատութիւնները՝ կը հաստատէ տօներու օրերը եւ հայոց տոմարը, որ կ'անուանուի «Սարկաւագադիր կարգ»³: Հայոց Յայսմատութեանը կը հետեւին այս կարգին⁴:

Յովհաննէս Սարկաւագի համբաւը տարածուած էր նաեւ Հայաստանէն դուրս: Վրաց Դաւիթ թագաւոր մեծ յարգանք եւ սէր ունեցած է անոր նկատմամբ: Կը յիշուի, թէ ան երբ կը տեսնէր, թէ Յովհաննէս Սարկաւագ իր մօտ կու գայ, իջնելով գահէն՝ կը խնամրուէր զլուխը եւ անկէ օրհնութիւն կը խնդրէր: Իսկ Սարկաւագ, իր ձեռքը դնելով անոր գլխուն վրայ, կ'աղօթէր ու կ'ըսէր. «Գտի գ Դաւիթ ծառայ Իմ եւ իւղով սրբով Իմով օծի զնա: Ձեռն Իմ ընկալցի զնա եւ բազուկ Իմ զօրացուցէ զնա: Մի՛ նեղիցէ նմա թշնամի եւ որդի անօրէնութեան մի՛ չարչարեսցէ զնա» [Սաղմ. 92 21-23]⁵:

Սարկաւագի մեծագոյն գործերէն մէկը եղած է սաղմոսարանի սրբազրութիւնը եւ բազմացումը: Ան խորապէս կը տրտմի սաղմոսարանի աղաւաղման համար, որ տեղի ունեցած էր դարեր շարունակ՝ բերանացի արտասանութեան եւ գրչական սխալներու պատճառով: Օր մը կը գտնէ Թարգմանչաց վարդապետներու ձեռամբ գրուած սաղմոսարան մը: Անոր հիման վրայ կը սրբագրէ միւս սաղմոսարանները: Նաեւ բազմացնել տալով զայն՝ կ'ուղարկէ Հայաստանի ուրիշ վայրեր՝ Կ'ենթադրուի, թէ Սարկաւագ ոչ միայն սաղմոսարա-

1 Հմտ. Կ. Գանձակեցի, էջ 114. «Հայաստան», էջ 359, Ա. Արքահամեան, էջ 122, ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 580բ:
2 «Յուշիկը», էջ 290. «Ծնորհայի», էջ 135. «Ազգասպատում», 1308-1309:
3 «Յուշիկը», էջ 290
4 «Ծնորհայի», էջ 134-135
5 Կ. Գանձակեցի, էջ 114
6 Այս դէպքը անելի իր վերջին տարիներու գործունէութիւն պէտք է ըլլայ: Բանի որ յիշատակարաններում մէջ (ՄՄ ձեռ. N 7777, էջ 236ա. N 10182, էջ 243բ-244ա) եւ

նը, այլ նաեւ բոլոր Սուրբ Գիրքը ստուգելով սրբագրած է¹:

Իր վերջին տարիներու մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն պահպանուած է: Բայց մեծ հաւանականութեամբ իր վերջին տարիները ան անցուցած պէտք է ըլլայ Հաղբատի վանքին մէջ որպէս սրբակեաց ճգնաւոր: Կարծիք կայ, թէ ան եղած է նաեւ Հաղբատի վանահայրը²: Հաւանաբար այս ժամանակաշրջանի մէջ է, որ իր մասին կը յիշուի, թէ եկեղեցւոյ մէջ աղօթքի պահուն իրմէ, իսկ գիշերուայ անուանական աղօթքի պահուն՝ իր սենեակէն, լուսի շողեր կ'ելլէին³:

Մեծ հաւանականութեամբ այս ժամանակներուն պատահած ուրիշ երկու դէպք ալ կը վկայեն Սարկաւագի խորը հոգեւոր տեսողութեան մասին: Առաջինը այն է, թէ ս. Ստեփաննոս Նախավկայի օրը, երբ ինք առանձինն կ'աղօթէ եկեղեցւոյ մէջ, տեսիլքի մէջ իրեն կ'երեւի ս. Ստեփաննոս եւ կը խօսի իր հետ⁴: Իսկ ուրիշ օր մը կը տեսնէ կրօնաւոր մը, որ խոստովանութեան նպատակով դիմած էր անապատ. իր հոգեւոր տեսողութեամբ եւ աղօթքներով կ'ազատէ կրօնաւորը իր մոլութենէն⁵:

Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետ, այսպէս սրբութեամբ ապրելով, իր հոգին կ'աւանդէ առ Աստուած 1129 թուին⁶: Կը թաղուի

բանասէրներու մօտ («Յուշիկը», էջ 289) կը յիշուի, թէ վանքի պահեստին մէջ գտած է թարգմանչացազիր սաղմոսարանը: Այսինքն՝ այն շրջանին, որ ինք արդէն քաշուած էր վանք: Նաեւ իր՝ Անիի մէջ գտնուած շրջանին, ինչպէս վերելք յիշեցինք. միւս գիրքերու սրբազրութեան եւ տոմարի բարեկարգութեան գործին հետ զբաղած էր: Սարկաւագի նման մէկը հաւանաբար չէր կրնար այսպիսի մեծ ու պատասխանատու գործի մը ձեռնարկել առանց մասնաւոր ժամանակ յատկացնելու:

1 Տե՛ս «Հայաստան», էջ 359, «Մատեն. քնն.», էջ 36: Այս տեսակէտը Կ. Գանձակեցիի «Գրեաց եւ օրհնակ ստուգ գրոց» (Կ. Գանձակեցի, էջ 114) եւ Մխիթար Այրիվանեցիի «Կարգարտութիւնք Գրոց Սրբոց, որք ստուգաբանեցան ի Սարկաւագ վարդապետէն եւ գրեցան յինէն ի տէր Մխիթար վարդապետէն պատմագրէն ի միւս տուսի» («Մխիթար», էջ 582) յիշատակումներու հիման վրայ կը հաստատէ Ն. Թաֆմիզեան (Ն. Թաֆմիզեան, էջ 339):

2 «Գար», էջ 591

3 ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 581բ (հրատ. Ա. Արքահամեան, էջ 124)

4 ՄՄ ձեռ. N 724, էջ 107ա-107բ

5 Ա. Արքահամեան, էջ 123, ՄՄ ձեռ. N 2680, էջ 581ա

6 Յովհաննէս Սարկաւագի մահուան թուականին մասին ալ եղած են մեծ տարածայնութիւններ: Կիրակոս Գանձակեցի (Կ. Գանձակեցի, էջ 115), Սամուէլ Երեցը («Սամուէլ», էջ 128), Ստեփաննոս Օրբելեանը (Ս. Օրբելեան, էջ 17) կը նշեն ՇՀԸ

իրեն արժանի վայր մը՝ Հաղբատի Ս. Աստուածածին եկեղեցույ զանգակատան տակ: Իր տապանաքարին վրայ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը. «ԱՐՁԱՆՍ ԱՅՍ ՍԵՄԱԿԱՆ Է ՍՈՓԵՍՏԵՍԻ ՍԱՐԿԱԽԱԳԻՆ Ո՛»¹:

***

Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի մատենագրական ժառանգութիւնը բազմաբովանդակ է: Ան հեղինակ է բազմաթիւ աղօթքներու, շարականներու, տաղերու, ներբողներու, ինչպէս նաեւ հակաճառական, պատմական, տոմարական, փիլիսոփայական եւ բարոյախրատական երկերու²: Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի մատենագրական ժառանգութեան մէջ լայն տեղ կը գրաւեն իր բարոյախրատական գործերը, որոնց գերակշռող մասը ցարդ անյայտ մնացած է հայագիտութեան համար³: Ստորեւ կը ներկայացուի այս գործերու ցանկը.

- Ա. Նորին յաղագս որոց կուտութեամբ հաճոյանան Աստուծոյ
- Բ. Նորին խրատք մանկանց

(1129) թուականը: Վարդան Արեւելցիի երկու հրատարակութիւններու մէջ յիշատակուած են երկու տարբեր թուականներ: Մոսկուայի հրատարակութեան մէջ թուականը յիշուած է ԾԿԸ (1119) (Արեւելցի-1861, էջ 159). իսկ Վենետիկի հրատարակութեան մէջ «հինգ հարիւր ութսունութ» (1139)» յիշուած է: Բայց տողատակի մէջ կայ հետեւեալ նշումը. «Հին Օ. ԾԿԸ, որ է հինգ հարիւր վաթսուն եւ ութ» (1119): Այլ ժամանակագիրք ԾԶԸ ասեն, որ է հինգ հարիւր եօթանասուն եւ ութ» (1129), որ ուղղագոյն թոյլ» (Արեւելցի-1862): Հ. Ղ. Ալիշանը Սարկաւագի մահուան թուականը թէ՛ իր գործին մէջ (« Հայապատում», էջ 359) եւ թէ՛ Կիրակոս Գանձակեցիի Վենետիկի տպագրութեան մէջ («Կիր. վարդ.», էջ 66) կը դնէ ԾԶԸ (1129)-ին: Մ. Աբեղեան համոզիչ փաստերով կը հաստատէ ԾԶԸ թուականը («Գրակ. պատմ.», էջ 531)՝ ժխտելով Սարկաւագի մահուան թուականը ԾԹԸ (1139) թիւը համարող Կ. Կոստանտնուսի տեսակէտը (Կ. Կոստանտնուս, էջ 105) եւ Վարդան Արեւելցիի մոսկովեան տպագրութեան մէջ յիշուած ԾԿԸ թիւը: Նաեւ ապագային Ա. Աբրահամեան կ'ամբողջացնէ փաստերու շարքը՝ այս նիւթի մէջ բոլորովին համաձայնելով Մ. Աբեղեանի հետ (Ա. Աբրահամեան, էջ 31-32):

¹ Կ. Ղաֆաղարեան, էջ 135: Վիճարկութեան վերջը գրուած ո տառը մեզի եզրակացնել կու տայ, թէ այս արձանագրութիւնը շարունակութիւն ունէր, բայց դժուար է գիտնալ, թէ ինչ էր:

² Տե՛ս «Լիակ. մատ.»:

³ Մեր կողմից պատրաստուած անտիպ բարոյախրատական երկերի բնագրերը տե՛ս «Աւարտանառ»:

- Գ. Նորին Յովհաննո խաւք սակաւաք
- Դ. Նորին առ եղբարս վասն անձին յետ կենաց
- Ե. Յովհաննո Սարկաւագ վարդապետի յաղագս քահանայութեան եւ քահանայից եւ գլխոց նոցին¹
- Զ. Բանք խրատու սուրբ վարդապետին Սարկաւագին
- Է. Յովհաննո քահանայի յաղագս խրատու մանկանց սուղ ինչ բնախաւսութեամբ²
- Ը. 4 հարցմունք, պատասխանիք
- Թ. Եւագրէն ի բանից սուրբ վարդապետին, [որ] Սարկաւագ կոչեցեալ
- Ժ. Լուծումն բանիցն Աստուածաբանի Սարկաւագին³:

Սարկաւագի բարոյախրատական երկերը, ծնունդը ըլլալով վանական կեանքի, կ'անդրադառնան հոգեւոր կեանքի զանազան կարեւոր խնդիրներու՝ առաքինութիւններու, մեղքերու, դաւանական մաքրութեան եւայլն: Անոնք այսօր ալ կրնան ուղեցոյց ըլլալ անոնց, որ կը ձգտին իրենց կեանքին մէջ արգասաւորել հոգեւոր ճշմարտութիւնները եւ կատարելութեան հասնիլ: Ստորեւ կը ներկայացնենք հինգ երկերու բնագրեր՝ յուսալով, որ անոնք որոշ չափով հաղորդակից պիտի ընեն մեզ Սարկաւագի ժառանգութեան լուսատր աւանդներուն:

Գրականութիւն

- Աբեղեան Մանուկ, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, Բ գիրք, 10-15 դդ., Երեւան, 1970 (=Մ. Աբեղեան)
- Աբեղեան Մանուկ, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւնը, Գիրք երկրորդ, Առաջին յաւելում, «Սարկաւագ վարդապետի կենսագրութիւնը», 1946 (=«Գրակ. պատմ.»)
- Աբրահամեան Աշոտ, Յովհաննէս Իմաստասերի մատենագրու-

¹ Հրատ. Սոփ. Գ. էջ 7-78:

² Սեն Արեւշատեան այս գործը կը վերագրէ Գրիգոր Մագիստրոսի (Ս. Արեւշատեան, էջ 33-45), որուն կը ձայնակցի նաեւ Կ. Միրումեան (Կ. Միրումեան, էջ 280):

³ Վերջին երկու գործերու մասին լայն ուսումնասիրութիւն մը կատարած է Կ. Միրումեան («Իմաստ. գր.»):

թիւնը, Երեւան, 1956 (=Ա. Արքահամեան)

Արքահամեան Աշոտ, Հայ մշակոյթի նշանաւոր գործիչներ. V-XIII դդ., «Յովհաննէս Իմաստաւեր», Երեւան, 1976 (=Արք. Յով.)

Ալիշան Ղեւոնդ վրդ., Սոփերք հայկականք, «Յովհաննու Սարկաւագ վարդապետի Յաղագս քահանայութեան եւ քահանայից եւ գլխոց նոցին», Վենետիկ, 1853, հտ. Գ (=Սոփ. Գ)

Ալիշան Ղեւոնդ վրդ., Հայապատում պատմիչք եւ պատմութիւնք Հայոց, Վենետիկ, 1901 (=«Հայապատում»)

Ալիշան Ղեւոնդ վրդ., Յուշիկք հայրենեաց Հայոց, Վենետիկ, 1870, հտ. Բ (=«Յուշիկք»)

Ալիշան Ղեւոնդ վրդ., Ծնորհալի եւ պարագայ իր, Վենետիկ, 1873 (=«Ծնորհալի»)

Արեւշատեան Սեմ, «Յաղագս իրատու մանկանց» գրուածքը եւ նրա հեղինակի հարցը, «Բանբեր Մատենադարանի», Երեւան, 1974, հտ. 11 (=Ս. Արեւշատեան)

Զարբհանալեան Գարեգին վրդ., Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1897 (=Գ. Զարբհանալեան)

Թահմիզեան Նիկողոս, Յովհաննէս Սարկաւագ Իմաստաւերը եւ հայ միջնադարեան երածշտական մշակոյթը, «Բազմավէպ», 1978, հ. 3-4 (=Ն. Թահմիզեան)

Կոստանեան Կ., Դաիթ Ալաւկայ որդի, «Ազգագրական հանդէս», 1906, ԺԲ (=Կ. Կոստանեան)

Ղաֆաղարեան Կարօ, Հաղբատ. ճարտարապետական կառուցուածքներ եւ վիճակն արձանագրութիւններ, Երեւան, 1963 (=Կ. Ղաֆաղարեան)

Միրումեան Կ. Ա., Յովհաննէս Իմաստաւերի աշխարհայեացքը, Երեւան, 1984 (=Կ. Միրումեան)

Միրումեան Կ. Ա., Յովհաննէս Սարկաւագի երկու իմաստասիրական գրուածքները եւ նրանց արժէքները, «Պատմա-քանասիրական հանդէս», 1979, հ. 2 (=«Իմաստ. գր.»)

Մովսիսեան Ա., Հայագիր դպրոցի ծագումը եւ նրա լեռագայ վիճակը, «Երեւանի պետական համալսարանի գիտական աշխատութիւններ», հ. XIII (=Ա. Մովսիսեան)

Յովսէփեան Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց (Ե դարից մինչեւ 1250 թ.), Անթիլիաս, 1951, հտ. Ա (=«Յիշատակարանք»)

Ոսկեան Համագասպ վրդ., Յովհաննէս Սարկաւագի կեանքը, «Հանդէս ամսօրեայ», 1925 (=Հ. Ոսկեան)

Ոսկեան Համագասպ վրդ., Մատենագիտական քննութիւններ, Վիեննա, 1926 (=«Մատեն. քնն.»)

Չամչեան Միքայէլ վրդ., Հայոց պատմութիւն, Երեւան, 1984, հտ. Գ (=Մ. Չամչեան)

Օրմանեան Մաղաքիա, Ազգապատում, Պէլրոս, 1959 (=«Ազգապատում»)

Օրբէլեան Ստեփաննոս, Ժամանակագրութիւնք, Երեւան, 1942 (=Ս. Օրբէլեան)

«Մեծին Վարդանայ Բարձրաբերոցոյ Պատմութիւն տիեզերական», Մոսկուա, 1861 (=Արեւելիցի-1861)

Վարդան վրդ. Մեծն, Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, Վենետիկ, 1862 (=Արեւելիցի-1862)

Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատ. Կ. Մելիք-Օհանջանեանի, Երեւան, 1961 (=Կ. Գանձակեցի)

«Կիրակոս վարդապետի Գանձակեցոյ Համառօտ պատմութիւն ի սրբոյն Գրիգորէ ցաւորս իր լուսաբանեալ», Վենետիկ, 1865 (=«Կիր. վարդ.»)

«Պատմութիւն հայ դպրութեան», Վենետիկ (=«Դպր.»)

«Մխիթար Անեցոց Պատմութիւն», ՄՄ ձեռ. N 582 (=«Մխիթար»)

«Սամուէլ քահանայի Անեցոց Հաւաքումը ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժամանակաց մինչեւ ի ներկայս», Վաղարշապատ, 1893 (=«Սամուէլ»)

Գրիգոր սրկ. Ուզունեան, Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի մատենագիտութիւնը եւ բարոյախրատական գործերը («Աւարտաճառ»), «Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի լիակատար մատենագիտութիւնը» (=«Լիակ. մատ.»)

Տրդատ քահանայ Ուզունեան

/101ա/ Հարցումն առ Սարկաազ վարդապետն.*

Զիա՞րդ պարտիմք իմանալ զ'առ ի Տեառնէ հրամանսն, յորս
ասէ. «Որ ոք գայթակղեցուսցէ զմի ի փոքրկանացս յայսցանէ, լաւ
էր մնա, եթէ կախէր երկան իշոյ ընդ պարանոց նորա եւ անկանէր ի
խորս ծովու» [Մարկ. Թ 41]: Եւ ի միւսում «...եթէ գայթակղեցուցա-
նէ զքեզ աջ ակն քո կամ աջ ձեռն եւ ոտն, բա՛րձ ի քէն եւ ընկեա՛ ի
բաց» [Մատթ. Ե 29-30, Մարկ. Թ 42]: Եւ՛ «...վա՛յ աշխարհի գայ-
թակղութեանց» [Մատթ. ԺԸ 7]: Եւ որո՞վ զանազանիս սոքա ի մի-
մեանց, կամ ո՞րպէս զգայթակղեցուցիչսն կտրեսցուք զանդամս:

Պատասխանի.

Նախ պարտ է զտեսակս կամ զմասունս գայթակղութեան որոշել
եւ ապա վասն իւրաքանչիւր ուրուք նոցա խնդրել զարժանաւոր տե-
սութիւնս: Գայթակղութիւն սեռականապէս ասի, որովք իրաւք կամ
բանիւք տկարանան կամ անկանին միտքն յարժանաւոր եւ յառաքինի
խորհրդոց, զկնի որոյ գործք հետեւեսցին կամ բանք չարութեան եւ
/101բ/ անզգամութեան: Իսկ պատճառ սոցա՝ որ ոք եւ նախաձեռն
եղեալ անբժշկելի զմեղանացն ունի զգժնդակութիւն, որպէս ցուցանէ
հրամանն ճշմարիտ եւ անշուշտ: Արդ, ըստ որում մարմին կենդանի է,
կամ այլով իւրք առ ոտս պատահեցելով ի գլորումն գթէ կամ տկարա-
նայ, կամ այլ ինչ եթէ կրեսցէ վնաս, գայթակղեալ ասի: Այսպէս եւ ի
վերայ հոգւոյ առն[ե]լի է, եւ այս երկակի է ինչ, որ ըստ հաւատոյն
բանի, եւ է ինչ, որ ըստ գործոց: Եւ երկաքանչիւր ոք ի սոցանէ յեր-
կուս բաժանի՝ կամ յուձեքէ գայն կրեալ ի պատճառէ իբր թէ բռնու-
թեամբ կամ լուութեամբ առանց բռնութեան, եւ կամ իւր ինքեանք ի
յայն կամաւ հակամտութիւն կալեալ: Արդ, որք բռնադատեցանն եւ
կրեցին զգլորումն, ըստ որում մասին եւ իցէ, ոչ են անպարտք եւ
առանց վտանգի, թէպէտ եւ յաղագս իրացն առ ժամանակ մի՛ կրեցին
ինչ վիշտս: Քանզի պարտ էր մինչեւ ի մահ հակառակել եւ արեամբ
չափ տալ պատերազմն [Հմմտ. Եբր. ԺԲ 4]: Իսկ որք ննդեցին, անզերծ
ունին զգաւտաստանէն արդարութեամբ եղեալ վճիռ, /102ա/ այլ կթէ

* Բնագրերը կը ներկայացուին անճշան ուղղագրական միջամտութիւններով. տե՛ս «Աւարտաճառ»: Այս եւ յաջորդ բնագիրը կը ներկայացուին ըստ ՄՄ ձեռ. N 5528:

իշխանութիւն է նոցա հեռանալ, յորոց գայթակղեցուցանենն, եւ ապ-
րել առանց գլորման, եւ ոչ կամեսցին ինքեանք, եւ ոչ եթէ այլ ոք
իցեն այսպիսեաց պատճառ վնասու:

Մարմնոյ սիրողք եւ որ ինչ զհետ նորա երթայ՝ կոչեցեալ լինի
աշխարհ: Բայց ոչ այնքան եղկելիք են յաղագս անձանց կորստեան,
որքան գայլս գայթակղեցուցանելով: Զի ոչ ասաց բանն, եթէ՝ «Վա՛յ,
որ մեղանչեն յանձինս», եւ ոչ ըստ մասին որոշմամբ ընդհանուր եւ
ըստ բոլորումն եւ որոց գայլս գայթակղեցուցանեն: Զի թէպէտ եւ ըստ
մասինքն եւ իւրաքանչիւրքն գործին անիծիւքն լինել, եւ կամ որք
ըստ ինքեանսն եւեթ զմեղանսն ունիցին, սակայն որք լինինն պատ-
ճառ համանգամայն եւ հանրականապէս զգայթակղութեանց, աւաղե-
ցան եւ անիծուն (անիծին՞) ան[ո]ւանեալ աշխարհ: Իսկ առաջին բանն
փոքունս անուանէ զհաւատացեալսն յինքն՝ ըստ որում թէ՛ «Մի՛/
երկնչիւր, հա՛ւտ փոքրիկ» [Ղուկ. ԺԲ 32], եւ որքան այսպիսիք՝ անմե-
ղադիր լինել, զի անգէտ է ի բանիդ, թէ որչափ էր: /102բ/ Եւ այլ դա-
տաստան է գայթակղութիւն դնողին միում անձին, եւ այլ՝ զբազումս
գայթակղեցուցանողաց [Հմմտ. Մատթ. Թ-ԺԸ 6, Մարկ. Թ 41], եւ այլ
դարձեալ՝ բազումք զմի եւ այլ՝ բազմաւք զյոլովս կամ զբազումս: Եւ
իւրաքանչիւր չափ եւ կշիռ արդարապէս պատրաստեալ է եւ պատ-
րաստի յԱստուծոյ ըստ արժանաւորութեան գործոց չարեաց՝ որպէս
բարեացն գործողաց:

Արդ, մեզ որ ինչ հաւատոյն բանի ի դէպ պատուհասք են հակա-
ռակորդացն, այժմ ոչ է ասել: Բայց զգործոցն նշանակելի է սակա-
ւաւք վերստին բարժանելով, որպէս զի յայտնի հաւաստեաւ պատաս-
խանի եղիցի խնդրողոյդ: Առն հաւատացելոյ ըստ ճշմարտութեան ու-
ղիդ եւ անսայթաք ճանապարհ է անձուկն եւ նեղ, որ տանի ի կեանս
[Հմմտ. Մատթ. է 14], այսինքն՝ ըստ Աւետարանին վարք, յորմէ խրա-
տէ պատուիրանն՝ ոչ յաջ խոտորել եւ ոչ յահեակ: Իսկ խոտորմանն
ըստ արտուղղութեան ունի զանազան յեղանակ եւ պատճառս, որք կո-
չին գայթակղութիւնք, այլ եւ՝ գայթակղեցուցիչք:

Առաջին՝ յանձնէ եւ այլ ըստ այլ եւ այլ փաստ/103ա/ից եւ պա-
տահմանց կամ տկարութեան աղագաւ ի նմա բնութեան հասարակա-
կան, որ ոչ է ակամայ, քանզի կարողութիւն է բժշկել, կամ ի կամաց
յաւժարութենէ կամ ի մոլորութենէ արբեցութեան է, եւ սա՝ կամաւոր:

Երկրորդ՝ յարտաքուստ ոմանց պատճառաց, եւ պատճառն այն

ունի երկուս զանազանութիւն. զոմն՝ որպէս զնիւթ ենթակայ արուեստին, որ է այժմ աստ գործոյ, իսկ զոմն՝ որպէս ներգործող չարութեան: Կոչի եւ սա պատճառ, քանզի որ բունաղ(ատ)եացն իշխանութեամբ՝ պատճառ գործոյն է, իսկ բունաղատեայն՝ նիւթ իմն: Եւ փոխադրին յայսմ վայրի, զոր աւրինակ իմն նորածեւեալք պատճառն երբեմն նիւթ կոչեալ, եւ նիւթն նոյն ինքն երբեմն եւ պատճառ, որում յարմարի դատաստան ոչ գայթակղեցելոյն, այլ գայթակղեցուցչի:

Արդ, երկուցելոց վերագոյն պլսոյ՝ ձգողաց ի գայթակղութիւն, որում բունութեան իշխանութեամբ սակայն եւ ոչ ողորջանաւք գորովու, իսկ երկրորդն՝ նազանաւք ողորջանաց, բայց որ ի բունութենէ: Ոչ ընդ իշխանութեամբ /103թ/ անկեալ է մերոյ կամակորոտութեան առ Հատուցումն կտրելոյ եւ ընկենլոյ ի բաց, բայց ի տանջանս տայ զանձն եւ Համբերել վշտաց յաղագս անհնազանդ չար Հրամանացն լինելոյ: Այս մերոց կամաց եւ իշխանութենէ է: Իսկ երկուցն առաւել եւս, քանսելն կամին վարիլ, եւ այն երկուց սաստկագոյն է ոչ նուազ ինչ, այլ եւ կարի յոյժ, որպէս ինձ թուի, քան զբունաղատել, որ խանդաղատանացն է ատելի գթով: Իսկ որ լուութեամբ են պատրանք առ Հեշտ ցանկութեան, քան զնա դիւրագերծագոյն ոչ է Հաճոյ ինձ ասել, թէ եւ՝ քան զառաջինն: Վասն զի անդ թէպէտ եւ բունաղութիւն կեղէ, կամք եւ յաւժարութիւն ոչ ախորժեն եւ անսան, բայց աստ ախորժակաց եւ կամաց են առ երկուսին խոնարհել՝ կարթեալք յորոգայթից բանի եւ լուութեան, ուր առաւելագունի քան զբան պէտք են ճգնութիւն եւ մարտի: Վասն որոյ ական աջոյ եւ ձեռին եւ ոտից՝ ըստ սիրոյ եւ պատուականութեան զանազանութեան Համեմատեալ ի /104ա/ Տեառնէ լինել, եւ զի ցաւագին է անջատման յեղանակ լսելոյ ական եւ Հատման ձեռին եւ ոտին, աջոյ նմանեցոյց, որպէս զի մի՝ եւ յառաւել պիտանին երեւելոյ եւ աւգտակար ըստ մարմնոյ՝ պարտեալ խաբիցիմք: Արդ, ոչ արժան է պատճառու տալ այնպիսեացն սկիզբն լինելով եւ ոչ Հետ երթալ պատճառացն չարահաւանութեան առ ի նոցանէ սկիզբն, որպէս եւ Հրամայէ Տէր, եթէ՝ «Որ Հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում [Մատթ. Ե 28]»: Քանզի ոչ «նայէ», ասէ, այլ դու նախ սկսար անաւրինել յարձակմամբ աչաց, որ է առաջին շնութիւն, ոչ՝ զՀայելն, այլ զցանկութեամբ Հայելն պատուիրեաց: Իսկ զՀետ երթալ պատճառին է, զոր Սո-

ղոմոնն զեկուցանէ. կամ ի պատուհանից տանն՝ կարկառեալ առան միտս ի մանկաց եւ պակասամիտս յերիտասարդաց զխաւսսն առնելով զաղտեղութեան եւ կամ յանկիւնս քաղաքի եւ ի Հրապարակս շրջելով փողոցացն պոռնկական դիմաւք յաչաց զաւշոտելոց պատրանս եւ լրբեն ի երեսաւք պատահեցելումն: Գրկաւք ընդ/104թ/խառնեալ եւ փաղաքուշ բանիւք որոսցեալ՝ զ[յ]իմարագոյն յերիտասարդաց՝ առնու տանի իբրեւ զշուն տոռամբ ձգեալ կամ իբրեւ զեղջիւր, ո[ր] Հարեալ ի նետից, ուր կորնչին երկրածինք [Հմմտ. Առակ. է 6-23], վասն զի զերկին ոչ ծանեալ գաւառ եւ ոչ զոր յերկին Հայր: Իսկ զորոց մեղմեղանաւքն եւ աղու[ա]բանիւք արկանէ յոգի եւ ի մարմին, եւ լուծանեն զշիլս պնդութեան մտաց, եւ զիմաստութիւն սրբասէր անձին՝ բազում անգամ քայքայեալ ցրուեն յաղագս այնպիսեացն: Ո՞ դիւրաւ կարացէ պատմել ստուգութեամբ, եթէ զիա՞րդ սրտին իմաստք բազմազան յեղանակաւք եւ Հնարիմացութեամբ սփռեալ տարածանին: Եւ մի անդր դարձեալ առ վայր, մի եւեթ մինչեւ ի լրումն կամաց գումարմամբ փոփոխին եւ արտաքին դիմացն եւ մարմնոյ շաքաթանաւք (շաղակրատանաւք) եւ յոլովիւք փոխածեւութեամբք զչար արուեստ խաբէութեան պատրանաց այլայլին ըստ զետնառիւծուն եւ բաց ի պարկեշտ եւ զգաստական կերպարանաց յեղափոխին յամենայն ամենայնիւ: Քանզի եւ նա առանց սպիտակութեան ցուցանէ յինքեան զամենայն գունոց նմանութիւնք, չեն ինչ ընդհատ յայս/105ա/ց ամենեցունց կերպագործութեան[ա]նց արտաքուստ եւ ներքնուստ: Ամենայնաթշուառք ոմանք պատանիք եւ արք կնամարդիք, այլ, որպէս թուի ինձ, եւ ճշմարիտ կարծեմ, զանցանեն յոյժ մեծապէս զնոցայաւք լկտի բարուք վասն Համարձակագոյն բնութենէն, քանզի նոքա թերեւս երբէք զընտանի բնութեան զպատկառանացն ցուցանել ձեւանան ծագիկ: Իսկ սոքա եւ բնաւ երբէք զչար սովորութեամբ ստացելոյ բնութեան երկրորդի սիրեն մոռանալ ինչ զՀայթայթանաց մասն մի, որոց եւ կրելն յոյժ, քան զգործելն կարծեցեալ երեւի տենչալի: Յաղագս որոց չիք խնայութիւն եւ արգել ոչ միայն յարտաքոյսն, այլ եւ ի մարմին եւս. զի թէ զինքեանս վաճառեցին անբնական եւ աւտար Հեշտութեան կամ զարդարն ասել, վիշապին չարի ի ծառայութիւն դժնդակ, զիա՞րդ յայլոցն խնայեցեն կամ յիրերացսն:

Արդ, սոքա ամենեքին թէ եւ Հարկաւորագոյնք քան զմասունս մարմնոյ ումեք թուիցին, յորժամ գայթակղեցուցեալ եւ գլե[ա]լ յիւ-

րեանցն կործանման գուր կամեսցին, ասելովք նենգական պատրանացն տարբերութեամբ հատցին եւ ի բաց ընկեսցին այնու սրով, զոր եկն արկանել Տէր, որով քակեց/105բ/աւ որդի ի հարէ, եւ դուստր ի մարէ, եւ հարսն ի կնարէ [Հմմտ. Մատթ. Ժ 35, Ղուկ. ԺԲ 53], որով գործեցաւ թշնամութիւն յայր եւ յընտանիս իւր, քանզի՝ «Որ սիրէ զհայր կամ զմայր, զուստր կամ զղուստր եւ զըստ միողէսն ամենայն, չէ ինձ արժանի» [Մատթ. Ժ 37]: Զի թէ քան զկարեւորագոյնս ի մարմնի ի մասունս եւ ի պատուականս հանդիպեալքն պիտանութեամբ սիրելիք, որպէս ահա կարծին, հրամայեցան ոչ միայն զի հատցին, այլ զի եւ ի բաց քան զաղբ եւս գարշելի ընկեսցին գայթակղութեան գոլոյ աղաքաւ պատճառ [Հմմտ. Մատթ. Ե 29-30, Մարկ. Թ 42, 44, 46], զի՞նչ ոչ ի դժնդակագոյն անարգանաց եւ ատելութենէ կրելից է պատշաճ եւ արժան, որոց եւ ի մի գործ կենցաղական ոչ են պիտանիք ի նոցանէն: Բայց է եւ այլ գայթակղութեան, որ մերձենայ, եւ յորս հեռին են եւ աւտար յայնպիսեացս յիմարութեան ախորժակաց, որ յակամայ կամս պատանդէ զոգիսն յոլովակի զգաստիցն եւ քաջաբարոյից եւ, զբարուք սիրոյն կամս խոտորեցուցեալ, յանարժան հեշտամտութիւն տրտմեցուցանէ զոգւոյն մարդասիրութեան ընդարձակութիւն, յորմէ պարտ է ոչ փոքր ինչ զգաստութեամբ ստանալ աւտարութիւն բարուք եւ վայելչական ածելոցն ի բարեպաշտիկ իմաստասիր/106ա/ութեան հրահանգս:

Միանգամայն եւ ըստ բոլորում ի քրիստոնէութեան ասեմ դպրոց, սակայն առաւելապէս՝ որոց շատն աւանդեցաւ աստուածայնոյ շահավաճառութեան՝ ի հոգոյ իրաց աշխարհիս եւթնպատիկ զտեալ եւ մաքրեալ ի բովս հրամանացն Քրիստոսի արծաթ: Քանզի ոչ եթէ զաւանդեալն եւ առանց պակասութեան իրիք մասն կան, եւ լիով պահանջիմք հատուցանել եւ տալ, այլ եւ շահս կրկնապատիկս եւ բազմապատիկս: Գող է եւ խրոխտ բազում անգամ ազատ ինքնակամութիւն, եթէ ոչ դանդանաւանդաւ բանին եւ տերունական հրամ[ա]նաւք ընկրկեսցի եւ արթնութեամբն հսկմամբ պահպանեսցի ի գլորմանէ գայթակղութեան, ապրել ոչ կարացէ եւ ոչ յառն[է] յետ անկման, յորմէ փրկեսցէ Աստուած, որ ոչ կամի ընդ ուրուք կորնչել [Հմմտ. Բ Պետ. Գ 9]: Տեսանելի է եւ այս երիտասարդական ցանկութիւն, յորմէ փախչել Տիմոթեայ խրատ տալ Պաւղոս՝ ոչ նմանապէս յամենեսին ունի զ[ը]դձիցն տարփաւորութիւն [Հմմտ. Բ Տիմ. Բ 22]: Քանզի եւ ի կրելն

ըստ վերագոյն ասացելումդ հիւանդանան ոմանք յոյժ չարաչար, թէպէտ ոչ զրկեսցն յիմեքէ արգելեալք հարկաւորագոյն պատճառաց կամ աստուածային շնորհացն անճառելի հոգ/106բ/աբարձութեամբ, սակայն գայթակղեալ հոգւով, եւ գայթակղեցուցանել ոչ ակամայ եւ առանց յաւտարութեան, այլ եւ խնամով եւս եւ ջանիւ ոչ դադարեն: Վասն որոյ եւ ձեւանան բազում անգամ զանսուրբ եւ զգոռհիկ, անամաւթ եւ ժանդաբարոյ, կանացն ճգողական պատրանաց կերպարանս յաչս եւ ի դէմս երբեմն եւ յայլսն ամենայն լրբութեամբ անդամոցն մասունս, զոր ընդ դատաստանաւ շնացելոցն արկանել ոչ վայրապարհամարելի է: Տայցեն եւ, յաղազս որոց յանպատկառութենէ աներկիւղութեան նոցա զթեցին զարկուցեալք սրտիւ, դատ պատուհասի [ահ]աւորութեան ոչ դողնաքեայ ինչ, քան ընդ անձանց վնասուն լիտութեան, մանաւանդ թէ եւս սաստկագոյն, քանզի թէ՛ Հայելն ցանկութեամբ պարտաւոր դատաստանի շնութեան կացուցանէ [Հմմտ. Մատթ. Ե 28], զորոց բռնադատենն կերպարանաւք այլանելի եւ նշաւակեալ դիմացն եւ մարմնոյն՝ զայլս ի գլորումն ոգւոց, զի՞նչ մտաւածիցէ դիպողագոյն տալ դատ վրիժուց յարդար ատենին: Ո՞չ ապաքէն լաւագոյն էր նմա ծանրութեամբ քարի զպարանոցէ կախելով ընկղմիլ ի խորս ծովու: Ընդ որո՞ւմ ի դժ/107ա/նդակագոռնից չարեաց համեմատեսցի արդեաւք այնպիսի ձաղանաց նմանութիւն արտաքուստ, եւ ախորժականացն անտեղութիւն մտաց չամաչե՞ն գոնեայ ի չափաւոր մարդկանէ ի ստէպ ստէպ բանալ եւ խփանել: «Աչք քո ուղիղ նայեսցին, - ասէ, - եւ արտեւանուք քո արդար ակնարկեսցեն» [Առակ. Դ 25]: Իսկ նոքա գերեալք յարինաց մեղաց եւ զբնութեան կորուսեալ զարէնս՝ հրձիգ առնեն զոգիս բազմաց, թէպէտ եւ կամք ոչ իցեն: Լուիցուք ժողովողին զասելն՝ դնա՛ց դու ի ճանապարհ քո ամբիժ եւ ի տեսիլ աչաց քոց, եւ եթէ՝ անցո՛ զչարութիւն ի մտաց քոց, եւ դարձեալ՝ ծանիր, եթէ վասն այսր ամենայնի ածցէ զքեզ Աստուած ի դատաստան [Հմմտ. Ժող. ԺԱ 9]: Քանզի անպահպանաբար յածումն աչաց ունի հետեւումն իւր զբովանդակ մարմնոյ չարութիւն: Զի թէ ոստիկան սրտից մերոց ճշմարտապէս է Աստուած, ապա թէ ոչ զգործոցն միայն համարի մէջ, այլ եւ զսրտին խորհրդոց բիծս եւ արատս, եթէ ոչ խոստովանե[ա]լ ստուգութեամբ ապաշխարիցեմք ըստ կարողութեան արժանապէս:

Մի՛ ըմբռնեսցուք աչաւք մերովք եւ մի՛ յափշտակեալ արտեա-

նամբք մերովք եւ մի՛ այլոց դիցուք որոգայթ պատրուակեալ եւ յայտնի գայթակղութեան, այլ ամենայնիւ /107թ/ ի շինութիւն միմեանց գնասցուք՝ առանց գայթակղութիւն դնելոյ հրէից, եւ հեթանոսաց եւ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ լիցուք: Ի կոչման մերում մնասցուք, սիրեսցուք զմիմեանս ի սուրբ սրտէ եւ ի մտաց բարեաց եւ յանկեղծաւոր հաւատոց, մարտիցուք ըստ աւրինին, զի պսակեսցուք [Հմմտ. Բ Տիմ. Դ 8], տղայացուք ի չարեաց եւ բարեաւք կատարեալք լիցուք: Մի՛ յղասցին սիրտք մեր սնուցանել զցանկութիւն չար, յորմէ՝ ծնանի մեղք մահարեք: Արի՛ գնասցուք աստի, զի չիք մեզ աստ հանգիստ [Հմմտ. Միք. Բ 10]: Ելցուք ի Բաբելոնէ՝ ի խառնակ կենացս չարութենէ, ուր քակտումն եւ բաժանումն է բնաւորական միութեան կապոյ առ Աստուած եւ առ միմեանս: Փախիցուք յԵգիպտոսէ, ազատեսցուք ի ծառայութենէ մարմնոյ եւ ախտից: Աերմանեսցուք ի ժամանակի, զի հնձեմք, յորժամ այնորիկ իցէ ժամանակ, սգասցուք, զի մխիթարիցիմք [Հմմտ. Մատթ. Ե 3], լացցուք, զի խնդայցեմք, մաքրեսցուք զսիրտս, զի զԱստուած տեսանել արժանի լիցուք [Հմմտ. Մատթ. Ե 8], դարձցուք, հեծեծեսցուք, զի կեցցուք, խոստովան լիցուք զմեզս մեր, զ[ի] արդարացուք: Հեզք եւ խոնարհք եղիցուք, զի ժառանգեմք զերկիրն բարութեան եւ կենդ/108ա/անեաց, խաղաղութիւն ընդ միմեանս կալցուք եւ ունել ուսցուք, զի որդիք Աստուծոյ կոչեցիմք, ողորմածք լիցուք, զի ողորմութիւն գտանիցեմք [Հմմտ. Մատթ. Ե 7]: Մի՛ դատեսցուք, զի մի՛ դատիցիմք [Հմմտ. Մատթ. Է 1]: Մի՛ տացուք զսրբութիւնս մեր շանց եւ մի՛ զմարգարիտս մեր առաջի խոզաց, զի մի՛ առ ոռն կոխեալ ապաշաւանք մեզ ի վերայ ածիցեն [Հմմտ. Մատթ. Է 6]: Մինչդեռ մեք ի ճանապարհի ընդ ոսոխին, տացուք զհաշիւն արդարանալ, զի մի՛ յանելանելին անկանիցիմք բանդ [Հմմտ. Մատթ. Ե 25, Ղուկ. ԺԲ 58]: Սիրեսցուք մի՛ զսիրելիս միայն, այլ եւ՝ զթշնամին եւ զհալածիչս, որպէս զի բարերարութեան Աստուծոյ հաղորդք գտանիցիմք [Հմմտ. Մատթ. Ե 44-46]: Զախտս հոգւոց սպանցուք, զնուազելն ի հեղգութենէ առաքինութեան ջանասցուք ստանալ վերստին: Կցորդ լիցուք չարչարանացն Քրիստոսի, զի եւ փառացն հաղորդ լինիցիմք [Հմմտ. Ղուկ. Ը 17]: Երթիցուք ընդ նեղ եւ ընդ ածուկ ճանապարհն [Հմմտ. Մատթ. Է 14], զի վայելեսցուք զկեանս երանական ի Քրիստոս Յիսուս՝ Տէր մեր, Որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

/110ա/ Հարցումն.

Ո՞րպէս կարասցէ հանապազ առաջի աչաց ունել զմեզս իր եւ դատապարտել զանձն, անանապէս եւ զար մահում եւ զդատաստանն հանդերձեալ ցանկ յոգուք Ակար[ա]գրել, որպէս զի կակղասցի սրտին խստութիւն, այլ եւ մի՛ գտցէ ժամանակ պարապոյ դատել զոք յեղբարց բանիք բամբասանացք:

Պատասխանն.

Կատարելագոյն եւ իմաստասէր /110թ/ մտաց արդարեւ գործս այս է՝ հրաժարելոց ամենայն խափանողական բարոյ զբաւանաց եւ բուռն հարելոյ միայն զգեղեցիկ դիտաւորութենէ հաճոյիցն Աստուծոյ՝ թողեալ ի խոնարհ զամենայն կարծիս զանձնէ: Թէեւ ի գլուխ իսկ պատուիրանաց իցէ ժամանեալ եւ զբովանդակն ճշմարիտ եւ կատարեալ, խորհեսցի ծառայ անպիտան զինքն գոլ [Հմմտ. Ղուկ. ԺԷ 10]: Եւ զ՛առ ի յետոյսն զամենայն մոռացեալ՝ յառաջագէմսն փութով ձգտիցի: Եւ հասեալ զինքն երբէք ոչ բնաւ համարեսցի, այլ զառաջնոցն սխալանաց գայթակղութիւնսն յիշելով՝ հանապազաւոր դատապարտ զանձն վարկանիցի, եւ զապականացու կենացս այսոցիկ պատաղմուես ի բաց լքեալ՝ մահուն յիշատակաւ հաշեսցի զցայգ եւ զցերեկ, ոչ զի մեռանելոց է, քանզի անմտութիւն է այս եւ հեշտասէր ախորժակաց, այլ զի ընդ ամենայնի համարս տալոց եմք, զոր ինչ գծեցաք կամ խորհեցաք եւ խաւսեցաք զանարժան: Եւ կատարեսցուք՝ ստանալ զայսոսիկ, թէ զմարմնոյ զհետ բաց ի հարկաւորագունից ոչ երթիցուք, այլ ճգնելով հնազանդեցուցուք զսա եւ զսրբոցն վարս իբրեւ զհայելի յամենայն ժամ եւ յիրս ամենայն յանդիման մեզ ունիցիմք՝ առ ի ճանաչել զգեղոյ երեսաց մերոյ քաջավայելչութիւնս կամ զտգեղութեան /111ա/ վատթարութիւնս: Առաջնոցն վկայութիւն ընկալեալ՝ հոգասցուք զԱստուծոյ, եւ եթէ երկրորդն իցէ՝ ջանասցուք փոփոխել ի գեղեցկութիւն: Եւ սպնդով պատուիրանացն թացելով յարտասուս՝ զազտն ի բաց ջնջեսցուք յոգւոց: Եւ զհրամանաց Փրկչին մերոյ ճշգրտութիւն մի՛ եւ մի՛ իւրք այլայլեսցուք զբաղմամբ կամ մոռացուք անհոգութեամբ եւ կամ արհամարհանաւք անփոյթ արասցուք, քանզի յայսցանէ մտանն ի վարս մեր ամենայն ընդդիմութիւնք կամացն Աստուծոյ: «Որ սիրէ զիս,- ասէ,- պատուիրանս Իմ պահեսցէ»

1 կատարեսցիք

[Յովհ. ԺԴ 21]: Եւ դարձեալ, թէ՛ «Զպատուիրանս Իմ պահեսչիք, կացցիք ի սէր Իմ, որպէս Ես զպատուիրանս Հաւր Իմոյ պահեսցի եւ մնամ ի սէր Նորա» [Յովհ. ԺԴ 15]: Եւ է մի ի պատուիրանաց Նորա. «Մի՛ դատիք, զի մի՛ դատիցիք. քանզի որով դատաստանաւ դատիք, դատելոց էք, եւ որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ» [Մատթ. է 1-2]: Զի եւ մեք ոչ յուսեքէ յեղբարց կաւ յաւարաց (կամ յաւտարաց¹) կամ միմք զբամբասանացն զրպարտութիւնս եւ նախատինս, մինչ զի եւ բանք արդարք զայրացուցանեն զմեզ թշնամութեամբ ասացեալք, թէ՛ պէտ եւ Համբերել իրաւացի էր: Յողագս այսորիկ, «որպէս կամիք, թէ արասցեն ձեզ /111/բ/ մարդիկ, այնպէս արասչիք եւ դուք նոցա, զի այն իսկ են աւրէնք եւ մարգարէք» [Մատթ. է 12]: Իսկ զ՛առ ի չարաց ոմանց եկեալ ի վերայ մեր Հայհոյութիւնս՝ ուրախութեամբ Համբերեսցուք ի փառս Աստուծոյ եւ մի՛ յաղթահարեալք լիցուք զ[...]¹ ոյգսն դարձուցանելով նոցա, այլ յաղթեսցուք բարեաւն չարին [Հմմտ. Հոռմ. ԺԲ 21]: Երախտիս եւ Հպատակութիւնս ըստ մերոց աւրինաց եւ աւանդութեանց Հատուցանելով, որպէս զի Համարձակ լիցի մեզ մատչիլ առաջք աթոռոյ շնորհացն Աստուծոյ եւ գտանել ողորմութիւն ի դէպ ժամանակի աւգնականութեան: Քանզի՛ «Ոչ որ ասիցէցիս՝ Տէր, Տէր, մտցէ յարքայութիւն երկնից, այլ որ արացէ զկամս Հաւր Իմոյ» [Մատթ. է 21]: Թողցուք միմեանց զ[յ]անցանս ի սրտից մերոց, զի թողցին եւ մեզ յանցանք մեր ի Հաւրէն մերմէ, որ յերկինս է [Հմմտ. Մատթ. Զ 12]: Այսպէսովք դեղովք բժշկին սրտից խստութիւնք եւ կակղանան անդամանդեայ բարք ոգւոց: Յայնժամ եւ իւրոցն միայն Հոգ տանիցի մեղաց անձն, յորժամ քանոնով պատուիրանացն Քրիստոսի չափիցէ զինքն եւ զամենայն գործս իւր՝ Հանդերձ բանիւ եւ մտածութեամբք: Քանզի որպէս զպայման կենդանագրութեան կամ այլոյ ձեռակերտիկ արուեստի եւ՛թ է մակացութեան իրիք հնար ոչ է հակառակ գործով արուեստին ուսանել կամ զու/112/ա/եալն յարդարել պատշաճութեամբ անլթարապէս, այսպէս անընդունելի է առաքինութեան բարեձեւութիւն ոչ գնացելու՞մ Հաւասարապէս ըստ խնդրոյ աւետարանական վարդապետութեան Համանգամայն: Զի այնր իսկ աղագաւ Որդին Աստուծոյ յայնքան իջանելիս խոնարհութիւն² ոչ անարժան Համարեցաւ, զի մեզ գործով եւ բանիւ զբարւոքն ուսուցանէ կենաց պատճառ եւ [ճ]անապարհ եւ զկործանելն ի մեզ կանգնեացէ բնաւորական աւրինաց առաքինի շի-

1 Մէկ տառ բաց թողուած է, բայց ձեռագրին մէջ բացթողում է, թէ սրբութեամբ՝ յայտնի չէ: Կարելի է ենթադրել, որ բառը գոյգում է:
 2 խոնարհութիւն

նուածոց, յայլ եւ զոչ արժանաւոր եւ զամենավատթար ի տկարութենէ կամ ի նախալաւժար մարմնական կամաց գործս ծանուցէ ատել եւ դարշելի վարկանիլ: Զթերութիւն անձին արդարադատ մտաւք, ճանաչել եւ խոնարհել եւ մի՛ Հպարտ եւ ուռուցեալ խորհրդով անհանճարաբար դատիլ բանիւ զեղբարս: Զի եթէ զ[յ]անդիմանութեան բանս դէմ յանդիման, յորմէ շահ եւ աւգուտ բարեմտագունին գտանի յանդիմանացելու՞մ, ոչ յամբայր եւ ոչ ամենայն ուսմք էր ամայնաց ինքն, այլ մեծաւ իմաստութեամբ: Եւ որոց քաջատես են աչք եւ Համարձակահայեաց, զինչ բան ի լեզուագարութենէ շատխաւութեան եւ դերանով խաւարեցելոյ: Ի դէպ զոչ մերձաւորն դատելոյ զեղբայր բազում անգ/112/բ/ամ եւ զլուր սուտ եւ ի թշնամեաց զյաւգուած զրպարտական բանից պարարտացուցանեն երկայն ճառիւք, ոչ զի նմա շահ ինչ գործեսցեն կամ որոց պատմենն, այլ զի զանձինս յաւիտենական տանջանացն եւ Հրոյ գեհնին պատրաստեցան կերակուր: Եթէ զանմեզս եւ զարդարս Հրածարեցուցանէ բանն թշնամանել կամ բամբասել յանաւգուտս զոք ի մեղանչականաց, զի մի՛ ընդ նոսին կորիցեն, զի՞նչ ապա Համար ունիցեն տալ Աստուծոյ, որք անճառելի եւ զանազան պղծութեամբք զոգի եւ զմարմին շաղախեալ ունիցին եւ անամալթ դիմաւքս ցանկ եւ անդադար զանարգելութեան զագրութիւն ոչ շիկնեն գործել եւ նստեալ բամբասեն ազգի ազգի կարկարուն բանիւք զարս սուրբս եւ երկիւղածս յԱստուծոյ, որ ոք չիք մեղացն քաւութիւն, վասն զի ոչ կամին: Եթէ տեսանիցէ, ասէ, զեղբայր իւր մեղուցեալ մեզս, ոչ [առ] ի մահ խնդրեսցէ յԱստուծոյ եւ տացէ կեանս մեղուցելոյն:

«Ոչ առ մահ ամենայն անարէնութիւնք մեղք են, եւ են մեղք, որ մահու չափ են» [Ա Յովհ. Ե 16-17]: Ոչ վասն այնորիկ ասեմ, եթէ խնդրեսցես. զի եթէ որ խնդրենն, ոչ առնուն, վասն զչարաչար խնդրեն [Հմմտ. Յակ. Դ 3], յաղագս այնպիսեացն զի՞նչ ասացուք, որք ոչ միայն ոչ խնդրեն, այլ եւ զայլոց խնդրուածս Համարձակութիւն առ Աստուած...¹

1 Այստեղ կը վերջանայ ձեռագրի ընդօրինակութիւնը: Այս գործը մեզի յայտնի չէ ուրիշ ոչ մէկ ձեռագրի մէջ. ուստի կարելի չեղաւ ամբողջացնել:

/107ա/ Նորից խրատք մանկանց*:

Յետ զճշմարիտն ընդունելոյ զ'առ ի Հաւատ խոստովանութեանն, որ ի Հայր եւ ի յՈրդի եւ ի Հոգի Սուրբ աշխատասիրաբար եւ զվարուց ուսմանէ պարտ է բուռն Հարկանել, քանզի ոչ դոյզն ինչ եւ վարկպարագի է ուսումն քրիստոնէութեան, եթէ թեթեւութեամբ եւ հեղգապէս ձեռնարկութեամբ եկեացէ ի ստացումն, այլ գերաշխարհիկ եւ աստուածային¹ եւ ի վեր քան զամենայն բան: Վասն որոյ² յամենայնէ, որ ըստ կենցաղոյս³ խափանիչք աշակերտութեան Աւետարանին Հոգք եւ իրք իցեն, հրաժարեցոյց Տէրն⁴ եւ զիսաչ յատուկ միայն առնուլ եւ երթալ զհետ Նորա [Հմմտ. Մատթ. ԺԶ 24, Մարկ. Ը 34, Ղուկ. Թ 23]: Եւ ապա յետ այնորիկ ոչ եւ միում իմիք յանդրէն ձգողաց յետս Հաւանել⁵, որոյ /107բ/ ձեռն զմաճով ուսման Աւետարանին իցէ արկեալ [Հմմտ. Ղուկ. Թ 62], առ մոռանալ միանգամայն զ'առ յետոյսն եւ յառաջադէմսն նկրտիլ մտաւք Համայն եւ մարմնով ընթանալ ի կէտ կոչմանն Աստուծոյ, որ ի⁶ Քրիստոս Յիսուս. «Եւ ի նմին յարամնալ ըստ խորհրդակցութեան ասողին, թէ արժանի գնալ ձեզ կոչմանն, յոր կոչեցարուք» [Հմմտ. Եփես. Դ 1]: Եւ եթէ իւրաքանչիւր ոք, յոր կոչումն կոչեցաւ, ի նմին մնասցէ՝ միանգամայն զանընդհատաբար զընթացսն եւ զտեղի ունելն արքինադրելով, ըստ որում յԵփեսացուց թղթին գրէ: Որ եւ յամենայն կողմանց իսկ Հոգեւոր գինու զգեցմամբ ամրանալ Համարել՝ զբոլոր արդարութիւնն զրահս անուանելով⁷, իսկ զկատարել⁸ եւ զճշմարիտ⁹ Հաւատն՝ վահան, սաղաւարտ՝ գոյսն իշխանականին, որ ի մեզ է: Սուսեր Հոգւոյն թուի

* Այս եւ յաջորդ բնագիրը կը ներկայացուիմ ըստ ՄՄ ձեռ. NN 8 (=A), 7 (=B), 6049 (=C):

- 1 B անընթեռնելի 2 տատ
- 2 B անընթեռնելի 1 տատ
- 3 B անընթեռնելի 2 տատ
- 4 BC Տեառն
- 5 C հասանելալ
- 6 BC որդի
- 7 B անընթեռնելի 2 տատ
- 8 A զկատարել
- 9 B անընթեռնելի 1 տատ

/108ա/ Ինձ զսէրն նշանակեալ¹, որով կոտորին արմատք ամենայն չարութեան եւ նոյն ինքն չարն [Հմմտ. Եփես. Զ 10-18], զի թէ սէր է Աստուած, ի Հարկէ սատակեալ լինի բանսարկուն տիրապէսն աստելութեամբ: Այլ եւ գաւտի՝ զճշմարտութիւնն՝ հեղձուցիչ ցանկականին՝ սատակողի զգեղեցիկութիւն Աւետարանին: Այլ ինքն զ'ըստ նմայն վարս՝ կաւշիկս, յորմէ սպաս եկին չարութիւնն, յաղթահարեալ անգործ լինին կամ ոչ բնաւ սկիզբն առնելով կամ զյարկուածսն յառաջագոյն բժշկելով զթիւնիցն: Գոյ ուսանել եւ զգայարանացն պահպանութիւն. «Աչք քո ուշիղ նայեսցին, - ասէ, - եւ արտեւանունք քո արդար ակնարկեսցին»² [Առակ. Դ 25], եւ թէ՝ «Մի՛ ըմբռնեսցիս աչաւք քովք եւ մի՛ յափշտակեսցիս արտեւանաւք նորա» [Առակ. Զ 25]. ըստ որում եւ ի Տեառնէ իսկ հրամայի, թէ՝ «Որ Հայի ի կին մարդ, անդէն շնացաւ /108բ/ ի սրտի իւրում» [Մատթ. Ե 28], որոյ յուրովք են վկայութիւնք ի Գիրս Սուրբս:

Այսպէս եւ զյսելիս խրատել՝ չանսալ, չլսել, որոց զանաւրէնս հրամայեն. մանաւանդ կափուցանել եւ խնուլ բովանդակ ի չարաբանութենէ, ի բամբասանաց, ի Հայհոյութենէ, [յ]ընդվայրաբանութենէ, ի կատակերգութենէ, ի քսութենէ եւ յորոց այսց ազգ իցեն: Եւ եթէ լսել զայսպիսիսս³ անարժան եւ վնասակար է, ո՞րչափ եւս առաւել խաւել: Լո՛ւր աւգտակարագունի խրատուն, որ ասէ՝ «Արդ, արա՛ դուռն եւ նիգ բերանոյ քո» [Սիր. ԻԸ 29]: Ընդ Դաւթայ աղաւթնա՛ դնել պահապան բերանոյ եւ դուռն ամուր շրթանց [Հմմտ. Սաղմ. ձն 3], որպէս զի մի՛ եւ սիրտն խոտորեսցի բանիւք չարութեան: Զբարիտն միշտ խաւեսցուք, իսկ զանաւգուտսն եւ զհրաժարելիսն՝ բնաւ եւ ոչ երբէք: Քանզի մարդ բարի ի բարի գանձուց սր/109ա/տի իւրոյ բղխէ զբարիս, եւ մարդ չար ի չար գանձարանէ սրտի իւրոյ Հանէ զչարիս [Հմմտ. Մատթ. ԺԲ 35, Ղուկ. Զ 45]: Ասէ եւ միւս եւս գիր. «Եթէ ոք բանիւք ոչ յանցանիցէ, նա է մարդ կատարեալ, որ կարողն է սանձահարել զամենայն մարմինն իւր» [Թակ. Գ 2]: Բայց եթէ ի շատխաւուրթենէ ոչ զգուշացուք, չէ հնար ոչ յանցանել լեզուաւ, որպէս ասեն⁴

- 1 A Աշանակել
- 2 A ակնեսցին
- 3 B անընթեռնելի 2 տատ
- 4 B անընթեռնելի 2 բատ

առակքն, եթէ՝ ի շատխաւտութենէ՛ 1 ոչ ապրիս ի մեղաց: Եւ մի՛ կարծեսցուք զ՛առ ի բանիցն սխալանս թեթեւագոյն ինչ եւ փոքր գոլ: Զանսուտ վճիռն լուիցուք ի ճշմարտութենէն. «Ի բանից քոց արդարացիս,- ասէ,- եւ ի բանից քոց պարտաւորեսցիս» [Մատթ. ԺԲ՝ 37]: Ո՞րչափ եւ քանի՞ք իցեն պարտութիւնք ի լեզուոյ, զոր թուեալ մի ըստ միոջէ՛ ոչ դիւրին ումեքէ՛՝ զստութեան եւ զերդմնահարութեան կամ զգրաբանութեան եւ զխեղկատակութեան, զչար/109ր/ախաւտութեան, զՀայհոյութեան, զնենգութեան, զշոգմոգութեան, զկռուոյ, զաղաղակի, զթշնամանաց, զմեծաբանութեան: Եւ սոքին այսոքիկ Հանդերձ ազգակցաւք իւրեանց ունին զանազան տեսակս եւ մասունս, նաեւ մասանց մասունս:

Սոյնպէս եւ որկորածէտութեան եւ անկարգ ծաղու չարապէս սպասաւորէ բերան անխրատ: Իսկ շաւշափելեացն վնասաբերութիւնք, որով մարդիկ թուանան, յաշխարհի բամբասին, եւ՛ 2 ոչ ի Հետ ցանկութեանց եւեթ կատարմունս, այլ եւ ի հպաւորութեան՝ 3 անգամ առ ի ցանկութենէ՛ դոյզն մի: Այսպէս եւ ի զուտողութենէ՛ ի զրկանս, ի գողութենէ՛ եւ ի կծծութենէ՛. եւ որպէս ի չարն առնել, նոյնպէս եւ ի չգործելն բարի՛՝ դատապարտեսցի՛՝ չտալով տուրս եւ չառնելով ողորմութիւն կա/110ամ՝ չտարածանել մաքրապէս յաղաւթս յամենայն՝ 4 ժամ եւ ոչ ի սպասաւորութիւն կալ վշտացելոց՝ 5: Լինի երբեմն եւ հոտոտելաւք մեղանչել՝ 6, մեղկիլ ի գոլորշոյ անուշ կարծելոցն հոտոց, զոր աւելորդ քեզ գրել՝ 7 վարկուցեալ զբաւանս՝ 8 վասն կարի Հեռի յերացն գոլոյ նշանակեցի միայն:

Արդ, այլոց կենդանեաց զգայարանք առ ի պէտս կելոյ միայն կազմեցան, իսկ մարդոյն առ այսուիկ ի բարւոք կելոյ պէտս եւ ի՞ 9 բարի կեանս, ասեմ, ըստ առաքինութեանն, ոչ միայն զի ոչ մեղիցուք

1 B անընթեռնելի 1 տառ
 2 B անընթեռնելի 1 բառ
 3 A Բպատուփում
 4 BC ամենայն
 5 B անընթեռնելի 2 տառ
 6 B անընթեռնելի 1 տառ
 7 BC գրեալ
 8 ABC զբուսանս
 9 BC չիք

նոքաւք, այլ զի գործիս բարեաց ունիցիմք զնոսա եւ իւրաքանչիւրովքն զգայութեամբքն գեղեցկապէս վարիցիմք: Վասն զի առ Հաճութիւն Աստուծոյ եւ փրկութեան ոգւոց մերոց ոչ բաւական է խոտորելն միայն ի չարեաց, այլ եւ զբարիս գործել. որոց գործա/110ր/րանք զգայութիւնքս յուղիղ եւ յառաքինի մտաց կարգաւորեալք եւ յարմարեալք, որպէս զի նոքաւք եւ ինքն իմաստասիրեսցէ, զբնութեան ամբողջ յինքեան պահելով կամ ուղղելով՝ վերստին՝ տացէ եւ յաղազս ամենայնին:

Եւ արդ, աչաց առաքինութիւն:

Առաջին՝ հայելն իմաստութեամբ ի գործս Աստուծոյ, աւրհնել սրտիւ եւ բերանով զԱրարիչն ամենայնի եւ գոհանալ ճշմարտութեամբ վասն գեղեցկակարգութեան եւ կենցաղաւգտութեան՝ նորա զարուեստաւոր բանն. եւս առաւել իմաստասիրելն բնախաւտութեամբ յաղազս նոցա:

Երկրորդ՝ գթութեամբ աստուածայնով եւ ջերմ՝ սիրով առ ամենայն մարդիկ եւ մանաւանդ առ կարաւոս եւ վշտացեալս նայել եւ լինել վշտակից ի բանդի եւ ի հիւանդութեան ոչ անտես առնել:

Երրորդ՝ զներկուածս մեղացն արտա/111ա/սուաւք լուանալ, որպէս Դաւիթն եւ Մանասէ եւ մեծն Պետրոս, կամ որում շատն թողու վասն առաւել սիրոյն կինն: Սովին այսուիկ եւ զպաղատանսն, թէպէտ եւ ոչ մեղս ինչ ունել կարծիցի, որ է անհնարին,՝ 3 որպէս եւ Եզեկիայն: Քանզի ո՞ պարծեսցի՞ 4 սիրտ սուրբ ունել, կամ ո՞ հաւանեսցի,՝ 5 եթէ անարատ իցէ ի մեղաց:

Չորրորդ՝ 6՝ անյագ եւ առանց ճանճրանալոյ ի Գրոց Սրբոց ընթերցմունս՝ զնա խոկալ, սովորեցուցանել եւ ականջաց զնոյն սէր եւ կրթութիւն աստուածայնոյ հրամանացն ունկնդրութեան, շնորհել հանդերձ աղքատաց եւ զրկելոց եւ որոց պէտս ինչ ունիցին՝ առ լրումն կարաւտութեանն մատուցանելով զսեւլիս:

1 B անընթեռնելի 1 տառ
 2 A ջերմ
 3 B անընթեռնելի 1 տառ
 4 B անընթեռնելի 2 տառ
 5 B անընթեռնելի 1 տառ
 6 B անընթեռնելի 2 տառ

Իսկ բերանոյն՝ յամենայնի գոհանալ, անդադար աղաւթս առնել, սաղմոսել, ընթեռնուլ, խաւսել զշահաւորսն, լուել յան/111բ/աւգտակարացն, ճանաչել զժամանակ խաւսից եւ լուութեան, քաղցրութեամբ տալ՝ պատասխանի ամենեցուն, եթէ իցէ հնար: Մխիթարել զվշտացեալս, քաջալերել զլքեալս, յորդորել զկարճամիտսն, զտգէտս ուսուցանել, յիմաստնոց խրատիլ զբան:

Այլ ձեռաց՝ զի՞նչ քան զ՛առ կարաւտեալս եւ անքատս լի տրաւք կարկառուլն իցէ բարեզարդութիւն, կամ զիւրաքանչիւրոցն ընուլ զպէտս, որոց ի կարաւտութեան: Եւ ըստ զաւրութեան գործել զցայգ եւ զցերեկ ի դարմանս այնպիսեացն եւ զիւր հաց ուտել եւ չծանրանալ ումեք եւ ոչ ի ձեռս հայել այլոց. եւ յամենայն տեղիս ամբառնալ առ Աստուած եւ յամենայն ժամանակի սրբութեամբ պարկեշտացեալ:

Իսկ ռնգաց՝ առ վերագոյն արացելովք եւ զիմանալին իմանալոյն նուիրել: /112ա/ Զգալ զթափեցելոյն իւղոյ Հոտ եւ լինել, որոց ախորժեանն Հոտ անոյշ Քրիստոսի առ Աստուած [Հմմտ. Բ Կոր. Բ 15], որպէս զի կարիցէ վստահութեամբ ասել. «Իւղ թափեալ է անուռ Քո», քանզի որ ոչն զգալ զինչ, զիա՞րդ ճանաչէ, ո՞րպէս յաղաքս նորա խաւսեսցի: Եւ որ ոչ լինիցի բոլորովին անուշահոտութիւն, ոչ եւ զագգաւցութիւն ծանիցէ, քանզի ինքեամբ եւ նմանեաւն իմանի. «Աքանչելի եղեւ գիտութիւն Քո յինէն, որ է յիս» [Սաղմ. ՃԼԸ 6]:

Արդ, որ հրաժարելիք են զգայութեանց եւ որք ընտրելիք, համառատիւք բաւականապէս ասացաւ:

Իսկ վասն երից մասանցն անձին, առաքինութեանցն չորից, ընդդէմ չորից ախտից ասել ի դէպ է: Այսպէս՝ բանականին, որ ի մեզ կատարումն եւ առաքինութեան՝ խոհականութիւն: Զի եթէ ոչ իմաստնանայցեմք ուամամբք, զիա՞րդ կարգն ըստ բնութեան ամբ/112բ/ողջ մնասցէ, եւ կամ ո՞րպէս յարմարումն լինիցի անձնականաց իրաց, զի այսպէս ասացից, քանզի առանց գիտութեան եւ խորհրդոյ յառաջնն անասնականքն՝ երբեմն ցասումն, երբեմն ցանկութիւն, որք մանաւանդ յարձակողագոյնք ի սկզբանն են եւ դժուար արգելիք, բայց ոչ անհնազանդք բանի: Քանզի սորա մեծացելոյ կրթութեամբք բաւական լիցի ընկրկել եւ նահանջել զախտս, եւ զտիրական իշխանութիւն ունել սեպհականապէս եւ հարազատաբար զաթոռ եւ ծառայեցուցանել զբո-

1 A տալոյ

վանդակ մարմինն: Վասն զի սա ցասման մատչեցելոյ յինքենէ հրամայէ իշխել ցանկութեան եւ ճնշել զնա ուժգնապէս, զի մի՛ առցէ անիշխան ինքն յինքենէ իշխեցելոցն եւ իշխան իշխանաց եւ նոցա զանց իւր անիրաւ/113ա/ապէս ընձեռեսցէ: Իսկ այսորիկ եղելոյ ըստ կարգի, որ ի ցասմանէ իշխանութեան, որ ի վերայ ցանկականին, անուանի արութիւն: Երկուց ախտիցն, որ ըստ առաւելագանցութեան եւ նուազութեան միջին գոլով յանդգնութեան եւ երկիւղի, զի սոքա հակառակամարտք իմն են նորա՝ յանդգնութիւն անամաւթ եւ յահուր՝ գոլով եւ երեսանակ²: Իսկ երկիւղ՝ վատ եւ խենէշ³ եւ դժուարաշարժ յաւգտակարն: Եւ են երկուքին չարութիւնք սրտմտականին: Իսկ չափելն եւ կանոնենն արիութիւն կոչեցաւ, քանզի գերազանցութիւն յանդգնութեան⁴ ի ներքս գոլով եւ քան զնուաստութիւն երկիւղի գեր ի վերոյ. ուստի պարտ է իմանալ, թէ ամենայն ուրեք չափաւորն է ընտրելի եւ սահմանելի:

Այլ ամփոփումն եւ հեղձումն ցանկութեան ողջախոհութիւն ասի՝ զեկուցա/113բ/նելով, եթէ առողջն մտաւք ոչ ըմբռնի ի նմանէ, իսկ ընդ նովաւ ստորանկեալն միտք հիւանդութեամբ մեծաւ վարակեալ է:

Արդ, այսպիսի կարգաւորութիւն եւ ունակութիւն արդարութիւն է ճշմարտապէս՝ ոչ տալ թոյլ սոցա զրկել կամ զրկիլ իւրաքանչիւրոց ի միմեանց կամ թէ յախտից⁵: Եւ երկայնաբանել յաղաքս նոցա այժմ ոչ է ժամանակ մանաւանդ առ պարզամիտս, բայց առանձին վասն չորից ախտից երկրորդել սուղ ինչ ի դէպ կարծեմ, որք են ցասումն եւ ցանկութիւն, երկիւղ եւ տրամուլթիւն:

Այլ վասն ցասման եւ ցանկութեան շատ է այժմ ասացեալդ: Իսկ զտրտմութիւն սահմանեն վրիպումն ի ցանկութենէ, եւ զերկիւղ՝ ակընկալութիւն չարի իրիք: Ապա ուրեմն, որ ոչ է գերեալ ի մարմնական ցանկութենէ ինչ կարծեաց եւ /114ա/ ախտից, ոչ տրտմի ընդ վրիպանս նոցա, եւ որ սիրէ ճշմարտապէս զԱստուած, ոչ երկնչի յերկիւղէ մահու եւ վասն այլոց, զինչ պարտ է ասել:

- 1 Յախոր - խառնակ, անկարգ
- 2 Երեսանակ - լիւմ
- 3 Խենէշ - թուլամորթ
- 4 Շյանդգնութիւն
- 5 ԱԵ յաղթից

Արդ, որ առաքինանայ ասացելովքդ եւ որովք ի դոցանէն բուսանին, կատարէ զառաքելական խորհրդակցութիւնն, թէ՛ «Ազաչեմ զձեզ գթութեամբն Աստուծոյ պատրաստել զմարմինս ձեր պատարագ կենդանի, սուրբ, Հաճոյ Աստուծոյ» [Հռոմ. ԺԲ 7], եւ լինել բոլորապատու նուէր կատարեալ, խաչել յաշխարհի եւ աւտարանալ ի մարմնոյ, փութալ յանդերանութիւնն ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր մեր, Որում փառք յաւիտեա[նս. ամէն]:

/90բ/ Նորին յաղագս որոց կուսութեամբ հաճոյանան Աստուծոյ:

Ոչ ինչ պէտք էին յաղագս խնդրոյս այսորիկ առնել բան, քանզի յովովք յարանց բնախաւաց ետուն Հաստատութեամբ ի ձեռն գրոյ զմեծի առաքինութեանս այսորիկ հրաշափառութիւն եւ եթէ որպիսի մրցանակաւք պատուելոց են ի Տեառնէ: Բայց զի մի՛ ապախտ՝ առնել թուիցիմք դանդաղութեամբ զհրամանս սիրոյ, խուն մի որչա՛/91/ ա/փ զձեւ եւ զնշանակութիւն մակադրութեան Հաստուցուք: Է արդար եւ զարմանալի մարտն ընդ բնութեան բոցոյ եւ կարաւտ աստուածային աւգնականութեան եւ զանազան Հնարիւք երկնաւորաւք Հազիւ պահելի, յոր Հայելով Տեառն սահմանէ ոչ բաւական լինել ամենեցուն այնմ Հանդիսի, սակայն «որ կարողն է տանել, տարցի» [Մատթ. ԺԹ 12], ասէ: Որ եղն աւրէնս մեծաւ պնդութեամբ չերկնչել ի մահուանէ, ոչ Համարձակեաց՝ ամենեցուն ձեռնարկել³ ի նա: Արդ, որչափ դժուրք ըմբերելին է ծանրագոյն, այնչափ առաւել ունի առնուլ յԱստուծոյ⁴ զՀաստուցումն մեծութեան, զի ոչ Հեռի ինչ է յարեամբ վկայութենէ, այնչափ ժամանակս տալ պատերազմ ընդ ընտանի բռնաւորին եւ ընդ անձեռն ընդելագոյն գազանին: Որ ցանկ⁵ եւ անխնայաբար⁶ խածատէ ներքուտ ի ներքս եւ անզարմապէս⁷ կեղեքեալ՝ /91բ/ գիշատէ զիշխանական Հոգւոյն բարետոհմութիւն: Բայց թէպէտ եւ սաստիկ ջանիւ ոք աշխատեալ պահիցէ զսրբութիւն Հոգւոյ եւ մարմնոյ ըստ առաքելական խրատուն⁸, եթէ զամենայն պատուիրանս⁹ Տեառն լծակիցս այնմ ոչ արասցէ¹⁰, անաւգուտ զվաստակս քրտանցն ունի եւ անշահ զդժնդակ երկանցն Համբերութիւն: Հաւանեցուցէ զմեզ առակն տե-

1 Ապախտ - անպիտան

2 A համարձակաց

3 C ձեռն արկանել

4 C Աստուծոյ

5 C ցանկան

6 C խնայաբար

7 Անզարմապէս - ուժով, վայրենի, անգութ կերպով

8 A խրատու

9 A պատուիրան

10 A չարասցէ

րունական յաղագս յիմար կուանացն, որոց երեւի ոչ ինչ ըստգտանելեաց¹ գործեցեալ, մանաւանդ եթէ զբաւանդակ զկատարեալ² զպատուիրանսն եւ միում միայն թերի գտեալ³ զամենայն կորուսին [Հմմտ. Մատթ. ԻԵ], յորս աշխատն եղեն: Եւ այն զի ոչ ամենեւին⁴ անողորմ գտեալ, այլ զի ոչ ըստ բաւականի եւ ոչ որքան կարողութիւն էր, եղեն կարաւտելոցն բարերարք, քանզի զայս լապտերացն մերձ ի շիջումն գոլն, այլ /92ա/ ոչ շիջուցեալ զեկուցանէ [Հմմտ. Մատթ. ԻԵ 8]: Յայսմանէ խրատեցաւ առաքեալ ասել. «Որ սերմանէ ճշդելով, ճշդելով եւ հնձեսցէ, իսկ որ առատութեամբն՝ հակառակ նմին ժողովէ» [Հմմտ. Բ Կոր. Թ 6], վասն զի զտուրս զուարթառատս եւ զողորմելին⁵ լրջմտութեամբ սիրէ Աստուած: Ի վերայ այսոցիկ եւ յաչաւք շնութենէ, այլ եւ ի ջեռնելոյ ամենայն զգուշութեամբ պահել զանձն, որովք ամենեքումք եւ լուսեցելովքն հասանէ մտանել ընդ յիմաստունսն յառագաստն այն, յոր Փեսային յինքենէ ասի մտանել [Հմմտ. Մատթ. ԻԵ]: Բայց զիս ի բերանոյ իմմէ դատելոց է, եւ ոչ գիտեմ զինչ գործեցից: Աւա՛ղ կորստեանն մեծի եւ անգտանելոյ, քանզի զոր ասեմն⁶, ոչ առնեմ: Ճարտար եմ յաղագս բժշկութեան եւ այտուցեալ ջրգողութեամբ⁷ ի վերայ մահճաց ինքնասիրութեան եւ դատարկութեան բարւոյ:

1 Ըստգտանելի - մտադրելի
 2 Եւ անընթեռնելի
 3 Շուտեալ
 4 Եւ ամենին
 5 Եւ զողորմել
 6 Եւ եմն թէրի է
 7 Շրջողութեամբ

/113բ/ Հարցումն ընդ սուրբ վարդապետն Սարկաւագ¹:

Եթէ արժան իցէ թողոյ ի ժամանակի ինչ զեղբարս կենակիցս եւ երթալ յանապատս³, քանզի ոչ կամիլ⁴ հրամայեցաք առանձինն եւ միայն /114ա/ Աստղ, այլ ընդ որս զնոյն բաղձանս վարուց առաքի-նութեան յանձինս բերելով՝ ճգնիցին վաստակաւք ի փառս Աստուծոյ:

Պատասխանի.

Եթէ ունէաք ճշմարտութեամբ զսովորականութիւն⁵ ուղղագործութեան հարցն մերոց զառաջնոցն⁶ եւ զհամաշնչութիւն միաբանութեան⁷ եղբարցն նորընծայ հաւատացելոցն⁸, որոց սիրտ եւ անձն մի եւ որոց⁹ ոչ ինչ նոցա¹⁰ առանձինն ի գոյիցն էր¹¹ համարեալ իւր [Հմմտ. Գործ. Բ 44, Դ 32-37]¹², եւ ժողո/114բ/վեալք հանապազ ի շինութիւն միմեանց շնորհաւք հոգեւորականաւք [Հմմտ. Հռոմ. ԺԴ 19]՝ ըստ առաքելոյ բանին, եթէ՛ այդպէս կեայք առ իրեարս¹³, եւ ոչ դոյզն մի թերեւս էր դիպողագոյն¹⁴ մեկուսանալ յիրերաց: Բայց վասն¹⁵ զի շրջեալ փոխեցաք զամենայն տեսակս¹⁶ բարեգործութեան¹⁷ ի հակա-

1 Եւ Հարցումն սուրբ վարդապետին մակամուն Սարկաւագ:
 2 Այս բնագիրը կը ներկայացուի ըստ ՄՄ ձեռ. NN 777 (=A), 5453 (=B):
 3 Եւ յանապատ
 4 Եւ չիք
 5 Եւ զսովորութիւն
 6 Եւ չիք
 7 Եւ զմիաբանութիւն համաշնչութեան
 8 Եւ առաջնոցն փիւ. նորընծայ հաւատացելոցն
 9 Եւ չիք որոց
 10 Եւ յատուկ
 11 Եւ չիք էր
 12 Եւ իրեանց
 13 Եւ չիք եթէ այդպէս կեայք առ իրեարս
 14 Եւ դիպողագոյն էր
 15 Եւ վասնք
 16 Եւ տեսակ
 17 Եւ բարեմշտութեան

ուակատիպ իմն եւ յաւտարացեղ¹ այլայլութիւնս եւ փոխանակ շինութեան զհամախմբութիւն², ի վնաս հոգւոյ, սակս այսր յոլով պատճառաց /115ա/ վնասու, ի համաբնակցութենէն³ տեղի առ ժամանակ մի տալի է ի հանդարտութիւն մտաց առանձնութեամբ եւ⁴ ոչ եթէ⁵ զվայրենութիւն՝ միայնութեանն⁶ որպէս զլաւ ինչ գովելով եւ կամ⁷ ընտանեգոյն վարուց քրիստոնէութեան⁸ առանց դարձի յանձն առնուլ: Այլ առ վայր մի հազուցանել զխոռովեալ վասն⁹ յամբոխական վրդովմանց, զհոգին եւ զգայութիւնսն ի հարկաւորապէս անարգելութենէն արգելուլ եւ հան/115բ/գուցանել, ոյժ տալ մտացն ի տկարութենէն¹⁰, յոր անկաւն՝ յաղթահարեալ ի զգայարանացն¹¹: Եւ անդ, որպէս ի դպրոցի, ժամանակ մի կրթել զանձն եւ իմաստնանալ, որպէս զի մի՛ դիւրաւ միւսանգամ հաւանեացի կրել յընդունումն ի վերայ անդ անկելոցն պատահմանց ակամայից: Այլուստ այլ երբեմն, իսկ եթէ գոյին¹² ոմանք անդ զնոյն խորհոյք եւ նորին աղագաւ փախուցեալք ընդ նոսա, /116ա/ իսկ ցանկորդիլ եւ բնակել¹³ առ նոսա արժան է, եւ ընդ նոսա ամբողջ ըստ վարդապետութեան Քրիստոսի ունել եւ պահել վարս: Վասն զի զաւուրս քառասուն մի յանապատի յետ մկրտութեանն շրջեցաւ Տէր¹⁴ [Հմմտ. Ղուկ. Դ 2] եւ յետ այնորիկ ոչ ցանկ ընդ բազումս շրջէր¹⁵, այլ երբեմն, եւ միայն սիրէր աստուածապէս իմաստասիրել եւ զմարդկութեան Իւրոյ խոնարհութիւն յուսումն եւ ի

1 B աստարացեղ
 2 A համախմբութիւն
 3 B չիք սակս այսր յոլով պատճառաց վնասու. ի համաբնակցութենէն
 4 B չիք
 5 B չիք
 6 B միայնութեան
 7 B չիք
 8 A քրիստովնութեան
 9 B չիք
 10 B տկարութենէն
 11 B զսգայութեանցն
 12 B գալիս
 13 B բնակիլ եւ ցանկորդիլ
 14 B չիք
 15 B չիք

վարդապետութիւն մեզ յայտնապէս ցուցանէր¹: Քանզի իբրեւ /116բ/ արձակեաց զժողովուրդն, ել ի լեառն՝ կալ յաղաւթս առանձինն [Հմմտ. Մարկ. Զ 46, Ղուկ. Թ 28]: Իսկ այլ եւս երբեմն զպատուականագոյնսն եւ զգլխաւորսն² աշակերտացն առեալ ընդ իւր³ զերիսն միայն եւ զանխուլ ուրեմն գալիլիացուց գաւառին՝ ելանէր ի լեառն⁴ պատճառաւ⁵ աղաւթիցն, ուր եւ զԱստուածութեանն Իւրոյ ազաւտաբար, ըստ բաւելոյ աչաց նոցա, ցուցանէր պայծառութիւն [Հմմտ. Մատթ. Ժէ]: Եւ դարձեալ բազում անգամ խոյս տայր յամբոխէն յանապատ տեղիս /117ա/ եւ կայր յաղաւթս [Հմմտ. Մատթ. ԺԴ 23, Մարկ. Զ 46, Ղուկ. Զ 16 եւ այլն]: Իսկ Յովաննէս՝ եւ յառաջին իսկ հասակէն գրեալ է. թէ յանապատին էր մինչեւ յաւր⁶ երեւելոյ նորա Իսրայելի [Հմմտ. Ղուկ. Ա 80]: Եւ Հեղիաս՝ մերթ ի գլուխ լերինն Կարմեղա⁷ [Հմմտ. Գ Թագ. Ա 42] եւ մերթ ի հեղեղատին Քոռաթու [Հմմտ. Գ Թագ. Ժէ 3-5] խաղաղանալ մտացն եւ⁸ խաւսել ընդ Աստուծոյ անպղտորապէս ախորժէր: Իսկ այլ երբեմն, նախանձակից Մեծին եղեալ, Մովսիսի պահոցն հաւասարեալ⁹ միամտութեամբ¹⁰ եւ ի նոյն փութացեալ անապատ ի Քորէք՝ տեսեան եւ խորհրդակցու/117բ/թեան արժանի լինէր Աստուծոյ [Հմմտ. Գ Թագ. ԺԹ 9-18]: Իսկ Դաւիթ ջերմ յաւժարութեամբ սրտին բաղձացեալ՝ ի քաղաքին խոռովութեանց հեռանալ եւ ի մրբկաց արտաքոյ լինել եւ զայրացման եւ կարճատեւութեան, որք անդն պղտորեն գլխաւորութիւնն մաքրութեան հոգւոյն աչաց: Եւ այսոքիկ յուսոյ ակնկալութեամբ առ Աստուած թեւ ազաւնոյ ըղձանայր առնուլ¹¹: Եւ Երեմիաս նոյնպէս. «Ո՞ տայր ինձ դոյզն աւթեական յանապատի¹²»

1 B ցուցանել
 2 B զգլխատր
 3 B չիք ընդ իսր
 4 B լեառն
 5 B պատճառաւ
 6 B յաւր
 7 A Կարմեղեա
 8 A եւ է
 9 B հասասարութեամբ
 10 B չիք
 11 B ըղձանայր աղաւնոյ ստանալ
 12 B չիք յանապատի

[Երեմ. Թ 2], ասէ. եւ պատ/118ա/ճառն՝ տրտմութեամբ եւ խռովութեամբ լնուլ անձինն, յարտաքուստ ի ներքս անկելոց զանազանից աղմկաբործ իրաց եւ բանից ի բազմութեան անհաւատարիմ եւ հակառակող ժողովոց: Այլ եւ բազումք յեկեղեցւոյ վարդապետաց¹, թէպէտ եւ յայն ընտրեալ կոչեցան յԱստուծոյ ուսուցանել հանապազ գհաւատացեալսն² նոցա՝ Հաւտ եւ մխիթարել բանիւ վարդապետութեան առանց հեղգանալոյ³, ոչ անպատեհ⁴ համարէին ի դի/118բ/պող ժամանակի մեկնել եւ⁵ երթալ առ անապատաւորս եւ յանապատս, որպէս զի յամփոփման զգայութեանցն առնուլ պարապումն⁶ եւ ժամանակ մտացն ի բարձրագոյնսն⁷ եւ յառաւել տեսութիւն, ընդ Աստուծոյ միայն լինել եւ խաւել ընդ նմա աղաւթիցն⁸ յարածգութեամբ, քան զոր ոչինչ փափաքելի եւ քաղցր համարէին: Այլ եւ ի պտղոյ անտի շահիցն յոքնապատկացն, զոր ի հանդարտութենէն⁹ շահեալ¹⁰ ստացան, /119ա/ ի ծագմանէ Հոգւոյն Սրբոյ ճառագայթից բերեալ՝ մատուցանէին որդւոց իւրեանց ըստ Աւետարանին ի Քրիստոս Յիսուս:

Արդ, յայնմ ժամանակի եւ քաղաքք¹¹ բարեպաշտիցն ոչ ժամու¹² բաժանեալ ինչ էին յաղագս գեղեցկաշարճար եւ քաջարէն կարգաւորութեան յանապատի բնակչացն լուսաւոր կրանիցն¹³: Եւ դուն ուրեք թերեւս ունէին զանազանութիւն առ միմեանս, որքան երեւի յասելոյն Պաղոսի, եւ է այս՝ կա/119բ/նամբեացն հոգալ, թէ զիարդ հաճոյանայցեն կանանց իւրեանց, իսկ կուսանացն՝ զԱստուծոյ եւեթ հաճոյանալոյն հոգալ [Հմտ. Ա Կոր. է. 34]: Եւ չեն ինչ պէտք բանից երկ-

- 1 B վերակացուաց
- 2 B գիտատացեալսն
- 3 B ֆեղգալոյ
- 4 B անարժան
- 5 B չիք
- 6 B պարսպ
- 7 B բարձրագոյն
- 8 B աղաթից
- 9 B հանդարտութեան
- 10 A շահել
- 11 B քաղաք
- 12 B չիք
- 13 B կրամից

րորդութեան եւ¹ կամ տարացուցից, թէ հնարաւոր է եւ կարելի եւ աւագտակար², ըստ կամս Աստուծոյ եւ աւրհնութեամբ ամուսնութեան հաղորդաց քաղաքավարիլ: Քանզի զանցանեն ըստ բնութեան թուոյ յարացուցիչ³ իրաց⁴ բազմութիւնք աշակերտք Աւետարանին եւ որք յառա/120ա/ջին ժամանակն սուրբք նմանապէս կենցաղավարութեամբ⁵ հաճոյացեալք: Բայց առ մեզ⁶ սակաւք եւ յոյժ նուազունք եւ յանուանեալ կուսաստանսն կամ յեղբայրանոցսն⁷ գտանին կամացն⁸ Տեսուն խնդրողք՝ միայն ճշմարտապէս⁹ եւ զաշխարհիս ոչ հոգացողք: Քանզի առաւել մանաւանդ ի մեզ շահից եւ փափկութեան, վասն եւ մարմնաբոյժ լինելոյ գոն փուշք եւ հեղձուցիչք բանին եւ պտղակո/120բ/րոյսք, քան ի կապեալսն ամուսնութեամբ¹⁰: Իսկ նախանձ առն՝ ի մերձաւորէ իւրմէ, եւ զիա՞րդ կարասցէ ոք ի սատակիչ նախանձէն¹¹ յայնմանէ ոչ ըմբռնիլ, զի զայլսն լուռ լինիցիմք¹², ոչ խաւսելով յանհակառակ վայրսն լուսաւորութեան մտացն:

Աւշ եթէ ոչ լինէին անպատեհագոյնքն՝ ըստ բազմութեան միայն բնակելով, մշտնջենաւորապէս լուեալ եւ իմացեալ կամ ոչ բարւոքն¹³, /121ա/ եւ էր յայնժամ բարի եւ վայելուչ եղբարց ի միասին բնակութիւն: Քանզի առատապէս ի միասնական եւ ամենամաքուր կենակցութեան՝ եկելոց յերկնից շնորհացն լինէր ընդունելութիւն ամենեցուն: Եւ զուարթացուցիչ այնու իւղովն¹⁴, որ սկսաւն¹⁵ ի մերմէ գլխոյն,

- 1 B չիք
- 2 B չիք եւ աւագտակար
- 3 B յարացուցից
- 4 B իրացս
- 5 B կենցաղով
- 6 B մեզք
- 7 B յեղբայրանոցս
- 8 B կամաց
- 9 B ճշմարտապէս խնդրողք միայն
- 10 B քան ի կապեալսն ամուսնութեամբ, գոն փուշք ֆեղձուցիչք բանին եւ պտղակորոյսք:
- 11 AB անախանձս են
- 12 B լիցուք
- 13 B բարիքն
- 14 B եղով
- 15 B սկսաւ

առաջինը¹ յետ նորա եւ երկրորդը գումարելոցն յանուն նորա աւ-
ծեալք լինէին: Եւ առաւել քան ցաւդով լերինք եւ դաշտք դալարա-
ցեալ /121բ/ եւ ծաղկեալ վայելչանային յաչս երկնաւորաց եւ երկրա-
ւորաց բանականաց², զՀայր մեր, որ յերկինս [Հմմտ. Մատթ. 2 9]
փառաւորչացն³: Բայց, արդ, հակառակն ամենայնիւ եւ յամենայն
իրս հանդիպի՝ ոչ ի բանս եւ ոչ ի գործս⁴ շահեցուցանել զոք եւ կամ
շահել յուսեքէ գոյ կարողութիւն: Բամբասեմք եւ բամբասիմք ճառք
աղճատանաց եւ շատխաւտութեան⁵ ի բերանս ամենեցուն մեր՝ գա-
տիմք զմիմեանս եւ դատապար/122ա/տեալք յիրերաց լինիմք, մանա-
ւանդ թէ⁶ որովք դատիմք զընկերն, զմեզ ինքեանս դատապարտեմք
[Հմմտ. Մատթ. է 1]: Բուութեան եւ շոգմոգութեան⁷ աւրինակ մի-
մեանց լինիմք. կատակաբանութեան եւ ծաղու անխտրութիւն է ի մեզ,
որպէս ի Հաց: Կատական⁸ եւ ի սիրողս նոցունց՝ սիրոյ եւ ողորմու-
թեան պակասութիւնն. եւ յաճախութիւնն ատելութեան եւ անգթու-
թեան, բարեկամութեան⁹, ստեղծական եւ անհաւատարիմ: /122բ/ Գո-
վեստ բերանոյ յանդիման երեսաց քարոզական եւ պարարտ եւ առաջի
այլոց լի պարսաւանաւք եւ հայհոյութեամբ: Սիրտք մեր հանճարեղք
եւ խորինք՝ առ նենգաւորութիւն միմեանց, իսկ առ իրս եղբայրու-
թեան վայելչականս եւ գովելիս¹⁰ ի ճշմարիտ կամաց յիմարութեամբ
եւ ապուշ անզգամութեամբ խաւարեալք: Ո՛չ վշտակցութիւն, ո՛չ հա-
ղորդութիւն ի խնդութեան եւ ի փառաւորութեան անդամոց /123ա/
մերոց, կամ ի տրտմութեան գտանի երբէք ի մեզ, այլ հակառակողքն
խնդամք եւ տրտմիմք, բարկանամք եւ մեղանչեմք [Հմմտ. Սաղմ. Դ
5], եւ արեգականն մտանելն ոչ լուծանէ զբարկութիւն մեր [Հմմտ.

1 B առաջինըն
2 B բանականաց
3 B փառաւորչաց
4 B գործն
5 B շատխաւտութիւն
6 B եթէ
7 A շոգմոգութեան
8 B կատակս
9 B բարեկամութիւն
10 B չիք եւ գովելիս

Եփես. Դ 26]: Ստեմք միմեանց, որպէս թէ ոչ իցեմք անդամք իրերաց¹
[Հմմտ. Հռոմ. ԺԲ 5] եւ կամ մարմին Յիսուսի [Հմմտ. Ա Կոր. 2 15] եւ
անդամք յանդամոց նորա [Հմմտ. Ա Կոր. ԺԲ 27]: Հեռ եւ նախանձ ե-
մոյծ ի մեզ զանկարգութիւն եւ զամենայն իրս չարս, իւրաքանչիւր ոք
ի մէնջ զանձին խնդրէ եւ ոչ զՅիսուսի Քրիստոսի [Հմմտ. Ա Կոր. Ժ
24], /123բ/ եւ անձին հաճոյ լինի եւ ոչ ընկերին ի բարիս [Հմմտ.
Հռոմ. ԺԵ 1]: Զմիմեանս զայթակղեցուցանեմք եւ զհաւասարն ի մի-
մեանց կրեմք եւ փոխանակ խորշելոյ յանառակ եղբարց՝ յարիմք ի նո-
սա սիրով եւ մերձեցուցանեմք ի մեզ զնոսա². Իսկ յորոց ունին աւրի-
նաւոր կարգս եւ ուղղութիւնս³, խորշիմք եւ հեռանամք, այլ եւ ա-
տեմք իսկ⁴ եւս: Զիք ոք կարող, որ բառնայ զտկարութիւն տկարաց,
քանզի փոքր ինչ նուազ եւ ամենեքեան իսկ տկարաց/124ա/աք: Ար-
տաբուստ երեւիմք գեղեցիկք, այլ ոչ ի ներքոյ: Այնպիսի⁵ ինչ, յո-
րում մանաւանդ երեւի գեղեցկութեան իսկ նմանութիւն՝ այնս⁶, որ
ստեղծ զմեզ եւ առնու ի միտ զգործս մեր եւ զանգործսն տեսանէ հա-
ւասարապէս: Մարդահաճութիւն ի ժառանգութեանէ⁷, ի ծառայութեանէ
Քրիստոսի մերժեաց զմեզ, եւ նոքա ոչ գովեն զմեզ սրտիւ, եթէ ոչ առ
ականէ:

Մախք կերակրոց եւ ըմպելեաց մերոց եւ ընչից, եթէ գուցէ երթան
յորովայնս /124բ/ անպարկեշտից, եւ Քրիստոս մերկ եւ անվերարկու
եւ սովեալ շրջի: Եւ զի՞նչ տացուք պատասխանի, յորժամ լիցի⁸ ամե-
նեցուն⁹ այցելութիւն ամենայնի այսորիկ: Արդ¹⁰, այս է¹¹ շահ եւ բա-
րեմասնութիւն մերոյ ժողովասիրութեանս եւ քաղաքակցութեանս:

1 B միմեանց անդամք
2 B չիք
3 B ողիտ
4 B չիք
5 B պնպէս
6 B չիք
7 B չիք ի ժառանգութեանէ
8 B լիմիցի
9 B չիք
10 B չիք
11 B չիք

Զի՞նչ ասասցուք եւ վասն միւսոյն եւս, որ¹ յաւտարաց եւ ի մերոց, նաեւ յանձանց իսկ ոչ սակաւ ինչ կրեցաք եւ կրեմք պարսաւանս ամաւթոյ արժանաւորս, այլ եւ պա/125ա/տերագմ յոլովիւք² պատճառանաւք, որպէս բերէ այս բնութիւնս³ մեր⁴ ծնանելի եւ ապականացու։ Եւ⁵ ունի զիշխանութիւնս⁶ եւ զպետութիւնս եւ զաշխարհակալ խաւարն⁷, զչարութեան այսս, որ ի ներքոյ երկնից, մարդիչս ի նոյն եւ գրգռիչս։ Զի եթէ ուր ոչ են կանայք, ոչ դադարէ սաստկութիւն մարտին կռուոյ։ Ուր այսքան իցեն համեստք⁸, քանզի արտաքոյ կայցեն նոքա բանիս ամբաստանութեան, այլ լկ/125բ/տիքն⁹ եւ չարաբարոյքն¹⁰։ Ո՞ համարձակեցի ասել յայտնապէս զքանիւանութիւն¹¹ ատելի եւ արտաւենն¹² իմացմանց¹³ եւ գործոց թերեւ։ Վասն զի չիք խորութիւն տարածամ ժամանակաց, պատահմանց¹⁴ եւ խաւակցութեան համանմանիցն։ Բազում անգամ եւ յարակցութեան եւ յարատաւաց¹⁵ արձակութեան ամաչեմ ճշմարտապէս ընդ բանիցս արկանել ի պարկեշտից լսելիս¹⁶, բայց զի մի՛ /126ա/ վայրապար եւ անհաստատ մտաց տհաճ, եւս տայ¹⁷ աւդական փախուստ եւ հրաժարման բանքն թուիցին։ Խրատու վասն¹⁸ հարկ եղեւ ասել, սակայն թողաք ասել¹⁹

1 B որով
 2 B յալլովիւք
 3 B բնութիւն
 4 B չիք
 5 B չիք
 6 B զիշխանութիւնսն
 7 B խաւարին
 8 A համեստք
 9 B լկտիք
 10 B չարաբարոյք
 11 Քանիւանութիւն - որչափութիւն, չափ
 12 B անընթեռնելի
 13 B իմացմանցն
 14 B պատահմանց տարածանակաց
 15 B աչ
 16 B ի լսելիս պարկեշտից
 17 B տլ
 18 B չիք
 19 B չիք

զյոլովագոյնսն¹, որպէս գիտողաց զամենայն եւ իմաստնոց գրելով։ Արդ, եթէ ոչ զգուշացուք ամենայն սրտիւ եւ զաւրութեամբ գտանել մերձաւորս իմաստունս եւ լաւաբարոյս եւ տեղի անքոյթ² եւ յապահովս ի խռովութեանց ալեաց վնասակարաց /126բ/ հոգւոց ըստ գրեցելոցդ, անհնար է թեթեւանալ ի տանջիչ բեռանցն ծան[ր]ութենէ կամ ապրել ի ծովու աշխարհիս կորստենէ։ Ոչ եթէ զի ոչ իցէ կամողութիւնն ի մէջ այնպիսեացն առաքինանալ եւ հաճոյ լինել Տեառ[ն]՝ ասեմ զայս։ Քանզի Դանիէլ եւ Անանիանքն եւ Յովսէփ եւ ամենայն իսկ սուրբքն ոչ ընդ ոք յանաւրինացն նախանձեցան, յորոց միջի բնակեալ էին, այլ եւ բազմաց եւս ի նոցանէ աւգնեցին մեծապէս յիրս /127ա/ բարեպաշտութեան։ Իսկ առաքեալքն Փրկչին մերոյ եւ Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի զբնաւ իսկ տիեզերս արժանի արարին ճանաչել զկեանս իւրեանց եւ տեսանել զճշմարիտ լոյսն, զկնի որոց եւ այլք՝ ոչ սակաւք նոցին աշակերտք եւ հետեւողք։ Բայց այս ոչ ամենեցուն տուեալ է։ Փա՛ռք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ յաւիտեանս։

1 B զյալովագոյնսն
 2 Անքոյթ - անփտանգ, սպառնով

ՄՆԻԹԱՐ ԳՈՇԻ՝ ԿՐԱՑԻՆԵՐԻՆ ՌԴՂՈՒԱԾ ԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

Մ. Գոշի «Թուղթն» ունեցել է մէկ հրատարակութիւն («Արատ», 1900, էջ 497-504, 562-568. 1901, էջ 55-61, 121-127): Հրատարակիչն է հայագետ Կ. Տէր-Մկրտչեանը^ա, որի ձեռքի տակ եղել է Էջմիածնի մատենադարանի երեք ձեռագիր (այժմ՝ ՄՄ ձեռ. NN 631, 2966, 3062): Իբրև բնագիր անփոփոխ ներկայացուած է N 631 ձեռագրի բովանդակածը, իսկ միւս երկուսը Ա. եւ Բ. ցուցիչներով սորուած են որպէս տարընթերցում:

Երկրորդելով Մետրոպ արքեպս. Գրիգորեանին՝ այստեղ եւս պիտի կրկնել, թէ՛ «Ջարմանալիօրէն բազմահմուտ կարապետ եպս. Տէր-Մկրտչեան չէ անդրադարձեր ձեռագրական այս խաթարումներուն»^բ: Եւ յիրախ, հրատարակչի նախընտրած ձեռագիրը, բազում անընթեռնելի տեղիներից բացի, ունի ոճական, իմաստային ու ուղղագրական ոչ քիչ խաթարումներ, որոնք որեւէ ուշադրութեան չեն առնուած, ի. Համազասպ Ոսկեանի արդարացի դիտողութեամբ՝ հրատարակութեան «ինչ-ինչ տեղեր անկապ են եւ խառնաշփոթ. հրատարակուած բնագիրը շատ խեղճ է»^գ: Նոր հրատարակութիւն կատարելու անհրաժեշտութիւնը ամենից առաջ թելադրուած է այդ «անկապ ու խառնաշփոթ» տեղիներից ազատուելու եւ Մ. Գոշի կարեւոր վաստակներից մէկը իր բնիկ տեսքին վերադարձնելու պարտաւորութեամբ:

Սոյն հրատարակութիւնը պատրաստելիս Մաշտոցեան Մատենադարանի հաւաքածոյում երեւան եկաւ «Թղթի» եւս երկու ընդօրինակութիւն (մէկը՝ հատուածական)՝ դիրացնելով առանց այդ էլ նախորդ ձեռագրերով լիովին հասու բնագրի քննական հրատարակու-

^ա Տե՛ս «Արատ» հանդէսի բնագրական հրատարակութիւնների մատենագիտութիւն (1868-1919 թթ.), կազմ. Կ. Դ. Աւետեան, Երեւան, 1989, էջ 117 (N 344):
^բ Դոկտ. Մետրոպ ծ. վրդ. Գրիգորեան, Անձնանուններու աղաստղումներ դասանաբանական գրութեանց մէջ, 1970, ՀԱ, էջ 330
^գ Դոկտ. ի. Համազասպ Ոսկեան, Մատենագրական քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 191

թիւնը:

Այսպիսով, ներկայացուող բնագիրը կազմուած է ըստ հետեւեալ ընդօրինակութիւնների.

Ա - ձեռ. N 631, թ. 17r-45v: ԺԵ դար, ժողովածոյ, գրիչ՝ Գրիգոր Սամսոնեցի, ստացող՝ Մկրտիչ քահանայ, 277 թերթ, միասին, բոլորգիր:

Բ - ձեռ. N 2966, թ. 63r-80v: ԺԷ դար, Կ. Պոլիս, ժողովածոյ, գրիչ՝ Ղուկաս երէց, 180 թերթ, երկսին, նոտագիր:

Գ - ձեռ. N 3062, թ. 165r-176v: 1765-1767 թթ., Էջմիածին, ժողովածոյ, գրիչ՝ Խաչատուր Կ. Պոլսեցի, ստացող՝ Արքաբաժնի վրդ. Աստապատցի, 298 թերթ, երկսին, նոտագիր:

Դ - ձեռ. N 9622, էջ 773-828: 1858 թ., Երուսաղէմ, ժողովածոյ, գրիչ՝ Յակոբոս Չիլինգերեան, 474 թերթ, միասին, շղագիր:

Ե - ձեռ. N 2678, թ. 378r-383v: 1426-1476 թթ., դասական միթերի յոյժ կարեւոր ժողովածոյ, գրիչ՝ Մատթէոս, ստացող՝ Իգնատիոս կրօնաւոր, Եսայի վրդ., Ոսիկ աշակերտ, Արիստակէս, 387 թերթ, միասին, երկսին, բոլորգիր, նոտագիր: Գոշի թուղթը հատուածական ընդօրինակութիւն է: Աւելորդ չծանրաբեռնելու համար տարընթերցումները չենք նշում:

Ձեռագրերում ի մասնաւորի Մ. Գոշի «Թղթին» վերաբերող կարեւոր լրացուցիչ հաղորդումներ գրեթէ չկան: Ա-ն աւարտուած է գրչի այս կարճատու յիշատակարանով. «Գրեցաւ սակաւ սատարս այս ձեռամբ յիմարի միոյ, զոր Գրիգոր ճանաչի մականուն Սամսոնեցի, հրամանաւ Մկրտչի: Աղաչեմ յիշել ի Տէր Յիսուս» (թ. 45v): Գ-ն լուսանցներում ունի բնագրում վկայակոչուած սուրբգրային տեղիների յղումներ, ընդ որում՝ ոչ միշտ ստույգ (նրանք նույնութեամբ կիրառուած են «Արարատի» հրատարակութեան մէջ): Դ-ն բնագրին վերաբերող երկու ծանօթութիւն ունի. Նիկիոյ ժողովի ընդունած կանոնների «ԺԱ գլուխ» թուի առիթով գրիչ Յակոբոս Չիլինգերեանը

^ա Նկարագրութիւնը տե՛ս «Ճուցակ ձեռագրաց», կազմ. Օ. Եզանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթրեան, ներած. Օ. Եզանեանի, խմբ. Լ. Խաչիկեան, Ա. Մնացականեան, Երեւան, 1965, էջ 638:
^բ Նկարագրութիւնը՝ նոյն տեղում, էջ 912:
^գ Նոյն տեղում, էջ 920-931
^դ «Ճուցակ ձեռագրաց», Երեւան, 1970, Բ, էջ 962-963
^ե «Ճուցակ ձեռագրաց», Ա, էջ 851-852

Ակատել է. «Նիկիայ կանոնք ՚ի գրուխ է» (էջ 783), իսկ էջ 829-ում ծանօթագրել. «Մեր օրինակն ազդ առնէ, թէ յայս վայր ասարտէր իւր օրինակն: Յայտ է՝ զմնացեալն յայլմէ օրինակէ առեալ գոլ»: Կարող ենք միայն արձանագրել, թէ Յ. Չիլիմզերեանի ընդօրինակութեան եւ նրա նախօրինակի հիմքում ընկած ձեռագրերը չեն նոյնանում այստեղ ներկայացուողների հետ: Թերեւս Դ-ի նախօրինակից է գալիս խորագրին առընթեր այս ծանօթութիւնը. «Թուղթ հաւատոյ ընդհանրական ՚ի դիմաց Հայաստան (Կարդա՛ Հայաստանեայց - Պ. Մ.) Եկեղեցոյ առ ազգն Վրաց եւ առ մեծ թագուհին Թամար եւ առ այլ մեծամեծ դէղէփալքս (Կարդա՛ դիղէքուլքս - Պ. Մ.) եւ առ կաթողիկոսն եւ այլ առաջնորոք Եկեղեցոյ վասն նախատանաց մերոյ ասանդութեանս եւ վասն ազգացն միաբանութեան, որում ՚ի խնդիր ելեալ էին մեծ սպասալարն Ջաքարէ եւ Իւանէ աթաբակն հրամանաւ թագուհոյն եւ կամեցան մեծ ժողովք միաբանել, առ որս ըստ արժանոյն գրէ յայն թուղթ պատասխանոյ եւ հաւանութեան մեծ եւ աշխարհալոյս վարդապետն Մխիթար եւ մականուն Գոշ կոչեցաւ, ՚ի Գետիկ» (էջ 773): Գրիչը, ինչպէս տեսնում ենք, խորամուխ է «Թղթի» բովանդակութեան՝ այն դիտելով իբրեւ «ի դիմաց Հայաստան Եկեղեցոյ» գրուած «Թուղթ հաւատոյ ընդհանրական»:

Քանի որ Մ. Գոշը «Թղթում» քննարկուող հարցերը ներկայացնում է որոշակի խմբաւորումով եւ, ինչպէս արդէն ծանօթ է^ա, պատասխանում հայերի դաւանութեանը վերագրուող ամբաստանութիւններին, անհրաժեշտ նկատեցինք կիրառել համապատասխան համարակալում, այլ կերպ՝ բնագիրը տրոհել դրուագների՝ առանձնացնելով նաեւ նախադրութիւնն ու ամփոփումը: Վերջիններս յստակօրէն տարբերակում են ե՛ւ հիօթով, ե՛ւ շարադրանքի եղանակով: Ջանացել ենք ազատուել ընդօրինակութիւնների ժամանակ երեսն եկած այլագրութիւններից (Հոովմ-Հոովմ, Հրեայ-Հրեայ, Տաջիկ-Տաճիկ, ձայթ-ձէթ, կաթողիկոս-կաթողիկոս եւ այլն), ինչպէս նաեւ՝ զանց անել կիսաձայն յ-ի անտեղի գործածութիւնը, աւ երկբարբառի օ պարզեցումը եւ նման այլ՝ բնագրական առումով ոչ կարեւոր իրողութիւններ: Այլագրութիւններ կան եւ անձնանունների շարքում (Յովհաննէս-Յովհաննէս-Յոհան, Սոկրատէս-Սոկրատ), երբեմն նոյնիսկ՝ աղաւաղում-շփոթումներ (Թ՛էոդորիտոս-Թ՛էոդորոս): Նման պարագաներում սրբագրումները կատարել ենք առկայ տարրերը ցումների շրջանակներում, իսկ լրացուցիչ միջամտութիւններն անել

^ա Տե՛ս «Գանձասար» Դ, Երևան, 1993, էջ 108. ԳԲՀ, 1995, N 2, էջ 187-194:

անկիւնաւոր փակագծերի մէջ: Թերեւս կարելի էր այլ ուղղումներ եւս մտծել բնագիր, բայց համոզուած չենք, թէ Գոշի ձեռքի տակից դուրս եկած տեքստը ստոյգ պիտի համապատասխանէր այսօրուայ բնական հայեացքով ճշգրտուող իրողութիւններին. ուստի յաճախ գերադասել ենք թողնել անփոփոխ^ա: Այսպէս օրինակ՝ ըստ Գոշի՝ «ի Քրիստոսէ մինչ ՚ի չար ժողովն Քաղկեդոնի.ՆՀԴ ամբ են» (է՛), ասել է թէ՛ այն տեղի է ունեցել 474 թուականին, որ իրական 451-ից տարբերում է 23 տարով: Անկարելի ենք նկատում ՆՀԴ-ի սրբագրում ՆՄԱ, որովհետեւ գրերի նման շփոթ սպասելի չէ (մէկ այլ դրուագում (Գ) գրեթէ ճիշտ է թուագրում՝ Մարկիանոսի երկրորդ տարում, որ, 450-ից հաշուած, ընկնում է 451-ին): Կամ՝ հայոց դարձը թուագրում է ՅԵ (305), որ չի համերաշխում ո՛չ աւանդական 301-ին, ո՛չ էլ քննական 314-ին:

Այս կարգի ինքնատիպութիւնները, բնականաբար, անփոփոխ պիտի մնային տեքստում: Առանձին դէպքերում տարրերը ցումները կարող են լուշել, թէ նախապէս ինչ հնարաւոր տարբերակ կարող էր լինել: Անշուշտ, որոշ խաթարումներ սպասելի են նաեւ այլազան ցեղանունների եւ դաւանական խմբանունների գրութեան մէջ (Զ):

Համեմատուող բոլոր ձեռագրերում Հայք երկրանունն հայցականը (ի Հայս. զՀայս) նոյնական է ուղղականին (Հայք): Նման դէպքերում սրբագրումն անխուսափելի էր, թէեւ այդպիսի փոխարինութեան օրինակներ ծանօթ են այլ մատենագիրների երկերից եւս (օրինակ՝ Մխիթար Հերացիի «Ջերմանց մխիթարութեան» նախաբանում. «Եւ ՚ի Հայք բնաւ ոչ գտի զվարդապետութիւն եւ զիմաստ նախագիտութեան, այլ զստածումն միայն...»)^բ:

Պարոյր Մուրադեան

^ա Նոքայի եպս. Պողարեանի փորձառու դիտողութեամբ՝ Մ. Գոշի «հայերէն շարադրութիւնը սակայն պէտք եղածին չափ խնամուած չ'երեիր» («Հայ գրողներ», Երուսաղէմ, 1971, էջ 261):
^բ Առաջիկայում կիրառարակենք սոյն «Թղթի» աղբիւրագիտական քննութիւնը:

ՄՆԻԹԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳՈՇ

ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎՐԱԳԻՍԱՆ՝ յԱՂԱԳԱ ՈՒՂԱՄԻԱՌՈՒԹԵԱՄ

ԲԱՆԱՄՈՂ

[ՆԱԽԱՊՐՈՎԹԻՆԱՆ]

Ձայս¹ գծագրութիւն սակաւուք հարկաւոր կարծեալք եղաք յաղագս Վրաց, որ ոչ սակաւ թշնամութեամբ² վարին ընդ Հայս, աշակերտելով Յունաց³:

Եւ արդ, զի նախ առ ձեզ է⁴ նախադրութիւն բանիս, ո՛վ աստուածասէր⁵ եւ բարեպաշտ⁶ իշխանք իշխանաց Ձաքարէ եւ Իվանէ, ծնունդք սիրոյ Աստուծոյ ի բարեզարդ ծնողաց⁷, զի ես՝ յամենայն նուաստ Մխիթար, ի բանս եւ ի գործս սպասաւորաց Բանին⁸, որ յաւուրս մեր տեսանելով եւ լսելով զբամբասանս Վրաց⁹ ի դաւանութիւնս մեր հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ, յոյժ խոցեալ լինէի¹⁰ հոգի¹¹, մանաւանդ զի¹² հաւանելի թուելով ձեզ¹³ ասացեալքն առ¹⁴ ի նոցանէ, յայտոսիկ¹⁵ եկի ի¹⁶ միտս¹⁷, գրել սակաւուք զճշմարիտ հաւատոյս մերոյ զարինակ: Եւ զոր ամբաստանիմք, թէ¹⁸ ոչ միաբանին ընդ Յոյնս եւ ընդ Վիրս՝ ցուցանել փութացաք զանհնարութիւն: Նաեւ զայն յայտ արարաք, թէ¹⁹ զո՞ր արժան է մկրտել²⁰ ի կարծելոց հերձուածողաց. զի կարի յանդգնութիւն է մկրտել զՀայ կամ զՅոյն եւ զՎրացի: Վասն այնորիկ²¹ եւ զաղաւթսն գրեցաք ի թղթի²² աստ, զոր արարեալ է Հարցն առաջնոց՝ փոխանակ մկրտելոյ ընթեռնով ի վերայ դարձելոցն²³ ի ժողովոյն²⁴ Քաղկեդոնի, որ եւ²⁵ զնոյն չափ ունի յայլոց ազգաց, զոր անգիտացեալ Յոյնք եւ Վիրք՝ պատրեալսն²⁶ ի նոցանէ, զՀայ ոք²⁷ մկրտեն²⁸, եւ Հայ ոք²⁹ զնոսա, զի յոյժ հայհոյութիւն է առ Աստուած եւ ոչ լուսաւորութիւն:

Միանգամայն³⁰ եւ զայն ծանուցաք, թէ զի՞նչ³¹ այժմ հնարաւոր է լինել ազգաց, զոր թէ³² ձեզ հաճոյ կարծի՝ թարգմանեալ³³ ընթեռնոյք³⁴ նոցա: Եւ թէ³⁵ անշահ համարիք դուք զկարծիսն³⁶, զոր ունիք ի մեզ անգայթակղելի³⁷ իրս, իբր զփոշի³⁸ ի տեսանելեաց ձերոց³⁹ ի

բաց թափեցէք: Յաղագս այնորիկ⁴⁰ եւ⁴¹ յառաջնորդս նոցա զսակաւ գրեցաք թղթոյ⁴² աւրինակ եւ ապա եկաք ի բանս աւանդութեանց մեր[ոց] եւ կարգաց: Եւ դուք բաւական էք զսաստկացեալ⁴³ պատերազմդ հայհոյութեան⁴⁴ շիջուցանել իմաստութեամբ եւ հաւանելի բանի⁴⁵, թէպէտ⁴⁶ եւ անհնար ցուցաք զժողովն լինել⁴⁷ եւ զմիաբանութիւն:

[Ա] Փոքր ինչ եւ թղթոյ աւրինակդ¹

Աստուածարեալ եւ հոգեւոր տեսունդ՝ քրիստոսապսակ² կաթողիկոսիդ, հաւատացելոցդ ի Քրիստոս Վրաց եւ աստուածապատիւ եպիսկոպոսաց եւ Հարց հոգեւորաց³, եղբայրանոցաց եւ կուսաստանաց, եւ խաչակրան միանձանց, եւ հասարակ եկեղեցական կարգաց⁴, նուաստս ի Քրիստոս եւ սպասաւոր Բանի Աստուծոյ⁵, զժողս այսմ⁶ մատենի⁷ աղաչանաւք ծանուցանեմ⁸: Քանզի ընդ միտ⁹ ածի զոր սատանայ սերմանեաց ի մէջ հաւատացելոց զնախանձ եւ զատելութիւն¹⁰ եւ վասն այն համարձակեցաք եւ զսակաւ գրեցաք զթուղթը¹¹, ոչ հակառակելով¹² եւ կամ զոք պարսաւելով յազգաց¹³, այլ զարժանն¹⁴ եւ զիրան¹⁵ իբր¹⁶ դատաստանաւ ցուցաք եւ զգծուարաւ գալն ի միաբանութիւն եւ զհնարաւորն ըստ ժամանակիս¹⁷ յայտ արարաք, եւ զճշմարիտ խոստովանութիւնն¹⁸ ցուցաք զմերոցս ազգաց¹⁹, եւ զխոսելի իրան²⁰ ոչ թաքուցաք²¹ զմերոյ²² ազգի²³, եւ զիւրաքանչիւր ազգի զգովելին եւ զպարսաւելին գրեցաք, եւ ի գլուխ բանին ընտրեցաք զբարին եւ զլաւն:

Ձի այն էր հաճոյ Աստուծոյ, զի ամենայն ազգ միակրան լինէր, բայց տեսաք, որ սատանայ եւ ամբարտաւանութիւնն²⁴ մեր²⁵ զայդ չտայ²⁶ առնել՝ լաւ²⁷ համարեցաք, որ զմիմեանս չթշնամանեմք եւ զխաչ եւ զեկեղեցի միմեանց չանարգեմք²⁸, զի այն Քրիստոսի է եւ Աստուծոյ²⁹ անարգանք: Եւ զոր գրեմք³⁰ ի թղթի³¹ վասն Հայոց³² խոստովանութեան³³՝ ճշմարտութեամբ այդպէս³⁴ է, եւ դատիմ ի Տեսունէ³⁵, թէ վասն Հայոց³⁶ երեսաց ես սուտ ինչ գրեալ³⁷ եմ: Բայց կամ եւ³⁸ խղճամ ընդ ձեր, զի անգիտութեամբ, որ չէ ոք զձեզ հասկացուցեալ՝ կայք եւ³⁹ զՔրիստոս զայրացուցանէք, եւ զձեր ժողովուրդդ ի գայթակղեցուցանէք⁴⁰, ասելով⁴¹, թէ՛ Տաճիկն⁴¹ եւ Ջհուտն⁴² լաւ է քան զՀայն⁴³: Եւ զայդ ի Հոռոմէն էք⁴⁴ լսել, եւ Հոռոմն ի սուտ քրիստոնէէն՝ ի յարեւորդոյն, զինչ գրեալ եմք⁴⁵ ի

Թղթիդ⁴⁶ պատճառն⁴⁷: Աի՛, սիրելի՛ք Աստուծոյ, լսողք⁴⁸ լինիք⁴⁹ թշնամեաց⁵⁰ մերոց, զի չկայ⁵¹ ի Հայս Հերձուած, եւ զայն սակաւ պատճառն, զոր ունին⁵² յամենայն ազգ այլ շատ եկամուտ տեսանեմք⁵³, եւ այն չէ Հերձուած այնոց⁵⁴, որ մկրտելոյ Հրաման կայ⁵⁵ ի Գրոց՝ որպէս գրեալ եմք⁵⁶ ի Թղթիդ, թէ զոր պիտի մկրտել եւ կամ⁵⁷ զոր՝ ոչ: Վասն այն եւ զաղաւթսն գրեցաք ի Թղթիդ⁵⁸, զոր արարեալ են առաջին Հարքն, որ ոչ մկրտէին⁵⁹, այլ աղաւթիւք սրբէին զայնչափ Հերձուածսն, որ յայս ժամանակիս երեւի: Զի որ⁶⁰ զմկրտութիւնդ առնեն⁶¹ թէ Վրացի զՀայ մկրտէ⁶² եւ կամ թէ Հայ զՎրացի, զո՞ր Քրիստոս տայ⁶³ թողուլ եւ կամ⁶⁴ զո՞ր խոստովանիլ⁶⁵, զի մի է Քրիստոս եւ ոչ երկու, զի մի Հաւատ եւ⁶⁶ մի մկրտութիւն քարոզի ի Գրոց^a:

Արդ, մի՛ լիցի ձեզ պատճառ լինել եւ այլոց գայթակղութեան⁶⁷, այլ առաւել շինութեան⁶⁸ եւ խաղաղութեան, որպէս զի Համարձակ լիցուք⁶⁹ սակի⁷⁰ ԱՀաւաստիկ⁷¹ եւ եւ⁷² մանկուք իմ^b, եւ ընդունիցիք զանթառամ պսակն ի Քրիստոսէ, որ է աւրՀնեալ⁷³ յաւիտեան⁷⁴:

Թէ Հաճոյ ձեզ առնէ Աստուած զսակաւ պատճառ⁷⁵ ի բանս Թղթիդ⁷⁶, դուք աննախանձ կամաւք աստուածասէր թաղաւորացդ⁷⁷ յայտնեցէք, զի եւ նորա⁷⁸ նախանձորդք են⁷⁹ խաղաղութեան եւ սիրոյ առ ի⁸⁰ միմեանս Հաւատացելոց: Գիտեմք⁸¹ եւ զձեզ վշտակից կամաւք Հոգաւ, թէ եւ ոչ է⁸² միաբանելոյ Հնար, այլ Հնար է զՀայՀոյուութիւնդ⁸³ բառնալ եւ խափանել⁸⁴ զմկրտութիւնդ, որ յոյժ⁸⁵ անՀաճոյ է⁸⁶ Քրիստոսի եւ ամենայն սրբոց⁸⁷ նորա⁸⁸, ապա թէ ոչ՝ թողութիւն առնէք մեզ, զի ոչ յանդգնութեամբ, այլ վշտանալով գրեցաք:

Եւ արդ՝ սկսեացուք⁸⁹ ի բանս առաջիկայ Թղթիւ⁹⁰:

[Բ] Բազմաց փոյթ եղև ըստ պատահմանց՝ ժամանակաց² եւ ըստ Հարկի գրել ինչ յազազս բամբասանաց զմեն՝ վասն Հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ: Նմանապէս եւ այժմ մեզ պատահեաց՝ ոչ իբր իմաստուն կատարեալ³ ձեռնամուխ եղաք, այլ սակաւ ըստ կարի նման լինել՝ որ զանկեալ⁴ զՀասկ առնու⁵ եւ կամ⁶ զմնացեալն զճիւռ յայդ-

a Եփես. Դ 5
b Ես. Ը 18

ուղ^{7a} Այլ զայս նախ⁸ դիցուք զկամս Աստուծոյ, որ սիրողն է⁹ միաբանական կենաց մարդկան, վասն որոյ կարաւոս արար պէտս ունել միմեանց, եւ յաղագս այնոցիկ շինեցան քաղաքք եւ այլ բնակութիւնք: Ընդգէմ այսմ է¹⁰ եւ կամք չարին՝ բաժանիլն¹¹ մարդկան ատելութեամբ, զի այսու գիւրաւ զչարն գործիցէ, որպէս¹² սիրով զբարին Աստուած, զի Հին եւ Նոր կտակարանք¹³ զսերն տան աստուածապաշտութեան եւ աշակերտութեան Քրիստոսի նշանակ: Եւ թէ Աստուած զմի լեզուն ի բազումս¹⁴ բաժանեաց՝ զչարն խափանելոյ աղագաւ, եւ ի Հարկէ յայտ անտի¹⁵ է, զի¹⁶ ի վերայ բարի¹⁷ սիրոյ սերման¹⁸ զատելութիւնն սերմանեաց չարն, զոր ասաց Տէրն՝ Այր թշնամի արար զայն^b, եւ յայնմանէ բուսան Հերձուածք եւ նա[եւ]¹⁹ յամբարտաւանութենէ: Յաղագս այնորիկ²⁰ Քրիստոս սկիզբն²¹ բարեաց Հաստատելոց զխոնարհութիւնն եւ երանութեամբ եւ Աւետարանաւ արար մի Հաւտ եւ մի Հովիւ՝ զցրուեալ²² զորդիսն Աստուծոյ ժողովելով²³ ի մի եկեղեցի, զոր տեսեալ բարիատեացն սատանայ զմայրն²⁴ ամենայն²⁵ ուղղութեանց²⁶ նախանձու շարժեաց զոմանս ի մարդկանէ զամբարտաւանս՝ սերմանել զանազան աղանդս: Եւ²⁷ որպէս յաւուրս ճշմարիտ մարգարէից²⁸, զսուտսն յարոյց զմարգարէսն²⁹ եւ զսուտ առաքեալսն յաւուրս ճշմարիտ առաքելոցն, նոյնպէս եւ³⁰ յաւուրս ուղղափառ Հայրապետաց³¹՝ զչարափառ Հայրապետսն: Եւ որ չարն է քան զամենայն՝ զի չետ իմանալ զվնասն. բարւոյ³² պատճառաւ զչարն ետ խաւսել Հակառակ ի³³ միմեանց: Եւ³⁴ որպէս արար Ադամ առ³⁵ աստուածանալոյ³⁶ պատճառաւ՝ եւ զոր³⁷ ունէրն զպատիւն, զայն կորոյս, այսպէս եւ այժմ³⁸ լինել տեսանեմք առ ամենայն ազգս քրիստոնէից:

Զի ախաիւք ամբարտաւանութեան³⁹ փքացեալք, անՀաւատք միմեանց⁴⁰ լինելով, զՔրիստոս Աստուած⁴¹ ՀայՀոյն եւ զԱստուած Հայր⁴² զայրացուցանեն. եւ զոր ոչ գիտեն՝ ձեւանան գիտել⁴³, եւ զսակաւն⁴⁴, զոր լուեալ են⁴⁵ յիմաստնոցն⁴⁶, զայն կատարեալ գիտութիւն կարծեն: Զի թէ Պաւղոս, որ զՔրիստոս յինքն⁴⁷ ունէր եւ յերրորդ⁴⁸ յերկինս յափշտակեցաւ եւ զանճառելիսն լուեալ⁴⁹՝ ասէր. Փոքր ի շատէ գիտեմք^c 50, եւ առ կարծողսն գիտելոյ ասացեալ է⁵¹:

a Հմմտ. Ղե. ԺԹ 10:
b Մատթ. ԺԳ 28
c Ա կոր. ԺԳ 9

Չեւ եւս գիտաց որպէս արժանն⁵² էր՝ Զի՞նչ գիտեն եւ որ ի ցնորս աշխարհիս զբաղեալ⁵³ են եւ պաշտաւնեայք⁵⁴ եկեղեցի[ւ]ոյ՝ ուտելոյ եւ ըմպելոյ միայն պարապեալք⁵⁵ եւ ըմբռնեալք ի զանազան ախտս: Եւ որ կարի^{55a} զարմանալին է, խաբեալք ի չարէն, չչատանան իւրեանց վնասիւն⁵⁶, այլ փութան զայնոսիկ, որ յուղիղն⁵⁷ դնան ճանապարհ⁵⁸, եւ զնոսա մոլորեցուցանեն⁵⁹, թողեալ⁶⁰ զերից սուրբ ժողովոց⁶¹ զհաւատս⁶² ուղիղս⁶³:

[Գ] Եւ Առաջինն¹, որ եղև ըստ հրամանի բարեպաշտ թագաւորին Կոստանդիանոսի վասն Արիոսի, որ արարած ասէր զՈրդին Աստուծոյ: Եւ ժողովեալ² ի Նիկիա Մակարիոս³ Երուսաղեմի, Ռատակէս ի⁴ Հայաստանէ, Յուլիոս ի⁵ Հռոմայ եւ այլք ՅԺԸ, որոց յայտնի են անուանք, այլ զի մի՛ լիցուք երկարաբանք՝ եւ վասն ձեր՝ մանաւանդ, որ⁶ անպարապ էք ընթերցմանց:

Երկրորդ ժողովն առ մեծիւն Թէոդոսիւ եղև ի Բիւզանդիա⁷ վասն հոգեմարտին Մակեդոնի, որ նուազ ասէր զՀոգին Սուրբ, քան զՀայր եւ զՈրդի, եւ էր⁸ մեռեալ նախ քան դումարի⁹ ժողովոյն: Եւ գլխաւորք ժողովոյն¹⁰ էին Կիւրղոս Երուսաղեմի, Տիմոթէոս Աղեքսանդրի¹¹, Մեղիտոս Անտիոքայ¹², Գրիգոր Նիւսացի¹³, Դամասոս ի Հռոմայ, Գրիգոր Աստուածաբան¹⁴, Ներսէս ի Հայաստանէ եւ այլք՝ ՃԾ Հարք հոգեւորք, որք¹⁵ խոստովանեցին զՀոգին Սուրբ՝ Հաւր եւ Որդւոյ Հաւասար եւ փառակից, եւ նզովեցին ի մեռեալս ընդ ամենայն հերձուածողս¹⁶ զՄակեդոն:

Եւ երրորդ ժողով եղև յաւուրս Թէոդոսի¹⁷ Փոքու վասն աղանդին¹⁸ Նեստորի Անտիոքացւոյ¹⁹, որ էր²⁰ ի Բիւզանդիոն²¹ եպիսկոպոս²² եւ սկսաւ զիտտոր վարդապետութիւնն²³ ուսուցանել զՊաւղոսէ Սամոստացւոյ²⁴, զոր եառ²⁵ Թէոդորոս Մամուեստացի²⁶ եւ ի նմանէ Նեստորիոս, զի ոչ խոստովանէին զԲանն մարմին եղեալ, այլ ի մարմին բնակեալ, եւ շնորհաւք Որդի ասէր զի Մարիամայ ծնեալն²⁷: Զոր գիտացեալ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ²⁸ եպիսկոպոսապետի²⁹ դրէ երիցս անգամ ի բաց³⁰ դառնալ ի Հայհոյութեանցն եւ միաբանիլ³¹ ի³² կաթողիկէ եկեղեցի³³: Իսկ Նեստոր զընդգէման առնէ³⁴

a Ա Կոր. Ը 2
b Ե-Վ սկսում է այստեղից, սակայն՝ Ակատեղի կրճատումներով:

պատասխանի, վասն որոյ Հարկաւորի Կիւրեղ գրել առ թագաւորն՝ հրաման տալ ժողովոյ: Եւ հրամայէ³⁵ ժողով լինել³⁶ յեփեսոս: Եւ ժողովեցան ՄԼ եպիսկոպոսք³⁷ յիւրաքանչիւր գաւառէ. Յոքնաղ Երուսաղեմի, Կիւրեղ Աղեքսանդրացի³⁸, Մոմնոս³⁹ Եփեսոսի⁴⁰ եւ Սահակ Հայաստանի միաբանի գրով ընդ նոսա, Կեղեստիանոս ի Հռոմայ⁴¹, զոր նզովեալ⁴² զՆեստոր՝ Հալաթական [առան] զնա⁴³ ի կողմանս Մծքնայ, եւ անդի վարեցաւ ի խուժաստան: Զկնի⁴⁴ այսորիկ կալաւ զաթոռն Բիւզանդիոյ⁴⁵ Մաքսիմիանոս եւ ապա՝ Պրոկղոս⁴⁶, յեւ որոյ՝ Փլաբիանոս⁴⁷ եւ սկսաւ ուսուցանել զՆեստորի մոլորութիւնն⁴⁸:

Իսկ Եւտիքէս⁴⁹ ոմն, որ էր վանական ի կղզւոջն, առադրէր⁵⁰ ընդդէմ Փլաբիանոսի⁵¹ եւ ոչ⁵² խոստովանէր ճշտութեամբ⁵³ առնուլ մարմին ի Մարիամայ, այլ նմանաւորութեամբ⁵⁴ մարմնոյ, զի կերպարանաւք գտաւ իբրեւ զմարդ: Եւ զայս գիտացեալ թագաւորին՝ հրամայէ⁵⁵ դարձեալ ժողով լինել⁵⁶ յեփեսոս: Եւ ժողովեցան եպիսկոպոսուք ՄԼ⁵⁷. Յոքնաղ Երուսաղեմի, Դիոսկորոս Աղեքսանդրի⁵⁸, եւ նզովեցին զԵւտիքէս: Եւ նա զղջացեալ ստութեամբ՝ խոստովանի առնուլ մարմին ճշտութեամբ⁵⁹ եւ յետոյ ի նոյն դառնոյ յաղանդ⁶⁰:

Իսկ Հաւանեալքն Փլաբիանոսի՝ Հաստատել կամելով զԲ բնութիւնն⁶¹ [...] Թ ոչ Հաւանի Դիոսկորոս, այլ նզովէ զՓլաբիանոս⁶², որ յետ է աւուր սատակեալ լինի⁶³ ի բարկութենէ Աստուծոյ: Եւ սահմանեն այսպէս. Որ ոք ոչ խոստովանի զԳրիստոս մի բնութիւն մարմնոյն եւ Բանի⁶⁴ վասն անճառ միութեանն⁶⁵, նզովեալ լիցի⁶⁶: Զի զերկաքանչիւրսն⁶⁷ նզովեցին զաղանդ⁶⁸ եւ ըստ ցուցելոյ պատճառիդ լինի ժողով չորրորդ:

Իսկ զկնի Թէոդոսի թագաւորէ Մարիիանոս, եւ յերկրորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ հրամայէ ժողով լինել ի Քաղկեդոն, ի մայրաքաղաքին⁶⁹ Բիւթանացոց՝ քինախնդիր⁷⁰ լեալ լուծմանն Նեստորի եւ նորին Համախոհ⁷¹ եպիսկոպոսացն, զի⁷² էր ինքն նորին աղանդովն եւ շարժեալ լինէր⁷³ ի Պողքերայ⁷⁴ զուգակցէ իւրմէ, որ էր քոյր թագաւորին Թէոդոսի եւ սիրելի Փլաբիանոսի, առաւել յորդորէր⁷⁵ ժողով գումարել յաղանդակցացն⁷⁶ Նեստորի եւ դարձուցանել զՆեստոր, զի տակաւին կենդանի էր ի խուժաստանի:

a Այստեղ բնագրական տողի կորուստ է ենթադրելի:

Եւ ի գալն Նեպոտրի Հասանի բարկութիւնն Աստուծոյ ի վերայ նորա⁷⁷, եւ եղեալ որդնայից՝ սատակեցաւ: Իսկ գումարեալքն ի Քաղկեդոն ՈԼՁ⁷⁸ կախկոպոսք, զի կրկին առնէ⁷⁹ զթիւ կախկոպոսացն, քան զոր արարն⁸⁰ Կոստանդիանոս, փառասիրութեան ախտիւ, եւ էին գլխաւորք Յորնաղ Երուսաղեմի, Դիոսկորոս Աղեքսանդրի, Լեւոն Հռոմայ⁸¹, զի թէպէտ ինքն ոչ եկն⁸² ի ժողովն, այլ⁸³ ետ տանել զԴժաներորդ⁸⁴ գլխոցն զառաջագոյն⁸⁵ առ Փլարիանոս զգրեալն⁸⁶, զի այնու Հաւանեացին⁸⁷ ժողովեալքն ի Քաղկեդոն⁸⁸, զոր խոտեալ⁸⁹ էր երանելին Դիոսկորոս յերկրորդ ժողովոյն Եփեսոսի: Եւ առեալ զգրեալսն Լեւոնի, թագաւորն ընկալաւ եւ ետ զատուցանել ի միաբանութենէ եկեղեցւոյն զերանելին Դիոսկորոս⁹⁰: Եւ խնդրեաց ի ժողովոյն դնել⁹¹ սահման Հաւատոյ ըստ գրեցելոյն Լեւոնի ՀայՏոյութեանցն:

Իսկ ուղղափառ իշխանքն, որ էին ի ժողովին⁹², ասացին առ կախկոպոսունան. Այս է ժամանակ ճգնութեան ձերոյ⁹³ ի վերայ սուրբ Հաւատոյս, զի Հաստատուն⁹⁴ ունիցիք զաւանդութիւն⁹⁵ Հարցն խոստովանութեան: Իսկ կախկոպոսունքն միաբանեցան ասել. Ոչ ումեք է իշխանութիւն⁹⁶ ըստ Հրամանի կանոնաց դնել սահման Հաւատոյ, զի բաւական են մեզ եղեալ սահմանքն⁹⁷ ի Նիկիա եւ ի Բիւզանդիա⁹⁸ եւ [յ]Եփեսոս: Յայնժամ Հրամայեաց թագաւորն տալ ի պահեստի⁹⁹ զկախկոպոսունան Հանդերձ իշխանաւքն¹⁰⁰ եւ գումարեաց¹⁰¹ ի վերայ նոցա զինազգեաց զաւրականս, զի թէ ոչ Հնազանդեացին կամաց թագաւորին՝ եղիցին պատուհասեալք¹⁰²: Եւ մեծաւ երկիւղիւ էին ի տարակուսանս, թէ զիս՝ որ Հնար լիցի զերծանիլ ի պատժոցն¹⁰³: Յայնժամ Յորնաղ Երուսաղեմի կախկոպոսն¹⁰⁴ Հրամայեաց¹⁰⁵ Ասկղիպիադայ¹⁰⁶ սարկաւազի¹⁰⁷ Կոստանդնուպալսի¹⁰⁸ առնել սահման Հաւատոյ¹⁰⁹ եւ դնել ի նմա¹¹⁰ յԲ բնութեանց զմինն¹¹¹ խոստովանել, որում առ երկիւղի¹¹² Հաւանեալ¹¹³ կախկոպոսացն, զի թերեւ Հնար լիցի այնու¹¹⁴ զերծանել, եւ ետուն զգրեալսն առ թագաւորն:

Իսկ թագաւորն ոչ ընկալաւ, այլ ետ տանել զգիրս ՀայՏոյութեան գլխոյն¹¹⁵ Լեւոնի, զոր ընթերցեալ մասն ինչ ի գլխոցն¹¹⁶, միաբան ասացին կախկոպոսքն¹¹⁷. Ոչ Հաւանիմք¹¹⁸, զի Պաւղոսի Ամոստացւոյ¹¹⁹ ՀայՏոյութիւնն¹²⁰ է. այսպէս եւ ոչ Նեստոր յանդգնեցաւ ի ՀայՏոյութիւն: Յայնժամ թագաւորն Հանդերձ կնան իւրով եկն առ

ժողովն եւ, որպէս ասի¹²¹, եղև առ նոսա աւուրս երիս: Իսկ ժողովեալքն ի Քաղկեդոն՝ ոմանք յերկիւղէ¹²² եւ ոմանք ակնառութեամբ ազտեղի կնոջ¹²³ նորա եղին Հաւանեալք¹²⁴ նորաձայնութեան պիղծ¹²⁵ ՀայՏոյութեան թղթոյն¹²⁶ Լեւոնի, զոր նզովեցին յառաջագոյն եւ¹²⁷ եղին ընդ ինքեանց¹²⁸ նզովիւք¹²⁹: Եւ¹³⁰ ընկալան զլուծեալն Թէոդորիտոս¹³¹, զաշակերտն¹³² Նեստորի, զորմէ ասի գլխակալ ժողովոյն, եւ զԻբաս Եղեսացի¹³³, զՀամախոհն Նեստորի¹³⁴, զոր եւ գրեցին սահման Հաւատոյ ըստ Լեւոնի եւ Թէոդորիտայ մուրրութեան¹³⁵, որ Հաւասարին¹³⁶ Նեստորի պղծոյ եւ Թէոդորոսի¹³⁷ եւ Դիոդորի¹³⁸ եւ Պաւղոսի, եւ Արտեմոնի կատարեալ ՀայՏոյութեանն¹³⁹, յորում կայ յետ սակաւուց¹⁴⁰ այսպէս. Խոստովանիմք ամենեքեանն¹⁴¹ միաբան զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս ըստ Աստուածութեանն¹⁴² ի Հաւրէ եւ ըստ մարդկութեանն¹⁴³ ի կուսէ¹⁴⁴ միածին, յերկուց բնութեանց¹⁴⁵, մի դէմ եւ մի անձն միաւորելով: Եւ զի մի իւրեանց ամբարշտութիւնն¹⁴⁶ յայտնի երեւեսցի՝ զՆեստոր պատճառանաւք նզովեցին:

Իսկ բազումք¹⁴⁷ ի գլխաւորաց¹⁴⁸ քաղաքին Կոստանդնուպոլսի, որք¹⁴⁹ Նեստորի Հաւանեալք էին եւ կարծեցին, թէ ճշմարտութեամբ նզովեցաւ Նեստոր¹⁵⁰, զարմացեալք ասացին առաջի¹⁵¹ թագաւորին, որպէս ի նոցունց¹⁵² Քաղկեդոնացւոց պատմութեանց¹⁵³ ցուցանի՝ ասեն. Սուրբքն¹⁵⁴ զի՞ նզովին. զի թէ Հաւատ¹⁵⁵ Նեստորին սահմանեցին՝ զնա զի՞ նզովեցին:

Իսկ թագաւորն բարկացեալ սաստեաց¹⁵⁶ նոցա¹⁵⁷ զի լուեսցին: Այսպէս¹⁵⁸ ի նոցունց իսկ¹⁵⁹ յայտնեալ՝ կեղծաւորութիւն¹⁶⁰ նոցա ծանուցաւ ամենեցուն¹⁶¹, որ եւս առաւելագունաւք յայտնի է ուրացութիւն նոցա՝ զի որք ի Քաղկեդոն ժողովեալ էին կախկոպոսունք՝ նոյնքն¹⁶² յԵփեսոսի ժողովն էին¹⁶³ եւ գրով սահմանեալ ասացին. Որ ոք ասացէ¹⁶⁴ զՔրիստոս երկու բնութիւնս՝ նզովեալ լիցի¹⁶⁵, եւ լուծան¹⁶⁶ ի պատուոյ¹⁶⁷ Նեստոր եւ նմանիք նորա: Իսկ ի¹⁶⁸ Քաղկեդոն կործանեալք ի յերկեղէն¹⁶⁹ եւ որք ձեռնարկաւ¹⁷⁰ ուրացեալք¹⁷¹ Քրիստոս՝ ասացին. Որ ոչ ասէ զՔրիստոս երկու բնութիւն՝ նզովեալ լիցի, եւ ընկալան ի պատիւ զՀաւանեալսն Նեստորի եւ զաշակերտեալսն¹⁷² իւր:

Իսկ որք¹⁷³ ոչ Հաւանեցան կործանական ՀայՏոյութեան ժողովոյն եւ¹⁷⁴ անաւրէն սահմանադրութեանն՝ զնոսա արքայորեցին՝ զՊետ-

րոս Անտիոքացիներ¹⁷⁵ եւ¹⁷⁶ զՏիմոթէոս, եւ զԱնատոլիոս¹⁷⁷ զնորին եղբայր¹⁷⁸, եւ զԴիոսկորոս Աղեքսանդրի¹⁷⁹ եպիսկոպոսն նախ ի Կիզիկոն¹⁸⁰ եւ ապա յԱրակլիա՝ բարի խոստովանութեամբ եւ վկայութեամբ ի Քրիստոս կատարեալ¹⁸¹ սուրբն Դիոսկորոս:

[Դ] Եւ էր խոռովութիւն ի սուրբ եկեղեցի Աստուծոյ զամենայն աւուրս Մարկիանոսի¹ եւ Լեւոնի² իբրեւ ամս³ ԻԴ: Եւ⁴ ըստ ասացելոյ⁵ պատճառիդ Ե-երորդ ժողով եղեւ ի Քաղկեդոն, յաղագս որոյ եւ բարեպաշտ թագաւորքն⁶ Յունաց⁷ Անաստաս եւ Ջենոն յաւուրս⁸ իւրեանց բարձին զաւանդ խոստովանութեան ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ նզովիւք:

Նոյնպէս եւ Հարքն մեր ոչ ընկալան եւ ոչ գնացին յայն ժողով⁹: Եւ թէպէտ Յուատիանոս ի թագաւորելն¹⁰ իւրում կամեցաւ¹¹ զտաւնս տերուճականս, զոր եղեալ էր Յակորայ առաքելոյ ընթերցուածաւք¹² յԵրուսաղէմ¹³, փոխել եւ զտեառնընդառաջն¹⁴ ըստ ծննդեանն առնել եւ ոչ ըստ մկրտութեանն¹⁵, զոր սովոր էին ի միասին առնել¹⁶, որպէս եւ առնեն¹⁷ Հայք, ոչ կարացաւ¹⁸ եւ ոչ ըստ աղանդոյն¹⁹ Քաղկեդոնի ժողովոյն²⁰ Հաստատել զտաւնն, այլ բազում նշանաւք²¹ յանդիմանեալ լինի, որպէս ունի Պատմութիւնն:

Իսկ երկրորդն²² Յուատիանոս իբրեւ թագաւորեաց, եւ նա ընկալաւ զժողովն²³ Քաղկեդոնի, քանզի²⁴ պատրէին գնա, թէ մեծ ճգնաւորն եւ սրւնակեացն²⁵ Սիմէոն ընկալեալ է զժողովն Քաղկեդոնի, եւ ահա գիր խոստովանութեան նորա եղեալ է ի տապանի Եփիմէի²⁶ ի Քաղկեդոնի: Եւ այլ ոմն նզովիւք Հաստատէր, թէ ոչ է, զի իբրեւ Հաստատեաց²⁷ Մարկիանոս²⁸ զժողովն, առաքեաց²⁹ զսահման ժողովոյն Քաղկեդոնի³⁰ առ Սիմէոն: Եւ ծանեալ³¹ Հոգւով երանելին եւ ետ սպասաւորին Հուր վառել³² եւ Հրամայէր³³ ճգել ի Հուրն³⁴, ասելով՝ Նզովեալ³⁵ Մարկիանոս եւ ժողովն Քաղկեդոնի: Եւ զայս լուեալ Յուատիանոս եւ կամեցեալ ճշգրտել՝ գնացեալ սակաւուք եւ ետ բանալ զտապան³⁶ սրբոյն եւ Հրամայէր սպասաւորին զնշխարան Հանել ի քղամիդն³⁷ իւր, զոր տարածեաց: Եւ իբրեւ սպառեցաւ՝ Հարցանէր³⁸, թէ այլ ի՞նչ կայ, եւ ինքն Հայցեալ ի տապանն՝ ոչ ինչ ետես եւ սկսաւ յոգւոց Հանել³⁹ եւ ձեծելով գերեսն աւաղէր⁴⁰: Ո՛հ, ապաշաւելով զհալածանսն եւ զսպանակսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի յԱղեքսանդր⁴¹ եւ յԵրուսաղէմ: Եւ կամեցեալ նորա⁴² բառեալ զաղանդ ժողովոյն Քաղ-

կեդոնի⁴³: Հասանէ նմա մահ գաւով:

Նոյնպէս Պարսամու⁴⁴ ոչ ընկալաւ զժողովն Քաղկեդոնի. եւ նա չարաչար նզովիւք նզովէր եւ⁴⁵, զի ամենայն ազգաց քրիստոնէից չարի պատճառ⁴⁶ ժողովն եղեւ Քաղկեդոնի: Եւ թէպէտ⁴⁷ այլ ժողով բազում եղեւ ի⁴⁸ Յոյնս եւ ի Հռոմ՝ ըստ զանազան պատճառի եւ ժամանակի⁴⁹, այլ աստքիկ էին գլխաւորագոյն ժողովք:

[Ե] Կարգեցից եւ զժողովսն, որ եղեն ի Հայս¹՝ թէ որպիսի պատճառաւ եղեն, զի եւ վասն այդոցիկ ամբաստանիմք ի Յունաց եւ ի Վրաց:

Առաջին¹ա ժողով արար Գրիգոր ի Ի ամի² կաթողիկոսութեանն³ իւրում եւ⁴ Լ ամի թագաւորութեանն⁵ Տրդատայ ի թագաւորական քաղաքն, յորժամ եկն Ռատակէս⁶ ի Նիկեայ⁷ ժողովոյն⁸, ընդ ինքեան ունելով զգիրս կանոնաց գլուխս Աժ⁹:

Երկրորդ ժողով արար տէր¹⁰ Ներսէս՝ յորժամ եկն ի Կոստանդնուպոլսն:

Երրորդ ժողով արար սուրբն Սահակ¹¹ Մեսրոպիւ¹² յԱշտիշատ, յորժամ եկն Եհաս թուղթն ի Կիւրղէ եւ ի Պրոկղէ¹³ եւ որք յԵփեսոս Մ¹⁴-քն¹⁵ ժողովեալ¹⁶ էին, յորժամ զՓառս ի բարձուես¹⁷ կարգեցին՝ յաւելեալ ի բանս Հովուացն, որպէս ի Նիկիա¹⁸ զՀաւատաման կարգեցին՝ ըստ նմին եւ ի Բիւզանդիա¹⁹: Նաեւ զՅաչեցաքն յաւելին²⁰ ընդդէմ Նեստորի:

Չորրորդ ժողով արար Յովսէփ՝ աշակերտ Մաշտոցի եւ սրբոյն Սահակայ ի ԻԶ ամի²¹ Յազկերտի վասն կարգաւորութեան եկեղեցւոյ, ուր ժողովեցան եպիսկոպոսունք քառասուն, կանոնաւորեցին սահմանեալ ըստ Ի:

Հինգերորդ ժողով արար Բաբկէն²² ի Քաղաքիդաշտի, ի ԺԸ ամի Կաւատայ²³ արքայի՝ յաղագս չար Հերձուածոյն Ակակայ եւ Բարդուճանայ, որք²⁴ զՆեստորին ունէին, վասն որոյ գիր արարեալ, սահմանս կարգելով ասեն²⁵. Մեք՝ Հայք եւ Հռոմք եւ Վիրք մի խոստովանութեամբ Հաստատեալ եմք, զոր աւանդեցին Գ ժողովն:

Ի²⁶ սկզբան թվականութեանս²⁷ Հայոց արարեալ ժողով վեցերորդ տէրն Ներսէս²⁸ ի²⁹ Դուին, [ի] Դ ամի կաթողիկոսութեան³⁰ իւրում³¹

և ի ժ՛ ամի Յուստիանոսի³² կայսեր: Եւ նախ զծննդեանն եւ զմկրտութեանն միաւորութիւն³³ հաստատեցին, եւ վասն երկուց³⁴ բնութեանցն զմիաւորութիւնն ունելով՝ սրբեցին³⁵ գարձնալ զխաչեցարն (յ)Երիս սրբասացութիւնս^{35ա} ընդզէմ բաժանմանցն նոցա³⁶:

Իսկ առ³⁷ Թազաւորութեամբ³⁸ իւր Հերակլէս արար ժողով ի Կարնոյ³⁹ քաղաք իմաստասիրաւքն Յունաց եւ կոչեաց զբազումս ի Հայրապետացն Հայոց: Եւ Հաւանեալ⁴⁰ երկաբնակ խոստովանութեան⁴¹ նոցա՝ եւ զԵղր⁴² կաթողիկոս հաստատեցին եւ զսուրբ ժողով Դունայ⁴³ ի բաց մերժեցին եւ զմիաւորութիւն ծննդեան⁴⁴ եւ զմկրտութեանն եւ զխաչեցարն յԵրից սրբասացութեանցն ի բաց Հանին եւ Հաւանեցան Եզրի կաթողիկոսին⁴⁵: Եւ ոչ ընդունէին զաւանդեալն ի⁴⁶ սուրբ ժողովոյն Դունայ⁴⁷ եւ Ներսիսի⁴⁸ եւ Պետրոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, զոր ընկալեալ էին Հայրապետքն⁴⁹ սուրբ յառաջ քան զնոսա էին յաջորդեալ զաթոռ սրբոյն⁵⁰ Փրիգորի. առաջին՝ տէր Ներսէս ամս Թ, առ որով եւ⁵¹ ժողով⁵² եղև, տէր Յովաննէս⁵³ ամս Եժ, տէր Մովսէս ամս Լ, տէր Աբրահամ ամս ԻՊ, առ որով Վիրք ի բաց կացին ի միաբանութենէ⁵⁴ Հայոց⁵⁵, տէր Կամիտաս ամս Ը, տէր Քրիստափոր⁵⁶ ամս Բ:

Այսոքիկ էին կաթողիկոսք խոստովանութեամբ ժողովոյն⁵⁷ Դունայ⁵⁸, կացեալք մինչև ցԵղր⁵⁹ կաթողիկոս⁶⁰: Եւ զհին նորա կացին կաթողիկոսք Զ մինչև ցԵղր⁶¹, որ էր⁶² աւանդութեամբ նոցա, զոր ոչ ընդունի սուրբ եկեղեցի:

Արդ, զկնի Եղրայի⁶³ շնորհեցաւ ի Հոգւոյն Սրբոյ տէր Յովաննէս յՈւննայ⁶⁴, որ⁶⁵ արար^{65ա} ժողով ի Մանազկերտ գեղ ի գաւառաւ գլուխն Հարքայ⁶⁶ եւ զժողովն Քաղկեդոնի ի⁶⁷ [բաց] ընկեցին եւ Հաստատեցին զուղղափառ Հաւատս⁶⁸, որ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Գլխաւորք⁶⁹ ժողովք ի Հայս^{69ա} այսոքիկ են⁷⁰, որ⁷¹ զազանդ մերժեցին զչար եւ ոչ ընկալան:

[Զ] Եւ ոչ միայն ոչ ընկալան¹ Հայք, այլ եւ բազում ազգ[ք] եւ գաւառք զժողովն Քաղկեդոնի ոչ ընկալան, որպէս եւ այժմ կարգեմք զանուանն. նախ Հռոմ² Թազաւորանիստ տեղին, որ նշովն զժողովն³

եւ զՄարկիանոս⁴, որ սատակեցաւ ի հրշտակէ Աստուծոյ, եւ որ զԼուրն եւ զԲամորն⁵ ի սուրբ խորհուրդն խառնեն⁶, եւ բոլոր ամենայն Իտալիա եւ Դաղմատիա⁷ եւ Սարդոնիկէ մեծ կղզի, եւ Սիկիլիա, եւ Սպանիա ի մուտս արեւու, եւ մեծն Եւրոպիա⁸, եւ Գերմանիա, եւ Ատտիկէ, եւ Ելլադա եւ այլք⁹ բազումք, որ¹⁰ ի մտից Մակեդոնիոյ¹¹: Իսկ ի կոզմանս Հարաւոյ¹², յայտոյս Յունական ծովուն՝ Եգիպտոս¹³, յորում են գաւառք ԽԱ, եւ Աղեքսանդրիա¹⁴, ընկալեալք¹⁵ յերից սուրբ ժողովոց¹⁶ զուղղ¹⁷ գաւանդութիւն¹⁸ Հաւատոյ, ընդ մեզ ի նոյն կանոնի կան Հաստատուն, չընկալեալք¹⁹ զժողովն Քաղկեդոնի: Եւ Ափրիկէ, որ ունի գաւառս ԽԱ, յորում է²⁰ մայրաքաղաքն Կարկեդոն²¹, եւ Մաւրիտանիա²² մինչև ի մուտս արեւու²³ Հանդերձ բազում գաւառաւքն²⁴, որ ունի զմայրաքաղաքն Տիբանիս²⁵: Եւ սոքա ի նոյն Հաստատ²⁶ Հաւատս՝ ոչ միաբնին ընդ Յոյնս²⁷ եւ ընդ Վիրս: Եւ Վերին²⁸ Թեքայիթ²⁹ զնոյն ունին Հաւատ³⁰: Էթիոպիա³¹ Մեծ եւ Փոքր մինչև ի ծովն Հնդկաց, եւ Արաբիա³² ի մէջ երկճեղ Կարմիր ծովուն, եւ Ապառատն³³ Արաբիա՝ այս ամենայն ընդ մեզ³⁴ զերից³⁵ սուրբ ժողովոցն³⁶ ունին զաւանդութիւն, որոշեալք ի Յունաց եւ ի Վրաց:

[Է] Եւ այլ վասն Վրաց բաժանելոյն զի՞նչ ասացից, զի ի Քրիստոսէ մինչ¹ ի չար² ժողովն Քաղկեդոնի ՆՂԴ ամք են, եւ ընկալաւ ամենայն եկեղեցի³ յառաքելոցն զմի գաւառութիւն Հաւատոյ անբաժանելի⁴, եւ յետ ԹԵ⁵ ամի ընկալան Հայաստանեայք⁶ զքարոզութիւն⁷ ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ Վրաց ազգն ընդ մեզ նզովեցին զժողովն Քաղկեդոնի զամս Հարիւր, մինչև ի ժողովն Հայոց ի Դունն⁸ եւ ի Մանազկերտ, ուր որոշեցին զեղեալ⁹ Հաւատն ի Քաղկեդոնի¹⁰ եւ Հաստատեցին զերից¹¹ սուրբ ժողովոցն, եւ Գաբրիէլ Մեխիթայի¹² եպիսկոպոսն¹³ ընդ մեզ, որ էր Խախուացի¹⁴, եւ յետոյ բաժանեցան¹⁵ ի մէնջ:

Մեռաւ Գաբրիէլ, եւ եկաց ի տեղին¹⁶ Կիւրիոն¹⁷, որ ունէր ի ծածուկ զազանդ Քաղկեդոնի, եւ նախանճեալ ընդ պատուոյ¹⁸ աթոռոյն Սիւնեաց եւ Աղուանից քան զիւրն՝ որոշեցաւ ի մէնջ յաւուրս Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի եւ այլ եւ այլ կոչեցաւ, եւ ոչ Հնազանդեցաւ: Ապա Աբրահամ կաթողիկոս¹⁹ առաքէ զդրան Պետրոս եպիսկոպոս²⁰ իւր, զի թէ²¹ ոչ Հնազանդեցի՛ լուծցէ զնա:

Իսկ նա կամաւք զգգեստն²² մերկացեալ տայ ցնա եւ²³ ապա ի գաղտի²⁴ զկնի առաքեալ²⁵ զի մախայր²⁶ սպանանել զնա²⁷ քարամբք²⁸, եւ ինքն երթայ ի հազորդութիւն առ աղանդն Քաղկեդոնի՝ չար մտաց²⁹ հազորդեալ³⁰ ի կամս չարին: Եւ քարկոծի Պետրոս ի լեառն Կանդուար³¹ հանդերձ երկու կրանաւորաւք³²:

Եւ զայս կարճարանելով ասացաք եւ առաւել³³ վասն Յունաց³⁴ եւ Վրաց, որք³⁵ ամբաստանեն զմէնջ, թէ հայաստանեայք³⁶ միայն ոչ³⁷ ընդունին³⁸ զժողովն Քաղկեդոնի: Ահա ցուցաք, զի բազում ազգ[ք] ոչ ընդունին զժողովն Քաղկեդոնի³⁹: Զի աւելորդ⁴⁰ էր զկնի Գից սուրբ ժողովոցն⁴¹ եւ այն ժողով⁴², զի զիւրաքանչիւր⁴³ ազգ⁴⁴ ցուցանէ սաստանայ⁴⁵ պատրողն՝ ճշմարիտ լինել, եւ ամենքեան խորհին⁴⁶ զայսն⁴⁷ յինքեանս դարձուցանել, այլ ոչ զընտրութիւն ճշմարտութեան կամին եւ զմիաբանութիւն հաճութեամբ⁴⁸: Եւ այս ակտ ամբաստանութեան է, զի Յոյնն⁴⁹ զինքն կարծէ ճշմարիտ, եւ Հռոմն⁵⁰ զինքն⁵¹, նմանապէս եւ ազգ ամենայն⁵², առ որ ասելի⁵³ է: Արդ՝ եղիցի Աստուած ճշմարիտ, եւ ամենայն մարդ՝ սուտ: Թէ այնպիսի ունէաք կամք, որ զբարին յամենայն⁵⁴ ազգաց ժողովէաք եւ զխոտանն ի բաց ընկենուաք⁵⁵, Աստուած գործակից լինէր եւ ի բարին⁵⁶ ուղղէր կարգ եկեղեցւոյ. զի չիք ազգ, որ բարի կարգ ոչ ունի եւ խոտան:

[Ը] Առաջինն¹ զայս առնէաք², որ վկայութեամբ³ Գրոց եւ կանոնաց հաստատէաք զխոտանութիւնն՝ Ամենասուրբ⁴ Երրորդութիւնն եւ ի տնաւորութիւնն⁵ Քրիստոսի եւ ապա զկարգս տաւնից եւ զտովորական աւանդութիւնս, զի ամենայն ազգ⁶ խմորով վարին⁷ եւ ջրով, որք ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի, ի հաց պատարագին եւ ի⁸ բաժակին: Բայց Հայք եւ Հռոմայեցիք⁹ եւ այլ ազգ, որք ոչ ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի՝ բաղարջիւ¹⁰: Յոյնք եւ Վիրք աղիւ վարին, եւ Ասորիք ձէթ¹¹ եւս յաւելուն: Նմանապէս յայլ¹² կարգս եւ ի տաւնս եւ ի պահս¹³ բաժանին. Ասորիք հրէաբար¹⁴ մինչեւ ցերեկոյ¹⁵ պահեն եւ լուծանեն զչորեքշաբթ եւ զուրբաթ: Վիրք զբովանդակ ամն¹⁶ զչորեքշաբթ¹⁷ եւ զուրբաթ¹⁸ լուծանեն եւ զոր տէր հրաման եւ¹⁹ զկնի²⁰ յարութեանն²¹ ուտել՝ զայն պահեն: Յոյնք զկրճատեալն²² եւ

^a Հոմ. Գ 4

զմալեալն²³ քահանայ ձեռնադրեն²⁴ եւ զմեղուցեալն քահանայ նոքա եւ այլք չհանեն²⁵ ի պատարագէն²⁶, այլ Հայք ոչ ընդունին եւ ոչ ի սակաւ²⁷ սխալանս²⁸ զգիտելին: Հռոմայեցիք²⁹ բազմաւրեայ ժամանակաւ³⁰ նշխարիւ³¹ պատարագեն, զոր³² ոչ ընդունին կանոնք:

Յոյնք պատարագք³³ եւ կիսապատարագք³⁴ անուանեն:

Հռոմայեցիք³⁵ անկին քահանայիւք վարին եւ անխտիր շնութեամբ: Վիրք յամենայն տեղիս անզգուշաբար պատարագ մատուցանեն, ի պահս բազում³⁶ զանազանութիւն առնեն³⁷. զձուկն³⁸ եւ զձէթ³⁹ եւ զգինի՝ պահոց քարոգեն, եւ Հայք ոչ եւս:

Ձիսաչ եւ զեկեղեցի Յոյնք եւ Վիրք ոչ աւրհնեն եւ աւրհնեալ խաչի եւ⁴⁰ եկեղեցւոյ Հայոց⁴¹ երկիր ոչ պագանեն⁴²: Ի ձէթ⁴³ մեռնին այլ եւ այլ յաւելուածս⁴⁴ ինկոց խառնեն, որ ոչ է ի կանոնաց եւ զիւղն⁴⁵ աւժութեան⁴⁶ զպարզաբար զաւրհնեալն Հայոց⁴⁷ ոչ ընդունին⁴⁸: Յոյնք եւ Վիրք կենդանուցն⁴⁹ պատարագ մատուցանեն, եւ Հայք⁵⁰ ոչ: Հռոմայեցիք⁵¹ յանուն միոյ մեռելոյ բնաւ պատարագ ոչ առնեն, իսկ Յոյնք եւ Վիրք եւ Հայք⁵² բազմաց եւ միոյ: Հռոմայեցիք⁵³ բազում կանայս առնեն՝ որքան եւ⁵⁴ մեռանին⁵⁵, իսկ այլ ազգ ոչ եւս: Հռոմայեցիք⁵⁶ եւ այլ ազգ զկերակուրս ոչ խտրեն զպղծեալս⁵⁷, իսկ Հայք ոչ ճաշակեն: Հայոց կրանաւորք բամբասին ոչ առնել ծնունդ եւ ուտել միս⁵⁸ եւ ոչ աւետեաց տաւնել⁵⁹ եւ ոչ սարկաւազաւք⁶⁰ եւ դպրաւք. եւ հանդերձիւ եւ բացաւ գլխով առնել պատարագ, անզգուշաբար հաղորդին⁶¹ եւ աշխարհականաւք⁶²՝ փոխանակ քահանայից:

[Թ] Ամենայն ազգք¹ չի լեզու է, ԿԸ ազգն² քրիստոնեայ³ է, Դ ազգ միայն չէ⁴ քրիստոնեայ՝ Տաճիկն եւ Պարսիկն⁵, Հրեայն⁶ եւ Սկիւթացին, որ ասին⁷ Թուրք: Եւ ամենայն ազգ զանազան կրանս ունի, որ ոչ է գիտելի վասն հեռաւորութեան⁸, որպէս Հնդիկն եւ Հապաշն⁹, Նորին¹⁰ եւ Ջանգին, եւ Խպտին¹¹ եւ այլք բնակիչք հարաւոյ¹²:

Այսպէս եւ¹³ ազգք¹⁴ հիւսիսականք՝ Ռուզն եւ Ալան-Աւան¹⁵, եւ Քազանկն, Չարքագն¹⁶, Խունձք, որ են Սրոյրք, եւ այլք բազումք խոտովանողք ի Քրիստոս որք եւ յարեւելս¹⁷՝ որպէս Մոզք¹⁸ եւ ձենք¹⁹ եւ այլք: Եւ յարեւմուտս՝ Բուլխարք²⁰ եւ Փոսանկք²¹՝ ԼԶ լեզուք²²,

Ազամանն եւ այլք:

[Ժ] Սոքա ամենեքեան ունին զանազան¹ սովորութիւնս եւ կարգս. Յոյնք եւ Վիրք զպատկերագրութիւն² առաւել պատուեն, եւ Հայք՝ զխաչ³: Յոյնք եւ Վիրք բամբասեն զՀայս⁴ վասն տաւնի⁵ սրբոյն Սարգսի եւ առաջաւորացն պաշոց, զոր⁶ եւ Ասորիք տաւնեն: Ի տաւնս առնել⁷ մատաղ՝ ամբաստանին⁸ Հայք հրէաբար առնել եւ զանգակ⁹ ունել¹⁰ ի բուրուառս¹¹: Քահանայք Հայոց եւ Ասորեաց¹² փիլոնով վարին¹³, իսկ այլ ազգք¹⁴ ոչ¹⁵ եւ վեղարով կրաւնաւորք: Յասոր[ւ]ոց են, որ թլպատութիւն ունին¹⁶, որ են¹⁷ նեստորականքն¹⁸, եւ են, որ խոստովանութիւն յանցանաց ոչ ունին: Յոյնք բազում մկրտութիւն ունին: Է եւ այլ ինչ բազում, զոր թուել ոչ կարեմք՝ զՊելետկի¹⁹ եւ զՍուրիանի եւ զայլոց²⁰ աւանդութեանց²¹, զՅակոբկի²², զՄիլքեկի, զԳրիգորկի²³:

Հայս ամենայն բաժանմունս տեսաք. է որ յամբարտաւութենէ²⁴ եղեւ եւ ի սաստանայէ²⁵, է եւ²⁶ յանգիտութենէ²⁷, է եւ յանձնուհաւսութենէ, բայց ամենայն²⁸ յանձնիշխանութենէ, զոր եւ առ արտաքին իմաստասէրսն²⁹ տեսաք, զի բանք նոցա եւ³⁰ իմաստութիւն³¹ հակառակ միմեանց են, որպէս Պղատոնին եւ Արիստոտէլին³², Որփեւաին եւ Ամոնին, Ջենոնին եւ Հոմերոնին: Այլ զի մի յաճախեցից՝ չառաք³³ զԱնաքազորոսս եւ զԴիմոկրատոս³⁴, եւ զի անթիւք³⁵ են, եւ³⁶ բանք նոցա՝ հակառակ միմեանց³⁷, որ ինչ վասն տարբերց եւ վասն հոգ[ւ]ոց եւ մարմնոց, որք ի դասս-դասս³⁸ բաժանեցան եւ յանունս, որպէս՝ փիլիսոփայքն եւ ճարտասանքն³⁹, քերականք եւ քերթողք⁴⁰, ճեմականք եւ շնականք եւ այլք⁴¹ այսպիսիք:

Ըստ որում եւ⁴² առ մահմետականսն է տեսանել բաժանեալք այսպիսիք⁴³, որպէս Մուշաբահին⁴⁴ եւ⁴⁵ Ալարին⁴⁶ եւ Ռաֆաթին⁴⁷ եւ այլք: Նոյն է եւ առ Հրեայսն⁴⁸, որպէս Փարիսեցիք եւ Սադուկեցիք⁴⁹, Սամարացիք եւ այլք Մելքիսեդեկեանք, որ ասին Մլհուդ⁵⁰: Նաեւ ի հեթանոսս բազմաստուածութեանն⁵¹ նոյն բան է⁵²:

Եւ թէպէտ եւ Քրիստոս արար զհաւատացեալս⁵³ մի հաւատ, այլ զանձնիշխանութիւնն ոչ եբարձ եւ զաշակերտութիւնն ի կաման⁵⁴. ապաստան արար, ասելով՝ Որ ոք կամի իմ աշակերտ լինել⁵, եւ որ

a Հմմտ. Մատթ. ԺԶ 24, Մարկ. Ը 34, Ղուկ. Թ 23:

կամի աղաւթել, եւ որ կամի ողորմութիւն առնել եւ այլն: Ուստի յայտ է, թէ մեր կամաւք⁵⁵ խնդրէ զպաշտաւնն⁵⁶ եւ զառաքինութիւնն: Եւ այդ եղեւ պատճառ անձնիշխանութեամբ առնել զկամս անձանց, զոր անհնար տեսանեմք զգալն ամենեցուն ի միաբանութիւն⁵⁷ վասն հնացեալ սովորութեանցն եւ⁵⁸ յազգա⁵⁹ խափանելոյ բազմաժամանակեայ տիեզերական ժողովոյ: Եւ զոր գրեալ է ի կանոնս՝ երկիցս եւ երիցս⁶⁰ ժողով լինել յամի⁶¹, արդ ցուցից⁶², թէ որպէ՞ս հնար է միաբանիլ եւ կամ որո՞ց ազգաց եւ զի՞նչ է, որոց ոչ լինի միաբանութիւն⁶³, եւ թէ ոչ լինի՞ զի՞նչ առնելի է: Նաեւ զայն ցուցից, թէ աւանդութիւնք որպիսի՞ պատճառաւք⁶⁴ եղեն:

[ԺԱ] Եւ սկսցուք արդ¹ ի² խոստովանութիւն Երրորդութեանն. հաւատամք ի Հաւր Աստուածութիւնն, որպէս սահմանեցին սուրբքն³ ի Նիկիա⁴ եւ յայլ սուրբ ժողովան⁵, որպէս⁶ եւ ուսեալ եմք ի Հին եւ ի Նոր կտակարանաց⁷, անակիգքն⁸ եւ անվախճան⁹ է Աստուածութիւնն⁹ եւ բարի¹⁰ բնութեամբ¹¹, եւ նա է¹² պատճառ ծնելութեան Որդւոյ անժամանակաբար: Այլ ծնունդ եւ որդի ասել՝ զնոյնութիւն բնութեանն¹³ ցուցանէ մերով¹⁴ բնութեամբ եւ անուամբ հնարաւոր ի¹⁵ Գիրք յայտնեալ¹⁶ զանճառ բնութիւնն¹⁷ Աստուծոյ, զի զնոյնութիւն¹⁸ ունի զՀաւր զամենայն¹⁹ ինչ: Սակաւ²⁰ տամք զնշանակ²¹, զի մի յերկարութիւն լիցի ճառիս²²:

Եւ Հոգին սուրբ ելող²³ ասի ի Հաւրէ եւ ոչ ծնունդ, զի մի կարծիցի Բ որդի՝ եւ եղբայր Որդւոյ, եւ թէ Որդի ի Հաւր բնութենէ է²⁴ եւ Հոգի, ապա հասակակից է Որդւոյ Հոգին²⁵: մի Աստուածութիւն²⁶ եւ մի զաւրութիւն, եւ մի արարչութիւն²⁷, եւ մի երկրպագութիւն յամենայն հաւատացելոց²⁸: Այլ ի լրման²⁹ ժամանակի եկն Որդին³⁰ եւ առ մարմին ի Մարիամայ³¹ կուսէ՞ս³² եւ ի³³ ճշմարտել³⁴, թէ³⁵ ոչ նախանձեցաւ Աստուած³⁶ ընդ Աղամայ³⁷, զոր ասաց սատանայ, թէ՞ Գիտէր Աստուած, թէ յորժամ³⁸ ուտես ի ծառոյ անտի³⁹ աստուածանաս^b, եւ վասն այնորիկ⁴⁰ արար զորդիսն Աղամայ⁴¹ աստուած՝ մարմնանալովն:

Եւ դարձեալ⁴², զի ցանկացան արդարքն տեսանել զԱստուած, եւ

a Գաղ. Ղ 4
 b Հմմտ. ԾԱ. Գ 5-6:

զի անտեսանելի է Աստուած, որպէս ասաց Մովսէսի՝ Ոչ ոք տեսանէ զերեսս Իմ⁴³ եւ կարիցէ ապրի^a 44, վասն այնորիկ⁴⁵ եառ⁴⁶ մարմին տեսանելի, ըստ որում երանեաց⁴⁷ զառաքեալսն Քրիստոս^b: Եւ այլ ազգ՝ զի զպարտսն Ադամայ⁴⁸ Հատուցէ Աստուածոյ⁴⁹ Հաւր, որում Հնազանդ եղև Աստուծոյ Հաւր մահու չափ եւ մահու խաչի՝ ըստ առաքելոյ^c 50: Եւ զի՞նչ էր այսմ խորհրդոյ գործարան՝ Կոյսն, որպէս ասէ մեծն Բասիլիոս⁵¹ ի ճառի Մենդեան⁵²: Եւ զի՞նչ աւրինակաւ Աստուած ի մարմնի՝ որպէս Հուր յերկաթ⁵³, զի երկաթ սեաւ⁵⁴ է⁵⁵ եւ ցուրտ, եւ Հուր ջերմ է⁵⁶ եւ լուաւոր. եւ որպէս ջերմութիւնն⁵⁷ եւ զցրտութիւնն⁵⁸ բառնայ եւ լուաւորութիւնն⁵⁹՝ զսեւութիւնն, սոյնպէս⁶⁰ եւ⁶¹ զմարդկային⁶² մարմնոյն զտկարութիւնն⁶³ եւ զտգեղութիւնն⁶⁴ Աստուածութիւնն⁶⁵ գեղեցկացոյց եւ զաւրացոյց: Թէպէտ երկաթ զբնութիւնն ոչ փոխեաց, այլ գոյն⁶⁶ դարձաւ Հրոյն եւ ծածկեցաւ, սոյնպէս⁶⁷ արար աստուծութիւնն⁶⁸՝ զբնութիւն մարմնոյն ոչ կորոյս, այլ⁶⁹ յիւրն միացոյց: Եւ Հուր⁷⁰ զայրեցող բնութիւնն ոչ փոխեաց յերկաթ, այլ զնա լուաւորեաց⁷¹, եւ երեւի երկաթ ի Հուր: Այսպէս՝ Աստուածութիւնն⁷² ի մարմնոյ տկարութիւնն ոչ դարձաւ, այլ զնա աստուածացոյց:

Ըստ այսմ աւրինակի երկու բնութիւնքն⁷³ միացան, եւ որպէս լուաւորի աւր յարեգակնէ⁷⁴՝ աւր կապուտակ է եւ լուաւորի, աւր ոչ լուծանի, այլ առնու ի լուսոյ. տկարն յաղթի ի Հզարէ⁷⁵, եւ Հզարն ոչ ի տկարէ, եւ որպէս ասր ներկեալ ծիրանեաւ ծածկի⁷⁶ սպիտակն եւ եղև մի ծիրանի: Ոչ Բանն մարմին եղև⁷⁷ որպէս ջուր սառուցեալ, զի այս Եւտիքեայն է, այլ Բանն մարմին եղև, զի եառ⁷⁸ զինչ ի մարդ, բաց⁷⁹ ի մեղաց՝ ըստ աւետարանչին, զի բուռն եհար զգաւակէն Դաւթի⁸⁰, վասն որոյ եւ որդի Դաւթի կոչեցաւ⁸¹: Եւ որպէս Հարքն ի Նիկիա խոստովանեցին⁸², զի եառ⁸³ մարմին եւ Հոգի⁸⁴ եւ միտք, եւ ոչ որպէս ասաց Ապողինար⁸⁵, թէ ի⁸⁶ տեղի Հոգւոյն⁸⁷ Աստուածութիւնն⁸⁸ էր. զի⁸⁹ թէպէտ երկու էր բնութիւնն, մի Որդի խոստովանին վասն անճառ միութեանն⁹⁰, ասելով՝ Հաւատամք ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս: Նմանապէս եւ⁹¹, յԱստուծոյ Հաւրէ

a Եւ. Լ. Գ. 20
 b Մատթ. Ժ. Գ. 16
 c Փլա. Բ. 8
 d Եբր. Բ. 16

ասացաւ. Դա⁹² է Որդի Իմ սիրելի^a եւ ոչ՝ դռքա, զի նոր խառնուամն ասացաւ ըստ Աստուածաբանի⁹³: Զի՞արդ երկուս⁹⁴, զի որ յերկուս բաժանէ յետ անճառ միաւորութեանն՝ զՆեստորին խորհէ⁹⁵ երկուս ասել⁹⁶ որդիս, զի այնպիսի խոստովանութեամբ⁹⁷ երրորդութիւնն⁹⁸ ոչ լինի⁹⁹ ուղիղ¹⁰⁰ խոստովանեալ¹⁰¹: Երկու է մարդ՝ Հոգի եւ մարմին, այլ մի ասի վասն անքակ միութեանն. զի բազում բնութիւնքն որ ի մարդ՝ Հոգ եւ ջուր, աւր եւ Հուր, ի մի մարմին եկեալ՝ մի կոչի մարմին¹⁰²: Այսպէս Աստուած եւ մարդ՝ մի ասի¹⁰³ Աստուած Որդի:

Արդ, զայս ասելով՝ զմարդկութիւնն ոչ ուրանամք, այլ խոստովանիմք զմարմինն¹⁰⁴ Աստուած, եւ թէ մարմինն Աստուած էր, զիա՞րդ¹⁰⁵ դարձեալ մարդ եւ ոչ Աստուած: Եւ եթէ¹⁰⁶ Աստուած՝ կամքն Աստուծոյ եւ գործն Աստուծոյ՝ եւ ոչ մարդոյ: Եւ եթէ զքաղց եւ զծարաւ, եւ զվաստակ, եւ զերկիւղ¹⁰⁷, եւ¹⁰⁸ զչարչարանս¹⁰⁹, եւ մահ ասել Աստուծոյ զարհուրիս¹¹⁰, ընկա՛լ զասացեալսն ի Հարցն¹¹¹, զի կամաւ եւ թոյլ տալով կրեաց զայդ ամենայն կիրս եւ ոչ Հարկեալ¹¹² ի կրից: Վասն այն զկնի իս¹¹³ աւուրց քաղցեալ^b 114, յորժամ թոյլ ետ:

Զայդ աւրինակաւ¹¹⁵ մարմնոյն կրեալ¹¹⁶ ասէ Աստուածաբանն եւ յաւելու, թէ¹¹⁷ Իբրև զաստուած, զմարմինն¹¹⁸ կոչէ Աստուած: Նաեւ զնշանսն զոր առնէր՝ ի Հայր վերաբերէր¹¹⁹ զնա պատուելով եւ ոչ տկարանալով. զի զայդ¹²⁰ ամենայն միութիւնն¹²¹ տնաւորինութեանն¹²² տան սուրբքն: Տարակուսիս ի չարչարանսն¹²³ եւ ի մահն մարմնոյն¹²⁴ միայն լինել, մի՛ մոռանար զմարմինն¹²⁵ Աստուած, եւ Աստուծոյ մահն՝ ո՛չ Բանին, այլ միութեանն¹²⁶ տնաւորինութեանն¹²⁷, զի ի մահ բաժանելն¹²⁸ կամ ի չարչարանսն՝ այդ Նեստորի է, որ¹²⁹ յետ յարութեանն տայ¹³⁰ Տեառն զփառս¹³¹, այդ եւ սրբոցն լինելոց է¹³² յետ յարութեանն:

Ի չարչարանս¹³³ առաւել տարակուսիս, զի մի՛ Աստուածութեանն տացի. Հարկանի երկաթ Հրացեալ, այլ Հուրն¹³⁴ ոչ չարչարի: Տանջեա՛ գտեղի, ուր լոյս արեգականն¹³⁵ է՝ զանի երկիրն¹³⁶ եւ ոչ լոյսն: Տանջի եւ մերս մարմին, այլ Հոգին անմահ մնայ¹³⁷: Թէպէտ¹³⁸ ինքն է, որ տայ¹³⁹ զգալ¹⁴⁰ ցաւոց մարմնոյ¹⁴¹, այլ ըստ բնութեանն¹⁴² անչարչարելի է: Թէ արարածն¹⁴³ այդպէս¹⁴⁴, Արարիչն որչա՛փ¹⁴⁵:

a Մատթ. Գ. 17
 b Մատթ. Դ. 2

Միմէոն զքառասունւարեայն տէր մահու եւ կենաց խոստովանի՞ր, եւ Եսայիաս¹⁴⁶ ի ծննդեանն ընդ մեզ Աստուած քարոզէ՞, եւ Նեստոր եւ Համախոհք նորին¹⁴⁷ յետ յարութեանն: Զի որպէս Աստուծոյ ծնունդն ի Կուէ՛ Աստուծոյ էր, նմանապէս եւ՝ մահն, զի Աստուած էր մարմինն. զի ինքնակամ աւանդէր զՀոգին, զի [ի] մարդոյ¹⁴⁸ մահն¹⁴⁹ արեգակն ոչ խաւարի, եւ ոչ յառնեն մեռեալք, եւ ոչ այլ եղեալ¹⁵⁰ նշանքն, զի այդ ամենայն¹⁵¹ Աստուած քարոզէր զխաչեալն¹⁵²: Նաեւ ի նշանս առնելն¹⁵³ զԱստուածութիւնն¹⁵⁴ յայտնէր եւ զմարդկութիւնն¹⁵⁵ ցուցանէր. զի թուքն մարմնոյ¹⁵⁶ էր¹⁵⁷, բայց¹⁵⁸ զի ծնէ¹⁵⁹ կոյրն լուսաւորել¹⁶⁰: Բանին միացելոյ, զի ոչ յատուկ թուքն¹⁶¹ մարմնոյ¹⁶² առնէր¹⁶³, այլ որպէս ամենայն նորայքն աստուածայինք¹⁶⁴ նշանքն՝ նոյնպէս եւ այս:

Եւ թէ յետ յարութեանն աստուծացաւ՝ զիա՞րդ աստուծաբար կանխաւ զնշանսն¹⁶⁵ առնէր, որ է միութիւնն¹⁶⁶ տնաւրինութեանն¹⁶⁷: Ի մարգարէից¹⁶⁸, յառաքելոց եւ ի Հայրապետաց յաճախէ զվկայութիւնսն¹⁶⁹ առնուլ, նաեւ յաւրինակաց գրելոց¹⁷⁰ կանխաւ: Վասն այնորիկ զպարզ եւ զգիտելիդ¹⁷¹ ամենեցուն¹⁷² յիշատակեցաք, եւ այլ զնոյն յաւելումք. Աստուածաբանն¹⁷³ Աստուած խաչեցեալ¹⁷⁴ ասէ եւ այլն: Ոչ Բանն ասէ խաչեալ¹⁷⁵, այլ զմարմինն¹⁷⁶ անուանէ Աստուած: Եւ թէ Աստուած է մարմինն¹⁷⁷, որպէս եւ է իսկ¹⁷⁸, ընդէ՞ր տաս մարմնոյն որպէս մարդոյ¹⁷⁹ կամ զկամս կամ զկիրս, կամ զներգործութիւնս¹⁸⁰, զի այդ ամենայն առ Քրիստոս իբր¹⁸¹ Աստուծոյ եւ ոչ¹⁸² որպէս մարդոյ է, զի ժողովն¹⁸³ Քաղկեդոնի եւ տոմարն¹⁸⁴ Լեւոնի¹⁸⁵ երկուս կամս եւ երկուս ներգործութիւնս խոստովանի: Զի թէ այդպէս է զիա՞րդ բոլորն¹⁸⁶ Աստուած. զի կամք մարդոյ¹⁸⁷ Հակառակ է կամացն Աստուծոյ, եւ լինի¹⁸⁸ Քրիստոս Աստուածութեամբն կամակից Հաւր եւ¹⁸⁹ Ինքեան եւ մարդկութեամբն՝ Հակառակ Ինքեան եւ Հաւր: Զի¹⁹⁰ եւ գործ մարմնոյ յոյժ աւտար է ի գործոց Աստուծոյ, զի գործ Աստուծոյ ամենայն բարի է, եւ սակաւուց է բարի գործ մարդոյ¹⁹¹, զի մարդ բարի ի բարի գանձուց սրտի¹⁹² բղխէ¹⁹³ զբարի, եւ մարդ չար՝ զչարն:

a Հմմտ. Ղուկ. Բ 29-35:
 b Հմմտ. Ես. Ը 9-10:
 c Մատթ. ԺԲ 35

Եւ եթէ ոչ խափանեաց Քրիստոս ի մարմնոյ զկամս¹⁹⁴ եւ զներգործութիւնս¹⁹⁵, գտանի եւ առ նա¹⁹⁶ կամք չար, եւ գործք¹⁹⁷ չար, եւ զիա՞րդ ասէ մարգարէն¹⁹⁸. Ոչ արար մեղս եւ ոչ գտաւ նենգութիւն ի բերան Նորա՞: Եւ զիա՞րդ ինքնին¹⁹⁹ վկայէ Տէր²⁰⁰, Գայ²⁰¹ իշխան աշխարհիս²⁰² եւ յիս ինչ ոչ գտանէ յիւրոցն: Վասն այդ²⁰³ եւ Ապողինար մոլորեցաւ²⁰⁴ ասել Քրիստոսի միտս չունել²⁰⁵, զի անհնար տեսաւ մտաց չմեղանչել, այլ զի զկամս եւ ներգործութիւնս²⁰⁶ յիւրն դարձոյց կամս²⁰⁷, վասն այն եւ մի Քրիստոս եւ^{207ա} Որդի քարոզի ի սրբոց Հարց. մի Տէր Յիսուս Քրիստոս ի Նիկիա²⁰⁸ քարոզի՞ չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ եւ²⁰⁹ յարուցեալ զմի եւ զնոյն ասեն եւ ոչ յերկուս բաժանեն²¹⁰:

Եւ թէ Յոյնք պատճառեն²¹¹ զԵւտիքեայ²¹² առ աչաւք ասելն²¹³ զերկու բնութիւնն՝ զաւանդութիւնն²¹⁴ ընդէ՞ր զՆեստորին Հաստատեն՝ բաւական էր Հարցն ասելն²¹⁵ չարչարեալ, խաչեալ, զի առ աչաւքն չարչարիլ եւ խաչիլ²¹⁶ ոչ կարէ:

[ԺԲ] Եւ մի՞ ոք կարծիցէ զՀայս մի բնութիւնն¹ խոստովանիլ², ուրանալով³ զմինն՝ կամ զԱստուածութիւնն եւ⁴ կամ զմարդկութիւնն, այլ յետ միաւորութեանն⁵ ոչ բաժանեն յերկուս, որպէս ամենայն սուրբք: Եւ որ ոք ընդունի զժողովն Քաղկեդոնի՝ յայտնապէս Նեստորի կոչի աշակերտ մարդապաշտի: Այլ⁶ մեք զՀարցն զաստուածազգեստիցն⁷ ունիմք⁸ խոստովանութիւն, զոր սակաւուք յիշատակեցաք: Եւ դարձեալ յաւելումք, զի սուրբն Աթանաս մի բնութիւն ասէ մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ⁹ ի թղթին¹⁰, որ առ Ապողինար¹¹: Նմանապէս¹² եւ Կիւրղոս ասէ մի բնութիւն ի թղթին, յորժամ եհարց զնա Սեկունդոս¹³ եպիսկոպոս¹⁴ Կեսարոս:

Դարձեալ գրէ սուրբն Կիւրեղ առ Էգէոս¹⁵ քահանայ. Արդ ասեմք, ասէ, մի բնութիւն եւ միաւորութիւն¹⁶ խոստովանիմք¹⁷, զի ոչ մեկուսին ի միմեանց միաւորեալքն, այլ է մի Որդի այնուհետեւ եւ մի բնութիւն Նորա: Դարձեալ գրէ առ բարեպաշտ թագաւորն Թէոդոս. Թէպէտ ի զանազանից, ասէ, եւ յաննմանից եկեալ առ միմեանս¹⁸ բնութիւնքն՝ մի Քրիստոս եւ մի Որդի եւ մի բնութիւն խոստովանելի

a Հմմտ. Ես. ԾԳ 9:
 b Յովթ. ԺԴ 30

է՝ Հանդերձ ասեցելովն¹⁹: Դարձեալ գրէ առ Ակակ եպիսկոպոսն Մելիտինոյ²⁰. Երկու բնութիւնս միաւորեալ ասեմք, իսկ յետ միաւորութեանն²¹ մի:

Իսկ արդ, զի մի է բնութիւնն եւ մի է²² ներգործութիւնն²³, վկայէ երանելին Աթանաս ի չորրորդ ճառին որ առ Արիոս²⁴, եւ Բանն, ասէ, զմարմնոյն²⁵ բարձեալ ունէր զտկարութիւն²⁶, զի Նորա էր մարմինն, եւ մարմինն²⁷ գործակից Աստուածութեանն գործոյ, զի Նովաւ լինէր, զի Աստուծոյ մարմին էր:

Եւ Գրիգոր Նիւսայ²⁸ գրէ ի²⁹ յերկրորդ ճառին որ ընդդէմ Եւնսմիոսի³⁰. Քանզի ներգործէ, ասէ, որպէս ճշմարիտ Աստուած ի ձեռն իւրոյ մարմնոյն զամենեցունց³¹ փրկութիւն՝ որպէս ձայնին կամ գործոյն մարդկաւրէն եկեալ յառաջ, իսկ ի ներքս ծածկեալն Աստուած³² իմանի զԱստուածութիւն³³ ցուցանել³⁴: Գրէ եւ Յուլիոս եպիսկոպոսապետն Հռոմայ, ասէ՝ Եւ ոչ մի ինչ անջատումն Բանին եւ մարմնոյ³⁵ Նորա բերի յԱստուածային³⁶ Գիրս, այլ է մի անձնաւորութիւն³⁷, մի ներգործութիւն, մի դէմ³⁸ բոլորովին Աստուած եւ բոլորովին մարդ³⁹: Ինքն Յիսուս Քրիստոս:

Եւ Յովհանն⁴⁰ Ոսկեբերան⁴¹ ասէ. Միով զաւրութեամբ եւ միով ներգործութեամբ⁴² բազմատեսակ ախտս բժշկեաց: Եւ վասն կամացն ասէ Աթանասիոս⁴³. Մնաւ ի կնոջէ, զի զառաջին ստեղծուած⁴⁴ զմարդկային⁴⁵ կերպարանին ինքեամբ Հաստատեալ ցուցմամբ մարմնոյ, առանց մարմնական⁴⁶ կամաց եւ խորհրդոց⁴⁷ մարդկայնոց, ի պատկեր⁴⁸ նորագութեան⁴⁹ ի կամս Աստուածութեանն միայնոյ:

Եւ Մնորիոս եպիսկոպոսապետն Հռոմայ գրէ՝ Զի թէ⁵⁰ էր ծանուցեալ՝ ոչ արդեաւք⁵¹ զՏէր⁵² փառաց ի խաչ Հանէին: Եւ յայտ է, թէ Աստուածութեանն ի խաչ ելանել անհնար է եւ ոչ զչարչարանաց մարդկայնոց⁵³ զփորձ առնուլ: Թէ եւ զայսոսիկ կրէր, այլ⁵⁴ վասն անճառելի⁵⁵ միաւորութեան⁵⁶ մարմնոյն եւ աստուածայնոյ բնութեանն: Վասն այսորիկ եւ⁵⁷ Աստուած ասի չարչարելի, ուստի եւ մի կամս խոստովանիմք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, քանզի կամք այլ եւ այլ ոչ եղեն Փրկչին մերոյ, վասն զի ի վեր⁵⁸ քան զաւրէնս բնութեան մարդկայնոցս⁵⁹ ծնաւ: Թէ եւ գրեալ է. Ոչ՝ եկի առնել զկամս

a Ա կոր. Բ 8

իմ, այլ զկամս Առաքչին զիս⁶⁰ Հաւր^a եւ՝ Ո՛չ որպէս Ես⁶¹ կամիմ, այլ որպէս Դու կամիս⁶², Հայր^b, ոչ են այս այլ եւ այլ⁶³ կամաց, այլ ըստ ասեցելոցն⁶⁴ մարդկայնոյն եւ ըստ տնաւրէնութեանն⁶⁵:

Այսորիկ վասն Տեառն ասացան, զոր ետ աւրինակ բարի Վարդապետն⁶⁶ մեր, զի զհետ շաւղաց Նորա Հետեւեացուք⁶⁷ եւ ոչ ընդ իւրն իւրաքանչիւր⁶⁸ ոք, այլ յամենայնի յաւետ Տեառն նախապատրաստե[ս]ցին կամք:

Այլ յաղագս անճառ միութեանն բազմաց սրբոց յաճախեն բանք՝ Կիւրդի, Աթանասի, Բարսղի, Աստուածաբանի⁶⁹, Նիւսացւոյ⁷⁰, Եփրեմի, եւ վասն Համառատելոյ չառաք⁷¹ այժմ: Յիշեմք միայն⁷² զԳաբրիելի զասեալն⁷³ առ Կոյսն՝ Որ ծնանելոցն է ի քէն, սուրբ է⁷⁴ եւ Որդի Բարձրելոյ կոչեցցի: Ո՛չ⁷⁵ բնութիւնն որ ի Նմա⁷⁶, այլ թէ՛ Որ ծնանելոցն⁷⁷ է ի քէն⁷⁸, եւ՝ Նա փրկեցէ զժողովուրդ⁷⁹ Իւր ի մեղաց իւրեանց^d: Եւ առ Հովիւն ասէ՝ Մնաւ ձեզ այսաւր Փրկիչ^e. ոչ եթէ բնութիւնն ի ծնիցելումն⁸⁰, այլ՝ որ ծնաւն: Եւ Մկրտիչն աղաղակէ՝ ԱՀա⁸¹ Գառն Աստուծոյ, որ բառնայ⁸² զմեղս աշխարհի: Ո՛չ բնութիւնն որ ի Նմա⁸³, այլ զոր տեսանէք⁸⁴: Եւ Պետրոս պատասխանի առնէ՝ Դու ես Քրիստոս Որդի Աստուծոյ: Ո՛չ եթէ բնութիւնդ որ ի Քեզ, այլ եթէ՝ Դու ես Որդի Աստուծոյ, առ որ⁸⁵ ասաց. Հայր Իմ յայտնեաց քեզ զայդ, եւ երանեաց զնա՛ի:

Պաւղոս ըստ մարմնոյ Աստուած ասէ⁸⁷, ի վերա[յ] ամենայնի աւրհնեալ⁸⁸ յաւիտեան՝ 89: Յովհաննէս⁹⁰ աւետարանիչն գրէ՝ Զեռք մեր շաւղափեցին զԲանն կենացի: Ո՛չ առանց մարմնոյ զԲանն ասէ: Թոպմաս⁹¹ զկողսն⁹² շաւղափէր⁹³ եւ զտեղի⁹⁴ բեւեռացն, եւ Տէր Աս-

a Յովթ. Ե 30
b Մարկ. ԺԴ 36
c Ղուկ. Ա 35
d Մատթ. Ա 21
e Ղուկ. Բ 11
f Յովթ. Ա 29
g Մատթ. ԺԶ 16
h Մատթ. ԺԶ 17
i Հռոմ. Թ 5
j Ա Յովթ. Ա 1

տուած խոստովանէր եւ⁹⁵ քարոզէր⁹⁶: Եւ առ Փիլիպպոս ասաց Տէր՝ Որ ետես զիս, ետես զՀայր^b: Ոչ զմարմինն միայն ասաց, այլ զմիութիւն տնաւրինութեանն⁹⁶: Եւ Հայր ի⁹⁷ Յորդանան վկայեաց⁹⁸. Դա⁹⁹ է Որդի Իմ սիրելի^c: Ոչ¹⁰⁰ բնութիւնդ որ ի Դմա: Ձնոյն ձայնէ եւ¹⁰¹ ի Թաբաւր^d 102: Ձիւրդ եւ¹⁰³ ի պարզ բնութիւն¹⁰⁴ երրորդութեանն զշարադրելին յաւելուն¹⁰⁵ առնելով չորրորդութիւն, եւ ոչ զարհուրին¹⁰⁶: Եւ զի¹⁰⁷ մարդ հոգի է¹⁰⁸ եւ մարմին, եւ խոստովանիք զկատարեալն առնուլ, զի մի՛ զԱպաւղինարին¹⁰⁹ ախտանայցէք¹¹⁰, եւ զի այլ է բնութիւն¹¹¹ մարմնոյ եւ այլ¹¹² բնութիւն հոգւոյ¹¹³, զո՞րն արդեաւք¹¹⁴ եառ¹¹⁵ եւ զո՞րն¹¹⁶ եթող, զի մի՛ երեք բնութիւն լիցի: Այլ¹¹⁷ ոչ¹¹⁸ առ իմաստունս¹¹⁹ յիմար բանին, եւ յայպէս է ուղիղ բանին¹²⁰. երկու բնութեանցն միութիւն՝ իբր¹²¹ ճառագայթ ճրագի արեգականն Հասանելոյ¹²² պայծառութեան¹²³ առանց ի բաց բարձելոյ ոչ ուրեք մնայ¹²⁴ իւր առանձնաւորութիւնն¹²⁵, այլ Հզարագունին յաղթեալ յինքն փոխարկէ զաղատագունի¹²⁶ զլոյսն, եւ ոչ ինչ ընտրութիւն եւ¹²⁷ կամ միջոց, կամ տեսութիւն ճառագայթից¹²⁸ մնայ: Այսպէս՝ ոչ մարմնական բնութեան¹²⁹ կամ կամաց, կամ ներգործութեանց թիւ¹³⁰ մնայ¹³¹ ի մարմնացեալ Բանին Աստուծոյ, քանզի բոլորն Աստուած եւ Աստուծոյ կամք. եւ ներգործութիւն ասի, զի մնայ¹³² Երրորդութիւնն պարզ եւ անզանազան¹³³, անխառն ի նիւթականաց¹³⁴:

[ԺԳ] Իսկ զտաւան¹ Մննդեան Քրիստոսի տաւանմք, որպէս զբն[ա]լ² է յԱւետարանին Ղուկայ³ եւ ի Կանոնս առաքելոց⁴ յունվարի ի⁵ Ձ՝ տաւն Մննդեանն⁶ եւ Յայտնութեան⁷: Եւ Յակոբոս⁸, եւ Կիւրեղոս⁹ այնպէս կարգեալ են, եւ Ռատակէս¹⁰ ի ժողովոյն¹¹ Նիկիա¹² ի Հայրապետէն Երուսաղեմի այնպէս ընկալաւ զեղեալ ընթերցուածն յառաքելոցն եւ երբ ի Հայս^{12ա}: Նոյնպէս եւ այլ Հայրապետք ազգաց: Ըստ այսմ աւրինակի եւ աւետիքն պատահի¹³ ի Ձ¹⁴ ապրիլի եւ ծնունդն՝ յունվարի¹⁵ Ձ: Եւ զկնի Լ ամի մկրտութիւնն¹⁶ դարձեալ ի յունվարի¹⁷ Ձ պատահեաց, վասն այն միասին կարգեաց¹⁸ զերկուս

a Հմմտ. Յովն. Ի 27:
 b Յովն. ԺԴ 9
 c Ղուկ. Թ 35
 d Մատթ. ԺԷ 5, Մարկ. Թ 6, Ղուկ. Թ 35

տաւնս տաւնել սուրբ առաքեալն Յակոբոս, զի նոյն էր քանիք¹⁹ ամսոյն, թէպէտ եւ ոչ նոյն²⁰ պատկեր աւուրն, զի ծնունդն յուրբաթու էր եւ մկրտութիւնն ի կիրակէի:

Եւ դարձեալ, զի մի էր խորհուրդ անխիտ ծննդեանն եւ մկրտութեանն, վասն այն²¹ ի միասին եղին առաքեալքն: Նոյնպէս²² Կիւրղոս²³ կարգեաց²⁴ յընթերցուածին²⁵ զԱւետարան²⁶ ծննդեանն, որ ըստ Ղուկայ²⁷ Եւ հովիւք²⁸ էին ի տեղաջն²⁹, եւ զՄատթէոսի³⁰: Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդ³¹ էր այսպէս^b, եւ Աւետարան չէ³² եղեալ տաւնել³⁵, զի եւ յայտնի է Աւետարան աւուրն, բայց առաքեալ միեւնոյն է³⁶ երեկոյին եւ ի վաղուեանն³⁷ եւ սաղմոս՝ Տէր ասաց ցիս՝ Որդի Իմ ես Դու^c 38 եւ առաքեալ: Քանզի երեւեցան³⁹ շնորհքն Աստուծոյ առ ի պատիւ տաւնից⁴⁰ զմի ունել խորհուրդ. զի որպէս ծնունդն էր Հոգւով⁴¹, նոյնպէս եւ մկրտութիւն Հոգւովն⁴², եւ աւետիքն Հոգւով⁴³, եւ աւրն^{43ա} չորեքշաբաթ:

Յաւետեացն մինչ ի⁴⁴ ծնունդն Թ ամիս է եւ Ե աւր⁴⁵ ըստ աւրինակի անդրանկի⁴⁶, այլ Յոյնք եւ Վիրք, որ յայսմանէ բաժանին, ի պապանձմանէն⁴⁷ Ջաքարիայի թուեն եւ ոչ ի կատարմանէն⁴⁸ տաւնին՝ ի Ժ-երորդէ⁴⁹ Թշրին ամսոյ եւ ոչ ԻԲ-է⁵⁰ նոյն ամսոյ, զի ըստ նոցա ի մարտի ԻԵ⁵¹ աւետիքն է եւ ի դեկտեմբերի⁵² ԻԾ ծնունդն⁵³:

Արդ, թէպէտ եւ պատճառեն վասն սուրբ տեղեացն⁵⁴ յԵրուսաղեմի⁵⁵ յիւրաքանչիւր տեղիսն կատարել զտաւանն⁵⁶ զծնունդն ի⁵⁷ Բեղղահէմ եւ զմկրտութիւնն ի Յորդանան, այլ Կիւրղոս⁵⁸ ցուցանէ ի Դաւթի եւ Յակոբայ տաւնն ասելով: Ձոր այլ քաղաքս ծնունդ առնեն՝ ուստի յայտ է, թէ յառաջ եղեւ բաժանումն տաւնիցն յաղանդոյն Արտեմոնի, եւ^{58ա} վասն այսորիկ ժողով լինի, գրեալ է ի կանոնս⁵⁹: Ձնոյն Հաստատէ եւ ժողովն Քաղկեդոնի: Եւ տաւնիցն բաժանումն⁶⁰ ցուցանէ արքայ⁶¹ Եփրեմ⁶² Հարցեալ յաշակերտացն, այսպէս ասելով, թէ՛ Սովոր էին Յոյնք ի դեկտեմբերի ԻԾ տաւն առնել⁶³ արեգական⁶⁴, յորժամ առնոյր տիւն ի գիշերէն⁶⁵, զոր Հարսանիս արեգական⁶⁶ անուանէին: Կարգեցին զտաւանն⁶⁷ Մննդեանն⁶⁸ յայսմ տեղաջն՝ առ ի

a Ղուկ. Բ 8
 b Մատթ. Ա 18
 c Սաղմ. Բ 7

եթէ ոչ որ էջն⁵⁶ յերկնից Որդին մարդոյ, որ էն յերկինս⁵⁶: Արդ, ոչ զմարմնոյն⁵⁷ ասէ յերկնից բերեալ, թէպէտ եւ⁵⁸ ի մարմնի էր՝ ասաց զնոյն⁵⁹ լինել յերկինս եւ ի մարմնի⁶⁰, զի ոչ ի Հաւրէ բաժանեցաւ ի մարմին լինելով⁶¹ եւ ոչ ի մարմնոյ՝ յերկինս գնալով. ամենայն ուստեք զմիտութիւնն⁶² տեսանեմք եւ ոչ զշարայարութիւնն⁶³ ըստ⁶⁴ տոմարին Լեւոնի եւ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Յովհաննէս⁶⁵ աւետարանիչ գրէ. Արիւն Որդ[ւ]ոյն Աստուծոյ սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց մերոց⁶⁶, զի թէ⁶⁷ բաժանեա զԱստուածութիւնն ի մարմնոյն՝ արիւն մարդոյ սրբել ոչ կարէ: Աստուածաբանն ասէ. Արիւն եւ չարչարանք լսելով մի՛ ի վայր անկցիս անաստուածաբար. անաստուածութիւն ասէ զարիւնն լոկ մարդոյ համարեալ⁶⁸:

Արդ, տուաւ մեզ ջուրն ի մկրտութիւն եւ արիւնն ի հազորդութիւն, զոր եւ Քրիստոս ի բերոյ որթոյ ասաց ըմպել⁶⁹, եւ որթն, որպէս մեկնէ Յոհանն⁷⁰ Ոսկեբերանն⁷¹, գինի եւ ոչ ջուր⁷² բերէ եւ յանդիմանէ, ասելով Ռ՛ւր են որ⁷³ ի սուրբ խորհուրդն ջուր ի կիր առնուն: Թէպէտ եւ Յոյնք⁷⁴ լոկ ջրամատուցած ասեն⁷⁵, բայց ի կիր առնուն զխառնուածն ցուցանեն⁷⁶:

Ահա, յայտ է, թէ յաւուրս նորա չէր կարգ ջրոյն՝ որպէս ոչ տաւնելն⁷⁷ ի դեկտեմբերի, այլ ըստ կանոնացն⁷⁸ ի Զ-ն⁷⁹ յունվարի, զոր եւ գրէ⁸⁰ Սոկրատէս զմերժելն⁸¹ Յովհաննու յեկեղեցւոյն մինչ տաւներ ընդ⁸² յայտնութեանն⁸³ եւ զծնունդն, որպէս Աստուածաբան⁸⁴ ի Մենդեան ճառին զծնունդն եւ⁸⁵ Յայտնութիւն անուանէ, ասելով⁸⁶: Բայց⁸⁷ այժմ Աստուծոյ յայտնութեանս տաւն է, զի երեւեցաւ Աստուած մարդ⁸⁸ ծննդեամբ ի Կուսէ: Զնոյն եւ⁸⁹ Բարսեղ անուանէ ի Մենդեան ճառին, ասելով՝ Անուն դիցուք տաւնիս Աստուծոյ Յայտնութիւն⁹⁰, եւ մարմնոյն Աստուածութեանն⁹¹ միանալոյն է⁹² յայտնութիւն⁹³:

[ԺԵ] Այլ¹ այնքիկ, որ աղ եւ ձէթ² յաւելուն՝ զշոգւոյն տալ զաւրինակ եւ զԱստուածութեանն³, եւ⁴ խմորոյն⁵՝ զաճման⁶ մարմնոյն, եւ այս⁷ բաժանման⁸ տայ կարծիս յատուկ ունել յԱստուածութենէն⁹:

a Յովհ. Գ 13
b Տե՛ս Ա Յովհ. Ա 7:
c Ղով. ԻԲ 18

այլ ասել զԱստուածութիւնն¹⁰ եւ այլ զմարդկութիւնն¹¹: Այլ զի պարզ Աստուածութեանն¹² միացաւ՝ բիծ եւ արատ ոչ ունելով, եւ հաց պարզ լինել խմորեալն ոչ կարէ, այլ ունի փքացումն նշանակ ամբարտաւանութեան¹³, իսկ աղն եւ ձէթն¹⁴ համեմելոյ¹⁵ է աւրինակ, եւ մարդկային¹⁶ հնարիցն ոչ էր¹⁷ կարաւտ տերունական մարմինն¹⁸. զի աղն Բանի Աւետարանին է¹⁹ աւրինակ եւ ձէթն²⁰: Խորհուրդ մկրտութեան²¹:

Ի պատարագն²² ոչինչ յարի, զի զաճելն²³ մարմնոյն տան միայն, Աստուածութեանն²⁴ անհնար²⁵ ասեն զաճելն, այլ ճշմարիտ միութեանն տան, զի եւ առ մեզ մարմինն անէ: Սակայն Հոգւոյն²⁶ ներգործութեամբ անէր մարմինն Տեառն²⁷, բաւական²⁸ անապականութեամբ անելն²⁹ ըստ աւրինակի մանանային:

[ԺԶ] Իսկ Վիրք զողջոյն ամի¹ լուծանեն զչորեքշաբաթ² եւ զուրբաթ եւ զկնի յարութեանն³ պահեն, պատճառելով, թէ⁴ Մ աւր պահել եւ Մ աւր⁵ ուտել՝ այդ աստէն հատուցանել է: Ոչ յիշեն զասելն տեառն՝ Յորժամ վերասցի փեսայն՝ ապա պահեսցեն⁶: Զայն պահեն, որ ոչ է⁷ ըստ կանոնացն⁸: Որպէս Ասորիք զսկիզբն⁹ աւուր¹⁰ յերկոյն դնեն¹¹ եւ զչորեքշաբաթն եւ զուրբաթն¹² լուծանեն՝ հրէաբար թուելով, մոռացեալ¹³ զգրեալսն¹⁴ ի Մովսիսէ¹⁵. Եղիցի լոյս⁶՝ սկիզբն աւուրն¹⁶:

Զկրճատեալ¹⁷ զանասունն արէնքն ի պատարագ¹⁸ ոչ ընդունէր, զիա՞րդ¹⁹ ի քահանայութիւն ընդունելի իցէ ըստ սովորութեանն Յունաց. եւ զի²⁰ ոչ ըստ բնութեան պատահեալսն արէնքն ընկալաւ, զիա՞րդ ի²¹ մարդկանէ զեղեալսն ընկալցուք: Զի Որոգիինս ժպիրհ անուանեցաւ եւ Արարչին հակառակ լինել ցուցաւ, զի հարկաւ առաքինութիւնն եւ բռնադատելն²² անընդունելի է: Զի ըստ բնութեանն եւ բազում կենդանիք ողջախոհք են, որպէս տատրակք²³ եւ արագիլք²⁴ եւ այլք. թէ խոտան լինել ըստ աւրինացն կարծէ ոք՝ ցուցցէ ըստ Աւետարանիս, թէ ոչ ընկալաւ ի սրբոց կամ ի ժողովոց, զի ի բազում ժողովս նզով²⁵ եղեալ է²⁶, եւ որք արարին առաքինութիւն կարծելով՝ որոշեցան, որպէս այնտքիկ, որ²⁷ յԱղեքսանդրիայն արարին:

a Մարկ. Բ 20
b ԾԱ. Ա 3

[Ժէ] Տես որքան է մասնաւոր¹ բաժանիւս² ի Տէր Հաւատացելոց, զի Հռոմայեցիք³ բազմաւրեայ նշխարաւ⁴ պատարագ⁵ մատուցանեն⁶ մտացածին պատճառաւ⁷. Կանոնք առաքելոցն ջերմն⁸ հրամայէ⁹ զհաց պատարագին հանել ի սեղանն: Նաեւ արէնքն¹⁰ զհաց երեսացն յարն հրամայէր¹¹ դնել եւ առնուլ, որ էր¹² նշանակ Քրիստոսի միում աւուր պատարագելոյն ի վերայ¹³ խաչին¹⁴:

Այլ Հռոմայեցւոցն¹⁵ անկին լինել քահանայ աշխարհի՝ ընդդէմ է Առաքելական կանոնաց եւ բազում ունի վնասու պատճառաւ¹⁶, զի անխտիր վարին¹⁷ շնութեամբ եւ չար խառնակութեամբ, զոր եւ մերժէ կանոնք եկեղեցւոյ¹⁸ սրբոյ, զի քաւիչ թարգմանի քահանայն. զի թէ ինքն մեղուցեալ է¹⁹: զիա՞րդ¹⁹ քաւէ զմեղս բազմաց, զի²⁰ ոչ միայն չէ քահանայ, նաեւ²¹ ոչ հաղորդի արժանի է ընդ աշխարհականս²²: Զի թէպէտ եւ զմարդասիրութիւն²³ պատճառէ եւ համարձակի²⁴ զիա՞րդ եւ զիրաւունս մոռանայ եւ ընդէ՞ր ոչ լսէ զքարոզ պատարագին՝ Մի՞ ոք²⁵ յապաշխարողաց եւ²⁶ թէ աշխարհականաց ոչ տա[յ] թոյլ հաղորդիլ²⁷, որոց պետք են²⁸ ապաշխարութեան, որպէ՞ս անարժան քահանայ քահանայել²⁹ իշխէ³⁰, քանզի կանոնք ցուցեալ է³¹, թէ զորս արժան է կոչել ի քահանայութիւն³² եւ զորս³³ ոչ: Եւ որ զնացեալն քահանայ ընդունի եւ զպատարագ նոցա՝ զԱստուած բարկացուցանէ³⁴ աշխարհի³⁵, քան թէ հաշտեցուցանէ:

Եւ ոչ ետ կանոնք մկրտել սարկաւագի³⁶ եւ ոչ³⁷ պատարագ մատուցանել³⁸, զիա՞րդ լոկ աշխարհականի արժան է հաղորդեցուցանել զհիւանդ³⁹, որպէս առնեն բազումք յազգաց. զի յոր կոչումն կոչեցեալ⁴⁰ է՝ արժան է նմին⁴¹ կալ ըստ առաքելոցն⁴²:

Կանոնք⁴³ ի Հասարակաց տան ոչ հրամայեն⁴⁴ պատարագել, բայց միայն ըստ վտանգի, զիա՞րդ ի փողոցս եւ Հրապարակս⁴⁵, ուր ոչ է կանգնեալ⁴⁶ սեղան ըստ կանոնաց եւ ոչ խնկարկութիւն, եւ ոչ լուսաւորութիւն, եւ անպատրաստ, եւ անարժան հաղորդիլ⁴⁷: Զի որպէս արհամարհանաւք շինեցաւ եկեղեցին՝ իբր տղայոց⁴⁸ խաղ, նոյնպէս եւ⁴⁹ հաղորդին քամահանաւք:

Զվրան⁵⁰ վասն գաւրաց թոյլ ետ կանոնք⁵¹, այլ գաւրէն բազոր-

^a Հմմտ. Ա Կոր. Է 20, Եփես. Դ 1:

սաց⁵² առնել խուճակ խուղ⁵³, մանաւանդ ուր Հնար գոյ եկեղեցի լինել⁵⁴: Եւ զի կանոնաց է: Յայտ է⁵⁵: [յ]արհամարհութենէ լինել, թէպէտ եւ այլ ազգ⁵⁶ ինչ պատճառեն:

Նոյնպէս եւ⁵⁷ զպահս ունին հեշտութեամբ եւ արհամարհանաւք. զճուղի⁵⁸ եւ զձէթ⁵⁹ եւ զինի պահոց անուանեն: Կանոնք առաքելոցն ի շարաթու⁶⁰ եւ ի կիրարկէի⁶¹ Հրամայէ⁶² լուծանել զպահս, յորում⁶³ եւ պատարագելն է⁶⁴, այլ չեն յայտ արարեալ⁶⁵ զպահոց եւ զտաւանից⁶⁶ կերակրոց⁶⁷: Յայտ է, զի⁶⁸ զմիս միայն արգելու⁶⁹ ուտել⁷⁰, զի զատկին Հրամայէ⁷¹ զենուլ գառնն⁷²: Ապա եւ⁷³ թան, եւ պանիր, եւ իւղ, եւ ձուկն, եւ ձէթ⁷⁴, եւ զինի ըստ Հրամանի նոցա տաւանի է, զոր բազում ազգ[ք] պահոց արարին: Այլ յամենայն աւուր⁷⁵ չէ պարտ ուտել⁷⁶ ի Գրոց, եւ թէ ոք պատճառէ զկանոնք, թէ ըստ կարի պահք Հրամայեցաւ⁷⁷, որպէս պատմէ Սոկրատ՝ զկամաւոր պահոց ասէ, ոչ ի⁷⁸ կարգելոց ի կանոնս⁷⁹: Զի ի կանոնաց առաքելոց չորեքշաբաթ եւ ուրբաթ ի պահս գրեալ⁸⁰ է: Թէ⁸¹ յամենայն աւր⁸² ուտէ⁸³ ոք եւ ըմպէ՝ ցուցցէ, թէ զո՞ր պահէ, զի զատ ի մտոյ Գիրք վկայութեամբ զամէն մի ասեն⁸⁴ յուտել եւ յըմպել եւ ի⁸⁵ պահել: Առաքեալ մարմին ասէ, եւ Վիրք՝ Զուր:

Զխաչ եւ զեկեղեցի⁸⁶ ոչ արհնեն Վիրք, զի կանոնք զսեղան⁸⁷ միայն յիշեն⁸⁸ արհնել, բայց արդ տեսանեմք, զի յայլ խաչէ մասն դնեն, եւ այն նոյն է, զի եւ ոչ այն է արհնեալ⁸⁹: Զի թէ այդպէս էր⁹⁰՝ քահանայ զի աւծեալ է՝ զորդին չէ արժան աւծանել, եւ հայրն մկրտեալ է⁹¹՝ զորդին չէ պարտ մկրտել⁹²: Արդ, կամ չէ ի զէպ դնել եւ⁹³ կամ՝ յարհնելոյ⁹⁴ դնել, կամ⁹⁵ արհնել եւ աւծանել⁹⁶, զոր կանոնք յիշեն զաւծանելն⁹⁷: Եւ թէ վասն այն չարհնեն, թէ⁹⁸ Քրիստոսիւ արհնեցաւ⁹⁹, եւ Զուրն Յորդանանու Քրիստոսիւ արհնեցաւ՝ ընդէ՞ր զՂուրն արհնեն¹⁰⁰ մեռունիւ¹⁰¹, որ ոչ երկրպագի, եւ զխաչ զերկրպագելի ոչ արհնեն եւ ոչ աւծանեն. զի այդ այնոցիկ է, որ ոչ խոստովանին¹⁰² ի խաչին զԱստուածութիւնն¹⁰²ա: Եւ թէ զեկեղեցի վասն այն չաւծանեն¹⁰³, զի իբրեւ¹⁰⁴ ի տուն ժողովին յաղաւթս, բայց եկեղեցի Հաւատացելոց է արիւնակ, եւ աւծանին քրիստոնեայք, զոր եւ¹⁰⁵ արժան է աւծանել զեկեղեցի, որպէս Հայք, եւ պատուել վասն աւծմանն եւ չառնել աւթեան ի նմա¹⁰⁶:

Այլ Հաւատացելոց¹⁰⁷ ի Քրիստոս երկիր ոչ պաղանել միմեանց խաչի եւ եկեղեցւոյ՝ յոյժ¹⁰⁸ հակառակ է Աստուծոյ, զի յանուն Քրիս-

տոսի կանգնեն ամենայն ազգք¹⁰⁹, զՔրիստոս անպատուէ¹¹⁰, որ զխաչ եւ զեկեղեցի անպատուէ¹¹¹, իբրեւ զանհաւատ դատապարտի¹¹²: Զի որ¹¹³ պատճառէ զմեռոն Հայոց անկատար լինել եւ¹¹⁴ վասն այն անպատուէ՝ յոյժ ստուգիւն ունի¹¹⁵. եւ զինքեանց զմեռոնն¹¹⁶ պատուեն յոյժ՝ թէ պալասանի ձէթ եւ այլ անուշահոտ ի¹¹⁷ խունկ խառնեալ¹¹⁸ է՝ եւ կանոնք¹¹⁹ տա[ն] խառնուած առնել ի մեռոն¹²⁰, որպէս ի հաց սուրբ¹²¹ պատարագին զխմոր¹²² եւ ի բաժակին՝ ջուր¹²³: Եւ ոչ է գրեալ¹²⁴, թէ հարկաւոր է ի¹²⁵ ձիթապտղոյ ձէթ արհնել¹²⁶, ըստ դաւառաց զինչ պատահի¹²⁷ ձէթ ընդուենելի է եւ թէ շուշմայի¹²⁸, եւ թէ այլ ազգ: Եւ թէ Մովսիսի¹²⁹ հրամայեաց¹³⁰ Աստուած զձիթապտուղ խակակութ^{130ա} զըստ¹³¹ պատահելոյ¹³² գաւառին էր¹³³ եւ այն. այլ որպէս զհաց պատարագին արհնութիւն¹³⁴ առնէ մարմին^{134ա} Քրիստոսի, նոյնպէս զձէթն¹³⁵ արհնութիւնն¹³⁶ առնէ նշանակ Հոգ[ւ]ոյն¹³⁷, զի Հոգին Սուրբ է, որ կատարէ զարհնու-
թիւնն, եւ յայտ անուշահոտ լինելոյն¹³⁸ է թէ պատարագն եւ թէ մեռոնն:

Եւ թէ վարինացն¹³⁹ ասիցէ¹⁴⁰ ոք, զի չորք խունկք¹⁴¹ անուշահոտ խառնեցան¹⁴² ի յիւղն¹⁴³ աւժութեան, զի արհնակին այն վայելէր¹⁴⁴, բայց ճշմարտութեանս¹⁴⁵ չեն¹⁴⁶ ինչ խառնուածքն պէտք, զի ամենայն ինչ անդր մարմնաւոր է¹⁴⁷ եւ աստ հոգեւոր:

Իսկ կենդանւոյն¹⁴⁸ առնել ժամ՝ գիտեմք զի Քրիստոս կենդանեաց է քաւիչ եւ մեռելոց, զի վասն այնորիկ մեռաւ եւ յարեաւ, զի կենդանեաց եւ մեռելոց տիրեսցէ՝ ընկալեալ եղեւ այդ¹⁴⁹ յնկեղեցի: Այլ զի պատճառ եղեւ¹⁵⁰ ծուլութեան¹⁵¹ եւ յաճախելոյ ի հեշտութիւնս, եւ վասն այն անընդունելի եղեւ ի Հայոց¹⁵²: Եւ Տէր Յիսուս զպատարագն Իւր¹⁵³ յիշատակ անուանեաց¹⁵⁴, եւ յիշատակ յետ¹⁵⁵ մահու լինի եւ անուանի: Եւ առաքեալն Փիլիպպոս¹⁵⁶ յետ մահուն¹⁵⁷ պատուիրէր Բարթողիմէոսի¹⁵⁸ մատուցանել պատարագ¹⁵⁹, զի մի՛ զոր շինէ ոք՝ զնոյն եւ քակէ: Բարի¹⁶⁰ է յետ մահուն լինել պատարագին, զի ազահելոյ¹⁶¹ պատճառ է քահանայից եւ վաճառաշահելոյ¹⁶², եւ¹⁶³ յայն ասպաստանեալ¹⁶⁴ ոչ հատանի ի մեղաց: Ահա՛ թէ սիրէ ոք կենդանւոյն ժամ առնել՝ զգուշանալ պարտի¹⁶⁵ ի մեղաց, իբրեւ զմեռեալ^{165ա}, եւ զի հասարակ փրկագործութիւն եղեւ՝ հասարակ պարտ է¹⁶⁶ պատարագին լինել: Բայց զի ըստ գոյին գանազանի ընծայոցացն¹⁶⁷ շատ¹⁶⁸ համարելն¹⁶⁹ եւ սակաւն¹⁷⁰, զի մի՛ քահանայք

հեղգացին¹⁷¹, աւուրբք թուեցաւ: Եւ զի կանոնք առաքելոյն¹⁷² Փիլիպպոսի¹⁷³ զքառասունսն¹⁷⁴ հրամայէ՝ արժան է եւ թուելին¹⁷⁵ լինել եւ հասարակն¹⁷⁶ ըստ ասացելոյ պատճառին:

[ԺԸ] Իսկ Հոռոմայեցիք¹ զի բազում կանայս առնեն՝ որքան մեռանի², մոլորեալք յառաքելոյ³ բանն, զոր ի Քրիստոս ասէ եւ յարէնան, նոքա առին⁴ կարծեալք⁵ յայր եւ ի կին գասելն. Ապա թէ մեռանի այրն՝ չհամարել⁶ շնութիւնն^{6ա} եթէ լինիցի առն այլուս^{6բ}. այլ ինչ պատճառաւ⁷ ոչ թողուն: Այլ կանոնք առաքելոցն⁸ ոչ ընդունի՝ յասելն երրորդին եւ չորրորդին արէնքն չեն դատաւոր⁹, այսինքն՝ ձեռնտու զինքեանց կանոնս արէնս անուանէ: Եւ Պաւղոս երկրորդին հազիւ տայ թոյլ, ասելով՝ Ապա թէ չունի¹⁰ ժոյժ՝ ամուսնացի^{10ա}: Եւ զերկրորդ ամուսնութիւնն ապաշխարութեամբ սահմանէ կանոնք:

[ԺԹ] Այլ զկերակուր¹ արհնե[ա]լ եւ կամ պղծեալ ցուցեալ է² կանոնք³, զըրօրս ոչ պղծեն վասն անհնարութեան, բայց զայլ⁴ ինչ պղծեն եւ ազահութիւն համարին, բայց հաւատովք սրբի ըստ առաքելոյ, որ վասն խոզեն[ւ]ոյն ասացեալ է⁵: Այլ կրանաւորք Հայոց զի ուտեն միս, եւ Հոռոմայեցիք⁵ զմիս խոզենի⁶ եւս՝ կանոնական է եւ այն, զի զուտելն ընդունի եւ զչուտելն, բայց պատճառ ունի կանոնք զոմանց պիղծ համարել զմիս⁷, զոր նոզվէ եւ հրամայէ⁸ [չ]ուտել եւ բանադրէ որ զմտոտ բանջար խոտէ⁹: Բայց այնքան խորշին Յոյնք եւ Վիրք, որ զտեսառն ուտելն ի Վերնատան¹⁰ ձուկն նկարագրեն¹¹:

Արդ, որպէս խոտելի է ուտելն, խոտելի է եւ նոյնքան¹² չուտելն խղճիւ գովելի է չուտելն, զի անդէպ է կրանւորին¹³, բայց պարսաւի խղճիւ եւ պիղծ¹⁴ կարծեալք¹⁵ ուտելն^{15ա}: Իսկ յիւրաքանչիւր¹⁶ աւուր ուտել¹⁷ ձուկն եւ ըմպել զինի՝ ամբաստանի¹⁸ յարինաց եւ ի կանոնաց, զի եւ ոչ մի ար պահոց առ նոսա գտանի¹⁹: Նաեւ ի բազմաց սակաւ գտանի ի Հայոց կրանաւորաց²⁰ մտոյ²¹ կերող՝ համարձակեալ ի կանոնաց:

a Ե-ճ պատեղ ընդհատում է:
 b Հոռմ. է 2
 c Ա Կոր. է 9
 d Հմմտ. Հոռմ. ԺԴ 20:
 e Հոռմ. ԺԴ 20-23

[Ի] Այլ ոչ առնել սարկաւազ եւ դպիր եւ ոչ բացաւ գլխով¹ եւ Հանդերձիւ² պատարագել յեկեղեցւոյ³ այգոցիկ խափանումն չէ յաղանդոյ⁴, այլ յաւերմանէ եկեղեցեաց, եւ ուր կարն է շուրջառաւ⁵ եւ Հանդերձիւք պատարագեն եւ ի քահանայից⁶ կարգեն սարկաւազ եւ դպիր, զի ի խակ մանկունսն⁷ չհամարձակին⁸ զահագին խորհուրդն պատարագի⁹:

Այլ զի կրանաւորք Հերս ոչ ունին՝ եւ վասն այնորիկ¹⁰ ոչ բանան զգլուխս¹¹, եւ աշխարհի քահանայք բացաւ գլխով պատարագեն եւ աղաւթեն:

[ԻԱ] Իսկ ամբաստանելն, թէ զպատկերս սրբոցն¹ ոչ ընդունին² Հայք, եւ կարի առաւել ընդունիմք, զի առաջին պարգեւ³ ի Քրիստոսէ իւրն⁴ տուաւ պատկեր Հայոց թագաւորին Աբգարու, եւ զառաքելոցն ունէր զպատկեր⁵ սուրբն Սեղբեստրոս, եւ ամենայն սուրբք ընկալան: Բայց եղև երբեմն եւ⁶ հակառակութիւն ի Յոյնս, թէ նմանութիւն է կոոց⁷, եւ ոչ ընկալան ոմանք⁸ ի թագաւորաց, այլ այրէին⁹ եւս՝ մինչեւ¹⁰ նշանք եղեն¹¹, եւ¹² Աստուծածնին¹³ պատկերն, որ¹⁴ ի Հրոյն¹⁵ արտաքս անկաւ, եւ դարձեալ տեսիլ ցուցաւ¹⁶, եւ ապա ընկալան¹⁷: Նաեւ Յուլիանոս ամբարիշտն¹⁸ ընդ իւր պատկերին եւ զսատանայի¹⁹ նկարեաց եւ ի Հայս առաքեաց՝ դնել յարքունական յեկեղեցին, զոր առեալ Յուսկանն²⁰ եւ կամ²¹ Դանիէլ²² քահանայի²³ կոխեաց եւ վասն այն սպանաւ ի Տիրանայ: Բայց զի կարի բազմացուցին՝ եւ անարգեցան^{23ա} սրբոց²⁴ պատկերքն ընդ այլան²⁵: Զի որպէս Հայք զխաչ²⁶ անարգեցին՝ արհամարհանաւք²⁷ յամենայն տեղիս կանգնելով, նոյնպէս եւ²⁸ Յոյնք եւ Վիրք զպատկերս: Զի զոր գիտեմք՝ ընդունիմք եւ պատուեմք, զի յիշեցուցիչ է՝ որպէս պատմութիւն²⁹ վարուց սրբոցն³⁰, բայց զի արք տգէտք զպաշտելի³¹ կարծեն՝ վասն այն եւ ոչ փութան առնել Հայք, այլ իմաստունք զսրբոցն³² զարարեալ[ս]ն³³ ոչ անպատուեն:

[ԻԲ] Եւ վասն առաջաւորաց¹ պահոցն² առաւել գայթակղին Յոյնք եւ Վիրք ի մեզ, եւ զի³ յիշատակ տաւնի սրբոյն Սարգսի⁴ անդ պատահեաց⁵, եւ կարծի⁶ զայն⁷ պահք նմա լինել: Եւ անգիտանան զի

պատմութիւն նորա յԱսորւոց է, զի ի Պարսս⁸ նա վկայեաց⁹, եւ անտեղեակ են պատմութեանն¹⁰: Եւ այն առաջին¹¹ պահք է¹², զոր¹³ կարգեաց¹⁴ սուրբն Գրիգոր ի¹⁵ բժշկել զՏրդատ թագաւոր, որպէս պատմէ¹⁶ Ագաթանգեղ¹⁷, այր Հռոմայեցի եւ ոչ Հայ: Եւ Զենոր Ասորի եպիսկոպոս¹⁸, աշակերտ սրբոյն Գրիգորի գնոյն գրէ յիւրով Պատմութեանն¹⁹ եւ յաւելու ի պատմել²⁰, թէ եւ Ե աւր պահք Մեծին Կոստանդիանոսի կարգեցաւ ի Սեղբեստրոսէ²¹ ի բժշկել²² զնա, եւ վասն այն առաջաւոր անուանի, զի առաջին պահք այն եղաւ²³ ի Հայս^{23ա}, եւ թէ²⁴ զայլ պահս²⁵ յիշեմք՝ վասն աւրինակի միայն՝ զնինուէացուցն²⁶ եւ զայլոց²⁷:

Բայց Մանիքեցիք թէպէտ եւ ազգաւ չեն ի Հայոց, այլ զի ի Հայս^{27ա} բնակեալ²⁸ են եւ զՀայոց ունին զլեզու²⁹ եւ վասն շահի երթան ի Յոյնս³⁰ եւ ասեն զիքեանս³¹ Հայ³² լինել եւ մկրտին վասն ընչից եւ զաղանդն իւրեանց ասեն նոցա: Եւ նոքա, զի սիրողք չարի են³³, ճշմարիտ կարծեն լինել, թէ Սարգիս ոմն արուեստիւ³⁴ Հալաճ³⁵, աղանդիւ³⁶ կախարդ, ազգաւ Հայ³⁷, շուն ունէր եւ ուր³⁸ երթալն կամէր³⁹, շունն յառաջէր⁴⁰: Եւ այս⁴¹ է նոցա առաջաւորաց պահքն⁴², զոր ընդ շունս եւ ընդ գայս⁴³ եղիցի բաժին ասողացն: Այլ Սարգիս զաւրավարն⁴⁴ յաւուրս Կոստանդիանոսի էր⁴⁵ եւ ի⁴⁶ Յուլիանոսէ Հալաճեալ⁴⁷ ի Կապոդիկիէ⁴⁸ եկն ի Հայս առ Տիրան թագաւորն⁴⁹ Հայոց: Եւ նա առ իւր ունել զանգիտեաց ի Յուլիանոսէ՝ գնաց ի Պարսս առ արքայն⁵⁰ Պարսից, եւ նա պատուեաց եւ զաւրավար կարգեաց ընդդէմ Տաճկաց՝ Հանդերձ որդովն իւրով, զոր⁵¹ գերի վարեցաւ ի նոցանէ եւ աղաւթիւք հաւրն՝ նշանաւք եւ տեսեամք դարձաւ ի նոցանէ. որ եւ այս շնորհ եղև տուեալ⁵² սրբոյն, զի տակաւին աղաւթիւք նորա⁵³ ազատին գերիք: Եւ զի զաւրաւոր⁵⁴ եւ յաղթող ցուցաւ ի պատերազմունս եւ յայտնի եղև քրիստոնէութիւն նորա, եւ սորին աղագաւ⁵⁵ կոչէր⁵⁶ Շապուհ եւ ստիպէր զոհել կոոց: Եւ նորա չառեալ⁵⁷ յանձն՝ վկայեաց⁵⁸ որդովն, որ անուանեալ կոչիւր⁵⁹ Մարտիրոս, յամսեանն յունկարի որ աւր ԼԱ էր⁶⁰: Եւ ոչ կայ ի պատմութեանն⁶¹ Յունաց, այլ Ասորւոց⁶², եւ վասն այն նոցա անհաւատալի թուի⁶³ եւ թէ կամին եւ թարգմանեն՝ արգարեւ պատուեն եւ նոքա տաւնի⁶⁴: Պահքն առաջաւորաց⁶⁵ է եւ տաւնն Սարգսի զաւրավարի եւ վասն այն պահք⁶⁶ Սարգսի կարծեն⁶⁷, որպէս յառաջին շարաթն⁶⁸ յաղահուցան անուանեալ պահքն շարաթ աւրն

Թէնդորոսի տաւն է⁶⁹, եւ շաբաթն նորա անուանի պահք: Յառաջագոյն յայն շաբաթն թագաւորացն տաւնէին՝ Կոստանդիանոսի եւ Տրդատայ, վասն Ե-աւրեայ նոցա պահոցն, եւ յետոյ Սարգսի՝ վասն անդ պատահելոյն անուանեցաւ⁷⁰:

[Ի Գ] Այլ պանրուտէքն այսպէս կարգեցաւ թագաւորն Յունաց Ջենոն մասսէր էր եւ բազմակեր եւ յաւուրս բարեկենդանին¹ բազմաճաշակ եղեալ ի միս եւ տաղտկացեալ՝ ի վաղիւն խղճիւ արէնս կարգեաց յայն² շաբաթ ոչ ուտել³ միս, եւ այդ սովորութիւն կալաւ:

Այլ մատաղ առնել ի տաւնի Հայոց⁴ ոչ է հրէաբար⁵, այլ՝ որպէս գրեալ⁶ է ի կանոնս, զի Հրեայք⁷ ընդ բաղարջս⁸ եւ ընդ եղեգն ուտեն, եւ հաւատացեալք պարզաբար, զի չէ ինչ նման հաւատացելոց եւ Հրէից տաւնելն⁹:

Եւ ոչ զանկակ ունել ի բուրուառն¹⁰ եւ կամ¹¹ չոննելն հերձուած է, այլ որպէս¹² ի քրոցն է՝ ազդ առնել միայն խորհրդական աղաւթիցն եւ ահաւոր առնել զժամ պատարագին¹³ ի լսելիս: Եւ զի խորհուրդ սերորէից սրբասացութիւնն¹⁴ է՝ այլ քահանայք եւ կրաւնաւորք զինուոր են Քրիստոսի, եւ զփիլոն¹⁵ եւ զվեղար¹⁶, որ ասի քուսիթայ¹⁷, որ է կուսից¹⁸ պսակ՝ որպէս զէն զանձամբ ունին, եւ չէ պարտ անդէն լինել:

Իսկ Յոյք եւ Վիրք զի¹⁹ այսպանն²⁰ զբեւեռ խաչի՝ յոյժ անգիտաբար ամբաստանեն²¹, զի ասեն թէ²² զԱստուածութիւնն խաչեալ²³ ասեն Հայք, եւ վասն այն է բեւեռն: ՁԱստուած ասեմք խաչեալ²⁴ ոչ զԲանն²⁵, այլ զմարմինն²⁶ աստուածացեալ Բանին, զի ոչ էր բաժանեալ Բանն ի մարմնոյն²⁷, որպէս ասաց Նեստոր, զի ուր մարդկաւորէն²⁸ ասի՝ ոչ առանց Բանին, եւ ուր Բանն^{28ա}՝ ոչ առանց մարմնոյն: Այլ բեւեռ խաչի խորհրդական²⁹ է, որպէս եւ³⁰ գրեալ է ի կանոնս եւ որպէս առաքեալն Պետրոս մեկնէ՝ ուղիղ³¹ փայտն Աստուածութեան^{31ա} Քրիստոսի է արիւնակ, եւ խոտորնակն՝ բնութեան մարդոյն³², իսկ բեւեռն՝ դարձն եւ ապաշխարհութիւնն³³:

Իսկ խաչեցար³⁴ ասելո՞ւ ոչ ի հարց³⁵ միայն է, այլ ի մարգարէից³⁶ գուշակեալ³⁷ եւ յաւրինաց նկարագրեալ³⁸ եւ յառաքելոց եղեալ եւ ի³⁹ հրեշտակաց վկայեալ⁴⁰ եւ, որպէս պատմէ Նեքտառիոս հայրապետն Հռոմայ, եթէ ոչ եզեւ հնար Յովսեփայ⁴¹ իջուցանել

զմարմինն ի խաչէն, զի փայլատակունք հրատանէին ի փորուածէ բեւեռացն, եւ ոչ կարէր հանդարտել: Ապա զճեռսն տարածեաց եւ⁴² աղաւթեաց⁴³ այսպէս ասելով. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզաւր, սուրբ եւ անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ: Եւ երիցս զայս ասելով՝ իջոյց ի խաչէն⁴⁴ եւ պատեաց եւ թաղեաց⁴⁵: Իսկ առաքելոցն յաւուրս⁴⁶ ուրբաթի^{46ա} եւ⁴⁷ չորեքշաբաթի նախ զայս⁴⁸ ասէին կցուրդիւ⁴⁹ եւ ապա Գիրս ընթերցեալ⁵⁰ պատարագ ժառուցանէին, բայց արէնս ոչ եղին, այլ ըստ աւուրց հանդիպմանց⁵¹ փոխել, որպէս ի յարութեանն զՅարեաւն⁵² ասել եւ յայլ⁵³ տնաւորինականսն, ուստի յայտ է, թէ Որդւոյ ասի եւ ոչ Երրորդութեանն:

Եւ ի փոխիլն⁵⁴ Աստուածամաւրն եւ զկնի երից⁵⁵ աւուրց բացեալ⁵⁶ զգերեզմանն⁵⁷ ոչ գտին զմարմինն⁵⁸: Ապա Հոգին⁵⁹ Սուրբ ազդեալ⁶⁰ զփոխիլն առաքելոցն՝ Թովմաս⁶¹ առաքեալն աղաւթեաց. Փառաւորեալ միշտ սուրբ Կոյսդ⁶² Աստուածածին Մարիամ, մատո՛ զաղաչանս մեր Որդւոյ քո եւ Աստուծոյ⁶³ մերոյ⁶⁴, զոր եւ այլ⁶⁵ առաքեալքն առեալ եղին զկնի աղաւթիցն Յովսէփայ⁶⁶, որ է Սուրբ Աստուածն: Եւ այսոքիք⁶⁷ կայ ի գիրս⁶⁸ Նեքտառեայ⁶⁹ Հռոմայեցւոյ, որ Կանոնաց լրմունք կոչին: Վասն յիշատակի Եկեղեցւոյ Քրիստոսի զայս բանս դրոճմէ եւ գրէ ի Գիրս զատկաց, զոր ընթերցեալ Յոհաննու⁷⁰ Ոսկեբերանի՝ կարգեաց յիւր⁷¹ ժամանակի, զոր արգելուին Թէոփիլեանքն⁷², թէ զՈրոգիւնին⁷³ խորհի⁷⁴, եւ առ ժամանակ ինչ դադարէին բանքն:

Եւ ապա Կիրեղ ընդդէմ Նեստորի կարգեաց ի ժողովն Եփեսոսի, եւ ասացին ամենայնքն⁷⁵ Միածին Որդի եւ Բանդ Աստուած եւ զՍուրբ⁷⁶ Աստուածն խաչեցարիւն հանդերձ, զոր բարձին ի ժողովն Քաղկեդոնի՝ որպէս գրէ Պետրոս Անտիոքացիւն⁷⁷ զամենայն եղեալսն ի Հայս⁷⁸, գրէ եւ Կիրւղոս⁷⁹, գրէ եւ Տիմոթէոս բազում ինչ ի Հայս⁸⁰: Ջայսոսիկ լուեալ մերն Իսահակ հայրապետ⁸¹ այնպէս⁸² հաստատեաց ասել խաչեցար, թէպէտ⁸³ ի Լուսաւորչէն կարգեալ էր: Եւ յետոյ հարքն մեր վասն Նեստորի աղանդին ժողովեալ ի Դուին եւ ի Մանազկերտ եւ եղին սահման՝ Եթէ⁸⁴ ոք ոչ ասէ զխաչեցարն՝ յամենայն սրբոց զգովեալն, եղիցի նզովեալ, զի գերախտիսն Քրիստոսի յիշեմք եւ ոչ Թշնամանեմք, զի հրեշտակք եւ առաքեալն⁸⁵ Պաւղոս նովաւ պարծին:

[ԻԴ] Իսկ վասն առաջաւորացն՝ պահոց այսպէս գտաք զրեալ: զի յորժամ գնաց[ին]² Տրդատ եւ սուրբն Գրիգոր ի Հոռոմ եւ միաբանութեան³ դաշն⁴ եղին, վասն զԼուսաւորիչն եւ զՏրդատ պատուելոյ զառաջաւոր⁵ պահանձ⁶ յիւրեանց⁷ ամիսն եղին՝ պահակալ⁸ ի Կոստանդիանոսի պահոցն տեղիս, եւ մեք զՍեղբեստրոս եւ զԿոստանդիանոս պատուեցաք եւ ի կատարումն⁹ առաջաւորացն Տրդատայ եւ Կոստանդիանոսի¹⁰ տաւնէաք ընդ նոսա, եւ նոքա ընդ մեզ, զոր եբարձ Մարկիանոս ի ժողովն Քաղկեդոնի¹¹: Եւ իբրեւ եբարձ զպահան¹², խափանեցաւ եւ տաւնելն¹³, իսկ մեք զմեր Լուսաւորչին զկարգեալն Հաստատուն¹⁴ պահեցաք:

[ԻԵ] Արդ¹, զի ի² բաժանմունսն են³ որ ի սատանայէ⁴ է, որպէս Մանքեցիքն⁵ եւ այլքն⁶ նմանք նոցա⁷, եւ է որ⁸ ի փառասիրութենէ⁹, որպէս ժողովն Քաղկեդոնի, եւ է¹⁰ յանկարութենէ, որպէս կարգաց Հայոց¹¹ Եկեղեցւոց, եւ յանձնիշխանութենէ, որպէս կարծելն յիւրաքանչիւր¹² յազգաց որք¹³ լաւ լինել, եւ է¹⁴ յանգիտութենէ եւ յանուսումնութենէ, որպէս [յ]իւրաքանչիւր յազգս¹⁵ տեսանեմք արտաքոյ Գրոց վկայութեանն¹⁶ Հակառակիլ¹⁷: Եւ վասն այն¹⁸ անհնարին¹⁹ տեսանեմք զգալն ի միաբանութիւն, զի ամբարտաւանեալ ոչ Հնազանդին միմեանց, եւ բարձան բարեպաշտ Թագաւորքն Յունաց եւ Հոռոմոց²⁰, զի նոքաւք լինէր տիեզերական ժողովն: Եւ զի չորք էին ազգ[ք] Հիմն ժողովոյ՝ ըստ չորից աւետարանչացն²¹. Յոյնք եւ Հոռոմք, Հայք եւ Ասորիք, զի չորից²² ազգաց Հայրապետք էին ի²³ մեծամեծ ժողովն ի Նիկիա եւ ի Բի[ւ]զանդիա²⁴ եւ յԵփեսոս: Եւ թէ իւրաքանչիւր ոք²⁵ զիւրն թողոյր զխոտելին եւ առնոյր զգովելին²⁶, լինէր միաբանութիւն ազգաց^{26ա}: Եւ թէ չորք²⁷ ազգոք²⁸ միաբանէին՝ ամենայն ազգ[ք] ընդ նոսա միաբանէին, զի Վիրք զՅունացն²⁹ ունին³⁰ եւ նոքա միաբանէին ընդ նոսա³¹: Եւ արդ այսպէս լինէր, թէ զգլխաւոր³² իրան³³ ուղղէին, մանրագունիցն չլինէր Հակառակութիւն³⁴, եւ այս են գլխաւորքն. զժողովն Քաղկեդոնի նշովէին եւ զերից սուրբ ժողովոց³⁵ զաւանդեալսն³⁶ Հաստատէին զՀաւատս եւ զտաւան³⁷, եւ զխմոր եւ զՂուր խափանէին³⁸, եւ ամենեքեան Գրոց վկայութեամբ միմեանց Հնազանդէին, զԱստուածն³⁹ ուրախ առնէին:

[ԻԶ] Այլ զի զթերին՝ ասացաք ամենայն² ազգաց, այժմ եւ³

զգովելին ասացից. Յոյնք իմաստունք են եւ ողորմածք, ուսեալք ի Յոհանէ⁴ Ոսկեբերանէ, Հոռոմք զգաստք⁵ են աղաւթից եւ Հնազանդք⁶ առաջնորդաց, Ասորիք խոնարհք են եւ ճգնողք, Հայք պահողք են եւ ողորմած⁷ գերելոց եւ եկեղեցականաց, սրբութեանց⁸ սիրողք, Վիրք՝ սրբոց եւ վանորէից⁹ մեծարողք եւ անբամբասք¹⁰ առաջնորդաց¹¹: Բայց մի՞թէ խափանի չար նախանձն¹² սատանայի, որ զչարն տեսանել տայ եւ բարին՝ ոչ¹³, բայց կարծի¹⁴, թէ¹⁵ չտայ մեղք աշխարհին^{15ա} զբարին¹⁶ առնել: Լաւ էր, թէ զայն ընտրէաք, որ¹⁷ զթշնամութիւն¹⁸ բառնէաք¹⁹ ի միմեանց եւ բարեկամ լինէաք եւ զկարգ միմեանց չՀայճոյէաք: Զի եւ²⁰ Աստուած կարող էր²¹ զամենայն ազգ մի առնել, այլ բունադատեաց²² զմեզ եւ զամենայն զատաստանին թոյլ տալով: Զի Ե ազգացդ²⁶ չտեսանեմք այնքան պատճառս²⁷, որ անընդունելի առնէ Աստուած զՀաւատ²⁸ կամ զտաւան²⁹, եւ նա ճանաչէ զիւրաքանչիւրոցն զարժանաւորութիւն³⁰: Այլ զԱրիանոսացն չընդունի³¹ եւ ոչինչ ի կարգաց³², զի արարած ասեն զՈրդի, նոյնպէս եւ³³ զՏոգեմարտից եւ զԵւնոմիանոսաց³⁴, զՆեստորականաց եւ զԵւտիքիանոսաց³⁵ եւ զՆաւատիանոսաց եւ զսոցին նմանեաց:

Այլ թէ ասացեալ Հինգ ազգացդ³⁶ ոչ կարեն միաբանիլ³⁷, բայց կարող են թշնամիք միմեանց³⁸ չլինել, զխաչ եւ զեկեղեցի միմեանց ընդունել երկրպագութեամբ, բայց այնքան սատանայ էարկ³⁹ զատելութիւն⁴⁰, զի զխաչ⁴¹ եւ զեկեղեցի միմեանց անարգեն եւ նախատեն⁴², որով եւ⁴³ Քրիստոս Հայճոյի: Զի որպէս Հարկաւոր ընկալաւ Աստուած զբաժանումն լեզուացն⁴⁴, մի՞թէ եւ զայս ընկալաւ՝ զբաժանումն կրանից⁴⁵, զի ի⁴⁶ միմեանց նախանձով զբարին գործիցն⁴⁷ եւ ոչ չար:

Արդ, բարիատեացն սատանայ զբարին խափանէ⁴⁸ եւ զչարն յորդորէ առնել. զի Յոյնք⁴⁹ եւ Վիրք այնքան բամբաստողք են Հայոց, զի զեկեղեցի աւրհնեալ⁵⁰ քակեն եւ զսեղանն⁵¹, յորոյ⁵² վերայ պատարագեալ է Քրիստոս, արտաքս ձգեն եւ ասեն շուն զենուկ⁵³ յեկեղեցի⁵⁴ Հայոց եւ այնպէս զաւրհնութիւն Հանել⁵⁵ զՀայոց⁵⁶: Զայդ միայն Յուլիանոս արար ուրացողն Քրիստոսի՝ զմկրտութիւնն⁵⁷ իւր շան արեամբ կամեցաւ լուծանել:

[Ի է] Եւ արդ՝ Յոյնք եւ Վիրք եւ Հայք¹ զմկրտութիւն միմեանց կամին լուծանել՝ կրկին մկրտելով զմիմեանս, զոր ընդդէմ կանոնաց գործեն. զի մի է Քրիստոս եւ մի մկրտութիւն²: Եւ յաղագս այնորիկ² հարկ է ցուցանել³, թէ զո՞ր արժան է մկրտել յազգաց եւ զոր՝ ոչ, յորժամ գան ի կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հաւատա՞ւ զո՞րս կնքաւորել կամ զո՞րս⁴ սուրբ իւղովն աւծանել, կամ զորո՞ց⁵ միայն աղաւթս առնել, կամ զիա՞րդ զՀրեայս⁶ եւ զհեթանոսս մկրտել եւ լուսաւորել սուրբ աւազանաւն, կամ զգաւակ⁷ քրիստոնէի զիա՞րդ⁸ մկրտել: Զի որք կամիցին Աստուծոյ երկրւղիւն⁹ զհետ լինել առանց ծովութեան՝ զհաճոյսն Աստուծոյ կատարիցեն, ապա թէ ոք ծովասցի եւ կամ արհամարհեսցէ¹⁰ եւ թերակատար առնիցէ¹¹ յաստուածային կարգացն¹²: մեք զարծաթն արկցուք ի սեղանաւորս, իսկ տէրն եկեալ զիւրն պահանջէ¹³ տոկոսիւք, եւ մեք անպարտ գտցուք:

Եւ արդ՝ այսպէս¹³ պարտ է ընդունել զհերձուածոզսն¹⁴ յեկեղեցի Աստուծոյ՝ զԱրիանոս[ս]¹⁵, զԿաթարոսս¹⁶, զՄակեդոնիանոսս¹⁷, զՍամբատիանոսս¹⁸, զՆաւատիանոսս¹⁹, զչորեքտասանեայս²⁰ եւ որք զչորրորդութիւն խոստովանին եւ զԱպաղիանարիտս²¹: Սոքս²² ամենեքեան նզովեսցեն նախ²³ զհերձուածս²⁴, յորում²⁵ մուրեբալ էին, եւ ապա զամենայն հերձուածս, որ²⁶ հակառակ է ողջամիտ վարդապետութեանն Քրիստոսի Եկեղեցւոյ²⁷, եւ յետ այտորիկ ուսցին զճշմարիտ հաւատս Եկեղեցւոյ, եւ ապա կնքէ քահանայն²⁸ զճակատն եւ սիրտն եւ զամենայն զգայարանս²⁹ սուրբ մեռոնաւն՝ որպէս թէ այժմ լուսաւորեալք եկին ի հաղորդութիւն³⁰ ի փրկական եւ ճշմարիտ արեանն³¹ Քրիստոսի: Իսկ մկրտութեան վերստին չեն պէտք լուսցումն³² ջրոյն, այլեւ³³ արասցէ այսպէս. արժան է պահել աւուրս Եժ եւ պարապել³⁴ աղաւթից առաւատուն³⁵ եւ երեկոյին³⁶ եւ աշակերտել³⁷ զմերս եւ ապա կացուցանէ³⁸ զնոսա քահանայն³⁹ առաջի սուրբ աւազանին⁴⁰ եւ ասել տայ այսպէս. Նզովեալ (այս անուն) հերձուած, յորում մերն⁴¹ էր եւ հաւանակիցք նորին⁴² եւ խորհողք⁴³ զնորայսն, քանզի հրաժարիմք ի նմանէ եւ յամենայն հերձուածական⁴⁴ աղանդոյն⁴⁵ եւ հաւատամք ի մի⁴⁶ Տէր, ի⁴⁷ միասնական Սուրբ⁴⁸ Երրորդութիւն⁴⁹ ըստ աւանդութեան սուրբ հարցն ուղիղ դաւանել զԲանն ճշմարտութեան: Եւ ասել տայ⁵⁰ զմի մի⁵¹ զբան⁵², եւ ասէ ցնա

^a Եփես. Դ 5

քահանայն երիցս՝ Հաւատա՞ւ⁵³ ի միասնական Սուրբ Երրորդութիւնն, եւ նա պատասխանի տայ⁵⁴: Հաւատամ: Իսկ թէ չգիտիցէ խաւարի⁵⁵, թարգման կալցի⁵⁶, եւ խոնարհեցուցանելով զնորադարձն, եւ ունի քահանայն զձեռն ի վերա[յ] դ[խոյն] եւ ասէ զաղաւթս զայս. Աստուած, Փրկիչ մեր, որ կամիս զամենայն մարդկան զկեալ եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան⁵⁷ զալ^a, ընկալ զծառայս Քո (զայս անուն), զհազիւ⁵⁸ կարացեալս մաքրել ի մուրումնէն եւ ցանկացեալ զալ ի գիտութիւն Քոյոյ⁵⁹ ճշմարտութեանդ⁶⁰, քանզի Դու ասացեր՝ Նաեւ այլ եւ⁶¹ ոչխարք են իմ, որք⁶² ոչ են յայսմ⁶³ գաւթէ, եւ զայն եւս պարտ է ինձ ածել⁶⁴ այսր⁶⁵, եւ եղիցին մի հաւտ եւ մի Հովի^b: Հովուեա՛ զսա⁶⁶ առ ի Քէն գիտութեամբ ճշմարտել զլաւն⁶⁷ ներգործութեամբ սրբոց Քոց եւ⁶⁸ փառաւորեալ առաքելոց Քոց⁶⁹ եւ արժանաւորեա՛ զսա⁷⁰ կնքոյ Քո աստուածային մեռոնիդ եւ Սրբոյ Հոգւոյ⁷¹ տնկարիւութեանդ⁷² եւ հաղորդութեան⁷³ պատուական մարմնոյ եւ արեան Քրիստոսի Քո եւ վերայայտեալ⁷⁴ զսա կատարեալ ծառայ Քո, զի ընդ հաւտի⁷⁵ Քո զուզաթուեսցի⁷⁶ եւ սա⁷⁷, ի փառս եւ ի գովութիւն⁷⁸ մեծութեան Քո⁷⁹, զի Քո է զաւրութիւն եւ փառք այժմ եւ յաւիտեանս⁸⁰ յաւիտենից, ամեն⁸¹:

Եւ որպէս⁸² յառաջն ասացաւ⁸³, աւծանէ զնա որպէս նորակնիք⁸⁴ եւ դարձեալ աղաւթէ զայս. Տէր Աստուած մեր, որ արժանի արարեր վերայայտեալ⁸⁵ կատարել⁸⁶ ծառայի Քո (զայս անուն) ի ձեռն որ ի Քեզ⁸⁷ ուղղափառ հաւատով⁸⁸ եւ կնքոյ սուրբ մեռոնի, Դու, Տէ՛ր ամենայնի⁸⁹, զառ ի Քէն ճշմարիտ հաւատ ի սմա հաստատեալ⁹⁰ եւ⁹¹ զարգացո՞⁹² զսա արդարութեամբ⁹³ եւ ամենայն շնորհաւք զարդարեա՛, քանզի արհնի եւ փառաւորի ամենապատիւ եւ մեծավայելուչ⁹⁴ անունդ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սրբոյ⁹⁵ Հոգւոյդ այժմ եւ միշտ⁹⁶ եւ յաւիտեանս յաւիտենից⁹⁷, ամէն:

Ապա հաղորդի ի մարմին եւ յարիւն Քրիստոսի⁹⁸:
 Իսկ Նեստորիանոսաց⁹⁹ եւ Եւտիքիանոսաց եւ այլ նոյնպիսի հերձուածողաց տալ ի¹⁰⁰ խոստովանութիւն եւ նզովել¹⁰¹ զհերձուածն¹⁰², յորում են եւ զամենայն հերձուածս, իսկ¹⁰³ աւծման չեն պէտք, բայց ասեն¹⁰⁴ աղաւթս այս ի վերայ¹⁰⁵. Տէր Աստուած զաւրութեանց, Աս-

^a Ա Տիմ. Բ 4
^b Յովթ. Ժ 16

տուած ապաշխարողաց, որ զամենայն մարդիկ կամիս զի կեցցեն եւ ի¹⁰⁶ գիտութիւն ճշմարտութեան¹⁰⁷ եկեացեն¹⁰⁸, որ զպատրեալս¹⁰⁹, ի մտախար վարդապետութենէ¹¹⁰ դարձուցանես ի փրկութիւն, Դու, Տէ՛ր¹¹¹ ամենակալ, ընկա՛լ զծառայս¹¹², որ զերծաւ յորոգայթից սատանայի¹¹³ եւ ընթացաւ ի սուրբ Եկեղեցի Քո, վասն որոյ պաղատիմք եւ աղաչեմք զՔեզ, արա՛ զսա¹¹⁴ լինել ի Համար ընդ¹¹⁵ այնոսիկ¹¹⁶, որ արեամբ Քո փրկեցան եւ պահեա՛ զսա ի մահաբեր նետից թշնամ[ւ]ոյն. զի մեռեալ էր եւ եկեաց¹¹⁷, կորուսեալ էր եւ գտաւ^ա: Եւ արդ¹¹⁸, տո՛ւր սմա անբիծ¹¹⁹ եւ անարատ խոստովանել զՔեզ եւ ճշմարտութեամբ փառս տալ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյ¹²⁰ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից¹²¹:

Իսկ զՍիմոնացիս եւ զմիւս Սիմոնացիին եւ զԿեղեղացիին¹²² եւ զԵւնոմիանոսս¹²³, որք միոյ Հակառակ երկու մկրտին, եւ զՄոնտանոսս եւ զԱրտեմոնացիս եւ զՍաբելյացիս¹²⁴ եւ զՓոբիւզացիս, որք զորոհՀայրութիւն¹²⁵ ուսուցանեն եւ որք ի Պաւղոսէ Սամոստացւոյ¹²⁶ են խաբեալք, զՄանիքեցիս եւ զՄանիսեցիս¹²⁷, զՄարկիոնացիս, զՎարդեմտիանոսս¹²⁸, զՊեպուզացիս¹²⁹, զՓիարտիանոսս¹³⁰, զՄնտացիս¹³¹, զԱպաւրիարոսս¹³², զԿերինթիանոսս¹³³, զԵրզինացիս¹³⁴, զՄենանդրացիս¹³⁵ եւ որ այլ այսպիսի Հերձուածող¹³⁶ իցէ, պարտ է իբրեւ զՏեթանոսս եւ իբրեւ զՀրեայս¹³⁷ մկրտել¹³⁸: Եւ թէ զի՞նչ են աղանդ[ք] նոցա¹³⁹ եւ որպէ՞ս ի դէպ¹⁴⁰ է մկրտել եւ յո՞ր աւուրս, զի մի լիցի երկարութիւն¹⁴¹ ճառի՝ չառաք ի մէջ:

Արդ, այս սահմանք Հայրապետացն է¹⁴² առաջնոց, զոր շնորհաւք Սուրբ¹⁴³ Հոգւոյն¹⁴⁴ արարեալ¹⁴⁵ քննութիւն՝ այդպէս¹⁴⁶ կարգեցին: Արդ¹⁴⁷, զԱրիանոսաց եւ զՏեթեմարտից ցուցին եւ զսոցիւն¹⁴⁸ նմանեաց ոչ ի ջուր մկրտել¹⁴⁹, այլ խոստովանել զուղիղ¹⁵⁰ Հաւատն եւ նզովել զՏերձուածան¹⁵¹ եւ աւծանել¹⁵² միայն եւ աղաւթել ի վերայ նոցա¹⁵³, իսկ զաղանդաւորսն¹⁵⁴ իբրեւ զՏեթանոսս եւ զՀրեայս¹⁵⁵ մկրտել, զի բազումք ի նոցանէ անաստուածք¹⁵⁶ եւ դիւապաշտք եւ կախարդք են, զոր[ս] պարտ է ամենայնիւ մկրտելն¹⁵⁷:

Իսկ զՆեստորիանոսս¹⁵⁸ եւ զԵւտիքիանոսս¹⁵⁹ ոչ մկրտել եւ ոչ աւծանել, այլ ուղիղ խոստովանել եւ աղաւթելք սրբել:

Արդ բարձեալ են աղանդաւորք շնորհաւքն Քրիստոսի¹⁶⁰ եւ

^a Ղուկ. ԺԵ 32

Արիանոսքն եւ նոցին նմանիքն¹⁶¹:

[ԻԸ] Արդ, յայտ է, զի Յոյնք եւ Վիրք¹ եւ Հայք յոյժ մեղանչեն զմիմեանս մկրտելով եւ աւծանելով, զի Հայք ամբաստանեն² զՅոյնս եւ զՎիրս³ վասն երկու բնութիւն⁴ ասելոյն⁵ անմիաւոր՝ զՆեստորին ունել, եւ նոքա զՀայս⁶ բամբասեն զԵւտիքէս⁷ ունել վասն մի բնութիւն⁸ ասելոյն: Եւ ահա յայտ է⁹ եւ գիտելի է, զի մի բնութիւն ասեմք՝ ոչ զմարդկութիւնն ուրանամք որպէս Եւտիքէս¹⁰, այլ վասն անճառելի միութեանն¹¹ մի ասեմք, եւ նոքա¹² անգիտաբար գայթակղին: Այլ թէ նոցայն այսպէս¹³ մեզ կարծի¹⁴ զՆեստորին ունել, զի երկու բնութիւն է¹⁵ ճշմարտիւ, բայց թէ յատկութիւն¹⁶ տան՝ այլ ասել զմարդն եւ այլ¹⁷ զԲանն եւ անազան գալ¹⁸ յաստուածանալ¹⁹ մարմնոյն, զայդ²⁰ անգիտութեամբ, զի այդ²¹ Նեստորի է: Բայց առ ի քննել զՅոյնս այսպէս ծանեաք, եթէ յաղագս Եւտիքեայ²² ասեն զյատկութիւնն²³ միշտ մարմնոյ²⁴ եւ վասն այդ²⁵ ի Նեստորին կարծի քարշիլ²⁶: Սակայն ի ճշմարտիցն^{26ա} ուաք ի Հարցն առաջնոց²⁷, թէ ծածկութեամբ²⁸ Նեստորի²⁹ է ժողովոյն Քաղկեդոնի խոստովանութիւնն, զոր ընդունին Յոյնք եւ Վիրք նոցա աշակերտեալք³⁰, զի եւ այդ ի ժողովն³¹ Քաղկեդոնի ասացաւ, թէ յորմէ Հետէ զՆեստորին եղիք³² սահման՝ զՆեստոր ընդէ՞ր նզովէք³³, վասն այսորիկ³⁴ զվճիռ³⁵ Հատանել ոչ կարեմք: Եւ թէպէտ ասացեալ³⁶ եղև զի ոչ ճշմարտութեամբ³⁷ զմահ խաչին խոստովանին, զդարձեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի արժան է մկրտել, զի առաքեալ ի մահն Տեառն ասէ մկրտիլ³⁸: Ջի թէ Աստուածութիւնն ոչ էր ի ժամ մահու³⁹ ընդ Նմա, եւ մարդ մեռաւ՝ ոչ փրկեցաք ի մահուանէ, զի մարդ փրկել ոչ կարէ:

Եւ արդ, թէպէտ եւ⁴⁰ Յոյնք եւ Վիրք⁴¹ եւ Հայք⁴² այնպէս էին, որպէս⁴³ կարծին միմեանց՝ ոչ է հրաման մկրտել, որպէս ցուցաք:

[ԻԹ] Արդ, չիք ինչ պատճառ մկրտելոյ զմիմեանս, քան զանգիտութիւն եւ զամբարտաւանութիւն¹, եւ որք յանդգնին զայդ առնել՝ ցուցցեն, թէ զո՞ր Քրիստոս թողուն եւ կամ զո՞րն² խոստովանին³: Եւ⁴ ահա ցուցին Հարքն, զի ոչ զՆեստորիանոսս⁵ եւ ոչ զԵւտիքիանոսս⁶

^a Հմմտ. Ա Կոր. ԺԵ 29:

արժան է մկրտել եւ կամ⁷ աւծանել, այլ միայն խոստովանութեամբ եւ աղոթիւք սրբել: Նաեւ⁸ Եւսեբիոս⁹ ցուցանէ¹⁰ վասն այդոցիկ եւ պատահմունք, որք ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի եւ զՂացան, թէ որպէս Հարքն առաջին¹¹ ուղղափառք¹² ապաշխարութեամբ ի նոյն կարգ Հաստատեցին, որպէս արար Պետրոս ծանրախաւան¹³ զԱկակ զԲիւզանդիոյ¹⁴ զՀայրապետն՝ յորժամ դարձաւ յաղանդէ ժողովոյն¹⁵ Քաղկեդոնի:

Արդ, յայտնի է, թէ¹⁶ որք ի Հայոց ի Յոյնս կամ ի Վիրս¹⁷ դառնան՝ վասն փառաց աշխարհի է¹⁸ եւ վասն¹⁹ հեշտութեան մարմնոյն, թողեալ զփառս²⁰ Աստուծոյ՝ զաշխարհի եւ զմարդկան առնուն, որպէս ասաց Տէրն²¹: Դատին այնպիսիքն իբր²² զուրացող ճշմարտութեան²³:

Արդ, այլ ինչ հնար բառնալոյ զայդ հակառակութիւնդ²⁴ ոչ տեսանեմք, բայց եթէ²⁵ զմիմեանս²⁶ հաւանիլն եւ կալ²⁷ յիւրաքանչիւր կարգի ամենայն ազգաց²⁸ մինչ այց առնէ Աստուած եւ յարուցանէ թագաւոր²⁹ ազգաց, որ կարող լինի տիեզերական ժողով առնել:

Այլ արդ տեսանեմք, զի Հայք եւ Յոյնք եւ Վիրք³⁰, Ասորիք եւ Հռոմք³¹ ճշմարիտ Սուրբ³² զԵրրորդութիւնն³³ խոստովանին եւ զՔրիստոս Աստուած՝ ճշմարիտ³⁴ Որդի Աստուծոյ, թէպէտ եւ ի³⁵ տնաւրէնութիւնն³⁶ այլայլին³⁷, եւ զՄարիամ Աստուածածին, թէ չիցէ ի կարծեաց Նեստորի, եւ զխաչն³⁸ Աստուծոյ խաչ. առ Հայս³⁹ այդ առաւել ճշմարիտ⁴⁰ է: Այլ ինչ սակաւ բաժանումն տաւելի⁴¹ կամ պահոց, կամ կերակրոց՝ չէ հաւատոյ բաժանումն: Հայք ճշմարիտ խոստովանողք⁴² են Քրիստոսի տնաւրէնութեանն եւ Քրիստոսի Աստուածութեանն եւ Ամենասուրբ Երրորդութեանն⁴³, եւ Աստուածածինն, եւ խաչի⁴⁴, եւ Եկեղեցւոյ եւ նզովն զԵւտիքէ⁴⁵, որ առ աչաւք ասաց զՔրիստոսի տնաւրէնութիւնն, եւ զամենայն հերձուածողսն⁴⁶, եւ զոր ուսեալ են ի սրբոյն Գրիգորէ⁴⁷ շնորհաւքն Քրիստոսի⁴⁸՝ զայն ճշմարտութեամբ ունին: Այլ զոր զրպարտեն, թէ ի Դունայ⁴⁹ ժողովոյն հրաժարեցան ի սրբոյն Գրիգորի դաւանութենէն՝ ոչ հրաժարեցան⁵⁰, այլ կանոնեցին ոչ պատրիկ⁵¹ ի խուժկաց Նեստորականաց: Նոյնպէս եւ յայլ ժողովսն⁵², զոր արարեալ⁵³ են, ոչ են պակասեցուցեալ, այլ հաստատեալ:

a Յովն. Ե 44

[L] Այլ զխոստովանութիւն¹ Հայոց ընդ ամենայն ուղղափառ ազգաց գտաք, բայց զի մի կարծիցէք² ակնառութեամբ³ ասել՝ զխոտելին եւ ասացից. ամենայն ազգ[ք] ի ձեռնադրելն չառնուն⁴ ինչ, բայց յետ ձեռնադրութեանն տան եւ առնուն, այլ Հայրապետք Հայոց ժամանակիս, եւ ոչ անցելոց⁵ ժամանակաց, յառաջ առնուն եւ ապա ձեռնադրեն՝ պատճառելով զհարկ այլազգեաց: Եւ այդ չէ հաճոյ Աստուծոյ եւ ոչ ի կանոնաց, այլ այդ յաղքատութենէ ազգիս եմուտ:

Եւ վասն զպահան չլուծանելոյ զյիշատակ սրբոց վկայիցն⁶ ոչ տաւնեն, եւ կարծեալք⁷ բարւոյ⁸ չար է, զի ամենայն սուրբք տաւնելի⁹ են պահոց եւ յաւուրս յարութեան, որպէս ի Նաւակատեաց ճառին յիշէ Աստուածաբան^{9a} գտան Մամասայ վկային¹⁰ եւ վասն Սքանչելագործին գրեալ է Գրիգորի¹¹, եւ յիշէ Եփրեմ¹² յիւր կանոնսն, թէ ի չորեքշաբթու եւ յուրբաթու ոչ տաւնէր¹³, բայց ի յարութեան աւուրսն¹⁴ տաւնէր սրբոց¹⁵: Զերկուցն տեսանեմք խոտան՝ զՀայոց չտաւնելն եւ զՎրաց¹⁶ ի պատճառս տաւնին լուծանել զպահան:

Այլ զի յոժ պատուեն Վիրք զկնքահայր¹⁷ գովելի¹⁸ է, թէպէտ եւ ոչ է^{18a} կանոնական, եւ զի՞ բամբասեն զՀայս¹⁹, թէ զազգականսն²⁰ առնեն կնքահայր. ահա Աստուածաբանն²¹ Գրիգոր իւր հաւրն հոգեւոր Հայր եղեւ: Եւ²² քահանայք հոգեւոր Հարք²³ են աշխարհի²⁴ եւ ինամութիւն առնեն նոցա, պարտ է զգուշանալ ըստ արժանւոյն²⁵:

Առաջնորդաց անհնազանդք²⁶ են Հայք, բայց սրբութիւն կրաւնաւորաց²⁷ առաւել գտանի եւ արժանաւոր պատարագ, քան յայլ²⁸ ազգ: Այլ թէ իմաստուն էաք²⁹ զայսպիսի ընտրութիւնս³⁰ ի Քրիստոս թողեալ՝ բարի գործոց պարապէաք, որպէս ասաց ինքն³¹ Տէր՝ Ոչ ամենայն³² որ ասէ ցիս՝ Տէր, Տէր, մտցէ յարքայութիւն³³ երկնից³⁴, այլ որ արասցէ զկամս Հաւր Իմոյ, որ յերկինս է: Եւ յաւր յարութեան մերոյ³⁵ չասէ³⁶. Եկայք այս անուն ազգ³⁷, այլ զբարեգործսն³⁸ կոչէ եւ աւրհնէ³⁹ յամենայն⁴⁰ ազգաց, եւ զայն զիս՞որ ստեմք⁴¹: Եկեացեն յարեւելից եւ յարեւմտից եւ բազմեցին⁴² ընդ Աբրահամու եւ ընդ Սահակայ եւ ընդ Յակոբայ^b 43: Մի՞թէ յամենայն⁴⁴ աշխարհ Հայ միայն է⁴⁵ կամ Վրացի եւ⁴⁶ կամ Հռոմ⁴⁷: Քրիստոս չէ նախան

a Մատթ. Է 21
b Մատթ. Ը 11

ձոտ. նա⁴⁸ զամենայն ազգ ընկալեալ է, զի զարքայութիւնն զուռկանի⁴⁹ նմանեցոյց, յոր⁵⁰ ամենայն⁵¹ ազգ ձկանց ըմբռին⁵²: Աստուած ե՞րբ առնէ թողութիւն այն քրիստոնէին, որ զՏաճիկն եւ զՋուռուտն⁵³ լաւ ասէ քան զՀայն. այնպիսի ասացողքն չունին թողութիւն ոչ աստ եւ ոչ ի Հանդերձելուսն⁵⁴. Թէ ոչ ապաշխարին⁵⁵. Թէ Վրացոյ⁵⁶ ասէ եւ կամ⁵⁷ Վրացի Հայոյ եւ⁵⁸ կամ այլ քրիստոնեայ⁵⁹ ազգ քրիստոնէի, զի⁶⁰ ամենայն քրիստոնեայք եղբարք են, եւ Քրիստոս Հրամայեաց⁶¹. Որ ասէ ցեղբայր⁶² իւր մորոս՝ պարտաւոր լիցի գեհնի հրոյն⁶³:

[Ամփոփումն]

Ահա՛ այդ չափաւոր² գրեցաւ եւ ընտրութեամբ եւ գրոց վկայութեամբ³ զի մի՛ տաղտկալի լիցի յերկարութեամբ: Եւ արդ, Թէպէտ եւ⁴ բարեպաշտ⁵ Թագաւորքդ⁶ մեր չեն բաւական՝ Թամար⁷ եւ Դաւիթ⁸, տիեզերական⁹ ժողով առնել¹⁰ ամենայն ազգաց վասն Հեռաւորութեան Յունաց եւ Հռոմայեցոց¹¹ եւ այլոց ազգաց, այլ Աստուծոյ շնորհաւքն¹² կարող են զՀայոց եւ զՎրաց թշնամութիւնն¹³ բառնալ, որ զՔրիստոս չհայհոյեն, զի այն Քրիստոսի է ատելութիւն եւ թշնամութիւն¹⁴, որ զխաչ եւ զխատ¹⁵ եւ զեկեղեցի միմեանց հայհոյեն եւ նախատեն¹⁶:

Եւ որպէս ցուցաք յառաջագոյն¹⁷, այն էր Աստուծոյ հաճոյ եւ Քրիստոսի կամբ¹⁸, զի ամենայն ազգ քրիստոնէից¹⁹ միակրան²⁰ էին լեալ²¹, բայց չէ հնար, որպէս գրեցաք, այլ զկարելին չէ արժանի²² խափանել: Զի դուք իշխանք²³ էք Հայոց եւ Վրաց կամաւքն Աստուծոյ եւ Թէ կամիք՝ ծանուցանէք աստուածասէր Թագաւորացդ, որ²⁴ արքայական իշխանութեամբ սաստ ղենն, որ²⁵ զեկեղեցի Հայոց²⁶ չբակեն եւ զխաչ չայրեն²⁷ եւ այսմ ժամանակեայ²⁸ իշխանութեամբս²⁹ գյաւիտենական³⁰ Թագաւորութիւնն³¹ առնուն ընդ³² բարեպաշտ Թագաւորացն՝ ընդ³³ Կոստանդիանոսի³⁴, Թէոդոսի³⁵ եւ³⁶ Տրդատայ եւ ընդ նախնի Թագաւորացն ինքեանց³⁷ աստուածասիրացն³⁸ Բագրատունեաց եւ պսակիցին³⁹ ի Քրիստոսէ՝ ի ճշմարիտ Թագաւորաց Թագաւորէն, եւ հաստատուն ունիցին⁴⁰ զԹագաւորութիւնն ինքեանց⁴¹ բարի շառաւեղեան եւ⁴² զեղեցիկ աթոռակա-

a Մատթ. ԺԳ 47
b Մատթ. Ե 22

լան⁴³. Խաղաղական կեանաւք եւ յաղթութեամբ⁴⁴ պատերազմաց եւ բարեպաշտութեամբ⁴⁵ կեալ յաշխարհի հանդերձ քրիստոսասէր իշխանաւք⁴⁶ եւ իրաւամբք⁴⁷ դատաստանի եւ առողջութեամբ հոգւոյ եւ մարմնոյ⁴⁸, բարի անուամբ Քրիստոսի հաճոյանալ եւ ծառանգել զարքայութիւնն Աստուծոյ. զի եւ մեք⁴⁹ վայելեցուք ի կեանս դոցա եւ անթառամ եւ նորատունկ գաւազանի⁵⁰ ի կեանս⁵¹ նորա ուրախացեալք եւ պայծառացեալք⁵² Քրիստոսի երկրպագութեամբ⁵³, որ է աւրհնեալ եւ փառաւորեալ ընդ Հաւր եւ ընդ Հոգւոյն Սրբոյ⁵⁴ այժմ եւ միշտ եւ⁵⁵ յաւիտեանս յաւիտենից⁵⁶, ամէն⁵⁷:

ՏԱՐՆԹԵՐՅՈՒՄՆԵՐ

*Խորագիր. Ա-ն չունի, «Թուղթ (թուխտ Բ, ի թխտոյն Ե) Մխիթար վարդապետին (վարդապետի Ե), որ Գոշն կոչիր» ԲԳԵ, «Թուղթ հաւատոյ ընդհանրական ի դիմաց Հայաստան եկեղեցւոյ առ ազգն Վրաց եւ առ մեծ թագուհին Թամար եւ առ այլ մեծամեծ դէղէփալքս (sic) եւ առ կաթողիկոսն եւ ալ առաջնորդք եկեղեցւոյ վասն նախատանաց մերոյ աւանդութեանս եւ վասն ազգացն միաբանութեան, որում ի խնդիր ելեալ էին մեծ սպասաւարն Զաքարէ եւ Իւանէ աթաբակն հրաժանաւ թագուհւոյն եւ կամեցան մեծ ժողովք միաբանել, առ որս ըստ արժանւոյն գրէ լայն թուղթ պատասխանոյ եւ հաւանութեան մեծ եւ աշխարհալոյս վարդապետն Մխիթար, եւ մակամուն Գօշ կոչեցաւ, ի Գետիկ» Դ:

1 + սակաւ Դ 2 թշնամութիւն Ա 3 վարին... Յունաց] ընդ մեզ վարին քան զՅոյնս, աշակերտելով նոցայ ԱԲԳ 4 եւ Ա 5 աստուածասէրք Դ 6 բարեպաշտք Դ 7 ի բարեպարո (բարեգարո Ա) ճողաց] Դ 8 բանին] Գ 9 Վրաց] Դ 10 ինքէի] Դ 11 յոգի ԱԲ 12 զի] Դ 13 մեզ թուելով Դ 14 առ] Դ 15 այսորիկ Գ 16 ի] Ա 17 + ձեր Բ, միտ ձեր Գ 18 թէ] որ Ա 19 արասցուք, եթէ Դ 20 սկրտել] Ա Դ 21 այն ԱԲԳ 22 թխտի Բ 23 վերադարձելոցն Ա 24 ժողովու Ա 25 եւ որ Ա Դ 26 գալատրեալսն Դ 27 զՀայք Դ 28 սկրտեմ] Գ 29 Հայք Դ 30 միանգամայն Ա 31 զինչ] Դ 32 եթէ Դ 33 թարգմանել ԱԲԳ 34 ընթեմուք Դ 35 եթէ Դ 36 զկարծիքն Դ 37 գայթակղելի ԱԲԳ 38 փոշի Ա 39 ձեր Ա Դ 40 այնոցիկ ԱԲ 41 եւ] ԱԲԳ 42 թղթո Ա, թուխտոյ Բ, գրեցաք զսակաւ թուղթ Դ 43 զսաստկաց ԲԳ 44 հայհոյութեան] Դ 45 բանիք Դ 46 թէպէտ Ա, թէ եւ Դ 47 ինքել] Դ

[Ա] 1 արինակս Ա Դ 2 քրիստոսապսակեալ Դ 3 + եւ Դ 4 եկեղեցական կարգաց] եկեղեցականաց Դ 5 Աստուծոյ] նորա Ա, Դ 6 գծողացս ԲԳ 7 գծողս այսմ մատենի] Դ 8 ծանուցանեմք ԲԳ 9 միտ] մէջ Դ 10 + ի նախա-

տութիւնս ազգաց Դ 11 զթոխտոյ Բ 12 հակառելով Ա 13 եւ վասն այն... յազգաց] Դ 14 զարժան Ա 15 զիրաւունս ԱԴ 16 իբրեւ Դ 17 ժամանակին ԲԳ 18 խոստովանութիւն ԱԳԴ 19 զմերոց ազգացս ԲԳ զմերոցս ազգաց] զհարցն 20 իրն Ա 21 շթագուցաք ԲԳԴ 22 զմեր ԱԲԳ 23 ազգիս ԱԲԳ 24 ամբարտաւանութիւն Ա 25 մեր] ԲԳ 26 չտայ զայդ Դ 27 լայ] շատ Դ 28 չանարզենք Բ 29 եւ Աստուծոյ] ԱԲԳ 30 գրեմ] գրել են Ա, գրեալ ենք ԲԳ 31 թղթիտ Ա, թխթի Բ 32 Հայոց] հաւատոց Բ 33 խոստովանութեան Դ 34 այսպէս ԳԴ 35 եւ դատիմ ի տեսունէ] եւ թող դատէ զիս Աստուած Դ 36 Հայոց] Դ 37 գրել ԱԲ 38 եւ] ու Դ 39 կայք եւ] դուք Դ 40 զայթազդեցանել էք Ա, զայթակդեցանել էք Բ, զայթակդեցանել էք Գ, զայթակդեցուցանել էք Դ 41 ասելով] ԱԲԳ 41ա Տաջիկն ԱԲԳԴ 42 ջաճուտն Ա 43 զՀայն] զնոսա Դ 44 էք] ենք Բ, ենք Գ 45 գրել ենք ԱԲԳԴ 46 թղթիտ Ա, թխտիդ Բ 47 զինչ գրեալ ... զպատճառն] Դ 48 լսող Ա, լսողք ԲԳ 49 Մի ... լսողք լինիք] մի լինիք լսող Դ 50 թշմամեացն ԲԳ 51 ոչ կայ Դ 52 ունի Դ 53 եկամուտ տեսանեմք] կան եւ տեսանենք ԱԲԳ 54 այնոց] Հայոց ԱԲԳ 55 կա ԱԲ 56 գրել ենք Ա 57 կամ] ԱԴ 58 թղթիտ Ա, թխտիդ Բ 59 ոչ մկրտէին] չմկրտէին ԱԲԳ 60 գոր Գ 61 առնեն] ունի Դ 62 մկրտեն Ա 63 տա Բ 64 կամ] Դ 65 խոստովանել Դ 66 եւ] Գ 67 զայթազդութիւն Ա 68 շինութիւն Ա 69 լինիք Դ 70 ասելով Դ 71 ահա ԱԲԳ 72 եւ] Դ 73 արհնել Ա 74 յախտեան] ԲԳ եւ ընդունիցիք ... յախտեան] Դ 75 պատճառդ ԱԴ 76 ի բանս թղթիդ] իմաստութեան եւ Դ 77 թագաւորի Դ 78 նոքա] դոքա ԱԲԳ 79 նախանձաւոր են ԱԲ, նախանձաւորք են Գ, նախանձորդ են Դ 80 ի] Դ 81 զիտեմ Դ 82 թէ եւ ոչ է] թէ եւս չէ Բ 83 զհայրութիւնն Ա, զհայրոյթիւն Դ 84 յապիանելոյ Դ 85 յոյժ] այժմ Դ 86 է] Ա, հաճոյ է Դ 87 սրբոցն Դ 88 նորա ԲԳԴ 89 սկսցուք ԱԲԳ 90 թխտոյս Բ, թղթոյս Գ

[Բ] 1 պատահման ԱԲԳ 2 ժամանց Ա, ժամանակաց] Դ 3 կատարել Ա 4 զանգել ԲԳ 5 զանկեալն առնու զհասկ Դ 6 կամ] ԱԲԳ 7 այգոչ Բ, այգոչ Գ, յայգուք զճիտ Դ 8 նախ զայս ԲԳ 9 է] Գ 10 է] ԲԳԴ 11 բաժանելն Դ 12 որպէս] այսպէս ԲԳ 13 կտակարունքս Բ 14 բազում Ա 15 անդի ԱԲԳ 16 + եւ Դ 17 բարոյ ԱԲ, բարոյ Գ 18 սերման սիրոյն Դ 19 նա ԱԲԳԴ 20 այտորիկ ԳԴ 21 սկիւրն Ա 22 զցրուել Ա, զցրուելսն Դ 23 ժողովէ Ա 24 զմաքր Ա 25 ամենայն] ԱԲԳ 26 ուղղութեանցն ԲԳ 27 եւ] Ա 28 մարգարէիցն ԱԴ 29 մարգարէս Դ 30 նոյնպէս եւ] նմանապէս ԱԲԳ 31 հայրապետացն ԱԴ, հայրապետաց] վարդապետացն եւ հայրապետացն ԲԳ 32 բարոյ ԱԲԳ 33 ի] ԱԴ 34 եւ] Դ 35 առ] ԱԲԳ 36 աստուածանալ Ա 37 զորն Գ 38 այժմ եւ այնպէս Գ 39 ամբարտաւանութեամբ Ա 40 միմեանց] Դ 41 Աստուած] Դ 42 հայր] Դ 43 ձեւանայն զիտեն Ա 44 սակաւն Դ 45 եան Ա 46 իմաստանոց ԱԲԳ 47 յինքեան ԲԳ 48 երրորդ Բ 49 լուել Ա, լուա ԲԴ 50 + եւ այլն ԲԳ 51 ասացել Ա 52 արժան Ա 53 զիտեն ... զբաղեալ] զիտէ նորից նորս աշխարհի զբաղեալ ԲԳ, որ զբաղեալ են ի ցնորս աշխարհէ Դ 54 պաշտաւնայք Ա

55 միայն պարապեալք ուտելոյ, ըմպելոյ Ա 55ա որ զկարի ԲԳ 56 վնասուն ԲԳ 57 ուղեղն Ա, ուղիղն ԲԳ 58 ճանարի Ա 59 մոլորեցուցանել ԲԳԴ 60 + եւ Դ 61 ժողովին Ա, ժողովոյն ԲԳ, ժողով Դ 62 հաւատս Գ 63 ուղեղս ԱԲ

[Գ] 1 առաջին ԲԳ 2 ժողեալ Ա 3 Մակար ԲԳ 4 ի] Ա 5 ի] ԱԴ 6 որ] զի ԱԲԳ 7 Բիզանդիա Ա, Բուզանդիա Գ 8 եր Ա, + նա Բ 9 գումարեալ Բ 10 ժողովին Ա 11 Աղէկսանդրի Ա, Աղէքսանդրի Դ 12 Մելիտոս Անտիոքու ԲԳ 13 Նիսեալ Դ 14 Աստուածութեանն Դ 15 որք] Ա 16 հերձուածողսն Ա 17 Թէոդոսու ԱԲԳ 18 աղանդոյն ԲԳ 19 Անդիոքացո Ա 20 էր] ԱԴ 21 Բիզանդիայ ԱԲ, Բուզանդիա Գ 22 + էր Դ 23 զխոստրել վարդապետութիւն Ա 24 զՊաղոսի Սամաստացոյ ԱԲ 25 էառ Ա, առ ԲԳԴ 26 Մամուեստացի] Տարսունացի ԱԲ, + եւ ի նմանէ Թէոդորոս Մամեստացի ԱԲԴ, Դիոդորոս Գ 27 ծնեալ Գ, ծնեալի Դ 28 Աղէքսանդրի Ա, Աղէքսանդրացի Գ 29 եպիսկոպոսի Դ 30 ի բաց] առ նա ԲԳԴ 31 միաբանել Ա 32 ի] ԱԳԴ 33 եկեղեցոյ Գ, եկեղեցին Դ 34 առնէր ԱԲԴ, + եկեղեցի Բ, եկեղեցին Դ 35 հրամաէ Ա 36 ժողով լինել] ժողովել Ա 37 ՄԼ] Մ Ա, ՄԼ] ամենայն Դ, եպիսկոպոսք] եպիսկոպոս Ա 38 Աղէկսանդրիայ Ա, Աղէքսանդրի ԲԳ 39 Մեմնոն Դ 40 եպիստացոց Ա 41 Հոռովմայ ԱԲԴ, Կելեստիանոս ի Հոռոմայ Գ 42 նզովել Ա 43 զնա] ԱԴ 44 զկնի] իսկ զկնի ԲԳԴ 45 Բուզանդիա Ա, Բիզանդիա ԲԴ, Բուզանդիոյ Գ 46 Պրոկլիոս 47 Փլաքիանոսի 48 մոլորութիւն Գ 49 եւտիքէ Ա 50 առագրեաց Դ 51 Փլիքանոսի Ա 52 ոչ] որ Գ 53 ճշմարտութեամբ ԱԳ 54 նմանութիւն ԲԳ, նմանութեամբ Դ 55 հրամաէ Ա, հրամայէր ԲԳԴ 56 ճշմարտութեամբ ԱԳԴ 60 աղանդ ԱԲԳ 61 բնութիւն ԱԴ 62 Փլաքիանոսի ԱԲԳ 63 սատակեալ լինի] սատակել լինի Ա, լինի] ԲԳ 64 բանին եւ մարմնոյն ԲԳ 65 միութեան Դ 66 եղիցի Դ 67 զերկանչիւրսն Բ 68 աղանդ ԱԲԳ 69 մայրաքաղաքն Բ, մայր քաղաքն Գ 70 քենախնդիր Դ 71 համախոհից Բ, համախոհակից Գ 72 զի] զոր ԲԳ 73 շարժեր Դ 74 + ի Դ 75 յորդորէ Դ 76 աղանդակցացն ԱԲԳ 77 ի վերայ նորայ] Ա 78 ՈԼԶ] զՈԼԶ Բ 79 առնէ] արասցէ Դ 80 արար Դ 81 Հոռոմայ Ա, Հոռովմայ Դ 82 եկն] երեկ Դ 83 այլ] ԱԴ 84 զԻժ-անէորդ] զԻժ երրորդ Ա, զչորեքտասաներրորդաց Գ, զերեքտասաներրորդաց Դ 85 զյառաջագոյն ԲԳԴ 86 զգրեալսն ԲԴ, գրեալսն Գ 87 հաւանեցին Գ 88 ի Քաղկեդոնիա] Քաղկեդոնեայ Ա, Քաղկեդոնիա Բ, Քաղկեդոնիայ ԳԴ 89 էր խոտեալ ԱԲԳ 90 յերկրորդ ժողովոյն ... Դիոսկորոս] ԱԲԳ 91 դնեալ Ա 92 ժողովն ԱԲԳ 93 այս է ճգնութեան ձերոյ ժամանակ Գ 94 զհաստատունն ԲԳ 95 զաւանդութեան Ա 96 իշխանութեան Ա 97 եղեալ սահմանքն] եղեալքն Դ 98 Բիզանդիայ ԱԲԴ, Բուզանդիա Գ 99 պահեստ Գ 100 իշխանք հանդերձ ԲԳ 101 գումարեալ Դ 102 եղիցին պատուհասեալք] պատուհասեցին Դ 103 ի պատճոցն զերժանել Ա 104 եպիսկոպոսն] Հայրապետն Դ 105 հրամանեաց Ա 106 Ասկղեպիադայ Դ 107 սարկաւագին Ա 108 Կոստանդինուպալսի Ա 109 հաւատոյ] հաւանեալ Դ 110 ի նմա] ԱԴ 111 զմին ԱԴ 112 երկեղի ԱԴ 113 հաւանել ԱԴ

114 այսու Դ 115 զլխոյ Դ 116 զլխոյն ԲԳ 117 + Այսոցիկ Ա, + թէ այսոցիկ Դ 118 հաւանիմք] հաւատամք Դ 119 Սամասուացոյ Ա, Սամասուացոյ Բ 120 հայհոյութիւն ԱՌ 121 ասէ Դ 122 յերկեղէ ԱՌ 123 կնոջն Ա 124 հաւանեալ ԲԳ, հաւանել Դ 125 պեղծ Ա 126 թխտոյն ԲԳ 127 եւ] ԱԲԳ 128 իրեանց Դ 129 նզովիքն ԱԲԳ 130 եւ] ԱԲԳ 131 Դիողորհիտոս Բ, Դիողորհիտոս Գ 132 զաշակերտսն Ա 133 զեղեսացի ԲԳ 134 գորմէ ասի ... Նեստորի] Ա 135 մոլութեանն ԲԳ, մոլորութեանն Դ 136 հաւասար է ԱԲԳ 137 Թէողորհիտոսի Դ 138 Թւելորի Դ 139 հայհոյութեանց Դ 140 սակաւոց] սակաւ ատորց Ա 141 ամենայնքս Գ, ամենեքեանն] Դ 142 աստուածութեան Դ 143 մարդկութեան Դ 144 կուսէն Դ 145 + ոչ ինչ բառնայով զասկութիւնն իրաքանչիւր բնութեանն եւ Ա 146 անբարշտութիւն Դ 147 բազում Ա 148 զըլխատրաց] պաշտօնատրաց Դ 149 որ Դ 150 նզովեցին զՆեստոր ԲԳ 151 առաջի] Դ 152 + ի Դ 153 պատմութիւն ԱԲԳ 154 սուրբն Բ, սուրբքն] Գ 155 հաւատք Դ 156 սաստեաց] Դ 157 նոցայ ԱՌ 158 այսպէս] որպէս Գ 159 իսկ] Ա 160 զկեղծաորութիւն Գ 161 ամեցուն Ա 162 նոյն Ա 163 ժողովէին ԲԳ 164 ասէ Դ 165 լինի Ա, եղիցի Դ 166 լուծաւ ԱԲԳ Դ 167 պատույն Դ 168 ի] ԲԳ 169 յերկիւղէ ԱԲԳ 170 ձեռնարկաւ] ձերկեղէն Դ 171 եւ որ ձեռնարկաւ ուրացեալք] ձեռնարկատրացեալք Ա, որք] որ ԱԲԳ 172 զաշակերտս Դ 173 որ Դ 174 եւ] Ա 175 Անդիոքացին Ա 176 եւ] Դ 177 զԱնատոլիոս Ա, զԱնատոլիս Գ 178 եղբայրն Դ 179 զԱղեկսամորի Ա, զԱղեքսամորի ԲԳ 180 կիղիկոն 181 բարի վկայութեամբ եւ խոստովանութեամբ ի Քրիստոս Ա

[Դ] 1 Մարկիանոսի] Դ 2 Ղեւոնի Ա 3 զամս Դ 4 եւ] Դ 5 ասացելոյ] ցուցանելոյ Դ 6 թագաւորն ԱՌ 7 Յունաց] ԲԳ 8 յատուր Գ 9 ժողովն Դ 10 թագաւորեալն ԱԲԳ 11 կամեցաւ] Դ 12 ընթերցուածք Դ 13 + կամեցաւ Դ 14 զտեառնընդամուսի Դ 15 մկրտութեան ԲԳ 16 առնել միասին Դ 17 + ազմ Դ 18 կարացան Ա, կարաց առնել ԲԳ 19 աղանդին Դ 20 ժողովոյն] Դ 21 նշաւք Ա 22 երկրորդ Դ 23 ժողովն Բ 24 քանզի] եւ Ա 25 Սիմիականն Ա, Սիմականն ԲԳ 26 Էփրիմէ Ա, Եփիմիայի Դ 27 հաստատեաց] առաքեաց Դ 28 Մարկիոն Դ 29 զժողովն առաքեաց] Դ 30 Քաղկեդոնի] ԱԲԳ 31 ծանել Ա 32 վատեալ ԱԲԳ 33 հրամաներ Ա 34 հրամայէր ձգել ի հուրն] ետ ընկեալ ի հուրն Դ 35 նզովել Ա 36 զտապանսն Ա 37 քղամիթն Ա 38 հարցանէ Դ 39 հանել] ելանել ԱԲԳ 40 աւաղէր] ասէր ԱՌ 41 յԱղեքսամոր ԲԳ, Աղեքսամոր Գ 42 նմա Դ 43 Քաղկեդոն ԱՌ 44 Պարսամու] սուրբն Պարսամ Դ 45 եւս] եւ 46 պատճառ չարի Դ 47 թէպէտ եւ ԲԳ 48 ի] Ա 49 ժամանակաց Դ

[Ե] 1 Հայք ԱԲԳՌ 1^ա առաջի Ա 2 ամ Բ 3 կաթողիկոսութեանն Ա 4 եւ] Ա 5 թագաւորութիւնն Բ 6 Ռատակէս Ա, Ռոտակէս ԲԳ 7 Նիկիա ԱԲ, Նիկիայի Գ 8 ի ժողովոյն եւ Բ 9 ժԱ գլուխ Դ 10 տէրն Ա 11 + աշակերտաւ

իրով Դ 12 Մեսորքաւ Ա 13 Պրոկլէ ԲԳ 14 Մ] Բխ-ին 15-քն] ԱՌ 16 ժողովեալք Բ 17 բարձուն Ա, բարձունն Դ 18 Նիկիա ԱՌ 19 ի Բիզանդիայ ԲԳ 20 յաւելից] կարգեցին ԲԳ 21 ամին Դ 22 Բարզէն Ա, Բարկէն ԲԳ 23 Կատակայ Ա 24 որ Դ 25 ասելով Դ 26 ի] ԲԳ 27 թուականութեան Ա, թուականութեանն ԲԳ 28 տեառն Ներսէսի Բ 29 ի] Ա 30 կաթողիկոսութեանն ԱԲԳ 31 իրոյ Դ 32 Յուստիանոս Բ 33 միաւորութիւնն ԲԳ, զմիաւորութիւնն Դ 34 երկու Դ 35 սրբեցին] կարգեցին Դ 35^ա սրբասացութեամբ ԱԲԳՌ 36 բաժանմանն նոցա ԲԳՌ 37 առ] ԲԳ 38 թագաւորութեամբն ԲԳ 39 կարն Ա 40 հաւանեալ Դ 41 խոստովանութեանց Դ 42 զեզրի ԲԳ 43 Դունա Ա, Դվնա ԲԳ 44 ծննդեանն ԲԳՌ 45 կաթողիկոսի Դ 46 ի] Ա 47 Դունա Ա, Դվնա Գ 48 Ներսէսի ԲԳՌ 49 հայրապետք Դ 50 սրբին Ա 51 եւ] ԲԳՌ 52 ժողովն ԳՌ 53 Յովսեփն Ա, Յոսեփն Ա ԲԳ 54 միաբանէ Ա 55 Հայոց Ա 56 Քրիստայիոր Ա 57 ժողոյն Ա, սուրբ ժողովին Գ 58 Դվնա ԲԳ 59 յեզր ԲԳ 60 կաթողիկոսք ԱԲՌ 61 մինչեւ ցեղիա կաթողիկոսք Ջ Դ 62 որ եր] եզր, Ներսէս, Անաստաս, Իսրայել, Սահակ, Եղիա: Այս Ջ կաթողիկոսք երկաբնակ եւ Դ 63 Եղիայի Ա 64 Յունաց] ԱԲԳ 65 զոր ԱԲԳ 65^ա + Է-երրորդ Դ 66 Հարքնայ Ա, Հարքնա ԲԳ 67 ի] Ա 68 հաւատսն ԱԲԳ 69 զլխատրք Դ 69^ա Հայք ԱԲԳՌ 70 եւն] եղեն 71 որ] զի ԱԲԳ

[Զ] 1 եւ ոչ միայն ... ընկալան] Դ 2 Հոռոմ ԱԲ 3 + Քաղկեդոնի ԱԲԳ 4 Մարկիանոս ԳՌ 5 զուր եւ զխմոր ԱԲԳ 6 խառնեն ի սուրբ խորհուրդն Աստուծոյ Դ 7 Դաղմատիայ Ա, Դաղմատիա] Դ 8 Եւրոպիա] Բոպիա ԱԲԳ 9 այլ ԲԳՌ 10 որ] ԱԲԳ 11 Մակեդոնիայ Ա, Մակեդոնիա ԲԳ 12 հարաւու Ա, + որ Դ 13 յեզիպտոսք ԲԳ 14 Աղեկսամորիա Ա, Աղեքսամորիա ԲԳՌ 15 ընկալեալ ԱԲԳ 16 յերեք ժողովոյն սրբոյ ԱԲԳ 17 զուղէ Ա, զուղիղ] Դ 18 դաւանութիւնն Ա, զդաւանութիւն Դ 19 չընկալեալ Դ 20 յորմէ ԲԳ 21 Կարգեղոն Ա, Կարքեղոն Դ 22 Մօրիտանիա ԲԳ, Մարտիանիիա Դ 23 արեւուն Դ 24 զաւատօք ԲԳՌ 25 Տիզանիա ԲԳ, Տիքանիա Դ 26 հաստատել ԱԳ 27 Յոյնսն Ա, Յոյն ԲԳ 28 վերին Գ 29 Թերապիո ԲԳՌ 30 զնոյն ունին հաւատ] մինչեւ ի լեառն Լուսին (ՂԼափն?) եւ ներքին Թերապիո զնոյն հաւատս Դ 31 Թէոպիա ԲԳ 32 Արաբիայ Ա 33 ապառնած Բ 34 ընդ մեզ] Դ 35 զերիցս ԱՌ 36 ժողովոյն ԱԲԳ

[Է] 1 մինչեւ Գ 2 չար] Դ 3 եկեղեցիք ամենայն Դ 4 հաւատոյ անբաժանելի Դ 5 Յ եւ Ե Գ 6 Հայաստանաց Ա, Հայք Դ 7 քարոզութիւն ԱՌ 8 Դվին ԲԳ 9 զեղել Ա 10 Ք ... Ա, Քաղկեդոն Գ 11 զերիցս Ա 12 Մցիսիթի ալի Ա, Միսիթացի ԲԳ 13 եպիսկոպոս ԲԳ 14 Խախացի ԲԳ 15 բաժանի Դ 16 տեղին] տեղի նորս ԱԲԳ 17 կիրիոն Բ 18 պատու Ա 19 Աքրահամ կաթողիկոս] ԱԲԳ 20 զՊետրոս զորան եպիսկոպոսն ԱԲԳ 21 զի թէ] էթէ Գ 22 զգգեստն] սգեստն Ա, զսգեստն ԲԳ 23 եւ] ԱԳ 24 զաղտնի ԲՌ, զաղտն Գ 25 առաքել ԱԳ 26 մախեր Ա 27 սպանանէ ԲԳ, եւ սպանանէ Դ 28 քարամք

Ա 29 մտօք Դ 30 հաղորդել ԲԳ 31 կանկուրար Ա, կանկուար ԲԳ 32 կրաւորաք ԱԲ, կրօնաւորօք ԳԴ 33 առաւել ԱԲ 34 ունաց Ա 35 որ ԱԲԳ 36 հալաւտանայք Ա, Հայք 37 ոչ միայն Դ 38 ընդունեն Բ 39 Քաղկեդի Ա 40 յաւելորդ Գ 41 ժողովոյն ԱԲԳ 42 + եւ ԲԴ 43 իրաքանչիւր ԳԴ 44 + գործել Դ 45 սատանա Ա 46 խորհէին ԲԳ 47 զայլս ԱԲ, զայլս Ա, զ 48 միաբանութեամբ զհաճոյն առնել Դ 49 Յոյն Ա 50 Հոմմ ԳԴ 51 զինքն] զիւրն Դ 52 ամենայն ազգ Դ 53 որս ԱԲԳ 54 ամենայն Գ 55 ընկուաք Ա 56 ի բարին ԱԲԳ

[Ը] 1 առաջին ԲԳ 2 զայս առնէաք] Դ 3 վկայութեամբ Ա 4 յամենայն սուրբ Ա, յամենասուրբ ԲԴ 5 եւ ի տնարինութիւնն Ա 6 ազգ] Դ 7 վարի Ա 8 ի] ԲԳԴ 9 Հոռոմացիք Ա, Հոռոմայացիք Բ 10 բաղարձի Ա 11 ձայթ Ա, ձեթ Դ 12 այլ Ա 13 եւ ի պահս, եւ ի տոնս Դ 14 հրէէրէն Դ 15 ցլերեկոյ Ա 16 զամի Ա, ամն] Դ 17 չորեքշաբաթ Դ 18 + զտարւոյն Դ 19 հրամայեաց Դ 20 զկնի] յետ Դ 21 յարութեան Դ 22 կրճատեալ ԱԲԳ 23 զմալեալն] զմալեալն ԲԳ 24 ձեռնադրեն] առնեն Դ 25 չհանեն] ոչ հանեն ԲԳ 26 պատարազէ ԲԳԴ 27 զսակաւ Դ 28 սղալանս Գ 29 Հոռոմացիք Ա 30 ժամանակաւ ԱԴ 31 նշխարաւ ԱԴ 32 որ Ա 33 պատարազ ԱԲԳ 34 կիսապատարազ ԱԲԳ 35 Հոռոմացիք Ա 36 բազումս ԱԲԳ 37 զանազանին ԱԲԳ 38 զձուկն ԱԲ 39 զձայթ Ա 40 յաչոյ Դ 41 Հայո Ա 42 ոչ երկիր պագանեն Գ 43 ձեթն Դ 44 յաւելումս ԱԲԴ 45 զեղն Ա 46 անութեան] արհնութեան Ա, օծութեան ԲԳԴ 47 Հայո Ա, զՀայոց ԲԳ 48 + եւ ԱԴ 49 կենդանին Ա, կենդանոցն Գ 50 Հայո Դ 51 Հոռոմացիք Ա 52 Հայք եւ վիրք Դ 53 Հոռոմացիք Ա 54 եւ] ԱԲԳ 55 մեռանեն ԲԴ 56 Հոռոմացիք Ա 57 պղծեալ ԱԲԳ 58 ուտել միս եւ ոչ առնել ծնունդ Դ 59 աւետեաց տօն Դ 60 սարկաւաք Ա, սարկաւազօք ԲԳԴ 61 + ամենայն ազգ ԱԲԳ 62 աշխարհականք Դ

[Թ] 1 Ամենայն ազգ ԱԲԳ 2 ազգ ԱԲԳ 3 քրիստոնա Ա 4 չէ] ոչ է Դ 5 Տաճիկն եւ Պարսիկքն Դ 6 Հրրայն Ա, Հրէայն ԲԳ 7 ասեն Ա, որք ասին ԲԳ, ասին] են Դ 8 հեռաւորութեանն ԲԳ 9 Հաբաշին ԱԴ 10 Նուրին ԱԲԴ 11 խբտին ԱԴ 12 հարաւու ԱԲԳ 13 եւ] ԱԲԴ 14 ազգ Ա 15 Ասն Ա, Ալանն եւ Օսն ԲԳ 16 Քաշակն Ա, Չարքազն] ԱԲԳ 17 յարեւելալս Ա 18 մոզքն Դ 19 ճենքն Դ 20 Բուղարքն Դ 21 Փոսնկ Ա, Ֆոսնգք ԲԳ 22 լեզուք] Գ

[Ժ] 1 զգանազան Դ 2 զպատկերագրութիւնս ԱԲԳ 3 զխաչն 4 զՀայք ԱԲԳ, զՀայք բամբասեն Դ 5 տանի] Դ 6 որ ԲԳ, զորն Դ 7 + եւ Դ 3 ամբանին 9 զանկակ ԲԳԴ 10 ունել] Դ 11 բուրվասս ԲԳ, բուրվասն Դ 12 Ասորիք ԲԳ 13 վարեն Դ 14 ազգ ԱԲԳ 15 ոչ] Ա 16 ունին] առնուն Դ 17 որ են] որպէս ԱԲԳ 18 Նեստորականք Դ 19 զպէլէսկի ԲԳ 20 այլոց Գ 21 աւանդութիւնն Դ 22 զԱկոբկի Ա 23 զԳրիգորի ԲԳ 24 յամբարտաւորեանէն է Ա 25

սատանաւ Ա 26 եւ] որ Դ 27 անգիտութենէ ԲԳ 28 ամենեքեան Գ 29 իմաստաւերն ԱԲԴ 30 եւ] է Բ, եւ] Գ 31 իմաստութեան Ա 32 Արիստոտելին Ա 33 չառաք] զառաք ԲԳ 34 զԴիմոկուատոս ԲԳ 35 անթիւ ԱԲ 36 եւ] Ա 37 որպէս Պղատոնին ... հակառակ միմեանց] Դ 38 դասս] ԱԲԳ 39 ճարտասանք ԱԴ 40 քերորդք Դ 41 այլ Դ 42 եւ] ԱԲԳ 43 տեսանել ... այսպիսիք] տեսանեմք բաժանմունք Դ 44 մուշաբանին Ա, մաշաբային Դ 45 եւ] Գ 46 աշաթին Բ, աշարին Գ 47 ոսիատին ԱԴ, + եւ հայդարին, եւ ալային Դ 48 հրայն Ա, Հրէայն ԲԴ 49 + եւ ԱԲԴ 50 միտու ԲԳ, որ ասին միտոյ] ասին, որ է միտոք Դ 51 բազմաստուածութեան ԱԴ 52 նոյն է բան Դ 53 զհաստացեալս ԲԳ 54 կամս ԱԲԳ 55 կամօքն Դ 56 զպաշտօն ԲԳ 57 ի միաբանութիւն ամենեցուն Դ 58 եւ] ԱԴ 59 յաղագս] վասն Դ 60 երից Գ 61 յամի] ի մի ամի Դ 62 ցուցին ԲԳ, ցուցից արդ Դ 63 ոչ լինի միաբանութիւն] զինչ ի միաբանութիւն Գ 64 պատճառք ԱԲԳ

[ԺԱ] 1 արդ սկսցուք Դ 2 ի] Դ 3 սահմանեցին սուրբքն] խոստովանեցին (խոստովանեցան Գ) ժողովեալքն ԱԲԳ 4 Նիկիայ Ա 5 ժողովն Ա, յայլ սուրբ ժողովսն] յայլսն Դ 6 եւ որպէս ԱԲ 7 կտակարանացն Ա 8 անսկիսքն ԱԴ 9 անվաղճան ԱԲԳ 9ա աստուածութիւն Ա 10 + է Բ 11 բարեբնութեամբ Ա 12 է] ի Ա 13 բնութեան Դ 14 բնութեան ցուցանէ մերով] Գ 15 հնարաւոր ի] հնարաւորութիւն ԲԳ 16 յայտնել ԱԴ 17 բնութիւն ԱԴ 18 զնոյնութիւնն Դ 19 ամենայն Ա 20 սակաւ] սովաւ Դ 21 զնշանակ] զպատճառ Դ 22 ճառի ԱԲԳ 23 ելօղ ԲԳ 24 որդի բնութենէ Հար է Ա 25 հոգի Դ 26 աստուածութեան Ա 27 եւ մի արարչութիւն] Դ 28 հաստացելոց] եւ մի արարչութիւն Դ 29 լրումն ԲԳ 30 որդի ԱԴ 31 Մարիամա Բ 32 կուսէն Դ 33 ի] ԱԲԳ 34 ճշմարտեալ Ա 35 թէ] զի ԱԲԳ 36 Աստուածն Բ 37 Ադամա Ա 38 յորժամ] Ա 39 անդի Ա 40 եմորիկ Ա 41 Ադամա Ա 42 դարձել Ա 43 զեթրեսս իմ] Ա 44 ապրել ԱԲԳ 45 այն Ա 46 առ ԱԴ էառ ԲԳ 47 էրանեաց Դ 48 Ադամա Ա 49 Աստուծոյ] Դ 50 առաքելոց Գ 51 Բասիլիոս ԲԳԴ 52 ճննդեանն ԱԲԳ 53 երկաթ Գ 54 սեւ Ա 55 է] Գ 56 է] Դ 57 շերմութիւն Դ 58 զցրտութիւնն ԱԲԳ 59 լուսաւորութիւնն Ա 60 այսպէս Դ 61 եւ] Ա 62 զմարդկաին Ա 63 զտկարութիւնն ԱԲԳ 64 զոգեղութիւնն ԱԲԳ 65 աստուածութեամբն Դ 66 գոյնն Ա 67 սոյնպէս] այսպէս Դ 68 աստուածութիւն ԱԴ 69 ընդ] ԱԲԳ 70 հուրն 71 լուսաւորեց Ա 72 աստուածութիւն Դ 73 բնութիւնք Ա 74 յարեզակնէն Ա 75 հզարէն Ա 76 ծաղկի Ա, ծիրանի ծածկէ Գ 77 եղեալ Ա 78 էառ ԲԳԴ 79 բայց ԲԳ 80 Դաթայ Դ 81 կոչեցաւ Դաթի Դ 82 խոստովանին Դ 83 էառ ԱԲԳԴ 84 հոգի, մարմին Դ 85 Ապօղինար Բ 86 ի] ԱԲԴ 87 հոգոյ Ա 88 աստուածութիւն Ա, աստուածութեանն Բ 89 զի] ԱԲԳ 90 միութեան Ա 91 եւ] ԱԲԳ 92 դայ Բ 93 Աստուածաբանին Դ 94 երկու ԱԲԳ 95 խորհեն Ա, խորհին ԲԳ 96 ասելով Ա 97 խոստովանութեամբն Ա 98 երրորդութիւն Ա 99 լինի] մնա ԱԲ, մնայ Գ 100 ուղեղ Ա 101 խոստովանել Ա 102 մարմին կոչի ԲԳ 103 աս ԱԲԴ 104 զմարմին Ա, եւ զմարմինն Դ 105 արդ] Ա 106 թէ

ԱՌ 107 երկեղ Ա 108 եւ] Բ 109 չարչարանս Ա 110 զարհուրես Ա 111 + ճշմարտից Դ 112 հարկել Ա 113 խ] Ի Ա 114 քաղցեւ Ա 115 օրհնօք ԲԳ 116 կրել Ա 117 յաւելու, թէ] յաւելութիւն Ա 118 զմարմին Ա 119 վերաքերեր Ա 120 այդ Ա 121 միութեան ԱՌ 122 տնօրենութեանն Ա 123 չարչարանս Ա 124 մարմնոյ Ա 125 զմարմին Ա 126 միութեանն ԱԲԳ 127 տնարեւնութեանն Ա, տնօրենութեան ԲԳ 128 բաժանեալն Ա, բաժանելի Դ 129 որ] զի Դ 130 տա ԱԲ 131 փառս ԱԲԳ 132 + եւ Գ 133 չարչարանսն Դ 134 հուր Ա 135 արեգական Ա 136 զան ի յերկիրն Գ, զանի] տանջի Դ 137 մնա Բ 138 + որ ԲԳ 139 տա Բ 140 սգալ ԱԲԳ 141 մարմնոյն Դ 142 բնութեան Գ 143 արարածս Ա 144 այդչափ Դ 145 արարիչն որչափ] որպէս եւ արարիչն Դ 146 Եսայիաս] Եսայի ասի Դ 147 նմին Դ 148 մարդո Ա 149 մահ ԱԲ, մահ մարդոյ Դ 150 այլ եղեալ] այլալեալ Դ 151 ամենայն այդ Դ 152 զխաչ ելեալն Դ 153 առնեալն Ա 154 աստուածութեան Ա, զաստուածութիւնն Դ 155 զմարդկութիւն Ա 156 մարմնո Ա, մարմնոյն ԳՌ 156 էր] է Բ էր] ԳՌ 158 բայց] էբաց Ա 159 զի ծնեալ Ա զի ծնէ] Դ 160 լուսաւորելոյ ԲԳ 161 թուր Դ 162 մարմնո Ա 163 առնէր] առ նա (նայ Ա) էր ԱԲԳ 164 աստուածային ԲԳՌ 165 զնշնաս ԲԳ, զնշանսն կանխաւ Դ 166 միութեան Ա 167 տնօրենութեան Դ 168 + եւ ԱԲԳ, մարգարէսն Դ 169 զվկաութիւնսն Ա 170 գրոց ԱԳ 171 զգիտելիտ Ա 172 ամենայնն Գ 173 Աստուածաբան ԲԳ 174 խաչել Ա 175 խաչել Ա 176 մարմինն ԱՌ 177 մարմին Ա 178 իսկ] Ա 179 մարդո Ա 180 ներգործութիւնս Ա, զներգործութիւն Գ 181 իբր] որպէս եւ Դ 182 ոչ] Ա 183 ժողովք Ա 184 տումարն Գ 185 + եւ ԱԲՌ 186 բոլոր Գ 187 մարդո Ա 188 + առ ԱՌ 189 եւ] Ա 190 զի] Դ 191 մարդո Ա 192 սրտէ Ա, սրտի] Դ 193 բխէ Ա 194 զկամ Գ, + մարմնոյ ԱԲԳՌ 195 զներգործութեանս Բ + մարմնոյ Դ 196 նա] նոցա Բ, առանց Գ 197 գործ Գ 198 մարգարէ Գ 199 ինքն իսկ Դ 200 տէրն Գ, տէր] վասն իր Դ 201 զա ԱԲ 202 + աշտրիկ Ա 203 վասն այդ] զի արդ Դ 204 մոլեցաւ] մոլորեցաւ ԱԳ 205 ոչ ունել 206 զներգործութիւն Դ 207 կամք Գ 207ա + մի ԱԲԳ 208 Նիկիայ 209 եւ] Գ 210 մի տէր ... յերկուս բաժանեն] եւ մի տաճար Յիսուս Քրիստոս եւ ոչ յերկուս բաժանեն, զի միայն չարչարեալ, թաղեալ եւ յարուցեալ զմի եւ նոյն ասեն Դ 211 + վասն Դ 212 Ետիքեայ ԱԳՌ 213 առ աչաւք ասելն] բնութիւն ասելով Դ 214 զդասանութիւնն Ա, դասանութիւն] Դ 215 ասել Գ 216 խաչիլ եւ չարչարիլ ԲԳ

[ԺԲ] 1 բնութիւն Դ 2 խոստովանի Գ 3 ուրանալ ԱԲԳ 4 եւ] ԱԲԳ 5 միաւորուն Գ 6 + զի ԱՌ 7 աստուածագգեստիցն Ա, աստուածագգեստից Դ 8 ունիմք] Գ 9 բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ Դ 10 թխտին Բ 11 Ազօղիճար Բ 12 նոյնպէս Դ 13 Սիւնկունդաս Ա 14 Եպիսկոպոսն Ա 15 Լեզէս ԱՌ 16 միութիւն Դ 17 խոստովանեմք Ա, + ասէ Բ 18 միմեանց Գ 19 առեցելովն Ա 20 Եպիսկոպոս Մելտիոյ (Մելտիոն Դ) Գ 21 միաւորութիւնն Ա 22 է] եւ ԱՌ 23 ներգործութիւն Դ 24 Արիոս Գ 25 զմարմնոյ Գ 26 զտկարու-

թիւնն Ա 27 մարմինն ԱՌ 28 Նիսիայ ԱԲՌ 29 գրէ ի] ԱԲԳ 30 Եւնոմիոնոսի Գ 31 ամենեցուն Դ 32 Աստուած] ԱԲԳ 33 զաստուածութիւնն ԱԲԳ 34 ցուցանեալ ԱԲ 35 մարմնո Ա 36 յաստուածին Ա 37 անձնաւորութիւնն Դ 38 դէմս Դ 39 մարդոյն Ա 40 Յովհաննէս Ա 41 Ոսկեբերանն Ա 42 միով ներգործութեամբ եւ միով (մի Դ) զօրութեամբ Ա 43 Աթանասիոս Դ 44 ստեղծուածն Դ 45 մարդկային Դ 46 մարմնականաց ԱԲԳ 47 խորհրդոյ ԲԳ 48 աստուածութեան մերկայնոյ Բ 49 նորոգութիւն Ա 50 թէ] Ա 51 արդեօք Ա, արդեօք ԲԳՌ 52 զտէր Ա 57 եւ ԱԲՌ 58 ի] Ա, վասն զի] քանզի Դ 59 մարդկայնոց] մարդկային յոյս Գ 60 զիս] ԱԲԳ 61 ես] ԲԳ 62 կամիս] Դ 63 եւ այլ եւ այլ Բ 64 առեցելոյն ԱԳ, ասեցելոյ Դ 65 տնօրենութեան Դ 66 վարդապետ Դ 67 հետեւեացուք] զնացուք Ա 68 իւրաքանչիւրն Բ 69 Աստուածաբանին Ա 70 Նիսացո Ա, Նիսացոյ Դ, Նիսեայ Դ 71 ոչ առաք Դ 72 միայնակ Դ 73 զասելն Դ 74 + ասէ Դ 75 եթէ Դ 76 նմանէ Ա 77 ծնանելոց Դ 78 + սուրբ է Դ 79 զժողովորդս Ա 80 ծնեցելումն Ա, ծնիցելոյն Դ 81 + Քրիստոս ԱՌ 82 բառնս ԱԲ 83 նմայ Ա 84 որ ի նմա ... տեսանեք] ի ծնեցելումն, այլ որ ծնան, որ ի նմա, այլ զոք տեսանեքս Բ, տեսանեաք զՔրիստոս Դ 85 ոչ եթէ բնութիւնդ ... որդի Աստուծոյ] Բ, ոչ եթէ բնութիւնդ, որ ի քեզ, այլ եթէ] Գ 86 որս Ա 87 + գոր ԱԲԳ 88 արհնել Ա 89 յափտեան Դ 90 Յոհաննէս Գ 91 Թոմաս ԱԳՌ, Թօվմաս Բ 92 զկողմ Դ 93 շաւշափեր ԱՌ, շօշափեաց ԲԳ 94 զտեղի Դ 95 խոստովանէր եւ] ԱԲԳ 96 տնօրենութեան ԲԳ 97 ի] ԱԲԳ 98 վկայեց Ա, վկայէր Դ 99 դայ ԲԳ 100 ոչ] Ա 101 եւ] որ Բ 102 Թաքօր Բ, Թափար Գ, Թաքորն Դ 103 եւ] Դ 104 բնութեան Դ 105 յաւելուն] համարի Դ 106 զարհուրի Դ 107 զի] Գ 108 հոգի է] Ա 109 Ապօղիմարին Գ 110 ախտանեցէք Ա 111 բնութիւն է Դ 112 + է Բ 113 հոգո Ա, հոգոյ Բ 114 արդե Ա, արդեօք ԲԳՌ 115 ետո] Ա, էառ ԲԳ 116 գոր Դ 117 այլ] ԱՌ 118 ոչ] ով ԱՌ 119 իմաստունսն Ա 120 եւ այսպէս ... բանի] որպէս (այնպէս Դ) է (է] Բ) ըստ ուղեղ բանին Ա 121 իբրեւ Դ 122 հասելոյ ԱԲՌ 123 պայծառութիւն Ա + եւ ԱԲԳ 124 մնա Ա, մնալ Գ 125 առանձնաւորութիւն Ա, անձնաւորութիւնն Գ, առանձնաւորութեան Դ 126 զաղօտագունին ԲԳՌ 127 եւ] Դ 128 ճառագայթիցն Դ 129 բնութիւնն Ա, բնութեան Դ 130 թիլ] Դ 131 մնաց Բ 132 մնաց ԱԲԳ 133 անզանագանապէս ԱԲ 134 նիւթականացս ԲՌ

[ԺԳ] 1 զտօն ԲԳՌ 2 գրել ԱԲԳՌ 3 յաւետարանն Ղուկաս ԲԳՌ 4 առաքելոցն ԱՌ 5 ի] ԲՌ 6 ծննդեանն Ա 7 յայտնութեանն ԱՌ 8 Յակովբոս Բ, + Տեառնեղբայրն Գ 9 Կերել Ա 10 Արիստակէս Դ 11 ժողովի Դ 12 Նիկիայ ԱԳՌ 12ա Հայք ԱԲԳՌ 13 պատահէ ԱԲԳ 14 ի ջ] է Բ, եօթն Բ, ի] Դ 15 + ի ԲԳՌ 16 մկրտութիւն Դ 17 + ի Ա 18 + զայն Դ 19 քանի Ա 20 + էր Դ 21 վասն այն] Դ 22 սոյնպէս ԱՌ 23 Կիրոս ԱՌ 24 կարգեալ է Դ 25 քնքերձուածին Ա 26 զաւետարանն ԱՌ 27 Ղուկաս ԱԳ 28 հովիւ Ա 29 տեղիոջն Ա, տեղոջն ԲԳ, ի տեղոջն] Դ 30 զՄաթեոսին ԱԲՌ 31 ծնունդ ԱԳՌ 32 ասե-

տարանչէ Գ 33 հաստատեալ Ա 34 տանսն Ա 35 եւ անտարան չէ ... տա-
նել] Դ 36 մի է նոյնպէս եւ Դ 37 ի վաղուեանն] վաղուին Գ 38 որդ իմ ես
դու] Դ 39 երեւեցաւ ԲԳԴ 40 սոսնիցն Դ 41 հոգովն Ա, հոգով Բ 42 հոգովն
Ա, հոգով ԲԳԴ 43 հոգով Բ, ի հոգույ Դ 43ա արն] այն ԲԳ 44 մինչեւ Գ 45
ամիս եւ Ե օր է Դ 46 անդրանգի Ա, անդրանկի Գ 47 պապանծմանն Գ 48
կատարմանն ԱԴ 49 + ի Ա ԱԲԳ 50 -է] ԱԲԳ 51 + ի ԱԲԳ 52 + ի ԱԳ 53
ծնունդ Դ 54 տեղեաց ԱԲԴ 55 Երուսաղեմի Գ 56 զտօնն Դ 57 ի] ԱԴ 58
Կիրողոս Ա 58ա եւ] Ա 59 գրեալ է ի կանոնս] Դ 60 բաժանում Ա 61 արքա
ԲԳ 62 Եփրեմի Ա, Եփրեմն Դ 63 տաւ առնել] տօնել ԲԳ 64 արեգականն Ա
65 գիշերէ Գ 66 արեգակ Ա 67 զտօն ԲԳ 68 ծննդեանն ԲԴ 69 սովորու-
թիւնն Ա 70 այսպէս Դ 71 զի] Ա 72 եթէ Դ 73 Յոյն] յոս Ա 74 + զի Ա 75 Կի-
րեղ Ա, Կիրողոս Դ 76 մինչեւ Դ 77 Յուսեփ Ա 78 տրտմեցաւ Դ 79 չորեքշա-
բաթու ԱԲԴ 80 Լուսաորիչն] Լուսաորիչ կարգեալ է Դ 81 Հայոց] ԱԲԳ
82 որ Դ 83 ետ ԲԳԴ 84 + ի Բ 85 որ է է] զայն ի Ջ Ա 86 ի] Դ 87 կարգեալ է]
եղեալ Դ 88 Աստուածածնին ԲԴ 89 յորմէ հետէ ... Ա, որովհետեւ] յորմէ
ԲԳ 90 ի արքայն] Ա 91 Յակոբա Ա 92 Կիրղէ Ա 93 եւ զի որպէս] Ա 94 խա-
փանեալ Ա 95 զտանն Ա, զտօն ԲԳԴ 96 հարկատր կարծեն] Ա 97 ԲԺ] ԲԺ-
ան Բ, օր Դ 98 էր] է Բ 99 մկրտութեանն Ա, արժան էր ... մկրտութիւնն] Գ,
+ օր ընդ տարույ Դ 100 թկատութիւն Ա 101 մկրտութիւն Ա 102 է] էր
ԱԲԳ 103 Նաւեան Գ, Նաւեայ] Դ 104 նաւե Բ, նախ] Գ 105 անցուցել Ա 106
մկրտութեանն Ա 107 + զժողովորդն Գ 108 Գաղզադիա Ա, Գաղզադայ Գ
109 ծովն ԱԳ 110 մկրտել էր Ա, մկրտեալ Դ

[ԺԴ] 1 Այլ եւ զհաց] Ու այլ ԱԴ 2 բաղարջն Ա 3 հրամանեցին Ա 4 առ
ԲԳԴ, էառ Գ 5 սաւ Դ 6 իմ ԱԴ 6ա յիշատակ Ա, յիշատակիս Դ 7 որ ԱԳ 8 է]
էր Դ 9 թէպէտ եւ խմոր Դ 10 քացախել Ա 11 մարմին Գ 12 են] է ԱԳ 13
խմորոյ Դ 14 յառաքելոյ ԳԴ 15 Աստուածաբանէ Գ 16 առաքելոյ Ա 17 Հոռ-
մանցոցն Ա, Հրօմայեցոցն Գ 18 պատարագ Դ 19 Հոռմայեցոցն Ա, Հոռ-
մայեցոցն Բ 20 ազգն ԱԲԳ 21 Հոռմայեցոցն Ա 22 եւ] ԱԴ 23 ի Բարսումայ]
Ա, ի Պարսումայ ԲԳ 24 թէպէտ եւ] Ա, թէպէտ Դ 25 բնութեանն Բ բնու-
թիւնն Գ, բնութիւն Դ 26 գրել ԱԴ 27 Լեւոնին ԱԲԳ 27ա հաստատել Ա,
հաստատեն ԲԳ 28 Քաղկեդոնին Գ 29 եւ զարանայր] ԱԲԳ 30 սաւր Գ 31
բանն] մարմինն ԲԳ 32 առ ԱԲ, էառ ԳԴ 33 + ի կուսէն Դ 34 էր] Ա 35
աճումնն Գ 36 արեանն ԱԴ 37 ի բաժակին] բաժանեն Ա 38 բայց] այլ Դ 39
տէրն ԲԳ 40 կողին ի] Ա 41 մկրտութեան ԱԲ 42 Ջեբեթեա ԱԲ, Ջեբեթեայ
Գ 43 հարքն] Հայք Բ 44 ի խորհուրդ] Գ 45 մկրտութեան ԱԴ 46 զմահս Գ
47 զկենդանի աստուածութիւնն Դ 48 յայտնէ Ա, յայտնի է Դ 49 ջուրն ԲԳԴ
50 նմին ԱԴ 51 ...-ին ի քուն լինելն] Ա 52 խոովել ԲԳ 53 զծովն եւ ԲԳ 54
խաղաղացուցանելն] դադարեցուցանելն Դ 54ա միացել ԱԴ 55 Արդ] Արդ
ԱԴ 56 եթէ ոչ որ էջն] Ա 57 ըստ մարմնոյն Գ 58 թէպէտ եւ] Ա 59 զնոյն
ասաց Դ 60 եւ ի մարմնի] Ա 61 ի մարմին (մարմնի Դ) լինելով] Դ 62 զմիու-

թիւն ԱԴ 63 ըստ շարայարութեան Բ, շարայարութիւն Դ 64 ըստ] Ա 65 Յո-
հաննէս ԲԳ 66 մերոց] ԱԲԳ 67 եթէ Դ 68 համարեայ ԲԳ, համարել Դ 69
չըմպել Ա 70 Յոհան ԱԲԳ 71 Ոսկեբերանն] Դ 72 եւ ոչ ջուր] եւ ոչ բերէ Բ
73 որ] Բ 74 եւ Յոյնք] Յոյն Ա 75 ջրամատուցուցն Ա 76 ցուցանէ ԱԲԳ 77
տօնել Դ 78 կանոնաց ԱԴ 79 -ն] Ա 80 գրել է Ա 81 զմերժեալն Ա 82 ըստ]
ԱԲԳ 83 զյայտնութիւնն ԱԲԳ 84 Աստուածաբանն ԲԴ 85 եւ] ԱԲԴ 86
անուանէ, ասելով] անուանելով ԲԳ 87 բայց] Ա 88 Աստուած մարդ] Ա 89
եւ] ԱԲԳ 90 յայտնութեան Ա 91 աստուածութեամբն ԱԲԳ 92 միանալու-
թիւն Գ 93 յայտնութիւնն ԱԴ

[ԺԵ] 1 այլ] Դ 2 ձայթ Ա 3 զաստուածութեան ԱԴ, զաստուածութիւնն Բ
4 եւ] Դ 5 խմորին Դ 6 զաճմանն Ա 7 այդ Դ 8 բաժանման] Ա 9 առնել (ունել
Գ) յաստուածութենէն] ունել ... Ա, առնել աստուածութենէն Բ 10 զա-
տուածութիւնն ասել Դ 11 մարդկութիւնն Գ 12 աստուածութիւնն ԱԲԳ 13
ամպարտաւանութեանն ԱԴ 14 ձայթն Ա, ձեթն Գ, ձեթ Դ 15 համեմելոց Գ
16 մարդկահն Ա, ի մարդկային Գ, ի մարդկան Դ 17 ոչ էր] զի չէր Դ 18
մարմին Դ 19 է] Դ 20 ձայթն Ա, զձեթն Գ, ձեթն ի Դ 21 մկրտութեանն Ա 22
պատարագ Դ 23 զաճեալն Ա, զաճեալ Դ 24 աստուածութեան Ա 25 + է ԲԳ
26 հոգոյն ԱԲԴ 27 աճէր ... տեառն] ԲԳ 28 բաւական] բանին ներգործու-
թեամբ անապական Ա 29 աճել ԱԲԳ

[ԺԶ] 1 ամին Դ 2 զչորեքշաբաթի Ա, զչորեքշաբաթն Դ 2ա զուրբաթն
Դ 3 յարութեան Դ 4 թէ] Դ 5 պահել եւ Ծ ար] Գ 6 պահիցեն Ա 7 է] Դ 8 + է
Դ 9 զսկիսքն ԱԴ 10 աւորն ԱԲԳ 11 դնելով Դ 12 զչորեքշաբաթն եւ զուր-
բաթն Ա 13 մոռացեալ] Գ 14 զգրեալն Ա 15 + ասաց Աստուած ԱԲԳ 16
աւոր Ա 17 զկրճատեալ Ա 18 պատարագն ԱԲԴ 19 զիա՛րդ] ընդէ՛ր Դ 20
զ՛ի] Ա 21 զ՛ի Դ 22 բռնադատեալն ԱԴ 23 տատրակ ԱԲԳ 24 արագիլ ԱԲԳ
25 նզովս ԱԴ 26 եղեալ է] եղին յաղագս այսր Դ 27 որք ԱԴ

[ԺԷ] 1 մանատր] մարմնատր Ա 2 բաժանելս ԱԳ 3 Հոռմայեցիք Ա,
Հոռմայեցիք ԳԴ 4 նշխարով Ա 5 պատարագին Դ 6 մատուցանեն] Դ 7 +
զի ԱԲԳ 8 ջերմ Ա 9 հրամաւէ Ա 10 արեւնք ԱԴ, օրեւնք ԲԳ 11 հրալէ Ա,
հրամալէ Դ 12 էր] են ԱԴ 13 վերա Գ 14 + Յունաց կիսապատարագն զոր
ունի խորհուրդ, զի յեկեղեցի անխորհուրդ ոչինչ է, եւ Քրիստոս կատա-
րեալ պատարագաւ ի վերայ խաչին Դ 15 Հոռմայեցոյն Ա, Հոռմայեցիք
ԲԳ, Հոռմայեցոց Դ 16 վնասս պատճառ Գ 17 վարեն Ա 18 եկեղեցոյ
ԱԲԴ 19 մեղուցել ԱԴ 19ա + կարէ Դ 20 զի] եւ Դ 21 նաւել] եւ Դ 22 աշխար-
հականսն Դ 23 զմարդասիրութիւնն ԱԴ, + Աստուծոյ Դ 24 համբարձակի
ԱԴ 25 մի՛ ոք] թէ մի Ա 26 եւ] Ա 27 հաղորդել Ա 28 էն ԱԳԴ 29 քահաւել Ա
30 իշխեսցէ 31 ցուցեալ է] Ա 32 կոչելոյ քահանայութեան Ա 33 զոր Ա 34

բարկացանէ Ա 35 աշխարհի, քան թէ հաշտեցուցանէ] Ա 36 սարկաւազի] Ա 40 կոչեցել Ա 41 է նմին] էին Բ 4, + ինձ Ա 42 առաքելոյն Բ 4, առաքելոց Ա 43 կանոնքն Ա 44 հրամանն Ա 45 ի հրապարակս] յառապարս Ա 46 կանգնել Ա 47 հաղորդեն Ա 48 տղաց Ա 49 եւ] Ա 49 50 զվրամն Ա, զվրամն Ա 51 կանոնքն Ա 52 թագորսդ Ա 53 խուղ] Ա 54 լիմել] շինել Ա 55 է] Ա 56 ազգ] Ա 57 + ազգ Ա 58 զձունկն Ա 59 զձայթ Ա 60 շարաթս Գ 61 կիրակէի Ա 62 հրամատ Ա 63 որում Ա 64 պատարագեալն Ա 65 արարել Ա 66 տօնից Բ 67 կերակուր Ա 68 + եւ Ա 69 արգու Ա, արգելում Ա 70 չուտել Բ 71 հրամատ Ա 72 գառ Ա, գառն Ա 73 եւ ապա Ա 74 ձայթ Ա, եւ ձէթ] Ա 75 ամենայն ազգ Ա 76 չէ պարտ ուտել] ուտել չիք Ա 77 հրամատեցաւ Ա 78 ի] ըստ Ա, ի] Ա 79 ի կանոնս] ի պահս (զպահս Գ) ըստ կանոնաց Ա 80 գրել Ա 81 եթէ Ա 82 ատուր Ա, օր Բ 83 ուտիցէ Ա 84 միասին Ա, մի ասեն զամենայն Ա 85 ի] Ա 86 եկեղեցի Ա 87 զսեղանն Ա 88 յիշէ Ա 89 արհնել Ա 90 է Ա 91 մկրտել Ա 92 զի թէ ... մկրտել] Ա 93 եւ] Ա 94 արհնելոյ Ա 95 կամ ... կամ] Ա 96 ամեն Ա 97 զօծելն Ա 98 զի Ա 99 եւ ջուրն ... արհնեցաւ] Բ 100 + եւ Ա 101 մեռուա Բ 102 խոստովանի Ա 102^ա զաստուածութիւնն ի խաչին Ա 103 ոչ օծանեն Գ 104 իբր Ա 105 եւ] Ա 106 արեւան ի նմա] Ա, ի նմա օթեւանն Ա 107 հաւատացել Ա 108 յոյժ] յորժամ Ա 109 ազգ Ա 110 այն պատուէ Բ, այն պատուէր Գ 111 + եւ Ա 112 դատապարտէ Ա 113 որ] Ա 114 եւ] Գ 115 ունին Բ 116 մեռոն Ա 117 անուշայիտ Ա, ի] Ա 118 խառն Ա 119 կանոն Գ 120 ի մեռոն] մեռոնի Ա, ի մեռոնն Ա 121 սուրբ] Ա 122 զխմոր] Ա 123 բաժակն Ա 124 գրել Ա 125 ի] Ա 126 ձայթ Ա, արհնել ձէթ Բ 127 ինչ թէ պատահին Ա 128 շուշմանի Ա 129 Մովսէսի Ա 130 հրամանաց Ա 130^ա խակակութն Ա 131 ըստ Ա 132 պատահելոց Ա 133 էր] Բ 134 արհնութիւն Ա 134^ա մարմինն Ա 135 ձեթն Ա 136 արհնութիւն Ա 137 հոգոյն նշանակ Ա 138 լիմելին Ա 139 զարհնացն] Գ 140 ասէ Ա 141 խունկ Բ 142 խառնուածք անուշաիտ խնկոց Ա 143 յեղն Ա, յեղն Բ 144 վաելէր Ա 145 ճշտութեան Գ 146 չէ Ա 147 անդր մարմնաւոր է] անմարմնաւոր էր Ա 148 կենդանոյն Ա 149 այդ] Ա 150 պատճառ եղել] պատճառել եւ Ա 151 ծուլութիւն Ա 152 Հաց Ա 153 իր] Ա 154 յիր յիշատակ զպատարագն Ա 155 ետ Ա 156 Փիլիպոս Ա 157 մահու Ա 158 Բարդուղիմոսի Բ 159 + արդ Ա 160 բարիք Ա 161 ազելոյ Բ 162 վաճառաշահոյ Ա 163 եւ] զի Ա 164 ապաստանել Ա, ապաստան Բ 165 զգոյշ պարտի կալ Ա 165^ա զմեռել Ա 166 պարտի Ա, փրկագործութիւն ... պարտ է] Ա 167 ընձառողացն Ա, ընձայողացն Ա 168 շատն Բ 169 համարեալն Ա 170 + եւ] Գ 171 հեղզասցեն Ա 172 առաքելոցն Բ 173 Փիլիպոսի Ա 174 զքառասունս Ա 175 թուելի Ա

[ԺԸ] 1 Հոռմանցիք Ա 2 մեռանի ի Ա 3 յառաքելոց Ա 4 առին] ասին

Գ 5 կարծեք Ա, կարծեք Բ 6 չհամարեալ Ա 6^ա շուն Բ 7 պատճառ Ա 8, + առ Ա 8 առաքելոց Ա 9 առաքելոյն Բ 9 դատաւոր] դատաւոր Ա 10 շունին Ա

[ԺԹ] 1 զկերակուրս Ա, կերակուր Բ 2 պղծեալ ցուցեալ է] պղծել է Ա 3 կանոնքն Ա 4 + իմն Գ 5 Հոռմանցիքն Ա 6 խոյի Բ 7 միս Ա 8 հրամատ Ա 9 զմտտ բանջար խոտէ] զբանճար մտտ խոտէ Ա 10 + ըստ արինացն զգառն Ա 11 նկարագրեն] կարգեն Ա 12 այնքան Ա 13 զովելի է (զովի Ա) չուտելն, զի անդէպ է կրանատրի] Բ 14 պեղծ Ա 15 կարծիք Ա 16, կարծեք Բ 16 իրաքանչիւր Բ 17 ուտելն Ա 18 ամպաստանի Ա 19 + երբէք Ա 20 կրատրաց Ա, կրօնատր Ա 21 մսի Ա

[Ի] 1 բացազխով Գ 2 հանդերձի] հանդիսի Ա 3 եկեղեցոյ պատարագել Ա 4 յաղանդոյն Գ 5 շրջաւաք Ա, շուրջառիք Ա 6 քանանից Ա 7 մանկունս Ա 8 չհամարձակեն Ա 9 խորհուրդ պատարագին Բ 10 այն Ա 11 զգլուխն Ա, գլուխս Բ 11, գլուխս Գ

[ԻԱ] 1 սրբոց Ա 2 ընդունինք Բ 3 առաջի պարգևս (պարգել Գ) Ա 4 իր Գ 5 զպատկերն Ա, զպատկեր] Ա 6 եւ] Ա 7 կոռց է Ա 8 ընկալան ոմանք] ընկան Ա 9 այրէին] ներէին Բ 10 մինչ Ա 11 եղել Ա 12 եւ] Ա 13 յԱստուածածնին Բ, յԱստուածածնի Գ 14 որ] Ա 15 հրոյն] հորոյն Գ 16 եւ դարձեալ տեսիլ ցուցաւ] Բ 17 ընկան Ա 18 ամպարիշտն Ա 19 զաստանահին Ա 20 'սկանն Բ 21 կամ] Ա 22 Դանիէլի Ա, Դանիլ Գ 23 քանանս Ա, քանանայ Բ 23^ա անարգեցաւ Ա 24 սրբոցն Ա 25 ընդ այլսն] ընկալան Բ 26 զխաչն Ա 27 արհամարհանաւ] Ա 28 եւ] Ա 29 պատմութիւնն Ա 30 սրբոցն վարուց Ա 31 զպաշտելին Ա 32 զսրբոցն] Ա 33 զոր արարեալ են Ա

[ԻԲ] 1 առաջաւորացն Բ 2 պահոց Ա 3 զի] Ա 4 + զօրավարին Ա 5 պատահեալ է Ա 6 կարծեն Ա 7 այն Ա 8 Պարս Գ 9 վկայեց Ա, վկայեց Գ 10 պատմութեան Գ 11 առաջի Բ 12 է] եղել Բ 13 որ Գ 14 կարգեալ է Ա 15 ի] Գ 16 պատմեաց Ա 17 Ազադանկել Ա 18 եպիսկոպոս ասորի Ա 19 պատմութեան Ա 20 պատմեալ Ա 21 ի Սեղբեստրոսէ] Ա 22 բժշկեալ Ա 23 եղաւ Գ 23^ա Հայք Ա 24 թէ] Բ 25 պահքն Ա, պահք Բ 26 զՆիմուեցիոցն Ա, զՆիմուացոցն Գ 27 զայլոցն Ա 27^ա Հայք Ա 28 բնակել Ա 29 լեզու Բ 30 Յոյնք Ա 31 զինքեանց Ա 32 հա Ա 33 + զմեզ Ա 34 արեստի Ա 35 հալաք Ա 36 աղանդ Ա 37 հայ] Գ 38 յոր Ա 39 կամեր] Գ 40 յառաջէր շունն Ա 41 եւ այս] այն Ա 42 պահն Ա, պահք Ա 43 զայլսն Ա 44 զօրավար Ա 45 է Գ 46 ի] Բ 47 հալածել Ա 48 + է Ա 49

թագաւոր Դ 50 արքայն] թագաւորն ԱԲԳ 51 որ Դ 52 շնորհք տուեալ եղեւ Դ 53 սրբոյն Դ 54 զարավար Դ 55 սորին աղագաւ] վասն սորին Դ 56 կոչէ ԲԳ 57 չառել ԱԳ 58 վկանաց Ա 59 կոչէր ԱԲԳ 60 էր] Ա, + ամսոյն Դ 61 պատմութիւնն Ա 62 յատրոց ԱԲԳ 63 թվի Գ 64 պատուելոց են տոնի Գ, եւ նոքա պատուեն տոնի Դ 65 առաջաւորացն Ա 66 պահքն ԱԲԳ 67 կարծի ԱԲԳ 68 շաքաթ Դ 69 տամի ԱԲԳ 70 անուանեցաւ] տանեցաւ ԱԴ

[ԻԳ] 1 բարեկեանդանին Ա 2 յայնմ Ա 3 + Ի Գ 4 Հայոց] ԱԴ 5 հրաքար ԱԳԴ, հրէաքար Բ 6 գրեալն Ա 7 Հրէքն Ա 8 քաղարջի Ա, քաղարջն Դ 9 տանեալն ԱԳ 10 բորուստ Ա, բորվասուն Բ, բորվասուն ԳԴ 11 կամ] Բ, եւ կամ] Գ, եւ] Դ 12 որպէս] ԲԳ 13 պատարագի ԱԴ 14 սերոքէիցն սրբասացութեան ԲԳ 15 զփիղոնն ԱԴ 16 զվեղարն ԱԴԴ 17 քուսիթա ԱԴ 18 կուսի ԱԴ 19 զի] ԱԲ 20 այսանեան ԱԴ, այսանեն Բ 21 ամբաստանեն] պատումպեն Ա 22 եթէ ԲԳ 23 յաչիլ ԱԲԳ 24 յաչել ԱԳԴ 25 զԲանն] զքնութիւնն Դ 26 զմարմին Ա 27 մարմն Ա, մարմնոյ Բ 28 մարդկորէն Դ 28^ա ոչ առանց Բանին եւ ուր Բանն] Գ 29 խորհրդաքար Դ 30 եւ] ԱԲԳ 31 ուղեղ ԱԲ 31^ա աստուածութեանն ԲԴ, աստուածութիւնն Գ 32 մարդոյ Դ 33 ապաշխարութիւն Ա 34 յաչեցարն Գ 35 հարց] Հայոց Դ 36 մարգարից Ա, մարգարէիցն Դ 37 գուշակելով Գ 38 եւ յարինաց նկարագրեալ] Դ 39 ի] Ա 40 վկան Ա, + քարոզեալ Դ 41 Յուսիփայ Ա 42 զձեռն տարածելով Ա, տարածեալ Բ, եւ] ԱԲԳ 43 աղօթից Դ 44 ի յաչէն] Ա 45 եւ թաղեաց] Ա 46 յաւորսն Ա 46^ա ուրբաթու Դ 47 + Ի ԱԴ 48 + իսկ Դ 49 կցորդի ԱԲԳ 50 ընթերցեալ Գիրս Գ 51 հանդիպման ԲԳ 52 զյարեանն] զարերն Ա, զյարեարն ԲԳ 53 յել Ա 54 փոխել Ա, փոխելն Բ, փոխիլն Գ 55 երից] ԲԳ 56 քացին Դ 57 զգերեզման Ա 58 եւ մարմինն ոչ գտին Դ 59 Հոգի Ա 60 ազդել ԲԳ 61 Թոմաս Ա 62 կոյս Ա, կոյսն Դ 63 Աստուծոյ ԲԳ 64 Աստուածածին ... մերոյ] Դ 65 ալ] ԲԳ 66 Յուսեփայ Ա, Յովսեփայ Գ 67 այսոք Ա 68 զիրսն ԱԳ 69 Նեկտատեա ԲԳ 70 Յովհաննու Ա 71 յիր Ա, իւրում Գ 72 Թոփիլեանքն Ա 73 զՈրոյզինն Բ 74 խորհին Ա 75 ամենայնքն] երկու հարիւրքն Գ, երկերիւքն Դ 76 սուրբ ԲԳ 77 Անդրեացին Ա, Անտիոքացին] Դ 78 Հայք ԱԲԳ, Հայս] Դ 79 կիրողս ԱԳ 80 բազում ինչ ի Հայս] ԱԲԳ 81 հայրապետն ԳԴ 82 այնպէս] այնուհետեւ ԱԲԳ 83 + եւ ԲԳ, թէպէտ] թէեւ Դ 84 թէ Դ 85 առաքեալ Ա, առաքեալքն Գ

[ԻԴ] 1 առաջաւորաց ԲԳ 2 զնաց ԱԲ, զնար Գ, զնայ Դ 3 միաբանութեամբ ԱԴ 4 դաշինս ԱԲԳ 5 զառաջաւոր ԲԴ 6 պահքն ԱԲԴ 7 իրեանց Գ 8 պահել ԲԳԴ 9 կատարման ԱԳԴ 10 կոստանդիանոսի եւ Տրդատայ Դ 11 + զառաջաւորաց պահքն Դ 12 զպահսն] Գ 13 տանեալն Ա, տոնելն ԲԳԴ 14 հաստատեալ կարգն Ա

[ԻԵ] 1 Արդ] եւ Դ 2 ի] ԲԳ 3 են] է Դ 4 սատանաւ Ա 5 Մանիքեացիք Բ,

Մանիքեցիք Գ 6 ալք ԲԳ, ալ Դ 7 նոցայ ԱԳԴ 8 է որ] ԱԲԳ 9 + է Դ 10 է] ԱԲԳ 11 Հայոց կարգաց ԱԴ 12 իւրաքանչիւր ԱԳԴ 13 որք] որ Ա, որք] Դ 14 է] են Դ 15 ազգս ԱԴ 16 վկայութեան ԱԲԳ 17 հակառակել ԲԳ 18 եւ վասն այն] վասն Ա, եւ վասն այնորիկ Դ 19 անհնար Դ 20 Հոռոմոց եւ Յուկաց ԲԳ 21 անտարանչաց Դ 22 չորք Դ 23 ի] ԱԴ 24 Բիւզանդիայ Ա, Բիւզանդիոն Դ 25 ոք] ԱԴ 26 + զիւրաքանչիւր Դ 26^ա ազգաց ինէր միաբանութիւն Դ 27 չորս Դ 28 ազգ ԱԲԳ 29 զունաց Ա, զյուրանցն Բ 30 ունէին Գ 31 նուայ ԱԴ 32 զզխարոս Գ 33 իրս ԱԲԳ 34 չէր հնար հակառակութեան Դ 35 ժողովոյ Ա, ժողովոյն ԲԳ 36 զաւանդեալն ԱԲԳ 37 տոնից Դ 38 յափանցեցին Բ 39 զԱստուած Դ

[ԻԶ] 1 թերին ԱԳԴ 2 զամենայն ԱԲԳ 3 եւ այժմ ԱԲԳ 4 Յովհաննէ ԲԳԴ 5 սզաստ Ա 6 հնազանդ Ա 7 ողորմած ԱԴ 8 սրբութեան ԱԲԳ 9 վանօրէից Բ 10 անբամբաս ԱԲԳ 11 առաջնորդացն Դ 12 նախանձ Գ 13 ոչ] չտա Բ 14 կարծիլ Դ 15 թէ] Դ 15^ա աշխարհի ԲԳ 16 զբարին] Ա 17 որ] զի Գ 18 զթշմամութիւնն Դ 19 բառնայաք Դ 20 եւ] ԱԲԳ 21 + եւ ԱԲԳ 22 չբռնադատեաց ԲԳ 23 ազգի] ԱԲԳ 24 զպաշտօն ԲԳԴ 25 եւ զկարգ] Դ 26 ազգաց Ա 27 պատճառ Ա 28 զհաւատ] ԲԳ 29 զտանն Ա, զտօն ԲԳԴ 30 արժանաւորութիւն Դ 31 չընդունի] չընկալաւ Դ 32 կարգացն Դ 33 եւ] ԱԲԳ 34 զեւնեմիանոսաց ԱԴ 35 զՆեստորականաց եւ զԵւտիքիանոսաց] ԲԳ 36 ազդ Ա, ազդ հինգ Դ 37 միաբանել ԱԲԳ 38 միմեանց թշմամիք ԲԳ 39 էարկ սատանայ Դ 40 զատելութիւնն ԲԳ 41 յաչ ԲԳ 42 ատեն եւ անարգեն ԲԳ, նախատեն եւ անարգեն Դ 43 եւ] Դ 44 զլեզուաց բաժանումն ԲԳ 45 կրօնիցն Դ 46 ի] ԱԲԳ 47 գործեսցեն Դ 48 յափանէր Ա 49 Յոյն Բ 50 զարհնեալ 51 զսեղան ԱԲԳ 52 յորոց Ա 53 զենող Բ, զենող Գ 54 յեկեղեցիս Դ 55 հանել զօրհնութիւն Դ 56 Հայոց Դ 57 զմկրտութիւն ԱԴ

[ԻԷ] 1 եւ Հայք, եւ Վիրք ԲԳ 2 այնցիկ Ա 3 հարկեցուցանել ԲԳ 3^ա հաւատ Դ 4 գոր ԲԳ 5 որոց Ա, որոյ ԲԳ 6 զՀայս Ա, զՀրէայս ԲԳ 7 զաւակ ԱԴ 8 զհա՛րդ] որպէ՛ս ԱԲԳ 9 երկեղին Ա 10 արհամարհիցէ ԱԲԳ 11 առնիցէ] արասցէ Դ 12 կարգէն ԱԲԳ 13 պահանջիցէ Ա 13^ա այսպէս] Գ 14 զհերձուածօղս ԱԳԴ 15 զԱրիոս Ա 16 զկաթարոս ԲԳ, զկաթարոսսն Դ 17 զՄակեդոնիանոսսն Դ, + եւ Բ 18 զՄմբատիանոս Գ, զՄմբատիանոսսն Դ 19 զՆաւատիանոսն Դ 20 զչորեքտասանեակս ԱԲ, զչորեքտասակս Գ, զչորեքտասանեայքսն Դ 21 զապօղիմարիոսն Դ 22 սոքայ ԱԳ 23 նախ] Դ 24 զհերձուածսն Դ 25 որում Ա 26 որ] յորում Ա 27 վարդապետութեան եկեղեցոյ Բ, Քրիստոսի] ԱԲԳ 28 քահանան Ա 29 զգաարանս Ա, զգաարանօքն Դ 30 ի հաղորդութիւն] Դ 31 արեան ԱԴ 32 լուացման ԱԲԴ 33 այլել] եւ ԱԲԳ 34 պարապեալ Ա 35 առաւօտին ԲԳԴ 36 երեկոյն ԱԲԳ 37 աշակերտեալ Ա 38 կացուցանել ԲԳ 39 քահանայն] Ա 40 աւագանին] սեղանին Ա 41 մերն] իւրն Ա, մերն էր] էրն Դ 42 նորա Ա ԳԴ 43 խորոյք Ա, խոր-

հողքն Դ 44 + նորա ԱԲԳ 45 յաղանդոյն Ա 46 մի] Դ 47 ի] եւ ԱԳ 48 + աստուածութիւն Դ 49 երրորդութեանն ԲԳԴ 50 տա Բ 51 մի մի Ա 52 զբանն Դ 53 երից հաւատս Գ 54 տա Բ, + թէ ԱԲԳ 55 յաւսել ԱԲԴ, խօսիլ Գ 56 կալցէ Ա 57 ճշմարտութիւն Ա 58 որ հազիւ Դ 59 քոյ Ա, քոյ Բ, քո Դ 60 ճշմարտութիւնդ Ա 61 եւ] Դ 62 որ ԱԲԳ 63 այսմ Ա 64 անել ինձ Բ 65 + եւ ձայնի իմով լուիցեն Դ 66 զայ ԱԳ 67 լաւ ԱԲԳ 68 եւ] ի Դ 69 եւ փառատրեալ (փառատրել Բ) առաքելոց քոց] Ա 70 սայ Ա 71 հոգոյ Ա, հոգոյ Բ 72 տնկարութեանդ Գ, տնկարկութեանդ] անկարկութեամբ Դ 73 հաղորդութեամբ Դ 74 վերայայտեալ ԱԲ, վերաստեղծեալ Դ 75 հոտիդ Դ 76 զուգաթելեացի Գ 77 եւ սա] Դ 78 զովութեան ԱԲ 79 մեծութիւն զովութեան քոյ Դ 80 յախտեան Բ 81 յախտենից, ամէն] Բ 82 որպէս] Գ 83 ասացի Ա 84 նորկնից Ա 85 վերայ յայտել Ա 86 կատարեալ ԳԴ 87 որ ի քեզ] Դ 88 հաւատովք ԲԳ, հաւատոյ ի քեզ Դ 89 ամենայն Գ 90 հաստատեալ] հաւատաց ԲԳ 91 եւ] ԱԲԳ 92 զարգացոյ ԱԲԳ 93 յարդարութիւն Դ 94 եւ] ԲԳ, վաելուչ Ա, մեծ վայելուչ Դ 95 սրբոց սուրբ ԱԲԳ 96 եւ միշտ] Դ 97 յախտենից, ամէն] ԲԳ 98 Ապա ... Քրիստոսի] ԱԲԳ 99 + եւ ԲԴ 100 ի] ԲԳԴ 101 նզովեալ Ա 102 զհերձուածս ԱԲԳ 103 են եւ զամենայն ... իսկ] ամենայն հերձուածք ԱԲԳ 104 սահն ԱԲԳԴ 105 վերա ԲԳԴ 106 կեցցեն եւ ի] Գ 107 ճշմարտութիւն Ա 108 զի կեցցեն ... եկեցցեն] զի ամենայն մարդիկ գիտութիւն ճշմարտութեան եկեցցեն Բ 109 զպատրեալս Բ, զպարտեալսն Դ 110 վարդապետութենէն Դ 111 + ամենայնի Դ 112 + քո զայս Դ 113 սատանայի] հակառակողին Դ 114 զսա] ԱԲԳ 115 ընդ] Դ 116 այնոցիկ Դ 117 եկաց ԱԲԳ 118 արդ] Ա 119 ամբիծ ԲԳ 120 հոգոյ սրբոյ ԱԴ, հոգոյ սրբոյ Բ, սուրբ հոգոյ] Գ 121 այժմ ... յախտենից] Բ 122 զկեղեցտացին Դ 123 զեմիանոսս Ա, զեմիանոսս Գ 124 զՍաքելացիս] ԲԴ, եւ զսաքելացիո] 125 զորդ է հայրութիւն ԳԴ 126 Սամուտացոյ Ա, Սամուտացոյ Բ 127 զմանիցացիս եւ Դ, + եւ Գ 128 զՎաղենտինոսս Ա, զՎաղենտինոս ԲԳ 129 զՊետրոզացիս Դ 130 զՓոտիանոսս ԱԲԳ 131 զնոտացիս ԱԲԴ 132 զԱպոլինարոս Գ 133 զԿերիթիանոսս Ա, զԿերիթոսս ԲԳ 134 զԵրդիանցիս ԲԳ, զԵրդիանցիս Դ 135 զՄենանդրացիսս Ա, զՄենանդրացիս ԲԳԴ 136 հերձուածողք Ա 137 զՀրայս Ա, իբրեւ] Դ 138 մկրտեալ ԱԳԴ 139 նոցայ ԱԲ, սոցայ Դ 140 դեպ ԱԳ 141 յերկարութիւն ԱԲ 142 է հայրապետացն ԲԳ 143 սուրբ] ԲԳ 144 հոգոյն Ա 145 արարել ԱԲԳ 146 այսպէս Դ 147 + զի] ԱԴ 148 սոցին ԱԲԴ 149 եւ զսոցին ... մկրտել] ցուցին ի ջուր չմկրտել եւ զնոցին նմանեացն Դ 150 զուղեղ Ա 151 զհերձուածն ԱԲԳ 152 օծանեալ Բ 153 նոցայ] նորայ Ա, նոցայ] Դ 154 զաղանդատրոս Ա 155 զՀրայս Ա, զհեթանոսս եւ զհրէայս] զՀրեայ եւ իբրեւ հեթանոս Դ 156 + եւ Դ 157 մկրտել ԱԲ 158 զՆեստորիոս ԲԳ 159 զԵտիքիոս ԱԲԳ 160 Օնորիոքն Քրիստոսի քարձեալ եւ աղանդատրոքն ԲԳ 161 նմանիք Ա

[ԻԸ] 1 Վիրք եւ Յոյնք Դ 2 ամբաստեն Ա, բամբասեն Դ 3 զՅոյնք եւ

զՎիրք Դ 4 բնութեան Ա 5 ասելոյ Դ 6 զՀայք ԱԲԳ, բամբասեն զՀայք Դ 7 զԵտիքին Դ 8 միաբանութիւն ԱԴ 9 յայտ է եւ] Դ 10 իբրեւ զԵտիքես ԲԳԴ 11 անճառ միութեան Ա, անճառելի] անքակ Դ 12 նոքայ Ա 13 այնպէս Դ 14 կարծին Գ 15 է] ԲԳ 16 յատկութեան Ա 17 + ասել ԲԳ 18 զայ] Ա 19 աստուածանալ Դ 20 զայտ Ա 21 անգիտանամք, զի այդ] Գ 22 Ետիքես ԲԳ 23 զատկութիւն Ա, զյատկութիւն Դ 24 մարմնոյ Ա 25 այդ] այն ԲԳ, այնորիկ Դ 26 քարշել Դ 26^ա ճշմարտից Ա 27 առաջնոցն Դ 28 ծածկութիւն ԱԲԳ 29 Նեստորին ԲԳ 30 աշակերտեալք նոցա Դ 31 ժողովոյն Ա 32 եղաք ԲԳ 32^ա զսահման Դ 33 նզովէք] ժողովէք Բ 34 այսորիկ] որոյ այսոցիկ Ա, յայսոցիկ Բ, այրոցիկ Գ 35 վճիռ ԱԴ 36 ասացել ԱԴ 37 ճշտութեամբ Գ 38 զի առաքեալ ... մկրտիլ] ԲԳ 39 մահուն Դ 40 եւ] ԱԳԴ 41 Վիրք եւ Յոյնք Դ 42 եւ Հայք] ԲԳ 43 որպէս] որ Ա

[ԻԹ] 1 + եւ զաղթասիրութիւն Ա, զյաղթահարութիւն Դ 2 զոր Բ 3 Քրիստոս խոստովանին (խոստանին) Ա, զորն թողուն Գ 4 եւ] Ա 5 զՆեստորիոս Ա, զՆեստորիոսս ԲԳ 6 զԵտիքիանոսս եւ ոչ զՆեստորիանոս Դ 7 կամ] Գ 8 նաեւ] նա Բ 9 Սեբիոս Գ 10 + եւ ԱԲԳ 11 առաջինքն] ԱԲԳ 12 ուղղափառ ԱԲԳ 13 ծանրախառ Ա, ծանրախառն Ա 14 զԱկակ զԲիզանդիայ ԱԲ, զանկակ զԲիզանդիայ Գ 15 ժողովոյն] Դ 16 թէ] զի ԱԲԳ 17 Յոյնք եւ ի Վիրք Դ 18 է] Դ 19 վասն] Դ 20 զփառսն Դ 21 տէր Ա 22 իբր] որպէս Դ 23 ճշմարտութեանն ԲԳ 24 զայդպիսի հակառակութեան ԲԳ 25 թէ ԱԴ 26 միմեանց ԱԴ, զմիմեանց ԲԳ 27 եւ կալ] Գ 28 ազգ ԱԲԳ 29 թագաւորք ԱԲԳ 30 + եւ ԲԳ 31 Հայք եւ Վիրք եւ Ասորիք եւ Յոյնք եւ Հռոմք ԲԳ, Յոյնք եւ Հայք եւ Վիրք եւ Ասորիք Դ 32 սուրբ] ԱԲԳ 33 զերրորդութիւն Ա 34 + եւ Դ 35 ի] Դ 36 տնարութիւնն ԱԲ 37 ալլալին] ալլոց լինին Դ 38 զխաչ ԱԴ 39 Հայս] այս ԲԳ 40 ճշգրիտ Ա, ճիշտ Գ 41 տանին] ունի Դ 42 խոստովանովորք Ա 43 Քրիստոսի ... երրորդութեանն] սուրբ երրորդութեան եւ Քրիստոսի աստուածութեանն եւ տնօրէնութեանն Դ 44 յաչին Դ 45 զԵտիքոս Դ 46 հերձուածողս ԲԳ 47 Գրիգորոյ Ա 48 շնորհաւքն Քրիստոսի] Դ 49 ի Դունայ] Դունա, ի Դունայ ԲԳ 50 հրաժարեցին ԱԲ 51 պատրիլ] պարտին Ա, չպատրիլ Դ 52 ժողովն Դ 53 արարել ԱԲԳ

[Լ] 1 զխոստովանութիւնն Ա 2 կարծիցիք ԱԲԳ 3 ակառութեամբ Գ 4 չառնու ԲԳԴ 5 անցելոցն ԱԴ 6 վկայից Ա, վկայից սրբոց Դ 7 կարծիք ԱԴ, կարծեօք ԲԳ 8 բարո Ա, բարոյ ԲԳ 9 տանել ԱԲԴ 9^ա Աստուածաբանն ԱԴ 10 վկային Ա, վկային Մամասայ Դ 11 Գրիգորի գրեալ է Դ 12 + երանել Ա, երանելի Բ երանելին Գ 13 թէ ի ... ոչ տանէր] ոչ տոնէր ի չորեքշաբաթու եւ յուրբաթու Գ 14 յարութեանն յաւորսն ԲԳ, յաւորսն յարութեանն Դ 15 սրբոց] ԱԲԳ 16 Վրաց ԱԴ 17 զկնքահայրսն Ա, զկնքահարսն Դ 18 անզովելի ԲԳ 18^ա ոչ է] չիք Դ 19 զՀայք ԱԴ, Հայք ԲԳ 20 զազգականս Ա 21 Աս-

տուածարան Ա 22 եւ] Ա 23 հայր ԱԲԳ 24 աշխարհի ԱԲԳ 25 արժանին Ա, արժանոյն Բ 26 անհնազանդ ԱԲԴ 27 + Հայք ԱԲԴ 28 զայլ Ա 29 եաք Ա 30 ընտրութեան Դ 31 ինքն] Դ 32 ամենայն] Դ 33 յարքայութիւնն Բ 34 երկ- մից] Դ 35 մեր ԱԲԳ 36 + թէ Դ 37 + կամ այն ԱԲԳ 38 զբարեգործն Դ 39 եւ արհմէ] Դ 40 + օրհմէ Դ 41 ստեղք ԱԲԳ 42 բազմեացն Ա 43 եւ բազմեացին ... Յակոբայ] Դ 44 յամենայն] ընդ ամենայն Ա, ամենայն Դ 45 + եւ ԱԲԳ 46 եւ] ԲԳ 47 Յոյն կամ Վրացի Դ 48 նա] Դ 49 ուրկամի ԲԳԴ 50 որ Դ 51 յամենայն 52 ըմբին Ա, ըմբունեն ԲԳԴ 53 զՋահուտն Ա 54 հանդերձեալքն Ա 55 չապաշխարեն ԱԲԳ 56 Վրացիոյ Ա, Վրացիոյ ԲԳ 57 եւ կամ] կամ ԲԳ, եւ թէ Դ 58 եւ] Դ 59 քրիստոնեա ԱԲ 60 զի ... հրամայեաց] ամենայն պատ- րաստ լիցի զեհեմի Քրիստոս հրամայեաց Դ 61 հրամանեց Ա, հրամայեց Բ 62 ցեղքեր Ա, զեղքայր Գ 63 զեհեմ հրոյ Բ, զեհեմն հրոյ Գ, որ ասէ ... հրոյն] Դ

Ամփոփումն 1 Ահա ԱԳԴ 2 չափ Դ 3 եւ գրոց վկայութեամբ] Ա 4 թեպէտեւ Ա, թէպէտ ԲԳ 5 բարէպաշտ Ա 6 թագաւորք Ա, թագաւորքն ԲԳ 7 Թամարդ ԲԳԴ 8 Թամարդ եւ Դաւիթ չեն բաւական Դ 9 տիեզերական] Դ 10 + տիեզերական Դ 11 Հոռոմայեցոց Ա 12 շնորհօքն Աստուծոյ Դ 13 թշնամութիւն ԱԴ 14 եւ թշնամութիւն] ԱԴ 15 զխատ] զհաւատ Գ 16 որ զխաչ ... նախատեմ] որ զմիմեանց խաչ եւ եկեղեցի անարգեն Դ 17 յառա- ջագոյն] վերագոյն Դ 18 կամք] Գ, Աստուծոյ ... կամք] Քրիստոսի հաճոյ Դ 19 քրիստոնեից Ա 20 միայկրան Ա, միակրօն ԲԳ 21 էին լեալ] լինէր Դ 22 արժանի] հնար ԱԴ 23 իշխան Դ 24 որք Դ 25 + ոչ Ա 26 Հայոց] Աստուծոյ Ա 27 այրեն ԱԲԳ 28 ժամանակեա ԲԳ, ժամանակի Դ 29 + եւ Ա 30 յախտնա- կան ԱԴ 31 թագաւորութիւն Դ 32 + եւ Ա 33 ընդ] Դ 34 Կոստանդիանոսին Ա, + ընդ Ա 35 Թէոդոս Գ 36 + ընդ ԱԲ 37 իքեանց Ա 38 աստուածասիրաց Դ 39 պակկին ԱԴ 40 ունիցին] առնին Դ 41 զհորեանց թագաւորութիւնն Դ 42 եւ] ԱԲԳ 43 + եւ Ա 44 յաղթող Դ 45 բարէպաշտութեամբ Ա 46 իշխանօք Դ, + քաղդր կամաք ԱԲԳ 47 իրաւամբ ԱԲԳ 48 + եւ ԱԲԴ 49 մեճք ԱԲԳ 50 գաւազի Ա, + արքայութեանն ԱԲԳ 51 կեճս Ա 52 եւ պայծառացեալք] Ա 53 երկրպագութեամբն ԲԳ 54 ամենասուրբ Հոգոյն Ա 55 ընդ Հար ... միշտ եւ] Դ 56 յախտնից] Գ 57 եւ միշտ ... ամեն] Բ

ՄՆԻԹԱՐ ՔԱՅԱՆԱՅ ՍԿԵՒՈՒՅՈՒ ԶԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ ԶԱՍԱՊԱՏԻՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՆՐԱՆՑ, ՈՎՔԵՐ ԱՍՈՒՄ ԵՆ, ԹԷ ՏԱՍՆՄԷԿ [ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ] ԻՇՆԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԱՄԵԼԻ ՓՈՔՐ Է, ՔԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻՆԸ, ԿԱՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆ ԱՄԵԼԻ ԲԱՐՁՐ Է, ՔԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ [ԳՐՈՒԿԾ] ԶԱՅՈՑ ԶԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԶՈՂԱՆՈՎ ԵՒ ԿԱՍՏԱՂՈՆԻ ՅԱԿՈԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՅՈՐԴՈՐՈՎ

(շարունակութիւն)

ԶԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Լիկաթն ասաց. «Քրիստոս միայն Պետրոսին ասաց, թէ՛ «Քեզ կտամ երկնային արքայութեան բանալիները, եւ ինչ որ մի անգամ կապես երկրի վրայ, կապուած կլինի երկնքում, եւ ինչ որ արձակես երկրի վրայ, արձակուած կլինի նաեւ երկնքում»! »:

Պատասխան տուեցի եւ ասացի. «Այստեղ Քրիստոս խոստացաւ միայն եւ իշխանութիւն չտուեց, քանի որ չասաց, թէ՛ վերցրո՛ւ կամ՝ ընդունի՛ր, այլ թէ՛ կտամ քեզ: Տեսնո՞ւմ ես, թէ ինչպէս է ապագային թողնում տալը:

Իսկ եթէ տուել է նոյն պահին, ասացէ՛ք, թէ ինչ է տրուածը, որով պարծենում էք մեզ վրայ: Քանզի այստեղ միայն բանալիներն է յիշուած, թէ խոստացաւ, իսկ տալու եւ ամենակարեւորը՝ բացելու մասին չի խօսում: Ո՞րն է Պետրոսի փառքը. սոսկ բանալի՞ն՝ առանց բացելու [կարողութեան]: Մի տեղում Փրկիչն ասաց, թէ փարիսեցիներն էլ ունեն նոյնը. «Վա՛յ ձեզ,- ասում է,- փարիսեցիներիդ եւ դպիրներիդ, որ փակում էք երկնքի արքայութեան [դռները]. ինքներդ չէք մտնում եւ

* Ակիզքը տե՛ս «Գանձասար» Ե:
1 Տե՛ս Մատթ. ԺԶ 19:

մտնողներին արգելում էք»¹:

Եւ այս խօսքն է սոսկ, որ միայն Պետրոսին է ասուամ, եւ որով կարծում էիք բարձրացնել [նրան], նուաստացրիք: Իսկ եթէ նկատի ունէք կապելն ու արձակելը, որը ճշմարիտ եւ բարձրագոյն իշխանութիւն է, ապա այդ խոստացաւ ոչ միայն Պետրոսին, այլ նաեւ տասնմէկին, երբ պատուիրում էր նրանց. «Եթէ քո եղբայրը մեղանչի քո դէմ, գնա՛ եւ առանձին յանդիմանի՛ր նրան, իսկ եթէ չլսի ու նորից կրկնի, ասա՛ Հաւատացեաների ժողովում. եւ եթէ նրանց էլ չլսի, թող լինի քեզ Համար ինչպէս Հեթանոսները: Ծճմարիտ եմ ասում ձեզ՝ ինչ որ կապէք երկրի վրայ, կապուած կլինի երկնքում, եւ ինչ որ արձակէք երկրի վրայ, արձակուած կլինի երկնքում»²: Ահա նաեւ այստեղ Հաւասար դուրս եկան տասներկուսը. եւ ինչպէս այնտեղ Հայրը չկամեցաւ զրկել Պետրոսին դաւանութեան մէջ, այնպէս էլ այստեղ Որդին չկամեցաւ զրկել տասնմէկին [նոյն] խոստումից: Եւ թէ խոստում է այն, որ [ասուեց] միայն Պետրոսին, եւ այս, որ Հաւասարապէս [ասուեց] տասներկուսին, յայտնում է նոյն ինքը Պետրոսը՝ Հարցնելով Քրիստոսին. «Տէ՛ր, քանի՞ անգամ, եթէ եղբայրս իմ դէմ մեղանչի, պէտք է ներեմ նրան»³: Տեսնո՞ւմ էք, որ դեռեւս իշխանութիւն չէին ստացել, ուստի Հարցնում է, ինչպէս իշխանութեան չափին անձանթը»:

Հիկաթն ասաց. «Եթէ սրանք սոսկ խոստումներ են, ապա ո՞ւր են պարգեւները. մի՞թէ ստում է Քրիստոս»:

Եւ պատասխանեցի. «Ծճմարտութիւնը՝ [այսինքն՝ Քրիստոս,] չի ստում, այլ Յարութիւնից յետոյ, երբ առաքում էր նրանց, Սուրբ Հոգով բոլորին Հաւասարապէս կատարեալ իշխանութիւն տուեց: «Կիրակի երեկոյեան, Յիսուս փակ դռների միջով մտնելով այնտեղ, ուր Հաւաքուել էին աշակերտները, կանգնեց նրանց մէջ եւ ասաց. «Ողջո՞յն ձեզ»: Եւ կրկնելով ողջոյնը, ասաց նրանց. «Ինչպէս Հայրն առաքեց ինձ, ես էլ առաքում եմ ձեզ»: Եւ երբ այս ասաց, փչեց նրանց վրայ եւ ասաց. «Առէ՛ք Սուրբ Հոգին. եթէ մէկի մեղքերը թողնէք, թող

1 Տե՛ս Մատթ. ԻԳ 13:
2 Տե՛ս Մատթ. ԺԸ 15-18:
3 Մատթ. ԺԸ 21

նուած կլինի, եւ եթէ մէկին բռնէք, բռնուած կլինի»⁴:

Տեսնո՞ւմ էք, թէ ինչպէս են տարբերում խոստումները պարգեւներից, քանի որ այնտեղ ասում է՝ ում կապէք, իսկ այստեղ՝ ում թողնէք եւ բռնէք»:

Այլ պատասխան.

«Վերադառնանք սերմնացանի առակից յետոյ աշակերտների՝ Տիրոջը տրուած Հարցին. «Ինչո՞ւ ես նրանց Հետ առակներով խօսում»: Պատասխանում է նրանց. «Ձեզ է տրուած իմանալ երկնքի արքայութեան խորհուրդները»²: Իսկ Ղուկասն ասում է, թէ՛ «Իր աչքերը բարձրացրեց աշակերտների վրայ ու ասաց. «Երանի՛ Հոգով աղքատներիդ, քանի որ ձերն է երկնքի արքայութիւնը»³: Արդ, եթէ իշխանութիւն տուեց՝ իմանալու անճառելի եւ նուիրական խորհուրդները, որ միայն Իրենն են եւ իւրայիններինը՝ ըստ գրուածի, թէ՛ «Իմ խորհուրդը՝ ինձ եւ իւրայիններին»⁴, ապա ինչո՞ւ չպէտք է կամենար տասնմէկին տալ դրսինը եւ դռան Հետ կապուածը: Եւ դարձեալ, եթէ արքայութեան ողջ իշխանութիւնը տուեց տասներկուսին, ինչո՞ւ պիտի դռան աւելի փոքր իշխանութիւնը չվստահէր նրանց. եւ եթէ իրենցն է, ինչպէս որ տուեց, ինչպէ՞ս չունեն իշխանութիւն իրենց տէրութեան մէջ: Ահա աւելի մեծով ցոյց տրուեց, որ ունեն նաեւ աւելի փոքրը:

Իսկ այժմ տեսնե՛ք, թէ ինչ է երկնքի արքայութեան բանալին, եւ կամ թէ ում տուեց, որպէսզի մենք էլ չվրիպենք խօսքի ստուգութիւնից, [եւ] ուրիշ ազգերի պէս ընդունայն չլինի նաեւ մեր պարծանքը:

Արդ, ինչպէս Քրիստոսից աւանդուեց մեզ, առաջին բանալին մկրտութիւնն է, ինչպէս ասում է Յիսուս Նիկողեմոսին. «Եթէ մէկը վերստին չծնուի ջրից եւ Հոգուց, չի կարող մտնել երկնքի արքայու-

1 Տե՛ս Յովն. Ի 19-23: Այս սուրբգրային վկայակոչութիւնը թարգմանելիս որոշակի բառային հարազատութիւն է պահպանուած զրաբար բնագրի նկատմամբ, ինչը պայմանատրուած է յաջորդող նախադասութեան մէջ այդ բառերի շեշտադրմամբ: Յաջորդ նախադասութեան մէջ այդ բառերը ներկայացուած են շեղատառ: Թողնել կամ բռնել այստեղ նշանակում է մեղքերին արձակում տալ կամ չտալ (խմբ.):
2 Տե՛ս Մատթ. ԺԳ 10-11:
3 Տե՛ս Ղուկ. Զ 20:
4 Եւ. ԻԳ 16

թիւն»¹, որի համար նաեւ իշխանութիւն տուեց: Իսկ երկրորդը Հօր կամքի կատարումն է, ինչպէս դարձեալ ասում է Տէրը, թէ՛ «Ոչ ամէն ոք, որ ասում է Ինձ՝ Տէ՛ր, Տէ՛ր, կմտնի երկնքի արքայութիւն, այլ՝ նա, ով կկատարի Իմ Հօր կամքը, որ երկնքում է»²:

Իսկ թէ ինչն է Հօր կամքը, նոյն ինքը Որդին ուսուցանում է եւ ասում. «Իմ Հօր կամքը չէ, որ նրանցից որեւէ մէկը կորստեան մատնուի»³: ըստ այն մէկ գտնուած ոչխարի օրինակի, որ մոլորուել էր հարիւրի միջից: Եւ նրանց իշխանութիւն է տալիս. «Եթէ մեղանչի, - ասում է, - քո եղբայրը, գնա՛ եւ յանդիմանի՛ր նրա մեղքերը, երբ դու [եւ նա] մենակ էք, եւ եթէ լսի քեզ եւ խոստովանելով ապաշխարի, շահեցիր եղբօրդ: Ժամանակի ընթացքում արձակի՛ր ապաշխարութեան կապանքները, թո՛յլ տուր նրան [հաղորդակից լինել] Եկեղեցուն եւ կենարար խորհրդին, որը երկնքի արքայութեան առհաստիցն է: Իսկ եթէ յամռուելով հրաժարոււմ է, երկրորդ եւ երրորդ յանդիմանութիւնից յետոյ թող քեզ Համար լինի ինչպէս Հեթանոսը. կապի՛ր նրան եկեղեցական խորհուրդներից դուրս»⁴: Որը նաեւ երկնքում ունի նոյն կապանքը՝ ըստ Տիրոջ անսուտ խօսքի:

Արդ, տասներկու առաքեալներն այս կատարեալ իշխանութիւնը ստացան Քրիստոսից եւ ոչ թէ Պետրոսից. եւ, գնալով իրենց վիճակները, աթոռներ հաստատեցին իրենց, որոնք անասանելի են դժոխքի դռների համար՝ Համաձայն Տիրոջ խօսքի: Եւ այս իշխանութիւնը ճիշտն է տուեցին իրենց աշակերտներին, ինչպէս եւ ստացան՝ Քրիստոսի խօսքի համաձայն: Եւ սա երեւում է նրանից, որ այժմ էլ Եկեղեցում կատարոււմ է Քրիստոսից աղբիւրացած մկրտութեան խորհուրդը, խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ մաքրութիւնը, [որը] ոչ թէ Պետրոսի միջոցով է [տրուել] տասնմէկին եւ ապա նրանցով՝ մեզ, այլ Քրիստոսից՝ բոլոր տասներկուսին, իսկ նրանցից՝ իւրաքանչիւր վիճակին: Դրա համար էլ Հռոմի Եկեղեցու կարիքը չունենք, քանզի մեր աթոռի վրայ նստող առաքեալ է Տիրոջից՝ Համապատիւ ձերինին: Արդ, ո՛ւր մնաց ձեր պարծանքը, որ Պետրոսի կամքով չէ»:

1 Տե՛ս Յովն. Գ 5:
 2 Տե՛ս Մատթ. Է 21:
 3 Տե՛ս Մատթ. ԺԸ 14:
 4 Հմմտ. Մատթ. ԺԸ 15-19:

ՀԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԴ

Լիկաթն ասաց. «Մի՛թէ Տէրը չասաց. «Սիմո՛ն, [Ես աղօթեցի քեզ Համար, որպէսզի քո հաւատքը չպակասի, եւ] դու, երբ վերադառնաս, հաստատես քո եղբայրներին»¹: Ի՞նչն է աւելի բարձր իշխանութիւն, քան այս»:

Պատասխան. «Նախ՝ հաստատել մէկին՝ առաւելապէս չի [նշանակում հաստատել] ինչ-որ անկումից յետոյ: Եւ նախ հարցնում եմ ձեզ, թէ ինչի մէջ ընկան տասնմէկը Սուրբ Հոգին ընդունելուց յետոյ, որ Պետրոսը հաստատեց նրանց: Տո՛յց տուէք առաքելական մատեաններում, եւ ես կհամաձայնեմ ձեզ հետ: Իսկ այժմ մեզ, որ նրանց սահմանած կարգի մէջ ենք, դարձեալ հարկադրում էք անզգամ լինել, բայց անզգամ չեմ լինի, քանի որ ճշմարտութիւնն եմ ասում: Գիտենք, որ միայն Պետրոսն էր գայթակղուել Տիրոջ Յարութիւնից յետոյ: [Եւ] ինչպէս ասում է Պօղոսը Գաղատացիների [թղթում]. «Անխտիւր ուտում էր բոլոր Հեթանոսների հետ: Իսկ երբ եկան ոմանք Յակոբոսի շրջանակներից, վախենալով առանձնացաւ, մինչեւ որ նրա հետ կեղծաւորութիւն արեցին նաեւ ուրիշները, եւ անգամ՝ Բառնաբասը: Եւ երբ տեսայ, - ասում է, - որ ուղիղ չեն ընթանում Աւետարանի ճշմարտութեամբ, բոլորի առաջ ասացի կեփասին...»²: Տեսնո՞ւմ էք, թէ ինչպէս Պետրոսը գայթակղուեց եւ հաստատուեց Պօղոսի կողմից, եւ ոչ թէ միւսները՝ նրա, [այսինքն՝ Պետրոսի] կողմից:

Ո՛վ եղբայրներ, հաստատելը բազմաթիւ իմաստներ ունի, սակայն մենք Հետեւեալ երեքին անդրադառնալով՝ տեսնենք, թէ ինչ իմաստով է Պետրոսը հաստատում տասնմէկին՝ ըստ Տիրոջ խօսքի: Արդ, ուրիշներին հաստատելը կա՛մ ընդհանուր է, կա՛մ մասնաւոր, որը իշխանական է, կա՛մ անձամբ օրինակ լինել՝ առանց իշխելու, ինչպէս Պետրոսի [ղէպքում] է: Եւ որպէսզի խօսքս հաւատարի լինի, ցոյց տանք Գրքից:

Եւ արդ, ընդհանուր հաստատումը Հետեւում է ընդհանուր գայթակղութեանն ու հաւատքից թերանալուն, ինչպէս եւ գրում է Պօղոսը բոլոր կորնթացիներին. «Այսուհետեւ, եղբայրներ՛ր իմ սիրելի, հաստատու՛ն եղէք, անշա՛րժ մնացէք, [ամէն ժամ] աւելի՛ն եղէք Տիրոջ գոր-

1 Տե՛ս Դով. ԻԲ 32:
 2 Տե՛ս Գաղ. Բ 12-14:

ծերի մէջ»¹. Եւ դարձեալ՝ «Արթո՛ւն կացէք, Հաստատո՛ւն մնացէք Հաւատքի մէջ»²: Իսկ մասնաւորն [այն է], երբ մէկն է մեղանչում, ինչպէս մեղանչած կորնթացու զէպքում, որին Հաստատում է ջերմեանդ ապաշխարութիւնից յետոյ՝ գրելով նրան. «Շատ է, - ասում է, - այդպիսինին այդ պատիժը: Աղաչում եմ ձեզ՝ այսուհետեւ նրա նկատմամբ Հաստատել սէրը»³: Կամ այն, որ [գրում է] գաղատացիներին. «Եթէ մէկը բռնուի ինչ-որ յանցանքի մէջ, դուք, որ հոգեւոր էք, Հաստատեցէ՛ք նրան Հեղութեան հոգով»⁴: Արդ, այս երկու իմաստով (որ իշխանականն է) որեւէ տեղ չի ասում, թէ Պետրոսը Հաստատեց տասնմէկին, եւ դուք չէք կարող ցոյց տալ: Քանզի Սուրբ Հոգին ընդունելուց յետոյ եւ ոչ մի յանցանք չկայ՝ յիշատակուած նրանց մասին՝ լինի ընդհանուր, թէ մասնաւոր:

Ապա խօսենք երրորդ իմաստի մասին, որ օրինակով է եւ ոչ իշխանութեամբ, ինչպէս դարձեալ ասում է գաղատացիներին, թէ՛ «Սակայն ինչ վերաբերում է ներս սպրդած սուտ եղբայրներին, որոնք ներս սպրդեցին՝ մտնելու տեսնելու մեր ազատութիւնը, որ ունենք ի Քրիստոս Յիսուս, որպէսզի մեզ ծառայ դարձնեն, երբէք չանսացինք Հնազանդուել նրանց, որպէսզի Աւետարանի ճշմարտութիւնը Հաստատուի ձեր մէջ»⁵: Որը սակայն արեց Պետրոսը ներս սպրդած սուտ եղբայրների [առաջ], որոնք ասացին այն գիշերը, երբ Տիրոջը ատեն բերեցին, թէ՛ դո՛ւ էլ ես նրանցից: Նա ուրանալով [ասաց], թէ՛ ոչ⁶: Եւ որովհետեւ կամեցան բոլորովին ծառայեցնել ուրացութեանը, երկրորդեցին եւ երրորդեցին [Հարցումը], եւ իսկոյն կանչեց քաղաղը: Եւ, յիշելով Տիրոջ խօսքը, այլեւս չենթարկուեց ուրացութեանը եւ, դուրս ելնելով, դառնապէս լաց եղաւ: Եւ Հաստատեց նրանց, [այսինքն՝ տասնմէկին], Աւետարանի այն խօսքով, որ ասաց Տէրը, թէ՛ «Սիմո՛ն, Սիմո՛ն, սատանան փորձեց մաղել ձեզ ցորենի նման, բայց Ես աղաչեցի քեզ Համար, որ քո Հաւատքը՝ չպակասի»⁷»:

1 Ա. Կոր. ԺԵ 58
 2 Ա. Կոր. ԺԶ 13
 3 Տե՛ս Բ. Կոր. Բ 6-8:
 4 Տե՛ս Գաղ. Զ 1:
 5 Գաղ. Բ 4
 6 Տե՛ս Թովթ. ԺԸ 25:
 7 Ղուկ. ԻԲ 31-32

Այլ պատասխան.

«Տէրն ասաց տասներկուսին, թէ՛ դուք ամէնքդ այս գիշեր գայթակղուելու էք Իմ պատճառով: Իսկ Պետրոսը ուրացաւ եւ ասաց. «Թէպէտեւ բոլորը գայթակղուեն, սակայն ես չեմ [գայթակղուի]»: Եւ Նա, [այսինքն՝ Քրիստոս], ասաց. «Հէնց դու երեք անգամ կուրանաս Ինձ»¹, ինչպէս եւ եղաւ: Իսկ երբ տասնմէկը տեսան, որ Պետրոսը դարձի եկաւ, եւ Տէրն ընդունեց նրան, որ առաւել մեծ յանցանքի մէջ ընկաւ, Հաստատուեցին Հաւատքի մէջ, թէ կընդունի նաեւ իրենց՝ ներելով նաեւ իրենց գայթակղութիւնը: Ո՛վ եղբայրներ, այս է Պետրոսի կողմից եղբայրների Հաստատումը, ինչ որ ասաց Տէրը, ու ոչ թէ այնպէս, ինչպէս դուք էք կարծում, [այսինքն՝] իշխանութեամբ:

Ասում է Տէրը. «...Դու, [երբ] վերադառնաս, Հաստատես քո եղբայրներին»²: Նրա, [այսինքն՝ Պետրոսի] մարմնաւոր եղբայրներ է անուանում իսրայէլացիներին, որոնց Հաստատեց Աւետարանի քարոզութեան խօսքով: Այդ վկայում է, որ Քրիստոսի անունից էր խօսում. «Նա, որ յաջողեցրեց Պետրոսին հրեաների առաքելութեան մէջ, ինձ էլ յաջողեցրեց Հեթանոսների մէջ»³»:

Այլ պատասխան.

«Հաստատում է նաեւ [նրանց, ովքեր] ըստ աւազանի են եղբայրներ կոչւում, եւ այս՝ երկու կերպով. նախ՝ ապաշխարութեան օրինակով, որպէսզի մենք էլ Հաստատուած լինենք Հաւատքի մէջ, թէ՛ նրապէս մենք էլ մեղքերի թողութիւն ենք ստանում ապաշխարութեամբ երկրորդ՝ Ընդհանրական թղթերի վարդապետութեան միջոցով»:

Այլ պատասխան.

«Որպէսզի դու, - ասում է Տէրը, - վերադառնաս եւ Հաստատես քո եղբայրներին»⁴, որը ցոյց տուեցինք. եւ չասաց, թէ՛ Հաստատես սուրբերին⁵ Հաստատողներին, քանի որ տասնմէկը նոյնպէս Հաստատողներ են Պետրոսի պէս, ինչպէս վկայում է Պողոսը, որ եփեսացիներին ասում էր Քրիստոսով, թէ՛ «Նա դրեց ոմանց որպէս մարգարէներ եւ

1 Տե՛ս Մատթ. ԻԶ 31-34:
 2 Ղուկ. ԻԲ 32
 3 Գաղ. Բ 8
 4 Տե՛ս Ղուկ. ԻԲ 31:
 5 Այսպէս էիմ կոչում առաքելները առաջին քրիստոնեաներին:

աւետարանիչներ՝ Հաստատելու սուրբերին պաշտամունքի մէջ Քրիստոսի Մարմնի շինութեան համար»¹:

Տեսնո՞ւմ էք, թէ ինչպէս ամէն ինչուս բոլոր տասներկուսին էլ հաւասարապէս զուրկ չի պահել իշխանութիւնից, ուստի որեւէ այլ Հաստատողի կարիք չունենք, քանի որ ունենք մեր Հաստատողը»:

ՀԱԿԱԾԱՌՈՒԹԻՒՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

Լիկաթն ասաց. «Պետրոսի մասին աւետարանիչն ասում է. «Յիսուսը, նայելով նրան, ասաց. «Դու կկոչուես Կեփաս»²: Եւ Յովհաննէսը, յունարէն գրելով Աւետարանը, կեփալ ասաց, որ նշանակում է գլուխ, իսկ նախախնամութիւնը թոյլ չտուեց թարգմանել այս բառը այլ լեզուով, այլ նոյն բառով պահեց մինչեւ Հիմա, որպէսզի դրանով ցոյց տրուի, որ Պետրոսը գլուխ է: Եւ Կեփասը, որ Պետրոս է թարգմանուում, չէր յիշատակում»:

Պատասխան. «Եւ արդ, ո՞վ դուք, այդ պարծանքն անկասկած յոյժ անօգուտ է: Նախ, ըստ գրուածի, Նա ասաց. «Դու կկոչուես Կեփաս»³, եւ թարգմանեց այն Պետրոս: Յոյները Աւետարաններում մինչեւ այսօր էլ այդպէս է գրուած, քանի որ այդպէս իմացանք ընթերցելով, նաեւ՝ Հարցնելով Հմտագոյն մարդկանց, [որոնք] այդպէս ասացին, ինչպէս որ գրուած էր»:

Այլ պատասխան.

«Եւ արդ, քանի որ այսպէս է գրուած, ասացէ՛ք՝ ի՞նչ կարիք կար ասել, թէ Կեփալը թարգմանուում է Պետրոս. Պետրոս բառը յունարէն է, եւ դրա կարիքն ամենեւին չկար: Իսկ եթէ ասէք, թէ կեփալը կեփալով ասաց թարգմանել, սա էլ է անմտութիւն. [նշանակում է] միեւնոյն լեզուի մէջ գլուխը գլխով թարգմանել, ինչը եւ պարտաւոր էինք մենք անել, որ [Աւետարանը] թարգմանեցինք մեր լեզուով:

Եւ դարձեալ, եթէ Յովհաննէսը Տիրոջից գլուխ լսեց եւ քար թարգմանեց, դա ոչ միայն յիմարութիւն, այլեւ ստութիւն եւ թերութիւն է ներմուծում Աւետարանի մէջ եւ այն անստոյգ ցոյց տալիս ամ-

1 Տե՛ս Եփես. Դ 11-12:

2 Տե՛ս Յովն. Ա 42:

3 Տե՛ս Յովն. Ա 42:

բողջութեամբ, որը քաւ լիցի: Իսկ եթէ եբրայերէն Կեփաս է լսել եւ ասել, թէ այն յունարէն Պետրոս է թարգմանուում, ինչպէս որ գրուած է նրանց, ձեր եւ բոլոր ժողովուրդների Աւետարաններում, [ապա] ինչո՞ւ էք մեղանչում ճշմարտութեան դէմ եւ ասում, թէ նախախնամութեամբ է պահուել բառը: Արդեօք ի՞նչ առաւելութիւն ունի յունարէն կեփալ բառը Հայերէն գլուխ բառի նկատմամբ. մի՞թէ նոյն նշանակութիւնը չունեն: Ահաւասի՛կ դատարկ մտածութիւն:

Իսկ թէպէտեւ համաձայնեք ձեր ասածին, թէ գլուխ է ասել, ասացէ՛ք՝ ում գլուխն է. քանի որ ամէն մի գլուխ [որոշակի] անձնաւորութեան գլուխ է: Եւ ձեր տարբերակով ասուածը անձնաւորութիւնը չի ցոյց տալիս, ինչպէս նաեւ՝ ասելը՝ արածեցրո՛ւ ոչխարներին: Եւ եթէ չկայ անձնաւորութիւն, ապա չկայ նաեւ գլուխ, ինչպէս ձեզ է թուում: Եւ ինչո՞ւ էք ստուերի հետ մարտնչում [եւ], օգին Հարուածելով, կարծում, թէ յաղթեցիք նրան, ում չէք տեսել»:

ՀԱԿԱԾԱՌՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Լիկաթն ասաց. «Տէրը միայն Պետրոսին ասաց. «Արածեցրո՛ւ իմ ոչխարներին»¹, եւ սա, կարելի է ասել, իշխանութեան անբեկանելի նշան է»:

Պատասխան. «Նախ տեսնե՛ք: Թէ արդեօք սրան համազօր խօսք կա՞յ Աւետարաններում, թէ՞ ոչ. եւ թէ՛ աշակերտ դարձնելուց աւելի ի՞նչ այլ նշանակութիւն ունի արածեցնելը: Եւ որ ուրիշ ոչինչ չի նշանակում, վկայում է Եզեկիէլը Աստուծոյ անունից (թէպէտեւ [բառիս] ժխտական ձեւի [գործածմամբ]). «Այսպէս է ասում Տէրը. «Ո՛վ Իսրայէլի Հովիւներ, մի՞թէ Հովիւներն իրենք իրենց են արածեցնում: Մի՞թէ Հովիւները չեն արածեցնում ոչխարներին: Ահա պարարտներին թէ Հովիւները չեն արածեցնում եւ կաթը ուտում, իսկ իմ Հօտերը չէք արածեցնում»². Ինչպէս եւ այժմ է, եւ չկայ մէկը, որ յանդիմանի:

Ուրեմն, եթէ յայտնի դարձաւ, որ արածեցնելը եւ աշակերտ դարձնելը նոյն [իմաստն] ունեն, ապա մենք ուշադրութիւն չենք դարձնում միայն բառերի տարբերութեան վրայ, այլ՝ մտքի նշանակութեան վրայ, քանի որ Փրկիչը սովորաբար միեւնոյն իմաստը բազմա-

1 Յովն. ԻԱ 16-17

2 Տե՛ս Եզեկ. ԼԴ 2-3:

զան բառերով է արտայայտում, ինչպէս երկնքի արքայութիւնը՝ ոււկանով, գանձով եւ մանանխով, այդպէս էլ՝ Աւետարանի քարոզութիւնը, որի մասին այստեղ ասաց՝ արածեցրո՛ւ ոչխարներին. մէկ այլ տեղ հունձք անուանեց եւ հարսանիքի պատրաստութեան նմանեցրեց: Եւ ասաց, որ Հօր եւ Իր կողմից են հանւում եւ առաքւում մշակներն ու ծառաները. եւ ոչ թէ՛ մէկ մշակ եւ ծառայ, ինչպէս ձեզ է թւում, այլ՝ բոլոր տասներկուը, որպէսզի հաւաքեն ցորենի խուրճը եւ իսկական լոյսից [զրկուած] կոյրերին հրապարակներից բերեն դէպի ճշմարտութեան ճանաչման լոյսը, որի համար էլ կոչւում էին աշխարհի լոյս»:

Այլ պատասխան.

«Այժմ տեսնենք, թէ ինչ է արօտը, որպէսզի այն նիւթական չհամարենք եւ արածեցնելը՝ զգայական. եւ թէ՛ մէկ ուրի՛շը կայ այս արօտում արածեցնող, թէ՞ միայն Պետրոսն է: Եւ արդ, արօտն ինքնըստինքեան կերակուր է եւ եթէ կերակուր է, ուրեմն տարբեր է ըստ ուտողների. ինչպէս անբանների համար [կերակուր] է զգալի խոտը, այնպէս էլ բանաւորների համար՝ Աստուծոյ խօսքն ու իմաստութիւնը: Ինչպէս ասում է սուրբ Դաւիթը եօթանասուներօթերորդ սաղմոսում. «Հովուում էր Իսրայէլին, արածեցնում էր նրանց սրտի իմաստութեամբ եւ ձեռքերի անմեղութեամբ առաջնորդում էր նրանց»¹: Եւ Տէրն [ասում է], թէ՛ «Միայն հացով չի ապրի մարդ, այլ՝ Աստուծոյ ամէն խօսքով»²: Արդ, Բանն Աստուած Իր խօսքը ոչ միայն Պետրոսին տուեց, այլ նաեւ նրա բոլոր ընկերներին Գալիլեայում, ուր ժամադրուել էր հանդիպել նրանց: Ինչպէս եւ գրուած է, երբ տեսաւ նրանց, ասաց. «Գնացէ՛ք այսուհետեւ աշակերտ դարձրէ՛ք բոլոր Հեթանոսներին, ուսուցանեցէ՛ք նրանց Իմ բոլոր խօսքերը, որ պատուիրեցի ձեզ»³, եւ թէ՛ «Երբ Սուրբ Հոգին գայ, կուսուցանի եւ կյիշեցնի ձեզ Իմ խօսքերը»⁴. Եւ իմաստութիւն տուեց [նրանց]: Եւ ասում է Հրեաներին. «Կուղարկեմ ձեզ մօտ իմաստուններ, որոնց կսպանէք»⁵: Իսկ Պօղոսն աւելացնում է. «Մենք քարոզում ենք խաչուած Բրիստոսին՝ որ-

1 Տե՛ս Ասդմ. ՀԷ 71-72:
 2 Տե՛ս Մատթ. Դ 4:
 3 Տե՛ս Մատթ. ԻԸ 19-20:
 4 Տե՛ս Ղուկ. ԺԲ 12:
 5 Տե՛ս Մատթ. ԻԳ 34:

պէս գայթակղութիւն Հրեաների համար, [բայց] նրանց համար, որ կանչուած են՝ որպէս Քրիստոս Աստուծոյ զօրութիւն ու Աստուծոյ իմաստութիւն»¹: Եւ որ քարոզութիւնն արօտ է [նշանակում], ցոյց է տալիս նոյն ինքը՝ Պօղոսը. «Մանկաբարոններին, - ասում է, - կաթով կերակրեցի, իսկ պինդ կերակուրը հասուն բերան ունեցողների համար է»²:

Տեսնո՞ւմ ես, թէ ինչպէս է ցոյց տալիս, որ հաւասար են արածեցնողները. քանզի այնտեղ Քրիստոս արօտ անուանեց Աւետարանը, [իսկ] Քրիստոսով [սօսողը, [այսինքն՝ Պօղոսը], այն կոչեց կաթ եւ կերակուր»:

Այլ պատասխան.

«Ո՛վ տեսաք, ահա նաեւ այս բանի մէջ չգրկեց տասնմէկին, որովհետեւ ասաց՝ արածեցրո՛ւ ոչխարներին³, եւ ոչ թէ՛ հովիւներին: Քանի որ հովիւներ են նաեւ նրան համապատիւ միւս աշակերտները ու նրա նման արածեցնող, [ինչը] վկայում է Պօղոսը եփեսացիներին ուղղուած [թղթում]՝ ասելով. «Նա դրեց ոմանց որպէս աւետարանիչներ, ոմանց՝ որպէս հովիւներ եւ վարդապետներ»⁴:

Տեսնո՞ւմ էք, թէ ինչպէս է ապացուցում, որ հովուելը եւ արածեցնելը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ վարդապետելը, եւ տասներկուաին համահաւասար ցոյց տալիս ինչպէս ամէն ինչում, այնպէս էլ՝ այս բանում: Իսկ ո՞ր արօտում է, ըստ ձեզ, Պետրոսն արածեցնում Քրիստոսի բանաւոր ոչխարներին. ցո՛յց տուէ՛ք աւելի բարձրը, քան տասնմէկի [արօտը], որով պարծենում էք: Իսկ եթէ չէք կարող ցոյց տալ ուրիշը, քանի որ չկայ ուրիշ Աւետարան, դուք ինքներդ վկայում էք, որ նրանք մի եւ նոյն իշխանութիւնն ունեն: Աստուծոյ Որդին Հօր միջոցով անխախտելիօրէն հաստատում է նրանց իշխանութեան միութիւնը՝ ասելով. «Հա՛յր, թող սրանք մի լինեն, ինչպէս Մենք մի ենք»⁵: Եւ եթէ, ըստ Տիրոջ խօսքի, տասներկուը հաւասար իշխանութիւն ունեն՝ Հօրից եւ Որդուց [հաստատուած], մեծ յանդգնութիւն է նրանց մէջ

1 Տե՛ս Ա. Կոր. Ա 23-24:
 2 Տե՛ս Ա. Կոր. Գ 2, Եբր. Ե 13-14:
 3 Տե՛ս Յովն. ԻԱ 16, 17:
 4 Տե՛ս Եփես. Դ 11:
 5 Տե՛ս Յովն. ԺԷ 11:

առաւելութիւն եւ նուազութիւն ներմուծելը, քանի որ դա վերաբերում է չորը եւ Որդուն, եւ այդպէս խորհողները ծածկաբար պիտանում են Արիստի մոլութեամբ»:

Այլ պատասխան.

«Ու ինչո՞ւ ասաց՝ արածեցրո՞ւ իմ ոչխարներին: Վստահեց Պետրոսին հրեաների յատուկ առաքելութեանը՝ Իրենը կոչելով ոչխարները՝ ըստ այնմ, թէ՛ «Այլ տեղ չեմ առաքուած, եթէ ոչ՝ Իսրայէլի տան կորուսեալ ոչխարների մօտ»¹. եւ թէ՛ «Իւրայիների մօտ եկաւ»², ինչպէս Պողոսն է վկայում այս առաքելութեան մասին գաղատացիներին ուղղուած [թղթում]. «Երբ երեւելի մարդիկ տեսան, թէ ինձ է վստահուած հեթանոսների աւետարանը, ինչպէս Պետրոսին՝ հրեաների աւետարանը»³: Եւ արդ, ինչի՞ մէջ վստահուեց, եթէ ոչ՝ այս բանում, ցոյց տուէք, քանզի չի ստում ճշմարիտ վկան:

Իսկ թէ ասէք, որ հեթանոսները Քրիստոսի ոչխարները չեն. եթէ այդպէս լինի, ապա ո՞ւմ էին արածեցնում մնացած տասնմէկը: Մենք ասում ենք՝ այո՛, նաեւ հեթանոսները, քանի որ նրանց կանչեց՝ ասելով. «Ունեմ նաեւ այլ ոչխարներ, որոնք այս փարախից չեն, եւ նրանց էլ պէտք է բերեմ այստեղ: Եւ կլինեն մի հօտ եւ մի Հովիւ»⁴: Իսկ Պողոսը վկայում է, թէ՛ «Խտրութիւն չկայ ո՛չ հրեայի, ո՛չ էլ հեթանոսի, քանի որ դուք ամէնքդ մի էք ի Քրիստոս Յիսուս»⁵:

Տեսնո՞ւմ էք, թէ ինչպէս ըստ ոչխարների միութեան ցոյց տրուեց արածեցնողների մէկ իշխանութիւնը»:

ՀԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Լիկաթն ասաց. «Միթէ՞ նրա մեծութիւնը նաեւ նրանում չէ, որ Քրիստոս յայտնեց նրա մահը՝ ասելով. «Երբ կծերանաս, ձեռքերդ վեր կբարձրացնես, եւ ուրիշները քեզ գօտի կկապեն եւ կտանեն քեզ [այնտեղ], ուր չես կամենայ»⁶. խորհրդանշում է, թէ ինչ մահով է

1 Մատթ. ԺԵ 24
2 Յովհ. Ա 11
3 Տե՛ս Գաղ. Բ 7:
4 Տե՛ս Յովհ. Ժ 16:
5 Տե՛ս Գաղ. Գ 27-28:
6 Յովհ. ԻԱ 18

փառաւորելու Աստծուն»:

Պատասխան. «Նախ մեր այս խնդիրը տասներկուսի իշխանութեան անզանազանութեան մասին է եւ ոչ թէ մահուան որպիսութեան, որովհետեւ մահը ոչ թէ տէրութեան հաստատումն է, այլ կեանքի եւ իշխանութեան վախճանը, քանի որ մահուանից յետոյ [այլեւս] ոչ մէկի վրայ չեն իշխում: Եւ իմաստ չունի այս [քննել] մեր խօսքի մէջ»:

Այլ պատասխան.

«Իսկ եթէ [այդ] առաւելութիւն է թոււմ ձեզ, ապա այս բանի մէջ մնացած տասնմէկ առաքելներն էլ ոչնչով նուազ չեն, որովհետեւ նոյն կերպով [Քրիստոս] յայտնեց նաեւ նրանց մահը՝ ըստ այն խօսքի, թէ՛ «Ահա ես առաքում եմ ձեզ իբրեւ ոչխարներ գայլերի մէջ»¹. եւ թէ՛ «Կմատնեն ձեզ առեանների եւ կտանջեն ժողովարաններում եւ խաչ կբարձրացնեն ձեզ ու կսպանեն»². եւ թէ՛ «Ովքեր սպանեն ձեզ, կհամարեն, թէ պաշտամունք են մատուցել Աստծուն»³. եւ թէ՛ «Մի՛ վախեցէք նրանցից, ովքեր մարմինն են սպանում»⁴: Եւ արդ, ի՞նչ կասէք, մի՞թէ սրանք մահուան նշանակներ չեն: Եւ չի ասում նրանց տանջանքների զանազանութեան մասին, որով փառաւորելու էին Աստծուն, քանի որ բոլորն էլ միեւնոյն վախճանն ունեն՝ միայն մարմնի մեռնելը, ինչպէս ասաց Տէրը: Այլ բան է մահուան կերպը, որը ելք է [այս աշխարհից], քանի որ երկու տեսակ է լինում մարդու մահը՝ չար եւ պատուական: Ինչպէս ասում է Դաւիթ մարդարէն երեսուներեքերորդ սաղմոսում, մեղաւորի մահը չար է⁵, եւ՝ հարիւր տասնհինգերորդ սաղմոսում, թէ՛ պատուական է Տիրոջ առաջ Իր սուրբերի մահը⁶: Ուստի նրանից, [այսինքն՝ Պետրոսից,] հանում է չար մահուան երկիւղը եւ ասում պատուաւոր մահով մեռնել, որով փառաւորում է Աստուած: Եւ Պետրոսին մասնաւոր է ասում, որպէսզի հաստատի նրան դիւրափոփոխ բարք ունենալու պատճառով, ինչպէս մատուցեան գիշերն [ասաց], թէ՛ սատանայի փորձութեան պատճառով ես

1 Մատթ. Ժ 16
2 Տե՛ս Մատթ. Ժ 17:
3 Տե՛ս Յովհ. ԺԶ 2:
4 Մատթ. Ժ 28
5 Տե՛ս Սաղմ. ԼԳ 22:
6 Սաղմ. ԾԺԾ 15.

աղաչեցի քեզ Համար¹: Եւ ոչ ոք չի յանդգնի ասել, թէ տասնմէկը իրենց մահուամբ չեն փառաւորել Աստծուն: Եւ քանի որ միանման է նրանց ելքն [այս աշխարհից], միապէս էլ պարգեւն է, որ Տէրը խոստացաւ նրանց. «Դուք, - ասում է, - որ եկաք իմ ետեւից, երկրորդ Գալստեանը, երբ կնստեմ իմ փառքի աթոռին, դուք էլ կնստէք տասներկու աթոռներին՝ դատելու Իսրայէլը»²: Այս խօսքը ապացոյցն է նրանց կատարման³ անզանազանութեան: Ինչպէս այնտեղ է [լինելու], ըստ այնմ այստեղ է, եւ եթէ այնտեղ չկայ, չկայ նաեւ այստեղ: Եւ [ահա] բոլորովին վերանում է ձեր ճշմարտութիւնը կեղծող իշխանութիւնը»:

ՀԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՕԹԵՐՈՂ

Լիկաթն ասաց. «Մի՞թէ մեծ իշխանութեան ապացոյց չէ այն, որ պատմում է Գործք առաքելոցում, թէ՛ «Այն օրերին Պետրոսը, կանգնելով իր եղբայրների մէջ, ասաց. «Ո՛վ եղբայրներ, պէտք է կատարուէր այն, ինչ գրուած էր Յուդայի մասին, որին վիճակուած էր մեր սպասաւորութիւնը. սա ուռչելով պատուեց: Արդ, մեզ հետ եղողներից [մէկը] պէտք է Քրիստոսի Յարութեանը վկայ լինի մեզ հետ»⁴»:

Պատասխան. «Աւա՛ղ ձեր իմաստութեանը, քանզի կատարելապէս Հաւասարութեան յայտնելը չէք տեսնում՝ խրատ տալը իբրեւ նրա մեծութիւն յիշելով, եւ չէք խորհում այն մասին, որ Համապատուութեան պատճառով չէր կարող որեւէ մէկին ձեռնադրել տասներկու առաքելների աստիճանին: Քանի որ հետեւեալն է իշխանի [իրաւունքը]՝ ընտրել նրանց միջից, որոնք Տիրոջից տրուած են նրա իշխանութեան տակ, եւ ապա իշխել իրեն վիճակուածների վրայ: Այսպիսի [իշխանութիւն] չի ստացել [Պետրոսը] տասնմէկի վրայ, ինչպէս ինքն է ցոյց տալիս՝ Աստծունը Համարելով իրենց ընտրութիւնը [եւ] Տիրոջից եւ Սուրբ Հոգով՝ ընդունելութեան զօրութիւնը: Ձէք կարող նաեւ ասել»:

1 Հմմտ. Ղուկ. ԻԲ 31-32:

2 Տե՛ս Մատթ. ԺԹ 28:

3 «Կատարում» բառը գրաբարում ունի զանազան իմաստային մօտ երանգներ՝ վսիճան, մահ, նահատակութիւն, եզրափակում, ասարտ: Այստեղ գործածուած է առաքելական իշխանութեան եզրափակման կամ անփոփոխ իմաստով, որ լինելու է վսիճանաբանական արագայում (խմբ.):

4 Տե՛ս Գործ. Ա 15-22:

որ ձեռնադրութեան իշխանութիւն չունէր, քանզի եթէ ոչ՝ Պետրոսը, ապա ո՞ր մէկ ուրիշը: Սակայն առաքելաներին տրուած է [այդ իշխանութիւնը], որ հիմա ունէ՛ք: Իսկ եթէ ասէք՝ անկատար էր (թէպէտ Յարութիւնից յետոյ էր)՝ դեռեւ Սուրբ Հոգին ընդունած չլինելու պատճառով, ապա ինչո՞ւ էք պարծենում անկատարներով՝ իբրեւ կատարելաներով: Իսկ եթէ կատարելալ է, ինչպէս եւ էր, ինչո՞ւ չէք խոստովանում Հաւասարութիւնը»:

Այլ պատասխան.

«Դարձեալ Հարցնում եմ խրատի մասին. ասացէ՛ք, թէ [այն] ինչ իշխանութեան նշան է, որ նաեւ առաւել նուաստներից բարձրագոյններին է տրուում, ինչպէս եւ ունենք սրա վկայութիւնը Ելից գրքից: Արդ. «Երբ Յոթորը՝ Մովսէսի աները, վերջինիս մօտ եկաւ եւ տեսաւ նրա տառապանքները ամբոխից պատճառած բազում Հոգսերի հետեւանքով, ասաց Մովսէսին. «Ճիշտ չէ արածդ. անտանելի տանջանք է քեզ եւ ժողովրդիդ Համար: [Այդ] միայնակ անել չես կարող: Ես խրատ կտամ քեզ. եղի՛ր դու ժողովրդիդ [ներկայացուցիչը] Աստուծոյ մօտ եւ նրանց խօսքը Հաղորդի՛ր Աստծուն: Եւ կվկայես նրանց Աստուծոյ Հրամանները եւ պատուիրանները: Ընտրի՛ր աստուածապաշտ այրերի, որոնք հեռու լինեն ամբարտաւանութիւնից, եւ կարգի՛ր [նրանց]՝ սկսած հազարապետներից մինչեւ տասնապետներ, եւ կթեթեացնես քեզ նաեւ բազում այլ [Հոգսերից]»: Եւ լսեց Մովսէսն իր աներոջը եւ արեց այնպէս, ինչպէս ասաց իրեն»¹: Ուրեմն, Յոթորին աւելի մե՞ծ պիտի անուանես, քան Տիրոջ կողմից ընտրուած աստուածային Մովսէսին, որի Հրամանին հնազանդուած էր նաեւ տարբերքը: Եւ ի՞նչ է այս խրատը ծայրագոյն իմաստութիւն ունեցողին, ինչպէս որ եղել է:

Թուերի գրքից.

«Ասաց Տէրը Մովսէսին. «Մինչեւ ե՞րբ պիտի բարկացնի Ինձ ժողովուրդդ: Թո՛ղ սուր Ինձ հարուածեմ դրանց մահուամբ»: Եւ Մովսէսն ասաց. «Տէ՛ր, իսկ այժմ, երբ եզրպատացիները եւ այս երկրի ողջ ժողովուրդը իմանան, թէ Դու, Տէ՛ր, [որ] այս ժողովրդի մէջ ես եւ ամպի սիւնով ընթանում ես դրանց առջեւից ցերեկը եւ Հրէ սիւնով՝ գիշերը եւ մի մարդու պէս պիտի ոչնչացնես այս ժողովրդին, կրամբասան»:

1 Տե՛ս Ել. ԺԸ 17-24:

ազգերը՝ [այդպիսի բան] լսելով Քո մասին, եւ կասեն՝ որովհետեւ Տէրը չէր կարող տանել ժողովրդին այն երկիրը, որի մասին երդուեց նրանց անապատում»։ Եւ ասաց Մովսէսը. «Արդ, թող բարձրանայ Քո ձեռքը, Տէ՛ր, ների՛ր սրանց մեղքերը Քո մեծ ողորմութեամբ, ինչպէս ներեցիր դրանց Եգիպտոսից մինչեւ այժմ»։ Եւ ասաց Տէրը Մովսէսին՝ կներեմ դրանց քո խօսքի համաձայն»¹։ Իսկ Հիմա ի՞նչ կասէք սրա մասին. մի՞թէ Մովսէսն Աստուծոց աւելի մեծ մէկն է, քանի որ Տիրոջը տուեց այս խրատը, որը բաւական համառօտեցի երկարութեան պատճառով։ Ահա երկու անգամ անվաւեր ցոյց տրուեց [ձեր կարծիքը]՝ ե՛ւ այստեղ, ե՛ւ այնտեղ։

Համառօտ պատասխան այն եօթ խօսքերից չորսին, որոնք Տէրն առանձին ասաց Պետրոսին, որոնք Հռոմէացիները կարծում են, թէ [ապացոյց] են նրա մեծութեան եւ նրանով՝ իրենց. քանի որ դրանցից երեքը նրանց կարծիքը չեն հիմնաւորում, թէպէտ՝ այս [չորսը] նոյնպէս։ Եւ համեմատութիւն ընդդէմ սրանց՝ [Պետրոսի մասին] նուաստացուցիչ ասուածներն [տեսանկիւնից]։

«Իսկ եթէ Հռոմէացիներն ասեն. «Եթէ Քրիստոս Պետրոսին կրկնակի իշխանութիւն չի տուել, ապա ինչո՞ւ է նրա ընկերներից առանձին ասում նրան այս մեծամեծ խօսքերը», որին նախ կպատասխանենք, թէ որեւէ նոր պարզեւ չտուեց նրան, այլ կրկնեց նրան այն, ինչ որ տուել էր բոլորին։ Եւ սրանք խելամիտների համար ապացոյցներն են նրա նուաստութեան ու անհաստատ լինելու եւ ոչ թէ՛ կրկնակի իշխանութեան եւ տասնմէկից աւելի բարձր լինելու, որպէսզի անխախտ մնայ Տիրոջից առաքեալներին տրուած իշխանութեան մէջ։

Իսկ դուք բարձրացնող խօսքերով էք պարծենում, իսկ նուաստացնողները՝ զանց առնում։ Եւ որ ասաց, թէ՛ «Դու վէմ ես»², եւ այլ խօսքերը յիշատակում էք, իսկ որ ասաց, թէ՛ «[Ետե՛ւս գնա], սատանայ՛, [դու գայթակղութիւն] ես ինձ համար»³, եւ նման խօսքերը՝ մոռանում։ Քանզի Ով ասաց, թէ՛ «Դու վէմ ես, եւ գրա վրայ կշիւնեմ իմ Եկեղեցին»⁴, Նա [նաեւ] ասաց, թէ՛ «Աստանայ եւ գայթակղութիւն

1 Տե՛ս Թիւ. ԺԴ 11-20:
 2 Մատթ. ԺԶ 18
 3 Տե՛ս Մատթ. ԺԶ 23:
 4 Տե՛ս Մատթ. ԺԶ 18:

ես ինձ համար»¹։ Եւ Ով հրամայեց, թէ՛ «Քեզ կտամ երկնքի արքայութեան բանալիները»², նոյն ինքը բարբառեց, թէ՛ «Ձես խորհում աստուածայինների մասին»³, այսինքն՝ երկնայինների մասին։ Եւ Ով ասաց նրան, թէ՛ «...[եբր] վերադառնաս, հաստատես քո եղբայրներին»⁴, Նա [նաեւ] կոչեց նրան «Թերահաւատ եւ երկմիտ»⁵։ Եւ Ով երեք անգամ կրկնեց, թէ՛ «Արածեցրո՛ւ իմ ոչխարներին»⁶, Նա [նաեւ] նախաայստեց նրա մասին, թէ՛ «Երեք անգամ կուրանաս ինձ»⁷։

Տեսա՞ք, թէ ինչպէս Համեմատուեցին իրար հետ երկու կողմերը, եւ սրանք ասուեցին Աստուծոյ նախախնամութեամբ։ Որովհետեւ մեծամեծ [խօսքերը] դեռեւս վերստին հաստատման եւ նուաստացնող [խօսքերի] նորոգութեան համար են, նաեւ՝ երկու մեծ ախտերից՝ ամբարտաւանութիւնից եւ գայթակղութիւնից զերծ պահելու համար։ Որպէսզի դուք չհպարտանաք մեծերով, ինչպէս էք ձեր մէջ, ոչ էլ ուրիշները հակառակներով գայթակղուեն եւ Պետրոսին ընկերներից աւելի ցածր համարեն։

Եւ եթէ ասէք, թէ Աստուած անփոփոխ է պարզեւների մէջ եւ անյիշաչար. երբ զղում են մեղքերի համար, հաստատում ենք նաեւ մենք, քանի որ ով չի հաւատում սրան, կզրկուի աստուածային զօրութիւնից։ Իսկ եթէ արժանի չէր այստեղ յիշատակել աւելի նուաստ [խօսքերը], ապա պէտք է նաեւ ընթերցել Աւետարանները։

Հետեւաբար ձեզ պէտք է կա՛մ այս [նուաստացուցիչ] խօսքերն առանձնացնել, չընթերցել Եկեղեցում եւ մեղադրել Սուրբ Հոգուն, որ ասաց դրանք, եւ կա՛մ դուրս հանել Գրքից։ Իսկ եթէ դա հնարաւոր չէ, որովհետեւ Սուրբ Հոգին մշտնջենաւոր յարակալութեամբ արձանագրել տուեց, ապա պէտք է նաեւ ինչպէս մեծամեծները, այնպէս էլ փոքրերը, որոնք գրուած են հաւասարապէս։

Իսկ եթէ փոքրերը պատճառ չեն նուաստութեան, ոչ էլ մեծամեծ-

1 Տե՛ս Մատթ. ԺԶ 23:
 2 Մատթ. ԺԶ 19
 3 Մատթ. ԺԶ 23
 4 Ղուկ. ԻԲ 32
 5 Տե՛ս Մատթ. ԺԴ 31:
 6 Յովն. ԻԱ 17
 7 Մարկ. ԺԴ 30

ները՝ ամբարտաւանութեան, եւ եթէ՝ ո՛չ մէկը, ո՛չ էլ միւսը, ապա հարկ է մեզ հրաժարուել երկու նշուած ախտերից եւ անխոտոր ընթացալ միջին ճանապարհով եւ միայն տասներկուսին տրուած իշխանութեամբ պատուել Պետրոսին: Քանի որ այս իսկ է երանելիների դասի կամքը, որ ամէն ինչում [Տիրոջ] հաւասար աշակերտներ եղան՝ ըստ այնմ, թէ՛ «Դուք բոլորդ եղբայրներ էք»¹, եւ թէ՛ «Հա՛յր, թող սրանք էլ մի լինեն, ինչպէս եւ Մենք մի ենք»²: Եւ [ասելով], թէ՛ «Ինչի մէջ կոչուած էք, նրա՛ մէջ մնացէք»³, եւ թէ՛ «...[ասում եմ] ձեզանից իւրաքանչիւրին. մի՛ խորհէք [ձեր մասին] աւելի, քան արժանին, այլ խորհէ՛ք զգաստանալու համար»⁴, նոյնը ուսուցանեցին մեզ եւ բոլոր հաւատացեալներին, [որ հաստատուած է] մեր Քրիստոս Աստուծոյ, Որին Հօր եւ Ամենասուրբ Հոգու հետ փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Գրաբարից փոխադրեց
Ազատ Բոզոյեանը

1 Մատթ. ԻԳ 8

2 Տե՛ս Յովն. ԺԷ 11:

3 Տե՛ս Ա. Կոր. Է 24:

4 Տե՛ս Հռոմ. ԺԲ 3:

ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ԵՐՁՆԿԱՅԻ-ՊԼՈՒՋ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յովհաննէս Երզնկացի-Պլուզը¹ հայ միջնադարի գիտական ու գրական մտքի բարձր մակարդակը նշանատրող մեծ մատենագիր է, հանրագիտակ մտածող՝ իմաստասէր, աստուածաբան, կանոնագիր, մեկնիչ, թարգմանիչ, ճարտասան, բնագետ, տիեզերագետ, գրականագետ, արուեստաբան, գեղագետ, երաժշտագետ, քերական, մանկավարժ, շարականագիր, տաղերգու, ինչպէս նաեւ հասարակական եւ եկեղեցական գործիչ: Դեռեւս իր կենդանութեան օրօք նա մեծ համբաւ է ունեցել, մեծարուել իր ժամանակակիցների կողմից:

Յովհ. Երզնկացին ծնուել է մօտ 1220-1230-ական թուականներին Մեծ Հայքի Եկեղեաց գաւառում, հաւանաբար Երզնկայում, վախճանուել 1293 թ. Կիլիկիայում (Ակնների վանքում): Նրա նշխարները յետագայում փոխադրուել են Երզնկա. շիրիմը գտնուում է Ս. Նշան եկեղեցու առաջնորդական աթոռի տակ:

Մեծ վարդապետը սերել է Եկեղեաց գաւառի հոգեւոր ու աշխարհիկ առաջնորդների վաղուց ի վեր յայտնի իշխանական տոհմից, սովորել Երզնկայի դպրատներում (մասնաւորապէս՝ Ս. Մինասի անապատում), աշակերտել իր ժամանակի նշանատր վարդապետ Վարդան Արեւելցուն: 1268 թ. ստացել է վարդապետական աստիճան, այդ տարիներից սկսած մեծ համբաւ է վայելել ողջ Հայաստանում ու Կիլիկիայում, գործնական խրատներ ուղղել երկրի թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ աշխարհիկ առաջնորդներին՝ միշտ արթուն պահելու Կիլիկեան թագաւորութիւնն ու պահպանելու երկրի գոնէ կիսանկախ վիճակը, լինել «ազատ» ու «անժառայելի», իմաստութեամբ, իրաւամբ ու արդարութեամբ վարելու իշխանութիւնը, գործով եւ ոչ անուամբ միայն լինելու իմաստուն եւ արդար: Այդ նպատակով նա

¹ Հարիւրամեակներ շարունակ Երզնկացին նշանուել է իր կրօնեւ ժամանակակից Յովհաննէս Երզնկացի-Օրծորեցու հետ: Նրանց վերջնականապէս սահմանազատել է Ա. Սրապեանը: Տե՛ս Յովհաննէս Երզնկացի, Ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր, Երեւան, 1958 (Յնթ. հրատ.):

պարբերաբար ուղեորություններ է կատարել դեպի Կիլիկիա՝ Սիս, Դրազարկ, Անարգաբա, Հոռնկա, դեպի Երուսաղէմ, Կարին (Թեուրոպոլիս), Տփխիս եւ այլ վայրեր ու քաղաքներ, վանքեր ու անապատներ, արքունիք եւ կաթողիկոսարան: Նա այցելել է Լեոն Գ թագաւորին, թագածառանգներին, Յակոբ Կլայեցի եւ Ստեփաննոս (Երզնկացի) Կլայեցի կաթողիկոսներին, յատուկ խորհուրդներ ու խրատներ տուել Ռուբինեան գահակալ իշխաններին, Հեթում եւ Թորոս գահածառանգներին եւ այլ արքայազունների ու իշխանաւորների: Երզնկացի աստուածաբանական, գիտական ու խրատական ճաներ է կարդացել, կաթողիկոսի խնդրանքով դասաւանդել աշակերտներին, քերականութեան մեծարժէք աշխատութիւն պատրաստել, որ արդէն իսկ ձեռնարկել էր Երզնկայի մեծանուն իշխան Յովհաննէսի խնդրանքով ու գործնական աջակցութեամբ: Երզնկացի գրել ու կարդացել է նաեւ տիեզերագիտական ճաներ, Ապոց իշխանի պատուէրով ու խնդրանքով երկնային մարմինների մասին չափածոյ տրակտատ ոգել, իր այդ գիտական գործի թեմաներով Տփխիսի Ունէկ իշխանի որդու՝ Վախթանգի, եւ Դուրի Թոռն մեծազգի ու ազնուազարդ Յոհան եպիսկոպոսի թախանձանքներով քաղաքի կաթողիկէ եկեղեցում տիեզերագիտական մեծ քարոզ կարդացել, Ստեփաննոս Կուրիկոսի վարդապետի խնդրանքով եկեղեցում նուիրում յորդորակ ասել եւ այսպէս շարունակ:

Երզնկացի խորհուրդներ է տուել նաեւ աշխատատրական շերտերին, «Սահման եւ կանոնք», «Կրկին կանոնք եւ խրատք» եւ այլ խրատականներ գրել արհեստաւորների եւ առեւտրականների, նրանցից բաղկացած եւ իր ղեկավարութեամբ գործող «Եղբայրութեան» անդամների ու ղեկավարների համար, այլեւ «Խրատք եւ կանոնք»՝ բնակչութեանն ուղղուած առհասարակ, անմիջական ու գործուն մասնակցութիւն ունեցել դրանց կիրարկմանը, գործին տուել յատուկ նպատակաւսացութիւն: Առանձնապէս ուշագրաւ է «Խրատ հասարակացը», ուր բազմաթիւ գործնական կանոններ է հրահանգել՝ ժողովրդին բարեկրթելու եւ լուսաւորելու նպատակով: Մասնատրապէս յիշենք անչափահասների դաստիարակութեան, միայն փոխադարձ համաձայնութեան հիման վրայ հաստատուող ամուսնութեան, տարիքային մեծ տարբերութիւնների արգելման, դրանցից ծնունդ արատների վերացման, ընտանիքի ամրութեան, ծնող-զաւակ

փոխարաբերութեան, մտեղաթաղի ու նրա հետ կապուած ծէսերի չափաւորութեան, հասարակութեան համար չարիք ծնող արատների՝ գողութեան, գինեմոլութեան, որկրամոլութեան, վաշխառութեան ու այլ մոլութիւնների, հոգեւորականութեան վարք ու բարքի հետ կապուող արատների եւ սոցիտութեան վերացման մասին խրատները: Երզնկացի բանականութեան, ուսման ու իմաստութեան է մղել՝ յաճախակի վկայակոչելով նաեւ մեր անցեալի մեծերին:

Մեծ մտածողը Հայ Եկեղեցու սուկ քարոզիչը չէր, այլեւ նրա խրատների եւ կանոնների ժողովողն ու մանաւանդ նորերի հեղինակողը, անձամբ կամ գրաւոր տարածողը: Սրա վկայութիւնն են նրա բազում կրօնադասանաբանական եւ կանոնախրատական գործերը՝ նուիրում Հայ Եկեղեցու սուկներին ու ծէսերին, ծննդեան, մկրտութեան, խաչելութեան խորհրդին, առաքելներին, Գրիգոր Լուսաւորչին ու Ներսէս Մեծին, Հայ Եկեղեցու այլ սուրբ հայրերին եւ այլն: Բոլոր ճանապարհներով նա հաստատել է «առաքելոց եւ սրբոց հայրապետաց եւ վարդապետաց» եւ «ի սուրբ Լուսաւորչին» եւ «ի կաթողիկոսացն հայոց» կանոնների ճշմարտութիւնը, գրել ընդդէմ թոնդրակեցիների ու այլ աղանդների՝: Նա մեղադրել է միարարներին ու քաղկեդոնականներին, մերժել նրանց առաջարկած ըստ էութեան քաղաքական, նուաճողական նպատակներ հետապնդող դասաբանական, ծիսական զիջումները Հոռնէական Եկեղեցուն՝ յանուն հայկական պետութեան եւ Հայ Եկեղեցու անկախութեան: Այս նպատակով Երզնկացի խրատներ էր սահմանում եւ ուղղում ոչ միայն ժողովրդին, այլեւ հոգեւորականութեանը, որպէսզի նրանք «ուսանիցին եւ ժողովրդոց իրեանց քարոզեցին»:

Իր ազգապահպան հայեացքները Երզնկացի նոյն խորութեամբ ու հետեւողականութեամբ արտայայտել է գրեթէ բոլոր գործերում, նոյնիսկ «Ջերականութեան մեկնութեան» մէջ եւ չափածոյում: Այս ամենի հետ մէկտեղ նա սեփական միջոցներ է տրամադրել՝ ծաւալելու եւ բարձրացնելու հայրենի գաւառի կրթական գործը, շինութիւն-

1 Այս աղանդների մէջ յատկանշական է եւ «Գորգեցոց» կամ «Գորգիոսի» կոչումը, որ տարածուած է եղել Կիլիկիայում եւ մասնաւորապէս Երզնկայում: Ե. Տէր-Միւնասեանի «Միջնադարեան աղանդների ծագման եւ զարգացման պատմութիւնից» մասնագիտական հետազոտութեան մէջ (1968 թ.) այն չի նշում: Աղանդի մասին հայագիտութեան մէջ առաջին խօսքն ասել է Ա. Երզնկացի-Սրապետանը (տե՛ս «Յովհաննէս Երզնկացի-Պլուզ. կեանքը եւ գործը», Երեւան, 1993):

ներ արել վանքերում ու անապատներում, զբաղուել դպրոցների ու գրադարանների կառուցմամբ, զրականութեան բազմացմամբ, անձամբ կրկնօրինակել ձեռագրեր, կազմել ժողովածուներ:

Իր իմացութիւնների նորութեամբ, ընդգրկումով ու արուեստով Երզնկացին հաւասարում է վերածնութեան մեծերին, շատ հարցերում կանխում նրանց՝ Կոպեռնիկոս, Բեկոն, Գալիլեյ, Ռուստ, Սպինոզա եւ ուրիշներ:

Երզնկացին մեծարուել է «առաքելաշնորհ», «գերիմաստ», «խատալոյս իմաստասէր», «սուրբ եւ իմաստուն», «անյաղթ», «բանիբուն եւ աշխարհալոյս վարդապետ», «մեծ», «առաւել իմաստուն րաբունապետ», «յոզհիմաստ հռետոր», «քաղցրիկ» եւ այլ բարձրապատի մակդիրներով, սրբացուել եւ պատկերուել լուսապսակով: Նրա անուան հետ են կապում մեծ հրաշագործութիւններ. այսպէս՝ նա աղօթքներով կենդանացրել է մեռած երիտասարդի, իսկ ըստ Մխիթար Ապարանցու՝ սքանչելիքներ են կապուած նրա գերեզմանատեղի հետ՝ իբրեւ սրբավայրի:

***

Յովհ. Երզնկացի-Պլուզ անաջին անգամ հրատարակուել է 1664 թ., ապա նաեւ՝ 1665 թ. Ամստերդամում, Ծարակնոց ժողովածուներում: 1792 թ. Նոր Նախիջեանում տպագրում են նրա արձակ եւ չափածոյ տիեզերագիտական աշխատութիւնները, 1824 թ. Պոլսում «Յանախապատում» ժողովածուի մէջ, 1853 թ. Վենետիկում «Սոփերքի» Ե եւ Է հատորներում Գրիգոր Լուսաւորչին եւ Ներսէս Մեծ կաթողիկոսին ձօնուած ներբողները: Առաջին անգամ ամբողջական ուսումնասիրութեան է ենթարկուել եւ լայն ճանաչում գտել 1950-ական թուականներին որպէս մեծ մտածող եւ բանաստեղծ՝ Ա. Սրապեանի մենագրութեամբ, ուր տեղ են գտել հեղինակի անունով յայտնի գրեթէ բոլոր չափածոյ գործերը: Այստեղ վերջնականապէս ճշտուել են նրա ապրած ժամանակն ու ստեղծագործութիւնները, հիմնովին սահմանազատուել երկու նշանաւոր Երզնկացիները՝ Պլուզ եւ Ծործորեցի մականուններով: Սրան հետեւել են Ա. Սրապեանի, ինչպէս եւ այլ մասնագէտների գործեր՝ նուիրուած Երզնկացու փիլիսոփայական, զրականագիտական, գեղագիտական, արուեստաբանական, երաժշտագիտական, ազգագրական,

խրատական, քերականական աշխատութիւնների՝ հիմնականում յօդուածների շրջանակներում: 1986 թ. առանձին հրատարակութեամբ լոյս է ընծայուել չափածոն՝ լրացուած հնատիպ հրատարակութիւններով եւ ձեռագրական նորայայտ քերթուածներով: Այստեղ առաջին անգամ տողատուել եւ չափածոյ տպագրուել են նաեւ Գրիգոր Լուսաւորչին եւ Ներսէս Մեծին նուիրուած պատմական ներբողները¹: 1993 թ. լոյս ընծայուեց մի նոր մենագրութիւն եւս², որ համընկաւ նրա մահուան 700-ամեակին: Այժմ հրատարակութեան են ներկայացուած մեծ մտածողի ճառերն ու քարոզները համեմատական բնագրերով: Սրանք ունեն թե՛ զրական, թե՛ իմացական եւ թե՛ կրօնաբարոյական մեծ արժէք: Նրանց հիմքը աստուածաբանական է, նպատակը՝ ազգի հոգեւոր, բարոյաքաղաքական մակարդակի բարձրացումը, Հայ Եկեղեցու ազգային անկախութեան հաստատումը, հայկական իշխանական տների ինքնուրոյնութեան ու Կիլիկեան հայկական պետականութեան պահպանումը: Այդ գործերի թում են Քրիստոսի Ծննդեան ու Մկրտութեան տօնի առթիւ կարդացած ճառերը եւս, որոնցից մէկը ներկայացնում ենք ստորեւ՝ ըստ N 2178 ձեռագրի (ԺԴ դ., էջ 92ա-104բ): Ծառը պահպանուել է նաեւ N 1147 ժողովածուի մէջ (1793 թ., էջ 472ա): Ստորեւ ներկայացնում է ճառի համեմատական բնագիրը³ (ձեռ. N 2178=A, ձեռ. N 1147=B):

Արմէնուհի Երզնկացի-Սրապեան

- 1 Տե՛ս Ա. Երզնկացի-Սրապեան, Յովհ. Երզնկացի. Բանք չափաւ. Երեւան, 1986:
- 2 Տե՛ս Ա. Երզնկացի-Սրապեան, Յովհ. Երզնկացի-Պլուզ. կեանքը եւ գործը:
- 3 Հիմնականում քիչ բացառութեամբ ներկայացնում են իմաստային արժէք ունեցող տարրնթերցումները, ընդ որում ցոյց չեն տրում բացառապէս սխալները եւ այն տարբերութիւնները, որոնք զուտ ուղղագրական են. հինգ-հինգ, ճշտապէս-ճշտապէս, նա-նայ, ընդհանրական-ընթանական, մարդիկ-մարդիք, որովհ-որովհ, սկիզբ-սկիսք եւ այլն:

ՅՈՐՁԱՆՆՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ՝ ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱԲՈՒ
ՅԵՋՆԿԱՅ ԶԱՂԱԶԷ՝ ԱՍԱՅՈՒԱԾ ՅԱՒՈՐ՝
ԾՆՆԴԵԱՆ ԵՒ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԵՐՈՅ ԵՒ Ի ԽՈՐՅՈՒՐԴ
ՄԻԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻՑՆ, Ի ՍՐԲՈՑՆ
ԺՈՂՈՎԵԱԼ ԲԱՆԻՑ Ի ՄԻ ՅԱՐՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

Յաղագս Աստուծոյ եւ աստուածային իրագործութեան խօսել բաղձալի է բնաւից բանականաց, բայց ախորժողացն այս կարի պէտք են իմանալ զչափ եւ զկշիռ բնութեանն, մանաւանդ քննել՝ զորմէ՞ն եւ առ ո՞վ եւ յաղագս որո՞յ պատճառի: Այսինքն՝ յորմէ՞ արտադրութիւն բանին եւ առ ո՞վ զիտատրութիւն իմաստիցն եւ վասն որո՞յ քննութիւն իրին: Ըստ որում եւ զայս զմտաւ ածելով՝ չեմք անտեղեակ տկար եւ վայրաբար ընտելեանս մերոյ բնաւորեալ՝ միշտ ի հոսման եւ ի ծորման գոլով ծովածուփ կենցաղոյս, մարմնական կրիւք կեղեքեալ եւ ախտաւոր ցանկութեանցն մտիւք՝ ի դրունս զգայարանացս գերեալք եւ զհոգւոյն ազնուականութիւն եւ զբարետոհմութիւն եւ զլուսանշոյլ մտացն արփիւաւոր տեսութիւն, իբր թանձրապատ օդով ծածկեալ: Յաղագս որոյ անկարացեալ անքթիթ ակամբ եւ անընդհատ նկատմամբ զսկզբնատպին գեղեցկութիւն ի պատկերիս նսեմի նկարել, յորմէ կարելի էր բաշխել զբանին բաժանումն եւ տալ իւրաքանչիւր ումեք բանին զկերակրին չափն եւ յօրինել ի դատաստանի զճարտութիւն մերոցս աւանդութեանցն: Եւ յօրինի բանին պայծառութիւն ի կատարելաթիւ մասանցս այսոցիկ շարահիւսմանէ. ի բնութենէ, ի վարդապետութենէ եւ ի վարժից կրթութենէ ունել զիմաստութիւն: Զի կամ ի բնութենէ շնորհալի գոլով եւ ծննդական մտօք, եւ կամ ուսեալ ի վարդապետաց հաւատարմութենէ եւ հաւատարիմ գտեալ յայսոսիկ, եւ կամ աշխատութեամբ անձին ստացեալ զիմաստութիւն ի վարժից կրթութենէ: Եւ լինի յայսցանէ գեղեցկութիւն բանին, յորմէ բանն է: Իսկ առ ո՞վ բանն. առ բանասիրաց եւ աստուածասիրաց հանդէսդ եւ տօնակիցքդ հրանիւթից խմբից՝ երկնայնոց դասուցն, առ որս կարի դժուարին է յաղագս այսպիսեացս ընդ բազմահաւաք գումարս ընդ

այսոսիկ խօսել, ի յազգի ազգեայց ի միասին խմբելոց՝ հասարակաց եւ բնութեանց եւ աստիճանաց, որպէս քնարաւ ինչ բազմապատկաւ՝ ազգի ազգեաց կարօտացելոց եւ զհնչմանց գտանել ինչ, որով զամենեսեան յարմարեալ կարիցէ բանն, եւ պայծառացեալ լուսով գիտութեանն: Վասն որոյ դժուարին ասացի՝ ոչ միայն, զի յերիսս յայսոսիկ վտանգիւն սասանին մտօք եւ բանիւ եւ լսելեօք, զի հարկաւոր է ի մի ինչ յայսցանէ, թէպէտ եւ ոչ յամենեսեան սխալել, վասն զի կամ ոչ պայծառացան միտքն, կամ բանն տկարացաւ, եւ կամ ոչ տարան լսելիք, ո՛չ մաքրեալք եւ կամ ո՛չ վարժեալք, ի միողէ յայսցանէ վրիպել եւ յամենեցունց կազալ հարկաւոր լինի ճշմարտութեանն: Այլ եւ յաղագս հոգեւորական հասակաց եւ բնութեանց բարուց եւ աստիճանաց պատուոյ: Վասն զի ոմանք կարօտին կաթամբ կերակրիլ՝ անարատք հաստատուն եւ կատարեալ կերակրոյն, յաղագս պարզամտութեանն: Եւ ոմանք զհաստատունն հայցեն կերակուր, քննութեամբ եւ տեսութեամբ հմուտք աստուածաբանական հանճարոյն: Ոմանց համառօտն է սիրելի, միանգամայն եւ համեղագոյն յարմարութեամբն, որպէսզի մի՛ երկարութիւնն զճանձրութիւնն արասցէ եւ անյարմարութեամբն տաղտկալի լիցի ախորժակաց բանին: Իսկ այլքն՝ զընդարձակն եւ զմանրամասն քննութիւն բանին, որպէսզի մի՛ զանխլասցի ծածկելոց իմաստիցն շահաւորութիւն: Իսկ որ գերազանցքն են ոչ միայն տեսութեամբք, այլեւ աստիճանին փառաւորութեամբ, ընդ պարտս բանին միանգամայն եւ զպատուոյն խնդրեն զարժանաւոր ընծայաբերութիւն: Ըստ որում եւ նիւթականս ամենայն զգեղեցկագոյնսն, նոյնպէս եւ ի բանս, զնորագիւտսն եւ զանկարելին տկարաց:

Այսոքիկ՝ առ որս բանն հասարակաւ եւ բնութեամբ զանազանեցելոց: Իսկ յաղագս որո՞յ բանս: Յաղագս Աստուծոյ եւ աստուածային փրկագործ տնօրէնութեանն, չափ միաւորութեանն եւ պատկերին բարեաց վերստին փառօք հրաշագործութեանն: Այլ զի թէպէտ եւ գիտեմք, եթէ յաղագս Աստուծոյ ճառելն անկարելի է, թէպէտ եւ ճորագոյն ոք իցէ եւ հզօրեղագոյն յիմաստս եւ ի ճառելն յօժարամիտ, անհասանելի է: Բայց մշտափափազ տենչմամբ հնարիմք մերձենալ բանիւ յանմերձենալին բնութիւն բանի եւ մտաց: Վասն զի բնութեամբ էակացեալ է ի մեզ գիտութիւն ճշմարիտ էին՝ այնմ, որ գերագոյ է եւ յամենայն էութենէ գոյից արտաքս որոշեալ, պատճառ ամենայնի եւ

լցուցիչ բոլորից եւ մասանց սահմանիչ, ամենայն պակասութեանց եւ տեսակաց գերակատար լիութիւն եւ տեսակարար, էիցս չափ եւ յաւիտեանց եւ գերագոյն եւ նախքան գյաւիտեանս: Լի ի կարօտսն, գերալիբ ի լիսն: Ի ճառից անճառելի եւ ի բանից անբարբառելի, քան զմիտս գերազանցեալ՝ միտ անիմանալի, եւ քան զկենդանութիւն գերասերտեալ՝ կենդանութիւն անթարգմանելի, ի բնութեանց բանաւորաց՝ անհատ բնութիւն անսահմանելի, այսոքիւք ամենայնիւ սահմանեալ եւ յամենայնէ անհաս մնացեալ: Ըստ որում ասէ ոմն ի սրբոցն. Յամենայնի ճանաչի Աստուած եւ առանց ամենայնի, եւ ի ձեռն գիտութեան ճանաչի, եւ ի ձեռն անգիտութեան, եւ է նորա իմաստ, եւ բան, եւ հանճար, եւ շօշափումն, եւ զգայութիւն, եւ փառք, եւ երեւոյթ, եւ անուն, եւ այլն ամենայն. եւ ոչ իմանի, եւ ոչ ասի, եւ ոչ անուանի, եւ ո՛չ ինչ է յէիցս, եւ ոչ իմիք յէիցս ճանաչի, եւ յամենայնի՝ ամենայնէ, եւ ոչ յիմիք ոչինչ, եւ յամենեցունց ամենեցուն ճանաչելի: Եւ յոչնչէ՞ ոչ ումէք: Եւ զայս ուղղակի ասեմք յաղազս Աստուծոյ:

Եւ դարձեալ, աստուածային գիտութիւնն ի ձեռն անգիտութեան ճանաչի: Ըստ գերագոյն քան զմիտս միաւորութեանն, յորժամ միտք յէիցս ամենայնէ ի բաց կացեալ եւ ապա եւ զինքն թողեալ միաւորեաց ի գերաճանչ ճառագայթիցն, անդուստ եւ անդ անքննելի խորութեամբ իմաստութեանն լուսաւորեալ այնքան, որքան եւ ծագէ, եւ զթուիչս բանին յօրինեալ, որքան եւ շարժէ զգործարան բանին: Եւ ապա, զի բանիւ բովանդակել անկար է, անդրէն յետս դարձեալ ի ներգործողէն առ գործն եւ ի Պատճառէն առ պատճառաւորս: Ըստ որում օրէն է սպասաւորաց բանին երկոքումք այսոքիւք վարիլ կամ ի գերագոյն գոյութիւնէն բուռն հարկանել եւ իջանել ընդ արարածս (օրինակ իմն ընդ աստիճանս յանհատ տեսակս, զի ցուցցէ ի նմանէ գոյացեալս) եւ կամ աստի դարձեալ գերիվերոյ ելանել, զի յայտ արացցէ նոյաւ կառավարել: Եւ այս են պատճառ, զի յորժամ զպատուածային իրագործութեանց ճառեմք, նախ աստուածաբանութեամբ առ Աստուած ելանեմք եւ ապա ձեռնարկեմք յառաջիկայ իրին գործառնութիւն, եւ կամ ձեռն ի գործ արկեալ եւ ապա յաւարտման բանին նոյաւ ի կատարումն ածեմք:

Իսկ եթէ է՞ր վասն արար զինքն մեզ անհասանելիս, եւ կամ վասն է՞ր փափագիմք մեք հասանել Անհասանելոյն, եւ կամ այս կիրք բնա-

ւորեալ է ի մեզ անհասիցն ցանկութեամբ միշտ փութալ ինքնասիրութիւն, մանաւանդ պատճառին ամենայն բարեաց. այսոցիկ ոչ է մեզ ժամանակ՝ բանից երկարութեամբ շնորհել զժամանակս ծախելոյ: Այլ զտօնիս իրս մեզ բանեղէն բազկօք առաջի կայ կազմել սեղան հոգեւոր մեծահաւաք հանդիսի՛ Եւ Աստուածագումար ատենիս՝ շնորհաշուք եւ պատկառեալ պատկերաւ կերպարան վեհին վայելչացելոցդ:

Բայց նախ՝ քննեսցուք, եթէ զի՞նչ է անուանադրութիւն տօնիս՝ շնորհահաբաշխ եւ մեծախորհուրդ աւուրս:

Երկրորդ՝ ի քանի՞ս բաժանի անուանցն զանազանութիւն, եւ կամ ո՞րպէս միաւորի խորհրդոյն զօրութեամբ եւ ներգործութեամբ:

Երրորդ՝ ընդէ՞ր Ինքն Աստուած իջանէր յերկնից եւ մարմնոյ զգեցմամբ տնօրինէր զմերն փրկութիւն:

Չորրորդ՝ զի՞նչ խորհուրդ ցուցանեն իւրաքանչիւր կոչմունք անուանցն, զոր յանձն էառ վասն մեր կատարել Որդին Աստուծոյ ի պատճառս փրկութեան որդոցս Աղամայ:

Հինգերորդ՝ յորո՞ւմ ժամանակի եւ կամ յորո՞ց ոմանց հաստատեցաւ միեղինութիւն տօնիս, եւ կամ յորո՞ց ոմանց բաժանեցաւ, եւ ո՞րպիսի յեղանակաւ գտին պատճառս բաժանման, որք բաժանելն կամեցան:

Վեցերորդ՝ զի՞նչ պատճառաւ կամ ո՞րպիսի եւ որքանեա՞ց վկայական հաստատութեամբ Հայաստանեայցս միայն Եկեղեցի ի միասին տօնէ զտօն Մննդեան եւ Մկրտութեանն Բրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Եօթներորդ՝ զայստիկ քննելով ձեռնաւորութեամբ քննողին խորոցն Աստուծոյ Ամենասուրբ Հոգւոյն, որ է Աստուած ճշմարիտ, եւ զառաջի եղեալ բանիս զմիտս եւ զօրութիւն ծածկեալ՝ յայտնեսցուք տօնասիրաց եւ աստուածասիրաց անձանց:

Եւ այժմ ասացուք յաղազս անուանադրութեան տօնիս, վասն զի ասի սեռականաբար եւ միայն պարզապէս անուամբ տօն՝ ի հասարակաց անուանակոչութեանէ եւ բաժանի ի զանազանութիւնս անուանց չորս: Քանզի կոչի տօն Մննդեան եւ տօն Մկրտութեան եւ տօն Յայտնութեան եւ տօն լուսաւորութեան: Եւ այսոցիկ անուանցս բազում խորհուրդք յայտնի են. յիրէն եւ ի ձայնէն եւ ի գործոյն, յորոց անուանցն է բնաւորեալ ստուգաբանութիւն: Եւ թարգմանի անունդ տօնի ուրախութիւն, որպէս եւ է իսկ ոչ միայն երկրաւորաց, այլեւ

երկնաւորաց, զոր եւ իմանալի է անմարմնոց դասուցն իւրաքան-
 չիւրան զայս տօն տօնել, զի որպէս ի մարմնի ի ստորինս երեւեալ Հո-
 գեղէն դասուցն ծնիցելոյն յերկրի Աստուծոյ փառս առաքեալ ի բար-
 ձունս, ցնծութիւն մեզ աւետարանելով, զոր երանելին Գրիգորիոս
 ճոխն աստուածաբանութեամբ զսոյն միտս ցուցանէ ի Տօնականին իւ-
 րում, որ ի նմին ասացեալ աւուրս համարի: Եւ քանզի գլուխ տօնիս
 Աստուած է, զԱստուած, ասէ, յիշեսցուք եւ տօնակիցք Հոգեւորաց եւ
 աստուածասիրաց անձանցն լիցուք: Քանզի եւ որ անդն տօնեն
 Հնչումն, ուր զուարճացելոցն ամենեցուն է բնակցութիւն⁴, ոչինչ այլ
 նոցա կարծեմ ասել կամ առնել, բայց միայն զԱստուած օրհնել, այնո-
 ցիկ քաղաքականութեանցն արժանի եղելոց: Զսոյն եւ Աղեքսանդրա-
 ցի մեծանուն երանելին Կիւրեղ յիւրում Տօնականին, որ վասն սորին
 աւուր Փրկչին ծննդեան ասէ: Տօնէ այսօր ընդ մեզ բազմութիւն երկ-
 նաւոր անմարմին զօրացն, այսպէս ըստ նոցին թուոյ դասուց երկնա-
 յին քաղաքականութեանցն, տօնէ յերկրի եկեղեցի տպաւորել զճշմար-
 տութիւնն: Արդ, ուրախանան երկնային զօրքն ընդ նորահրաշ մերս
 փրկութիւն: Ըստ տերունեան բանի ի գիւտ ոչխարին մուրեկոյ եւ կո-
 րուեալ դրամին եւ ի դարձի անառակ որդոյն կր[տ]սերոյ, զի թէ
 ուրախութիւն է յերկինս վասն միոյ մեղաւորի, որ ապաշխարիցէ, ո՞ր-
 քան յաղագս բոլոր մարդկային բնութեանս: Զի որպէս Հաղորդք են
 արարչութեամբ երկնայինքն երկրաւորացս, յանկանելն մեր ի փա-
 ռացն սգակից եղեն, եւ յառնելն յառաջին փառսն սեփական ուրախա-
 ցան: Եղեւ ուրախութիւն երկրաւորացս, զի մինչ թշնամիքն էաք Աս-
 տուծոյ, էին ընդ մեզ թշնամութեամբ եւ Հրեշտակք սպասաւորք երկ-
 նաւոր Թագաւորին, զի մեղօք ապստամբք էաք յԱստուծոյ: Իսկ յոր-
 ժամ տեսին զխորհուրդ[ը] տնօրէնութեանն Քրիստոսի, Հիացեալ ուրա-
 խացան եւ սպասաւորք եղեն խորհրդոյն, եւ եղեւ Հասարակաց տօն
 երկնաւորաց եւ երկրաւորաց:

Արդ, քննեսցուք եւ զանազանութիւն անուանցս: Տօն ծննդեան
 ասի, զի յայսմ աւուր ծնաւ Քրիստոս ի Կուէն մարմնով, եւ Արարիչն
 ամենայնի քաղցրութեամբ եւ ողորմութեամբն Իւրով ամենայնիւ
 նմանեալ մեզ՝ մարդ եղեւ Հաւասար մեզ զամենայն առեալ, բաց ի մե-
 ղաց, եւ միաւորեցաւ ընդ բնութիւնս մեր: Եւ եթէ ոք տարակուսեալ
 ասասցէ. Բանիւ կարող էր փրկել Աստուած⁵, ըստ որում եւ արարն,
 զիա՞րդ Արարիչն խոնարհէր յայնքան բարձրութենէ փառացն ի մեր

նուաստութիւնս. եւ կամ թէ՛ ո՞չ կարող էր ի ձեռն Հրեշտակի փրկել
 զազգս մարդկան ի ձեռաց բանասրկուին: Առ որս ասեմք. նախ առա-
 ջին, թէ որպէս յառաջինճ արարչութեանն արար յոչէից վասն անչափ
 բարերարութեանն, առնէ եւ զեր[կ]րորդս վասն ողորմութեան՝ նորո-
 գել վերստին զպատկեր Իւրոյ բարերարութեանն: Եւ թէ յայս նախա-
 տի սակս խոնարհութեան, առաւել եւս յայն, զի կաւն ստեղծանէր: Զի
 թէ ոչ էր խոնարհեալ Աստուած Բանն՝ բնակելով յարգանդ Կուսին, ոչ
 էր բարձրացեալ մարմին յաստուածայինն փառաց աթոռ: Եւ թէ Աս-
 տուծոյ թշնամանք էր յարգանդ բնակել, եւ Հրեշտակաց թշնամանք էր
 մարդոյ սպասաւորել, նմին իրի եւ յորժամ Հանդերձեալ է Աստուած
 իրս մեծ եւ անհաւատալիս գործել ի մարդիկ, յառաջագոյն ժամանէ
 եւ զստուերն նորա կենդանագրէ, զի յորժամ եկեսցէ ճշմարտութիւնն,
 մի՛ տարակուսեալ ցնորեսցին յաղագս նորա, եւ զի օրինակաւն յառա-
 ջելով մի՛ անհաւանեցին, որպէս եւ զխորհուրդ զալստեանն Իւրոյ եւ
 մարդանալոյն եւ զչարչարանս, որ վասն մերոյ փրկութեան, յառաջա-
 գոյն տպաւորեաց բազմամասն եւ բազմօրինակ կերպարանօք՝ ըստ
 առաքելոյ բանին, բազում մասամբք եւ բազում օրինակօք կանխաւ
 խօսեցաւ ընդ Հարս: Իսկ ի վախճան խօսեցաւ Որդո՞վն: Եւ զի Ինքն
 Աստուած Բանն էր իջանելոց ի փրկութիւն, եւ զի մի՛ անհաւատալի
 թուեսցին, վասն այսօրիկ եւ Ինքն Աստուած իջանէր ի մորենին եւ
 ասէր. Տեսանելով տեսի զչարչարանս ժողովրդեան, որ յեգիպտոս, եւ
 իջի փրկել զնոսա՛: Մի՞թէ ոչ կարէր այլ ազգ փրկել ի ձեռաց փարա-
 տնի, բայց միայն՝ Իւրով իջմամբն, այլ կանխաւ նկարեաց զխորհուրդ
 իջմանն Իւրոյ Բանն Աստուած ի փրկութիւն մարդկան ազգի: Նմին
 իրի եւ Ինքն իսկ իջանէր առ Ադամ՝ ոտնաձայն առնելով, եւ սակս
 պատուիրանագանցութեանն կոչել յապաշխարութիւն: Ապաքէն առ
 բոլոր մարդկային բնութիւնս իջանել Ստեղծչին պատկանաւոր էր,
 քան առ մին, եւ զբազմաց յանդիմանել զմեզս, քան թէ զմիոյն, որ
 ասաց. Ի ծառոյն, յորմէ պատուիրեցի քեզ անտի՛ միայն չուտել², եւ
 կերար:

Արդ, եւ այն՝ ճաշակուան պտղոյ միայն, իսկ աստ՝ զի փոխանակ
 Արարչին՝ երկրպագեցին արարածոց: Այսօրիկ վայելչագոյնք երեւին
 քան զառաջինն, թէպէտ երկաքանչիւրքն՝ մարդասիրութեան նշանակ,

1 ՏԵՍ ԵՂ. Գ 8:
 2 ՏԵՍ ԾԱ. Գ 11:

սակս այսորիկ, զոր եւ կանուխ ժամանակաւ խորհրդեամբ ունէր զմեր փրկութիւն, զնոյն եւ բանիւք մարգարէիցն յայտնեաց: Եւ զառ ի նոցանէ պատմելն՝ զնոյն եւ գործով կատարեաց. բնութիւն իրացն եւ ըստ կարգի ներգործեալ: Ջի նախ խորհելն է, եւ ապա խօսելն, եւ ապա գործով կատարելն: Արդ, զխորհրդեամբ եւ օրինօք տպաւորեալսն, զմարգարէիցն բանիւք վկայեալսն՝ յայսմ աւուր կատարեաց Աստուած Բանն անապական եւ սուրբ ծննդեամբն ի սրբոյ Կուսէն, որոյ եղանակն անՀաս յեղականացն եւ անթարգմանելի ի բանականացս, վասն զի միանգամայն եղեն երիս իրս հրաշափառս եւ վեհագոյն քան զբնութիւն: Առումն եւ յէութիւն գալն եւ աստուածանալ մարմնոյն ի Բանէն: Եւ յայսցանէ իմանի Աստուածածին սուրբ Կոյսն Մարիամ: Ո՛չ միայն յաղագս բնութեամբ Աստուածն գոյ Բանին բնակելոյ ի նմա, այլ եւ վասն աստուածանալոյ մարդկութեանն ի նմա, որոց վաղվաղակի յղութիւն եւ էութիւն եւ աստուածութիւն սքանչելագործ ի յղութիւն Բանին Աստուծոյ: Իսկ մարմնոյն ի նոյն անձն Բանին էութիւն եւ աստուածութիւն, ի մօրէն Աստուծոյ ի վեր քան զբնութիւնս՝ շնորհելով զստեղծումն Ստեղծողին եւ զմարգանալ Աստուծոյ եւ Արարչին արարածոց:

Արդ, դարձեալ Հիւանաս ընդ խորհրդոյս զօրութիւնս եւ քննես զարդեանցն շահաւորութիւն, եթէ վասն է՞ր Աստուած ի մարմնի: Եւ որքան կարող էմք, հետեւիմք, եւ հեշտամտեալ՝ զուարթացին անձինք ուսումնասիրաց ընդ լուր ակործելի բանից:

Եւ ասեմք, առաջին՝ վասն այսորիկ Աստուած ի մարմնի, վասն զի ետ մեզ զԻւրում պատկերին նմանութիւն, զանձն եւ զմիտս իւրովք առաքինութեամբ, եւ ոչ պահեցաք, առնու ինքն զաղքատ եւ զտկար բնութիւնս մեր, զի զկերպարանս սրբեալ պահեսցէ եւ անապական գործեալ՝ Հաղորդ Իւրոյ աստուածութեանն ցուցցէ դարձեալ: Ջերկրորդ Հաղորդութիւնն Հաղորդի յոյժ հրաշափառագոյն, քան զառաջինն. որքան յայն ի վեհագունէն ետ, այժմ առնու ի վատթարագունէս. այս քան զառաջինն՝ հրաշափառագոյն, եւ որք միտս ունին՝ բարձրագոյն:

Երկրորդ՝ զի նախաստեղծն Ադամ պատուեալ փառօք յԱրարչէն՝ եղաւ ի դրախտն շքեղացեալ, աստուածային պատկերին նմանութեանն կերպարանաւ: Իսկ անկեալն ի փառաց, նախանձարեկ եղեալ բանս էարկ յԱրարչէն առ արարածն, եթէ վասն այն արգելի պտղոյն,

զի մի՛ կերեալ՝ աստուածք լինիցիք¹: Իսկ Բարերարն, որ միայն վասն բարոյ արար զմարդն, որպէս եւ ասէ ճոխն աստուածաբանութեամբ սուրբ Հայրն Գրիգորիոս, եթէ էր կացեալ մնացեալ, որպէս էաքն, եւ զպատուիրանն էր պահեալ, ոչ լինէաք, որպէս եմքս: Այլ զի՞նչ լինէաք յետ փայտին գիտութեան. ի փայտէն կենաց ճաշակէաք, աստուածացեալք եւ յԱստուած մերձենէաք: Վասն որոյ եկն եւ էառ մարմին եւ միացուցեալ ընդ Բանին՝ աստուածացոյց եւ յամօթ արար զբանսարկուն, որ պատրեաց զնախաստեղծսն, եւ թէ վասն այն արգել ի պտղոյն, զի մի՛ կերեալ՝ աստուածք լինիցիք:

Երրորդ՝ զի յորմէ Հետէ զրկեցան առաջնաստեղծքն յաստուածային տեսոյն, ի ծննդոց նոցա արդարքն ամենայն ցանկային տեսանել զՆա, որպէս Տէրն յայտնեաց. Բազում մարգարէք եւ արդարք ցանկացան տեսանել եւ ոչ տեսին², վասն զի անՀնար էր մարմնականաց տեսանել զԱնմարմինն, որպէս Մովսիսի ասաց. Ոչ ոք տեսանէ զերեսս իմ ի վերայ երկրի եւ ապրել կարասցէ³: Վասն այնորիկ եկն Յանկալին արարածոց եւ [է]առ մարմին, որով կարասցուք տեսանել: Ջոր օրինակ, որք ոչ կարեն զբոլորակութիւն արեգական յանդիման տեսանել, ընդ ջուր յստակ կամ ընդ Հայելի զճառագայթս նորա տեսանեն, այսպէս Բանն Աստուած՝ ըստ Իւրում բնութեանն անտեսանելի, եղև ըստ մարմնոյ տեսանելի եւ զցանկութիւն արդարոցն ելից:

Չորրորդ՝ զի մարդիկ ի խնդիր ելեալ Աստուծոյ՝ զարարածս աստուած կարծեալ պաշտեցին, իսկ զի Տէր Աստուած՝ Աստուած նախանձոտ է⁴, զփառս Իւր այլում ոչ կամի, եկն եւ խառնեաց զաստուածային բնութիւնն ընդ մարդկայնոյս եւ եցոյց Ինքեամբ զանմուլար ճանապարհն՝ անելով. Ոչ ոք գայ առ Հայր, եթէ ոչ Ինեւ⁵, եւ ետ մեզ սիրով զՀաւատ եւ գոյոս, զի բուռն Հարցուք, իբրև զլարից լուսեղինաց ձգելոց զերկնից, եւ այլ մի՛ եւս մոլորեցուք՝ զհետ գնալով Առաջնորդին եւ զճշմարիտն Աստուածայտնողին:

Հինգերորդ՝ զիւրական ասացեալսն եկն եւ կատարեաց, եթէ

1 Տե՛ս ԾՃ. Գ 5:
 2 Մատթ. ԺԳ 17
 3 Տե՛ս Ել. ԼԳ 20:
 4 Ել. ԼԴ 14
 5 Յովթ. ԺԴ 6

Աղամ եղեւ իբրեւ զմի ի Մէնջ¹, Հենգնել աննախանձ եւ բարի Բնութեանն ոչ յարմարի ասել եւ անկատար մնալ, աստուածային Բանին ոչ էր արժան: Եւ, զի Հազար ամ յաչս Տեսառն իբրեւ զմի օր է, զոր իբրեւ գեղեալ ասաց, եկն եւ իբրեւ զլինելոյ կատարեաց՝ առեալ զմեր բնութիւնս՝ մարմին, Հոգի, միտք, եւ միացուցեալ ընդ անճառ աստուածութեան Իւրոյ, որոյ յեղանակն գիտել Ինքեան միայնոյ է, եւ նստեալն ընդ աջմէ մեծութեանն ի բարձունս՝ եղեւ առեալ բնութիւն Աղամայ ընդ առողին Բանին, Մի Երրորդութենէն, ոչ յաւելուած Անձին կամ բնութեան յերրորդութիւնն եղեալ, այլ յաւելուած Աղամային բնութեանս եղեալ Բանին առ միաւորութեան, մահկանացուն եղեալ անմահ, շնչաւորն գոլով՝ Հոգեւոր, յերկրէ եղեալ ընդ երկնայինս ել դրունս: Իսկ արդ, Երրորդութիւնն եւս առնելով Բանին զմարմինն ի Մարիամայ՝ է Երրորդութիւն, ե՛ւ Երրորդութեանն Միաստուածութիւն ճանաչի, զոր եւ տեսեալ՝ նախալկայն ասէ. Ահա տեսանեմ զերկինս բացեալ եւ զՈրդի Մարդոյ, զի կայ ընդ աջմէ Աստուծոյ². եւ Պօղոս՝ Նստաւ ընդ աջմէ Մեծութեանն ի բարձունս³. եւ Դաւիթ՝ Նի՛ստ ընդ աջմէ Իմմէ, մինչեւ եգից...⁴: Ահա կատարեցաւ այն, թէ՛ Ահա Աղամ եղեւ իբրեւ զմի ի Մէնջ⁵:

Վեցերորդ՝ արասցուք մարդ ըստ պատկերի Մերում եւ ըստ նմանութեանն⁶. առ Երրորդութեանն խորհուրդ առեալ լինի. եղեւ յինչ յիսկզբանն եւ յառաջին ստեղծմանն սկզբնատպին բարեաց պատկերն ըստ այսքան յեղանակի՝ ըստ բանականութեան, ըստ մտաւորութեան, ըստ անձնիշխանութեան, ըստ ծննդեան մտաց զբանն, ըստ եղելութեան Հոգւոյն, ըստ անձնելութեանն Աղամայ, ըստ ծնելութեան Սեթայ եւ ըստ եղելութեանն Եւայի, եւ ըստ բնական իշխան գոլոյ, զի բնութեամբ ծառայ ունի Հոգի զմարմինն եւ իշխէ նմա, որով եւ առաւել պատկեր կոչեցաւ եւ է մարդ: Արար եւ վախճան աւուրցս յայտնի տեսակաւ, վասն զի Որդին Աստուծոյ Որդի Մարդոյ եղեւ, ոչ որ ինչ էր՝ փոխեցաւ, վասն զի անփոփոխելի է, այլ [որ] ոչն էր՝ էառ, քանզի

1 ԾԱ. Գ. 22
 2 Գործ. Է. 55
 3 Եբր. Ա. 3
 4 Սաղմ. ԸԹ. 1
 5 ԾԱ. Գ. 22
 6 ԾԱ. Ա. 26

մարդասէր է, զի տարեալ լիցի անտանելին միջնորդաւ մարմնովն մերձեալ առ մեզ վարագուրաւ: Եւ զի մաքուր զՆորա Աստուածութիւն բերել ոչ էր Հնար, որ ի լինելութիւնն եւ յապականութեանն է բնութիւնս, վասն այնորիկ զանխառնելին խառնէ ընդ անեղի բնութեանն գեղելութիւն. ընդ մարմնի՛ միտքն, ընդ ժամանակ՝ էիս անժամանակն, ընդ չափով՝ անբովանդակելին: Եւ ոչ միայն այս, այլեւ ընդ կուտութեանն՝ զծնունդն, ընդ անպատուութեանն, որ քան զամենայն պատիւս⁷ բարձրագոյն, այսինքն՝ ընդ չարչարանս՝ անչարչարելին, ընդ ապականացուիս՝ զանմահն, ընդ խաւարի մարմնոյս՝ անեղանական լոյսն, որպէսզի լուցմամբ ճրագի Իւրոյ մարմնոյն զթաղեալն յաղբ աղտեղից դարձեալ գտցէ, եւ զառաջին գեղեցկութիւն պատկերին գեղծեալն վերստին նորոգեսցէ, եւ զպատկերին անվրէպ նմանութիւնն⁸ ստուգութեամբ ցուցցէ: Առնէ եւ ի Հանդերձելումն լի եւ անթերի կատարմամբ՝ ըստ Յոհաննու ճշմարիտ սերելոյն, թէ՛ Յորժամ Նա յայտնեսցի, նման Նմա լինելոց եմք¹:

Եօթներորդ՝ վասն այնորիկ մարմին զգենու, զի զպարտս անհնազանդութեանն Աղամայ Հաստուցէ Հնազանդութեամբն Իւրով. զի պարտ էր՝ որ մարմնով մեղաւ, մարմնով արդարանալ: Ոչ ոք ընտրէր որդոց Աղամայ բոլորովին արդար մնալ ի մարմնի:

Եկն Ստեղծողն Աղամայ, եղեւ որդի նորա եւ զեօթնեկի յանցանս նորա Իւրով արդարութեամբն եբարձ: Նա[խ]՝ զի էանց զպատուիրանաւն, Տէրն եբարձ զայն՝ ասելով. Զամենայն զոր ինչ պատուիրեաց Ինձ Հայր, այնպէս առնեմ²:

Երկրորդ՝ զի ճաշակեաց Աղամ ի պտղոյն³, Տէրն ճաշակմամբ ի լեղոյն⁴ բժշկեաց:

Երրորդ՝ զի թագեաւ ի մէջ ծառոց դրախտին⁵, կարծէր փախչել ցԱմենատեսակէն, Տէրն սպանողացն ասէր. Թէ զՅիսուս խնդրէք, Ես եմ⁶:

1 Ա. Յովթ. Գ. 2
 2 Տէ՛ս Յովթ. ԺԴ. 31:
 3 Տէ՛ս ԾԱ. Գ. 7:
 4 Տէ՛ս Մատթ. ԻԷ. 34, Յովթ. ԺԹ. 30:
 5 Տէ՛ս ԾԱ. Գ. 8:
 6 Տէ՛ս Յովթ. ԺԸ. 4-5:

Չորրորդ՝ զի նա յԱստուած եհան զպատճառն. Կինս, զոր ետուր ինձ, սա ետ ի պողոյն, եւ կերայ¹, Տէրն զբանսարկուն եցոյց պատճառ. Ի սկզբանէ սատանայ մարդասպան է եւ մեղանչէ եւ ի ճշտութեանն ոչ եկաց²:

Հինգերորդ՝ զի օտարին եւ թշնամոյն խրատու լսեաց, վասն որոյ Փրկիչն յետ մկրտութեանն փորձողին ոչ ետ տեղի բանից:

Վեցերորդ՝ զի անզեղ մնաց յետ մեղացն, Տէրն զգէմս նորա առեալ՝ ասէր. Աստուած՝, Աստուած Իմ, ընդէ՞ր թողեր զԻ՞ս³ վասն բազում յանցանաց Իմոց:

Եօթներորդ՝ զի նիւթական մարմնոյն բնութեամբ աստուածանալ կամեցաւ, վասն որոյ անճառելի եւ աննիւթ բնութիւնն՝ Աստուած Բանն, մարդ եղեւ եւ զնորա պարտսն Հատոյց եւ զփափաք ցանկութեանն ելից:

Ութերորդ՝ զի նախաստեղծք ի ծննդեանն մուրեցան, զոր անճառելի իմն եղանակաւ աճելոց էին ի դրախտին, յայնմանէ մուրեալ՝ անկան յախտաւոր ծնունդս ըստ Հաւասարութեան անասնոց: Վասն որոյ Հարկ եղեւ, որ զառաջինն ոչ գոչեցաւ ի կաւոյ ստեղծանել, վասն բարբերութեանն, յերկրորդումս ոչ գոչի, վասն ողորմութեանն: Ուստի մուրեալ էին, յայնմանէ սկսաւ ուղղել յառաջին փառսն եւ սրբութեան ծնունդն: Զոր օրինակ, իմաստուն բժիշկք զպատճառս Հիւանդարար ցաւոց գտանեն եւ ապա դեղս բժշկական կազմեն. եւ ճարտարք յորսորդաց զկաղաղս չար գազանաց եւ զորջս թունաւոր զեռնոցն աւերեն. եւ տէր գանձու, յորժամ տեսցէ զգանձս իւր գողացեալ, նախ ի տեղին գնայ եւ զպակասութիւն գանձուն գիտացեալ՝ զհետ մտցէ Հետոցն, մինչեւ գտեալ՝ անդրէն դարձուցցէ եւ զգողն սպանցցէ: Այսպէս եւ Տէրն, սկսեալ ի ծննդենէ, ճանապարհորդեաց⁹ ընդ յամենայն Հասակս մարդկային կենցաղոյս առանց մեղաց եւ սպան զմահ, զի ուր մարմինն է, անդ է մահ: Եւ արմատ մահու՝ արգանդ, զի անդ առնու զսկիզբն ստեղծանելոյ, եւ անդէն սկսանի մահ ապականել զնա՝ սկսեալ յարգանդէ, եւ կատարէ¹⁰ ի դժոխս: Վասն այնորիկ Որսորդն մահու սկսանի յարգանդէ եւ զհետ եմուտ

1 Տե՛ս ԾՃ. Գ. 12:
2 Տե՛ս Յովճ. Ը. 44:
3 Մատթ. ԻԸ. 46, Մարկ. ԺԵ 34

մինչ ի կատարած դժոխոց արգելարանի նորա: Եղեւ նա յղութեամբ յարգանդի, եւ ոչ կարաց վնասել զնա մահ. եւ՝ մանուկ, եւ ի ծննդեանն Նորա ոչ ամաչեցոյց զնա. եղեւ տղայ, եւ ի յուաման անդ ոչ կարաց յողողդել զնա. եւ՝ երիտասարդ, եւ ցանկութեամբ ոչ կարաց գայթակղեցուցանել զնա. եւ՝ զիտուն, եւ խորամանկութեամբն իւր ոչ կարաց յաղթել. եւ՝ վարդապետ, եւ ի ճշտութեանն ոչ կարաց յանդիմանել զնա. եւ՝ զգուշացեալ, եւ պատուիրանօք Նորա ոչ կարաց խտրացուցանել¹¹. եւ՝ պնդակազմ, եւ ոչ կարաց սպանանել. եւ՝ մեռեալ, եւ ի զգուշացուցանել գերեզմանինն ոչ կարաց պահել զնա: Ո՛չ Հիւանդացաւ, զի բժիշկ էր, ո՛չ մուրեցաւ, զի Հովիւ էր, ո՛չ յանցեաւ, զի ուսուցիչ էր, ո՛չ գայթակղեցաւ, զի լոյս էր:

Իններորդ՝ Բանն եղեւ մարմին¹, ըստ Յոհաննու ձայնին, զի զոր դատապարտութեամբ միոյ մարմնոյն Ադամայ ամենայն մարմինք մեռան եւ մեռանին, նոյնպէս եւ յաղթութեամբ միոյ մարմնոյն Քրիստոսի ամենայն մարմինք¹² կեցցեն եւ կեան: Եւ զոր օրինակ, ինքեանք մարմինք մեղան եւ ինքեանք մեռանին, եւ երկիր՝ մայր նոցա, անիծաւ, նոյնպէս վասն այսր մարմնոյ, որ է Եկեղեցի, որ ոչ ապականի, օրհնեցաւ երկիր՝ մայր անապական ծննդեանն՝ սրբուհին Մարիամ, զի եւ Հրեշտակն, որ եկն սերմանել զնա ի լսելիս նորա ի ձեռն յստակ ձայնին, այսպէս արար զսկիզբն սերմանն. Ողջո՛յն ընդ քեզ, օրհնեալ դու ի կանայս²: Զնոյն եւ՝ Եղիսաբեթ, որպէսզի յայտ լիցի, թէ վասն առաջին մօրն անիծաւ, վասն երկրորդի մօրս օրհնեալ լիցի:

Տասներորդ՝ միացաւ Աստուած ի մարմնի, զի զանէծան որ ի նա՝ սրբեսցէ, եւ զորջացեալն մահ սպանցէ, եւ զօտարացեալն ընտանացուցէ, եւ զանկեալն ի դրախտէն յերկինս դարձեալ Հանցէ: Զոր օրինակ, ներքոյն խաւար ի տան՝ վերածութեամբ լուսոյ լուծանի, նոյնպէս փշաբեր անէծք դառնութեանն՝ յարակայութեամբ աստուածութեան աներեւոյթ եղեւ: Եւ զոր օրինակ ի Չուրն առն որքան գիշեր է՝ պնդէ զխոնաւութիւնն, իսկ ջեռեալ արեգական՝ Հալի ի Չերմութենէն. նոյնպէս թագաւորեալ մահ յԱդամայ մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի, եւ ի ծագել Արեգականն արդարութեան՝ ընկղմեցաւ:

Մետասաներորդ՝ զի բանսարկուն զմարմին օձին զգեցաւ եւ

1 Յովճ. Ա. 14
2 Տե՛ս Ղուկ. Ա. 28, 42:

պատրեաց զնախաստեղծան, իսկ Տէրն զօճածեւ մարմինս մարդ զգեցաւ, եւ որովք Հնարիւք յաղթեցաւ մարդ, նոյն Հնարիւք եւ յաղթեալ մարմնով՝ յաղթեաց Տէրն յաղթողին, եւ զի անպարտելի կարծէր զինքն չարն՝ աստուածութեանն յուսով պատրեալ զմեզ, մարմնոյ զգեցմամբ խաբի, զի իբրեւ ընդ Ադամայ մատուցեալ ընդ Աստուծոյ՝ կործանեացի: Եւ այս նոր Ադամս զՀինն վերստին ողջացուցէ, եւ լուծցի դատապարտութիւն մարմնոյն մաշու մեռելոյն: Եւ զի իբրեւ զգործի ինչ առեալ՝ զմարդկութիւնս զէն ընդդէմ մեր կրէր, որպէս ասէ Պօղոս. Տեսանեմ այլ օրէնս յանդամս զինեալ Հակառակամարտ¹, արդ, որով զինու սատանայ ընդդէմ մեր մարտնչէր, նորին զինու ի դալստեան Տէրն մեր առ ի մէնը զնմանութիւնս մեր, զի մեք նորա նմանութեամբն կեցցուք, եւ զպակասութեանն մեր տացէ շնորհս նմանութեամբն իւրով, զի ուր առաւել եղեն մեղքն, առաւել լիցին շնորհքն²: Եւ յանկանել բնութեանս ի խոնարհ՝ անկաւ ընդ նմա՝ խոնարհելով Այն, որ յարուցանելոց էր զնա: Եւ զի տկարացաւ սուղջ բնութիւնն Ադամայ, վասն որոյ զնոյն բնութիւն, որ զառողջութիւնն իւր կորոյս, զգեցաւ Տէր մեր, զի նովաւ գտցէ պառողջութիւն առաջին բնութեան նորա: Եւ զի պարտ էր գալ եւ վասն մեր չարչարիլ Տեսուն մերոյ, եւ ոչ իշխէր մերձենալ սատանայ, ըստ այնմ՝ Թէ էր ծանուցեալ, ոչ արդեօք զՏէրն փառաց ի խաչ Հանէին³: Խաչ մաշու եղեւ մարմինս, զի որսացեալ կլցէ¹³ զվիշապն եւ զկլեալսն փոխեսցէ:

Երկուտասաներորդ՝ ծնաւ մարմնով ի վեր քան զսահման բնութեան մարմնոյ՝ անապական ծննդեամբն ի Կուէն, զի խափանեցին մեղք, եւ ծնեալք լիցուք Հոգեւորապէս, եւ լուծցին դատակնիք երկանց նախամօրն ծննդեան, եւ մաշու մայրն կենաց մայր լիցի: Փոխանակ օձին պատրանաց՝ Գարբիէլ աւետարանեացէ, եւ փոխանակ ձեռագործ մարդակերպ պատկերի՝ ճշմարիտ Աստուած մարդացեալ երկրրպագեացի, եւ ստութեան կարծիսն լուծցի, այլևս գիտութիւն մեր լուսաւորեցի ի մեծ Հրաշագործան Աստուծոյ: Եւ իմաստութեամբ Հայեսցուք առ էական Մնուհն, որ ի Հօրէ, եւ յայսմանէ իմանալ, Թէ որպէս ծնաւ ըստ մարմնոյ ի մօրէ միայն, առանց Հաղորդութեան արեան, զոր բնութեանս ոչ է սոյսրութիւն: Այսպէս¹⁴ եւս առաւել

1 Տե՛ս Հոմ. Է 23:
2 Տե՛ս Հոմ. Ե 20:
3 Ա. Կոր. Բ 8

Հաւատարիմ է, որ ծնաւ ի Հօրէ էական եւ ինքնական Մնուհն անմայր:

Եւ այսոքիկ՝ յաղագս ծննդեանս վայելչապէս տօնելոյ: Ասացուք եւ յաղագս մկրտութեանն: Բայց նախ ըստ իմաստասիրացն բացորոշութենէ Հետեւեցուք, որ զհոմանունութիւն ընդ երիւք այսոքիկ արկանն սահմանօք: նախ՝ Թէ քանի՞ նշանակութիւնք են սեռի. երկրորդ՝ յաղագս որո՞յ նշանակութեան է բանն. երրորդ՝ ստորագրել եւ կամ սահմանել զայն, յաղագս որոյ բանն է: Արդ, ըստ յայս յեղանակի տեսցուք, Թէ քանի՞ մկրտութիւնք են:

Եւ է առաջին մկրտութիւն ջրհեղեղն¹, որ երարծ զմեզս աշխարհի: Երկրորդ՝ յամպն² եւ ի ծովն³ առ Մովսիսիւ, որ օրինակ էր ճշտութեանս. ծովն՝ ջրոյ աւազանին, ամպն՝ Հոգւոյն, դաւազանն՝ խաչին խորհրդոյ:

Երրորդ՝ օրինակսն, զի ամենայն անսուրբ ջրով լուացեալ սրբէր ողողելով զհանդերձ մտանել ի բանակն⁴:

Չորրորդ՝ մկրտութիւն Յովհաննուն ջրով յապաշխարութիւն⁵:
Հինգերորդ՝ մկրտութիւն. զոր Տէրն մկրտեցաւ:
Վեցերորդ՝ մկրտութիւն Հրով, որով մկրտեաց Քրիստոս հրեղէն լեզուօք զառաքեալսն ի Վերնատունն⁶:

Եւթներորդ՝ ապաշխարութեան մկրտութիւն, որ յարտասուաց է, որով մեղքն ի բաց լուացեալ լինի:

Ութերորդ՝ արեամբ մկրտութիւն, որ վկայիցն է, զոր եւ Քրիստոս մկրտեցաւ, որ ոչ շաղախի յերկրորդ աղտեղութեամբ:

Իններորդ՝ մկրտութիւն, որ ի կատարածին է, զի ամենայն ինչ ի հուր անցանելոց է:

Եւ յայսցանէ ստուգապէս յեղանակք մկրտութեան երեք են յԱստուծոյ աւանդեալ. Մովսիսի, որ զամենայն սրբութիւնս ջրով կատար

1 Տե՛ս Մն. Է 17-20:
2 Տե՛ս Ել. ԺԳ 21-22:
3 Տե՛ս Ել. ԺԴ 21-22:
4 Տե՛ս Բ Օր. ԻԳ 10-11:
5 Տե՛ս Մատթ. Գ 11, Մարկ. Ա 4, Ղուկ. Գ 3:
6 Տե՛ս Գործ. Բ 2-4:

րէին. երկրորդ՝ Յովհաննու, որ ոչ ջուր միայն, այլև ապաշխարութիւն. իսկ երրորդն, որ ի Քրիստոսէ շնորհեցաւ գերագոյն քան զայսոսիկ, զի թողութիւն պարգեւէ մեղաց՝ հրաւիրելով յորդեգրութիւն Հօրն երկնաւորի:

Արդ, յայսցանէ տեսցուք, թէ զո՞ր մկրտութիւն յանձն էառ մկրտիլ Քրիստոս: Եւ յայտ է ի մկրտելոյն Յովհաննէ15, զի զՄովսէսին ոչ մկրտեցաւ, զի նա նորոյս քարոզ քարոզէր եւ ո՛չ Հնոյն: Այլեւ ո՛չ Յովհաննու, զի այն ապաշխարութիւն միայն էր, որ ոչինչ օգնէր բնութեանս: Իսկ նա, որ վասն մեր մարմնացաւ, զի զկատարեալն զմեզ շնորհեցէ զբժշկութիւն, զերրորդս16 մկրտեցաւ, որ է թողութիւն մեղաց եւ որդեգրութիւն Հօրն երկնաւորի եւ ընդունելութիւն Հոգւոյն Սրբոյ, պատճառ եւ առիթ, իբր ոչ եթէ ինքն կարօտ էր այսոցիկ թողութեան մեղաց (Այն, որ ոչ արար մեղս, այլ Գառն էր՝ բարձող զմեղս աշխարհի)1, եւ կամ կարօտ էր որդեգրութեան (բնութեամբ Որդին Հօր եւ էակից եւ պատուակից Նմին), կամ ընդունելութեան Հոգւոյն Սրբոյ (որ առ Իւր միշտ ունէր եւ Իւր էր, որպէս Հօր եւ փառակից Նմին), այլ որպէս զամենայն տնօրէնութիւն՝ ո՛չ վասն Իւր ինքեան կատարեաց, այլ վասն մեր:

Որպիսի ինչ. ծնաւ, զի զդատակնիք ծննդեան մերոյ լուծցէ: Ընծայեցաւ ի տաճարն, զի զմեզ Աստուծոյ ընծայեցէ: Խաչեցաւ, զի զմեզս մեր սպանցէ ի խաչին: Յարեաւ, զի մեզ տացէ յոյս յարութեան: Համբարձաւ մարմնով, զի զհողեղէն բնութիւնս մեր աթոռակից արասցէ աստուածութեանն Իւրոյ Աստուծոյ Հօր:

Այսպէս եւ մկրտեցաւ:

Առաջին՝ զի զբնութիւնս մեր նորոգեցէ եւ զմեզս մեր թաղեցէ ի ջուրն եւ Որդիս Աստուծոյ Հօր վերագրեցէ գօտարացեալս:

Երկրորդ՝ մկրտի, զի զառաջին օրինակն անախտ աճմանն ի մեզ դարձուցէ եւ շնորհեցէ մեզ ծնունդ հոգեւոր. եւ զի ոչ էր այլազգ Հնար անախտ ծնանիլ. մկրտեալ սրբեաց զջուրն եւ հտ մեզ ծնող հոգեւոր:

Երրորդ՝ մկրտեալ սրբեաց զջուրն, որպէսզի օգոց առեալ սրբեսցին եւ ցօղելով յերկիր բոյսք որ ի սմա՝ զուարթացին, եւ երկիր յա-

1 Տե՛ս Յովհ. Ա. 29:

ռաջին անիծիցն օրհնեցի:

Չորրորդ՝ մկրտութիւն, զի զփակեալ դրունս երկնից բացցէ եւ զարգելեալ բարբառն որ յԱդամայ՝ աշխարհ լուփցէ: Զի յորմէ յետէ ելին նախաստեղծքն ի դրախտէն, այլ ոչ խօսեցաւ Աստուած Հայր ընդ մարդկան, մինչեւ ի նորն Ադամայ մկրտութիւնն Հաճեալ՝ բանայ զառաջին գութն արարչական առ արարածս եւ ասէ. Դա՛ է Որդի Իմ սիրելի, Որով Հաճեցայ՝ ընդ փրկութիւն աշխարհի:

Հինգերորդ՝ մկրտութիւն, զի զմերկութիւն Ադամայ, որ ի լուսոյն եւ ի շնորհացն, վերստին ծածկեցէ, եւ զՀոգին, զոր ի սկզբան կորուսաք վասն մարմին լինելոյն, Իւրով աստուածացեալ մարմնովն որպէս զԳլուխ մեր ճշտապէս յինքն ընդունելով՝ ի մեզ Հեղեալ անցուցէ, որք արժանացաք անդամ լինել Գլխոյն եւ Անդրանկանն17 ամենայն Եկեղեցւոյ2:

Եւ եթէ է՞ր վասն երեսնամեայ մկրտեցաւ:

Առաջին՝ զի ի նոյն Հասակն մեղաւ Ադամ, Երկրորդն Ադամ նովին Հասակաւն եւ անմեղութեան լուսնայ զմեզս առաջնոյն Ադամայ:

Երկրորդ՝ զի յամօթ արասցէ զայնոսիկ, որք առաջօք ասեն զերեւտանն Նորա յաշխարհի: Վասն որոյ երեսնամեայ եղեալ դայ ի մկրտութիւն:

Երրորդ՝ զի երեսունն՝ վեց Հինգ է եւ Հինգ վեց. զՀինգ զգայութիւնս եւ զվեց շարժումն մարմնոյ մաքրեաց մկրտութեամբն՝ յաստուածայինսն ուղղեալ զընթացս նոցա:

Չորրորդ՝ զի զվարդապետութեան սկիզբն յետ մկրտութեանն առնելոց էր, յորժամ առնոյր զՀոգին, թէպէտ միշտ ընդ Նմա էր, եւ զի կատարեալ Հասակն էր ժամանակ վարդապետութեան, զի մի՛ վասն թերութեան ժամանակին խոտեսցի վարդապետութիւնն:

Հինգերորդ՝ երեսնամեայ մկրտի, զի եւ ոչ մի ինչ տագնապէր Նմա փութալ ի մկրտութիւն, վասն զի ինքն եւ Հարչարանացն էր ինքեամբ շտեմարանապետ՝ որպէս ծննդեանն: Բայց մեզ՝ եւ մահն ոչ փոքր ինչ վտանգ է, եթէ երթիցեմք միայն ապականութեամբ ծնեալ՝ ո՛չ եւ զանապականութիւն զգեցեալ, վասն որոյ մարդիկ երկնչին ի

1 Մատթ. 9. 17

2 Տե՛ս Կող. Ա. 18:

մահուանէ, զի յամենայն ժամանակի պատրաստ է: Եւ Տէրն գիտէր զօրն սահմանեալ զկատարեալ մահուանն, վասն այն կայր մնայր մինչեւ յերեսուն ամն եւ ապա մկրտի:

Վեցերորդ՝ զի Հանդերձեալ էր Քրիստոս յետ մկրտութեանն լնուլ զօրէնսն եւ դարձեալ լուծանել, վասն այնորիկ անսայր մինչեւ յերեսուն ամն, որ եւ կարող է բնութիւնս յայնմ Հասակի զամենայն իրս մեղացն կատարել: Կայր մնայր Քրիստոս մինչեւ յայս Հասակ զամենայն օրէնսն կատարել, զի մի՛ ոք ասիցէ, թէ վասն զի չէր կարող կատարել՝ յայն սակս ելոյծ: Քանզի ոչ յամենայն Հասակս մեր Հաւասար տիրեն բնութեանս կիրք, այլ յաւուր մանկութեան՝ անմտութիւն եւ անհամբերութիւն, եւ յաւուրս երիտասարդութեան՝ սրտմտութիւն եւ յանդգնութիւն, եւ յաւուրս ծերութեան՝ ագահութիւն եւ փառասիրութիւն: Եւ արդ, եկաց մնաց Քրիստոս եւ անց ընդ ամենայն անարատապէս, եւ պահեալ զօրէնսն՝ ապա եկն ի մկրտութիւն՝ լուծանել զՀինն. նորոյս սկիզբն արար:

Եօթներորդ՝ երեսնամեայ մկրտելովն կամեցաւ ցուցանել մեզ, թէ որպէս յերեսունամեան կատարեալ է Հասակաւ, նոյնպէս եւ վերստին ծնունդն մկրտութեամբ՝ այր կատարեալ առնէ իմանալի Հասակաւ: Արդ, կամեցաւ Քրիստոս զերկոսեան Հասակսն լրութեամբ ընդունել՝ ըստ մարմնոյ եւ հոգով, եւ ապա՝ յետ մկրտութեամբն իւրով զկեանս կատարեալ որդւոց մարդկան:

Ութերորդ՝ զի ոչ նախքան զերեսուն ամն եցոյց յայտնապէս՝ Ո՞յ ոք էր 18, զի անփորձից բարոյն էր ախտն՝ իբրեւ կատարեալ քննութիւն առաքինութեանն, եւ վարդապետելոյ ժամանակ զնոյնն ունէր զՀասակն: Եւ վասն զի զչարչարանսն պարտ եւ արժան էր ընդունել՝ զաշխարհի փրկութիւնն՝ զխաչն, ամենեցուն ի միասին պարտ էր ընթանալ չարչարանացն: Եւ որք միանգամ չարչարանացն էին իրք, յայտնութեանն, մկրտութեանն, ի վերուստ վկայութեանն, քարոզութեանն, ի միասին բազմութեանն ընթանալ սքանչելիացն եւ որպէս մի 19 մարմին լեալ՝ ո՛չ օժտեալ եւ ո՛չ աղարտեալ Հեռաւորութեամբքն: Քանզի ի մկրտութենէն եւ ի քարոզութենէն եւ ի միասին ընթացելոցն շարժումն եւ նշանացոյցք եւ սքանչելիք աւետարանին յառաջ մատուցեալ՝ եւ յայնցանէ՛ չար նախանձն, եւ յայնմանէ՛ ատելութիւնն, եւ ի նմանէ՛ զդաւաճանութիւնն, եւ յայնմանէ՛ խաչն, եւ որով ապրեցաքն: Արդ, վասն այսմ ամենայնի խորհրդոց մեծագունի՝ երեսունա-

մեայ Քրիստոս մկրտի եւ տայ մեզ զՂուրն սրբարար եւ զհոգին կենդանարար:

Եւ զի կրկին է մարդ, կրկին ետ մաքրութիւն՝ ի Ղրոյ եւ ի Հոգւոյ: Որպէսզի Հոգին՝ զհոգի 20, որ պատկեր է Աստուծոյ եւ նման, նորոգեացէ: Եւ Ղուրն, շնորհաւ Սուրբ Հոգւոյն, զմարմինսն ի մեղաց մաքրեացէ եւ յապականութենէ ազատեցի 21. եւ զի զմահուն կերպարան Ղուրն կատարեացէ, զի ի մահ Քրիստոսի մկրտիմք, եւ զառհաւատչեայն կենաց Հոգին պարգեւեացէ: Եւ որպէս յայլսն ամենայն, զի նախ օրինակքն տպաւորեցան խորհրդեամբ եւ զմիտս մարդկան վարժեալ կրթեցին, եւ ապա եկն ճշմարտութիւնն ներգործական կատարմամբ. նոյնպէս եւ՝ մկրտութեանս խորհուրդ: Զի բազում մաքրութիւնք եղևալ էին ի Ղուրն Յորդանանու, վասն զի ընդ նա անցանելով՝ իսրայէլ մաքրեցաւ յամենայն յեգիպտական ախտից եւ արժանի եղեւ ժառանգութեան Երկրին աւետեաց: Ի նմա եւ մաքուրն Եղիա մաքրեալ անցանելով վերանայր յերկինս՝ ի սա եօթիցս մկրտելով՝ Նէեման ասորի սրբեցաւ: Ի սոյն Ղուր եւ Քրիստոս մկրտելով՝ ետ մեզ զՀոգւոյն շնորհս, որով մաքրիմք յամենայն եգիպտականս եւ 22 ի խաւարային ախտից: Եւ ի սմանէ թեւաբուսեալ՝ վերանամք յերկնային խորանացն բարձրութիւն եւ սովաւ սրբիմք յամենայն ախտից եւ լինիմք եօթնարփեան շնորհաց Հոգւոյն ընդունակք: Եւ այսոքիկ՝ ի խորհուրդ մկրտութեանս:

Իսկ տօնն Յայտնութեան կոչի: Այլ ըստ տեսանելոյ արարածոցս զԱրարիչն ասի, որ մարմնանալով ի սուրբ Կուսէն Աստուածածնէ եւ ծնանելով ի Բեթղեհէմ ի յայրին՝ Քրիստոսի Աստուծոյ Փրկչին մերոյ անմարմին Հրեշտակացն զօրք յերկնից յերկիր՝ եղեն քարոզք՝ խաղաղութիւն Առնողին յերկրի Փա՛ռք ի բարձունս՝ ասելով: Եւ երկինք լուսաւոր աստեղք մոգս ի Հեռաստանէ պատարագ ոգեկոչեցին 23 յերկրպագութիւն: Երկիր պանծալով այրին մարովն՝ երկինք եղեն: Յնծալով անբանքն՝ իւրոց 24 Հոմանունակի անբանիւքն խայտացին, որ եւ Հոմատոհմեայ ի 25 մարդկան՝ պատուեցան ի Հրեշտակաց՝ իբրեւ ամենայն ազգակցօք առնով աւետիս՝ ի տեսանել զծնեալ Փրկիչն աշ-

1 Տե՛ս Գ Թագ. Բ 11:
2 Տե՛ս Գ Թագ. Ե 27:
3 Ղով. Բ 14

խարհի: Որ եւ զսորին աւուրս մարգարէն մեզ ակնարկեաց. գրէ թէ յառաջ քան զհազար ամ խօսեցաւ Հոգւովն, յայտնի է ի Հրէաստանի Աստուած: Հրէաստան՝ Յուդայեան եւ Բենիամինի ցեղին ասէ, եւ յայտնելն ի մոգուցն գալն եւ յայտնի առնելն Երուսաղէմի եւ ամենայն Հրէաստանի զծնունդ Փրկչին Աստուծոյ, եւ յիարայէլ ի տասն ցեղոսն հնչեաց անուն մեծութեան Նորա: Արքայ ծնեալ ի հրէից ասէ զսոյն անուանակոչութիւն աւուրս, եւ սուրբ առաքեալն Պօղոս յընթերցումն աւուրս ուսուցանէ, քանզի երեւցաւ շնորհքն Աստուծոյ՝ Փրկիչ ամենայն մարդկան: Եւ երեւելո՞ յայտնել է ստուգապէս: Զսոյն վարդապետք եկեղեցւոյ ուսուցանեն, որպէս եւ Աստուածաբանն Գրիգորիոս ասէ. Այժմ աստուածայայտնութեան է կացուրդս, թէպէտ ծնելութիւն, քանզի յայտնեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ:

Եւ երանելին Թէոդորոս Անկիրա ասէ. Եւ կոյս մնաց Կոյսն եւ մայր եղեւ:

Եւ Անփիլիքոս յիկոնացւոց ասէ. Ծշմարտութիւնն ծանուցաւ, շնորհն եկն, կեանքն յայտնեցան Աստուծոյ՝ ունելով Որդի յԱստուծոյ Հօրէ, այժմ ի կնոջէ ծնանի, զի ստորինքս՝ ծնեալքս յԱստուծոյ, ի վերուստ ծնանիցին. այս է՝ ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ մկրտութեամբն:

Եւ զի ճշտապէս այսօր յայտնեցաւ ծածկեալ խորհուրդ Երրորդական Աստուածութեանն ի ծննդեան եւ ի մկրտութեան աւուր Փրկչին. Որդի՝ մկրտելովն, Հայր՝ ձայնիւ ի բարձանց վկայելով, Հոգին Սուրբ՝ աղանակերպ իջմամբ՝ գլխայտնեալն Հօր ցուցանելով, վասն որոյ եւ կոչեմք տօն լուսաւորութեան: Զի թէ անգիտութիւն եւ անհաւատութիւն եւ մեղք խաւար են եւ անուանին, գիտութիւն Երրորդութեանն եւ հաւատք ճշմարիտ եւ վարք աստուածային եղիցի լոյս եւ հոգւոյ լուսաւորութիւն, որ պարգեւեցան մեզ ծննդեամբ եւ յայտնութեամբ Որդւոյն Աստուծոյ եւ փրկագործ խորհրդեամբ տնօրէնութեան Բանին Աստուծոյ:

Իսկ ո՞չք ոմանք եւ յորո՞ց ժամանակաց սահմանեցաւ ի միասին տօնել զտօն Մննդեան եւ Մկրտութեանն Քրիստոսի: Արդ, վասն զի առաջին յերուսաղէմ եկաց Յակովբոս եղբայրն Տեառն միաբանութեամբ եւ կամօք առաքելոցն, եւ նմա հարկ եղեւ հոգալ վասն տօնից եւ կարգաց Եկեղեցւոյ. եւ որպէս գիտաց ճշտութեամբ, զնոյնն եւ հաստատեաց, վասն զի եղբայրական ընտանութեամբ միշտ ընդ Քրիստոսի շրջէր: Եւ ի Յովսեփայ նմա յանձնեցաւ Կոյսն յետ մահուանն

իւրոյ, եւ ի նմանէ կարգեացն ծննդեանն ընթացուածք²⁶ խորհրդականք երկոտասան եւ նոյնքան՝ Զատկին եւ աղուհացիցն չորեքշաբթուն²⁷ եւ ուրբաթուն, որպէս քաջ գիտելով զամենայն ինչ եւ զժամանակ ծննդեանն՝ գրեաց ի յունուարի ի վեց: Եւ մեծն Կիրեղ, որ ելից զթերին յընթերցուածէն, ի վերայ նորայն հիման զնոյն հաստատեաց զառաքելական ճշմարտութիւնն՝ ի յունուարի ի վեց լինել զծնունդն: Եւ ինքն ի քսանհինգ դեկտեմբերի՝ Դաւթի եւ Յակոբայ կարգէ զտօնն:

Եւ յայպէս, ամենայն եկեղեցիք, սկսեալ յառաքելոցն, նոյնպէս կատարէին: Եւ յետոյ ոմանք բաժանեցին ըստ այլեւայլ կարծեաց. ոմանք՝ պատճառանօք եւ այլ հերձուածողական ամբարշտութեամբ, եւ ոմանք՝ տգիտական անուսումնութեամբ: Ոմանք պատճառանօք բաժանեցին՝ վասն Բեթղեհէմի եւ Յորդանանու, քանզի ոչ կարէին ուխտսն ի միում աւուր կատարել զտօնսն՝ հեռի գոլով ի միմեանց, եւ փոքր ածմամբ ընկալան այլ Եկեղեցիք: Եւ այժմ ի դրական պատճառէ իմեքէ եղեւ սովորական, եւ սովորութիւնն յերկարեալ՝ եղեւ բնական: Եւ այս՝ յեղափոխեալ զգիրս ընթերցուածոցն ի քսանհինգ մարտի զԱւետիսն՝ իւրով կանոնաւ, եւ ի վեց յունուարի զօր Մկրտութեանն՝ իւրով կանոնաւ:

Եւ արդ, որք բաժանեն զաստուածային տօնսն ի միմեանց, որպէս թէ զծնունդն՝ մարդկային եւ զմկրտութիւնն աստուածային համարելով, վասն զի կարծեն յառաջագիմութեամբ եւ շնորհօք գալ նմա յորդիութիւն եւ յաստուածութիւն, զոր օտար եւ սուտ ընդհանրական Եկեղեցւոյ պարտ է համարել զնոսա: Իսկ այլք ոմանք տգիտաբար անջատեցին ի միմեանց ԲԺ (երկոտասան) միջոցեալ աւուրքք զերկոսեան տօնսն աստուածային, որք խորհրդական իրազորութեամբ ամէնիմաստ տեսութեամբն ի միում աւուրս հանդիպեցան: Իսկ նոքա ի թշրին ամսոյ ի Ժ (10) եւ սեպտեմբեր ի Իէ (27), որ է առաջին օր տօնին եւ պապանձումն Զաքարիայի, ի նմին ասեն զյղութիւնն Եղիսաբեթի: Եւ անտի համարեն ամիսս վեց մինչ ի մարտի ԻԵ (25) եւ աճապան զաւետիս Կուսին եւ ըստ ա՛յն կարգի Մնունդն առնեն ի դեկտեմբերի ԻԵ (25): Եւ յունուար ի վեց զՄկրտութիւնն կատարեն, որում ոչ է պարտ ընդունել զտգիտական բաժանումն:

Իսկ մեք, որք ճշմարիտ եւ ուղիղ հաւատով ունիմք զաւանդութիւնս սրբոց առաքելոցն եւ զմեծի զերիցս երանեալ Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի եւ ըստ տըւչութեան նոցա մեզ, ի միում աւուր

կատարեմք գտնախմբութիւն աստուածային իրազորութեանն ի մեզ եւ վասն մեր եղելոյ: Ըջմարիտ Աստուած խոստովանիմք զՆա միեւնոյն ծննդեամբն եւ մկրտութեամբն՝ ո՛չ նուազեալ ի ծննդեանն եւ ո՛չ առաւելեալ մկրտութեամբն: Ըստ այնմ, թէ՛ Յիսուս Քրիստոս երէկ եւ այսօր նոյն եւ յաւիտեան՝: Եւ դարձեալ, թէ՛ Ես նոյն եմ՝ եւ ոչ փոփոխիմ: Այլ քանզի մարմնանալն Քրիստոսի եւ մկրտիլն ի միեւնոյն Հայի խորհուրդ փրկութեան մերոյ, ըստ այնմ օրինակի լինելոյ նորա՝ ընդ մեզ լինել, եւ մեզ՝ ընդ նմա ճշտութեամբ: Յաղագս այնորիկ պատշաճապէս վայել էր Աստուծոյ՝ յայնմ աւուր, յորում ծնաւ ի Կուսէն եւ կոչեցաւ մարդ եւ Որդի Մարդոյ, ի նոյն աւուր իրաւաբար կատարել զխորհուրդ մկրտութեանն՝ իջանելովն իւրով ի ջուր եւ պողաւէտեալ զարգանդ սուրբ աւագանին, զի վերստին ծնեալք մեք ի նմանէ ի ձեռն Հոգւոյն, կոչեցուք աստուած եւ որդիք Աստուծոյ շնորհօք:

Եւ արդ, որք բաժանեն զաստուածային իրազորութիւն տօնիցն ի միմեանց, յայտ է, թէ ա՛յլ ումեք եւ ո՛չ ծնիցելոյն ի Կուսէն կամին տալ զշնորհս մկրտութեանն: Իսկ եթէ ամբարշտութիւն է զՅիսուս խորհել, քանզի Մեծալն ի Կուսէն ետ մեզ զպարգեւս մկրտութեանն, ամբարշտութիւն ուրեմն՝ եւ բաժանել զաստուածային իրազորութեանց զխորհուրդ ի միմեանց եւ յայլ եւ այլ աւուրս կատարել: Զի թէպէտ երեսնամեայ ժամանակաւ միջոց եղեւ աստուածային իրազորութեանն, սակայն ի լնուլն երեսուն ամին, ըստ Ղուվաստու աւետարանութեանն, զՅիսուս երեսունամեայ ասաց գալ ի մկրտութիւնն³: Եւ ի նոյն աւուր Հանդիպեցաւ գալ ի մկրտութիւն խորհրդաբար, յորում աւուր ծնաւ ի Կուսէն, որ է յունուարի ամսոյ ի վեց՝ ըստ հռոմայեցոց նահանգին, եւ տրեթ՝ ի ԻԱ (21)՝ ըստ եբրայականին: Զի Այն, որ զօրացոյցն զբնութիւն զԿուսին ծնանել զԻնքն ըստ մարմնոյ յաղագս մեր, նոյն Ինքն զօրացոյց զբնութիւնս ջուրցն՝ յերեսնամեայ Հասակին իջանելով ի նա եւ սրբելով ի նմին աւուր եւ ժամու, յորում ծնաւ ի Կուսէն, որ է վեցն յունուարի եւ ԻԱ (21) տրեթի, զի կարողասցին ջուրքն ծնանելով մեզ ըստ Հոգւոյ՝ յորդեգրութիւն Աստուծոյ: Վասն որոյ եւ ձայնն ի վերայ Յորդանանու վկայեաց յանդիման այնոցիկ, որք տեսին զՆա յառաջագոյն յայնմ աւուր ծնեալ ի Կուսէն, եւ մարդ

1 Եբր. ԺԳ 8
 2 Ղուկ. ԻԳ 39
 3 Տե՛ս Ղուկ. Գ 23:

եւ որդի մարդոյ զնա միայն կարծեցին. ասէ՛ Դա՛ է Որդի Իմ սիրելի¹, որ յայսմ աւուր մկրտեցաւ յանդիման ձեր:

Եւ արդ, եթէ ձայն Հօր, որ նախ Դաւթաւ ասացաւ՝ Որդի Իմ ես Դու, եւ Ես այսօր ծնայ զՔեզ², եւ ապա Ինքեամբ ի վերայ Յորդանանու ասաց՝ Դու ես Որդի Իմ սիրելի³, եւ ոմանք կարծեն ո՛չ յայնմ աւուր, յորում եւ ծնաւ, այլ յայլում աւուր Հանդիպիլ, յայտ է, թէ ոչ կամին Մնիցելոյն ի Կուսէն պատշաճեցուցանել զվկայութիւնն Հօր, այլ սուտ կամին առնել զՆա, ըստ որում ասացն Յոհաննէս: Բայց ինքեանք ստին եւ որոշին յԱստուծոյ Հաստատապէս, որք զայնսն խորհին: Եւ վկայութիւնն Հօր ճշմարտէ վասն Որդոյ Իւրոյ՝ ի վերայ Յորդանանու վկայեալ: Զի Մեծալն ի Կուսէն՝ յայնմ աւուր դաւանեաց Որդի մշտնջենաւոր Մնուռդ հութեան նորա, որում վկայութեան եւ մեք Հաւատացեալ ճշտութեամբ²⁸՝ տոնախմբեմք ի միասին զերկոսեան իրազորութիւնսն Աստուծոյ, որպէս վերագոյն ասացաք, ի միում աւուր խորհրդաբար լեալ:

Եւ տօնեցողք միշտ շնորհօքն Աստուծոյ աւետարանական եւ առաքելական վկայութեամբ եւ սրբոց Հարցն ուղղափառ վարդապետութեամբ: Իսկ որք տգիտաբար երկոտասան աւուրք յառաջ են եւ յառաջին աւուր Քաւութեան տօնին ասեն զյղութիւն Եղիսաբեթի եւ անդի՝ Համարեն զաւետիս Կուսին, ոչ վկայէ սոցա Աւետարանն Ղուկասու, այլ մեզ, որք ի միում աւուր տօնեմք զերկոսեանն, քանզի պատմէ ի տօնի Քաւութեան, որ է թշրին ի Ժ (10) եւ սեպտեմբեր ի Իէ (27), քահանայապետին Զաքարիա մտանել ի տաճարն եւ արկանել խունկ եւ տեսանել զտեսիլ Հրեշտակին եւ լսել զաւետիս յղութեան ամլոյն եւ կրել պապանձոճմն լեզուին յոչ Հաւատալն⁴: Եւ ապա ասէ՛: Իբրեւ լցան աւուրք պաշտաման նորա, գնաց ի տուն իւր⁵: Եւ տունն նորա ո՛չ յերուսաղէմ էր, այլ ի լեառնակողմն Հրէաստանի, ուր զողջոյն ետ Մարիամ Եղիսաբեթի: Եւ աւուրք պաշտաման նորա էին. Ե (5) օր Քաւութեան տօնէին եւ է (7) օր Տաղաւարահարացն, որ լինի ԺԲ (12) օր:

1 Մատթ. Գ 17
 2 Սաղմ. Բ 7
 3 Մարկ. Ա 11, Ղուկ. Գ 22
 4 Տե՛ս Ղուկ. Ա 8-20:
 5 Ղուկ. Ա 23

Արդ, գերկուս գտօնս զայսոսիկ կոչէ աւետարանիչս աւուրքք պաշտաման քահանայութեան Զաքարիա, զորս ի միասին տօնէին ըստ օրինացն: Որք իբրև կատարեցան, գնաց, ասէ, ի տուն իւր եւ թշրին ի ԻԲ (22)՝ Հոկտեմբեր ի Ժ, եղև յղութիւն Եղիսաբեթի: Արդ, որք ի ԻԵ (25)-ն մարտի կատարեն զօր աւետեաց Կուսին, գլղութիւնն Եղիսաբեթի յառաջնում աւուր պապանձմանն Զաքարիայի ասեն, որ է թշրին ի Ժ (10):

Եւ զիա՞րդ մարթ էր օրինապահ քահանային ի քաւութեան աւուրսն²⁹ ի կին իւր մերձենալ: Քանզի Մովսէս, յորժամ ի լերինն խորհրդածէր զԻսրայէլ, զերիս աւուրս հրամայէր սուրբ լինել ի կանանց, եւ այն հասարակաբար վասն խառնից մարդկան էր պատուիրանն: Եւ դարձեալ, զի ամենայն Իսրայէլ յամենայն քաղաքաց եւ ի սահմանաց Հրէաստանի եւ Գալիլեայ վասն գլխաւոր տօնից Քաւութեան եւ Տաղաւարահարացն անդր ժողովեալ էին նուիրօք եւ պատարագօք, եւ ինքն Զաքարիայ՝ նուիրիչ եւ պատարագիչ, զիա՞րդ զայս ամենայն թողեալ՝ ի տուն իւր երթայր: Զի թէ որդիքն Հեղեայ ի պղերգութեան պաշտամանն իւրեանց օթագացեալ՝ առնէին գուխտաւոր կանայսն Իսրայելի, զանբուժելի դատաստանն ընկալան¹: Զիա՞րդ ի քաւութեան աւուրսն, յորում մի անգամ մտանէր ի տարւոջն քահանայապետն ի սրբութիւն սրբութեանցն՝ յօրինակ մի անգամ պատարագին Քրիստոսի եւ քաւելոյ զմեղս աշխարհի, Զաքարիայ ի կին իւր գնալ համարձակէր. եւ կամ՝ զեօթնօրեայ տաղաւարահարացն զպատարագսն եւ զնուէրսն՝ յօրինակ եօթնօրեայ աշխարհիս տաղաւարահարաց եւ զաղթից, թողուլ եւ ի տուն իւր գնալ:

Եւ դարձեալ զարմանալ արժան է, զի զսկիզբն ամսոց թողուն եւ զնախագոյութիւնն զվեցն յունուարի զխորհրդական թիւն, զի ի վեցերորդ աւուր ստեղծաւ Ադամ, եւ ի վեցերորդ դարուն ի վեցերորդ աւուր յառաջին ամսոյն նոր Ադամ ծնաւ՝ նորոգող Հնոյն. թողեալ³⁰ զայս՝ ի ԻԵ (25) դեկտեմբերի, որ է վերջին ամիս, Մնունդ կատարեն, որք որպէս գլխոյն փոխան գոտսն ամբառնան, որում վկայէ սուրբ վարդապետն Եկեղեցոյ Եփրեմ, թէ յայսմ ամսեան, յորում թագաւորքն որ տան հրաման, ծնաւ Փրկիչն, գլղունուարի ասէ նոր ամիս՝ ըստ Հոռոմոց:

¹ Տե՛ս Ա Թագ. Բ 12-17, Դ 11:

Եւ դարձեալ երկրորդ վկայութիւնն՝ ըստ նորին աւետարանիչի պատմութեան, այն զի՞ ասէ. Յիսուս էր ամաց երեսնից՝ սկսեալ ի ծննդեանէն մինչեւ զմկրտութիւնն, եւ հարկ լինի, ըստ իմաստուն ուղիղ մտաց, ի նոյն թիւ ամսոց, յորում ծնունդն ի վեցն յունուարի, հանդիպել եւ մկրտութեանն աւուրն³¹ յետ երեսուն ամաց, թէ եւ պատկեր աւուրն՝ ո՛չ նմանապէս: Զոր բազումք ի վարդապետաց Եկեղեցոյ քննեցին ըստ տոմարական արուեստից, որ Գ (3) ժամօք ԻԴ (24) ամս օր կատարի գլղանակն յառաջ խաղացուցանել, ըստ չորից ամաց եւ յերեսուն ամի մկրտութեանն Քրիստոսի զծննդեանն օր ի նոյնքանիս ամսոյս հանդիպեցուցանեն, վասն զի հարկանելով զթիւ ամացն երեսնից ընդ թիւ աւուրցն տարւոյն ըստ համարողացն արուեստի՝ լինին աւուրք բիւր մի եւ ԶՄ (950). յաւելցես է (7), զնահանջ ԻԸ (28)-ից ամացն եւ թիւ մի այլ, զի երկրորդ ամն նահանջ էր յետ ծննդեանն, Գ (3) երթ, զի ԻԵ (25) շաբաթի էր ծնունդն ի գիշերին, յորում ուրբաթ լուանայր: Եւ զայլն երթ է (եօթ), գտանես յունուարի ի Զ (6)-ն զմկրտութիւնն եւ օրն կիրակի: Վասն որոյ եւ մեք ճշմարիտն տօնեմք գերկոսեան ի միում աւուր լեալ, եւ մեզ նոյնպէս տօնել: Իսկ արդ, ըստ այսմ օրինակի հարկ լինի, որք ի ԻԵ (25) դեկտեմբերի ասեն զծնունդն, ի նմին եւ զմկրտութիւնն տօնել:

Եւ թէ ո՞րպէս տօնեն: Ճիշտ³² է ի Զ (6) յունուարի զմկրտութիւնն, ապա ինքեանք իսկ վկայեն, զի ոչ է ծնունդ Փրկչին ի ԻԵ (25) դեկտեմբերի, այլ՝ ի Զ (6) յունուարի: Եւ թէ ասեն յետոյ եղև, եւ դրական է տօնն, ոչ պարտին ունայն պանծալ ընդդէմ ունողացս զճշմարտութիւնն: Ապա թէ ո՞րպէս ասեն ոմանք՝ ոչ պաշտէին ինքեանք զայն Քրիստոս քնեալ ի Զ (6) յունուարի, այլ զՄնեալն ի դեկտեմբերի ԻԵ (25). զոր եւ ախորժեսցեն, զնոյն եւ կրեսցեն բաւական պատուհաս տգիտութեան հպարտացելոցն: Այլ մեք զմերս հաստատեցուք արձան ճշմարտութեան, բազմամբն վկայիցն հաստատութեամբ՝ ի միում աւուր լինել ծննդեանն եւ մկրտութեանն, որպէս Հիպոլիտոս եպիսկոպոս ասէ. Իննամսեայ ծնաւ Տէրն եւ երեսնամեայ մկրտեցաւ՝ ի նմին աւուր. ըստ Ղուկայ՝ Եւ Յիսուս էր ամաց երեսնից¹, եւ յետ սակաւուց զմկրտութենէն ճառէ: Զի աննման էր յայլում աւուր ծնանիլ Փրկչին եւ յայլում աւուր մկրտիլ, եւ թերահաւատութիւն ի

¹ Ղուկ. Գ 23

մէջ արկանել. զի զայլ ծնեալ եւ զայլ մկրտեալ ասացին, եւ երկու բնութիւնս եւ երկու որդիս խոստովանեցին, որք անհնազանդքն էին: Իսկ Եկեղեցի Հաւատացելոց ի միում աւուր տօնէն զտօն Մննդեանն եւ զՄկրտութեանն:

Ձնոյն եւ Անթիպատրոս Բոստրացի ասէ, թէ յետ երեսուն ամի նոյն օր յայտնութեանն մկրտեցաւ Տէրն, զի մի էր երկոցունց խորհուրդ¹: Եւ քանզի ծննդեանն եւ մկրտութեանն մի ծնունդ զիտեմ ասացեալ ի Գիրս, զոր եւ վկայէ մեծն Գրիգորիոս ճոխն Աստուածաբան ի վարդապետութեան երախայիցն, յորում ասէ. Երիս ծնունդս զիտէ մեզ Բանս՝ ի մարմնոյ եւ ի մկրտութենէ եւ ի յարութենէ: Ձայստսիկ զամենեսեան զծնունդս պատուեալ ինքեամբ՝ իմ Յիսուս երեւի. զմինն՝ փշմամբն առաջնով եւ կենդանականաւ. եւ զմիւսն՝ մարմնանալովն եւ մկրտութեամբն, որով ինքն սկսաւ իսկ միւսն՝ յարութեամբն անդրանիկ յարարածս եւ ի բազում եղբարս անդրանիկ եւ ի մեռեալս:

Առաջին ծնունդ Քրիստոսի՝ յորովայնի Կուսին եւ ի Հոգւոյն Սրբոյ, որ է փշուամ առաջին եւ կենդանական: Ըստ ասելոյն Գաբրիելի, եթէ՛ Հոգին Սուրբ եկեացէ ի քեզ³³², առ որ³³ Բանն յառաջեաց, շարառեաց մարմին յորովայնի Կուսին առ ի գոլ մարմին, քանզի ոչ ըստ բնութեան մարդկան եւ ըստ առաջանալոյ աւուրց առ սակաւ սակաւ ստեղծագործիւր մարմինն տերունեան, այլ իսկ եւ իսկ միանգամայն: Վկայէ եւ Աստուածաբան ի Աւետարանն Մատթէոսի, եւ ինքն Հրեշտակն, որ ասաց, թէ՛ Յովսէփ, որդի՛ Դաւթի, մի՛ երկնչիր առնու առ քեզ զՄարիամ, զի որ ի նմայն Մեծալն է՝ ի Հոգւոյն Սրբոյ է³. Ծնեալ, ասաց, եւ ո՛չ ստեղծեալ: Ձնոյն եւ սուրբն Բարսեղ ի Ճառին ծննդեանն ասէ. Ահա՛ յայտ եղեւ առաջին ծնունդն Քրիստոսի:

Իսկ երկրորդ ծնունդն՝ առանց բաժանման զմարմնանալն, այսինքն՝ զառաջ գալն ի Կուսէն եւ զմկրտութիւնն ասէ:

Եւ արդ, այսքան ճշմարիտ³⁴ եւ լուսաւոր խորհրդոցս ոչ տեսանեն բաժանողքն յերկուս: Կամ զիա՞րդ ասեն, բայց ի Մկրտութեանն, եւ զայն կոչէ օր Յայտնութեան: Բայց ի Մննդեանն է՞ր թագեաւ, ո՛վ բաժանողդ, զի ի ծննդեանն յայտնեցաւ երկնաւորաց եւ երկրաւորաց.

1 Տե՛ս «Գամմասար» Ա, Երեւան, 1992, էջ 26-33:
2 Ղուկ. Ա 35
3 Տե՛ս Մատթ. Ա 20:

յերկինս՝ Հրեշտակաց, ի Հրեշտակացն՝ Հովուացն յայտնեցաւ, յաստեղէն՝ մոգուցն, եւ անբանիցն՝ յայրին եւ ի մարին յայտնեցաւ: Եւ այս է տօն Մննդեանն եւ Յայտնութեանն ի միում աւուր լինել:

Ըստ բարձրաճայնութեան մեծին Գրիգորի Աստուածաբանի ի Մննդեանն ճառի՝ այժմ Աստուծոյ յայտնութեան տօն է, քանզի երեւեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ, եւ վերաբրէ զճառն ի յայտնութիւնն Քրիստոսի եւ սկսանի ի ծնունդն, թէ Քրիստոս ծնեալ լինի. եւ ի միւսում աւուրն ասէ ի Մկրտութեան ճառին, թէ մկրտութեան օրս եւ պարտ է վաստակել, եւ ոչ ասէ յայտնութեան, թէպէտ եւ է՛, զի եւ զծնունդն գիւտ է յայտնութեան:

Ձնոյն եւ սուրբն Բարսեղի Քրիստոսի իւրական յայտնագոյն ասէ ի կատարման ճառին, թէ անուն զիցուք տօնիս Աստուածայայտնութիւն՝ տօն փրկութեան աշխարհի՝ ծննդեան մարդանալոյն Տեառն:

Դարձեալ՝ է եւ այլ խորագոյն խորհուրդ ի Զ (6)-ն յունուարի տօնել զՄննունդն եւ զՄկրտութիւնն: Զի ըստ առաջին աւուրն պատկերի արարչութեան, որ է Ժէ (17) մարտի ամսոյ, ունի զպատկեր իւր ըստ ամենայն ամի շրջագայութեան, որպէս Անդրէաս յերրորդ կանոնին երկերիւրեկին դրոշմէ, զի յամենայն³⁵ ամին Ժէ (17) մարտի՝ առաջին արարչութեան, եւ է (7) ապրիլի՝ օր Աւետեաց, եւ ի Զ (6) յունուարի՝ օր Մննդեանն եւ Մկրտութեան, մի պատկեր հանդիպին: Վասն զի մի եւ զնոյն ունել խորհուրդ, զի յառաջին աւուրն արարչութեանն ասաց. Եղիցի՛ լոյս, եւ եղեւ¹. եւ աստ ի նորումս՝ Լոյս նոր ընդ Հօր ի Կուսէն ծագեցաւ, եւ Բանն մարմին եղեալ՝ յայտնեցաւ: Անդ խաւարն քայքայեցաւ, եւ աստ խաւար մեղաց եւ անգիտութեանն³⁶ հալածեցաւ: Եւ անդ՝ Հոգի Աստուծոյ ի վերայ ջուրց, եւ աստ՝ աղանակերպ ի վերայ Յորդանանու: Անդ՝ վասն ստեղծագործելոյ, որ ի ջուրսն, աստ՝ վասն վերաստեղծելոյ զհոգեւոր ծնունդս աւագանին:

Վասն այնորիկ ի միում աւուր տօնեմք զՄննունդն եւ զՄկրտութիւնն, զի ի Կուսէն ծնաւ Աստուած՝ մարդացեալ աւետօք Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ որք [ծնանին] յաւագանէն՝ ի Հոգւոյն զօրութենէ՝ յայտ առնելով զՀոգին որ ի Յորդանանէ, զՈր Քրիստոս վասն մեր ընկալաւ, թէ մեք ընդունիցիմք ի մկրտութեան մերում: Զոր եւ սուրբն Աթանասիոս զխորհրդոյս զօրութիւն գեղեցիկ այսպէս ճառէ. Վասն այսո-

1 ՍՃ. Ա 3-4

րիկ Որդին Աստուծոյ Որդի Մարդոյ եղեւ, որպէսզի որդիք մարդոյն, այսինքն է՝ Ադամայ որդիք, այլ լիցին, զի Մնեալն ի վերուստ ի Հօրէ Բանն՝ անճառն, անհասն, անպատումն, մշտնջենաւորն, որ եւ նոյն ինքն ընդ ժամանակաւ ծնաւ ի սրբուհի Կուսէն Մարիամայ, զի ոյք ի խոնարհ յառաջագոյն ծնեալքս՝ ի վերուստ ծնցին երկրորդ անգամ, այս է՝ յԱստուծոյ: Նա ապա մայր միայն ունի ի վերայ երկրի, իսկ մեք հայր միայն ունիմք յերկինս:

Եւ վասն այնորիկ զինքն Որդի Մարդոյ կոչեաց, վասն զի եւ մարդիկ ուացին զԱստուած Հայր կոչել՝ ասելով. Հա՛յր մեր, որ յերկինս: Որպէս եւ մեք՝ ծառայք Աստուծոյ, որդիք Աստուծոյ կոչեցայք, սոյնպէս եւ Տէրն երկնից՝ որդի Իւրոյ ծառային կոչեցաւ, այս է՝ Ադամայ: Վասն զի առաւել զմարդկան զմահկանացուն հայր՝ ետ մեզ զԻւրն զանմահ Հայր՝ ըստ ասացելոյն. Ետ նոցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել¹: Ուստի եւ զմահն ըստ մարմնոյ ճաշակեաց Որդին Աստուծոյ՝ սակս մարմնաւոր Նորա հօր, որպէսզի եւ որդիք մարդոյն՝ կենաց Նորա հաղորդեալք լիցին՝ սակս որ ըստ հոգւոյ Հօր նոցա Աստուծոյ:

Նա ապա ըստ բնութեան է Որդի, իսկ մեք՝ ըստ շնորհի: Եւ Նա դարձեալ ըստ տնտեսութեանն յաղագս մերոյ շնորհի եղեւ Որդի Ադամայ, ուստի եւ ասէ իսկ. Ելանեմ ես առ Հայր Իմ եւ առ Հայր ձեր²: Քանզի Հայր Նորա է Աստուած, որպէս կանխաւ ասացի, իսկ մեր՝ ըստ շնորհի: Եւ Աստուած Նորա եղեւ ըստ տնօրէնութեան, վասն զի եղեւ մարդ, իսկ մեր՝ բնութեամբ է Տէր եւ Աստուած: Եւ վասն այնորիկ Բանն եւ Որդին Հօր միաւորեալ ընդ մարմնոյ՝ եղեւ մարմին, որպէսզի եւ մարդիկ միաւորեալք ընդ Հոգւոյն՝ եղիցին հոգի: Եւ Նա գոյ ապա Աստուած, մարմնանայ զգեստ, իսկ մեք մարդիկ՝ հոգեզգեսցք, քանզի առեալ զառհաւատչեայ՝ այն ի մարդկան բնութենէ է, այս է՝ ի զաւակէ Աբրահամու, որ է կերպարան ծառայի ըստ նմանութեան մարդկան եղեալ՝ ետ մեզ զառ ի բնութենէն Հօր զառհաւատչեայ Հոգւոյն Սրբոյ, զի եղիցուք ամենեքեան յորդիս Աստուծոյ ըստ նմանութեան Որդւոյն Աստուծոյ: Նոյն ինքն ապա՝ Ճշմարտութեան Որդին Աստուծոյ, զբոլորս զմեզ զգեցաւ, զի մեք ամենեքեան զՄին

1 Յովհ. Ա 12
2 Յովհ. Ի 17

միայն զգեցուք զԱստուած, վասն զի ի մեզ պտուղ առաջին առհաւատչեայ՝ աստուածութիւն Հոգւոյն բնակէ, իսկ ի Քրիստոս՝ բոլոր լրութեանն: Եւ մի՛ ոք կարծեսցէ, թէ ոչ ունեղով ընկալաւ զՆա, վասն զի ինքն իսկ զՆա ի վերուստ առաքէր որպէս զԱստուած: Եւ նոյն ինքն զՆա ի խոնարհ ընդունէր որպէս մարդ, ի Նմանէ ի Նոյն իջանէր, այս է՝ յԱստուածութենէ³⁷ Նորա՝ ի մարդկութիւնն:

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

- 1 A կերակրել: 2 B հանդիսի: 3 B եւ չիք: 4 B քնակացութիւն: 5 B զԱստուած: 6 B թէ որպէս յառաջին չիք: 7 A սրտիս փխ պատիւս: 8 B նորոգութիւնն եւ նմանութիւնն վերստին նորոգեսցէ՛ եւ: 9 B ճանապարհեսց: 10 B կտրէ: 11 B խտորեցուցանել: 12 B մարմինք մեր: 13 B գտցէ: 14 B սոյնպէս: 15 B Յովհաննու: 16 B զի երրորդս: 17 A անդրականն: 18 B ո՞չրք էր: 19 B մի չիք: 20 B զհոգեւոր փխ զհոգի: 21 B ազատեսցէ: 22 B եգիպտական սեւ: 23 B պատարագօք կոչեցին: 24 B իրեանց: 25 B հոմատոհմեայք, ի չիք: 26 B ընթերցուածք: 27 B չորեքշաբթին: 28 B ճշմարտութեամբ: 29 B ատուր: 30 B թողլով այս: 31 A ատուր: 32 B ճշմարիտ է: 33 B եւ զօրութիւն բարձր առ որ: 34 B ճիշտ: 35 B յամենայն չիք: 36 B եւ գիտութեան: 37 B յաստուածութեանն:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԼՈՒՋ-ԵՐՁՆԿԱՅՈՒ «ՅԱՂԱԳՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂԲԱՐՅ» ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԸ

Յովհաննէս Պլուզ-Երզնկացիին մեզ հասած իր հարիրից անելի աշխատութիւններով, ինչպէ՞ս է իր անձի շուրջ դեռեւս կենդանութեան օրօք եւ յետոյ հիւսուած իրական ու աւանդապատում զրոյցներով նշանակալից հետք է թողել հայ մատենագրութեան մէջ: Բաւական է յիշել, որ նրա երկերը պարունակող ձեռագրերը հարիրների են հասնում, իսկ առանձին ստեղծագործութիւններ, ինչպէս «Խրատ հասարակաց...»¹-ը, թերեւս Սուրբ Գրքից ու Նարեկից յետոյ հայ ձեռագրական աշխարհում ամենից շատ սիրուած եւ ընդօրինակուած գործերից մէկն է:

Բնականաբար, հայագիտութիւնը նման հեղինակի նկատմամբ իր սկզբնաւորումից իսկ անտարբեր չի եղել, թէ՛ն նրա շատ գործեր այսօր էլ մնում են անտիպ, Երզնկացիին գնահատուել ու մեծարուել է ըստ արժանւոյն: Ասուածի լաւագոյն վկայութիւնն են ականաւոր հայագէտներ հայր Ղ. Ալիշանի եւ Գ. վարդապետ Սրուանձտեանի բնորոշումները, ուր Երզնկացիին համեմատուած է ոչ միայն միջնադարի մեր միւս մեծերի՝ Յովհաննէս Սարկաւազի, Ներսէս Շնորհալու, Ներսէս Լամբրոնացու, Մխիթար Գոշի հետ², այլեւ «Որ Սեպուհին Գերագանց նուագեր էր եւ Հայաստանեաց Եկեղեցին քան զարեւն ի վեր բարձրացուցեր եւ փայլեցուցեր էր...»³:

Իրօք, լինելով ընդհանրապէս հայ Եկեղեցու ամենաականաւոր հայրերից ու տեսաբաններից մէկը, նա յատուկ եռանդ է գործադրել Երզնկայի, մասնաւորապէս՝ Սեպուհ լեռան Գրիգոր Լուսաւորչի անուան հետ կապուած սրբատեղերին համաքրիստոնէական հնչեղութիւն հաղորդելու գործում, իր գրած երկու ջընաղ ներբողներում՝

1 «Նուաստ վարդապետի Յովհաննիսի Երզնկայեցոյ խրատ հասարակաց քրիստոնէից՝ քահանայից եւ ժողովրդոց, ի կանոնական ասմանաց առաքելոց սրբոց եւ հայրապետաց եւ վարդապետաց եւ սուրբ հարն մերոյ Վարդան վարդապետի, իր յամենայնէ ժողովեցի եւ գրեցի» (տե՛ս է. Բաղդասարեան, Յովհաննէս Երզնկացիին եւ նրա խրատական արձակը, Երեւան, 1977, էջ 143-203):

2 Ղ. Ալիշան, Հայրապատում, Վենետիկ, 1901, հտ. Ա, էջ 119

3 Գ. Սրուանձտեան, Թորոս աղբար, Կ. Պոլիս, 1883, մասն Բ, էջ 50

նուիրուած Լուսաւորչին եւ նրա տան ժառանգներին:

Նոյն մտահոգութիւնն առկայ է նաեւ հոգեւոր եղբայրութեանն ուղղուած խրատները գրելիս՝ մասնաւորապէս նշելով, որ նրանք եւս մեծապէս պայծառացնում են Երզնկայի եւ Լուսաւորչի լեռների հոչակը¹:

Սակայն երզնկացիագիտութեան բուն վերելքը վերապահուած էր 20-րդ դ. երկրորդ կեսին եւ մեծապէս կապուած է բազմաշխատ քանասէր Արմէնոսի Երզնկացի-Սրապեանի հետ, որը յիսնական թուականներից ի վեր անդով կերպով նուիրուած է Յովհաննէս Պլուզի ժառանգութեան ուսումնասիրութեանը՝ հրապարակ հանելով նրան նուիրուած երեք մենագրութիւններ²:

Յատկապէս պետք է կարեւորել Սրապեանի առաջին ուսումնասիրութիւնը, որը խթան հանդիսացաւ Պլուզի ժառանգութեանն ու գործունէութեանը նուիրուած նորանոր աշխատութիւնների երեւան գալում:

Սակայն ճշմարտութիւնը պահանջում է ասել, որ հայագիտութիւնը դեռեւս լուրջ անելիքներ ունի այս բնագաւառում, քանզի եթէ բաւարար կարելի է համարել Երզնկացու չափածոյ գործերի հրատարակութիւնը, ապա նրա արձակը, որը կազմում է Երզնկացու ստեղծագործութեան գերակշիռ մասը, դեռեւս հիմնականում մնում է անտիպ:

Վերոյիշեալ խնդրի լուծմանն է միտուած Յովհաննէս Պլուզ-Երզնկացու «Յաղագս եղբայրութեան խրատք...»-ի հրատարակումը եւս:

Ներկայացուող հակիրճ նախաբանում հնարաւորութիւն չունենա-

1 Այդ մասին առանել հանգամանակից խօսքը թողնելով համապատասխան բնագրերի հրատարակութեան առիթին՝ ասենք միայն, որ Երզնկացիին նշում է, թէ Լուսաւորչի ներբողեանը գրելու հիմնական դրոյապատճառը նրա բազմաթիւ չարչարանքները չեն, «Մանաւանդ զի՝ ի սուրբ հարցն պատմութիւնն եւ ներբողական ճառն գեղեցկապէս յիշատակեալ են: Այլ մերս դիտաւորութիւն լաղագս սրբութիւն լերին է, որ տեղի եղեւ երեսնամեայ ճգնութիւն սրբոյն...» (տե՛ս «Սոփեքը հայկականը», Վենետիկ, 1853, հտ. Ե, էջ 123):

2 Տե՛ս Ա. Սրապեան, Յովհաննէս Երզնկացի, Երեւան, 1958:

Տողերիս հեղինակը, որ երկար տարիներ զբաղուել է Երզնկայի պատմութեան եւ յատկապէս Յովհաննէս Պլուզին առնչուող խնդիրներով ու հրատարակել է Երզնկացու գրչին պատկանող մի շարք արձակ գործեր, յոյս ունի Ա. Սրապեանի եւ այլ հեղինակների հետ համագործակցութեամբ հնարաւորն անել Երզնկացու արձակի ամբողջական հրատարակութիւնը աւարտի թերելու համար:

լով մանրամասն քննութեան առնել հրատարակուող բնագիրը՝ նշենք, սակայն, որ այն որոշակի արժէք է ներկայացնում ինչպէս Հայ Եկեղեցու պատմութեան, դասանանքի, վանական կեանքի ուսումնասիրութեան, այնպէս էլ Երզնկացու՝ իբրեւ ականաւոր վարդապետի գործունէութիւնն ամբողջացնելու տեսակէտից:

«Յաղագս միաբանութեան խրատք...»-ը բազմաթիւ կողմերով համահունչ է Երզնկացու խրատական այլ գործերի հետ, որոնց հիմնական նպատակը եղել է ճշմարիտ հաւատի ամրապնդումը, ընդհանրապէս Հայ Եկեղեցու եւ Եկեղեաց գաւառի հոգեւոր կենտրոնների ու սրբարանների հեղինակութեան բարձրացումը՝ լուսաւորութեան ու կրթութեան մասսայականացման միջոցով սէրը առ Հայաստանեաց Եկեղեցին եւ առ հայրենիքն առաւել գիտակցուած, գործնական եւ մարտնչող դարձնելու համար:

Բնագրում առկայ առանձին արտայայտութիւններ թոյլ են տալիս պատկերացում կազմել եղբայրութեան կառուցուածքի, հետապնդած նպատակների, երկի ստեղծման մտաւոր ժամանակի, ինչպէս եւ եղբայրութեան մէջ մտնող տարբեր տարիքի ու տարասեռ մարդկանց գործունէութեան մասին:

Թէեւ քանիցս կրկնում է, որ միաբանութեան անդամները «Աստուծոյ ազատ որդիներ» եւ «հաւասար եղբայրներ» են, սակայն այն հանգամանքը, որ նոյն եղբայրութեան անդամներ են եղել երկսեռ երիտասարդներ, ծերեր ու մանուկներ, ինչպէս նաեւ այն փաստը, որ եղբայրութիւնն ունեցել է իր վերատեսուչները, սպասաւորները եւ մեծ ու փոքր բարերարները, հասկանալի է, որ «հաւասար եղբայրներ» արտայայտութիւնը վերաբերում է առ Աստուած եւ առ հաւատը նրանց ունեցած իրաւունքներին¹:

Յովհաննէս Երզնկացին, որ չափազանց անաչառ էր իր գնահատականներում, դիմելով եղբայրութեան անդամներին, շատ բարձր է գնահատում նրանց մաքրակեցադրութիւնն ու խոր գիտելիքները. «Խորհել ինձ զարժանն խաւսելոյ ի լսիս ձեր: Եւ շարադրա-

1 Կասկածից վեր է, որ եղբայրութեան անդամներ եղել են ոչ միայն հոգեւոր, այլեւ աշխարհիկ անձեր, ինչպէս եւ այն, որ եղբայրութեան մէջ ընդգրկուածները իրենց տարիքին, սեռին, ընդունակութիւններին համապատասխան տարբեր աստիճանի կրթութիւն են ստացել: Այս առումով շատ ուշագրաւ է միջնադարի տաղանդաւոր բանաստեղծ Կոստանդին Երզնկացու օրինակը, որը, ինչպէս ինքն է վկայում, պատանի հասակում ուսանել է վանքում, սակայն իր որոշ ժամանակակիցների կողմից մեղադրուել է վարդապետի աշակերտած չլինելու համար, որ պէտք է հասկանալ ներքին գիտութիւնների մէջ խորամուխ չլինելու իմաստով:

կան բանի ի կիր արկանեմ զաւգտակար բանս, ոչ որպէս կաթնափափուկ տղայական հասակի ջամբեմ ձեզ, այլ իբրեւ արանց հանճարեղազարդ իմաստնոց, հաստատուն կերակուր պատրաստ կացուցանեմ, որք ժողովեալ էք ի մի հաւատս եւ ի մի սէր, որ առ Աստուած եւ հաստատուն բոլորովին բարձրեալ ունիք գործականութեամբ եւ հետեւիք վառեալք սիրովք եւ ցանկալք զհետ երթեալ զհովուին Յիսուսի...»: Եւ ապա. «Ոչ կարենք ընդ բիւրոց զմինն ցուցանել զպատիւ մեծութեան ձերոյ, զհիմն սկսման եւ զաւարտ լրման ըստ առաքելոյն, որք եկեալ ժողովիք ի միաբանութիւն հաւատոյ եւ աստուածաբնակ երեսցուցանէք զտեղիքս զայս, զոր Տէրն ասէ. «Որ երկու եւ երեք ժողովին յանուն Իմ, անդ եմ Ես ի մէջ նոցա»¹»:

Թէեւ, ինչպէս ասուեց, եղբայրութիւնը տարասեռ է եղել, սակայն նրա անդամներին տրուած այսչափ բարձր գնահատականը աներկբայ է դարձնում, որ եղբայրութեան զլուխ կանգնած ասագ անդամները եղել են ժամանակի ամենասրբակեաց եւ ամենագիտուն անձնաւորութիւններից²:

Թէեւ հնարաւոր չէ որոշել «Յաղագս միաբանութեան խրատք...»-ի գրութեան ստոյգ ժամանակը, այնուամենայնիւ կարծում ենք, որ այն պէտք է գրուած լինի ԺԳ դ. ութսունական թուականների սկզբներին, երբ Երզնկացին գրում էր իր «Սահման եւ կանոնք...»-ը, «Կրկին կանոնքը»-ը եւ նման բովանդակութեան այլ գործեր³:

Ինչ վերաբերում է եղբայրութեան ստեղծման ժամանակին, ապա, դատելով Երզնկացու հետեւեալ տողերից. «Ողորմեսցի բարեգութիւն Աստուած այնոցիկ, որք զհիմն եւ զսկիզբն միաբանութեանս են արկել, որք հրաժարեալք են եւ որք կան...», պէտք է ենթադրել, որ այն երկու-երեք տասնամեակների պատմութիւն է ունեցել, քանի որ նրա հիմնադիրների մի մասը վախճանուած, սակայն շատերն էլ

1 Մատթ. ԺԸ 20
2 Երզնկացու այսպիսի բարձր գնահատականը կարեւոր է՝ հասկանալու համար հոգեւոր եւ գիտամշակութային այն լուրջ առաջընթացը, որ արձանագրուեց Եկեղեաց գաւառում ԺԳ-ԺԴ դարերի ընթացքում, որ Եկեղեցուն ու մշակութիւն տուեց Մովսէս Յովհաննէս Ծործորեցի, Կիրակոս, Կոստանդին Երզնկացիներ. Գրիգոր Խարբերդցի-Երզնկացի եւ այլոց, որոնց մէջ իր աւագութեամբ եւ հոգեւոր, գիտական ու քաղաքական փայլուն գործունէութեամբ ամենից անելի հոչակաւոր եղաւ հենց ինքը՝ Յովհաննէս Պլուզ-Երզնկացին:
3 Տե՛ս է. Բաղդասարեան, Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը, էջ 25:

տակալին կենդանի են եղել:

Այս ենթադրությունը հաւանական է նաեւ այն պատճառով, որ հէնց դարի 50-60-ական թուականներին է, որ Երզնկայում Սարգիս արքեպիսկոպոսի և նրա որդի Յովհաննէս իշխանի կառավարման շրջանում Երզնկայի և քաղաքական ու հոգեւոր գծի մշակութային կենտրոնում լուրջ զարգացումներ են արձանագրուում:

Ի տարբերութիւն Երզնկացու շատ այլ գործերի, որոնք մեզ են հասել բազմաթիւ ընդօրինակութիւններով, «Յաղագս եղբայրութեան խրատք...»-ը պահպանուել է միայն 1621 թ. Օստախում (գիւղ Գանձակ) ընդօրինակուած մէկ ձեռագրում: Հետաքրքիր է, որ բնագրի բոլոր էջերի տողատակերում նշուում է Յովհաննէս Պլուզի հեղինակ լինելը, որից պետք է ենթադրել, թէ եթէ ոչ Երզնկայում (քանզի Գրիգոր Կամախեցիւն հէնց այդ ժամանակ պարզ տարբերակում էր Պլուզ և Յովհաննէս Երզնկացիներին¹), ապա Հայաստանի այլ վայրերում արդէն սկսուել էին Պլուզի և Ծործորեցու շուրջ շփոթութիւնները:

Բնագրի միակ օրինակի հանգամանքով է թելադրուած մեր վերաբերմունքը հրատարակութեան հարցում: Այն ներկայացուած է «Ի պատկերի յիրումն», բացառութեամբ ակնյայտ սխալների, բացթողումների և վրիպակների: Բացուած են նաեւ բոլոր յապաւումները: Միայն մի քանի դէպքերում, երբ սխալներն ու վրիպակները իմաստային տարբերութիւններ են պարունակում կամ կարող են այդպիսիք լինել, բնագրային ձեւը ներկայացուում է տողատակում՝ աստղանիշերով:

Էղուարդ Բաղդասարեան

ՅԱՂԱԳՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂԲԱՌՑ ԲԱՆՔ ՍԱԿԱՒՔ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻՔ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՍԲ ԳՐՈՑ ՍՐԲՈՑ, ԶՈՐՍԷ ԹՈՒՂԹ ԳՐԻՑԻ ՍԻՐՈՎ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐՔ ՑԱՆԿԱՆ ՓԱՓՈՒԳԱՆԱՒՔ ԲԱՆԻՑ ԻՄԱՍՏՈՒԹԱՆՆ՝

Յաստուածային ամենազաւր Տէրութենէն, յանՀաս և անիմանալի նախախնամութենէն մեծարեալք պատիւ ճոխութեան և շքեղացեալք ի փառս բարձրութեան, բոլոր մասամբք առաքինութեան զարդարեալք և երկիր արհնեալք, աճեցուցիչք արդիւնական պտղոյն Եկեղեցւոյ, մաւր զուարդարար որդիք և ի Հիմն Հաստատութեան Հաւատոյ ոսկի ընդ արծաթս պատուական քարինքն շարայարեալք, որով բաշխեալ ի վերուտ զաստուածային առատաբուղիս Հոսմունք Սուրբ Հոգւոյն միաւորեալք սիրով արժանաւորիք այնմ պարգեւացն, որով առնէ զձեզ գարուն զուարթալի յաշնանային դարուա և վերաբուրացնէ ձեզ ծաղիկս գեղեցիկ լի պոտովովք: Եւ որպէս արեգակն եռազարդ ձեզ յարիոյն ծագեալ, Հոգւով ջերմացեալք ի սէր Անմահին և միաւորեալք ի յիրթն ճշմարիտ, կենդանացեալք և ուռճացեալք* յիմաստս անհասիցն բերելով ձեզ ողկոյզս քաղցրահամս, զոր ի նմանէ իջցէ բաժակ, որպէսզի արբեալ զմայ[լ]ջիք յուրախութիւն սիրտից: Եւ ջահանման վառեալք սիրով բորբոքեալք ի սիրտի ս[ր]բեալ մաքրիք տաճար Հոգւոյն Սրբոյ և աւթեմանք Միածնին Որդւոյն Աստուծոյ և Հետեւեալք զհետ ճշմարիտ և քաջ Հովուին Հաւաք բանաւորք Փրկչին մերոյ: Յիսուսի Քրիստոսի ժառանգակիցք և ժառանգաւորք յաւիտեն[ակ]ան կենացն՝ սպասաւորք և վերատեսուչք սուրբ եղբարց միաբանութեանս, սրբազանեալ քահանայք և միակրան անձինք: Յարժանաւորք առաջաստին Քրիստոսի երիտասարդք և կուսանք, ծերք և տղայք, որք յարդարեալ սիրով եկեալ ժողովիք ի միաբանութիւն Հաւատոյ, որպէսզի ընկալլիք պարգեւս ի բարերարէն Աստուծոյ և լինիջիք ազատ որդիք ճշմարիտ Հաւրն, որպէս և գրէ Պաւ-

¹ «Ժամանակագրութիւն Գրիգորի վարդապետի Կամախեցոյ կամ Դարանաղցոյն», Երուսաղէմ, 1915, էջ 398

¹ ՄՄ ձեռ. N 728, էջ 59բ-84ա, Ժողովածու, Օստախ (գիւղ Գանձակ), 1621

* ուռճացեալք

ղոս, «որ Հոգևովն Աստուծոյ վարին. նոքա են որդիք Աստուծոյ»¹. Ժառանգք Աստուծոյ եւ ժառանգակիցք Քրիստոսի: Եւ իբ[ր]եւ այսպիսի պատուոյս արժանաւորք երեւիք, եւ այսմ պարգեւացս պար[գ]եւ ընկալայք^{*}. Եւ մեք Հոգւոյ ակամք հայեցեալք յիս ճանապարհաց ձերոց, որ վերինն խորհիք ըստ առաքելոյն, վերնոյն փափաքիք, յերկնայնոցն ցանկայք: Եւ ես ջերմացեալ սիրով եւ ցանկութեամբ սրտի՝ գոհութիւն վերառաքեմ ի խորոց սրտէ առ ամենախնամ եւ բարիգութի մարդասէր Փրկչին, զ[ի] Հաստատուն պահեսցէ զսէր ձեր, աւր ըստ աւրէ յաճումն, Հոգւոյ պիտոյից յաւելու ի զաւրութիւնէ ի զաւրութիւն եւ Հաստատուն կալ մնալ ի շնորհս Աստուծոյն:

Եւ արդ, պարտ է աւգտութեան բանս խաւիլ, ըստ չափոյ պարգեւացն Շնորհողին մեզ, ի լսելիս այնոցիկ, որք փափաքին բանից ասացելոցն ի պետս սրբութեան:

Ձոր եւ աղաչեմ զհաւասար եղբայրքդ ունկն դնել բանից իմոց: Եւ ես պատմ[եմ] ձեզ ըստ կարի իմում փոքր ի շատէ, զոր արժանաւորիմ Հասու լինել եւ հայցեմ յամէնառատ Պարգեւողին բարեաց:

Խորհել ինձ զարժանն խաւսելոյ ի լսիս ձեր: Եւ շարադրական բանիւ ի կիր արկանեմ զաւգտակար բանս, ոչ որպէս կաթնափափուկ տղայական Հասակի ջամբեմ ձեզ, այլ իբրեւ արանց Հանճարեղազարդ իմաստնոց, Հաստատուն կերակուր պատրաստ կացուցանեմ, որք ժողովեալ էք ի մի հաւատս եւ ի մի սէր, որ առ Աստուած եւ Հաստատուն բոլորովին բարձրեալ ունիք գործականութեամբ եւ հետեւիք վառեալք սիրովք եւ ցանկայք զհետ երթեալ զՀովուին Յիսուսի: Եւ ինքն Նաւապետն Քրիստոս շնորհեսցէ ձեզ նաւահանգիստ, եւ Հովին քաջ առաջնորդեսցէ ձեզ ի կեանս յաւիտենից, զի որպէս ծառ ի գնացս ջուրց տալ ի ժամոյ զպտուղս, պատու[ո]յ արժանաւորիք: Ձի հանապազար ի դուռն խրատու Հասեալ էք եւ ցանկայք Հոգով եւ խոկումն մտաց վարժից եւ իմաստութեան: Եւ մեր տեսեալ զՂանս ձեր սիրով զարդարեալս կամ եղեւ եւ ինձ փափաքանաւք խաւսել առ ձեզ: Աստուած զինքն տայ ինձ բան՝ ի բանալ բերանոյ իմոյ: Ձոր եւ սկիզբն առնեմ եւ քաղեմ իբրեւ զծաղիկս գեղեցիկս, զշուշան ի Հովտաց կամ իբրեւ զվարդս վառեալ ի դաշտաց, որք են գեղեցկատեսք եւ անուշա-

¹ Հռոմ. Ը 14
* ընգացք

Հտաք եւ տարածանեմք ի բուրաստանս սրտից՝ ոչ է թէ մտացածին բանիւք, այլ մարգարէական վկայիւք զբանքս Աստուածաշունչ զրոց:

Եւ իբրեւ զոսկի մարգարտիւ յեռեալ գեղեցկայարմար շարակարգեմ զբանս Հոգեվարժս՝ այնոցիկ, որ տեսչան բանից իմաստութեան: Թէ ո՞րպէս եւ ես պատմեմ ըստ կարողութեան իմոյ, որ տուեալ են ինձ առաւել քան զարժանն իմ, փոքր ինչ յաղագս միաբանութեան ձերոց եւ կարգոց առաքելութեան: Թէ որպէս է գործ սրբութեան եւ արդարութեան եւ որով առաքի՞: Եւ կամ առ ոյ երթեալ Հանգիստ գտանէ:

Ամենայնի սկիզբն եւ Հիմն Հաստատութեան իմաստութիւնն, որով Աստուած ի սկիզբն արարչութեանն յառաջ ստացաւ զիմաստութիւն, որպէս իմաստութիւն ի Սող[ո]մոնէ. «Տէր ստացաւ զիս ի սկիզբն ճանապարհաց Իւրոց, ի գործս Իւր յառաջ քան զյաւիտեանս Հաստատեաց զիս»¹: Եւ՝ «Երանեալ է այր, որ լուիցէ, եւ մարդ, որ զիմ ճանապարհս պահիցէ. զի ելք իմ են ելք կենաց եւ պատրաստին կամք իմ ի Տեառնէ»²: Վասն այսորիկ պարտ է յառաջ ամենայն գործոյ զիմաստութիւնն ստացեալ եւ Հիմն շինուածոյ բարոյ զիմաստութիւն արկանել, զի կարողք լինիցին զկատարումն գործոցն վայելել եւ անշարժ կալ մնալ ի շնորհսն, յորս կոչեցեալ են: Եւ որք խնդրեն զիմաստութիւնն, նախ պարտ է զսկիզբն իմաստութիւն ուսանին եւ ապա յառաջ մատիցեն ի քննել: Ձոր իմաստուն Սողոմոն դարձեալ ցուցմունէ. «Սկիզբն իմաստութեան՝ երկիւղ Տեառն»³, եւ Դաւիթ զնոյն պատմէ. «Երկերո՛ւք ի Տեառնէ, ամենայն սո՛ւրբք Նորա, զի ոչինչ է պակասութիւն երկիւղածաց Նորա»⁴: Վասն որոյ պարտ է յառաջ ամենայն գործոյ սկիզբն զերկիւղն առաջ աչաց տեսանել եւ զգուշութեամբ ծառայել Տեառն եւ անարատ պահ[ել] զանձն յազգի ազգի չարեաց: Իսկ պտուղ յերկիւղածութեանն՝ ճշմարտութիւնն եւ ուղղութիւնն: Եւ ի ճշմարտութենէն յաջողի ամենայն գործք բարութեան եւ աստուածապաշտութեան: Որպէս իմաստուն ճարտարապետ Հիմն Հաստատութեան արկեալ՝ շինէ ի վերայ Հիմանն զինչ եւ կամի, եւ կշեռս եղեալ եւ լարիւք չափեալ՝ յարմարէ զքարինս ընդ միմեամբք ընդ գլուխ ան-

* ստագի
1 Առակ. Ը 22
2 Առակ. Ը 34-35
3 Առակ. Ա 7, Թ 10, ԻԲ 4
4 Սաղմ. ԼԳ 10

կեան վիմին՝ վասն միանալոյ եւ անխախտ լինելոյ, մինչեւ բարձրասցի շինուածն եւ հասնէ յաւարտումն, նոյնպէս որք ի հիմն հաւատոյ եւ միաբանութեան ժողովեալ էք, պարտ է ձեզ իմաստութեան կշեռք եւ ուղղութեան լար եւ յարմարութեան սէր եղբայրութեան, որ ընդ միմեամբ շարակարգեալք սիրով շինիք տաճար գեղեցկայա[ր]մար ի բնակութիւն ճշմարիտ Սուրբ Հոգւոյն:

Արդ, որք զինեալ կայք ի սպասու պատերազմեաց եւ յաղթողք ի մարտի արութեան, դուք որդիք լուսոյ էք, զ[ի]աւարն ի բա՛ց հալածեցէք ի ձէնը եւ զամենայն գործս խաւարինս եւ զամենայն արմատս չարութեան: Հանէ՛ք ի միջոյ ձերմէ զարմատս անհաւատութեան եւ պղծութեան, որ ա[պ]ականեն զհոգիս մարդկան՝ զպոռնկութիւն, զգիշուութիւն, զորովայն[ա]մոլութիւն, զփառասիրութիւն, զգողութիւն, զբամբասանս, զատելութիւն, զստութիւն, զնախանձ, զոխակալութիւն, զդատարկաբանութիւն, զծաղրութիւն, զսրտմտութիւն, զբարկութիւն, զծուլութիւն, զյիշոցք, զհայհոյութիւն, զհերձուած չարաբանութիւն: Եւ ստացարաւք հաւատով գործել զամենայն տեսակս առաքինութեան եւ սրբութեան՝ զսէրն, զհամբերութիւն, զերկայնամտութիւն, զեղբարսիրութիւն, զհեզութիւն, զխոնարհութիւն, զգուժ, զողորմութիւն: Եւ ամենայն սրբափայլ առաքինութեամբ զանազան եւ գեղեցկազարդք եղերուք եւ կատարեալք անթերի ի պատուիրանս Աստուծոյ: Զի որ պղծէ զմարմինն պոռնկութեամբ եւ գիշութեամբ, ոչ հաւատայ Գրոց, եթէ՛ «Դուք տաճար Աստուծոյ կենդանւոյ էք, եւ Հոգի Աստուծոյ բնակեալ է ի ձեզ. եթէ ոք տաճար Աստուծոյ ապականէ, ապականեացէ զնա Աստուած»¹: Եւ որ որովայնամոլն է եւ աստուածացնէ զորովայնն, ոչ գիտէ, զինչ ասէ Գիր. «Լալով ասեմ զթշնամեաց խաչին Քրիստոսի, որոց աստուած որովայն իւրեանց է, եւ փառքն՝ ամաւթ իւրեանց»²: Եւ որ անբա[ր]տաւանն է եւ փառասէր, ոչ գիտէ, զի՛ «Որ բարձր է առաջի մարդկան, պիղծ է առաջի Աստուծոյ»³, եւ՝ «Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ»⁴: Եւ որ գողանայ եւ բամ[բ]ասէ եւ տրտնջէ, ոչ երկնչի եւ սարսի ի բանիցն ասացելոց, թէ՛ «Ո՛չ գողք եւ ո՛չ տրտնջողք եւ ո՛չ բամ[բ]ասողք զարքայութիւն Աստուծոյ ոչ ժա-

1 Ա Կոր. Գ 17
 2 Փլպ. Գ 18-19
 3 Ղուկ. ԺԶ 15
 4 Յակ. Դ 6

ռանգեն»⁵: Եւ որ ատէ գեղբարն իւր եւ յոս ունիցէ ընդ ընկերի իւրում, եւ չիցէ ընթերցեալ նորա ի Գիրս, թէ՛ «Որ ատէ գեղբայրն իւր, մարդասպան է»⁶ իբրեւ զկայէն եւ կցորդ է նորա դատապարտութեանն:

Եւ որ սուտ խաւարի եւ սուտ վկայէ զումեքէ ի չարութիւն, եւ ոչ լսէ զփոխարէն ստութեանն, որ ասէ. «Որ խաւսէ սուտ, յիւրոց անտի խաւարի սուտ, զի սուտ է, եւ հայր նորա՝ սատանայ»⁷:

Եւ Դաւիթ զնոյն ցուցմունք. «Կորուսանէ Տէր զայնոսիկ, ոյք խաւսէին սուտ»⁸:

Եւ որ դատարկաբանն է եւ ծաղրածուն եւ կատակերգակն եւ ծաղրասէրն, ոչ գիտէ, թէ ընդ ամենայն դատարկաբանից համարս տալոց եմք՝ ըստ առաքելոցն բանն. «Զի ի բանից քոց արդարասցիս եւ ի բանից քոց պարտաւորեսցիս»⁹. Եւ Տէրն ասէ. «Վա՛յ ձեզ, որ ծիծաղիքդ»⁶: Ըստ որում Սող[ո]մոն վկայէ. «Հուր ի ներքոյ կորուսէ այն եւ ծաղր անմտի»⁷:

Եւ որ ոչ պատուէ զհայր կամ մայր, ոչ լսէ յաւրինացն. «Պատուեա՛ զհայր քո եւ [զ]մայր. եւ որ չարախաւսեացէ զհաւրէ կամ զմաւրէ, մահու վախճանիցի»⁸:

Եւ որ սրտմտողն է եւ բարկացողն, ոչ հաւատայ* Աստուծոյ պատուիրանացն. «Որ բարկանայ եղբարն ի տարապարտոցն, պարտաւոր լիցի ի գեհենին»⁹: Եւ՝ «Բարկանայք եւ մի՛ մեղանչէք»¹⁰: Եւ՝ «Բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն Աստուծոյ ոչ գործէ»¹¹, եւ

1 Ա Կոր. Զ 10
 2 Ա Յովն. Գ 15
 3 Յովն. Ը 44
 4 Սաղմ. Ե 7
 5 Մատթ. ԺԲ 37
 6 Ղուկ. Զ 25
 7 Ժող. Է 7. բնագրայիմ աղաւաղում:
 8 Մատթ. Է 10
 * հաւատ
 9 Մատթ. Ե 22
 10 Եփես. Դ 26
 11 Յակ. Ա 20

սրտմտութիւն ն[ո]րա՝ ըստ նմանութիւն անձին: Եւ որ ոչ սիրէ զեղբարն իւր, ոչ հաւան[ի] յառակա իմաստնոյն, թէ՛ «Որ հաստատի ի ստութիւնս, նա զհոգնս արածէ»¹: Զի լեզու սուտ ատէ զճշմարտութիւն: Լեզու սուտ մահ բերէ պտուղ: Լեզու սուտ անդադար գործէ խռովութիւն: Լեզու սուտ ատէ զանձ իւր: Լեզու սուտ հեռանել տայ զանձն Աստուծոյ: Լեզու սուտ՝ դիւց բնակարան: Լեզու սուտ՝ սուրս երկսայրի: Լեզու սուտ՝ խայթոցք մահաբերք: Լեզու սուտ բարկացուցանէ զԱրարիչն: Լեզու սուտ խռովացուցանէ զհրեշտակս: Լեզու սուտ՝ գործակից սատանայի: Լեզու սուտ՝ քակումն սիրոյ եւ միաբանութեան: Լեզու սուտ՝ խռովութիւն եղբարց: Լեզու սուտ՝ նուազութիւն հաւատոց: Լեզու սուտ՝ բեկում հոգւոց: Եւ այլ սոցա նման ի ձեռս լեզուին գործէ: Եւ յաղագս ստութեան եւ ի սմանէ. յառաջին՝ իշոցք*, հայոյութիւնք, բամբասանք, սուտ երդումք եւ ամենայն չարեաց արմատք: Իսկ լեզու արդար ծածկ[ի]է զթշնամութիւն: Լեզու ճշմարիտ գլուխութիւն սիրէ: Լեզու ճշմարիտ յեղբարսիրութիւն յաջողէ: Լեզու ճշմարիտ զսատանայ նետիւ խոցէ: Լեզու ճշմարիտ զխաղաղութիւն համբաւի: Լեզու ճշմարիտ զհակառակութիւնն ի բայց հերքէ: Լեզու ճշմարիտ զանձն տաճար Աստուծոյ գործէ: Լեզու ճշմարիտ հանգուցանէ զՀոգին Սուրբ յանձն իւր: Լեզու ճշմարիտ՝ կշեռք արդարութեան: Լեզու ճշմարիտ՝ հիմն հաստատութեան: Եւ ի սմանէ յառաջին բազում արմատք բարեգործութեան՝ ըստ բանին Սողոմոնի, թէ՛ «Մահ եւ կեանք ի ձեռս լեզուին»²: Սա՛ ի սկզբանն արարչութեան պատմող: Սա՛ տառից մարգարտականաց երգող: Սա՛ Աւետարանին Բրիստոսի քարոզող: Սա՛ Աստուածաշունչ գրոց ընթերցող: Աբրահամու աստուածատեսութեան արժանաւոր: Սա՛ ընդ Մովսիսի ի Սինայի յԱստուած բարբառող: Սովաւ Տէրն ձայնէ զՂազար: Սովաւ բժշկի անդամալուծն: Սովաւ թգնինն առժամոյն չորացեալ: Սովաւ սարսեալ դիւաց սարսէին: Սովաւ փախստական լինի սատա[նա]յի ի փորձելն: Եւ բազում ազգի ազգի սքանչելիք եւ զարմանա[լ]իք ի ձեռս լեզուին գործի: Վասն այնր պատճառի գրէ Յակոբոս. «Լեզու փոքր ինչ անդամ է եւ զմեծամեծս բարբառի»³: Իսկ սա այսպէս փոքր անդամ այս-

1 Առակ. Թ 12
* իշոցք
2 Առակ. ԺԸ 21
3 Յակ. Գ 5

պիսեաց մեծութեանս արժանաւորի եւ ըստ հակառակին բազում մեծամեծ գործս չարութեան* գործէ: Եւ թէ զի այսպէս է, ապա պարտ է ամենայն մարդոյ զգուշութեան: Սանձել եւ փակել զդուռն սորա եւ արգար կշեռս պատրաստ կացուցանել զբանն խորհուրդակրութեամբ՝ իբրեւ աղիւ համեմալ, եւ ապա [յ]այտնել ի լսելիս մարդկան: Եւ մի՛ [յ]անկարծակի սրաթոխչ եղեալ բանիւք չարութեան, այլ ոչ կարէ դարձուցանել, զի թռեալ:

Այլ մեզ ունկնդիր լինել պարտ է Պաւղոսայն խրատոյն, թէ ամենայն բան տգեղ ի բերանոյ ձերմէ մի՛ ելցէ, եւ Սողոմոն ուսուցանէ. «Որ սիրէ զկեանս, խնայէ ի բերան իւր»¹, զի ձեռս լեզուին ի վերայ միմեանց յառնեն մարդիկ ի նախանձ եւ յայդտութեան եւ ի բամբասանս ի դատել զմիմեանս եւ ի հակառակել: Աստուածային աւրէնքն հրաման է՝ սիրել զ[ը]նկերն եւ ցաւակից լինել միմեանց, «լալ ընդ լացողս, խնդալ ընդ խնդացողս»², իսկ նա բամբասանաւք զաւրէնսն դատի, ապա ոչ առնելի են յաւրինացն այնոքիկ, այլ՝ դատաւոր, որ ի հարկանելն եւ ի բեկանելն են պատրաստ եւ ոչ ի բժշկելն եւ յառողջացուցանելն: Այսորիկ աղագաւ ասաց. «Մէկ Աւրէնադիր եւ Դատաւոր, որ կարող է կեցուցանել եւ կորուսանել»³: Է թէ մեղաւոր եւ վերատոր է, զոր դատեսն, պարտ է քեզ կարեկից լինել նմա եւ ցաւակից եւ կանգնող անկելոյն, զի բազումս ի զուրս* բամբ[ա]սեսն: Եթէ յիրաւի բամբասէ մարդ զունեքէ անիրաւ լեզուէ եւ նա, որպէս Տէրն ասէ. «Զի՞ տեսանես զշիւղ յականէ եղբար քո եւ ի քում ականդ զգերանդ ոչ նշմարես»⁴: Եւ կեղծաւորս անուանէ զնոս[ա]: Եւ ահա ձեզ յայտնի փարիսեցւոյն է. ի դատապարտել զմաքսաւորն նորին աղագաւ առ նաւահանդիստն բիւրաւոր բեռամբքն բեկեցաւ: Վասն այն աւսէ, թէ՛ «Որչափ ջանաս ծածկել զ[յ]անցանս քո ի մարդկանէ, եւս առաւել զեղբաւրն ջանա ծածկել եւ նմանեա՛ ի մասինս յասմիկ Աստուծոյ»: Արար Աստուած Ադամայ եւ կնոջ նորա հանդերձս մարդկեղէնս՝ ծածկել զամաւթալի մերկութիւն նոցա փոխանակ պատառատու տերե-

* չորութեան
1 Առակ. ԺԶ 17
2 Հոմ. ԺԲ 15
3 Յակ. Դ 12
* իզարս
4 Մատթ. Է 3, Ղուկ. Զ 41

ւոյն:

Տեսէ՛ք, եղբա՛յ[ր]ք, թէ որպիսի տրիտուրս առնուցուք՝ կարեկից եղբարն լինելով եւ զցաւն ի միջոյ բառնալով, զի մի փոքր մի խմոր զանգուածն* խմորէ: Իսկ որ անկարգաբար բուռն խաբկաննն գյանդի-մանութենէն եւ զբամբասանացն, մեծի մեղադրութեան արժանաւորք են այնոքիկ: Զի է, թէ՛ «Հայր ոչ զոք դատի, այլ զամենայն դատաստան ետ Որդւոյ Իւրոյ»¹, իսկ որ դատեն զը[ն]կեր, անարգեն զՈ[ր]-դի: Եւ ահ[ա] այսոքիկ՝ անբերելի չարիք եւ անտանելի անմտութիւնք, Հակառակ կալ Քրիստոսի, բանիւ դատել եւ գործով զդատաստանն Հատուցանել:

Արդ, զայսոսիկ գիտելով, եղբա՛յրք, դադարեսցուք ի դատելոյ զմիմեանս, լուեցուցուք ի բամբասանաց զլեզուս եւ մի՛ տեսցուք զայլոց շի[ւ]ղ. զգերանս մեր սրբեսցուք: Զմեզս մեր դատեսցուք, ի մեզ յի[ն]քեանս Հայեսցուք եւ խոնարհ սիրտիւք կացցուք ի գործ սրբութեան Հաւատով եւ սիրով եւ միաբանութեամբ՝ գործել եւ պահել զպատուիրանս Աստուծոյ:

Եւ եթէ զամենայն արէն կատարես անթերի եւ սէր ոչ ունիցիս՝ զճրագն ամենայն իմաստութեան, ոչ աւգտիս յամենայն առաքինութեան, զի առանց սիրու անկատար է: Զի սէրն է ամենայն յիրաց առաջնորդ, ամենայնի յաջողէ, անխափան գործէ եւ ոչ երբէք անգանէ: Եւ ամենեւին գործք սրբութեան եւ արդարութեան առանց սիրոյ ոչ եղեն, զի յառաջ քան զամենայն արէնք՝ սիրել զՏէր Աստուած յամենայն սիրտի եւ [յ]ամենայն անձնէ եւ յամենայն զաւրութիւնէ եւ [յ]ամենայն մտաց:

Եւ սիրել զը[ն]կերն իբրեւ զանձն: Զի սէր ընկերին չար ոչ առնի: Սէր ընկերին զԱստուծոյ սէրն պայծառացուցանէ: Սէր ընկերին զամենայն տեսակս առաքինութեան ծաղկազարդէ: Սէրն ընկերին բարձրաթոխից թեւաւ առ Աստուած մերձեցուցանէ զմարդն: Սէրն ընկ[եր]ին զԱստուած առ ինքն հա[ն]գուցանէ: Սէրն [ընկ]երին ցանկալի հրեշտակաց զինքն երեւեցուցանէ: Սէր ընկերին նմանեցուցանէ զմարդն Աստուծոյ, որպէս Յովհաննէս գրէ. «Աստուածասէրն է, եւ որ

* զաման գուածն
1 Յովհ. Ե 22

կայ ի սէրն, բնակեալ է յԱստուած, եւ Աստուած ի նմա բնակէ»¹:

Եւ ոչ է թէ՛ աղբատին անփոյթ ինչ առնել եւ ոչ սիրել եւ զմեծատունս սիրել, պատուել եւ յարգել եւ աչառութեան ունիցիք՝ զսէրն ոչ ի սէր կատարեալ ի ձեզ, զի զանձն եւս պարտ է մատնել վասն եղբարն, որպէս Յակոբոս ասէ. «Սէր կատա[ր]եալ ի բաց մերժէ զերկեղ եւ սէր ծածկէ զբա[զ]մութիւն մեղաց»²: Որչափ սէր՝ ա[յ]նչափ Աստուած: Սէրն է լրումն արիւնաց: Սէրն դուռն է առ Աստուած մտից: Սէրն սանդուխտ է Հաս[տ]ատեալ յերկնից յերկիր, եւ որք զհետ սիրուն Հետեւին, ելանն մեծապանծ յուսով յերկնային քաղաքն՝ ի Վերին յերուաղէմ՝ լինել երկնաքաղաքացիք եւ խառնել ի դասս Հրեշտականաց եւ յերամս արդարոց:

Եւ այժմ փոքր ինչ զհեղութենէն եւ զխոնարհութենէն գրեմք: Եւ զողորմութիւնն խառնեալ ընդ խոնարհութեանն եւ ընդ այլ առաքինութիւ[ն]սն՝ առաւել գեղեցկագոյնս եւ պայծառս երեւեցուցանեմք:

Զոր այժմ առաջի դնեմ զխոնարհութեան: Որ խոնարհն է եւ Հեզն եւ կամաւոր խոնարհ եւ ճշմարիտ, աղբիւր կոչի շնորհաց եւ առնէ այն է հոգի մարգարէութեան: Ծշմարիտ խոնարհն այն է, որ ո՛չ ի նախատինս տրտմի եւ ո՛չ ի գովութիւնն ուրախանայ եւ ո՛չ փառս սիրէ, որպէս խրատէ Պաւղոս. «Մի՛ ամբարտաւանէք, այլ ընդ խոնարհս զիջանիցիք»³: Եւ Տէրն զհիմն երանութեան զխոնարհութիւնն եղ եւ նոցա խոստացաւ յաղթանակ տալ զերկնից արքայութեանն: Եւ մարգարէն ասէ. «Հայեցար ի խոնարհութիւնն իմ եւ փրկեցեր ի վշտաց զանձն իմ»⁴: Եւ Տէր զխոնարհս հոգւով կեցուցանէ:

Եւ որպէս Սող[ո]մոն ցուցանէ, ամենայն գործք խոնարհին յայտնի առաջի Աստուծոյ: Եւ Տէրն դարձեալ զինքն կեցուցանէ. «Ուսարու՛ք յինէն, զի Հեզ եմ եւ խոնարհ սիրտիւ»⁵: Հեզ էր եւ Մովսէս, վասն այն տեսլեանն Աստուծոյ արժանի եղել: Հեզ էր եւ Դաւիթ, վասն որոյ ասէ. «Յիշեա՛, Տէ՛ր, զԴաւիթ եւ զամենայն Հեզութիւն նո-

1 Ա Յովհ. Դ 16
2 Յակ. Ե 20
3 Հոմ. ԺԲ 16
4 Սաղմ. Լ 8
5 Մատթ. ԺԱ 29

րա»¹: Եւ զորաւրինակ, ամենացանկալի եւ գեղեցիկ սերմանք եւ ծաղիկք եւ պտուղք քաղցրահամք ի խոնարհ տեղիս եւ ի դիւրինս սերմանի եւ բուսանի բազմերանդ ծաղկաւք ծառք ազգի ազգի եւ պտուղք ախորժելի վասն ջերմացեալ տապոյ արեգականն ընթացից առ ի սնուցանել զամենայն ըստ իւր բնութեանն, եւ բարձունք՝ սառնամանեաց տեղիք եւ անպտղութեան. եւ որպէս Չուր միշտ զառիւվայրսն սիրէ գնալ եւ ի հովիտս ժողովի եւ ծովանայ, իսկ զառիւվերսն դժուարի, նոյնպէս Հոգին Սուրբ՝ աղբիւրն ամենայն շնորհաց, իբրեւ զգետ յոր դառատ բղխեալ ի Հեզն եւ ի դիւրահաւանն յաւժարի եւ գնայ եւ բնակի ի նմա եւ ծովանայ եւ գետաւրէն յառաջ խաղայ եւ զբազումս արբուցանէ: Իսկ այնոքիկ, որ ամբարտաւանութեամբ բերին, ոչ բնակէ, այլ դժուարին է եւ ի բայց դառնայ: Եւ որպէս ոսկի ընդ մարգարիտս յեռեալ՝ առաւել եւս գեղեցկանայ, նոյնպէս եւ այլ առաքինութիւնք խոնարհութեան խառնեալ ընդ ողորմութիւնն՝ եւս առաւել գեղեցկանան: Որպէս գրէ [Յ]ակոբոս. «Բարձր ի գլուխ պարծի ողորմութիւնն առ Դատաստանան»², եւ Տէրն յերանութեան արկէ զայնպիսին, թէ՛ «Երանի՛ ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն»³: Փոխանակ երկրաւորացս՝ գերկնային ուրախութիւնն, եւ փոխանակ անցաւորիս՝ զանանց բարութիւնն: Եւ զսոյն ուսուցանէ մարգարէն Դանիէլ. «Զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեսջիր, եւ զանաւրէնութիւնս քո՝ գթով տնանկաց»⁴: Եւ իմաստունն պարտական զՏէրն կացուցանէ. «Որ ողորմի աղքատին, փոխ տայ Աստուծոյ»⁵: Բայց են այսպիսի մարդիկ, որ զանծախ առաքինութիւնս լիով կատարեն՝ պահաւք եւ աղաւթիւք, եւ աղքատին ամենեւին ողորմութեան ոչ առնեն: Նման են նոքա յիմար կուսիցն, որք զողորմութիւնն ոչ ունէին գեղն զպատճառք լուսաւորութեան ճրագուցն, ի խաւարի մնային եւ առաքաստին Փեսային ոչ եղեն պատրաստք: Նոյնպէս մարդիկ, ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալք, զողորմութիւն ոչ ունիցին խառնեալ ընդ այլ մասունս առաքինութեան, ոչ ինչ աւագին ի ճգնութեանցն:

Արդ, եղբայրք իմ, մի՛տ դիք բանից ասացելոց ի Տեառնէ,

1 Սաղմ. ԾԼԱ 1
 2 Յակ. Բ 13
 3 Մատթ. Ե 7
 4 Դան. Դ 24
 5 Սիր. ԻԹ 1

[աջակ]ից լերուք միմեանց աւգնականութեամբ եւ աղաւթիւք, քանզի գրեալ է, թէ՛ «Յոյժ զաւրաւոր են աղաւթք արդ[ար]ոց յաւգնականութիւն»¹: Եւ որք ի տկարութիւնս եւ ի կարճատուութիւնս երկմտութեամբ ծփիք, խնդրեցէ՛ք աւգնականութիւն յԱստուծոյ աղաւթիւք եւ խնդրուածովք: Զի արժանի լինիջիք արդարութեան պտղոյն առ ի յ[ը]նդունել ձեզ զսերմն հոգեւոր եւ բուսուցանել զհարիւրաւորն թիւ: Մի՛ ապառաժուտ վայր եւ մի՛ փշաբեր երկիր կորուսիչ սերմանց, այլ երկիր արգաւանդ աճեցուցիչ պտղոյ եւ այգի Տեառն պտղազարդեալք քաղցրահամութեամբ, եւ մի՛ փշաբերք եւ խոպանացեալ: Կրկնաշահ քանքարովք երեւեալք ի պահանջել Տեառն, եւ մի՛ վատնողք եւ քանքար թագոյցք, յառագաստն ընդ Փեսային Քրիստոսի պատրաստք եւ յիմարութեամբ ոչ ժամանեալք աջակողմեան դասին արժանաւորք, եւ մի՛ ընդ այծիսն տրտմեալք: «Եկա՛յք, արհնեալք»² կոչելոյն լսողք, եւ մի՛ «Երթա՛յք...»³ անիծելոյն ունկն դնողք: Անմահ կենացն ժառանգաւորք, եւ մի՛ սատանայի կամացն պատրաստողք: Ի վայելչական դրախտին անմահական կենացն վայելողք, եւ մի՛ խաւարին եւ պատրաստեալ տանջանացն արժանաւորք: Ի գոգն Աբրահամայ Հանդչիլ, եւ մի՛ ընդ թեւով Բելիարայ ըմբռնիլ: Յաւիտեան ուրախութեան փութալ, եւ մի՛ կրճել ատամամբ ի ողբալ: Աստ՝ բարեսէր, եւ անդ բարեաց պատահես: Աստ՝ խոնարհ եւ Հեզ, եւ անդ անչափ մեծութիւն ժառանգես: Աստ՝ աշխատաւոր, եւ անդ Հանգիստ յաւիտեանական գտցես: Աստ՝ տրտմեալք, եւ անդ՝ զանազան փառաւք ճախացեալք: Աստ՝ քաղցեալք, եւ անդ՝ երկնաւոր կերակրովքն յազեալք: Աստ՝ առաւրեայ աղքատ, եւ անդ՝ վերին մեծութեամբն փարթամացեալք: Աստ՝ զրկեալք, եւ անդ՝ ընդ միոյն տասն պահանջեալք: Աստ՝ հալածեալք, եւ անդ՝ թագաւորեալք: Աստ՝ չարչարեալք, եւ անդ՝ պսակեալք: Աստ՝ աղաւթս ժուժկալք, եւ անդ՝ կատա[ր]եալ պար[զ]եւաց արժանացեալք: Աստ՝ զմարմնոյ ցանկութիւնս հատեալք, եւ անդ՝ զհոգին ընդ Աստուծոյ կցորդեալք: Աստ՝ յիմարք երեւեալք, եւ անդ՝ վերին իմաստութեամբն լցեալք: Աստ ոչինչ ունիցիք, եւ անդ ամենեցոյն տիրիցիք: Աստ անուրեք գտանիք, եւ անդ երկնաքաղաքացիք լինիջիք: Աստ՝ սրբասէր, եւ անդ՝ ընդ Քրիստոսի եւ ընդ սրբոցն:

1 Յակ. Ե 16
 2 Մատթ. ԻԵ 34
 3 Մատթ. ԻԵ 41

Աստ՝ ընդ իշխանութեամբ եւ ընդ լծով, եւ անդ՝ ազատորդիք Վերին Սիոնի: Աստ՝ նեղեալք, եւ անդ՝ ընդարձակութեամբ սիրտի զուարճացեալք: Աստ՝ քաջամարտք, եւ անդ՝ պարգեւընկալք: Աստ՝ ի բազում ճգնութեանս ժուժկալք, եւ անդ՝ սրաթուիչ թեւալք ի դասս լուսերամիցն կարգեալք: Աստ՝ վաճառեալ զապականացուս, եւ անդ՝ զնեալք զանապականն: Աստ՝ ի փախստականք, եւ անդ՝ հանգուցեալք: Եւ զոր պատիւ մեծութեան՝ կամիմ պատմել ձեզ եւ բերել յա[յ]տնութեամբ բանի: Չանբաւելի մեծութիւն, զանանց ճոխութիւնն, զանիմանալի փառքն, զանմահական հանգիստն, զանհաս բարձրութիւն: Ոչ կարեմք ընդ բիւրոց զմինն ցուցանել զպատիւ մեծութեան ձերոյ, զհիմն սկսման եւ զաւարտ լրման ըստ առաքելոյն, որք եկեալ ժողովիք ի միաբանութիւն հաւատոյ եւ աստուածաբնակ երեւցուցանէք զտեղիքս զայս, զոր Տէրն ասէ. «Ուր երկու եւ երեք ժողովին յանուն իմ, անդ եմ Ես՝ ի մէջ նոցա»¹:

Արդ*, ընդ երկրորդիս ժողովք սրբոց եւ ընդ երրորդին դասք առաքինաց՝ ազգի ազգի բարեգործութեամբք լցեալք: Բահանայք՝ ի սպասաւորութիւն սուրբ յեկեղեցւոյ եւ ի բաշխումն Մարմնոյ եւ Արեանն Տեառն կանխեալք եւ քաւութիւն ժողովրդեանն: Սարկաւագունք՝ յերգս արհնութեան եւ ի քարոզս խնդրուածովք զխաղաղութիւն հայցել պաղատանաւք եւ բացաւ զլիտով եւ ձեռն կարկառելով առ բարեգուլթ Աստուած: Դպիրք՝ ի սաղմոսաձայնութիւնս եւ ի յընթերցումն Աստուածաշունչ գրոց եւ ի պաշտամունս երաժշտականս: Մերք՝ ի ծառայել Տեառն եւ յաղալթս կալ եւ խնդրել զթողութիւն յանցանաց: Երիտասարդք՝ յուղղեզնացութիւնս՝ հրաժարեալ ի ցանկութեանց աշխարհիս եւ արիագոյն երեւեալ ի մարտս պատրողին: Մանկունք՝ յունկնդրութիւն Գրոց Սրբոց եւ վարդապետաց, հնազա[նդ] կեալ** խոնարհութեամբ ամենայն խրատոց հարց եւ իրաւագոյն եղբարց: Եւ Հոգի Աստուծոյ հանգու[ց]եալ է ի վերայ ձեր ամենեցուն: Չոր եւ հայցեմք ամենախնամ Բարերարէն Աստուծոյ խաղաղութիւն եւ զհաստատութիւն ձեզ եւ ամենայն աշխարհի, զի բարձրացէ եղջեր Եկեղեցւոյ սրբոյ՝ բառնալ զցասումն եւ զպատուհաս յաշխարհէ, որ վասն մեզաց մերոց խրատիմք ի Տեառնէ, եւ ինքն Բարեխնամ յամե-

1 Մատթ. ԺԸ 20
* սրտ
** հնազակեալ

նայնի Հայր երկնաւոր հաստատուն պահեսցէ զաթոռ հայրապետութեան մերոց տեառն Գրիգորի եւ ամրածածուկ աջովն Իւրով առաջնորդեսցէ ըստ կամաց Իւրոց ուղղիչ դաւանութեամբ՝ դիտել եւ վարդապետել, կեալ ամենեցուն հաճոյսն Աստուծոյ: Տացէ Տէր Աստուած եպիսկոպոսաց եւ քահանայից ա[ն]բիծ եւ անարատ բաշխումն շնորհաց՝ սրբութեամբ կեալ եւ զսրբութիւն ուսուցանել եւ տեսուչս պատրաստս եւ հովիւս սգաստս, զի մի՛ գտանիցէ ի քուն շրջողն գիշերի, այլ ճշմարտութեամբ սուսերաւ բանին հերքեսցէ զգալի հաւտէ խաշանց:

Տացէ Տէր Աստուած սարկաւագաց պարկեշտութիւն, սրբութեանց լինել պաշտանեայ եւ արժանի լինել հասանել ի կոչումն շնորհաց: Լինել տեսուչս եւ քահանայս ի սպասաւորութիւն սուրբ Եկեղեցւոյ:

Տացէ Տէր Աստուած առաջնորդաց եւ վարդապետաց մերոց զտնտեսականն տնաւրինել եւ պատրաստ կացուցանել կատարմամբ դպրաց եւ ամենայն ուխտի մանկանց Եկեղեցւոյ մաքրութիւն, սրբութիւն եւ արդարութիւն:

Տացէ Բաշխողն շնորհաց ընթերցողացդ իմաստութիւն, սաղմոսողացդ՝ մտավարժութիւն:

Հզաւրն յամենայնի տացէ թագաւորաց զա[ւ]րութիւն: Ի մարտս պատերազմաց յաղթող լինել ընդ[դէ]մ թշնամեաց իւրոց եւ հերքել զհոյս ամբարշտութեան: Եւ իշխանաց իւրոց՝ քա[ղ]ութիւն՝ իշխել հակառակացն ճշմարտութեան: Եւ զաւրականացն՝ ի մարտի ար[ի]ութիւն եւ պահպանութիւն խաչիւն եւ ամենայն Սուրբ Հոգւովն: Ինքն միայնն՝ Աստուած տացէ միանձնացելոց յաղթութիւն ընդ[դէ]մ սատանայական փորձութեանց, ճգնաւորաց՝ քաջութիւն եւ ժո[ւ]ժկալութիւն: Երկայնամտել յուսով եւ հաստատուն կալ ի պաշտանն, յորս կոչեցեալն է: Եւ ամենայն հաւատացելոց՝ արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց, առհասարակ ամենայնի ըստ իւր չափոյ հասակին զարժանն ընդունելոյ ի պէտս սրբութեան: Ծնորհեսցէ Ողորմածն յամենայնի մեղուցելոց թողութիւն եւ յառաջիկայ չարէն փրկեսցէ զմեզ:

Տացէ Տէր Աստուած ամ[ենայն] բարութեանց լիութիւն, եւ զպողաբերութիւնս բուսոց եւ տնկոց անխալ պահեսցէ: Պահպանեսցէ Տէր Աստուած ամրածածուկ աջովն եւ խաչիւն զգաւառս մեր քաղաքականաւք եւ վանականաւք եւ գեղերանաւք աշխա[տ]ասէր արամբք:

Առաքեսցէ զաւղս բարեշունչս եւ զամպս անձրեւաթափ առ ի լցումն ամենայն բարութեան երկրի: Աղբիւրաց՝ առատ գնացութիւն, բուսոց եւ տնկոց՝ անսխալ պտղաբերութիւն:

Քրիստոս՝ Յոյսն կենդանեաց եւ մեռելոց, տացէ քաւութիւն եւ թողութիւն ննջեցելոց մերոց, որք ի մէջ հրաժարեալք են: Հանգիստ եւ ողորմութիւն պարգեւեսցէ եւ արութեան յոյսոյն արժանի արասցէ: Եւ զձեզ զարդարեսցէ ի սէր սրբութեան եւ պաշպանեսցէ ի պատուիրանս եւ զվերատեսուչս եւ զսպասաւորս ձեր մեծի վարձոյց արժանաւորս արասցէ, որք սրբութեանց հետեւին եւ զսրբութիւն ուսուցանեն: Ողորմեսցի բարեգութն Աստուած այնոցիկ, որք զհիմն եւ զսկիզբն միաբանութեանս են արկել, որք հրաժարեալք են, եւ որք կան: Զի նոյնք Աստուծոյ մեծ աւրհնութեան եւ աղաւթից, ո[ր]ք աստ կատարին խնդրուածովք մեծ մասին արժանաւորք են այնոքիկ եւ որք աւգնական լինին շինուածքովք ի սպաս եկեղեցւոյ զարդու եւ ի լալ[տ]երաց պէտս լուցանելոյ: Եւ որք ողորմութիւն առնեն աղբատաց նեղելոց, մեծի վար[ձ]ուց հատուցումն ի Քրիստոսէ ընկալցին: Ընդ նմին եւ ան[ձ]իս հայցելով ի Տեառնէ թողութիւն յանցանաց:

Եւ Քրիստոսի փա՛ռք յաւիտեանս. ամէն:

ԱՍՏՆՈՐԵԱՅ ՕՐՅՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՐԱՏՔ ԱՌ ԲՆԱԿԻՉՍՆ ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱՒԱՌԻ՛

Աստուած ճշմարիտ, Հայր եւ Որդի եւ Հոգի Սուրբ, անեղ, անմահ իսկ յերուսաղեմէն, յեռանձնեայ եւ միասնական Աստուածութենէն, յարարչագործ եւ ի հզաւր կամացն ակնարկութենէն՝ հաստահողոյս կառուցեալ, յամենասքանչ ներգործականն բազկէ եւ ի վիմարդեան մահարձանաւք պատսպապար, ի յահեղահրաշ խարսխեալ աջէն, բրգնայարմար եւ ճոխածեւ հիացական, ի դէտ զարմանալի տեսականէն, քաղաք հոյակապ եւ հռչակաւոր, արքայանիստ եւ տիեզերալուր, յորջորջեալ Եկեղեաց եւ ժողով հաւատացելոց, մարդիկք, տաճարք բազմահոյլք եւ խորանք յոգնաթիւք մատրունք Քրիստոսի եւ սենեակք Հոգւոյն Սրբոյ, մանաւանդ թէ եւ զաւրութեամբ Հաւր բարձրելոյն հովանաւորեալ: Նաեւ երկամբք բազմաչարչար սուրբ նահատակին՝ հաւրն մերոյ սուրբ Լուսաւորչին, վերստին աւագանաւն ի լոյս ծնեալք: Ի վայրի դալարուջ սնեալք, աւետարանական վարդապետութեամբ եւ առ ջորս հանգստեան մարգարէական եւ առաքելական վարդապետութեամբն ոռոգեալք²: Վասն որոյ եւ ես՝ նուաստ ծառայ

1 ՄՄ ձեռ. N 610, Ժողովածու, ԺԴ դ., էջ 112ա: Հրատարակուող Գիթն անտիպ է եւ մինչեւ 1970-ական թթ. ընդհանրապէս չի ցկատուել: Թէպէտ ձեռագիրն ունի տարբեր ժամանակների գրչութիւններ, այն մեզ է հասել ԺԴ դ. գրչութեամբ: Բնագիրն անվերագիր է. այն տրուած է մեր կողմից՝ ելնելով բովանդակութիւնից:

Պէտք է ենթադրել, որ Երզնկացին այս Օրհնութիւնը գրել է ԺԳ դ. 80-ական թթ. վերջին, երբ նա մասամբ ծերութիւնից, իսկ առաւել՝ անողջական վիճակի թելադրանքով թողնում է ակտիւ քարոզչական գործունէութիւնը, քաշուում է վանք եւ զբաղուում գիտամանկավարժական գործունէութեամբ: Յայտնի է, որ 1287 թ. եւ մինչեւ Կիլիկիա գնալը նա եղել է Երզնկայի Աշմատար Ս. Մինաս վանքի վանահայրը (տե՛ս է. Բաղդասարեան, Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը, էջ 27, 34. Արմենուհի Երզնկացի-Սրապեան, Յովհաննէս Երզնկացի-Պուլգ. Երեւան, 1993, էջ 43):

2 Շատ կան քաղաքներ, որոնք մարդկութեան պատմութեան ընթացքում գովերգուել են ամենապայծառ գոյներով, սակայն նրանցից քչերին է, անշուշտ, բախտ վիճակուել երկնային արարչագործութեան արգասիք համարուել, բայց այն, ինչ Յովհաննէս Երզնկացին վերագրում է իր հայրենի քաղաքին, պէտք չէ վերագրել տեղային փառասիրութեան: Առաւել եւս մեր մեծագոյն սուրբ վարդապետներից մէկին անկարելի է սրբապղծութեան մէջ մեղադրել, եթէ ցկատի ունենանք այն դերը, որ մինչ այդ հազարամեակների պատմութեան ընթացքում խաղացել եւ շարունակում էր խաղալ Երզնկան եւ Եկեղեաց գաւառը հայ իրականութեան մէջ եւ հեթանոսական դարերում,

ծառայիցն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, Յովհաննէս վարդապետ, Հանդերձ աշակերտեալ կրաւնաւորական դասաւք, դեգերեալ առ ոտս դամբարանի սուրբ Լուսաւորչիս եւ քաջ Հովովի, արտասուաթոր հառաչմամբ եւ լալազին պաղատանաւք, ըղձմամբ հայցեմ եւ խնդրեմ միջնորդ եւ բարեխաւս ունելով զսուրբ Լուսաւորչիս ընդհանուր ամենայն սրբովք՝ առ ապենիազն Աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց եւ աննախանձ ի պարգեւս, անքէն եւ անխն ի չարիս եւ բնաւին իսկ ներող ի զղջացեալս, զի քաղցր ակամբ հայեաց ի յիւրականի բարձրութենէն, ի գոգեալ եւ ի յովտացեալ անձինս մեր եւ զուղիս փափկութեան եռանդնաշարժ աւրհնութեան եւ ամենալիբ բարութեան. հեղցէ, գեղցէ եւ սիրունցէ ի վերայ ձեր՝ որպէս անձրեւ ի վերայ սիգոյ եւ որպէս տարափ ի վերայ խոտոյ: Նաեւ բարձցէ զամենայն փորձութիւն եւ զցատումն ի ձէնջ եւ ի շուրջակայ դաւառաց ձերոց՝ զհիւանդութիւն եւ դմահ, զսուր եւ զսով, զտուգանս եւ զաղքատութիւն, զարշաւանս թշնամանց եւ զվտարումն: Նաեւ յանդաստանաց ձերոց բարձցէ զխորշակ եւ զտաւթ: Նաեւ զխիս[տն] [տ]ղմուտ եւ զանաւուտն անձրեւ: Այլ եւ բարձցէ զթրթուր եւ զմարուի, զջորեակն եւ զդալուկ եւ զամենայն պատահար չար:

Այլ եւ դարձեալ աղաչեմ եւ աղաւթեմ ի վերայ ձեր եւ ընդ մեզ կցորդակից զամենայն սուրբս, զի ամենազաւր բազկաւն եւ ամենախնամ աջովն Իւրով պարսպեալ պահեսցէ զձեզ տամբ եւ զաւակաւք եւ ամենայն գոյիւք անսասան կենաւք ի զարդ Եկեղեցւոյ եւ ի գեղ վայելչութեանս սուրբ անուեն Իւրոյ:

Հիւանդաց ձերոց առողջութիւն պարգեւեսցէ, գլորելոցն կանգ[ն]ումն տացէ, մոլորելոցն դարձ տացէ, վշտացելոցն մխիթարութիւն ընծայեսցէ, ննջեցելոցն Հանդիստ եւ ողորմութիւն արասցէ, իսկ կենդանեացդ՝ կեանք անցաւագին եւ ժամանակ անվրդովք: Հաւատք կենդանացեալ գործովք եւ գործք վերտառացեալ Հաւատովք: Ար-

առաել եւս՝ քրիստոնէութեան ընդունումից յետոյ իբրեւ համազգային սրբատեղի եւ այն էլ՝ օրհնուած մեր մեծազոյն սուրբի՝ Գրիգոր Լուսաւորչի կողմից. «Ձոր օրհնեալ սուրբն Գրիգոր Լուսաւորչիս աջաւն Յովհաննէս Կարապետիս» (ՄՄ ձեռ. N 3439, էջ 108ա. հմմտ. Անեւ Լ: Բաղդասարեան, Աշ. աշխ., Երեւան, 1977, էջ 79):
 Ինչ վերաբերում է Երզնկայի բնակիչների բարեմասնութիւնների գովերգմանը, ապա հարկ է նշել, որ նույնը տարբեր ժամանակներում արել են ամենատարբեր կրօնների եւ դասանաճքների պատկանող այլազգիներ եւս:

դանդ ձեզ բազմածինք եւ զաւակք շնորհընկալք, հայրասէրք եւ աստուածասէրք: Կանայք՝ Համեստք եւ [աղ]աւթասէրք, այրասէրք եւ որդեսէրք, աստուածասէրք, երկիւղածք, աղքատ[սէրք] եւ տնարարք:

Մառայք՝ Հնազանդք եւ մտերիմք, աշխատասէրք եւ անտրտունջք:

Առաջնորդք ձեր՝ խնամո[ղ]ք եւ Հոգացողք, անազահք եւ անկա[շ]առք, արդարադատք եւ զուգակշիռք:

Վաճառականք ձեր՝ անպատիր ի փողոցս եւ ի կրպակս, ի չափ եւ ի կշիռս անխաբ եւ անզրկողք:

Քահանայք ձեր՝ անբէժք եւ անարատք, աղաւթասէրք եւ Հոգեսէրք, ժողովրդասէրք եւ աստուածասէրք, այսինքն՝ առնողք եւ ուսուցանողք:

Արդ, ի յաւարտս իսկ արհնութեան,
 Ի գրաւ բանիցն աղաւթական՝
 Դարձեալ յսրատ իսկ շահեկան,
 Ձի Նոր տարիս հասեալ է ձեզ բարութեան,
 Ամիսս եկեալ պարառութեան
 Քառասնաւորեայ պահքս անսուաղ իսկ տերունեան,
 Յառաքելոյն աղոսաց սա մեզ կարգեալ.
 Ինքն է աւագան մեզ մաքրութեան եւ քաւ[արայ]ն
 Բոլոր տարւոյն աղտելութեան,
 Ջնջիլ յաղտոց մերոյ անմաքրութեան,
 Է՛ր սա փորձ ըստ արհնակի պատուիրանին պահպանութեան,
 Որ ի դրախտ յաւանդեցաւ մեզ փափկութեան:
 Անժոյժ Գախնին ազահութեամբ,
 Որկրամոլն ցանկութեամբ,
 Ըստ անկանեալ պատուիրանին անմահութեան,
 Մառայ եղեւ մահու հրաւեր որկրամոլ թշուառական ստրկութեան,
 Փակեաց զազգս ի յանէծս համակ բոլոր,
 Որով եղեալ առիթ մեզ ծնողական կցորդութեան:

Արդ, ծաներո՛ւք, եղբա՛յրք իմ սիրելիք եւ որդի՛ք իմ ցանկալիք, զի պատուիրանք բազումք են եւ հոլովք: Աստուածային Գիրն զամէն պահել մեզ հրամայցէ, զայս ընդ նմին իսկ աւանդէ, թէ որ աւրինաւք միով գթէ, պարտապան եղեւ ամենայն գրելոցն ի իմ անձնէ:

Իսկ այժմ պարտիմք զարթնիլ յայսմ բանէ, զգուշանալ համակ բոլոր պատուիրանացն, որ ի Սուրբ Գիրս գրեալ է:

Բայց այժմ պահանջէ ի ձէնջ Քրիստոս շրթամբք մերովք՝ ի սուրբ աղուհացս այս զվից բանս զայս անվեհեր եւ անսղալ պահե[լ]:

Նախ՝ խոստովանել իւրաքանչիւր զ[յանցանս] ձեր եւ սուրբ սրտիւ եւ մաքուր խորհրդով աղաւթել առ Աստուած, զի լսելի լիցի աղաւթք ձեր ի յովն[ի]կն Աստուծոյ, զի ասէ մարգարէն. «Մեզս թէ տեսանէ ի սրտի իմում, ոչ լսէ ինձ Տէր»³:

Երկրորդ՝ աղաւթից ստէպ կենալ, զի գրէ առաքեալն, թէ՛ «Մոյլք զարքայութիւնն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն»⁴:

Երրորդ՝ պահել ի ձկնէ, զի գրեալ է ի հայրապետական կանոնս, թէ որ ի պահքս աղուհացից ձկամք համարձակի լուծանել, զաղուհացան ընդ խաչահանուանն դասեսցի:

Չորրորդ՝ պահել ի գինւոյ, զի գրէ առաքեալ, թէ արբեցողք զարքայութիւն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն:

Հինգերորդ՝ պահել ի ձիթոյ, զի գրեաց Աստուած ի յԱւրէնսն Մովսեսի, թէ ուխտաւորքն պահեսցեն ի գինւոյ եւ յիւղոյ՝ ասելով թէ՛ այս եղիցի ձեզ աւրէնս յաւիտենական, զի ուխտաւորքն ի ձէնջ գինի եւ աւղի մի՛ արբցեն:

Վեցերորդ՝ սուրբ կալ յանկողնուց, զի աւուրք ասպաշխարութեան են, եւ պահքս աւրինակ է դրախտին կուսութեան, որպէս եւ ահա կոյս կալով ի դրախտին՝ այսպէս եւ ամուսնացեալք եւ ոչ ամուսնացեալք եւ որք ոչ կոյս՝ պարտին կոյս լինել ի պահքս այս, զի գրեալ է ի կանոնքս. «Եթէ որք ի ժամանակս ասպաշխարութեան մեղանչեն, ընդ անհաւատսն դասեսցին»:

Եւթներորդ կանոն՝ եւ ես՝ նուաստ ծառայ Քրիստոսի, պատուիրեմ ձեզ, զի իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ ի ժամ ճաշոյ աղքատ մի բաժին հոգ-

3 Սաղմ. 46 18
4 Հմմտ. Յայտ. ԻԱ 8:

ուց ձերոց ի սեղան ձեր բացմեցուալիք եւ ընդ ձեզ կերակրեսլիք, զի եւ դուք ի սեղան Հաւրն երկնաւորի բազմեսլիք եւ ընդ Քրիստոսի ճաշակեսլիք:

Եթէ ունկնդիր իսկ լինիջիք կանոնական աւրինադրութեանս, որպէս հրամայէ իսկ աստուածայինն խոստմունք. «Թէ զպատուիրանս իմ պահեսլիք, զբարութիւնս երկրի կերիջիք»⁵ եւ «զաւրութեամբ սքանչելի լինիջիք»⁶, զի հաւատացեալ աւրինապահոցն վէմն աղբերացաւ⁷, մանանայիւ յազեցան եւ լորամարգիւ կերակրեցան⁸, գետն Յորդան[ան]իս նոցա յետս դարձաւ⁹, արեգակն եւ լուսին ոտնակապ եղեն¹⁰:

Այսոքիկ եւ եւս բազում քան զսոյն բարութիւնք նախնեացն առաջնոցն ի ձեռն հաւատոց, աղաւթից եւ աւրինաց պահպանութեան պարգեւեցան: Եթէ ի բազմապատիկսն պահիցէք զպատուէր, եւս առաւել վայելիցէք գեր ի շնորհս:

Եթէ ոչ զամենայնսն, սակայն գէթ գոնեայ զեւթն զայս կատարեսլիք, երաշխաւոր եմ համարձակապէս, զի պահպանութեամբ պատուիրանացս այսոցիկ բարձցէ Աստուած ի ձէնջ զամենայն նախնի գրեալ ցասմունք: Զի ասէ Գիրն Աստուածային, թէ գիտէ Տէր զաստուածապաշտս փրկել ի փորձութենէ: Եւ զկնի այսորիկ եկեսցէ, զետեղեսցի, զեղցի որպէս զգետ աւրհնութիւնք՝ լի ամբարութեամբք, զոր աղաւթեցաք ի վերայ ձեր, քանզի ասէ Գիրն, թէ՛ «Հաւատացելոյն ամենայն աշխարհ լի է ընչիւք, իսկ անհաւատին՝ եւ ոչ դանգ մի»¹¹:

Ո՛ղջ լերուք ի կամս հզաւրին Աստուծոյն իմոյ Յիսուսի:

Բնագիրը պատրաստեց
Էդուարդ Բաղդասարեանը

5 Եւ. Բ 19
6 Տե՛ս Եւ. ԿԱ 6:
7 Տե՛ս Ել. ԺԷ 6:
8 Տե՛ս Ել. ԺԶ 13-33:
9 Տե՛ս Յեւ. Գ 16:
10 Տե՛ս Յեւ. Ժ 12:
11 Առակ. ԺԷ 4

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՍԲՐՈՆԱՅՈՒ «ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆՉԻ ՆՆՋՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ» ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ներսէս Լասբրոնացու գրատր ժառանգութիւնը ծանրակշիռ տեղ է գրաւում մեր Եկեղեցու վարդապետութեան մէջ: Այն կարելի է բաժանել երկու հիմնական մասի՝ ըստ իր կենսագրութեան երկու շրջանների, որոնցից առաջինին բնորոշ է վանական-ճգնաւորական ներամփոփ կեանքը, իսկ երկրորդին՝ հովուապետական-հասարակական բուն գործունէութիւնը¹: Առաջին շրջանում ստեղծած նրա գրքերից անդրանիկն է «Պատարագի մեկնութիւնը», որին յաջորդում են Աստուածաշունչ գրքերի մեկնութիւնները: Դրանցից մեզ հասել են Արարածոց, Առակաց, Ժողովողի, Իմաստութեան, Երգ երգոցի, ԺԲ մարգարէից, Դանիէլի, Սաղմոսաց, Մատթեոսի (քաղուածոց), Առաքելական թղթերի, ինչպէս նաեւ սուրբ Յովհաննէս անտարանչի անջման պարականոն պատմութեան մեկնութիւնը², որն այժմ ընթերցողին է ներկայացւում աշխարհաբար թարգմանութեամբ:

Լասբրոնացու բոլոր մեկնութիւնները, ստեղծուած լինելով անպատական կեանքի խորհրդական հանդարտութեան մէջ, յագեցած են ոչ միայն աստուածաբանական նրբին լուսաբանումներով, այլև ներանձնական աստուածաշատական սկզբունքներով: Եկեղեցու վարդապետութեան ուղղափառ մեկնողական ամենաբարձր համակարգելուց եւ մի աստիճանով զարգացնելուց բացի, նրանք ամփոփում են բազմաշերտ խրատական աղերսներ՝ հիմնուած կենդանի ճգնաւորական փորձառութեան վրայ:

Երկրորդ շրջանի նրա գրուածքները (հոչակատր «Ատենաբանութիւնը», տօնախօսական եւ այլ ճառեր, Լեոն թագաւորին ուղղուած ինքնաշատագովական թուղթը) լի են Տիեզերական Եկեղե-

¹ Ներսէս Լասբրոնացու վարքը աշխարհաբար թարգմանութեամբ տե՛ս «Գանձասար» Բ, Երևան, 1992, էջ 302:

² Տե՛ս «Տեսութիւն աղօթից պատմութեան բանից անջման Աստուածաբան անտարանչին Յովհաննէսի՝ արարեալ Ներսէսի Լասբրոնացու», Կ. Պոլիս, 1736:

ցին միաբանուած տեսնելու տեսական եւ գործնական գաղափարներով, ինչպէս նաեւ յախտոն ընդդիմախօսութեամբ՝ իր ժամանակ Հայ Եկեղեցում տեղ գտած այն նեղմիտ մտայնութիւնների դէմ, որոնցում գերիշխում էր ոչ այնքան մաքուր աստուածաբանութեան եւ առողջ եկեղեցաբանութեան ձգտումը, որքան ազգային-կրօնական ինքնուրոյնութիւնը չկորցնելու մարդկային մտավախութիւնը:

Ինչ վերաբերում է Յովհաննէս անտարանչի անջման պատմութեան մեկնութեանը, ապա կարելի է ասել, որ այն բացառիկ հոգեւոր-գրական արժէք է ներկայացնում՝ եզակի երեւոյթ լինելով ողջ Տիեզերական Եկեղեցու մեկնողական ժառանգութեան մէջ: Բանգի այս պատմութիւնը (որի յունարէն բնագիրը փաստօրէն չի պահպանուել) տեղ է գտել միայն Հայ Եկեղեցու լիակատար Աստուածաշունչ մատենաներում¹: Այն նաեւ լայն գործածութիւն է ունեցել Հայ Եկեղեցու ծիսական-աստուածաշատական համակարգում՝ տեղ գտնելով Մաշոցներում եւ Մառընտիրներում: Եկեղեցում ցայսօր Զեբեդեան որդիների տօնին, պատարագից առաջ, Նճջման պատմութիւնն ընթերցւում է ամբողջապէս, իսկ նրա որոշ հատուածներ զետեղուած են եկեղեցական երգարանում, անգամ՝ պատարագի տեքստում²:

Քրիստոսի սիրելի աշակերտի վախճանին վերաբերող այս խորհրդատր պատումը թէ՛ն համարում է պարականոն, սակայն իր մէջ պարունակուող՝ ս. անտարանչի ներանձնական սրբագործութեան վկայութեամբ յոյժ կարեւոր աստուածաբանական արժէք ունի: Այդ վկայութիւնը խիստ թանկ ու հարազատ է իւրաքանչիւր ճշմարիտ քրիստոնէայի համար, քանզի այն անմիջական օրինակ է եւ յորդոր՝ սեփական անձը նրա պէս անմնացորդ նուիրելու Աստուա-

¹ Ինչպէս նշում է Յովսէփ վարդապետ Գաթրճեանը իր պատրաստած Պատմութեան քննական բնագրին նախորդող մատենագիտական ուսումնասիրութեան մէջ, շատ ձեռագրերում այն զետեղուած է Սուրբ Գրքի ամենավերջում՝ Յովհաննէս Յայտնութիւնից անմիջապէս յետոյ, եւ կամ Յովհաննէս Անտարանչի վերջաւորութեանը՝ Գործք առաքելոցից առաջ: Տե՛ս Յովսէփ վարդապետ Գաթրճեան, Հանգիստ երանելուն Յովհաննէս՝ ստուգեալ իբրեւ վաւերական, հանդերձ ծանօթութեամբք, Վիեննա, 1877: Մինչեւ քննական բնագրի այս հրատարակումը Պատմութիւնը տպագիր լոյս է տեսել Կոնստանդնուպոլսի (1805) եւ Վենետիկի (1859, 1860) Աստուածաշունչների վերջնամատում:

² Տե՛ս Յովսէփ վարդապետ Գաթրճեան, նշ. աշխ., էջ 7:

ծութեանը: Մանաւանդ որ այդ նուիրումի պտուղը՝ իր բոլոր ճգնաւորական խստամբերութիւններով ու վշտերով հանդերձ, անկարագրելի երանութեամբ լի կեանք է՝ մեծ ուրախութիւն ի Տէր: Եւ մի՞թէ ճշմարտապէս արքայութիւն եւ արդարութիւն փնտրող քրիստոնէան կարող է անտարբեր մնալ այս պատումի հանդէպ, որն իր խորքում ոչ թէ միայն աստուածաբան Յովհաննէսի, այլեւ առհասարակ ճշմարիտ քրիստոնէական կեանքի իրայատուկ վերջաբան-վերջերգն է, աստուածամերձ եւ աստուածահաճ կեանքի յաղթական ամփոփումը:

Լամբրոնացին մեծ ակնածութեամբ է յանձն առել գրելու այս վկայութեան մեկնութիւնը՝ գիտակցելով նրանում անթելուած խորհրդական ծալքերի գործնական նշանակութիւնը: Նրա այս մեկնութիւնը աչքի է ընկնում «ներքին մարդու» սրբագործութեան ընթացքը բացայայտող վարդապետական խորութեամբ: Եւ աստուածային իմաստներին վերաբերող իր մեկնողական հանճարը նա զուգակցում է ճշմարիտ հովուի մտահոգութեան հետ՝ խօսքն ուղղելով դէպի ընթերցողի սիրտը՝ այն իմաստութեամբ եւ աստուածպաշտական գիտութեամբ յագեցնելու հայրական բաղձանքով: Իր մեկնութեամբ Լամբրոնացին ամենից առաջ նպատակ է ունեցել ընթերցողին ոչ թէ սոսկ տեսական իմացութիւններ մատուցել, այլ նրա առջեւ բացայայտել այս պատումի մէջ նշանական եւ սեղմ խօսքերով «ծածկագրուած» ներքին աստուածպաշտական կեանքի խորհուրդները եւ մեր սրտում տպաւորել աստուածմերձեցման վերընթացն ապահովող հիմնորոշ սկզբունքները:

***

Ստորեւ ներկայացուող մեկնութեան աշխարհաբար թարգմանութիւնից առաջ զեւտելուած է Յովհաննու ննջման պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութիւնն ամբողջապէս՝ հրատարակուած Աստուածաշնչերում տրուած վերտառութեամբ («Հանգիստ սրբոյն Յովհաննու առաքելոյ եւ աւետարանչի»): Թարգմանութեան համար ուսումնասիրուել է նաեւ Յ. վրդ. Գաթրնեանի նշուած աշխատութեան մէջ ներկայացուած «Հանգիստ երանելոյն Յովհաննու» վերնագիրը կրող քննական բնագիրը: Սակայն հիմնականում այն համապատասխանեցուած է Լամբրոնացու մեկնութեան հիմք հանդի-

աւցած տարբերակին: Ինչ վերաբերում է մեկնութեան թարգմանութեանը, ապա այն հիմնականում կատարուել է նշուած հրատարակութեան հիման վրայ եւ միայն մի քանի կասկած յարուցող բառերի առիթով ստիպել անդրադառնալ ձեռագրային տարբերակներին: Վերջիններիս թոռցիկ դիտարկումը ցույց տուեց, որ կան ոչ միայն առանձին բառերի, այլեւ ամբողջական պարբերութիւնների տարբերացումներ, որոնց նախընտրութիւնը երկարատեւ մատենագիտական եւ աղբիւրագիտական աշխատանք է պահանջում: Այնուհանդերձ նպատակայարմար գտանք չյապաղել եւ օր առաջ ընթերցողին ներկայացնել այս սքանչելի մեկնութիւնը Սեդա Ստամբօլցեանի աշխարհաբար թարգմանութեամբ՝ երկի վերախմբագրումը կամ նորովի թարգմանումը (հիմնուած քննական բնագրի վրայ) թողնելով ապագային:

Տիգրան Խաչատրեան

ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՅԱՆՆԵՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ԵՒ ԱԲԵՏԱՐԱՆՉԻ ՆՆՋՈՒՄԸ

Ա

Երանելի Յովհաննէսը եղբայրների Հետ էր մեծ ուրախութեամբ ի Տէր: Եւ մի օր, որ կիրակի էր, եւ եղբայրները ժողովուել էին, սկսեց նրանց Հետ այսպէս խօսել.

«Եղբայրներ եւ ծառայակիցներ եւ Տիրոջ արքայութեանը Հաղորդակիցներ: Գիտէք, թէ Աստուած քանի՛ զօրութիւններ տուեց ձեզ իմ միջոցով, քանի՛ նշաններ, քանի՛ շնորհներ, որպիսի՛ վարդապետութիւն, վերակացութիւն, Հանգիստ, սպասաւորութիւն, փառք, Հաւատ, միաբանութիւն, ձիրք, պարգեւ: Ձեզ պարգեւուած որքա՛ն շնորհներ տեսաք ձեր աչքերով, որոնք այս աչքերին՝ տեսանելի եւ այս ականջներին լսելի չեն:

Բ

Արդ, Հաստատուեցէ՛ք Նրա մէջ՝ յիշելով Նրան ձեր բոլոր գործերում: Գիտէք, թէ Տէրն ինչ պատճառով մարդկանց կարգեց մատակարարութեան խորհուրդը: Ինքը Տէրն է ձեզ աղաչում իմ միջոցով՝ կամենալով, որ մնաք առանց թշնամանքի, առանց նենգութեան, առանց անառակութեան: Քանզի գիտէ ե՛ւ ձեր թշնամանքը, գիտէ ե՛ւ անարդարութիւնը, գիտէ ե՛ւ նենգութիւնը, գիտէ ե՛ւ անառակութիւնը՝ իր պատուիրանները ձեր անգոսնելու պատճառով: Արդ, թող ձեր պատճառով չտրտմի Բարերարը, Գթածը, Ողորմածը, Սուրբը, Յատակը, Անարատը, Անպականը, Միակը, Մին, Անփոփոխը, Ստոյգը, Անննգը, Անցատուը: Ով բոլոր ճառելի եւ իմանալի անուններից վեր է՝ իմ Յիսուս Աստուած: Թող ուրախ լինի ձեր բարւոք կրօնաւորութեամբ: Թող խնդայ ձեր սուրբ կեանքով: Թող Հանգստանայ ձեր պարկեշտ վարքով: Թող անհոգ լինի ձեր ժուժկալութեամբ: Թող Հիանայ ձեր միաբանութեամբ: Թող ուրախանայ ձեր զգաստութեամբ: Թող բերկրի իր Հանդէպ ձեր սիրով:

Գ

Այս եմ այժմ ասում ձեզ, եղբայրներ. փութացէ՛ք դէպի ձեր առաջիկայ դործը՝ Տիրոջ մէջ արդէն իսկ կատարուած: Քանզի այլեւս ի՞նչ ունեմ ձեզ ասելու Աստուծոց ունէք ձեր գրաւականը: Ստացել էք Նրա բարերարութեան սուրբերը, ակնկալում էք Նրա անխուսափելի Գալուստը: Որովհետեւ եթէ այլեւս չմեղանչէք, անգիտութեան մէջ գործածները կների ձեզ: Իսկ եթէ, Նրան գիտենալով եւ Նրանից ողորմութիւն ստանալով, նոյն կերպ ապրէք, [ձեր] նախկին [մեղքերը] եւ չի ների ձեզ, եւ ողորմութիւն չէք ընդունի Նրանից»:

Դ

Եւ, այս ասելով, սկսեց աղօթել այսպէս.

«Ո՛վ [Դու], որ այս պսակը Հիւսեցիր Քո Հիւամամբ, Յիսուս: Ո՛վ [Դու], որ այս բազում ծաղիկները միացրիր Քո անթառամելի ծաղիկին: Ո՛վ [Դու], որ սերմանցիր Քո այս կենարար խօսքերը: Ո՛վ [Դու], որ Քո ծառաների միակ խնամակալն ու բժիշկն ես, որ ձրի ես բժշկում: Ո՛վ [Դու], որ միակդ ես բարերար եւ անամբարտաւան: Ո՛վ [Դու], որ միակդ ես ողորմած եւ մարդասէր: Ո՛վ [Դու], որ միակդ ես փրկիչ եւ արդար: Ո՛վ [Դու], որ միշտ ես, ամենքի մէջ եւ ամէնուր մերձ ես, Աստուած իմ Յիսուս: Դու Քո պարգեւներով պարուրում ես բոլոր նրանց, ովքեր Քեզ են յուսացել: Ո՛վ [Դու], որ գիտես մեր չարախօսի ամէնուրեք [արուող] մեքենայութիւններն ու բռնութիւնը»:

Ե

Եւ ապա, Հաց խնդրելով, գոհացաւ այսպէս.

«Ինչպիսի՞ օրհնութիւն, ինչպիսի՞ գոհութիւն կամ ինչպիսի՞ պատարագ անուանենք այս Հացը բեկանելիս, եթէ ոչ՝ միայն Քեզ, Յիսուս: Փառաւորում ենք, Տէ՛ր, Քո յայտնած Լօրդ անունը: Փառաւորում ենք Քո դուան մուտքը: Փառաւորում ենք Քո Յարութիւնը, որ Քեզանով ցոյց տրուեց ձեզ: Փառաւորում ենք Քո ճանապարհը: Փառաւորում ենք Քո սերմը, խօսքը, շնորհները, Հաւատը, աղը, անխօս մարգարիտը, գանձը, արօրը, ուղկանը, մեծութիւնը, որ մե՛զ Համար կոչուեցիր մարդու Որդի. ճշմարտութիւնը, Հանգիստը, գիտութիւնը, զօրութիւնը, պատուիրանը, Համարձակութիւնը, ազատութիւնը, դէպի

Քեզ փախուտը: Որովհետեւ Դու ես, Տէ՛ր, անմահութեան արմատը, անապականութեան աղբիւրը եւ յաւիտեանների հիմքը: Որ այս ամէնը կոչուեցիր մեզ համար, որպէսզի մենք, սրանցով կոչելով Քեզ, ճանաչենք Քո մեծութիւնը, որն անտեսանելի է այս ժամանակում եւ տեսանելի է միայն սուրբերին, եւ միայն Քո մէջ է մարգը կերպարանուած»:

Զ

Եւ, հացը բեկանելով, պարզեց նրանց՝ իւրաքանչիւր եղբոր վրայ աղօթք անելով, որ արժանի լինեն շնորհներին եւ սուրբ գոհութեանը: Ինքը նոյնպէս ճաշակեց եւ ասաց, թէ՛ ինձ եւս թող մաս լինի ձեզ հետ, ի՛մ սիրելիներ, եւ Տիրոջ խաղաղութիւնը թող ձեզ հետ լինի: Եւ ասում է Բիւռոսին. «Քեզ հետ վերցրու եղբայրներիցդ երկուսին երկու որթերով ու բրիչներով հանդերձ եւ ե՛կ իմ ետեւից»: Եւ Բիւռոսը առանց յապաղելու արեց այն, ինչ հրամայեց նրան Աստուծոյ ծառայ Յովհաննէսը:

Եւ երանելի Յովհաննէսը, ելնելով տանից, գնում էր՝ դռան առջեւ [ժողովուած] բազմութեանը հրամայելով մեկուսանալ իրենից: Եւ, հասնելով մի եղբոր շիրմի, ասաց պատանիներին. «Բրեցէ՛ք, որդեակներ՛», եւ նրանք բրում էին: Իսկ նա շտապեցնում էր նրանց ու ասում. «Ձեր բրածը թող աւելի խոր լինի»: Եւ մինչ բրում էին, Կեանքի խօսքն էր ասում նրանց եւ յորդորում տանից իր հետ եկածներին՝ նրանց շինելով ու հաստատելով Տիրոջ մեծութեան մէջ եւ աղօթք անելով իւրաքանչիւրի վրայ: Իսկ մենք բնաւ ոչինչ չէինք հասկանում:

Է

Եւ երբ պատանիներն աւարտեցին շուրջանակի բրելը, ինչպէս եւ կամենում էր, երանելին մերկացաւ հանդերձներից, որ հագել էր, եւ ընկողմանեց խորափիտում՝ իբրեւ անկողնու մէջ՝ մնալով միայն նափորտով: Եւ, իր ձեռքերը բարձրացնելով դէպի վեր, աղօթեց այսպէս.

«Ո՛վ [Դու], որ ընտրեցիր մեզ՝ հեթանոսներին առաքելու: Ո՛վ [Դու], որ առաքեցիր մեզ աշխարհ, Աստուած: Ո՛վ [Դու], որ Քեզ ցոյց տուեցիր Քո մարգարէների միջոցով: Ո՛վ [Դու], որ երբէք դադար չտուեցիր, այլ միշտ ապրեցնում ես հզօրներին: Ո՛վ [Դու], որ

Քեզ ճանաչեցրիր բոլոր բնութիւնների միջոցով: Ո՛վ [Դու], որ անգամ անասուններին քարոզուեցիր: Ո՛վ [Դու], որ անապատացած ու վայրի Հոգին դարձրիր զգօն եւ հանդարտ: Ո՛վ [Դու], որ այն ծարաւածին Քո խօսքով Քեզ իսկ տուեցիր: Ո՛վ [Դու], որ այն մեռեալին արագ յայտնուեցիր: Ո՛վ [Դու], որ արագօրէն ցոյց տրուեցիր անօրինութեան մէջ ընկղմուածին: Ո՛վ [Դու], որ սատանայի կողմից բոլորովին այն վտարուածին ճանաչել տուեցիր [Քեզ]՝ Փրկչիդ: Ո՛վ [Դու], որ յաղթեցիր Քեզ ապաւինածներին հակառակորդին: Ո՛վ [Դու], որ տուեցիր նրան Քո ձեռքը եւ բարձրացրիր դժոխական իրերից: Ո՛վ [Դու], որ չթողեցիր նրան կենցաղավարել մարմնի մէջ: Ո՛վ [Դու], որ ցոյց տուեցիր նրան իր թշնամուն: Ո՛վ [Դու], որ սրբեցիր Քո գիտութիւնը, Աստուած իմ Յիսուս: Ո՛վ [Դու], որ երկնքից վեր [բնակուող] սուրբերի Հայրն ես եւ երկնաւորների Աստուածը, եթերականների օրէնքդ ես եւ օղականների ընթացքը, երկնաւորների պահապանը եւ սանդարամետականների երկիւղը: Ընդունի՛ր Քո Յովհաննէսի՛ թերեւ Քո կողմից արժանացածի Հոգին:

Ը

Ո՛վ [Դու], որ մինչեւ այժմ ինձ եւս կանանց հետ խառնակութիւնից զերծ պահեցիր: Ո՛վ [Դու], որ կնոջը նայելը ծանր համարել տուեցիր ինձ: Ո՛վ [Դու], որ առժամանակեայ կեանքից փրկեցիր ինձ եւ առաջնորդեցիր դէպի մշտնջենաւորները: Ո՛վ [Դու], որ մարմնաւոր աղտեղութիւնից հեռացրիր ինձ: Ո՛վ [Դու], որ ինձ ազատեցիր դառը մահուանից եւ Հաստատեցիր միայն Քո մէջ: Ո՛վ [Դու], որ սանձեցիր իմ Հոգու ծածուկ ախտերը եւ նրա յայտնի գործերը խափանեցիր: Ո՛վ [Դու], որ նեղեցիր եւ հալածեցիր իմ մէջ [եղող] խռովարարին: Ո՛վ [Դու], որ Հաստատեցիր Քեզ մօտ [բերող] իմ անբիժ ճանապարհը: Ո՛վ [Դու], որ անսայթաք պահեցիր դէպի Քեզ [տանող] իմ շաւիղը: Ո՛վ [Դու], որ աներկմիտ պահեցիր Քո հանդէպ իմ հաւատը: Ո՛վ [Դու], որ սահմանեցիր ինձ Քո սուրբ գիտութիւնը: Ո՛վ [Դու], որ իւրաքանչիւր գործի արժանի վարձը Հատուեցրիր: Ո՛վ [Դու], որ իմ Հոգում դրեցիր Քեզանից առաւել պատուական չհամարել որեւէ ստացուածք:

Թ

Եւ արդ, Տէ՛ր իմ Յիսուս, [այն] մատակարարութիւնը, որ ընդունեցի Քեզանից, աւարտին Հասցրի: Արժանի՛ արա ինձ Քո Հանգստեանը՝ շնորհելով ինձ Քո ողորմութիւնը, որն անփախուստ եւ անճառ փրկութիւն է: Եւ արդ, Քեզ մօտ իմ գալու ժամանակ թող Հուրն ընկըրկի, խաւարը վանուի, վիհը տկարանայ, Հնոցը խամրանայ, դեհներ շիջանի, չարի հրեշտակներն ամօթաՀար լինեն, դեւերը երկնչեն, իշխաններն անգօր դառնան, զօրութիւններն ընկճուեն, աջակողմեանները կենան, ձախակողմեանները չմնան, բանսարկուն պապանձուի, սատանան գարՀուրի, Նրա սրտմտութիւնը տոչորուի, նրա մոլորութիւնը սուզուի. նրա տանջանարաններն ամաչեն, նրա յարձակումը դադարի, նրա մանուկները չարչարուեն, եւ նրա բոլոր արմատները դողդողան: Եւ տո՛ւր ինձ դէպի Քեզ [տանող] իմ այս ճանապարհը անբասիր եւ անբռնադատ աւարտել՝ ստանալու այն, ինչ խոստացար նրանց, ովքեր սրբութեամբ ապրեցին եւ պարկեշտութեամբ սիրեցին Քեզ»:

Ժ

Եւ ապա, խաչակնքելով իրեն եւ ասելով՝ Դո՛ւ եղիր ինձ Հետ, Տէ՛ր իմ Յիսուս Քրիստոս, ընկողմանեց խորափիտում, ուր եւ տարածեց իր Հանդերձը: Եւ, ասելով մեզ՝ խաղաղութի՛ւն ձեզ Հետ, եղբայրներ՛, եւ մինչդեռ մենք ուրախ էինք ու լալիս էինք, իր Հոգին աւանդեց Տիրոջ ձեռքը:

ՅՈՎԿԱՆՆԷՍ ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆ ԱԲԵՏԱՐԱՆՉԻ
ՆՆՋՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՕԹԻ ԽՕՍՔԵՐԻ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ՝

ԳՐՈՒԾ ԿԻԼԿԻԱՅԻ ՏԱՐՍՈՆ [ՔԱՂԱՔԻ]
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅՈՒ

ԿՈՂՄԻՑ ԻՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ
ՅԱԿՈՎԿԱՅՈՒ ԽՆԴՐԱՆՔՈՎ

Պատուականութեանդ գիրը երկու անգամ Հասաւ ինձ՝ Յովհաննէս Աստուածաբան առաքեալի աղօթքի քննութեան խնդրանքով: Եւ ես Հնազանդութեամբ աշխատելը Հեղգութեամբ լսելուց նախապատիւ Համարեցի՝ Հաւատալով, որ աստուածային իմաստներին [վերաբերող] խօսքը մարդկային արուեստի վաստակ չէ, եւ ո՛չ նրա պերճութիւնն է գովեստի արժանի, ո՛չ էլ նուազութիւնը՝ պարսաւի: Այլ իւրաքանչիւր ոք այն ունի ըստ իր Հաւատի չափի՝ Նրանից, Ով զանազան շնորհներ է բաժանում մարդկանց, Ում գովութիւն է ընծայում լսողներին: Եւ մենք, այս երկիւղի պատճառով խուսափելով, չծածկենք Նրա պարգեւը եւ ոչ էլ, նոյն նպատակով աստուածային [խորհուրդներից] յայտնելով, սեղանակապուտ եւ յափշտակող լինենք: Այլ ջանանք միշտ մնալ մարդկային նուաստութեան մէջ եւ Աստծունը վերագրենք Իրեն՝ խոնարհութեամբ պաշտպանուած՝ մատակարարելով Նրա փառքի Համար:

Արդ, քանզի այս Յովհաննէսը մեր Փրկչի այն սիրելի աշակերտն է, որին եւ յանձնեց Աստուածածին Կոյսին, նախ այն արժան է գիտեանալ, թէ նա ինչպէս կամ երբ Հասաւ Եփեսոս իբրեւ ասիացիների լուսաւորիչ: Այլեւ նախ իմանալ, թէ ինչու միայն նա անուանուեց [Տիրոջ] սիրելի աշակերտ՝, ինչն այսպէս ենք կարծում:

Յովհաննէսը եւ Յակոբոսը Փրկչի Հայր անուանուած Յովսէփի դստեր որդիներն էին, եւ Յակոբոսը Յովհաննէսից տարիքով մեծ էր: Իսկ Յովհաննէսի մանուկ լինելը Հաստատում է Քրիստոսի առընթե-

ըուժեամբ նկարուած պատկերների ձեւը, որով իմանում ենք, որ Յակոբոսը Քրիստոսից տարիքով մեծ էր կամ համահասակ էր [Նրան], իսկ Յովհաննէսը՝ մանուկ եւ երեխայ:

Եւ քանի որ Յովսէփի դուստրը ստնդեայ մանկան հետ եկել էր նրա տուն, ուր եւ Քրիստոս էր ապրում, հնարաւոր է, որ Յովհաննէսը Քրիստոսի ձեռքով է սնուել ու նրա կողմից դաստիարակուել. եւ սիրելի է եղել ըստ նորածին մանկանց հանդէպ [տածուող] բնական սիրոյ: Այլեւ սիրուել է սրբուհի Աստուածածնի կողմից: Ուստի եւ նրանց (Յակոբոսի եւ Յովհաննէսի)՝ աշակերտ ընտրուած ժամանակ ամենքին յայտնի էր, որ [Յովհաննէսը] նախ Քրիստոսի մօտ է մեծացել, երբ [Քրիստոս] դեռ յայտնի էէր դարձել նշաններով: Դրա համար էլ նրան անուանում էին Վարդապետի սիրելի աշակերտ եւ որդեակ: Այս վստահութեամբ էր, որ [նրա] մայրն արքայութեան մէջ գահերէցութիւն էր համարձակ խնդրում [իր որդիների համար]¹, որովհետեւ [իր] որդին [Տիրոջ] ձեռքով էր մեծացել: Իսկ այն, որ այսուհանդերձ սրանք նոյնպէս կանչուելով եկան աշակերտութեան², հակառակ չէ ասածներին, քանզի մինչ այդ ո՛չ Քրիստոս էր յայտնել Իր Անձը, եւ ո՛չ էլ սրանք էին առանձնացել նրա մօտ. այլ, նրա կողմից դաստիարակուելով, մնացին իրենց հայր Չեբեղեոսի հետ, իսկ Քրիստոս՝ Յովսէփի: [Իր] Մկրտութիւնից յետոյ Տէրը լքեց Յովսէփի տունը եւ նրանց [էլ] հրամայեց լքել իրենց հօրն ու հետեւել Իրեն: Այնուհետեւ [իր] բոլոր խորհուրդները [կատարելիս] աշակերտներից միայն երեքին էր առանձին վերցնում Իր հետ, այսինքն՝ նրանց եւ Պետրոսին: Այս եւս չպէտք է թողնել առանց քննութեան, որովհետեւ բարիքների եւ իմաստութեան Աղբիւրի կողմից ինչպէ՞ս կարող էին առանց խորհրդի կամ մարդկային աջառանքով գործեր կատարուել: Իսկ եթէ մէկն ասում է, [թէ այդպէս էր վարում,] որովհետեւ նրանք աւելի շատ էին սիրում Իրեն, կամ՝ [որովհետեւ] Յուդայից էր խորշում, [ապա] սրանով հարցը չի լուծւում: Որովհետեւ անկարելի էր, որ միայն [Իրեն] սիրողին սիրէր Նա, Ով այսպէս չօրինադրեց, կամ որ Իր խորհուրդները թաքցնէր [Յուդայից] եւ ատելութեան նիւթ ընձեռէր նրան: Այլ քանի որ երկնքից էր եւ նրա դասերը սահմանողը, կամեցաւ երկնաւորների՝ Իր պատուին [կատարուող] պաշտամունքի կարգը

1 Տե՛ս Մատթ. Ի 20-22:
2 Տե՛ս Մատթ. Գ 21-22:

երկրի վրայ եւս ազօտ կերպով օրինակել: Քանզի սովորել ենք, որ այնտեղ դասերից մէկի երեք կարգերը ամենից առաւել մօտ են [Աստուածութեանը]՝ Նրան ծառայելու համար, որոնք կոչւում են աթոռներ, քերովբէներ եւ սերովբէներ: Եւ Աստուածութիւնից [ճառագող] լուսափայլ գիտութիւնը նրանց միջնորդութեամբ է այնտեղից հեղւում ստորին դասերի վրայ: Իբրեւ դրանց ապացոյց կամ, աւելի ճիշտ, [դրանց] համահասար՝ ընտրեց երեքին՝ միշտ, անընդմիջաբար հաղորդուելու Իր խորհուրդներին: Ինչի համար էլ նրա աստուածային էութեան բնութեան մասին Հոգին թոյլ չտուեց ճառել այլ մէկի, բացի միայն Յովհաննէսից, որն ընդունեց այն վերինների անընդմիջաբար ծառայութեան հաւասարութիւնը եւ գիտութիւնը շնորհեց մեզ՝ ըստ մարդկանց՝ [այն] տանելու կարողութեան. այն գիտութիւնը, որն ինքն իր մէջ անչափ ծովացած ունէր՝ առաւել, քան աշխարհը կարող է տանել, ինչպէս եւ [ինքն] ասաց: Այսպէս է նաեւ վերինների օրէնքը. քանի որ այն, ինչին իրենք մեծ առատութեամբ հաղորդ են լինում, տալիս են ստորիններին, որքան որ կարող են տանել:

Իսկ որ Աստուածածինը Քրիստոսի կողմից յանձնուեց իրեն, ինքն է պատմում¹, ինչպէս նաեւ այն, որ սուրբ Կոյսին իր մօտ պահեց եւ չթողեց նրան սպասաւորելու պաշտօնը մինչեւ նրա վերափոխումը: Եւ սա յայտնի է Պօղոսի ասածից, որ գրում է գաղատացիներին. «Տասնչորս տարի յետոյ, - ասում է, - ելայ Երուսաղէմ՝ տեսնելու Յակոբոսին, Կեփասին եւ Յովհաննէսին»²: Իսկ նախքան այդ [Պօղոսը] Բառնաբասի հետ աւետարանելու էր գնացել Ասիա՝ ըստ Գործք առաքելոցի պատմութեան³, որից յետոյ էլ [աւետարանելու գնաց] Տիմոթէոսի հետ: Եւ Տիմոթէոսին կարգեց եփեսացիների Եկեղեցում, որին [Տիմոթէոս] առաքեալն ուսուցանեց նախքան Յովհաննէսի այնտեղ գնալը: Իսկ Յովհաննէսը Տիրամօր վերափոխումից յետոյ եկաւ Եփեսոս եւ Ադրիանոս արքայի կողմից աքսորուեց Պատմոս կղզի, [որտեղից] վերստին Եփեսոս ուղարկուեց Տրայիանոսի կողմից: Այս ժամանակ էլ Աստուած կամեցաւ նրա երկարատեւ [կեանքի] ընթացքը աշխարհից փոխադրել երկինք: Եւ [մենք] նախքան վերափոխումը ընդունեցինք իր կողմից մատուցուած այս աղօթքը:

1 Տե՛ս Յովհ. ԺԹ 26-27:
2 Տե՛ս Գաղ. Բ:
3 Տե՛ս Գործ. ԺԱ-ԺԵ:

Սակայն այս խօսքը, ինչպէս եւ միւս առաքեալների վկայական նահատակութիւնների ճառումը, ո՛չ սկիզբ ունի եւ ո՛չ առաջին վարքերի պատմութեան կերպը, որ յատուկ է պատմագիրներին: Եւ այս մասին ճշգրիտ ոչինչ ասել չենք կարող, բացի միայն՝ որ ամբողջական պատմութիւնից հատուած է մեզ հասել, ինչպէս որ Թովմայինն է: Որովհետեւ այս պատմութեան սկիզբը ուշ ժամանակներում գտնուեց, կամ թէ առաքեալների ժամանակ [ներանք], ովքեր իբրեւ ուսուցիչ ունէին Հոգին եւ [գիտէին] ամբողջական պատմութիւնը, չեն հոգացել գրով յիշատակ [թողնել], ինչպէս երկնային խորհուրդների մէջ յարակայողների սովորութիւնն է: Այլ նրանցից իւրաքանչիւրը նկարագրեց միայն վախճանի կերպը, որն այսպիսին է:

Ա

Երանելի Յովհաննէսը եղբայրների հետ էր մեծ ուրախութեամբ ի Տէր:

Ասում է «էր» եւ չի նշում, թէ որտեղ կամ որ քաղաքում, սակայն գիտենք, որ Եփեսոսում էր, որովհետեւ Եւանջիոսը նրա ննջելը այնտեղ է վկայում եւ [ննջման] տեղը յայտնում, որ այսօր մեծ փառքով պատւով է: Որովհետեւ, ինչպէս ասուեց, [Յովհաննէսն] այնտեղ էր Պատմոս կղզուց վերադառնալուց յետոյ՝ բազում տարիներով ծերացած: Քանզի թագաւորների ժամանակագրութիւնը սրանում է հաստատում մեզ, որովհետեւ նա տեսաւ ե՛ւ Տիտոսի կողմից Երուսաղէմի ակերումը, ե՛ւ ակետարանիչների Աւետարանները: Եւ բազում օրեր եղբայրների հետ անցկացրեց՝ Քրիստոսի կողմից [իբրեւ] նշխարշնորհ թողնուելով աշխարհին: Մեծ ուրախութեամբ ի Տէր. «Ի Տէր» է ասում ուրախ լինելը եւ ո՛չ ըստ մարմնի, որովհետեւ աստուածային եւ մարդկային ուրախութիւնները հակառակ են [միմեանց]: Քանզի ով Աստուծով է ուրախ, յոյսով ցնծացած է եւ մարմնով՝ չարչարուած: Իսկ ով [ուրախ է] աշխարհով, մարմնով հեշտացած է եւ յոյսով՝ վշտացած: Նա եւ իւրայիններն ուրախ էին Քրիստոսի հանդէպ յոյսով՝ ուրախութեան մէջ, որն անզղջանալի է եւ առանց ընդդիմութիւնների: Որովհետեւ մարմնին հակառակ բոլոր իրողութիւնները [այդ ուրախութիւնն] աճեցնողներն են եւ ոչ թէ նուազեցնողները՝ ըստ այս խօսքի. «Ինչպէս որ Քրիստոսի չարչարանքները շատացան մեր մէջ, նոյնպէս եւ

Քրիստոսի միջոցով առաւել կլինի միսթարութիւնը»¹: Եւ Ինքը Քրիստոս ասաց. «Ուրախ եղէք, երբ ձեզ նախատեն»², եւ ոչ թէ՛ երբ չեն չարչարի: Երանելի առաքեալը եղբայրների հետ ուրախ էր ըստ ա՛յս խօսքի, այսինքն՝ [ուրախ էր] Քրիստոսի չարչարակցութեամբ:

Եւ մի օր, որ կիրակի էր, եւ եղբայրները ժողովուել էին, սկսեց նրանց հետ այսպէս խօսել:

Կիրակին մեր լեզուով թարգմանուած է տէրունական, եւ որովհետեւ հրեաները սովորութիւն ունէին շաբաթ օրը թողնել ամէն գործ, միասին ժողովուել եւ կրթուել Օրէնքի ունկնդրութեամբ, առաքեալները շաբաթ օրուայ այս պատիւը փոխադրեցին Քրիստոսի լուսաւոր Յարութեան միաշաբաթին եւ այդ օրն էին ժողովում ըստ հրէական սովորութեան: Այս խորհրդով էլ հեռաւոր վայրում գտնուող եղբայրները ժողովուել էին առաքեալի մօտ՝ միմեանց հետ հաղորդակցութեամբ պատուելու միաշաբաթը: Եւ նրա վերափոխման մասին, որը յայտնեց, ոչ ոք չգիտէր, իսկ նա, նախքան խորհրդական հացի բեկանելը, ըստ սովորութեան սկսեց վարդապետել նրանց:

Եղբայրներ՝ եւ ծառայակիցներ՝ եւ Տիրոջ արքայութեանը հաղորդակիցներ:

Ինչպէս որ մի արիւնից ծնուածները եղբայրներ են կոչուած ըստ մարմնի, այդպէս էլ Քրիստոսի մէջ մի Հոգուց ծնուածներս եղբայրներ ենք կոչուած ըստ Հոգու: Իսկ ով չի նորոգուել այս ծննդեան մէջ, հեռու եւ օտար է եղբայր կոչուելուց, ինչպէս առաքեալն է ասում: Բայց քանի որ նրանք ամէնքն էլ այսպիսին էին, ուստի եւ եղբայրներ է անուանում: Իսկ անելացնելով «եւ ծառայակիցներ»՝ բացատրում է ծառանգաւորութեան աստիճանին վիճակուելը: Քանզի բոլոր պաշտօնեաներն էլ, ըստ ձեռնադրութեան իւրաքանչիւր կարգի, քահանայ թէ՛ սարկաւազ, համազործ են միմեանց եւ մի ծառայութեան մէջ են: Մրանք ամէնքն էլ՝ եղբայրներն ու ծառայակիցները, նաեւ հաղորդակիցներ են Տիրոջ արքայութեանը՝ ըստ տրուած անսուտ խոստման. «Միայն սրանց համար չէ, որ աղաչում եմ, այլեւ՝ սրանց խօսքով բոլոր ինձ հաւատացողների, որպէսզի մի լինեն, ինչպէս Դու, Հա՛յր, Իմ

1 Տե՛ս Բ Կոր. Ա 5:

2 Տե՛ս Մատթ. Ե 11-12:

մէջ ես, եւ Ես՝ Բո մէջ»¹: Տեսնու՞մ ես ամենքի ճշմարիտ Հաղորդութիւնը անվախճան արքայութեան փառքին:

Գիտէ՞ք, թէ Աստուած քանի՛ զօրութիւններ տուեց ձեզ իմ միջոցով, քանի՛ նշաններ, քանի՛ շնորհներ...

«Գիտէ՞ք» ասելով՝ արթնացնում է նրանց՝ վերստին յիշելու նախապէս սովորած արուեստները², որպէսզի, դրանք մտաբերելով, նորից [իրենց] ներսը՝ սրտի մէջ առնեն այժմ ասած խօսքերի վկայութիւնը: Գիտէ՞ք, թէ Աստուած քանի՛ զօրութիւններ տուեց ձեզ իմ միջոցով. սրանով խօսքին անբաւարարութեան իմաստ է տալիս. քանի որ այնքան գիտէին, որ չէին կարող չափել կամ թուել, այլ որոշ բաներ մոռանում էին: Սակայն այս, ասում է, Աստուծոց էր տրուած եւ իմը չէր. ես գործիք էի, իսկ Նա՝ գործը կատարողը: Քանի՛ նշաններ, քանի՛ շնորհներ. այս՝ զօրութեան եւ նշանների շնորհը մարմնական արուեստ է եւ զգալի՝ աչքերի հաւատ, որն առաքեալները տալիս էին աշակերտողներին՝ իբրեւ վկայութիւն իմանալիների մասին [ասուած] խօսքերի: Ուստի նախ զգալին ու երեւելին է ասում եւ ապա աւելացնում այն, ինչի համար եղաւ այս:

...որպիսի՛ վարդապետութիւն, վերակացուութիւն, Հանգիստ, սպասաւորութիւն...

Նշաններից յետոյ յիշեցնում է նաեւ վարդապետութիւնը, որը Հոգու՛ մխիթարութիւն եւ ուրախութիւն է: Եւ թէ սա որքան պատշաճ եղաւ, յանձնում է նրանց հաւատի գիտութեանը, որովհետեւ երբ լսողը ճշմարտութեան վկայ է լինում, ասողը այլ վկայութիւնների կարիք չի ունենում հաստատելու համար: Վերակացուութիւն, Հանգիստ, սպասաւորութիւն. զանազան կերպերով պէտք է իմանալ, թէ վարդապետութեան պտուղը այս է՝ աշակերտներին վերակացու լինելը եւ նրանց բոլոր թերութիւններն ուղղելը: Ասում է՝ արեցի այս: Իսկ Հանգիստն [այն] է, որ վարդապետը խափանում է [աշակերտների]՝ տարակուսական կարծիքների մէջ ծփացող խորհուրդները եւ ազատում խռովութիւնից: Սպասաւորութիւն. այսինքն՝ ուսուցանելով ծառայել, դաստիարակել եւ կատարել իմաստութեան հասակի չափին հասցնել:

...փառք, հաւատ, միաբանութիւն, ձերք, պարգեւ:

1 Յովն. ԺԷ՝ 20-21
2 Այսինքն՝ Ազամներ գործելը:

Սրանք աշակերտների՝ [իրենց] վարդապետի սպասաւորութեան սերմից տուած պտուղներն են. փառք՝ որովհետեւ նրա խօսքով սովորեցին Հանդերձեալ փառքի խոստման մասին. հաւատ՝ որովհետեւ ոչ թէ սոսկ լսեցին այն, ինչպէս մարդկանցից շատերը, այլ վերակացութեամբ հաստատուեցին ասուած խօսքերի հաւատի մէջ. միաբանութիւն՝ որովհետեւ չյանդիմանուեցին, ինչպէս մի ժամանակ կորնթացիները՝ փառքի հաւատի գիտութեան մէջ տարակարծիք լինելու համար¹, այլ բոլորը մի խօսքի եւ մի շնչի մէջ մնացին. ձերք՝ որովհետեւ այս հաւատից յետոյ իրենք նոյնպէս, ինչպէս առաքեալները, ձերք ստացան՝ Աստուծոյ շնորհները՝ նշաններ գործելու եւ վարդապետելու պարգեւ՝ որովհետեւ այս բոլոր չարչարանքների փոխարէն նրանց համար պատրաստուած է Հանդերձեալ փառքի հատուցումը, քանի որ այստեղիք ձերք է եւ շնորհ, իսկ այնտեղիք՝ պարգեւ եւ հատուցում: Բայց դու տես այս խօսքերի կարգի վայելչութիւնը. նախ՝ նշանների զօրութիւն, որով ընդունեցին վարդապետութիւնը. ապա՝ վարդապետութիւն, որը սովորեցին. սրանից յետոյ՝ նրանց բարեպաշտութեան պտուղը խօսքից. եւ պտղի հատուցման պարգեւը Աստուծոց, որ տալիս է այստեղ ճշմարտների միջոցով:

Ձեզ պարգեւուած որքան շնորհներ տեսաք ձեր աչքերով, որոնք այս աչքերին՝ տեսանելի եւ այս ականջներին լսելի չեն:

Դարձեալ նրանց է թողնում բաշխուած շնորհներին վկայ լինելը, որովհետեւ՝ դուք տեսաք, ասում է, թէ որքան են, եւ գիտէք, որ անչափ են իմ միջնորդութեամբ ու վերակացութեամբ Աստուծոց ձեզ տրուած [շնորհները]: Բայց ասելով, թէ այս աչքերին տեսանելի եւ ականջներին լսելի չեն՝ ոչ թէ իր [գործած] նշանների եւ վարդապետութեան մասին է խօսում, այլ դրանց միջոցով Աստուծոց նրանց տրուած գիտութեան, որը տեսանելի է իմացական եւ ոչ՝ զգալի աչքերին: Սրանք կարող են ծայրագոյն իմացմամբ լսել անդրանցական փառքի մասին եւ իմաստասիրել, քանզի այս զգայարարները զգալի իրերի միջնորդ եւ ուսուցիչ են եւ մեզ հասցնում են դրանց գիտութեանը, իսկ Աստուած եւ իր փառքն ու պարգեւները ոչ թէ զգալի են, այլ իմանալի: Ապա ուրեմն այնտեղիցին հպուած են իմանալի աչքերն ու ականջները եւ ոչ՝ զգալի: Եւ սրանց՝ այնտեղ եւ այն գիտութեան

1 ՏՅՄ Ա Կոր. Ա 11-14, Գ 1-11, Ը 2-9:

մէջ մտնելուն առաջնորդում են Աստուծոյ Հանդէպ Հաւատը եւ նրանից բխող յոյսն ու սէրը, որից յետոյ ձերբազատում են զգայարանների Հեշտութիւնից եւ պարապում միայն իմացականի գործառութեամբ: Երբ սա տեղի է ունենում, երեւում է այն լոյսն ու գիտութիւնը, որին չի կարող Հպուել զգալի աչքը, եւ ընկալել՝ զգալի ականջը: Իսկ որ նրանք, ում ասում էր այս, Հասել էին այսչափ գիտութեան, յայտնի է թղթից, որտեղ ասում է. «Գրում եմ ձեզ, Հայրե՛ր, որովհետեւ դուք ճանաչեցիք Նրան, Ով սկզբից է»¹: Բայց որովհետեւ մեր ժամանակներում իմանալի տեսութիւնը յոյժ աղօտ է ու մոռացութեան մատնուած, չենք կարողանում Հաւատալ նրա խօսքերին՝ անփորձ եւ անընտել լինելու պատճառով: Եւ օրինակ բերենք, որպէսզի թերեւս կարողանանք Հաստատել այս սուրբի խօսքը, թէ՛ կան այլ աչքեր եւ այլ ականջներ եւ նրանց այլ տեսութիւն, քան զգալիներինը:

Մարմնի ննջման ժամանակ սովորաբար ներքին մարդը երազ է տեսնում: Եւ [երազի մէջ] տեսածները նոյնութեամբ կան արթուն ժամանակ. եթէ [երազում] մարդ սիրելի կամ բարեկամ է տեսնում կամ իրեն՝ ուտելիս կամ ըմպելիս, դա ճշգրիտ ու Հաւաստի տեսողութիւն է՝ առանց զգալի աչքերի, եւ լուրն էլ լսում է ոչ զգալի ականջներով: Եւ այսպէս, պէտք է ձերբազատուել զգայարանների Հեշտութիւնից (ինչպէս նա, ով քնած է) եւ միտքը Հաստատել Աստուծոյ գիտութեան եւ Նրա խոստման մէջ, որպէսզի այն աչքը, որի [տեսած] երազը Հաւաստի կղաւ, նոյն Հաւաստի տեսութեամբ տեսնի նաեւ Աստծուն եւ Նրա խոստացած փառքը: Որպէսզի երբ իր միտքը հարցնի, թէ՛ տեսա՞ր Աստծուն, վկայի նրան՝ տեսայ, ինչպէս որ երազի մասին է վկայում: Այսպիսի աչքերի տեսողութիւն են ունեցել բոլոր սուրբերը եւ այգպէս մերձեցել Աստծուն: Եւ [կամեցողը] կարող է պարապել ու սովորել այն դրա մասին գրուածների ընթերցմամբ:

Բայց որպէսզի ասածս ճշգրիտ լինի, [նշենք, որ] մտքի ձերբազատուելը զգայարաններից նշանակում է ոչ թէ՛ աչքերով չնայելը, արկանջներով չլսելը եւ կամ լեզուով չխօսելը, այլ այն, որ դրանցով խոկումը չջրուի: Այսինքն՝ չխոկալ, թէ՛ այս եմ խօսում կամ այն տեսնում, այլ իմացականը նրանց Համախոհութիւնից ամբողջովին դուրս կորզել եւ միեղինութեամբ ուղղել իմանալի Աստծուն, Ով ոչ թէ՛ զգալի

1 Տե՛ս Ա Յովճ. Բ 14:

աչքերին, այլ ա՛յն աչքերին է տեսանլի՛ ըստ այս երանելիի: Եւ սա իրագործում է վերին շնորհով եւ մեր Զանքով, քանզի ոչ ոք առանց Սուրբ Հոգու չի կարող ասել «Տէր Յիսուս»¹:

Բ

Արդ, Հաստատուեցէ՛ք Նրա մէջ՝ յիշելով Նրան ձեր բոլոր գործերում:

Նրա մէջ Հաստատուելը [վերաբերում է] յիշեալ իմացական աչքերին: Եւ Քրիստոս այսպէս ասաց. «Մնացէ՛ք Իմ մէջ, եւ Ես՝ ձեր մէջ»: Քանի որ Աստուած հոգի է եւ ոչ մարմին, Նրա մէջ հոգին է Հաստատում այն ժամանակ, երբ ազատում է մարմնի եւ զգայարանների կամքից: Այսպէս է խնդրում Հաստատուածներին. «Յիշելով Նրան ձեր բոլոր գործերում»: Որովհետեւ երբ Աստուծոյ յիշատակը չի աղօտանում մտքում, դժուար չի լինում եւ կամքով լեզուին Հպուելը² հրաժարելի խորհուրդների մէջ. այնուհետեւ արդէն կամքի ետեւից է գնում նաեւ մարմինը: Այսպէս ենք լինում Աստուծոյ տաճար, երբ մեր իմացականութիւնը լինում է Նրա յիշատակի մէջ:

Գիտէ՛ք, թէ՛ Տէրն ինչ պատճառով մարդկանց կարգեց մատակարարութեան³ խորհուրդը:

Եթէ՛ քննում ենք այս եւ փորձում նրա ասածներն արտայայտել խօսքով, այն անցնում է սահմանը եւ չի Հասնում խորհրդի լրմանը: Ուստի Համառօտ ասենք:

Աստուած արդար է եւ մարդուն ստեղծեց բարին ու չարը ճանաչող եւ անձնիշխան: Իսկ նա, ինքնակամօրէն թողնելով բարին, Հետեւեց չարի պատրանքներին: Այս պատճառով դատապարտուեց ըստ Աստուծոյ արդարութեան: Սրանից յետոյ մարդու ծնունդներից ոչ ոք այնպէս արդար չեղաւ, ինչպէս Աստուած էր նրան ստեղծել, այլ մանաւանդ զարգացան չարագործութիւնների մէջ: Եւ նրանց մէջ գործում էր սատանայի չարութիւնը եւ ոչ թէ՛ [մարդկային] բնութիւնը, որն Աստուած անմեղ ստեղծեց: Այլ, ինքնակամօրէն թողնելով բարին,

1 Տե՛ս Ա Կոր. ԺԲ 3:
 2 Այսինքն՝ աղօթելը:
 3 Մատակարարութիւն - տնօրինութիւն, բաշխում, խնամածութիւն, ծառայութիւն

տուժեամբ թաւալուամ մեղքերի մէջ ու պաշտպան լինում սատանայի կամքին, [ապա սա] թշնամանք է Քրիստոսի եւ նենգութիւն՝ Նրա հետ մեռելութեան դաշինքի Հանդէպ: Բայց մեղանչել ասում ենք անզեղ կամքով խոտորուելը եւ ոչ թէ ակամայ սայթաքելն ու դարձեալ զղջալը: Տէրն իմ միջոցով, ասում է, ձեզ աղաչում է չանել այս: Եւ տե՛ս, որ աղաչում է եւ ոչ հրամայում. եղբայրաբար եւ ո՛չ տիրաբար:

Քանզի գիտէ ե՛ւ ձեր թշնամանքը, գիտէ ե՛ւ անարդարութիւնը, գիտէ ե՛ւ նենգութիւնը, գիտէ ե՛ւ անառակութիւնը՝ Իր պատուիրանները ձեր անգոսնելու պատճառով:

[Սրանով] յայտնում է ծածկաբար ասածները, այսինքն՝ մեր կողմից Աստուծոյ անուան եւ փառքի այս բոլոր անպատուութիւնները լինում են Նրա պատուիրանը մեր անգոսնելու պատճառով: Որովհետեւ ով պահում է պատուիրանը, փառաւորում է Նրան, իսկ ով չի պահում, թշնամանում է: Եւ ո՞րն է պատուիրանը. Աստուծոյ եւ միմեանց Հանդէպ սէրը, եւ սա է բոլոր բարիքների աղբիւրը: Ահա սա օտար է մեր բնութեան կրքերին, այլ ախորժելի է ամենքին էլ: Իսկ եթէ հեռանում ենք մեր բնութիւնից, անգոսնում նրա կրքերն ու օրէնքները, որոնցով [Տէրը] սահմանեց ըստ մեր բնութեան ընթանալը, նենգում ենք մեր անձերի եւ Օրինադրի դէմ: Բայց անգոսնելը իմացիր արհամարհութեամբ ու կամակոր մտքով մեղանչելը եւ ոչ թէ սայթաքելը, որովհետեւ ահա ինքն իսկ (Յովհաննէսը)՝ Կրում է. «եթէ ասում ենք՝ մեղք չունենք, մեր անձերը խաբում ենք»¹: Ապա ուրեմն անգոսնողը նա է, ով մեղանչելն օրէնք է Համարում: Թէ՛ փոքր, թէ՛ մեծ յանցանքով այսպէս վարուողը անգոսնում է պատուիրանը:

Արդ, թող ձեր պատճառով չտրտմի Բարեբարը, Գթածը, Ողորմածը...

Սրանից առաւել ուրիշ ի՞նչ տրտմութիւն [կարող ենք պատճառել] Նրան, Ով ուղիղը ցոյց տուեց, իսկ մենք խոտոր ենք ընթանում. Ինքը ցոյց տուեց մեր բնութեան անմեղութիւնը, իսկ մենք մեղքով պղծում ենք այն. ցոյց տուեց Հարկաւոր կարիքները, իսկ մենք ակորդն ենք ցանկանում: Ասում է՝ անիրաւութիւն մի՛ գործէք Նրա Հանդէպ՝ ուղիղ օրէնքն ընդոտնելով, եւ մի՛ տրտմեցրէք:

¹ Ա Յովթ. Ա. 8

Բարեբարը. որովհետեւ բարեբարութիւնն է Աստուծոյ բնութիւնը, որով կառավարում է երկինքն ու երկիրն ըստ իւրաքանչիւրի օգտի եւ Իր բարութեանը Հաղորդ դարձնում ամենքին: **Գթածը.** գթութիւնը բարութեան պտուղն է: Արդ, բարի էր մեր Հանդէպ եւ [իրբեւ] պտուղ տուեց գթութիւնը, որովհետեւ մարդացաւ՝ ստիպուելով գթալ բարեբարութեան առատութիւնից: **Ողորմածը.** իսկ ողորմածութիւն է վշտակցութիւնը, քանզի եղաւ մեզ չարչարակից, Աստուծն բարեխօս եւ քաւութեան միջնորդ: **Սուբբը.** քանզի գուժ կայ, որ սուբբ է՛, այսինքն՝ [այն գուժը,] որ մարդկային է: Իսկ Նա, այս անելով, սուբբ է, որովհետեւ խոնարհութիւնը կրեց միայն մեր օգտի Համար եւ ոչ թէ՛ Իր: **Յատակը.** որովհետեւ կամքին կամ բնութեանը խառնուած շամանդաղ չունի՝ երեւալով մի կերպ եւ այլ կերպ լինելով [իրականում], այլ յստակ է. ինչպէս որ քաղցր ու սուբբ է երեւում, այդպէս էլ կայ [իրականում] է: **Անարատը.** որովհետեւ մարմնանալով՝ մարդկային արատներից ոչինչ չկրեց Իր կամքի մտածութեան խորհուրդներում: **Անպակասը.** որովհետեւ մարմնական ախտերի ապականութիւնը մարմնում եւա չընդունեց, քանի որ սուբբ էր մտքով եւ մարմնով, ինչն անհնար է մեզ Համար: Քանզի թէպէտեւ ոմանք մարմինը սրբեցին, սակայն չսրբեցին նաեւ դիւրաշարժ միտքը: Մինչդեռ Նա մտքով անարատ էր եւ մարմնով՝ ախտերի ապականութիւնից ազատ: **Միակը.** որովհետեւ մարդկանցից միայն Նա եղաւ սրանցով զարդարուած: **Մինք.** քանզի մի է [Նա] Աստուածութեան եւ մարմնի անճառ միութիւնից յետոյ: **Անփոփոխը.** որովհետեւ [Ինքը] չփոփոխուեց միութեան մէջ, եւ անճառ խառնումը չփոփոխեց բնութիւնները: Նա, Ով մարդ էր երեւում բնութեամբ, նոյն Ինքը նաեւ Աստուած էր իմացում ճշմարտութեամբ: **Ստոյգը.** որովհետեւ, իբրեւ մարդ պատրանքով, չերեւաց, խաբէութեամբ չըրջեց մարդկանց մէջ կամ Հակասական չխօսեց: **Աննենգը.** որովհետեւ Տէրութեան արդարութիւնը չնենգափոխեց ողորմութեամբ [արուած] փրկագործութեան մէջ: **Անցատուը.** որովհետեւ չկիրառեց [Իր] իշխանութիւնն ու պատժողական զօրութիւնը, ինչպէս անապատում՝ Իսրայէլի Հանդէպ, այլ ամէն ինչ կատարեց մարդկանց Հանդէպ ողորմութեամբ եւ քաղցրութեամբ: Եւ թէպէտ կարող էր պատուհասել, սակայն չկամեցաւ, [այլ Իր] զօրութիւնը ցոյց տուեց անբան թզենու տունկի վրայ:

Ով բոլոր ճառելի եւ իմանալի անուններից վեր է՝ իմ Յիսուս Աստուած:

Քանզի Աստուած իմանալի էր եւ եղաւ զգալի մարդ: Եւ նոյն ինքը, որ իմանալի Աստուած է, տեսանելի Յիսուան է: Բայց [սա] ո՛չ իմացական սուրբ հրեշտակներին է Հասանելի՝ ըստ իմանալիի, եւ ո՛չ մեր՝ զգալի մարդկանց լեզուով է ճառելի՝ ըստ զգալիի: Սա յայտնի է սերովբէներին՝ դէմքը թեւերով ծածկելուց՝ Անհասին Հասու չլինելու պատճառով: Մարդիկ նոյնպէս բնաւ չեն կարող նոյնին Հասնել: Որովհետեւ [Տիրոջ] ննջելը գիտեն, իսկ թէ՛ ննջածը ինչպէս էր ծովը խռովեցնում, տկարանում են [ըմբռնել]: Որովհետեւ քայլելը գիտեն, բայց թէ՛ ինչպէս էր [Նա քայլում] Հոսանուտ կոհակների վրայով, չեն կարողանում գիտենալ: Այսպէս անհաս է Յիսուսի անունը երկնաւորների եւ երկրաւորների Համար: Բայց ո՞րն է բնութեան անունը. քանզի անունը բնութեան էութիւնն է սահմանում, ինչպէս որ մարդը կենդանի, բանական եւ մտաւոր էակ է [սահմանում]: Իսկ Նրա բնութեան սահմանումը արարածները չգիտեն, այլ անուանում են Նրան իր ցոյց տուած գործերի ճանապարհով՝ բարի, ողորմած... [Սակայն] այս ամէնը սահմանում է կամքի գործերը եւ չի յայտնում բնութիւնը:

Թող ուրախ լինի ձեր բարութեան կրօնաւորութեամբ:

Մեղքերից (որոնցով է [Տէրը] թշնամանում) հրաժարուելուց եւ զգուշանալուց յետոյ յորդորում է դէպի բարեգործութիւնները, որոնցով ուրախացնում ենք Նրան: Որովհետեւ կատարեալ լինելու Համար բաւական չէ սոսկ հրաժարուել չարից, այլ նրա փոխարէն պէտք է ներընդունել բարին՝ ըստ այս խօսքի. «Խոտորուի՛ր չարից եւ բարին արա»¹:

Իսկ ո՞րն է մեր բարութիւնն ու Նրա ուրախութիւնը. մարմնի եւ մտքի կրքերը արդարութեամբ կրելը, քանզի սա է այս խօսքի ստուգաբանութիւնը: Որպէսզի շնչի ցանկութիւնը գլուխ չբարձրացնի իմանալիի վրայ եւ այն ծառայեցնի իրեն ու ախտերին, այլ միտքը լինի իբրեւ կառավարիչ, եւ մեր շունչն ու մարմինը նրանով դաստիարակուեն: Իսկ մտքի գաստիարակիչը Աստուծոյ օրէնքն է: Երբ կրքերն այսպէս ենք շարժում, ուրախանում է մեր Փրկիչը՝ փրկուածներիս տեսնելով իր շաւիղներով փութալիս:

¹ Սաղմ. ԼԳ 15

Թող խնդայ ձեր սուրբ կեանքով:

Մեր կեանքը սուրբ է լինում, երբ չի շաղախոււմ պղծիչ ախտերի Հետ. ո՛չ Հոգին՝ խորհրդով, եւ ո՛չ մարմինը՝ գործով: Եւ սա խնդութիւն է Նրա Համար, որովհետեւ [դրանով] մեր անձում նկարում ենք իր եւ ոչ թէ՛ օտարի պատկերը:

Թող Հանգստանայ ձեր պարկեշտ վարքով:

Որովհետեւ եթէ Պօղոսը, որ, Աստուածութեան առատ սիրոյ միայն Համն առնելով, ասում էր. «Ո՞վ է Հիւանդանում, եւ ես չեմ Հիւանդանում: Ո՞վ է զայթակղում, եւ ես չեմ այրում»¹, ապա Քրիստոս, որ ոչ թէ՛ իր, այլ մեզ Համար մարդացաւ ու մեռաւ, երբ մեզ տեսնում է անսուակ վարքով [ընթանալիս] եւ այնքան շնորհները ժխտելիս, վշտակցութեան ի՞նչ կրակով է այրում... Իսկ երբ մնում ենք պարկեշտութեան մէջ եւ ապրում՝ չվայելելով աշխարհը, այլ միայն ընթանալով նրանում եւ դէպի ինքը փութալով, Հանգստանում է Նա՝ մեզ այսպիսին տեսնելով:

Թող անհոգ լինի ձեր ժուժկալութեամբ:

Անժուժկալութիւնն է բոլոր ախտերի առիթն ու պատճառը, ինչպէս որ Համբերութիւնը՝ բարիքների: Նա մեզ վշտակցելու Հոգս չի ունենում, երբ զարդարում ենք ժուժկալութեամբ, այսինքն՝ ոչ մի ախտից չենք խռովում եւ չենք խոտորում ու ընկրկում:

Թող Հիանայ ձեր միաբանութեամբ:

Սուրբ Գիրքը բոլոր տեղերում մեզ յորդորում է միաբան լինել, որը թէ՛ ինչպէս է լինում, կարիք ունի բացատրութեան: Այն մարմնապէս սիրելը կամ միայն ըստ մարմնի իրար մերձ լինելը չէ. այլ բան է: Ամէն մարդ չէ, որ կարող է այս խորհուրդներին Հասու լինել, այլ այս՝ շնորհը [տրոււմ է] քչերին, որոնց էլ ընտրում եւ իրենց առաջնորդ են կարգում՝ Համաձայն նրա խօսքի եւ կամքի: Աստուած կամենում է, որ ամէնքը մի միտք ունենան եւ ոչնչով չհակառակուեն նրան կամ բաժանման ցանկութեամբ Հօտի միեղինութեան մէջ Հերձուած չմտցնեն, այլ մնան Հաւանութեամբ եւ նրա բոլոր խօսքերն ընդունեն իբրեւ Աստուծու: Եւ այս է, որ մեզ Հաճելի է դարձնում Աստուծուն՝ Հնազանդութիւնը, որից առաւել վե՛հ առաքինութիւն չկայ:

¹ ՏՃՆ Բ Կոր. ԺԱ 29:

Թող ուրախանայ ձեր զգաստութեամբ:

Սովորեցնում է մաքուր սիրոյ կերպը, այսինքն՝ Հայրականը եւ ոչ տիրականը: Քանզի Հայրն ուրախանում է որդու զգաստութեամբ, որովհետեւ ներքին մարդու գուլթն է շարժում անձին: Այսպէս եւ Քրիստոս, Հաղորդ լինելով մեր բոլոր կրքերին, բացի մեղքերից, եւ փորձով չարչարակցուելով, ոչ միայն մեր տրտմութեանը յատուկ կրքերն ապրեց, այլեւ ուրախութեանը: Եւ ահա [Նրա] ամենահայեաց աչքերի առջեւ է մեր ընթացքը. ինչպէս որ տրտում է անպատշաճի համար, այդպէս եւ պատշաճի համար՝ ուրախանում: Արդ, այս է զգաստութիւնը. քանի որ միացած ենք խաւար մարմնին, եւ մեզ համար դիւրին է դրժելը, երբ, առաջնորդուելով գիտութեան լոյսով, զգաստ ենք լինում, որպէսզի ճանաչենք որսացողի՝ դաւաճանիչ ծուղակները, Նա ուրախանում է մեր արթնութեան եւ իր լուսաւորութեանը նմանուելու համար:

Թող բերկրի իր Հանդէպ ձեր սիրով:

Այս է ամէն ինչի վախճանն ու լրումը, քանզի սրա համար են Հիււտում առաքինութեան բոլոր տեսակները, որպէսզի նրանցով ճանապարհ Հարթենք դէպի Աստուծոյ սէրը: Իսկ սէրը եզր կամ սահման չունի, ինչպէս որ ժուժկալութեան համար մարմնի կարողութիւնն է [սահմանը], կամ միաբանութեան համար՝ [սեփական] կամքն ուրանալը: Մինչդեռ սրանցից ծնուածը՝ Աստուծոյ Հանդէպ սէրը, անեզր է եւ անվախճան: Եւ որքան մարդ ձգտում է [դէպի այն], այնքան աճում է գորովագին կարօտը: Իսկ ով իրեն համարում է սիրոյ եզրին հասած, այն պատճառով է [այդպէս] կարծում, որ չի սիրում: Այլապէս իւրաքանչիւր սիրողի համար սիրոյ վախճանը սիրելիին տեսնելն է: Եւ քանի որ մեր Սիրելիին փափագողներս այժմ անկարող ենք տեսնել, ուստի անվախճան փափագը աճում է շարունակ, մինչեւ հասնում է Նրան: Էլ չեմ ասում, որ մանաւանդ այնժամ եւս չի դադարում՝ ըստ առաքեալի. «...սրանք երեքն են [մնում], - ասում է, - եւ սրանցից մեծը անեզր սէրն է»²:

Բայց այս խօսքերի վերջում վարդապետութեան պարկեշտութիւնը տես ու սքանչացի՛ր, քանզի խրատական մասում, ինչպէս այլ

1 Այսինքն՝ սատաճայի:
2 Տե՛ս Ա Կոր. Ժ 13:

գրքերի սովորութիւնն է, չասաց. «Մի՛ բարկացրէք Աստուծն», կամ՝ «Մի՛ խռովեցրէք», այլ թէ՛ «Մի՛ թշնամանէք եւ մի՛ նենգէք»: Իսկ ապա, անցնելով յորդորականին, չի ասում, թէ՛ «Սրբուեցէ՛ք եւ արդարացէ՛ք խոստացուած փառքի կամ պսակների համար», այլ թէ՛ «Թող Քրիստոս ուրախանայ եւ բերկրի ձեր սրբութեամբ»: Եւ ի՞նչ ենք սովորում այս սուրբ խօսքերից, եթէ ոչ՝ սիրոյ մաքուր ու բնական կերպը, որում յանցաւորը պահւում է ոչ թէ՛ երկկողից, այլ ամօթից, որն աւելի մեծ է, քան երկկողը: Իսկ պահողին շարժում է բնութիւնը եւ ոչ թէ՛ արտաքին երեւոյթները: Այս խօսքերի ուսումը մեր ներսում է. ով քննում է, իւրովի է գտնում:

Գ

Այս եմ այժմ ասում ձեզ, եղբայրներ՝. փութացէ՛ք դէպի ձեր առաջիկայ գործը՝ Տիրոջ մէջ արդէն իսկ կատարուած:

Բոլոր գործերը կատարում են նրա համար, որպէսզի պտուղ տան ապագայում՝ շատը քչի փոխարէն, ինչպէս որ երկրագործն է յոյս ունենում սերմանելիս: Իսկ ձեր պտուղը, ասում է, պտուղ տալու կեդակարծ յոյսով չէ, այլ գործի պտուղը կատարուած է, քանզի Քրիստոս ձեր գլուխն ու պսակիչն է Հօր աջ կողմում: Իսկ ես խօսում եմ, որպէսզի փութեալով ու անվեհեր լինէք նոյնի մէջ: Որպէսզի այն շնորհը, որ Նա վերցրեց Հօրից ձեզ համար իր աշխատութեամբ եւ ինչպէս, դուք չկորցնէք հեղգութեան պատճառով: Քանզի ձեր գործի պտուղը կատարուած է՝ ոչ թէ՛ ձեզանով, այլ Քրիստոսով, որովհետեւ Նա ձեզ դարձրեց Աստուծոյ որդիներ: Միայն թէ՛ դուք ձեր գործերով դէպի Նրա շնորհը փութացէք եւ ոչ թէ՛ արդարանալու համար վստահացէք ձեր առաքինութեան վրայ, քանզի դա անկարելի է, ինչպէս առաքեալն է ասում. «Թէպէտ ճշուում եւ չարչարում եմ, բայց ոչ թէ՛ իմ արդարութիւնն ունեմ, այլ Քրիստոսի հաւատից եղածը»¹:

Քանզի այլեւս ի՞նչ ունեմ ձեզ ասելու Աստուծոց ունէք ձեր գրաւականը:

Այսինքն՝ Քրիստոսի Մարմինը, քանզի Նա է մեր փրկութեան եւ կեանքի առհաւատչեան: Արդ, եթէ այն չունենայիք, պէտք է իմ այս վարդապետութիւնը երկարէր: Իսկ որովհետեւ ամէնքդ հաւատացել

1 Տե՛ս Ա Կոր. Թ 27, Փլպ. Գ 9:

էք ու գիտէք, որ Աստուծոյ Որդին ձեզ համար մարմին առաւ եւ [այն] նստեցրեց չոր աջ կողմը, Կեանքի յոյսն ու Աստուծուն որդեգրուելը ձեզ համար իբրեւ առհաւատչեայ առաւ, եւ [որովհետեւ] Հոգով միշտ ծամուած ու ճաշակուած էք այս շնորհները, ինչի համար եւ ուրախ էք, [այդ պատճառով էլ] իբրեւ ամբողջին՝ խօսքի այլ նեցուկ չունենա՞ տալու [ձեզ] հաստատուն խարսխի վրայ ամրացածներդ:

Ստացել էք Նրա բարերարութեան տուրքերը:

Այսինքն՝ Սուրբ Հոգու շնորհները, քանզի Աստուծոյ եւ մարդկանց միջնորդ Յիսուս մեր գրաւորականը չօրը տանելուց յետոյ Նրանից առաւ այն տուրքերը իբրեւ առհաւատչեայ եւ սփռեց մեզանում, եւ խաղաղութիւնը հաստատեց ոչ թէ վայրապար¹, այլ առհաւատչեայի հաստատութեամբ: Որովհետեւ երբ Որդու մարմինը միացաւ Աստուածութեանը, եւ Հոգու Աստուածութիւնը բնակուեց մարդկանց մէջ, մի եղան անքակ պնդութեամբ, եւ այնժամ Հոգին յայտնապէս էր գործում նրանցում: Ուստի ինչպէս որ հաւատում էին Քրիստոսի՝ երկնքում լինելուն, այնպէս եւ հաւատում էին Հոգու՝ երկրում [լինելուն]:

Ակնկալում էք Նրա անխուսափելի Գալուստը:

Քանզի այնժամ ո՛չ մարդիկ եւ ո՛չ էլ դեւերը չեն կարող որեւէ տեղ փախչել Նրանից: Եւ դարձեալ՝ որովհետեւ անստգիւտ² հաստատութեամբ գալու է արդար Դատաստանով՝ պսակելու արդարներին եւ տանջելու մեղաւորներին, [ապա,] ասում է, ձեզ համար բաւարար զգուշութիւն է այն ահեղ եւ սոսկալի Օրը յիշելը:

Արդ, երեք բան կարգեց, որոնք երեք խորհուրդ են ուղղում մեզանում. գրաւականը՝ [որ] սէրն ու միտքը միշտ պահում է Իր մօտ. երկնքում՝ Հոգու շնորհները, [որ] զօրութիւն են ընձեռում եւ պարըսպում պատրանքներից. [եւ] Գալստեան յիշատակը՝ [որ] յորդորում է դէպի [Աստուծոյ] փառքը եւ գարհուրեցնում [Նրա] երկիւղով:

Երբ այսպէս ներգործում են սրանք Հոգու պարզութեան մէջ, [այդժամ] այդպիսին չի ունենում Հաղորդութիւն այս աշխարհի Հետ կամ դաւաճանութիւն պատրանքներից:

1 Վայրապար - գութ, անտեղի
2 Անստգիտ - անպարսաւ, անկասկած, անյանդիմանելի

Որովհետեւ եթէ այլեւս չմեղանչէք, անգիտութեան մէջ գործածները կների ձեզ: Իսկ եթէ, Նրան գիտենալով եւ Նրանից ողորմութիւն ստանալով, նոյն կերպ ապրէք, [ձեր] նախկին [մեղքերը] եւ չի ների ձեզ, եւ ողորմութիւն չէք ընդունի Նրանից:

Այս լսելով՝ թող ոչ ոք փոքր չհամարի այս խօսքի սահմանում ցոյց տրուած Աստուծոյ ողորմութիւնը: Այլ քննեք [այս խօսքի] ճշգրիտ իմաստը:

Արդ, նրանց՝ Քրիստոսին գիտենալը այն չենք համարում, որ, ինչպէս այժմ տեսնում է աշխարհում, բերանով աղաղակում են, թէ՛ քրիստոնեայ ենք, ովքեր այս առհասարակ գիտեն, սակայն թէ քրիստոնէութիւնը կամ իրենց կոչման յոյսն ինչն է, բնաւ չեն կարողանում դաւանել սրտի վկայութեամբ, այլ թերահաւատութեան երկբայութեան մէջ են, ինչպէս եւ [իրենց] գործն է ցոյց տալիս: Սակայն նրանց (Յովհաննէսի աշակերտների) մեղքը Հեթանոսութիւնն էր: Իսկ երբ ճանաչեցին Քրիստոսին, Հէնց այնպէս չճանաչեցին, այլ ողորմութիւն ստացան Հոգու շնորհը, որը [նրանց] սրտերում յայտնապէս վկայում էր, թէ Աստուծոյ որդիներ են, եւ զանազան նշաններ էր կատարում նրանց միջոցով, ինչպէս առաքեալն է յայտնում գաղատացիներին եւ կորնթացիներին¹: Եւ նրանց գիտութեան եւ իմաստութեան շնորհը, որ ստանում էին Հոգուց, աւելի մեծ էր, քան նշաններ գործելու [դէպքում] էր, որովհետեւ իւրաքանչիւրի ներքին մարդն անստգիւտ հաւատով տեսնում էր հանդերձեալ փառքը, Քրիստոսին եւ Նրա [տնօրինութեան] գործերը: Այսպիսի ողորմութիւն ստանալով, ասում է, եթէ դարձեալ ապրէք Հեթանոսական անխորութեամբ՝ վայր ընկնելով ոչ թէ հաւատի երկբայութեան, այլ միայն՝ մարմնի Հեշտախտութեան պատճառով, ողորմութիւն չէք ընդունի Տիրոջից: Իսկ այսօր հաւատն աղօտացել է աշխարհում, քանզի իւրաքանչիւրս փութում ենք ըստ կարողութեան գործ կատարել, սակայն թէ ո՛ր հաւատի վրայ ենք այն շինում, չգիտենք բնաւ: Հաւատ եմ ասում ոչ թէ Աստուածութեան մասին գիտենալը, այլ Քրիստոսի խորհուրդների շնորհների՝ գիտութիւնը:

Արդ, թէպէտ մէկը մկրտուել է եւ մկրտութիւնից յետոյ ծերացել, սակայն տգէտ է այս հաւատի գիտութեան մէջ, լինի կրօնաւոր թէ աշ-

1 Տե՛ս Գաղ. Բ 9, Բ Կոր. ԺԲ 12:

խարհական, երբ դարձի է գալիս եւ որոշում ուսանել այս ու ճանաչում է Քրիստոսի՝ մեր հանդէպ ողորմութեան մեծութիւնը, նրա սիրտը վկայում է, թէ՛ մինչ այժմ ինչ մեղք որ գործեցի, տգիտութեամբ էր, եւ Աստուած ներում է ինձ. սակայն եթէ նորից սայթաքեմ, իմ ապաշխարութիւնը ծանր կլինի, ոչ այսպէս թեթեւ ինչպէս որ երանելին է վախեցնում նմաններին, թէ ողորմութիւն չեն ընդունի:

Սակայն նախ գիտենալն ու ողորմութիւն ստանալն է, եւ ապա՝ այս: Այսօր ոչ բոլորս գիտենք, եւ քչերն ունեն գիտենալու շնորհ: Եւ ոչ միայն մկրտողները, այլեւ մկրտողներից շատերը բնաւ չգիտեն ըստ ներքին մարդու հաւատի խորհրդի զօրութիւնը: Այդպիսինների համար, մինչեւ որ շնորհներով ճանաչեն Արդարութիւնը, երբ էլ կամենան, բաց է Աստուծոյ ողորմութեան դուռը: Իսկ եթէ տգիտութիւնը արտոժելի են համարում եւ չեն ջանում հասնել աստուածճանաչողութեան, [ապա] իրենք իրենց մատնում են անաչառ Ատեանին:

Դ

Եւ այս ասելով, սկսեց աղօթել այսպէս:

Աշակերտներին ուղղուած վարդապետութիւնը կամեցաւ ամրապնդել այս աղօթքով, ինչպէս առաքինի երկրագործը, որ իր սերմերը անդաստանում ցանելուց յետոյ ոռոգում է, որպէսզի շուտով բուսնեն:

Ո՛վ [Դու], որ այս պսակը հիւսեցիր Քո հիւսմամբ, Յիսո՛ւս:

«Ո՛վ [Դու]» ասելը խօսքի սկզբում երկու նշանակութիւն ունի. մէկը՝ անհասութեանը խառնուած սքանչացում, եւ միւրը՝ դարձեալ սքանչացում՝ հարցական հակառակութեան հետ: [Պօղոս] առաքեալը սրանք ցոյց է տալիս միատեղ. «Ո՛վ Աստուծոյ մեծութեան եւ իմաստութեան խորութեանը»¹. սա հիացումն է, որ վեր է հասու լինելուց: Այնուհետեւ աւելացնում է. «Ո՛վ իմացաւ Տիրոջ միտքը»². սա անհասութեան միաւորումն է հարցման հետ: Իսկ Դաւիթ [մարգարէի] սովորութիւնն է մե՛րթ հակառակելով ասել. «Ո՛վ կիսօր Տիրոջ զօրութեան մասին»³, մե՛րթ՝ «Ո՛վ Հրեշտակներին Իր համար հոգիներ ստեղծեց»⁴,

1 Տե՛ս Հոմ. ԺԱ 33:
2 Տե՛ս Հոմ. ԺԱ 34:
3 Սաղմ. ԺԵ 2
4 Սաղմ. ԺԳ 4

«Ո՛վ Հաստատեց երկիրը»¹. այս խօսքերը զարմացում են [արտայայտում]: Այսպէս եւ՝ այժմ այս երանելին է [իր] մաքրագոյն աչքերի վերհայեցողութիւնը հպում իր սիրելի Լոյսին եւ, լոյսը խառնելով Լոյսի հետ, յաղթահարում է Վեհագոյնի անհասութիւնից եւ միայն յանձնում սքանչելի հիացմանը: Եւ իւրաքանչիւր խօսքի սկզբում նոյն բառն է դնում, որով ցոյց է տալիս իւրաքանչիւր խօսքի՝ ըստ բնութեան զարմանալի լինելը:

Ո՛վ [Դու], որ այս պսակը հիւսեցիր Քո հիւսմամբ, Յիսո՛ւս: Պսակ է անուանում առաքինութիւնները, որոնք նախքան այս, ըստ կարգի, սովորեցրեց աշակերտներին: Այս, ասում է, Դու հիւսեցիր, Յիսո՛ւս: Ինչպէ՞ս. քանզի նախ Իր հոգում եւ մարմնում կրեց բարութիւնների բոլոր տեսակները, եւ Ինքը, միահիւսելով առաքինութիւնները, դրանցով պսակեց Իր մարմինը եւ ապա սովորեցրեց հիւսել նոյն պսակը եւ հաղորդակից լինել նոյն փառքին:

Եւ թէ որն էր պսակը, որ Յիսուսը, առաքինութիւնների հիւսերը միահիւսելով, կապեց Իր գլխին, ասում է առաքեալը. «Մահուան չափ հնազանդ եղաւ եւ խաչի՛ մահուան»²: Արդ, երբ Նա հնազանդուում էր, Հայրը հիւսում էր պսակը: Իսկ երբ մահուամբ աւարտին հասցրեց հնազանդութիւնը, հիւսուած պսակը կապեց նրա գլխին, այսինքն՝ Նրան շնորհեց բոլոր անուններից էլ վեր անու՛ն³, եւ ամէնքը խոնարհուում են Ադամի Պատկերին, Ո՛վ անշփոթ խառնմամբ միացաւ Հօր կերպարանքին:

Ո՛վ [Դու], որ այս բազում ծաղիկները միացրիր Քո անթառամելի ծաղկին:

Անթառամ ծաղիկը փառքի եւ Աստուածութեան էութեան մէջ ծաղկած նրա մարմինն է: Իսկ բազում ծաղիկները զանազան առաքինութիւններով դէպի՛ Նա փութացած մարգիկ են. մէկը՝ վկայութեան որակութեամբ, միւրը՝ ճգնութեան գոյնով. մէկը՝ կուսութեամբ, եւ միւրը՝ ամուսնութեան պարկեշտութեամբ. մէկը՝ աղքատութեամբ, եւ միւրը՝ ողորմածութեամբ. մէկը՝ օրինադրութեամբ, եւ միւրը՝ հնազանդութեամբ: Սրանք բոլորը (ինչպէս զանազան անդամները՝ գլխին) Քրիս-

1 Սաղմ. ԺԳ 5
2 Տե՛ս Փլպ. Բ 8:
3 Տե՛ս Փլպ. Բ 9:

տոս խառնեց իր մարմնին եւ Հաղորդ դարձրեց իր փառքին: «Որովհետեւ ես կենդանի եմ, - ասում է, - դուք եւս կենդանի էք լինելու»¹: «Ես Հօր մէջ եմ, դուք՝ իմ մէջ, եւ ես՝ ձեր մէջ»²: Եւ առաքեալն ասում է. «Մինչեւ [որ] ամէնքս կատարեալ այր դառնանք՝ Քրիստոսի կատարելութեան Հասակի չափով»³:

Ո՛վ [Դու], որ սերմանեցիր Քո այս կենարար խօսքերը:

Կենարար խօսք պէտք է Հասկանալ պատուիրանները, քանզի Նրա պատուիրանները յաւիտենական կեանք են, [ինչպէս որ] ասաց⁴: Եւ թէ ինչ իշխանութեամբ մահկանացուն կարող է անմահութիւն ստանալ, Քրիստոս աշխարհում սերմանեց մէկ այլ կեանքի գոյութեան յոյսը՝ նախ իր մարմնում այն Հաստատելով եւ ապա վարդապետելով մեզ նոյնը ստանալ:

Ո՛վ [Դու], որ Քո ծառաների միակ խնամակալն ու բժիշկն ես, որ ձրի ես բժշկում:

Բաղձանքը ծնում է խօսքեր, որոնց Հասուլ լինել չի կարող անգամ զօրաւոր մեկնիչը: Քանզի ո՛վ կարող է չափել Յովհաննէսի սէրը Քրիստոսի Հանդէպ: Որտեղի՞ց էին ծնւում այս խօսքերը [Տիրոջ Հետ] խօսելիս: Արդ, տե՛ս, թէ ինչ է ասում. միայն Դու եղար մարդկանց խնամակալն ու բժիշկը: Խնամքի չափն [այն է], որ իր արդարութիւնը տուեց մեզ, մեր մեղքերն ընդունեց իր վրայ եւ մեռաւ մեր փոխարէն: Նոյն ինքը նաեւ ձրի բժշկութիւնն է, որովհետեւ Հոգու պարգեւները շնորհներով տուեց աշխարհին եւ ոչ թէ՛ ըստ մեր գործերի: Եւ Նա, գալով, ամենայն անգիտութիւնից [մեզ Հանելով], միխթարեց ու բժշկեց [մեր] ցաւերը, որովհետեւ ուսուցանեց, որ քանի գեռ մարմնի մէջ ենք, միշտ քաւում ենք Քրիստոսի շնորհներով. «Յիսուսի Արիւնը, - ասում է, - մեզ սրբում է մեր բոլոր մեղքերից»⁵: Երբ խորհրդի գօրութիւնն իբրեւ կերակուր լինում է մարմնի եւ Հոգու Հետ, [այնժամ] ճանաչում ես, որ միշտ ձրի է բժշկում:

Ո՛վ [Դու], որ միակզ ես բարերար եւ անամբարտաւան:

1 Յովն. ԺԴ 19
2 Յովն. ԺԴ 20
3 Տե՛ս Եփես. Դ 13:
4 Տե՛ս Մատթ. ԺԹ 17:
5 Տե՛ս Ա Յովն. Ա 7:

Մենք սատանայի երկու կիրք ճանաչեցինք՝ չարութիւն եւ ամբարտաւանութիւն, որովհետեւ եթէ ամբարտաւան չլինէր, կզղջար [գործած] չարիքների Համար: Սա նաեւ աղբիւրն է մարդկային բոլոր մեղքերի: Չարութիւնից ծնւում են մարմնի գիճութիւնն ու Հեշտախտութիւնը, իսկ ամբարտաւանութիւնից՝ մեղքերի Հոգեկան եւ շնչաւոր տեսակները, որոնցից՝ ե՛ւ մեծերից, ե՛ւ փոքրերից, միայն Տէրը մարմնով անփորձ գտնուեց: Իսկ [մենք]՝ դրանցով փորձուածներս, արդարանալով [Քրիստոսով], սրբուեցինք:

Ո՛վ [Դու], որ միակզ ես ողորմած եւ մարդասէր:

Ողորմութիւնը կարեկցութիւն է. երբ մարդ ստիպւում է գթութիւնից եւ ձեռք է մեկնում ընկածին: Այս ճանաչել տուեց Նա՝ [իր] մարդանալով եւ [մեր] ընկած բնութիւնը կանգնեցնելով: Իսկ մարդասիրութիւն [է ասում], որովհետեւ իր կանգուն եւ սուրբ մարմինը պարգեւեց մարդկանց մեղանչական ազգի փոխարէն՝ պատարագելով եւ քաւելով [մեր մեղքերը]: Ոչ ոք, ասում է, այսպիսի սէր ցոյց չտուեց՝ անձը դնել բարեկամների Համար, ինչպէս որ ես եմ դնում թշնամիների Համար¹:

Ո՛վ [Դու], որ միակզ ես փրկիչ եւ արդար:

[Տէրն] արդարութիւն է գործում փրկութեան Հետ: Քանզի շատերը կան, որ փրկում են ոչ թէ արդարութեամբ, այլ զօրութեան ուժը գործադրելով: Իսկ նա ոչ թէ այդպէս [արեց], այլ՝ արդարութեամբ, որովհետեւ վերցրեց այս մարմինը եւ, նրա կրքերով ընթանալով, [իր] անմեղութեամբ ամաչեցրեց չարախօս թշնամուն: Եւ ապա անարդարներիս Համար Արդարին փրկանք տուեց Հայր Աստծուն՝ ըստ Պետրոսի², եւ մեզ ազատեց Ադամի դատակնիքի ծառայութիւնից, որովհետեւ ինչպէս որ մեռանք Հին [Ադամի] մեղքերով, [նոյնպէս եւ] այս Նորի արդարութեամբ կենդանացանք:

Ո՛վ [Դու], որ միշտ ես, ամենքի մէջ եւ ամէնուր մերձ ես, Աստուած իմ Յիսուս: Դու Քո պարգեւներով պարուրում ես բոլոր նրանց, ովքեր Քեզ են յուսացել:

1 Տե՛ս Յովն. ԺԵ 13:
2 Տե՛ս Ա Պետ. Գ 18:

[Տիրոջ] մշտնջենաւորութիւնը ինքը [Յովհաննէսը] յայտնեց Աւետարանում ասելով. «Սկզբից էր Բանը»¹: Իսկ թէ [Տէրն] ինչպէս է ամենքի մէջ եւ ամէն տեղ մերձ, բացատրութեան կարիք ունի: Երբ ասում է. «Ես ձեզ Հետ եմ բոլոր օրերում»², եւ՝ «Դուք իմ մէջ մնացէք, եւ Ես՝ ձեր մէջ»³, սա հասկանում ենք ոչ թէ ըստ [Իր] բնութեան, այլ ըստ մեր՝ Իրեն ճանաչելու եւ ըստ Իր նախախնամութեան: Քանզի ինչպէս որ [բուն] արեգակը երկնքում է, իսկ [նրանից] ամէնուր սփռուած լոյսը մարմնապէս մերձ է ամէն ինչին, այսպէս էլ Չանում ենք հասկանալ Աստուածութիւնը, որ այդ օրինակից վեր է: Եւ ասում ենք, որ Նա բոլոր նրանց մէջ է, ովքեր գիտեն նրան: Որովհետեւ ինչպէս որ մարմնի Հպուելը մարմնին՝ մերձաւորութիւն է, այդպէս էլ անստգիւտ Հաւատով Հոգու մերձենալը Աստծուն Հաղորդութիւն է ասում: Եւ այս Հոգին է նրա տաճարը, որովհետեւ [թէպէտեւ] Նա զօրութեամբ եւ Իր տեսութեամբ մերձ է ամենքին, սակայն ամէնքը չէ, որ մերձ են նրան: Ինչպէս օրինակ՝ արեգակը մերձ է ինձ, սակայն երբ փակում եմ աչքերս, մերձ չեմ նրան, իսկ երբ բացում եմ, Հաղորդ ենք լինում միմեանց: Այսպէս եւ Աստուծոյ իմանալի լոյսն ազդում է մինչեւ շնչի եւ Հոգու զատորոշումը, սակայն որքան [ժամանակ որ] փակ է Հոգու աչքը, չի կարող տեսնել նրան, Ով մերձ է, իսկ երբ բացում է, տեսնում է: Այն փակում են անհաւատութիւնը եւ յուսահատութիւնը, [այն,] որ նրան մարմնով չտեսնելու պատճառով չենք Հաւատում [Սուրբ] Գրքին, որը վկայում է նրա մերձ լինելու մասին. ուստի եւ յոյս չենք տածում եւ օգնութիւն չենք խնդրում՝ կարծելով, թէ Հեռու է մեզանից օդի անջրպետութեամբ: Այս պատճառով չասաց, թէ՛ պարուրում ես ամենքին, այլ խտրութիւն գրեց, թէ՛ ովքեր Քեզ են յուսացել: Այսինքն՝ ովքեր տեսնում են Քո լոյսը, խնամում ես նրանց, քանզի չյուսացողը չի կարող աղօթել: Ինչպէս որ եթէ արեգակին ասես. «Մագի՛ր փակուած աչքերին», նա կպատասխանի. «Ես ծագել եմ. ով կամենում է, թող ինքը աչքերը բանայ լոյսի առաջ եւ վայելի», այսպէս էլ Աստուած ամենքին մերձ լոյս է, սակայն ոչ ամենքի իմանալի աչքերն է պարուրում կամ ծագելով՝ նրանց միանում, այլ

1 Յովհ. Ա 1
 2 Մատթ. ԻԸ 20
 3 Տե՛ս Յովհ. ԺԵ 4:

միայն՝ [նրանց], ովքեր յոյսով ու Հաւատով բացում են միտքը եւ իրենց մերձ փայլատակող լոյսն ընդունում իրենց մէջ:

Ո՛վ [Դու], որ գիտես մեր չարախօսի ամէնուրեք [արուող] մեքենայութիւններն ու բռնութիւնը:

Այս չարախօսի մասին Դաւիթը բազմիցս խօսում է սուրբ սաղմոսներում, եւ ով մտքով Հայում է [նրանց], ուսանում է [չարի] բռնութեան ու չարախօսութեան մասին: [Նրա մասին է խօսում], երբ ասում է. «Քանզի իշխանները նստեցին ու չարախօսում էին ինձանից»¹, եւ՝ «Իրենց բերանները բացեցին ինձ վրայ եւ ասացին՝ այո՛, այո՛, մեր աչքերը տեսան»², ինչպէս նաեւ այլ բազում բաներ:

Սակայն քննեք, թէ չարախօսութիւնն ինչպիսին է: Այդ իմանում ենք Յոբից, որովհետեւ Աստուած Հարցրեց երանելու առաքինութեան մասին, եւ սատանան չարախօսեց³: Բոլոր մարդկանց մասին նա այսպէս ամբաստանում է Աստուծոյ առաջ: Սակայն առանց մեր կամքի նա չի կարող մեզ գցել խորհուրդների մէջ, այլ վտանգ է բերում այս արտաքին մարմնին, ինչպէս Յոբին ու վկաներին, որոնց նոյնիսկ այդպէս չկարողացաւ տիրել: Իսկ մեզ տիրում է բազում անգամ: Քանզի, մեր մէջ տեսնելով մեղքերի ախորժումը խորհրդով, դրան է խառնում ամբոխական խորհուրդներով յորդորելը եւ ստիպում մեղք գործել՝ այն քաղցր ցոյց տալով այս մարմնի յօժարութեան Համար: Եւ երբ մարտում չենք կարողանում յաղթել, այլ խորհուրդը կատարում ենք գործով, չարախօսում է Աստուծոյ առաջ, թէ իբր՝ «[Մեղանչողները] ինքնակամօրէն ու բնութեան Հարկադրանքով թաւալուեցին դրա մէջ եւ ոչ [իմ] մեքենայութիւնների, դաւաճանութեան եւ բռնութեան պատճառով: Ուստի մարդիկ ինձ պէս կամակոր են եւ ողորմութեան անարժան»: Եւ սա, ասում է [Յովհաննէսը] Քրիստոսին, գիտես Դու, քանզի մարմին առար, եւ [թշնամին] չկարողացաւ Քեզ Հալածել: Փորձուեցիր՝ օգնելու Համար վտանգուածներին, եւ [մեզ] վշտակից Քահանայապետ ես:

Արդ, այնպէս Համարենք, թէ Թագաւորը գալով՝ Հաղորդ եղաւ մեր աղքատութեանը, մեր ամբողջ թշուառութեան փորձն առաւ եւ ա-

1 Սաղմ. ԾԺԸ 23
 2 Սաղմ. ԼԴ 21
 3 Տե՛ս Յոբ Ա 8-11:

պա գնաց չօր մօտ: Եւ եթէ մէկ ուրիշը մեր մասին չարախօսելու մտնի Նրա առաջ, իսկոյն, Որդու ոտքերից բռնուելով, ապաւինենք Նրան՝ ասելով. «Քեզ ենք ապաւինում. Դու տեսար եւ իմացար, Դու ստոյգ գիտես՝ դա սո՛ւտ է ասում, թէ՞ ճշմարիտ»: Եւ նա, վկայելով չօր առջեւ, ամաչեցնում է մեր չարախօսին: Այսպէս Քրիստոս, միշտ մեզ համար քահանայագործելով, իր մարմնով վշտակցութեան փորձն առած, ամաչեցնում է սատանային չարախօսութեան համար եւ նրան, որ դաւաճանիչն է, դատապարտում է դաւաճանողածններիս փոխարէն՝ չօր առաջ ցոյց տալով իր՝ բնական կրքերով անմեղ մարմինը, որ այնպէս բարձր մնաց մեղքերից եւ արդարացրեց անբերւոյթ որսացողի պատրանքներով ու բռնութեամբ խարդաւանուած մարդկային ցեղը:

Ե

Եւ ապա, հաց խնդրելով, գոհացաւ այսպէս:

Մինչեւ այստեղ [ասուած խօսքերը] ո՛չ գոհութիւն էին եւ ո՛չ էլ իր համար աղօթք, ինչպէս որ պատրաստուած է [այժմ] անել, այլ աշակերտների փրկութեան համար էին, որոնց եւ ասաց [ղրանք]: Իսկ սրանից յետոյ կամեցաւ տէրունական Մարմնի յիշատակը կատարել ըստ իրենց սովորութեան, [որի մասին] գիտենք Գործք առաքելոցի պատմութիւնից: Մի տեղ ասում է, թէ հաղորդ էին լինում հացի բեկանմանն ու աղօթքին¹, մէկ այլ տեղ, թէ՛ Պօղոսը, վարդապետութիւնը երկարացնելուց յետոյ, բեկանուած հացը տուեց նրանց²: Քանզի Քրիստոսից ընդունեցին հրամանն ու նոր ուխտը՝ այս միշտ կատարելու ի յիշատակ իր խորհուրդների. այսինքն՝ այս զգալի հացի հետ հոգով եւ հաւատով ուտում ենք Քո Մարմինը եւ նրանից եղած փրկութիւնը: Ուստի եւ նա (Յովհաննէս Աւետարանիչը) աղօթքից յետոյ հաց խնդրեց՝ կատարելու այս խորհուրդը, որպէսզի, օրհնութիւնների գոհութեամբ հացը վերածելով Տիրոջ Մարմնի, աշակերտներին հոգով ու մարմնով հաղորդ դարձնի Քրիստոսին:

Ինչպիսի՞ օրհնութիւն, ինչպիսի՞ գոհութիւն կամ ինչպիսի՞ պատարագ անուանենք այս հացը բեկանելիս, եթէ ոչ՝ միայն Քեզ, Յիսուս:

1 Տե՛ս Գործ. Բ 42:
2 Տե՛ս Գործ. Ի 7, 11:

Փառաւորութիւնը կարճում է՝ ակնարկելով [Աստուածորդու] անբաւութեան անճառելիութիւնը, այսինքն՝ օրհնելուց եւ գոհութեամբ հատուցելուց էլ վեր առատացաւ շնորհդ մեզանում, եւ չկայ [այլ] օրհնութիւն կամ բանական պատարագ, որ կարող ենք մեր կողմից տալ Քո չօրը նրա փոխարէն, որ Քեզ շնորհեց մեզ, բացի միայն Քեզանից, Յիսուս: Այսինքն՝ միայն Քեզ ենք մեր կողմից նուէր եւ ընծաների պատարագ տալիս Նրան: Քանզի նուիրողի ամէն պատարագ Աստուծոյ Հետ հաշտութեան կաշառք է, որպէսզի, ընդունելով այն, թողնի [մեր] յանցանքների պատճառով [եղած] բարկութիւնը: Արդ, իսրայէլացիները դրա համար Նրան էին տալիս անբան [կենդանիների] հոյլեր, իսկ նա նախատեց. «Ես միս չեմ ուտում: Ինձ օրհնութեան հոյլեր, իսկ նա նախատեց. «Ես միս չեմ ուտում: Ինձ օրհնութեան բանական նուէրը բեր, որպէսզի միտքդ նրանով հպուի Ինձ, որ անմարմին եմ»¹: Բայց որովհետեւ այդ կերպ եւս չկարողացանք հաշտեցնել, ուստի եւ Որդին եկաւ եւ մեր կողմից չօրը [տրուող] նուէր եղաւ: Եւ ամէն ինչի փոխարէն Նրան ենք տալիս սիրելի Յիսուսին, այսինքն՝ մեզ համար [Նրա] կրած չարչարանքների խորհուրդը: Սրա համար է [Յովհաննէս Աւետարանիչն] ասում՝ միայն Քեզ, Յիսուս. այսինքն՝ այս հացն առնելով՝ Քո այդ խորհրդով ենք կնքում եւ մեր Աստծուն ու Քո չօրը նուէր ընծայում:

Փառաւորում ենք, Տէ՛ր, Քո յայտնած չօրդ անունը:

Քանի դեռ Յիսուս չէր յայտնուել, ոչ ոք Աստուածութեանը Հայր կամ Որդի անուանել չգիտէր, այլ միայն փառաւորում էին Նրան իբրեւ Աստուծոյ, Որն [Իր մէջ] պարունակում էր երեք Անձեր. քանզի բոլոր Գրքերը երեք են ցոյց տալիս Աստծուն ու Տիրոջը: Իսկ ապա Քրիստոս՝ Աստուծոյ Որդին, մարմնով դալով, յայտնեց մեզ չօր անունը եւ Անձերի յատկութիւնները: Այստեղից էլ սովորեցինք Հայր եւ Որդի եւ Հոգի անուանել երրորդութիւն Մի Աստուածութեանը: Այդ ենք, ասում է, փառաւորում՝ չօր Անձը՝ [Նրա] Հետ եղած Որդի Անձիդ միջոցով:

Փառաւորում ենք Քո դռան մուտքը:

Դռան մուտք պէտք է հասկանալ կա՛մ [Յիսուսի]՝ նրանց երեւալը միաշաքաթի երեկոյան, ինչպէս պատմուած է², կա՛մ մարմնանալը: Ո-

1 Տե՛ս Սաղմ. ԽԹ 13-14:
2 Տե՛ս Յովհ. Ի 26:

որովհետեւ [Նրա] մարմինը եղաւ իբրեւ դուռ, եւ Աստուածութիւնը նրանով մտաւ այս աշխարհ, որը փառաւորում ենք, այսինքն՝ նուիրում Հօրը: Եւ դրա առաջ վերածայնում ենք, թէ՛ Քո կամքով այս ընդունեցինք իբրեւ շնորհ՝ Քո Միածնի միջոցով:

Փառաւորում ենք Քո Յարութիւնը, որ Քեզանով ցոյց տրուեց մեզ:

Որովհետեւ Նա եղաւ անդրանիկը մարմնով մեռածներից, որ յարութիւն առաւ մշտնջենապէս: Եւ ցոյց տուեց ամենքին, որ մարմին ունեցողներին հնարաւոր է յառնել մեռնելուց յետոյ եւ մնալ անապականութեան մէջ: Եւ այս, ասում է, Քեզանից ընդունած շնորհը¹, նուիրում ենք Հօրը իբրեւ բարեխօս մեզ համար:

Փառաւորում ենք Քո ճանապարհը:

Այսինքն՝ մարմնով [անցած] ճանապարհը, որ [Տէրը] հարթեց երկնքում մեռելներից յարութիւն առնելուց յետոյ եւ նստեց Հօր աջ կողմում՝ մշտնջենաւորների մէջ՝ իբրեւ մեզ սրբող եւ քահանայապետ:

Փառաւորում ենք Քո սերմը...

Սերմ են կոչւում Քրիստոսի՝ մարմնով յայտնուելուց յետոյ [իրագործած] զանազան տնօրինութիւնները: Եւ դրանք սերմանեց մեր մէջ եւ բուսցրեց իր կողմից [տրուած] շնորհները, հաւատը եւ խոստովանութիւնը, որոնք սահմանեց ըստ կարգի. նախ՝ աշխարհ մտնելը, ապա՝ յառնելը, այնուհետեւ, դէպի երկինք [տանող] ճանապարհով [ելնելով], Հօր աջ կողմում նստելը: Եւ ապա՝ սերմը: Որովհետեւ Նրա գիտութեան սերմը այնժամ բուսաւ մեր մէջ, երբ Նա, մտնելով երկինք, Հոգու ցօղը հեղեց այս աշխարհի վրայ:

Եւ Նա գալով՝ ի՞նչ բուսցրեց մեզ համար. խօսքը, շնորհը, հաւատը՝ սրանք սերմանեց Քրիստոս: Բայց քանի դեռ ինքը երկրում էր, որեւէ մէկի սրտում չբուսաւ սրանց հաւատը, այլ աշակերտները յարութիւնից յետոյ էլ մանուկներ կոչուեցին՝ մանկաբար [կատարուող] գործում: Իսկ երբ Հոգին եկաւ, ծաղկեցրեց այն, ինչի մասին ասում է, [այսինքն՝ սերմը]: Եւ սակաւ ու փոքր խօսքերով մեծամեծներն է թուարկում:

¹ Այսինքն՝ Քրիստոսի Յարութիւնը:

Խօսքը. որովհետեւ Հոգու [գալուստից] յետոյ իմացանք, թէ՛ Նա, Ով սկզբում յայտնուեց մեզ, Հօր Խօսքն էր: Ենթահետք. եւ Նոյն ինքը շնորհներով իջաւ երկնքից եւ մարմնանալով՝ բնակուեց մեր բնութեան մէջ: Հաւատը. եւ ո՞րն է սրա պատճառը. Բանի շնորհները, [որովհետեւ Տէրն] ըստ [մեր] արժանիքների չիջաւ [երկիր, այլ]՝ որպէսզի մեզ համար հաւատ լինի, այսինքն՝ [Իր] սքանչելիքներով մեզանում հաստատի Աստուածութեան գիտութիւնը եւ անչափ գթութեամբ՝ մարդկանց փրկութիւնը: Աղբ. որովհետեւ ինչպէս աղն է համեմուտ եւ ճաշակելի դարձնում կերակուրը, այնպէս էլ Նա, Իր՝ մեզ յայտնուելով, համեմեց մեր մարդկային անհամութիւնը եւ ճաշակելի դարձրեց Հայր Աստծուն. այսինքն՝ Աստուածութիւնը [սառնեց այս մարմնին եւ այս մարմինն անուշացրեց աստուածեղէն աղով: Անխօս մարգարիտը. երբ ասում է, թէ Աստուծոյ միութիւնը աղ է այս մարմնի համար, ակելացնում է՝ անխօս մարգարիտը՝ սրանով հաստատելով խօսքից վեր անճառ միութիւնը: Քանզի «անխօս» է ասում, որովհետեւ խօսքը կամ խօսքով [արուած] պատմութիւնը չի կարող հասու լինել Նրան եւ ցոյց տալ Աստուծոյ՝ մարմնի հետ միաւորուելու եղանակը. որովհետեւ խառնուում եւ ոչ շփոթումը, բնութեամբ միութիւնը եւ էութիւնների [տարբեր] յատկութիւնները երեւում են նոյն Մէկի մէջ: Միացման պատճառով բնութիւնները չփոփոխուեցին, ինչպէս տեսնուում է այլ միաւորութիւններում, եւ ոչ էլ անշփոթ միութիւնը յարակցութիւն եղաւ, ինչպէս որ մեզանում գտնում ենք իրերի անփոփոխելի հպաւորութիւնները: Այլ [այս] միութեան մէջ երեւում են [առանձին] յատկութիւնները, իսկ դրանց մէջ էլ՝ միութիւնը, որն անհասանելի է մարդկային խօսքին եւ անճառելի՝ նրա մտքի ու լեզուի համար: Գանձը. Քրիստոս Աւետարանում իրեն անուանեց գանձ եւ մարգարիտ¹, եւ գանձը երկրորդում է այն անուններին: Գանձ է [կոչւում], որովհետեւ Նա ամենայն հոգեւոր հարստութեան պատճառն է ստացողի համար: Իսկ ազարակում է, որովհետեւ պարունակուեց մարմնի մէջ եւ հասանելի ու փափագելի չէ ամենքին, այլ միայն՝ գիտեցողներին, ովքեր եւ վաճառում են այս կեանքի բոլոր զբաղմունքները եւ, սիրոյ գնով սեփականացնելով, [իրենց] սրտի մէջ Նրան են ստանում: Արօրը. քանզի Նա՝ աշխարհին տրուած Գանձը, որ մարդացաւ շնորհով եւ անճառելիորէն միացաւ մեզ, չսպասեց, մինչեւ որ մենք փութայինք

¹ Տե՛ս Մատթ. ԺԳ 44:

դէպի Նա, եւ կարօտեալներս գրկախառնուէինք շնորհին, այլ ինքը արօր եղաւ վարդապետութեան խօսքով ու նշանագործութեամբ եւ հերկելով սերմանեց մեզանում մեր փրկութեան գիտութիւնը: Ուսկանք նոյն ինքը Բանն է, որ, գցուելով այս աշխարհ, մարդկանց որսաց մեղքերի ծովից [նրանց] փրկութեան համար: Մեծութիւնը. որովհետեւ ոչ թէ որսաց մահուան համար, այլ ուսկանով ժողովուածներին բարձրացրեց դէպի անվախճան թագաւորութեան մեծութիւնը:

Որ մե՛զ համար կոչուեցիր մարդու Որդի...:

Ծածկաբար ասածները [այսուհետեւ] սկսում է մեկնաբանել՝ երկրորդելով այլ եղանակով: Քանզի Դու, ասում է, որ [Աստուծոյ] Բանն էիր, ոչ այլ բանի, այլ մեզ համար շնորհով յանձն առար լինել եւ կոչուել մարդու Որդի:

Ճշմարտութիւնը. ինչը վերելում կոչեց հաւատ, այստեղ անուանում է ճշմարտութիւն, որովհետեւ մարդկութեանը [տրուած] այս շնորհը մեզ համար, ասում է, եղաւ Քո կողմից փրկութեան ճշմարտապէս եւ ոչ թէ կարծեցեալ պատրանքով: Հանգիստը. արգարեւ հանգիստ, որից առաւել հանգիստ եւ ուրախութիւն չկայ վրդովուած հոգու համար: Այսինքն՝ եթէ [մէկը] պոռնիկ է, [Աւետարանի] պոռնիկին հանգստացած է գտնում Նրա մօտ. թէ [մէկն] աւազակ է, Տիրոջը տեսնում է աւազակին ողորմելիս. թէ մաքսաւոր՝ մաքսաւորների հետ սեղան նստած եւ մինչեւ ամենայնտիները խոնարհուած, որպէսզի բոլոր յուսահատուածները, դիմելով դէպի Նրա յոյսը, հանգիստ գտնեն՝ [ազատուելով] իրենց խռովութիւնից: Գիտութիւնը. Քրիստոսի տնօրինութեան գիտութիւնն է, թէ ինչու [այն] եղաւ, կամ Նրա կողմից որչափ զօրութիւն ընձեռուեց մեզ. քանզի խորհրդաբար է եւ ոչ յայտնի, ինչի մասին եւ այս աղօթքն էր անում առաքեալը եփեսացիների համար. «Աղօթում եմ, որ գիտենաք, թէ ինչ է Նրա կոչման յոյսը, եւ ինչ է Նրա զօրութեան առաւելութիւնը մեզանում»¹: Զօրութիւնը. արդ, Պօղոսը ցոյց է տալիս, թէ ինչ է զօրութիւնը. «Որովհետեւ, ասում է, փրկուած էք Նրա շնորհներով՝ հաւատի՝ միջոցով եւ ոչ գործերի»²: Պատուիրանը. հաւատից յետոյ կարգում է նաեւ պատուիրանը, որն ընդունեցինք, քանզի այս երկուսով ենք կատարեալ

լինում: Համարձակութիւնը. երբ հաւատով զօրանում ենք եւ պարըստաւում պատուիրանով, իր հանդէպ համարձակութիւն է տալիս մեզ՝ ասելով. «Եթէ իմ մէջ մնաք, եւ իմ խօսքերը՝ ձեր մէջ, ինչ որ խնդրէք իմ անունով, կլինի ձեզ»¹: Եւ [նրանք,] ովքեր մնացին [Նրա մէջ] եւ պահեցին [Նրա պատուիրանները], գիտենք, որ համարձակօրէն խնդրեցին եւ ստացան: Ազատութիւնը. քանզի գերեալներին ազատեց իր շնորհներով: Այսինքն՝ ամէն մարդ ճշմարիտ էր կարծում այս աշխարհի կեանքը եւ սրան էր ծառայում, որքան կարողանում էր. իսկ Նա գալով՝ այլ կեանք քարոզեց՝ ամենքի միտքն ու ցանկութիւնը ազատելով մեղքերի ժամանակաւոր գերութիւնից: Դէպի Քեզ փախուստը. որովհետեւ երբ մէկն ազատուած է, միանգամից չի գերծ մնում այս աշխարհից, այլ աշխարհը, ընթանալով [նրա] ետեւից, գայթակղում է փառքով, զբաղմունքներով կամ հեշտութեամբ, որպէսզի թերեւս հասնի ու կործանի: Իսկ ազատուածը փախչելու այլ ապաստան չունի, բացի Քրիստոսից, Ում մէջ հաստատուած է աղօթքով եւ հաւատով՝ իր [մտքի] աչքի առաջ նկարելով Նրա խոստումներն ու չարչարանքները եւ օրըստօրէ, փութով, արագացնում [իր] ընթացքը դէպի մարտի Զօրագլուխը:

Որովհետեւ Դու ես, Տէ՛ր, անմահութեան արմատը, անապականութեան աղբիւրը եւ յաւիտեանների հիմքը:

Ամբողջացնում է կարգաւ ասածները. այսինքն՝ դէպի Քեզ են փախչում այն պատճառով, որ միայն Քեզ ճանաչեցին իբրեւ անմահութեան արմատի: Եւ Նրան անմահութեան արմատ է կոչում ոչ ըստ Աստուածութեան, այլ ըստ մարմնի. քանզի Նա եղաւ մարմնի անմահ լինելու սկիզբն ու արմատը, եւ մահից անմահութեան փոխուած այլ մարմն չեղաւ Նրանից առաջ: Անապականութեան աղբիւրը եւ յաւիտեանների հիմքը. դարձեալ նոյնն է, քանզի Քրիստոսից բխեց մահկանացուների անապական լինելու յոյսն ու գիտութիւնը: Եւ ովքեր ունեն այն յաւիտեանական կեանքի յոյսը, իրենց հաւատի եւ յոյսի շինուածքը Նրա վրայ են կառուցում՝ որպէս հիմքի, ինչպէս որ առաքեալն է գրում. «Որն իբրեւ անշարժ խարիսխ ունենք մեր անձերի համար՝ վարագոյրի ներսի կողմում»²:

1 Տե՛ս Եփես. Ա 18-19:
2 Տե՛ս Եփես. Բ 8-9:

1 Տե՛ս Յովն. ԺԵ 7:
2 Տե՛ս Եբր. Զ 19-20:

Որ այս ամէնը կոչուեցիր մեզ համար, որպէսզի մենք, սրանցով կոչելով Քեզ, ճանաչենք Քո մեծութիւնը:

Տե՛ս ինչ է ասում. քանզի այս բոլոր անունները, ասում է, ոչ թէ յայտնում են Քո Աստուածութեան բնութեան էութիւնը, այլ ցոյց են տալիս մարդասիրութիւնը, որովհետեւ ա՛յն դարձրեց Քեզ աղ, մարգարիտ, արօր եւ ուռկան: Եւ մեծութիւնդ սահմանում է գործերիդ անուանադրութեամբ, ոչ թէ՛ Քո բնութեան սահմանումով, որովհետեւ դա անհասանելի է:

Որն անտեսանելի է այս ժամանակում եւ տեսանելի է միայն սուրբերին, եւ միայն Քո մէջ է մարդը կերպարանուած:

Թող ոչ ոք չկարծի, թէ Աստուածութեան մասին է ասում՝ այժմ անտեսանելի է աշխարհի համար եւ հասանելի՝ սուրբերին, որովհետեւ Նա անհաս է մնում նաեւ սուրբերի համար, ինչպէս որ ինքը Յովհաննէսը գրեց թղթի մէջ. «Սիրելիներ, այժմ Աստուծոյ որդիներ ենք, եւ տակաւին յայտնի չէ, թէ ինչ է լինելու: Գիտենք, որ երբ Նա յայտնուի, Նրա նման ենք լինելու, քանզի տեսնելու ենք Նրան, ինչպէս որ կայ: Եւ ամէն ոք, ով այս յոյսն ունի իր մէջ, սրբում է իրեն, ինչպէս որ Նա է սուրբ»¹:

Արդ, սովորեցինք, որ Աստուածութիւնն այժմ անհասանելի է եւ տեսանելի կլինի հանդերձեալում: Իսկ այժմ անտես է ասում մարդանալու խորհուրդը, որը եւ անուանեց զանազան անուններով, քանզի այն անտեսանելի է շատերին եւ յայտնի՝ միայն սուրբերին, ովքեր գործադրում են իմաստութիւնն ու սրբութիւնը: Այսինքն՝ Քրիստոս մարդանալով՝ ոչ թէ տարրը կամ բնութիւնները փոխեց, որովհետեւ իր գործը յայտնի էր լինում ամենքին ակամայ կամքով, այլ, խորհրդաբար մարդ դառնալով, վերստին բարձրացաւ:

Ով կամենում է, տեսնում է Նրան եւ իր խորհուրդները: Իսկ ովքեր չկամեցան, չտեսան ու չեն տեսնում Նրան: Իսկ ի՞նչն են տեսնում. սուրբերը հաւատի աչքերով [տեսնում են] Նրա ներմարդութեան այս խորհուրդը, ինչի մասին [իր] թղթում ասաց. «Այժմ Աստուծոյ որդիներ ենք», բայց՝ յոյսով եւ ոչ արդիւնքով, խորհրդաբար եւ ոչ յայտնապէս, որովհետեւ դեռ յայտնի չէ, թէ ինչ ենք: Մինչդեռ սուրբերը հաւատով տեսնում են, որ երբ Նա յայտնուի, Նրա նման կլի-

¹ Ա Յովն. Գ 2-4

նենք [եւ մենք], որ ծնուեցինք մեր Յեղապետի՝ Նոր Ադամի հոգեւոր զանգուածից: Այս յոյսի համար են սրբում իրենց անձերը այս աշխարհի պատրանքից: Եւ որքան [աւելի] են սրբում, այնքան առաւել են տեսնում շնորհների մեծութեան պատկերը, ինչպէս որ ասում է. «Միայն Քո մէջ է մարդը կերպարանուած»: Այսինքն՝ ով Քո մարդն է լինում եւ Քո անդամը լինելը անարատ պահում, այս շնորհի մեծութիւնը նրա իմացական աչքերում է կերպարանում եւ ոչ թէ՛ ամենքի: Որովհետեւ [նա] է Քրիստոսի մարդ եւ Նրա տաճարը, ով հագել է Նրան: Այդպիսի մարդու մէջ այն կերպարանում է հաւատի մատակարարութեամբ, մտքի գիտութեամբ եւ մարմնի սրբութեամբ: Ուստի եւ առաքեալը, Նրա մարդը լինելով, իր մէջ ցոյց էր տալիս պատկերը. «Այժմ, - ասում է, - տեսնում ենք օրինակով՝ իբրեւ հայելիով»¹:

Բայց տե՛ս այս խօսքի ստուգութիւնը. ասում է՝ կերպարանուած, ոչ թէ՛ ճշմարտուած. քանզի ինչպէս որ նկարուած պատկերն իրենով [ներկայացնում է] կենդանի [նախատիպի] էութիւնն ու ձեւը, բայց ոչ՝ զօրութիւնը, այդպէս էլ սուրբերն իրենց մտքի մաքրութեան մէջ կարողանում են կերպարանել ու տեսնել հանդերձեալ մեծութիւնը, բայց զօրութիւնն ու փառքը այժմ վայելում են ոչ թէ արդիւնքով, այլ միայն յոյսով, իսկ գործնականում չարչարանքներ եւ մարմնի նեղութիւններ են կրում: Իսկ ով Քրիստոսի մարդն ու տաճարը չէ, սուրբ չէ եւ ոչ էլ՝ նման սուրբերին. ո՛չ այժմ կարող է հանդերձեալ փառքի նմանութիւնն ու կերպարանքը հաւատով եւ յոյսով տեսնել իր մէջ կամ գծագրել մտքում, ո՛չ էլ հանդերձեալում վայելել նրա արդիւնքը, ինչպէս Քրիստոս ասաց. «Հա՛յր, ես աղաչում եմ սրանց համար եւ ոչ՝ աշխարհի»²:

Այսպէս աւարտին հասցրեց Հօր հետ խորհրդածութիւնը եւ, Նրան այսպէս պատրագելով [Աստուածորդու] տնօրինութեան շնորհների վերաբերեալ իր անուանադրութիւններով, խորհուրդը հասցրեց վախճանի. քանզի կարիք չունէր խօսքերի երկարութեամբ հաշտութեան բերելու կամ գթալ տալու, որ անճառ խաղաղութեամբ իր մէջ բնակուած ունէր Նոյն իրեն՝ Հաշտարարին:

¹ Տե՛ս Ա Կոր. ԺԳ 12:
² Տե՛ս Յովն. ԺԷ 9:

Զ

Եւ, Հացը բեկանելով, պարզեց նրանց՝ իւրաքանչիւր եղբոր վրայ աղօթք անելով, որ արժանի լինեն շնորհներին եւ սուրբ գոհուցնանը:

Հացի Հետ նրանց պարզեց նաեւ շնորհները: Ո՞ր շնորհը, եթէ ոչ՝ այն, որի մասին ինքն ասաց. «Յիսուսի Արիւնը մեզ սրբում է բոլոր մեղքերից»¹: Ուստի եւ բաշխելիս աղօթում էր, որ արժանի լինեն Տիրոջից տրուող պարգեւներին: Քանզի չկայ այլ արժանաւորութիւն, բացի միայն Հաւատից եւ գիտութիւնից. Հաւատալ, թէ ինչպէս որ Ադամի այս մարմինը դատապարտում է ինձ, թէպէտեւ չմեղանչեցի նրա Հետ, այսպէս էլ Քրիստոսի Մարմինը սրբում է ինձ, թէպէտեւ նրա պէս սուրբ չեմ, կրբ [այդ] Հացի Հետ նրա Մարմին լինելու խորհուրդն ու շնորհը ճանաչում եմ հոգով եւ ուտում:

Ինքը նոյնպէս ճաշակեց եւ ասաց, թէ՛ ինձ եւս թող մաս լինի ձեզ Հետ, ի՛մ սիրելիներ, եւ Տիրոջ խաղաղութիւնը թող ձեզ Հետ լինի:

Քանզի ինչպէս որ ամէնքս Հոգով մի ենք Քրիստոսի մէջ, այնպէս էլ նրա Մարմնի Հաղորդութեան խորհրդի մէջ պիտի մի լինենք: Ուստի եւ ինքն էլ ճաշակեց եղբայրների Հետ՝ իր անձը կցորդելով նրանց փրկութեանն ու խաղաղութեանը, որ շնորհուցին Քրիստոսի Մարմնի բաշխմամբ:

Եւ ասում է Բիւռոսին. «Քեզ Հետ վերցրու եղբայրներիցդ երկուսին երկու որթերով ու բրիչներով Հանդերձ եւ ե՛կ իմ ետեւից»:

Եղբայրները ժողովուել էին նրա մօտ (կա՛մ տանը, կա՛մ եկեղեցում), ուր եւ [այս] խօսքը ասաց նրանց եւ բաշխեց Հաղորդութիւնը: Այնուհետեւ գաղտնաբար կատարում էր իր մահուան ծածուկ խորհուրդը, որպէսզի չխուժուեն որեւէ բանով: Քանզի կամովի էր եւ ոչ բռնութեամբ, իսկ աշակերտները գիտենալու դէպքում կարող էին հրաժարեցնել, ինչպէս որ Պօղոսը Ագաբոսի մարգարէութիւնից յետոյ ասում էր Երուսաղէմում. «Ինչո՞ւ էք լալիս ու ճմլում իմ սիրտը»²: Արդ, որպէսզի չճաշակի այս [ամէնը], խորհուրդը չյայտնեց, այլ միայն թաղման գործի սկիզբն արեց՝ աշակերտին Հրամայելով վերցնել

1 Ա Յովն. Ա 7
2 Գործ. ԻԱ 13

եղբայրներին, բրիչներ ու որթեր, [այսինքն՝] տապանի Համար անհրաժեշտ իրերը:

Եւ Բիւռոսը առանց յապաղելու արեց այն, ինչ Հրամայեց նրան Աստուծոյ ծառայ Յովհաննէսը:

Այս Բիւռոսը թերեւս Պրոքորոնն է՝ եօթից մէկը, որ Յովհաննէսի պատմութեան Հեղինակն է՝ ըստ ոմանց կարծիքի:

Եւ երանելի Յովհաննէսը, ելնելով տանից, գնում էր՝ դռան առջեւ [ժողովուած] բազմութեանը Հրամայելով մեկուսանալ իրենից:

Քանզի երբ նա ելաւ, ամէնքը նրա Հետ դուրս եկան, իսկ նա հրամանով արգելեց նրանց եւ տեսաւ, որ բազում էր ժողովուրդը, ում եւ ասաց [այս] խօսքերը: Քանզի ոչ ոք [այնպէս] ընդհանրաբար ու միամտօրէն չընդունեց Քրիստոսի Հաւատը եւ չպահեց [այնպիսի] անխոտոր առաջադիմութեամբ, ինչպէս եփեսացիների քաղաքը, որը յայտնի է Պօղոսի՝ նրանց ուղղուած թղթից¹:

Եւ, Հասնելով մի եղբոր շիրմի, ասաց պատանիներին. «Բրեցէ՛ք, որդեակներ՝, եւ նրանք բրում էին: Իսկ նա շտապեցնում էր նրանց ու ասում. «Ձեր բրածը թող աւելի խոր լինի»:

Ինչպէս իմացանք ականատեսներից, [նա] կամեցաւ, որ գերեզմանը լինի եփեսոս քաղաքից դուրս եւ բարձրադիր վայրում: Իսկ, Հասնելով [եղբայրներից մէկի] շիրմին, այնտեղ [փորել տուեց], որպէսզի գործով եւ ոչ խօսքով Հասկացնի խորհուրդը, թէ՛ ինձ էլ է սպասում այս եղբոր ճանապարհը: Սակայն [եղբայրները] չէին Համարձակուած Հարցնել, քանզի նրանց մէջ չկար յանդգնութիւն ծնող աւելորդ խօսք: Այլ Համբերում, լուում եւ նախապատում էին սուրբին, ինչպէս որ [առաքեալները] Քրիստոսի Հանդէպ էին անում, որովհետեւ տեսան նրան եւ չէին Համարձակուած Հարցնել²:

Եւ մինչ բրում էին, Կեանքի խօսքն էր ասում նրանց եւ յորդորում տանից իր Հետ եկածներին՝ նրանց շինելով ու Հաստատելով Տիրոջ մեծութեան մէջ եւ աղօթք անելով իւրաքանչիւրի վրայ:

Թւում է, թէ բազմութիւնը մեկուսացաւ, բայց բոլոր աշակերտները եկան նրա Հետ, որոնց եւ Հաստատուելու խօսքն էր ասում եւ ա-

1 Տե՛ս Եփես. Ա 15-17:
2 Տե՛ս Յովն. ԻԱ 12:

ղօթք անում՝ սովորած լինելով Քրիստոսից, որովհետեւ Նա եւս այսպէս արեց մատնութեան գիշերը. նախ խօսեց նրանց հետ եւ ապա, Հօրն աղօթելով, խնդրեց նրանց համար¹:

Իսկ մենք բնաւ ոչինչ չէինք հասկանում:

Մահուան նախակարապետը ցաւն ու հիւանդութիւնն են կամ բռնութեամբ սպանութիւնը, իսկ նա գերծ էր սրանցից: Եւ [աշակերտներն] ինչպէ՞ս կարող էին առանց բացատրելու հասկանալ անընտել իրողութիւնը: Դարձեալ՝ որովհետեւ ամէնքը նաեւ լսել էին Քրիստոսի խօսքը, թէ՛ «Ես կամենում եմ, որ դա մնայ, մինչեւ Ես գամ»², եւ յոյս ունէին, թէ կրանելին [իր] օրերի երկարութեամբ անմահութիւն ունի, ինչու՞մ համոզուած լինելով՝ չէին կարողանում հասկանալ այս յանկարծազէպ մահը:

Ե

Եւ երբ պատանիներն աւարտեցին շուրջանակի բրելը, ինչպէս եւ կամենում էր, երանելին մերկացաւ Հանդերձներից, որ հազել էր, եւ ընկողմանեց խորափիտում³: Իբրեւ անկողնու մէջ՝ մնալով միայն նափորումով⁴:

Սրանով ցոյց տուեց գալիք իրողութեան խորհուրդը, թէ՛ ինչպէս որ Հանդերձներից [եմ մերկանում], այդպէս էլ այժմ մերկանալու եմ այս մարմնից, որ տարածուած է գերեզմանի վիհի մէջ առանց այն հազնողի, այսինքն՝ իմ հոգու: Իսկ [Հոգին] բարձրանում է Աստուծոյ մօտ, Ում եւ կարօտել է:

Եւ իր ձեռքերը բարձրացնելով գէպի վեր, աղօթեց այսպէս:

Հարկ է մեզ գիտենալ, որ խօսքի մեկնողն անկարող է յայտնի դարձնել աղօթքի զօրութիւնը. որովհետեւ աղօթքը խօսքի մարմնի հետ խառնուած ունի նաեւ աղօթքն ընդունողի Հանդէպ տուփանք, իղձ ու տենչանք, եւ սա ներքին մարդու հոգու կիրքն է եւ ոչ՝ ճառելի խօսքի:

1 Տե՛ս Յովհ. ԺԳ-ԺԷ:
2 Յովհ. ԻԱ 22
3 Խորափիտ - խոր փոս
4 Նափորտ - շուրջառ. փիլոն

Արդ, ինչպէս որ երեւելի մարմինն ունի աներեւոյթ Հոգի եւ նրանով է շարժուած ու կենդանի ասուած, իսկ երբ Հոգին ելնում է այս մարմնի նիւթից, թերի չի դառնում, սակայն զրկուած է կեանքից, այնպէս էլ այս սուրբի աղօթքը նրա խօսելու պահին կենդանի էր, որովհետեւ իր հետ խառնուած ունէր սիրոյ եւ բաղձանքի Հոգին, որ բուրում էր ի հաճութիւն Աստուծոյ: Իսկ մեզ մօտ մնաց այս խօսքի մարմինը եւ ոչ կեանքը՝ աներեւոյթ բաղձանքն ու սէրը, որով էր սա շարժուած եւ գործում: Եւ խօսքի նիւթն անպակաս ունենք մարմնի պէս, սակայն բաղձանքի Հոգին, որով էր նա կենդանի, մնաց Յովհաննէսի մօտ, նաեւ՝ նրանց, ովքեր, նրա փափագն այս խօսքին խառնելով, դարձեալ կենդանացնում են [այն] եւ նուիրում Աստծուն: Ուստի եւ աղօթքի մեկնութեան մէջ անվայելչութիւն է տիրում, երբ Հնարաւոր չէ նրա հետ ցոյց տալ եւ բաղձանքը: Բայց զբաժնեցիրս հետ դու առանց գրի իմացի՛ր մտքիդ մաքրութեամբ՝ քո անբարբառելի փափագմամբ, թէ որտեղից բուսան այս խօսքերի բողբոջները, քանզի Յովհաննէսի խօսքն է՝ [ուղղուած] Յիսուսին, սիրեցեալ աշակերտին՝ սիրող Վարդապետին, Աստուածածնի որդեակին՝ անդրանիկ Եղբօրը, լանջին ողջագուրուողի պաղատանքը՝ Ողջագուրուածին:

Ո՛վ [Դու], որ ընտրեցիր մեզ՝ Հեթանոսներին առաքելու:

«Ո՛վ [Դու]»-ն լսելով՝ [Աստուածութեան] անհասութիւնն իմացիր, դէպի որը նայելով [իր] սրատես իմանալի բիբերով՝ [Յովհաննէսը] տեսնում էր եւ զգալի խօսքով չէր կարողանում նոյնը պատմել. քանզի չի ասում՝ «Յիսուս» կամ «Տէր», այլ՝ «ո՛վ [Դու]»: Այսինքն՝ անուամբ կանչելը ցոյց է տալիս խօսակցի հեռու լինելը, ում կանչում են անուամբ եւ ապա խօսում. իսկ քանի որ Նա հեռու չէ, այլ՝ մերձ եւ հուպ, բաւական է համարում միայն «Ո՛վ [Դու]» ասելը: Ընտրեցիր մեզ՝ Հեթանոսներին առաքելու եւ ե՛րբ էր ընտրութիւնը. նախքան աշխարհի լինելը՝ ըստ Պօղոսի¹: Իսկ Հեթանոսներին առաքել նշանակում է, որ նախ Հրեաների մօտ առաքելուց յետոյ, երբ նրանք ժխտեցին շնորհը, [Տէրն] ասաց [աշակերտներին]. «Գնացէ՛ք այսուհետեւ, աշակերտ դարձրէք բոլոր Հեթանոսներին»²:

Ո՛վ [Դու], որ առաքեցիր մեզ աշխարհ, Աստուած:

1 Տե՛ս Եփես. Ա 4:
2 Մատթ. ԻԸ 19

Ում ընտրեց նախքան աշխարհի [լինելը], երբ կամեցաւ, [նրանց] առաքեց աշխարհ իբրեւ փրկութեան քարոզիչներ եւ երկնքի արքայութեան աւետաւորներ:

Ո՛վ [Դու], որ Քեզ ցոյց տուեցիր Քո մարգարէների միջոցով:

Ասում է՝ այս շնորհների հիմքը գցեցիր մարգարէների մօտ եւ ապա աւարտեցիր մեզանով, որպէսզի շնորհը չլինի վայրապար կամ հարեւանցի: Իսկ թէ նրանք ինչպէս իմացան ու յայտնեցին, յայտնի է ամենքին, ինչպէս որ նրանցից մէկն է ասում. «Տէր Սաբաօթը ոչինչ չի գործում առանց յայտնելու իր ծառայ մարգարէներին»¹:

Ո՛վ [Դու], որ երբէք դադար չտուեցիր, այլ միշտ ապրեցնում ես Հզօրներին²:

Տե՛ս, թէ ինչ է ասում. Դու միշտ ապրեցնում ես, ասում է, եւ կամենում ես այդ, բայց ապրում են ոչ ամէնքը, այլ կարողները, եւ սա՛ բոլոր դարերում: Որովհետեւ Ենովքը իր [ապրած] դարի յանդիմանիչն է, քանզի ովքեր կամեցել էին, նրա հետ ապրել էին. Նոյը՝ իր [դարի], մարգարէները՝ Իսրայէլի, իսկ առաքեալներն ու սուրբերը՝ Հեթանոսների: Ով որ կառչեց փրկութիւնից, երբ էլ կամեցաւ՝ հաստատուեց: Այս է ցոյց տալիս Նրա մշտապէս խնամելը եւ չփրկուածների՝ մարմնական ախտերով [ի] անկատարութիւնը:

Ո՛վ [Դու], որ Քեզ ճանաչեցրիր բոլոր ընտրեցիներին միջոցով:

Այսինքն՝ «Նրա աներեւոյթ գործերը այս արարածներով են իմացուելով տեսնուած»³, քանզի սրանք աննիւթների ուրուական-պատկերն են: Այս է ցոյց տալիս խորանը, որ կանգնեցրեց Մովսէսն ըստ այն օրինակի, որ տեսաւ լեռան վրայ, եւ պաշտօնեաները՝ նրա մէջ, ովքեր, ըստ առաքեալի, ծառայում էին երկնաւորների նմանութեամբ եւ օրինակով: Եւ սա հաստատում է, որ բոլոր զգալիները Աստուծոյ կողմից ստեղծուեցին իբրեւ իմանալիների յարացոյց, ինչը չյապաղե-

1 Տե՛ս Զաք. Է 12:
2 Բնագրում գկարողն, այլ տարբերակներում գկարօտեպսն: Այս երկու տարբերակներն իրականում չեն հակասում միմեանց, եթէ կարող=գօր բառն ընկալուենք ըստ Եսայու մարգարէութեան մէջ ասուածի. «Հգօրներին կբաշիս աւար» [Ես. ԾԳ 12]: Հգօրը այստեղ, ըստ սուրբ հայրերի մեկնութեան, նա է, ով մեծ մարտ է մղում սեփական եսի դէմ, ով Ռեզ է ու խոնարհ եւ ճանաչում է իր ողորմելի, կարօտեալ վիճակը:
3 Հոմմ. Ա 20

ցին ասել նաեւ Հեթանոսների իմաստասէրները, քանզի այն իմանալին անուանեցին գոյ եւ որակ, իսկ այս նիւթը՝ գոյի պատկեր եւ անգոյ՝ փոփոխական ու ապականացու [լինելու] պատճառով: Եւ քանի որ որակն ու գոյերը անմարմին են, պարզ է, որ նոյնն են եւ ձեւերը. որովհետեւ աննիւթաբար են տեսնուած մտածութիւններում: Այսպիսով, էերի ընտրեցիները ճանաչեցնում է [մեզ] Աստուծն եւ Նրա՝ Իր արարած ձեռակերտներից վեր [լինելը]:

Ո՛վ [Դու], որ անգամ անասուններին քարոզուեցիր:

Ինչպէ՞ս հասկանանք այս խօսքը. գուցէ շնչաւոր անասունների՞ն է ասում: Ո՛չ երբէք: Քանզի թէպէտ նրանցից մի քանիսը եկան Անտոնի մօտ՝ ցոյց տալով, որ ճանաչեցին Քրիստոսի շնորհներն ու հնազանդուեցին Նրա անուանը եւ զգօնացան Նրա վկաների առջեւ, սակայն մենք պէտք է ըստ փոխաբերութեան նայենք այս խօսքին՝ սովորելով Դաւթից. «Քո արդարութիւնը որպէս լեռներ է, Աստուած, եւ Քո իրաւունքը՝ որպէս խորքեր: [Դու] ապրեցնում ես մարդկանց եւ անասուններին»¹: Քանզի անասուն է նա, ով չունի իմացականի գործառութիւնը, թէպէտեւ մարդ է: Իսկ ճշմարիտ մարդ է նա, ով [իր] շունչն ու մարմինը դաստիարակում է [իմացականով]: Արդ, Աստուած կամեցաւ, որ մարդիկ իմացութեամբ պաշտեն Իր իմանալի փառքը: Մինչդեռ նրանք չկարողացան եւ տկարաբար միշտ անասունի պէս քարշ էին գալիս հողի վրայով: Այս պատճառով Քրիստոս, գալով եւ իմանալի Աստուածութեանը զգալի մարմին խառնելով, մեր անասնողէն աչքերին զգայապէս ճանաչեցրեց Իրեն եւ զգալի գիտութեան հետ բարձրացրեց դէպի Իր իմանալի փառքի իմաստը:

Ո՛վ [Դու], որ անապատացած ու վայրի հողին դարձրիր զգօն եւ Հանդարտ:

Տե՛ս, որ ճշմարտապէս ասածներիս կարգը այսպէս է հետեւում. որովհետեւ երբ նա եկաւ, մարդիկ անապատ էին եւ իմանալի գիտութեան մէջ՝ վայրի: Զգիտէին, թէ այլ կեանք կայ, կամ այլ Աստուած՝ այս կրկրից վեր: Այլ իրենց աստուածսիրութեան փափազը նուիրում էին ոսկուն, արծաթին ու մարդակերպ ուրուականներին: Իսկ նա տես ինչ մեղմութեամբ զգաստացրեց. մարդապաշտներին տուեց Իրեն իբրեւ մարդ, պատկերասէրներին Իր պատկերը շնորհեց՝ երկրպագելու

¹ Սաղմ. Լե 7

եւ այսպէս զգաստացրեց նրանց զգայութիւնը եւ Հանդարտեցրեց: Որովհետեւ երբ Հեթանոսներին ասում էին, թէ Աստուած անտես է, անհաս, աննիւթ, նիւթասիրութեանը շաղախուածները չէին հաւանում եւ չէին զգօնանում: Իսկ երբ ասում էին, թէ [Նա] մարդ է, մեզ Համար խաչուեց, մեզ սիրեց, մեզ հետ կերաւ ու խմեց եւ մեր աչքի առաջ Համբարձուեց երկինք, տեղի էին տալիս [այս] հաւանելի խօսքերին: Եւ այդպէս, Քրիստոսի մարմնի միջոցով զգօնանալով, նուաճուեցին դէպի անհաս Աստուածութեան հաւատը:

Ո՛վ [Դու], որ այն ծարաւածին Քո խօսքով Քեզ իսկ տուեցիր:

Ի դէմս մի մարդու ցոյց է տալիս բոլոր Հեթանոսներին՝ մի շաւղով նրանց ընթանալու պատճառով: Եւ ի՞նչն էր նրանց ծարաւը. աստուածապաշտութիւնը, որովհետեւ, ըստ բնաբոյս բարքի, ամէնքը փափագմամբ ծարաւեցին աստուածապաշտութեան: Եւ որովհետեւ [իրենց] մարդկեղէն իմաստութեամբ չկարողացան հասնել Անհասին, դէպի տարերքները դարձան ու սկսեցին դրանք պաշտել: Տե՛ս, թէ այս մասին ինչպէս է վկայում Պօղոսը. «Աթէնացի՛ այրեր,- ասում է,- ըստ ամենայնի հաւատասէր եմ տեսնում ձեզ»¹: Քրիստոս եւս ասում է անառակ որդու մասին, թէ՛ «Իր մտքում ասաց՝ ելնեմ զնամ իմ հօր մօտ»²: Գնալն այն է, որ Հեթանոսները փափագում էին Աստծուն եւ փնտրում ունենալ Նրան: Սակայն փնտրելիս ու գնալիս հեռու էին Աստուծոյ, որովհետեւ մինչեւ այդտեղ կարողացան հասնել: Իսկ Հայրը, հեռուից տեսնելով նրանց այդ փափագը, գթաց ու եկաւ նրանց ընդառաջ: Այսինքն՝ Միածինը եկաւ, մարմնացաւ եւ, փարուելով մեր բնութեանը, Համբուրեց մեզ, այնուհետեւ Ինքը մեր կողմից Հօրը հաշտեցրեց ուժգին արտասուքով եւ աղօթքով:

Արդ, այս ծարաւն է ասում եւ սա տալը, որը սովորեցինք Տիրոջ առակից: Որովհետեւ մարդիկ ծարաւ էին աստուածապաշտութեան, եւ Նա եկաւ ու Իրենով զովացրեց նրանց: Իրեն չտուեց նրանց սոսկ իբրեւ իմանալի Աստուած, որ չէին կարող տանել, այլ՝ իմանալի հետ [տուեց] նաեւ զգալին՝ Աստուածութեան հետ նաեւ Մարմինն իբրեւ կերակուր, անմարմնութեան հետ նաեւ Արիւնն իբրեւ ըմպելիք: Այսպիսով, Աստուծոյ գիտութիւնը քաղցրացրեց նրանց քիմքում եւ յա-

1 Տե՛ս Գործ. ԺԷ 22:
2 Ղուկ. ԺԵ 18

գեցրեց նրանց ծարաւը: Որովհետեւ իրենց մէջ միշտ կրում են Աստծուն, մտքով ճաշակում Մարմինը եւ իմաստութեամբ ըմպում Արիւնը, որոնց շնորհիւ հաւատում են, որ իրենք սրբւում են վշտակից Քահանայապետի միջոցով եւ մտնում [այն] կեանքը, ուր Նա եղաւ մարմնով առաջնորդ:

Ո՛վ [Դու], որ այն մեռեալին արագ յայտնուեցիր:

Տգիտութեան խաւարը մահ կոչելը [Սուրբ] Գրքի սովորութիւնն է: Ինչպէս առաքեալն է ասում, «մինչդեռ մեռած էինք մեր մեղքերի մէջ, Քրիստոս կենդանացրեց մեզ»¹: Քանզի մարդիկ մեռեալի պէս ընկած էին միայն երկրային ու ապականացու ցանկութիւնների մէջ եւ ամենեւին չգիտէին պատրաստուած պատուհասի մասին՝ այն Օրը, երբ Աստուած դատելու է մարդկանց գաղտնի [արարքները]: Ուստի եւ Քրիստոս յայտնուեց արգարութեամբ եւ սովորեցրեց նրանց: Որովհետեւ եթէ կամովի էին խոտորուել, ինչպէս սատանան, նրանց փրկելը ճշմարիտ չէր լինի, իսկ եթէ՝ ակամայ, հարկաւոր էր իմաստնացնել [նրանց]: Ուստի եւ յայտնուեց ու նրանց արթնացրեց մեռելութիւնից: Իսկ նրանք, յօժարութեամբ վեր կենալով, կանգնեցին եւ փութացին հետեւել Նրան:

Ո՛վ [Դու], որ արագօրէն ցոյց տրուեցիր անօրինութեան մէջ ընկղմուածին:

Մեռել էին հաւատի հանդէպ, մոլորուել ու ընկղմուել՝ գործերի հանդէպ: Որովհետեւ չգիտէին ո՛չ Հանդերձեալ եւ ո՛չ էլ այս կեանքի բարեգործութեան սահմանը: Ուստի Քրիստոս երկու բան արեց. հաւատով կենդանացրեց՝ վեր հանելով անօրինութեան ծովից, եւ դաստիարակեց օրէնքով: Օրէնքը ոչ միայն խօսքով տուեց, այլեւ գործով, [քանզի] Իր Անձը [զոհեց]: Որովհետեւ «Ես սիրեցի,- ասում է,- եւ դո՛ւք սիրեցէք, Ես խոնարհուեցի, եւ դո՛ւք խոնարհուէք ու խոնարհ եղէք: Ես մարմնով թողեցի աշխարհն ու ընտրեցի մահը, եւ դո՛ւք այս արէք»: «Ո՛վ գտնում է իր անձը,- ասում է,- կկորցնի այն, եւ ով կկորցնի Ինձ պէս, կգտնի Ինձ հաւասար»²: Այս օրէնքը սոսկ խօսք չէր, այլ խօսքերի վկայ եւ ապացոյց ունէր [Նրան], Ով կարող եղաւ

1 Տե՛ս Կող. Բ 13:
2 Տե՛ս Մատթ. Ժ 39:

անօրինութեան ծովից վեր հանել ամենքին եւ նուաճել հաւատարիմ օրէնքի ներքոյ:

Ո՛վ [Դու], որ սատանայի կողմից բոլորովին այն վտարուածին ճանաչել տուեցիր [Քեզ] Փրկչիդ:

Որտեղի՞ց էր սատանան բոլորովին վտարել նրանց. յայտնի է, որ՝ Աստուծոյ գիտութիւնից եւ անմահութեան լոյսից: Եւ այս երկուսի հանդէպ յուսահատեցնելով՝ նրանց համար քաղցրացրեց [մարդու] բնութեանը օտար հեշտախտութիւնները: Սակայն նրանք չէին մխթարուում դրանով, այլ բռնուած էին մահուան երկիրով: Մանաւանդ որ գտան բնական առաքինութիւնների սահմանը եւ քաղաքներն օրէնքով դաստիարակեցին: Ինչպէս առաքեալն է ասում, «Հեթանոսները, որ օրէնքը չգիտէին, բնութեամբ գործեցին օրէնքի [գործերը]»¹: Եւ Քրիստոս, տեսնելով, որ, սատանայի ծառայութեան տակ լինելով, բնական յօժարութեամբ ապստամբում են նրա դէմ եւ կամենում Հետեւել աստուածային կամքին, որպէս բարերար եւ արդար՝ Իրեն ճանաչել տուեց իբրեւ բռնակալից փրկող եւ ազատող:

Ո՛վ [Դու], որ յաղթեցիր Քեզ ապաւինածների հակառակորդին:

Ասում է՝ մարդիկ անգիտութեամբ Քեզ էին ապաւինում՝ բնութեամբ գործելով Քո օրէնքի [գործերը], եւ Քեզ մօտենալու փոխարէն, իբրեւ ապաւէնի, սատանայից էին կառչել: Դու յաղթեցիր նրան ու Քեզ ապաւինածներին ժողովեցիր Քեզ մօտ: Սակայն պարզաբանութեան կարիք ունի, թէ [Քրիստոս] ինչպէս յաղթեց: Այսինքն՝ Ադամի դատակնիքը նրանց վրայ էր, եւ Աստուծոյ արդարութեան պատճառով նրանց չէր տրուում Հոգին, Որով նուաճուելով՝ հասնէին աստուածգիտութեան: Իսկ Քրիստոս, առնելով մարմին, նրա կրքերով անմեղ ընթացաւ եւ հին Ադամի անհնազանդութեան փոխարէն մահու չափ հնազանդ եղաւ Հօրը: Անպարտ մարմինը, որ չմեղանչեց, իբրեւ պարտական, մահուամբ պատարագեց Հօրը, եւ Ամեղի մահը Աստուծուն հաշտեցրեց մեղանչածներիս հետ եւ մեր փոխարէն սատանային դատապարտեց:

Եւ Հայրը Որդու մահուան փոխարէն մարդկանց տուեց Հոգին, որ գալով՝ սփռուեց տիեզերքով մէկ, ամենքին հաստատեց Աստուծոյ եւ նրա հանդէպ ապաւինութեան մէջ եւ նրանց առջեւ խայտառակեց

1 Հոռմ. Բ 14

սատանայի հնարները: Քանզի «ոչ ոք չի կարող ասել՝ Տէ՛ր Յիսուս, եթէ ոչ՝ Սուրբ Հոգով»¹:

Ո՛վ [Դու], որ տուեցիր նրան Քո ձեռքը եւ բարձրացրիր դժոխական իրերից:

Քրիստոսի ձեռք են կոչում նրա գործերը, ինչպէս որ [Սուրբ] Գրքի սովորութիւնն է. օրինակ՝ «Տիրոջ աջը զօրութիւն գործեց եւ բարձրացրեց ինձ»²: Եւ ուրիշ ի՞նչ ենք հասկանում՝ մարդկանց բարձրացնող գործ [ասելով], եթէ ոչ՝ Խաչը, որովհետեւ դա էր, որ մեզ փրկութիւն պարգեւեց, ինչպէս որ ցոյց տրուեց: Քանզի, ըստ առաքեալի, [Տէրը] նրա վրայ բեւեռեց մեր հակառակորդին, այսինքն՝ մեղքը³: Եւ երբ անմեղ Քրիստոս մեղք անուանուեց եւ որպէս մեղք մեռաւ, մենք արդարացանք նրա շնորհներով: Իսկ երբ արդարացանք, արժանացանք նաեւ Հոգին ընդունելու: Հոգին ստանալով՝ ելանք դժոխական իրերի՝ այս մարմնի պատրանքների միջից եւ սկսեցինք իմաստասիրել վերին փառքը՝ ջանալով հասնել նրան: Այսպէս կանգնեցինք Քրիստոսի ձեռքով: Որովհետեւ եթէ նա Երուսաղէմում բազում տարիներ չկարողացաւ որեւէ մէկի դէպի ինքը դարձնել, քանի որ չէին արդարացել ու արժանացել Հոգուն, [ապա Տիրոջ] մեր մեղքերը Խաչով վերացնելուց յետոյ Պետրոսը մէկ օրում մէկ խօսքով մեղքերը Խաչով վերացնելուց յետոյ Պետրոսը մէկ օրում մէկ խօսքով աշակերտ դարձրեց երեք հազարի: Քանզի խօսքի հետ միասին Քրիստոսի ձեռքից ընդունած Հոգին էր գցում նրանց մէջ ու կանգնեցնում նրանց:

Ո՛վ [Դու], որ չթողեցիր նրան կենցաղավարել մարմնի մէջ:

Այս խօսքը պարզ է, քանզի Քրիստոս [մեզ] մարմնաւորներին, ուսուցանեց ատել մարմնի կենցաղավարութիւնը եւ հասնել անմարմինների կայանին: Քանզի նրանից առաջ այս յոյսը չկար, որովհետեւ Մովսէսը Օրէնքը պահելու դիմաց խոստանում էր այգիներ ու ձիթենիներ, գիրգ ու փափուկ կեանք ունենալ, մինչդեռ մեր Տէրը Հանեց մեզ այս կեանքից՝ քարոզելով ուրանալ [սեփական] անձը եւ ինչքերը: Որպէսզի, կամովի ատելով այս առժամանակեան, գտնենք մշտնջենաւորը, ինչպէս որ ասում է: Մարդկային ցեղը Հետեւեց

1 Տե՛ս Ա Կոր. ԺԲ 3:
2 Սաղմ. ԾԺԷ 16
3 Տե՛ս Հոռմ. Զ 6:

սրան, եւ մարդկանց քիմքում առաւել քաղցրացաւ անմահութեան այս յոյսը, որը ստանում էին չարչարանքներով, քան մարմնի փափկութեան կենցաղավարութիւնը, որին վախճանն է հետեւում:

Ո՛վ [Դու], որ ցոյց տուցիր նրան իր թշնամուն:

Տեսնո՞ւմ ես, թէ ինչ է ասում. «Յոյց տուցիր նրան իր թշնամուն»: Որովհետեւ մինչեւ Քրիստոս մարդիկ յայտնապէս չգիտէին սատանային, նաեւ՝ այն, որ մեղքերի այս բաղձանքը նրա ներգործութեամբ ենք կրում մեզանում՝ [այդ] վերագրելով [մարդկային] բնութեանը: Քանզի թէպէտեւ Գործք առաքելոցի պատմութիւնն ասում է, թէ սաղուկեցիները չէին ընդունում հրեշտակ, դեւ ու յարութիւն¹, սակայն ինչպէս որ յարութիւնն էր կասկածելի եւ հաստատուց Քրիստոսով, այնպէս էլ՝ սատանայի եւ նրա գործունէութեան մասին եղած գիտելիքը:

Եւ ինչպէ՞ս ցոյց տուց թշնամուն: Նրանով, որ ինքն անմեղ ընթացաւ մարմնի կրքերով, ցոյց տուց մարդկանց, թէ՛ ձեր մեղանչելը ձեր բնութիւնից կամ միայն ձեր անձնիշխան կամքի յօժարութիւնից չէ, այլ՝ թշնամուց, որ իր թոյներն է խառնում ձեր մտքի պարզութեանը եւ մեղանչել տալիս: Արդ, եթէ մէկը ինձ պէս բնական կրքերում ընտրողաբար զգուշանում է թշնամու արկածներից, ապա ուտում է, ինչպէս Ես կերայ, եւ չի մեղանչում. ննջում է, ինչպէս Ես ննջեցի, եւ յանցանք չի գործում. աշխատում ու երկնչում է, ինչպէս եւ Ես, եւ չի պարտաւորում: Բոլորն այսպէս սովորեցին եւ թշնամուն խայտառակուած տեսան իրենց առջեւ:

Իսկ թէ որն է մերը, կամ որը՝ թշնամունը, յայտնի է ամենքին, որ աւելորդը նրանն է, իսկ բնականն ու կարեւորը՝ մեր կամքինը: [Այն] բաները, որոնց համար դատապարտում ենք մտքի սոգտանքով², նրանն են, իսկ անսոգիւտը՝ մերը: Եւ իմացի՛ր, որ երբ մարդիկ ստուգապէս ճանաչեցին թշնամուն, ինչպէ՛ս աւարտին հասցրին ըմբշամարտութիւնը, մինչեւ որ, աներեւոյթ ներգործութիւնից տկարացած, [սատանան] նրանց դէմ մարմնապէս էր զինւում:

Ո՛վ [Դու], որ սրբեցիր Քո գիտութիւնը, Աստուած իմ Յիսուս:

1 Տե՛ս Գործ. ԻԳ 8:
2 Սուգտանք - պարսաւանք, յանդիմանութիւն

Վայելչագո՛յն խօսքեր... Բայց մի՛ կարծիր, թէ հաստատում է աստուածճանաչողութեան գիտութիւնը (քանզի սա ի՞նչ կարիք ունէր սրբութեան): Այլ մեր մտքի գիտակցութիւնը, որ շարունակ շաղախուած ու պղծուած էր սատանայական խորհուրդներով, այս սրբեց Յիսուս՝ նրանով, որ օրէնքը կնիք ու սահման դրեց խորհուրդներին եւ ոչ թէ [արտաքին] գործերին՝ ասելով. «Մովսէսն ասաց՝ մի՛ շնացիր, իսկ Ես ասում եմ՝ մի՛ ցանկացիր»¹:

Արդ, երբ չար ցանկութիւնը հատեց խօսքի սրով, մեր մտքի գիտակցութիւնը սրբուց եւ զարդարուց իր բնարոյս վայելչութեամբ: Քանզի սատանան այս էր պղծում, եւ երբ հաւանեցնում էր իր կամքին, մեր մարմինը, իբրեւ արբանեակ, կատարում էր [պղծուած] մտքի կամքը: Եւ մարդիկ չէին կարողանում սրբուել նրանով, որովհետեւ չունէին մտքի օրէնքը: Իսկ Քրիստոս սովորեցրեց խորհուրդների պատերազմը՝ ասելով. «Մարմնի ճրագը աչքն է», այսինքն՝ միտքը. «Եթէ քո աչքը սուրբ է, ամբողջ մարմինդ լուսաւոր կլինի, իսկ եթէ չար է, մարմինդ եւս խաւար է»². եւ՝ «Բարի մարդը [իր] սրտի բարի գանձերից բարին է բխեցնում»³. նաեւ ասաց, որ [պէտք է] մեր մտքի մարտում յաղթել թշնամուն եւ այդպէս սա միշտ մաքրել ու Աստուածութեան վայելուչ տաճար ունենայ: Մարդիկ, սրան աշակերտելով, դիւրաւ առաքինացան, որովհետեւ իմացական ասպարէզում մարտընչեցին օտար խորհուրդների դէմ եւ շուտով սրբուցին:

Ո՛վ [Դու], որ երկնքից վեր [բնակուող] սուրբերի Հայրն ես եւ երկնաւորների Աստուածը, եթերականների օրէնքդ ես եւ օդականների՝ ընթացքը, երկնաւորների պահապանը եւ սանդարամատականների երկիւղը:

Քրիստոսի խորհուրդները քահանայագործող Պօղոսն ասում է. «Ունենք երկինքներով անցած մի մեծ Քահանայապետ՝ Յիսուսին՝ Աստուծոյ Որդուն»⁴: Եւ ինքը Քրիստոս աղօթեց իւրայիների համար. «Հա՛յր, կամենում եմ, որ ուր Ես եմ, նրանք էլ ինձ հետ լինեն»⁵:

1 Տե՛ս Մատթ. Ե 27-28:
2 Տե՛ս Ղուկ. ԺԱ 33-34:
3 Ղուկ. Զ 45
4 Տե՛ս Եբր. Դ 14:
5 Յովթ. ԺԵ 24

Արդ, եթէ Քրիստոս անցաւ երկնքով եւ կամեցաւ [նաեւ] Իր սուրբերի անցնելը, երկնքից վեր գտնուող ուրիշ ո՞ւմ Հայրն է նա՝ ըստ Յովհաննէսի, եթէ ոչ՝ նրանց, որոնց [էլ] առաքեալը կամեցաւ ցոյց տալ Քրիստոսի շնորհի առաւելութիւնը: Դարձեալ Համարձակ գրում է. «Թող Տէրը լուսաւորի ձեր սրտերի աչքերը, որ գիտննաք, թէ ինչ է նրա կոչման յոյսը»: Իսկ թէ ինչ է, աւելացնում է՝ ասելով. «Աստուած մեռելներից յարուժիւն տուեց Քրիստոսին եւ նստեցրեց Իր աջ կողմում՝ երկնաւորների մէջ՝ ամէն իշխանութեան եւ պետութեան եւ զօրութեան եւ ամէն անուանուած անուան վրայ: Եւ նրան, Ում նստեցրեց նրանցից վեր, կարգեց Եկեղեցու Գլուխ»¹: Արդ, ինչը Պօղոսն ասում է Գլուխ, այս Աստուածաբանը Հայր է կոչում, Որի անդամներն ու որդիները նշանակում են Իր Եկեղեցին, որոնց Քրիստոս կամեցաւ բնակեցնել Իր մօտ՝ երկնքից վեր՝ ասելով. «Կամենում եմ, որ ուր են եմ, նրանք էլ Ինձ Հետ լինեն»: Նրա սիրոյ այս լայնութիւնն ու երկայնութիւնը, որ իրենք Հաստատուն գիտէին, մեզ մաղթում էին ուսանել Հաւատով: Հետեւաբար երկնքով անցած Գլուխը՝ Քրիստոս, Հայրն է Իր՝ երկնքից վեր [գտնուող] անդամների եւ Գլխին պատկանող մարմնի: Եւ Հայր է կոչւում, որովհետեւ խօսքի սերմով երկրի վրայ, Եկեղեցու արգանդից ծնեց երկնքում գրուած անդրանիկների Եկեղեցին, ովքեր այստեղ նրան Հայր ունեն յոյսով, իսկ այնտեղ՝ գործով:

Իսկ թէ սուրբերի Հոգիներն ինչպէս են նրա մօտ եւ [ինչպէս են] ժողովւում, Յովհաննէսը ցոյց է տալիս այս աղօթքի աւարտին: [Պօղոս] առաքեալն ասում է. «Մօտեցել էք կենդանի Աստուծոյ քաղաքին՝ Երկնային Երուսաղէմին, եւ կատարեալ արդարների Հոգիներին»²: Հոգիների ելքը երկինք սուրբերից շատերը տեսան եւ գրեցին, ինչպէս որ Անտոնը [գրեց] իրենը եւ Ամոնինը: Քրիստոս նրանց Հայրն է, եւ երկնքից վեր նրանք են, ովքեր չարչարելի մարմնով վանեցին անմարմին մարտը եւ նպատակադրուած փութացին իրենց Հօր մօտ:

1 Տե՛ս Եփես. Ա 18-23:
2 Տե՛ս Եբր. ԺԲ 22-23:

Եւ երկնաւորների Աստուածը. [նա] Հրեշտակների արարիչն է, շնորհի լուսափայլութեամբ մշտապէս կերակրողը, անյեղի¹ անապականութեան նախախնամութեամբ եւ մշտնջենաւոր բնութեամբ նրանց պահողը, քանզի այս ամէնը Արարիչ Աստծուց տնօրինուեց եւ տնօրինւում է նրանց Համար:

Եթերականների օրէնքը եւ եւ օգականների ընթացքը. տե՛ս այս Աստուածաբանի մտքի մաքրութիւնն ու իմանալի բիբերի կորովը: Որովհետեւ երկրում լինելով, ոչ թէ ընթանում է ստորիններից դէպի վեր, այլ վերեւից է վար իջնում: Քանզի նախ մտել էր նրա մօտ, Ով վեր է երկնքից, եւ նրա Հետ խօսել առաջին խօսքերը: Եւ ապա վարագոյրի ներքին կողմից միտքը քաշում է դէպի դուրս, ճանապարհ ընկնում դէպի ներքեւ եւ Քրիստոսի մօտից գալով որդիներին, որոնց Հայրն է Քրիստոս, եւ [որոնք] երկնքից վեր են, [իջնում է] դէպի երկինք՝ դէպի Հրեշտակները, ում Աստուածն է [Քրիստոս], եւ [որոնք] աւելի ցածր են, քան [որդիները]: Այնտեղից խոնարհւում է դէպի եթեր, այսինքն՝ դէպի արփին, որն արտաքին [իմաստասէրներից] ումանք կոչեցին Հինգերորդ տարր, իսկ ոմանք էլ՝ այս երկիրը մշտաշարժ եւ գնդաձեւ պարուրող: Ասում է՝ Դու եթերի՝ օրէնքն եւ նախախնամութեամբ, որովհետեւ [եթերը] միշտ շարժւում է ու չի փոփոխւում: Իսկ որտեղի՞ց նրան անփոփոխ շարժումը, որ ուրիշ ոչ ոքի տեսանելի չէ, եթէ ոչ՝ Աստուծոյ օրէնքի սահմանադրութիւնից, որ կառավարում է այն: Բայց որովհետեւ յոգնակի թուով է դնում եթերականների՝ օրէնքը եւ (յայտնի է, որ եթերը Մովսէսի անուանած Հաստատութիւնն է², որն իր մէջ պարունակում է Հուրը, եւ Հուրը՝ օդը, օդը՝ ջուրը, եւ ջուրը՝ Հողը), արդ, ասում է՝ եթերականների, այսինքն՝ լուսատուների, որովհետեւ [նրանք] Քեզանով ունեն ընթացք եւ շարժում: Եւ Դու, որ նրանց օրինադիրն ես, երբ կամեցար, արգելեցիր արեգակի ընթացքը Յեսուի առջեւ³ ու ետ դարձրիր Եգիպտայի մօտից⁴: Այսպէս կառավարում ես Քո օրէնքով նաեւ այլ տարրերը, որոնք նրա ներքոյ են: Օդը ստեղծեցիր [իբրեւ] թռչունների ընթացարան եւ ջուրը՝ ձկների Հանգստարան, երկիրը՝ կենդանիների բնակա-

1 Անյեղի - անփոփոխ, Բաստատուն
2 Տե՛ս ՄՃ. Ա 7:
3 Տե՛ս Յես. Ժ 12-13:
4 Տե՛ս Դ Թագ. Ի 10-11:

րան եւ սանդարամետը՝ դեւերի կայեան, ինչպէս սատանան ասաց Աստուծոյն. «Եկել եմ՝ յածելով երկրում եւ շրջելով երկնքի ներքոյ»¹: Նրանց երկիւղն ես, ասում է [Յովհաննէսը], եւ դրանով նրանց կարգում ես ներքեւում՝ մարդկանց Հանդէպ մախանքի² պատճառով:

Երկնաւորների պահապան է ասում, քանզի Ով երկնաւոր Հրեշտակներին պահում է աստուածային խնամքով եւ խնամում ու կերակրում գիտութեամբ, տարածում է իր իմանալի գորութիւնը եւ դեւերի վրայ, որ սանդարամետում են, [նրանց եւս բերելով] գիտութեան՝ ոչ քաղցրութեամբ, այլ երկիւղով ու սաստով: Որպէսզի նրանց մէջ պանդուխտ եղածներին՝ մարդկային ցեղիս դժբիչները³ անիրաւաբար, ըստ [իրենց] անհաշտ թշնամութեան չգործեն ոչինչ: Եւ սա սովորում ենք Յորից, քանզի չարի դառը թոյներից նրան ծածկում էր Աստուծոյ խնամքն ու երկիւղը:

Եւ նրանք (դեւերը) չեն բռնանում մարդկանց վրայ, եթէ մէկը կամովի չի ցանկանում չարը: Ըստ այսմ՝ «Մառայ էք, ում որ Հնազանդութեան էք պատրաստում ձեր անձերը եւ ում Հնազանդւում էք»⁴: Սա իրականացնում է նրանց վրայ եղող [Աստուծոյ] երկիւղը: Բազում տեղերում այս է ասում նաեւ Դաւիթ [մարգարէն]. ինչպէս օրինակ՝ «Տէրը որոտաց երկնքից, եւ Բարձրեալն իր ձայնը տուեց կարկտին եւ Հրէ կայծակներին»⁵: Տեսնո՞ւմ ես, թէ նրանց չարութեան որպիսի՝ սաստկութիւնն է մեղմում Աստուծոյ երկիւղը: Որովհետեւ, եթէ դրանով արգելուելով, չկասեցուէին, շուտով [իրենց] անյազ ատելութեամբ մարդկանց յիշատակը կ'ընջէին երկրից:

Ընդունի՛ր Քո Յովհաննէսի՝ Թերեւս Քո կողմից արժանացածի Հոգին:

Ո՛վ մաքրագոյն Հոգի, ի՞նչ քաղցրութեամբ է դէպի իր Քաղցրութիւնը բարբառում... Սակայն մեզ ո՞վ կտայ այս խօսքերի մարմնի Հոգին, այսինքն՝ սէրն ու փափագը, որ, շարժելով ու ներգործելով, առաջ էր բերում այս խօսքը. «Քո, ասում է, - Յովհաննէսի [Հոգին]»,

1 Տե՛ս Յոր Ա 6:
2 Մախանք - չար մախանք
3 Դժբիչ - Անգիչ, վտանգիչ
4 Տե՛ս Հոով. 2 16:
5 Սաղմ. ԺԷ 14

այսինքն՝ Քո սիրեցեալ աշակերտի, որին Քո սիրով բարգաւաճեցրիր, ում Հոգին [էլ] այժմ վերցրո՛ւ Քեզ մօտ եւ սէրը Սիրո՛ւդ խառնիր պատշաճ ժամի: Թերեւս Քո կողմից արժանացածի. եւ եթէ նա չէ [արժանացած], ուրիշ էլ ո՞վ: Բայց [ինքն էլ] այս մարդկային սահմանի մէջ է մնում՝ գիտեանալով, որ ոչ ոք չի արդարացուել [իր] գործերով, այլ միայն՝ Յիսուս: Եւ մենք էլ [արդարացուում ենք] նրա շնորհներով, ինչպէս որ գրում էր իր թղթերում. «Եթէ ասում ենք, թէ մեղք չունենք, ստում ենք, եւ ճշմարտութիւն չկայ մեզանում»¹: Արդ, ըստ իմ գործի, ասում է, թերի եմ՝ կարծելու համար, թէ [արժանի եմ] ընդունուել Քո կողմից, որովհետեւ անպիտան ծառայ եմ բոլոր [գործերովս Հանդերձ], սակայն Քո շնորհով արժանի եմ եւ Համարձակութիւն [ունեմ]:

Ը

Ո՛վ [Դու], որ մինչեւ այժմ ինձ եւս կանանց Հետ խառնակութիւնից զերծ պահեցիր:

Տես՝ այս աղօթքի կարգը: Նախ օրհնում է այն շնորհը, որ Քրիստոս տուեց բովանդակ աշխարհին, եւ ապա, դառնալով սեփական անձին, իր բոլոր առաքինութիւնները վերագրում է նրան ու նրա զօրութեանը եւ ոչ թէ՛ իր. «Ո՛չ ես, այլ Աստուծոյ շնորհները, որ ինձ Հետ են»²: Սոյնպէս եւ՝ սա. Դու, ասում է, մինչեւ այժմ [ինձ] պահեցիր [մարմնական] ցանկութեան շարժումից. եւ ոչ թէ իմ մարդկային միտքը, որ Հաստատուած է չարի խնամքի մէջ, այլ Քո զօրութիւնը, խառնուելով սրան, չարից հրաժարեցրեց եւ բարուն, այսինքն՝ Հրեշտակական կռուութեանը, գրկախառնուել տուեց:

Ո՛վ [Դու], որ կնոջը նայելը ծանր Համարել տուեցիր ինձ:

Թէպէտեւ Աւետարանի գրածն ու օրէնքն է ասում, բայց յատկապէս նկատի ունի իր մտքի մաքրութեան կատարելութիւնը, որ ոչ թէ [սոսկ] մարմնի խառնակութիւնից պահուեց, այլեւ մտքի, քանզի կնոջը ցանկութեամբ նայելը, ասում է, ծանր ու աւելորդ եղաւ ներքին մարդուն: Արդ, առաջինը շատերը ձեռք բերեցին, բայց երկրորդ սահմանը քչերին Հասանելի եղաւ, մանաւանդ որ՝ նրանից բացի ուրիշ ոչ

1 Ա Յովթ. Ա 8
2 Տե՛ս Ա կոր. ԺԵ 10, Գաղ. Բ 20:

ոքի: Որովհետեւ մարմինը կարողացան անշաղախ պահել, սակայն խորհուրդներից մաքուր մտքի օրինակ ոչ ոք ցոյց չտուեց նրա պէս:

Ո՛վ [Դու], որ առժամանակեայ կեանքից փրկեցիր ինձ եւ առաջնորդեցիր դէպի մշտնջենաւորները:

Դո՛ւ փրկեցիր, ասում է, ոչ թէ իմ ջանքը: [Փրկեցիր] ոչ միայն ամուսնութեան հոգսից, այլեւ բոլոր զգայարանների հեշտութիւնից, որոնք սովոր են թաւալեցնել առժամանակեայ կեանքի մէջ. մէկը՝ նայելով, միւրը՝ լսելով, ուրիշներ՝ խօսելով եւ ձեռնադործելով: Ասում է՝ ինձ փրկեցիր սրանցից, այսինքն՝ զգալի մարմնիս մէջ իմանալի հոգիս զգայարանների նետերից անխոցելի պահեցիր: Եւ առաջնորդեցիր դէպի մշտնջենաւորները՝ Քեզ հետեւելու գործերով եւ միշտ Քեզ մօտ լինելու իմացական մտքով:

Ո՛վ [Դու], որ մարմնաւոր ազատեցութիւնից հեռացրիր ինձ:

Մարմնի ախտը [մարդու] բնութիւնից դուրս բոլոր կրքերն են՝ ցանկութիւնները. ոչ միայն գիճութիւնը, այլեւ մարմնի՝ աչքերով հեշտանալը, ականջներով մեղկանալը եւ խօսքով ստորաքարշ լինելը: Եւ ամէն մի գործ կամ խորհուրդ՝ կատարուած շնչով ու մարմնով, ազատութիւն է ասուամ: Իսկ անազատ է իմացականի շարժումը ըստ բնութեան, եւ նրա սնունդն ու կերակուրն են սէրը եւ Աստուծոյ գիտութիւնը: Արդ, ասում է. այս զգայարաններից եւ սրանց հեշտութիւնից վշտանալուց միտքս հեռացրիր եւ միշտ պահեցիր Քեզ մօտ, որի շնորհիւ տիրեցի զգայարաններս եւ նրանց դաստիարակեցի անախտութեան նոյն շաւղով:

Ո՛վ [Դու], որ ինձ ազատեցիր դառը մահուանից եւ Հաստատեցիր միայն Քո մէջ:

Մահ է տգիտութեամբ եւ առանց խղճմտանքի մեղանչելը՝ լինի փոքր թէ մեծ, եւ մահու չափ մեղք է գիտութեամբ մեղանչելը եւ հեշտութիւնից խղճմտանքի յաղթութեամբ ազատուել չկարենալը: Առաքինի [մարդու] Համար մեղք է [ուղիղ] ընթացքից ընկրկելը, ըստ մարմնի տկարութեան սայթաքելը եւ դարձեալ զղջալը: Արդ, ասում է՝ տգիտութեան մահուանից ազատեցիր [ինձ], եւ երբ ազատեցիր, ու [ես] ճանաչեցի Քեզ, չկամեցայ Հաստատուել ուրիշ բանի մէջ, ինչպէս ոմանք, ովքեր Քրիստոսին ճանաչելուց յետոյ այս աշխարհի իրերի ցանկութեանը վերադարձան: Սակայն ես ազատուելով՝ Հաստա-

տուեցի միայն Քո մէջ եւ ոչ թէ՝ փառքի, ընտանիքի սիրոյ կամ բազում իշխանութիւնների, որոնք սովոր են զրաւել մաքուր հոգիներին: Ինձ Քո մէջ Հաստատեցիր, ասում է, եւ իմ կամքն ու սէրը, դուրս բերելով ամէն ինչից, սովորեցրիր Հաստատապէս բեւեռուել միայն Քո մէջ:

Ո՛վ [Դու], որ սանձեցիր իմ հոգու ծածուկ ախտերը եւ նրա յայտնի գործերը խափանեցիր:

Հոգու ծածուկ ախտը խորհուրդների կրքերն են, իսկ յայտնի գործը խորհուրդների կամքը մարմնով աւարտին Հասցնելն է: Իմ առջեւից, ասում է, երկուսին էլ նահանջի մատնեցիր, որովհետեւ հոգիս սրբեցիր չար խորհուրդներից եւ մարմինս՝ անարգ գործերից: Բայց տե՛ս, որ ասում է՝ խորհուրդներս սանձեցիր, ոչ թէ՝ խափանեցիր, քանզի արգելք է դրւում մարմնի գործի վրայ եւ ոչ՝ անմարմնի ու մշտաշարժի, որովհետեւ մշտաշարժ հոգին անձնիշխան է. ինչ կամենում է, [այն էլ] խորհում է: Արդ, ոչ թէ անձնիշխանութիւնը վերցրեց նրանից, որպէսզի չճանաչի չարը, այլ սանձեց խորհուրդը եւ դժուարաշարժ դարձրեց [չարի] Հանդէպ, ինչպէս հրեշտակներին:

Ո՛վ [Դու], որ նեղեցիր եւ հալածեցիր իմ մէջ [եղող] խռովարարին:

Մեր մէջ եղող խռովարարը այս անասնեղէն շունչն է, քանզի անճառ խառնամբ կազմուած ենք երեք բանից՝ բանական հոգուց, անբան շնչից [եւ զգալի մարմնից]: Զգալի մարմինն ու շունչը զինւում են մեր մտքի օրէնքին հակառակ՝ այն գերելով դէպի մեղքի օրէնքը, այսինքն՝ դէպի այն, ինչը խառնուած է զգայարաններին: Որովհետեւ այլ է զգայարանների հեշտութիւնը, եւ այլ՝ իմացականինը. ակլին՝ հակառակ են միմեանց, քանզի [երբ] մեր զգայարանը հեշտանում է, միտքը տրտմում է խղճմտութեամբ: Արդ, իմանալին տրտմեցնող այս խռովարարը, այսինքն՝ զգալի շունչը, Քո զօրութեամբ նեղեցիր ու հալածեցիր, այսինքն՝ վարժեցրիր եւ նուաճեցիր դէպի իմանալի մտքի հաւանութիւնը:

Ո՛վ [Դու], որ Հաստատեցիր Քեզ մօտ [բերող] իմ անբոծ ճանապարհը:

Երբ [Աստուած] միտքը Հաստատեց Յիսուսի մէջ, նրանով սանձահարեց շունչը եւ զգայարանները դաստիարակեց մտքի [իշխանու-

թեան) ներքոյ, ո՞ր բիծը կարող էր տիրել այս մարմնաւոր հրեշտակին նրա կեանքի ճանապարհին: Որովհետեւ բծաւոր ենք լինում, երբ սրանք զինուում են միմեանց դէմ, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Կամքը կայ իմ առջեւ, սակայն բարին գործելը՝ ոչ»¹: Իսկ երբ մտքի կամքին հետեւում է շունչը, իսկ շնչին՝ մարմինը, եւ միտքը, սրանցով հեռանալով այս աշխարհից, խառնւում է Աստուծոյ միեղինութեանը, անբիծ եւ արդար է գնում դէպի Նա [տանող] ճանապարհով, ինչպէս որ նա գնաց եւ խոստովանում է:

Ո՞վ [Դու], որ անսայթաք պահեցիր դէպի Քեզ [տանող] իմ շաւիղը:

Ի՞նչ անհասանելի [բարձրութիւն]՝ մարմինն անմարմնապէս կառավարող... Քանզի չի ասում՝ որեւէ բանով թողցիր ինձ շեղուել կեանքի ճանապարհից ու թաւալուել այս աշխարհի մէջ: Սա արդարեւ կատարուեց Քրիստոսի շնորհների կողմից, Ում եւ վերագրում է ամէն ինչ, սակայն ոչ պակաս՝ եւ իր անձնիշխան կամքի անախտութիւնից: Քանզի որչափ եւ բացում ենք մեր բերանները², այնչափ էլ [դէպի մեզ] ենք ձգում Հոգին. եւ Աստուծոյ մօտ աչառանք չի տեսնուում երբէք:

Ո՞վ [Դու], որ աներկմիտ պահեցիր Քո հանդէպ իմ հաւատը:

Հաւատը իմացականի գործն է, եւ ով ազատ չէ մարմնի կրքերից ու կամքից, Աստուածութեան իմանալի գիտութեան մէջ նրան բազմիցս տարակոյս եւ երկմտութիւն են տիրում: Ինձ, ասում է, սրբեցիր այս կրքերից: Որովհետեւ ինչպէս նա, ով զգալի աչքերի առջեւ ունի արեգակի լոյսը եւ չի երկմտում, այնպէս էլ ես, հաւատիս աչքերի առջեւ ունենալով եւ տեսնելով Քեզ ու Քեզ մօտ [եզոզ] իմանալի փառքի վայելչութիւնը, բնաւ չվարանեցի երկմտանքի մէջ:

Ո՞վ [Դու], որ սահմանեցիր ինձ Քո սուրբ գիտութիւնը:

[Մեր] միտքը իմացական է, իսկ իմացականութիւնը՝ անյագ: Ուրիշներն այլ կերակուր են տալիս նրան՝ այս աշխարհի իմաստութիւնը եւ այս կեանքի խելամտութիւնն ու հանճարը, որ սուրբ չեն եւ [սուրբ] չեն ասուում: Մինչդեռ ճշմարիտները այն ուղղում են դէպի

1 Հոտմ. է 8
2 Այսինքն՝ աղօթում:

բնական եւ սուրբ գործառութիւնը, այսինքն՝ դէպի Աստուծոյ գիտութիւնը եւ Նրա իմացութեան հաւատը: Իմ այս գիտութեան առջեւ, ասում է, ուրիշ սահման եւ նպատակ չգրեցիր, բացի մշտապէս Քեզ հպուելուց: Եւ թէպէտ աշխարհում եմ, ամենեւին չտուեցիր ինձ միտքս սահմանել սրա ներքոյ, այլ սահմանեցիր միշտ լինել Քո այդ գիտութեան մէջ: Սա ուսանեցինք իբրեւ հրեշտակների յատուկ եւ Աստուածութեանը վերաբերող օրէնք, ինչը եւ [Յովհաննէսը] պատմում է իր անձի մասին եւ մարմնաւորներիս մէջ անմարմին [հրեշտակի] պէս փայլատակում մարմնով: Սակայն ոչ ոք թող չասի, թէ ամենայն ինչ միայն Աստուծուց է, ում որ տալիս է, եւ թէ՛ դիւրին էր Աստուծուն այս եւս իրականացնելը: Քանզի դա յանդգնութիւն է եւ մեր անձնիշխան [կամքի] ուրացութիւն: Ինքը՝ [Յովհաննէսը, իր] կամքով եւ յօժարութեամբ իրեն հասցրեց ծայրագոյն մաքրութեան եւ ծայրագոյն շնորհն ընդունող եղաւ: Քանզի եթէ խոստովանում ենք Քրիստոսի կամքը բնական եւ չենք մեղանչում, առաւել եւս՝ Յովհաննէսի [դէպքում]: Սակայն ինչպէս որ Քրիստոս իր [մարդկային կամքը] հետեւեցրեց աստուածեղէն կամքին եւ Աստուածութեան լոյսով հալածեց մեր բնութեան խաւարը, այնպէս էլ սա, նոյնի վրայ յենուելով, հաստատուեց ի՛ր կամքով: Եւ, առնելով Հոգու զօրութեան լոյսը, ետ չդարձաւ Առաջնորդին կամովի հետեւելուց: Սակայն Աստուածութեան հետ խառնոււմը Քրիստոսի [մէջ] բնութեամբ էր եւ անճառ ու անբաժանելի միութիւն էր, իսկ սրանը միութիւն էր Քրիստոսի հանդէպ սիրոյ յարակցութեամբ եւ ոչ՝ բնութեամբ:

Ո՞վ [Դու], որ իւրաքանչիւր գործի արժանի վարձը հատուցեցիր:

Տեսնո՞ւմ ես կանխաւ ասածների հաստատութիւնը այս խօսքի յաջորդմամբ: Քանզի սրանով բժշկում է [այնպէս] խորհողների կարծիքը, թէ [իր] նրա մէջ սա եղաւ միայն Քրիստոսից եւ ոչ իր կամքի գործակցութիւնից: Որովհետեւ եթէ գործը միայն Քրիստոսինն էր, [ապա] նրանը չէր, ուստի քանի որ գործն իրենը չէր, վարձի չէր սպասի: Մինչդեռ պէտք է իմանալ, որ աստուածեղէն զօրութիւնը խառնուում է մեր կամքի նիւթին, եւ Նրա ու մեր միջոցով է տնօրինուում փրկութիւնը: Իսկ սա, խոնարհութեամբ զիջելով եւ բնաւ չյիշելով իր կամքը Նրա առջեւ, Ով ամէն ինչ տեսնում է, ամէն ինչ այժմ Քրիստոսին վերադրեց, թէ՛ Դու՛ հարթեցիր իմ ճանապարհը, զօրացրիր պարկեշտութեան մէջ եւ միտքս Քո մէջ հաստատեցիր: Եւ ապա,

որպէսզի այս լսելով չկարծենք, թէ Քրիստոս այսպիսի առաքինութիւններով զարդարեց նրան իբրև անբան նիւթի, աւելացնում է, թէ՛ իւրաքանչիւր գործի վարձ հատուցեցիր ըստ արժանիքի. այսինքն՝ ըստ իմ կամքի յօժարութեան եւ իմ մարմնի ճշմարտութեան այժմ հատուցեցիր ինձ այս վարձը՝ իմ մաքրութիւնը, եւ խոստացել ես տալ նրա պտուղը՝ հանդերձեալ կեանքիդ փառքը եւ ուրախութիւնը:

Ո՛վ [Դու], որ իմ հոգում դրեցիր Քեզանից առաւել պատուական չհամարել որեւէ ստացուածք:

Երանի՛ քեզ, ո՛վ աստուածազգեաց, եւ [երանի՛] քո հոգուն, որ ճշմարիտ Պատուականին ընտրեցիր ու սիրեցիր եւ ոչ թէ՛ կարծեցեալները, որոնց ծառայ ենք մենք՝ անմաքուրներս: Բայց այստեղ իմացի՛ր նաեւ իր եւ Աստուծոյ կամքերի բացայայտութիւնը. քանի որ Դու, ասում է, հոգուս սովորեցրիր Քեզանից աւելի պատուական չհամարել ոչինչ, եւ ես սովորածս կատարեցի գործով ու ծանր չհամարեցի: Եւ այսպէս, այս երկու յօժարութիւնից հաստատուեց կապը՝ իմ կամքից եւ Քո սիրոյ շնորհներէ: [Քանզի] Դու սիրեցիր, եւ ես Քո սիրուն արժանաւոր օթեվան եղայ:

Թ

Եւ արդ, Տէ՛ր իմ Յիսուս, [այն] մատակարարութիւնը, որ ընդունեցի Քեզանից, աւարտին հասցրի:

Ամենքի Փրկչին միայն իր Տէր անուանելը ցոյց է տալիս առաւել սիրոյ հարազատութիւնը, որով կապուած էր: Քանզի Աստուած եւս անում էր այս՝ միայն իւրայինների Աստուած անուանելով [Իրեն]: Իսկ մատակարարութիւն է նախ եւ առաջ իր անձի սրբութիւնը, որին ջանքով եւ կամքով Հպատակուեց որպէս Աստուծոյ տաճարի՝ ըստ այնմ. «Թող իւրաքանչիւր ոք գիտենայ իր ամանը սրբութեամբ ստանալ»¹: [Մատակարարութիւն է ասում] նաեւ, [որովհետեւ] իրեն վստահուել էր առաքելական պաշտօնը՝ խօսքի քարոզութեամբ Հեթանոսներին սպասաւորելը, ինչպէս [Պօղոս] առաքեալն է ասում իր մասին²: Այս, ասում է, աւարտին հասցրի, որովհետեւ, հասնելով մինչեւ [կեանքիս]

վախճանը, անձիս մէջ [որեւէ] բիծ չկարողացաւ զետեղուել, եւ քարոզելը ամօթ չհամարեցի:

Արժանի՛ արա ինձ Քո հանգստեանը՝ շնորհելով ինձ Քո ողորմութիւնը, որն անփախուստ եւ անճառ փրկութիւն է:

Քանզի ճշմութեան բոլոր աշխատութիւնները այն հանգստեան յոյսով են: Արդ, որովհետեւ սրա համար զօրացրիր՝ կրելու աշխատութիւններ, որոնց համար վարձդ խոստացար, արժանի՛ արա եւ վարձիդ հատուցմանը: Քանզի մարդկանց գործերի վարձը հատուցելը նրա ողորմութեան շնորհն է: Որովհետեւ մարդիկ ահա ճշմունք են միեւնոյն աշխատութեամբ. մէկը վարձ է ստանում յոյսի համար, իսկ միւրը, նոյն աշխատութիւնները կրելով, ամենեւին ոչինչ [չի ստանում]: Ուրեմն պարզ է, որ գործերը բնաւ չեն կարող որեւէ բան անել եւ արդարացուցիչ չեն [իրենց] բնութեամբ, այլ արդարացուցիչ է նրա ողորմութեան շնորհը, որն [էլ], ասում է, շնորհի՛ր ինձ: Որն անփախուստ եւ անճառ փրկութիւն է. անփախուստ է կոչում իշխանական արդարութիւնը, մինչդեռ փրկութիւն՝ ողորմութիւնը: Որովհետեւ մեղաւորները, ասում է, չեն կարող փախչել Քեզանից, երբ արհամարհում են [Քեզ], իսկ արդարները չեն զրկում փրկութիւնից, որի յոյսն ունեն:

Սակայն այստեղ տարակուսելի քննութիւն ունենք, թէ՛ ո՞ր հանգիստն է արդեօք խնդրում երանելին, դէպի որն ընթանալով՝ ընթացքի մէջ զգուշանում է այս աղօթքի յաջորդ խօսքերով: Քանի որ եթէ մարմնի [հանգիստն] է խնդրում, [ապա] այն թողնելու էր այստեղ՝ գերեզմանում. իսկ եթէ՛ հոգունը, [ապա] հոգիների հանգիստ կայ եւ առանց մարմինների, ինչպէս ասում է առաքեալը. «Իւրաքանչիւր ոք իր մարմնով ժառանգում է այն, ինչ որ գործեց՝ թէ՛ բարի, թէ՛ չար»¹: Արդ, եթէ մարմնով է [հանգիստ] ժառանգում, ապա ի՞նչ են լինում հոգիները մահից յետոյ. արդեօք նրա՞նք էլ են մարմնի հետ մեռնում մինչեւ յարութիւն: Ո՛չ երբէք: Որովհետեւ հոգու անմահ լինելու մասին կարիք չունենք ուսանել Եկեղեցուց, արտաքին իմաստունները եւս նոյնն են խոստովանում, եւ Տէրն ասում էր. «Սպանում են մարմինը, բայց հոգին սպանել չեն կարող»²: Ուրեմն ո՞րն է սուրբերի հոգիների հանգիստը նախքան յարութիւնը: Ինքը Քրիստոս ուսուցանեց

1 Տե՛ս Բ Կոր. Ե 10:

2 Մատթ. Ժ 28

1 Ա. Թեւ. Դ 4

2 Տե՛ս Գաղ. Ա 16:

մեզ այս, երբ Պետրոսն ասաց Նրան. «Թողեցինք ամէն ինչ եւ եկանք Քո ետեւից. ի՞նչ պիտի լինի մեզ», իսկ Նա ասաց. «Դուք, որ եկաք իմ ետեւից, եւ ամէն ոք, ով գալիս է, Հարիւրապատիկ ստանում է այս աշխարհում եւ յաւիտենական կեանք՝ գալիք աշխարհում»¹: Իսկ [նրանց Հետ,] ովքեր Իր ետեւից չգնացին, այսպէս [չի վարւում], այլ դատաստանի է բերում, պահանջում ողորմութիւն ու սէր եւ դրանցով արդարացնում:

Սրանով սովորում ենք, որ մարդկանց Հոգիները մահից յետոյ երկու շաբաթ ունեն: Սուրբերին (որոնց մէջ այս աշխարհի իշխանը իրենից ոչինչ չի գտնում) մարտ է սպասւում օդի իշխանութիւնների եւ պետութիւնների Հետ, որոնք երկնքի ներքոյ են: Սրանցից գերծանելով ըստ իրենց գործերի ու Հաւատի՝ Հոգիները ժամանում են Քրիստոսի մօտ եւ այնտեղ, Նրա մօտ, ուրախութեան եւ զուարճութեան մէջ են [գտնւում]: Եւ երկրորդ Գալստեանը գալու են Նրա Հետ, ոչ որպէսզի դատաստանի ենթարկուեն, այլ որպէսզի իրենց առաքինութիւններով դատեն ուրիշներին, ինչպէս ասաց Քրիստոս: Քանզի ինչպէս առաքելները [դատելու են] Իսրայէլը, այնպէս էլ բոլոր առաքինութեամբ կատարեալները [դատելու են] վարքով միեւնոյն շաւղով [ընթացող] յանցաւորներին: Եւ, Հագնելով մարմիններ, նրանցով ժառանգելու են յաւիտենական կեանքը, ինչպէս ասաց Քրիստոս: Իսկ ովքեր չկարողացան պարկեշտ վարք ստանալ, այլ [իրենց] գործերով կրեցին սատանայի ներգործութիւնը, մինչեւ որ մեղքերի ծանրութիւնը յաղթեց բարեգործութեան ներգործութեանը, Աստուծոյ արդար իրաւունքը նրանց թոյլ չի տալիս անցնել երկնքի ներքոյ [գտնուող] չար այսերի² միջով, այլ նրանք նոյնպէս մնում են երկնքի ներքոյ՝ սպասելով Հանդերձեալ Դատաստանին եւ Աստուծոյ ողորմութեանը, որ այնպէս դիւրաւ պատրաստ է քաւել նրանց շնորհով եւ գթութեամբ: Սրան բազում Հաւատի վկայութիւններ [կարող ենք] բերել [Սուրբ] Գրքից եւ սուրբերից, ովքեր խորհրդաբար յայտնեցին այս մասին, իսկ Աւետարանում Տէրը յայտնապէս ցոյց է տալիս մեծատունի եւ Ղազարոսի առակով³. որովհետեւ մինչեւ այնժամ Ագրահամը տակաւին աղամական անէծքի տակ էր ու խաւարի իշխանութեան ներքոյ եւ յետոյ ազա-

1 Տե՛ս Մատթ. ԺԹ 27-29:
 2 Այս - դեւ, չար ոգի
 3 Տե՛ս Ղուկ. ԺԶ 19-31:

տուեց դրանից, որ գնալով քարոզեց բանտի մէջ¹ [գտնուող] Հոգիներին, ինչպէս ասում է Պետրոսը²: [Պօղոս] առաքեալը նոյնպէս գրում է. «Վիրիլի ինձ,- ասում է,- խաւարի իշխանութիւնից (այսինքն՝ օդային այսերից) եւ կփոխադրի Իր սիրելի Որդու արքայութիւն»³: Իսկ թէ որն է արքայութիւնը, յայտնում է երբայեցիներին [ուղղուած թղթում]. «Մօտեցել էք,- ասում է,- Սիրոն լեռանը, անդրանիկների Եկեղեցուն՝ բիւրաւոր Հրեշտակներին եւ կատարեալ արդարների Հոգիներին»⁴: Տե՛ս, որ սոսկ արդարներ չի ասում, այլ՝ կատարեալ արդարներ, որ այնտեղ զուարճանում են:

Արդ, որպէսզի խօսքս չերկարի վկայութիւնների առատութեամբ, սրան [որպէս] կնիք դնենք Անտոնի տեսիլքը, քանզի ինչի մասին [առաքեալները] խօսեցին խորհրդաբար՝ նորահաւատների՝ [խօսքը] տանելու անկարողութեան պատճառով, նա յայտնապէս տեսաւ Աստուծոյ կամքով եւ այդ սոսկալի գիտութիւնը [իրբեւ] կերակուր տուեց կատարեալներին: [Սուրբ Անտոնը] մի անգամ տեսաւ, թէ [ինչպէս] ինքը երկինք էր ելնում, եւ օդում քննիչներ ելան նրան ընդառաջ ու բաղբաղում էին⁵ մանուկ Հասակում [իր] գործածների Համար. [սակայն] նրանցից ազատուեց անվնաս: Եւ դարձեալ տեսաւ սատանային, որ օդում տարածել էր ձեռքերը եւ Հոգիներից ոմանց բռնում ու ցած էր քաշում: Իսկ ովքեր գերծանում եւ դէպի վեր էին թռչում, նրանց դէմ ատամներն էր կրճտում: Անտոնն այս տեսիլքը տեսաւ արթմնի, եւ Աթանասը գրեց, որով Հաստատեցին մեզ Հոգու կայեանի մասին, թէ սուրբերից ովքեր որ յաղթում են սատանային, ելնում են երկինք՝ Քրիստոսի մօտ, իսկ ովքեր տկարանում են մարտում, երկնքի ներքոյ Հանգրուանելով՝ սպասում են Հանդերձեալ Դատաստանին:

Իսկ թէ որքան է օդի չար իշխանի Համարձակութիւնն ու քննութիւնը Աստուծոյ սիրելիների վրայ, ուսանում ենք այստեղ եւ սոսկում: Որովհետեւ եթէ Յովհաննէսը, այսպիսի մաքրութիւն [ունենալով], չէր Հաւատում, թէ դեւերի ամաչեցուելը իր վարքից է, այլ [դա]

1 Այսինքն՝ դժոխքում:
 2 Տե՛ս Բ Պետ. Գ 19:
 3 Տե՛ս Կող. Ա 13:
 4 Տե՛ս Եբր. ԺԲ 22-23:
 5 Բաղբաղել - ստութեամբ մեղադրել, յանցանքներ բարդել

Քրիստոսի շնորհներից է, Ումից եւ խնդրում էր, [ապա] որքան պատրաստութիւն է պէտք մեզ այն ճանապարհից առաջ:

Եւ արդ, Քեզ մօտ իմ գալու ժամանակ թող հուրն ընկրկի...

Այսինքն՝ հոգուա [առջեւից], որ պատրաստուել է այս մարմնից դուրս ելնել ու դէպի Քեզ դիմել, թող հուրը, այսինքն՝ սատանայական բռնութիւնը, ընկրկի: Խաւարը վանուի. մենք չգիտենք, թէ հուրն ու խաւարն ինչպիսին են այնտեղ. նրանք իմացան եւ գրեցին, ինչպէս Գողոսն է ասում. «Մարտ ունենք խաւարի աշխարհակալի իշխանութեան հետ»¹: Վիհը տկարանայ. վիհը այնտեղ նշանակում է հոգով ընթացողների գայթակղութեան դարան: Հնոցը խամբանայ². ոչ թէ՛ հանդերձեալը, այլ այն, ուր մեծատունն էր պապակում: Գեհներ շիջան³. դարձեալ սատանայի բռնութիւնն ու յանդգնութիւնն է: [Իսկ] կարծել, թէ սա հանդերձեալ [գեհնն է], թոյլ չի տալիս [սօքի շարունակութիւնը. չարի հրեշտակներն ամօթաւար լինեն՝ նրանք, ովքեր հակառակում են հոգիները տանող սուրբ հրեշտակներին եւ մեր գործերից առած իրենց մաքսը որպէս թէ գրով պարզում [մեր] առաջ: Եւ երբ չեն յաղթում, այլ [մեր կողմից] Աստուծոյ կամքի իրագործումը գերազանցում է նրանց [չար կամքի իրագործմանը], ամօթաւար են լինում զուր պարտաւորելու համար: Դեւերը երկնչեն, իշխաններն անգոր դառնան. քանզի Աստուած դատաւորն է, իսկ սատանան՝ դատախազը եւ չի բռնադատում առանց Նրա կամքի: Երբ Աստուած ըստ արդար իրաւունքի հրամայում է, թէ՛ իշխանութիւն չունէ՛ք դրա վրայ, եւ բարի գործը չարից առաւել է, [դեւերն] ընդունում են արդար իրաւունքը եւ երկիւղից անգոր են դառնում՝ մարտնչելու եւ արգելելու հոգու վերելքը: Զօրութիւններն ընկճուեն. սատանայի՛ զօրութիւնն է, որ այս իշխանութիւնը Աստուծոց ստացաւ մեր ճանապարհին՝ մահուանից յետոյ այդպէս բռնադատելու մեզ: Աջակողմեանները կենան, ձախակողմեանները չմնան. աջակողմեանները հրեշտակներն են՝ բարեգործութեան ջատագովներն ու վկաները, իսկ ձախակողմեանները չար դեւերն են՝ նրանց հակառակորդները եւ չար գործերի մասին բողոքողները՝ ըստ այս [սօքի]. «Քո կողմից կընկեն հազարներ, եւ

1 Տե՛ս Եփես. 2 12:
2 Խամբանայ - թուլանայ
3 Շիջանել - անազել, սպառուել

Քո աջ կողմից՝ բիւրաւորներ»¹: Արդ, թող կենան նրանք, ասում է, ովքեր դէպի Քեզ ընթանալու առաջնորդներն են, եւ թող ջնջուեն [նրանք], ովքեր հակառակում են՝ խափանելու այն: Բանասրկուեն պապանձուի, սատանան զարհուրի. բանսարկու եւ սատանայ² ենք ապտանում նրան [իր] գործի պատճառով, որովհետեւ միշտ չար խորնուանում նրան [իր] գործի պատճառով, որովհետեւ միշտ չար խորհրդի խօքեր է գցում մեր սրտի եւ մտքի մէջ: Իսկ սատանայ է, որովհետեւ հակառակ է ամէն բարեգործութեան եւ փրկութեան: Նա, ասում է, թող պապանձուի ու չկարողանայ չարախօսել ինձանից, կործանուի եւ զօրութիւն չունենայ ինձ յաղթելու: Նրա սրտմտութիւնը³ սոցորուի, նրա մոլորութիւնը սուղուի. նա չունի սրտմտութեան այլ [պատճառ], բացի մարդկանց փրկութիւնից, եւ դրան է ջանում հակառակուել մոլորութեամբ ու դատապարտութեան պատճառներ հնարել: Երբ ես յաղթում եմ Քո շնորհներով, ասում է, [սատանայի] սրտմտութիւնը սպառուելով՝ անգործ է մնում, եւ մարտի մոլորութիւնը՝ անգոր սուղում: Նրա տանջանարաններն⁴ ամաչեն. նրա տանջանարանները ոչ թէ անբան նիւթեր են [ինչպէս մարմնի դէպքում է], որոնք ամօթ չեն գգում, այլ՝ չար ու ատելի հոգիներ: Եւ ամենքին չեն կարող տանջել, այլ [նրանց], ում ծառայեցրին իրենց: Սա յայտնի է մեծատունի եւ Ղազարոսի [առաւիցի]: Արդ, ասում է, թող ամաչեն ինձանից՝ որպէս իրենց մարտը Քո շնորհներով յաղթողից: Նրա յարձակումը դապաւ իրենց մարտը Քո շնորհներն է երկարում ձեռքը՝ յուսալով բռնել գարի. ինչպէս որ թռչնորոն է երկարում ձեռքը՝ յուսալով բռնել թռչնին, եւ երբ վերջինս ազատում է, հասկանում է, որ թեւերի արաբութիւնը օգնեց նրան: այնպէս էլ սատանան [իր] չարութեան առաքութիւնը օգնեց նրան: այնպէս էլ սատանան [իր] չարութեան առաքութիւնը օգնեց նրան: մանուկներն են [սատանայի] չարիքներն արմատները գողգողան. մանուկներ են [սատանայի] չարիքներն գործակից դեւերը, որոնք չարչարում են՝ անբիծների կողմից յաղթուելու պատճառով սպասելով, որ իրենք են դատապարտուելու անաչառ Ատեանում՝ ըստ նրանց հանդէպ իրենց գործած բոլոր չա-

1 Սաղմ. 7
2 Երբայերեւ սատանայ բառացի նշանակում է հակառակորդ:
3 Սրտմտութիւն - ցասում, բարկութիւն, գայրոյթ
4 Տանջանարան - տանջանքի գործիքներ

րիքների, որոնց [անբիծները] տեղի չտուեցին: Եւ, իմանալով, որ մարդը բարձրացաւ անմեղ լինելով, Հաստատում են, որ միւս մարդիկ եւս ոչ թէ սեփական կամքը, այլ իրենց դաւաճանութիւններն են մեղանշական Համարում: Ուստի եւ [դեւերը] դողդողում են Հանդերձեալ Դատաստանի երկիւղից, քանի որ գիտեն, որ ոչ միայն Քրիստոսի Մարմնից, այլև Նրա շնորհներով սրբուածներից են դատապարտուելու քանդի գիտեն ահեղ պատիժների սաստկութիւնը:

Եւ տո՛ւր ինձ դէպի Քեզ [տանող] իմ այս ճանապարհը անբասիր եւ անբռնադատ աւարտել...

Թէ ովքեր են ճանապարհին բամբասողները կամ բռնադատողները, ահա ցոյց տուեց ճշգրտութեամբ: Արդ, երբ ազատոււմ եմ նրանց բռնութիւնից, ասում է, այնուհետեւ Քեզ մօտ եմ Հանգստանում յոգնութիւնից: Որովհետեւ սրանից ազատուածներին [չի սպասում] այլ բան, քան անճառ խնդութիւնը եւ անպատում ուրախութիւնը իրենց Յոյսի՝ Քրիստոսի մօտ:

...ստանալու այն, ինչ խոստացար նրանց, ովքեր սրբութեամբ ապրեցին եւ պարկեշտութեամբ սիրեցին Քեզ:

Ո՞վ կարող է նկարագրել այդ խոստումը, քանզի «աչքը չտեսաւ, եւ ունկը չլսեց, եւ մարդու սրտի մէջ չընկաւ [այն], ինչ պատրաստեց Աստուած Իր սիրելիներին»¹: Ինձ ե՛ւս արժանի արա, ասում է, այդ խոստմանը՝ ոչ վայրապար, այլ՝ որովհետեւ պարգևը սուրբերին է եւ Քո սիրոյ մէջ պարկեշտութեամբ մնացածներինը: Եւ ես Քո շնորհներով աւարտեցի այն:

Ժ

Եւ ապա, խաչակնքելով իրեն եւ ասելով Դո՛ւ եղիբ ինձ Հեռ, Տէ՛ր իմ Յիսուս Քրիստոս...

Փրկական Խաչի նշանը կնիք դրեց մարմնի եւ Հոգու վրայ, որով եւ Քրիստոս էր նրա մէջ դրոշմուտ, ինչպէս որ ասաց. «Դո՛ւ եղիբ ինձ Հեռ», այսինքն՝ Քո այդ զօրութիւնը, Յիսուս Քրիստոս եւ Տէր:

...ընկողմանեց խորափիտում, ուր եւ տարածեց իր Հանդերձը:

¹ Տե՛ս Ա Կոր. Բ 9:

Այս բոլոր աղաչանքները կատարեց մարմնի Հսկումով եւ, աւարտին Հասցնելով, ընկողմանեց՝ պատրաստ վախճանի, որպէսզի Հոգին աւանդելուց յետոյ Հարկ չլինի, որ ուրիշ մէկը թաղի մարմինը, մանաւանդ որ աշակերտները կհաստատեն այս:

Եւ ասելով մեզ՝ խաղաղութի՛ւնն ձեզ Հետ, եղբայրնե՛ր...

Յայտնի է, որ վերջին [խօսքն] է, որ այլևս մարմնապէս չէք լսելու վարդապետիցս: Սակայն ի՞նչ խաղաղութեան մասին է [ասում]. այն, ինչն ինքն ընդունեց Քրիստոսից, որ ասաց. «Իմ խաղաղութիւնն եմ տալիս ձեզ»¹: Որովհետեւ՝ իմ վախճանից յետոյ էլ, ասում է, ձեզ Հետ ունեմ սէր եւ խաղաղութիւն եւ ձեր բարեխօսն եմ Նրա առջեւ, Ում մօտ ընթանում եմ:

...եւ մինչդեռ մենք ուրախ էինք ու լալիս էինք, իր Հոգին աւանդեց Տիրոջ ձեռքը:

Միաժամանակ ինչպէ՞ս կարող են մարդուն տիրել այս երկու ներհակ բաները՝ ուրախութիւնը եւ արտասուքը, ինչպէս որ պատահեց նրանց: Սակայն [պէտք է] իմանալ, որ այնպէս էլ չգիտէին վախճանի ստուգութիւնը եւ տարակուսանքի էին մատնուած: Ուրախ էին յոյսով, որ այս աղօթքն իրենց կասկածանքի Համաձայն չէր, որովհետեւ [կարծում էին, թէ Յովհաննէս Աւետարանչին] սահմանուած է անմահութեան մէջ մնալ, եւ լալիս էին, որովհետեւ տեսնում էին նրան դէ-Հութեան մէջ մնալ, եւ տարակոյսներով վարանումը նրանց պի մահ ընթանալիս: Ուստի եւ տարակոյսներով վարանումը նրանց հակում էր երկու մտքի եւ գործի. նախագէտ խորհրդի յոյսը՝ ուրախութեան, իսկ առաջիկայ գործը տեսնելը՝ տրտմութեան եւ արտասուքի:

Եւ մինչդեռ այսպէս վարանում էին նրա շուրջը, նա չյապաղեց, այլ շուտով աւանդեց Հոգին նրանց առջեւ, քանզի չէին կարող Համարձակուել կափարիչ դնել գերեզմանին, եթէ ստոյգ չտեսնէին այս: Այլ տեսան ըստ ամենայնի, որ վախճանուեց իրենց առաջ, եւ ապա ծածկեցին Հանգստարանը: Սակայն աւելորդ չեմ Համարում յիշեցնել, որ այս պատմութիւնը Հասաւ [իր] լրմանը. մարմինը բարձրացաւ երկրից եւ չկայ [այնտեղ], ինչպէս միւս առաքեալներինը կամ սուրբերինը, այլ միայն թափուր գերեզմանն է եւ Հանդերձը, որ տարածեց խորափիտում: Իսկ թէ ինչու [սա] չի յիշատակոււմ այս պատմութեան

¹ Յովն. Ժ 7 27

մէջ, [պէտք է] իմանալ Աւետարաններից: Որովհետեւ ահա նրանք երկար ու ճշգրիտ պատմում են Քրիստոսի չարչարանքների ճառը, իսկ յարուժիւնը նկարագրում են համառօտ եւ համարձուցնել էլ բնաւ փոյթ չարեցին գրել, բացի մէկից՝ յանձնելով մեր հաւատին: Նոյն հոգին էր նաեւ վարդապետների աշակերտների եւ նրանց վարքագիրների մօտ: Սակայն մենք ստոյգ սովորել եւ հաւատում ենք, որ սրանից յետոյ եկան, բացեցին գերեզմանը եւ այն դատարկ գտան երանելու մարմնից, քանզի [Յովհաննէս Աւետարանիչը], հատուցելով այս բնութեան պարտքը, մահուան միայն համն առաւ, ինչպէս Տիրամայրը:

Սակայն [այն մասին], որ ոմանք ասում են, թէ ապագայում նա գալու է Ենովքի ու Եղիայի հետ, չսովորեցինք սուրբերից, ովքեր պատմեցին այն [սորհուրդը: Եւ դարձեալ՝ Ենովքն ու Եղիան գալու են, որովհետեւ մարմնով չեն մեռել, որպէսզի մեռնեն, քանզի Ադամից սերուածներիս համար անհնար է չճաշակել նրա դատապարտութիւնը: Իսկ [Յովհաննէսն] ահաւասիկ ճաշակեց, քանզի վախճանուեց ու աւանդեց հոգին, եւ մէկ անգամ այս վախճանուածի համար երկրորդ մահ չկայ, այլ մեռնելուց յետոյ դարձեալ մարմին հագաւ: Թէպէտեւ ասում ենք՝ [մարմին] հագաւ, սակայն երկբայական այս [սորհուրդը թողնում ենք Աստուծոյ անհաս իմաստներին եւ հաստատում մեր ճշգրիտ [գիտեցածը], որ մարմինը չմնաց [մահուանից յետոյ]: Իսկ թէ ուր է, Աստուած գիտէ, որ փոխադրեց: Մանաւանդ՝ եթէ մէկը կամենայ սա հաստատելու համար [վկայակոչել] Աւետարանի նրա խօսքը. «Յիսուս չառաց նրան, - ասում է, - թէ չի մեռնի, այլ թէ՛ Ես կամենում եմ, որ դա մնայ, մինչեւ Ես գամ»¹: Այսինքն՝ Քրիստոս ոչ թէ ասաց, թէ Յովհաննէսը մահ չի ճաշակելու, որը նաեւ Ինքն էր ընդունելու, այլ թէ՛ կամենում եմ, որ նա մեռնելուց յետոյ մշտնջենապէս մնայ անպականութեան մէջ, ինչպէս եւ միւսերդ էք լինելու ձեր մարմինների ապականութեանից յետոյ: Իսկ «մինչեւ»-ը այստեղ սահմանի ընդարձակութիւնն է, ինչպէս բազում տեղերում, եւ ոչ՝ լրման կէտը՝ ըստ այնմ. «Յաւիտեաններից մինչեւ յաւիտեաններ Դու ես»²:

Այս կարծիքը ոչ թէ հաստատում ենք, այլ [նրա] ճշգրտութիւնն [ու] հաւանութիւնը յանձնում քննողների կամքին եւ մանաւանդ՝ քո,

որ ամէն ինչում ճշմարտասէր ես եւ իմաստասէր՝ այն աստիճան, որ քոնով չբաւարարուեցիր եւ մեզ էլ հաւանութեամբ գցեցիր յանդգնութեան մէջ, ո՛վ պատուական հայր Ստեփաննոս, որիդ խնդրանքը Աստուծոյ շնորհն իրականացրեց տառապած գործիքիս միջոցով՝ Իր փառքի, քո հաւատի եւ այս Աստուածաբանի հանդէպ ճշմարիտ սիրոյ վայելման համար: Եւ ոչ թէ, ինչպէս որ պէտք էր, բովանդակապէս լուսաբանել եմ սրա իմաստը, որ անհաս էր ինձ, այլ փութացել եմ իմ որդիական հպատակութեան հնազանդութեամբ առիթ տալ իմաստունիդ՝ սրա իմաստութեան մէջ առաւել բարձրանալու մեր Յոյսի եւ Լոյսի՝ Քրիստոսի շնորհով, որ օրհնեալ է յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց
Սեդա Ստամբուլցեանը

1 Յովհ. ԻԱ 22

2 Սաղմ. 9Թ 3

ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐՁՆԿԱՅԻ

Կենսագրական ուրուագծեր

Կիրակոս Երզնկացին ժԳ-ԺԴ դդ. Հայ Եկեղեցու մեծագույն դէմքերից է: Եկեղեցական ասանդութեան մէջ նա մեծարուել է որպէս «մեծ եւ հոչակատր վարդապետ», «արժանատրն ամենայն գովեստի եւ յիշման»¹, «գերաշնորհ եւ եռամեծ բարունապետ»², «երիցս երանեալ բարունապետ»³ եւ այլն: Նա շարունակել է զարգացրել է Երզնկայի դպրոցի եւ նրա մեծ բարունապետների՝ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու եւ Մովսէս Երզնկացու ասանդները:

Կիրակոս Երզնկացու կենսագրութեան մասին տեղեկութիւնները սակաւաթիւ են: Նա ծնունդ է Եկեղեցաց գաւառի Ագրակ կամ Ագարակ բնակավայրում⁴ 1270-ական թուականներին⁵: Նախնական կրթութեան եւ ծնողների մասին տեղեկութիւններ չունենք: Առաջին անգամ նրա մասին յիշատակում է 1315 թ. մի ձեռագրի յիշատակարանում⁶. «...բուրման խնկոց անուշահոտութեան, զբարունապետս զՅովհաննէս եւ զԿիրակոս յիշեսցի՝ ի Տէր Յիսուս»⁷:

Կիրակոս Երզնկացին երկար ժամանակ ապրել է գործել է Երզնկայում: Մեզ հասած մի շարք յիշատակարաններից պարզում է, որ նա բաւական բեղուն գրական գործունէութիւն է ծաւալել: Յաճախ նրա անունը յիշում է որպէս ձեռագրի պատուիրատու կամ գրիչ, յաճախ՝ նաեւ ստացող: Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեանը

նշում է, որ «Կիրակոսը ինքն էլ ԺԴ դարի առաջին կէսի նշանատր գրիչներից եւ վարդապետներից մէկն է, որը իր եղբորորդի Յովհաննէսի հետ բազմաթիւ ձեռագրեր ունի գրած եւ երկար ժամանակ ուսուցչութեամբ է զբաղուել յատկապէս իր հայրենիքում՝ Երզնկայում...»⁸:

1304 թ. ոմն Ոսկան վարդապետ «ի վանս Գլաձոր Ս. Ստեփանոսին, ի դաստիարակութիւն հայոց դպրոցի՝ Եսայի վարդապետին», «ի հոյլս հոգնաթիւ աշակերտաց Եսայայ...», յիշատակում է նաեւ Կիրակոս Երզնկացու անունը⁹: Այս տեղեկութիւնից եզրակացնում ենք, որ Կիրակոս Երզնկացին ուսանել է Գլաձորում, Եսայի Նչեցու բարունապետութեան օրօք: Կիրակոս Երզնկացին 1318 թ. «մեծ բարունապետ բոլոր Հայաստանեայց»¹⁰ է կոչում Եսայի Նչեցուն:

Կիրակոս Երզնկացու մահուան թուականի մասին վստահելի աղբիւրը Երզնկայում Ստեփանոս երէցի գրած ժողովածուն է, որի յիշատակարանում կայ հետեւեալը. «յիշեսցիք եւ զերջանիկ եւ զերիցս երանեալ բարունապետն մեր զԿիրակոս վարդապետն, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, նոյնմբեր ԺԵ (15) եւ զմեզ եթող որբս յայս կենցաղս...», ապա մի քիչ ներքեւ կայ հետեւեալը. «գրեցաւ ի թուին հայոց ՊԵ (1356) յամսեանն մարտի ԺԸ (18)...»¹¹:

Ըստ Յակոբ Կարնեցու վկայութեան՝ Կիրակոս Երզնկացին թաղուած է Երզնկայի Ս. Սարգիս եկեղեցում: Նրա տապանի վրայ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը. «...Եւ Կիրակոս վարդապետին, որ Արեւելքն է ասացեալ»¹²:

Աստուածաբանական վաստակը

Կ. Երզնկացու ժառանգութիւնը բազմաբովանդակ է՝ դաւանական եւ մեկնողական երկերից մինչեւ ներանձնական-խրատական բնոյթի մեծարժէք գործեր, որոնցից մի քանիսը մեզ յայտնի են բազ-

1 «ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», կազմ. Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1950, էջ 212
 2 Նոյն, էջ 225
 3 «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», կազմ. Ն. արքեպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969, հտ. Դ («Յուցակ Երուսաղէմի»), էջ 384
 4 Մենք չկարողացանք պարզել, թէ Ա. Սրապեանին որտեղից է յայտնի, որ Երզնկացին ծնունդ է Ագարակ կամ Ագրակ աւանում. տե՛ս ՀՍՀ, հտ. 5, էջ 450-451:
 5 Մենքեան մտաւոր թուականը վերցրել ենք Ա. Սրապեանից. տե՛ս նոյն, էջ 450:
 6 Հ. Քիրտեանը գտնում է, որ Կ. Երզնկացին առաջին անգամ յիշատակում է 1317 թ. մի յիշատակարանում իբրեւ ստացող եւ գրիչ. տե՛ս Հ. Քիրտեան, Երիզա կամ Եկեղեցաց գաւառ, Վենետիկ, 1953, հտ. Ա, էջ 225:
 7 «ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», էջ 116

8 Գ. Յովսէփեան, Խաղբակեանք կամ Պոռեանք Հայոց պատմութեան մէջ. Անթիլիաս-Լիբանան, 1969, էջ 191
 9 Ղ. Ալիշան, Սիսական: Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 134
 10 Տե՛ս Գ. Գրիգորեան, Սիւնիքը Օրբելեանների օրօք, Երեւան, 1981, էջ 163:
 11 «Յուցակ Երուսաղէմի», էջ 384
 12 Յակոբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց. տե՛ս «Մամր ժամանակագրութիւններ XIII-XVIII դդ.», կազմ. Վ. Ա. Յակոբեան, Երեւան, 1956, հտ. II, էջ 551:

մաթիւ ընդօրինակութիւններով: Կ. Երզնկացու անունով պահպանուել է մեզ են հասել հետեւեալ գործերը:

Ա. Նախերգան Տեառնընդատաջին՝ Կիրակոս վարդապետի ասացեալ 13:

սկ. «Հուր է սերն Քրիստոսի, եւ հոգիս մաքուր բորբոքի... վրջ. Իսկ Հայաստանեայց Եկեղեցին Թ ընկալան ի Գրիգորէ...»:

Բ. Կիրակոս վարդապետի ասացեալ ի բանն, որ ասէ. «Ի սկզբանէ էր Բանն»¹⁴:

սկ. «Ամենայն գոյից որք մի անգամ ի գերագոյն Գոյէն են եւ ի սկզբնապետաց ոյ պատճառեն բաղկացան հիասքանչ եւ գարմանալի արարչակերտութեան...»

վրջ. ...Այլ ամենայնի մի բաց յառանձնաորեացն հաւասար միատր բնութեամբ Աստուած: Ամէն»:

Գ. Կիրակոս սուրբ վարդապետի արարեալ ի սաղմոսն ՃԹ, որ ասէ. «Ասաց Տէր ցՏէր Իմ՝ Գի'ստ ընդ աջմէ Իմմէ, մինչեւ եղից զթշնամիս Քո պատուանդան ոտից Քոց»¹⁵:

սկ. «Կանուխ եւ ամենաիմաստ գիտութեամբ Իրոյ Աստուած... վրջ. ...Յորս եւ մեք ժամանեցուք յանճառ բարիսն եւ ի խոտացեալ պարգես»:

Դ. Ի բանն որ ասէ. «Ձայն Տեառն ի վերայ ջուրց, եւ Աստուած փառաց եւ Տէրն Ինքը ի վերայ ջուրց բազմեաց»: Կիրակոս վարդապետի Երզնկեցոյ արարեալ¹⁶:

սկ. «Արուեստաւորք եւ մակացուք նախ եւ առաջ նիւթն պատրաստեն...»

վրջ. ...Արդ, այս բաւականացին ի տեսութիւն բանիս»:

Ե. Խրատ առ ուղղափառ հաւատացեալսն¹⁷:

13 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. N 2187 (1346 թ.), էջ 224ա-264ա, N 2178 (ԺՂ դ.), էջ 89բ-90ա:

14 Տե՛ս ՄՄ N 1098 (1320), 110ա-141բ, N 933 (ԺԵ), 136բ-151ա:

15 Տե՛ս ՄՄ N 4139 (ԺԴ), 372ա-378բ:

16 Տե՛ս ՄՄ N 2187 (1346):

17 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. N 2542 (1476), 99բ-110բ, N 8727 (ԺԵ), 301ա-313բ, N 3050 (1593), 152ա-165ա, N 1720 (1720), 169բ-182ա, N 2939 (1774-1799), 318ա-329բ, Վենետիկի Սուրբ Ղազարի մատենադարան (=ՄՂՄ) N 241 (1495), 3ա-19բ:

սկ. «Աստուծոյ ամենակալէ արհմութիւն եւ պահպանութիւն... վրջ. ...Աչն հայրական եւ ամենայն սուրբ Իւր բառնան ի ձէնջ գինչ ցասում կայ...»:

Զ. Լուծմունք հարիրաւոր թուոցն Եւագրեայ¹⁸:

սկ. «Տնտես հաւատարիմ եւ իմաստուն ամենեցունց Տեառն ընտրեալ... վրջ. ...Ձի ամենայն կրանք իւրեանց հաւանին մեղացն, որ ծնանի մահ, յորմէ փրկեսցէ Քրիստոս... ամէն»:

Է. Կիրակոս վարդապետի Եզնկացոյ ասացեալ ի սուրբ Աստուածածինն. «Աստուածածին տաճար Բանին, բարեխօսեա՛ց քո Միածնին...»¹⁹:

Ը. Կիրակոս վարդապետի ասացեալ է Աստուածածնի փոփոխման. «Արեւելք գերարփին...»²⁰:

Թ. Յաղագս Ը խորհրդոցն Եւագրեայ²¹:

սկ. «Զարմանալի քննութեամբ անաւթն ընտրութեան Պաղոս... վրջ. ...Այսպէս եւ չար շղթայքն մեղաց ի միմեանս ընդելուզեալ են...»:

Ժ. Թուղթ առ Կարնեցիս²²:

սկ. «Ընկալայ նուաստս Կիրակոս եւ Յովհաննէս վարդապետ զնամակ հրամանի ազնուական... վրջ. ...նոյնպէս եւ Ծնունդն Քրիստոսի յորում աւուր պատուես»:

18 Տե՛ս ՄՄ N 1980 (1391), 1ա-40բ, N 518 (ԺԸ), N 1480 (1617), 1ա-60բ, N 6462 (1807-1808), 1ա-51բ, N 1812 (1780), 208ա-291բ, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց մատենադարան (=ՍԾՄ) N 132 (1354), 161-279, N 620 (1354), 1ա-371բ, N 1407 (1354), 3ա-87բ, N 2616 (1668), 461ա, N 2828 (1875-1877), 305-381, Ղալաթիայի ձեռ. N 84 (1675), 805-881, N 115 (ԺԷ), 697-722, Անկիւրիայի ձեռ. N 628 (1700), 211-223:

19 Տե՛ս ՍՂՄ N 258, 143ա-144բ:

20 Այս շարականը կայ մեր բոլոր Ծարակնոցներում. այն մեր վերջին շարականն է, որ մտել է կանոնի մէջ, եւ որի հեղինակը յայտնի է:

21 Տե՛ս ՄՄ N 4040 (1474), 41բ-71ա, N 2542 (1476), 132բ-160բ, N 6832 (ԺԵ), 432ա-471բ, Ղալաթիայի N 481 (1745), 87-99, ՍԾՄ N 1407 (1354), 41-60, N 1262 (1378), 3ա-15բ, N 589 (1668), 309-402:

22 Տե՛ս ՄՄ N 750 (ԺԴ), 199ա-233բ, N 639 (1409), 12բ-76ա, N 6608 (ԺԵ), 70բ-101բ, N 728 (1621), 52ա-100բ, N 614 (1625), 151ա-199բ, N 4063 (1694), N 2283 (ԺԸ), N 6302 (ԺԸ), 23բ-63բ, N 2715 (ԺԹ), 69ա-101բ, N 774 (ԺԹ), 139ա-154բ:

քարի է, միայն սիրով ի փառս Աստուծոյ լիցի»:

Թուղթ առ Կարնեցիս

Իկոնիայի սուլթանութեան կործանումից յետոյ նրա տարածքում առաջացան մի շարք էմիրութիւններ. «...Երկուսը դրանցից ավելի ուժեղ էին եւ զաւթող: XIV դարի 20-ական թուականներին, երբ օսմանեան թուրքերը, նուաճելով Փոքր Ասիայի բիզանդական գաւառները, շարժում էին դէպի Մարմարայ ծով, սելջուկ թուրքերն ու կարաման թուրքերը սկսեցին արշաւել Կիլիկիա»²³: Այս արշաւանքի մասին արժէքատր տեղեկութիւններ է հաղորդում Գրիգոր Կարնեցի եպիսկոպոսը. «Եւ արդ, մինչեւ էր [թուականս] Հայոց 2 եւ Հ (1321), ամպարիշտն ոմն յազգէն Նետողաց, որում անուն Դամուրտաշ ասի, այսինքն՝ Երկաթաքար, անօրէնն գայ յաշխարհն Հոռումոց, եւ տեսեալ գերկիրն Հայոց գԿիլիկիւն, զի որպէս ճիւղ մի ձիթենոյ մնացեալ դադարէին ի նեղ եւ ի յանձուկ եւ ի խորշակահար երկրին: ...Եւ անօրէն Երկաթաքարն այն մտեալ յերկիրն Հայոց՝ բազում հետեւակօք եւ ձիւտրօք եւ բազում աներմունս արարին...»²⁴: Այս արշաւանքի մի այլ նկարագրող՝ Ներսէս Պալիանենցը, գրում է, որ Դամուրտաշը «աւելի քան 30000 հեծելօք եւ բազում հետեւակօք, այսինքն՝ ամենայն ուրտուին իր յակամաց եւ բռնութեամբ ի յաշխարհն Հայոց ի Կիլիկիա մտաւ եւ բազում աներ արար, սպանութիւն եւ աւար...»²⁵: «XIV դարի 20-ական թուականների սկզբին Կարամանիայում* իշխում էր Աբու-Սաիդի վեզիր Չուբանի որդի Դամիստաշը...»²⁶, որը 1320-1322 թուականներին Եգիպտոսի սուլթան Նափրի դրոմամբ արշաւեց դէպի Կիլիկիա եւ նրա հիւսիսային շրջանները: Դամուրտաշի այս արշաւանքների մասին հպանցիկ

23 Գ. Գ. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952, էջ 447

24 Ղ. Ալիշան, Հայապատում պատմիչք եւ պատմութիւնք Հայոց, Վեներիկ, 1901, մասն Բ, էջ 530

25 Նոյն, էջ 532. հմմտ. «Մանր ժամանակագրութիւններ», կազմ. Վ. Ա. Յակոբեան, Երևան, 1956, հ. Բ, էջ 188:

* Շրջան Փոքր Ասիայում. տե՛ս "Энциклопедический словарь", изд. Брокгауз и Ефрон, СПб., т. 27, с. 433:

26 Գ. Գ. Микаелян, 02. աշխ. էջ 447

ակնարկ կայ նաեւ Կ. Երզնկացու այս թղթում, որտեղ նա, խօսելով ժամանակաշրջանի պատերազմական խառնակ վիճակի մասին, յուսադրում է կարնեցիներին, թէ՛ իրաւ, ձեզ մօտ կայ ներքին պատերազմ «սուտ եղբայրների» դէմ, բայց, ասում է, մեզ մօտ էլ խաղաղ չէ, «այլ աներումն եւ պաշարումն եւ սպանումն եւ գերութիւն եւ հրճութիւն բազմապատիկ կրեցաք, զի մնացեալն ի մարախոյ Տամուրտաշ կոչեցելոյ եկեր թրթուրն...»²⁷: Այս ակնարկի եւ վերը ներկայացուած պատմական իրողութիւնների համադրմամբ կարող ենք եզրակացնել, որ կարնեցիներին ուղղած իր կարեւոր ուղերձը եւս կիրակոս Երզնկացին գրել է Դամուրտաշ թաթարի կիլիկեան արշաւանքի աւարտից անմիջապէս յետոյ՝ 1323 կամ ամենաուշը 1324 թուականին:

Թղթի ստեղծման հիմնական շարժառիթ է հանդիսացել Հայ Եկեղեցու կողմից միարարական շարժման դէմ ծաւալուած սուր պայքարը: Թղթի բազմաթիւ ընդօրինակութիւնները վկայում են այն մասին, որ այն մեծ տարածման եւ ընդունելութեան է արժանացել Եկեղեցու եւ ժողովրդի կողմից: Այս պայքարով են պայմանաւորուած մեր հեղինակի մերձատրագոյն նախորդներ Ստեփանոս Օրբելեանի եւ Մովսէս Երզնկացու հակաճառական երկերը, որոնց ազդեցութեան հետքերը ակներեւ են Երզնկացու այս թղթում:

Ճոյց տալով դաւանափոխութեան կործանարար հետեւանքները՝ Կ. Երզնկացիին յորդորում է զգուշութիւն եւ շրջահայեացութիւն հաւատի մաքրութեան հարցերում: Պատասխանելով կարնեցիների հարցադրումներին՝ նա անդրադառնում է դաւանական, ծիսական եւ բարոյական մի շարք կարեւոր խնդիրների:

Թղթի կենտրոնական թեման Եկեղեցու եօթ խորհուրդներն են, որոնց մասին իր խորհրդածութիւններում հիմնականում հետեւում է Դիոնեսիոս Արեոպագացուն²⁸: Ուշագրաւ է, որ նա եօթ խորհուրդների շարքին է դասում հիւանդների եւ սպաշխարողների օժման կարգը՝ նշելով, որ այն յաճախ չի կատարում քահանաների կողմից «վասն տգիտութեան եւ վասն ծուլութեան»: Անդրադառնալով ապաշխարութեան խորհրդին՝ Կ. Երզնկացին նշում է, որ քահա-

27 Տե՛ս բնագրի էջ 1:

28 Տե՛ս «Ծաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան»:

նայագործութեան ամենադժուարին եւ ամենապատասխանատու ոլորտը խոստովանահայրութիւնն է: Սակայն ամէն մի հոգեւորական չի կարող խոստովանահայր լինել, այլ՝ միայն նրանք, ովքեր տիրապետում են հոգեւոր բժշկութեան այդ բարձրագոյն արուեստին:

4. Երզնկացու դաւանական խորհրդածութիւնները բացառաբար քրիստոսաբանական են: Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած է եւ կատարեալ մարդ: Աստուած անճառելիօրէն մարդացաւ՝ առանց փոփոխման եւ շփոթի, որպէսզի մարդն աստուածանայ: Անդրադառնում է նաեւ անապականութեան խնդիրներին:

Եզրափակուում է ս. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօնի հետ կապուած տոմարագիտական հարցերի համառօտ տեսութեամբ:

Այս մեծարժէք թուղթն ունի զարմանալի այժմէականութիւն: Այսօր էլ հրամայական է դարձել դաւանական մաքրութեան եւ սեփական անհղութեան ճանաչման խնդիրը, որի համար դարեր շարունակ պայքարել են մեր հայրերը՝ սերնդից սերունդ փոխանցելով Քրիստոսի փրկութեան լոյսը:

***

Ստորեւ ներկայացնում ենք «Թուղթ առ Կարնեցիս» երկի բնագիրն ըստ ՄՄ N 750 (199ա-233բ) գրչագրի: Հարկ եղած դէպքում դիմել ենք այլ ընդօրինակութիւնների՝ բնագիրն առաւել ստոյգ ներկայացնելու համար: Կատարուած են ուղղագրական աննշան միջամտութիւններ. օրինակ՝ ընդդէմ-ընտրեմ, մանգամ-մանկան, ընգղմեմ-ընկղմեմ, իպիսկոպոս-եպիսկոպոս, ըմբել-ըմպել, անկոսնելի-անգոսնելի, պոռնգութիւն-պոռնկութիւն, ասաւղ-ասող եւ այլն: Վերականգնուած են բաց թողնուած յ-երը, անտեսուած են գաղտնավանկի ը-երի աւելորդագրութիւնները: Գրչագրում առկայ օ-ի եւ աւ-ի զուգահեռ գործածումները միօրինակացրել ենք՝ նախընտրելով առաւել դասական աւ տարբերակը:

Աւետիս քահանայ Դանիէլեան

ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԶՆԿԱՅԻՈՅ ԹՈՒՂԹ ԱՌ ԿԱՐՆԵՏԻՍ

/199ա/ Ընկալայ նուաստս Կիրակոս եւ Յոհանէս վարդապետ զնամակ հրամանի ազնուական, ընտրեալ եւ պատուական, ծնունդ մեծաբոյս մտաց ձերոց տեսութեան, լի քաղց]ը պտղով իմաստութեան, եւ ծանեաք որպէս ի դիմաց հարազատ մանկան զծնող հրաշագեղ դէմ յանդիման, ո՛վ սրբազան եւ վսեմական, արժանապատիւ դէտ կարգեալ յԱստուծոյ եւ մշակ ժրջան, Սարգիս քահանայ, Հանգերձ աստուածախէր ժողովրդեանդ Կարնոյ միաբան: Զի իմաստութիւն մտաց մարդկան ի նամակի /199բ/ իւրում ճանաչի եւ լինի թարգման, զի ներձայնոջն ներանձիցն կրից են նշանակք, եւ ներգրեց[ե]ալքն՝ ներձայնոջն, այսինքն՝ զի գիրն զբանն ցուցանէ, եւ զբանն՝ զմտաց իմաստութիւնն: Վասն որոյ իբրեւ լուաք եւ ծանեաք ի գրոյ աստի զիմաստութիւն մտաց ձերոց եւ զհոգաբարձութիւն ամենայն եկեղեցւոյ, յոյժ գոհացաք զԱստուծոյ՝ յիշատակելով զձեզ յաղաւթս, Հանգերձ միաբան եղբարցս լրման, զի լինիջիք Հաստատուն եւ առանց գայթակղութեան յաւրն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ իբրեւ զծառ բազմաբեղուն, կենդանի եւ բանական, լի ամենայն պտղովք բարութեան, ի փառս Տնկազործողին եւ ի պարծանս մեր, ի յայտնութիւն /200ա/ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Որում փառք յաւիտեանս:

Այլ վասն զի գրալք էիք առ մեզ զբազմադիմի փորձանսն Հոսեալ իբրեւ զյորձանս Հեղեղաց ի յարկածից սատանայ[ի] ի վերայ անշարժ մտաց ձերոց, ի ներքոյ մարտք եւ արտաքոյ արհաւիրք²⁹, այսինքն է՝ ի սուտ եղբարցն զմարտ պատերազմի եւ յայլասեռիցն զանազան եւ զազգի ազգի նեղութիւնսն եկեալ ի վերայ ձեր, յոյժ տրտմութեամբ լցաք: Այլ վասն զի Հասարակաց է նեղութիւնդ յամենայն տեղիս՝ որպէս առ ձեզ, նոյնպէս եւ առ մեզ. զի թէպէտ եւ ոչ գոյ առ մեզ երկպառակութիւն ի սուտ եղբարց, այլ աւերումն եւ պաշարումն եւ սպանումն եւ գերութիւն եւ Հրձգութիւն բազմապատիկ կրեցաք. զի

29 Տե՛ս Բ Կոր. Է 5:

մնացեալն ի /200/ մարտիոյ Տամուրտաշ կոչեցելոյ եկեր թրթուրն ի աղպաստի, եւ զմնացեալն ի թրթրոյ եկեր ջորեակն խալիթ՝ ըստ կանխաձայն մարգարէիցն³⁰: Ո՞ր առաւել. քանզի երկիր մեր աւերակք, եւ աւանք մեր հրճիզ եղեն, եւ զբազմապատիկ նեղութիւնսն՝ զոր կրեցաք, ո՞ կարասցէ ընդ գրով արկանել: Այլ վասն զի հազարապետն խորոցն Աստուծոյ եւ երրորդ երկնից արժանաւորն եւ անհաս խորոցն բանալին, որ Քրիստոսիւն խաւսէր՝ Պաւղոս, ի Տիմոթիայ երկրորդ թղթին ի յէ-երրորդ գլխին ասէ, թէ՛ «Ամենեքեան, որ կամիցին աստուածապաշտութեամբ կեալ ի Քրիստոս Յիսուս, ի Հալաժանս կայցեն»³¹, եւ Տէրն յԱւետարանին երանէ զՀալաժեայսն³², /201/ զի ըստ առաքելոյն՝ «Նեղութիւն[ք] զՀամբերութիւն գործեն, զՀամբերութիւն՝ զՀանդէս, Հանդէս՝ զյոյս, յոյս ոչ երբէք ամաչեցուցանէ»³³, զի սէրն Աստուծոյ սփռեալ է ի սիրտս ամենայն հաւատացելոց, եւ վասն այնորիկ Համբերեն վշտաց եւ նեղութեանց եւ կցորդ լինին չարչարանացն Քրիստոսի եւ սուրբ առաքելոցն. որով եւ փառացն հաղորդ լինելոց են: Վասն որոյ պարտ է Համբերել նեղութեանց, եթէ յեղբարց է եւ եթէ յաւտարաց, քանզի առաքելն Պաւլոս ասէ ի Գաղատացւոց թղթին, եթէ՛ «Մեք եւ կամ հրեշտակք յերկնից աւետարանեացէ ձեզ աւելի, քան զոր աւետարանեացն ձեզ, նզովեալ եղիցի»³⁴, եւ դարձեալ կրկնէ զբանն վասն հաստատութեան: Արդ, եթէ ինքն Պաւղոս վասն իւր ասէ, թէ՛ «Ես եւ կամ հրեշտակ ի յերկնից գայ առ ձեզ եւ այլազգ քարոզէ, նզովեալ լիցի»³⁵, /201/ ո՞վ այնչափ յանդուգն եւ լիբբ, որ զսուրբն Լուսաւորիչին զեղեալ հրամանքն կ[ամ] զկանոնքն պեղծ բերանով Հայհոյել իշխէ եւ փոխել, որ զՏրդատ ի խոզի կերպարանս դարձոյց եւ զայլ սուրբ հարցն, որ զմեռեալս յարուցին եւ զկոյրս լուսաւորեցին եւ զանդամալոյծս բշկեցին եւ զգետս որպէս Սեսու յետս դարձուցին³⁶ եւ զվիշապն քարացուցին եւ ապա զայս արէնքս հաստատեցին: Ի դոսս ի՞նչ նշան կամ

30 Հմմտ. Յվլ. Ա 4:
 31 Բ Տիմ. Գ 12
 32 Հմմտ. Մատթ. Ե 11:
 33 Հռոմ. Ե 3
 34 Գաղ. Ա 8
 35 Տե՛ս Գաղ. Ա 8, 9:
 36 Հմմտ. Յես. Գ 9-13:

սքանչելիս տեսին եւ հաւատացին: Ուրեմն յայտ է, թէ՛ վասն հեշտասէր քարոզութեան եւ մարմնոյ անխայութեան. այսինքն՝ լուծանել զպահս ձկնիւ եւ ձիթով եւ զինեալ եւ զայլ մարմնոյ հեշտութիւնս անխտիր ունել եւ անարժան խառնակութեամբ ի քահանայադործութիւն ձեռնարկել առանց խղճի մտաց, որպէս եւ տեսաք, եւ տեսանեմք ի բազումս: Զի /202/ ոմանք գնացին, կրկին մկրտեցան եւ յետ այնորիկ զՔրիստոս ուրացան եւ թլփատե[ա]լ զմահմետի հաւատսն առին, որպէս Գրիգոր սարկաւազ ի Թաւրէժ եւ Ստեփանոս արեղայն, եւ կէսք պոռնկին եւ անխտիր ժամ առնեն լրբութեամբ իբրեւ զՅուդա: Վասն որոյ մի՛ հաւատայք նոցա, զի այնպիսիքն սուտ առաքեալք [ե]ն, մշակք նենգաւորք, կերպարանին ի կերպարանս առաքելոցն. եւ չէ ինչ զարմանք, քանզի եւ ինքն սատանայ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ. եւ ոչ ինչ է մեծ, եթէ պաշտաւնեայք նորա կերպարանին իբրեւ զպաշտաւնեայս արդարութեանն, որոց դատաստանն եղիցի ըստ գործոց իւրեանց³⁷, որպէս ասէ առաքելալն. «Որ խռովեցուցանէ զձեզ, կրեսցէ դատաստան, որք եւ իցէ»³⁸:

Արդ, հա՛րք եւ եղբա՛րք, լուարո՛ւք խրատուն Պաւղոսի, որ առ Տիմոթէոս, /202/ եթէ՛ «Մի՛ բանակուի լինիր յոչինչ պէտս ի գործ»³⁹, եւ մի՛ հաւատայք անմիտ եւ հակառակորդ մարդկան, որ խոստանան գիտել զԱստուած եւ գործովք իւրեանց ուրանան եւ, ի ճշմարիտ դիտութենէ Գրոց աւտարացեալք, իբրեւ զարեալ եւ զխելազար խաւսին: Քանզի արեալ ամբարտաւանութեանն գինւովն զամենայն քրիստոնէից ոչ զմեզս բամբասեն, այլ զառաքինութիւնս, զպահս եւ զչորեքշաբթու եւ զուրբաթու եւ զշաբաթապահս, առ որս ասացից, եթէ պահոց եւ աղաւթից եւ այլ առաքինութեան շնորհ ոչ այլ ուստէք է, եթէ ոչ ի Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ որ հայհոյէ զպահս կամ զաղաւթս, զՀոգին Սուրբ Հայհոյէ, որպէս ասէ մեծն Բասիլիոս. «ԶՀոգւոյն Սրբոյ գործս չարին դնելով, որ անթողելի է, զի ամբարտաւանութիւն է գլուխ ամենայն չարեաց», որպ/203/ա/էս ասէ Տէրն. «Որ բարձրացուցանէ զանձն՝ խոնարհեցցի, եւ որ խոնարհեցուցանէ զանձն՝

37 Բ Կոր. ԺԱ 13, 14
 38 Գաղ. Ե 10
 39 Բ Տիմ. Բ 14

բարձրացի»⁴⁰: Եւ Առակախաւան ասէ. «Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ, տայ շնորհս խոնարհաց»⁴¹, քանզի ասէ աստուածայինն առաքեալ, թէ՛ «Փոքր ի շատէ եղեւ կորուստն Իսրայելի, զի նախ զմարգարէսն Հալածեցին եւ սպանին եւ յետոյ՝ զՏէր մարգարէիցն»⁴²: Նոյնպէս եւ Հռոմայեցւոց թագաւորութեանն լինելոց է ըստ տեսլեանն մարգարէին Դանիելի⁴³, զի նախ ի Ժ թագաւորութիւն պատառին, եւ ապա յետ այնորիկ ի մէջ տասանցն ելանէ փոքրիկ եղջիւրն, որ է Նեոն, եւ երիս թագաւորս ի Ժ թագաւորացն սպանանէ, որք ոչ հաւատան նմա, եւ զէ թագաւորսն Հնազանդեցուցանէ եւ ապա հպարտանայ ի վերայ ամենայն կրաւնից եւ աւրինաց եւ Հռոմայեցւոց/203թ/ց աւրէնքն մեծ քարոզէ եւ զկրաւնք՝ քան զամենայն աւրէնս եւ զկրաւնս, եւ ապա նստեալ ի տաճարին, զինքն քարոզէ Աստուած, որպէս ասէ սուրբ առաքեալն Պաւղոս ի Թեսաղոնիկեցւոց թղթին ի յերկրորդ գլխին. «Զի եթէ ոչ նախ եկեացէ ապստամբութիւն, եւ յայտնեսցի մարդն անաւրէնութեան՝ որդին կորստեան, հակառակորդն հպարտացեալ ի վերայ ամենայնի, որ անուանեալ իցէ աստուած կամ պաշտաւն, մինչեւ նստեալ նմա ի տաճարին Աստուծոյ եւ ցուցանել զանձն, թէ Աստուած իցէ»⁴⁴: Եւ յառաջ տարեալ զբանն ասէ, թէ՛ «Նորհուրդն անաւրէնութեան արդէն իսկ զաւրանայ, բայց յայնժամ մինչ ի միջոյ բարձցի, որ այժմ ունի»⁴⁵ զՀռոմայեցւոց թագաւորութիւնն, «եւ ապա յայտնեսցի անաւրէնն, զոր Տէրն Յիսուս սատակեցէ հոգւով բերանոյ Իւր/204ա/ոյ»⁴⁶:

Արդ, հա՛րք եւ եղբա՛րք, զգո՛յշ լերուք, գուցէ կարապետ Նեոնն իցեն, որ այդպիսի վնասակար գործ գործեն եւ խաւսին հակառակ աստուածային աւրինացն, զի առաքեալն Պաւղոս ասէ յԵրբայեցւոց թղթին յէ-երորդ գլխին, թէ՛ «Անհնար է մի անգամ մկրտելոցն, որք ճաշակեցին յերկնաւոր պարգեւացն, հաղորդք եղեն Հոգւոյն Սրբոյ եւ զգեղեցիկ բանին Աստուծոյ ճաշակս ճաշակեցին եւ զգաւրութիւն

40 Մատթ. ԻԳ 12
 41 Առակ. Գ 34
 42 Տե՛ս Ա թեւ. Բ 15:
 43 Հմմտ. Դան. Է 1-28:
 44 Բ թեւ. Բ 3-4
 45 Բ թեւ. Բ 7
 46 Բ թեւ. Բ 8

Հանդերձելոյ աշխարհին եւ կործանեցին, ի միւս անգամ նորոգել յապաշխարութիւն, ի վերստին ի խաչ Հանել անձանց զՈրդին Աստուծոյ»⁴⁷: Եւ քանից զաւրութիւն է այս, թէ որ զմկրտեալն մի անգամ երկրորդ անգամ մկրտէ, ի խաչ Հանել է զՈրդին Աստուծոյ, եւ ի խաչահանուացն է, զի «որք մի անգամ մկրտ/204թ/եցան ի Քրիստոս, զՔրիստոս զգեցան»⁴⁸ եւ զՀին մարդն մերկանան, եւ որ մկրտած է եւ դարձեալ մկրտի, զՔրիստոս մերկանայ եւ զսատանայ զգենու: Եւ դուք զայն մկրտողքն եւ զմկրտեալքն իբրեւ զանհաւատ եւ իբրեւ զշուռն կատարի հալածեցէ՛ք եւ մի՛ խառնիք ի նոսա եւ մի՛ գնայք ի նոցա մահն եւ ի կեանքն եւ ի հացէ անտի նոցա մի՛ ուտիցէք, զի չեն քրիստոնէ, այլ ջհուտ, մինչեւ զղջացին եւ ապաշխարեսցեն: Ապա զայն Ֆռանդ քրիստոնէն, որ զմեզ քրիստոնեայ հաւատայ եւ յայլ ամենայն եւ ի մեր մկրտութիւնն եւ ի պատարագն հաւատայ եւ յայլ ամենայն կարգաւորութիւնն եւ ոչ հայհոյէ զմերս եւ զիւրեանցն պահէ, զայն պատուեցէ՛ք, զի մեր աւագ եղբայր են: Ապա գիտացիք, եղբա՛րք, որ զայդ եկեալ առ ձեզ առնեն, չեն ճշմարիտ քրիստոնեայք Ֆռանդ, այլ՝ /205ա/ հերձուածողք եւ վատթար գործաւք, եւ վասն այնորիկ յիւրեանց աշխարհէն հալածեալ են, ն[ոք]ա եկեալ առ մեզ՝ իբրեւ զգող, կամին աւձտել եւ պատառել զՔրիստոսի հաւտն: Եւ դոքա, եթէ ճշմարիտ վարդապետք էին, ընդէ՞ր ոչ մտանեն ընդ դուռն ոչխարաց, այլ գողաբար այլ ընդ այլ ելանեն, զի դուռն Քրիստոս է, եւ դռնապանն՝ առաջնորդք: Ընդէ՞ր առանց դռնապանին գայլաբար մտանեն ի փարախ Եկեղեցւոյ եւ երկրորդ մկրտութիւն քարոզեն, զոր ոչ է հրամայել Քրիստոս եւ ոչ առաքեալք: Եւ կաթողիկոսն զիր է գրել, թէ որ զՀայ քահանայից մկրտածն կրկին մկրտէ, ի քրիստոնէութենէ որոշած է եւ չար եւս քան զանհաւատսն է զայն գրինս [հ]աւատոյն այլ առաքեցաք առ ձեզ, որ կաթողիկոսն իւր ձեռաւքն է գրել, որ կարդայք առաջի ամենայն քրիստոնէիցդ: /205բ/ Այլ վասն որոյ գրեցէքն առ մեզ, թէ ասեն նոքա, թէ յորժամ մկրտեն զոք, ոչ է պարտ մեռնել կամ հաղորդել եւ պարտ է ասել՝ ես մկրտեմ զքեզ:

Առաջին տարկութիւն դոցա, որ ասեն, թէ ոչ է պարտ մեռնել զմկրտեալն եւ ոչ հաղորդել եւ ասեն, թէ՛ ես մկրտեմ զքեզ,

47 Երբ. Զ 3-6
 48 Գաղ. Գ 27

պատասխանեմք այսպէս, թէ մկրտութեանն խորհուրդն եւ զայլ ամենայն Եկեղեցւոյ խորհուրդսն Պաւղոս, յորժամ յափշտակեցաւ յերրորդ երկինս եւ լուաւ զբանս անճառս եւ ետես զերկնային քահանայապետութիւնսն⁴⁹: Եւ նոցա քահանայապետութեանցն Համանման զմերս քահանայապետութիւն, որպէս եւ ինքն Պաւղոս ասէ ի Գաղատացւոց թղթին յառաջին գլխին, թէ՛ «Ես ոչ ուսայ ի մարդոյ եւ ոչ առ ի յումեքէ, այլ ի յայտնութեանն Յիսուսի Քրիստոսի»⁵⁰: Արդ, Պաւղոս ուսեալ յԱստուծոյ զեւթն խորհուրդ Եկեղեցւոյ եւ աւանդեաց աշակերտին իւրոյ Դիոնեսիոսի եւ Հրամայեաց նմա զբել, եւ նա /206ա/ այսպէս այսպէս ասէ ի գիրս իւր վասն մկրտութեան, եթէ յորժամ ոք գայ ի մկրտութիւն ի ձեռն կնքահաւարն առ եպիսկոպոսն կամ քահանան, ի դուռն եկեղեցւոյն բոկացուցանեն զեկեալն եւ զմի Հանդերձն Հանեն եւ երիցս անգամ ի սատանայէ Հրաժարեցուցեն եւ ապա դարձուցանեն յարեւելս եւ Հարցանեն, եթէ՛ Հաւատա՞ս ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին՝ Հանդերձ ամենայն աստուածաւանդիւքն եւ ձեռն ի վերայ եղեալ կարդան զգրեալսն ի ցուցակին: Եւ մտանեն յեկեղեցին եւ մերկացուցանեն զամենայն Հանդերձն, եւ աւրհնէ քահանայապետն կամ քահանայն զեղն, աւժանէ աւրհնեալ եղով զամենայն մարմինն՝ ի գլխոյն մինչեւ ցոտսն: Եւ այս եղի աւրհնութեան աղաւթքս զրեալ է ի Մաժդոցն ի Մկրտութեան կարգն: Այս եղս զատ է ի մեռունէն, կովու ցեղ լինի կամ ձէթ, եւ այժմ վասն ծուլութեան եւ վասն տգիտութեան կէսք առնեն եւ կէսք ոչ, բայց /206բ/ Դիոնեսիոս Հրամայէ աւժանել եւ ընդարձակ մեկնութիւն] առնէ վասն աւժմանն: Ապա յետ աւժանելոյն դառնայ քահանայապետն կամ քահանան առ մայրն որդեգրութեան, որ է Աւագանն, եւ ընու զՅուրն եւ երիցս անգամ խաչանման Հեղու զմեռոնն ի ջուրն եւ Գ անդամ ասէ՛ ալչլուիա: Եւ քահանայապետն կամ քահանան ասէ զանուն մկրտեցելոյն եւ զկնքահաւարն, թէ՛ «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ միջնորդութեամբ այս անուն կնքահաւարն, մկրտի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»: Եւ երիցս ընկզմէ եւ վերացուցանէ եւ ապա մեռոնովն զրոշմէ զճակատսն եւ յամենայն զգայութիւնսն եւ զգեցուցանէ սպիտակ Հանդերձ եւ Հազորդեցուցանէ սուրբ խորհրդոյն՝ Քրիստոսի Մարմնոյ եւ Արեանն, եւ խառնէ ի Հաւտ իւր:

49 Տե՛ս Գործ. Թ 3-7:

50 Գաղ. Ա 11-13

Արդ, Պաւղոս այսպէս աւանդեաց Դիոնեսիոսի, եւ նա այսպէս զրեաց եւ զամենայն բան ուրիշ ուրիշ մեկնեալ է, եւ մեք այսպէս առնեմք, եւ որ /207ա/ այլ աւելի ասէ զնորայն կամ պակաս, Հակառակ է առաքելոյն Պաւղոսի եւ Դիոնեսիոսի: Այլ վասն այն բան[ի]ն, որ ասեն նոքա, թէ՛ պարտ է՝ ասել, թէ՛ ես մկրտեմ զքեզ, եւ ոչ է պարտ ասել, թէ՛ «Մկրտի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ», առ այդ պատասխանեմք, եթէ Տէրն Հրամայեաց առաքելոցն մկրտել յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, որ էական անուն է եւ սեռական Հոլովի, զՍտացողն եւ զստ[աց]ուածն նշանակէ, ոչ ի դեր առաքելոցն, որ է ես: Որպէս եւ Պաւղոս ասէ ի Կորնթացւոց թղթին, թէ՛ «Գոհանամ զԱստուծոյ, զի ոչ զոք ի ձէնջ մկրտեցի, զի մի՛ ասիցցէ ոք, թէ՛ յիմ անուն մկրտեցարուք»⁵¹: Այլ ճշմարիտ մկրտութիւն ոք, թէ՛ յիմ անուն մկրտեցարուք Սրբոյ. եթէ՛ ես մկրտեմ, եւ եթէ՛ դու, եւ եթէ՛ այլ ոք ի քահանայից, կատարեալ մկրտութիւն է, զի թէ՛ գործով կատարես զամենայն արարողութիւն մկրտութեան, եւ տեսանէ Աստուած եւ Հրե/207բ/շտակք եւ մարդիկք, որ դու կու մկրտես, ի՞նչ Հարկ է ասելն, թէ՛ ես մկրտեմ զքեզ: Այլ պարտ է ասել, որպէս Լուսաւորիչն է կարգել, թէ՛ «Այս անունս (ով որ է՝ թէ՛ Յովհաննէս, թէ՛ այլ ոք) մկրտի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» կամաւ թէ՛ կամիս եւ թէ՛ ոչ, եւ եթէ՛ եսն առանց կամաց մկրտելոյն բաւական է կատարել զմարդն, ի վերայ ամենայն մարդոյ ասացի՛ Հաւատացելոյ եւ անհաւատի, եւ եղիցի մկրտեալ. այլ այս անհնար է: Այլ որք Հաւատով եւ անձնիշխան կամաւք զան ի մկրտութիւնն, նոքա լինին կատարեալ քրիստոնեայ, /208ա/ վասն այնորիկ մեք ասեմք, թէ՛ «Յովհաննէս՝ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, կամաւ եկեալ մկրտի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ», եւ դու քահանայդ գործով կատարես զմկրտութիւնն, ի՞նչ Հարկ է ասել, թէ՛ ես մկրտեմ: Զոր աւրինակ վարդապետ, որ ուսուցանէ զաշակերտն, չէ պարտ, որ ասէ, թէ՛ ես ուսուցանեմ զքեզ, զի գիտէ աշակերտն, որ վարդապետն կու ուսուցանէ զնա: Եւ դարձեալ՝ զի յեկեղեցւոյ յէ խորհրդոյն մի եւ առաջինն

51 Ա Կոր. Ա 14

է մկրտութիւնն, եւ եթէ աստ պարտ է ասել զեսն, եւ եսն Հաստատէ զէութիւն բանին, նա պարտ է եւ ի պատարագն ասել զեսն, եթէ՝ «Ես առաւել զՀացս արհնեմ, գոհանամ»։ Եւ ի պատկն զնոյն էութիւն եսին պահել եւ [յ]այլ խորհուրդսն Եկեղեցւոյ։ Եւ արդ, եթէ պատարագն, որ աստուածագործութիւն է, /208բ/ առանց ես ասելոյ լինի Քրիստոսի Մարմին եւ Արիւն, եւ զուգաւորութիւն ամուսնութեան՝ երկոքեան մի մարմին լինին առանց զեսն ասելոյն, նոյնպէս եւ՝ մկրտութիւն։ Թէ ասես զեսն, թէ՝ ես մկրտեմ քեզ, եւ թէ մկրտես գործով դու եւ բանիւ, թէ ասես, թէ՝ «Այս անուն մկրտի յանուն Հաւր ու Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ», զմկրտեալն ի քէն կատարի՝ առանց ես ասելոյ։ Երկոցս ընկղմելով ի ջուր, եռաւրեայ թաղմանն Քրիստոսի կցորդելով եւ բանիւ զէութիւն բանին պահելով, թէ՝ «Յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ», որ է էպկան անուն, եւ ոչ ի բերանոյն մարդոյ, որ է ես։ Զի «ես մկրտեմն» Յովաննու մկրտութիւնն է, որ ասէր. «Ես մկրտեմ ջրով յապաշխարութիւն, թարց Հոգւոյ, իսկ նա մկրտեսցէ ձեզ Հոգւովն Սրբով եւ Հրով»⁵²։ Եւ ո՞ր զրոցս եսն։

Արդ, Պաւղոս, որ ի յերրորդ երկինս վերացաւ եւ ի դրախտն, զայս աւ/209ա/անդեաց խորհուրդ մկրտութեան, այլ լինի, թէ դոքա ի չորրորդ երկինս վերացան եւ յա՞յլ դրախտ՝ ի Յանէսին եւ Յամբսին, եւ ա՞յլ առաւել խորհուրդ լուան, քան զՊաւղոսի եւ զԴիոնեսիոսի։ Եւ ի ճառ սրբոյն Մինասայ գրեալ է, թէ զԵրմոգինէս այսպէս մկրտեաց քահանայն, թէ փառաւոր Եպարքոսն Երմոգինէս մկրտի շնորհաւքն։ Այս՝ փոքր ի շատէ վասն զոցս ընդունայնաբանութեացն պատասխանի։

Եւ երկրորդ՝ գրեալ էիք, թէ ասեն աղթարմայքն, թէ Տէրն ի Վերնատունն զՀացն որիչ ետ եւ զբաժակն՝ որիչ՝ առանց մկրտելոյ, եւ զՅուդային միայն եթաց ի գինին։ Առ այդ պատասխանեմք նախ եւ առաջին զայս, եթէ զՅուդային ի ջուրն եթաց եւ ետ եւ ոչ ի գինին, եւ երկրորդ՝ զի Քրիստոսի Բ մկրտով/209բ/թիւնն խոստովանի սուրբ Եկեղեցի. մինն՝ ի Յորդանան ջրով, եւ զմիւսն՝ ի խաչին արեամբ, որպէս եւ Տէրն ասաց առ որդիսն Զեբեդեայ, եթէ՝ «Զմկրտութիւնն, զոր ես մկրտելոց եմ, մկրտիցիք»⁵³։ Վասն արեան մկրտութեանն

52 Տե՛ս Մատթ. Գ 11, Ղուկ. Գ 16, Յովհ. Ա 26:
53 Տե՛ս Մարկ. Ժ 40:

ասաց, զի տիգախոց կողէն եւ ի բեւեռաց տեղւոյն ել արիւն, եւ մկրտեցաւ արեամբ Քրիստոսի մարմինն՝ ըստ կանխասաց ճայնին Եսայեայ, որ ասէ. «Իսկ Այս ով է, որ դիմեալ գայ յԵդոմայ, կարմրութիւն ձորձոց Իւրոց Բոսորայ»⁵⁴, եւ եթէ՝ «Վասն էր կարմիր են ձորձք Քո»⁵⁵։ Արդ, մեք վասն արեան մկրտութեանն Տեառն, որ ի խաչին, մկրտեմք եւ ապա ճաշակեմք, զի կրկնակի վտակքն, որ ելին ի կողիցն Տեառն որիչ որիչ՝ մինն զարեանն մկրտութիւնն նշանակէ, եւ միւսն՝ զաւազանին, որպէս ասէ առաքեալն յէ-երրորդ գլխին ի Հռոմայեցւոց թղթին, թէ՝ «Որք մի անգամ մկրտեցաք ի Քրիստոս Յիսուս, ի մահ անդր նորա մկրտեցաք, /210ա/ թաղեցաք ընդ նմին մկրտութեամբն ի մահ»⁵⁶։ Եւ երկրորդ՝ զի Քրիստոսի մարմինն առանց արեան ոչ էր ի խաչին, զի ընդ ամենայն թանձրութիւն մարմնոյն թափանցանց էր արիւնն, եւ առանց արեան ոչ գոյր մի մասն մարմնոյն, ահա յայտ է, զի ի խոցուածէ գեղարգեանն ել արիւն եւ ջուր. արիւն՝ վասն զի կենդանի էր Աստուածութեամբն, եւ ջուր՝ զի մեռաւ մարմնով։

Ահա յայտ է, զի մարմինն առանց արեան ոչ էր, այլ թաց էր Քրիստոսի բոլոր մարմինն արեամբ ոչ միայն արտաքոյ, այլ եւ ներքոյ։ Վասն այնորիկ մեք մկրտեմք եւ ապա ճաշակեմք, այլ դոքա զիւրեանց ժողովուրդն Հաղորդեն Մարմնոյ Տեառն եւ յԱրեան Տեառն զրկեն զժողովուրդն, զի Տէրն ասէ. թէ՝ «Որ ուտէ զՄարմին Իմ եւ ըմպէ զԱրիւն Իմ, ունի կեանս, եւ որ ոչ ուտէ զՄարմին Իմ եւ ըմպէ զԱրիւն Իմ, ոչ ունի կեանս»⁵⁷։ Ապա թէ ի Քրիստոսի մարմինն /210բ/ արիւն չկայ, ու ցամաք է յարենէ, նա զոցս ժողովուրդն կեանք չունի, եւ Քրիստոս յորժամ ի Վերնատունն զպատարագն արար եւ Հաղորդեաց զաշակերտսն, կենդանի էր մարմնով, եւ արիւն կայր ի մարմինն, եւ աշակերտացն ետ եւ ասէ. «Այս է Իմ մարմին»⁵⁸, եւ մեք Հաւատամք, թէ որպէս Քրիստոսի մարմինն կենդանի է, նոյնպէս եւ այն Հացն, զի ասէ Տէրն, եթէ՝ «Ես կենդանի եմ վասն Հաւր, եւ որ

54 Եւ. ԿԳ 1
55 Եւ. ԿԳ 2
56 Հոմ. Զ 3, 4
57 Հմմտ. Յովհ. Զ 54-55:
58 Տե՛ս Մատթ. ԻԶ 26, Մարկ. ԺԴ 22, Ղուկ. ԻԲ 19:

ուսէն գիտ' եւ նա կեցցէ վասն իմ»⁵⁹: Այս բաւական լիցի վասն Հաղորդութեան:

Իսկ երրորդ բանի առարկութեան դոցա, որ ասեն՝ պարտ է ջուր արկանել ի սուրբ խորհուրդն, առ այդ պատասխանեմք եւ ասեմք, եթէ զպատարագն նախ եւ առաջին Բրիստոս մատոյց ի Վերնատունն, որպէս եւ գրեալ է յԱւետարանն: Ասէ. «Առեալ Հաց՝ աւրհնեաց, գոհացաւ եւ ետ աշակերտացն եւ ասէ. «Առէ՛ք, կերա՛յք, զի այդ է մարմինն իմ», եւ զբաժակն առեալ՝ աւրհնէ /211ա/ եւ ասէ. «Առէ՛ք, արբէ՛ք ամենեքեան, զի այդ է արիւն իմ»⁶⁰». եւ ջուր բնաւ ոչ յիշէ: Զի աւանդող խորհրդոյդ Բրիստոս է եւ ոչ այլ ոք, եւ նա ջուր ոչ աւանդեաց, այլ գինի, զի յառաջ տարեալ զբանն ասէ. «Յայսմ Հետէ ոչ եւս արբից ի բերոյ որթոյ»⁶¹: Եւ որթն գինի ծնանի եւ ոչ ջուր, որպէս ասէ Յոհան Ոսկեբերանն ի նոյն բանի մեկնութիւն. «Եւ զի՞ դոքա այլ ասեն, թէ էութիւն պատարագին յայս բանս կատարի, որ ասաց Տէրն. «Առէ՛ք, կերա՛յք ի սմանէ, զի այդ է մարմին իմ, եւ արբէ՛ք ի սմանէ ամենեքեան, զի այդ է արիւն իմ»⁶²:

Արդ, ցուցցեն, թէ էութիւն ջրին յո՞ր բան կատարի, քանզի բան մարդոյ ոչ կարէ զհացն մարմին առնել Բրիստոսի եւ ոչ՝ զգինին արիւն եւ ոչ՝ զջուր աղբեր՝ ջուր կողին Բրիստոսի, բայց միայն՝ բանն Բրիստոսի, որ ասաց. «Առէ՛ք, կերա՛յք, զի այդ է մարմին իմ. եւ առէ՛ք, ա/211բ/րբէ՛ք, զի այդ է արիւն իմ: Զա՛յդ արարէք առ իմոյ յիշատակի»⁶³: Հաց եւ գինին ասէ եւ ոչ ջուր, ապա ուրեմն էութիւն ջրոյ ոչ գոյ ի պատարագն, եւ ոչ լինի լոկ ջուր՝ ջուր կողին Բրիստոսի առանց էութեան բանին, զի էութիւն բանին ի յայս բանէս ի Հետ է, որ ասէ Տէրն. «Առե՛ք, կերա՛յք, զի այդ է մարմին իմ, եւ արբե՛ք, զի այդ է արիւն իմ»⁶⁴. մինչեւ ի յայն բանն, որ ասէ. «Որով զհացս աւրհնեալ մարմին ճշմարտապէս արասցես եւ զբաժակս աւրհնեալ արիւն ստուգապէս արասցես»: Զի անհնար է, թէ Հայր իրք

59 Տե՛ս Յովհ. Զ 58:
60 Ղուկ. ԻԲ 19
61 Ղուկ. ԻԲ 18
62 Տե՛ս Մատթ. ԻԶ 26, Մարկ. ԺԴ 22, Ղուկ. ԻԲ 19:
63 Ղուկ. ԻԲ 19
64 Տե՛ս Մատթ. ԻԶ 26, Մարկ. ԺԴ 22, Ղուկ. ԻԲ 19:

ստեղծանէ առանց Որդւոյ եւ Հոգւոյ, եւ [յ]անունն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ մինչեւ յայս բանս է, որ ասէ. «Որով զհացս աւրհնեալ մարմին ճշմարտապէս արասցես եւ զբաժակս արիւն ստուգապէս արասցես», զի Տէրն ասէ. «Զայդ արարէք առ իմոյ յիշատակի»⁶⁵: Եւ ապա [յ]ետ եւ Պաւղոս ասէ, թէ՛ «Քանիցս անգամ եթէ ուտիցէք եւ ըմպիցէք, զմահ Տեսուն /212ա/ պատմեցէ՛ք»⁶⁶, զի անհնար է հացին եւ բաժակին Բրիստոսի մարմին եւ արիւն լինել՝ առանց պատմելոյ զԲրիստոսի չարչարանքն ի վերայ հացին եւ բաժակին: Եւ յետ այս բանիս, որ ասէ, թէ՛ «Եւ արդ, մեք, Տէ՛ր, ըստ այսմ Հրամանատրութեանս յառաջ բերեմք զայս խորհուրդ», ասէ Տեսուն մերոյ եւ ոչ մարմին, եւ ապա յետ այսորիկ ասէ. «Յիշեմք զՊորա, որ վասն մերոյ զփրկագործ զչարչարանսն, զերեքաւրեայ թաղումն, զերանելի յարութիւնն, զաստուածապէս Համբարձումն, զնստելն ընդ աջմէ՛ Քո, Հա՛յր, զահաւոր եւ զմիւսանգամ փառաւորեալ գալուստ Քո խոստովանիմք եւ աւրհնեմք»: Եւ ապա յառաջ տարեալ զբանն՝ ասէ. «Այսպիսի ահաւոր եւ անպատու խորհրդոյս կարգեցեր սպասաւոր»: Եւ ապա ասէ. «Առաքեա՛ ի մեզ եւ յառաջի եղեալ յընծայս յայս զմշտնջենաւորակից Քո եւ զէակից Սուրբ Հոգիդ: /212բ/ Որով] զհացս աւրհնեալ մարմին ճշմարտապէս արասցես Տեսուն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի եւ զբաժակս աւրհնեալ արիւն ստուգապէս արասցես Տեսուն մերոյ...». եւ աստ լինի ճշմարիտ մարմին եւ արիւն Որդւոյն Աստուծոյ, եւ ջրի յիշատակ ոչ առնէ: Եւ արդ, ո՞ւր է էութիւն ջրոյ բանն, զի ասէ մարգարէն Դաւիթ, թէ՛ «Նա ասաց եւ ապա յեղեն, Հրամայեաց եւ ապա Հաստատեցան»⁶⁷, զի ըստ աւետարանչին Յովհաննու՝ «Առանց Նորա եղեւ եւ ոչինչ որ ինչ եղեւն»⁶⁸: Թէպէտ արկանեն ջուր ի բաժակն, ոչ լինի ջուր կողին Բրիստոսի, զի Բրիստոս չէ ասացեալ, թէ՛ այս է ջուր, զա՛յս արարէք, այլ՝ գինի, եւ ոչ առաքեալքն, զի Պաւղոս ասէ ի Կորնթացւոց յառաջին թղթին ի Ե-երորդ գլխին, թէ՛ «Բաժակն, զոր աւրհնեմք, ո՞չ ապաքէն Հաղորդութիւնն է արեանն Բրիստոսի»⁶⁹. եւ ոչ ասէ

65 Ղուկ. ԻԲ 19
66 Ա Կոր. ԺԱ 27
67 Սաղմ. ԼԲ 9
68 Յովհ. Ա 3
69 Ա Կոր. Ժ 16

Հաղորդութիւն ջրոյ, այլ արեան: Եւ դարձեալ ի նոյն թղթին ասէ յե-
 րորդ գլխին. «Ձի Ես ընկալայ ի Տեառնէ, զոր եւ ձեզն աւանդեցի, թէ
 Տէրն Յիսուս /213ա/ ի գիշերին, յորում մատնէր, առ Հաց, գոհացաւ,
 երեկ եւ ասէ. «Այս է մարմին իմ, որ վասն ձեր, զա՛յս արարէք առ
 իմոյ յիշատակի»⁷⁰: Նոյնպէս եւ զբաժակն յետ ընթրեացն առ եւ ասէ.
 «Այս բաժակ նոր ուխտ է իմոյ արեան»⁷¹, եւ ոչ ջրոյ: Եւ Պետրոս
 ասէ, եթէ՛ «Ոչ ապականեցու արծաթեղինաւք եւ ոսկեղինաւք
 փրկեցաք ի ձերոց հա[յր]ենատուր գնացիցն, այլ արեամբ ամբիծ եւ
 անարատ Գառինն Աստուծոյ»⁷²: Եւ Տէրն յԱւետարանն Յոհանու ի
 վաթսուներորդ վեցերորդ համարին ասէ. «Եթէ ոչ կերիջիք զմարմին
 Որդւոյ մարդոյ եւ արբջիք զարիւն Նորա, ոչ ունիք կեանս յանձինս:
 Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ, ունի գկեանս
 յաւիտենականս, զի մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր է, եւ արիւն իմ
 ճշմարիտ ըմպելի: Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ, նա յիս
 բնակի/213բ/սցէ, եւ Ես՝ ի նմա»⁷³: Եւ ջրոյ յիշատակ ոչ առնեն բնաւ:

Արդ, Տէրն եւ առաքեալն այսպէս աւանդեցին՝ առանց ջրոյ զխոր-
 հուրդ պատարագին, եւ մեք այսպէս կատարեմք: Եւ սուրբ Դիոնի-
 սիոս ի ճառ պատարագին ասէ, թէ՛ դնեն ի սեղանն սուրբ զաստուա-
 ծային նշանակքն՝ զՀացն եւ զգինին, եւ ջուր ոչ յիշէ բնաւ: Արդ, եթէ
 ջուր կայր ի պատարագն, զիա՞րդ ոչ յիշէ Դիոնեսիոս, զի զայն
 ջուրն, որ քահանայն զմատին ծայրն լուանայ եւ ի պատարագ
 մտանէ, ասէ եւ մեկնէ զխորհուրդն: Թէ ի պատարագն ջուր կայր,
 զայն զիա՞րդ ոչ ասէր եւ մեկնէր: Եւ եթէ ասեն դոքա, թէ Յոհաննէս
 ի Կաթողիկէից թղթին ասէ, թէ՛ «Սա է, որ եկն ջրով եւ Հոգով եւ
 արեամբ»⁷⁴, զա/214ա/յն ասէ, զի նախ մկրտին ջրով եւ առնուն
 զՀոգին Սուրբ մկրտութեամբն եւ յետ այնորիկ Հաղորդին մարմնոյ եւ
 արեանն Բրիստոսի եւ լինին կատարեալ քրիստոնեայ՝ որպէս ասէ
 Դիոնեսիոս աշակերտն Պաւղոսի, թէ՛ նախ մկրտեն ի ջուրն եւ ապա
 դրոշմեն միռոնաւն զճակատն եւ զամենայն զգայութիւնսն եւ
 Հաղորդեցուցանեն սուրբ խորհրդոյն, եւ ոչ որպէս դոքա մեկնեն ի

70 Ա. Կոր. ԺԱ 24
 71 Ա. Կոր. ԺԱ 25
 72 Ա. Պետ. Ա 18-20
 73 Յովհ. Զ 54-58
 74 Ա. Յովհ. Ե 6

վերայ պատարագին: Նոյնպէս եւ զՍողոմոնին խառնարանն մեկնէ
 Դիոնեսիոս ի վերայ պարզ իմաստութեան, որ ի մարմնաւոր նշա-
 նակքն է խառնեալ՝ ի մեռոնն ի ջուրն, ի Հացն եւ ի գինին եւ յայլսն:
 Ձի տեսանեմք մարմնաւոր աչաւք Հաց եւ գինի եւ Հաւատոյ աչաւք
 եւ իմաստութեամբ իմանամք ի մարմին եւ արիւն, եւ զմեռոնն
 տեսանեմք ձէթ եւ Հաւատով՝ Հոգի Աստուծոյ կամ Բրիստոս, որ
 զՀոգին բաշխեաց, եւ զսեղանն տեսանեմք վէճ՝ Հաւատամք Յիսուս՝
 /214բ/ ըստ Դիոնեսիոսի, եւ զայլ ամենայն նշանական, եւ որ յԱս-
 տուածաշունչ Գիրս խառնեալ կայ՝ ի մարմնաւոր նշանական Հոգեւոր
 տեսութիւն: Եւ ոչ մեկնէ Դիոնեսիոս զխառնարանն ի վերայ ջրին եւ
 գինւոյն, այլ ի վերայ իմաստութեան խառնարանին, որպէս ասացաք.
 եւ այս այսքան բաւականացի:

Այսուհետեւ եկեցուք ի չորրորդ բանն, որ գրեալ էք վասն
 Բիրկադուրին, եւ պատասխանատրեցուք այսպէս, եթէ զԲիրկադուրն
 ոչ Տէրն եւ ոչ առաքեալքն եւ ոչ սուրբ Հայրապետքն չեն ասացեալ
 մինչեւ ի Գրիգոր պապն, որպէս եւ գրեալ է ի Բենեդիկտոս գիրքն, զի
 նա ասէ զԲիրկադուրն, զոր այժմ դոքա քաւարան ասեն: Ապա յառա-
 ջին սուրբքն, որ զԲիրկադուրն չգիտէին, նոքա չե՞ն աստուածահա-
 ճոյ. Աթանաս եւ Կիրեղ, Գրիգոր Աստուածաբանն, Սեղբետրոս եւ այլ
 ամենայն սուրբքն քաւարան չեն ասացեալ: Ապա զճշմարիտն են
 ասացեալ, որպէս Տէրն ասէ յԱւետար/215ա/անն, թէ՛ «Գայ գիշեր,
 յորում ոչ ոք կարէ գործել»⁷⁵, զի գիշեր է մահն, եւ յետ մահուանն
 մարդ ոչ չար կարի գործել եւ ոչ բարի, որպէս ասէ զԳրիգոր
 Աստուածաբանն, եթէ՛ «Կարաւտեալ այլոց մաղթանաց, եւ քանզի
 մարդ Հոգով եւ մարմնով գործէ զբարին եւ զչարն, եւ յորժամ արձակի
 Հոգին ի մարմնոյն, ոչ չար կարէ գործել եւ ոչ բարի, եւ ոչ բարիքն
 Հատուցումն բարեաց ունի կատարելապէս առանց մարմնոյ, եւ ոչ
 չարքն՝ զՀատուցումն տանջանացն կատարելապէս առանց մարմնոյ,
 այլ արդարքն յուսով բարեացն զուարճանան միշտ, եւ մեղաւորքն
 տրտմին վասն անվրէպ տանջանացն, որ Հանդերձեալ են առնուլ»: Ձի
 յորժամ ելանէ Հոգին ի մարմնոյն, եւ իւրաքանչիւր ոք թէ յորժամ
 զՀատուցումն գործոց իւր ընդունէր անպակաս, զիա՞րդ ասէ
 առաքեալն Պաւղոս /215բ/ Կորնթացւոց երկրորդ թղթին ի վեցերորդ

75 Յովհ. Թ 4

գլխին, եթէ՝ «Ամենեցուն մեզ յանդիման լինել կայ առաջի ատենին Բրիտտոսի, զի ընկալցի իւրաքանչիւր ոք իւր մարմնովն, զոր ինչ գործեաց յառաջն՝ եթէ բարի եւ եթէ չար»⁷⁶: Եւ ոչ հոգովն միայն, որպէս ասեն դոքա, այլ՝ հոգին իւր մարմնովն, որպէս ասէ առաքեալն Պաւղոս ի Հռոմայեցւոց թղթին ի Ժ-երորդ է-երորդ գլխին, եթէ՝ «Ամենեքին կալոց եմք առաջի ատենին Աստուծոյ»⁷⁷, եւ յառաջ տարեալ զբանն ասէ: «Ապա ուրեմն, իւրաքանչիւր ոք ի մէնջ ընդ անձին համարս տաց Աստուծոյ»⁷⁸: Եւ Տէրն յԱւետարանին ասէ, թէ՝ «Յորժամ Որդի մարդոյ նստցի յաթոռ փառաց իւրոց, եւ ժողովեացին առաջի Նորա ամենայն ազգ, եւ մեկնեացէ զաւղիս յայծեաց՝ զաւղիսն յաջմէ եւ զայծիսն ի ձախմէ: Յայնժամ ասացէ Թագաւորն ցա/216ա/յնոսիկ, որ ընդ աջմէն իցեն. «Եկա՛յք, աւրհնեա՛լք Հաւր իմոյ». եւ՝ ցայնոսիկ, որ ընդ ահեկէն իցեն. «Երթա՛յք յինէն, անիծեա՛լք»⁷⁹: Եւ յայտ է, թէ յայնժամ առնուն զհատուցումն գործոց եւ ոչ այժմ, զի եթէ այժմ առնուին զհատուցումն գործոց, ապա ի՞նչ հարկ էր Աստուծոյ դատաստան առնել: Զի եթէ ամենայն ոք զիւր հատուցումն ի մահուան աւրն առնոյր, յորժամ վերջին մարդն ծնանի, եւ նա զիւր հատուցումն առնու, յայնժամ Աստուած ո՞ւմ առնէ զդատաստանն, զի ամենայն մարդ զիւր հատուցումն առել է. եւ դատաստանն վասն մարդկան է եւ ոչ վասն հրեշտակաց կամ այլ արարածոց: Ապա որ զԲիրկաթուրն ասեն, Դատաստանի աւր ոչ խոստովանին եւ հակառակ է աստուածային Գրոց. զի Պետրոս գլուխ առաքելոցն ասէ ի Կաթողիկեայց ի յերկրորդ թղթին ի երրորդ գլխին, թէ՝ «Այժմ երկինք եւ երկիր գանձեալ [են], պահին /216բ/հրոյ յաւուրն Դատաստանի եւ կորստեան ամբարիշտ մարդկան»⁸⁰: Եւ դարձեալ ասէ, եթէ՝ «Եկեացէ աւր Տեառն իբրեւ զգող գիշերի»⁸¹: Եւ առաքեալն Պաւղոս ասէ ի Թեսաղոնիկեցւոց յառաջին թղթին ի Ե-երորդ գլխին, թէ՝ «Աւր Տեառն իբրեւ զգող գիշերի՝ այնպէս

76 Բ Կոր. Ե 10
 77 Հոռմ. ԺԳ 10
 78 Հոռմ. ԺԳ 12
 79 Տե՛ս Մատթ. ԻԵ 31-41:
 80 Բ Պետ. Գ 7
 81 Ա թեա. Ե 2

հասանիցէ»⁸²: Եւ [ի] ԻԶ գլխին ի Գործս առաքելոցն ասէր Պաւղոս առ աթենացիսն, թէ՝ «Հաստատեաց աւր, յորում պարտ է դատել զաշխարհս արդարութեամբ»⁸³: Ապա ուրեմն Բիրկաթուրն ոչ հետեւի աստուածային տառից, զի ի Հին եւ ի Նոր Կտակարանին մի աւր ասեն դատաստանի եւ հատուցման գործոց մարդկան, եւ Բիրկաթուրն ամենայն մարդոյ ասեն ի մահու աւրն առնու զհատուցումն՝ հոգին միայն առանց մարմնոյն, եւ այս զիա՞րդ լինիցի, զի հոգին մարմնովն գործէ զգործն: Եւ թէ զհատուցումն առանց մարմնոյ հոգիքն առեալ են, ապա զիա՞րդ Պաւղոս յԵբրայեցւոց թղթին ի ի վեշտասան գլխին ի ԵՂ տանն ասէ վասն /217ա/ ամենայն արդարոցն, որ յԱբելէ մինչեւ ի մարդարէսն, զոր կերակրեաց Աբդիու, թէ՝ «Սոքա ամենեքեան վկայեալք ի հաւատոցն, չեւ եւս ընկալան զաւետիան»⁸⁴: Արդ, եթէ նոքա ոչ են առեալ զվարձ վաստակոյն, յայտ է, թէ ոչ այլ սուրբք, ապա թէ այսպէս է, ապա սուտ է Բիրկաթուրն: Ապա մի՛ հաւատայք նոցա, որ հակառակ քարոզեն առաքելոցն, զի ինքն առաքեալն հրամայէ. «Թէ հրեշտակն ի յերկնից կամ մենք գանք, եւ այլ զքարոզեն, նզովեա՛լ լիցի»⁸⁵:

Արդ, բաւական է իմաստնոցդ վասն Բիրկաթուրին: Եւ առ Ե-երորդ բանն, որ ասեն, թէ հայք զէ խորհուրդ Եկեղեցւոյ չգիտեն եւ ոչ զէ մահու չափ մեղքն: Մեք էլ առ այդ պատասխանեմք նոցա եւ ասեմք, թէ ոչ է պարտ զմիոյ կամ զերկուց տգիտութիւն ի վերայ բոլոր տգգին առնուլ: Զի բազումք եւ ի նոցա ազգն գտանի տգէտ է խորհրդոցն, եւ միայն վարդապետքն գիտակ են եւ զայլսն ուսուցանեն: /217բ/ Սակայն տգէտքն գործով կատարեն, թէպէտ եւ զպատճառն ոչ գիտեն՝ որպէս երաժշտականն, որ գիտէ թէ է-ն եւ աւրն բնութեամբ երկար են, այլ զպատճառն ոչ գիտէ, թէ վասն էր են երկարք, այլ զպատճառն գիտէ բնական իմաստասէրն. սակայն առեալ յիմաստասիրութենէն անպակաս՝ յարդարէ զարհեստ իւր: Եւ բազումք յաշխարհականաց ուղեղ խաւսին առանց գիտելոյ զքերականութիւն, եւ ոչ կարեմք ասել, թէ նոքա ոչ են երաժշտական կամ

82 Նոյմ տեղում
 83 Գործ. ԺԷ 31
 84 Եբր. ԺԱ 39
 85 Տե՛ս Գաղ. Ա 8:

բանական, զի անվրէպ զգործս իւրեանց կատարեն: Նոյնպէս եւ զէ խորհուրդ սուրբ Եկեղեցւոյ Հանապազ կատարեմք գործովք, զի քրիստոնէութիւն է խորհուրդ Եկեղեցւոյն է, զոր սուրբն Դիոնիսիոս պատմէ: Եւ է առաջին խորհուրդ Մկրտութիւնն եւ երկրորդ՝ Պատարազն եւ երրորդ՝ /218ա/ Մեռոն արհնելն, զոր դոքա Դորոշմ ասեն, եւ չորրորդ՝ Ձեռնադրութիւն, եւ Հինգերորդ՝ Պսակն, եւ վեցերորդ՝ Եղն, որով աւծանենն [զ]Հիւանդսն եւ զապաշխարողսն, եւ է-երրորդ խորհուրդ՝ Կատարումն ի վերայ ննջեցելոցն: Այլ, դոքա զապաշխարութիւն ասեն, եւ մի է եղն, որ վասն ապաշխարողացն եւ Հիւանդացն, նոյն է ապաշխարութիւն: Իսկ է մահու չափ մեղքն, առաջին՝ որովայնամոլութիւն եւ փափկութիւն, եւ երկրորդ՝ պոռնկութիւն, եւ երրորդ՝ արծաթասիրութիւն, որ է ագահութիւն եւ արմատ ամենայն չարեաց՝ ըստ առաքելոյն⁸⁶, եւ չորրորդ մահու չափ մեղք է տրտմութիւն ըստ աշխարհի, որ մահ գործէ, զի յորժամ վրիպէ ոք ցանկութենէն եւ տրտմի եւ նախանձի ընդ այլոց բարիս, վասն որոյ ոմանք զտրտմութիւն նախանձ ասեն. եւ Ե-երրորդ՝ է բարկութիւն, եւ Զ-երրորդ՝ ձանձրութիւն, որ է ծուլութիւն, եւ է-երրորդ մահու չափ մե/218բ/ղք է սնափառութիւն եւ անբարտաւանութիւն, որ է վերջին եւ առաջին չար, որ ի դոսա առաւել գտանի քան զամենայն ազգս, զոր ի դէպ է ասել դոցա զտերունական առակն, թէ՛ «Զի՞ տեսանես զշեղ յական եղբաւր քո եւ ի քում ականդ զգերանդ ոչ նշմարես: Կեղծաւոր, հան նախ զգերանդ յականէ քումմէ եւ ապա հայեցիս հանել զշեղ յականէ եղբաւր քո»⁸⁷. զի գերան է է մահու չափ մեղքն: Եւ առաջին, որպէս ասացաք, է փափկութիւն, եւ ի դոսա առաւել գտանի քան ամենայն ազգս, քանզի փափկացեալք եւ պարարեալք իբրեւ զուարակ ի սպանումն, եւ զմեր առաքինութիւն եւ զպահսն բամբասեն եւ ոչ՝ զմերն միայն, այլ եւ՝ զամենայն քրիստոնէից. եւ զպահսն չորեքշաբթու եւ զուրբաթու եւ զշաբաթապահս, զոր կարգեաց սուրբ Լուսաւորիչն եւ այլ ամենայն սուրբ հարքն: Քանզի ասէ սուրբն Եփրեմ ի ճառ որ Վասն պահոց, եթէ՛ «Որ լու/219ա/ծանէ չորեքշաբաթն, մասն զՅուդային առցէ, եւ որ լուծանէ զուրբաթն, ընդ խաչահանացն դասեցի: Եւ սուրբ Բասիլիոս ի Փողեցէք ճառն ամենայն բարեաց առիթ պահսն, զոր ոչ է այժմ ասել մի ըստ միջէ. եւ

ամենայն չարեաց պատճառ ասէ զփափկութիւնն: Եւ քանզի ոչ կարեն բերել դոքա զպնդութիւնն պահոցն եւ վասն այնորիկ բամբասեն: Այլ ամենայն սուրբ առաքեալքն եւ մարգարէքն պահաւք տեսին զԱստուած. Մովսէս ի տիւ եւ ի գիշեր պահելով ընկալաւ զաւրէնս աստուածագիծ⁸⁸ եւ Եղիա՝ նոյն չափով պահելով, ետես զՏէր ի մէջ սիքն Հանդարտ⁸⁹ նոյնպէս եւ Դանիէլ երիս է-երեակս պահելով, արժանի եղեւ աստուածային տեսլեանն⁹⁰: Եւ Պաւղոս ի Կորնթացւոց յերկրորդ թղթին պարծի ասելով ընդ այլոց առաքինութեանցն եւ զայս ի քողց եւ ի /219բ/ծարաւ ի պահս բազում անգամ⁹¹: Եւ Տէրն աստուածացեալ մարմնովն պահելով յաղթեաց փորձողին⁹²: Եւ յորժամ հարցին առաքեալքն, թէ՛ «Մեք ընդէ՞ր ոչ կարացաք հանել զդեւն»⁹³, պատասխանեաց, եթէ՛ «Այլ ազգ ոչ իւրք ելանէ, եթէ ոչ պահաւք եւ աղաւթիւք»⁹⁴: Արդ, Տէրն եւ ամենայն սուրբք զպահսն գործով կատարեալ մեզ աւանդեցին առաջին պատուիրան. զի նախ ի դրախտին աւանդեցաւ պահքն, եւ հասակակից է մարդոցն՝ որպէս ասէ մեծն Բասիլիոս, վասն որոյ պարտ է Հնազանդել Աստուծոյ եւ սրբոց իւրոց եւ ոչ՝ դոցա:

Իսկ վասն Զատիկ եւ Մննդեանն, որ իրիկունն լուծանենք, այսպէ՛ս գիտասցիք. յառաջագոյն առաքեալքն եւ սուրբ Հայրապետն Կիրեղ եւ այլքն այսպ/220ա/էս են սահմանել՝ Զատիկին իրիկունն պատարազ ոչ առնէին, այլ զերեկոյին պաշտաւանն ի գիշերին յարէին, եւ յորժամ առաւաւտն մերձենայր, զպատարազն մատուցանէին եւ զՍուրբ Աստուածն յարեար ասէին: Իսկ յետոյ փոխեցին եւ իրիկունն առնեն զպատարազն, վասն որոյ եւ զՍուրբ Աստուածն այն իրիկունն յարեար ասեմք՝ ըստ առաջին սովորութեանն, որ յառաւաւտին առնէին, եւ զայլ տարւոյն շաբաթն ոչ ասեմք, զի Յարութիւն կիրակի գիշերն է: Իսկ այլ քրիստոնէքդ Զատիկ իրիկունն պահաւք անցուցանեն՝ ձուկն միայն ուտեն եւ զայլ ուտեաց կերակուրս ոչ ուտեն եւ

88 Հմմտ. Ել. Ի 1-26:
 89 Հմմտ. Գ. Թագ. ԺԸ 5:
 90 Հմմտ. Դան. Ա 1-21:
 91 Տե՛ս Բ Կոր. ԺԱ 27:
 92 Հմմտ. Մատթ. Գ 2-11:
 93 Տե՛ս Մատթ. ԺԷ 19:
 94 Տե՛ս Մատթ. ԺԷ 20:

86 Հմմտ. Ա Տիմ. Զ 10:
 87 Մատթ. է 3-6

պահոցն ձուկն ուտեն անխտիր: Վասն այ/220բ/նորիկ մեր սուրբ Հարքն սահմանել են՝ յայնմ յիրիկունն գատ ի մսէ զամենայն կերակուրս ուտել, քանզի ձուկն առաւել է, քան զայլ կերակուրն՝ զպանիր եւ զմածուն եւ զձու, զի ձուկն կենդանի է, մանաւանդ՝ զազան, ի[ս]կ պանիր եւ մածուն ոչ կենդանի, այլ ի կենդանեացն: Եւ եթէ զկենդանին ուտեն, որ է ձուկն, պարտ է եւ զծնունդն ուտել, վասն որոյ զայն, որ նոքա պահոցն ուտեն, մեք Զատկին իրիկուն ուտեմք: Նոքա զբոլոր տարին ձկամբ լուծանեն զպահան եւ Համարին, թէ ի պաս ենք, եւ զայլ կերակուրս ոչ ուտեն, որ է յոյժ անտեղի, զի պարտ է կամ զձուկն ոչ ուտել պահոցն կամ զայլսն այլ ուտել, զի ձուկն կենդանի է իբրեւ զամենայն կենդանի եւ զսահման կենդանեացն ունի՝ զեզին եւ զոչխարին, զի սահման է կենդանւոյն /221ա/գոյացութիւն, ներշնչական, սգա[յա]կան, եւ միապէս առնու ի վերայ ձկանն եւ եզին: Թէ զձուկն ուտեն, պարտ է եւ զեզն ուտել, եւ եթէ զեզն ուտել ձուկն ուտելովն, զձուկն ընդէ՞ր ոչ ուտեն, ապա ուրեմն, որ ուտեն զձուկն եւ Համարին, թէ ի պաս ենք, սուտ են:

Արդ, եթէ նոքա զբոլոր տարին լուծանեն զպահան ձկամբ, եւ մեք զնոսա ոչ բամբասենք, նոքա զմեզ ընդէ՞ր բամբասեն վասն միոյ աւուր. զիւրեանց անկարգութիւնն ընդէ՞ր ոչ տեսանեն, զի զառաքելական կանոնիւն զանցանեն, զոր եդին առաքեալքն Հեթանոսաց Եկեղեցւոյ զչորեսինս զայս՝ Ի բաց կալ յարենէ եւ ի Հեղձուցելոյ եւ ի պոռնկութենէ եւ ի կռապաշտութենէ⁹⁵: Եւ դոքա զչորեսինն /221բ/ անխտիր գործեն, զի վասն դանգի միոյ զմարդն սպանանեն, եւ եկեղեցականք եւ կայսերականք բիւր Ռ ի միմեանց կոտորեն, եւ զմեռելոտին ուտեն անխտիր, եւ պոռնկութեամբ շաղախին եկեղեցականք եւ աշխարհականք, եւ ոչինչ Համարին զառաքելական կանոնն, որ ասէ եպիսկոպոսին եւ այլ եկեղեցականացն՝ անարատ լինել: Եւ շաղախեաք պոռնկութեամբ դարձեալ յանդգնի քահանայագործութիւն, եւ կռապաշտութեամբ կարծեն, թէ Աստուած պաշտեն, զի ազահութիւն է երկրորդ կռապաշտութիւն, մանաւանդ թէ՛ առաջին որպէս ասէ առաքեալն Պաւղոս, թէ՛ «Ազահութիւն, որ է կռապաշտութիւն»⁹⁶: Եւ դոքա մամոնայի ծառայելով զանձնն զանձա

95 Տե՛ս Կող. Գ 5:
96 Կող. Գ 5

յերկրի առաւել, քան զամենայն ազգս, ազանին բեհեզս եւ ծիրանիս եւ ուրախ լինին առատապէս իբրեւ զմեծատունն, /222ա/ եւ Ղազարոս անկեալ առ դուրս նորա⁹⁷, ոչ տան ի փշրանացն: Եւ ի վաճառն գտունն մութն գործեն ըստ խաւարային գործոց իւրեանց խաբեն զտխմարս, զի երեւի նոցա պայծառ եւ գեղեցիկ, եւ յորժամ ելանեն արտաքս ընդ դուռն, յայնժամ տեսանեն վատ եւ զազիր. եւ յորժամ ի Տէրն դարձուցանեն, ոչ առնուն: Եւ դարձեալ, ի տապլեքն խաղալով՝ զմիմեանց զմեծութիւնս յափշտակեն, այսինքն է՝ ի նարտն եւ ոչինչ Համարին մեղս: Այլ եւ բազում անիրաւութիւնս առնեն, զոր ոչ պարտ է ասել այժմ մի ըստ միոջէ: Եւ զամենայն կերակուրս անխտիր ուտեն վասն ազահութեան՝ զառաքելական բանն պատճառելով եւ զտերունականն, եթէ՛ «Ոչինչ է, որ մտանէ ընդ բերանն եւ կարէ պղծել զմարդն»⁹⁸, եւ՝ ըստ /222բ/ առաքելոյ. «Ամենայն ինչ սրբոցն սուրբ է»⁹⁹: Եւ թերակատար մեկնութեանք այլայլեն զբանն, զի Տէրն ոչ ասէ, եթէ պարտ է ամենայն ինչ մտանել ընդ բերանն եւ զմարդն ոչ պղծել¹⁰⁰, այլ՝ թէ որ ինչ մտանել ընդ բերանն: Եւ ի բերան մարդոյն մտանէ Հաց եւ այլ սուրբ կերակուրք, եւ թէ անլուայ ուտեն, այն ոչ պղծէ: Եւ առաքեալն ասէ, թէ՛ «Ամենայն ինչ սրբոյն գործն սուրբ է»¹⁰¹. Եւ ոչ եթէ պեղծ գործեն, նա սուրբ դառնայ, կամ պեղծ ուտեն, նա սուրբ դառնայ. եւ պղծոց գործն չարութիւն եւ պղծութիւն լինի: Դարձեալ քանզի ի Ե սգայութեանցն մէկ սգայութիւն է ճաշակելիքն եւ առաւել թանձր, քան զերիս սգայութիւնսն, այսինքն՝ քան զտեսանելիսն եւ զլեւելիսն եւ զՏոտոտելիսն, եւ Տէրն ասէ յԱւետարանն, թէ՛ «Որ Հայի ի կին առ ի ցանկանալոյ ն/223ա/մա, շնացաւ»¹⁰²: Եւ ականջացն պատուիրանոյ՝ «Մի՛ ընկալցիս լուր սուտ ի տարապարտաց»: Արդ, եթէ աչիցն եւ այլ սգայութեանցն սուրբ եւ պեղծ կայ, ինչ պատճառ է, որ բերանին սուրբ եւ պեղծ չկայ: Թէ բանիցն սուտ եւ իրաւ կայ, նա՛ ճաշակելոցն սուրբ եւ պեղծ կայ՝ որպէս եւ Մովսէս ասէ յաւրէնսն վասն սուրբ թռչնոցն եւ պղծոցն,

97 Հմմտ. Ղուկ. ԺԶ 20:
98 Տե՛ս Մատթ. ԺԵ 11:
99 Տիտ. Ա 15
100 Տե՛ս Մատթ. ԺԵ 11:
101 Տե՛ս Տիտ. Ա 15:
102 Մատթ. Ե 28

վասն կենդանացն ցամաքայնոց եւ ջրայնոց՝ սրբոցն եւ պղծոցն¹⁰³: Բանդի Տէրն ասէ յԱւետարանն, եթէ՝ «Ոչ եկի լուծանել զաւրէնս կամ զմարգարէս, այլ զթերի[ն] լնուլ»¹⁰⁴: Եւ որպէս զայլ պատուիրանսն՝ զթերին ելից Տէրն, նոյնպէս եւ զայս, զի ի Հինն գրեալ էր. «Մի՛ շնար»¹⁰⁵, եւ Տէրն զթերին ելի[ց]՝ ասելով. «Մի՛ Հայիր յարատ»¹⁰⁶: Նոյնպէս եւ աստ՝ ոչ եթէ միայն ի պեղծ կերակրոյն պարտ է ի զատ կալ յամենայն ժամ, այլ եւ ի կերակրոյն պարկեշտութեամբ ճաշակել յաւուրս պահոցն, ի պարարտ կերակրոյն եւս հրածարել: Եւ այսքան բաւականասցի, արգելով զանկարգ բերան դոցա, /223բ/ եթէ կամեսցին. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն:

Եւ առ բանն, որ ասեն, թէ քահանայքն զխոստովանութիւնն ոչ գիտեն առնուլ եւ ոչ զդեղն դնել մեղուցելոցն, առ այդ պատասխանեմք, թէ խոստովանութիւն առնուլն քան զամենայն քահանայագործութիւն է դժուարին: Զի թէ մարմնոյն՝ որ երեւելի է եւ զգայութեամբ ըմբռնի, ոչ ամենայն մարդոյ ցուցանեն զցաւն, բայց միայն նոցա՝ որ ճանաչել գիտեն զցաւսն եւ զննել զերակսն եւ իւրաքանչիւր ցաւոցն մատուցանել զսպեղանիսն, նոցա յայտնել զվէրն, որ Հմուտք են խարանաց եւ խարանելոյ եւ դեղոց եւ սպեղանաց, զի քան զամենայն մարմնաւոր արահետս պատուական է բժշկան արուեստն եւ դժուարին: Զի հիւսն, որ շինէ աթոռ, թէ բեկանէ զփայտ, նիւ/224ա/թոյն եղև պակասութիւն, իսկ բժիշկն, եթէ ոչ գիտէ ըստ պատշաճին մատուցանել զդեղն, մահ գործէ հիւանդին եւ կենացն եւս գրաւ է: Եւ մարմնաւոր բժիշկն մարմնաւոր կենդանութեան լինի առիթ եւ զմարմինն ողջացուցանէ, որ յետոյ մեռանելոց է. թէ լինի բժիշկ եւ թէ ոչ՝ չկարեն դարձուցանել, զի մահու վճիռն յԱստուածոյ է, որ ասաց. «Հող էիր եւ ի հող դարձցիս»¹⁰⁷: Եւ Տեառն վճիռ ծննդեան, որ ասաց, թէ՝ «Յաւաւք եւ տրամութեամբ ծնեցիս»¹⁰⁸, Հաստատուէն եղև, եւ անհնար է մարդոյ գալ յաշխարհս առանց ծնանելոյ՝ բաց յԱդամայ եւ յԵւայէ, որ յԱստուծոյ ստեղծան, նոյնպէս եւ անհնար է ծնիցելոցն ոչ

103 Հմմտ. Ղեւ. ԺԱ 1-35:
 104 Մատթ. Ե 17
 105 Տե՛ս Ել. Ի 15:
 106 Տե՛ս Մատթ. Ե 28:
 107 ԾԱ. Գ 19
 108 ԾԱ. Գ 16

մեռանել: Եւ թէ վրիպէ Հաքիմն, զմարմինն սպանանէ եւ ոչ զհոգին, եւ թէպէտ մեռանի մարդն, դարձեալ նորոգի եւ յառնէ ի մեռելոց: Բայց քա/224բ/Հասնայն թէ ոչ գիտէ բժշկել զհոգով հիւանդացեալսն, սպանանէ զհոգին եւ զմարմինն յաւիտեանական մահուամբ, որ այլ կենդանանալ ոչ գոյ, զի անվախճան մահ է, որ միշտ կենդանի տանջի ի հուր գեհենին: Վասն որոյ խոստովանահայր լինել քան զամենայն արուեստս դժուարին է: Եւ դարձեալ, եւ այլ ազգ դժնդակ է, զի մի՛ փոխանակ բժշկելոյն զայլս եւ ինքն հիւանդանայ եւ մանաւանդ թէ մեռցի, այսինքն է՝ զմեղս զոր ոչ գիտէ, լսէ եւ ուսանի եւ գործէ եւ մեռանի Աստուծոյ: Եւ երրորդ, զի պարտ է յետ խոստովանութեանն պտուղ արժանի ապաշխարութեան ցուցանել: Վասն որոյ պատշաճ է գիտել քահանայ[ին], թէ այս մեղացս ապաշխարութեան պտուղն ի՞նչ է, եւ ընդդէմ մեղացն զապաշխարութիւնն կշռել, որ աւելի եւ պակաս չլինի՝ որպէս Հաքիմն, որ դեղով /225ա/ զ՛՛ տարբերքն, որ ի մարդն է, հաւասարէ՝ որ ոչ աւելի լինի եւ ոչ պակաս, եւ ապա առողջանայ հիւանդն. նոյնպէս եւ ի հոգեւորն: Եւ թէ որպէս է բանդ, այսպէ՛ս իմա. ծիծաղեցար յաճախ՝ յաճախսպէ՛ս լաց, գողացար՝ այսպէս չորեքկի՛ն Հատո, որպէս արար Զաքէոս¹⁰⁹, զի անհնար է զրկողացն թողութիւն գտանել խոստովանութեամբն, թէ զինչ զրկել է եւ գողացել՝ ի Տէրն չդարձուցանէ: Զի այն է ճշմարիտ խոստովանութիւն, որ յետ խոստովանութեանն այլ չգործէ, ապա թէ յետոյ այլ գործէ, եւ զառաջինն եւս պահանջէ Աստուած: Արդ, ինչ աւգուտ է խոստովանելն, թէ՛ զրկել եմ եւ գողացել եւ հարամ կերել, եւ դարձեալ դնայ ի տուէն եւ զգողցած եւ զրկած ինչքն ուտէ եւ ի բան ածէ. եւ կամ թէ պոռնիկ խոստովանի եւ դարձեալ ի գործոյն չկտրի: Զի յորժամ խոստ/225բ/ովանի, եւ քահանայ եթող յերկրի, եւ Աստուած յերկինս. իսկ յորժամ դարձեալ ի նոյն փոխած դառնայ, քան զառաջինն ատելի լինի, որպէս ասէ Սողոմոն: Եւ այն, որ դոքա ասեն, թէ ձեր քահանայքդ կու ասեն, թէ՛ Աստուածն թողու քո յանցանքն, նա ձեր թողութիւն չլինի, զի Աստուած զիշխանութիւնն ի քո ձեռքն է յայնով թողութիւն չլինի, զի Աստուած զիշխանութիւնն ի քո ձեռքն է դրել, թէ դու թողուս յերկրի, նա թողու յերկինս: Ծշմարիտ է, Աստուած զիշխանութիւնն ի մեր ձեռս է դրել, որ միմեանց թողումք ոչ մեր անուամբս, այլ Աստուծոյ, վասն այնորիկ ասեմք՝ Աստուած թո-

109 Հմմտ. Ղուկ. ԺԹ 1-19:

դու զքո յանցանքն ինեւ. ոչ ես, այլ Աստուած՝ իշխանութեան տուողն: Որպէս ասէ Յոհաննէս ի Յայտնութիւնն, թէ՛ «Անկայ առ ոտս Հրեշտակին եւ երկիր պագի նմա, եւ ասէ. «Յո՛տն կաց եւ մի՛ երկիր պագաներ ինձ, այլ Աստուծոյ երկի՛ր պագ, զի նման է տեսիլդ /226ա/ եւ ոչ յինէն, եւ ես ծառայակից քո եմ»¹¹⁰: Նոյնպէս եւ մեք ասեմք, թէ Աստուած է, որ թողու զյանցանս քո, նմա՛ մատո գերկրպագութիւն եւ մի՛ ինձ, զի սատանայի նմանէ, որ ջանայ զԱստուծոյ պատիւն յինքն դարձուցանել:

Զի առաքեալն Պաւղոս ասէ. «Ոչ եթէ ես, այլ շնորքն Աստուծոյ՝ որ յիս»¹¹¹, եւ առ Տիմոթէոս ասէր վասն քահանայիցն. «Մի՛ մատաղատուկ, զի մի՛ հպարտացեալ ի դատաստանս սատանայի անկանիցի»¹¹², եւ ի Կորնթացւոց յառաջին թղթին ի Դ գլխին ասէ. «Զի՞նչ է՞ զոր չես առել Աստուծոյ, եւ թէ արեր՝ զի՞ պարծիս իբրեւ զչարեալ»¹¹³: Եւ Հրեշտակն էր, որ մաքրէր զեսայի կայծակամբքն, եւ ոչ ասաց, թէ՛ ես մաքրեմ, այլ այդ կայծակնդ, որ մերձեցաւ ի բերան քո¹¹⁴: Նոյնպէս եւ մեք ասեմք մեղուցելոցն, որ խոստովանին, թէ՛ Աստուած է, որ թողու զմեզ քո եւ զիմս խոստ/226բ/ովանութեամբն: Զի Եսայի մարգարէ ասէ ի ԻԳ համարին, թէ՛ «Ասա՛ դու նախ զանաւրէնութիւնս քո, զի արդարացիս»¹¹⁵: Իսկ ոմանք ասեն, թէ՛ «Անուամբ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ թողեալ եմք զքո մեղքն». այն այլ բարի: Եւ կէսք ասեն, թէ՛ «Մեր կարգիս իշխանութեամբն, որ Աստուած է տուեալ, թողեալ եմ զքո մեղքն». եւ այն եւս բարի է, եթէ գիտէ դնել զսպեղանիսն, եւ Հիւանդն կարէ բանալ զխոցն առաջի բժշկին յայտնապէս յանուանէ, ոչ՝ սեռիւ մեղացն, այլեւ ոչ՝ տեսակիւն, որ հատովն, որ է մէկն: Եւ թէ որ է սեռն՝ սեռ է, գողութեան չարութիւն, եւ տեսակն է չարութեան, անզգամութիւն, խորամանկութիւն, յանդգնութիւն, երկչոտութիւն, բղջխոհութիւն, ուշտութիւն, անիրաւութիւն, աւելի արդարութիւն: Իսկ անհատ է գողութեան՝ որ թէ այսպէս է գողացել՝ զայն ասէ, թէ /227ա/ Բ, զայն

110 Յայտ. ԻԲ 8-9
 111 Ա Կոր. ԺԾ 11
 112 Ա Տիմ. Գ 6-7
 113 Տե՛ս Ա Կոր. Դ 7:
 114 Տե՛ս Ես. Զ 7:
 115 Ես. ԽԳ 26

ասէ. նոյնպէս պոռնկութիւնն՝ տեսակ չարութեան, եւ անհնար՝ որ ասես, թէ Հետ կնոջ մի անգամ ես պոռնկել, թէ՛ այլ աւելի, կամ արուագիտութեամբ կամ անասնագիտութեամբ, յայտնես զգործն եւ զչափն, եւ թէ գիտութեամբ է՝ զայն ասես, եւ թէ ծեր էիր, տղայ էիր, ինչ գործեցեր՝ զայն ասես, թէ բռնութեամբ ակամայ գործեցեր՝ զայն յայտնես, որ խոստովանաՀայրն գիտենայ զցաւն եւ զգեղն դնել կարէ: Որպէս ի մարմնաւոր Հիւանդութիւնն, թէ ցաւ կայ ի քեզ, նա ոչ ասես սեռիւն, թէ Հիւանդ եմ, դե՛ղ սուր, զի սեռ է Հիւանդութիւն, եւ տեսակ է Հիւանդութեան աւելին եւ պակասն, զի կամ առաւելու Ա տարրն քան զմիւսն, եւ Հիւանդանայ մարմինն եւ կամ պակասին Հիւանդանայ, այլ յատկաբար է ախտացեալ: Թէ աչքդ՝ զայն ասես բժշկին եւ թէ ոտքդ՝ զայն, զի թէ /227բ/ զոտիցն դեղն ի վերայ աչիցն դնեն, կուրանայ. զի ձոյթն ոտիցն դեղ է, թէ յաչիցն ի վերայ դնեն, կուրանայ: Նոյնպէս դեղ է պոռնկութեանն խորհրդոյն, որ փարատի քաղց եւ աշխատանք եւ հեռանալ ի կանանց: Եւ թէ դնես ի վերայ դեղ՝ եւ ի սեղան կոչել զկանայս եւ կերակրել եւ սիրել բանիւ եւ արդեամբք, ուտել եւ ըմպել ընդ նոսա, վնաս գործեցեր մահու չափ՝ նիւթ տալով Հրոյ ցանկութեան զկերակուրն եւ զզէմս կանանցն: Նոյնպէս եւ յայլ մեղսն իմա՛, վասն զի դժուարին է խոստովանութիւն առնուլն, վասն այնորիկ ընտրել պարտ է զխոստովանաՀայրն, որ իմաստուն լինի եւ առաքինի: Եւ թէ առաքինի չէ եւ իմաստուն, նմա մի՛ խոստովանիս. լաւ է, որ իմաստուն մեղաւորի խոստովանիս, քան անգէտ արդարոյն: Եւ այս բաւական է վասն խոստովանութեան, զի գրեալ է. «Տո՛ւր իմաստնոյն պատճառս, եւ իմ/228ա/աստնագոյն լիցի»¹¹⁶:

Իսկ վասն այն բանին, որ գրեալ էիք, թէ ասեն թէ լոկ մարդ էր ի խաչին եւ արտաքս ելանէր իբրեւ զամենայն մարդ. առ այդ պատասխանեմք, եթէ անգոսնելի կիրք տալ Քրիստոսի եւ մարդ միայն ասել ի խաչին, պատճառ է Բ բնութիւն ասելն եւ Բ անձն, զոր նեստորն ասաց: Իսկ Ֆռանկ քրիստոնէքն մի անձն խոստովանին եւ զայն մի անձն Աստուած եւ մարդ դաւանեն: Լոկ մարդ զիա՞րդ կարեն ասել ի խաչն, այլ Աստուած եւ մարդ, զի Գ միաւորութիւն է Քրիստոսի. մի՛ միաւորութիւն Բանին Աստուծոյ յիւր մարմինն, որ ի Կուսէն

116 Տե՛ս Առակ. Թ 9:

էառ, եւ մի՝ միաւորութիւն Բանի Աստուծոյ ընդ մարդկային Հոգին, եւ մի՝ միաւորութիւն Քրիստոսի մարդկային Հոգւոյն ընդ իւր մարմնոյն: Եւ Բ միաւորութիւն՝ Բանին Աստուծոյ ընդ մարմնոյն եւ Բանին Աստուծոյ ընդ մարդկային Հոգւոյն անշփոթ եւ անբաժանելի մնացին եւ մնան յաւիտեանս յաւիտենից, նախ քան զխաչն, եւ ի խաչին եւ յետ խա/228բ/չին անսպառ յաւիտենիւ: Իսկ մի միաւորութիւն՝ Քրիստոսի մարդկային Հոգւոյն ընդ մարմնոյն, յորժամ աւանդեաց զՀոգին ի խաչին, Գ աւր բաժանեցաւ ի մարմնոյն, եւ բանական Հոգւովն եւ Աստուածութեամբն գնաց ի դժոխքն եւ աւերեաց զդժոխսն, եւ մարմնովն եմուտ ի գերեզմանն, եւ աւերեաց զմահ: Եւ յետ Գ աւուրն դարձեալ մարդկային Հոգւովն միացաւ ի մարմինն եւ յարեաւ ի մեռելոց՝ անբաժանելի մնալով յաւիտեանս յաւիտենից, որպէս ասէ առաքեալն, թէ՛ «Գիտեմք, զի Քրիստոս յարուցեալ է ի մեռելոց, այսուհետեւ ոչ մեռանի եւ մահ Նմա ոչ տիրէ»¹¹⁷: Եւ ի մահուանն անբաժանելի էր Աստուած Բանն ի մարմնոյն եւ ի բանական Հոգւոյն, զի մեռեալ էր մարմնով եւ աւանդեալ զՀոգին, բայց կենդանի էր Աստուածութեամբ այն մեռեալ մարմինն ի խաչին, զի Աստուծոյ բնութիւնն անչարչարելի է եւ անմահ: Ոչ ոմն եւ ոմն, /229ա/ այլ միեւնոյն Քրիստոս չարչար[էր] իւր մարմնովն եւ անչարչարելի էր Աստուածութեամբն, զի անհնար է Աստուծոյ անմահ եւ անչարչարելի բնութեանն չարչարել եւ մեռանել առանց մարդկային բնութեանս: Ապա վասն անճառ միաւորութեան Բանին Աստուծոյ ընդ մարդկային բնութիւնս Աստուծոյ ասի մահ եւ չարչարանք, որպէս ասէ առաքեալն Պաւղոս ի Կորնթացւոց թղթին. «Զի թէ էր ծանուցեալ, ո՞չ արդեւք զՏէր փառացն ի խաչ Հանէին»¹¹⁸ եւ ի Թեսաղոնիկեցւոց յառաջին թղթին ասէ վասն Հրէիցն, թէ՛ «Որք զՏէր Յիսուս սպանին եւ մարգարէսն եւ զմեզ Հալածեցին եւ Աստուծոյ յաչացելին»¹¹⁹: Եւ Տէր փառաց եւ Տէր Յիսուս Աստուած է: Զի որպէս երկաթ, որ միանայ ի հուր՝ ոչ ինչ պակասէ ի հրոյ, զի այրէ իբրեւ զհուր. եւ ոչ կարես ասել զհրացեալ երկաթն, թէ չէ հուր, սակայն զբնութիւն իւր ոչ կորուսանէ, զի ծանր է եւ ընդդիմահար, թէպէտ միացեալ է ի հուր: Նոյնպէս եւ հուրն զբնութիւն իւր ոչ կորուսանէ,

117 Հոմմ. Զ 9

118 Ա Կոր. Բ 8

119 Ա Թես. Բ 15

/229բ/ զի թեթեւ է եւ վերամբարձ, սակայն միացեալ է յերկաթն, եւ յորժամ հարկանեն գերկաթն, հարկանեն Հանդերձ Հրովն, սակայն հուրն ոչ չարչարի ինքն ըստ ինքեան, զի անըմբռնելի է: Նոյնպէս եւ Աստուծոյ բնութիւնն անչարչարելի է եւ անմահ, սակայն միացեալ ի չարչարելի եւ մահկանացու մարմինն, Աստուծոյ մահ եւ չարչարանք ասի վասն անճառ միութեանն: Եւ որպէս ոչ է միապէս մարդ սպանանել եւ անասուն, զի ասէ Գիր, եթէ՛ «Արիւնն Հանցես զանասնոցն եւ կերիցես, իբրեւ զբանջար խոտոյ»¹²⁰, իսկ վասն մարդոյն ասէ, թէ՛ «Որ Հեղու զարիւնն մարդոյ, փոխանակ արեան նորա Հեղցի արիւն նորա»¹²¹. Եւ մարդ Հոգին է, եւ Հոգին արիւն ոչ ունի եւ ոչ մեռանի, եւ վասն միութեան մարմնոյն մարդոյ մահ ասի, եւ սպանանողն՝ մարդասպան: Եւ որպէս ասացաք, զՀոգին ոչ կարէ սպանանել, զի անմահ է, այլ՝ գործարանն իւր նոյնպէս եւ Քրիստոս, քանզի ոչ սոսկ մարդ էր, այլ Աստուած ճշմարիտ եւ մարդ կատարեալ՝ միացեալ ի մարմնի անշփոթ եւ անբաժան/230ա/ելի: Եւ ոչ ասի լոկ մարդոյ մահ կամ մարդոյ չարչարանք, այլ Աստուծոյ չարչարանք եւ Աստուծոյ մահ՝ վասն միութեանն ընդ չարչարելի եւ մահկանացու մարմինն, սակայն աստուածային բնութեամբն մնայ անմահ եւ անչարչարելի: Իսկ սպանողքն Քրիստոսի տիրասպանք ասին՝ որպէս ասէ Տէրն յԱւետարանին ի Մատթէոս[ի] գլխին յՄԺԹ Համարին. «Իսկ մշակքն իբրեւ տեսին զորդին, ասեն ընդ միտս. «Սա է ծառանգն, եկա՛յք սպանցուք զսա եւ կալցո՛ւք զժառանգութիւն սորա: Եւ առեալ Հանին զնա արտաքոյ քան զայգին եւ սպանին»¹²²: Եւ արդ, եթէ Տէրն, որ ինքն էր Որդի Աստուծոյ եւ ինքն մեռաւ, Որդի Աստուծոյ ասէ սպանեալ ի խաչին, ի Հրէիցն ո՞վ իցէ, որ ժպրհիցի եւ լոկ մարդ ասէ, զի լոկ մարդոյ մահ փրկութիւն ոչ առնէ, այլ՝ Որդւոյն Աստուծոյ: Իսկ որ անգոսնելի կիրք ասեն Քրիստոսի, որպէս Ֆուանգ ազգդ յոյժ ընդ մեղադրանաւք են՝ աւտար յԱստուածային Գրոցն, զի Աստուածային Գիրք զյղութիւն Փրկչին անապական ասէ եւ զծնունդն անապական, նոյնպէս եւ զսնունդն անապական, այսպէս /230բ/ եւ զմահ անապական: Եւ քանզի Աստուած էր եւ մարդ, վասն այնորիկ յղութիւնն իբրեւ զմարդոյ էր, իսկ ի Հոգւոյն Սրբոյ առանց սերման՝ իբրեւ

120 Տե՛ս Մճ. Թ 3:

121 Մճ. Թ 6

122 Մատթ. ԻԱ 38-40

Աստուծոյ: Եւ ծնունդն՝ իբրև զմարդոյ, քանզի մարդ ծնանի, իսկ ի Կուսէ ծնանել եւ յետ ծնանելոյն ոչ խախտել կուսութիւն ծնողին, իբրև՝ Աստուծոյ: Այսպէս եւ կերակրիլն՝ իբրև մարդոյ, իսկ ծախիլն կերակրոյն իբրև ի հրոյ եւ անապական մնալն ի յանգոսնելի կրից՝ իբրև Աստուծոյ: Նոյնպէս եւ մահն. մեռանիլն եւ ի գերեզման դնիլն՝ իբրև մարդոյ, եւ անապական մնալն եւ յառնելն ի մեռելոց՝ իբրև Աստուծոյ: Զի թէ Քրիստոսի մարմինն ապականեալ էր, զիա՞րդ ապականեալն կարիցէ անապականութիւն շնորհել ապականեցելոցն, այլ անապականն յանապականութենէ իւրմէ կարէ անապականութիւն շնորհել ապականացելոցն, որպէս ասէ Դաւիթ եւ առաքեալն Պետրոս, եթէ՝ «Ոչ թողաւ ոգի Նորա ի դժոխս եւ ոչ մարմնին Նորա ետես զապականութիւն»¹²³: Եւ արդ, որք ապականու/231ա/թիւն [ասեն] Քրիստոսի մարմնոյն, հակառակ են առաքելոցն եւ մարգարէիցն, զի մարգարէքն եւ առաքեալքն անապական ասեն, եւ դոքա՝ ապակա- նեալ: Եւ եթէ ասեն կերակուրն եւ ըմպելին, զոր ուտէր եւ ըմպէր Քրիստոս, զի՞նչ լինէր՝ եթէ ոչ ելանէր արտաքս, ասեմք, թէ այն, որ յետ յարութեանն կերաւ՝ հաց եւ ձուկն եւ խորիսխ մեղու, այն զի՞նչ եղև, քանզի ոչ կարես ասել, թէ արտաքս ելաւ յետ յարութեանն: Նոյնպէս եւ յառաջ քան զյարութիւնն. զի թէ կերակուրն արտաքս ելանէր, ապա եւ ջուրն. եւ եթէ ջուրն ելանէր արտաքս, ապա եւ սերմն եւ գիջութիւն, զի եւ այն բնական է՝ ի կերակրոյն լի սերմն եւ ի սերմէն՝ ցանկութիւն հեշտութեան, եւ քանզի ցանկութիւն յղացեալ զմեղս ծնանի եւ մեղքն կատարեալ զմահ ծնանի¹²⁴, որպէս ասէ Յակովբոս ի թուղթն Կաթուղիկէից. եւ հեշտ ցանգութիւն ասել ի Քրիստոս կարի անաւրէնութիւն է եւ անհաւատութիւն: Զի Տէրն ասէ յԱւետարանն. «Ո՞վ յանդիմանեսցէ զիս վասն մեղաց»¹²⁵, եւ՝ «Գայ իշխան աշխարհի եւ յիս /231բ/ ինչ ոչ գտանէ»¹²⁶, «Որ ոչ արար մեղս եւ ոչ գտաւ նենգութիւն ի բերան Նորա»¹²⁷, որպէս ասէ մարգարէն Նայիր ի ՆԴ համարին եւ Պետրոս առաքեալն՝ յառաջին թղթին ի յիններորդ համարին: Ապա յայտ է, թէ որ Քրիստոսի ապակա-

123 Գործ. Դ 31
 124 Յակ. Ա 15
 125 Յովթ. Ը 46
 126 Յովթ. ԺԴ 30
 127 Տե՛ս Եւ. ԾԳ 9, Ա Պետ. Բ 22:

նութեանն կիրք տան, մեղանչեն ի Քրիստոս, եւ որ Քրիստոսի Բ բնութիւն ասեն՝ որիչ որիչ եւ ոչ միացեալ անշփոթաբար, հեր- ձուածողք են, մի՛ հաւատայք նոցա: Եւ որ Քրիստոսի Ա բնութիւն ասեն՝ շփոթեալ երկուս, նոյնպէս չար է, զի Նեստոր ասաց Քրիստոսի Բ բնութիւն որիչ որիչ եւ Բ անձն, զոր նզովէ Եկեղեցի սուրբ, եւ Եւտիքէս շփոթեալ ասաց՝ որպէս ջուր եւ գինի խառնեալ ընդ իրար, զի ոչ գինի է եւ ոչ ջուր. նոյնպէս եւ Քրիստոսի միութիւն ասաց շփոթեալ, վասն որոյ եւ զնա նզովէ Կաթողիկէ եւ Առաքելական Եկեղեցի:

Այլ խոստովանիմք անշփոթ միացեալ զԲանն Աստուած ի մեր բնութիւնս փոխաւորապէս եւ ոչ փոխարկաբար, զի թէպէտ եւ Աստուած մարդացաւ, բայց զիւր պարզ եւ անմարմին բնութիւնն ոչ կորոյս, եւ մարդն՝ թէպէտ աստուածացաւ, այլ զիւր թանձր եւ յաւդական բնութիւնն ոչ կորոյս, այլ /232ա/ միացեալ անշփոթաբար անճառելի միութեամբ: Քանզի Քրիստոսի անունն ոչ սոսկ մարդկութեան է անուն եւ ոչ յատուկ Աստուածութեան, այլ՝ միաւորութեան, զի Քրիստոսն աւծեալ ասի ի հայ լեզուս, զի Աստուածու- թեամբն էաւ զմարդկային բնութիւնս եւ եղև աւծեալ՝ որպէս որ Աւծն, որպէս ասէ Աստուածաբանն: Եւ որպէս եղն միայն ոչ ասի աւծեալ, եւ ոչ Այն՝ որ չէ աւծեալ եզաւ, այլ յեղոյն միանալն ի յԱւծեալն՝ ապա ասի աւծեալ: Նոյնպէս եւ Աստուած Բանն նախ քան զմարդանալն ոչ ասի Քրիստոս: Իսկ յորժամ մարդացաւ, ասի Քրիս- տոս վասն միաւորութեանն Բանին Աստուծոյ ի մեր բնութիւնս, զի թէ- պէտ մարգարէքն յառաջագոյն ասացին զՔրիստոսդ անուն, այլ վասն մարդեղութեան գուշակեցին որպէս զՅիսուս անունդ, որ Քարգ- մանի փրկիչ, որ են տնաւորինական անուանք Մարդացելոյն վասն մեր, Որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

Իսկ վասն Ծննդեանն, զոր նոքա ի դեկտեմբերի ի ԻՅ տաւնեն եւ մեք ի յունուարի ի Զ-ն, չէ ինչ հարկ գրել, զի Ղուկաս յայտնապէս /232բ/ ասէ յիւրում Աւետարանին, թէ՝ «Յիսուս էր ամաց իբրև երեսներց»¹²⁸: Եւ յայնմ աւուր, յորում ծնեալ է լինիլ ասաց ամենայն մարդ, նոյնպէս եւ Տէրն ի յունուարի ի Զ-ն եւ երեկ եւ ապա եղև Լ ամաց, եւ յայտէ թէ աւրս ծննդեանն եւ մկրտութեանն ի Զ-ն է ի

128 Ղուկ. Գ 23

յունուար, զի յորում աւուր ծնաւ եւ յայնմ աւուր եղեւ Լ ամաց եւ մկրտեցաւ: Թէպէտ եւ պատկեր աւուրն ոչ էր նոյն, այլ քանիք ամսոյն նոյն էր՝ ի յունուարի Զ-ն: Եւ յետոյ փոխեցին ի դեկտեմբերի ԻԵ, վասն զի Բեթղեհէմ Հեռի էր ի Յորդանանու եւ յաղագս այնորիկ, զի ոչ կարէին առնել զՄնունդն ի Բեթղեհէմ եւ զՄկրտութիւնն ի Յորդանան ի միում աւուր՝ վասն Հեռաւորութեանն տեղացն, նա ի դեկտեմբերի ԻԵ փոխեցին՝ զՄնունդն, եւ զՄկրտութիւնն ի յունուար ի Զ-ն առնեն Հետ մեզ:

Այլ յառաջ ամենայն քրիստոնեայքն ի յունուարի Զ-ն առնէին զՄնունդն եւ զՄկրտութիւնն՝ ի միում աւուր: Զի Աւետիքն ի յապրիլի Զ է, որպէս ասէ աւետարանիչն, թէ յամսեանն Զ-երորդի առաքեցաւ Գարրիէլ առ Կոյսն /233ա/ եւ ի յղութենէն Եղիսաբեթի¹²⁹, որ է ի թշրինի ԻԲ եւ ի Հոկտեմբերի ի Թ, մինչեւ ի նիսանի ԺԶ-ն եւ յապրիլի Զ-ն լինի Զ ամիս, եւ անտի մինչեւ ի յունուարի Զ-ն եւ տրէրի ԻԱ լինի Թ ամիս եւ է աւր ըստ անդրանկացն, յորում աւուր ծնաւ Քրիստոս: Եւ յետ Լ ամացն դարձեալ ի յունուարի Զ-ն մկրտեցաւ, որպէս պատմէ սուրբ աւետարանիչն Ղուկաս, թէ Յիսուս էր ամաց երեսնից¹³⁰. եւ մեք վասն այնորիկ ի միում աւուր առնեմք զծնունդն եւ զմկրտութիւնն՝ ըստ առաջին սահմանին: /233բ/ Այլ թէ մեք ի յունուարի Զ-ն առնեմք, եւ թէ նոքա դեկտեմբերի ԻԵ-ն, ամենայն ի փառս Աստուծոյ է, զի Հաւատան նոքա եւ մեք, թէ ծնաւ Քրիստոս ի Կուսէն եւ արար փրկութիւն աշխարհի, եւ վասն այնորիկ տաւնեմք մեք եւ նոքա, եւ քանզի յարութիւն Քրիստոսի ի կիրակէի եղեւ ի սուրբ Զատիկին միայն, եւ յամենայն կիրակէի յարութեանն տաւնեմք, եւ զինչ վնաս Համարիմք, այլ աւզուտ եւ շահ մեծ պարգեւէ իսկ բազում բարեաց պատուել զյարութիւնն Քրիստոսի, նոյնպէս եւ ծնունդն Քրիստոսի, յորում աւուր պատուես՝ բարի է, միայն սիրով ի փառս Աստուծոյ լիցի:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

129 Տե՛ս Ղուկ. Ա 27:

130 Ղուկ. Գ 23

ՂՊՏԻ ԵԿԵՂԵՑԻ՝

ՄԱՍ Ա

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ՂՊՏԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՅԵՏ

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՅԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

Ղպտի Եկեղեցու հիմնադիրը եւ Ալեքսանդրիայի առաջին պատրիարքը ս. Մարկոս աւետարանիչն է: Նա ծնուել է Հիւսիսային Աֆրիկայի Կիւրենիա քաղաքում: Եղել է Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալների աշակերտը:

Ցիսուա Քրիստոսի վարդապետութիւնը քարոզելու համար նա վերադարձաւ իր հայրենիք: Ակցրում գնաց Պենտապոլիս, որտեղ եւ սկիզբ դրեց աֆրիկեան առաջին քրիստոնէական համայնքին, ապա 61 թուականին եկաւ Ալեքսանդրիա: Այստեղ նրա առաջին հետեւորդը դարձաւ Անանիա անուշով մի կօշկակար, որին ս. Մարկոսը առաջինը Աֆրիկայում եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Նրա հետ ձեռնադրեց նաեւ տասներկու քահանաներ եւ եօթ սարկաւազներ, որոնք իրենց եպիսկոպոսի հետ միասին աֆրիկեան հոգեւորականների առաջին խումբն էին, որը շարունակեց աւետարանչի սկսած գործը: Հաւատաքեալների պահանջով նա գրեց իր Աւետարանը եւ նրանց կտակեց պատարագը, որը յետագայում յաւելուեց ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացու կողմից եւ այժմ յայտնի է Կիւրեղեան պատարագ անուանումով:

68 թուականին Սերափիս չաստուծոյ տօնի նախօրեակը համընկաւ ս. Ջատկի նախօրեակին: Տօնի առթիւ հաւաքուած ամբոխը առաջնորդների կողմից հրահրուեց քրիստոնեաների դէմ: Վերջիններս հազիւ էին աւարտել տօնակատարութիւնը, երբ մոլեգնած ամբոխը ներխուժեց եկեղեցի: Բռնելով ս. Մարկոսին՝ նրա վզին պարան կապեցին

* Թարգմանութիւնը, որոշակի կրճատումներով, Գերկայացում է ըստ հետեւեալ հրատարակութեան՝ "Introduction to the Coptic Church", by Iris H. Elmasry, Jerusalem, 1977:

եւ քարշ տուեցին փողոցներով: Քիչ անց, երբ գլուխն անջատուեց մարմնից, թողեցին սուրբի մարմինն ու ցրուեցին: Հաւատացեալները եկան վերցրին այն, գլուխը տեղաւորեցին աճիւնասափորի մէջ եւ դրեցին եկեղեցում: Եւ եկեղեցին կոչեցին նրա անունով: Ս. Մարկոս աւետարանչի գլուխն այնտեղ է մինչեւ օրս իբրեւ գանձ, իսկ մարմինը դրուեց ծովափնեայ մի եկեղեցում: 9-րդ դարում վենետիկեան վաճառականները գողացան այն եւ դրեցին ս. Մարկոսի անունը կրող Մայր տաճարի սուրբ սեղանի տակ՝ նրան հուշակելով իրենց քաղաքի հովանաւոր սուրբը:

1968 թ. յունիսին Հռոմի Պօղոս Զ պապը ս. Մարկոսի նահատակութեան 1900-ամեակի առթիւ նրա մասունքները յանձնեց Ալեքսանդրիայի Կիրեղ Զ պատրիարքին: Այս առիթով կառուցուեց մի փառայեղ Մայր տաճար՝ ս. Մարկոսի անունով, որի բնմի տակ տեղ պատրաստուեց սուրբի մասունքների համար, որոնք երեքօրեայ տօնակատարութիւնից յետոյ թափօրի ուղեկցութեամբ դրուեցին իրենց յատկացուած տեղում:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԱԹՈՈՐ

Ս. Մարկոսի ցանած սերմն արմատներ արձակեց եւ վերածեց մի մեծ ծառի¹: Դեռեւա առաքելի կենդանութեան օրօք կառուցուեց մի եկեղեցի, որը նրա մարտիրոսութիւնից յետոյ կոչուեց իր անունով: Ալեքսանդրիայի Ս. Մարկոս Մայր տաճարն այժմ գտնուում է ճիշտ նոյն տեղում, որտեղ կառուցուած է եղել Եգիպտոսի առաջին եկեղեցին:

Ս. Մարկոսի կողմից ձեռնադրուած Անանիան շարունակեց հաւատացեալների առաջնորդութիւնը: Այդ ժամանակից ի վեր առաքելի յաջորդների շարքը ձգուած է մինչեւ մեր օրերը առանց ընդհատման: Ներկայումս նրա յաջորդը արքա Շենուդա Գ-ն է՝ Ալեքսանդրիայի 117-րդ պատրիարքը:

Սկսած Անանիայի ժամանակներից՝ ս. Մարկոսի բոլոր յաջորդները (Ալեքսանդրիայի պատրիարքները) կոչուել են պօպ: Տիեզերական եկեղեցու ամենահուշակաւոր հայրերից մի քանիսը Ալեքսանդրիայի

¹ Մարկ. Դ 31, 32, Ղուկ. ԺԳ 19

պատրիարքներից են:

Աբբա Դեմետրիոս (12-րդ պատրիարք, 199-232). կոչուած էր Խաղողագործ: Նա գտաւ մի եղանակ, որով Զատիկի օրը կարելի էր հաշուարկել բոլոր ժամանակների համար: Տիեզերական եկեղեցում այն օգտագործուեց մինչեւ 1582 թուականը:

Աբբա Դիոնիսիոս (14-րդ պատրիարք, 249-270). նրան կոչում էին Տիեզերական ուսուցիչ: Նրա միջնորդութեամբ Հռոմի աթոռի երկու թեկնածուների միջեւ ծագած վէճը խաղաղ լուծուած ստացաւ:

Աբբա Պետրոս Ա (17-րդ պատրիարք, 293-303). նահատակուեց Դիոկղետիանոս կայսեր կողմից այն պատճառով, որ, հաւատի անաղարտութիւնը պահպանելով եւ հաւատացեալներին նեցուկ լինելով, յանդգնել էր ընդդիմանալ նրան: Զղջացող հաւատացեալներին վերստին եկեղեցի ընդունելու նրա սահմանած օրէնքները քրիստոնէական գթասրտութեան եւ հայրական հոգածութեան օրինակներ են, որ մեծ համարում ունեն Տիեզերական եկեղեցում:

Աբբա Աթանաս Առաքելաշնորհ (20-րդ պատրիարք, 326-372). յայտնի է ուղղափառութիւնը շեղումներից պաշտպանելու իր անվեհերութեամբ:

Աբբա Կիրեղ Ա (24-րդ պատրիարք, 412-443). նրան կոչում էին Հաւատի սիւն եւ ս. Մարկոսի գաւակ՝ ուղղափառ վարդապետութիւնը լուսաբանելու եւ նեստորականութեանն ընդդիմանալու համար:

Աբբա Դիոսկորոս Ա (25-րդ պատրիարք, 443-458). Քաղկեդոնի ժողովում իր անվեհերութեան պատճառով արտաքսուեց Մարկիանոս կայսեր կողմից: Նա գերադասեց մեռնել աքսորում, քան հրաժարուել իրեն վստահուած հոգեւոր ժառանգութեան թէկուզ չնչին մասից:

Աբբա Թէոդոսիոս (35-րդ պատրիարք, 519-536). Յուստիանոս Ա եւ Բ կայսրերը ձգտում էին հնազանդեցնել նրան՝ խոստանալով առաջնորդ կարգել ամբողջ Աֆրիկայում: Նա հրաժարուեց, որի պատճառով քանուկ տարի բանտարկուեց Կոստանդնուպոլսում, որտեղ եւ մահացաւ:

Աբբա Բենիամին Ա (38-րդ պատրիարք, 625-664). նա յաջողութեամբ հովուեց իր հօտը Կոստանդնուպոլսի անկման եւ արաբական նուաճումների ժամանակաշրջանում: Արաբների ներխուժումից յետոյ վերակառուցեց քանդուած եկեղեցիները եւ իր հեղինակած եկեղեցա-

կան օրէնքները տարածեց հաւատացեալներէ մէջ:

Աբբա Միքայէ Ա (46-րդ պատրիարք, 743-766). նա հաստատուն մնաց ուղղափառ վարդապետութեան մէջ՝ բանտարկութիւնը, գանահարութիւնները, մահուան սպառնալիքները, հակայական տուգանքների վճարումը նախընտրելով այս աշխարհի հզօրների առջև խոնարհուելուց:

Աբբա Շենուդա Ա (55-րդ պատրիարք, 858-869). չնայած խիստ հալածանքներին, նա Ալեքսանդրիայի փողոցների տակ ջրատարներ փորել տուեց, որոնցով խմելու ջուր էր հասցնում տառապած ժողովրդին:

Աբբա Միքայէ Դ (68-րդ պատրիարք, 1092-1102). նա միջնորդ եղաւ Եգիպտոսի սուլթանի եւ Եթովպիայի թագաւորի միջեւ եւ կանխեց պատերազմը՝ նպաստելով նրանց միջեւ բարեկամութեան հաստատմանը:

Աբբա Կիւրեղ Գ (75-րդ պատրիարք, 1226-1234). հաւատի վարդապետութեան վերաբերեալ իր նամակներով ու գրքերով նա մեծապէս հովուել է Դամասկոսի, Նուբիայի եւ Եթովպիայի ժողովրդին: Նա ս. Մարկոսի առաջին ժառանգորդն է, որը Երուսաղէմում զպտի արքայակոպոս ձեռնադրեց՝ առաջնորդելու համար Մերձաւոր Արեւելքի երկրներում բնակուող զպտիներին:

Աբբա Մատթէոս Մեծ (87-րդ պատրիարք, 1378-1409). նա ունէր առաքելական բոլոր շնորհները. բժշկում էր հիւանդներին, հալածում դեւերին, յարութիւն տալիս մեռելներին: Ունէր նաեւ մարգարէութեան շնորհ: Կարողանում էր իշխել անգամ գազանների վրայ:

Աբբա Ռուզ. նա արքա Մատթէոսի ժամանակակիցն է՝ մի աղքատ ու անգրագէտ գիւղացի, որ ստիպուած էր մանուկ հասակից չարքաշ կեանք վարել: 20 տարեկանում, քրիստոնեաների հալածանքներից առաջ, նա ստիպուած էր հեռանալ հայրենի գիւղից: Եւ սակայն այնքան մեծ էր նրա սէրը Յիսուսի եւ իր տառապած հայրենակիցների հանդէպ, որ շրջում էր գիւղից գիւղ, քաղաքից քաղաք, յուսադրում տկարներին եւ հոգեւոր եռանդով լցնում նրանց սրտերը: Մի քանի տարի այս թափառական կեանքով ապրելուց յետոյ նա հաստատուեց մի վայրում, որն այն ժամանակից ի վեր յայտնի դարձաւ որպէս Աբբա Ռուզի երկիր: Շատերն էին գալիս եւ աշակերտում նրան, քանզի

Աստուած նրան օժտել էր անտեսանելին տեսնելու, ապագան կանխատեսելու, մոլորուածներին դարձի բերելու եւ տարածութեան մէջ հոգով ճամփորդելու հազուագիւտ շնորհներով: Եկեղեցին նրան շնորհել է արքա տիտղոսը, որին արժանանում են միայն պատրիարքներն ու եպիսկոպոսները:

Աբբա Յովհաննէս ԺԳ (94-րդ պատրիարք, 1483-1526). յայտնի է Կիպրոսի իր հօտին ուղղած խրատական նամակներով:

Աբբա Յովհաննէս ԺԶ (103-րդ պատրիարք, 1676-1718). չնայած սովին, արհաւիրքներին ու հալածանքներին, նրան յաջողուեց վերականգնել Արեւելեան անապատի վանքերը, նաեւ վերանորոգել ու վերաշինել բազմաթիւ եկեղեցիներ: Նա այնքան լի էր կարեկցանքով, որ կարգադրեց քահանաներին հաղորդութիւն տանել այն հիւանդներին, որոնք անկարող էին եկեղեցի գնալ:

Աբբա Կիւրեղ Դ (110-րդ պատրիարք, 1854-1861). զպտիների մէջ յայտնի է որպէս Վերածննդի հայր: Նա զպրոցներ բացեց, որոնցից մէկը՝ աղջիկների համար: Վերակենդանացրեց զպտերէնը, կանոնակարգեց սարկաւազների աշխատանքը, ինչպէս նաեւ գնեց Եգիպտոսում երկրորդ տպագրական մեքենան: Նա ձգտում էր Ուղղափառ Եկեղեցիների միութեանը, սակայն չապրեց մինչեւ դրան հասնելը: Նրա միջնորդութեամբ խաղաղութիւն հաստատուեց Եգիպտոսի եւ Եթովպիայի միջեւ:

Աբբա Կիւրեղ Ե (112-րդ պատրիարք, 1874-1927). նա կիրակնօրեայ զպրոցներ հիմնեց Ալեքսանդրիայից մինչեւ Աստուան եւ Սոււան ընկած տարածքներում, բացեց ներկայիս Աստուածաբանական ճեմարանը եւ Տեխնիկական դպրոցը՝ Կահիրէի ամենաաղքատ թաղամասերից մէկում: Սուղանում կատարած հովուական շրջագայութեան ընթացքում նուիրագործեց մի քանի եկեղեցիներ: Նպաստեց ժամանակակից շատ հեղինակների գրքերի հրատարակմանը: Նա մեծ հայրենասէր էր եւ օժանդակում էր արաբների ազգային-ազատագրական պայքարին:

Աբբա Կիւրեղ Զ (116-րդ պատրիարք, 1959-1971). նա օժտուած էր բժշկելու, դիւահալածութեան եւ պայծառատեսութեան շնորհներով: Նա սկսեց Մարիուտի Ս. Մինաս վանքի վերակառուցման գործը, սակայն չտեսաւ դրա աւարտը: Նրա մարմինն ամփոփուած է մեծ Մայր

տաճարի սուրբ սեղանի տակ:

Ս. Մարկոսի մասունքների վերադարձի տարում Աստուծոյ շնորհն առատապէս յայտնուեց օրհնեալ Կոյսի երեւումով Կահիրէում՝ նրա անունը կրող եկեղեցու վերեւում, 1968 թ. ապրիլի 2-ին, որ շարունակուեց երկու տարուց աւելի: Հազարաւոր մարդիկ աշխարհի տարբեր ծագերից ապրում էին Տիրամօրը տեսնելու հոգեզմայլութիւնը մայրամուտից մինչեւ արեւածագ:

ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐ

Եզիպտոսում պարբերաբար մոլեգնել ու հանդարտուել են քրիստոնեաների հալածանքները: Ս. Մարկոսի նահատակութիւնից յետոյ նրա հիմնած Եկեղեցին անընդմէջ խաղաղութիւն վայելեց մինչեւ 202 թուականը: Խաղաղութեան այս տարիները Աստուած շնորհեց Եկեղեցուն, որպէսզի նա զօրանայ՝ դիմակայելու համար յետագայ կատաղի յարձակումներին, հալածանքներին ու հերձուածներին: 202-642 թթ., հռոմէացի-բիւզանդական տիրապետութեան ժամանակաշրջանում, ղպտիների հալածանքների ժամանակ տղամարդիկ, կանայք եւ երեխաները չարչարուում ու սպանւում էին առաւելագոյն դաժանութեամբ: Պէտք է ասել, որ ղպտիները երբեւէ չեն պատկերել խոշտանգումների տեսարաններ, եւ այս չարչարանքների մասին միակ յիշատակութիւնը օրացոյցն է: Այդ հալածանքները աննշան դադարներով շարունակուեցին 642-1805 թթ.՝ մինչեւ Մուհամեդ Ալի փաշայի գալը: Այսպիսով, ս. Մարկոսի հիմնած Եկեղեցին գոյատևում էր՝ շարունակ գտնուելով ճակատային դժուր: Եւ չնայած այսպիսի ծանր փորձութիւններին, Ղպտի Եկեղեցին ոչ միայն ապրում, այլեւ վերածննդի զարթօնք է վայելում թէ՛ հայրենիքում եւ թէ՛ այլ երկրներում:

ՎԱՆԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ղպտի Եկեղեցուն տրուած մեծագոյն աստուածային շնորհը թերեւս այն է, որ, անցնելով վտանգների եւ փորձութիւնների միջով, նա կարողացել է դիմակայել՝ միեւնոյն ժամանակ պահպանելով իր երբեմնի կենսուրախութիւնը:

Քրիստոնէութեան վրայ ունեցած նրա ամենահեռահար եւ սրբա-

գործող ազդեցութիւնը վանականութիւնն է: Այսօրինակ սրբակեցութեան հակառակորդները պնդում են, թէ վանականները իրականութիւնից խոյս տուող մարդիկ են: Սակայն նրանց իրական նպատակն այլ է:

Նախ՝ յիշենք, որ Հին եգիպտացիներն անապատը համարում էին չարի աստուծոյ տարածքը, ուր նրան վտարել էր բարու Աստուածը. ուստի վանականներին կարելի է նմանեցնել թշնամու տիրոյթում կուռղ մարտիկի:

Երկրորդ՝ նրանցից շատերը հարուստ եւ ազդեցիկ դասից էին եւ, չնայած հալածանքներին, կարող էին ապրել ճոխութեան մէջ:

Երրորդ՝ երբ հալածանքներն ու արհաւիրքները սկսում էին մոլեգնել, անապատաբնակները թողնում էին իրենց օթեվանները եւ գնում քաղաքները՝ աշխարհում իրենց եղբայրների հետ տանջանքը դիմադրաւելու:

Եւ վերջապէս՝ նուազ կարեւոր չէ նաեւ այն, որ հալածողներն արշաւում էին անապատի խորքերը եւ առանց երկմտանքի սպանում վանականներին՝ անկախ նրանց տարիքից, սեռից, սրբութիւնից: Ուստի ակնյայտ է, որ աշխարհը լքած մարդիկ՝ առանձնութիւն են փնտրում՝ Աստուծոյ հետ մենակ լինելու համար:

Վանականութիւնը, սկզբնաւորուելով Ղպտի Եկեղեցում, անցել է երեք փուլ.

ա) Կատարեալ մենութիւն. աղօթքի, պահեցողութեան կամ հայեցողական կեանքի ձգտող տղամարդը կամ կինը միայնակ գնում է անապատ, գտնում որեւէ բնական այր կամ փոս է փորում եւ իր կեանքի մնացած մասն անցկացնում անճանաչ, առանց պահանջների եւ կատարելապէս ինքն իր հետ:

Ամենանշանաւոր մենակեացը ս. Պողոսն է՝ առաջին ճգնաւորը, որ քսան տարեկանում թողեց աշխարհը եւ իննսուն տարի ապրեց կատարեալ մոռացութեան մէջ: Միայն մահուանից մէկ շաբաթ առաջ Աստուծոյ հրեշտակը նրա մասին յայտնեց ս. Անտոնին, որը գտաւ նրան եւ իմացաւ նրա կեանքի պատմութիւնը: Արեւելեան անապատում

2 Սուրբ Ամտոն Անապատականի վարքը տե՛ս «Գամճասար» Ա, Երեւան, 1992, էջ 240:

այժմ էլ դեռ կանգուն է նրա անունը կրող մի վանք, որ կառուցուել է նրա ապրած քարանձախ մտակայքում:

Իսկ ամենանշանաւոր մենակեաց կիներ Մարիամ Եգիպտացիին է³:

բ) Անտոնեան կանոն. ս. Անտոնը, գնալով անապատ, ձգտում էր միայնանալ, սակայն նրան չյաջողուեց երկարատեւ վայելել առանձնութիւնը: Շատերն էին գնում նրա մօտ՝ Հայցելով Հոգեւոր խորհուրդ կամ մարմնի բժշկութիւն, սակայն քչերն էին կամենում մնալ նրա հետ: Իսկ իր Հետեւորդներին ս. Անտոնը խորհուրդ էր տալիս մի խուց գտնել եւ այնտեղ մնալ կիրակի երեկոյից մինչեւ կէսօր: Եւ շաբաթ կէսօրին բոլորը Հաւաքուում էին նրա մօտ եւ մինչեւ կիրակի երեկոյեան մնում այնտեղ: Սուրբը յորդորում էր նրանց ձեռքի աշխատանք սովորել եւ ազօթքն ընդմիջել դրանով, «որովհետեւ, - ասում էր նա, - վանականը պէտք է վաստակի իր ապրուստը. քանզի եթէ ծոյլին բազում դեւեր են շուրջկալում, ապա աշխատողին՝ միայն մէկը»: Ս. Անտոնը նրանց Համար յատուկ զգեստ ստեղծեց՝ սպիտակ քաթանից պատմուճան, որ իջնում էր ծնկներից ցած, զգաստ պահելու Համար մէջքին կապում էր կաշուէ լայն գօտի: Երբ նրանցից որեւէ մէկը քաղաք էր գնում իր ձեռքի աշխատանքը վաճառելու կամ այլ նպատակով, ամուսնը Հագնում էր քաթանէ, իսկ ձմռանը՝ կաշուէ թիկնոց:

Հինգ ու կէս օրուայ մենութեան եւ մէկ ու կէս օրուայ ընկերակցութեան կանոնը յայտնի է որպէս Անտոնեան կանոն: Հայր Անտոնն առաջին անապատաբնակն է, որն ունեցաւ աշակերտներ, որոնց ուսուցանում եւ ուղղութիւն էր տալիս: Նա յայտնի է որպէս վանականների Հայր:

գ) Համայնքային կեանք. այն սկզբնաւորուել է արքա Պախոմի կողմից, որը Հեթանոս ծնողների զաւակ էր: Կոստանդին կայսեր օրօք քսան տարեկան Հասակում բանակում ծառայելիս նա ականատես եղաւ մի իրադարձութեան, որի շնորհիւ դարձի եկաւ եւ քրիստոնեայ դարձաւ: Եւ, բանակից վերադառնալով, անմիջապէս գնաց Էմնա քաղաքի մերձակայ անապատը, որի քարանձաւներից մէկում գտաւ մի տարէց ճգնաւորի: Պախոմը նրա Հետ ապրեց երեք տարի: Ապա սուրբ այրի խորհրդով առանձնացաւ մի քարանձաւում եւ սկսեց միայնակ ճգնել: Լինելով շատ նրբազգաց ու կարեկից՝ նա խորհում էր, որ ան-

շուշտ կլինեն մարդիկ, ովքեր կուզենան ամբողջովին նուիրուել Աստուծուն, սակայն չեն կարող դիմանալ մենութեանը: Եւ աստուածային առաջնորդութեամբ Թաբենիսի կոչուած վայրում, Նեղոսի վերին սահմաններում, կառուցեց տղամարդկանց՝ աշխարհում առաջին վանքը: Մի քանի ամիս անց նրա քոյրը եկաւ նրա մասին տեղեկանալու եւ, այդ ապրելակերպով Հմայուած, խնդրեց մի վանք կառուցել կանանց Համար: Եւ վանականները մերձակայքում նոյնպիսի մի վանք կառուցեցին կանանց Համար:

Ս. Պախոմի վանքերը դէպի իրենց էին ձգում ոչ միայն եգիպտացիներին, այլեւ օտարազգիներին: Ոմանք իրենց ամբողջ կեանքն էին ապրում այնտեղ, ուրիշները՝ մի քանի տարի, եւ վերադառնում էին Հայրենիք՝ Պախոմեան կանոններով վանական կեանք սկսելու Համար: Եգիպտոսում Պախոմեան կանոնը միակ վանական կարգն է, մինչդեռ Արեւմուտքում զարգացել են բազմաթիւ կարգեր, որոնք, սակայն, ծնուել են նոյն կանոնից: Այստեղից էլ ս. Պախոմը կոչւում է Համայնքով ապրող վանականների Հայր:

Ամենանշանաւոր ճգնաւորներից է արքա Մակար Մեծը (Եգիպտացիին)՝ ս. Անտոնի աշակերտների մէջ ամենաառաջինը, որն ապրում էր Շի-Հիթում՝ Արեւմտեան անապատում, եւ ղպտիների շրջանում յայտնի էր որպէս անապատի Հայր: Իսկ պատմաբանները նրան կոչել են պատրիարքների Հայր, քանի որ Ալեքսանդրիայի պատրիարքների մեծ մասն ընտրուել է Մակարի Հետեւորդներից: Նրա վանքն այժմ էլ շարունակում է ծաղկել:

Աբբա Բիշօյ. նրա անունով է կոչւում Արեւմտեան անապատի տակւին պահպանուած վանքերից մէկը: Պատարագի ժամանակ նրան բնութագրում են «կատարեալ մարդ», «մեր Փրկչի սիրեցեալ» որակումներով: Նրա վանքը վերանորոգուել է ներկայիս արքա Ենուզա 3-րդ պատրիարքի կողմից:

Աբբա Յովհաննէս-Քամի. յայտնի է որպէս Աս-Սուրիանի վանքի Հիմնադիր: Սա այն վանքն է, որտեղ ապրել է արքա Ենուզան մինչեւ պատրիարք դառնալը: Այստեղ են ապրել են եւ ներկայիս բարձրաստիճան մի շարք եպիսկոպոսներ:

Աբբա Ենուզա-Վարդապետ. ապրել է 118 տարի՝ Հինգերորդ դարի կէսից մինչեւ վեցերորդ դարի կէսերը: Արեւմուտքում Համար-

3 Սուրբ Մարիամ Եգիպտացու վարքը տե՛ս «Գանձասար» Ե, Մրեւան, 1994, էջ 286:

ւում է եգիպտացիներին Բիւզանդիայի կապանքներից ազատող գլխաւոր առաջնորդը:

Հայր Մարկոս Անտոնեան (ԺԴ-ԺԵ դդ.). ծնունդ է Վերին Եգիպտոսում: 23 տարեկանում մտել է Արեւելեան անապատի ս. Անտոն մեծ լուսատուի վանքը՝ շուտով դառնալով վանականների առաջնորդն ու ուսուցիչը: Վանականները նրան կոչում էին իրենց հոգեւոր հայրը: Ապրել է մօտ մէկ դար:

Մովսէս Սեւ Երիտասարդութեան տարիներին եղել է ստրուկ: Նա բարձրահասակ էր, յաղթանդամ, մեծ ուժի տէր եւ այնքան վայրենի ու սանձարձակ, որ տէրը վռնդեց նրան: Ուրախացած իր ազատութեամբ՝ նա ահաբեկիչ դարձաւ՝ սպանելով, կոտորելով, հարբելով ու չարիք պատճառելով բոլորին:

Եւ սակայն աստուածային նախախնամութիւնը հետեւում էր նրան: Մերթ ընդ մերթ նա նայում էր արեւին եւ ասում. «Դու Աստուած ես: Եթէ ոչ, ապա որտե՞ղ է նա»: Մի օր, այս տանջող հարցը կրկնելիս, լսեց մի ձայն, որ ասում էր. «Եթէ դու կամենում ես ճանաչել Աստծուն, գնա՛ Ծի-Հիթ: Այնտեղ մի սուրբ մարդ կասի քեզ»: Հետեւելով այդ կանչին՝ նա գնաց անապատ: Ծի-Հիթի քահանայ Իսիդորոսը նրան յանձնեց Մակար Մեծին: Եւ Աստուծոյ շնորհը փայլեց այս անկեալ մեղաւորի մէջ: Նա դարձաւ վանահայրը մի վանքի, որտեղ ճգնում էին երեք հարիւր վանականներ: Եւ երբ վանքն ասպատակութեան ենթարկուեց, եօթ քահանայ սպանուեց: Նրանցից մէկը Մովսէս Սեւն էր:

Եկեղեցին նրան տուել է Զօրեղ անունը, քանզի նրան յաջողուեց անդունդի յատակից մագլցել մինչեւ սրբութեան բարձունքները:

ՄԱՍ Բ
ՎՈՐԴՎՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԴՎԻՆԱՆՔԸ

Քրիստոնէական եկեղեցու աճելուն զուգընթաց, իրենց քարոզչութեան ընթացքում առաքեալները դիմադրութեան էին հանդիպում

հեթանոսների եւ հրեաների կողմից թէ՛ արտաքուստ եւ թէ՛ ներքուստ: Վերջինս առաւել ուժեղ էր եւ առանձնայատուկ բնոյթ էր կրում:

Քրիստոնէական ուսմունքի ըմբռնումը վեր է մարդկային մտքից եւ տրամաբանութիւնից. այն հասանելի է միայն հաւատի շնորհիւ: Սակայն եղան մարդիկ, որ փորձում էին մարդկային ճանաչողութեան սահմաններում պարփակել Աստուծոյ շնորհը: Այսպէս աճեցին որոշ աղանդներ, որոնք տարածում էին զանազան հերձուածողական ուսմունքներ: Մենք կահամանափակուենք միայն նրանցով, որոնք նգովուած են Տիեզերական Եկեղեցու կողմից: Դրանք են արիոսականութիւնը, նեստորականութիւնը, եւտիքէսականութիւնը, ինչպէս նաեւ Մակեդոնի հերձուածը:

1. Արիոսականութիւն. սկզբնաւորուել է լիբիական քահանայ Արիոսի կողմից: Այն մերժում է Քրիստոսի Աստուածութիւնը: Աբբա Ալեքսանդրոսը (Ալեքսանդրիայի 19-րդ պատրիարքը, 303-326), որը բոլոր եկեղեցիներում «կատարեալ անբասիր» էր համարում, համբերութեամբ եւ քրիստոնէական գթութեամբ Արիոսին յորդորում էր ապաշխարել, սակայն՝ ապարդիւն: Ուստի, պայմանաւորուելով Կորնոլիայի եպիսկոպոս Յոսիուսի եւ Կոստանդին կայսեր պատուիրակի հետ, նա ձեռնարկեց առաջին տիեզերական ժողովի գումարումը, որը տեղի ունեցաւ 325 թուականին Նիկիա քաղաքում: Մասնակցում էր երեք հարիւր տասնութ եպիսկոպոս: Այս ժամանակից ի վեր տիեզերական ժողովին եպիսկոպոսներ հրաւիրելու իրաւունքը վերապահւում էր բացառապէս Կոստանդնուպոլսի կայսերը:

Քրիստոնեայ եպիսկոպոսների այս առաջին ժողովի հիմնական նպատակը մարմնացեալ Բանի նկատմամբ իրենց հաւատը բիւրեղային մաքրութեամբ արտայայտելն էր: Այս գերագոյն խնդիրը յանձնարարեցին արբա Ալեքսանդրոսին, նրա սարկաւազ Աթանասին եւ կեսարացի եպիսկոպոս Ղեւոնդիոսին, այսինքն՝ երկու եգիպտացիների եւ մէկ փոքրասիացու: Նրանք տուեցին հաւատի ձեւակերպումը, որն ընդունուեց միահամուռ կերպով եւ յայտնի դարձաւ որպէս Հաւատոյ հանգանակ: Ստորագրելով այն եւ վճիռ կայացնելով Արիոսին արտաքսելու մասին՝ ժողովական հայրերը քննարկեցին հետեւեալ խնդիրները.

ա) Մի մկրտութիւնը. հալածանքների ընթացքում որոշ քրիստոնեաներ հրաժարուել էին իրենց հաւատից, սակայն յետագայում՝

զղջացել: Այս խնդրի վերաբերեալ արեքսանդրեան հայրերը յայտարարեցին, որ եթէ քննութեան ենթարկուելուց յետոյ պարզուի, որ նրանք անկեղծ են, ապա կընդունուեն Եկեղեցի՝ առանց կրկին մկրտուելու: «Որովհետեւ, - ասում էին նրանք, - մկրտութիւնը հոգեւոր ծնունդ է եւ, ինչպէս մարմնաւոր ծնունդը, լինում է միայն մէկ անգամ: Այն նաեւ հին մարդու մահն է եւ նոր մարդու ծնունդը: Եւ, ինչպէս ֆիզիկական մահը, հոգեւոր մահը լինում է մէկ անգամ: Բացի այդ, մկրտութիւնը կնիք է, որով Քրիստոսի պատկերը դրոշմուած է մկրտուողի հոգու վրայ: Այս կնիքը, որքան էլ մոռացութեան մատուի, պահպանուած է՝ կնքուածի մասին դէմ կամ կողմ վկայելու համար»: Այս բոլոր պատճառներով մկրտութիւնը պէտք է կատարուի կեանքում մէկ անգամ: Նիկիական հայրերը, լսելով այս հիմնաւորումը, միաձայն ընդունեցին այն:

բ) Քահանաների ամուսնութիւնը. որոշ հոգեւորականներ առաջարկել էին, որ կուսակրօնութիւնը պարտադիր լինի բոլոր քահանաների համար: Ազգա Պափնոտիոսը՝ Թիբայեցի եպիսկոպոսը, ասաց հետեւալը. «Առաքելների մէջ կային ե՛ւ ամուսնացեալներ, ե՛ւ կուսակրօններ: Կանչուածներից նրանք, որոնք ամուսնացած էին, շարունակեցին մնալ ամուսնացած, իսկ կուսակրօնները մնացին կուսակրօն: Ուստի մենք հետեւում ենք առաքելական օրինակին՝ յայտարարելով, որ ամուսնանալ ցանկացողը պէտք է ամուսնանայ մինչեւ ձեռնադրուելը: Կուսակրօն ձեռնադրուելուց յետոյ նա պիտի մնայ կուսակրօն: Ուրեմն եկէք չպարտադրենք մի լուծ, որն անտանելի է շատերի համար»: Քանի որ աբբա Պափնոտիոսն անբասիր վանականի համբաւունէր, որը Դիոկղետիանոսի հալածանքների ժամանակ կորցրել էր իր աջ աչքը եւ ձախ ոտքը, ուստի ժողովը յարգանքով ունկնդրեց նրան եւ միաձայն ընդունեց այդ կարծիքը:

գ) Զատիկի օրը. առաջին դարերում Զատիկը պէտք է տօնուէր հրէական Զատիկից յետոյ: Դա հիմնականում պայմանաւորուած էր հոգեւոր եւ պատմական պատճառներով: Հոգեւորն այն էր, որ Քրիստոս մարգարէութիւններում դիտուած էր որպէս զատկական Գառ եւ այդպէս էր հռչակուել Յովհաննէս Մկրտչի կողմից. «Ահա՛ Աստուծոյ Գառը, որ պիտի վերցնի աշխարհի մեղքը»⁴: Իսկ պատմական պատ-

4 Յովհ. Ա 28

ճառն այն էր, որ մեր Տիրոջ խաչելութիւնը տեղի ունեցաւ այն բանից յետոյ, երբ նա իր առաքելների հետ կերել էր զատկական ընթրիքը: Սակայն խնդիրն այն է, որ հրէական օրացոյցը լուսնային է, եւ Զատիկի օրը նշելու համար հրեաներն այն տօնում էին իրենց բերքի առաջին պտղի՝ երախայրիքի զոհաբերման ժամանակ⁵, այսինքն՝ ապրիլ եւ մայիս ամիսների առաջին շաբաթների միջեւ ընկած ժամանակահատուածում:

Եգիպտացիների համար այս խնդիրը լուծելու նպատակով աբբա Դեմետրիոս Խաղողագործը հաշուարկեց էպակտը, ըստ որի՝ Զատիկը տօնուած էր ապրիլի առաջին շաբաթուայ եւ մայիսի առաջին շաբաթուայ միջեւ եւ միշտ՝ հրէական Զատիկի տօնից յետոյ: Նիկիայում քննարկուեց նաեւ այս հարցը: Ժողովական հայրերն ընդունեցին էպակտը, որը շարունակեց գործել մինչեւ 1582 թուականը բոլոր Եկեղեցիների համար:

2. Մակեդոնականութիւն. սկզբնաւորուել է Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոս Մակեդոնի կողմից: Այն մերժում էր Սուրբ Հոգու Աստուածութիւնը: Այդ հերձուածը հերքելու նպատակով Թէոդոսիոս Ա-ը 381 թուականին գումարեց երկրորդ տիեզերական ժողովը: Հարցի քննարկումից յետոյ ժողովական եպիսկոպոսները Հաւատոյ հանգանակին աւելացրին վերջին կէտը: Հաստատելով Սուրբ Հոգու համագոյութիւնը Հօրը եւ Որդուն՝ երկրորդ տիեզերական ժողովն արտաքսեց Մակեդոնին իր հերձուածի մէջ յամառելու պատճառով:

3. Նեստորականութիւն. այս հերձուածը տարածուած էր Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոս Նեստորի կողմից: Քանի որ Հաւատոյ հանգանակն առաւելագոյն յստակութեամբ հռչակուած էր, որ Քրիստոս մարմնացած Աստուած է, ուստի Նեստորը չէր կարող մերժել Նրա Աստուածութիւնը եւ ասում էր, թէ Քրիստոս մարդացեալ Աստուած չէ, այլ Աստուած է եւ մարդ, եւ քանի որ Աստուածութիւնն անհաղորդ է չարչարանքներին, ուրեմն Խաչելալը մարդ էր՝ Աստուծոյ առանձին:

Եկեղեցին միանշանակ հերձուած յայտարարեց այս տեսակէտը, եւ Թէոդոսիոս Բ կայսեր վճռով 431 թուականին Եփեսոսում գումարուեց երրորդ տիեզերական ժողովը, որին մասնակցում էին երկու հա-

5 Ղե. ԻԵ 11-12

րիւր եպիսկոպոսներ: Ժողովի նախագահ ընտրուեց Կիւրեղ Աղեքսանդրացին: Ձանալով մեկնաբանել մարմնացեալ Բանի միեղինութիւնը՝ նա տուեց հետեւեալ բացատրութիւնը. «Երբ դարբինը երկաթից որեւէ բան է կռում, սպիտակելու աստիճան տաքացնում է այն եւ յետոյ միայն կռում՝ տալով իր ուզած ձեւը: Մեր Տիրոջ Աստուածութեան եւ մարդեղութեան միութիւնը կարելի է նմանեցնել կրակի եւ երկաթի միութեանը: Որովհետեւ չնայած կրակը եւ երկաթը միացած են, սակայն նրանցից ոչ մէկը չի փոխւում, չի խառնւում եւ կամ հալուելով չի փոխարկւում միւսին: Դարբինը մուրճով կռում է երկաթը, քանի դեռ երկաթը եւ կրակը միացած են: Ծիշտ է, կրակը միացած է երկաթին, սակայն չի զգում մուրճի հարուածները: Ծիշտ նոյն կերպ էլ մեր Փրկչի Աստուածութիւնը նման է կրակին, իսկ մարդեղութիւնը՝ երկաթին. ծեծուեց եւ մտրակուեց աստուածայինին միացած մարդկայինը, մինչդեռ աստուածայինն ամենեւին չարիւնտուեց ու չքրտնեց: Աստուածայինի ու մարդկայինի միութիւնը սկսուեց ս. Կոյսի որովայնից եւ շարունակւում է մինչեւ յաւերժութիւն, քանի որ Քրիստոս երկինք բարձրացաւ իր Մարմնով»:

Այս պարզաբանումից յետոյ արքա Կիւրեղ Ա-ը ձեւակերպեց Հաւատոյ Հանգանակի ներածութիւնը, որն ընդունուեց միաձայն:

4. Եւտիքէսականութիւն. աւելի քան տասնհինգ տարի անց դատապարտուեց Եւտիքէսը՝ Կոստանդնուպոլսի վանքերից մէկի վանահայրը, որ մերժում էր Քրիստոսի մարդեղութիւնը՝ ասելով, թէ նրա մարմինը եթերային է: Նա դատապարտուեց եւ Եկեղեցուց արտաքսուեց մի տեղական ժողովի որոշումով, որի նախագահողը Կոստանդնուպոլսի Փլաքիանոս եպիսկոպոսն էր:

Ժողովի ընթացքում Հռոմի Լեւոն Ա պապից ստացուեց մի նամակ՝ յայտնի «Լեւոնի տումարը», որը մարմնացած Բանի նկատմամբ հաւատի արտայայտութիւն էր: Սակայն նամակի ձեւակերպումից, ինչպէս եւ Եւտիքէսի դէմ ուղղուած դատավճռից նետադրականութեան հոտ էր փչում: Սա յարուցեց Կոստանդնուպոլսի հասարակ ժողովրդի զայրոյթը: Եւ Եւտիքէսը, լինելով վարպետ խաբեբայ, օգտուեց այս առիթից՝ պնդելով, թէ ինքն անմեղ է, եւ խնդրանքով դիմեց Թէոդոսիոս Բ կայսերը, որպէսզի սա հրաւիրի միւս Եկեղեցիների եպիսկոպոսներին իր դատավճիռը վերանայելու համար: Կայսրը համաձայնեց եւ Եփեսոսում 448 թուականին ժողով հրաւիրեց, որը պէտք է

գործէր իբրեւ վճռաբեկ ատեան: Նախագահներ էին նշանակուած Ալեքսանդրիայի պատրիարք Դիոսկորոսը, Երուսաղէմի եպիսկոպոս Իւլինալը եւ Անտիոքի եպիսկոպոս Դոմնուսը: Հաւաքուած հարիւր երեսուն եպիսկոպոսներին Եւտիքէսը ներկայացրեց իր Հաւատի խոստովանութիւնը՝ գրուած եւ արտագրուած իր ձեռքով: Ժողովը որոշեց, որ այն լիովին համապատասխանում է Նիկիայի հայրերի ընդունած եւ Կոստանդնուպոլսի ու Եփեսոսի հայրերի վաւերացրած Հաւատոյ Հանգանակին եւ միաձայն արդարացրեց Եւտիքէսին: Փլաքիանոսը եւ նրա համախոհներն արտաքսուեցին: Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոս ընտրուեց Անատոլիոս վանականը, որը մինչ այդ սարկաւազ էր Ալեքսանդրիայում:

Թէոդոսիոս կայսրը մահացաւ անժառանգ: Նրա աւագ քոյրը՝ Պուղքերիան, իշխանութեան տենչ ունէր եւ այնքան նախանձախնդիր էր հօր գահի նկատմամբ, որ կուսակրօնութեան ուխտ արեց՝ նոյնը պարտադրելով նաեւ կրտսեր քոյրերին, որպէսզի նրանցից որեւէ մէկի ամուսինը ապօրինաբար չզաւթի իր եղբայրների օրինական գահը: Երբ, չնայած նրա ջանքերին, եղբայրը ժառանգ չունեցաւ, նա հրաժարուեց իր ուխտից եւ ամուսնացաւ Մարկիանոսի հետ՝ նրան գահակից դարձնելով իրեն: Քրիստոնեայ բոլոր եպիսկոպոսների մէջ նա չկարողացաւ գտնել մէկին, որն օրինականացնէր այս ամուսնութիւնը, բացի Հռոմի Լեւոն Ա պապից, որն այսպիսով դարձաւ ընտանիքի բարեկամը: Միաժամանակ նա անմիտ նախանձ ունէր Ալեքսանդրիայի պատրիարքի ունեցած իշխանութեան հանդէպ: Եւ Մարկիանոս կայսրը 451 թուականին ժողով հրաւիրեց Քաղկեդոնում: Ձանդրադառնալով այն կեղծիքներին ու խարդաւանքներին, որոնք յանգեցրին Տիեզերական Եկեղեցու առաջին պառակտմանը, ասեմբ, որ կայսրուհի Պուղքերիային եւ նրա համախոհներին յաջողուեց Մարկիանոս կայսերը վաւերացնել տալ քաղկեդոնականների կողմից հրատարակուած մի վճիռ՝ արքա Դիոսկորոսին աքսորելու մասին, որն այսպիսով վտարուեց Փոքր Ասիայի Գանգրա կղզին:

Ջբաւարարուելով այս անարդարութեամբ՝ կայսրը դաժան հալածանքներ սանձազերծեց ընդդէմ Ղպտի Եկեղեցու: Հաւատացեալների անյողոգող կամքին հանդիպելով՝ նրանք ոչ միայն չարչարեցին ս. Մարկոսի հօտը, այլեւ խաբէութեամբ նրա աթոռին բազմեցրին իրենց դրածոներին: Աւելին՝ ամբաստանեցին Ալեքսանդրիայի պատրիարք-

ներին՝ նրանց ներկայացնելով իբրև եւտիքէսականների: Դեռևս Քաղկեդոնի ժողովի առաջին նիստում, երբ արքա Դիոսկորոսին հարցրին, թէ ինչպիսին կլինէր նրա վճիռը՝ կապուած եւտիքէսի հետ, եթէ նա մերժէր Եփեսոսում ներկայացրած Հաւատի խոստովանութիւնը, նա անմիջապէս զօրաւոր մի պատասխան տուեց. «Եթէ եւտիքէսը մերժել է իր իսկ ձեռքով գրուած Ուղղափառ դաւանանքը եւ շեղուել Եկեղեցու ուսուցումներից, ապա նա ոչ միայն պէտք է արտաքսուի, այլևս պէտք է այրուի»: Ձնայած այս վճռորոշ արտայայտութեան շեշտադրութեանը, արքա Դիոսկորոսը իր յաջորդների եւ իր Եկեղեցու հետ միասին հերձուածող է համարուած անգամ բարի համարուած ունեցող քրիստոնեաների կողմից, որոնք անտեղեակ են այս փաստերին: Սակայն անհերքելի է, որ ղպտիներն ուղղափառ են իրենց Եկեղեցու հիմնադրման օրից ի վեր:

ԽՈՐՅՈՒՂՆԵՐԸ

Ղպտի Եկեղեցու խորհուրդները եօթն են.

1. **Մկրտութիւն.** սա մարդու Հոգեւոր ծնունդն է: Խորհրդի տեսանելի նշանը ջուրն է: Ղպտի Եկեղեցին հրահանգում է մանուկների մկրտութիւնը կատարել ամբողջովին ընկղմելով: Մկրտուողը պիտի ունենայ կնքահայր (կամ կնքամայր), որը խոստում է տալիս Երեւոյսի դաստիարակել քրիստոնէական սկզբունքներով: Ղպտի Եկեղեցու կողմից ընդունուած մկրտութիւնը կատարուած է ձեռնադրուած քահանայի կողմից, յատուկ ծէսով: Գոյութիւն ունի նաեւ մկրտութիւն արեամբ, երբ յանուն Քրիստոսի մարտիրոսուածը, առանց մկրտուած լինելու, համարուած է Եկեղեցու անդամ. իր արեան հեղումը նրա համար դառնում է մկրտութիւն:

2. **Դրոշմ.** սրա շնորհիւ Սուրբ Հոգին բնակուած է մկրտուողի հոգում: Սրա տեսանելի նշանը յատուկ համեմունքների եւ ձիթապտղի իւղի խառնուրդն է, որը կոչուած է միւռոն: Նրանով առաջին անգամ օծուել է Փրկչի մեծած մարմինը: Նրա հրաշափառ Յարութիւնից յետոյ միւռոնի բաղադրութիւնը կազմող համեմունքները բաժանուեցին առաքելների միջեւ: Սկզբնական շրջանում նրանք ձեռք էին դնում մկրտուողի գլխին, որն այսպիսով ստանում էր Սուրբ Հոգին: Իսկ երբ հաւատացեալների թիւն աճեց, եւ մարդիկ ձեռնադրուեցին, ձեռքը

դնելուն սկսեց փոխարինել միւռոնը:

Ս. Մարկոսն իր բաժին միւռոնը բերեց Եգիպտոս: Սերնդէսերունդ, նրա քանակը նուազելիս, պատրիարքը եպիսկոպոսների հետ միասին հայթայթում է անհրաժեշտ համեմունքներն ու ձիթապտղի իւղը եւ կատարում սրբագործման ծէսը՝ նախորդից մնացած մասն օգտագործելով որպէս մերան: Այս ծիսակատարութիւնը կոչուած է միւռոնի եփում:

Ղպտի Եկեղեցին, հետեւելով առաքելների օրինակին, դրոշմի խորհուրդը կատարում է մկրտուողին աւազանից հանելուց եւ չորացնելուց անմիջապէս յետոյ: Եւ ինչպէս որ երեխան մօր որովայնից դուրս գալուց յետոյ պէտք է անմիջապէս շնչի, այլապէս կմեռնի, այդպէս էլ նոր ծնուած Հոգին պիտի շնչի Հոգեւոր օդը, որը հնարաւոր է միայն Սուրբ Հոգով: Այս պատճառով դրոշմն անմիջապէս հետեւում է մկրտութեանը:

3. **Հաղորդութիւն.** սա խորհուրդների խորհուրդն է, քանի որ նրա կատարման ընթացքում տեսանելի նշանը՝ հացը եւ գինին, խորհրդականապէս դառնում են Յիսուսի Մարմինը եւ Արիւնը: Հաղորդուողը նախ ճաշակում է Մարմինը, այնուհետեւ՝ Արիւնը: Իսկ մկրտուած եւ դրոշմուած մանկանը տրուած է միայն Արիւնից. նա չի ճաշակում Մարմնից մինչեւ ծամել կարողանալը եւ հաղորդուած է անգամ մանուկ հասակում, որովհետեւ դարձել է Քրիստոսի Մարմնի անդամը եւ, որպէս այդպիսին, պէտք է հնարաւորութիւն ունենայ շնչելու Հոգեւոր օդը:

Ուշագրաւ է, որ Հաղորդութիւնից յետոյ ղպտի հաւատացեալը ո՛չ երկրպագում է, ո՛չ ծնրադրում, ո՛չ էլ խոնարհում, քանզի իր մէջ կրում է Քրիստոսին:

4. **Խոստովանութիւն եւ ապաշխարութիւն.** քանի որ մարդկային բնութիւնը հակուած է մոլորութեան, ապա խոստովանութիւնն այն միջոցն է, որով մկրտուածը կարող է մեղքերի թողութիւն ստանալ: Խոստովանութիւնը մարդու ամենադժուար պարտաւորութիւններից է, որովհետեւ սեփական անձի մեղաւորութիւնն ընդունելու համար անհրաժեշտ է խոնարհութիւն, որը շատերը չունեն: Ղպտի Եկեղեցու բաժեշտ է խոնարհութիւն, որը շատերը չունեն: Ղպտի Եկեղեցու խոստովանութիւնը կոչուած է Հոգեւոր բժշկութիւն, իսկ խոստովանահայրը՝ Հոգեւոր բժիշկ: Ուստի իւրաքանչիւր անձ իր խոստովանահօրն

ընտրում է այնպէս, ինչպէս կընտրէր իր մարմնի բժշկին: Խոստովանութիւնը մեղքերի պարզ շարադրանք է: Նրա նպատակն է, որ խոստովանողն առաւել ճիշտ ուղղութիւն եւ առաջնորդութիւն ստանայ խոստովանահօր կողմից: Խոստովանահայր կարող են լինել քահանաները:

5. **Օծում.** այս աղօթքը երգւում է իւրի վրայ, որով օծւում է Հաւատացեալը: Այն կազմուած է ս. Յակոբի խօսքերից. «Ձեզանից մէկը Հիւսօնդ է, թող կանչի Եկեղեցու երէցներին, եւ նրանք նրա վրայ թող աղօթք անեն, թող իւրով օծեն նրան Տիրոջ անունով: Եւ Հաւատով եղած աղօթքը կփրկի Հիւսնդին, եւ Տէրը նրան ոտքի կկանգնեցնի: Եթէ մեղք գործած լինի, այդ նրան պիտի ներուի»⁶: Ամէն տարի Աւագ շաբաթին նախորդող ուրբաթ օրը Եկեղեցին կատարում է այս ծէսը, որի աւարտից յետոյ ներկաները մօտենում եւ օծւում են պաշտօնակատար քահանայի կողմից:

6. **Պսակ.** ամուսնութիւնը Աստուծոյ կողմից Հաստատուած օրէնք է: Այն սրբազան կապ է, որը խորհրդանշում է Քրիստոսի միութիւնը իր Եկեղեցու հետ՝ ըստ այս խօսքի. «Արդ, ինչ որ Աստուած միացրեց, մարդը թող չբաժանի»⁷: Ուստի ամուսնութիւնը տղամարդու եւ կնոջ միջեւ անքակտելի է եւ պէտք է լինի ապահով ու յարատեւ: Պսակի տեսանկի նշանը ծէսն է: Արարողութեան վերջում քահանան, դիմելով հարսին եւ փեսային, ասում է. «Այս սուրբ ամուսնութիւնը ձեզ միաւորում է Աստուծոյ սեղանի առջեւ»:

7. **Սուրբ ձեռնադրութիւն.** մեր օրհնեալ Փրկիչն իր առաքեալների միջոցով Հաստատեց քահանայութեան կարգը: Քահանայութիւնն ունի նուիրապետութեան երեք աստիճան՝ ըստ երկնային քահանայապետութեան: Դրանք են՝ եպիսկոպոսութիւն (եպիսկոպոսներ, արքեպիսկոպոսներ, պատրիարքներ), քահանայութիւն (քահանաներ, աւագ քահանաներ), սարկաւագութիւն (սարկաւագներ, դպիրներ, երգողներ):

Ձեռնադրութեան կարգի տեսանկի մասը ձեռքը գլխին դնելն է եւ յայտնի աղօթքները Աստուածաշնչից եւ առաքելական կանոններից: Իսկ աներեւոյթն այն է, որ ձեռնադրուողը կնքւում է անջնջելի

6 Յակ. Ե 14-15
7 Մատթ. ԺԹ 6

նշանով, որը պահպանում է նրա ողջ կեանքի ընթացքում, ինչպէս նաեւ նրան պարգեււում է Աստուծոյ շնորհը, որը բաւարար է՝ կատարելու այն ծառայութիւնը, ինչին նա կոչուած է:

Առաջին վեց խորհուրդները կատարւում են եպիսկոպոսների եւ քահանաների կողմից, իսկ եօթերորդը՝ միայն եպիսկոպոսների. ընդ որում, քահանայ ձեռնադրելու համար բաւական է մէկ եպիսկոպոսը, իսկ եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան համար անհրաժեշտ են երկուսը:

Ղպտի Եկեղեցին Հաւատում է, որ Մարիամը մշտնջենական Կոյս է, ինչպէս գրուած է Սուրբ Գրքում: Տիրամօր Վերափոխումը տօնուած է օգոստոսի 22-ին: Ղպտի Հայրերը առաջինն էին, որ օրհնեալ Կոյսի հանդէպ իրենց մեծարանքն արտայայտեցին՝ նրան անուանելով Աստուածամայր: Աւելին՝ նրան կոչեցին նաեւ Լուսոյ Մայր, Մայր Ողորմութեան, Մայր Շնորհի, Նաւ Ապահովութեան...

ՄԱՍ 9 ԳՈՐԾՆԱԿԱՆԸ

ԱՂՕԹՔ

Ղպտի Եկեղեցին ի սկզբանէ եղել եւ մնում է աղօթքի Եկեղեցի: Հակումը միստիցիզմի նկատմամբ, որ այնքան շեշտուած է եգիպտացիների մօտ, իր վառ արտայայտութիւնն է գտել քրիստոնէութեան մէջ: Այստեղից են սկիզբ առնում նուիրումի, պաշտամունքի, երախտագիտութեան, առհասարակ աղօթքի բազում արահետները, որոնցով ընթացել են սուրբ Հայրերը:

Դրանց բարձրագոյն արտայայտութիւնը պատարագն է՝ այն ծէսը, որի միջոցով Սուրբ Հոգին իջնում է Հացի եւ գինու վրայ՝ դրանք փոխարկելով Քրիստոսի խորհրդական Մարմնի եւ Արեան: Համոզմունքը այս փոխակերպման իրական լինելու հանդէպ արտայայտում է պատարագիչ քահանան պատարագի վերջում՝ իր եւ ժողովրդի Հաղորդուելուց անմիջապէս առաջ. «Ամէն: Ամէն: Ամէն: Ես Հաւատում եմ: Ես Հաւատում եմ: Ես Հաւատում եմ: Եւ խոստովանում եմ մինչեւ վերջին շունչ, որ սա այն կենսատու Մարմինն է, որը Քո Միածին Որդին՝ մեր Տէրը, մեր Աստուած եւ մեր Փրկիչը, ստացել է մեր տիրու-

Հուլյան և թագուհուց՝ Աստուածամորից, սրբուհի անարատ Կոյսից: Նա այն մի է դարձրել իր Աստուածութեան հետ՝ առանց խառնելու, միաձուլելու և փոփոխելու...»:

Ղպտի Եկեղեցում պահպանուած պատարագներն են.

Կիրեղեցեանք. ըստ աւանդութեան՝ այն տրուել է ս. Մարկոս առաքեալի կողմից և շարունակել է բանաւոր փոխանցուել, մինչեւ որ արքայ Կիրեղ Ա-ը գրառել է այն՝ բերելով այժմեան տեսքին: Այստեղից էլ գալիս է նրա անունը: Այն այնքան հոգեւոր է, որ երգուած է յատկապէս պահուած շրջանում, երբեմն էլ՝ Հոգեգալստի ժամանակ:

Գրիգորեանք. գրուել է ս. Գրիգոր Աստուածաբանի կողմից չորրորդ դարի վերջին: Այն կատարուած է տարբեր առիթներով կամ էլ պատարագիչ քահանայի ցանկութեամբ:

Բարսեղեանք. գրուել է ս. Բարսեղ Կեսարացու կողմից, որը Կապադովկիայի եպիսկոպոսն էր և Գրիգորի ժամանակակիցը: Սա ամենայաճախ կատարուող պատարագն է:

Ղպտի Եկեղեցում կատարուող արարողութիւններից են նաև.

Եօթ կանոնական ժամերը. յայտնի է, թէ առաջին անգամ երբ են դրանք արուել, սակայն գիտենք, որ անապատական Հայրերը դեռևս երրորդ դարում կատարել են այդ կարգը՝ տեղեկացնելով, որ դա իրենց է աւանդուել նախորդներից: Այս կարգը բաղկացած է եօթ ժամերգութիւններից, որոնք կատարուած են օրուայ որոշակի ժամերի:

1. Ասուած է արեւածագին՝ ի յիշատակումն Փրկչի Յարութեան:

2. Ասուած է արթնանալու ժամանակ՝ ի յիշատակումն Պիղատոսի արձակած դատավճռի, նաև՝ այդ ժամին առաքելների վրայ իջած Սուրբ Հոգու:

3. Ասուած է միջօրէին՝ ի յիշատակումն խաչելութեան ժամի:

4. Ասուած է կէսօրից յետոյ՝ ժամը չորսին մօտ, երբ Քրիստոս իր Հոգին աւանդեց Հօրը:

5. Ասուած է երեկոյեան՝ Տիրոջ մարմինը խաչից իջնցնելու ժամին:

6. Ասուած է ի յիշատակումն Քրիստոսի թաղման, ինչպէս նաև՝ մեր երկրային կեանքի աւարտը յիշեցնելու համար:

7. Ասուած է կէսգիշերին, երեք մասով, կէս ժամով իրարից բաժա-

նուած՝ յիշատակելու համար Փրկչի տառապանքը Գեթսեմանիում և աշակերտների մօտ նրա երեք անգամ գնալը:

Եօթ ժամերգութիւններից իւրաքանչիւրը սկսուած է Տէրունական աղօթքով, գոհութեան աղօթքով և ՄԱ սաղմոսով: Այնուհետև ասուած են տասներկու ընտրովի սաղմոսներ, հասուած Աւետարանից, տուեալ ժամին վերաբերող խնդրուածքներ, «Տէր, ողորմանա»-ն (քառասունէկ անգամ)՝ ըստ չարչարանքների ընթացքում Քրիստոսի կրած մտրակի հարուածների թուի, «Երեքսրբեան»-ը, Տէրունական աղօթքը և թողութեան մի աղօթք՝ դարձեալ ժամին համապատասխան, ինչպէս նաև՝ մի աղերս, որն ասուած է այս բոլոր աղօթքների վերջում:

Միւս ծէսն է Կիսակը: Այսպէս է կոչուած ղպտիների այն ամիսը, որը վերջանում է յունուարի 8-ին: Ուստի ղպտական հաշուարկով Սուրբ Մնունդը եղել է Kyak-ի 29-ին: Այս ամսուայ իւրաքանչիւր կիրակիի նախօրէին երգուած են աղօթքներ, որոնք հիմնականում նուիրուած են սուրբ Կոյսի մեծարմանը: Սրանք կոչուած են «եօթ և չորս», որովհետև կիրակի երեկոյեան եօթ հիմն երգուած է ի պատիւ Աստուածածնի, և չորսը՝ այդ շաբաթ յիշատակուող սուրբերի և մարտիրոսների:

ՊԱՅՔ

Հնազանդ աստուածային հրամանին և հետեւելով Տիրոջ օրինակին՝ Ղպտի Եկեղեցին կիրառում է պահքը հինգ պատճառներով.

1. Պահքը մարմինը ծանր կերակուրներից մաքրելու և որկրամոլութիւնից զերծ պահելու միջոց է:

2. Այն մարմնի ախորժակը կառավարելու, այսինքն՝ ինքնատիրապետման վարժանք է:

3. Պահքը ձգտում է վերականգնել այն վիճակը, որը Ադամն ու Եւան վայելում էին անկումից առաջ:

4. Այն հոգեւոր նախապատրաստութիւն է, որը նպաստում է առաւել մերձենալու Աստծուն: Այն մարդու՝ Աստուծոյ Հանդէպ ունեցած սիրոյ արտայայտութիւնն է:

5. Այն մի միջոց է, որով քաղց կրելու շնորհիւ կարեկցում են սովեաներին:

Լինելով հոգեւոր նախապատրաստութիւն՝ պահքը միշտ նախորդում է որեւէ տօնի, որպէսզի իրապէս ապրուի տօնական հրճուանքը: Դպտի Եկեղեցու պահքերն են.

ա) Գալստեան պահքը, որը նախորդում է Սուրբ Ծնունդին (քառասուններեք օր)՝ անկայցրած Աստուածայայտութեանը նախորդող երեք օրերը:

բ) Մեծ պահքը (յիսունհինգ օր)՝ Քրիստոսի պահքի քառասուն օրերը, Ասագ շաբաթը եւ լրացուցիչ մէկ շաբաթ՝ շաբաթ օրերը պահքը լուծելու փոխարէն:

գ) Երեք օր՝ ի յիշատակ Նինուէի ապաշխարութեան⁸:

դ) Հոգեգալստին անմիջապէս հետեւող պահքը, որը կոչւում է Առաքեալների պահք, որովհետեւ առաքեալները պահք պահեցին Սուրբ Հոգով լցուելուց անմիջապէս յետոյ՝ նախապատրաստուելու համար իրենց ծառայութեանը եւ ի յիշատակ Տիրոջ պատասխանի՝ տրուած փարիսեցիներին. «Մի՞թէ կարելի է, որ Հարսանքաւորները ծոմ պահեն... Բայց կգան օրեր, երբ Փեսան նրանցից կվերցուի, եւ ապա այն օրը նրանք էլ ծոմ կպահեն»⁹: Այս պահքը շարժական է՝ կախուած Ձատկի օրից:

ե) Սուրբ Կոյսի պահքը, որն աւարտւում է Տիրամօր Վերափոխմամբ եւ տեւում է տասնհինգ օր:

Բացի սրանցից, պահքի օրեր են տարուայ բոլոր չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը (բացառութեամբ Ձատկի եւ Հոգեգալստի միջեւ ընկած յիսուն օրուայ), քանզի հրեաները Յիսուսի դէմ դաւ նիւթեցին չորեքշաբթի օրը եւ Նրան խաչեցին ուրբաթ օրը:

Դպտիների համար պահքը նշանակում է կերակուրների սահմանափակում միայն հողի բարիքներով: Ժուժկալողներն ուտում են բանջարեղէն կամ մրգեր եւ դրանք եփելիս իւղ չեն գործածում:

Դպտի Եկեղեցում խորին յարգանք է վայելում Մեծ պահքը: Սա խոկման ժամանակահատուած է: Այն նաեւ ամբողջ օրը ժուժկալելու շրջան է, որի ընթացքում խիստ համեստ կերակուրներ են մատուցւում նոյնիսկ նրանց, ովքեր չեն կարող ժուժկալել:

8 Տե՛ս ԹվԳ. Գ 5-10:
9 Մարկ. Բ 18-20

Մեծ պահքի նուիրաբերումների գագաթնակէտը Ասագ շաբաթն է, որը սկսւում է Ծաղկազարդի կիրակի կէսօրից եւ աւարտւում Ասագ ուրբաթ օրը: Այս ընթացքում եկեղեցու սիւները պատուած են լինում սեւ ժապաւէններով, իսկ քահանաներն ու սարկաւազները հագուստի վրայ կրում են մանուշակագոյն գօտիներ եւ ուրարներ: Աղօթքների վրայ կրում են մանուշակագոյն գօտիներ եւ կեղեցու անասելի վիշտը Տիրոջ հնչեղանքներն արտայայտում են Եկեղեցու անասելի վիշտը Տիրոջ չարչարանքների համար: Դրանք երգւում են ամէն օր՝ առաւօտեան եւ երեկոյեան ժամերգութիւնների ընթացքում: Պատարագ չի մատուցւում, քանզի Փրկիչը, Ում Մարմինն ու Արիւնը բաշխւում է այս ծէսի վերջում, դեռեւս իր տառապալից չարչարանքի մէջ է, որ կամաւորապէս կրեց իբրեւ փրկագին մարդկութեան համար: Բացառութիւն է կազմում Ասագ հինգշաբթին, երբ Փրկիչն ինքը բաշխեց իր Մարմինն ու Արիւնը ի քաւութիւն մեր մեղքերի:

Եթէ Մեծ պահքի գագաթնակէտը Ասագ շաբաթն է, ապա վերջինիս բարձրակէտը Ասագ ուրբաթն է, որը կոչւում է նաեւ Մեծ կամ Տխուր ուրբաթ: Այս օրը աղօթքներն անընդմէջ շարունակւում են առաւօտից մինչեւ երեկոյ՝ եզրափակուելով նրանով, որ Քրիստոսի մարմինը պատկերող սրբապատկերն իջեցւում է խաչի վրայից եւ դրուելով սուրբ սեղանի վրայ, պատւում է զանազան համեմունքներով խունկերով եւ վարդի թերթիկներով:

Փրկչի թաղման խորհրդական պահից յետոյ էլ հաւատացեալները չեն լքում Նրան, այլ ժամը Ծ-ին գնում են տուն, ժուժկալութեան օրերից յետոյ ուտում եւ հինգ ժամ հանգստանալուց յետոյ վերադառնում են եկեղեցի՝ կատարելու հսկման կարգը: Այս սքանչելի գիշերն ընթերցւում են բոլոր սաղմոսները, Յայտնութիւնը, Հին եւ Նոր Կտակարաններում գրուած աղօթքները, ինչպէս նաեւ Դանիէլի մարգարէութիւնից այն հատուածը, ուր պատմւում է Երեք մանկանց պատմութիւնը: Այս ամէնն ուղեկցւում է գովաբանութիւններով եւ փառաբանական աղօթքներով: Գիշերային հսկումն աւարտւում է պատարագով, որը վերջանում է առաւօտեան եօթին մօտ:

Դպտի Եկեղեցին երբէք չի երգում միայն տխուր կամ միայն ուրախ մեղեդիներ, այլ խորին վշտի պահին անգամ հնչեցնում է ուրախ մի նոտա, իսկ գերագոյն հրճուանքն արտայայտելիս ներմուծում է տխուր մի շնչոտ: Այսպէս, Ասագ շաբաթուայ չափազանց տխուր մեղեդիներն ընդմիջւում են ցնծութեան նոտաներով: Եւ շաբաթ օրն էլ, երբ

Եկեղեցին հսկում է կատարում իր թաղուած Տիրոջ գերեզմանի մօտ, կոչում է Ցնծութեան շաբաթ:

Ինչ վերաբերում է Ջատիկ արարողութեանը, ապա այն սկսում է երեկոյան ժամը եօթին եւ աւարտում կէսգիշերից յետոյ՝ երկուսին մօտ: Այստեղ Եկեղեցին ամբողջովին արտայայտում է իր ցնծութիւնն ու հրճուանքը: Եւ յետագայ յիսուն օրերի ընթացքում, մինչեւ Հոգեգալուստ, զպտիների աւանդական ողջոյնի ձեւն է «Քրիստոս անսթի: Ալթոս անսթի» («Քրիստոս յարեաւ: Իսկապէս յարեաւ»): Այնքան մեծ է Յարութեան ուրախութիւնը, որ այդ շրջանում պահք չի լինում անգամ չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերին:

Հոգեգալստեան կիրակի երեկոյան երգում են յատուկ «Մարդրութեան աղօթքներ», որոնք երախտիքի ու փառաբանական աղօթքների հետ մէկտեղ ներառում են մի աղօթք Հանգուցեալների համար: Ի դէպ, Հանգուցեալները յիշատակում են նաեւ Մննդեան արարողութեան եւ պսակադրութեան ծէսի ժամանակ: Սա նշանակում է, որ Յաղթանակած Եկեղեցին սերտօրէն կապուած է Մարտնչող Եկեղեցու հետ, քանզի, ինչպէս սուրբերն են բնորոշել, Եկեղեցին նման է բանակի, որի առաջապահները Աստուծոյ առջեւ են կանգնած, իսկ թիկունքը այս երկրի վրայ է:

Ղպտի Եկեղեցին աղօթքը եւ պահքը զուգակցում է Սուրբ Գրքի ընթերցանութեան հետ: Հաւատացեալներն Աստուածաշունչն ընթերցում են աթէն առաւօտ ու երեկոյ կամ առնուազն օրական մէկ անգամ: Նրանց մօտ ընդունուած է նաեւ տանն առանձնացնել մի անկիւն, ուր կախուած է որեւէ սրբապատկեր՝ դիմացը վառուող կանթեղով: Այն կոչուած է ընտանիքի անդամներին օրուայ ընթացքում խորհրդածութեան մղելու եւ մշտապէս յիշեցնելու Հոգեւոր աշխարհի մասին:

Մէկ այլ աւանդոյթ է ագապէն կամ սիրոյ ճաշը: Այն խիստ տարածուած էր վաղ շրջանում, ապա դադարեց գործել մեծ քաղաքներում, սակայն գոյատեւեց գիւղերում եւ աւաններում: Այժմ այն վերստին կիրառւում է քաղաքներում, բայց միայն՝ Մեծ պահքի ընթացքում: Ըստ այս սովորութեան՝ քանի որ մարդիկ Եկեղեցի են գնում առանց նախաճաշելու, ուստի նախապէս պայմանաւորւում են, որ մէկ կամ մի քանի ընտանիք Հոգայ պատարագից յետոյ համայնքի սնուելու հարցը: Դա իրականացւում է Հերթով: Ծաշը մատուցւում է Եկեղեցուն կից սրահում կամ սենեակում, եւ քանի որ ողջ համայնքն

է մասնակցում, կոչւում է սիրոյ ճաշ:

ԲԱՐԵԽՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԻՇԱՍԱԿՈՒԹԻՒՆ

Առաջին դարում, երբ քրիստոնեաներին չէր թոյլատրւում աղօթել Եկեղեցիներում, նրանք աղօթում էին գերեզմանոցներում՝ սրանով հեթանոսներին յայտնելով, որ ննջեցեալները տակաւին կենդանի են, թէպէտեւ անտեսանելի են: Ննջեցեալներին նրանք անուանում էին Յաղթանակած Եկեղեցի, իսկ նրանց, ովքեր դեռեւս յայտեղ են՝ Մարտնչող Եկեղեցի: Այս հաստատուն համոզմունքը հաւատացեալներին մղում էր հայցելու սուրբերի բարեխօսութիւնը եւ աղօթելու հանգուցեալների համար:

Բարեխօսութիւնը սուրբերի սիրոյ արտայայտութիւնն է: Ղպտի Հաւատացեալը խորհում է, որ եթէ երկրի վրայ իրար սիրելու շնորհիւ մարդիկ աղօթում են միմեանց համար, եւ եթէ պէտք է բարեխօսել նրանց համար, ովքեր տակաւին գտնւում են մարմնի կապանքներում, ուրեմն որքա՞ն առաւել ընդունելի կլինի աղօթքը ազատ Հոգիների համար: Եւ եթէ բարեխօսութիւնը գործում է նրանց համար, ովքեր տակաւին ենթակայ են գայթակղութեան ու փորձութիւնների, ապա որքա՞ն արդիւնաւէտ կլինի այն կատարելութեան հասած Հոգիների համար¹⁰: Ուստի պատարագի ընթացքում աղօթքներ են մատուցւում ոչ միայն մեղաւորների, այլեւ սուրբերի համար:

Բարեխօսութեան հանդէպ նման հաւատով է, անշուշտ, պայմանաւորուած եւ յարգանքը սրբապատկերների նկատմամբ: Որեւէ սուրբի կամ մարտիրոսի սրբապատկերը համարւում է նրա հոգու ներկայութեան առհասարակեան, որը մարդու հայեացքը երկրայինից բարձրացնում է դէպի երկնայինը: Այսպէս Եկեղեցին, ձգտելով իր զաւակներին առաջնորդել դէպի Հոգեւոր բարձունքներ, պատուիրում է Գործք առաքելոցի ընթերցումից յետոյ կարգալ սուրբերի եւ մարտիրոսների վարքերը, որոնք հաւաքուած են Յայսմաւուրքում: Տարուայ իւրաքանչիւր օր ունի իր սուրբը կամ մարտիրոսը, որի անունը կրող Եկեղեցում նրա յիշատակման օրը պատարագ է մատուցւում: Որոշ յիշատակումներ նշուած են մեծ հանդիսութեամբ, ինչպէս օրինակ՝ այն օրը,

10 Տե՛ս Եբր. ԺԲ 23:

երբ սուրբ ընտանիքը, Հերովդէսի բարկութիւնից խոյս տալով, ոտք դրեց եգիպտական հողի վրայ, նաեւ՝ ս. Մարկոս առաքեալի մարտիրոսութեան օրը:

Ղպտի Եկեղեցում ընդունուած է պատարագ մատուցել Հաւատացեալների պատուէրով՝ ընտանիքի որեւէ մահացած անդամի անուան յիշատակութեան նպատակով: Այս պատարագը, որը կոչուած է մասնաւոր պատարագ, կատարուած է, երբ եկեղեցին ազատ է, եւ ներկայ են միայն այդ ընտանիքի անդամներն ու բարեկամները: Նման պատարագ կարող է մատուցուել նաեւ հարսի եւ փեսայի համար նախքան նրանց պսակադրութիւնը՝ համատեղ կեանքը սկսելուց առաջ յաւելեալ շնորհ ստանալու նպատակով, ինչպէս նաեւ՝ նրանց համար, ովքեր պատրաստուած են քննութիւն յանձնել, վիրահատուել, մեկնել երկարատեւ ճամփորդութեան, նոր աշխատանքի անցնել եւ այլն: Այսպիսով, Հոգեւոր յատուկ սննդի կարիք ունենալու դէպքում բաւական է, որ Հաւատացեալը գնայ քահանայի մօտ եւ պայմանաւորուի մասնաւոր պատարագի օրուայ եւ ժամի համար:

ՄԱՍ Դ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ինչպէս նշուեց, Ղպտի Եկեղեցին ունի նուիրապետութեան սուրբ կարգի երեք աստիճան՝ եպիսկոպոսութիւն, քահանայութիւն եւ սարկաւազութիւն: Պատրիարքը եպիսկոպոսներից մէկն է, բայց քանի որ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսն է եւ ս. Մարկոսի ժառանգորդը, նրան նախապատուութիւն է տրուած որպէս աւագ եղբօր:

Եկեղեցու ամենավաղ օրէնքների եւ կանոնների համաձայն՝ եպիսկոպոսները, ինչպէս նաեւ սուրբ կարգի միւս անդամներն ընտրուած են նրանց կողմից, ում պիտի առաջնորդեն: Սարկաւազների ու քահանաների ընտրութիւնը բնականաբար սահմանափակուած է նրանց սեփական ծխով, եպիսկոպոսներինը՝ իրենց թեմերով, իսկ պատրիարքն ընտրուած է ընդհանուր քուէարկութեամբ: Սուրբ կարգի աստիճաններում տեղափոխութիւնը կամ պաշտօնից հրաժարուելը բացառուած է: Հնարաւոր է միայն, որ քահանան դառնայ աւագ քահանայ, իսկ սարկաւազը՝ աւագ սարկաւազ. սակայն սա տեղի է ունենում ծխի ներ-

սում, այնպէս որ Հոգեւորականները անփոփոխ մնում են ծառայելու իրենց համայնքին: Իսկ եպիսկոպոսները կոչուած են ծառայելու ժողովրդին իրենց ողջ կեանքի ընթացքում: Եպիսկոպոսութեան անփոփոխ մնալը պայմանաւորուած է առաքելական աւանդոյթների հանդէպ Ղպտի Եկեղեցու Հաւատարմութեամբ¹¹:

Երբ ս. Մարկոսի աթոռի ժառանգորդը հեռանում է կեանքից, եպիսկոպոսներն ու աշխարհիկ առաջնորդները խորհուրդ են հրաւիրում եւ վանականների միջից ընտրում նրանց, ում առաւել արժանի են համարում օգոստոսափառ այդ աթոռին: Թեկնածուների թիւը պէտք է լինի երեքից մինչեւ տասնմէկ: Ընտրութիւնը կատարուած է քուէարկութեան միջոցով՝ ձայների մեծամասնութեամբ: Սա ընդունուած կարգն է, սակայն եղել են նաեւ որոշ բացառութիւններ:

Ղպտի Եկեղեցին գտնուած է, որ մարդը, ինչ Հոգեւոր բարձունքի էլ Հասնի, անսխալական չէ: Ուստի Եկեղեցու բարձրագոյն իշխանութիւնը եպիսկոպոսների ժողովն է, որը պէտք է խորհրդակցի աշխարհիկ առաջնորդների հետ, որպէսզի կառավարելու ընթացքում որեւէ անհատի տեսակէտ գերիշխող չդառնայ: Եւ խնդիրները քննարկելիս յաղթում է մեծամասնութեան տեսակէտը, անգամ եթէ պատրիարքը փոքրամասնութեան մէջ է: Նրա միակ արտօնութիւնն այն է, որ երբ ժողովականների ձայները կիււտու են, նա ստանում է երկու ձայնի իրաւունք:

Ղպտի աշխարհականներն ակտիւօրէն մասնակցում են Եկեղեցու կեանքին: Այսպէս՝ եպիսկոպոսութիւններին կից, ինչպէս նաեւ պատրիարքարանում գործում են սոցիալական ծառայութիւններ՝ հիւանդներին եւ ծերերին խնամելու, գործազուրկներին աշխատանք հայթայթելու, արուեստի եւ արհեստի կենտրոնները ղեկավարելու, եպիսկոպոսի բոլոր յանձնարարութիւնները կատարելու համար: Իսկ ծխերում քահանան ունի իր սարկաւազը եւ աշխարհիկ ծառայութեան օգնականները՝ Եկեղեցու տարբեր Հոգսերը հոգալու համար:

ՈՒՍՈՒՄԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ղպտի Եկեղեցու նշանաւոր ուսումնական Հաստատութիւններից է

¹¹ ՏԵՍ Գործ. Ա 15-26:

Աստուածաբանական ճեմարանը, որը վերաբացուեց արբա Կիւրեղ Ե-ի՝ 112-րդ պատրիարքի կողմից: Մինչեւ 1953 թուականը այն գտնուում էր Կահիրէի ամենաաղքատ արուարձաններից մէկում: Մէկ տարի անց բացուեց Ղպտական Հետազոտութիւնների բարձրագոյն ինստիտուտը: Այս երկու Հաստատութիւնների տարբերութիւնն այն է, որ ճեմարանում ուսուցանում են միայն ապագայ Հոգեւորականներին, իսկ ինստիտուտում կարող են սովորել նրանք, ովքեր ցանկանում են Հետազոտել զպտի ժողովրդի ժառանգութիւնը:

Ճեմարանը բաղկացած է երկու դպրոցից՝ ցերեկային, ուր դիմորդներն ընդունւում են երկրորդական դպրոցի վկայականով (Համագոր է բարձրագոյն ուսումնական Հաստատութիւն ընդունուելուն), եւ երեկոյեան, որի ուսանողները Համալսարանի շրջանաւարտներ են: Ճեմարանի մի ճիւղ է Դիդիմուսի դպրանոցը, որտեղ ուսանում են դպիրները:

Ղպտական Հետազոտութիւնների բարձրագոյն ինստիտուտում ուսումնասիրւում են երաժշտութիւն, դպտերէն, Ղպտի Եկեղեցու պատմութիւն, արուեստ (խճանկարչութիւն, ապակեգործութիւն, քանդակ եւ արհեստներ), իրաւունք, աստուածաբանութիւն, Հասարակագիտութիւն, լուսանկարչութիւն, ինչպէս նաեւ անգլերէն, Ֆրանսերէն, գերմաներէն:

Հին Կահիրէում երկու ամենահին եւ նուիրական եկեղեցիների՝ Օրհնեալ Կոյսի եւ Աբու Սերգանի միջեւ է գտնուում Ղպտական Թանգարանը: Նրան կից, գրադարանից բացի, կան նաեւ երկու մայր գրադարաններ Ալեքսանդրիայում եւ Կահիրէում: Միեւնոյն ժամանակ իւրաքանչիւր վանք կամ կուսանոց ունի իր գրադարանը:

Յայտնի է "La Sosiété de l'Archéologie Copte" ընկերութիւնը, որը Հիմնադրուել է 1932 թ. եւ զբաղւում է գրքերի Հրատարակութեամբ, կազմակերպում սեմինարներ եւ դասախօսութիւններ: Ունի պատկառելի գրադարան:

Աբբա Կիւրեղ Ե-ի ժամանակներից ի վեր Ղպտի Եկեղեցում գործել են կիրականօրեայ դպրոցներ, որոնք այժմ տարածուած են Ալեքսանդրիայից մինչեւ Ասուան՝ ընդգրկելով նաեւ գիւղերը: Դրանք յայտնի են որպէս Հոգեւոր կրթօջախներ եւ գործում են ուրբաթ եւ կիրակի օրերին: Դասարանները նախատեսուած են ամենատարբեր մա-

կարգակների համար:

Կան նաեւ յատուկ դպրոցներ, մանկանոցներ՝ նախատեսուած աշխատող կանանց երեխաների համար: Այս Հաստատութիւնները սովորաբար գտնուում են եկեղեցուն կից սենեակներում կամ պարտէզում: Դաստիարակները մեծ մասամբ կամաւորներ են եւ աշխատում են քահանաների առաջնորդութեամբ:

Անգլերէնից թարգմանեց
Սարգիս Այվազեանը

ՋԱԶԱՐԻԱ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՁԱԳԵՅԻ (855-877)

«ՃԱՌՔ»

Աշխատասիրութեամբ Ռ. Պողոս ԱճԱՆԵԱՄԻ
ՎԵՆԵՏԻԿ, Ս. Ղազար, 1995, 543 էջ

Սոյն հրատարակումը «Մատենագրութիւնք նախնեաց» շարքի ՕԷ Հատորն է: Երկար սպասուած Հատոր, որ, առաջին անգամ լինելով, ամբողջացնում է մեծանուն Հայրապետի ճառագրական անտիպ ժառանգութիւնը: Գիրքն ունի քննական հրատարակումներին վայել գիտական ապարատ, իւրաքանչիւր ճառից յետոյ ունի «Ծանօթութիւններ» բաժինը, վերջում՝ Ցանկեր՝ «Յիշատակուած Ս. Գիրքի տեղիքներու» եւ «Յատուկ անուններու» (անձնական եւ տեղագրական):

Ճառերին կցուած ներածութեան մէջ (էջ Է-ԻԷ) աշխատասիրողը պատշաճ Համակողմանիութեամբ ներկայացնում է Հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանը («Կեանքը», «Աշոտ սպարապետ», «Դուրսի երկրաշարժը», «Կալանաւոր իշխաններու դարձը»), եկեղեցավարչական գործունէութիւնը («Շիրակաւանի ժողովքը»՝ 858 թ.), բանասիրական քննութեան ենթարկում Ջաքարիա կաթողիկոսի անունով աւանդուած ճառական միւսումները, արծարծում Հեղինակային պատկանելութեան հարցեր: Հեղինակի ճառերը, որոնք տարտղնուած են Ճառնտիրներին մէջ, ընթերցուել են եկեղեցական այս կամ այն տօնի ժամանակ: Թուով տասնչորս այդ ճառերը նուիրուած են Քրիստոսի Ծննդեանը, Յարութեանը, Համբարձմանը, Աստուածածնի Վերափոխմանը, ս. Եկեղեցուն, Ս. Խաչին եւ այլ տօներին: Ջաքարիայի ճառերը պարունակող Համեմատաբար ամբողջական, ընդգրկուն ժողովածուն ՄՂՄ N 939 գրչագիրն է (13 ճառ, բացի առաջինից՝ «Ի Ծնունդն Քրիստոսի»)՝ ընդօրինակուած ԴԶ-ժԷ դդ.: Ճառերի քննական բնագիրը կազմուած է՝ Համաձայն ՄՂՄ N 14, Վիեննայի N 2, ՍՅՄ N 2 եւ ՄՄ N 4 ձեռագրերին: Աշխատասիրողը մանրամասն նկարագրում է հիմք-ձեռագիրը (N 939), խօսում նրա «ուղղագրական յատկանիշներին» մասին: Ներածութեան մէջ մասնաւոր բաժին է նուիրուած ճառերի աստուա-

ծաբանութեանը («Քրիստոսաբանութիւն», «Պատարագ եւ Հաղորդութիւն», «Աստուածամայրը», «Եկեղեցին», «Պատկերայարգութիւն»): Ջաքարիա կաթողիկոսի ճառերն աչքի են ընկնում վարդապետական բանիբուն դիտումներով, տեսական նրբին թափանցումներով: Դրանց գերակշիռ մասն ունի մեկնաբանական ուղղուածութիւն, ինչը յատուկ էր մասնաւորաբար վաղ շրջանի ճառերին: Հետեւելով ս. Գրիգոր Նազիանզացու (Աստուածաբանի) քրիստոսաբանական վարդապետութեանը («Ո՛վ նոր խառնումն, ո՛վ սքանչելի խառնուածոյս», «Ի Յայտնութիւն Տեսուն», ՄՄ ձեռ. N 948, էջ 183բ) եւ արտայայտելով Հայ Եկեղեցու դիրքորոշումը՝ Ջաքարիա կաթողիկոսը Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային բնութեան միութիւնն անուանում է «խառնումն» (ΧΡῶσις): Իբրեւ Հայ Եկեղեցու կողմից ընդունուած եւ Հաստատագրուած կայուն եզր՝ Ջաքարիան այն կիրառում է՝ բնորոշելու Համար բնութիւնների միութեան իրողութիւնը. «...ծնանի յայրին Աստուած եւ մարդ գոյով: Նորածեւ հրաշափառ խառնին բնութիւնքն. քանզի աննիւթ եւ անմարմին բնութիւն Բանին միանայ ընդ նիւթական բնութիւնս Հողեղէն՝ վասն փրկութեան մերոյ, զի զմերս զգենու զկերպարան եւ զանխառնելիսն խառնէ վերստին» (անդ, էջ 22, տ. 612-617): Նոյն ճառում դարձեալ կարդում ենք. «Ժամանակական բերմամբ առյցեալ, քանակաւոր ձեւով ըստ Հասարակաց բնութեան մարդկան խառնի անճառաբար յանբաւ էակից Հաւր Բանն: Անդուստ յորովայնէ միանայ բնութեամբ՝ ըստ Համակային տիոց անձամբ մարմնոյ» (էջ 4, տ. 96-101): «Արդ, Յիսուս՝ Փրկիչ Թարգմանի, եւ Քրիստոս՝ Աստուած: Արդ, Քրիստոս Յիսուսդ անուն ոչ յատուկ Աստուածութեան ասի եւ ոչ սոսկ մարդկութեան, այլ ի վերայ իւրաքանչիւր բնութեանց, միացելոցն եւ խառնեցելոցն, անճառ եւ հրաշափառ» (անդ, էջ 16, տ. 438-443): Այդ միութիւնն անբաժանելի է. «Եւ առող Բանն աւծանէ զվերառեալ մարդկութիւնն իւր, եւ եղելոյ որ առան, որպէս որ էառն եւ աւծն, եւ այսպէս ի մի տեսակ հաւաքեալ անբաժ եւ անորիշ» (էջ 16, տ. 450-453): Սակայն «անբաժ եւ անորիշ» բնութիւնները մէկմէկու Հետ յարաբերակցուում են «անշփոթաբար»: «Այսպէս նորահրաշ եւ նորածեւ եղեն բնութիւնք աստուածային եւ մարդկային խառնեալ անշփոթաբար ի միեանս, կարդում ենք Տիրոջ Ծննդեանը նուիրուած ճառում, - ի մի անձն եւ ի մի դէմ եւ ի մի կերպարանս խառնեալ եւ միացեալ եւ ոչ փոփոխեալ յիւրմէ Աստուածութեանէն. քանզի անփոփոխելի է եւ անպարագրելի» (էջ 6, տ. 155-161):

Ուրեմն բնութիւնների անշփոթ խառնումն արդիւնաւորւում է մէկ անձի եւ մէկ դէմքի մէջ: Աւելի եւս ընդգծելու համար անձի եւ դէմքի միութեան պարագան՝ Ջաքարիան հինկտակարանային Ուխտի տապանակի օրինակով շօշափելիօրէն տեսանելի է դարձնում աստուածաբանական այդ նրբանուրբ խնդիրը. «Եւ տապանակն պատեալ էր ներքոյ եւ արտաքոյ ոսկեով սրբով: Անճառ միութիւն Աստուածութեան եւ մարդկութեանն ի մի անձն եւ ի մի տեսակ միաւորեալ որպէս տապանակն յոսկեոյ եւ ի փայտէ մի տեսակ տապանակին, այսպէս եւ Քրիստոս յԱստուածութենէն եւ ի մարդկութենէս՝ մի Որդի» (էջ 48, տ. 276-281):

Հայ Եկեղեցու մարեմաբանութեան մի ոչ անկարելորդ պահն է ճշտորոշւում այն բառերով, որ ճառագիր հեղինակը դնում է Պետրոս առաքեալի շուրթերի վրայ. «...եւ ոչ կարէր զնա մահ զբռամբ ածել. քանզի ոչ գոյր յանարատ վարս սորա տեղի եւ ճարակ մահու: Այլ յաղագս նախահաւրն պարտեաց զմահ ճաշակեաց, դուզնաքեայ խուն ինչ ժամանակ, զպարտեաց կատարելոց զսահմանեալ արարչադիր իւրակութեան» («Ի փոխումն Աստուածամար Կուսին» էջ 449, տ. 762-769): Անդրադառնալով այս պահին՝ Հ. Պ. Անանեանը գրում է. «Հոս կարելորդ աստուածաբանական սկզբունք մը կը հաստատուի, թէ Աստուածամայրը ամբողջապէս անմեղ եւ անարատ ըլլալուն համար մահը անոր վրայ իշխանութիւն չունէր, բայց արարչադիր Օրէնքը կատարելու համար, որ Ադամի մեղքին պատճառաւ դրուած էր մարդկութեան վրայ, ինքն ալ փոքր ժամանակի համար մեռաւ: Երկու հաւաստումներն ալ կարելորդ են. թէ՛ անոր մահուընէ ազատ մնալուն պատճառը, այսինքն՝ մեղքէն զերծ մնալուն եւ անարատ ըլլալուն համար, եւ թէ՛ փոքր ժամանակի համար մահը ճաշակելուն» (էջ ԽԱ):

Իբրեւ ազգային Եկեղեցու դաւանական անձեռնմխելիութեամբ մտահոգ հեղինակ՝ Ջաքարիա կաթողիկոսը լաւագոյնս օգտագործում է անցեալի աստուածաբանական մտքի կարելորագոյն ձեռքբերումները: Այսպէս, ճառերը շարադրելիս հեղինակն իր աչքի առջեւ ունեցել է ոչ միայն ս. Գրիգոր Աստուածաբանի Յայտնութեան (ինչպէս նկատում է Հ. Պ. Անանեանը), այլեւ Տիեզերական Եկեղեցու այս հոչակաւոր վարդապետի «Ի Մկրտութիւնն» ճառը: Այս մասին է վկայում հետեւեալ զուգադրումը.

Գրիգոր Աստուածաբան

Երիս ծնունդս գիտէ մեզ բանս, որ ի մարմնոցն եւ ի մկրտութենէ եւ ի յարութենէ: Եւ յայսցանէ մին գիշերային է եւ աղախին եւ արտաւոր... («Ի Մկրտութիւնն», ՄՄ ձեռ. N 946, էջ 26ա):

Ջաքարիա կաթողիկոս

Քանզի երիս ծնունդս գիտեմ ես. առաջին՝ բանն որ ի մարմնոյն է եւ գիշերային կոչին եւ արտաքեր եւ ընդ ծառայութեամբ ընթացրեալ. եւ երկրորդն՝ ջրով եւ հողով որդիագործեալ շնորհաւք Տուողին: Եւ երրորդն՝ սոսկալի եւ հրաշափառ, որ զոչ երեւեալն յական թաւթափելոյ յերեւոյթ վերածեալ՝ ի մի վայր գումարէ եւ Ստեղծողին հուպ կացուցանէ յատենին... («Ի Մեծի Համբարձման Տեառն», էջ 389, տ. 242-250):

Աստուածային եւ մարդկային բնութիւնների միաւորման խորհուրդը առաւել յստակ մեկնաբանելու նպատակով Ջաքարիան «Ի Մնունդն Քրիստոսի» ճառում գրում է. «Լոյս անստուեր յանժամանակ լուսոյն, եկեալ ի մարմին նիւթական, մարդկային բնութեամբ, եւ խառնեալ միացան բնութիւնք անյայտք եւ անմանք, եւ եղեւ մի: Զոր աւրինակ երկաթ եւ հուր խառնեալ՝ շանթ ասի սեւ կամ ծիրանի, եւ աստ խառնեալ՝ մին տեսակ ասի յերկուց բնութեանց. այսպէս նորահրաշ եւ նորածեւ եղեն բնութիւնք աստուածային եւ մարդկային խառնեալ անշփոթաբար ի միմեանս ի մի անձն եւ ի մի դէմ...» (էջ 6, տ. 149-158): Կրակի եւ երկաթի յարաբերութեան օրինակը, որ պէտք է լայնօրէն կիրառուէր Հայ դաւանաբանական մատենագրութեան մէջ (տե՛ս «Գանձասար» Բ, էջ 218, ծնթ. 66ա-66բ), հեղինակը քաղել է ս. Բարսեղ Կեսարացու «Ի Մնունդն Քրիստոսի» ճառից. «Եւ զինչ աւրինակ ի մարմնում Աստուածութիւն, որպէս հուր երկաթում... ոչ փոխատրեաց ի նա զիւր տկարութիւնն» (տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», հրատ. Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեան, 1968, էջ 422, տ. 44-61): «Ի Մեծի Համբարձման» ճառում, խօսելով Տիրոջ Համբարձման ժամանակ երկնաբնակ «բանաւոր» էակների ուրախութեան, օրհնաբանական երգերի մասին, Ջաքարիա կաթողիկոսը գրում է. «Եւ այսպէս զուարճացեալ հաճոյացան առաջին անդամքն, որ են հրեշտակք: Եւ փոխի յերկրորդ դասս հրեշտակապետացն եւ երկրպագեալ փառաւորեցաւ ի նոցանէ: Եւ անցանէ յերրորդ դասն, որ են տէրութիւնք, մխիթարեալ զնոսա եւ երկրպագեալ ի նոցանէ: Եւ Համբառնայ ի չորրորդ դասն, որ կոչին

զարուփիւնք, սիրտիս զնոսա եւ բարեբանեալ ի նոցանէ, ի հինգերորդն համբառնայ ի դասն, որ կոչին պետութիւնք, հրճուեալ բարգաւաճէ զնոսա եւ երգաբանեալ ի նոցանէ, ի վեցերորդն թեւապարէ ի ջոկսն, որ կոչին իշխանութիւնք, եւ ցնծալից ուրախ առնէ զնոսա եւ երանաւետեալ ի նոցանէ, եւ յեւթներորդն վերաթեւեալ յերամս աթոռոցն հրճուեալ բերկրէ զնոսա, եւ բարեհամբաւեալ ի նոցանէ՝ յուփերորդն փոխադրի ի պարս քերովբէիցն, եւ զուարճալից ուրախ առնէ զնոսա փառաւորեալ ի նոցանէ՝ յիններորդն վերամբառնայ ի հոյլս սերովբէիցն եւ խնդամտութեամբ լցուցանէ զնոսա սրբաբանեալ ի նոցանէ...» (էջ 403-404, տ. 564-586): Երկնային զարուփիւններ ինը դասերի վերաբերեալ այս միտքը Չաքարիան անտարակոյս փոխառել է ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացու «Յաղագս երկնային քահանայապետութեանց» երկից (ՄՄ ձեռ. N 49, էջ 29բ-50ա): Թւում է, ինը դասերի մասնայատուկ յիշատակումն ունէր իր պատճառը: Ինչպէս երեւում է, այն աստուածաբանական պատասխանն էր յունական կողմի հայերին ուղղուած այն մեղադրանքի, թէ Հայոց Եկեղեցին չի ճանաչում եւ չունի նուիրապետական իննաստիճան համակարգ:

Աշխատասիրողը արդէն նկատում է, որ Չաքարիայի քրիստոսաբանութիւնը, որ հարազատ արտայայտութիւնն է Հայ Եկեղեցու վարդապետութեան, հիմնուած է ս. Կիւրեղ Ալեքսանդրացու դաւանական դրութեան վրայ (էջ 17): Այս դրսեւորում է ոչ միայն քրիստոսաբանական ընդհանուր համակարգի մէջ, այլեւ (առանց հեղինակի անուան յիշատակման) նրա երկերից քաղուած բառացի վկայաբերմամբ: Այսպէս, «Քրիստոս յերկուց բնութեանց միացեալ՝ յանմարմին Աստուածութենէն եւ ի մարդկային մարմնոյն...» («Ի սուրբ Կաթողիկէ Եկեղեցի», էջ 474-475, տ. 515-517) արտայայտութեան ընդգծուած բառերը ս. Կիւրեղի յՅՈՒՍՏՈՒՄՈՒՄ ԵՆՏ («Յերկուց բնութեանց մի») խօսքի բառացի պիտառումն են:

Չաքարիա կաթողիկոսը քաջատեղեակ է եկեղեցական աւանդութեանը: Նրա ճառերում առկայ են տեղեկութիւններ, որոնք ճառագիր հեղինակը քաղել է հնաւանդ պատմութիւններից ու պարականոն զրոյցներից: Այսպէս, «Ի Մուսնոյն Քրիստոսի» ճառում ասում է, որ Բեթղեհէմի քարայրը, ուր ծնուեց Յիսուս, էր «շիրիմ նախամաւր Եւրթեմի» (էջ 13, տ. 371), իսկ «Ի Մեծի ուրբաթին» ճառում՝ հաստատելով արձանագրում, որ Գողգոթան, ուր խաչուեց Տէրը, «է շիրիմ առաջ-

նաստեղծ մարդոյն, զոր յաւուրս ջրհեղեղին առեալ Նոյ ի տապանն, եւ ի գիջանել ջրոյն՝ զԱդամայն պահեաց ի Գողգոթայ եւ Եւային ի Բեթղեհէմ...» (էջ 282, տ. 693-697): Ամենայն հաւանականութեամբ այս աւանդութիւնը հեղինակը քաղել է ս. Եպիփան Կիւրացու Աւետարանի մեկնութիւնից, որ հայերէն է թարգմանուել Ե դարում (ՄՄ ձեռ. N 4750, էջ 949): Աստուածաշնչի պարականոն զրոյցներից է քաղուած Աստուածածնի ծնողների՝ Յովակիմի եւ Աննայի պատմութիւնը (էջ 432-434), որ մի տարբերակն է «Մեծի աստուածայայտութեան ճրագալուցին Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողացն Մարիամու Աստուածածնի» կամ «Յաղագս ծննդեան ամենասրբուհոյ Աստուածածնին եւ ամէնօրհնեալ Կուսին Մարիամու ի ծնողաց իւրոյ ի Յովակիմայ եւ յԱննայէ ի պատմութեանց գրոց սրբոյն Յակոբայ եղբոր Տիառն» պարականոնում առկայ զրոյցի («Թանգարան հայկական հին եւ նոր դպրութեանց. Բ. Անանուն գիրք Նոր Կտակարանաց», Վենետիկ, 1898, էջ 1-6): Տիրամօր կեանքի հետ կապուած պատմութիւնները եւս հեղինակը բերում է պարականոն զրոյցներից (Չաքարիա, էջ 441, 447): Չաքարիայի օգտագործած աղբիւրները պարունակում են ուշագրաւ մանրամասներ, որոնք յաճախ իւրովի լրացնում են պարականոններից արդէն յայտնի պատմւները:

Չաքարիա Չաքեցի կաթողիկոսի ճառերը նպաստամտոյց են նաեւ Հայոց լեզուի բառազանձի հետազօտման համար: Նրանց մէջ առկայ բազմաթիւ բառամիաւորներ բացակայում են Նոր Հայկազեան բառագրքում:

Ըստ ամենայնի բարձր գնահատելով աշխատասիրողի հմտութիւնն ու ջանքը՝ այսուամենայնիւ հարկ ենք համարում արձանագրել հետեւեալը: Ոչ առանց մասնաւոր նկատուման տուրք տալով միջթարեան հայագիտութեան մէջ ընդունուած յայտնի մօտեցումին՝ վաստակաւոր բանասէրը աստուածաբանական անհրաժեշտութիւնից չբխող զուգահեռներ է անցկացնում Քաղկեդոնի ժողովի ընդունած որոշումների եւ Չաքարիա կաթողիկոսի քրիստոսաբանական հայեացքների միջեւ: Դարձեալ ժամանակավրէպ է թւում աշխատասիրողի նկատումը «Հոռմի աթոռի» գերագահութեան վերաբերեալ Չաքարիայի ճառերում առկայ խորհրդածութիւնների կապակցութեամբ (էջ 109):

Նկատուած թերութիւնները, սակայն, ի զօրու չեն նսեմացնելու կատարուած հսկայական աշխատանքը: Չաքարիա Չաքեցի կաթողի-

կոսի ճառերի ներկայ հրապարակումն անտարակոյս կարեւոր ներդրում է արդի հայագիտութեան, մասնաւորաբար՝ աղբիւրագիտութեան մարզում: Այն կարող է իր լուրջ նպաստը բերել հայ աստուածաբանական մտքի առաւել համակողմանի ու խոր հետազոտման գործին:

Յակոբ Բեռնուէան

ՀԱՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

«Գանձասար» կենտրոնը հրատարակութեան է պատրաստում «Հայ աստուածաբանական մատենադարան» շարքը, որը ներառելու է հայ հայրերի եւ նշանաւոր վարդապետների բոլոր աստուածաբանական երկերը: Այս շարքը կամ մատենաշարը, փաստօրէն, ոչ միայն հայ աստուածաբանական մտքի լիակատար ներկայացման առաջին փորձն է, այլ առհասարակ հայ հոգեւոր կեանքի օրինաչափութիւնների բացայայտման, դասակարգման եւ վերաարժեւորման մի եզակի ձեռնարկում է մեր իրականութեան մէջ:

Մեր հոգեւոր ժառանգութեան համակարգուած ներկայացման խնդիրը վաղուց արդէն դարձել է մի հրամայական պահանջ՝ նկատի ունենալով, որ մեր մատենագրութեան պատկառելի մասի հրատարակուած չլինելու պատճառով հնարաւոր չէ որեւէ ամբողջական պատկերացում ձեռք բերել հայ աստուածաբանական մտքի օրինաչափութիւնների եւ առանձնայատկութիւնների մասին: Միւս կողմից՝ արդէն հրատարակուած բնագրերը հիմնականում չունեն արդի բնագրագիտութեան պահանջներին համապատասխան քննական մակարդակ, իսկ թարգմանական մարզում իրավիճակը առաւել եւս հեռու է գոհացուցիչ լինելուց. կատարուած հատուկ նոթարգմանութիւնները յենուած չեն ո՛չ բնագրագիտական լուրջ քննութեան վրայ, ո՛չ աստուածաբանական գիտելիքի բաւարար իմացութեան վրայ:

Մօտ մէկուկէս տարի է, ինչ «Գանձասար» կենտրոնում իրականացուած են «Հայ աստուածաբանական մատենադարանի» հրատարակման անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքները: Իւրաքանչիւր հատորի համար կատարուած է առանձին մատենագիտական քննութիւն, որոշադրուած է այն գրչագրերի քանակը, որոնցով հնարաւոր է առաւել անաղարտօրէն վերականգնել տուեալ բնագիրը, զուգահեռաբար կատարուած են թարգմանութիւններ: Բնագրային եւ թարգմանական աշխատանքների նմանօրինակ զուգահեռումը պայմանաւորուած է հետեւեալ կարեւոր նկատառումով: Գիտական թարգմանութեան համար նախ եւ առաջ անհրաժեշտ է քննական բնագիր: Սա-

կայն գոյութիւն ունի յետադարձ կապ բնագրի եւ թարգմանութեան միջեւ թարգմանութիւնը մեծապէս նպաստում է բնագրի առաւել ճշգրիտ վերականգնմանը եւ գերծ պահում խաբուսիկ իմաստային ըմբռնումներէից: Իրականում բնագիրն ու թարգմանութիւնը լծորդուած եւ փոխկապակցուած հասկացողութիւններ են, եւ քննական բնագիրն անպայմանօրէն պէտք է ուղեկցուի զուգահեռ թարգմանութեամբ: Սրանով առաւել եւս յստականում է թարգմանութեան իմաստն ու նպատակը. այն ընդարձակ գիտական մեկնաբանութիւն է քննական բնագրին, որով ցուցադրուում է տուեալ բնագրի ըմբռնման աստիճանը այսօրուայ լեզուամտածողութեամբ օժտուած մարդու կողմից: Հետեւաբար պէտք է խուսափել անհարկի իմաստային եւ լեզուական երանգների ներմուծումից թարգմանութեան մէջ եւ ծայրագոյն ճշգրտութեամբ վերարտադրել բնագրի իմաստները:

Մեր աշխատանքների արդիւնքում ձեւաւորուեցին մատենաշարի պատրաստման հիմնական սկզբունքները, որոնք հակիրճօրէն ներկայացնում ենք ստորեւ.

ա) մատենաշարն ընդգրկելու է հայ հայրերի եւ նշանաւոր վարդապետների աստուածաբանական վաստակը, բաց են թողնուած նրանց պատմագիտական, բնագրագիտական եւ այլ բնոյթի երկերը.

բ) հատորները լինելու են անուանական եւ համարակալուելու են ըստ ժամանակագրական հնութեան.

գ) ներկայացուելու են իւրաքանչիւր հեղինակի անունով մեզ հասած թէ՛ վաւերական, թէ՛ անվաւեր երկերը.

դ) բոլոր նոր պատրաստուող բնագրերը լինելու են քննական, սակայն որոշ դէպքերում բնագիրը կարող է ներկայացուել ըստ հնագոյն գրչագրի, եթէ քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ ուշ ընդօրինակութիւններն էական տարբերութիւններ չեն տալիս.

ե) որոշ դէպքերում նոյնաբար ներկայացնելու ենք արդէն հրատարակուած բնագրերը, եթէ նրանք կատարուած են անհրաժեշտ գիտական մակարդակով եւ ըստ հնագոյն գրչագրերի (խօսքը գլխաւորաբար վերաբերում է Ս. Ղազարի որոշ հրատարակութիւններին).

զ) բնագրին զուգահեռ ներկայացուելու է արեւելահայերէն թարգմանութիւնը.

է) իւրաքանչիւր բնագիր ունենալու է իր վերնագրային յապատու-

մը, համարակալուած է լինելու ըստ պարբերութիւնների եւ ըստ նախադասութիւնների.

ը) ծիսական մատեանները, որպէս ժողովածուներ, հրատարակուելու են առանձին հատորներով, ուստի ծիսական մատեանների առանձին միաւորներ չեն ներկայացուելու հեղինակային հատորներում (օրինակ՝ շարականներ, ծիսական աղօթքներ, վարքեր եւ այլն).

թ) իւրաքանչիւր հեղինակի երկերից առաջ տրուելու է հակիրճ ներածական, որն ունենալու է բնագրագիտական եւ աղբիւրագիտական բնոյթ.

ժ) զուգահեռաբար ներկայացուելու են առանձին հատորների անգլերէն, գերմաներէն եւ ռուսերէն թարգմանութիւնները:

«Հայ աստուածաբանական մատենադարան» շարքի հրատարակման նախապատրաստութեան մատենագիտական քննութեան շնորհիւ նախ եւ առաջ բացայայտուեցին այն ծաւալները, որոնց հետ մենք գործ պիտի ունենանք: Նախնական հաշուարկով՝ մինչեւ ժէ դար (մինչեւ Ղուկաս Կեղեցի) շարքը կազմելու է աւելի քան հարիւր հատոր: Բնականաբար, այսպիսի մեծածաւալ շարքի հրատարակման ծրագիրը պէտք է ունենայ իրագործման որոշակի փուլականութիւն: Մրագրի առաջին փուլը կամ մասը ներառում է ս. Գրիգոր Լուսաւորչից մինչեւ Յովհաննէս Սարկաւազ (1129 թ.) ընկած ժամանակաշրջանը եւ կազմում է երեսուն հատոր: Այժմ «Գանձասար» կենտրոնը հիմնականում աշխատում է այս առաջին փուլի իրագործման ուղղութեամբ, որի հատորների ցանկը ներկայացնում ենք ստորեւ.

- Ա.Բ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՇ
- Գ. ՍԱՅԱԿ ՊԱՐԹԵՒ, ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ, ԿՈՐԻԽՆ, ԵԶՆԻԿ
- Դ. ԵՂԻՇԷ
- Ե. ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ՄԱՍԲՐԷ, ՇԱՅԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎ
- Զ. ՂԱԻԹ ԱՆՅԱՂԹ
- Է. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆՂԱԿՈՒՆԻ
- Ը. ԲԱԲԿԷՆ ՈԹՄՍԵՅԻ, ՆԵՐԱՅԷ ԲԱԳՐԵԱՆՂՅԻ, ՅՈՎՀ. ԳԱԲԵՂԵԱՆ, ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ, ՄՈՎԱՅԷ ՅՈՒՏԱԽԱՅԻ, ԿՐԹԱՆԷՍ ԶԵՐԹՈՂ, ԱԲՐԱՅԱՍ ԱՂԲԱԹԱՆՅԻ, ԿՈՄԻՏԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ԳՐԻԳՈՐ

- Թ. ԶԵՐԹՈՂ
- Թ. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՅՐԱՎԱՆԵՅԻ, ՊԵՏՐՈՍ ՍԻՒՆԵՅԻ, ԹԷՂՈՂՈՐՈՍ ԶՈՒԹԵՆԱԿՈՐ
- Ժ. ՂԱԻԹ ՀԱՐՔԱՅԻ, ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱՎԿԱՅԻ, ՍԱՀԱԿ ՁՈՐԱՓՈՐԵՅԻ
- ԺԱ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ
- ԺԲ. ԽՈՍՐՈՎԻԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ
- ԺԳ. ՅՈՎՀԱՆ ՕՁՆԵՅԻ
- ԺԴ. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՒՆԵՅԻ
- ԺԵ. ԶԱԶԱՐԻԱ ԶԱԳԵՅԻ, ՇԻՐԱՎԱԿԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆԵՐ
- ԺԶ. ՀԱՄԱՍ ԱՐԵԹԵԼՅԻ
- ԺԷ. ՄԱՇՏՈՑ ԵՂԻՎԱՐՂԵՅԻ, ՍԱՀԱԿ ՄՈՌԻՏ, ԱՏՈՍ ԱՆՁԵԿԱՅԻ, ՏԻՐԱՆ ՎԱՐՂԱՊԵՏ, ՍԱՄՈՒԷԼ ԿԱՍՐԶԱՁՈՐԵՅԻ, ԱՐԱՍ, ԱՐՏԱԿԱԶՂ, ԹՈՎԱՍ
- ԺԸ. ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵԿԱՅԻ
- ԺԹ. ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵՎԱՅԻ
- Ի-ԻԱ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵՎԱՅԻ
- ԻԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ
- ԻԳ-ԻԴ. ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՅԻ
- ԻԵ. ՅՈՎՀ. ԿՈՁԵՌՆ, ԳԷՈՐԳ ՍԵՂՈՒԿ, ՎԱՐՂԱՆ ԱՆԵՅԻ, ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ
- ԻԶ. ԳՐԻԳՈՐ ՎԿԱՅԱՍԷՐ, ՎԱՐՂԱՆ ՀԱՅՎԱԶՆ
- ԻԷ-ԻԸ. ՊՕՂՈՍ ՏԱՐՕՆԱՅԻ
- ԻԹ-Լ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱԿԱԳ

Հատորները, գրքային հրատարակումներից զատ, մատչելի են լինելու նաեւ էլեկտրոնային հրատարակութիւնների տեսքով (օրինակ՝ լազերային սկաւառակներով), որը առաւել կղիւրացնի բնագրերի վրայ կատարուող ուսումնասիրական աշխատանքների զանազան դժուարութիւնները: Նիւթական դժուարութիւնների պատճառով մատենաշարի տպաքանակը լինելու է խիստ սահմանափակ եւ տարածուելու

է միայն բաժանորդագրութեան միջոցով: Անշուշտ, եթէ կգտնուեն իրենց անունները յաւերժացնել ցանկացող բարերարներ, որոնք կհոգան այս կամ այն հատորի հրատարակման ծախսերը, մենք հնարաւորութիւն կունենանք ընդարձակել մեր հրատարակչական սահմանները: Մատենաշարի մասին շուտով կհրատարակուի առանձին բուկլետ, ուր աւելի մանրամասն ներկայացուած կլինեն հատորների հրատարակման սկզբունքները, ժամկէտները եւ բաժանորդագրութեան պայմանները:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

■ **Կազմը՝ Արմեն Զիրքչեանի**

մուտքագրողներ
**Աշխէն Ղարաբեօզեան,
Անահիտ Գրիգորեան,
Գայիանէ Ինիչեան,
Մարինէ Մկրտչեան**

վերստուգող սրբագրիչ
Շուշան Վարդանեան
սրբագրիչ
Անուշ Սիմոնեան
էջադրող
Արայիկ Ստեփանեան

տպագրութեան պատասխանատու՝ **Միսաք Զանսուզեան**
տպագրիչ՝ **Յարութիւն Սմսարեան**
կազմարարներ՝ **Սահակ Հայրապետեան, Մալաք Արամեան**

■ **«ԳԱՆՉԱՍԱՐ»** աստուածաբանական կենտրոնի տպագրատուն